Ківерцівська районна рада
Ківерцівська районна державна адміністрація
Ківерцівська міська рада
Олицька селищна рада
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Центр Дослідів Волині при СНУ ім. Лесі Українки
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Ківерцівський краєзнавчий музей
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині

Науковий збірник

Випуск 62

Матеріали
краєзнавчих читань,
22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика

м. Луцьк, 2017

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3(4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33
М 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силюк. – Луцьк, 2017. – 527 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників краєзнавчих читань «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині», які відбулися 22 вересня 2017 року в смт. Олика.

Розраховане на науковців, краєзнавців, освітніх і музейних працівників, студентську та учнівську молодь.

Оргкомітет конференції:

Хмілевський Василь, голова Ківерцівської районної ради;

Ткачук Валерій, голова Ківерцівської райдержадміністрації;

Жгутов Володимир, міський голова м. Ківерці;

Кашевська Олена, селищний голова смт. Олика;

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України;

Войчик Степан, директор Ківерцівського краєзнавчого музею;

Понєдєльник Лариса, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Силюк Анатолій, директор Волинського краєзнавчого музею

Редакційна група: ***Геннадій Бондаренко, Степан Войчик, Лариса Понєдєльник, Анатолій Силюк.***

Відповідальні за випуск: ***Степан Войчик, Анатолій Силюк.***

Технічний редактор: ***Олександр Трофімук.***

Матеріали надруковані в авторській редакції.
У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

© Ківерцівська районна рада, 2017
© Волинський краєзнавчий музей, 2017
© Ківерцівський краєзнавчий музей, 2017

Шановні учасники краєзнавчих читань "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині"

У південно-східній частині Волинської області, серед лісів, розміщена земля з неповторною красою, культурою, талановитими людьми, яка називається Ківерцівщина.

Наш край може розповісти багато цікавого, навіяти радість, воскресити в пам'яті давні перекази, бувальщини, легенди, тому що має особливу історію.

Ківерцівський район був утворений 27 січня 1940 року, а в сучасних межах – 8 грудня 1966 року. Районний центр – місто Ківерці. Площа району становить 1,4 тисячі квадратних кілометрів, що займає 7 відсотків всієї території Волині. На території району проживає понад 60 тисяч чоловік.

У районі 75 населених пунктів, з яких м. Ківерці, два селища – Олика і Цумань та 73 села.

На берегах Стиру, Путилівки, Конопельки, їх численних притоках, над озерами, в лісових урочищах і по крутих пагорбах збереглись сліди доісторичних поселень і городищ, залишки староруських городів. Пам'ятки палеоліту і неоліту збереглися біля Липно, Носович, Кульчина, Цумані. З глибини століть витоки давньоруських городів Олики, Чемерчина, Жидичина, Городищ і Хорлуп.

В 1149 році потрапляє на сторінки "Іпатіївського літопису" княже місто Чемерчин на річці Оличі. "Літопис Руський" за 1227 рік згадує про поїздку Данила Галицького до Жидичинського монастиря на прощу до чудотворної ікони Святого Миколая.

Архітектурною перлиною середньовіччя є Олика – родинне гніздо князів Радзивіллів. Тут знаходиться найдавніша кам'яна споруда католицизму на Волині – храм Петра і Павла 1445 року, могутній оборонний замок 1564 року і величний костел-колегіум 1640 року.

На території району знаходяться Миколаївський монастир (с.Жидичин) – 1703р., Будинок митрополита (с.Жидичин) – 1723р., Стрітенська церква (с.Залісоче) – 1784р., Михайлівська церква (с.Липне) – 1770р., Михайлівська церква (с.Омельне) – 1776р. та інші пам'ятки архітектури, як національного так і місцевого значення.

Ківерцівщина багата талановитими людьми. Так, у селі Човниця народився академік, математик Михайло Кравчук. Всесвітньо відомі імена наших земляків: українського поета, патріота Данила Братковського, письменників Юзефа Крашевського, Габріели Запольської, Степана Радіона; народного артиста України Василя Чепелюка; письменника та науковця, лауреата Народної Шевченківської премії, всеукраїнських та міжнародних літературних премій Ігоря Павлюка; церковного та громадського діяча Анатолія Дублінського; літературознавця, професора Петра Волинського; українського скрипаля, одного з засновників сучасної української скрипкової

школи Богодара Которовича; заступника директора з наукової роботи, завідувача відділу плазмових технологій Інституту газу, член-кореспондент НАН України, доктора фізико-математичних наук Віктора Жовтянського та багатьох інших.

На території нашого чудового краю збереглися унікальні куточки флори і фауни. У 2010 році утворено Ківерцівський національний природний парк "Цуманська пуща", який поєднав у собі старі дубові діброви віком до 150-170 років, болота, чорновільшанники, заплави річок; рідкісних тварин, серед них особливої уваги заслуговують зубри, занесені до Червоної книги України; унікальні рослини.

Мінерально-сировинна база району має значний потенціал для соціально-економічного розвитку регіону. З корисних копалин є поклади глини, крейди, торфу, пісок, джерела корисних мінеральних вод. У загальній структурі економіки району переважає сільське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових, кормових культур, картоплі, овочів, розвинене тваринництво.

В районі розвинутий малий та середній бізнес. За межами нашої держави відома продукція фермерського господарства «Золота нива», яке займається вирощуванням та сушінням овочів, ТзОВ «Тартак», яке виробляє паркетну дошку, дитячі меблі, ліжка та матраци, ПАТ "Кульчинський силікатний завод", який займається виробництвом цегли і будівельних матеріалів, деревообробні підприємства ДП "Ківерцівське лісове господарство", ДП "Цуманське лісове господарство" та ПРАТ "Цумань", потужна приватна організація будівельно-монтажна структура ТзОВ «Атлант-плюс» спеціалізується на виробництві сертифікованих склопакетів та інші.

Перлиною нашого краю є санаторій матері і дитини "Пролісок", що знаходиться на межі Волинської і Рівненської областей у селі Грем'яче. Один із кращих санаторіїв Західної України. Він займає територію 8га, має власне джерело з цілющою мінеральною водою, унікальні сучасні діагностичну та лікувальну бази, водолікувальний комплекс. Показаннями для лікування є хвороби опорно-рухового апарату, ендокринної та нервової системи, захворювання органів травлення та органів дихання.

У сучасному суспільстві знання історії й культури рідного краю, підтримка й вшанування його звичаїв і традицій мають велике значення та актуальність.

Від імені виконавчої та представницької влади району щиро вітаємо учасників краєзнавчих читань на території нашого краю. Бажаємо творчого натхнення, невичерпної енергії, плідної праці у подальших дослідженнях, вивченні та збереженні нашої історичної спадщини.

Голова райдержадміністрації — ***Валерій Ткачук***

Голова районної ради — ***Василь Хмілевський***

Шановні учасники конференції!

Від імені ківерцівської громади та себе особисто радий вітати учасників, гостей та організаторів з відкриттям Міжнародної наукової конференції «Олика та Радзівілли в історії України, Польщі та Білорусі».

Ми живемо в час, коли Україна як і весь світ зіткнулися з численними суспільними викликами, які потребують ґрунтовного наукового аналізу. Для подолання цих проблем необхідно досліджувати історичні витоки складних сучасних суспільних процесів.

Радзивілли – найвизначніший і найвпливовіший із-поміж магнатських родів Великого князівства Литовського. Виступаючи як сталий компонент суспільної еліти й зосередивши у своїх руках владні прерогативи та величезні багатства, Радзивілли нерідко визначали основні напрями внутрішньої або зовнішньої політики як Литви, так і, згодом, усієї Речі Посполитої. Представники цієї родини стабільно обіймали найвищі державні посади.

Економічна та політична потуга Радзивіллів, чималий внесок у розвиток освіти й культури не могли не стимулювати інтерес до цього роду з боку істориків.

Для учасників конференції це гарна можливість обмінятися думками з актуальних питань історії України, Польщі, Білорусі та світу, обговорити суспільні процеси, розглянути проблеми збереження історичної та культурної спадщини Олики. Зважаючи на актуальність питань, що передбачені для обговорення під час цієї конференції, переконаний, що фахові доповіді, повідомлення, діалоги та дискусії будуть сприяти розвитку історичної науки, сприятимуть розвитку туризму Ківерцівщини, зокрема популяризації комплексу пам'яток архітектури смт. Олики. Вважаю, що спільними зусиллями ми зможемо зробити ще один крок на шляху дослідження найбільш значущих наукових проблем. Щиро бажаю учасникам наукової конференції плідної роботи, конструктивного діалогу, творчої наснаги та професійного задоволення від результатів роботи Конференції.

З повагою,
міський голова м. Ківерці

Володимир Жгутов

Геннадій БОНДАРЕНКО ***(Луцьк)***

Шостий з'їзд Національної спілки краєзнавців України

23 січня у приміщені Інституту історії України Національної Академії наук України відбувся VI з'їзд Національної спілки краєзнавців України, який підводив підсумки роботи Спілки за 5 років. На з'їзді з доповіддю виступив голова правління Олександр Реєнт, були заслухані виступи голів мандатної і ревізійної комісії. Делегати від всіх областей України обговорили звітну доповідь, прийняли зміни до Статуту НСКУ, обрали нове Правління і голову Спілки, яким став Олександр Петрович Реєнт на наступні 5 років.

Від Волинської обласної організації НСКУ у роботі з'їзду взяли три делегати: директор Волинського краєзнавчого музею Анатолій Силюк, декан історичного факультету СНУ імені Лесі Українки Анатолій Шваб і голова обласної організації Геннадій Бондаренко, який виступив на з'їзді при обговорені звітної доповіді і розповів про діяльність ВООНСКУ.

Звіти Волинської та інших обласних організації можна прочитати на сайті НСКУ.

Члени ВООНСКУ директор Торчинського історичного Музею Олександр Мельник, завідувач Музею етнографії Волині СНУ імені Лесі Українки Світлана Чибирак, голова Камінь-Каширського осередку НСКУ Валерій Хитрик за значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху нагороджені грамотами НСКУ. Навищу нагороду Спілки –звання «Почесний краєзнавець України» одержав відомий дослідник Луцька і Волині Володимир Пясецький. Геннадій Бондаренко одержав подяку від Міністерства освіти і науки України.

У цілому на з'їзді були намічені і схвалені шляхи розвитку краєзнавства і краєзнавчої освіти на наступні 5 років.

Розділ І. Історія та культура Ківерцівщини та її населених пунктів

Лариса АНТОНЮК ***(с. Кульчин)***

КУЛЬЧИН

Села Жидичин і Кульчин знаходяться на південному краї Поліської низовини, на межі з Волинською височиною.

Рівнинний характер рельєфу західного Полісся з багатьма цілком плоскими ділянками і зниженнями, а також наявність підстилаючих водонепроникних порід (крейда, глина) є однією з головних причин її заболочення.

Волинська область є багатою на корисні копалини. Тут є родовища камўяного вугілля, торфу. Серед інших - крейда, пісок, мергель, які знаходяться на території сіл Кульчин та Озерце. Одне із найбільших покладів піску на Волині- Кульчинське.

Село омиває річка. Стир - найбільша права притока Припўяті. Її довжина 483 км. До Луцька Стир тече у вузькій долині, яка за містом розширюється до 1,5 км, робить багато колін. Схили долини круті, заплава заболочена і заторфована. Ширина ріки біля Луцька 20-25 м, глибина – 1.5-3.5 м.

Для нашої місцевості характерні чорноземи опідзолені, легкосуглинні на лесових породах та їх змиті різновиди.

Частина села Кульчин вкрита лісами. Серед дерев поширеними є сосна, ялина, береза, дуб, осика. Ростуть рідкісні і зникаючі види рослин: зозулині черевички, лілія лісова, плющ звичайний, конвалія та ін. Місцевість багата на лікарські рослини: барвінок малий, лепеха, валеріана, материнка, звіробій, суниці лісові, мати й мачуха.

Із лісових тварин водяться заєць, білка, із степових- миші, кріт. У болотах трапляються качка широконоска, сіра гуска, сіра куріпка. Із ссавців - дикий кабан, козуля. Із птахів - ластівка, синиця, шпак, дятел, ворона, горобець, грак та інші.

За легендою, колись давно пан Кульчинський замовив майстрів із Греції і утворив поселення біля покладів гончарної глини. У Кульчині до сьогодні побутують прізвища Грек, Вінцюк, Бальбуза, які мають явно південне походження.

На думку істориків, із селища Скудельничі, поблизу Жидичина, перейшли майстри гончарні на захід і утворили поселення, яке спершу носило назву Кольчин.

Вперше село Кульчин згадується в описі Луцького замку 1542 року, де повідомляється, що “в селі Кольчин на господаря щорічно приходиться дані медової чотири відра.” 1545 року знаходимо уже докладнішу інформацію: “У селі Кольчин сім дворищ і чотирнадцять православних жителів, а служба така: всі люди ходять жати жито, а четвертий день косять; на дворі королівському роблять чорні печі в гриднях, обсипають світлиці і мажуть, дають продовольство на послів татарських грошима. Іноді, кажуть, намісник ключника бере з них на підйом по три, по пўять, а іноді - по шість коп грошей”.

Опис 1552 року містить свідчення про те, що мешканці Кольчина займались птахівництвом, плетінням із лози, гончарством: “Ці люди здавна плату давали: 50 грошей, а на Різдво - 100 грошей, на день Святого Миколи - 100 грошей, на свято Сімона - з кожного дворища по дві курки; колядки дають - шість грошей, сто яєць, а на кожен місяць дають по черзі з двора по 50 грошей, 5 дійниць і 5 жбанів глиняних; толоки служать; на жито; 2 толоки на овес і дві толоки жати, а день косять на ключниковому хлібі; ключник дає їм, коли толоки служать, хліб, сіль і барана, а коли косити прийдуть, теж з кожного двору по горщику великому, а до того іще приносять 14 кошиків великих, що їм тивун їсти варить”.

У цьому документі наводяться імена жителів: Васко Ханевич, діти Ананій і Дмитро; Роман Маркійович, Седін і Нестор; Савка Бірзокович; Остап Мазанович, Іван Гілевич, Марко Тізініч, Кідран Туресінович, Федір Володимирович, Дробич Петрашевич, Зданек Глодевич, Васко Шаневич, Гаврило Федорович, Овдей Машкович, Сидір Якович, Васюта Олежкович, Бабінес, Віннос…

Село розвивалося як осередок гончарної справи, і спочатку кульчинські майстри виконували замовлення із Луцького замку, а згодом – Луцької єпископії.

4 квітня 1567 року кольчинські селяни Петро і Федір Ханцевичі подали скаргу на луцьких митників про порушення контракту щодо надання Ханцевичам права збору гончарного мита з жителів Кольчина, Жидичина, Липлян. Цим правом користувався батько Ханцевичів, який брав з кожного возу горшків по

12 піньондзів від нового літа до нового літа. До закінчення терміну правом збору мита могли користуватися сини небіжчика, а луцькі митники забирали прибутки на свою користь.

У жидичинського архімандрита не склалися стосунки з боярином Кольчинським Калнишем Петровичем. 7 серпня 1580 року після служби пан Калниш Петрович прийшов нагадати жидичинському архімандритові про борг. У відповідь на це Феофан Грек наказав його збити, зранити і пограбував позивача на суму три копи литовських.

У лютому 1582 року на жидичинського архімандрита скаржився двічі боярин із владичого села Кольчин. З цієї скарги випливає, що 4 лютого Феофан «зобравши много слуг, бояр , подданных жидычинских и поганцов татар наслав їх на Кольчин «на дом мой, нагайками змордовали и сына моего избили». 27 лютого архимандрит знову наслав свого жидичинського урядника на будинок позивача, де, «за розказаньем архимандрита, тот врядник мало сына моего с полгака не застрелил, бы Дей бы полгак спустил, Але полгак не пустил и того сына моего Бог от смерти заховал». У відповідь на це жидичинський архімандрит заперечував свою причетність до нападу, а його бояри засвідчили це під присягою.

У грудні 1585 року соборне духовенство церкви Луцької скаржилося, що невістка колишнього єпископа Іони Красенського та її син пограбували майно Кульчинської церкви та селян. Пані Василева Борзобагата-Красенська з синами Констянтином і Василем взяли привілеї на різні маєтки, у тому числі і на село Кульчин.

Незважаючи на те, що село Кольчин знаходилось на невеликій відстані від Жидичинського монастиря, у 1585 році воно належало Луцькій єпископії.

19 травня 1587 року слуга луцького підстарости Лукаша Малаховського Криштоф Білицький підстеріг боярина кольчинського Федора Пальчиковича, коли той після служби проходив у натовпі людей, і вистрілив з полгаку, якого і сам наготував.

У 1596 році село було власністю Луцького владики Кирила Терлецького.

У першій половині ХУІІ ст. наполовину належало Луцькому єпископству, друга половина - Жидичинському монастирю.

У 1625 році старостинська громада села Кульчин скаржилась на свого державця, луцького земського писаря Войтеха Станішевського за різні утиски і безпідставне увўязнення одного із селян.

У 1628 році село належало Луцькому ключництву. 1629 року тут нараховувалось 19 дворів

У 1647 році кольчинські селяни, демонструючи свій протест, відмовились виконувати панщину на користь Яна Кашевського. Такий протест проти пана громада показала і у 1691 році.

На кошти прихожан у 1773 році у селі Кульчин було зведено Свято- Георгіївський храм.У ньому ще 1852 року знаходилися копії метричних книг з 1728 року, а це може означати, що церква у селі Кульчин існувала раніше. Згідно місцевих переказів, вона знаходилася на Мачульцях де тепер болото.

У 1797 році священиком у Кульчинській церкві служив Петро Боруцький.

Він був призначений сюди єпископом Стефаном Леонтіївським. Мав грамоту 1790 року. Його дружиною була Анастасія Федорівна Боруцька. Мали двоє дітей: сина Гаврила та дочку Пелагею. Син навчався у Волинській духовній семінарії.

У 1802 році священиком був Павло Боруцький, дяком Михаїл Іванович Вивчанський

У 1804 році у селі Кульчин було 84 двори, в яких проживали 252 чоловіки і 232 жінки.

У 1852 році священиком Свято-Георгіївської церкви був Бачік. Церква Кульчинська мала 30 десятин орної землі і 3 десятини сінокосної.

Після 1863 року Кульчин належав російському князеві Багратіону Імератинському.

У 1894 році Кульчинську Свято-Георгіївську церкву відвідав владика Модест. Під час візиту було відмічено: “В Кольчине церковь Святого Георгия деревянная, не новая. Внутри содержится довольно опрятно, хотя пыль не везде была обметена. По бокам - два изящных киота; справа - святителя-чудотворца Николая, слева - преподобного Иова, игумена и чудотворца Почаевского. Церковно-приходской школы нет, т.к. по соседству - школа Министерская. Мальчики пели, наверное из народного министерского училища”. Настоятелем Кульчинського приходу був священник К. Гвоздиківський. Владика залишився задоволений візитом і нагородив дітей із Жидичинського міністерського училища книжками та хрестиками.

На початку ХХ століття Тадеуш Чацький відкрив у Кульчині приходське училище.

У 1904 році відбулось урочисте пронесення ікони Серафима Саровського і з Луцького собору до Кульчина. Процесію зустрів священик Микола Понневич.

На 1911 рік було 104 двори, 366 жителів, 375 дітей. Сільський паровий млин давав 12 480 пудів річного перемолу, у 1914 році його власником був барон Мекка.

1919 року згоріла Кульчинська церква, а речі і документи, які уціліли, тимчасово знаходилися у Жидичинському храмі.

У 20-30-ті роки у селі функціонувала початкова школа, яка розміщалась у трьох колишніх панських будинках, які стояли в урочищі Серхів, поблизу лісу.

3 квітня 1927 року розпочала свою діяльність Кульчинська філія Луцької повітової "Просвіти". Першим її головою був Васильчук Микита. У склад ради входили Скорубський Артем, Зарадюк Харитон, Бальбуза Федір (скарбник), Зарадюк Іван (секретар). Філія нараховувала 44 члени.

Під час пожежі 1929 року згоріли майже половину будинків, після чого люди розселилися по хуторах.

В роки Другої світової війни, 26 червня 1941 року, після повітряного бою на село впав літак. Льотчик, лейтенант Віктор Гуськов, був живий. Його намагався виходити Григорій Каценога, та не зумів. Поховали бійця на сільському кладовищі.

За роки війни німці двічі палили Кульчин, після війни переважна частина населення тривалий час жила у землянках.

17 червня 1949 року в селі було утворено сільськогосподарську артіль імені Ворошилова, першим головою правління був Хоменко Микола. Згодом пройшло обўєднання кульчинського колгоспу з жидичинським.

У грудні 1963 року почав діяти силікатний завод потужністю 4 млн штук стінових матеріалів. З 1968 року переведений на виробництво цегли. Тривалий час підприємство очолював Рабчук Василь Корнійович. Нині ВАТ "Кульчинський силікатний завод" керує Стаховський Павло Валерійович.

Кульчин гордиться працьовитими і шанованими людьми. З 1948 по 1987 рік працювала сільським фельдшером Васильчук Марія Миколаївна, поруч з нею трудилася відмінник охорони здоровўя Паталаха Поліна Дмитрівна.

Майже 30 років завідувала сільським клубом Касьян Людмила Павлівна.

Директором Кульчинського дитсадка, а згодом - навчального комплексу"школа-садок" з 1969 до 1992 року працювала відмінник народної освіти Янюк Ганна Василівна.

Шанують односельчани ветерана бібліотечної справи Бальбузу Лідію Григорівну.

У с.Кульчин народився Вінцюк Тарас Климович - доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії України, завідувач відділу інституту кібернетики Національної Академії Наук України.

Проживав тут відомий на всю Україну гончар Володимир Юхимович Ковальчук.

Оксана БАРАНОВИЧ *(Ківерці)*

МІСТО КІВЕРЦІ

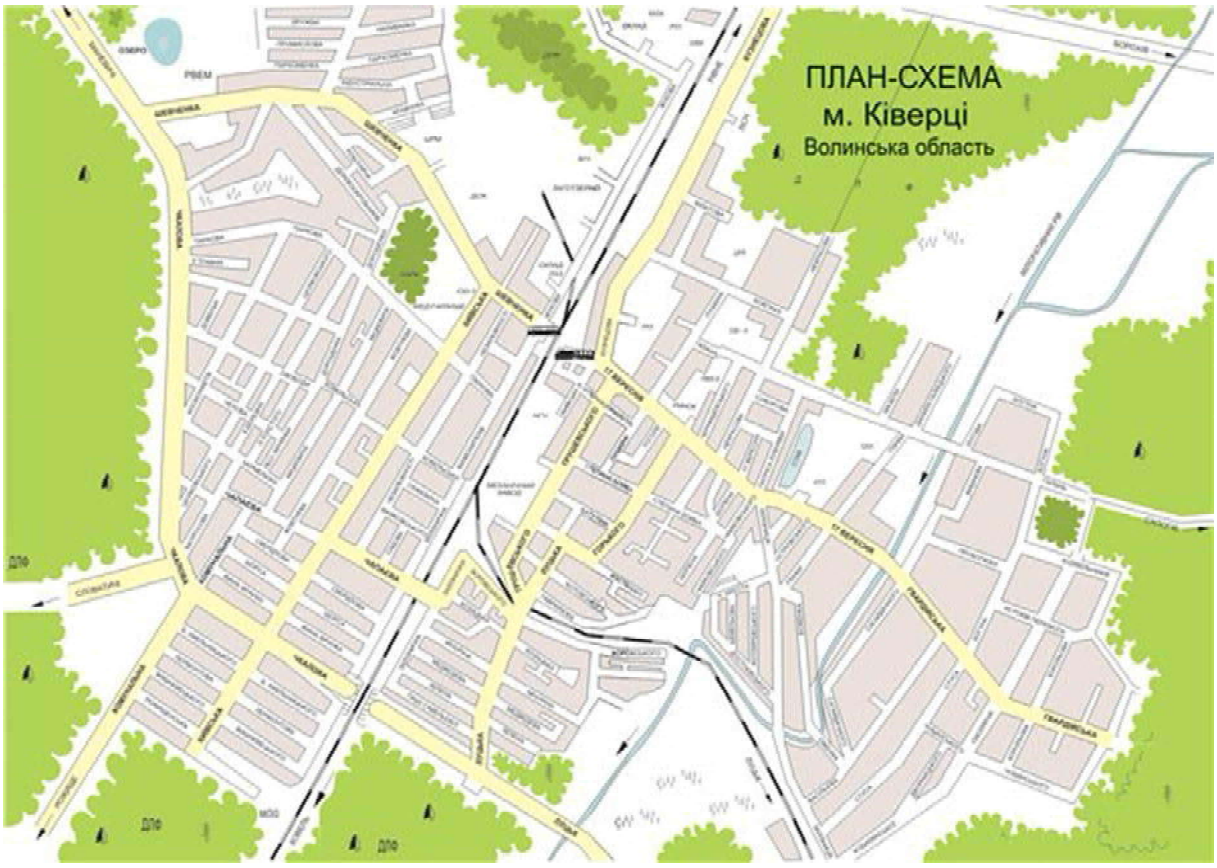
Ківерці – місто районного підпорядкування, центр Ківерцівського району, залізничний вузол. Розташоване за 12 км на північний схід від міста Луцька.

Населення 14227 чоловік. Загальна площа населеного пункту 848,2 га, з них під житловою забудовою та присадибними ділянками - 241,7 га. На його території три штучні водойми (озеро Молодіжне площею 1,25 га, а також дві водойми площею по 1 га кожна), протікає річка Пруднік.

З усіх сторін місто оточене лісами.

В інфраструктурі - ТЗОВ «Тартак» (виготовлення паркету, блоків, пружинних матраців, дерев'яних ліжок, дубових заготовок), ТЗОВ «Волиньагропродукт» (виготовлення хлібобулочних, здобних, сухарних виробів), ДП «Ківерцівське лісове господарство», міжгосподарське спеціалізоване лісогосподарське підприємство, ЗАТ «Електро», ВАТ «Ківерцівське РТП»; державні установи: медичний коледж, 5 середніх шкіл (в т.ч. районна гімназія, експериментальна Всеукраїнського рівня школа-комплекс), друкарня, позашкільні установи (центр дитячої та юнацької творчості, районний центр еколого-натуралістичної творчості, станція юних туристів, дитячо-юнацька спортивна школа, дитяча музична школа, дитячий будинок «Сонечко», дитячий будинок сімейного типу Черепів, будинок культури, 2 бібліотеки, краєзнавчий музей, центральна районна лікарня, банки, редакція газети «Вільним шляхом»; численні заклади торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення. До послуг ківерчан міський стадіон, парк, ігровий майданчик зі штучним покриттям.

Історія і сучасність

Ківерці - місто відносно молоде, йому трохи більше 140 років. Хоча перші поселення в цій місцевості виникли значно раніше, про що свідчить скарб римських монет II-III ст., знайдений тут 1700 р.

Виникненню Ківерців сприяло бурхливе будівництво залізниць, розгорнуте царською Росією після скасування кріпацтва. В 1870-1873 рр., під час прокладання залізниці між Житомиром, Ковелем і Брестом, за 7 км від села Кі верці (з 1964 р. – с. Прилуцьке), було споруджено станцію, яка дістала назву цього села. Отже роком заснування Ківерець, можна вважати 1873 рік. 1890-го військове відомство проклало

від станції Ківерці до Луцька залізницю, потім – від Луцька до Радехова і Львова, до тогочасного державного кордону з Австро-Угорщиною. Так Ківерці стали важливим залізничним вузлом. Наприкінці XIX ст. тут відкрили одноклассне залізничне училище, спорудили шпалопросочувальний завод, невеличку ремонтну майстерню (з 1901 р - депо), згодом лісопильний завод (тартак). З'являються різні кустарно-ремісничі майстерні, лісництво, земська пошта. Поступово залізнична станція перетворювалася в населений пункт, де 1910 р. налічувалося 26 дворів і 206 чоловік. У 1915 р. в поселені вже було 47 будинків, з них відомчих - 3, залізничних - 18, приватних - 26.

З початком Першої світової війни Ківерці опинилися в прифронтовій зоні, де дислокувалися частини 8-ої російської армії Південно-Західного фронту під командуванням генералаО.О. Брусилова.

З лютого1917 р. формуються органи Тимчасового уряду.

За Ризьким мирним договором 1921 р. населений пункт увійшов до складу Польщі. Тоді в Ківерцях нараховувалось 49 дворів, 552 жителі. Була невеличка аптека, фельдшерсько-акушерський пункт, пошта, телеграф, церква, костел.

В роки Другої світової війни, з 2 липня 1941 р. до 1 лютого 1944 р., місто перебувало в зоні гітлерівської окупації.

Попри величезні втрати, неймовірні труднощі повоєнного періоду, ківерчани дружно взялися за відбудову поруйнованого господарства.

У 1945 році на місці старого тартака виник великий деревообробний комбінат, який став своєрідним флагманом промисловості району.

25 червня 1951 р. селище Ківерці було віднесено до категорії міст. На цей час тут працювало 17 великих і малих підприємств, понад 40 державних і громадських установ, 2 середніх школи, райлікарня, будинок культури, 2 клуби, дитячий будинок для сиріт.

Населення в той час складало 13 тисяч чоловік.

У 1953 р. був утворений виробничо-показовий механізований лісгосп, який згодом став потужним підприємством з відтворення лісів.

1956 р. для потреб залізничного транспорту споруджено механічний завод по виготовленню контейнерів, де працювало 115 робітників, а в 1967 р. - 625.

У 60-х роках ремонтно-механічна майстерня перетворилася у ремонтний завод «Лісмаш» згодом - у потужне підприємство ВАТ «Ківерціспецлісмаш».

У 1962 р. збудовано кінотеатр «Супутник» на 450 місць, зараз тут торговий центр.

1 серпня 1963 р. відкрито медичне училище, якому в 2006 році надано статус коледжу.

У 1964 році місто одержало електричний струм Добротворської ГЕС.

Ківерці мають вигідне географічне розташування, що сприяє прямому з'єднанню транспортних магістралей з усіма транскордонними переходами, залізнична станція працює з усіма видами пасажирських і вантажних перевезень. 11 січня 2001 р. вперше здійснив маршрут електропоїзд з Ківерець до Рівного. До Львова курсує рейковий автобус. Цього року стали можливими поїздки о польського Холма.

У 2005 році в місті встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку. 2015-го відбулося урочисте відкриття скверу Пам'яті Героїв Небесної Сотні

Туристичні пропозиції

Цікавим туристичним об'єктом є **озеро Молодіжне,** розташоване на північно-східній околиці міста на відстані 2 км від центру. На сході озеро межує з невеликою штучною водоймою, а на півночі - проходить автотраса Луцьк – Маневичі. Загальна площа озера – 1,25 га, середня ширина 100 м, довжина 125 м, максимальна глибина 3 м, середня – 1,5 м. Озеро має чіткі овальні обриси, відносно рівну берегову лінію, без складних звивин і згинів. Центральну частину озера займає невеликий острів, густо зарослий бузиною, горобиною, осикою, вільхою, березою, вербою. Північні береги низькі, слабо виражені, частково заболочені; південні - вищі, піщані і височіють над рівнем води у вигляді вузького поперечного валу.

Водойма штучного походження, займає безстічну улоговину овальної форми. Знаходиться в зоні меліоративно-осушувальної системи «Прудник». Дно переважно рівне, із зниженням в центральній частині. Безстічна, не має втрат за рахунок підземних або поверхневих витоків. Джерелом живлення є атмосферні опади і грунтові води. Рівень води коливається протягом сезонів, характеризується весняним і осіннім підняттям. В окремі дощові роки вода може підніматись на 0,6 – 0,8 м.

Максимальна температура поверхні води в липні - +20-22 градуси.

Вода бурого кольору, з болотним присмаком, прозорість - 0,3 – 0,5 м. Взимку замерзає, з середини грудня починається процес льодоутворення. Скресання криги настає в березні.

Тваринний і рослинний світ різноманітний. Серед тварин, що населяють водне середовище, значне місце посідають земноводні (жаба озерна, кумка), риби (карась золотистий і срібний, верховодка, лин, краснопірка, плітка, короп), птахи (дикі качки, чирки, чорні лиски), іноді на озері можна побачити лебедів–крикунів, надзвичайно гарних і сильних птахів.

Рослинному світу властива ярусність: пояс прибережних рослин - це стрілолист, сусак зонтичний, цикута отруйна, подорожникові; рослини мілководдя – очерет, рогіз вузьколистий, комиш озерний.

Використовується озеро як зона для відпочинку жителів та гостей міста.

Міський парк - один з рекреаційних об'єктів міста площею 4,6 га. Створений у 30-х роках ХХ з ініціативи залізничників на основі дубового лісу, що оточував залізничну станцію Ківерці. У 50-х роках збудували літню естраду, яка використовувалася як кінотеатр під відкритим небом і слугувала концертним майданчиком. З перших днів обладнали танцювальний майданчик. Збудовано стадіон з тенісним, волейбольним, баскетбольним майданчиками, дитячі ігрові площадки.

Центральною частиною є Меморіал Слави, тут встановлено пам'ятні знаки загиблим воїнам-афганцям, чорнобильцям, жертвам політичних репресій та голодомору.

Спочатку на цій території переважали насадження дуба. Але парк постійно поновлюється новими деревами і кущами, в тому числі декоративними. Сьогодні це улюблене місце відпочинку.

В західній частині міста, біля траси Ківерці – Рожище, знаходиться **заповідне урочище «Ківерцівське»** площею 75,3 га, до якого входять лісові насадження Ківерцівського лісництва, державного підприємства «Ківерцівське лісове господарство».

Утворене рішенням Волинської обласної ради від 04. 11.1997 р. № 12/4.

Тут зростають цінні високобонітентні сосново-дубові насадження віком 120-170 років. Діаметри окремих дерев сягають до 80 см. Підріст і підлісок представлені цінними видами деревно-чагарникової рослинності, такими як бересклет бородавчатий, аґрус лісовий, алича, глід колючий, терен, ліщина, горобина, яблуні, черешні, граб, що створює хороші місця гніздування та кормову базу для лісових птахів. Тут зустрічаються білки, куниці, в дуплах старих дерев поселяються кажани, дятли та сови. Трав'яниста рослинність різноманітна, представлена цінними рослинами, серед яких трапляються біогалявини суниці лісової, чорниці, малини, ожини.

В західній частині урочища знаходиться водойма площею близько 1 га. Неподалік проходить меліоративна канава Прудниківської осушувальної системи, заплави якої представлені луговою та водно-болотною рослинністю. Віднедавна ці місця облюбували бобри.

Урочище «Ківерцівське» є унікальним для відпочинку. Заслуговує на охорону і збереження.

Міжнародна співпраця

На даний час – це вимога часу. Життя іде вперед, суспільство прагне розвитку, пізнання нового, цікавого, самовдосконалення і самореалізації.

Міжнародна співпраця дає можливість знайомитися з процесами європейського розвитку громад, запозичувати досвід вдосконалення і налагодження життя територіальної громади, а головне - інтегрувати молодь, залучати її до вивчення культури європейських країн, знайомитися з цінностями, а також ділитися своїми надбаннями, досягненнями і традиціями.

11 листопада 2004 року укладена угода про співпрацю з містом Томашув-Любельські (Республіка Польща), в рамках якої делегація ківерчан в середині червня 2015 року на запрошення бургомістра Томашова-Любельського пана Войчеха Жуковські відвідала Міжнародний Форум Неурядових Організацій.

На Форумі піднімалися питання важливості роботи громадських організацій для демократизації суспільства, подальшого розвитку дружніх стосунків між Польщею та Україною, спільного знаходження шляхів виходу України з кризи.

В рамках візиту ківерцівська делегація ознайомилася з роботою очисних споруд, спортивного комплексу, системою фінансування ремонту доріг та благоустрою вулиць, культурною спадщиною міста Томашова-Любельського.

26 серпня 2015 року з дружнім візитом Ківерці відвідав пан Войчех Жуковські, щоб обговорити шляхи подальшої співпраці.

Під час зустрічі польська сторона запропонувала спільні проекти з благоустрою озера «Молодіжне» та налагодження співпраці між громадськими бізнесовими організаціями.

12-13 вересня 2015 року делегація міста Ківерці взяла участь у І Східноєвропейському Форумі органів місцевого самоврядування, що проходив на терені міста Томашова-Любельського з ініціативи Люблінського католицького університету Іоанна Павла ІІ. Результатом Форуму було підписання Угоди

про створення мережі транскордонного співробітництва між органами місцевої влади.

8-10 червня 2016 року ківерчани були запрошені на ІІ Форум. Його учасники мали можливість ознайомитися із проектами практичного використання альтернативних видів енегії.

В рамках безстрокової угоди про співпрацю між містами Ківерці та Томашов-Любельський був реалізований спільний культурно-мистецький проект «Польська пісня мелодійна», який отримав схвалення та фінансову підтримку Міністерства закордонних справ Республіки Польща. Програма передбачає ознайомлення із етнографічними особливостями регіонів, історією розвитку міст в переплетенні із автентичним фольклором, національними традиціями, історією польської та української пісні, танцю, одягу та побуту

27 серпня 2016 р. танцювальний колектив «Росточчя» із міста Томашов-Любельський відвідав Ківерці. В липні 2017 року талановиті та обдаровані діти нашого міста відпочивали в польському таборі «Крокус».

Дружні контакти з гміною Пшигодзіце розпочалися 11 листопада 2007 року. Сторони погодились співпрацювати у сфері:

- функціонування органів місцевого самоврядування;
- господарчій діяльності, в тому числі у сфері комунальній та сільськогосподарській;
- культури, туризму та спорту;
- охорони навколишнього середовища;
- науки, освіти та охорони здоров'я;
- товарів та послуг.

2012 року угода про співпрацю була підписана уже безстроково.

За 10 років більше 100 дітей з Ківерець відвідали Польщу. Там вони представляли українську культуру у танці і пісні. Хореографи вели практичні заняття з польським дітьми.

17 травня 2017 року делегація гміни Пшигодзіце відвідала місто Ківерці. Метою візиту було налагодження співпраці між навчальними закладами. Гості побували у Волинському училищі будівництва і архітектури. Відвідали селище Олику, оглянули її історичні пам'ятки. Познайомилися з виставковими кімнатами Ківерцівського краєзнавчого музею.

Є співпраця із селом Зведенівка Вінницької та містом Сватове Луганської областей.

ВІДОМІ КІВЕРЧАНИ

Арцишевський
Роман Антонович
(нар.9.07.1946, м.Ківерці – 28.01.2017, Луцьк)
Філософ, педагог.

Доктор філософських наук (1988), професор (1989).

Член-кореспондент Національної академії педагогічних наук (1994), академік Міжнародної академії педагогічних і соціальних наук (2002).

Заслужений діяч науки і техніки України (2008).

Автор близько 200 наукових праць, в тому числі 6 монографій, більше 30 підручників і посібників.

Завідував кафедрою філософії та релігієзнавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Батенчук
Ярослав Дмитрович
(19.07.1928, с.Суходоли Львівської області – 18.01.1997, м.Ківерці)
Педагог, композитор, диригент, художник.

З 1957 року працював в культурно-освітніх установах району.

Гринюк
Володимир Володимирович
(нар.14.10.1986, м.Ківерці)
Герой України.
Офіцер Збройних сил України.
Учасник Антитерористичної операції (АТО).

За виняткову мужність, героїзм і незламність духу, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України,старшому лейтенанту, командиру механізованої роти механізованого батальйону 30-ї окремої механізованої бригади8-го армійського корпусу.

Указом Президента України № 166/2015 від 23.03.2015 р. присвоєно звання Герой України з врученням ордена ”Золота Зірка”.

Гупало
Сергій Лукич
(нар. 7.10.1963, с.ЗаболоттяЛюбомльського району на Волині)
Поет, прозаїк, журналіст, перекладач.

Закінчив Літературний інститут імені О.М.Горького (Москва). У 1995-2002 роках працював відповідальним секретарем Ківерцівської районної газети “Вільним шляхом”.

Євницький
Зіновій Маркович
(20.10.1929, м.Умань Черкаської області – 15.09.2013, м.Ківерці)
Педагог, краєзнавець.
Відмінник народної освіти УРСР (1972).
Почесний ветеран України (2012).
Почесний громадянин Ківерцівщини (2005).

Автор книг з історії краю в роки Другої світової війни.

Кралюк
Петро Михайлович
(нар.23.02.1958, м.Ківерці)
Філософ, письменник, публіцист.

Доктор філософських наук (1998), професор (1999).

Заслужений діяч науки і техніки України (2009).

Лауреат міжнародного літературного конкурсу ”Гранослов” (1992), лауреат Всеукраїнського конкурсу ”Україна. Духовні острови” (2008), лауреат премії імені Світочів (2008), лауреат премії імені Миколи Гоголя ”Тріумф” (2009), переможець у номінації ”Гордість Волині” щорічної премії ”Людина року Волинського краю” (2012).

Автор численних наукових праць з історії, філософії, релігієзнавства, політології, літературознавства.

Член НСПУ (2004).

Перший проректор з навчально-виховної роботи Національного університету ”Острозька академія”.

Миценко
Микола Іванович
(псевдонім М.Міщук)
(нар. 12.02.1932, с.Миколаївка Харківської області)
Журналіст.

Член НСЖУ (1960).На журналістській ниві з 1955 р.У 1964-1987 роках – редактор Ківерцівської районної газети ”Ленінським шляхом”.

Указом Президента України від 16 січня 2002 року призначено довічну державну стипендію як видатному діячеві інформаційної галузі.

Опанасюк
Олександр Петрович
(нар.8.01.1959, м.Ківерці)
Композитор, музикознавець, культуролог, педагог.

Доктор мистецтвознавства (2015).

Член НСКУ (1996). Коло наукових інтересів визначають мистецтвознавство, культурологія, філософія, естетика, езотерична філософія, психологія мистецтва, розвиток світової культури, структуральне буття культурних і мистецьких явищ, музичне виховання дітей.

Композиторський доробок переважно складає камерно-інструментальна, камерно-вокальна музика та твори для дітей.

Професор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України.

Поліщук
Євген Іванович
(нар.7.09.1946, м.Ківерці)
Перекладач-референт, спеціаліст з питань зовнішньоекономічних зв'язків.

Закінчив із срібною медаллю школу №2 м.Ківерці, Київський державний університет імені Т.Г.Шевченка.Працював в Міністерстві освіти УРСР,на дипломатичній роботі в штаб-квартирі ЮНЕСКО (Париж), в Посольстві України в Канаді,помічником-консультантом Президента України Леоніда Кравчука,в комітеті у закордонних справах Верховної Ради України.

Заступник проректора з міжнародних зв'язків Департаменту міжнародного співробітництва Національного технічного університету України"Київський політехнічний інститут".

Рівець
Товій Михайлович
(нар. 5.01.1947, м.Ківерці)
Музикант,скрипаль.

Народний артист України (1997).Заслужений діяч мистецтв України (1997).

Заслужений працівник культури України (1989).

Художній керівник камерного оркестру "Кантабіле"
Волинської обласної філармонії.

Солошенко-Тиравська
Наталя
(нар.1924, м.Ківерці)

Громадська діячка прогресивної української діаспори в Австралії.

Керівник українського хореографічного ансамблю "Веселка" в Сіднеї.

Голова управи Товариства волинян імені Лесі Українки в Сіднеї.

Почесний професор
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

ПОЧЕСНІ ГРОМАДЯНИ МІСТА

12 вересня 2012 року Ківерцівська міська рада за поданням Всеукраїнського об'єднання «Свобода» і за підтримки Братства ОУН-УПА у Волинській області імені Клима Савура та Ківерцівської районної організації Всеукраїнського об'єднання ветеранів ухвалила рішення «Про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Ківерці» Ярмольчуку Григорію Івановичу, учаснику визвольних змагань в роки Другої світової війни.

Відповідно до Положення про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Ківерці» затвердженого рішенням міської ради від 27.01.2012 року № 13/24 зі змінами від 11.07.2017 № 19/4, ст. 25 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», розглянувши подання Ківерцівської міської спілки ветерані АТО «Альфа», дирекції ЗОШ І-ІІІ ст. №4 м. Ківерці, згідно рекомендацій постійної комісії

з питань культури, освіти, медицини, соціального захисту, законності та правопорядку, молоді, спорту, міжнародної співпраці та об'єднання громад, Ківерцівська міська рада 22 серпня 2017 року прийняла рішення № 20/2 Про Присвоєння звання «Почесний громадянин міста Ківерці» (посмертно) учасникам Антитерористичної операції, захисникам державного суверенітету та територіальної цілісності України:

Камінському Марісу Айдиновичу;
Куруці Сергію Івановичу;
Скірі Ігорю Антоновичу;
Михайленку Віталію Ігоровичу.

Людмила БОБИК ***(с. Сильне)***

СИЛЬНЕ – МОЯ ІСТОРІЯ ЖИВА

У 2017 році виповнюється 440 років з дня першої писемної згадки про нинішнє село Сильне, яке розташоване серед могутньої величі дубів Волинського Полісся, де чарують своєю красою тендітні трепети сосни та стрункі берези, розлогі пишні верби та кущі червонощокої калини, яка росте майже в кожному подвір'ї села. Багато бурхливих подій постійно вривалися у цей тихий куточок Полісся. Як свідчить художник, поет та письменник Мирон Нестерчук, село нанесено на мапи (карти) часів об'єднання Литви з Польщею (Вільнюський історичний музей). У Дніпропетровському історичному експонувався цікавий документ часів Катерини ІІ – циркуляр про розшуки «разбойника Тимора Ройка», що підтримував «бунтовщика» Ємельяна Пугачова. (Дніпропетровський історичний музей ім. Д.Яворницького на початку 80-их рр.).

Ройко – корінне, найстаріше сильненське прізвище, і, ймовірніше всього, племінне, як от: лемки, бойки. По аналогії – ройки. Тобто – бджолярі, пасічники.

Серед жителів села побутує легенда, що якось із Берестян до Сильно надвечір йшли через ліс сліпий старець із поводирем. Йшли повільно, а дорога далека. Саме на тому місці, де знаходиться джерело, яке сильненці називають «колодязиком», їх застала ніч. Вранці, до сходу сонця, поводир набрав недалеко від місця ночівлі води з лісового джерела. І сталося диво – після вмивання старець прозрів. Вода виявилася цілющою. З хорошим настроєм вони поспішили в с.Сильне, зайшли в церкву і розповіли священику і прихожанам про диво. Того ж самого дня декілька чоловіків очистили джерело. Священик і прихожани прийшли сюди з коругвами, джерело освятили.

За переказами, нинішнє село – пізніше поселення. А от давніше посел було в перішньому урочищі Селища, між Сильним і Городищем. Це місце поруч з урочищем Криниця, де було сильне джерело. Напевно, звідти брала початок якась річка (у Городищі протікала Стріпа, на березі якої було давнє городище часів Київської Русі, а в лісі, кілометрів за 5 звідси - верхів'я річки Корзин). На жаль, після проведеної меліорації джерела не стало, Корзин перетворили в пряму канаву, а Стріпа пересохла ще за польських часів. В краї поширилася чума, від якої померло багато людей. За наказом цариці людей силою примусили перебратися на нове місце, де сучасне село. Так виникло Силно.

Перша згадка про село датується 1577 роком («Історія міст і сіл України»). За часів Російської імперії, точніше, 1795 року, село було центром волості у складі луцького повіту Волинської губернії. Історик-архівіст Володимир Рожко стверджує, що Сильне має багату і славну історію. Воно як колишній волосний, а за часів польської окупації до 1939 року - гмінний (районний) центр, було яскравим вогнищем культурного і національного життя.

У 1577 році Сильне було власністю князя М. Чорторийського, а 1583-го ним володіли Радзивілли.

1795 року була створена Сильненька волость у складі Луцького повіту Волинської губернії. До волості належали села Берестяне, Городище, Домашів, Журавичі, Знамирівка, Карпилівка, Клубочин, Красноволя, Липно, Миків, Погулянка, Цумань, Чорниж, Холоневичі, Якубинці, а також неіснуючі тепер поселення Вілька Уманська, Гиляки, Жуків, Лаз, Завугільці, Затише, Колесо, Козел, Лопань, Селище, Софіївка, Цминська Воля та ін.

У 1916 році через село проходила лінія фронту. Ще і донині збереглися окопи, якими поритий ліс. З тих часів залишилося за селом австрійське стрільбище – високий земляний пагорб, який силенці називають горою.

З 1921 року Сильно – центр Силенської гміни Луцького повіту Волинського воєводства. За переписом 1921 року в складі гміни було 70 населених пунктів з 2443 дворами, 157 іншими будинками, населенням 16345 чоловік, з них – 2650 поляків, 2273 євреї. У Сильному – 88 дворів, 747 жителів, з яких 63 – поляки.

У 20-30-х роках ХХ століття тут активно діяла «Просвіта», що несла світло розуму і знань поліщукам.

Засновниками «Просвіти» та кооперативу «Надія» були випускники Тростянецької сільськогосподарської школи Гаврило Близнюк і Микола Палецький. Близнюк був малоземельним господарем і «лавником» (скарбником) у гміні, а Палецький – рахівником у позичково-щадничій «касі Стефчина» при гміні. І Гаврило Близнюк, і Микола Палецький увесь свій вільний час віддавали культурно-освітній і кооперативній праці у селі. Першим головою Сильненької філії «Просвіти» був обраний Гаврило Близнюк, секретарем - Микола Палецький, а скарбником – Кирило Ройко. Другим головою був брат Гаврила Близнюка Антон, а секретарем – Степан Радіон, – відомий у майбутньому науковець. При «Просвіті» було створено аматорський театральний гурток. На кожній виставі селяни заповнювали зал вщент. Завдяки «Просвіті», протягом десяти років змінився вигляд села. Зникли залишки російської культури, населення жило бурхливим національним життям.

У 1939 році силенці брали участь у страйку проти польської влади, був обраний страйковий комітет і утворена група самооборони.

До звільнення Волині від польського панування в Сильно не знали про існування кіно, радіо, а на автомашину дивилися, як на якусь дивину. На все село був лише один велосипед. Єдиний транспорт - коні. В Луцьк, Олику, Цумань нерідко ходили пішки. Родина мала корову і декілька свиней. Однак, масла, сала, м'яса мало їли. Все йшло на базар для одержання копійки грошей, бо треба віддавати податки. Масло їли тільки по великих святах. Про медичне обслуговування і мови не могло бути, бо лікар був лише у Луцьку.

Висівали лише просо, овес. Пироги і пшеничне борошно були два рази в рік – на Пасху і на Різдво. Працювали багато. Вставали о 4-5 годині ранку, а лягали спати в 11-12 ночі. В пошуках кращої долі багато силенців емігрували в Канаду, Аргентину та інші країни.

У 1940 році вперше в районі було створено колгосп, куди увійшло 18 господарств. Першим головою було обрано Ройка Михайла Михайловича.

29 червня 1941 року Сильне було окуповане фашистами. У самому селі німців не було, вони розміщувалися в Цумані, однак часто приїжджали, грабували.

4 лютого 1944 року окупаційний період у Сильному, Городищі, Клубочині впав під ударами бійців 6-го гвардійського корпусу 1-го Українського фронту. Навесні того ж року поліщуки повернулися з недалекої евакуації. Чоловіки призовного віку були мобілізовані до лав Радянської армії. Війна принесла багато збитків, багато смертей. 63 силенці не повернулися до рідних домівок.

Восени 1947 року відновлюється колгосп імені Леніна, який згодом був перейменований на «Червоний партизан». У 1958 році він об'єднався із Клубочинським господарством. Згодом було придбано 6 автомобілів, 9 тракторів, 2 зернових комбайни, сівалки та іншу сільськогосподарську техніку. Була своя електростанція.

Село розбудовувалося, розширювалося. Народжувалися молоді сім'ї, малеча, будувалися хати, виростали нові вулиці.

У 1965 році споруджено двохповерхову школу, першим директором якої був Миколюк М.С. Згодом йому на зміну прийшов Шульга І.Ф., який 24 роки пропрацював у цій школі.

В тому ж році побудували приміщення Сильненького лісництва, було відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. У 1984 році звели будинок культури з бібліотекою.

У говіркому мовленні неможливо обійтися без назв кутків села, вулиць, полів, боліт, сінокосів, частин лісу.

Сильне складається з трьох довгих вулиць: Село (найдовша вулиця), Гребля або Дорога (вулиця, яку постійно вимощували піском, але все одно на ній були величезні ями з водою) і Шлях (центр села, де проходила дорога з Колок на Цумань і Клевань). Пізніше збудували вулицю Тернову, що є продовженням Шляху на північ (тут росли кущі терну), та Ольхову - продовження Шляху на південь (тут ростуть вільхи). Мешканці Ольхової йменують її інакше - Солов'їна (Соловйова).

Найдальший куток села – Комарувка (він біля самого лісу, де багато комарів). А старожили ще пам'ятають, як тут жив господар Комарец.

Село з Греблью (Дорогою) з'єднують гулици – вузенькі вулички, у яких не можна розминулися двома возами. Якщо вулиці села широкі, з ровами з обох боків, то гулици огорожені тином (плотом).

В селі гордяться багатьма своїми земляками, а передусім – Степаном Радіоном та Мироном

Нестерчуком.

Степан Радіон живе в Австралії. В Сильненькій середній школі розгорнута постійна виставка його книг, виданих за кордоном й в Україні – вірші, проза, бібліографічні словники. Він – член Національної спілки письменників. Потяг до літературної праці з'явився ще за молодих років, проте через нелегкі окупаційні умови (був політичним в'язнем польських тюрем) опинився далеко від рідного краю. У 1954 році закінчує австралійську школу журналістики. Незважаючи на нелегке чужомовне життя на скитальщині, написав і видав 21 книжку, одночасно працюючи, аби утримати себе та свою родину. Всупереч усім життєвим обставинам зумів утвердити себе на австралійській землі як письменник, журналіст і вчений, виховати в патріотичному дусі своїх дітей і внуків, чимало корисного зробити для рідної України. За наукову і літературну працю його нагороджено почесним докторським званням Арізонського університету в США. Він дійсний член інституту дослідів Волині у Вінніпегу, Наукового Товариства імені Т.Г.Шевченка. Свою життєву місію С.Радіон ось як характеризує: «Родився я в Сильному, в селянській родині. Не в світі екзильному – в лісистій Волині… Від петлюрівця Микити й гайдамачки Анни, щоб Україні служити серцем без догани».

Мирон Нестерчук – член Спілки письменників України, відомий на Західній Україні художник. Рано втратив батьків. Після закінчення середньої школи в рідному селі вступив до Українського інституту інженерів водного господарства в м.Рівне за спеціальністю «гідромеліорація», який закінчив у 1965 році. Служив в армії, працював на проектній роботі на меліоративному будівництві, художнім керівником Будинку вчителя, різьбярем. Тепер – художник-оформлювач краєзнавчого музею «Верховина» в Стрию на Львівщині. Ілюстрував багато книг українських авторів, мав персональні виставки в Україні та Вірменії, учасник крайових та зарубіжних художніх виставок. Мирон Нестерчук – автор поетичних збірок «Джерела», «Мелодія світанку», «Вірменська рапсодія», «Свитязь», «Силно». Він також є перекладачем творів вірменських поетів – сучасних і класиків.

Духовним осередком православного життя в регіоні, носієм його історії, культури, традицій є храм святого Івана Богослова. Збудований у 1825 році на кошти селян. При ньому діяла церковно-парафіяльна школа. З 1924-го до 1940-го року настоятелем Сильненької парафії був отець Іван Кремінський, випускник Крем'янецької духовної семінарії, селянський син. Цей молодий духовний наставник був справжнім і щирим патріотом України, який умів натхненним словом «запалити» інших і посіяти у душах людей любов до рідного краю і свого знедоленого народу.

Геннадій БОНДАРЕНКО ***(Луцьк)***

КІВЕРЦІВСЬКИЙ РАЙОН В ІСТОРІОГРАФІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЇ ВІД 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Інтерес до історії рідного краю спонукав краєзнавців Волинської області з 90-х років ХХ ст. не тільки досліджувати, а й публікувати матеріали, які були зібрані у попередні роки і зберігалися до «кращих» можливостей щодо їхнього видання. Не винятком став і Ківерцівський район. Широку тематику від найдавніших часів охоплювала історико-краєзнавча література. Частина з них носила загальний характер. Такою була книга, видана у 2006 році, М. Богуша і Г. Павленка [2] про район, яка містила історичні нариси і охоплювала історію, природу, економіку, культуру і освіту, населені пункти. У цьому ж році з'явилася брошура інформаційного характеру про район із статистичними відомостями [12].

Географія району описана в посібнику 1993 року для 5 класу [5].

Слід підкреслити, що на території району існує Ківерцівський національний природний парк "Цуманська пуща". В урочищі Лопатень існував музей «Партизанської слави», який впродовж останніх років перетворено на історико-природничий музейний комплекс з Музеєм Опору в роки Другої світової війни та Музеєм Волинського лісу.

Частину книги «Літопис Волинського лісу» В. Мельника і Б. Колесника складають факти і події, що стосуються Ківерцівського району [20]. У книзі розповідається про рідкісних тварин і рослини, описано працю лісівників, зокрема Звірівського лісництва. Незабаром було відкрито краєзнавчий музей у райцентрі, директором якого є член спілки краєзнавців С. Войчик.

Окремо варто показати ряд видань краєзнавців, що стосуються населених пунктів Ківерцівщини. Вони є художнього і історико-краєзнавчого характеру, серед яких дві про Олику: повість і нариси (2003)

С. Гупала [7] і повість-хроніка (2009) П. Боярчука [4]. Втім, історія Олики тісно сплетена з історією князів Радзивіллів. Тому, Л. Коротаєва[16] свою працю, яка вийшла у 2005 році, присвятила князівському роду. Ця невелика брошура знайомить читача з потужним родом, який володів великою кількістю землі на Волині, мав також населені пункти. У серії «Літописні міста Волині» у 2001 році на основі писемних джерел та археологічних знахідок вийшла брошура С. Терського [26]. Особливе місце серед публікацій займає збірник матеріалів 2006 року XVIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України» [21], у якому розглядаються різні події, які зв'язані з історією, історичними постатями, населенням краю. У серії «Джерела до історії культури і мистецтва» у 2007 році вийшла підготовлена до друку В. Александровичем книга – документальний збірник інвентарів, описів, реєстрівОлицького замку у XVII-XVIII ст. [10]. Документи подано польською мовою з коментарями упорядника. Перелік майна дуже детальний і дає можливість уявити побут мешканців замку.

Окремо можна представити ряд книг про Другу світову війну, що стосуються воєнних дій на території Ківерцівського району, а також партизанського руху. Імена загиблих на фронтах війни відтворено у першому томі мартирологу «Книга памґяті України. Волинська область», складеному в алфавітному порядку по кожному населеному пункту [13]. У 2010 р. вийшла «Книга скорботи країни. Волинська область» [14], де у другому томі представлено Ківерцівський район. Так само по населених пунктах складено списки людей, які загинули у Другій світовій війні, трагічні події представлені архівними документами, спогадами свідків і очевидців. Згадано жертви різних військових і каральних акцій фашистів, українського і польського рухів опору, та інших збройних формувань під час війни.

Грунтовну інформацію і знання про той час можна одержати з публікацій Зіновія Євницького [8; 9], історика і засновника музею бойової слави у ЗОШ № 4. Він впродовж багатьох років збирав інформацію та експонати, працював з учнями і вчителями, поширюючи краєзнавчі знання. Про звірства окупантів і розстріл людей села Клубочин і партизанську боротьбу розповідають спогади О. Філюка [27], що продовжили книгу Г.Морохова [23] про уманських партизанів.

Про українсько-польське протистояння у часи війни розповідає Іван Пущук [27], який збирав свідчення людей у багатьох селах Ківерцівщини.

Населені пункти представлені книгами Л. Кондратюк [15], І. Майданець [11; 17; 18], Р. Миткалика [22] Р. Озірського [24]та іншими авторами. Зокрема, є історико-краєзнавчі нариси про Жидичін, Кульчин, Прилісне, Озеро.

У 2016 р. вийшла книга Г. Бондаренка і В. Кихтюк [3] з топоніміки Волинської області, у котрій представлені всі існуючі населені пункти Ківерцівського району.

Освітнє поле Ківерцівщини відтворили у нарисах Г. Артесюк і О. Демянюка [1]. Про відомих осіб розповідають публікації М. Кратка [6] - про академіка, математика М. Кравчука з Човниці, де у школі є музей. А частина вже згаданих публікацій розповідають про Радзивіллів, зокрема повість С. Гупала і Л. Коротаєвої.

Звичайно, що одна публікація не може охопити всі аспекти історії, краю, тим паче, що частина джерел, статей і повідомлень були опубліковані в різних збірниках документів і конференцій. Багато інформації можна почерпнути з преси та інтернетресурсів.

---

1. Артесюк Г. К. Нариси історії освіти Ківерцівського району: науково-популярне видання. / Г. К. Артесюк, О. Й. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 172 с.

2. Богуш, М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк : Налстир'я, 2006. – 520 с.

3. Бондаренко Г. Історична топоніміка Волинської області: назви населених пунктів / Г. Бондаренко, В. Кихтюк. – Луцьк : Надстир'я,2016.–368 с.

4. Боярчук, П. О. Про що мовчить стара Олика : повість-хроніка / П.Боярчук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 192 с., іл.

5. Географія рідного краю. Ківерцівський район. 5 кл. – Ківерці, 1993. – 58 с.

6. Голгофа академіка Кравчука : зб. док. / уклад. М. І. Кратко. – Луцьк : ВІППО, 2011. – 308 с. : іл. – (Бібліотека вчителя).

7. Гупало Сергій. Привид замку Радзивіллів. Повість і нариси. – К.: Факт, 2003. – 160 с., іл.

8. Євницький З.Історична довідка про створення Лопатенського меморіального комплексу «Партизанська слава». – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2012. – 48 с.

9. Євницький З. Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) на території Ківерцівського району. Розділи 7-9. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 224 с.

10. Інвентарі Олицького замку XVII-XVIII століть / Зібрав і підготував до друку Володимир Александрович. – Луцьк : Твердиня, 2007. – 276 с. (серія «Джерела до історії культури і мистецтва»).

11.Історія і сучасність Волині. Жидичин – крізь віки. Науковий збірник. Випуск № 3: Матеріали IV науково-практичної, історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2007. – 115 с.

12. Ківерцівщина. Інформаційне видання. – Луцьк : Медіа, 2006. – 36 с.; іл.

13. Книги памяті України. Волинська область. Т. 1. / Керівник робочої групи В. А. Наконечний. – Львів : Каменяр, 1995. – С. 432-563.

14. Книга Скорботи України. Волинська область. Т. 2 / Керівник групи М. М. Кучерепа. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – С. 67-242.

15. Кондратюк Л. М. Озерце: коротка мандрівка в історію / Л. М. Кондратюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. – 124 с ., іл. – (Історія рідного краю).

16. Коротаєва Л. О. Князівський рід Радзивіллів в історії Волині. – Луцьк : Б.в., 2005. – 33 с.

17. Майданець І. Жидичин. Історико-краєзнавчий нарис. –Луцьк, 1998. – 88 с.

18. Майданець І. Микола Свтоша – князь Луцький. Сходження до чернечого подвигу: роман-есей. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 68 с., іл. (Серія «Пантеон»).

19. Майданець І., Подубинська О., Антонюк Л. Село Кульчин. Дзвін віків. Переплетення доль. – Луцьк : Твердиня, 2014. – 200 с., іл

20. Мельник В., Колесник Б.. Літопис Волинського лісу. 988-2004. = луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 320 с., 620 іл.

21. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Матеріали XVIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції: Науковий збірник. – Луцьк : Б.в., 2006. – 205 с., іл.

22. Миткалик Роман. Моє село мої односельчани… // Роман Миткалик. – Луцьк : Налстир'я, 20011. – 352 с.

23. Морохов Г. Шуміли Цуманські ліси: Записки партизана. – Львів : Каменяр, 1984. – 106.

24. Озірський Р. Село Кульчин у пам'яті нащадків. Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 444 с.

25. Пущук Іван. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 312 с.

26. Терський С. Олика: Історичний нарис. – Львів : Новий час, 2001. – 52 с., іл. (Серія "Літописні міста Волині". – Вип. 1.).

27. Філюк О. Клятва на вірність. – Львів : Каменяр, 1988. – 157 с.

Галина ВАХРАМЕЄВА ***(с. Метельне)***

ЛИЧАНИ

Село Личани розташоване на рівнині, правому березі річки Путилівки. Через нього проходить шосейна дорога обласного значення, яка сполучає Волинську і Рівненську область в напрямку Олика - Острожець. Населений пункт знаходиться від обласного центру на відстані 45 км, а до районного центру - 48 км, Олицька селищна рада розмішена на відстані 7 км. Найближча залізнична станція за 17 км в с. Дерно, називається Олика.

Личани належить до стародавніх поселень Волині. Вперше вони згадуються в Іпатіївському літописі в 1149 році.

Назва села походить від слова личаки». В давнину на цій території росло багато липових лісів. Люди здирали кору, виготовляли постоли і продавали в Олиці на базарі.

В XIII - XIV століттях Олицька територія, до якої належить село Личани, була складовою частиною Галицько-Волинського князівства. У 40-х роках XIV століття майже вся Волинь була захоплена великим князівством Литовським. Наприкінці XV століття Олицька територія належала Луцькому повітовому старості Івану Кішці, який у 1513 році видав заміж свою дочку за Яна Радзивілла. З того часу Олика стає власністю Радзивіллів.

Жителі сплачували натуральні і грошові податки. Так, податок з житла становив 5 грошів, а з земельного наділу - 20. Населення примушували виконувати додаткові повинності, відбувати панщину в маєтку феодала до 2 днів на тиждень.

Населення були вільними козаками. Феодали й католицька церква весь час посилювали експлуатацію, і це викликало ненависть і протест проти їх сваволі. У 1594-1596 роки Личани підтримали повстання

селян і козаків, очолене Северином Наливайком. До повстанців приєдналося чимало селян і міщан Олицької території.

Особливо активізувалася селянська боротьба під час козацької визвольної війни українського народу. У 1648 році козаки, підтримані жителями містечка, захопили його. 1651 року козацькі війська вдруге обложили Олицький замок. Облога тривала кілька днів, фортеця зазнала пошкоджень. Але підійшли польські шляхетські війська, якими командував О. Конєцпольський, і козаки змушені були відступити.

В 1795 році, після третього поділу Польщі, Західна Волинь визволилася від польсько-шляхетського панування, яке тривало кілька століть. Але життя сільських жителів майже не змінилося, не зважаючи на самоврядування, було в повній залежності від феодала. Малоземельні працювали на різних роботах, за вимогою магістрату і землевласника перевозили ліс, дрова, працювали на шляхах тощо.

В цей час послаблюється національний та релігійний гніт. Зменшується вплив католицького духовенства. В 1784 році в Олиці побудовано православну церкву, при якій відкрито школу грамоти. В середині XIX століття в Олиці та селі Метельне було збудовано ще три православні святині, відкрито церковно-парафіяльну школу.

Внаслідок подій 1917-1920 рр. західна частина Волині, в тому числі і с. Личани, опинилися під владою Польщі.

Польська влада намагалася ліквідувати українську культуру, полонізувати і окатоличити українське населення. В Олиці в 20-х роках існувало дві семирічки, навчали польською мовою. До того ж навчання було платним. Діти селян, які не мали змоги платити за навчання, залишались поза школою. За свої кошти личанці побудували школу лише в 1936 році.

В 1933 році в Личанах виникає первинна організація КПЗУ. До її складу входили брати Гурти: Петро, Андрій, Денис та Лучик Антон Васильович, Фінкевич Всеволод Мусійович. Секретарем був Гурта Петро Федорович. За революційну діяльність він 1935 році був розстріляний поліцією біля своєї хати без всякого суду.

Щоб уникнути арешту і зберегти сім'ю від переслідувань, Гурта Денис Федорович в 1935 році емігрував до Аргентини. Протягом 1936-1938 рр. брав участь у громадянській війні в Іспанії. Серед багатьох інших добровольців вирушив з Аргентини у Іспанію Денис Гурта. Він був у складі роти імені Тараса Шевченка, бригади імені Домбровського. Воював під Гвадалахою, Сарагосою і Теруелем. В липні 1938 року бере участь у великому наступі республіканської армії на річці Ебро. Під час короткого відпочинку між боями Денис згадував рідну Волинь, писав листи додому.

19 вересня 1939 року с. Личани було зайнято частинами Червоної армії. В цьому ж році було створено Личанівську сільську раду. Головою обрано Бражника Костянтина Степановича. Рада здійснила розподіл церковної і поміщицької землі між безземельними і малоземельними.

В 1939 році створено колгосп імені Будьонного. Головою колгоспу став Ковальчук Микола Миронович. В селі працювала школа, в якій навчання велося українською мовою. Першим директором була Бойко Анастасія Юхимівна.

В січні 1940 року створено Олицький район. Селище Олика стало районним центром.

З початком нападу гітлерівців на Радянський Союз, 28 червня 1941 року, Личани були окуповані. Окупація тривала два з половиною роки. Багато людей було вивезено до Німеччини на каторжні роботи. Під час війни через село проходив партизанський рейдом Ковпак.

2 лютого 1944 року нацистів нагнали війська 1-го Українського фронту. До відбудови зруйнованого господарства в село не повернулося 56 фронтовиків.

В 1948 році відновлюється колгосп імені Будьонного. Очолив його Боровицький Іван Ніканорович. У 1958 році його перейменовано у «Прогрес», а у 1963 році об'єднано із Олицьким колгоспом імені XXII з'їзду КПРС.

При колгоспі відкрито першу «хату-читальню», якою опікувалась Януль Вікторія Андріївна. З початком 70-х бібліотеку очолила Велешко Валентина Олексіївна. З 1997 року установу було реорганізовано, книжковий фонд передали в сільську бібліотеку с. Метельне.

На протязі років Личанівську школу очолювали: Павленко Іван Іванович, Мамець Володимир Іванович, Януль Вікторія Андріївна, а з 1985 року - Сосницький Микола Степанович. В 1991 році було побудовано нове приміщення дев'ятирічної школи

На початку 50-х років побудовано перший клуб, який очолив Безушкевич Денис Микитович, в 70-х роках - Багнюк Людмила Володимирівна, з 1996 року - Безушкевич Валерій Антонович.

В даний час в селі працюють школа, медпункт, клуб, бібліотека, два магазини. Є два фермерських господарства - «Арніка» та ТЗОВ «Фелікс». Протягом 2006-2010-х років населений пункт газифіковано.

Не оминули липлян трагічні події, які охопили східні області України. Учасниками Антитерористичної операції стали односельчани:

Устимчук Юрій Анатолійович, 1986 р.н.,
Зозуля Віктор Костянтинович, 1970 р.н.,
Романець Віктор Євгенович, 1973 р.н.,
Вакульчук Володимир Володимирович, 1976 р.н.,
Вакульчук Олег Романович, 1990 р.н.,
Шевчук Ігор Вікторвич, 1984 р.н.,
Федоришин Олег Васильович, 1989 р.н.,
Цепловський Олександр Миколайович, 1991 р.н.,
Синюк Олександр Миколайович, 1987 р.н.,
Рубцов Петро Михайлович, 1974 р.н.,
Гурич Владислав Анатолійович, 1994 р.н.,
Лебедь Юрій Олексійович, 1978 р.н.,
Бузушкевич Сергій Олексійович, 1983 р.н.,
Лисенко Вячеслав Петрович, 1966 р.н.

Ірина ВЕРГУН ***(Ківерці)***

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РАЙОННОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ ДОРОСЛИХ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Внаслідок економічної скрути в Україні, починаючи з 90-х років, йде недофінансування, скорочення кадрів. Погіршення відбувається і в фінансуванні бібліотеки. Відбулося скорочення працівників, працювали на 0,5 посадового окладу. Погіршилося комплектування фонду бібліотеки, зменшилося надходження нових книг до бібліотеки. Підтвердженням служить «Звернення до депутатів районної ради», яке було написане в 2000 році.

Одним із гострих питань існування бібліотек району є комплектування книжкових фондів новою літературою, підписка періодичних видань та придбання бібліотечної техніки.

Ось як виглядає картина розподілу бюджетних коштів на ці цілі протягом останніх років:

Роки	**ЦБС**	**ЦРБ**
1997	5365 грн.	1593.14 грн.
1998	4118 грн.	1036.31 грн.
1999	3600 грн.	1245.67 грн.
2000	2800 грн.	950.02 грн.
2001	2300 грн.	265.98 грн.

Цих коштів вистачає лише на мізерну підписку періодичних видань. Таким чином, склалася вкрай критична ситуація з комплектуванням фондів бібліотек району та придбання бібліотечної техніки.

Завданням бібліотек незалежної України було об'єктивне висвітлення сторінок реального життя українського народу та історії України як незалежної держави, відзначення знаменних дат, популяризація історії, культури, мистецтва, ознайомлення із надбаннями української та світової культури.

Значна увага в роботі бібліотеки приділялась популяризації народних звичаїв та традицій українського народу. Організовано народознавчий куток, в якому зібрано старовинні предмети повсякденного використання ,картини, рушники. Бібліотечні працівники готували виставки майстрів ужитково-прикладного мистецтва під час творчих звітів району.

Завжди приділялась і буде приділятися значна увага роботі з юнацтвом. Для більш якіснішого обслуговування учнів та студентів діє юнацька кафедра, яка плідно співпрацює з навчальними закладами міста.

Діяльність бібліотек головним чином спрямовується на реалізацію державної політики в галузі культури, підвищення рівня оперативності обслуговування користувачів та комфортності їх доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів. Один із пріоритетних напрямів діяльності і розвитку и галузі є впровадження інформаційних технологій, утвердження засад державності, національної свідомості, формування у користувачів поваги до історичного минулого. Важливим напрямом залишається краєзнавча робота, що в основному зосереджується на вивченні історії краю і його людей, популяризації краєзнавчої

На фото: *перший заступник голови райдержадміністрації Світлана Йосипівна Ващинець, начальник управління культури і туризму облдержадміністрації Володимир Леонтійович Лисюк урочисто відкривають Центр вільного доступу до мережі Інтернет у районній бібліотеці для дорослих.*

Нагороду у номінації
«Лідер підтримки бібліотек»
отримав Данкевич Олег Петрович, Жидичинський сільський голова

літератури.

З початку 2000-х років активізується участь бібліотек в грантових проектах міжнародних інституцій, зокрема, Міжнародного фонду «Відродження», Посольства США в Україні, благодійного фонду Білла і Мелінди Гейтс та ін.

10 вересня 2010 року для користувачів Центральної районної бібліотеки для дорослих, районної дитячої бібліотеки та бібліотеки-філії для дорослих смт. Цумань відбулося урочисте відкриття Центрів вільного доступу до мережі Інтернет. Це стало можливим завдяки успішній участі проекту центральної районної бібліотеки у програмі «БІБЛІОМІСТ», яка проваджена Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у рамках партнерства з Фундацією Білла та Мелінди Гейтс, Агентства США з міжнародного розвитку та Міністерства культури і туризму України.

Основне завдання програми «БІБЛІОМІСТ» - допомагати публічним бібліотекам та їх користувачам у вільному та безкоштовному доступі до інформації за допомогою інтернетмережі.

Загалом бібліотеки району отримали 15 комп'ютерів (9 комп'ютерів отримала Центральна районна бібліотека для дорослих, 2 – дитяча районна бібліотека, а також по 2 комп'ютери отримали бібліотеки-філії для дорослих смт. Цумань та смт. Олика).

З нагоди Всеукраїнського дня бібліотек Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX)у рамках програми «Бібліоміст» за підтримки Української бібліотечної асоціації та Міністерства культури України був оголошений конкурс «Влада – друг бібліотеки». Метою конкурсу було продемонструвати ефективну співпрацю бібліотек та органів влади задля розвитку місцевих громад.

З усієї України було надіслано понад 130 есе. За сприяння Ківерцівської районної бібліотеки на конкурс було представлено 3 творчі роботи про найактивніших лідерів територіальних громад, котрі найбільше підтримують бібліотеки району – це голова Ківерцівської РДА Л. Д. Кричкевич, сільський голова с. Жидичин – О. П. Данкевич та Озерцівський сільський голова Є. М. Терпелюк.

Напередодні професійного свята бібліотечних працівників – 29 вересня 2011 року – в столиці відбулася церемонія нагородження переможців конкурсу. Міністр культури України Михайло Кулиняк та директор програми «Бібліоміст» Матей Новак вручили грамоти та пам'ятні знаки переможцям конкурсу. Серед 11 переможців нагороду у номінації «Лідер підтримки бібліотек» отримав Данкевич Олег Петрович, Жидичинський сільський голова.

Пропонуємо ознайомитися з цією конкурсною роботою:

«Чудес багато на Волині можна стріти –
Жидичин згадано в XIII столітті.
Жидичин древній – монастир в нім православний,
Молився в нім Данило Галицький наш славний.
Усе в районі нам знайоме, рідне й миле:
Гончарський круг у Кульчині крутити вміли,
Бо не святі горшки й гладилки виробляли,
Магію глини гончарі Кульчинські знали

З 2012 року при бібліотеці розпочали свою роботу клуби за інтересами: «КЛАС» (Клуб Любителів Активного Спілкування) та «Зустрічі без прощань». Учасниками клубу «КЛАС» є учні ЗОШ № 1. Він об'єднує на добровільних засадах осіб, що беруть активну участь у суспільно-політичному житті та навчально-виховному процесі з метою спілкування, обміну інформацією, розширення знань про все, що хвилює учнівську молодь, виховання молоді у дусі національних цінностей. Бібліотекарі, створюючи цей клуб, мали на меті сприяти збагаченню духовної культури молоді, пробудити інтерес до проблеми спілкування, пропагувати здоровий спосіб життя, ознайомити з прийомами та методами самовиховання.

Проводяться огляди, обговорення книг, уроки народознавства,літературні вечори, зустрічі з цікавими людьми, обмін думками, виставки книг і періодики.

Учасниками клубу «Зустрічі без прощань» є підопічні територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ківерцівського району та читачі бібліотеки.

Мета та завдання клубу: творити для себе і довкола себе простір взаєморозуміння, взаємопідтримки та доброзичливості; розповсюджувати культурні та духовні, моральні та етичні цінності.

У клубі стало доброю традицією проводити засідання в затишній домашній обстановці: на столі-чашки із запашним чаєм, цукерки, домашнє печиво.

В практику роботи бібліотеки впроваджуються нові більш ефективні методи та форми роботи бібліотечного обслуговування в установах, організаціях та за місцем проживання. Чимало зусиль прикладають районної бібліотеки для популяризації книги. Працівники книгозбірні тісно співпрацюють з

Учасники клубу «КЛАС».

Засідання клубу «Зустрічі без прощань».

Skype-зустріч з Ганною Медвідь.

Відкриття бібліотеки.

День Батька
“Хороший батько – міцна сім’я”.

Майстер-клас з декупажу, для дітей.

Територіальним центром соціального забезпечення. Один раз на місяць бібліотекарі відвідують соціальних працівників, вони мають змогу взяти, обміняти книги для своїх підопічних та самі постійно цікавляться новинками літератури.

Бібліотекарі ЦРБ відвідують Форум видавців, котрий уже традиційно проходить на початку вересня у Львові. Головною метою візиту на Форум є налагодження більш тісної співпраці з видавництвами та письменниками, а також поповнення книжкових фондів бібліотеки новинками літератури.

Центральна районна бібліотека для дорослих, завдяки програмі "Бібліоміст", почала практикувати нову форму роботу – skype-зустрічі.

У 2014р. бібліотека одержала нове просторе приміщення за адресою м. Ківерці, вул. Паркова,8. У тому ж році бібліотека здобула перемогу в обласному конкурсі проектів місцевих ініціатив з роботою «Сучасна бібліотека – дім життя, притулок мудрості, аптека для душі».

Книгозбірня тісно співпрацює з представниками державних установ, навчальними закладами, громадськими організаціями, осередками національно-культурних товариств та засобами масової інформації.

До послуг читачів – книги та періодичні видання, які експонуються на книжкових виставках, переглядах літератури. Працівники бібліотеки здійснюють бібліотечне та бібліографічно-інформаційне обслуговування користувачів різних вікових категорій.

За 2014 рік бібліотеку відвідали 3212 читачів, видано більше 60 тисяч примірників літератури.

Ківерцівська центральна районна бібліотека постійно прагне до розширення форм своєї діяльності та надання нових бібліотечних послуг.

Так 3 червня 2015 року було відкрито читальний зал під відкритим небом. Читачі на подвір'ї можуть одночасно читати періодичні видання, ібезкоштовно користуватися Wi-Fi.

17 вересня спільно з службою у справах дітей Ківерцівської РДА проведено зустріч-спілкування до Всенародного Дня Батька "Хороший батько – міцна сім'я".

Поки батьки були в залі, для дітей, бібліотекарями, було організовано майстер-клас з декупажу, діти на вулиці читали книги, складали конструктори, пазли, просто гралися на майданчику.

Тамара СВІДЕР ***(с.Звози)***

ЗВОЗИ

Село Звози Ківерцівського району Волинської області розташоване там, де закінчується Волино-Подільське плато і починається Полісся. Воно знаходиться на схід від міста Рожище у 8 км північніше від залізниці Ківерці-Рожище.

Село знаходиться в мальовничій низинній місцевості по обидва боки річки Конопельки, яка впадає в річку Стир. По луках трапляються мало і добре прохідні болота. Гір та ярів немає. Грунти переважно піщані, в лісах – дернисто-підзолисті.

На території виявлено запаси піску, глини, крейди, що складає цінну будівельну сировину. Є у невеликій кількості торф, що використовується, в основному, як засіб удобрення полів.

На південному сході розташований лісовий масив, що простягається аж на захід. У лісах найбільше трапляються: сосна, ялина, вільха, дуб, граб, липа та інші. Водяться вовки, лисиці, дикі кабани, зайці, білки. Із птахів – тетері, глухарі, дикі гуси, качки, дятли.

В кінці VIII на початку IX століття землі сучасної Волинської області були заселені східно-слов'янськими племенами: волинянами, дулібами, бужанами, лучанами. Одне із цих племен було, очевидно, нашим далеким предком. Знаряддя праці, знайдені на території села (кам'яні рубила, кам'яні наконечники для стріл, стародавні дерев'яні в'язані борони, кам'яні сокири), свідчать, що тут були їх поселення.

Звідки ж пішла назва села? В історичних документах згадується під назвами Звоз, Збоз, Своз. Засноване приблизно 400 років тому.

У XVI ст. село належало до Луцького замку. В ревізійних документах за 1545 р. згадується про те, що «два дворища, які були зобов'язані возити вугілля для вжитку двору Гнідавського, якщо для цього буде потреба». Очевидно, назва села Звози пов'язане із звозом вугілля для вищезгаданого двору.

З 1577 року село належало до волості Несухоїжі і мало 3 дими і пів двору. З 1583 року було власністю князя Федора Романовича Санчушка і мало 3 дими.

Є легенда, за якою в цю місцевість, господарем якої був поміщик Яблонський, звозили з навколишніх

сіл кріпаків. Звідси - Звози. Всі селяни, що проживали у східній частині Звозів, працювали на пана. Жителів цієї частини села називали панщанами. У західній частині села ріс ліс, який належав державі. Ця частина села називалася казенною. Жителів цієї частини називали казонцями.

За східною частиною села до наших днів збереглась назва Пляшево. Це пішло від того, що непрохідні болота, які займали цю територію, мали подібність до пляшки. Вона (пляшка) була видовжена із південного сходу на північ.

Документальні відомості про населений пункт досить скупі. За 1921 рік відомо, що тут був млин, пошта, у 8 кілометрах – залізниця.

На 30 вересня 1930 року село нараховувало 91 двір, 538 жителів (без врахування тих, хто був в армії). Чоловіків – 277, жінок – 261, православних – 532, іншого віросповідання – 6, русинів (українців) – 531, євреїв – 6, інших національностей – 1.

У 1940 році у Звозах організовується колгосп, який нараховував тоді у своєму складі 14 господарств. Першими написали заяви Старовірський С.Д. (він же перший голова колгоспу), Хмілевський Л.П. (став бригадиром), Боймук Г.В., Сардачук Г.А., Самолюк О.Ю., Рекс О.П., Іванюк Г.Я., Боймук Л.П. та інші. В селі було організовано і сільську раду. Першим її головою був Хомук С.С., якого вбили німці в період окупації у 1941 році.

Селяни села Звози брали участь в боротьбі за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання із Радянською Україною. У 1935-1937 роках створюються партійна, а в 1939 році – комсомольська підпільні організації.

В роки Другої світової війни окупанти спалили 128 дворів, розстріляли 39 чоловік, 50 молодих юнаків і дівчат забрали на каторжні роботи в Німеччину.

Після звільнення села від німецьких загарбників жителі Звозів активно взялися за відбудову зруйнованого.

Ось що пише про це Драгенко Ф. (газета «Радянська Волинь» від 7.01.1950 р.) : «Село виросло на місці руїн. Німецько-фашистські загарбники спалили все село. Бандити стріляли в людей, катували, палили їх на вогні. Так загинули Хмілевський А., вся сім'я Клима Сардачука, Химка Сардачук та багато інших. Вціліло лише три хати».

У 1950 році відбулося об'єднання колгоспів сіл Звози, Суськ, Станіславка (Славне) і утворено господарство «Правда».

Період незалежної України приніс багато змін. Змінилося село, його люди. З колись невідомого населеного пункту Звози стали знані у світі, бо тут народився і виріс Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словаччині, Фінляндії і Польщі Петро Сардачук.

Степан ВОЙЧИК ***(Ківерці)***

ЗАГУБЛЕНЕ МІСТО

Географічні координати: 50⁰ 55'12" пн.ш., 25⁰42'00'' сх.д.

Вже давно тут не стрілялося,
Як в останню ту війну.
Вже давно тут не вмиралося,
Як колись у ніч страшну…
Мирон Нестерчук, с.Сильне

Трохимброд (Трохемброд, Трохенброд)) – унікальне містечко-штетл, розташоване поза єврейською територією, побудоване, заселене і кероване повністю євреями, яке існувало на Ківерцівщині поблизу сіл Журавичі, Домашів, Тростянець, Лопатень, Яромель, Клубочин, Пшебраже, Озеро, Сильне, Городище, колонії Юзефін [2, 77].

У північно-західній частині України євреї жили давно. Значний їх відсоток заселяв території на схід від річки Західний Буг, яка стала частиною так званої єврейської межі осідлості в Росії після третього поділу Польщі, встановленої царицею Катериною Великою трохи раніше, у 1791 році [2, 197]. Обмеження євреїв конкретною територією давало можливість царському самодержавству можливість більш ефективно підкорювати їх волю, перешкоджати проникненню в російське суспільство і домінування серед

середнього класу.

У 1804 році Олександр І вимагає вже від євреїв виїжджати з обжитих сіл і маленьких містечок у великі міста, щоб урядовим органам легше було спостерігати, контролювати, обкладати податками і обмежувати їх. Володіти землею заборонялось.

1810 року, можливо й раніше, в ізольованому трикутнику тоді волинських міст Луцька, Рівного та Колок на заболоченій поляні, оточеній густим лісом, тихенько поселилось кілька єврейських сімей. Земля належала місцевому власникові Трохиму, який, зрозуміло, був радий віддати її переселенцям. Через те, що галявиною протікав невеликий струмочок із мілиною, яка дозволяла перейти його вбрід, за поселенням закріпилася назва Трохимів Брід – Трохимброд [2, 5-6].

У 1813 році тут народжується перша дитина [22, 6]. 1820-го до трохимбродівців підселяється ще кілька родин з навколишніх містечок.

Єврейське поселення розросталося повільно. Зміни настали 1827 року, відколи Микола І видав указ про їх призов до царської армії. Уряд розглядав це як практичний та гуманний метод розв'язання єврейської проблеми, поскільки після 25 років військової служби ізольовані від родин євреї переставали бути євреями. Цим же указом сім'ї, які переселилися як землероби на неосвоєні землі, звільнялися від військової повинності. Результат не забарився - населення Трохимброду стало швидко зростати [2, 198].

І хоч земля Трохима була непридатна для обробітку, це було місце, віддалене від царя і його людей, місце, де євреї могли належати самі собі. Вони рили глибокі дренажні рови за будинками, обіч своїх полів аж до самого лісу. Це була виснажлива пекельна робота, піт виїдав очі, руки німіли, сили залишали тіла…

Грошовиті й працьовиті поселенці звели невдовзі гарні будинки, синагогу, школу, промислові будівлі – 2 млини, олійницю, маслозавод, фабрику гребінців, кольорового скла, бійню. Мешканці навколишніх хуторів і сіл їхали сюди в крамниці за взуттям, одягом, випічкою. Урочище Трохимів брід стало містечком.

У всі ці роки єврейські поселенці суворо дотримувалися своїх звичаїв, особливо шабатту – сьомого дня тижня, дня відпочинку. У п'ятницю вони рано закінчували роботу, а після обіду старі й малі стрімголов бігли купатися, потім йшли в синагогу. Після вечері ідали біля домівок і насолоджувалися чудовими ароматами трав, сосен лісу. Суботнього ранку читалися псалми, Тора. Тоді куштували страви, що їх готували, мабуть, янголи, йшли на прогулянку. В цей день не можна було працювати, Заборонено також запалювати вогонь. За традицією євреї просили це зробити представників інших національностей, тому в містечко приходило багато людей з навколишніх сіл, пропонували свої інші послуги. На шаббат пекли запашний хліб – халу. Жили всі дружно. У будь-якій події брало участь все населення. Весілля – допомагають куховарити. Похорон – усе місто йшло за труною, інколи навіть не знали, хто помер, а все одно плакали [8].

Приблизно 1825 року група менонітів, яка складалася з 21 сім'ї, заснувала поблизу Трохимброду села Жозефін (Юзефін) і Софіївку, які через 10 років покинули.

Менонімти — одна з релігійно-протестантських громад, назва якої походить від імені її ідейного фундатора, голландського сільського священика Менно Сімонса (1496—1561).

Громада менонітів була заборонена в Німеччині та Нідерландах, й вони переселилися до Пруссії, займалися осушенням боліт, а відтак здобули від польського короля право на постійне поселення. Наприкінці 18 ст. родини менонітів на запрошення царського уряду переїхали до Російської імперії. Менонітам була обіцяна свобода віросповідання, їх звільнили від військової повинності, від усіх податків терміном на 10 років, виділили кожній родині 65 десятин землі та 500 рублів.

Господарства менонітів мали найвищі показники землезабезпечення, вирізнялися зразковими і високопродуктивними породами худоби. Меноніти мали дрібні заводи, фабрики, млини, майстерні, займалися, крім сільського господарства, шовківництвом. Вони надавали особливого значення вихованню та освіті дітей, вважали писемність найважливішою потребою людини, вирізнялися працьовитістю, соціальним укладом життя, морально-етичними нормами. Кожна їхня громада діяла незалежно від іншої, обирала власних духовних наставників та проповідників. Для вирішення громадських питань скликали «загальні церковні збори», постанови яких ухвалював «конвент духовних старшин», що представляв інтереси громади перед урядом.

1835 року цар Микола І своїм новим указом зобов'язав євреїв мати паспорти і дозволи на усілякі переміщення. Трохимброд офіційно визнається сільськогосподарською колонією, якій необхідна російська назва. Ніхто не знає, як сталося, але після того, як меноніти залишили свої нові маленькі села і переселилися до родичів у більші поселення в південноукраїнських землях, так звану Новоросію, де місцева влада була більш гостинною, або емігрували до США, Трохимброду було присвоєно ім'я свого менонітського сусіда Софіївки. З того часу село, а пізніше містечко-штетл, існувало з двома назвами: Трохимброд і

Софіївка [2, 198]. Поляки називали його Зофіювкою [15, 16, 17].

Існує версія, що назву поселення отримало від імені російської цариці Софії, яка дозволила євреям тут поселитися [10; 15; 16; 17]. Були ще імператриці з такими іменами при народженні – Катерина ІІ Велика (Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербст-Дорнбург, 1762-1796) та Марія Федорівна (Софія Марія Фредеріка Дагмар, 1847-1928, дружина Олександа ІІІ, мати останнього російського царя з династії Романових – Миколи ІІ).

Можливо, назва успадкована від імені дочки Трохима – власника цієї землі [14, 210].

1837 року вже трохимбродівці засновують недалеко єврейське село-побратим Ложишт (Ложище), відоме також як Ігнатівка [2, 198], де оселилися ювеліри, ковалі, муляри, шевці, кравці, бляхарі… [3, 111-113].

З 1850 року євреям забороняється носити хасидський одяг, але це позначається на послаблення релігійності [2, 198].

Під час будівництва залізничної колії, яка мала проходити південною околицею містечка, старійшини домоглися віддалення її від населенного пункту, мотивуючи це появою лишнього шуму, збільшенням посягань уряду і зовнішнього світу на тихий і унікальний спосіб життя, загрозою для пересування худоби. Таким чином найближчою зручною станцією стали Ківерці.

1865 року царський указ дозволяє поселенцям змінювати свій статус сільського жителя. Євреї пишуть прохання і одержують для Софіївки статус містечка. Ігнатівка залишилася колонією [2, 198-199].

Цікава історія Софіївки 70-х років XIX століття повідується в книзі "Кресова Атлантида" польського історика Станіслава Славоміра Ніцея [14]. Декотрі колишні її мешканці, які пережили страхіття Другої світової війни і нині мешкають за межами України, побачили у відомому англомовному мюзиклі "Скрипаль на даху" (назву вибрано на честь знаменитої картини художника-авангардиста єврейського походження Марка Шагала (Марка Захаровича, Мовші Хацкелевича Шагала) (1887-1985), на якій зображено скрипаля на даху вітебського будинку), поставленому 1964 року за мотивами оповідань єврейського письменника Шолома-Алейхема про молочника Тев'я, … історію їхнього містечка. Очевидці твердять, що саме він, Шолем Алейхем, працював тут приватним вчителем в багатій родині власника маєтка, і ніхто інший не міг так детально описати життя, побут, характерні постаті, конфлікти, набожність єврейських поселенців на Волині, не бачучи цього всього власними очима [14, 211].

Шолом-Алейхем (справжнє ім'я Соломон Наумович (Шолом Нохумович) Рабинович – єврейський письменний і драматург, один із основопожників сучасної художньої літератури мовою ідиш, в тому числі дитячої. Народився 2 березня 1859 року в Переяславі Полтавської губернії (нині м.Переяслав-Хмельницький) в небагатій патріархальній сім'ї. Коли хлопчикові виповнилося 13 років – померла мама. 15-річним, натхненний Робінзоном Крузо, написав власну, єврейську версію повісті і вирішив стати письменником. Взяв псевдонім - Шолом-Алейхем ("Мир Вам" – традиційне єврейське вітання) [21].

Навчався в хедері – єврейській релігійній початковій школі. Після закінчення повітової з 1876-го три роки навчав дочку багатого єврейського підприємця Єлімелеха Лоєва - Голде (Ольгу) Лоєву (велика вірогідність, що це трохимбродівці – авт.). Між учителем і ученицею спалахнули почуття. Багатий батько не був готовий до такого нерівного соціального шлюбу. Шолом-Алейхем втратив роботу в Лоєвих. У 1880-1882 роках працював громадським рабином у Лубнах. 1883-го, наперекір волі свого батька, Голде стала його дружиною і народила щасливому чоловікові шестеро дітей. З 1887-го року проживає у Білій Церкві. Після смерті тестя Шолом-Алейхем став спадкоємцем колосального статку, яким, на жаль, не зміг вигідно розпорядитися, щоб примножити сімейний капітал. Шолом-Алейхем відомий як людина, що поміняла багато цілком різнопланових професій – від мандрівного репетитора (це ще раз вказує на можливість його перебування в штетлі – авт.) до гравця на біржі. Саме це захоплення біржовими махінаціями, якими "захворів" ще в Одесі, підвело початкуючого фінансиста. Також Шолом-Алейхем спонсорував випуск журналів, які друкували художні твори єврейською мовою, допомагав молодим авторам, виплачував їм великі гонорари. Таким чином, незабаром велика спадщина була промотана остаточно і безповоротно. Однак до цього часу, на початку XX століття, він став популярним як автор віршових творів і прози на ідиші. Шолом-Алейхем обожнював публічні виступи, постійно їх організовував в багатьох країнах, тому швидко нажив собі славу письменника зі світовим іменем. У 1887-1890-х роках проживає в Києві (він називав його у своїх творах Єгупцем), на початку 90-х – в Одесі, у 1893—1905-х - знову у Києві , де займався торговельними справами, літературною та громадською діяльністю. Після єврейських погромів 1905 року переїхав до Львова. Багато подорожував, відвідав Женеву, Лондон, Варшаву, Вільно, Берлін та інші міста світу, де виступав перед своїми читачами. У 1907-1914 роках жив в Італії, Швейцарії та Німеччині. У 1914 році, як російський підданий, був

інтернований і висланий з Німеччини в нейтральну Данію, звідки перебирається в Нью-Йорк, де прожив останні роки життя. Помер від туберкульозу 13 травня 1916 року, похований на Старому кладовищі в Куінсі (Квінсі) на острові Лонг-Айленд (Куінс – найбільша за територією (280 км^2) і друга за кількістю населення адміністративна одиниця - боро Нью-Йорка. Тут знаходиться Міжнародний аеропорт імені Джона Кеннеді.) [21].

У 1889 році в Трохимброді проживало понад 1200 осіб (235 сімей) [2], в 1897-му – 1580 [6; 15]. Олександр Цинкаловський вказує, що на початку XX століття в слободі Софіївка Силенської волості Луцького повіту - 2317 жителів (186 домів), міщанська управа, пошта, 16 крамниць, фабрика скла [20, 390].

Російсько-японська війна 1904-1905 років стимулює незаконну еміграцію чоловічого населення містечка, щоб уникнути призову в армію.

В роки Першої світової війни через терени штетлу проходила лінія фронту. Частина мешканців покинула селище ще до серпня 1915 року, коли сюди ввійшли австрійські вояки. В наступному році австрійці збудували в Софіївці католицьку каплицю і військовий цвинтар [6].

1925 року, коли Волинь ввійшла до складу Польщі, тут князем Радзивіллом зводиться великий дерев'яний костел [23, 200], засновується парафія Святої Софії і Матері Божої Доброї Поради, підпорядкована Колківському деканату Луцької римсько-католицької дієцезії, до якої належали села *(переклад з польської – авт.)* Зофіювка, Багна, Березина, Цегельня, Хмелювка, Цукри, Тшитшапи, Дерманка, Добра, Домашув, Дужілас, Двожишче, Глінне, Гліняк, Грабінка, Германувка, Гинін, Городичин, Городишче, Гута Зофіювка, Ігнатувка Сільненська, Ігнатувка Тросцяньска, Ямскє, Яромель, Яромельскє Будкі, Єзьорскі Майдан, Юзефін, Клобучин, Колесо, Лонка, Лопатень, Лучкі, Лиса Гура, Майдан Мар'янувка, Микув, Нова Зєм'я, Огніще, Острув, Панюв, Пасєка, Поповіни, Пушни Бур, Сільно, Смолярня, Тросьцянєц, Забур'є, Заціше, Загайнік, Журавіче [6].

В 1929 році в містечку налічувалося 1549 осіб, в переважній більшості євреїв [6]. Жили тут і поляки, але їх було кілька родин.

В адресній книзі цього року перелічується близько 90 діючих фірм різних галузей з перевагою гарбарень і молочарень, господарями яких були Блітцзайн, Фішфадер, Гельман, Поташ, Ройтенберг, Шафран, Шпєльман і Вайнер [14, 212].

Власники молочарень возили молоко і масло на продаж до Луцька, Рівного, Ківерець, Колок і Горохова. Елі Поташ, прозваний "волинський Бато" (Бато – відомий чеський виробник взуття), виготовляв взуття. Його брат Єхескель Поташ був багато років рабином і старостою. Рабин Моше Гірш Ройтенберг співав у синагозі і був керівником єврейської початкової школи. Гірш Кантор - комедійний актор, а Яків Бурак дослужився на російському флоті до рангу адмірала. Ізраель Бейдер був талановитим поетом і есеїстом, а Іццхак Аронскі, публіцист і журналіст, заснував в Рівному видання "Gios Woiynia" та бібліотеку в Софіївці [14, 212].

Землевласником вважався керуючий маєтками журавичівської округи Михайло Кириленко.

У 1938 році парафія налічувала 3890 вірних. В самому містечку вже діяло сім синагог [3, 113]. Навчання у семирічній школі було доступне дітям з українських та польських родин, заняття відвідувала єврейська та німецька молодь. Вчительський колектив в основному складався з євреїв, але працювали педагоги українського й польського походження. Ніяких чвар, непорозумінь в закладі не виникало. Директором школи був поляк Францішек Валас, який загинув від рук упівців [6].

Ізраїльський письменник Яков Банаї в своїй книзі "Анонімні солдати", що вийшла у світ 1978 року, писав, що євреї проживали своє життя в Софіївці, ніби у власному королівстві. "Тут вперше я зустрів євреїв, що працювали в сільському господарстві, … ходили за плугом, гнали корів на пасовищею. Коли приходив час молитви, вони зупинялися в полі і молилися так, ніби знаходяться в синагозі. Якою чарівною була ця Софіївка!" [3, 113].

Наприкінці 30-х проводиться електрифікація, діють телеграфна та телефонна станції, продаються газети з Варшави, велосипеди, з'являється автотранспорт. Протягом 1938-1939 років єдину вулицю містечка вкривають бруківкою.

Софіївка стала "класичним кресовим штетлом", оточеним райськими лісами князя Януша Францішека Радзивілла (1880-1967) – останнього ордината Олики, син якого, Станіслав Альбрехт Радзивілл (1914-1976), був одружений (втретє) з Кароліною Лі Був'є – молодшою сестрою Жаклін Був'є, дружини президента США Джона Кеннеді [14, 210].

В рекламному буклеті санаторію в Журавичах у 30-х роках XX століття була подана схема доїзду відпочиваючих до оздоровниці з Варшави та інших міст. Для осіб, які прибували сюди, подавалася й

конкретна адреса:

"Ěająntek Żurawiecze, poczta Zofiówka, pow. Łucki, woj. Wolyńskie.

Telegr.: Zofiówka? Kąpielisko Żurawiecze.

Telefon nr.3 ..." [7].

З початком Другої світової війни населення швидко зростало за рахунок біженців з Польщі і досягло понад 6 тисяч чоловік. В основному це були євреї: кравці, шевці, різники, склярі і торгівці лісоматеріалами, молоком, сирами, маслом. Найбільше було майстрів з вичинки шкіри, зайнятих на 30 гарбарнях [14, 210].

Прихід у вересні 1939 року на Західну Україну "визволителів" приніс смуту і неспокій.

- Комуністи не любили євреїв, - розповідала у 2012 році 85-річна жителька села Городище Марія Радіон. – зверхнє ставлення до них як до нації другого типу було помітним. Та головною причиною знущань комуни і над ними, і над селянами була жага заволодіти їхніми статками: жида – в Сибір, а майно – розкрасти [12]. До Сибіру був висланий місцевий рабин Герш Вейсман, якого звинуватили у підпільній торгівлі сіллю [12; 15].

Окупація краю нацистами посилила переслідування і грабежі. Їх "новий порядок" на загарбаних територіях був страшним. На початку липня 1941 року окупанти з допомогою шуцманів зібрали 150 чоловіків містечка, на вантажівках відвезли їх на станцію Ківерці і розстріляли в дворі місцевої тюрми [2]. Влітку 1941-го в центрі Софіївки створили гетто, куди звозили євреїв з сусідніх сіл і міст.

Суботнього ранку 9 серпня 1942 року для цього господарського і інтелектуального осередку настав судний день. Тоді до Софіївки в'їхали на мотоциклах 20 німецьких солдатів винищувального спецпідрозділу Айнзатцгруппе, а за ними 11 військових вантажівок приблизно зі 100 шуцманами. Розпочалося полювання на євреїв. Свідки тих подій вказують, що німцям допомагали й націоналісти – "banderowcy i okoliczni chłopi"[14, 212].

Німецьке командування оголосило, що трохимбродівці віднині будуть жити в гетто. Населенню було наказано зібрати свої речі і протягом двох годин зібратися в центрі містечка для отримання робочих карток.

Бетті Гоулд з американського Юнівесіті Хайтс біля Кливленда, тоді Бася Рухель Поташ, 12-літня дівчинка, яка вижила в тому пеклі, розповідала, що неспокійно їхня родина стала почуватися з того часу, коли почався приплив біженців, котрі приносили страхітливі оповіді про те, що діялося на полишених рідних територіях на Заході. Вже тоді батько з двоюрідним братом вирішили побудувати схованку на задньому дворі у великому, довгому та вузькому дерев'яному хліві, де зберігали дерево, інструменти та інший реманент. Ночами тихцем будували фальшиву стіну, зашиту вертикальними дошками. І коли почалася ця вереснева облава, дві сім'ї із 16 чоловік, серед яких було й діти, скориставшись дозволом повернутися до домівки "за речами на вихід", затаїлися в потаємному місці. Через щілини бачили одну з машин, повну дітей. Під дикі крики матерів двоє солдат забирали від батьків малюків і, тримаючи їх за ногу чи за руку, як мішки з м'ясом закидали в кузов. Так вчинили нелюди з її маленьким двоюрідним братиком. Не зрозуміти того, що діялося. Серце рвалося, хотілося кричати, а тут не можна було навіть дихати голосно, бо поруч фашисти. Заплакала маленька дитина двоюрідного брата. Мати задушила її…, щоб врятувати двох старших своїх діток і її, Басю… [22; 2]. Тоді врятувалася й двоюрідна сестра Басі – Еня Гітл Поташ, яка була в партизанах, пройшла фронтовими дорогами до Дрездена, по війні проживала в Луцьку, часто приїздила на місце колишнього Трохимброда. Знали її як Євгенію Швардовську. Померла 2013 року.

Настало 11 серпня. В оточених євреїв шуцмани забирали коштовності: гроші, прикраси, пакували у вантажівки по 100 осіб і відвозили за 3 кілометри до яромельського лісу, де вже були викопані глибокі ями, на краю яких ставили роздягнутих догола людей і розстрілювали. Наступним групам смертників перед стратою наказували лягати поверх мертвих… Так тривало три дні [14, 213; 22].

В яромельських масових могилах закопано 4,5 тисячі мешканців Трохимброда і Ложищ. Протягом кількох наступних тижнів розстріляно ще понад 3 тисячі євреїв, які під час облави зуміли втекти в найближчі ліси, але згодом були схоплені і знищені як лісова звірина [13, 46; 14, 213].

Каральна операція закінчилася другим розстрілом 21 вересня – в Йом-Кіппур – "Судний день", день посту, покаяння і відпущення гріхів. У день найважливішого свята в іудаїзмі…

Залишилася лише группа з двох десятків євреїв, які обробляли для німців шкіру. Вони були переведені в найбільшу синагогу в північній частині містечка. В грудні місяці, коли скінчилися запаси сировини, німці розстріляли і їх [2]. Синагогу спалили. Мешканців навколишніх сіл і хуторів примусили розбирати житлові будинки, інші приміщення на будівельні матеріали. Награбоване майно вивозили на станцію Ківерці, в Цумань [12] для відправки в Німеччину, розібрали навіть вуличну кам'яну бруківку [22], територію, на

якій розміщувалося містечко – розорали [13]. Пізніше партизанам вдавалося спалювати будівлі, щоб останні не попали до рук ворога [22]. Українські націоналісти спалили костел [6]. В серпні місяці 1943 року територія Софіївки перетворилася в пустку, відколи були знищені останні її мешканці, правда, вже польської національності [18, 128].

З багатотисячного єврейського населення Трохимброду залишилися в живих, за різними джерелами, 30-40 чоловік [11; 13, 45; 15; 16]. Це були ті, хто мав фальшиві документи, були сховані українськими та польськими сім'ями, зуміли вислизнути під час облав та з гетто, залишивши жінок, дітей, стариків.

Близько трьох десятків юнаків та дівчат Софіївки та Ігнатувки на чолі з Гадом (Григорієм) Розенблатом створили партизанську групу [13, 45], яка здійснила кілька операцій проти окупантів, рухаючись із заходу на схід лісовими масивами Волині. У жовтні 1942 року, після зустрічі 19-літнього розвідника Йосифа Глуза з радянськими парашутистами, про групу вже знав штаб партизанського руху. 5 грудня в районі села Глушкевичі відбулася зустріч із з'єднанням Сидора Ковпака, в складі якого сформувалася рота з 27 бійців-євреїв, озброєних звичайними і напівавтоматичними гвинтівками, станковим кулеметом. В складі цього формування були вчитель Хаїм Вотчин, Льоня Зельдман, Еня Гітл…

Більшість трохимбродівців, що вижили, опинилися в США, Аргентині, Ізраїлі, Бразилії та в інших країнах. Містечку, на жаль, не судилося відродитися. Не стало єврейського штетла на Волині. На його місці лише два пам'ятники із лабрадориту, встановлені в 1990 році за сприяння членів софіївських євреїв в Ізраїлі. Один – на місці колишнього в'їзду в містечко з боку с.Яромель, другий – в лісі на місці другого розстрілу. Поруч збережено пам'ятник з мармурової крихти.

Час невблинно йде, віддаляючи людство від подій Другої світової війни, поступово стираючи зі сторінок історії її криваві діяння. Але з пам'яті людської не можна вирвати спогади про втрачений свій край, загиблих в страшних муках рідних і близьких. Усе частіше єврейська спільнота повертається й до історії своїх предків. Початок активному відродженню її літопису поклало перше міжнародне зібрання вихідців з Трохимброду на території знищеного містечка в серпні 2009 року. В 2013 році в Маневичах проходила Міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція "Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії єврейської громади на Волині [11]. З року в рік таких візитів стає більше [4].

Історії забутого Трохимброда присвятив свою книгу "Порожні небеса" (2011) Авром Бендавід-Вал, американський письменник, економіст, дослідник єврейського минулого Волині Матеріал базується на підставі спогадів вихідців із містечка та сусідніх сіл Шоїла Бурака, Михайла Демчука, Тувія Дрорі, Бетті Голд, Бетті Хельман, Іди Лісс, Рішарда Любінські, Панаса Мудрака, Віри Шуляк, Шмуліка Поташа, Шоеля Ройтенберга, Євгенії Швардовської, Ганни Ціпорен та ін.[9]. Пізніше на основі твору був знятий документальний фільм "Загублене місто" (режиссер Джеремі Гоулдшейдер, 2013) [8].

Молодий американський письменник, емігрант в третьому поколінні Джонатан Сафран Фоєр у свої 25 років написав, можна вважати, автобіографічний роман "Повна ілюмінація". Автор шукає своє коріння на батьківщині діда-одесита, якого в далекому 1942-му в Трохимброді врятувала дівчина по імені Августина, і хоче зрозуміти: Хто він? Який багаж несе його історична пам'ять? Твір опублікований у 2002 році, перекладений п'ятнадцятьма мовами світу, в тому числі й українською, розійшовся тиражем понад півтора мільйона примірників. Досить актуальний, з твердженням, що антисемітизм і неонацизм можуть породити новее чудовище Голокосту [1; 5]. За мотивами цього твору знято фільм "И все освітилось" або "Світло навкруги" (режисер Лів Шрайбер) [10; 19].

Крізь призму людської пам'яті і людського болю втрати олюднив історію загубленного містечка польський історик, професор Опольського університету Станіслав Славомір Ніцея в багатотомному виданні "Кресова Атлантида".

І таких Книг Пам'яті – десятки. Доля єврейського містечка, зниклого в минулому столітті, і нині не залишає байдужим нікого.

"Страшні події минулого жахають своєю жорстокістю, але ми маємо їх пам'ятати, пам'ятати, щоб не допустити цього знову, пам'ятати заради тих, хто помер". З цими словами Назара Мазилюка не можна не погодитися.

Історія не може бути забута.

---

1. Бежан Елена. Страшная память Трохимброда (о романе Джонатана Фоера "Полная иллюминация") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestiya.odessa.ua/ru/2013/05/25/strashnaya-pamyat-trohimbroda-o-romane- dzhonatana-foera-polnaya-illyuminaciya.

2. Bendavid-Val Avrom. The Heavens are Empty. Discovering the Lost of Trochenbrod. – New Eork: Pegasus Books,

2010. – 222 s.

3. Гаврилюк М. Квітка серед гаю /Гаврилюк М.Г. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2017. – 155 с.

4. Делегация (Трохимброд) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jewishvolyn.com/ru/events/delegaciya-trohimbrid.

5. Дидковский Сергей. Свой среди чужих: иностранные писатели с украинским следом // Культура. – 2014. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://xxl.ua/zhizn/kultura/svoj-sredi-chuzhix-inostrannye-pisateli-s-ukrainskim-sledom.html.

6. Zofiówka (powiat łucki). - https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofi%C3%B3wka_(powiat_%C5%82ucki).

7. Zurawicze. Pierwsze kapielisko na Wolyniu // [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.facebook.com/npptsuman/posts/2089843464573415 .

8. Загублене місто: Історія Трохенброду // Фільм. – USA: Goldstreet Films, 2013.

9. И все осветилось, Бендавид-Вал Авром //Юнионпедия Трохимброд [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://ru.unionpedia.org.

10. Ивушка Наталья, Иванова-Стопко Лена. Трохимброд [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.liveinternet.ru/community/puteshestvuya_ukrainoy/post388936358.

11. Історія євреїв Волині. Конференція, організована у Маневичах, серпень 2013. – 20 с.

12. Мазилюк Назар. Забута історія // Вільним шляхом. – 2015. – 12 грудня.

13. Наконечный В.А. На еврейской волне: статьи. На укр. и рус. Язиках. – Луцк: Надстырье, 2006. – 180 с.

14. Niciea Stanisław Sławomir. Kresowa Atlantyda. Historia I mitologia miast kresowych. Tom YIII. – Opole: Opolgraf, 2016. – 288 st.

15. ODZER. Трохимброд - втрачене місто... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://board.lutsk.ua/topic/137882-trohimbrod-vtrachene-misto.

16. Трохимбрід. Матеріал з Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org.na

17. Трохимброд. Материалы из Википедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki.

18. Turowski Józef, Siemaszko Władysław. Zbrodnie nacjonalistów ukrainskich dokonane na ludności polskiej na Wolyniu 1939-1945. – Warszawa, 1990. – 180 st.

19. Фильм "И все осветилось" – мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loyso.ru.

20. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Т.2. – Вінніпег, Канада, 1986. – 580 с.

21. Шолом-Алейхем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC-%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D1%85%D0%B5%D0%BC.

22. Шульгач Валентина. Історія не може бути забута… // Вільним шляхом. – 2016. – 16 квітня.

Степан ВОЙЧИК ***(Ківерці)***

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА КІВЕРЦІВЩИНИ

На основі досліджень вчених істориків, філологів, географів, краєзнавців подаються узагальнені відомості про населені пункти Ківерцівщини з описом історії походження назв, датами перших згадок в історичних документах.

Список ужитих термінів:

Антропо́нім — власна назва людини. В українській мові це особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім.

Апелятѝв (лат. *appellātīvus* < лат. *appellāre* — «звертатися з промовою», «називати») — загальна назва.

Дериват - похідне від чого-небудь первинного.

Історична топоніміка (від грец. *топос* - місце) – вид, що досліджує закономірності виникнення, розвитку і функціонування географічних назв.

Ойко́нім — власна назва будь-якого населеного пункту

Ономáстика (від грец. *όνομα* — «ім'я», «назва») — наука, яка вивчає власні імена людей.

Пароніми — слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

Топонім – географічне найменування будь-якого природного об'єкта або об'єкта антропогенного характеру (місто, село, ділянка землі та ін.).

Примітка:

Відстань від населених пунктів до Ківерець та Луцька подається за статистичними звітами та розрахунками з Вікіпедії.

Чисельність населення та кількість дворів - станом на 01.07.2017 року.

Ківерці – місто. Населення 14223 мешканці (на 01.06.2017). Засноване як залізнична станція, яка виникла під час прокладення у 1870-1873 рр. заліниці Житомир – Ковель – Брест, за 7 км від села Ківерці (нині Прилуцьке). Станція дістала назву цього села [1, 13; 2, 185; 3, 71]. Відстань до Луцька – 16 км.

За доступними джерелами назва відома з ХУІ ст..: "*въ Киверцох" (1532), "до Киверец" (1571), "до Киверецъ", "у Киверцахъ" (1597), "с Киверецъ" (1605), "с Киверецъ" (1649)* тощо [9, 62].

Існує версія (Олексій Стрижак), за якою в назві Ківерці відобразився давньослов'янський етнонім *тиверці* [2, 185; 6, 4; 7, 26; 8, 36; 9, 62].

Є ймовірність особової назви від володарів села бояр *Киверецьких* [2, 185]. В довіднику з адміністративно-територіального поділу України 1946 р. так і подається – *Ківерці* [9, 62].

Ще одна версія походження – від антропоніма *киверъ, ківер* – висока чи широка шапка, ковпак [9, 62].

Олика – селище міського типу. Відстань до м.Ківерці – 41 км, до залізничної станції Олика – 9 км, до Луцька – 41,3 км. Населення – 3120 чоловік.

З назвою пов'язані численні перекази та легенди.

В Іпатіївському літописі згадується під 1149 роком. В роки княжих міжусобиць київський князь Ізяслав Мстиславович рушив свої полки "од Луцька і, пішовши, став коло города Чемерина на річці Оличі" [5, 960; 9, 101; 11, 176]. Згадується Олика в грамоті великого князя Льва Свидригайла у 1433 р., коли він надав Олику своєму прихильнику Ленькові Зарубичеві [2, 237; 5, 970;].

За однією з них, слово "Олика" походить від слова "лико" – кори вільхи, яку місцеве населення використовувало для плетіння личаків (постолів) [1, 323; 2, 237; 5, 970; 6, 5; 7, 29; 8, 40-41;].

Друга версія – від назви річки Оличь, яка зараз носить назву Путилівка [2, 237; 7, 29; 8, 40].

За третьою - назва походить від тюркського слова "aloka" – ущелина, яр, жолоб, канава, рів, водний шлях на мілині [8, 41; 9, 101].

Цумань – селище міського типу. Відстань до м.Ківерці – 47 км, до однойменної залізничної станції – 6 км, до Луцька – 46,5 км. Населення – 6458 чоловік.

Вперше в історичних джерелах згадується в 1557 р. як власність князя Михайла Чарторийського. Тут налічувалося 14 дворів [2, 297; 3, 300; 11, 513].

За версією вчителя-історика кінця ХІХ-початку ХХ століття Олександра Дашкевича назва походить від кочівних кочівників тюркського походження у південних степах у ХІІ-ХІІІ століттях, яких на Русі називали "куманами" ("симанами) - половець [1, 336; 2, 297; 9, 146], латиною – "куманес" [8, 40]. Після вдалого походу давньоруських воїнів на половців виникло поселення полонених кочівників на місці сучасного селища, яке в давнину називалось Кумань. Пізніше, під впливом польської мови, слово "кумани" видозмінилось в "цумани". Про зв'язок з тюркськими племенами говорять місцеві прізвища Кардаш, Пелех, які наводяться у "Словнику половецької мови" ХІІІ ст. [1, 336;. 2, 297].

Башлики – село Дубищенської сільської ради. Розташоване за 45 км від м.Ківерці, 40,9 км від Луцька. Населення – 1212 чол., дворів – 221.

У ХУІІ ст. було власністю князів Радзивіллів. 1648 року тут було 8 дим [10, 75]. З 1778 р. згадується як Basliki. Назва походить від антропоніма "башлик" – головний убір [2, 109; 9, 10].

Берестяне – село, центр сільської ради. Розташоване за 47 км від м.Ківерці, 22 км від залізничної станції Цумань, 59,6 км від Луцька. Населення – 914 чол., дворів – 306.

Археологічні знахідки підтверджують появу поселення на цій території на березі річки Стрипи в Х ст. [1, 348]. Очевидно, його заснували вихідці з Седлищ, які називали себе "берестяни", звідки пішла назва - Берестяни [1, 348; 2, 111; 9, 12] . Інша версія – берестянами називали жителів, які мешкали в берестовому лісі, бересті, де переважає береза [8, 40; 9, 12].

В історичних джерелах Берестяне згадується в першій половині ХУІ ст. у зв'язку з його передачею в посаг княгині Катерині Вишневецькій. 1555 р. вона передає село князю Ходкевичу [1, 348]. З 1577 р. – власність Олицького замку, а в ХУІІ ст. – Острозьких, які збудували церкву, наприкінці ХІХ ст.. – власність Радзивіллів [1, 348; 10, 90].

Бодячів – село Сокиричівської сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці, 20,5 км від Луцька. Населення – 560 чол., дворів – 162.

Археологічні знахідки свідчать про заселення берегів річки Конопельки ще в добу пізнього палеоліту [1, 462]. В XV ст. згадується Бод**а**чів "як село пограничне між Волинню і Короною" [10, 119]. В пізніших джерелах – Бодачов (1570), Бодячов (1571), Бодечеве (1595), Bodziaczow (1778). Назва є похідною від антропоніма Бодачь [2, 116; 9, 15].

В давні части місцевість заростала будяками, звідки виводиться назва села [1, 462].

Борохів - село, центр сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці, 17,6 км від Луцька. Населення – 1172 чол., дворів – 341.

Борохів уже існував при Київській Русі. Неподалік знаходиться великий могильник із 300 курганів [1, 353; 3, 308].

Перша згадка 1541 р. разом із сусідніми Піддубцями в описі володінь луцького замку [1, 353]. В Олександра Цинкаловського – Борухів, у 1545 р. "замкове село, надане Якубові за відібране село Садів, а під час ревізії належало воно до Богдана Сімашка, землянина волинського. В 1570 р. належало до Петра Олеси… В ХУІІ ст. була це власність Катерини Четвертинської ; в 1643 р. мало 71, а в 1650 р. – 59 дим. На початку ХХ ст. більша власність належала до Перетятковичів" [10, 134].

Назва, можливо, походить від села Борахіна, яке згадується у документах Почаївського монастиря за 1362 рік, і яке колись називалось Борохів [1, 353].

Інша версія – від словосполучення "ховатися в бору". У цій місцевості в давнину був великий сосновий ліс - бір, який служив захистом для людей під час нападів ворогів [1, 353; 6, 7; 7, 30].

Віктор Шульгач вважає назву похідною від єврейського особового імені Борух [9, 16].

Веснянка – село Звірівської сільської ради. Розташоване за 3 км від м.Ківерці, 21,5 км від Луцька. Населення – 293 чол., дворів – 88.

В минулому – Вишнів [1, 413; 2, 128; 10, 206], Вертепа.

Поблизу поселення виявлено могильник давньоруського часу (IX-XIII ст.) [1, 413]. Згадується як Visnow, Wissnjow (1428), Vischnow (1437), Wisniow (1765) [9, 24].

Назва походить від графа Вишневецького, який, за народними переказами, був у селі [7, 28; 8, 39].

Причини перейменування Вишнева у Веснянку невідомі.

Вишнів – село Борохівської сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці та за 20 км від Луцька. Населення – 554 чол., дворів – 180.

Відоме як Wisniow (1765) [9, 26].

Назва пішла чи то від його засновника пана Вишневецького, чи від розкішного вишневого саду, закланеного тут першими поселенцями [1, 358; 7, 28; 8, 39]. Віктор Шульгач схиляється до походження від ойконімів "вишневе", "вишневий" [9, 26].

Гайове - село Озерської сільської ради. Розташоване за 16 км від м.Ківерці, 16 км від Луцька. Населення – 472 чол., дворів – 138.

Попередні назви – Перебродця, Пшебраже, Преображенське.

За переказами старожилів, поселення в урочищі поміщиці Магдалини Гороховської заснували 1906 року 6 родин. Називалось воно Перебродця. Очевидно, через те, що до нього треба було добиратися – брести через болото [1, 430].

До 1944 року тут була велика польська колонія, яку називали Пшебраже [1, 430]. Збереглося польське кладовище.

З 1944 року населений пункт перейменовується радянською владою в Преображенське. Можлива прив'язка до свята Преображення [2, 138].

Гайовим село стало 1965 року. Сучасна назва походить від "гай, гайовий", адже зеленими насадженнями багата місцевість [8, 43].

У народних переказах згадується ще як Польове - Село в гаю серед поля [8, 43].

Городище - село Сильненської сільської ради. Розташоване за 48 км від м.Ківерці, 61,2 км від Луцька. Населення – 713 чол., дворів – 275.

Виникло як давньоруське селище.

В основі найменування – апелятив "городище" – місце, де колись був город, де було поселення [9, 35].

У 1555 році згадується як власність князя Івана Федоровича Чарторийського у кількості 8-ми, а в 1650 році – 6-ти димів [10, 301].

Гор'янівка - село Дідичівської сільської ради. Розташоване за 35 км від м.Ківерці, 35 км від Луцька. Населення – 382 чол., дворів – 137.

За деякими дослідженнями, утворене як пригород Олики [1, 374]. 1648 року належало князю Радзивіллу і мало 5 димів [10, 309].

Назву пов'язують з народним переказом. В часи татарських нашесть виникло село Залісоччя, яке сподобалося місцевому князеві, який побудував тут, на кращій землі, свій двір (цей куток так і називається – Дворець), а поселян відтіснив на північ і так притіснив, що вони багато горя зазнали в новому поселенні, званому Горянівкою [7, 26-27].

Ймовірна назва від антропоніма "Горян" [9, 36].

Грем'яче – село, центр сільської ради. Розташоване за 46 км від м.Ківерці і за 7 км від залізничної станції Цумань, та за 46 км від Луцька. Населення – 729 чол., дворів – 216.

Назва походить від слова "гримить", бо село розташоване в урочищі, де під час грози довго чути відлуння грому [2, 147].

Легенда говорить про шалений опір селян князю Радзивіллу. Сміливців розгромили, але подія набула розголосу, "гриміла" навкруги. А район поселення повстанців почали звати Гремляче, на місці якого згодом з'явилося село Грем'яче [1, 359; 6, 8].

Ймовірне походження від прикметника "грем'ячий" – ручай, що шумить [9, 37].

Як Гремяча, Гримяче згадується в О.Цинкаловського. В 1577 році під назвою Воля Гремяцька належало олицьким Радзивіллам аж до кінця XIX ст. [10, 315].

Дачне – село Прилуцької сільської ради. Розташоване за 5 км від м.Ківерці, 9,7 км від Луцька. Населення – 769 чол., дворів – 230.

Перша назва – Ільнівка (за іменем власниці землі Уляни [2, 153]), куток села Ківерець, засноване 1924 року Євгеном Петриківським (сенатор Луцької земської управи, фундатор Луцької української гімназії (1924-1929), голова товариства "Луцька Повітова Просвіта" (1924-1928)).

У 1932 році на спільних зборах жителів сіл Ківерці, Попівка, Хвойки, Сапогове і Жабка куток Ільнівка був відокремлений від Ківерець в окреме село Юляна. Ось що пише про це сам Є.Петриківський: "Що торкається самої назви, то я хотів назвати селище в честь польської письменниці Г.Запольської, але під тиском адміністративних чинників названо було в честь дружини тодішнього воєводи Юзефського, ім'я котрої було Юлія, тому й назвали дачне поселення "Юляною" [1, 449]. Надіючись на впливову допомогу Юліїї Юзефської в розбудові села, створили "Товариство приятелів Юляни", засновником і головою якого був сам Петриківський.

З 1941 року - Улянівка, з 1964-го – Дачне. Назва пов'язана з будівництвом дачних будинків в радянські часи.

Дерно – село, центр сільської ради. Розташоване за 30 км від м.Ківерці, 30,6 км від Луцька. Населення – 1577 чол., дворів – 514.

В документах трапляється під назвами Дернь, Дерні [10, 347.]

Згадується в грамоті великого князя Литовського Казимира у 1445 році як власність Пашки Дахновича [1, 364; 9, 41; 10, 347].

В основу ойконіма покладено апелятив "дерн", пов'язаний з дієсловом "дерти" [9, 41]. За переказом, селяни мали показати новому панові своє село привабливим. Хатинки були маленькі, повростали в землю. Потрібно було оновити призьби. Неподалік був великий луг із зеленою густою рівною травою. Мешканці дерли дерен і обкла дали будівлі, вулички. Скрізь повеселішало, стало гарно і привітно в Дерні [4, 28; 6, 9].

Діброва – село Борохівської сільської ради. Розташоване за 2 км від м.Ківерці, 21,5 км від Луцька. Населення – 250 чол., дворів – 74.

Виникло по війні між двома невеличкими лісками. Назва походить від географічного терміна "діброва" – великий ліс, в якому переважає дуб [9, 42].

Дідичі - село, центр сільської ради. Розташоване за 32 км від м.Ківерці, 37,8 км від Луцька. Населення – 908 чол., дворів – 342.

Перша згадка відноситься до 1577 року як власність князя Чарторийського [3, 308; 10, 351].

Назва походить від слова "дідич" – поміщик [9, 42].

Легенда розповідає про юнаків Дідича та Хрома, які були закохані в дочку місцевого багатія. Обоє загинули в боротьбі за красуню. Місцевість на одному з берегів озера, де була могила Дідича, з часом заселялася людьми і дістала його ім'я [6, 10].

Дідовичі – село Сокиричівської сільської ради. Розташоване за 7 км від м.Ківерці, 21,8 км від Луцька. Населення – 244 чол., дворів – 92.

Згадується 1577 року [2, 154]. З 1593 року відоме як Diedowicze [9, 42].

В основі назви патронім "Дедовичь" [9, 42].

Інша версія – у селі жив заможний господар, якого називали дідич [8, 45].

Домашів - село Журавичівської сільської ради. Розташоване за 27 км від м.Ківерці, 50,9 км від Луцька. Населення – 216 чол., дворів – 96.

В історичних джерелах згадується 1570 року, коли "разом з Тростянцем, Пулгановим і Божовим належало до князя Остапа Сокольського. В 1577 р. платить він із згаданого села від 5 димів і 3 город" [10, 358].

Назва ймовірно від антропоніма Домаш [9, 44].

Дубище – село, центр сільської ради. Розташоване за 40 км від м.Ківерці, 10 км від залізничної станції Олика та за 40 км від Луцька. Населення – 276 чол., дворів – 88.

Вперше згадується 1577 року [3, 309]. О.Цинкаловський називає село Дубища [10, 369].

Назва пов'язана з апелятивом "дубище" – великий дуб [9, 45].

Народна легенда розповідає, що під одним з дубів-велетів весною 1595 року відпочивав Северин Наливайко. Дерево було таким товстелезним, що козачий ватажок вигукнув: "Це вам не дуб, браття, а дубище!" З тих пір це місце стали називати Дубищем [1, 377].

Жабка – село Прилуцької сільської ради. Розташоване за 3 км від м.Ківерці, 12 км від Луцька. Населення – 300 чоловік, дворів – 88.

Село відоме в документах за 1588 рік [2, 160]. Згадується як Жабки, Шапки.

Назва походить від слова "жаба". Можлива основа від антропоніма Жабка [9, 47].

Жидичин – село, центр сільської ради. Розташоване на річці Стир за 18 км від м.Ківерці, 8,3 км від Луцька. Населення – 1633 чол., дворів – 444.

Перша згадка датується 1227 роком, коли до місцевого монастиря приїжджав кланятися і молитися Святому Миколаю великий Данило Романович, князь Волинсько-Галицький. В Іпатіївському літописі Жидичин згадується як місто.

Існує кілька припущень про походження назви. Перша – від слова "жиди", які нібито колись приїхали торгувати в ці краї [1, 383; 7, 29].

Інші версії – від слів "Zud" або "Sud", що в первісному тлумаченні означало осідле селище, колонію. Від слова "жити", що набуло іншого звучання (Житичин – Жидичин) [1, 383]. За переказами – від племені житичів [2, 161]. Можливе походження назви від антропоніма Жидич [9, 47].

Жорнище – село, центр сільської ради. Розташоване за 40 км від м.Ківерці, за 9 км від залізничної станції Олика та за 42,9 км від Луцька. Населення – 966 чол., дворів – 279.

Як поселення виникло у XI-XII ст. Вперше в письмових документах згадується 1577 р. як село олицьких землян (багатих міщан) із 17 димами [2, 162-163; 10, 400].

В дослідженнях Миколи Теодоровича [5, 949-950] та Олександра Цинкаловського [10, 400] іменується як Жорнища.

Назва села ймовірно походить від слова "жорна". Очевидно, предки сучасних мешканців були вправними умільцями з виготовлення жорен для млинів [2, 162-163; 9, 48].

Журавичі - село, центр сільської ради. Розташоване за 33 км від м.Ківерці, 46,2 км від Луцька. Населення – 1109 чол., дворів – 327.

Відоме з 1552 р. як Zurawicze [9, 49]. З 1570 року належало Андрієві, Іванові та Омелянові Кошкам [10, 405].

За переказами, виникло на болотистій місцевості, на острівці, де селилися журавлі [2, 163; 6, 12; 7, 26]. Звідси і назва. За Віктором Шульгачем основою може бути також патронім Журавич - журавель [9, 49].

1928 року в Журавичах відкрили "лічничі радіо-активні води і лікувальні боровинові поклади" [10, 405]. На базі радонових джерел у 1928-1939-х рр. та з 1987-го по 1999 р. тут діяв санаторій-профілакторій "Журавка".

Забороди – село Сокиричівської сільської ради. Розташоване за 5 км від м.Ківерці, 18,3 км від Луцька. Населення – 75 чол., дворів – 33.

Час виникнення невідомий. За 1565 р. є відомості про Zabrodzyn [9, 50]. Наприкінці XIX ст. в Забродах було "12 домів і 80 жителів" [10, 410].

Назва походить від місцеположення села – за бродом річки Конопельки [2, 166], можливе похідне від антропоніма Заброда [9, 50].

Завітне - село, центр сільської ради. Розташоване за 21 км від м.Ківерці, 21 км від Луцька. Населення – 383 чол., дворів – 119.

Точної дати виникнення села невідомо. За переказами, колись в ошатному лісі поселилися орендарі Вікентій і Климентій, які з допомогою наймитів розкорчовували хащі. На честь першого господаря поселення нарекали Вікентівкою [1, 406; 7, 27; 9, 51], Вицентувкою [7, 27], а сусідній хутір – Климентувкою. Згодом землі були передані німецьким переселенцям, які утворили тут свою колонію, яка до 1941 року називалася Вінцентівка. В О.Цинкаловського – Вицентівка, в котрій наприкінці XIX ст. було 27 домів і проживало 212 жителів [10, 199].

Залісоче - село Дідичівської сільської ради. Розташоване за 35 км від м.Ківерці, 39,9 км від Луцька.

Населення – 617 чоловік, дворів – 208.

Засноване в XI ст. у передмісті Олики.

Назва походить від апелятива "лісок" і пов'язана з історією виникнення Гор'янівки [6, 12; 7, 26; 8, 44-45; 9, 52].

Звірів - село, центр сільської ради. Розташоване за 15 км від м.Ківерці, 18,7 км від Луцька. Населення – 677 чол., дворів – 186.

Історично згадується Зверовъ (1494), Zwirewo (1552).

Перша писемна згадка датується 1570 роком [3, 310]. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1570 р. село належало Єрофею Гостському, який платив за 8 димів і 11 гор (городників) [10, 453].

Назва похідна від антропоніма "звєр" [4, 63; 9, 56].

Одна легенда розповідає, що в цих густих-прегустих лісах, де оселилися люди, водилося багато звірини.

Друга оповідає про багатого і злого пана, який, на прохання подорожніх попити трішки водиці з його криниці, крикнув: "Ти ба, що хочуть! То пити їм, а потім їсти. Ану, геть звідси!". Після цього пана звали звіром, а місцевість – Звірів [6, 14].

Звози - село Суської сільської ради. Розташоване за 10 км від м.Ківерці, 24,5 км від Луцька. Населення – 258 чол., дворів – 125.

Відоме з I половини XIУ ст.: "до Своза" (1332), "selo Swoz" (1545). Своз (Свож) колись належало до луцького замку. За ревізією 1545 р. там було два дворища, обов'язком яких було возити вугілля до гнідавського двору. За поборовим реєстром володимирського замку з 1577 р. село належало до Несухоїжської волості князів Сангушків, за яке платили від 3 дим на півдворищах. В 1587 р. належало до Луцького повіту, було власністю Федора Сангушки з 3 димами [11, 348].

Назва походить від загального слова "звозъ" – спуск до річки, дорога, дорога з великим ухилом, дорога вгору від річки чи перевозу, підйом, в'їзд [9, 56].

Знамирівка - село Холоневичівської сільської ради. Розташоване за 60 км від м.Ківерці, 70,1 км від Луцька. Населення – 249 чол., дворів – 85.

Час виникнення невідомий. Наприкінці XIX ст. в Знамерівці "було 11 домів і 116 жителів. На початку XX ст. належало до Чижевських" [10, 468].

Назва належить до відносно пізніх утворень і походить від дохристиянського ім'я Знамир [9, 58].

Кадище – село, одна частина якого входить до Цуманської селищної ради (145 дворів), а інша (40 дворів) – до Дідичівської сільської. Розташоване за 45 км від м.Ківерці, 40,7 км від Луцька. Населення – 464 чол., дворів – 137.

Час виникнення невідомий. На кінець XIX ст. мало 22 доми і 303 жителі [10, 477].

Можливе походження назви слова "кадь" – давньоруська одиниця вимірювання [2, 180], або як слова з топографічним значенням "заглиблення, яма" [59-60].

Карпилівка - село, центр сільської ради. Розташоване за 45 км від м.Ківерці, 49,9 км від Луцька. Населення – 2094 чол., дворів – 403.

Час виникнення невідомий. В польських переписах 1570 і 1577 років село не згадується. У "Словнику Географічному Королівства Польського" за 1904 р. містяться відомості про те, що земельні угіддя села і навколишні ліси з другої половини XVIII ст. належали князям Радзивіллам. На той час в Карпилівці налічувалося 18 димів (великих селянських господарств що мали наділи польової землі) і 6 городників, які не мали земельних наділів, а користувалися лише городами [1, 414]. Олександр Цинкаловський в своїх дослідженнях пише, що в кінці XIX ст. в Карпилівці Селенської волості Луцького повіту, 43 км від Луцька, було 40 домів і 359 жителів, фабрика смоли [10, 488].

Існує кілька версій щодо походження назви. Найвірогіднішою з них, за свідченнями старожилів, є така. Береги річечки Ровець, бокової артерії Путилівки, лісові околиці і болото Козине, де поселились перші жителі, були поросли непрохідною кропивою. Цю місцевість, а потім й село, цуманчани і башликівці називали Кропиловкою. Літні люди й досі його називають так [1, 414].

За переказами, колись у річках біля поселення було багато риби, особливо карпів [7, 31].

Віктор Шульгач пов'язує назву від особового імені чи прізвиська Карпило [9, 61].

Клепачів - село Озерцівської сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці, 15,3 км від Луцька. Населення – 432 чол., дворів – 133.

Відома фіксація під 1651 р. як Клепачи [9, 63]. "Колись село належало до жидичинського манастиря, а по р.1831 забране "до казни" . Наприкінці XIX ст. було 24 доми і 230 жителів, в колонії 10 домів і 61 житель[10, 499-500].

В основі назви апелятив “клепач” – коваль [9, 63].

Клубочин - село Сильненської сільської ради. Розташоване за 40 км від м.Ківерці, 53,9 км від Луцька. Населення – 118 чоловік, дворів – 51.

Перша згадка за 1577 роком. Тоді село належало до олицького замку князя Михайла Чарторийського і мало 8 димів. У 1583 р. князь Станіслав Радзивіл платив від 6 димів. В кінці XIX ст. в К. було 15 домів і 148 жителів. До 1915 року село належало до олицької ординації [10, 502].

За припущеннями Олександра Цинкаловського, Клубучин або Клубочан “ взяв свою назву від слова Клубик, Клубуни або Клобуки, в наших літописах Чорні Клобуки – назва кочовиків тюркського походження, які жили на початку XI століття. Частина Клобуків перейшла на службу наших князів… ” [10, 502].

Народна легенда оповідає про молоде подружжя, яке втекло від лихого пана до лісу. Ніхто не знав про їхнє існування. Одного зимового вечора мисливці помітили дим, що клубочився над лісом, і, орієнтуючись на нього, прийшли до оселі. Від слова “клубочитися” пішла назва місцевості [6, 21].

Назва від антропоніма “Клобука”, зафіксованого в слов’янських мовах [9, 63].

Конопелька - село Сокиричівської сільської ради. Розташоване за 11 км від м.Ківерці, 25,9 км від Луцька. Населення – 63 чол., дворів – 31.

Стара назва – Солтиси (до 1944 р.).

Час виникнення невідомий.

Назва Солтиси виникла на грунті антропоніма “Солтис” або апелятива “солтис” – сільський староста [9, 67-68]. Сучасна – від назви річки Конопельки, біля якої село розміщене [2, 192; 7, 31]. За народними переказами – від слова “конопля” – рослини, яку вирощували і обробляли селяни [7, 31].

Котів - село Дернівської сільської ради. Розташоване за 27 км від м.Ківерці, 27,9 км від Луцька. Населення – 423 чол., дворів – 119.

Відоме як Kothow (1518), Котово (1535), Kotow (1545) [9, 70]. Село Котов згадується в акті від 30 січня 1564 р. як володіння князя Константина Острозького [5, 999]. Пізніше, за переписом 1577 р. – князю Ілії, з котрого він платив податок від 23 димів на волоках . В кінці XIX ст. було там 37 домів і 491 житель, дерев’яна церква з 1816 р.[10, 549].

Назва від антропоніма Кот (Кіт) - сучасне волинське прізвище [9, 70]. Є припущення, що в давнину тут, серед поліських лісів і боліт поселився перехожий з прізвищем Кіт.

З інших переказів випливає, що перші поселенці знайшли собі пристанище навколо місцевого ставу, оточеного верболозом з пухнастим цвітом, який називали котиками [1, 370].

Кульчин - село Жидичинської сільської ради. Розташоване за 10 км від м.Ківерці, 10,5 км від Луцька. Населення – 1056 чол., дворів – 267.

Відоме як Kolczino (1545), Колчін (1552), Колчин (1567, 1598, 1765) [9, 74]. Колись належало до луцького замку. У 1545 р. мало 14 дворищ. “Обов’язком кульчинських селян було 3 рази до року 4 дні косити і 3 дні жати, а також давати данини меду. В 1628 р. село належало до луцького ключництва. Після 1863 р. – до російського князя Багратіона Імеретинського. За переписом 1911 р. було 614 жителів, паровий млин (12,840 пудів річного перемолу ” [10, 585-586].

За народними переказами, назва походить від прізвищ власників землі - пана Тульчина, який заселив територію, назвавши поселення Тульчин, а люди на свій лад звали його Кульчин [8, 41], або від Кульчинського [6, 21-22].

Науковці пояснюють це антропонімом “Колча” – кривонога людина, каліка [9, 74].

Липляни - село Жидичинської сільської ради. Розташоване за 10 км від м.Ківерці, 10,5 км від Луцька. Населення – 609 чол., дворів – 132.

Колись було селом луцьких єпископів. У 1583 р. Липяни або Липняни належали єпископу Івану Красенському, владиці луцькому і острозькому, пізніше – Теофану (Феофану), чернецю-архимандриту жидичинського монастиря [11, 22]. 1585 р. фіксується як Липляне [9, 77]. В кінці XIX ст. було 19 домів і 135 жителів [11, 22].

Пояснень походження назви немає. Ойконім мотивований словом “липляни” – від місцевого населення [9, 77].

Липне – село, центр сільської ради. Розташоване на березі річки Черемошни за 65 км від м.Ківерці, 74,5 км від Луцька. Населення – 1892 чол., дворів – 466.

В писемних джерелах вперше згадується 1570 р. [3, 310]. У 1577 р. Липно належало до степанського замку князя Костянтина Острозького [11, 22].

За легендою, після спустошливого набігу татар люди будувалися біля липи, яке вціліло після погрому, а до того було спостережним пунктом. Поселення так і назвали – Липно [1, 420; 7, 27-28]. Інша версія –

від прикметника "липний" – липа, назва дерева [6, 22; 9, 77].

Личани - село Олицької селищної ради. Розташоване за 43 км від м.Ківерці, 46,4 км від Луцька. Населення – 421 чол., дворів – 135.

Згадується ще як Лидчани. У 1577 р. належало до олицького замку князя Михайла Чарторийського [11, 27].

Назва від жителів, які дотичні до лика [9, 77].

Лички – село Тростянецької сільської ради. Розташоване за 21 км від м.Ківерці, 34 км від Луцька. Населення – 147 чол., дворів – 40.

В старих документах – Лучків. Згадується в 1583 р., коли належало князеві Марку Сокольському. Наприкінці XIX ст. був 31 будинок і проживало 175 мешканців [11, 27].

За народними переказами, назва села походить від слова "личаки" – саморобне взуття з лика – постоли. За іншою версією, тут проживали найвродливіші на всю округу дівчата – гарні личка. З часом від цих слів залишилося одне – Лички [1, 476; 6, 23].

Науковці вказують на зв'язок з антропонімом "Личка, Личко" [9, 77].

Метельне - село Олицької селищної ради. Розташоване за 39 км від м.Ківерці, 42,7 км від Луцька. Населення – 0000673 чол., дворів – 194.

В історичних джерелах згадується як Мытельно (1433) [9, 86] або Мительно, Метельно [11, 101]. В 1577 р. належало до олицького замку князя Михайла Чарторийського. В кінці XIX ст. в селі було 63 доми і 553 жителі [11, 101].

Ойконім не має аналогів у слов'янському топоніміконі, тому пов'язаний з апелятивом "митель" – тепла вода, навар духм'яних трав, який використовується для миття голови [9, 86].

Микове - село Журавичівської сільської ради. Розташоване за 30 км від м.Ківерці, 47,6 км від Луцька. Населення – 127 чол., дворів – 52.

Згадується 1545 р. як Миків, коли належало Івану Чапличу, а у 1570 р. Федору Чапличу-Шпановському [11, 89].

Народні перекази пов'язують назву з іменем першого поселенця Миколи, який не вимовляв "л". Відтак – Микова, Микове [1, 405].

Науковці виходять з особового імені Мик [9, 86].

Мощаниця - село Дернівсько сільської ради. Розташоване за 36 км від м.Ківерці, 36,4 км від Луцька. Населення – 289 чол., дворів – 91.

Відоме в історичних джерелах 1518 р. – "в Мощаницы", "въ Мощеници" (1519) [9, 91].

Є кілька версій походження назви, які пов'язані, головним чином, з природними умовами та заняттями давніх поселенців. Одна з них така: село знаходиться неподалік лісу і болотистої місцевості. Для того, щоб добратися до лісосік, потрібно було мостити дороги. Звідси й назва Мощаниця. За другою версією, колись люди, що оселялися тут, будували свої житла у вигляді землянок, які обкладали – обмощували – дерном. Ще одна легенда: коли монголо-татари з'явилися в цій місцевості, то побачили людей бідних і худих, як мощі [1, 370].

Науковці в основу найменування покладають дієприкметник "мощаний", мотивований дієсловом "мостити" [9, 91].

Муравище - село Сокиричівської сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці, 23,4 км від Луцька. Населення – 676 чол., дворів – 222.

До 1944 року існувало поруч два села: Рафалівка і Гавчиці. При об'єднанні населений пункт став називатися Муравище.

В історичних джерелах 1545 р. згадуються Ohawcziczi, 1516 р. – Огавчиці [2, 224].

О.Цинкаловський пише, що "село Огавчиці або Гавчиці" (*Вказується Ковельський повіт, очевидно, помилково – С.В.*) знаходилося "при усті річки Добрині до Коноплянки (*очевидно, Конопельки – С.В.*), притоці ріки Турії, на південний схід від м. Ковля і на пів. Схід від залізничної станції Звірів (Ковель-Рівно). Село положено в низькій і лісовій околиці" [11, 160-161]. Він же подає короткі відомості на початок XX ст.: в Рафалівці Тростянецької волості Луцького повіту було 8 домів і 59 жителів [11, 295], а в Гавчицях цього ж повіту за переписом 1911 р. було 610 десятин земельної власності [10, 267].

Назва Рафалівка – від канонізованого церковного імені Рафаїл (Рафал) [2, 92]. Гавчиці, за легендою, назвали так тому, що його власник пан Чернецький для охорони лісових володінь тримав багато собак, гавкіт яких далеко було чути навкруги [6, 14]. Сучасне найменування Муравищ народні перекази і науковці пов'язують із словом "мурава" – густа зелена молода трава, мох, трав'яниста поляна, чого є багато в даній місцевості [7, 31; 9, 92]. В народній баладі походження нової назви пояснюється словом "мурахи"

(“мурав’ї”), яких теж немало тут є [6, 14-20].

Небіжка - село Озерцівської сільської ради. Розташоване за 10 км від м.Ківерці, 11,9 км від Луцька. Населення – 446 чоловік, дворів – 127.

В історичних джерелах вперше згадується у 1883 р. [2, 225].

За розповідями старожилів, на території був маєток не дуже багатих панів Корецьких. Пан помер, а його дружину, яка незабаром теж покинула цей світ, називали небогою. Звідси і пішла назва села [2, 225]. Інша легенда розповідає про багату пані, яка виховувала дітей померлої сестри. З роками племінницю видала заміж, подарувала їй будинки в Луцьку, а племіннику (небожу) залишила землі, де він збудував собі будинок. І стали називати ту місцевість Небіжка [6, 24].

Інша версія походження – від географічного об’єкта, наприклад, річка Небіжка [9, 92].

Носовичі - село Жорнищенської сільської ради. Розташоване за 41 км від м.Ківерці, 45,5 км від Луцька. Населення – 303 чол., дворів – 93.

Фіксується в джерелах 1613 р.: “зъ села Носович” [9, 96]. В 1577 році це було село землян Олицьких [11, 154].

Назва від пароніма Носович [9, 97]. За переказами – колись тут оселився поміщик Носов [8, 43].

Одеради - село Покащівської сільської ради. Розташоване за 37 км від м.Ківерці, 36,2 км від Луцька. Населення – 344 чол., дворів – 90.

Документально назви засвідчені початком ХУІ ст.: “въ Одерадехъ” (1518), “въ Водираде(х)” (1519) [9, 98]. 1529 р. Сигізмунд І присуджує князеві Петрові Михайловичу Остерицькому дві частини маєтків Дерні, Водерада… [2, 233]. У 1577 р. князь Федір Острозький купує село у князя Сокольського [11, 163].

Назва може походити від особового імені [9, 98].

За переказами, на території села збиралась рада, і коли хтось питав, як туди дійти, чув відповідь: “Он, де рада!”, “О, де ради!” [8, 37].

Озеро – село, центр сільської ради. Розташоване за 15 км від м.Ківерці, 24,7 км від Луцька. Населення – 723 чол., дворів – 214.

Перша згадка датується 1577 роком. Тоді воно мало назву Воля Озерська [3, 311]. У ХІХ ст. відоме як Єзьорко, Єзьори, Озерці. Наприкінці ХІХ ст. “село при озері, річці Добрій – притоці Коноплянки і при старому тракті з Луцька до Колок … було 44 доми і 234 жителі” [11, 166].

За переказами, назва походить від озера посередині села [9, 99; 7, 43].

Озерце – село, центр сільської ради. Розташоване за 11 км від м.Ківерці і за 11 км від Луцька. Населення – 392 чол., дворів – 127.

Згадується 1570, 1740, Jeziorko (1765) рр. Тривалий час належало Жидичинському монастирю [2, 234].

Назва вмотивована невеликим мальовничим озером [7, 42; 9, 99].

Олександрія - село Звірівської сільської ради. Розташоване за 5 км від м.Ківерці, 22,5 км від Луцька. Населення – 97 чоловік, дворів – 37.

Час походження невідомий.

Назва походить від жіночого імені Олександра, однак мотиви номінації під сумнівом [9, 101].

Омельне – село, центр сільської ради. Розташоване за 25 км від м.Ківерці, 39,8 км від Луцька. Населення – 749 чол., дворів – 270.

Згадується 1570 і 1583 рр. у володіннях Івана і Андрія Кошків, а потім стало церковним [11, 179]. У 1604 р. фіксується як Омелно [2, 237]. У 1838-1840 рр. в селв проживав польський письменник Юзеф Крашевський. Наприкінці ХІХ ст. тут було 138 домів і 768 жителів, дерев’яна церква кінця ХІХ ст., паровий млин, початкова школа. За переписом 1911 р. в селі було 1042 жителі, гуральня (13213 відер річної продукції), цегельня, паровий млин . На землях було 6 курганів [11, 179].

1956 р. перейменовано в Макаревичі, у 1992 р. повернуто стару назву.

Одна з легенд схиляє до думки, що перші поселенці знайшли собі притулок на підвищенні, оточеному болотами та лісами – на “милині”, “обмилині” [1, 437]. Виводиться назва й від слова “омела” – багаторічна вічнозелена рослина, яка паразитує на багатьох породах дерев [9, 102].

Острів - село Тростянецької сільської ради. Розташоване за 21 км від м.Ківерці, 36,2 км від Луцька. Населення – 179 чол., дворів – 74.

Згадується 1555 р. як Остров [9, 103]. 1577 р. належало князям Максимові та Онуфрію Сокольським, а 1583 р. - Маркові Сокольському. В кінці ХІХ ст. в селі було 40 будинків і 188 жителів, крім того, в урочищі 3 будинки і 11 жителів [11, 188-189].

Назва походить від географічного терміна “острів” – підвищене, сухе місце серед болота, яке було в давнину тут [1, 476; 9, 103].

Пальче - село Хорлупівської сільської ради. Розташоване за 25 км від м.Ківерці, 24,8 км від Луцька. Населення – 377 чол., дворів – 135.

Згадується 1496 р. як Палче [9, 104]. У 1545р. Пальча належало дл жидичинського монастиря, в 1577 р. було власністю олицького замку князя Михайла Чарторийського. У 1583 р. селом володів князь Станіслав Радзивіл. За переписом 1911 р. тут проживало 583 жителі [11, 211].

За народним переказами, місцевий пан порізав пальця і вигукнув "ой, пальче!". Так і село назвали [8, 39]. Науковці в назві бачать особове ім'я чи прізвисько Палець [9, 104].

Покащів – село, центр сільської ради. Розташоване за 35 км від м.Ківерці, 31,5 км від Луцька. Населення – 676 чол., дворів – 197.

Уперше в писемних джерелах Покащів згадується у ХУ ст., коли князь Лев Свидригайло надає його разом з Хоролупами луцьким православним владикам. 1585 р. село під назвою Покосчов Хорлупської волості Луцького повіту зафіксоване як власність Луцької єпископії [5, 939]. У 1577 р. належало до олицького замку Радзивілів. В кінці ХІХ ст. село над річкою Вербівкою (*Путилівкою* – С.В.) мало 67 домів і 423 жителі, дерев'яну церкву з 1883 р. і стару дзвіницю [11, 251].

За часів Київської Русі на берегах річки і навколо Святої Криниці утворилося давнє поселення Сторінка. Заселення проводилося на обмеженій території, тільки до кущів, яких було багато – "по кущі". Звідси і назва – Покащів [1, 440; 4, 120]. Можливе походження від антропоніма Покощ [9, 111].

Прилуцьке - село, центр сільської ради. Розташоване за 8 км від м.Ківерці, 9 км від Луцька. Населення – 2472 чол., дворів – 572.

До 1964 р. – Ківерці.

За доступними джерелами відоме з середини ХУІ ст.: "въ Киверцохъ" (1532) [9, 62]. Як Киверці згадується в документах 1583 р., коли Андрій Киверецький, землянин волинський, платив податок за 18 димів. На початку ХХ ст. був 41 будинок і 490 жителів [10, 493].

За версією Л.Сторожука, видозмінена назва походить від давнього слов'янського племені "тиверці" [1, 445]. Народні перекази основою вважають слово "кивер" – висока чи широка шапка, ковпак, тюрбан, яку носили вояки наполеонівської армії [8, 43; 9, 62]. Ймовірне походження від прізвиська Ківерець [9, 62]. Сучасна назва похідна від ойконіма Луцьк [9, 113].

Путилівка – село Дернівської сільської ради. Розташоване за 36 км від м.Ківерці, 36,3 км від Луцька. Населення – 82 чол., дворів – 32.

Час походження мало досліджений. До 1944 р. – Літва (Такий населений пункт є на картах 1923-го, 1944-го років).

Назву село могло взяти від річки Путилівки. Ймовірне походження від антропоніма Путило [9, 114].

Ромашківка – село Дубищенської сільської ради. Розташоване за 38 км від м.Ківерці, 36,3 км від Луцька. Населення – 299 чол., дворів – 76.

Стара назва Ромашківщина.

Згадується в 1577 р. як "село землян олицьких", а в 1583 р. – як власність князя Станіслава Радзивіла. В кінці ХІХ ст. там було 26 домів і 243 жителі [11, 320].

В основі назви антропонім Ромашко/Ромашка, або церковне ім'я Роман [6, 25-26; 9, 119].

Сапогове - село Прилуцької сільської ради. Розташоване за 5 км від м.Ківерці, 14,2 км від Луцька. Населення – 189 чол., дворів – 71.

До 1944 р. – Сапогів.

Згадується 1570, 1583 рр., коли належало до Жидичинського монастиря. В кінці ХІХ ст. там було 29 домів і 175 жителів [11, 339].

Назва походить від прізвиська Сапог [9, 122].

Сильне - село, центр сільської ради. Розташоване за 44 км від м.Ківерці, 57,9 км від Луцька. Населення – 499 чол., дворів – 168.

В історичних джерелах згадується як Силно, Силне, Сильно (до 1944).

Згадується 1577 року як власність князя Михайла Чарторийського, а 1583-го – князя Станіслава Радзивіла. Наприкінці ХІХ ст. нараховувало 70 домів і 434 жителі [11, 363-364].

За народними переказами, людей колись сюди переселили силою, насильно з іншого села, де була епідемія холери [6, 26; 8, 39]. В основі назви первісне Сельне, в основі якого село [9, 125].

Скреготівка - село Грем'яченької сільської ради. Розташоване за 50 км від м.Ківерц, 54,9 км від Луцька. Населення – 381 чол., дворів – 130.

Виникло як Скритувка на початку ХІХ ст., коли з'являлися нові поселення втікачів від холери [1, 359].

Походить від антропоніма Скрегот [9, 126].

Славне - село Суської сільської ради. Розташоване за 17 км від м.Ківерці, 32,7 км від Луцька. Населення – 80 чол., дворів – 57.

Час походження невідомий.

До 1944 р. – Станіславівка. Назва була пов'язана з особовим іменем Станіслав [9, 127].Перейменовано з ідеологічних причин.

Словатичі – село Суської сільської ради. Розташоване за 18 км від м.Ківерці, 31,8 км від Луцька. Населення – 232 чол., дворів – 112.

В О.Цинкаловського – Славотичі, Славетичі. В кінці XIX ст. було 62 доми і 341 житель [11, 373].

Назва походить від особового імені Слов'ята [9, 127].

Сокиричі – село, центр сільської ради. Розташоване за 5 км від м.Ківерці, 20,6 км від Луцька. Населення – 705 чол., дворів – 252.

Перша згадка в історичних джерелах за 1797 р. [3, 313]. Наприкінці XIX ст. в Сокиричах або Сикиричах було 18 домів і 93 жителі. У 1911 р. було власністю поміщика Дем'янова [11, 383].

За переказами, в цій місцевості чоловік знайшов залізну руду і почав виробляти сокири. Звідси й село – Сокиричі [8, 42]. Є версія походження назви від множинної форми пароніма Сокирич [9, 128].

Ставок - село Дернівської сільської ради. Розташоване за 31 км від м.Ківерці, 34,1 км від Луцька. Населення – 329 чол., дворів – 105.

Згадується 1577 р., коли належало до олицького замку [11, 394].

Назва походить від апелятива "ставок" – штучна водойма [9, 130].

Суськ – село, центр сільської ради. Розташоване за 16 км від м.Ківерці, 27,9 км від Луцька. Населення – 358 чол., дворів – 181.

В документах – Суск, Суско, Сусько, Сушко. За поборовим реєстром 1570 р. село належало князеві Андрію Масальському. В кінці XIX ст. був 101будинок і проживало 552 жителі [11, 423].

Назва ймовірно походить від основи слів "сухий, суха, сухе", що вказують на топографічні особливості місцевості [9, 134]. Інша версія: від імені поміщика Суса. Друга: жителі селились в землянках, що заривалися глибоко в землю Сусіди жартували: "Закопався, як суслик" [1, 465; 6, 28].

Тростянець – село, центр сільської ради. Розташоване за 18 км від м.Ківерці, 33 км від Луцька. Населення – 843 чол., дворів – 224.

Фіксується з середини XVI ст. як Тристенц (1555) [9, 137]. За поборовим реєстром 1570 р. було власністю князя Лева Войнича, у 1583 р. – князя Януша Заславського, пізніше – Адама Гулевича. В кінці XIX ст. тут було 76 домів і 436 жителів. За переписом 1911 р. в Тростянці мешкало 566 жителів, було "волоське управління, сільсько-господарська школа, земська лічниця,1 крамниця, 1 акушерка, горілчана крамниця, кредитове товариство і взірцева шкілка овочевих дерев. Місцеве прислів'я: Тростянець – Поліссю кінець" [11, 461].

За однією з версій, на місці теперішнього села були непрохідні болота, зарослі очеретом – "тростиною". Прикметник "тростяний" використаний у назві. Друга версія виводить назву від власного імені юнака Тростян, на честь якого було названо утворене тут поселення в часи монголо-татарських набігів[1, 469; 6, 28-29; 9, 137-138].

Холоневичі - село, центр сільської ради. Розташоване за 60 км від м.Ківерці, 71,3 км від Луцька і за 32 км від залізничної станції Цумань. Населення – 1049 чол., дворів – 332.

Відоме з 1577 р. як Голневичі. Належало до Степані князя Костянтина Острозького, київського воєводи, який платив з нього від 5 дим, 16 город. Пізніше належало П'ясковським, Грабовським і Шредзінським. Наприкінці XIX ст. було там 20 домів і 374 жителі [11, 492].

Назва пов'язують з патронімом Холоневич [9, 143].

Хопнів – село Тростянецької сільської ради. Розташоване за 23 км від м.Ківерці, 37,2 км від Луцька і за 32 км від залізничної станції Цумань. Населення – 275 чол., дворів – 114.

Назва фіксується в середині XVI ст.: "в Холпневе", "част двора Холпневского" (1555) [9, 143].

Сучасна назва вторинна від антропоніма Холпень [9, 143]. Народні перекази вказують на слово "холоп", як називали в давнину селян [1, 475].

м.Ківерці, 29,1 км від Луцька. Населення – 667 чол., дворів **Хорлупи** - село, центр сільської ради. Розташоване за 30 км від – 190.

Село Хоролупи, Хоролуп згадується в середині XV ст., коли князь Лев Свидригайло надає його разом з Бокорином, Новосілками Покащевим православним владикам луцько-острозьким. В половині XVI ст. був там оборонний замок на горі. В кінці XIX ст. було 86 домів і 704 жителі [11, 500].

Походження назви перекази пов'язують зі словами "корь лупи" – лупити кору (дерти лико) для виготовлення постолів. Звідси – Королуп, Хорлуп, множинні Хорлупи [1, 480; 4, 92]. Ймовірне походження від поселення Хоролупа, або від давньослов'янського слова "хоролуп" – дуплисте дерево [9, 143-144].

Хром'яків – село Дідичівської сільської ради. Розташоване за 32 км від м.Ківерці, 34,9 км від Луцька. Населення – 145 чол., дворів – 44.

Хром'яків або Хромняків згадується в 1577 р. як олицька власність князя Михайла Чарторийського, який платив податок від 7 димів на волоках і 3 димів на півволоках. В 1583 р. в кількості 5 димів належало князям Радзивілам. 1610 року Альберт Радзивіл покладає на село утримання ксьондза нововибудованого олицького костела. Наприкінці XIX ст. тут було 22 доми і 197 жителів [11, 506].

Назва ймовірна від антропоніма Хром'як [9, 145].

Чемерин – село Жорнищенської сільської ради. Розташоване за 40 км від м.Ківерці, 42,3 км від Луцька. Населення – 425 чол., дворів – 123.

Згадується в Іпатіївському літописі під 1149 р. У 1577 р. належало олицьким землянам, у 1583-му – Радзивілам, пізніше – Пересопницькому монастиреві. В 1700 р. належало князям Вишневецьким. В Кінці XIX ст. було 43 доми і 489 жителів [11, 519].

Походження назви можливо від антропоніма Чемера [9, 298].

Човниця – село Завітненської сільської ради. Розташоване за 15 км від м.Ківерці, 30,8 км від Луцька. Населення – 386 чол., дворів – 114.

В Олександра Цинкаловського – Чолниця, Чолинці [11, 530]. Як Чолниця згадується у 1528, 1570 рр. [9, 149].

Археологічні знахідки свідчать про життя людей на цій території у IX-X століттях.

У 1794 р. тут налічувалося 10 дворів і проживало 47 жителів [1, 408]. В кінці XIX ст. було 28 домів і 153 жителі, фільварок належав Харлевським [11, 530]. До 50-х років XX ст. було два села – Стара і Нова Човниця.

Назва вказує на ремісниче спрямування населеного пункту, де колись виготовляли човни [2, 300]. Інша версія від притоки Стиру – р.Човниця, яка зафіксана вже в 1322 р. [9, 149].

Тут народився всесвітньо відомий вчений-математик Михайло Кравчук.

Яківці - село Грем'яченської сільської ради. Розташоване за 48 км від м.Ківерці, 51,2 км від Луцька. Населення – 252 чол., дворів – 73.

Як Якубчиці згадує село О.Цинкаловський, коли наприкінці XIX ст. в ньому було 10 домів і 138 жителів [11, 563].

За легендою, першим поселенцем був поляк Якуб, який вирубав тут ділянку лісу і побудував хату. Започаткувався хутір Якубчичі (Якубчиці) [1, 359; 2, 306], який став селом і нині називається Яківці.

Первісну назву Якубчичі (Якубчиці) пов'язують з патронімом Якубчич, сучасну вважають множинною формою від особового імені Яковець [9, 154].

Яромель - село Тростянецької сільської ради. Розташоване за 24 км від м.Ківерці, 37,2 км від Луцька. Населення – 37 чол., дворів – 24.

Час походження села невідомий. В О.Цинкаловського згадується як Яромля або Ярошель, в якому в кінці XIX ст. було 27 домів і 172 жителі. Земельна власність за переписом 1911 р. становила 524 десятини [11, 569].

В основу назви покладено особове ім'я Яром [9, 155].

---

1. Богуш М.І., Павленко Г.І. Ківерцівщина: крізь віки і долі: Історико-краєзнавчі нариси / М.І.Павленко, М.І.Богуш. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 520 с.

2. Бондаренко Г.В., Кихтюк В.В. Історична топоніміка Волинської області: назви населених пунктів / Г.В.Бондаренко, В.В.Кихтюк. – Луцьк: Надстир'я, 2016. – 368 с.

3. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – К.: АН УРСР, 1970. – 748 с.

4. Краєзнавчі дослідження своєї місцевості. Матеріали краєзнавчої конференції учнівської молоді Дернівського освітнього округу № 3. – Дерно, 2016. – 140 с.

5. Теодорович М.І. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії. Том II. Ровенський, Дубенський, Острізький повіти. – Рівне, 2011. – 698 с.

6. Топонімічні легенди та перекази Ківерцівщини / укладач Л.В.Доридор. – Ківерці, 2013. – 32 с.

7. Шкляєва Н.В. Поліські села в народних переказах / Н.В.Шкляєва. – Луцьк: ВМА "Терен", 2011. – 96 с.

8. Шкляєва Н.В. Волинські та поліські села в народних переказах. Збірник народних топонімічних переказів

Західної Волині та Західного Полісся / Н.В.Шкляєва. – Луцьк: Терен, 2014. – 384 с.

9. Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В.П.Шульгач. – К.: "Кий", 2001. – 189 с.

10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Том І / О.Цинкаловський. – Вінніпег-Канада, 1984. – 600 с.

11. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Том ІІ / О.Цинкаловський. – Вінніпег-Канада, 1986. – 580 с.

Степан ВОЙЧИК ***(Ківерці)***

ЮЗЕФІН, ЙОЗЕФІН, ЖОЗЕФІН, ЙОСИПІВКА, ЯРОМЕЛЬ

У 1825 році в малозаселену зону приблизно за 30 км на північний схід від Луцька переселилася з берегів Горині група вихідців з Пруссії - менонітів, яка складалася з 21 сім'ї, і заснувала тут дві маленькі колонії.

Меноніти — одна з релігійно-протестантських громад, назва якої походить від імені її ідейного фундатора, голландського сільського священика Менно Сімонса (1496—1561).

Громада менонітів була заборонена в Німеччині та Нідерландах, й вони переселилися до Пруссії, займалися осушенням боліт, а відтак здобули від польського короля право на постійне поселення. Наприкінці 18 ст. родини менонітів на запрошення царського уряду переїхали до Російської імперії. Менонітам була обіцяна свобода віросповідання, їх звільнили від військової повинності, від усіх податків терміном на 10 років, виділили кожній родині 65 десятин землі та 500 рублів.

Причиною залишення попереднього місця проживання було те, що важка робота на протязі 15 років показала неспроможність їх сільськогосподарських зусиль, які давали дуже малий врожай в тій болотистій місцевості. Покладалась надія на краще життя на землях князя Михайла Биковського.

Одне з поселень, за 3 км на захід від Трохимброду, називалось Юзефін. Друге було південніше Юзефіна і дістало назву Софіївка - ім'я села, заснованого менонітами на Горині 1811 року і залишеного ними.

Німецькі колоністи жило замкнено, майже не контактуючи з місцевим населенням. Вони утворили своєрідну «державу в державі» з власним самоуправлінням, школами, храмами.

Кожна їхня громада діяла незалежно від іншої, обирала власних духовних наставників та проповідників. Для вирішення громадських питань скликали «загальні церковні збори», постанови яких ухвалював «конвент духовних старшин», що представляв інтереси громади перед урядом.

Для вирішенням спірних питань з місцевим населенням залучалися дипломатичні агентства своїх країн походження (Пруссії та дрібних німецьких держав). Правда, у відносинах колоністів з українцями, поляками та євреями на теренах нинішньої Ківерцівщини відносини встановилися хороші. Сусіди не втручалися у внутрішні справи один одного.

Особливого значення меноніти надавали вихованню та освіті дітей, вважали писемність найважливішою потребою людини, вирізнялися працьовитістю, соціальним укладом життя, морально-етичними нормами

Німецькі господарства мали найвищі показники землезабезпечення, вирізнялися зразковими і високопродуктивними породами худоби. Меноніти мали дрібні підприємства, млини, майстерні, займалися сільським господарством.

Однак, поліські землі нелегко освоювалися. Приблизно через 10 років меноніти залишають свої нові маленькі села і переселяються до родичів у більші поселення в південноукраїнських землях, так званої Новоросії, де місцева влада була більш гостинною. Деякі сім'ї емігрували до США.

Приблизно в той час, коли меноніти Юзефіна і Софіївки покидали свої села, сусідній Трохимброд офіційно визнається російською владою єврейською сільськогосподарською колонією , що звільнить його мешканців від виселення, і йому необхідна російська назва. Ніхто не знає, як сталося, але Трохимброду було присвоєно ім'я свого менонітського сусіда, що південніше Юзефіна. З 1835 року село, а пізніше містечко, існувало з двома назвами: Трохимброд і Софіївка.

1936 року Тростянецька гміна складалася з 25 громад, в с кладі яких було село Яромель та колонія Юзефін.

На польських картах 1923, 1928 років значаться колонія Юзефін та північніше - село Яромля.

31 серпня 1943 року в лісовому урочищі між Пжебраже (нині Гайове) та Юзефіною відбулося масове

знищення українців польськими шовіністами та радянськими партизанами, яке ввійшло в історію як "Волинська трагедія".

В Пжебраже, за свідченням істориків, проживало близько 20 тисяч поляків. Тут перебувала так звана самооборона, добре озброєна. Вояки потребували немало харчів, тому вони постійно займалися грабуванням, мародерством та знущанням над українським населенням в районі Колок, Цумані, Звірова, Олики.

Місцеві вояки УПА вирішили захистити місцеве населення. Заручившись підтримкою офіцерів ОУН-УПА з Галичини та місцевих жителів, вони повели дві колони українців з навколишніх сіл до Пшебраже, аби покласти край збройним грабункам. Вже тоді викликала сумнів доцільність участі в поході беззбройних. Командир сотні повстанців Галайда в урочищі Юзефін, де передбачалося зіткнення, вимагав вивести негайно селян з цього місця. Але було пізно. Поляки запросили допомоги в червоних партизанів Миколи Прокопюка, які зайшли з тилу до українців й почали стріляти в спини. Під перехресним вогнем в цьому "котлі" загинуло від 200 до 400 повстанців та близько 1500 беззбройних з числа мирних жителів більше 10 населених пунктів.

Поховали загиблих в центрі Юзефіна, без могил і хрестів…

За роки Другої світової війни окупанти розграбували, спалили дотла і повністю знищили поселення Юзефін, Єзьорський Майдан, Зофіївку, Яромель, Добра…

Не всі населені пункти відродилися з попелу згарищ. Це можна бачити на сьогоднішній карті.

1964 року село Юзефін перейменовують в Йосипівку, з якою у 1965-му об'єднується Яромель.

14 вересня 1989 року Президія Верховної Ради Української РСР постановила відновити селу Йосипівка Ківерцівського району колишнє найменування Яромель.

У липні 2015 року на місці масового розстрілу українців 31 серпня 1943 року був встановлений і освячений пам'ятний хрест.

Світлана ВОЗНА ***(с. Озеро)***

ОЗЕРО

Озеро - село, центр сільської ради. Розташоване біля автотраси Луцьк – Маневичі, за 13 км від райцентру і найближчої залізничної станції Ківерці. В центрі села – мальовниче озеро (довжина – 370 м, ширина – 310 м, максимальна глибина - 7,5 м), з яким пов'язана і назва поселення.

Перша згадка про село датується 1577 роком. Тоді воно мало назву Воля Озерська (за всю історію назва кілька разів змінювалася: Єзьорко, Єзьори, Озерці). За переписом кінця XIX ст. тут нараховувалося «44 доми і 234 жителі». У 1892 році священик Лихницький провів у місцевій церкві обряд хрещення майбутнього видатного академіка Михайла Пилиповича Кравчука. В ті часи село Озеро належало до Тростянецької волості Луцького повіту.

Декілька років володарював тут поміщик Деханов, який привласнив 1208 десятин кращих земель, гірші залишивши бідному селянству. Земельний наділ мав і царський офіцер Дмитро Мальцев, котрий прибув сюди із Петербурга до початку революції 1905 р.

За переказами озерян, на село кілька разів нападали татарські орди, від яких місцеві жителі боронились у кам'яному замку, оточеному ровом. Замок був розташований на найвищому пагорбі села на східному березі озера. До наших днів збереглися підземні ходи, які пронизують товщу пагорба і стіни яких викладені старовинною цеглою, схожою на ту, з якої побудований Луцький замок. Старожили розповідають, що ці ходи ведуть на відстань більш ніж 25 кілометрів під стіни древнього Луцька. Можливо, це вигадка. Але факт залишається фактом: ходи мають протяжність щонайменше кількасот метрів та висоту, достатню для вільного пересування дорослої людини. І до сьогодні вони залишаються недослідженими.

Древні підземелля стали в пригоді озерянам під час навали ще одних орд, на цей раз нацистських. В червні 1941 року один з німецьких пілотів, пролітаючи над Озером, побачив біля млина скупчення возів і, очевидно, прийнявши їх за підрозділ Червоної Армії, заходився бомбардувати село. Багато людей тоді було поранено, деякі загинули. Проте більшість селян встигли сховатись і перечекати небезпеку у давніх кам'яних ходах, які вмістили тоді більше сотні чоловік.

Залишається нерозгаданою і таємниця озера. З нього не витікає і в нього не впадає жодна річечка, проте воно ніколи не змінює свого рівня і завжди є чистим. Рідко де можна зустріти і сріблясті верби, якими обсаджені його береги.

Досить цікаво історію села і історію великого трагічного кохання описав в повісті «Уляна» класик польської літератури XIX століття Юзеф Крашевський.

До 1939 року село зберігало хутірську систему. Розташування дворів мало довільну форму. Будинки знаходились на значних відстанях один від одного. До 1939 року село, як і вся Західна Україна, було під тяжким гнітом панської Польщі. Великі наділи землі, ліси належали панам. Їм належала і влада. А селяни і хуторяни жили у великих злиднях і безправ'ї, тулилися у вбогих хатинках. Але у кожній хаті жила надія на краще життя, на волю, на возз'єднання з українським народом.

Друга світова війна зруйнувала усе. З 3 липня 1941 року до 2 лютого 1944 року тут «порядкували» гітлерівські окупанти. З наближенням фронту багато працездатних чоловіків було мобілізовано на війну. Тридцять полягло на землях Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, Польщі, Німеччини… Про своїх односельчан, які пройшли дорогами війни, написав у своїй книзі «Дорогами бойових і трудових звитяг» наш земляк Л.П. Ройко.

У районі в перші роки після війни починають створюватись колгоспи. В другій половині травня 1948 року 31 хліборобська сім'я села Озеро організувалась в господарство імені Першого травня. Згодом воно стало підрозділом човницького колгоспу імені Лесі Українки. Було обрано правління колгоспу, яке очолив Нищий Антон. В 1949 році головою колгоспу був Мельник Кіндрат, в 1951 році – Довгань Василь, а в 1956 році – Битов Павло.

1981 року головою обрали Миколу Володимировича Олексюка, який закінчив Київську сільгоспакадемію, вирізнявся організаторськими здібностями і високою культурою, вмів малювати, грати на музичних інструментах, гарно співав, писав вірші. Під його керівництвом в селі спорудили нові приміщення тракторної бригади, школи, дитячого садочка «Казка», ряд добротних житлових будинків.

У 1984 року в селі Озеро створили свою сільраду, головою якої був обраний Леонід Пилипович Ройко. З 2002 року цю посаду займає Юрій Петрович Беденюк.

У селі діють ЗОШ I-III ступеня, дитячий садок «Казка», будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення зв'язку, три торгівельні заклади.

Село багате талантами. Тут проживав місцевий поет Іван Бардабуш, який 2004 року видав збірку віршів «Вірю у майбутнє України». В селі Озеро народився майстер спорту з метання списа Віктор Міщук. А ще своїми піснями славиться гурт «Віра, Надія, Любов».

Пісня «Озеро»

Слова і музика гурту «Віра,Надія,Любов»

Є в нашім краї природи дарунок -
Рідне до болю і миле село.
Пристань для мене і вірний рятунок
Озеро - ніжно зветься воно.

Приспів :
Озеро наше садами повите,
Озеро наше росою омите,
Тут моя доля , тут моя хата
Хлібом і сіллю завжди багата.

Озеро , Озеро наше село -
Все тут розквітло, все розцвіло.
Тут наше щастя, наше життя,
Наші надії і майбуття.

Приспів .
Тут на світанні сонечко світить,
Ліс нам дарує спокій повитий,
Рідні берізки всміхаються мило,
Калина вертає додому вітрила.

---

1. Богуш М.І. Ківерцівщина: крізь віки і долі // М.І. Богуш, Г.І. Павленко. – Луцьк, 2006. – 520 с.

2. Історія міст і сіл Української РСР. – К., 1963. – 853 с.
3. Ройко Л.Л. Дорогами бойових і трудових звитяг/ Л.Л. Ройко, Л.П. Ройко. – Луцьк, 2010. – 234 с.
4. Філатенко А. У селі є перспектива // Волинь-нова. – 2013. – 6 листопада. – С.4.

Людмила ГАВРИЛЮК, Руслан МОСІЙЧУК, Микола ПАЛІЙЧУК *(с. Звірів)*

ЗВІРІВ

Не потрібно бути фахівцем із топоніміки, щоб зрозуміти, що назва села походить від слова «звірі», яких водилися в довколишніх лісах у давнину. Підтвердженням цього є досить багатий тваринний світ в околицях і в наш час (зокрема: зубри, олені, козулі, дикі свині та інші).

Витоки поселення губляться у сивій давнині. П'ять віків – це лише та частина його біографії, яка письмово зафіксована у документах. Знахідки археологів підтверджують, що територія Звірова і його околиць була обжита набагато раніше. Так, на північно-східній околиці села знайдено поселення Волинської неолітичної культури (VI – V тисячоліття до нашої ери) та дещо пізніші пам'ятки доби бронзи (Тшинецько-Комарівської та Городоцько-Здовбицької культур III – I тисячоліття до нашої ери). Носії цих культур займалися в основному полюванням та рибальством, а пізніше і землеробством та скотарством [10, с. 168-169].

Пролітали роки, десятиліття, а місцеві жителі трималися цього місця, і хоча значні часові періоди мало відображені у писемних пам'ятках, ми постараємось укласти літопис села Звірів.

У VII – X ст. на території Волині проживали племена літописних дулібів або волинян. Між селами Звірів і Веснянка (в минулому Вишнів) виявлено давньослов'янський могильник, в якому налічувалося близько 100 курганів того часу. У 1898 році К. Мельник розкопала шість з них, під якими були тілопокладні поховання. Подібні кургани знайдено також біля села Піддубці.

Місцевість, де знаходиться село, з X – XII століття була в складі Київської Русі, належала до Луцького удільного князівства. З 1199 року ввійшла до складу Галицько-Волинського князівства. В 1340 році наш край потрапив під владу Великого князівства Литовського. А після Люблінської унії 1569 року вся Волинь попадає під владу Польщі. В цьому році створено Волинське воєводство, Луцький повіт, куди і належало село Звірів [9, с. 169].

В письмових джерелах про село Звірів згадується в 1570 році, як власність Луцького замку. В архівних даних сказано, що село Звірів було тоді Луцького повіту, гміни Піддубцівської. Розташоване на віддалі 18 верств від Луцька, в чотирьох кілометрах від станції Арматнів, від станції Олика – 9 км, від Ківерець – 11 км. В цей час в селі був 31 дим, 449 жителів [13, с. 683].

Дещо пізніше, в 1577 році, на прохання князя Костянтина Острозького село Звірів було передане у володіння землянина Єрофея Готського. За поборовим реєстром він платив за 38 димів і 11 городів. Вважається, що один «дим», (садиба, двір) налічував в середньому 10-12 осіб. У Звірові в цей час були такі установи: церква, водяний млин, смолярня, скипидарний завод. Село належало Романівській гміні [14, с. 722].

За поборовим реєстром Волинського воєводства 1629 року село Звірів належало Гаврилу Готському (Гойському), який спершу був тут посесором (тимчасовим орендарем) від Луцького староства. Він належав до заможного волинського роду Кірдеєвичів-Готських (Гойських). Представники цього роду були нащадками давнього кримсько-татарського роду Кірдеїв. Протягом 1621 – 1632 років Гаврило Готський займав високу виборну посаду київського каштеляна. Разом з своєю сестрою Раїною Соломирецькою він отримав у спадок значну кількість маєтків поблизу Луцька, в тому числі села Звірів, Котів та інші. Три дні на тиждень селяни змушені були працювати на пана. Крім того, повинні були сплачувати грошові податки державі та виконувати різні повинності натурою і грішми: «двадцятина» – свиньми і вівцями, «десятина» медом, щорічний податок - курми, гусьми, яйцями, маслом, сиром, грибами, пряжею.

В 1595 році, коли на Волинь прийшли полки Северина Наливайка, в його загони влилися багато місцевих жителів, Як свідчать документи, цього ж року були втечі селян із Звірова, Романова, Пальча та інших сіл. Місцеві жителі брали також участь у національно-визвольній війні українського народу 1648 року проти польського панування під керівництвом Богдана Хмельницького [2, с. 76].

1750 року в селі Звірів була збудована деревSяна церква на камSяному фундаменті за кошти прихожан Звірова, Олександрії і Копче (Новокотова). Церква отримала назву Свято-Воскресенська. Ця подія

свідчить про утвердження православ'я на місцевих землях [5].

Після третього поділу Польщі, коли Волинь увійшла до складу Російської імперії, село Звірів належало до Луцького повіту Волинської губернії.

В 1812 році розпочалася війна з Наполеоном. На Волині в цей час перебувала третя російська армія під командуванням О. Тормасова, завданням якої було обороняти Волинь та прикривати Київ. В Звірові та інших сусідніх селах (Романів, Хорлупи) квартирували російські гусари. Населення села підтримувало їх фуражем та продовольством.

У 1861 році в Російській імперії було скасоване кріпосне право, але земля і надалі залишилася в руках поміщиків. В цей час в Звірові налічувалося 31 дим і 449 жителів. Село належало до Піддубцівської волості Луцького повіту. Володіла ним графиня Мінчинська [12, с. 453].

В 1873 році завершилося будівництво залізниці Київ Ковель – Брест, яка пролягла і через Звірів.

Станом на 1892 рік налічувалося 1323 парафіяни місцевої Свято-Воскресенської церкви, з них 669 чоловіків і 654 жінок Церкві також належало 67 десятин землі.

У 1900 році була збудована трьохкласна школа. Це була дерев'яна хата. Вчив учнів один вчитель, всі могли ходити до школи. Серед дорослих жителів села була повна неписьменність.

На початку XX століття (1906 рік) число дворів у селі Звірів було 65, жителів 630 чоловік. На станції Арматнів був один будинок, в якому жило 9 чоловік. В цей час сільські землі перейшли у власність графа Ізерського (Єгерського).

В 1916 році через село проходив Луцький (Брусиловський) прорив. . Австрійські історики назвали ці події «луцькою катастрофою» [1, с. 410-421]. Під час наступу село було дуже зруйноване. Свідченням тих подій є кладовище полеглих російських солдатів в лісі поблизу села Ромашківка.

В 1917 році в Петербурзі розпочалася революція, яка переросла в національно-демократичну в Україні. Події змінювалися з калейдоскопічною швидкістю: більшовицький наступ, УНР, Гетьманщина, Директорія, наступ німецької армії, захоплення краю Польщею. І всі вони не оминули села Звірів.

За Ризьким мирним договором 1920 року більша частина Волинської губернії відійшла до Польщі. Звірів ввійшов до складу Піддубцівської гміни Луцького повіту Волинського воєводства. Згідно перепису населення 1921 року в селі налічувалося вже 716 жителів, з них чоловіків – 348, жінок – 368, будинків – 113.

Місцеве населення в цей час займалося в основному домашнім господарством, батракувало, загалом жило в нужді і злиднях. Землі оброблялися сохою, а урожай збирали серпами. Але жителі села не корилися. Вони вдавалися до стихійних актів непокори своїм господарям. Так, у 1924 році селяни підпалили маєток місцевого поміщика, у 1930 році вдалися до повторного підпалу майна поміщика.

7 квітня 1929 року в Звірові було відкрито філію товариства «Луцька повітова Просвіта», яка стала осередком пробудження національної свідомості. Головою організаційних зборів був Столярчук Микола, делегат від Луцької Просвіти. Головою ради обрали Авдіїва Миколу, заступниками - Борбенчука Сергія, Самайдоху Михайла, скарбником - Заборовця Панаса, секретарем -Конончука Михайла. Ревізійна комісія - Літвінчук Михайло (голова), Бондарчук Пилип, Пархомчук Антон, Ойцюсь Василь і Корнійчук Андрій. При філії відкрили читальню та бібліотеку, організували аматорський гурток. Розповсюджувалися українські книги, підручники, були підписані часописи «Українська громада», «Народна Справа», «Неділя». «Просвіти» у Звірові налічувала 69 чоловік. Місцева влада пильно стежила за її діяльністю, а також за активними учасниками (Войтюк Микола, Романюк Назар, Кривицький Мар'ян, Остапюк Трофим, Кондратюк Нікон, Дроздюк Лукаш, Степінь Йозеф, Ковальчук Карп, Яцюк Ян) [4].

На 1935 рік кількість жителів Звірова зросла до 925. Основне населення - українці (890), хоча й були поляки (17), німці (10) та євреї (8). В Арматневі - 198 жителів, з них - 105 поляків, 66 німців, українців - 27 [6].

У 1937 році в селі Звірів виник також осередок КПЗУ. До його складу входили місцеві жителі Михайло Максимчук, Михайло Самайдоха, Ганна Максимчук, Максим Максимчук, які по своєму боролися проти польської влади, проводячи агітаційну роботу серед жителів села. Вони взяли участь у першотравневій демонстрації, яка відбулася в селі Макаровичі у 1934 році.

Для жителів села Звірів, як і для всіх волинян, Друга світова війна розпочалась 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу. 17 вересня 1939 року Червона армія перейшла радянсько-польський кордон. Радянська влада провела націоналізацію панських земель і роздала їх селянам, польська школа була переведена на українську мову навчання, освіта стала обов'язковою. Згідно рішення Народних Зборів Західної України, які відбулися у Львові, Волинь увійшла до складу УРСР. 4 грудня 1939 року була створена Волинська область. У 1940 році село Звірів ввійшло до щойно створеного Піддубцівського району, з 11 листопада цього ж року райцентр було перенесено в Теремно і район став називатися Теремнівським. Спершу функції влади в селі виконував тимчасовий селянський комітет, але вже у грудні

1940 року була утворена Звірівська сільська рада. До її складу увійшли село Звірів і хутори Арматнів та Романівські Зади. Першим головою сільської ради став Антон Михайлович Босюк.

В березні 1941 року в Звірові було створено колгосп імені XVIII з'їзду ВКП (б). Тоді господарство об'єднувало 15 чоловік. Першими подали заяви Максимчук Михайло Прохорович, Кондратюк Антон Павлович, Конончук Григорій Йосипович, Ойцюсь Митрофан Федорович, Авдєєв Михайло Іванович, Бонк Володимир Васильович, Усага Уляна Іванівна, Синюк Парасковія Федорівна, Горбатюк Павло, Панасюк Павло.

Господарство мало 13 пар коней, 5 возів, 12 борін, 10 плугів. Першим головою колгоспу був Михайло Прохорович Максимчук. Посіяли, але зібрати врожай не вдалося, бо знову почалася війна. З нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз в червні 1941 року вся Волинь стала ареною запеклих боїв.

Ось короткі виписки з щоденника отця Максима Федорчука, настоятеля храму в сусідньому селі Романів:

„...24 червня 1941 року. В Арматніві німецькі бомбовці напали на ешелон совітських коней і висікли з кулеметів, а також спалили 2 самольоти. У Звірові окопалася совітська артилерія, від її пострілів трясеться земля і будинки.

...27 червня 1941 року. Бої в околицях Луцька. Німці збомбардували Звірів і Пальче. Від вибухів вилітають шибки, худоба з переляку літає по полях, людей ніде не видно, всі поховалися. З кіньми і худобою тікають мешканці Звірова. Плач і переполох. Небо вкрите німецькими бомбовцями. Земля трясеться, сонце закрилось димом і від палаючих будинків і від куряви. Гармати і самостріли не вщухають.

...28 червня 1941 року. Німецька мотопіхота із танками увійшли у Звірів." [3, с. 27-28].

З 28 червня 1941 року до 2 лютого 1944 року село Звірів перебувало під окупацією німецько-фашистських загарбників. Жорстока політика фашистів викликала спротив місцевих жителів. Протистояння окупантам постійно наростало. Особливістю цих буремних років було те, що поблизу села діяли німецькі війська, радянські партизани, УПА та польські воєнізовані формування.

Партизани в 1943 році практично паралізували роботу залізниці Рівне – Ковель. Так, лише протягом 1943 року на залізниці Ківерці – Здолбунів поблизу сіл Звірів і Олександрія було підірвано 56 німецьких ешелонів, які везли на фронт військову техніку та сотні солдат і офіцерів. Загинув навіть один німецький генерал та кілька високопоставлених чинів [7, с. 166].

В місцевих лісах діяли також загони вояків УПА. Вони нападали на військові та господарські об'єкти німецьких окупантів. Саме околиці Звірова стали одним із перших місць створення УПА на Волині. Так, в квітні 1943 року в Звіро-Котівських лісах Миколою Якимчуком ("Олег)", уродженцем сусіднього села Піддубці, пізніше - командир ВО «Турів» та шеф організаційно-мобілізаційного відділу крайового військового штабу ОУН, були організовані дві сотні УПА (сотенні «Мороз» і «Богдан»), у своїй В книзі «Повстанськими стежками» детально описуються спогади свідка і безпосереднього учасника цих подій Сергія Мазурця про бої з німецькими окупантами Звірівської боївки УПА під керівництвом «Полтавця» (Олексія Авдієва), що велися в районі довколишніх сіл. Одним із командирів (ройовим) був Василь Гетманчук, уродженець села Звірів. Також в Звірокотівських лісах «Рубащенко» (Степан Коваль, пізніше – один з керівників Колківської республіки) організував вишкільний курінь УПА [11, с. 31-37].

Гнали окупантів з Волині в ході Рівненсько-Луцької операції війська 13-ї армії 1-го Українського фронту. Воїни 1-ї Гвардійської кавалерійської дивізії (командир – полковник І. С. Борщов) наступали з півночі від села Красноволя на Олександрію і Звірів. 31 січня 1944 року 6-й кавалерійський полк цієї дивізії перерізав залізницю Рівне – Ківерці і шосе Рівне – Луцьк на місці перетину цих магістралей біля станції Арматнів. Полк закріпився з метою не допустити руху ворога з боку Рівного. 1-й кавалерійський полк перерізав шосе Рівне – Луцьк на захід від Звірова біля села Вишнів і повів наступ на Луцьк. 5-й кавалерійський полк зайняв оборону біля села Звірів фронтом на села Пальче і Хорлупи з тим, щоб не допустити прориву ворога з півдня на шосе. Запеклим виявився нічний бій з 1 на 2 лютого в районі станції Арматнів. Фашисти, відступаючи з Рівного, не сподівалися, що саме тут перерізали їм дорогу радянські бійці. Від їх нищівного удару ворог втратив 7 важких танків, 15 бронемашин, було захоплено 60 автомашин з військовим майном, 50 гармат, чимало мотоциклістів убито і взято в полон понад 500 німецьких солдатів і офіцерів. Спеціальний кореспондент газети «Известия» Євген Кригер, побувавши на місці цього бою, 9 лютого 1944 року писав в своєму репортажі: « Два німецьки полки і напівзруйнована дивізія просувалися по шосе до міста Луцька і були зустрінуті кавалеристами із заходу, з німецького тилу. Я бачив ділянку шосе в цьому царстві смерті, трупи німецьких солдатів, сніг, холод, мовчання... Тут вогненною хвилею вийшли на німців кавалеристи із свинцем, стальними клинками перевернули в німецьких солдатів розуміння про схід і захід, про німецькі тили, про те, де можна врятуватися від російських солдат».

1 лютого село Звірів було звільнене від фашистів. В цей же день о 20 годині з напрямку Звірова почалася артилерійська підготовка і наступ на Луцьк. 2 лютого Луцьк був звільнений, фашистські війська відступили за річку Стир.

Після визволення села від окупантів 103 жителі Звірова влилися до лав Радянської Армії і продовжували громити ворога на землях Білорусії і Прибалтики, визволяли Польщу і Чехословаччину, форсували Одер і штурмували Берлін. Не всі вони зустріли День Перемоги. Не повернувся з фронтів 61 наш односельчанин, понад 40 воїнів із населених пунктів Звірівської сільської ради полягли на землях інших країн. Так, І. П. Бондар, С. П. Гетманчук, А. Ф. Корнійчук, П. І. Лахтак, В. С. Стебельський, О. А. Халимончук загинули в Польщі, О. В. Бондарчук, В. Є. Горбатюк, Я. Я. Данилюк, П. І. Сех у Литві, М. Й. Коблюк, І. С. Синюк, П. П. Сокол, А. М. Стасюк, М. М. Юркевич – у Латвії, М. П. Омельчук – Білорусії, Л. Г. Кучерук Естонії, М. Л. Данилюк, Ф. В. Кравчук, В. В. Мазяр, І. І. Онищук, Ф. Д. Самарук – у Німеччині... Їх імена навічно вкарбовані в Книзі Пам'яті [8, с. 137-139]. Світлим пам'ятником загиблим односельчанам постав обеліск Слави, споруджений в центрі села в 1967 році (скульптор С. Ніколайчук), реконструйований у 2005 році.

Поступово йшла відбудова знищеного війною, у грудні 1948 року відновлено колгосп під назвою «Прогрес». Пізніше він кілька разів перейменовувався: Імені Хрущова (1948 – 1952); Імені Маленкова (1953 – 1957); „Прогрес" (1958); XXI з'їзду КПРС (1959 – 1988); „Нива" (з 1986 р).

Першим післявоєнним головою колгоспу був обраний Лук'ян Остапович Коблюк. До колгоспу подали заяви 89 чоловік. Йшли роки. Господарство міцніло, покращувалася його матеріально-технічна база. На зміну коням, возам, серпам і косам прийшли трактори і комбайни. Господарство славилося високими врожаями льону. В господарстві головували Василь Романович Литвинчук, Георгій Андрійович Вітковський, Володимир Філімонович Оліферчук, Василь Степанович Марчук, Віктор Іванович Гребенюк, Данило Іванович Гайдучик, Анатолій Федорович Макогон, Микола Андрійович Марчук, Віктор Петрович Стасюк.

Першим післявоєнним головою сільської ради став у 1948 році Михайло Іванович Пекарський. Пізніше сільську раду очолювали Петро Андрійович Ойцюсь, Михайло Іванович Пекарський, Степанида Йосипівна Віничук, Василь Романович Літвінчук, Гаврило Кіндратович Семенюк, Григорій Якович Пєшковський, Олексій Омель'янович Дяк, Костянтин Павлович Козлюк, Валентин Володимирович Деркач, Сергій Святославович Панасович.

В 1958 році Теремнівський район було ліквідовано і село Звірів ввійшло до складу Ківерцівського району. Також в цей час хутір Арматнів приєднано до села Звірів. В1958 році населення села становило 900 чоловік, і було 300 дворів.

В 1959 році створено мисливське господарство.

В період з 1960 по 1990 роки в селі були збудовані дитячий садок, відділення зв'язку, ФАП, будинок побуту, школа, асфальтована дорога Луцьк – Рівне. У 1987 році виросло двоповерхове адміністративне приміщення, де розмістились сільська рада, контора колгоспу, будинок культури, бібліотека. Пізніше, у 2004 році після капітального ремонту, частина приміщення відійшла до школи.

Село Звірів славиться своїми жителями, дружними родинами та багатодітними сім'ями. По восьмеро дітей народили і виростили Феофанія Василівна Ляшук, Надія Василівна Балабаш, по семеро – Ольга Федорівна Гетманчук, Віра Василівна Шворак, Валентина Василівна Костюк, Зінаїда Володимирівна Піщук.

Уродженцем села Звірів є Євгеній Михайлович Возняк – директор відомого в області Княгининівської спеціалізованої школи-інтернату I III ступенів заслужений працівник освіти України.

Багато років беззмінним керівником Звірівського лісництва був Василь Кіндратович Максимчук – заслужений працівник лісового господарства України (2004 р.).

1. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі. Луцьк: Надстир'я, 2006, С. 410-421.

2. Гуртовий Г. Волинь край козацький. - Луцьк, 2000, С. 76.

3. Данилюк В. Вірити занадто боляче… Волинь. Хроніка подій 1939 1944 років. Луцьк, 1995, С.27-28.

4. Державний архів Волинської області. - Ф.162. - Оп.1. - Спр.42.

5. Державний архів Волинської області. - Ф.35. - Оп.10. - Спр.58.

6. Державний архів Волинської області. - Ф.36. - Оп.15. - Спр.243.

7. Євницький З. Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни 1941 1945 років на території Ківерцівського району. Луцьк, 2005. С. 166.

8. Книга скорботи України: Волинська область. Т. 2. Луцьк: НадстирSя, 2010. С. 137-139.

9. Кучінко М., Охріменко Г. Археологічні пам'ятки Волині. Луцьк, 1991. – С. 169.

10. Охріменко Г., Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи. Луцьк, 2003. С. 168-169. В 1959 році створено мисливське господарство.

11. Повстанськими шляхами. Розповіді очевидців. Луцьк, 2002. С. 31-37.

12. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся:краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914року. Вінніпег, 1984, Т.1. С. 453.

13. Slownik geograficzny krolestwa Polskiego I innych krajow slowianskich.-Warszawa.1897.T XIV. c. 683.

14. Slownik geograficzny krolestwa Polskiego I innych krajow slowianskich.-Warszawa.1904.T XV. c. 722.

Ольга ГАЛАС ***(с. Скреготівка)***

СКРЕГОТІВКА

Село Скреготівка -
Одна Батьківщина!
І двох не буває.
Місця, де родилися -
Завжди святі.

У кожної людини на землі є найрідніша, наймиліша серцю його Батьківщина. Для мене є моя Україна. Я є її часточка.

Люблю Вкраїну – поля і гори!
Люблю безмежних лісів простори.
Люблю народ мій, що пробудився,
Відчувши силу, з колін він звівся.

Найкращим куточком на землі є моє рідне село Скреготівка. Тут я народилася і живу. Тут народились мої батьки, діди і прадіди. Тут коріння мого великого роду Галасів.

Село з усіх сторін огортають віковічні ліси, які у годину скрути не раз були для моїх односельчан і рятівниками і годувальниками.

Село моє, обкутане лісами,
Обвіяне вітрами звідусіль.
Хоч землі наші славляться лише пісками,
Робочі руки гарні врожаї везуть.

Колись у давнину, на місці нашого села були непрохідні болота із безліччю плазуючих тварин. Та найбільше тут водилося різноманітних жаб. Навколишні водойми аж кишіли ними. Коли вечорами вони розпочинали свої жаб'ячі концерти, то їх скреготання було чути аж до навколишніх сіл. Це мабуть і є першою версією походження назви села. Скреготівка – від слова скреготати.

Існує ще одна легенда походження села Скреготівка. У давні часи село знаходилось від теперішнього розташування за кілька кілометрів, аж під селом Гулище. Жили у ньому працьовиті люди, які займались рільництвом, бджолярством, полюванням, риболовлею. А ще тут жили славні бондарі і стельмахи. Але не обминула села лиха година. Населення почала косити чума. Люди вимирали сім'ями. Рятуючись від смерті, вони кидали обжиті місця і втікали в непрохідні пущі. Спочатку будували землянки і курені. І коли побачили, що хвороба сюди не доходить, почали корчувати ліс і будувати будинки, розорювати землі. Так поступово виросло нове село. А назву одержало від слова «скриватися».

Від свого дідуся я дізналася, що село раніше складалося із хуторів і лише у роки колективізації набуло теперішнього вигляду. Колись, ще у дореволюційні часи, селом проходив битий шлях, яким люди із навколишніх сіл Липне, Знамирівка, Холоневичі добиралися на ярмарки у Клевань, Рівне. Ще тут проходила вузькоколійка, по ній на станцію возили ліс. Була у селі корчма і постоялий двір.

У роки Другої світової війни через село проходив фронт. Велися запеклі бої, про що свідчить братська могила, де захоронені солдати. У лісах з'явилися партизани, які передислокувалися в Лопатень. А в Скреготівці почали діяти повстанці. Із розповідей старожилів дізналася, що простий люд допомагав і одним, і другим. Одні проходили вдень, щоб запастися теплим одягом і харчами. А інші приходили вночі, не гребуючи сирітським хлібом і вдовиним кожухом.

Та пройшло воєнне лихоліття і післявоєнні труднощі. Ожило і помолоділо село.

Євген ГНАТЮК ***(с. Башлики)***

БАШЛИКИ

Башлики – село, підпорядковане Дубищенській сільській раді. Розташоване за 3,5 км від селища Цумань, 4,7 км – від села Дубище, 33 км – від районного центру, за 10 км – від залізничної станції Олика. З північно-західної сторони село омиває річка Путилівка, південна сторона оточена сосновими і мішаними лісами. Грунти піщані.

Башлики не згадано в історичних та інших джерелах, але можна припустити, що поселення виникло досить давно. На території села знайдені кам'яні знаряддя праці (рубило, скребки, наконечники), що належать до періоду неоліту.

В першій половині XVI століття в селі, що розташовувалось по берегах річки Путилівки, нараховувалось 6 дворів, що належали збіднілим селянам. За користування невеличкими земельними ділянками (городами) платили щороку 4 гроші, а також і натуральний податок.

У 1583 році Башлики були власністю князя С.Радзивілла. Населення займалося скотарством, землеробством, смолокурінням, теслярством, бондарством, виготовленням речей домашнього вжитку, як для власних потреб, так і на продаж.

Село оточували великі лісові масиви, непролазні хащі, тому тут переховувались селяни-утікачі, під час селянсько-козацького повстання 1594-1596 років базувались загони Северина Наливайка. Серед повстанців були і жителі села Башлики.

Розвиток ремесла і торгівлі сприяв зростанню кількості населення. В першій половині XVII століття нараховувалось 22 господарства. В адміністративному поділі Башлики входили до складу Олицької волості.

У 1651 році селом проходили війська Б.Хмельницького. Під час Північної війни поблизу були частини російських військ.

1709 року на окраїні Башликів робив перепочинок Петро I.

Становище населення у другій половині XVII століття та у XVIII столітті було надзвичайно тяжким. Селяни відбували панщину по 3-4 і навіть більше днів на тиждень, а також численні повинності, найважливішими з яких були повинності по будівництву шляхів, мостів, гребель, будинків. Крім того, платили подимне, за право зберігати мед у лісах, за користування мізерними наділами піщаного поля. Тяжкий феодальний лад, його гніт, виснажлива праця призводили до цілковитого розорення господарств. Шукаючи порятунку від злиднів і голодної смерті, частина селян втікали в південні степи України, в Бессарабію.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Башлики у складі Волині відійшли до Росії. Послабився національний гніт, але панщина залишилась. Кріпаки були зовсім безправні. Поміщик міг покарати їх, продати, обміняти на собак. Все це було причиною того, що втечі селян не припинялися, а напередодні 1861 року кількість їх не зменшувалась.

Не набагато змінилось становище після проведення реформи і скасування кріпацтва. Кращі землі залишились у магната Радзивілла, а селянам були відведені піщані, супіщані, болотисті або й зовсім непридатні для обробітку землі. З переселенням на наділені клапті землі, виникають хутори Покута, Лава. Викупні платежі за землю, виплата недоїмок, різні відробітки, здирства привели ще до більшого зубожіння селян.

Заміна натурального податку грошовим теж не поліпшила життя, яке було не легшим, ніж за кріпацтва. Доведені до відчаю, селяни розпочинають відкриті виступи проти своїх визискувачів. Вони зволікали виконання різних розпоряджень управителів князя, прикажчиків, офіційних властей, чинили потраву панських пасовищ, рубали ліс. Згодом їх виступи набрали більш організованого характеру. Так, у грудні 1904 року, приєднавшись до селян Цумані, башликівцями вчинено масову порубку лісу в урочищі Гребельки, що належало Радзивіллу. Відбулась сутичка між селянами і поліцією.

В роки першої російської революції 1905-1907 років боротьба за свої права стає рішучішою. Цьому значною мірою допомогла агітація, яку проводили члени Луцької групи РСДРП.

На початку 1905 року в селі була розповсюджена прокламація «До всіх робітників і робітниць Житомира», яка закликала трудящих йти на останній штурм самодержавства. Побоюючись за долю своїх лісних та земельних володінь, які у 1907 році збільшились в Цумані і навколишніх селах і досягли 24380 десятин, Олицький князь переніс сюди центр управління своїми маєтками із штатом управителів, наглядачів, об'їждчиків.

Того ж року у Цумані закладено найбільший на Волині тартак, де працювало багато жителів

с.Башлики. Тяжка 10-12-годинна робота часто супроводжувалася каліцтвом.

Під час першої світової війни через село і сусідні ннаселені пункти проходила лінія фронту. Поблизу Цумані в боях з австро-німецькими військами брав участь молодший унтер-офіцер 326-го піхотного Білограйського полку Василь Чапаєв – командир часів громадянської війни.

З надією на краще майбутнє сприйняли трудящі села звістку про жовтневий переворот 1917 року. В лютому 1918-го Башлики захопили кайзерівські війська. Після краху німецької окупації на Україні, село, як і вся Волинь, у 1920 році опинилось під владою буржуазно-поміщицької Польщі і було в її складі до 1939 року.

Селяни були малоземельними. Майже кожен третій двір не мав землі. Більшість селянських господарств до 1939 року були безкінними та однокінними. Систематичні неврожаї і голодування, абсолютна залежність від природно-кліматичних умов – характерна риса життя села в період з 1920 по 1939 рік.

Прихід "визволителів" у вересні 1939-го почався із створення органів радянської влади. Першим головою Башликівської сільської Ради (1939-1941 роки) був Черняк Федір Климович, 1912 року народження.

Незважаючи на початок Другої світової війни, Черняк Ф.К. не покинув рідного села, а разом із сім'єю залишився у ньому. У 1942 році гестапо було повідомлено про перебування у селі активістів та комуністів. Черняка Ф.К. разом із активістами та їх сім'ями було арештовано, а 15 вересня розстріляно в селищі Цумань.

Багато односельчан воювали на різних фронтах з ненависним ворогом. Так, Лебідь Федір, 1921 року народження, в армії з 1944 року. Був поранений. Закінчення війни зустрів у Німеччині. Мельник Михайло, 1913 року народження, призваний в армію у 1944 році. Воював на І Білоруському фронті, пройшов Білорусію, Польщу, Німеччину, Чехословаччину, де і зустрів День Перемоги. Лінчук Гаврило, 1913 року народження, в армію призваний у 1941 році. Воював на І Білоруському та І Українському фронтах, пройшов Польщу, Латвію, Австрію, Німеччину. Ройко Роман, 1920 року народження, призваний в армію у 1944 році. Воював на ІІ Білоруському фронті. День Перемоги зустрів на острові Коса. Боровицький Володимир, 1910 року народження. Воював на І Білоруському фронті, одержав поранення на р.Березіна. Має урядові нагороди. Мельник Василь, 1912 року народження, був поранений. Є урядові нагороди. Тарасюк Максим, 1907 року народження, воював у Латвії, де отримав поранення, має нагороди. Дуб Сергій, 1923 року народження, на війні з 1944 року. Служив у 343 дивізії 170 полку 50 армії. Воював на ІІ Білоруському фронті. Шевчук Кіндрат, 1912 року народження. Визволяв міста Польщі, Німеччини. Мав поранення. Мельник Андрій, 1917 року народження, у 1943- 1944 роках партизанив.

Першим післявоєнним головою колгоспу був Джуган, з Олицького племзаводу, потім – Колядко, після нього – Шевчук Петро Якимович.

Першим колгоспником і першим бригадиром був Нерода Василь Трохимович, учасник Другої світової війни.

У новоствореному господарстві техніки не вистачало, косили і сіяли вручну, врожайність була низькою. Пізніше технікою почала допомагати Олицька МТС. В 1959 році при реорганізації МТС колгоспу було передано трактори, автомобілі. За кермо тракторів сідали не тільки чоловіки, а й жінки. Лебідь Марія була однією із перших трактористок колгоспу.

Сергій ГУПАЛО ***(Ківерці)***

КІВЕРЦІВЩИНА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Польська влада на теренах Волині, зокрема, на території нинішнього Ківерцівського району чимало зробила для того, аби населення відчувало піклування з боку Другої Речі Посполитої. Відбулося помітне економічне піднесення, хоча й до самого 1939 року рівень безробіття залишався високим, спольщення українців здійснювалося поступово, без різких кроків. Попри певну поблажливість з боку влади до самоідентифікації українців, волинянам про якусь самостійну державу годі й було думати. Політика волинських воєвод, зокрема Генрика Юзевського, базувалася на зближенні польського і українського народів (до такого рівня, аби останній асимілювався), на активній участі українців у розбудові Речі Посполитої, яка для них повинна стати рідною державою.

Внаслідок Першої світової і громадянської воєн господарський комплекс Ківерцівщини знаходився

у важкому стані. Низьким був і культурно-освітній рівень. Єдиною відрадою для українців Ківерцівщини залишалася церква, але в ній богослужіння здійснювалося чужою мовою. Не дивно, що чимало людей записувалося в «Просвіту», філіали якої діяли в багатьох населених пунктах Ківерцівщини. Польська влада не раділа виникненню таких осередків. Першою причиною було те, що такі установи були переповнені комуністами. Зрештою, члени КПЗУ і довели до того, що у 1932 році філії Луцької повітової «Просвіти» на території нинішнього Ківерцівського району були заборонені. Особливо це стосується Олики і села Сильне. Однією із найсильніших і найстабільніших була жидичинська філія «Просвіти», яка діяла ще із 2 вересня 1922 року, а на початку 1928 року нараховувала 56 членів, мала аматорський гурток і хор. Першим її керівником був Іван Перчук. У подальшому жидичинську філію «Просвіти» очолював Іван Бондарук [1]. Кількісно вона поступалася олицькій(59 членів), цуманській(61) і сильненській(98 членів) осередкам «Просвіт». Олицька «Просвіта» була зареєстрована 19 грудня 1926 року. А вже за місяць із села Сильне до Луцького повітового товариства «Просвіта» надійшло прохання «про надіслання до нашої сильненької громади свого інструктора для відкриття філії Вашої вельмишановної Просвіти. При чому, зазначаємо, що загальні збори мають відбутися в хаті Максима Ройка. Бажано було б, щоб визначити час на відкриття припав на якесь-небудь свято. Просимо нас повідомити раніше, щоб можна було вислати коні на станцію Олика». Збори, що відбулися 23 січня 1927 року, обрали головою місцевої філії Степана Нестерчука, заступниками Тилимона Куницького і Михайла Ройка, писарем – Карпа Ройка, скарбником Кирила Ройка [2]. Цікаво, що серед сильненських просвітян 27 жовтня 1927 року з'явився відомий Степан Радіон. Також у списках цієї організації є його брати Макар і Сергій Радіони і сестра Наталка Радіон. Діяли осередки «Просвіт» і в інших населених пунктах Ківерцівщини – у Цумані, Жорнищі, Прилуцькому, Ромашківці, Дерно, Борохові, Омельно, Словатичах, Пальче. До речі, жінок у цих організаціях майже не було, за винятком цуманської «Просвіти», де із 61 просвітянина було 28 жінок. Люди, які не отримали освіти через лихоліття і не могли навчатися у школі, тягнулися до знань. Одначе своєї місії філії «Просвіт» не виконали через політичну заангажованість керівництва самих організацій. Як правило, керували філіями «Просвіт» члени КПЗУ і їх симпатики, які ще й ховалися під маскою «Сельробу». В основному, користь таких освітніх осередків полягала в тому, що просвітяни мали змогу читати книжки і часописи рідною мовою, а ще щороку ставити 3-4 вистави за творами класиків – українських драматургів – і відзначати свято Ялинки. Таким скромним чином бажаючі відчували приналежність до українства**.** Одначе коли керівник жидичинської «Просвіти» Іван Бондарук на пропозицію освітнього керівництва відмовився входити до організаційного комітету з відзначення Дня Конституції – 3 Травня, це набуло широкого розголосу. Бо Іван Іванович не просто відмовився, а зазначив: « того ж дня прагне разом з людністю *руською* протестувати проти не впровадження Конституції в життя».[3] Як бачимо, навіть деякі друковані органи писали замість «український» – «руський»…

Після заборони «Просвіт» на себе їх функції взяли «Просвітянські хати» ВУО(Волинське Українське Об'єднання). Це був справді могутній освітянський рух, якийсь чомусь часто замовчується. ВУО керувалося вказівками волинського воєводи, а місцеві філії прислухалися до місцевих урядовців. Щоб стати членом «Просвітянської хати», треба було бути членом УВО. Комуністи і націоналісти не могли проникнути у керівництво цих організацій. Осередками «Просвітянських хат» керували віддані ідеям ВУО – розбудова однієї держави для українців та поляків – Польщі. Як зазначали науковці Микола Кучерепа та Руслана Давидюк, «радикальних заходів вуовці не проводили, тому що вони залежали від польської адміністрації і діяли з її волі. Проте їх культурно-освітня робота сприяла розвиткові національної самосвідомості українців Волині».[4] Цікаво, що наприкінці 20-х польський уряд сприяв поширенню українською мови, а на початку 30-х вів інтенсивну політику щодо українізації богослужіння у православних храмах. «Просвіта», виходячи із своїх скромних можливостей, не могла задовольняти духовних потреб громадян. Як свідчать архівні документи, з боку поляків і євреїв ставлення до просвітян було «індиферентне».[5] Вистави, які самотужки ставили просвітяни, були своєрідною віддушиною для українців. Одначе часто освічені українці ставилися до цього іронічно-поблажливо. А коли 2 червня 1929 року у Ківерці завітав із Луцька Український театр під орудою Миколи Певного, то народилося чимало досить своєрідних думок. З'явився доказ, що «українською мовою можна грати не тільки «Гриців» та про «ковбасу з чаркою», а й п'єси класичного європейського театру». У Ківерцях було поставлено комедію «Мірандола», автором якої був Карло Ґольдоні (переклад Г. Загірної). [6] На початку 1933 року, коли просвітяни не могли відшукати 36 злотих, аби сплатити судове мито, щоб відсудити своє приміщення в Олиці,[7] ВУО не дрімало, робило певні висновки. Тож 19 березня в Олиці провело інформаційну нараду, на який був присутній посол Михайло Тележинський. Того ж дня вибрали районну управу ВУО в Олицькій гміні. Головою управи став Олександр Онуфрійчук, секретарем – Каленик Григоріїв, скарбником – Григорій Сосницький, членами

управи: Федір Онуфрійчук та Сава Смоляр.[8] Згодом, 16 липня, у с. Дерно відбулися відкриття «Просвітянської хати» і академія, присвячена Тарасові Шевченку, на якій донька голови Дернівської «Просвітянської хати»(Івана Прудиуса), учениця Рівненської української гімназії Олена Прудиус виголосила ємкий реферат, а секретар ради агроном Федір Онуфрійчук продекламував вірш «Відповідь Шевченкові». Один із дернівських дописувачів тижневика «Українська Нива»(№ 36 за 1933 р.) зазначав: «Мимохіть задаєш собі запитання: куди ж ведуть нас і чого хочуть ті, що поділили нас на партії: «той направо» (УНДО), «той до біса»(комуністи), «той наліво»(радикали), «той до ліса» («сельроби»). Чому вони не хочуть зрозуміти слів великого Гетьмана: *«През незгоду всі пропали. Самі себе звоювали.» Не розуміють цих слів ні жовтодзьобі паничі, ані миршаві Senex-и (* під псевдонімом «Senex» друкувався у львівській газеті «Діло» – органі УНДО – волинський репортер п. Островський. – ***С. Г****.), що в різних «неділях» і «безділлях» обкидають болотом чесних українців – патріотів та ВУО, що кличе всіх до згоди, до об'єднання, до спільної праці*». А ось "Просвітянську хату» в Олиці відкрили 6 грудня 1936 року. На урочистостях побували посол С. Тимошенко і повітовий староста Я. Костьолек. Збори обрали раду, до якої ввійшли В. Славинський, К. Левицький, В. Глуховський, Н. Малимон, Є. Академицький, В. Петрович, М. Юськевич. Ревізійна комісія складалася з трьох осіб. Це були М. Трохимович, Д. Мисковець, О. Кузьмин. Одна із потужних – «Просвітянська хата» у Сильному розпочала діяльність 3 березня 1935 року. Діяла вона у будинку Михайла Юнчика. Ініціаторами утворення цього культурно-освітнього закладу були отець Іван Кремінський, Надія Степанчук, Ольга і Андрій Заліски, Максим Палецький, Михайло і Мотруна Юнчики, Августин і Микола Ройки, Анна Свідерська, Никифор Куницький, Микита Бобик, Катерина Козаківна, Є. Люшик і Н. Радіон **.** [9] А керівником став А. Ройко [10]**.**

11 листопада того ж року сильненська «Просвітянська хата» на високому рівні відзначила державне святе – День Незалежності Польщі. Урочистості розпочалися службою Божою, співав хор, реферат прочитав директор місцевої школи пан Герус, потім слухали реферат отця Івана Кремінського. Дивилися виставу «Наймичка». Діти трьох шкіл – Сильного, Городища, Клубочина – декламували українські та польські вірші. Власні вірші читав місцевий священик Іван Кремінський. Ось уривок із його твору «Відродження» .[11]

Працюймо всі разом для спільної Родини.
Свій спільний будинок кінчімо у згоді!
Хай слава про Польщу обійде всіх світу країни!
Добробут і культура хай заквітнуть в народі!
Дух Баторія під Віднем, укрившися в славу,
Перед Генієм Маршала низько схилився.
Бо від ворога дикого спас він Варшаву.
До миру у світі цілім спричинився.
Великеє свято зронив Листопад:
Річ посполита Польська у ньому повстала,
Проминули журба, гніт, неволя, нелад,
Хвиля щастя по трудах настала.
Для усіх, що творять цю могутню Державу,
Сьогодні є радості час і надії на краще майбутнє.
Нарід наш, мов гігант, по культуру сягає і славу,
У душа береже образ «Dziadka» Святий, незабутній.

До 1937 року «Просвітянські хати» УВО налагодили свою повнокровну діяльність у містечку Олика, селах Дерно, Сильне, Личани, Ромашківка, Пальче, Озеро, Жорнище, а також у селі Вулька Ківерцівської гміни. [12] А в селі Дерно з ініціативи місцевого агронома, члена ВУО, Федора Онуфрійчука ще у 1934 році діяли курси крою та шиття при «Просвітянській хаті». Жінки та дівчата навколишніх сіл – Ромашківки, Ставка, Одерад, Хорлупів, Котова, Башликів та Жорнища вивчали не тільки крій і шиття, а й ази гафту, білизнярства, різних ручних робіт, ведення хатнього господарства. Вони ж слухали лекції з гігієни та городництва. Місцевий агроном, член ВУО Федір Онуфрійчук навчав годівлі курей. Курсантки осягали «науку» куховарства, облаштування квітників. За тримісячне навчання на цих курсах потрібно було заплатити 10 злотих. Оскільки прибутками від сплати за навчання не можна було покрити всіх видатків, рада дернівської «Просвітянської хати» за допомогою звернулася до Рільничої палати в Луцьку та до повітової управи, які виділили 325 злотих. Під час першого набору на цих курсах навчання пройшло 28 осіб, з яких 20 українок та 8 польок. Газета «Українська Нива» (№12-13 за 1934 р.) писала: *«Згаданий курс приніс багато світла й науки в наше село і є доказом здорових і реальних підстав самої*

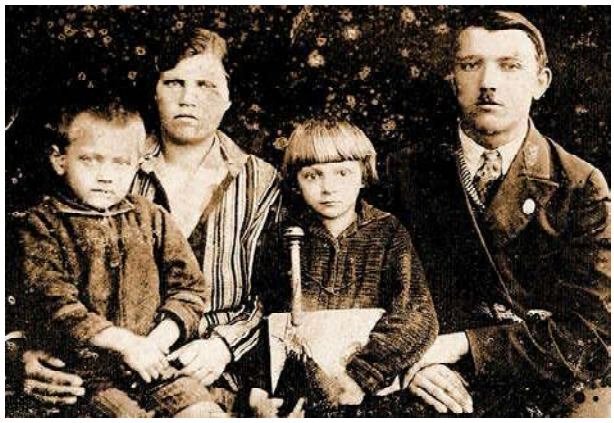
1. Вулиця в Ківерцях. 30-ті роки.

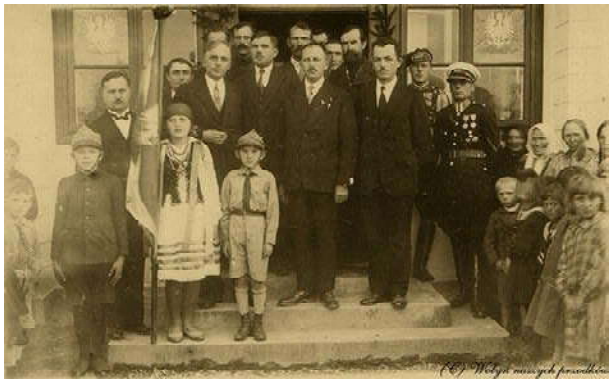
2. Картина Ромуальда Сморчевського «Тартак у Ківерцях на Волині». 1928 р.

3. 26 серпня 1933 року. Аматорський гурток при пожежній охороні державного тартака у Ківерцях. Самодіяльні артисти цього день поставили комедію «Дружба» Міхала Балуцького.

4. Один із найзаможніших ківерчан Михайло Литвинович з дружиною Магдаленою, сином Чеславом і донькою Чеславою.

5. Пальче, колонія Олицької гміни, 1930 рік. Посередині, праворуч харцера – староста Луцького повіту Єжи Бонковіч-Сіттаєр.

6. 3 липня 1935 року. У лісі біля Сокиричів. Урочистості з нагоди відкриття Першого зльоту волинських харцерів. У центрі(у білому плащеві) волинський воєвода Генрик Юзевський.

організації ВУО, яке несе не політиканство в села, і не деморалізує молодь, а несе освіту, єднає два братні народи в одну велику родину праці».

Коли в Сильному постала проблема з приміщенням, де вуовці могли б показувати вистави, місцевий житель Кузьма Куницький віддав їм під аматорський театр свою нову недобудовану хату. Він же за власні останні гроші купив дошки для підлоги. Взамін отримав не тільки вдячність від колег, а й певний відсоток від прибутку за показ вистав. Так у сильненців 7 жовтня 1937 року з'явилася можливість поставити п'єсу «Троє до вибору». Аматори гарно виконали свої ролі, і «Просвітянська хата» заробила понад 80 злотих [13]. Це була єдина на цілу Сильненьку гміну культурно-освітня установа. Через кілька тижнів сильненські аматори сцени представили ще одну виставу – драму «Заклятий Яр». Перед виставою голова «Просвітницької хати» отець Іван Кремінський виголосив реферат «Значення ощадності для села». [14]

У населених пунктах Ківерцівщини організовувалися Українські народні хори. Наприклад, у жовтні 1936 року – в Жорнищі,[15] а в лютому 1935 року – в Озері. Останній організувався на основі церковного хору на чолі з місцевим священиком Леонідом Сібіковським і складався з 40 осіб.[16] Одначе вуовці стикалися і з проблемами. Наприклад, турбувало село Вишків, що належало до Ківерцівської гміни і фактично було передмістям Луцька. Мешканці Вишкова не шанували просвітницької праці членів ВУО, не бачили позитиву, їх цікавило не національне вбрання, а звульгаризована «мода»… «…Є гроші на горілку, брак їх на часописи і книжку; «заїде у вухо» якийсь хуліган культурному працівникові за те, що «намагається верховодити селом», але мало кому прийде в голову йому допомогти в тяжкій праці», – писала 17 квітня 1938 року газета «Волинське слово», дивуючись, що так склалося, бо поряд – «Жидичин, відомий своєю свідомістю…». Та ж газета схвалювала ситуацію в Жорнищі, де народний хор ВУО поставив злободенну виставу «У кожного розум є, як горілки не п'є», у якій показано негативний вплив вживання горілки, визискування корчмарів, пробудження здорового розуму і заснування читальні та кооперативи. Жорнищани полюбили цю п'єсу. Багато хто впізнав у ній себе. І це було там, у Жорнищі, де «від червоних кольорів та переконань уже й небо здавалось червоним…» [17]

Політика польської влади була спрямована на скасування у православних храмах богослужінь церковно-слов'янською та російською мовами, на заміну їх – українською мовою. Це був потужний крок назустріч українцям. Самі ж священики Ківерцівщини брали активну участь у культурному і духовному житті. На Трійцю у 1931 року відбулась цікава акція. До Тростянця з Озера направився хресний хід з образом Почаївської Богоматері. Назустріч вийшла велика кількість тростянецьких парафіян з численним духовенством, яке очолював священик тростянецької парафії Павло Прокопович. Далі хресний хід спрямувався до Журавичів. *«Наше велике гарне село не може похвалитися особливою релігійністю порівняно з іншими волинськими селами, бо дух невір'я, занесений сюди повітрям московського інтернаціоналу та безбожництва, знайшов для себе притулок у душах деяких спантеличених сельробівською «грамотою» паничів, що вважають себе апостолами марксизму і запаморочують своїми хибними поглядами світ, розум і душі односельчан. Але наука цих лжепророків і апостолів марксизму і атеїзму не має тут глибокого грунту для свого вкорінення й при сяйві Небесної Зірниці – Почаївської Божої Матері – щезає, як дим...»* – писав невідомий мешканець Тростянця у редакцію «Української Ниви»(№26 за 1931 р.). Як відомо, страйкові та маніфестаційні акції тростянецьких комуністів, що діяли разом з товаришами інших населених пунктів Ківерцівщини, були ще попереду… Але і після них, коли у Цумані відбулося богослужіння українською мовою на парафіяльне свято 1937 року, то газета «Волинське слово» писала: « Цумань і околиці уславилися своїм безвір'ям та орієнтацією на схід. Таку кількість зібраних давно не бачено, «можна вірити, що в душах цуманців наступає духовний перелом».[18] У 1934-1935 роках православні храми Ківерцівщини мали богослужіння українською мовою, чого домагалися самі парафіяни і священнослужителі. Наприклад, у Кульчині для цієї великої справи великих зусиль доклали настоятель Іона Зінькевич і дяк Петро Левицький,[19] а в селі Сильне вперше українською богослужіння відправили 9 жовтня 1935 року.[20] Співпраця членів ВУО і «Просвітянських хат» з владними структурами не подобалася як комуністам, так і націоналістам. 9 червня 1935 року в Піддубцях націоналісти з Прилуцького застрілили священика місцевої православної громади Павла П'ятаченка, який був переведений з Жидичина. Українці, виявляється, по-різному розуміли патріотизм. А Павло П'ятаченко був капеланом в армії Симона Петлюри… Одначе, як член ВУО, виступав за співпрацю українського та польського народів… [21] На Ківерцівщині радикально настроєні українські патріоти убили Гната Притулу, який розповів поліції, хто з націоналістів поширював листівки. В лісі вночі замордували конфідента поліції Олександра Домирадського[22]. У Прилуцькому з помсти за співпрацю з поліцією націоналісти підпалили господарство Крупського, згоріла живність та засоби обробітку землі[23]. У свою чергу сильненські комуністи, згруповані в «Сельробі», підпалили в Сильному фільварок Януша Радзивілла,

7. Липень 1935 року. Неподалік Сокиричів у лісі волинські харцери збудували макет луцького замку.

де згоріло чимало сіна і зерна.[24] (Олицькі комуністи палили скирти цього магната, як «ворога трудового класу»,[25] влаштовували відомі олицькі ярмарочні страйки та демонстрації, що розвинулися у Ківерцях та Колках). У 30-ті роки на Ківерцівщині набув розмаху кооперативний рух, в осерді якого був «Волинський союз кооперативу споживачів «Гурт». Тип кооперативів «Гурт» підтримував ідею польсько-українського єднання[26] . Так, 20 січня 1935 року у селі Сильне відбулися збори районного кооперативу «Гурт». Встановлено терен діяльності кооперативу – 25 кілометрів навколо Сильного. Головою цього об'єднання обрано місцевого війта Францішка Яроліма, заступником – отця Івана Кремінського, секретарем Андрія Заліска.[27] Віра Кремінська закликала жінок до організованої праці в кооперативах.[28] Через рік до цього «Гурту» приєднався сильненський український кооператив «Надія» [29].

Станом на 1 січня 1937 року сильненький «Гурт» нараховував вже 202 члени, які внесли до спільної каси 2 700 злотих. Було відкрито два магазини в Сильному і Домашеві, філіал – у Чорнижі, розпочалася пропагандистсько-організаційна праця в Холоневичах, Липному і Цумані [30]. На території Ківерцівщини у 30-х роках діяло чимало кооперативів так званого Варшавського Союзу. У Ківерцях – «Українська праця», в Олиці – «Народна торгівля» і « Надія», в Жидичині – «Українська крамниця», в Жабці – « Сила», в Озерці – «Українська зоря», у Клепачеві – «Плуг», у Звірові – « Боротьба», у Котові – «Наша праця», у Цумані – «Українська Доля», у Домашеві – «Наша Доля», у Журавичах – «Український хлібороб»**…**[31] Наступного року подібні зміни відбулися в Олиці [32]. Згодом у селі Липне запрацювала четверта філія районного кооперативу. Польська преса це називала історичним моментом у житті даного поліського села. З цієї нагоди відбулися богослужіння у місцевій церкві. Звертаючись до мешканців Липного, голова кооперативу війт Францішек Яролім зазначив: « Ваш кооператив славиться дубом і липою, тож нехай він буде сильний, як дуб, і, як липа бджіл, притягує до себе нових членів». І кооператив зростав потужними темпами. Якщо 1 січня 1937 року у ньому нараховувалось 202 члени, то у вересні того року – було 356 осіб. Мешканці Липного вірили, що до матеріального добробуту і господарської незалежності можна прийти єдиним шляхом – через кооперацію[33]. 26 листопада 1936 року філія сильненського районного кооперативу відкрилися в Домашеві.[34]

Якими на той час були Ківерці? Як писав регіональний суспільно-науковий журнал«Znicz», [35] Ківерці були схожі на дачне поселення: хаотично розкидані будинки, над якими – вежа новозбудованого костьолу, навколо панорама лісу. Саме містечко скупчилося навколо залізничної станції. Одначе протягом останніх років воно розбудовувалось у бік державного тартака. Ківерці були електрифіковані. Електроенергія надходила з електростанції тартака, де працювало 700 чоловік, яким намагалися надати житло. Навколо тартака робітники власними силами зводили хатинки, а з допомогою керівництва підприємства зведено 4 великі будинки, в яких мешкало 12 сімей працівників. Будівництво житла для працівників тартака весь час тривало…

Одначе населені пункти Ківерцівщини, як і все Волинське воєводство, потерпали від високого рівня безробіття. Часто люди шукали кращої долі за кордоном. Одним з найбагатших мешканців Ківерців був Михайло Литвинович, який разом зі швагром Мартином Дробишем попрацював у Америці. Повернувшись до Ківерців, Михайло Литвинович купив колишнє приміщення гміни, яке було з 12-ма мансардовими вікнами. Через те, що він носив ковбойський капелюх та чоботи з високими халявами, його прозвали

Американцем. До речі, його донька Чеслава – мати нинішньої відомої полоністки та керівника польської спільноти в м. Ополє, РП). Через матеріальні статки він викликав подив у заздрісників, мав невеликі неприємнощі.[36] Разом з дружиною пан Михайло організував фірму, що надавала посередницькі послуги у торгівлі деревом.

Тільки протягом першого півріччя 1937 року Еміграційний Синдикат у Луцьку зареєстрував 1 480 осіб, що виїхали до Аргентини і Парагваю. Тоді як у 1936 році емігрувало 1 394 особи, у 1935 – 671 особа, а в 1934 році – тільки 315 осіб.[37] Кроки, що робила польська влада для підтримки мало захищених верств населення, виявились заслабкими. Послугами гмінного комітету так званої зимової допомоги безробітнім у Ківерцях за період з 27 жовтня 1936 року по 9 липня 1937 року скористалися 83 великих і 82 малих сімей, 63 окремі особи, 181 дитина. Крім цього, діяла кухня доброчинності, місцевий сиротинець, де виховувалося 20 діток. Населенню Ківерцівської гміни було видано готівкою 13 623 злотих, картоплі – 14 457 кг, жита(перважно хлібом) 8, 688 кг. , кави – 50 кг… Крім цього, зібрано і роздано найбіднішим одягу та взуття 120 шт. Закуплено 200 продуктових наборів у фірми «Baat» і роздано їх найбіднішим родинам, а на кошти поліції закуплено 100 пар шкіряних черевиків. Як і в попередні роки, забезпечено 150 школярів безплатними обідами. Кухня Християнської Доброчинності в Ківерцях за той час видала 17 770 безплатних обідів. На території Ківерцівської гміни було зареєстровано 5 тисяч безробітних .[38] Вулична акція по збору допомоги безробітним у Ківерцях навіть за один день, 15 листопада 1936 року, принесла 139 злотих. Влітку 1936 року внаслідок урагану і граду завдано великих збитків господарським будівлям і житлу, полям. Появилось таке поняття «голодуючі діти [39]. Тільки шкільного віку таких дітей у Ківерцівській гміні було 420, у Сильненській – 1360, у Тростянецькій – 360. А ще близько 30 відсотків дітей не ходили до школи, бо бракувало одежі і взуття. Управління повіту спромоглося виділити 12 000 злотих для цього, одначе потрібно було для посівних матеріалів коло 134 тисяч злотих. Звернення до Рільничого Банку не принесло бажаного результату…Комітет харчування дітей при Тростянецькій початковій школі навіть протягом трьох днів зміг виділити 500 сніданків для дітей не тільки Тростянця, а й Острова, Яромеля, Хопнева… [40]

Виховування польських молодих патріотів відбувалося в харцерстві. І саме на Ківерцівщині, у лісі коло с. Сокиричі, відбувся Перший зліт волинської харцерської громади – Волинської Хоругви Харцерської. Він про ходив 3 – 10 липня 1935 року.[41] У ньому взяли участь 700 харцерів з усіх повітів Волині. На урочистості приїхав волинський воєвода Генрик Юзевський разом з керівниками воєводства, військовими, представниками Волинської парламентарної групи Безпартійного блоку, послом Пулавським, старостою повіту Неценгевичем. Коли урочисто освячували прапор Волинської Хоругви Харцерської, «хрещеними батьками» були воєвода Юзевський з куратором Новицькою та генерал Сморавінський з воєводчинею Юзевською. Під час вручення освяченого прапора коменданту волинських харцерів Слівицькому на високій мачті піднесено державний прапор Речі Посполитої [42].

Незабаром у гмінах Луцького повіту, до котрого входила нинішня Ківерцівщина, відбудувалися і спільні зльоти української та польської сільської молоді. Так, у Сильному у цьому цікавому заході взяло участь 500 осіб з різних сіл [43]. Аби зблизити український та польський народи, місцева влада проводила рільничі свята, свята хліборобів. Так, наприклад, у жовтні 1933 року у селі Пальче цікавий захід відбувся для Олицької і Піддубцівської гмін. Близько 5 тисяч людей оглянуло у місцевій школі виставку, на якій представлялися буряки, морква, соя, кукурудза, квіти тощо. Її учасники-конкурсанти були з Дерна, Котова, Ромашківки, Хорлуп, Одерад, Пальча… Агроном Федір Онуфрійчук привітав переможців конкурсу і нагородив їх книгами і щепами. Це свято мало велике значення для землеробів, бо господарі могли оглянути не тільки власний доробок, а подивитись на працю інших [44]. Зважаючи на потреби мешканців села, ще у 1924 році у Тростянці відкрили єдину на Волині рільничу школу**.** В 30-х роках вона була достатньо розвиненою і відомою, а на початку мала тільки 4 учні, через що неможливо було розпочати навчання(курси в галузі рільництва, огородництва і годівлі), і його перенесли з березня на вересень [45]. А в 1934 році у Ківерцях відкрито нову семикласну школу, на побудову якої ківерчани пожертвували 30 тис. злотих(50 відсотків від потреби); завдяки цьому з'явилося 700 нових учнівських місць[46].

У політичному відношенні Ківерцівщина до початку Другої світової війни залишалася неспокійною. Комуністи, незважаючи на численні арешти, продовжували свою діяльність найактивніше на Оличчині, у Тростянці та Сильному. Вони вивішували транспаранти, поширювали листівки з закликами непокори діючій владі тощо. Українські націоналісти найбільше себе проявляли в Прилуцькому, Жидичині, Борохові і Ківерцях. За вбивство у Прилуцькому Клима Крупського було засуджено місцевих оунівців: Василя Корнелюка – на 15 років, Миколу Дроздюка – на 10 років, за приналежність до ОУН Никанора Корнелюка ув'язнили на 3 роки.[47] Їхні побратими Мефодій Никитюк та Іван Силюк, перебуваючи у розшуку через

убивство священика Петра П'ятаченка та конфідента Гната Притули, загинули у сутичці з поліцією. У в'язниці побували Кіндрат Швець з Жидичина, Олександр Дмитрук, Стапан Мазурець, Назар і Микита Дроздюки, Олександр Слюсарук з Прилуцького, Василь Кирилюк та Корній Яковлюк з Борохова… Порівняно з комуністами члени ОУН на теренах Ківерцівщини діяли у міжвоєнний період досить скромно. Національно-визвольна боротьба тільки починалася.

1. ДАВО(Державний архів Волинської області), ф. 54, оп.1, спр. 326.
2. ДАВО, ф.54.оп.1, спр. 176.
3. Тижневик «Їусіе Woiynia», № 18 за 1925 р.
4. Кучерепа М., Давидюк Р. : «Просвітянські хати» – культурно освітні осередки ВУО.// Роде наш красний. Т. 3, Луцьк, «Вежа», 1999 р.
5. ДАВО, ф. 248, оп.2, спр.1.
6. Газета «Українська Нива», №24-25 за 1929 р.
7. «Українська Нива», №8-9 за 1933 р.
8. «Українська Нива», № 11 за 1933 р.
9. ДАВО, ф. 198. оп.1, спр.15. стр.413.
10. «Українська Нива», №4 за 1935 р.
11. «Українська Нива», №46 за 1935 р.
12. ДАВО, ф.198, оп.1, спр.12.
13. Часопис «Волинське слово», №31 за 1937 р.
14. «Волинське слово», № 33 за 1937 р.
15. «Українська Нива», №12-13 за 1935 р.
16. «Волинське слово», №2 за 1937 р.
17 «Волинське слово», № 8 за 1938 р.
18. «Волинське слово», № 31 за 1937 р.
19. «Українська Нива», №11 за 1935 р.
20. «Українська Нива», № 43 за 1935 р.
21. Тижневик «Wołyń», № 25 за 1935 р.
22. ДАВО, ф. 46, оп.9, спр. 3579.
23. ДАВО, ф.46, оп.9. спр. 4031.
24. Тижневик «Ziemia Wołyńska» №32 за 1932 р.
25. ДАВО, ф. 140, оп.1, спр.111.
26. Кучерепа М., Давидюк Р. ВУО: Волинське Українське Об'єднання.
27. «Українська Нива», №6 за 1935 р.
28. «Волинське слово», №32 за 1937 р.
29. «Українська Нива», № 18 за 1936 р.
30. « Wołyń», № 6 за 1937 р.
31. ДАВО, ф.198, оп. 1, спр. 3.
32. . «Українська Нива», № 24 за 1936 р.
33. «Wołyń», № 41 за 1937 р.
34. «Українська Нива», №25 за 1936 р.
35. Журнал «Znicz», №1 за 1935 р.
36. http://www.nto.pl/magazyn/reportaz/a/moje-kresy-kiwerce-i-okolice,9847588/
37. «Волинське слово», № 23, 1937 р.
38. «Wołyń», №31 за 1937 р.
39. «Wołyń», №12 за 1935 р.
40. «Wołyń», №19 за 1934 р.
41. «Wołyń», № 29 за 1935 р.
42. Часопис «Życie Katolickie», № 28 за 1935 р.
43. «Wołyń», №27 за 1939 р.
44. «Українська Нива», № 36 за 1933 р.
45. « Życie Wołynia» , №7, 1924 р.
46. «Wołyń», № 44 за 1934 р.
47. ДАВО ф. 46. оп. 9. спр. 3925.

Ірина ГРОМИК *(с. Липне)*

ЛИПНЕ КРАСИВИХ ЛИП

Батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, традиційний звичай допомоги – толока, незамулена криниця, лелече гніздо на клуні, мамина пісня – все це розповідна пам'ять, наші обереги, наша історія, волелюбний дух. Лише камінь росте без коріння. А у нас коріння – рідна земля, наші предки. І не можна забути поле, з якого їв хліб, криницю, з якої пив воду, матір, від якої перейняв пісню, мелодію любові до рідного краю…

Липне – село, розташоване за 74 км від районного центру і за 35 км від найближчої залізничної станції Цумань. Липне є крайньою східною точкою Волинської області, має автобусне сполучення з містами Луцьк, Ківерці, Рівне.

Територія – 43,06 кв.км. Дворів на 2017 рік – 466. Населення – 1892 чол. Народжуваність переважає смертність.

Село Липне на історичній Луччині належить до давніх поселень Волинського Полісся. Розташоване над річечкою Черемошна, правої притоки річки Кормин, і свої витоки бере з недалеких Мидських лісів. В сиву давнину річечка була судноплавна і являла разом із Кормином, Стиром, Прип'яттю важливу артерію життя і міграції. Саме по цих водних шляхах князівські тіуни збирали данину з найвіддаленіших і напівзахованих лісами і болотами поселень.

Назва села захована старожилами у переказі, де йдеться про те, що над річкою Черемошна було невелике поселення за бродом , а звідти і його назва – Забрід. Заховане зеленою пеленою лісів, серед непрохідних боліт і мочарів, воно здавалося його мешканцям недоступним для ворога. Одначе, татарський загін знайшов дорогу і до нього. Мешканці здалеку побачили ворога, і щоб визначити його силу і кількість, попросили одного юнака вести з неподалекої від того поселення липи обсервацію ординців. І хоч селяни чинили запеклий опір татарським наїзникам, вони майже всі загинули, або були взяті в ясир, поселення спалене… Незначна частина жителів врятувалася, а юнака ординці не помітили на дереві. Він з уцілілими мешканцями Забрід біля липи заснував нове село - Липно. В основу слова "липно"покладено корінь "лип" - і саме він є і у словах: липнути, липни, липне і інших.

Наукове походження назви села, на думку науковців, слід знаходити саме в них. В основу волинських топомімів покладено, як правило, природничий, географічний, особовий фактори. Коли брати до уваги найвагоміший – природничий, то його знаходимо в назвах недалеких річок: Красоха – від слова краса, Кормин – кормити (риба, дика птиця) – кормила наших далеких пращурів, їх худобу, свійську птицю. А навколишні грунти, де виросла вперше оселя над річечкою Черемошна, липнули до ніг, взуття людей, коліс, тварин, то й слово "липне" покладено було в основу назви, яка в часі видозмінилася в мові у "Липне". Річечка Черемошна багата на рибу, дику птицю, ліси -на ягоди, гриби, мед диких бджіл, а непрохідні болота і нетрі становили природний захист та давали все необхідне для життя наших далеких предків. Власне, через таку чи подібну схему життя і побуту первісних людей пройшли всі навколишні села Волинського Полісся.

Перша писемна згадка про село Липне 1577 року, коли воно разом з навколишніми селами Мидським, Стидинами, Холоневичами належали до Степанського замку князів Осторозьких, і в тому році князь Константин Острозький платив від нього за дев'ять димів і сім городів. Отож, в Липно на той час проживало 16 сімей і до двох сотень жителів, коли вважати, що кожне подружжя мало багато дітей, а багатодітні сім'ї на Волині і Волинському Поліссі були явищем звичним.

На території села знайдено багатий археологічний матеріал, це є свідченням того, що його територія була заселена стародавніми людьми в добу пізнього палеоліту. При Липненській середній школі з 1976 року працював історичний гурток (керівник Савчук Марія Олексіївна). Учнями зібрано багато археологічного матеріалу бронзового віку, комарівської культури і шнуркової кераміки: крем'яні ножики, сокири, серпи, наконечники списів, уламки посуду, цікаві за формою і орнаментом глиняні люльки, маленькі стріли до лука та інше. Розкопки проводили науковці Львівського музею археології. Досліджено декілька курганів епохи Київської Русі. В них були жіночі і чоловічі поховання. Знайдено прикраси: медальйон, обручки, сережки і глиняну кераміку.

Але найдавнішим і цікавим знаряддям, яке знайшли наші учні, був гостроконечник-біфас. Київські археологи визначили, що знайдене рубило належить до мустьєрської епохи, що тривала від 100 до 40 тисяч років тому. Про це священник Валентин Бубнюк, уродженець села Липне, а нині- архієпископ Кременчуцький і Полтавський – владика Федір, у статті "Липненська Свято-Михайлівська церква –

оберіг віри" (газета "Луцький замок"№ 47 (302) за 22 листопада 2001 р.) пише: "Археологічні дані свідчать, що територія села була заселена ще в добу середнього палеоліту".

Волинські археологи М.Кучінко і Г.Охріменко зокрема відзначають:"На сьогодні…відомо поки що єдине місце знаходження середнього палеоліту – біфаса в с. Липне Ківерцівського району".

Село оточували великі лісові масиви, непрохідні хащі. В цих лісах під час селянсько-козацького повстання 1594-1596 рр. базувалися загони Северина Наливайка.

На кінець XIX ст. налічувалося 101 будинок і проживало 850 жителів, діяла православна церква і каплиця, церковно-приходська школа. В церковних документах є такий запис: "У 1882 році в селі Липне проживало 283 чоловіки і 254 жінки. Всього – 537 чоловік".

Достеменно невідомо, чи мали давні липенці свій храм. У збірнику документів "Дев'ятсотліття православ'я на Волині" (Житомир, 1982) знаходимо дані, що церква села Липень Луцького повіту збудована в 1770 році на збори прихожан, дерев'яна, на камінному фундаменті з такою ж дзвіницею. Приписані села Майдан, Холоневичі, Затишшя, Знамирівка. Під час детального обстеження храму було встановлено більш точну дату побудови Михайлівської церкви – 1768 рік, а дзвіниці – 1888 рік.

За переказами, що дійшли до нас, побудована церква спочатку стояла на дубових палях, а згодом був зроблений кам'яний фундамент. Свято-Михайлівська церква збудована вівтарем на схід, у вигляді ковчега. Будівля увінчана трьома банями і, відповідно. ділиться на три частини: вівтар, середня церква і бабинець.

В інтер'єрі церкви зберігся темперний розпис позаминулого століття і декоративна різьба по дереву XVIII- XIX століть, яка створює неповторне обличчя цього храму. Іконостас 1899 року п'ятиярусний, створений за класичним зразком, але вирізняється своєю оригінальністю. В ньому поєдналися пропорції неокласицизму з елементами пишних форм українського бароко. Центром іконостасу є царські ворота, вирізблені із двох дощок. Виділяються особливою складністю композиції та багатством декоративних елементів, серед яких домінує древній християнський мотив виноградної лози. Художники Познаховський і Александрович створили цей чудовий іконостас та розписи.

Серед багатьох інших предметів українського сакрального мистецтва давні ікони: святителя Василія Великого, святої великомучениці Варвари та Архістратига Михаїла, котра дуже шанується парафіянами. Цінними є ікони "Благовіщення", Почаївської Божої Матері, та Преподобного Іова Почаївського.

Серед служителів церкви залишив про себе добру пам'ять на сторінках історичних джерел та в спогадах людей отець Олександр Марчевський, який 34 роки свого життя віддав служінню Богові і людям в селі Липне, разом з тим з 1909 по 1943 роки навчав "Закону Божого" дітей у школах сіл Липне і Холоневичі. Після отця Марчевського служили священики Петро Степанчук, Євсевій Сльозко, Миколай Сальчук (з 1946 по 1953рр.), Василій Волох (з 1953 по 1959 рр.). В 1959 році настоятелем Липненської церкви було призначено священика Бориса Шумського. На парафії о.Борис прослужив 35 років. Вже через кілька місяців о. Борис з дружиною Євгенією Платонівною, активною учасницею культурно-національного руху на Волині, почав навчати церковний хор богослужбових молитов і піснеспівів рідною мовою. З часом у церкві залунала Божественна літургія повністю українською мовою.

З 1999 року настоятелем Свято-Михайлівського храму був випукник Волинської духовної семінарії протоієрей Тарас Стефура, який разом з парафіянами доклав усіх зусиль, щоб зберегти і прикрасити святиню.

У жовтні 2002 року настоятелем церкви стає о.Ігор Цилюрик, теж випускник Волинської духовної семінарії.

У XIX столтті Липне належало до Луцького повіту Сильненської волості. Свої хати селяни будували з круглих колод, переважно з однією кімнатою. На всю кімнату, від стіни до стіни, був зроблений дерев'яний настил, на якому спала вся сім'я. Посередині стояв стіл, під стінами – дерев'яні лави, на поличках – череп'яні горщики і миски. Ходили селяни в одязі з домотканого полотна і сукна. Шили серняги, кожухи. На ноги взували постоли з липової або лозової кори.

У селі до наших днів у багатьох людей збереглися гребені, веретена, снувальні і ткацькі верстати. Вмілими майстрами ткацького мистецтва є Переходько Надія Данилівна, Сорока Анастасія Федорівна.

Революційний рух 1917-1918 років докотився і до Волині. В селі пам'ятають, як Гусак Федосій допомагав революційним військам, як підтримував більшовиків. Від них він отримав коня, гвинтівку, "будьонівку" і завдання збирати по селах продукти і фураж для військ, за що односельці прозвали його "комісаром".

За Ризьким договором 18 березня 1921 року Липне опинилося під владою Польщі. Всі кращі землі й лісові масиви належали пану Броджицькому і його сину Адасю. За переписом 1911 року їм належало на

Волині 4,317 десятин. Маєток стояв на хуторі Псігурка. Розповідають, що він був добре доглянутий: гарний будинок, сад і двір, де були розбиті доріжки, алеї, багатий різновид дерев. Коли у 1939 прийшли червоноармійці, пан залишив маєток та виїхав до Польщі. Сьогодні на місці того маєтку - МТС. На хуторі Піски мав значно менший маєток пан Гвязда, який передав у власність осадникам і полякам кращі землі.

Місцеве населення жило дуже бідно через сплату великих податків, штрафів, мита та інших повинностей. Жорстокий соціальний гніт доповнювався політичним безправ'ям і національним гнобленням. В селі була початкова школа, де навчалися учні 1-4 класів. Навчання велося на польській мові, лише два рази на тиждень читали українську читанку. Приміщення було в аварійному стані і на вимогу та кошти жителів у 1935 році його відремонтували. Одиниці після закінчення початкової школи йшли в Холоневицьку семирічкуи

В селі не було зовсім медичного працівника, була відсутня найпростіша медична допомога. В критичних випадках приходилось зверталися до луцьких чи рівненських лікарів, де за прийом платили 5 злотих, а за добу перебування в лікарні – 8 злотих. Тяжкі умови життя та погана організація охорони здоров'я породжували масові захворювання на туберкульоз, дизентерію, тиф, від якого помирали сім'ями (у Момота Микити за тиждень померло троє дітей!). На той час в селі працювали дві крамнички.

З приходом у вересні 1939 року радянської влади відбуваються зміни. На українські народні збори, які відбулися у Львові 26 жовтня 1939 року, делегатом від села було обрано Демчук Марту Радіонівну (служницю пана Бродницького). Поступово в селі налагоджувалося нове, радянське життя. На базі маєтка пана у 1940 році був створений колгосп імені Першого травня, до якого подали заяви близько 10 сімей: Гусак Левко, Гусак Євдоким, Челій Зіновій, Громик Іван, Громик Соломія, Демчук Уліта, Момот Максим та ін. Посіяли озимину в 1940 році, весною ярий клин, але зібрати свій перший врожай не довелося – почалася війна…

З панських будинків побудували клуб, який згодом спалили. Першим головою сільради був Левізорик Сидір Іларіонович, разом із Мельником Іллею Олексійовичем – землеміром, ділили панську землю. Бухгалтером був Гормик Роман.

Зміни сталися і в культурному житті села: відкрилася українська школа.Старше покоління вчилося на курсах ліквідації неписемності.Троє хлопців: Мельник В., Гусак Г., Демчук Д. вчилися на трактористів у селі Бужани Горохівського району, потім працювали в Берестянській МТС.

Почалася війна 1941-1945 років. Багато жителів боролися з ворогом на фронтах, частина - в УПА. Не повернулися додому 60 односельчан, імена яких занесено до Книги пам'яті. Багато, пройшовши боями Європу, повернулися в село з нагородами. Серед них: Гусак Федір Єрмолайович (1914-1991), Стрільчук Федір Іванович (1897-1991), Войтович Юхим Якович (1911-1991), Гамула Олексій Євдокимович (1922-1988), Гусак Іван Микитович (1921- 2007), Демчук Леонтій Левкович (1901-1985), Лисюк Аврам Васильович (1903-1992), Переходько Григорій Адамович (1925-198), Переходько Федір Тимофійович (1915-1992), Громик Петро Григорович (1907-1987).

В лютому 1944 року район і село було визволене від нацистів. Почалося мирне життя. В жовтні 1949 року утворюється колгосп імені Шевченка. Першим головою став Момот Степан, потім, з 1950 року – Кобрась Іван Гнатович, а з 1952 року його очолює Шевчук Дем'ян Артемович, в період з 1954 по 1957 роки – Науменко Іван.

З 1957 року головою колгоспу обирається Богатирчук Петро Степанович і працює на цій посаді до 1987. Після смерті Богатирчука колгосп очолює Марчук Михайло Володимирович, який на цій посаді працював до 1994 року. 17 листопада 1999 року колгосп ім. Шевченка перейменовано в СГВК. Всього членів кооперативу – 720 чоловік. Найбільш дохідна галузь – тваринництво. Спеціалізується також господарство на вирощуванні зерна і кормів. Працює млин, пилорама, столярний цех. Очолює господарство Войтович Степан Адамович.

Сільська освіта веде відлік з 1910 року. Навчалося більше 60 дітей. Школа була трьохкласною, а грамоти навчав сільський дяк. Наука була доступна лише хлопцям, а дівчата вчилися прясти, ткати, вишивати, вести домашнє господарство.

У 1914 році школу зайняли царські війська. Кілька років не працювала.

1920 року односельці найняли хату у Поповича Максима і відкрили українську школу. Навчав "ази" грамоти дяк Левицький Ананій Іванович (до 1922 року). Донині збереглося приміщення старої школи, збудоване в 1921- 1922 роках. Після 1923 року в школі працює вчителькою жінка поляка Бєльського, котрий управляв польськими маєтками.

Прийшов 1939 рік, дітки пішли до школи усі разом. Убого виглядали вони в домотканій одежині і

липових чи в'язових постолах. У 1941 році школу закрили. В перші повоєнні роки часто мінялися вчителі і завідуючі початкової школи. У 1947-1948 роках завідуючою була була Фесенко (Прокопчук) Марія Миколаївна. Перший випуск Липненської семирічної школи був у 1952 році, а середньої – у 1968-му. Часто змінювались у школі директори і завучі. У 1954 році очолював семирічку Супроненко Яків Іванович. На той час це була одна з найвідповідальніших шкіл в області. Основним завданням нового директора було здійснити закон про всеобуч. Завдання не з легких, бо у Липному 100 чоловік не було охоплено навчанням. Але Якову Івановичу і педколективу вдалося подолати ці труднощі, за що очільника школи було нагороджено значком "Відмінник народної освіти СРСР".

З січня 1968 року по жовтень 1979 на посаді директора працював Федрицький Володимир Філімонович, а у 1981 – Ошурко Клавдія Пилипівна, яка проявила себе здібним організатором, отримала звання вчитель-методист.

У 2007 році педагогічний колектив очолив Демчук Олександр Федорович. У школі навчається 370 учнів. Навчальний процес здійснюють 27 досвідчених педагогів. Школа побудована у 1978 році і має просторі класні кімнати, актову та спортивну залу, бібліотеку, комп'ютерний клас.

В далекому 1946 році у селі відкрили хату-читальню, завідуючою якої була Короленко М. Розташовувалася вона в одній із кімнат, де проживала родина Третяків. Книжковий фонд на 1949 рік становив 1400 книг. Із 1949 по 1950 роки завідувала читальнею Чуб Катерина Микитівна, з 1951 по 1952 – Піддубний Нечипор Савович.

У 1952 році відкрито клуб. Завідувала клубом і бібліотекою Бойко Марія Василівна. У 1953- 1956 роках бібліотека розташовувалась у приміщенні контори колгоспу, завідувала нею Савчук Марія Мифодіївна.З квітня 1957 року - Чорнуха М.О., яку 1961 року змінила Іванова М.П Саме у цьому році розпочалося будівництво нового приміщення будинку культури, у 1967 році воно було завершене. В одній із кімнат тут була розміщена бібліотека, книжковий фонд якої становив – 12600 книг. Завідуючою була Лукянчук Марія Миколаївна, а з квітня 1967 року – Мирончук Н.В., яка впродовж 9 років обслуговувала півтори тисячі читачів. Книжковий фонд становив більше 14 тисяч книг. У школі в цей час навчалось 500 дітей і у 1973 році на допомогу пані Марії прийшла Шевчук Л.І. У жовтні цього ж року до бібліотеки прийшла Гусак Н.А., яка згодом стала завідуючою. У 1976 працювала Демчук А.В., пізніше - Мельник Л.А., Войтович В.О., Гуска Д.М. У жовтні 1983 бібліотеку приймає Случик Лідія Григорівна, яка працює і донині. Директором Будинку культури є Громик Галина Петрівна.

Наразі у селі розгорнута мережа закладів торгівлі різної форми власності: магазини, кіоски, кафе Цуманського ССТ. Діє 14 торгових точок, які належать підприємцям. У двоповерховому приміщенні, яке збудоване у 1981 році, розміщені контора СГВК імені Шевченка, сільська рада, відділення зв'язку, філія ощадного банку, бібліотека та кабінет дільничного.

Діє дитячий садок на 30 місць, побудований у 1979 році. Завідує ним Переходько Раїса Андріївна, її попередницею була Шолотюк В.А.

АТС побудовано у 1993 році, телефонізовано 47 будинків. У 1975 для вчителів побудовано восьмиквартирний будинок.

Медичне обслуговування населення здійснюють кваліфіковані працівники сільської лікарської амбулаторії загальної практики сімейної медицини. Амбулаторія забезпечена спеціальним автотранспортом. Медикаментозне забезпечення закладу для надання невідкладної медичної допомоги достатнє і на належному рівні. Обслуговується майже 2 тисячі чоловік. На даний час функціонують такі кабінети: процедурний, оглядовий, фізіотерапевтичний, профщеплень, прийому пацієнтів а також денний стаціонар на 5 ліжок.

Окремо хочеться згадати провідомих людей нашого села. Вони тут народились, росли, ходили до школи, згодом розлетілись по світу і тепер працюють у різних структурах і сферах нашої країни. Серед них: Романюк Віталій Іванович (1956 р.н.), з відзнакою закінчив Рівненський водний інститут, навчався у Київській аспірантурі. Викладає експлуатацію меліоративних машин в НУВГ. Захистив десертацію; Демчук (Богатирчук-Кривко) Світлана Кирилівна (1959 р.н.) закінчила Луцьке педучилище, згодом – Рівненський пединститут, захистила дисертацію, була заступником міського голови у Рівному; Чепела (Росковінська) Любов Миколаївна працює педіатром у Луцьку; Громик Юрій Васильович (1973 р.н.) - декана інституту філології та журналістики СНУ; Бубнюк Валентин Леонідович (1978 р.н.) – архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір.

Життя цивілізацій, діяльність людей залишає значну кількість слідів, джерел матеріальної і духовної культури, писаних і речових пам'яток.

Станіслав ДАВИДЕНКОВ *(Луцьк)*

СИРОВИННИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛА КИВЕРЦІ

Історія не лежить на поверхні
Вона – в глибинах, там, під нашаруваннями
століть, а то й тисячоліть.
Г. Охріменко

Короткі історичні відомості

Село Киверці свою нову назву - Прилуцьке отримало в 1964 р., в часи масових, часто не продуманих перейменувань. Воно має майже тисячолітню історію, бо згадки про нього ще з XII ст. простежуються. Засноване було тиверцями і в різні часи займало значні території: від окраїн сучасного міста Ківерці (колишні хутір Смолярня) до території сучасного міста Луцька (хутір Гуща – сучасний район Гуща, колонія Колошанка, хутір Юзефіна – сучасний 40-й квартал).В історичних джерелах вказується, що після закінчення походів князем Олегом, древнє населення тиверців шукає собі нових занять для проживання. Вони оселяються на територіях, що сприяли б їхньому добробуту. Неподалік від Лучеська, серед багатих на дичину лісів, на землях, що мали чудову гончарну глину, поблизу озера Чисте, заснували вони поселення, яке згодом дістало назву Киверці. В урочищі Сичів (поблизу сучасного с. Сапогове), у місцевих копальнях люди добували глину.

В селі Киверці добре відомі поклади доброякісної гончарної глини, що згадуються ще в середньовіччі. Боярин Андрій Киверецький у 1577 р. купив маєток «Киверці». Уже в 1583 р. в селі діяли вапняна піч, цегельня, гончарна майстерня. Гончарне ремесло відоме тут здавна, ще пращури-тиверці з древніх Киверець випалювали свої гончарні вироби для міцності в печі або обсмалювали їх сосновою скіпкою – виготовляли єдину в Україні чорну кераміку. Не соха, не рогатина і не рибальська сітка стали основою життя древніх киверчан, а гончарний круг.

Місцеві грунти були вивчені значно пізніше польськими вченими та дослідниками І. Жондчинським та Ю. І. Крашевським. Жондчинський ще в XVII столітті захоплювався якістю чудової гончарної глини в селах Киверці і Кульчин. Він писав: «Селянин виорює рештки мурів, сіє на них і не розуміє, що то за цегла, котра до нього озивається голосом кількасот літ! Видобута тут земля оперезана жилами і кинута на жар, має запах бурштину. Тут же добувають іншу землю, що має запах сірки і, змішана з гончарною глиною, робить горшки дуже твердими… В таких копальнях струменіє щось подібне до дьогтю»[4, ст. 25-26]. Ще в середині XX ст. місцеві киверчуки видобували «кольорову» глину, а у свіжих глибах спостерігалась «порізана жилами», смугаста, синювата. Пробували навіть у 60-х за радянської влади зробити цегельню для власних потреб місцевого значення. Але то було на рівні делитанства, бо справді технічна глина знаходилась значно глибше: так, зокрема, кульчинці-гончарі мали глибокі спеціальні колодязі. Але хто над тим замислювався, як належить?!Село Дачне порівняно молоде. Колись, давно, там були колонії Хвойка і Попівка, а знову заснував поселення пан Петриківський в 1924 р. Називалось воно Ільнівкою і було колонією села Киверці. У 1932 р. Ільнівку відокремили від с. Киверці в окремий населений пункт і назвали Юляною, У 1964 р. перейменовано на село Дачне.

Оскільки геологорозвідувальні експедиції на територіях сучасної сільської ради проводилися ще у 50-х роках, тому й на усіх геологічних картах зазначені старі назви: с. Прилуцьке, як с. Киверці (слід відрізняти від м. Ківерці, яке розташоване північніше), родовище з покладами крейди, яке було розвідане біля населеного пункту Юляна, як Юлянівське родовище.

ГЕОЛОГІЧНА ТА ГЕОМОРФОЛОГІЧНА БУДОВА

Геологічна будова

На основі проведених ученими-геологами досліджень і за даними геологічної карти (Див. дод. В), ми зробили опис і характеристику Юлянівського родовища (на геологічних картах це ділянка №194).Метою такого дослідження є: пізнавальний характер, детальне вивчення геологічної будови окремого населеного пункту, розуміння особливостей тих процесів, які відбуваються в історії формування Землі (Див. таб. 1).

За поперечним розрізом геологічної карти (Див. дод. В, умовні позначення див. дод. Г), нами проаналізована геологічна будова Юлянівського родовища.

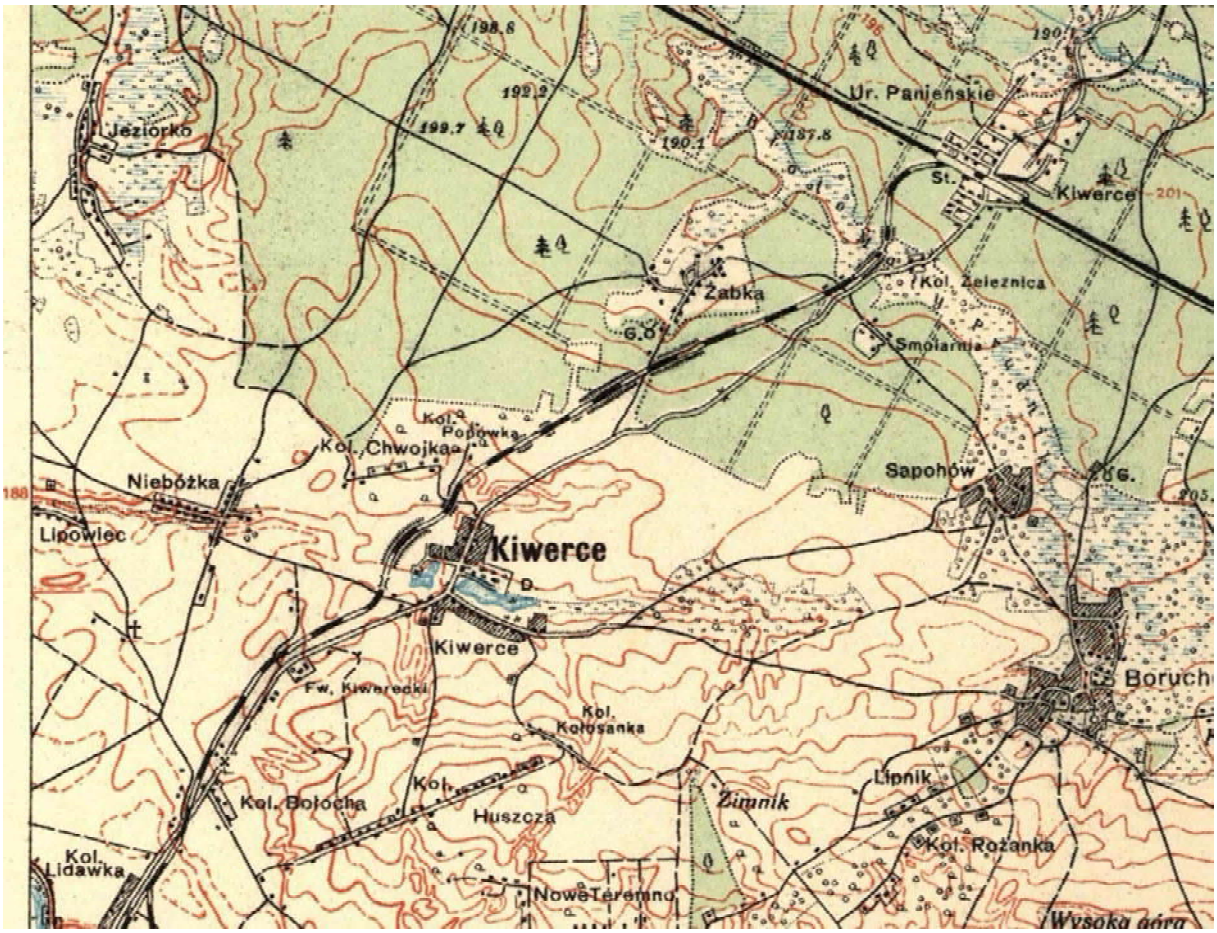

Рис. 2 Топографічна карта 1930 рік.

Назва геологічної ери		Час початку ери	Геологічний період
КАЙНОЗОЙСЬКА (KZ)		67 млн років	Четвертинний(Антропогеновий)
			Неогеновий
			Палеогеновий
МЕЗОЗОЙСЬКА (MZ)		240 млн років	Крейдовий
			Юрський
			Тріасовий
ПАЛЕОЗОЙСЬКА (PZ)	пізній палеозой	570 млн років	Пермський
			Кам'яновугільний (Карбоновий)
			Девонський
	ранній палеозой		Силурійський
			Ордовицький
			Кембрійський
ПРОТЕРОЗОЙСЬКА (PR)		2,7 млрд років	–
АРХЕЙСЬКА (AR)		3,5 – 4 млрд років	–

Таблиця 1. Геохронологічна таблиця.

Архей і протерозой докембрійського періоду не представлені на території Волині. У геологічній будові досліджуваної території також відсутні кембрійська, ордовицька, силурійська системи та кам'яновугільний період палеозойської ери. До пізнього палеозою входить лише девонський період, крейдовий період мезозойської ери і усі періоди кайнозойської ери.

На основі геологічного розрізу (Див. дод. В, умовні позначення див. дод. Г) і пояснювальної записки «Державної геологічної карти України», було розглянуто стратиграфічну таблицю свердловини Юлянівського родовища (Див. таб. 2) і описана його геологічна будова.

В районі Юлянівського родовища породи крейдового періоду перекриті покладами палеогенової і неогенової систем з значними нашаруваннями неогенових осадів. Породи представлені білою писальною крейдою і жовтувато-білими або сірими крейдоподібними мергелями і мають пошарово розміщені стяжки кремнію. Крейда, в порівнянні з типовою крейдою, має більш щільнішу і міцнішу будову, зерниста крейда відсутня. В цьому шарі між селами Киверці, Кульчин і Клепачів під четвертинними породами сформувалися карстові воронки. Глибина воронок досягає 30 м, а діаметр 30-50 м. і заповнені палеогеновими і неогеновими пісками і глинами. Під гончарними глинами сарматського яруса свердловиною були відкриті бурувато-зелені глинисті глауконітові піски і перевідложена крейда, що залягає під пісками на писальній крейді. Потужність шару – до 18 м.Палеогенові породи Юлянівського родовища (ділянка №194), а також на південному сході села Киверці (ділянка №199) представлені глинами і пісками. Глини бурого, чорного або сірого кольору, часом бітумізовані, слюїдні, зазвичай пластичні. В районі від Юлянівського родовища до с. Кульчин в глинах зустрічаються уламки бурштину і деревини Жондчинський згадує, «що видобута тут земля, кинута на жар, має запах бурштину»[4, ст. 25-26]. Ці глини залягають в ерозійно-карстових воронках крейдових шарів. Над глинами залягають кварцеві і глауконітово-кварцеві піски, часом перешаровуються з сірими глинами. Потужність сировинних покладів, що виявлені свердловиною на Юлянівському родовищі – 12м.

Четвертинними утвореннями вкрита вся Волинська область, але потужність цих відкладень різна. Так на ділянці виходу крейди, палеогенових і неогенових пісків в районі Юлянівського родовища вони представлені малопотужним елювієм цих порід і становлять – 14 м. Генетично це еолово-делювіальні відкладення середнього і верхнього плейстоцена (Q). Вони представлені лесами і лесовидними суглинками світло-жовтого і бурувато-жовтого кольору.

Геологічні структури, корисні копалини, різні нашарування – це наче сторінки книги. По них можна прочитати історію кожної території, зазирнути на десятки й сотні мільйонів років в минуле. Вони розкажуть коли наступило й відступило море, формувалися гори й рівнини, сухим чи вологим був клімат. Ці знання, не лише цікаві і пізнавальні, а й необхідні у геологічних пошуках корисних копалин.

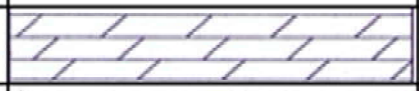
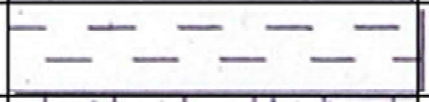
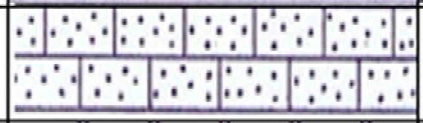
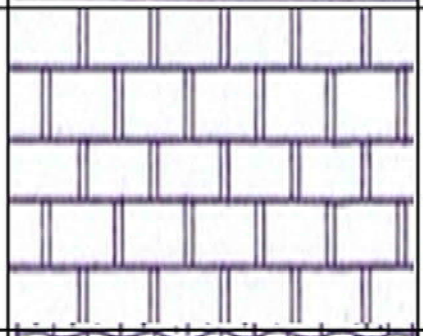
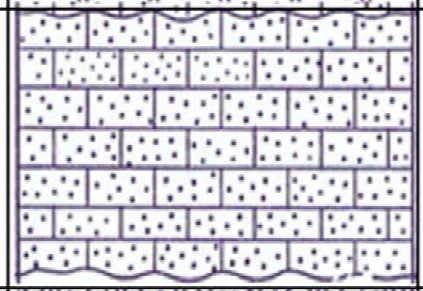
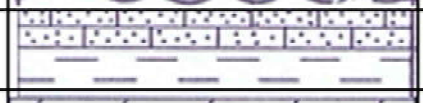
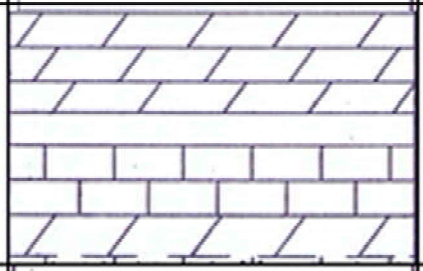
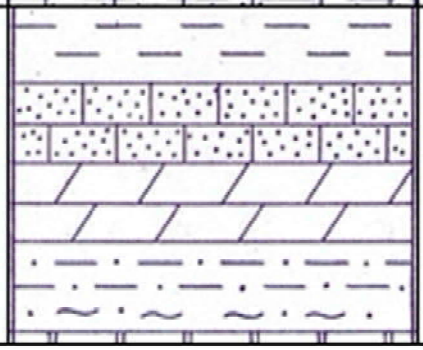
Геоморфологія

Рельєф місцевості є відображенням будови Земної кори. Для того, щоб зрозуміти особливості процесів його формування і особливості умов, які впливали на утворення і закладання корисних копалин, необхідно знати тектонічну будову і тектонічні структури регіону, а також і геологічну будову.

Село Прилуцьке географічно розташоване на південному сході Волині. Морфологічно є частиною Східноєвропейської платформи, що має давній докембрійський кристалічний фундамент, складений давніми твердими магматичними та метаморфічними породами і у рельєфі відповідає відносно стійким рівнинам. Також знаходиться на такій крупній тектонічній структурі, як Волино-Подільська плита. В її межах докембрійський фундамент залягає на глибині 2000 – 2500 метрів і є височиною.

У будові Волино-Подільської височини виділяють Волинську та Подільську височини, що розділені Буго-Стирською низькою рівниною (Мале Полісся). Основу Волинської височини становить розмита поверхня верхньокрейдяних відкладів, яка місцями перекрита пісковиками та вапняками нижнього сармату із плащеподібно залягаючим лесовим комплексом.

Відомий археолог, дослідник Волині О. Цинкаловський у 1984 році так описує місцевість: «На північ і північний захід від Малого Полісся лагідно підноситься волинська лесова височина, яка горбковатий краєвид завдячує формаціями свого крейдяного підложжя. Ще в третичному періоді поверхня крейди була порозривана глибокими долинами, а на її плоскогір'ях постали більші й менші западини… Височина ця до півночі обнижується лагідним і нерегулярним, зиґзаґуватим тереном, що часом можна завважити зовсім виразно, як наприклад в околицях сс. Кульчина, Небіжка, Хвойки, Попівки і на північ від м. Луцька.» [6, ст. 27-28]. Ось це і є землі села Прилуцьке, а згадані села Хвойка і Попівка – сучасне с. Дачне і територія досліджуваного об'єкта, Юлянівського родовища (Див. рис. 2).

Система	Відділ	Ярус	Індекс		Потужність в м
ЧЕТВЕР-ТИННА	ПЛЕЙСТОЦЕН		Q		3
НЕОГЕ-НОВА	МІОЦЕН	САРМА-ТСЬКИЙ	N_1s_{1-2}		12
ПАЛЕО-ГЕНОВА	ОЛІГО-ЦЕН		Pg_3hr		14
КРЕЙДОВА	ВЕРХНІЙ	КОНЬЯКСЬКИЙ	Cr_2cn		49
		ТУРОНСЬКИЙ	Cr_2t		35
		СЕНОМА-НСЬКИЙ	Cr_2cm		6
ДЕВОНСЬКА	ВЕРХНІЙ	ФРАНСЬКИЙ	D_3fr		21
	СЕРЕДНІЙ	ЖИВЕТСКИЙ	D_2gv		42

Таблиця 2. Стратиграфічна колонка.

КОРИСНІ КОПАЛИНИ

На територіях Прилуцької сільської ради, згідно з даними Державної геологічної карти України, вивчені і експлуатуються корисні копалини, які пов'язані з четвертинними відкладеннями (суглинки і глини, будівельний пісок), а також глинами палеогена і сарматського яруса неогена (Див. дод. Б).Будівельні матеріали у вигляді карбонатних порід були розвідані і детально вивчені на ділянці №194 (Юлянівське родовище). Писальна крейда придатна для виробництва першосортного маломагнезіального, високоекзотермічного вапна . Глинисті породи, у вигляді суглинків, розвідані на територіях с. Прилуцьке №195, в районі, що раніше мав назву урочище Сичів. За даними хімічного аналізу вони придатні для виготовлення якісної будівельної цегли і, за висновками експертів, дане місце покладів суглинків заслуговує на увагу.

Уламкові породи, у вигляді піску будівельного, придатні для виготовлення штукатурок, кладочних розчинів, для виготовленя силікатних виробів, а також для будівництва шосейних доріг були розвідані на ділянці №191 с. Жабка і ділянці №199 с. Прилуцьке.

За висновками експертів, на перспективу розширення мінерально-сировинної бази, в випадку виникнення потреби, на території с. Дачне аж до с. Кульчин і с. Клепачів при детальному обстеженні можуть бути виявлені нові потужні поклади будівельних матеріалів. Ймовірно, з успіхом можуть бути проведені пошуки вогнетривких глин, поклади чистої крейди, що придатна для виготовлення паперу, гумової, лакофарбової та інших галузей промисловості.

Пісковня

Ділянка №199 (Див. дод. Б) розташована на віддалі 1,5 км на південний схід від села Прилуцьке, на межі з землями Борохівської сільської ради Ківерцівського району. Згідно матеріалів геологічних пошуків минулих років та проведеного обстеження, нижче родючого шару грунту залягають піщані грунти. Це водо-льодовикові відклади, сірого та жовто-сірого кольору, які підстилають суглинки. Глибина залягання піску становить від 2,0 до 2,5 м.Протягом останніх 20 років на території місцевими жителями та колишнім колгоспом розроблявся пісок для власних потреб. Розробка велася безсистемно, з порушенням діючого земельного законодавства. В результаті самовільних дій утворилася ділянка порушених земель загальною площею 9.0 га., а також значна територія навколо соснового лісу була забруднена твердими відходами.

В 2006 році Волинським науково-дослідницьким та проектним інститутом землеустрою були проведені грунтові обстеження та виконана топографічна зйомка. На основі цих даних розроблена проектна документація згідно з державною ліцензією на проведення землевпорядних робіт. Рекультативації підлягають ділянки, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані грунтів і материнських порід та внаслідок проведення гірничодобувних робіт, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт.

Згідно проектної документації розроблений і проведений такий комплекс робіт: площа рекультивації – 8,4 га, в тому числі під лісопосадку – 3,273 га, сміттєзвалище – 2,0 га, ремонтні посадки існуючих лісонасаджень – 3,1 га.

Етапи рекультивації:

технічна:

– планування дна – 54970 м^2

– зняття рослинного шару грунту товщиною 0,2 м.– виположування укосів – 13143 м^2– ліквідація існуючих сміттєзвалищ в траншеї глибиною до 0,3 м і шириною по дну до 1,0 м– розробка і використання піщаного грунту.– покриття площ рекультивації шаром родючого грунту.

біологічна:

– покращення фізичних та біологічних властивостей (внесення мінеральних добрив, залуження площ)

– рекультивація під лісопосадку (маркування площ смугами, безвідвальне рихлення, садіння сіянців сосни звичайної – 2424 шт. садіння саджанців берези – 1212 шт.)

– рекультивація ділянки під цивільне будівництво (сміттєзвалище)Оцінка впливу на навколишнє середовище:

Рекультивація земельної ділянки, порушеної в минулі роки при добуванні піщаних грунтів не має істотного впливу на тваринний і рослинний світ, заповідні об'єкти, повітряне середовище і не призведе до негативних ендогенних процесів і явищ геологічного і геотехнічного походжень, вивезення лишків піщаних грунтів матиме лише частковий вплив на грунти, мікроклімат і рівень грунтових вод.

Вважаю, що рекультиваційні роботи на території пісковні були проведені в повному об'ємі і своєчасно. Біля старого лісу ростуть молоді сосни і берези (Див. дод. Д). В пояснювальній записці до проектної

Сміття і тверді побутові відходи підлягають вивезенню за межі населеного пункту для наступного знешкодження на спеціально обладнаних ділянках. На території Прилуцької сільської ради немає полігону для твердих побутових відходів. А у зв'язку із підтопленням території та розміщенням на ній цілої мережі озер, канав та джерел, створення сміттєзвалища є неможливим. Тому запроектовано базу для збирання вторинної утильсировини, що слугує своєрідною перевалочною базою сміття, яке напротязі невеликого терміну буде вивозитись на захоронення на сміттєзвалище в с.Заброди (згідно договору від 4-го січня 2011 р. Дивитись в додатках).

Рис. 3 Фрагмент проектної документації

документації зазначено, що сміттєзвалище є тимчасовим, адже грунтові води залягають високо (Див. рис. 3) Мої фотознімки засвідчують, що кар'єр для зберігання сміття регулярно очищають (Див. дод. Ж). Та, нажаль, місцеві жителі досі не позбулися звички викидати сміття будь-де, як кажуть «вивозити за Панський ліс», хоч для них же і облаштували сміттєзвалище.

Юлянівське родовище

Юлянівське родовище крейди розташоване в північно-західній окраїні села Дачне Ківерцівського району, Волинської області, виявлене і розвідане Київською геологорозвідувальною експедицією в 1951 році з метою забезпечення заводу силікатних виробів сировиною.В межах Юлянівського родовища, на земельній ділянці наданої для видобутку, пробурено 21 пошукових і розвідувальних свердловин. Родовище характеризується простими гідрогеологічними і гірничо-геологічними умовами. У результаті проведених робіт і проведених аналізів встановлено, що крейда придатна для виготовлення маломагнезіального вапна І сорту.В межах розвідувальних територій виявлено запаси корисних копалин: за категорією А – 2321.3 тис.м^3 за категорією В – 1480.5 тис.м^3. Всього – 3801.8 тис. . Супутніми корисними копалинами є темно-сіра пластична глина, що залягає в карстових воронках. Глина придатна для виробництва гончарних виробів. (Див. дод. З).

На сьогоднішній день стан родовища такий: за межами села Дачне, на землях запасу Прилуцької сільської ради, розміщений значних розмірів кар'єр в занедбаному стані. Місцеві жителі навіть не знають про існування такого родовища, і не пам'ятають коли ж припинилась розробка кар'ра. В сільській раді, окрім ресурсної довідки (Див. дод. К) інша документація про Юлянівське родовище була відсутня. Лише місцева бібліотекарка розказала, що вона вже намагалася щось дізнатися про «загадкове» родовище, але не знайшла будь якої інформації.

Мені вдалося зібрати потрібну інформацію, що прояснює та засвідчує занедбане становище родовища. Дані про його геологічну будову, якість природних ресурсів та геологорозвідувальні роботи, як такі, що пройшли державну експертизу в ТКЗ, за наслідками якої, родовище прийняте на облік державним балансом корисних копалин вже викладені в попередніх розділах моєї роботи, і позначені на картах, рисунках і таблицях.

Чому ж не розробляється родовище?

Товариство з обмеженою відповідальністю «Ківерцібудсервіс» планувало до розроблення запаси крейди на ділянці надр площею 7,8 га, що розташована у північно-західній частині Юлянівського родовища. Товариство з обмеженою відповідальністю «Феміда-Інтер» отримало погодження на відведення земельної ділянки площею близько 8,6 га, що розташована у північно-східній частині, для розташування дитячої спортивної школи «Дружба», будівництва і обслуговування тренувальних футбольних полів.Станом на сьогодні: «Феміда-Інтер» повністю виконала свої зобов'язання, побудувала спортивний комплекс (діючий) з футбольними полями. Дії ТзОВ «Ківерцібудсервіс» залишаються загадкою. Надані мені ксерокопії протоколу свідчать про інше:

– в 2006 р. були перераховані запаси крейди і видана ресурсна довідка (Див.дод. К). Видобувна потужність їх складає 51 рік.

– рішеннями Прилуцької сільської ради і Ківерцівської районної ради в 2005 році родовище знову ж віддали для розробки на 20 років колишнім орендарям – ТзОВ «Ківерцібудсервіс»Безвідповідальне використання земель без чіткого екологічного і економічного обґрунтування стає причиною виникнення таких процесів, як формування штучних негативних форм рельєфу, появи водної і вітрової ерозії земель. Руйнування корисних копалин, під дією зовнішніх чинників є причиною, як екологічних так економічних проблем. За 60 років, що минули, на цих землях могла б бути побудована спортивна школа, оздоровчий комплекс чи інші об'єкти, які належать до рекреаційних заходів, адже територія рознашована на околиці величезного лісового масиву.

З моменту поновлення угоди уже минуло 10 років. Юлянівське родовище, з глибокою вирвою посередині, заростає самосівами дерев (Див. дод. Л), а де-не-де перетворюється на сміттєзвалище (Див. дод. М).

ВИСНОВКИ

«Історія не лежить на поверхні. Вона – в глибинах, там, під нашаруваннями століть, а той тисячоліть»[5, ст. 64-77]. Працюючи над науковою роботою, в кожному розділі я знаходив підтвердження вислову відомого волинського археолога, краєзнавця Григорія Орхіменка.

Робота, яка була задумана, а саме – дослідження корисних копалин Юлянівського родовища, стала

ДОДАТОК А

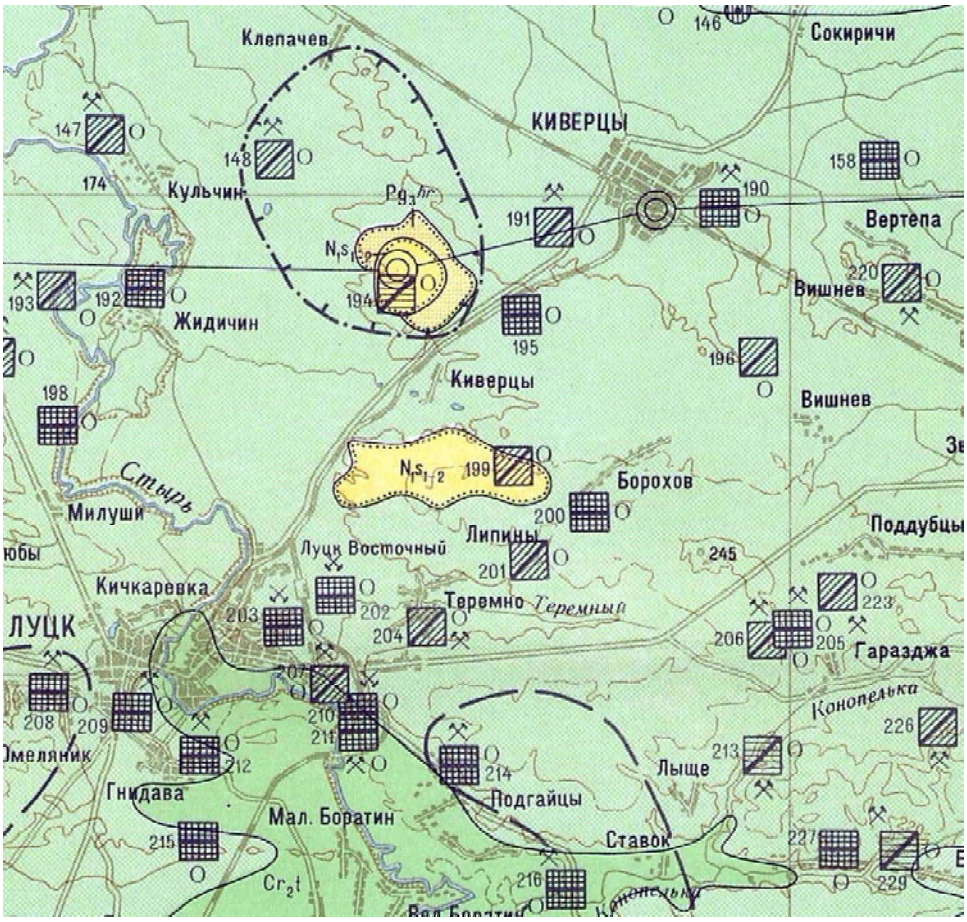
Прилуцька сільська рада

ДОДАТОК Б

Карта корисних копалин УРСРсерія Волино-Подільська М-35-VIII Москва – 1966

– крейда

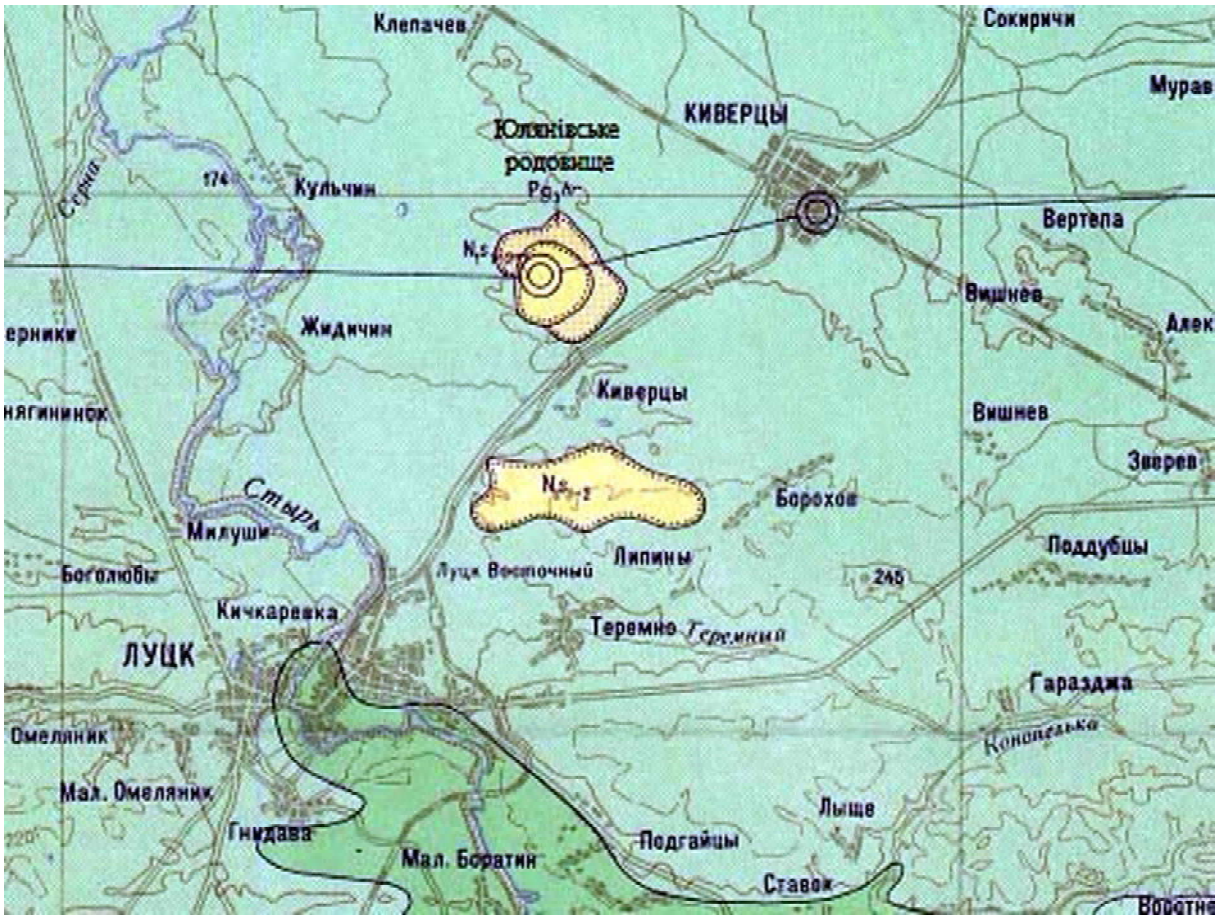
– суглинки і глина будівельна

– пісок будівельний

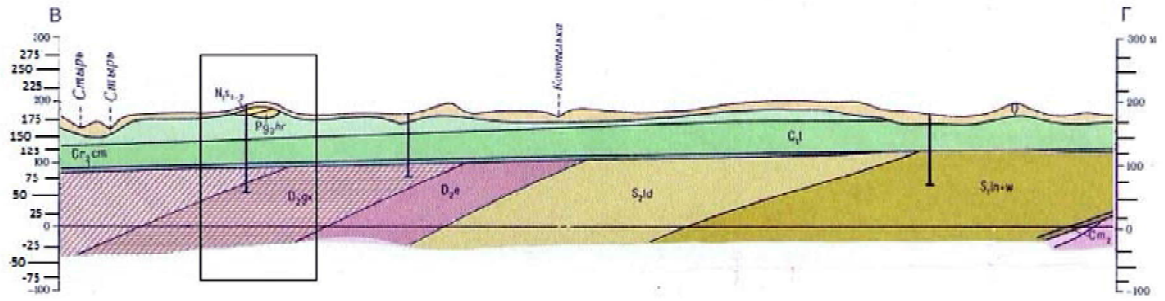
– площа рекомендована для пошуку вогнетривкої глини

ДОДАТОК В

Геологічна карта УРСР серія Волино-Подільська М-35-VIIIМоска – 1966

Геологічний розріз

ДОДАТОК Г

Умовні позначення

Піски, суглинки, торф

Міоцен. Сарматський ярус. Нижньо- і середньосарматські підяруси. Піски кварцеві з глауконітом, глини веглисті і гончарні

Олігоцен. Харківські шари. Піски кварцово-глауконітаві, алевріти, глини

Сантонський ярус. Крейда писальна, мергелі крейдоподібні

Коньякський ярус. Мергелі крейдоподібні, крейда писальна

Туронський ярус. Крейда писальна з кремнієвими стержнями

Сеноманський ярус. Піски і піщаники кварцево-глауконтитові, мергелі піщанисті, крейда писальна

Нижній відділ. Турнейський ярус. Вапняки, аргіліти, піщанники

Фаменський ярус. Нижній підярус. Вапняки

Франський ярус. Доломіти, доломітизовані вапняки

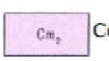

Живетський ярус. Аргіліти, алевроліти, піщаники, вапняки, глини

Ейфельський ярус. Аргіліти, піщаники, алевроліти, гіпси, мергелі

Верхній відділ. Лудловський ярус. Вапняки, мергелі, аргіліти, доломіти

Нижній відділ. Ландоверський і венлокський ярус. Вапняки, доломіти, мергелі

Середній і верхній відділ. Молодовський горизонт. Піщаники вапнякові

Середній відділ. Піщаники кварцові світло-сірі

Балтійська серія. Горизонт "синіх глин". Аргіліти з прошарками алевролітів і піщаників

Балтійська серія. Надлямінаритовий горизонт. Піщаники з прошарками аргілітів

Волдайська серія. Лямінаритовий горизонт. Тонке перешарування аргілітів і алевролітів, піщаники

Волдайська серія. Гдовський горизонт. Горинська пачка. Аргіліти, алевроліти, піщаники, гравеліти.

Волдайська серія. Гдовський горизонт. Лядовська пачка. Піщаники, алевроліти, гравеліти.

Волинська серія. Берестовецький горизонт. Базальт, туфобрекгчй, туфи

ДОДАТОК Д

Рекультивовані ділянки

ДОДАТОК Ж

Тимчасове сміттєзвалище

ДОДАТОК 3

Паспорт Юлянівського родовища

НЕМЕТАЛІЧНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ

Родовища неметалічних корисних копалин

Паспорт № 112

Родовище ЮЛЯНІВСЬКЕ

Ступінь промислового освоєння: Не розробляється

Основні корисні копалини (назва, галузь застосування): Крейда, Сировина для випалу на вапно

ГЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА

Структурно-тектонічне положення об'єкта: Волино-Подільська плита
Волинська монокліналь

Вміщуючі породи:

Типові різновиди гірських порід :

Пісок	Покрівля
Суглинок	Покрівля
Крейда	Продуктивна

Промислові тіла корисних копалин:

№ з/п	Назва (позначення) тіла або групи тіл	Кіль-кість тіл	Форма тіла / Характер залягання	Довжина , м			Ширина, м			Потужність,м		
				від	до	серед.	від	до	серед.	від	до	серед.
1	Ділянка Північно-Західна	1	Пластоподібна Горизонтальне	250	415		220	70		11.30	18.65	
2	Ділянка №2	1	Пластоподібна Горизонтальне	200	630		160	410		17.40	18.80	

ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРИСНИХ КОПАЛИН (РУД)

Хімічний склад корисних копалин

Корисні копалини (руди)	№ з/п	Назва окислів, сполук та ін.	Вміст, % від	до	середній
Крейда	1	Al2O3	0.24	0.72	0.52
	2	CaO	53.20	54.95	54.09
	3	Fe2O3	0.12	0.20	0.16
	4	MgO	0.15	0.43	0.25
	5	R2O3	0.40	1.20	
	6	SiO2	1.04	3.98	2.26
	7	н.з.	1.64	4.26	2.59
	8	в.п.п.	41.74	42.66	42.27

Фізико-механічні властивості корисних копалин

Корисна копалина	Властивості	Од. виміру	Показники від	до	середнє
Крейда	Вологість природна	%	20.98	27.10	
	Маса об'ємна	г/куб.см	1.57	1.57	
	Межа міцності стиснення	кг/кв.см	20.00	21.00	

ЗАПАСИ КОРИСНИХ КОПАЛИН (РУД)

Запаси основних корисних копалин (компонентів)

Корисні копалини (руди)	Одиниця виміру	Видобуток за 2015 р.	Втрати при видобутку за 2015	Стан балансових запасів на 1 січня 2016 року					Забалансові	З невизн. пром. значенням
				A	B	C1	A+B+C1	C2		
Крейда	тис. т			3587	2324	0	5911			

ДОДАТОК К

РЕСУРСНА ДОВІДКА

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ
Державне науково-виробниче підприємство
Державний інформаційний геологічний фонд України
"ГЕОІНФОРМ УКРАЇНИ"

03057, м. Київ-57
вул. Ежена Потьє, 16
Тел.: прийомна 456-60-61
Телефакс: (044) 241-84-60

Розрахунковий рахунок № 26007010225800
в АКІБ "УкрСиббанк" м. Харкова
МФО 351005
ЄДРПОУ 01432859

29.10.10 № 09/303-2864
На № ____ від 29.10.2010р.

Директору ТОВ "Деметра"

О.І. Вовдюку

РЕСУРСНА ДОВІДКА

Повідомляємо, що Північно-західна ділянка Юлянівського родовища крейди, яка розташована в Ківерцівському районі Волинської області, врахована Державним балансом запасів корисних копалин "Крейда будівельна".

Запаси крейди Північно-західної ділянки Юлянівського родовища, придатної для виробництва маломагнезіального вапна, затверджені рішенням УкрТКЗ (протокол №791 від 21.11.1952р.) та ДКЗ України (протокол №1105 від 12.04.2006 р.) у кількості: А – 568 тис. $м^3$ (891 тис. т); В – 456 тис. $м^3$ (716 тис. т); А+В – 1024 тис. $м^3$ (1607 тис. т).

Згідно з Держбалансом залишок запасів крейди Північно-західної ділянки Юлянівського родовища станом на 01.01.2010р. складає за категоріями (тис.т): А+В– 1607, у т. ч. А – 891; В – 716.

На даний час ділянка не розробляється і знаходиться на обліку Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

Директор **С.І.Примушко**

Коваленко
456-30-27

ДОДАТОК Л

Юлянівське родовище

ДОДАТОК М

Юлянівське родовище

ДОДАТОК Н

Зразки піску і крейдяної породи

для мене справжнім відкриттям. Вивчаючи, чому ж родовище, яке знаходиться в с. Дачне, називається Юлянівське, я відкрив для себе незвичайну і цікаву історію села Киверці. Коли шукав геологічну інформацію, я зробив ще одне відкриття: мої предки були майстерними гончарами, а також – вправними геологами. Усі ті місця, де добували гончарні глини предки, повністю підтверджені геологорозвідувальними експедиціями , про що свідчать відповідні позначки зроблені на геологічній карті корисних копалин.Звісно, ці сировинні поклади мають більше місцеве значення, адже їх запасів не достатньо для потужного промислового виробництва. Та для мене вони мають іншу цінність: історія, це не тільки битви, війни, ті чи інші революційні процеси, історія – це ремесла наших пращурів, а в даному випадку, вони тісно пов'язані з геологією. Місцевим життям с. Прилуцького варто знати історію рідного села та цінувати й зберігати пам'ять про заняття й майстерність своїх предків-киверчуків.

Природа щедро ділиться з нами своїми багатствами, якими є і корисні копалини. А цінність і невідновність природних мінеральних ресурсів зумовлює необхідність їх раціонального та ощадливого використання. «Рани», спричинені людською діяльністю, необхідно обов'язково «лікувати» рекультивацією, адже земельні ресурси деградують, забруднюють і виснажують. П'ятдесят років утримувати значну територію в занедбаному стані, і судячи з «гіркого» досвіду, така ж картина триватиме ще щонайменше двадцять років – це повна безвідповідальність, не тільки екологічна, а й економічна, в першу чергу місцевих органів самоврядування.

1. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі// Луцьк: «Надстир'я»// 2006 р. – с. 512.

2. Герентук К. Г. Природа Волинської області// Львів: «Вища школа»// 1975 р. –с. 89-100.

3. Кобернік С. Т., Р. Р. Коваленко Географія, Довідник для абітурієнтів ташколярів// Київ: «Літера»// 2013 р. – с. 654.

4. Корнійчук Н. Сонячна борозна//Луцьк: «Волинська обласна друкарня»//2008 р. – с. 512.

5. Левкович І. Нарис історії Волинської землі// Канада: «Вінніпег»// 1953 р. – с. 89.

6. Охріменко Г. В., Телегін Д. Я. Нові пам'ятки мезоліту та неоліту Волині// Київ: «Наукова думка» 1982 р. – с. 64-77.

7. Цинкаловський О. Короткий геологічний нарис Волині і Волинського Полісся// Канада: «Вінніпег»// 1984р. – Т. 1.1 с. 600.

8. Шкварук М. М., Делеменчук М. І. Грунтознавство// Київ: «Вища школа»// 1976 р. – с. 320.

9. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-1)// Мюнхен, Ню-Йорк. 1949 р.

10. Мінеральні ресурси України// Науковий журнал грудень 2014// Укр ДГРІ. 2014 р

11. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавч. словник від найдавніших часів до 1914 р.// Ін-т Волині: «Вінніпег»// 1984 р. – Т. 1.1

12. Охорона природи Волині. Методичний посібник природничого наукового Циклу// Луцьк// 1994 р.

13. Топонімічні легенди та перекази Ківерцівщини// дайджест: Ківерці// 2013 р.

Інна ДАНИЛЮК ***(с. Гор'янівка)***

ГОР'ЯНІВКА І ЗАЛІСОЧЕ

З давніх часів Гор'янівка і Залісоче були передмістям Олики. За переказами, село Залісоче заснувалося за лісом, в долині річки Путилівки, у яку неподалік впадає невелика притока Безім'янка. Поруч із селом, на північний захід, де були горби, поселилися гор'янівці.

Залісоче поділяється на дві частини - Дворець і Залісоче. Дворець - окраїна, що прилягає майже до центру Олики (розділяє лише річка Потилівка). Назва походить від того, що там був будинок (дворець) князя Радзивілла, де він постійно перебував, а замок його в місті Олика був військовою фортецею. Друга частина села – Залісоче - нині є центром села.

При в'їзді в село є історична пам'ятка – старовинна в'їзна брама до замку Радзивіллів.

Гор'янівка також поділяється навпіл – на Григоровщину і Гор'янівку. Григоровщина – це перше поселення за селом Залісоче, де оселилися в давнину кілька господарів Григоріїв. Друга частини - Гор'янівка.

Був ще й хутір Юридика, за два кілометри від Залісоче, заснований князем Радзивіллом, який приблизно 1905-1907 роках переселив сюди 10 сімей поляків з Лопатеня. Поляки називали його Покутою, через своє важке становище. На 1939 рік тут було 30 хат. В роки Другої світової війни хутір згорів,

В'їзна брама до замку Радзивіллів.

Бібліотека-філія в приміщенні школи.

Свято-Стрітенська церква.

мешканці виїхали до Польщі.

Населення сіл Гор'янівка і Залісоче в минулому були шевцями.

Від Йосипа Малька (1920 р. н.) Наталя Кузьмич записала таку легенду про села:

- Було то дуже давно, ще до татарської навали. Жив десь на долах, близько чи далеко, того я не чув, один чоловік. І щось йому дуже допекло. Та так, що не міг далі там залишатися. А може, й не хотів, бо між людьми всяке буває. Досить того, що забрав, що міг взятииз собою, і пішов світ за очі.

Ішов тією дорогою, що ще за київських князів була. Ну, так той чоловік йшов день, йшов чи їхав другий. Довго й нудно їхав через ліси та болота. Та й стомився. Став відпочити.

Відпочив. Роздивився – гарне місце! Землі родючі, поряд річка, ліс. Не захотілося йому далі їхати. Побудував сяку-таку хатину та й залишився тут жити. Біля нього осідали інші люди і почали господарювати.

Але засумував чоловік заріднею, вирішив її провідати і про себе вістку подати. Дорогою зустріли його князівські дружинники та й питають:

- Де ж ти живеш, чоловіче? Як називається твоє село?

- Немає тут села, а я онде, недалечко, з-за лісу.

А вони чи не дочули, чи конче треба було якось те село записати, та й записали Залісоче.

З часом над'їхав сюди і сам князь. Сподобалась і йому ця місцина. Наказав збудувати тут княжий двір. Це куток і зараз Дворцем зветься. Відтіснив він селян з родючих земель на глин із північного боку від колишнього поселення. О, там-то вони й горя скурали. І назвали новее поселення Гор'янівкою.

1922 року в Гор'янівці в одній кімнаті хатини Гончарука Семена відкрили бібліотеку, яку за свої кошти утримували члени залісочівської "Просвіти", організованої Олександром Шимко. Фонд бібліотеки був досить великим, приблизно до 3000 книг. Члени просвіти замовляли книги зі Львова. Читачів було 350 чоловік. Сюди приходили читати люди з Миловиці, Гор'янівки, Олики, Турчина, Завороття. Це була одна в ті часи бібліотека. Крім книг в бібліотеці знаходились і газети. Серед них «Єдність», «Сила», «Сільроб»….

У 1930 році було організовано хату-читальню. За користування книжкою читачі платили 10 грошей.

З 28.06.1941 по 31.01.1944 роки Гор'янівка була під окупацією німецько – фашистських загарбників.

У 1951 році в селі збудували клуб-бібліотеку. Сьогодні бібліотека- філія знаходиться в приміщенні школи.

Духовною святинею є Свято-Стрітенська церква в селі Залісоче, яка була заснована 1784 року. Першим священником був Федір Славинський (1866-1950). Протягом 51-го року, з 1960-го до 2011-го, настоятелем храму був Дем'ян Фіськов. Нині службу Божу веде ієрей Павло Шматюк.

Має свою історію Залісочівська школа - одна із найбільших неповних середніх шкіл Ківерцівського району.

Приміщеня збудоване в кінці XIX столітті неподалік від Стрітенської церкви. Містило одну класну кімнату і квартиру для вчителів, яка поєднувалась з бібліотекою. Вчилися діти з Олики, Залісоче та Гор'янівки, проте далеко не всі, так як домашнє господарство потребувало робочих рук, та й платня за науку була великою для сільських бідняків.

У 1907 році добудували ще три класні кімнати. До 4 років збільшується тривалість навчання. В 1-2 класи набирали до 30 учнів, в 3-4 – до 20.

З початком Першої світової війни школа припинила своє функціонування на тривалий час.

У 1930 році поляки відкривають платну семирічну "бурсу" з польською мовою навчання. Вивчалися польська література, математика, закон Божий, історія, біологія, хімія. Для рідної мови залишалася лише одна година на тиждень. Щодня навчання починалося і закінчувалося молитвою. У школі була сувора дисципліна. Учнів, які не виконували домашнє завдання, залишали після уроків, а невстигаючих залишали на другий рік. Вчителем молодших класів був українець Вознюк Данило, а в старших – поляки.

Діти з незаможних сімей відвідували церковно-приходську школу, яка давала лише початкову освіту. І в цьому навчальному закладі заняття проводилося на польській мові.

Сьогодні села Залісоче і Гор'янівка належать до Дідичівської сільської ради. Розташовані за 6 кілометрів від залізничної дороги (станція Цумань) і за 9 кілометрів від станції Олика (с.Дерно). До Луцька – 46 кілометрів, до міста Ківерці – 58 кілометрів. До 1958 року вони становили окремі Залісочівську і Гор'янівську сільські ради.

Оксана ДАНИЛЮК ***(с. Дерно)***

СІМ ЧУДЕС КІВЕРЦІВЩИНИ

(Проект учнів ЗОШ І-ІІІ ступенів с.Дерно Антоніни Андрійчук,Наталії Сус, Марії Граничної Катеринаи Демчук Вікторії Качмар Ольги Киричук Ольги Троянчук)

Краю мій зелений, вічная дорога,
Там безсмертник в полі, в небесах гроза
— Припаду я серцем до твого порога,
Як твоя кровинка, як твоя сльоза.
М. Стельмах

Рідний край — це цілющі джерела, до яких пробивається гострий корінець людської свідомості, пробивається до життя, до знань, до світла.

Про багате історичне минуле нашого Ківерцівського краю свідчать пам'ятки архітектури, що збереглись до наших днів і прикрашають його. Проект «Сім чудес Ківерцівщини» спрямований на вивчення історико-архітектурних та архітектурно-релігійних пам'яток нашого району.

В проекті представлено учнівські роботи:

- Олицькі перлини Волинського Версаля, 1558 р.;
- Свято-Троїцька церква в с.Тростянець, 1648 р.;
- Чоловіча обитель у с.Жидичин, 1723 р.;
- Храм Архістратига Михаїла с.Омельне, 1776 р.;
- Стрітенська церква с.Залісоче, 1784 р.;
- Руїни маєтку сімї Габріели Запольської в с.Прилуцьке, 1847 р.;
- Свято-Покровський храм с.Озеро, 1898 р.

ОЛИЦЬКІ ПЕРЛИ УКРАЇНСЬКОГО ВЕРСАЛЯ ВРАЖАЮТЬ СВОЄЮ КРАСОЮ!

Польський «Щотижневик "Ilustriwany"» у 1856р. захоплено описував в'їзд до Олики з боку Рівного: *"...чудові костел, замок та ратуша, білесенька церква, скрізь охайні, прикрашені садками будиночки міщан, сріблясті поверхні спокійно куняючих ставків, горбки, а поміж ними звивисті річечки прегарний творять вид".*

Енциклопедичний словник Ф.Брокгауза і І.Ефрона дає опис Олики на кінець XIX століття. „Олика - містечко Волинської губернії Лубенського повіту. Жителів 4882, дворів 505, 2 православні церкви, костел, 4 єврейських молитовних будинки, початкове училище і церковно-приходська школа, миловарня і красильня."

Олика вперше письмово згадується у Іпатіївському літописі у 1146 році. Наприкінці XV століття село належало луцькому старості Іванові Кішці, а у 1513 році перейшло до Яна Радзивілла. Традиційно Олику пов'язують з пам'ятками західноєвропейської кам'яної архітектури латинського зразка та їх фундаторами, польськими князями Радзивіллами, власниками Олики. Чим цікава Олика: Тут є магнатський замок-палац, два костели, один з яких, святих Петра і Павла, більш скромний, є найстарішим на Волині, а другий, святої Трійці – найгарнішим.

Найбільше б могли розказати про історію старої Олики та її власників замкові стіни, зведені ще у 1558 році, які були осередками культури та мистецтва. Тут можна оглянути триповерховий палац та інші фортечні споруди. Збереглась і брама, хоча й немає вже на ній описаних у 1737р. "індексів до астрономічних компасів, перед тим намальованих на мурі" та статуй богоматері й величезної скульптури Святого Михайла з крилами із позолоченої мідної бляхи.

В'їзд в Олику все ще стереже прикрашена цегляними орнаментами Луцька брама - споруджена у 1630-х роках, є пам'яткою архітектури національного значення. Єдиний збережений фрагмент колись потужних міських укріплень. Пам'ятка оборонної архітектури в селищі Олика. Ланка міських укріплень, до складу яких входили земляні вали і двоє (за іншими даними, троє чи навіть четверо) воріт у них. Збереглися лише Луцькі ворота (на Луцькій дорозі).

Основою оборонної могутності був Олицький замок, побудований у XVI ст. Один з перших на теренах України прямокутних замків бастіонного типу, мав чотири кутові бастіони з дозорними вежами. Залишки двох з цих бастіонів видно за деревами навколо ровів і тепер. Будівництво замку було розпочато за

Олицький замок.

Троїцький костел.

Петропавлівський костел.

Троїцька православна церква.

князювання Миколи Радзивілла Чорного і, очевидно, закінчено в 1564 р. Незважаючи на високу обороноздатність новозведеного замку, роботи з його укріплення та розбудови тривали. І тільки в 1640 р. Альбрехт Станіслав Радзивілл завершив реконструкцію замку. Розміри замку сягали близько 100 х 120 метрів. Замок відноситься до архітектури Пізнього Відродження стилю бароко. Слід відзначити, що, не дивлячись на зовнішню тендітність замку (нагадує більше палац, ніж фортецю), його не змогли взяти жодні завойовники (включаючи татар, турків і козаків Хмельницького). Замок був резиденцією Радзивіллів аж до входження Волині до складу СРСР.

За помітними ровами та валами замку видніється - величний Троїцький костел, перлина архітектури XVII століття, збудований за проектом відомих архітекторів Бенедетто Моллі та Джованні Маліверна. Храм пишно декоровано скульптурами святих (Войцеха, Станіслава, Петра і Павла) та різьбою у виконанні львівського скульптора Мельхіора Ампелі. Оздоблений він був за взірцем храму Іль Джезу у Римі. На фронтоні зображено постать Богоматері, що стоїть на півмісяці посеред хмар та голівок херувимів. Поміж пілястрами всередині храму розташувалися великі живописні полотна з циклу «Життя Марії», частина з яких зберігається у Національному музеї у Львові. Костел є одним із найдавніших на Волині барокових храмів.

Побудований він коштом Великого литовського канцлера Альбрехта Станіслава Радиівілла у 1635-1640 р. Біля костелу розташована традиційна дзвіниця (1650), що складається з п'яти пілонів. А оточують костел стіни (1650), по кутах яких залишилося дві каплички.

Троїцький костел вважався найкрасивішим храмом Речі Посполитої.

На старому цвинтарі, серед старих магнатських могил, дрімає Петропавлівський костел, переданий свого часу Миколою Радзивіллом Чорним кальвіністам *(престантам)***.** Він, насправді, є найстарішим католицьким храмом Волині (звичайно, з тих, що дійшли до нас). Побудований у 1450 році (як свідчить охоронна дошка), та перебудований у 1612 році.

У передмісті Олики знаходиться Троїцька православна церква, побудована у 1886 р. Побудована на кошти прихожан і при допомозі казни на місці старої дерев'яної на кам'яному фундаменті церкви, яка згоріла разом з дзвіницею та усім майном 29 березня 1871 року. У церкві Святої Трійці вартісних мистецьких пам'яток з первісного храму не збереглося. Це пов'язано з пожежою, яка знищила повністю попередній храм з усім майном. Дві давні пам'ятки привнесені сюди швидше всього з костелу. Це - підсвічник XIX століття у стилі ампір та невелика двохстороння ікона на дереві з сюжетом „Богородиця Одигітрія" та „Євхаристія" західноєвропейського письма.

Перша атрибуція (опис) пам'яток у храмах Олики була проведена у травні 1982 року експедицією Волинського краєзнавчого музею.

1. *Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.*
2. *http://www.castles.com.ua/olyka.html*
3. *http://uk.wikipedia.org/wiki/Олицький_замок*
4. *http://ukrmandry.com.ua/index.php?id=6*
5. *http://small-ua.livejournal.com/19211.html (ФОТО)*

ХРАМ-ФОРТЕЦЯ ОБОРОННОГО АРХІТЕКТУРНОГО СТИЛЮ СВЯТО-ТРОЇЦЬКА ЦЕРКВА В С.ТРОСТЯНЕЦЬ

У літературних джерелах Тростянець вперше згадується в 1593 році. На його теренах с ще в сиву давнину було три храми. Всі вони були знищені і спалені дотла. Місцевим мешканцям вдалось чудом врятувати три ікони і Святе Євангеліє. Вони до наших днів і досі зберігаються в церкві та послуговують громаді.

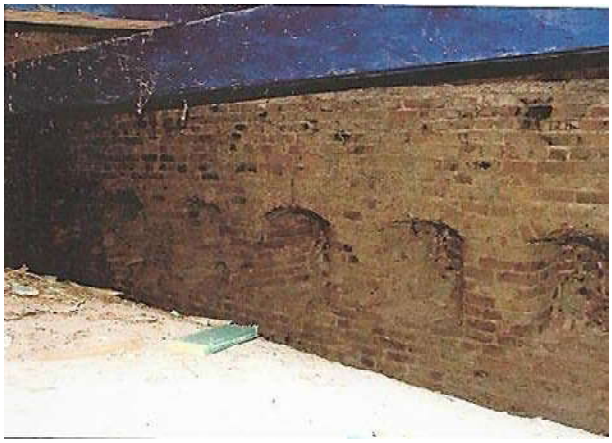
Церкву Святої Тройці побудовано за кошти власників села князів Гуревичів у 1648 році на місці дерев'яного храму часів Київської Русі.

Храм збудовано у вигляді корабля вівтарем на схід – у бік світла. Будівля завершується вгорі трьома куполами. Церква тридільна, значних розмірів, цегляна обтинькована споруда, витягнута по осі схід-захід. У її складі квадратний у плані бабинець, прямокутна нава та шестигранна апсида. На фасадах зовсім немає декоративних елементів; єдина прикраса - це горизонтальний, примітивного профілю гурт у верхній частині стіни, який підкреслює низ парапету.

Церква Святої Трійці.

Цегляні мури церкви.

Сходи на хори та горище в товщі мурів.

Іконостас.

Ікона Тростянецька Божа Матір.

У Троїцькій церкві застосовано архаїчний спосіб влаштування сходів на хори та горище в товщі мурів, який походить від культового будівництва Київської Русі. Пристосування храму до оборони має ряд особливостей. Насамперед вражає товщина цегляних мурів церкви (до 1,7м). Стіни навіть ззовні додатково підсилені (на рогах і в центрі південного та північного фасадів) розкріпованими масивним прикладками, які сягають низу горизонтального гурта під парапетом. З середини стіни також підсилені: в кутках – розкріпованими виступами, у центрі південної та північної стін - широкими лопатками.

До оборони зумовило влаштування стрільниць для вогнепальної зброї у верхній частині стін храму - в парапеті (своєрідному брустеві). Найбільша кількість стрільниць була над навою, причому розміщувались вони нерівномірно: південній стіні – вісім, а в північній – чотири. Над бабинцем було лише дві стрільниці у західній стіні. Ідентичність сучасного зовнішнього вигляду парапетів над навою, бабинцем та апсидою дає змогу припустити, що й над апсидою могли розташовуватись стрільниці.

Вогневі отвори стрільниць мали характерну для XVI-XVII ст. форму у вигляді перевернутої замкової щілини. Низ невеликої внутрішньої камери розміщувався приблизно на рівні пояса людини, яка стоїть. У наш час стрільниці ззовні закладено, парапет об тинькований.

Церква має дуже цікаву архітектурну особливість, про яку важко здогадатись, оглядаючи її з фасаду та інтер'єру. Замість традиційних відкритих хорів над бабинцем облаштовано ізольоване квадратне приміщення, перекрите хрещатим склепінням. Дістатися до нього можна лише крізь вузький вхід, розміщений посередині північного горища Троїцької церкви. Особливістю є ускладнена конструкція сходів, що ведуть на верх. Вхід розміщується в південній стіні бабинця. Вузький склепінчастий коридор з крутими сходами прорізує частину південної стіни бабинця та західну й північну його стіни і виводить на горище – на поверхню цегляного циліндричного склепіння над навою. Це місце називають «Божою горою», воно являє собою капличку для розміщення Тростянецької ікони Божої Матері. За історичними даними,її тут встановили, подавши через дах, коли будувався другий ярус храму. Саме Гулевичі подарували вибудуваній святині образ Богородиці, поряд з двома іншими іконами.

Окрасою церкви є створений у XVIII ст. іконостас (перенесений зі зруйнованої церкви с. Годомичі) з оригінальними Царськими вратами, виконаними першокласним різьбярем.

Основною святинею храму в усі віки залишалася чудотворна ікона Тростянецька Божа Матір, яка багатьох зцілила від недуг та врятувала життя. «Богородиця Одигітрія» вміщена в масивний дубовий кивот XIX ст. Написана на основі, що складається з чотирьох липових дощок розміром 85,8 х 118,5 см. Двічі образ реставрували, про що свідчать написи на ній. Більш давній з них не читається через дуже потемнілу оліфу та запис, що зроблено поверх нього: «Сия икона обновлена 1889 года 25 июня стараннями Авксения Зидкевича и местных прихожан. И. Маркевич».

У вересні 1990 р. сталося чудесне оновлення святого образа.

1. Годованюк О. М. Монастирі та храми Волинського краю. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.: іл.

2. Жарчинська О. Чудотворна сила ікони Божої Матері-Одигітрії // Вісник. – Луцьк, 2001. – 17 травня. – С. 14.

3. Кулинець П. У Тростянець – до чудотворної ікони // Волинь. – Луцьк, 2003. – 9 грудня. – С. 3.

4. Обухович Л. Реставрація основи ікони «Одигітрії» з с. Тростянець Ківерцівського району Волинської області // Волинська ікона: Дослідження та реставрація: Матеріали XI міжнародної наукової конференції м. Луцьк 3 – 4 листопада 2004 р.: Науковий збірник. – Луцьк, 2004. – Вип. 11. – С. 81.

5. Обухович Л., Шарандін В. Церква-твердиня // Волинські єпархіальні відомості. – Луцьк, 2008. – № 8 – 9 (серпень – вересень). – С. 7.

6. Рожко В. Тростянецька чудотворна ікона Божої Матері // Волинь. – Луцьк, 1999. – 23 березня. – С. 3.

7. Храми-твердині Волині: Оборонні функції храмів-пам'яток культової архітектури України // Замосцько-Волинські зошити: Zamoszko-Wolunski zeszyty museane. – Zamosz, 2004. –Ň. II. – Ń. 81 – 85.

ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТИР СВЯТИТЕЛЯ МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ У С. ЖИДИЧИН

Жидичинська Свято-Миколаївська обитель відновила діяльність 2003 року в так званому будинку митрополита (пам'ятка архітектури національного значення).

Першою письмовою згадкою про цю обитель є запис у Волинсько-Галицькому літописі: «У рік 1227. Коли ж сидів Ярослав у Луцьку, поїхав Данило в Жидичин поклонитися і помолитися святому Миколі. І звав його Ярослав до Луцька, і сказали йому бояри його: „Візьми Луцьк, схопи тут князя їх". Але він, Данило, відповів: „Я приходив сюди молитву вчинити святому Миколі і не можу сього вдіяти". І

Жидичинська Свято-Миколаївська обитель.

пішов він у Володимир».

Археологічні ж знахідки – знаряддя праці, уламки керамічних виробів – доводять: Жидичин до приїзду сюди князя Данила Галицького пройшов тривалий і непростий шлях. Багато таємниць зберіг курган Святий Дух. Це місце давньослов'янського городища. Саме тут і виник монастир.

Довгий час датою народження цієї святині вважався 1723 рік. Проте в церкві є підтвердження, що вона на початку XVIII століття не будувалась, а відбудовувалась. У ній зберігається архітектурна деталь, так зване підкупольне яблуко, яке зняли під час капітального ремонту в 1982-му. На ньому два написи: «Цей храм закладено львівським єпископом Гедеоном Балабаном у 1594 році», «Цей храм закладено холмським єпископом Йосифом Левицьким у 1723 році».

Отже, православний єпископ розпочав зводити цей храм, а уніатський – відбудував його.

Неодноразово у XVII столітті, в часи воєнних дій, у цих стінах переховувалась чудотворна Холмська ікона Богородиці. Про це пише у книзі «Фенікс...» Яків (Суша), тогочасний уніатський єпископ Холмський і Белзький, архімандрит Жидичинського монастиря.

Владика Йосиф (Левицький) розгорнув у Жидичині велике будівництво. Поруч із церквою постав палац митрополитів, будинок семінарії, келії, господарські приміщення, два флігелі, а весь комплекс оточено високим муром. Усе це належало василіанському орденові Греко-Католицької Церкви. Тут відбувались навіть генеральні капітули (з'їзди) цієї чернечої організації. Василіани розвинули садівництво і городництво, дбали про розвиток освіти, вели хроніки.

Після третього поділу Польщі (1795-й) Волинь дісталася Російській імперії, яка поставила за мету зменшити польські впливи на цій землі. Це призвело до закриття Жидичинського монастиря царським указом 1826 року (василіани були златинізованим і сполонізованим орденом). Проте об'єднання Уніатської Церкви з Російським Православ'ям продовжило життя обителі до початку 1840-х років, хоч архімандрію скасували. 1894 року над ним узяв опіку архієпископ Житомирський і Волинський Модест.

Сьогодні святиня відроджується. 23 липня 2003 року ухвалою Священного Синоду Київського Патріархату діяльність Жидичинського Свято-Миколаївського монастиря відновлено. Знову цей дім наповнився щирими молитвами. Пам'ятка несе у собі культурне, духовне, мистецьке, релігійне, художнє, освітнє та історичне значення.

1. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.

2. Годованюк О. М. Монастирі та храми Волинського краю. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.: іл. – (Національні святині України).

3. http://www.pravoslavja.lutsk.ua/svjatyni/monastyri/mykolaja_zhydychyn

4. http://chernectvo.org - офіційний сайт монастиря

СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА с.ОМЕЛЬНО

“На пагорбі ніби капличка
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом…”
Т.Г.Шевченка

Храм Архістратига Михаїла в селі Омельно Ківерцівського району – зразок високого рівня української дерев’яної архітектури. Побудований 1776 року в традиційному народному стилі на кам’яному фундаменті і обшальована у XIX ст. коштом шляхтича Велігорського та місцевих селян на місці старої церкви. Зведений із дерева, робота виконана сокирою, всі деталі з’єднані без жодного цвяха. Церква складається із трьох частин: Притвора (бабінець), Церква, Вівтар. У перерізі являє собою тричастинну однокупольну церкву з прибудованими східним і західним зрубами.

В ансамблі з храмом розташована дерев’яна, з шатровим завершенням із маківкою дзвіниця.

Під час хрущовських гонінь храм закрили і виключили з держреєстру. У 1981-1991 роках тут був музей атеїзму.

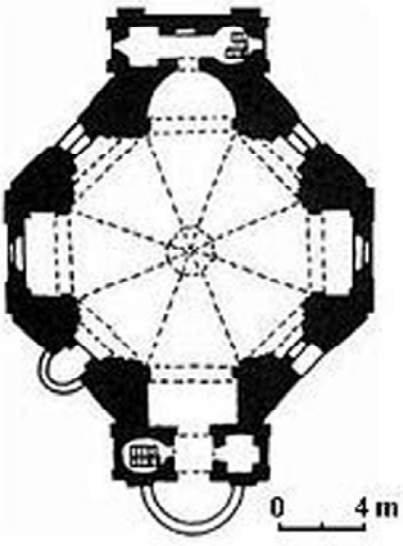
1. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.
2. http://www.derev.org.ua/volyn/omelne.htm.
3. http://www.pravoslavia.volyn.ua/gazeta/stattja/?newsid=314&dest=printer.
4. http://volynrada.gov.ua/map/kivertsivskii-raion.
5. http://www.parafia.org.ua/UCA/derevyani/volynska/volynska- oblast/myhajlivska-tserkva/.
6. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.
7. http://www.derev.org.ua/volyn/omelne.htm.
8. http://www.pravoslavia.volyn.ua/gazeta/stattja/?newsid=314&dest=printer.
9. http://volynrada.gov.ua/map/kivertsivskii-raion.
10.http://www.parafia.org.ua/UCA/derevyani/volynska/volynska-oblast/myhajlivska-tserkva/.
11.Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.
12.http://www.derev.org.ua/volyn/omelne.htm. http://www.pravoslavia.volyn.ua/gazeta/stattja/?newsid=314&dest=printer.
13. http://volynrada.gov.ua/map/kivertsivskii-raion.
14. http://www.parafia.org.ua/UCA/derevyani/volynska/volynska- oblast/myhajlivska-tserkva/.
15. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.
16. http://www.derev.org.ua/volyn/omelne.htm
17. http://www.pravoslavia.volyn.ua/gazeta/stattja/?newsid=314&dest=printer
18. http://volynrada.gov.ua/map/kivertsivskii-raion
19. http://www.parafia.org.ua/UCA/derevyani/volynska/volynska-oblast/myhajlivska-tserkva/

СТРІТЕНСЬКА ЦЕРКВА с. ЗАЛІСОЧЕ - ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА ПАМ'ЯТКА XVIII ст.

Село Залісоччя розташоване в передмісті давнього волинського містечка Олики, яке у XVI-XVII століттях належало литовським князям Радзивіллам. На відміну від своїх владик, місцеві селяни були православними. З метою збереження національної самобутності, української мови та православ'я міщани та жителі передмість власним коштом споруджують Стрітенську церкву в Залісочі, яка стала справжнім шедевром Волинської архітектури другої половини XVIII століття. Збудована в 1784 році, вона стоїть на території старого міста, недалеко від Луцької брами на пагорбі, який ледве помітно з боку міста і краще видно з боку річки Путилівка, і є одним із досконалих класичних зразків архітектури бароко Волинської школи.

ПЛАН СТРІТЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАЛІСОЧОМУ, 1784

Це строгоцентрична споруда. Грандіозна, восьмигранна у плані, увінчана широкою банею - 16 метрів у діаметрі, з помірним, гарного рисунка ліхтариком.

Церква цегляна, поштукатурена, мурована на вапняному розчині з металевою арматурою. Товщина стін досягає чотирьох метрів, що вочевидь було продиктовано розташуванням храму на околиці містечка. Споруда виконувала ще й оборонні функції. На початку церква була кам'яною. Купол м'якої барочної форми підпирають вісім пілонів, а стрункості силуету храму надають вертикальні лінії пілястрів і прорізні високі вікна.

В інтер'єрі храму маємо гармонійне поєднання досконалої архітектури доби бароко, дерев'яного різьблення і волинського іконопису II половини 18 століття. Іконостас одноярусний. У центрі - ікона „Спас Вседержитель". Вся конструкція іконостасу з боків прикрашена цікавою решіткою, краї якої утворені продовгуватими волютами. Завершення аркоподібне у формі квадріофолію з іконою „Благовіщення", що виступає над аркою і увінчується чотириконечним хрестом. Ікону підтримують руками ангели, крупні фігури яких розташовані на наверші.

Інтер'єр храму доповнюють живописні полотна кінця XVII – початку XIX століття. Це вісім медальйонів із зображеннями святих апостолів, писані олійними фарбами, які розміщені на кожній з восьми колон храму В живописі використана характерна для Волинського іконопису кольорова гама – поєднання відтінків червоного, синього і жовтого кольорів.

Всього у Стрітенській церкві с.Залісоче зберігається 21 пам'ятка сакрального мистецтва. Це - 7 пам'яток дерев'яного різьблення, 2 ікони волинської школи іконопису: „Свята Варвара" і „Стрітення" II половини XVIII століття і 12 живописних полотен того ж часу.

В єдиний комплекс з храмом входить дерев'яна дзвіниця, споруджена 1806 року. Двохярусна, завершена куполом споруда має оригінальну форму. Нижній поверх дзвіниці може слугувати і за в'їзну браму.

Стрітенська церква та дзвіниця в селі Залісоче включені до Державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури України і перебувають під охороною держави.

1. *Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.*
2. *http://www.castles.com.ua/olyka.html.*
3. *http://uk.wikipedia.org/wiki/Олицький_замок.*
4. *http://ukrmandry.com.ua/index.php?id=6.*
5. *http://small-ua.livejournal.com/19211.html (ФОТО).*

РУЇНИ МАЄТКУ СІМ'Ї ГАБРІЕЛИ ЗАПОЛЬСЬКОЇ

Габріеля Запольська (1857-1921) увійшла в історію культури як польський письменник-натураліст, яскравий драматург, публіцист, перекладач.

«Писателька і актриса» - так назвав Габріелу Запольську Іван Франко.

На околиці Луцька знаходиться село Прилуцьке, що мало назву Ківерці. По той бік озера, що розкинулося край села, видніються залишки будівлі середини XIX ст. (дата побудови приблизно - 1847 рік), що належала сім'ї Габріелі Запольської.

Будівля цегляна. Товщина стін до 100 см. Розкішний колись палац дбав не лише про гуляння і прийом високих гостей (його оселю відвідував навіть Олександр II), окреме приміщення було виділено під каплицю.

В романі «Мелашка», що є біографічним, письменниця згадує цю місцевість: «Темне тло лісу, що оточував село, затуляє горизонт. За той ліс опускалася вогниста куля, розстеляючи свій багряний королівський плащ… Побіля болотистого шляху, на горбку, на простенькому хресті розправив плечі дерев'яний Христос.[…] Сонце зайшло. Темний ліс видався зловищем догасаючих променів, що віддалялись, тремтливо і сором'язливо, на захід.»

В одному з останніх листів до колишнього чоловіка Запольська писала про свою тугу за рідною Волинню: *«Коли пан буде в Ківерцях, нехай візьме пригорщу земля біля порога мого дому, щоб покласти на мої очі, коли помру. Я скільки світу побачила, але ніде моя душа не жила так повно, як на Волині».*

Учні Прилуцької школи здійснили заповіт Габріели Запольської. 30 березня 2002 року, в день її

народження, побували на Личаківському цвинтарі у Львові, на могилу, поклали пригорщу землі.

1. Газета «Слава праці», №60,61, 22.12.2001 року стаття «ЇЇ душа жила на Волині» автор (Лукія Василевська)

2. «Писателька і артистка» автор Володимир Кулик.

3. Газета «Луцький замок», №41, 29.10.1998 року стаття «Ніде моя душа не жила так повно, як на Волині».

4. «Мужня гуманістка» автор А.Юрчук.

5. http://iloveukraine.com.ua/p/c0tOwa.

6. http://denied.org.ua/mayetok-korvin-piotrovskih-prilutske/.

7. http://foto-planeta.com/ua/np/18411/dachne.html.

8. http://uk.wikipedia.org/wiki/Прилуцьке_(Ківерцівський_район)

СВЯТО-ПОКРОВСЬКА ЦЕРКВА СЕЛА ОЗЕРО

Перша згадка про село Озеро датується 1577 роком. Тоді воно мало назву Воля Озерська (за всю історію назва кілька разів змінювалася: Єзьорко, Єзьори, Озерці).

За переказами озерян, на село кілька разів нападали татарські орди, від яких місцеві жителі боронились у кам'яному замку, оточеному ровом. Замок був розташований на найвищому пагорбі села на східному березі озера. До наших днів збереглися підземні ходи, які пронизують товщу пагорба, і стіни яких викладені старовинною цеглою, схожою на ту, з якої побудований Луцький замок. Старожили розповідають, що ці ходи ведуть під стіни древнього Луцька. Можливо, це вигадка. Але факт лишається фактом: ходи мають протяжність щонайменше кількасот метрів та висоту, достатню для вільного пересування дорослої людини. І до сьогодні вони залишаються недослідженими.

За переписом кінця XIX ст. тут нараховувалося 44 доми і 234 жителі. У 1892 році священик Лихницький провів у місцевій церкві обряд хрещення майбутнього видатного академіка Михайла Кравчука. В ті часи село Озеро належало до Тростянецької волості Луцького повіту.

Свято-Покровська церква стоїть на місці храму Святої Параскеви, про що свідчить подарована в 1886 році виносна ікона. На одній її стороні зображений образ Покрови Божої Матері, а з другої - лик Святої Параскеви. Внизу є дарчий підпис автора, який зберігся погано.

Церква дерев'яна, на кам'яному фундаменті. Будівельний ліс возили з Човниці.

На дзвіниці, що знаходиться над церквою, є два написи. Перший: «к1896 г.». Мабуть, свідчить про рік побудови На балках - «1936 г.;. Скоріш за все, це рік заміни балок.

Під час Другої світової війни дзвони із дзвіниці зняли прихожани і втопили в озері, приблизно там, де стояв млин, щоб вберегти від німців. Після війни їх не знайшли… . В 2004 році були придбані нові.

В повісті «Уляна» (1843) класика польської літератури XIX століття Юзефа Крашевського (1812-1888) є такі слова про село :

«Через село тягнеться довга вулиця, і її перетинають стежки. На горі будинок у вінку тополь, які зазирають у воду, обставлений амбрами. З поміж дерев видніється лінивий вітряк за грою.

Далі на протилежному високому березі озера стоїть церква, гарна, невелика, стара, біля неї хрест і дзвіниця».

А церква, що знаходиться на пагорбі над озером, теж має безліч нерозгаданих таємниць…

1. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі.-Л.:Надстир2 я, 2006.-512 с.

2. http://www.meriaonline.com.ua/zone-Volyn/.

Марія ДЕМЕДЮК ***(с. Борохів)***

БОРОХІВ

Перша згадка про Борохів датується 1541 роком, разом із сусідніми Піддубцями, в описі володінь Луцького замку [2]. В працях відомого історика, професора Олександра Цинкаловського село знаходимо під назвою Борухів [3]. У документах, які відносяться до древньої історії православного Почаївського монастиря на Волині за 1368 рік, згадується село Бирахіна. Деякі дослідники вважають, що так називався Борохів. Можливо, другу свою назву село одержало від слів «ховатися в бору».

Однак точно відомо, що Борохів уже існував при Київській Русі. Неподалік його виявлено великий могильник з 300 курганів давньоруського періоду XX – XXIII століття [1]. 1898 року археолог К. М. Мельник розкопала 10 курганів і виявила багато цікавих та цінних знахідок. Вони свідчать, що із сивої давнини люди тут займалися землеробством і скотарством. О.Ропач у своїй книзі, зокрема, відмічає, що біля кістяків колективних поховань у курганах знайдено бронзові і срібні кільця, скляні і глиняні пластинки, срібна ажурна підвіска та залишки посуду часів древньої Русі.

В XVII ст. Борохів перебував у власності Катерини Четвертинської, в 1643 р. в селі було мало 59 дворів, а в 1650 р. – 71 двір та 515 жителів.

Церква з XVII ст. була дерев'яна. В листопаді 1777 року вона стала відома на всю округу тим, що тут знаходилася благодатна ікона Святого мученика Юстина. 1910 року поклонитися цій іконі приїжджав архієпископ Житомирський і Волинський владика Антоній Храпавицький.

Борохів, як і весь волинський край, зазнав польського володарювання. Місцеві селяни працювали на панів Престяковичів - Станіслава та Еразима, у яких було 296 десятин землі.

У вересні 1939 року в краї встановлюється радянська влада. В селі створили селянський комітет, незабаром – сільську раду, яку очолив Матвій Северинович Петрук. В 1940 році селяни Матвій Яковлюк, Павло Савич, Михайло Чиж, Микола Кривенчук, Дмитро Степанюк та інші заснували колгосп, яким

керував Назар Дем'янович Моренчук.

Чорним смерчем прокотилася селом гітлерівська чума. Багато його жителів воювали на фронтах Другої світової війни, 97 осіб загинуло. Немало відважних жителів влилося в загони УПА. Багато із них поклали свої голови на вівтар боротьби за волю і незалежність України. Ось як описує один з епізодів неспокійних «буднів» їх соратник Сергій Мазурець: «… 29 липня 1947 року криївку в селі Бороїхів, де переховувався «Олег» (псевдонім уродженця сусідніх Піддубців Миколи Якимчука – одного з організаторів та лідерів ОУН на Волині) зі своїми побратимами і дружиною, оточили енкаведисти.

- Вылезай, генерал! - почув грубий оклик «Олег». Він заспокоїв своїх друзів: «Живими не здамося!». Криївка і територія навкруги були заміновані. «Олег» скомандував відкрити вогонь по чекістах. Мужньо вели бій з оперативниками. Міни зірвалися, кілька оперативників загинуло, а поранені підпільники зі словами «Слава Україні!» останніми кулями покінчили своє життя.

Люди шанують пам'ять про своїх односельчан, які загинули в роки війни. В Борохові споруджено обеліск Слави, який щоденно нагадує прийдешнім поколінням про загиблих героїв.

Вселі є учасники бойових дій в Афганістані: Новосад Віталій Михайлович (покійний), Олійник Василь Олександрович (покійний), Власюк Степан Олексійович, Собуцький Микола Миколайович, Бек Віталій Іванович, Гершон Володимир Іванович.

В період відбудови відродилась освіта, культура, утворилась сільгоспартіль.

Сільська початкова школа на початку була розміщена на місці колишньої церкви. Першим директором був Климюк Михайло Іванович. Вчителями працювали Кльоц Ніна Василівна, Радинська Антоніна Михайлівна, Омельчук Ніна Сидорівна – уродженка села Борохів. Оскільки у післявоєнні роки не вистачало фахівців із вищою освітою, то навіть у школи направляли здібних учнів. Так, Ніна Сидорівна Омельчук ще зовсім юною почала вчителювати. Це прекрасна людина, відмінний педагог, яка вкладала в свою роботу все серце і душу. Пізніше школа стала семирічною і розміщувалась у трьох приміщеннях. Багато хороших вчителів працювало у школі: Луценко Яків Григорович, Жабюк Олена Костянтинівна, Перевертайло Надія Григорівна, пізніше прийшла працювати Артесюк Ганна Климівна, яка 50 років віддала педагогічній роботі і має багато нагород.

Вже відразу після війни в селі створили хату-читальню, завідувачем якої був Євтушик Петро Денисович. Клубом завідував Яковлюк Анатолій Петрович. Після зведення нового будинку культури в 1972 році директором став Собуцький Микола Григорович, який організував хор, працював духовий оркестр (він же був його керівником), організувалися гуртки. Пізніше вже будинком культури керували Поліщук Галина Сергіївна та Чиж Світлана Євгенівна, які організували вокальну групу, котра не раз зачаровувала своєю мелодійною, душевною піснею. Галина Сергіївна пропрацювала 20 років, а Світлана Євгенівна працює і по цей час. Зав бібліотекою працювала з 1960 року по 2012 року Чиж Ніна Панасівна. Нині - Салєй Тетяна Олександрівна.

Сільську громаду друге скликання очолює Володимир Володимирович Артесюк.

Сільськогоспартіль, яка була створена в 1948 році, спочатку носила назву імені Ворошилова, а потім - «Слава». Помітним етапом у соціально-економічному розвитку господарства і населених пунктів сільської ради стали 70-ті роки XX століття. За керівників Федора Марковича Потоцького і Миколи Володимировича Андрійчука у Борохові спорудили адміністративний будинок, відділення зв'язку, критий тік, птахоферму.

В кінці 80-х господарство очолив Олександр Григорович Столярчук, а сільську раду - Демедюк Валентина Іванівна, котра перебувала на даній посаді більше 25 років.

В «Славі» виріс чималий загін передовиків, новаторів і організаторів сільськогосподарського виробництва. Господарство славилось високими врожаями льону-довгунця, цукрових буряків, значними надоями молока, досягненнями тваринницької галузі. У 1989-1990 роках колгосп отримав по мільйону карбованців чистого доходу, що дало можливість предметніше зайнятись розширенням соціально-культурної сфери. Тепер у Борохові є будинок культури, фельдшерсько-акушерський пункт, будинок побуту, лазня, водопровід, вулиці з асфальтним покриттям.

З проголошенням Незалежності України, не зважаючи на відчутні труднощі перехідного періоду, Борохів упевнено дивиться в майбутнє. Утверджуються різні форми власності. Чимало селян об'єдналося в сільськогосподарський виробничий кооператив «Слава», який очолив Ковальчук Ярослав Дмитрович, 657 селян одержали земельні паї. Пізніше на базі майнових та земельних паїв творено СГТОВ «Серпанок» (керівник Федінчик Олександр Ігорович).

---

1. Історія міст і сіл УРСР Волинська обл. – К., 1970 – с.308.

2. Памятники, изданные комисией для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторствах. – К., 1846-1859, т.4. – с.2-86.

3. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. Т. І. - Вінніпег, Канада: Товариство «Волинь», 1984. – с.134.

Поліна ДМИТРУК ***(с. Словатичі)***

СЛОВАТИЧІ У СПОГАДАХ СТЕПАНА ДУЖИЧА ТА ОЛЕКСАНДРА ОГОРОДНИКА

Кожне село має свою давню історію. Найдавніша згадка в архівних документах – 1797 р.Отже, якщо рахувати навіть з цього моменту, то село має 220 років. Як свідчать матеріали архіву, село тоді мало лише 22 двори, кількість населення: чоловіків – 46, жінок – 49.

Пізніше, через 55 років, у 1852 році – 15 дворів, населення: чоловіків – 63, жінок – 65. Ще через 10 років,у 1862-му– 11 дворів, населення: чоловіків – 44, жінок – 40. У той час у селі був поміщик Іван Давиденко.

Також в архівних матеріалах згадується с. Словатичі у викупному акті селян на землю у власників села у 1869 році.

Великою власницею маєтку по 1939 рік вважається Марія Радська Мікулічова – полячка. Усталені запаси її землі станом на 1935 рік в загальному складають 487.0 десятин землі, з них 101.0 ріллі. Всі довколишні ліси теж були її власністю. Поміщиця мала великий маєток в с. Четвертня Маневицького району.

Відомою постаттю був пан Сікорський. У пані Мікулічевої він був управителем. Пізніше був війтом у Тростянці, а у Словатичах мав будинок, у якому за радянських часівбула місцева школа.

Станом на 1908 рік у списках землевласників Луцького повіту, які мали не менше 100 десятин землі, рахувався Оржанський Антон Францевич, який мав 345 десятин землі у с. Словатичі. А проживав він у с. Колки. Це зафіксовано у «Пам'ятній книжці Волинської губернії на 1908 рік».

Наше село було під владою Польщі і тому згадка про нього є у «Словнику королівства Польського», виданого у Варшаві 1889 року. У цьому виданні населених пунктів із назвою Словатичі є три. Про наше сказано дуже мало: «Словатичі – повіт Луцький, була каплиця католицької парафії у с. Вишеньки». Очевидно, це пов'язано з тим, що у с. Вишеньки жили поляки й, можливо, наші односельці теж ходили у католицьку каплицю. А раніше, як і нині, це булапарафія Суської церкви. У книзі «Девятисотлетие православья на Волыни (992-1892) зазначено: «Суская церковь Михайловская, построенна неизвестно когда и кем, деревянная, совершенно ветхая. Приписные деревни: Словатичи и Свози. Число прихожан: 512 мужчин и 522 женщины. Количество церковной земли: 60 десятин».

На жаль, в архівних матеріалах нічого не сказано про деревообробний комбінат «Тартак», котрий був на території села на початку XX століття. Старожили розповідають, що він був ще за царя. Хто був його власником – невідомо. Від «Тартака» йшла вузькоколійка - своєрідне залізничне сполучення. Відомо, що його власник займався благодійництвом. На території комбінату була школа-інтернат. Там навчались, жили і харчувались діти-сироти, діти з багатодітних сімей з довколишніх сіл. Говорять, що школа була двоповерхова. Час заховав усе і залишив для нас безліч нерозгаданих загадок.

Прославив село наш односельчанин, Герой Радянського Союзу Василь Павлович Киричук. Він народився 16 січня 1924 року. Його босоноге дитинство не знало ще того страшного лиха, яке випаде на його покоління. А коли війна котилась на Захід і залишила рідне село, у лютому 1944 року Василь Киричук попросився на фронт. Невдовзі до батьків почали надходити солдатські трикутники з берегів Західної Двіни в Білорусії. Стрілецька дивізія, в якій воював наш односельчан, одержала наказ форсувати річку і утримувати плацдарм на протилежному березі. Під час форсування Західної Двіни в районі села Шарипіно Вітебської області під сильним рушнично-кулеметним і артилерійським вогнем в числі перших на західний берег річки переправився Василь Киричук, вступив у бій з ворогом, забезпечив утримання у ворога позиції. В цьому бою він і загинув.

Подвиг простого сільського хлопця з Волині, воїна з полум'яним серцем, червоноармійця стрілецької роти 938 стрілецького полку 306 Рибінської дивізії оцінений присвоєнням 25 липня 1944 року звання Героя Радянського Союзу (посмертно).

Ольга ДОВБНЯ ***(Київ)***

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ 1930-х – НА ПОЧАТКУ 1950-х РОКІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ухвалення 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» потребує відмежування від методу державного терору в управлінні державою, притаманного комуністичному тоталітарному режимові, відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля і порушення громадянських прав [15]. У зв'язку з цим обрана тема є актуальною.

Мета доповіді – аналіз досягнень у вивченні проблеми політичних репресій на Волині (кінець 1930-х – початок 1950-х років) в сучасній українській історіографії.

Основу джерельної бази складають узагальнюючі праці, монографії, дисертаційні роботи, наукові статті, матеріали конференцій та підручники, що з'явилися на початку XXI ст. Проведений аналіз дав змогу розподілити їх на наступні змістовні групи:

1) історіографічні розвідки;
2) узагальнюючі дослідження;
3) організація та діяльність радянських органів державної безпеки;
2) вивчення напрямків політичних репресій і цільових груп;
5) публікації архівних документів.

Щодо першої групи праць, то українськими істориками проаналізовані досягнення у вивченні процесу радянізації, проблеми політичних репресій на західноукраїнських землях у 1939 – 1941 рр., а також історії західноукраїнських земель 1940-х – 1950-х рр. [13, 27, 36]. При цьому автори вказали на важливі зміни, що відбулися в історичній науці, – розширення тематики досліджень та джерельної бази, публікація архівних документів, використання нових методологічних засад. Водночас слід зазначити, що більшість цих праць має загальний характер, відтворює проблеми Волині переважно в контексті історії Західної України та СРСР, деякі проблеми взагалі висвітлюються фрагментарно, недостатньо використовуються розсекречені матеріали радянських органів державної безпеки, водночас бракує ґрунтовних публікацій історіографічного характеру.

Безпосередньо вивченню методів і напрямів процесу радянізації західноукраїнських земель у 1939 – 1941 рр., репресивною складовою якого були політичні репресії, присвячені роботи другої групи [3–6, 14, 17, 18, 26, 37]. У межах цієї групи виділяються дисертація В. В. Токарського «Політичні репресії в західних областях України у 1939 – 1941 рр.» та колективні праці «Україна: західні землі: 1939–1941 рр.», «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.» [3, 4, 36].

Що стосується першої праці, то автор уперше окреслив цілісну систему політичних репресій радянського тоталітаризму на території Західної України у 1939 – 1941 рр.; показав застосування основних судових і позасудових механізмів політичної юстиції не тільки щодо опозиції, а й широких національних груп та соціальних верств населення; залучив низку оригінальних розсекречених документів радянських органів державної безпеки, що зберігаються у фондах архівів України й Російської Федерації; виділив чотири хвилі внутрішніх примусових міграцій, дослідивши механізм проведення та масштаби [37, с. 5, 9–16].

У згаданих колективних працях на основі широкого масиву архівних документів досліджується процес утвердження сталінського режиму в Західній Україні: формування органів НКВС, запровадження радянського судочинства, діяльність позасудових органів (оперативних трійок НКВС); аналізується боротьба радянських спецслужб із національними рухами опору, церквою, заможним селянством; відображаються різні аспекти насильницьких переселень [3, 4].

Узагальнююче дослідження організації та діяльності радянських органів державної безпеки на Волині у 1944 – 1953 рр. здійснено О. П. Сущук [34]. Зокрема, нею доведено, що найпоширенішими формами боротьби з повстанським рухом на території області були агентурно-оперативні заходи, військово-чекістські операції та використання спецгруп, а методами – арешти, ув'язнення, показові страти, виселення та заслання [34, с. 4]. Крім того, в роботі отримали подальший науковий розвиток такі питання, як реформування радянських силових органів із метою посилення репресивних функцій; залучення місцевого населення до ліквідації українського національно-визвольного руху; механізми, специфіка та наслідки проведення депортацій, переселень, мобілізаційних та репатріаційних заходів радянської влади в регіоні; шляхи та засоби реалізації державної політики щодо церкви та релігійних організацій; вплив діяльності радянських каральних органів на суспільно-політичне життя і морально-психологічну атмосферу на Волині [34, с. 9–13].

Серед праць четвертої групи можна виділити декілька підгруп з дослідження релігійних та соціальних аспектів репресій, переслідування репатріантів, здійснення масових каральних акцій.

Релігійні (церковно-сектантські) аспекти репресій висвітлено у публікаціях В. Барана «Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939 – 1941 рр.», В. Борщевича «Православна духовна верства Волині в добу радянського тоталітаризму», І. Булиги «Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939 – 1941 рр.», «Протестантські конфесії і державна влада на Волині (1944 – 1945 рр.)», Сущук О. «Радянські державно-політичні огради та релігія і церква у Волинській області (1944 – 1953)», а також у монографії В. Борщевича «Отець Микола Малюжинський на тлі епохи» та дисертації «Українська православна церква на Волині у 20 – 40-х рр. XX ст.» [2, 8–12, 33].

Щодо політичних репресій проти Римо-католицької Церкви (далі – РКЦ) на Волині у 1939 – 1941 р., то історик В. Баран стверджує, що церква була ідейним та політичним супротивником сталінського режиму, тому до священників застосовувалися репресії у вигляді запровадження високих податків, адміністративних утисків, викликів на допит, а найбільш непокірних заарештовували [2, с. 49–62]. При цьому автор звертає увагу, що режим у 1939 – 1941 рр. у менших масштабах застосовував каральні заходи, ніж у повоєнний час [2, с. 61]. Причиною цього, на його думку, було прагнення здобути симпатії населення та лояльність верхівки духовенства [2, с. 62].

У свою чергу І. Булига стверджує, що «амплітуда радянської релігійної політики щодо РКЦ коливалася у діапазоні між ідеологічними завданнями та прагматичними міркуваннями, між спробами тотального знищення до намагань заміщення релігії новою догматикою» [11, с. 39]. Таку політику вона пояснює тим, що РКЦ на Волині мала тотальний вплив на суспільну свідомість, тому, коли радянський тоталітаризм зустрівся із еквівалентною силою, він не міг з нею співіснувати і повинен був її знищити [11, с. 39].

Відносно праць В. Борщевича, то в них проаналізовані форми та методи боротьби сталінського режиму проти Української Православної Церкви, з'ясовані масштаби застосованих до православного духовенства репресивних заходів, а також доведено, що сталінський режим разом із керівництвом Російської Православної Церкви насаджував на відповідальні церковні посади лояльних священиків, витісняв за межі єпархії колишнє автокефальне духовенство [8–10].

Щодо репресій адвентистів, єговістів, баптистів, то вони висвітлені у публікації І. Булиги «Протестантські конфесії і державна влада на Волині (1944 – 1945 рр.)» [12]. Зокрема, автор відмічає, що у повоєнний час репресії посилилися, сталінський режим застосовував до представників протестантських конфесій позасудові репресивні органи – Військові трибунали, Особливі наради, двійки, трійки, які виносили суворі вироки [12, с. 261–262].

Серед досліджень соціальних аспектів репресій можна виділити публікації, в яких висвітлюється доля волинської інтелігенції [16, 19, 32] та селянства [23, 24, 30, 31]. Зокрема, автори розглядають форми і методи боротьби радянських спецслужб із інтелігенцією та селянством.

Різні аспекти депортації розглядаються у працях Ю. М. Сороки [25, 28, 29]. Автор стверджує, що насильницькі акції служили інструментом докорінної зміни політичної системи, перебудови суспільного життя, подолання спротиву населення регіону [28, с. 18, 21 – 22].

Окремо в межах цієї групи праць можна виділити розвідку О П. Сущук «Репатріаційна політика радянських карально-репресивних органів на території Волинської області у 1944 – 1953 рр.» [35]. Об'єктом досліджень виступають репатріанти, при цьому автор робить висновок, що репресії репатріантів були покликані деморалізувати населення Волині, залякати і знищити його монолітність, що у свою чергу призвело до позбавлення представників національно-визвольного руху підтримки [35, с. 103–112].

Публікації архівних документів з проблеми здійснюються як в окремих збірках, так і в багатотомній серії «Реабілітовані історією. Волинська область» [1, 7, 21, 22]. Специфічністю даної групи праць є те, що до наукового обігу вводиться новий масив документів, а також дослідницькі розвідки, покликані змусити їх «заговорити». При цьому метою є не стільки якість інтерпретації, скільки дискусія й досягнення максимальної ясності у висвітленні питання.

Отже, у новітній українській історіографії активно досліджується проблема політичних репресій на Волині (кінець 1930-х – початок 1950-х років). Систематизація існуючого історичного доробку з означеної проблеми дозволяє визначити перспективи її подальшого опрацювання.

---

1. Баран В. Пекуча правда історії: документи ГДА СБЮ України про діяльність радянських органів державної безпеки у 1939 – 1941 рр. / В. Баран // Радянські органи державної безпеки у 1939 – у червні 1941 рр.:

документи ГДА СБ України / Упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – 2-е вид., перероб. – Ч. 1. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – С. 5–33.

2. Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939 – 1941 рр. / В. Баран // Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy. – 2014. – № 3. – S. 49–63.

3. Баран В. К, В. В. Токарський. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. / В. К. Баран, В. В. Токарський. – Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с.

4. Баран В. К, В. В. Токарський. Україна: західні землі: 1939 – 1941 рр. / В. К. Баран, В. В. Токарський. – Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.

5. Баран В. К. З історії радянізації західних земель України 1939 – 1941 рр. / В. К. Баран // Літопис Волині : всеукр. наук. часоп. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; голов. ред. С. Радчук. – Луцьк, 2008. – Ч. 4. – С. 179–181.

6. Баран В., Кучерепа М. Радянізація / В. Баран. М. Кучерепа // Політична енциклопедія. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – С. 618–620.

7. Баран В., Павлючик Ф., Токарський В. Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне видання / В. Баран, Ф. Павлючик, В. Токарський. – Луцьк, 2012. – 240 с.

8. Борщевич В. Православна духовна верства Волині в добу радянського тоталітаризму / В. Борщевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. – 2009. – Вип. 14. – С. 174–189.

9. Борщевич В. Т. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи: Монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 94 с.

10. Борщевич В. Т.Українська православна церква на Волині у 20 – 40-х рр. XX ст.: Автореф. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. Т. Борщевич; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2000. – 19 с.

11. Булига І. Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939 – 1941 рр. / І. Булига // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. – 2009. – Вип. 1. – С. 32–40.

12. Булига І. І. Протестантські конфесії і державна влада на Волині (1944 – 1945 рр.) / І. І. Булига // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту. – 2012. – Вип. 23. – С. 260–268.

13. Гуменюк О. В. Радянізація західноукраїнських земель 1939 – 1941 рр.: історіографія проблеми // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». – Інститут історії України НАНУ, РДГУ. – Рівне, 2008. – С. 50–55.

14. Гуменюк О. В. Радянізація західноукраїнських земель у 1939 – 1941 рр.: методи і напрями реалізації та сприйняття місцевим населенням: автореф. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Гуменюк ; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с.

15. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Голос України. – № 87. – 20 квітня 2015 р.

16. Колесник В. П., Марківська Л. Л. 1939: радянізація західноукраїнських земель і доля волинської інтелігенції // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. – №10. – 2001. – С. 47–52.

17. Кучерепа М. М. Історія Волині: 1939 – 1941 рр. Навч. посібник / М. М. Кучерепа. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2006. – 456 с.

18. Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь 1939 – 1941 рр. Навч. посібн. / М. М. Кучерепа, В. В. Вісин. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2005. – 486 с.

19. Марківська Л. Л. Українська інтелігенція Волині між двома світовими війнами: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. Л. Марківська ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.

20. Реабілітовані історією: Зб. наук. статей і матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. «Реабілітовані історією», Луцьк 5–6 грудня 2002 р. / Упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 166 с.

21. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Головна редколегія: (голова – П. Т. Тронько, заступники голови – О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.). – Кн. 1. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 976 с.

22. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Головна редколегія: (голова – В. Ф. Солдатенко, головний редактор В. М. Литвин, заступники голови С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій та ін.). – Кн. 2. – Луцьк: Надстир'я, 2013. – 612 с.

23. Рожик Н. С., Сеньків М. В. Західноукраїнське село: колективізація селянських господарств (1944 – 1952 рр.) / Н. С. Рожик, М. В. Сеньків // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2015. – Т. 23, вип. 23. – С. 117–125.

24. Сеньків М. В. Радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села (1944 – 1952 рр.) / М. В.Сеньків // Наук. праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2013. – Вип. XXXV. – С. 167–173.

25. Сорока Ю. Насильницьке виселення населення західноукраїнських земель у 1940 – 1955-х роках/ Ю. Сорока // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – Вип. 91–93. – С. 122–126.

26. Сорока Ю. Політичні репресії серед населення Західної України в 1939 – 1941 рр. / Ю. Сорока // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. – 2003. – Вип. 20–21. – С. 393–404.

27. Сорока Ю. Сучасна українська історіографія історії західноукраїнських земель 1940-х – 1950-х років / Ю. Сорока // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2011. – Вип. 105. – С. 48 –52.

28. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель в етнополітичному та демографічному вимірах (1939 – 1950 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 09.00.12 / Ю. М. Сорока ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 33 с.

29. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки): Монографія / Ю. М. Сорока. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 275 с.

30. Сушик І. Волинське село у перше повоєнне десятиріччя (1944 – 1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск / І. Сушик. – Дрогобич, 2002. – С. 474–484.

31. Сушик І. Колективізація Волині: насилля й спротив повоєнних років / І. В. Сушик // Український селянин. – 2010. – Вип. 12. – С. 315 –318.

32. Сущук О. Доля волинських адвокатів на початку Другої світової війни (за матеріалами архівно-кримінальних справ) / О. Сущук // Гуманітарний журнал. – 2015. – № 3–4. – С. 172–183.

33. Сущук О. Радянські державно-політичні органи та релігія і церква у Волинській області (1944 – 1953) / О. Сущук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2008. – Вип. 10. – С. 204-212.

34. Сущук О. П. Радянська карально-репресивна система: 1944 – 1953 рр. (за матеріалами Волинської області): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. П. Сущук; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 20 с.

35. Сущук О. П. Репатріаційна політика радянських карально-репресивних органів на території Волинської області у 1944 – 1953 рр. / О. П. Сущук // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 9. – С. 103–112.

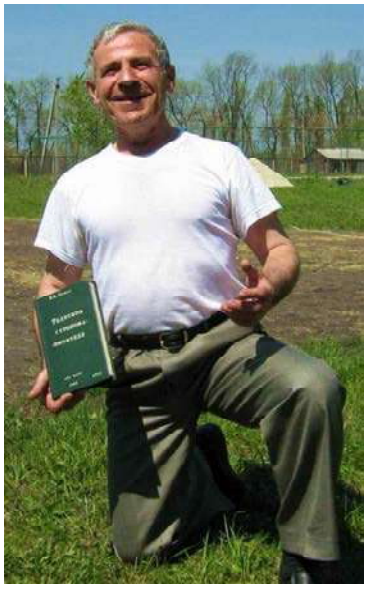
36. Токарський В. В. Політичні репресії в західних областях України 1939–1941 рр.: огляд історіографії / В. В. Токарський // Історичні студії Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Вип. 5. – С. 67–74.

37. Токарський В. В. Політичні репресії в західних областях України у 1939 – 1941 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Токарський; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 20 с.

Андрій ДУНЕЦЬ ***(Ківерці)***

ТЕЛЕСКОПОБУДУВАННЯ ЯК ТВОРЧЕ ЗАХОПЛЕННЯ АМАТОРА – АСТРОНОМА ВОЛИНІ ОЛЕКСАНДРА АНДРІЙОВИЧА ДЕЙНИ

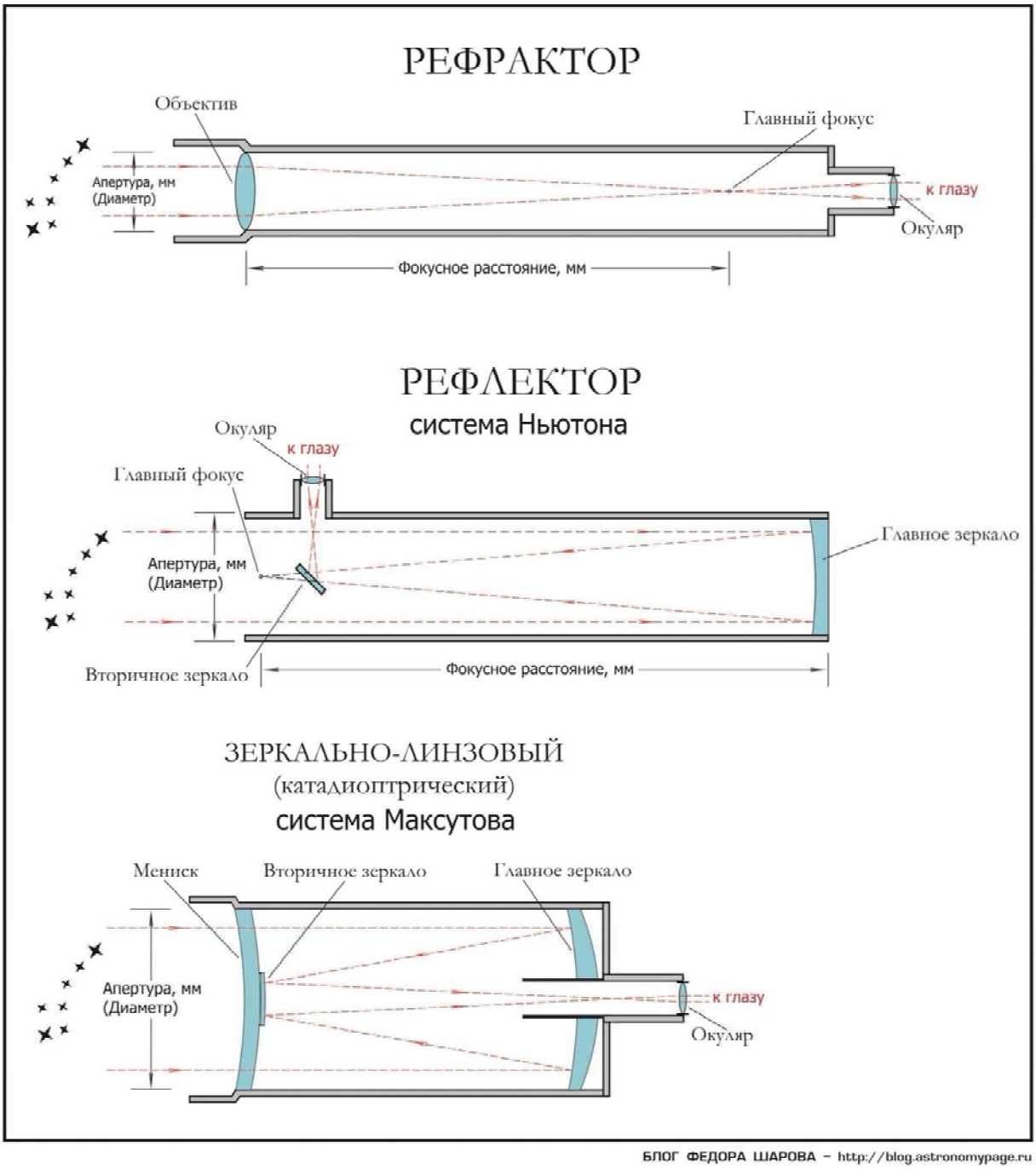
Знамениті наші земляки є нашими
духовними орієнтирами, вчителями,
нашою духовною опорою і
гордістю перед усім світом….
Григорій Сковорода

Щедра українська земля обдарувала своєю силою багатьох інтелектуальних самородків світового масштабу. На жаль, імена деяких з них досі залишаються прихованими від погляду широкої громадськості.

Астрономія – спостережна наука, яка черпає свої знання з безмежного океану Всесвіту. Наука, в якій значна частина відкриттів було зроблено не в кабінеті чи лабораторії, а під зоряним небом, біля окуляра телескопа.

Професійних астрономів небагато – біля 10 тисяч осіб на всій земній кулі. Але завдяки стрімкому науково-технічному потенціалу цивілізації цієї кількості виявляється достатньо для того, щоб астрономічні дослідження швидко просувались вперед. Зате, в усі часи було багато любителів, для яких астрономія була захопленням, іноді настільки сильним, що вони пізніше

Схеми основних оптичних систем.

Схеми оптичних систем рефлекторів

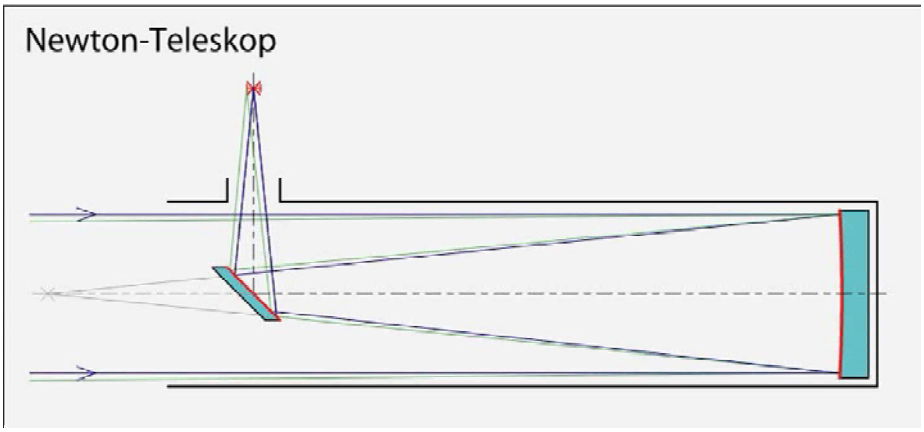

Рис. 1 Схема телескопа системи Ньютона

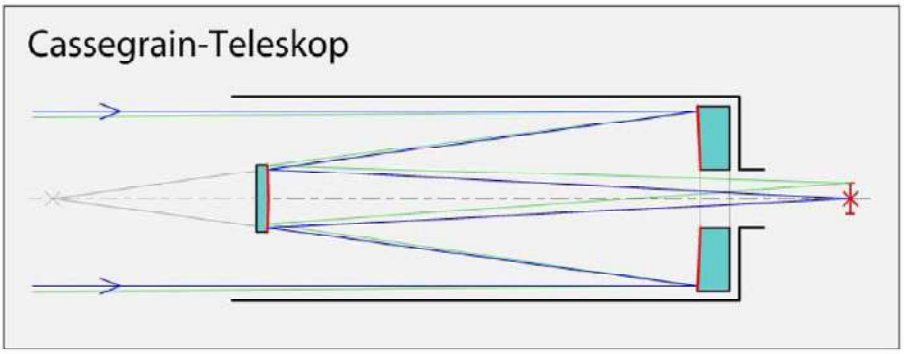

Рис. 2 Схема телескопа системи Кассегрена

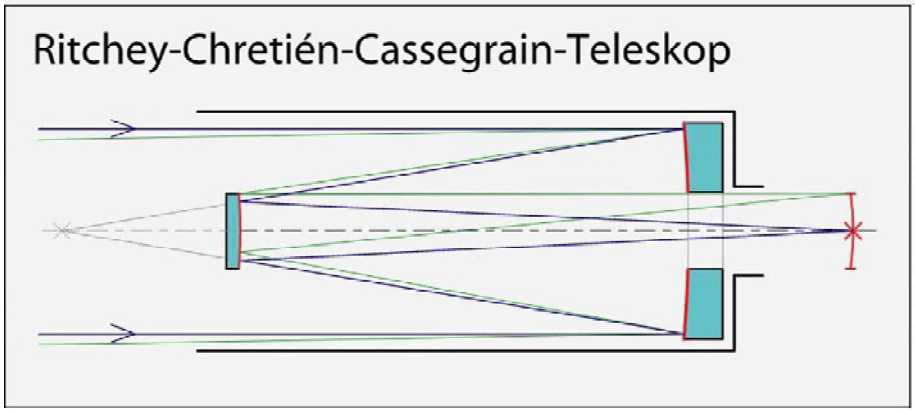

Рис. 3 Схема телескопа системи Річі-Кретьєна

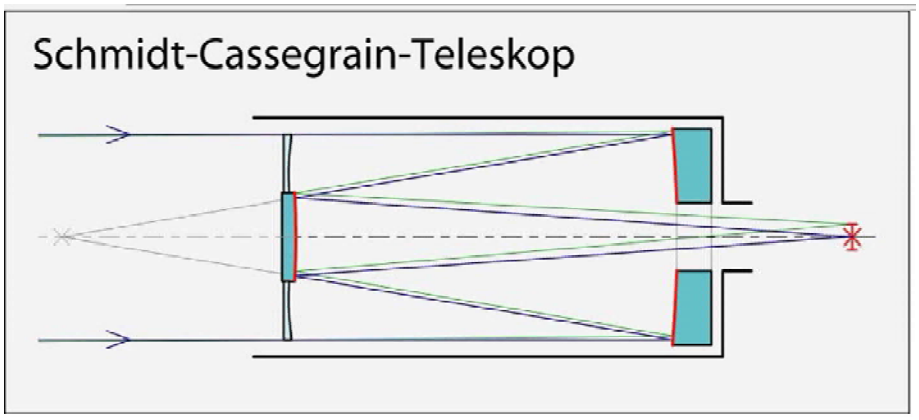

Рис. 4 Схема телескопа системи Шмідта-Касегрена

Батьківська хата О.А.Дейни

С.К.Всехсвятський
астроном, доктор фізико-математичних наук, професор, директор Астрономічної обсерваторії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка

В.П.Цесевич,
астроом, член-корреспондент АН УССР, профессор

Телескоп системи Ньютона, 200 мм

Телескоп системи Ньютона, 270 мм, фокус – 1800 мм

Телескоп системи Кассегрен, 360 мм, фокус –5 м

Телескоп системи Максутова, 250 мм, фокус –5 м

Шліфувально - полірувальний верстат

Астрограф, телескоп системи Касегрен, 180 мм, фокус – 4,5 м

На виставці телескопобудування, яка проходила в Палаці дитячої та юнацької творчості у м.Луцьку,2001 р, ***телескоп системи Ньютона, 250 мм***

Таблиця 1

Перелік телескопів, виготовлених О.А.Дейною

№ П/п	*Назва системи*	*Діаметр дзеркала*
1.	Ньютон	330
2.		220
3.		215
4.		200
5.		180
6.		160
7.		120
8.		…
9.	Кесегрен	360
10.		180
11.		120
12.	Кесегрен-Річі-Кретьєн	360
13.	Максутов	250

Характеристики найбільш вдалих конструкцій

Технічні характеристики	*Найменування*				
	Ньютон 215	**Касегрен 360**	**Максутов 250**	**Касегрен 180**	**Фотографічний Касегрен 120**
Світосила	1/8	1/10	1/25	1/20	1/8
Мінімальні збільшення	43	70	180	110	35
Максимальні збільшення	300	500	350	250	170

ставали професіоналами. Були часи, коли прогрес астрономії багато в чому залежав від успіхів любительських спостережень. Але аматорські спостереження проводяться не тільки заради наукових відкриттів. Адже людина може робити відкриття і для самої себе. Самостійні спостереження небесних об'єктів можуть принести багато радості і втіхи побачивши в окуляр те, що недосяжне неозброєному оку.

Саме прагнення заглянути в невідоме, пошук чогось нового і спонукало нашого унікального і яскраво індивідуального земляка Олександра Андрійовича Дейну до конструювання любительських інструментів для астрономічних спостережень. Та згодом аматор – астроном вдосконалив свої телескопи до такого наукового рівня, що його сміливо можна порівняти з Л.Л.Сікоруком.

У соціальних мережах шириться флешмоб під назвою «#тіщовражають». Пересічні українці, зірки шоу-бізнесу, спорту та відомі телеведучі розповідають про людей, які надихають їх щодня. Дослідження ж життя та діяльності Олександра Андрійовича - це вивчення визначних постатей рідного краю, які творять його історію щодня та своїми вчинками вражають та надихають інших. Приклад творчого захоплення земляка, що яскраво демонструє прагнення досягнути мети, віру в свої сили і досягнувши певних успіхів залишатися Майстром і людиною високої культури, щиро відданою своїй справі став основою для дослідження на тему: Телескопобудування як творче захоплення аматора – астронома Волині Олександра Андрійовича Дейни (Додаток А). Астрономічна діяльність нашого земляка заслуговує на увагу ще й тому, що ще за життя він узявся за облаштування невеличкої астрономічної обсерваторії на батьківському подвір'ї у с.Завітному. Було розроблено міні-макет майбутнього приміщення, планувалось звести повністю металеву конструкцію заввишки близько шести метрів, а зверху - поворотний купол. У конструкції також було передбачено облаштування такого собі лекторію, щоб перед тим, як піднятися до самого телескопа, відвідувачі могли дізнатися, що зможуть побачити нагорі.

Історія винаходу

Роком винайдення телескопа, а вірніше зорової труби, вважають 1608, коли голландський майстер Іоанн Ліппersгей продемонстрував свій винахід у Гаазі. Тим не менш, у видачі патенту йому було відмовлено, в силу того, що й інші майстри, як Захар Янсен з Мідделбурга і Якоб Метіус з Алкмара, вже володіли примірниками підзорних труб, а останній невдовзі після Ліппersгея подав у Генеральні штати (голландський парламент) запит на патент . Пізніше дослідження показало, що, ймовірно, підзорні труби були відомі раніше, в «Додатках в Вітеллія», опублікованих в 1604 р. Кеплер розгляну вхід променів в оптичній системі, з двоопуклою і двоввігнутою лінзами. Найперш ікреслення найпростішого лінзового телескопа (причому як однолінзового, так і двохлінзового) були виявлені ще в записах Леонардо да Вінчі датованих 1509-м роком [1].

Першим, хто направив зорову трубу в небо, перетворивши її в телескоп, і отримав нові наукові дані, став Галілей. У 1609 він створив свою першу зорову трубу з триразовим збільшенням. У тому ж році він побудував телескоп з восьмиразовим збільшенням довжиною близько півметра. Пізніше ним було створено телескоп, який давав 32-кратне збільшення: довжина телескопа булла близько метра, а діаметр об'єктиву - 4,5 см. Це був дуже недосконалий інструмент, тим не менше з його допомогою Галілей зробив ряд

відкриттів.

Назву «телескоп» запропонував у 1611 грецький математик Джованні Демізіані для одного з інструментів Галілея.

Наш герой, Олександр Дейна народивсяу 2 січня 1947 році у с. Вікентіївка (нині с.Завітне) Ківерцівського району Волинської області.

Освіта батькіївська, родинна, Вікентіївська восьмирічка, Тростянецька серядня школа (1965 р.). Зі слів учителів, учень мавсхильність до точних наук. В підтвердження цьому отримав Грамоту Обласного відділу народної освіти за виготовлення приладу «Лічильник іонізованих частин та макет калькулятора».

У дитинстві мріяв стати цирковим артистом. Він завжди вирізнявся серед сільських хлопчаків цікавими захопленнями. З четвертого классу навчився давати новее життя старим годинникам. А згодом довелося йому побувати в цирку, і виступ артистів настільки захопив школяра, що мусив і собі спробувати. Вже за тиждень Сашко з батьківського велосипеда змайстрував одноколісне диво і, катаючись сільськими дорогами, мало не доводив літніх людей до інфаркту. Потім навчився ходити по канату, еквілібрувати на котушках, освоїв кілька акробатичнихтрюків і організував ще з кількома товаришами маленьку циркову трупу, яка давала «жару» в сільському клубі.

Його, як і кожну людину на землі, не міг оминути потяг до неба. В 12 років, коли начитався книжок із фізики й астрономії з портфеля старшого брата, Олександру дуже захотілося зазирнути в це магічне небо. Тож узявся конструювати свій перший «телескоп». Його він виготовив із батьківських окулярів, прилаштувавши ще лінзу та якусь першу-ліпшу трубу.

Після цього були роки навчання в Алтайському політехнічному інституті, який закінчив у 1972 р. за стеціальністю «Прилади точної механіки», військова служба, робота на заводі та в наукових установах. Тяжка та відповідаль напраця принесла свій результат: Олександр Андрійович Дейна - кандидат технічних наук, автор 13 публікацій у всесвітньо відомих технічних журналах і трьох винаходів в області плазми та хімічних реакцій в магнітному полі, науковий співробітник Інституту Магнетизму НАН України, член Астрономічного Всеукраїнського клубу «Астрополіс», учасник усіх всесоюзних та всеукраїнських астрономічних конференцій з 1970 року, на яких презентував власноруч виготовлені інструменти для роботи над дзеркальними об'єктивами.

Перші телескопи конструктора

Людині властивий азарт дослідника, пошук чогось нового, прагнення заглянути в невідоме, торкнутися того, до чого ніхто ніколи не торкався. Ці особливості людської природи не обійшли стороною і Олександра. Сільському хлопцю з Волині потрапив у руки підручник астрономії старшого брата, трохи пізніше книга М.С. Навашина «Телескоп астронома-аматора». Ці книги він перечитував багато разів, і ним дедалі більше опановувало незрозуміле почуття, що змушує зовсім по-іншому дивитися на цю дивну картину, яка називається «ЗОРЯНЕ НЕБО». Крім цього, його зацікавлення підігрівав «Гагарінський час» — загальна увага до всього, що було за межами нашої планети, незабутнє спілкування з учителями астрономії, фізики та математики Тростянецької середньої школи.

Осмислення суті інструмента відбувалося складно, надто багато було питань, вирішувати які довелось експериментально. Першим експериментом стали батьківські окуляри, від запасної рами батьківського велосипеда відрізана труба, випадково знайдений окуляр від театрального бінокля. Усе це було скріплено ізоляційною плівкою та пластиліном, і вийшов справжній телескоп системи Галілея.

Момент коли юний конструктор вперше спрямував свій телескоп на Місяць став найбільш приголомшливим у його житті. Першими спостерігачами стали: 70-літня бабуся, суворий, але водночас безмірно добрий батько, матуся, яка завжди рятувала хлопчика від батьківського гніву, коли той дізнавався про використання предметів домашнього побуту в дослідах із астрономії, фізики, радіотехніки, циркового мистецтва.

Далі — більше. Увагу юнака захопила книга М.С. Навашина. Звичайно ж, Олександр міг пробратися в обсерваторію й цілком задовольнити свою цікавість, але його захопив процес створення телескопа. Після безлічі спроб та консультацій із досвідченим аматором-телескопобудівником В.І. Бабичем народився первісток — телескоп системи Ньютона з дзеркалом діаметром 215 мм і фокусною відстанню 1640 мм. Емоції переповнювали конструктора, адже він став ближче до небесних світил у 60, 100, 200 разів! Уже знайомий Місяць став близьким і добрим сусідом. Зірки стали першими помічниками в оцінці якості телескопа. Захоплювали гігантський Юпітер із супутниками, Сатурн із супутниками, дивне кільце зі щілиною Кассін. Уперше перед очима виник червонуватий Марс, його легендарні канали та полярна шапка [2]. .

Так сталося, що в цей же час Олександр Андрійович потрапляє на засідання Київського відділення Всесоюзного астрономо-геодезичного товариства (ВАГТ), на якому хтось із промовців розповідав про те, що Марс на сьогодні перебуває в такому положенні, що його полярних шапок не видно. На що Олександр Андрійович розповів, що днями бачив полярну шапку планети своїми очима у власний телескоп. Через декілька днів, завдяки цьому випадку, йому вдається познайомитися й поспілкуватися з людиною-легендою радянської астрономії — Сергієм Костянтиновичем Всехсвятським. Сергій Костянтинович тепло поставився до захоплення О. Дейни, вони обговорили можливість застосування саморобного інструменту, його переваги та недоліки, а потім Сергій Костянтинович запропонував побудувати світлосильний короткофокусний телескоп для спостереження комет. Через півроку його проект було здійснено, Олександр Андрійович побудував телескоп системи Ньютона з дзеркалом діаметром 180 мм і фокусною відстанню 640 мм.

У 1974 році відбулася незабутня зустріч в Одеській обсерваторії, на спостережній станції в с.Маяки, ще з однією людиною-легендою вітчизняної астрономії — Володимиром Платоновичем Цесевичем (дідусь Цесевич-так, люблячи, називали між собою його співробітники). У цей час там закінчували фігуризацію метрового дзеркала із ситаллу для обсерваторії в Болгарії [2].

Оптику для двох перших телескопів О.А.Дейна робив вручну, без застосування яких-небудь механізмів. Зачинявся на декілька діб у квартирі, закривав вікна, опалювальні батареї, щоб захиститися від теплових повітряних потоків, які безнадійно псували тіньову картину під час іспиту дзеркала, навіть доводилося ховати власний подих.

Минали роки, а бажання побудувати телескоп більш складної оптичної системи не залишало аматора конструктора телескопів.

У 1991 році Олександр Андрійович виготовляє шліфувально- полірувальний верстат із можливостями виготовлення дзеркал до 360 мм й оптичну лаву з контрольною площиною діаметром 360 мм, розпочавши, таким чином, другий етап діяльності у виготовленні астрономічної оптики. Його результат:

1. Телескоп системи Касегрена (діаметр головного дзеркала — 360мм, відносний отвір головного дзеркала — 1:2, відносний отвір системи — 1:20);
2. Телескоп Касегрен-Річі-Критьєн (діаметр головного дзеркала — 360мм, відносний отвір головного дзеркала — 2.8, відносний отвір системи — 1:10);
3. Телескоп системи Ньютона (діаметр головного дзеркала — 330мм, відносний отвір головного дзеркала — 1:4), а також телескопи системи Ньютона з діаметрами: 220;215; 160; 180; 120;200 і.т. д.

Для великих телескопів було виготовлене вилкове екваторіальне монтування з годинниковим механізмом, на яке можна прилаштовувати: 360-міліметровий «Касегрен»; астрограф із гідом діаметром 180мм і менісковий 250-міліметровий «Касегрен-Максутов» та інші великі телескопи.

У 2001 році О.А.Дейна представляв свої телескопи на виставці телескопобудування, яка проходила в Палаці дитячої та юнацької творчості у м.Луцьку.

«Вони народжувались, як сини.» - говорив Олександр Андрійовичу.

Помер О.А.Дейна у серпні 2015 року. Похований на цвинтарі у рідному селі Завітне.

Спадщина нашого земляка вражає: ентузіаст-фізик-експериментатор, майстер-виробник потужнихтелескопів для споглядання, пізнання та вивчення ближнього й дальнього космосу (у його особистому доробку більше 15 солідних телескопів різних систем, які, до речі, працюють в Україні і за її межами (зокрема й у Арабських Еміратах).

Прізвище Дейна означає «досвітня зоря».

---

1. Акссенова М.Д. Энциклопедия для детей. Т 8 Астрономия.- 2-е изд., Э68 испр. / Глав. ред М.Д. Акссенова. - М : Аванта +, 2002. - Т. 8 : Астрономия. - 688 с.

2. Дейна О.А. Для справжнього захоплення немає перешкод (мої телескопи). / О.А.Дейна // Наше небо. - 2003. - № 3. - С. 16-17

3. Цесевич В.П. Что и как наблюдать на небе: руководство к организации и проведению любительських научных наблюдений небесних светил / В.П.Цесевич ; Государственное издательство физико – математической литературы. -М. : Физматгиз, 1963. - 452 с.

4. Киевский клуб любителей астрономии "Астрополис" [Електронний ресурс]: Оборудование и телескопы /ОлександрДейна. - К., 2006. - Режим доступу: http://www.astroclub.kiev.ua/forum/index.php?page=7-Мої телескопи.

Тамара КАШИНСЬКА ***(с. Дідичі)***

ДІДИЧІ: МІЙ КРАЙ, МОЯ ІСТОРІЯ ЖИВА

На межі двох мальовничих ландшафтів Західної України – Волинської височини та Поліської низовини загубилося невелике село Дідичі.

Воно розташоване за 34 км від районного центру і за 7 км від найближчої залізничної станції Олика та автомагістралі Луцьк-Рівне-Житомир-Київ. За даними останнього перепису налічує 326 дворів. Населення – 920 чол. Село – центр сільської ради, якій підпорядковані Гор'янівка, Хром'яків, частина села Кадище.

За легендами та переказами відомо, що в цій місцевості в давнину стояв хутір, власником якого був заможній господар. Таких людей в середньовіччя називали дідичами. Вочевидь, хутір з часом розростався, виникали нові садиби. І ось з 1577 року Дідичі вже відоме як село.

«Колись, - зазначає професор О.Цинкаловський, - село належало до князівства Радзивіллів, до волості Олицького замку, а перед тим, у 1577 році до князівства Чорторийського, який платив з Дідич від 33 димів на волоках, 11 на пів волоках і 3 на чверть волоках, 6 город, 2 городи». У 1887 році в селі нараховувалося «107 домів, 823 жителі, церва дерев'яна, невідомо коли і ким побудована, водяний млин, школа церковно-приходська з кінця 19 ст. В 1911 році був паровий млин». Наприкінці XIX ст. село належало до Олицької ординарії.

Поблизу села Дідичі зустрічаються пам'ятки ранньозалізного періоду та римської доби.

Посеред населеного пункту, ділячи його навпіл, повільно несе свої тихі та лагідні води мальовнича річка Путилівка, ліва притока Горині.

Географічне положення, клімат, ландшафт зумовили рід занять жителів з давніх-давен. Основним було рільництво на родючих чорноземах і сіроземах, тваринництво.

Близькість до торгівельного центру Олики зумовило розвиток традиційних ремесел. Поширення набули шевство, ткацтво, прядіння, столярна справа, гончарство, гаптування.

Історія села Дідичі тісно поєднана з Оликою. І не тільки тому, що село межує з нею. Олика тривалий час була центром обширних територій, куди входили Дідичі. Тому його доля здебільшого залежала від цього середньовічного містечка.

На початку XVI століття Олика та її передмістя (у тому числі Дідичі) стає власністю великих литовських князів Радзивіллів.

Після третього поділу Польщі (1795р.), результатом якого став поділ України між двома імперіями - Російською та Австрійською, всі землі Волині відійшли до Росії. Дідичі, разом з деякими іншими навколишніми селами, а також Олика, на правах приватного містечка, належали до Дубнівського повіту.

Після входження до царської Росії першим серйозним випробуванням для населення Волині стала Вітчизняна війна 1812 року. Вже влітку територія Дідич і навколишніх сіл попали у вир війни. Французькі окупанти грабували місцеве населення, глумилися над ним. Під час війни з Наполеоном у приміщеннях палацу князя Радзивілла розташувався військовий шпиталь російської армії, який залишився тут до 1837 року.

Стрімко летіли роки, проходили століття. У 1861 році в Російській імперії скасовано кріпосне право, відбулася земельна реформа. Жителі села отримали землю, стали господарювати краще, зріс добробут. За даними перепису 1889 року в селі проживало 157 жителів, була православна церква, при ній діяла церковно-парафіяльна школа. У 1901 році Радзивілли побудували у Дідичах перший в окрузі паровий млин.

Багато горя і страждань принесла жителям села Перша світова війна. Вона викликала жахливу господарську розруху, негаданим лихом увірвалась у кожну оселю. У серпні 1915 року австрійські війська захопили Луцьк, чимало сіл, в тому числі і Дідичі.

Під час Брусиловського прориву одержав важке поранення під Оликою австрійський поет Теодор Крамер. Серед численних поезій Крамера є збірка «Ми лежали на Волині в болоті», у якій на фоні страшного воєнного пекла розкриваються чарівність і неповторність волинської природи, безглуздість і жорстокість війни.

Після падіння російського самодержавства в 1917 році територіально-правовий статус містечка Олика не був чітко визначений. Після відступу більшовиків з території Західної України в жовтні 1920 року і з підписанням Ризького мирного договору Олика залишилася у складі Польщі і отримала статус гміни. У 1920-1930-х роках великі кошти вкладалися магістратом у благоустрій Олики. Розпочалася

розбудова і села Дідичі.

За часів Польщі у селі відновила свою роботу початкова школа. Дідичани брали активну участь у роботі «Просвіти», яка виникла у 1927 році.

Життя мешканців було неймовірно важким. Їх обкладали непосильними податками, змушували виконувати різні повинності. Багато селян наймитували у князів Радзивіллів, які раювали в розкішному Олицькому замку.

Дідичани долучилися до масового сільськогосподарського страйку 1934 року, брали участь у мітингах, демонстраціях, де звучали гасла проти польських властей.

В січні 1940 року утворили Олицький район, до якого ввійшло село Дідичі. В селищі було утворено районні установи. Промислові підприємства, млин, олійниця, пивзавод були націоналізовані, а кустарі-ремісники об'єдналися в артіль. У цьому ж році було створено колгосп.

Не минули Дідич лихоліття Другої світової війни. Довелося пережити чотири роки окупації, післявоєнний голод і розруху. Із села на каторжні роботи у Німеччину було вивезено 28 юнаків та дівчат. За роки війни село зазнало значних руйнувань та людських втрат. І лише у лютому 1944 року село Дідичі було звільнено від нацистів в результаті наступальних дій Червоної армії. В селі відновили радянську владу, запрацювали партійні, державні і господарські органи.

У 1948 році в Дідичах відновився колгосп, на полях якого вирощували високі врожаї зернових та технічних культур. Стало інтенсивно розвивалися скотарство. Головами колгоспу працювали Сидоренко А.С., Гончарук О.К., Малімон В.Г., Ладанчук Ф.Г., Боярчук М.О.

Окрасою села є середня загальноосвітня школа, збудована у 1980 році. Тут довгий час директорували Коришко І.С., Поздень А.О. Школа оснащена сучасною комп'ютерною технікою, має кваліфікований педагогічний колектив. Сотні випускників школи стали хорошими спеціалістами – інженерами, лікарями, вчителями, військовими, робітниками. До послуг трудівників села дитячий садочок «Сонечко», магазини, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, бібліотека. Діє фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, бібліотека. Діє храм Різдва Пресвятої Богородиці Української Православної Церкви Київського патріархату.

З визначенням курсу на утвердження ринкових відносин 1992 року на базі місцевого колгоспу створили КСП «Мир», потім сільськогосподарський виробничий кооператив, нині ж він – уже товариство з обмеженою відповідальністю. Товариство має 1172 га сільгоспугідь, які орендує у 472 власників земельних паїв.

Звичайно, часи перебудови, розбудова незалежності зі своїми складнощами і проблемами не оминули і наше село. Старий клуб зруйнований, новий з довгобуду перетворився у вічнобуд.

І все ж залишається головне багатство села та країни – чесні, працьовиті, доброзичливі люди.

Руками наших односельців зведений колгоспний тік, тракторна бригада, тваринницька ферма.

За кошти жителів села підключено газ. Завдяки старанням сільського голови Г.П.Романової відновлено вуличне освітлення і проведено поточний ремонт всіх сільських вулиць. У садочку «Сонечко» у 2016 році проведено капітальний ремонт, замінено покрівлю, утеплено та оздоблено зовнішні стіни.

Село живе.

Петро КОЗАК ***(с. Жорнище)***

ЖОРНИЩЕ: КРІЗЬ СЕРПАНОК ТИСЯЧОЛІТЬ

В глибині століть губляться історичні витоки древнього хліборобського села Жорнище – малесенької часточки великої України. Розташувалось воно на межі лісостепу та полісся, на мальовничих пагорбах понад колись повноводною річкою Оличею (тепер Оселиця) при впадінні в неї двох безіменних річок.

Першу згадку про археологічні пам'ятки села знаходимо в праці відомого українського історика Володимира Антоновича «Археологическая карта Волынской губернии» (1899), в якій він називає поселення доби енеоліту - бронзи (III-IIтис.р.до н.е.) на південній околиці Жорнищ та рештки майстерні з виготовлення крем'яних знарядь праці на урочищі «Острів», в заплаві Оселиці. Поряд з курганами у Покащеві, Турчині та Хром'якові вчений фіксує і курган в Жорнищах.

У IX-XI ст. на Волині складаються ранні феодальні відносини, виникають перші міста - Лучеськ (Луцьк), а згодом Чемерин на річці Олича. Літописний Чемерин, як показали археологічні дослідження 1988-1990 років, займав обидва береги річки Олича. Його площа охоплювала територію сучасних сіл

Носовичі, частини Жорнищ, Чемерина і центральної частини сучасної Олики.

В XII столітті сучасні Чемерин, Олика і Жорнище складали єдиний поселенський організм, причому в місці злиття рік Миловички і Оселиці, в центрі сучасної Олики, розміщувався торгово-ремісничий посад, житла купців, майстерні ремісників.

Назва села Жорнище походить від слова «жорна» і підкреслює хліборобське заняття його жителів, які здавен обробляли родючі чорноземні землі. Тривалий час існувала думка, що на відміну від сусідніх сіл Чемерина, Бакорина, Покащева, де жителі мололи зерно в млинах, жорнищани користувалися рудними жорнами. Проте історик М.Теодорович у праці «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» (1889) вказує, що в Жорнищах було два старих водяних млини. Очевидно, предки сучасних жорнищан були добрими умільцями по виготовленню жорн, і від цього пішла назва села.

Жорнище розташоване в південно-східній частині Ківерцівського району Волинської області. На півночі межує з землями села Покащів, на північному сході – з Дідичами та Оликою, на сході із землями с.Чемерин і с.Носовичі, а на південному заході і заході – з землями Рівненської області (с.Певжа та с.Бакорин). Знаходиться на відстані 42 км від районного центру м.Ківерці, 40 км – від обласного центру м.Луцька.

Станом на 1 січня 2017р. у селі проживало 968 чоловік. Господарських дворів – 279.

Село велике. Є загальноосвітня школа I-III ступенів, збудована у 1983 році, будинок культури, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, церква.

Перша письмова згадка про Жорнище датується 1577 роком. Воно на той час належало Олицьким землянам, які платили за нього в королівську казну від 17 димів. На час перепису 1577 року проживало 140 жителів. У 1583 році село стало власністю князів Радзивіллів, які володіли ним майже 200 років. 1766 року на підставі постанови Люблінського трибуналу Жорнище і Селібери передаються польським дворянам Олександру і Станіславу Малійським. Ель-Малінські належали до багатої і знатної аристократії, мали величезні земельні наділи в Польщі, Литві, на Волині. Один із їхніх маєтків розміщувався в містечку Малин, їм же належали села Борбин, Уїздці, Певна, Бакорин та багато інших. Невідомо із яких причин вища судова установа Польщі відібрала Жорнище і Селібери від князя Радзивілла і передала Малійським. Проте зберігся «Акт передачі сіл Жорнище і Селібери у володіння Олександру і Станіславу Малійським 8 серпня 1766 року» з описом усіх селянських повинностей.

З сільськогосподарських культур вирощували на ланах пшеницю, ячмінь, жито, овес, горох, гречку, льон, коноплі, мак та овочеві культури. Картоплі тоді ще не знали. І в Жорнищах і в Селіберах було дві пасіки, млин, ставок. В Базатарні розводили фазанів, був мисливський заповідник. Диковинних птахів Радзивілл в свої ліси завіз із Південної Європи. Запрошений із Швейцарії ботанік і садівник пан Кнафус доглядав парк і оранжерею в Олиці та італійський огород (очевидно теплицю) в Жорнищах.

Після третього поділу Польщі у 1795 році Волинь ввійшла до складу Російської імперії, а Жорнище – до Дубнівського повіту Волинської губернії.

1812 року до Жорнищ докотилася війна з Наполеоном. І хоча союзники французів – австрійські і саксонські війська були зупинені західніше Луцька, для армійських перевезень селян разом із кіньми залучали виконувати військові повинності. В Олиці, в приміщенні палацу Радзивиллів, розташувався військовий шпиталь для поранених російської армії, який залишався тут до 1837 року. Жорнищани поставляли для його потреб необхідні продукти.

У 1830 році село було відібране від Єло-Малінських як покарання за їх участь у польському повстанні проти Росії і передано Олександру Підгороденському. Після його смерті Жорнищами і Носовичами володів син Адам.

Великі зміни відбувалися в селі після падіння кріпосного права 1861 року. Впродовж 1907-1911 років більшість селянських родин переселилися на хутори, чим різко змінили забудову села та його господарський устрій.

Важким випробуванням стала Перша світова війна 1914-1918 років. З наближенням лінії фронту у серпні 1915 року всі жителі села були евакуйовані в Катеринославську губернію.

Після війни, навесні 1918-го, біженці повернулися додому і протягом двох років жили в землянках, розбирали бліндажі, засипали траншеї.

Ризький мирний договір 1921 року навпіл розділив Україну. Східна її частина увійшла до складу Радянської Росії, а західна, в тому числі і Волинь – до панської Польщі. Жорнище стало селом Олицької гміни Луцького повіту. На перших порах польські власті демонстрували світові, що вони турбуються про українців, їх освіту і культуру. В Жорнищах селянам дозволялося селитися на хуторах, було переділено землевпорядниками землю відповідно до її родючості. Зразки відмінного господарювання показували

сім'ї чеських колоністів, що з'явилися в селі та в колишньому маєтку Адама Підгороденського, який зник невідомо куди.

Національно свідома молодь села гуртувалася біля Олицької «Просвіти», проводила «Шевченкові вечори», ставила п'єси, організовувала читальні. 19 грудня 1926 року в Жорнищах було організовано філію «Просвіти», до складу якої ввійшло 17 членів. Радою «Просвіти» керував Пилип Прохорук.

В другій половині 30-х років в селі сформувалася п'ятірка Луцького повітового проводу Організації Українських Націоналістів. До її складу ввійшли брати Степан та Іван Приймаки, яких в селі називали «державці», Сильвестр Кузьмич, Павло Дубровка, Ульян Дяк. Пізніше до підпільників долучились Дроздюк Іван, Гребінь Володимир, Басюк Андрій. Координував роботу осередку районний провідник Андрій Степанович з Олики.

17 вересня 1939 року в Жорнищах, як і по всій Волині, була встановлена радянська влада. Перші заходи нової влади були зустрінуті із схваленням. Було націоналізовано князівські землі та землі польських осадників і чеських колоністів, в школі розпочалося навчання рідною мовою. Колишхні бідняків Приймака Миколу і Тутейка Івана обрали відповідно головою сільської ради і секретарем. Та незабаром прийшло і перше розчарування. Щоб примусити селян вступати до колгоспу, нова влада розпочала репресії проти заможних людей, які потрапили під визначення «куркулі». І хоча вони в своєму господарстві працювали самостійно без найманої сили і справно платили податки, все ж частину землі родини Козаків, Грибунів, Боярчуків втратили. Пройшли ретельну перевірку в НКВС бувші члени КПЗУ, що повернулися з польських тюрем, та активісти «Просвіти». Близько 20 чоловік було заарештовано за «націоналізм».

Страшним лихом пронеслась над селом Друга світова війна. В лавах польської армії на початку вересня 1939 року загинули Риштак Влас, Вакулінський Олексій, Блоха Андрій, Пушка Дмитро, Шелуха Хома, Пушка Євдоким.

Для переважної більшості жорнищан, що зустріли війну в польській формі, дорога додому пролягла через німецькі концтабори, шахти, заводи, господарства бауерів. Так, Дубровка Павло в боях на Вастерплате потрапив в полон, пережив фашистське пекло «Освенціму» і тільки після закінчення війни повернувся додому.

З першими нальотами фашистських літаків дійшла до Жорнищ страшна звістка про розстріл у Луцькій тюрмі 23 червня 1941 року їхніх земляків. Сильвестр Кузьмич, який чудом уцілів і повернувся додому пораненим, розповів рідним про страшні звірства енкаведистів та про смерть Уляна Дяка, Мефодія Трибуна, Ядвіги Яндури і інших односельчан. Через рік, у червні 1942 року, біля сільської церкви священик Української Автокефальної Православної Церкви відслужив панахиду за убієнними. На місці панахиди було насипано символічну могилу із зображенням тризуба і піднято жовто-блакитний прапор.

Великих боїв за село не було. Лише 28 червня 1941 року в сутичці з німецькими автоматниками зав'язали бій двоє невідомих бійців Червоної армії. Відступали вони від села Бакорин до Олики. В короткому бою біля церкви загинули. Їх прізвища залишились невідомими, так як зброю і документи німці забрали, а тіла кинули на дорозі біля хати Матвія Шалатинського. На своєму городі і поховав Матвій тіла загиблих воїнів. Того ж дня біля лісу Базатарня було розстріляно трьох радянських танкістів, танк яких залишився без пального і боєприпасів. 14 квітня 1975 року останки полеглих було перезахоронено в сільському парку.

В 1942-1943 роках з Жорнищ було примусово вивезено в Німеччину на каторжні роботи 38 людей.

Влітку 1943-го в окрузі активно діяла боївка Української Повстанської Армії, яку очолював «Жук» (Степанович Андрій, житель Олики). Рій Жука входив до куреня Крука, що діяв в районі Дубно і на Млинівщині. Відомий випадок, коли в Жорнищах «Жук» і переодягнені в форму німецьких солдат його стрільці обеззброїли і захопили в полон німецького офіцера і трьох солдат. В той же час керівництво УПА вело активні переговори з українською поліцією та «власівцями-козаками» про перехід їх на бік повстанців і спільну боротьбу з фашистами. На початку жовтня ройовий Жук домовився про початок переговорів з «козаками», що входили до складу поліцейського батальону, який розміщувався в Олицькому замку. Під час зустрічі, яка відбулася на Одерадських хуторах, виникла перестрілка. Двох козаків і одного німецького солдата було вбито. У відповідь німці провели в Жорнищах облаву і заарештували 33 чоловіки. Їх тримали під арештом в хаті, що навпроти церкви. 5 жовтня 1943 року 31 невинну людину було розстріляно. Лінника Михайла Потаповича, враховуючи його вік, відпустили, а Снітко Клим Трохимович зумів сховатися під піччю і уникнув смерті.

На жаль, пам'ять про цих людей не увічнена ні символічною могилою, ні пам'ятним знаком, як залишились забутими і більшість прізвищ тих патріотів, хто в рядах УПА вів боротьбу з фашизмом. З загону командира Крука додому повернулися тільки Сергій Прохорук і Панас Якимчук. В 1944 році вони

були мобілізовані до Червоної армії. Сергій за хоробрість був нагороджений орденом Червоної Зірки і двома медалями «За відвагу», Панас став інвалідом війни.

2 лютого 1944 року Жорнище звільнили бійці 6-го гвардійського кавалерійського корпусу під командуванням генерала Соколова.

Повоєнний період села характеризується суперечливими тенденціями. З одного боку – відбудова, відкриття початкової, згодом семирічної школи, клубу, фельдшерсько-акушерського пункту. З другого – насильницька колективізація, войовничий атеїзм і закриття церкви, нічим не обґрунтована депортація в Сибір і на Далекий Схід «класових ворогів». Не повернулися з беріївських в'язниць справжні господарі села Козак Яків, Дідух Іван, яких оголосили «запеклими куркулями». Зазнали репресій і були вивезені родини Гребенів, Сімончуків, Козаків, Сенкевичів, Ткачів, Хазанюків і багатьох інших. Особливо нещадно розправлялися із тими сім'ями, батьки і брати яких були в УПА.

Все це породжувало опір і протидію колективізації. Значна частина чоловічого населення із заможних родин добровільно поповнила загони УПА, іншу частину молодих людей залучили силою. Впродовж 1944- 1952 років в цій місцевості діяли боївки «Марка», «Буйного», «Задуми» і інші. В їх складі були Пушка Михайло, Пушка Василь, Поліщук Олексій, Смолін Юхим, Гребінь Яків, Сімончук Марія, Хазанюк Сергій, Пушка Яким, Шевчук Ольга, Гребінь Леся, Сінкевич Ольга, Козак Микола, Прохорук Ганна, Сімончук Василь та багато інших. Всі вони дожили до 24 серпня 1991 року і побачили Україну вільною.

Залишились невідомими прізвища вояків УПА, що діяли в загоні «Жука». Ця боївка вела боротьбу з німцями ще з весни 1943 року. Практично всі родини повстанців зазнали жорстоких репресій з боку НКВС. Часто їх жертвами ставали зовсім невинні люди. Так, Риштак Савета була репресована тільки за те, що перев'язала пораненого стрільця. Сім'я Сінкевичів вивезена в Сибір тому, що біля їх господарства знайшли вбитого «яструбка» - члена винищувального загону для боротьби із «бандерівцями».

Війна тривала 5 років – невидима вдень, дика, страшна і безглузда – вночі. 11 серпня 1945 року в Жорнищах боївкою «Марка» були вбиті Бузулун Михайло -уродженець Дніпропетровщини, редактор Олицької газети, та Лобазов Іван - зав.відділом кінофікації Олицького району, і дві медсестри. У 1948 році загинули інструктор райкому комсомолу, уроженець Жорнищ Дмитро Куницький і його сестра Оксеня, а завідуючу клубом Антоніну Богацьку, яка приїхала в село з м.Сміла, було повішено.

13 серпня 1948 року боївкою «Буйного» в селі Носовичі були вбиті Цибульській Ульян Степанович, його дружина і дочка, які першими написали заяви в колгосп і агітували сусідів вступати до нього. Під час агітації в цьому ж селі загинув інструктор Олицького райкому Смірнов.

У відповідь органами НКВС було «розкуркулено» 17 родин, їх майно передали в колгосп, а сім'ї відправлено в Сибір. В 1952 році припинила боротьбу остання боївка «Задуми». На Мителенських хуторах у схроні покінчив із собою ідейний керівник УПА художник і графік Ніл Хосевич.

У 1948 році селяни кутка Селібери утворили колгосп імені Калініна, який очолив Мелетій Риштак, а в Жорнищах – колгосп ім.Тимошенка. Його першим головою був Сімончук Федір, активіст «Просвіти» в 30-х роках. Матеріально-технічна база колгоспів була слабкою. Перший автомобіль з'явився тільки у 1951 році. Вирощували зернові і картоплю. Врожаї збирали мізерні – 9-12 цнт/га пшениці, худоби було дуже мало, свиней не було. Всі роботи виконувалися вручну і кіньми. Підневільна праця за трудодень при відсутності господаря і належної технології не давали хороших результатів. Підйом села розпочався тільки з кінця 50-х років з головуванням Волошкіна Трохима Тимофійовича і Тутейка Феодосія Гавриловича, а в Чемерині – Роговського Григорія Федоровича.

У 1983 році введено в дію нову типову школу на 192 місця. Павленко Григорій Іванович у 1992 році першим серед педагогів району був удостоєний звання «Заслужений учитель України.

Громадсько-політичне життя села завирувало з новою силою в кінці 80-х років. В 1988 році до 1000-ліття Християнства на Русі в Жорнищах відновила службу Дмитріївська церква.

На зламі другого і третього тисячоліть жорнищани переживають не прості часи реформ, що в черговий раз прийшли в українське село. Проіснувавши 50 років, колгосп імені Калініна реформувався в сільськогосподарський кооператив «Калина», а згодом в Товариство з обмеженою відповідальністю «Жорнищанське».

25 вересня 1885 року в Жорнищах було відкрито церковно-парафіяльну школу, яка розміщувалася в громадському будинку на общинній землі поблизу церкви з оплатою вчителю 100 крб., з огородом в 1 морг і з пожалуванням на книги та паливо в 20 крб. від парафіян. Школу відвідували не тільки хлопчики, а й дівчата із заможних сімей.

У 1919 році у селі Жорнище була побудована біля церкви церковно-приходська школа. Навчання в ній тривало 4 роки. В одній кімнаті навчалися діти, другу половину займало житло вчителя). Одними з

перших вчителів були: Ян Черкас (1905 р.н., родом з Польщі) – директор школи до 1939 року, Зося Венгловська (1904 р.н.) та отець Степан Пекарський (1885 р.н.). З середини 30-х років було впроваджено 6-ти річний термін навчання.

З 1939 року освіта переживає занепад. Пов'язано це було із початком Другої світової війни. Лише 1983 рік ознаменував новий етап Жорнищенської школи. Було завершено будівництво Олицьким МБО нового двоповерхового приміщення за типовим проектом на 192 учнівських місця, з центральним водяним опаленням. Кошти на будівництво виділив колгосп імені Калініна. У 1989 році школа перейшла на 9-річний термін навчання (стала неповною середньою), а в 1990 році отримала статус середньої.

Сьогодні наставники працюють над проблемою виховання в учнів загальнолюдських цінностей, що дуже важливо і актуально в нинішній час.

Людмила КОНДРАТЮК ***(с. Жидичин)***

ПРОСВІТЯНСЬКІ СТЕЖКИ В ЖИТТІ ОЗЕРЦІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ

Озерце – невелике село Ківерцівського району Волинської області. Його площа - 116,9 гектарів. Межує з селами Клепачів, Кульчин, Небіжка. У 140 дворах проживає 392 жителі. З них працездатного віку – 205; молодь (віком 16-28 років) – 67 осіб. Відстань до районного центру – 11 км, до обласного – 12. Через село проходить об'їзна траса сполученням Київ – Ягодин.

У селі розташована сільська рада, до складу якої входять села Озерце, Небіжка, Клепачів. Діють загальноосвітня школа І ступеня , будинок культури, бібліотека, ФАП, відділення зв'язку, магазин з продажу товарів повсякденного попиту, фермерське господарство "Обрій", ПП по ремонту та обслуговуванню автотранспорту "Рено", ТзОВ "Діоніс", підприємство з виготовлення виробів з латуні, пилорама ТзОВ "Сіаль", Свято-Покровський храм УПЦ.

З північно-західного боку від с.Кульчин та з північно-східного від Клепачева село відмежовують лісосмуги.

Назву селу, найімовірніше, дало озеро – Озерце, розташоване на околиці.

Перша віднайдена нами в архівних документах згадка про Озерце датується 4 червня 1570 р.:"Донесение возного о том, что сын Владыки Луцкого пан Василий Борзобогатый-Красенский пану Кшиштофу Граневскому предоставил подлиный королевский лист, писанный к его отцу Ионе Красенскому, Владыке Луцкому и Архимандриту Жидыченскому, по делу об обмене лежащих в Пинском повете имений этого монастыря сел Торокань, Ричицын, Тевковичи на королевское имение село Озерцы в том же повете"[1].

Отже, у ХУІ столітті Озерце фіксується як село. Але з дещо пізніших згадок дізнаємося, що воно було невеликим. Так, у 1740 році згадується як хутір. Про це можемо прочитати у книзі О.П.Крижанівського "Церква у суспільно-економічному розвитку Правобережної України XVII-першої половини XIX ст.":"Обростав маєтками Жидичинський монастир. Він володів селами: Жидичин, Боголюби, Божниця, Кужель, Рокині, Дідичі, Сапоговичі, Клепачів, хуторами Озерце, Омеляники, Підгайці, урочищами Васильки і Солтиси (нині Конопелька). В них налічувалося 88 дворів" [2].

Ще одна, дещо ближча до наших днів згадка про село, - це сумаріум документів Жидичинського монастиря, виданий 6 вересня 1821 року відносно приналежності сіл Клепачів, Озерце, Небіжка та урочищ Грем'ячого та Липовець [3].

У 20-ті роки ХХ ст. село розміщувалося навколо озера. В одній хаті могло тулитися по кілька сімей: батьки, сини з дружинами, дочки з зятями, а у кожного – свої діти. Такий уклад життя вимагав змін. Відтак, у середині 20-х років озерчуки " з села" почали вибиратись "на хутори", щоб роз'єднати сім'ї і забезпечити їх житлом. Тому у селі найпоширеніші прізвища: Охоцькі, Токарчуки, Солтисюки, Чигрини, Чигринюки, Терпелі, Терпелюки, Садовські, Гаврилюки.

З плином часу село повністю змінило первісне місце розташування: озеро лишилось далеко збоку. І як згадка про давнє – одна хатинка поряд, в якій і донині мешкають нащадки роду Григорія Чигрина.

1927 рік в історії Озерця відзначився по-особливому: 25 червня було відкрито філію товариства "Луцька повітова Просвіта". Налічувала вона 27 членів. Головував Радою Гаврилюк Павло, скарбником був Солтисюк Матвій і Терпилюк Захар – секретарем [4].

При філії була читальня. З "Відомостей про рух бібліотеки Жидичинської філії за 1927 рік" з'ясовуємо, що її фонд налічував 1400 книг, бібліотекою користувалося 133 дорослих і 57 дітей. Крім того, були ще 4

похідні бібліотечки, які обслуговували філії в Озерці, Кульчині й Рудці Козинській”[5].

Докладніше про специфіку просвітянської роботи на селі, але вже на початку 30-х років, згадує жителька с. Озерце Гловацька Уляна Гнатівна, 1916 р.н.: “Коли мені було 18 років, кликали вистави ставити. В селі було багато молоді, але і багато з них неграмотні, а я хоть пару клас мала, то і роль добре вчити могла. Грала я роль Наймички, а Жемчужний Володимир - Пана. І була така сцена, де я мала його злякатися так, що тарілка, впавши з моїх рук, повинна була розбитися. Я “злякалась”, тарілку кинула, а вона не розбилась, то я її ногою, ногою”. А ще Уляна Гнатівна, якій сьогодні більше за 90, бідкається: ”Що то за життя настало: таке давнє пам’ятаю, а що сьогодні робила – вже не знаю”.

Але ті давні її спогади для нас нині надзичайно цінні. Окремі з них стосуються ролі у “Просвіті” Жемчужного Володимира Івановича (1889-1970), адже він був своєрідним заводієм і організатором. Він був першим співаком на селі. Такого голосу не почуєш і в оперетах, бо співав так, що аж лампи гасли. Односельчани пам’ятають, як у 40-х роках він зібрав струнний оркестр, в якому нараховувались 12 видів різних інструментів. Сам грав на басі і хлопців сільських вчив.

“ У нас до 5 таких музикантів було, що і у виставах грали, а потім і на танцях у клубі. Які то танці були!” – згадує Уляна Гнатівна. А Саратова Євдокія Герасимівна, 1922 р.н., пригадує, що місцевим клубом служила звичайна селянська хата, крита соломою. Жемчужна Людмила Володимирівна,1932 р.н., остаточно заповнює нашу уяву про колишні вечорниці: ”До нашого клубу ходила на танці молодь з усіх довколишніх сіл і навіть з-під аеродрому Жидичинського. А старі по хатах не сиділи, а теж ішли на танці. Позаймають усі лавки і пильно музик слухають, а молодь все танцює. А десь об 11 вечора хлопці замовляють “танець для старих і марш додому . “Після такого урочистого відпровадження їх , молодь танцювала до світання”.

“ У війну вистав не робили, - згадувала Ляшук Ніна Фадеївна (1923 – 2004), а от пізніше, у 1948 р. ставили “ Наталку-Полтавку”. Петра грав Ляшук

Петро, Наталку – Швець (Чигринюк) Ольга, Терпелиху – Криворучко (Солтисюк) Лідія, Миколу – Себастьян Охоцький, Возного – Леонід Баєв, Виборного - Федорчук Василь. Костюми і декорації робили самі, а репетиції проводили в старій хаті Мусія Хом’яка “.

Цей час пригадує Лідія Криворучко (Солтисюк), 1927 р.н.: ”керівником нашим був директор школи Марко Євницький, а ставили тоді ще “Безталанну”, “Вишневий сад”, “Ой у полі нивка”, ”Пошилися у дурні”. І до числа акторів, крім вищезгаданих, вона долучає Жемчужну Людмилу, Швеця Мирона, Генюка Андрія, Солтисюка Євгена, Криворучка Володимира.

Кількома словами зупинюсь на постаті організатора дозвілля тогочасної молоді - Марка Антоновича Євницького. Певний період свого життя вони з дружиною жили і працювали у сусідньому Клепачеві. Марко Антонович сам організував колгоспний хор, проводив репетиції, наполегливо і терпляче відшліфовував з хором кожну пісню, кожний її куплет. А безпосередня вчительська робота тільки допомагала у занятті улюбленою справою. Тому й не дивно, що зумів згуртувати три села ради – Озерце, Клепачів, Небіжку, аби донести до пересічного селянина просвітянські ідеї.

Коли у 1965 році почали будівництво нового приміщення клубу (організував тодішній голова колгоспу Мисник О.),за три роки відкрили його урочисто, але від самодіяльного театру залишились лише згадки та в окремих акторів костюми. Ніна Ляшук не без ноти докору коментувала: ”Доки всі були однакові – безпартійні, то і вистави були”. Так безповоротно зникла в Озерці “Просвіта”.

Але клуб у нас є, і сьогодні не можна сказати, що він не діє .Багато років поспіль завідувачем клубу пропрацював Ткачук Володимир Васильович, але відколи пішов на пенсію, у 2002 році, на посаді його змінив на короткий термін Строцюк Павло Євгенович, а менше ніж через рік завідувачкою стала Сіжук Любов Іванівна.

Спільно з Любов’ю Данилівною Бальбузою – нашим бібліотекарем – вони – подвижники, рушії культурно-масового життя нашого села. Хоча для Любові Данилівни основне – робота з книжкою: донести до селян новинки літератури (а їх останнім часом у нашій бібліотеці ой як помітно збільшилось), урізноманітнити асортимент періодики, щоб було що прочитати як дорослим, так і дітям, а найголовніше – зацікавити, залучити потенційного читача до бібліотеки.

Та ці проблеми, коли наша бібліотекар ходила з хати в хату, запрошуючи всіх “до себе у гості”, давно минули. Вже після першого візиту в бібліотеку переконуєшся, що душа Любові Данилівни відкрита для людей, а щира усмішка осяває її обличчя, коли вона допомагає підібрати тобі потрібний матеріал. Тому не дивно, що її люблять діти. Сюди коли не зайдеш – черги учнів, яким вона змалечку прищеплює любов до книги, вчить не тільки читати її уважно, а й берегти. Для діток і з дітками готує святкові заходи, присвячені пам’ятним датам з життя видатних людей краю. А ще Люба – активний учасник драматичного

гуртка, яким опікується Люба Сіжук.

“Дві наші Люби”- так лагідно називають озерчуки дівчат (Бальбуза Л.Д.,1973 р.н., а Сіжук Л.І. – 1972 р.н.).

А коли зустрінуть їх на вулиці разом, то вже так і знай: готують щось новеньке. “То вже знов артистам ролі понесли”, - коментують знаючі бабусі. І, як правило, воно так і буває.Найгучніше свято, яке збирає у клубі все село, збігається з храмовим празником – 14 жовтня, на Покрову. Після церковної відправи всі жителі разом зі своїми гостями спішать до клубу, щоб подивитись концертну програму і відпочити у широкому колі великої сільської родини.

Завжди концерт намагались зробити самотужки, тому таланти вишукували серед своїх людей. Ніколи не відмовляв у виступі вокальний квартет жінок старшого віку у складі Левчук Галини, Токарчук Марії, Токарчук Антоніни, Герасимчук Орислави. Своїми проникливими релігійними, стрілецькими, народними піснями вони радують слух не лише односельчан, а й неодноразово були гостями свят у сусідніх селах та творчих звітів клубу.

Такі ж слова вдячності за любов до пісні хочеться адресувати “Калиноньці” – вокальній групі жінок села дещо молодшого віку у складі: Сіжук Любові, Бальбузи Любові, Бондар Галини, Велько Алли, Котельчук Світлани, Сагайко Ольги.

Організатори свята намагаються зробити концертну програму цікавою, веселою, розважальною і навіть повчальною. Відтак, у віночку номерів переплітаються вірші, пісні, гуморески, інсценівки, вшанування довгожителів, новонароджених, молодят, які протягом року взяли шлюб у нашій сільській раді.

Щоразу приємно дивують дитячі таланти. Так, Аліна Каленюк,1996 р. н., ще на святі 2005 року продекламувала власний вірш про рідне село.

Стало доброю традицією кожного такого свята відзначати двір зразкового порядку і високої духовної культури. Першими переможцями цього конкурсу стала сім’я Матвія та Ніни Солтисюків.Тоді було названо ще дві сім’ї переможців із Небіжки та Клепачева, адже перше свято було спільним для усіх трьох сіл ради.

Сформувався аматорський драматичний гурток – люди різного віку та різних професій, без спеціальної акторської освіти, але об’єднані спільною ідеєю: Сіжуки Любов і Віктор, Котельчуки Світлана та Валерій, Бальбузи Любов та Павло, Сагайко Ольга, Вельки Алла та Ігор, Бондар Галина, Заяць Олександр, Задорожна Світлана, Степанюк Іван, Денисюк Надія, Євтушик Тетяна, Ворсенюк Юрій, Терпелюк Юрій, Домбровський Юрій, Баєва Надія…Під гаслом: ”Вміємо трудитись – вміймо відпочивати” вони відривають від своїх щоденних клопітких буднів скупу годинку-дві на репетицію. Тай тих репетицій може бути всього лише дві-три, але як окрилює: ”Ви виступали прекрасно!” І ніхто не зважає на те, що у середині тексту актор несподівано згадує, що абсолютно не пам’ятає наступної репліки, і трагічна сцена перетворюється на комічну (як це було при постановці Шевченкової “Наймички”, коли Марко, не дочекавшись смерті Ганни, повалився біля її ліжка замертво, а вона, бідна, не знала, що й робити: помирати чи вже оживати). Це вже спогади…Приємні, до сліз веселі спогади, які лише додають бажання працювати, вдосконалюватись, щоб проводити дозвілля з користю.

На творчому звіті у м. Ківерці 2003 року ми запам’ятались “Бабою Параскою та бабою Палажкою”. У 2004 поставили Шевченкову “Наймичку”, 2005 року до Шевченкових свят приурочили уривок з “Тополі”. У село Ольганівку Рожищенського району з концертом возили інсценівку про сучасну Проню Прокопівну з добре знаної п’єси “За двома зайцями”.

Завітайте до нас на свято Покрови. Ви будете приємно здивовані і непогано відпочинете. Адже творчих задумів у наших дівчат ого-го як багато! Та і клуб став не тільки гарнішим, а й теплішим, адже у 2007 році старі вікна замінено на енергозберігаючі металопластикові, утеплено приміщення бібліотеки, закуплено потужний автономний котел на тверде паливо. Сонячного літнього дня на свято Петра і Павла у 2008 році святкували 40-річний ювілей нашого клубу, будівництво якого зініціював і організував тодішній голова колгоспу Мисник Олександр.

І за усією цією красою стоять люди. Найщиріші слова вдячності кажемо усім, хто причетний до цієї благородної справи. А це спонсори (адже їхня фінансова підтримка була дуже вагомою поряд з коштами місцевого бюджету), підприємці, які відгукувались на перший поклик і спішили рятувати ситуацію: Лащук П.М., Глушко В.І.,Коваль В.І.,Чемерис В.В.,Лєснік В.В., Матвійчук Л.В.,Мельничук П.Н., Бандура М.А., Барабаш М.С., Лещишин А.Ю., Ущин О.В.. Мудрими порадами і хорошими майстрами виручав Гайдук О.Б., справжньою “швидкою допомогою” була бригада майстрів ПП “Руслан”.

І, звичайно ж, самі жителі села. Нинішня очільниця сільської громади Євгенія Михайлівна Терпелюк зуміла згуртувати та об’єднати у цій важливій справі людей різних вікових категорій, адже кожному

боліло своє: старші жили спогадами юності, а молодь плекала надію на своє веселе завтра. Бувало, що в день по 10-15 людей трудилось біля клубу, доводячи справу до логічного завершення.

За доброю християнською традицією кожна справа починається з молитви. Два священики - з Озерцівського Свято-Покровського храму отець Павло та з Клепачівського Свято-Іллінського отець Володимир - вознесли свої молитви за усіх, хто трудився на благо села і виконали почесну місію, освятивши оновлене приміщення клубу, аби в ньому звершувались добрі діла.

У концертній програмі взяв участь квінтет Волинського народного хору. Зачарували своїм співом заслужена артистка України Алла Опейда з донькою, лауреат всеукраїнських конкурсів та фестивалів Наталя Кулеша.

Проте життя вносить свої корективи, і за станом здоров'я Люба Сіжук передає клуб новому керівнику, режисерові за фахом – Надії Володимирівні Баєвій, 1956 р.н., яка з 1976 по 1982 рр. працювала у ньому художнім керівником. І вже під її керівництвом у 2009 році на Трійцю було проведено гучний фестиваль української пісні та добросусідства під девізом: "Найкращий родич – то сусід". На свято були запрошені гості з усіх довколишніх сіл: Небіжки, Клепачева, Кульчина, Жидичина, Липлян, Дачного, Прилуцького на чолі з керівниками територіальних громад. Щедрі сусіди привезли дарунки на будь-який смак: хтось радів вітанням, піснями, гуморесками, а хтось тішився хлібом, калачами, медом, горілкою і салом. Сільський голова Прилуцького Віктор Георгійович Кирилюк, який брав участь у концерті, у захваті сказав: "Про організацію і проведення такого свята можна тільки мріяти". Клуб переповнений глядачами, а на подвір'ї розгорнулись торгові точки, жаряться шашлики, вариться куліш і плов. А на завершення, як годиться, вечір відпочинку, який прикрасив своїми піснями, дотепними жартами та захоплюючими конкурсами ВІА "Сім'я".

Тому й бажаємо усім культпрацівники успіхів у нелегкій просвітянській роботі! Інтригуйте і дивуйте своїми творчими планами, зацікавлюйте новими концертами, преконуйте у важливості співпраці.

1. Волынские епархиальные ведомости, 1899.

2. Історія Правобережної України XVII – першої половиниXIX ст. - К.: Вища школа, 1991.

3. Мартинюк Я. Товариство "Луцька Просвіта"та українська книга // Минуле та сучасне Волині: матеріали конференції. – Луцьк, 1998.

4. "Роде наш красний…": Волинь у долях краян і людських документах. – Т. 3. – Луцьк : Ред.-вид. відділ "Вежа" Волинського державного університету імені Лесі Українки, 1999.

5. Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2044 / Составитель О. И. Левицкий, - К.,1988. – Л. 53.

Олег КОНДРАШИНА ***(с. Хорлупи)***

СЕЛО У ВЕРХІВ'Ї КОНОПЕЛЬКИ У СПОГАДАХ МОГО БАТЬКА ВОЛОДИМИРА КОНДРАШИНИ

І хлібом, і квітом,
І прадідом-дідом
Пахне рідне село,
Моє рідне село.

А.Демиденко

Випало мені жити і працювати в своєму рідному селі Хорлупи з дитинства і по сьогоднішній час. Будучи головним агрономом колгоспу, довелося перебувати в гущі своїх земляків-старожилів, чути їхні розповіді з прадавнього минулого Хорлупів. Стародавня його історія переходила з покоління в покоління, а в ній – дух любові до своєї землі, працелюбства, таланту наших селян.

Місцем заснування села був півострів серед непрохідного болота, що утворилося притоками річки Конопельки у її верхів'ї. На півострові була висока гора, покрита лісом. Тепер тут ферма, а вигляд місцевості дуже змінився.

Під час татаро-монгольської навали в 1241 р. люди з південної частини нашого краю, густо населеної людьми, знайшли прихисток на півострові серед болота, що мав стратегічно вигідне становище у випадку оборони, бо до нього був вузький, болотистий, зарослий чагарниками прохід. Так на півострові утворилося

постійне поселення.

Люди, щоб виживати, почали освоювати навколо півострова родючі землі, а зі збільшенням поселення – будувати житло.

Перше поселення виникло і започаткувало село, де і тепер є вулиця Середня, розміщена на високому місці рельєфу неподалік півострова.

Подальша забудова йшла на південь і північ Середньої вулиці. Південна вулиця називалася Кічкарівка, а північна і донині називається Куток. В центрі поселення на півострові з часів заснування села були могилки і церква.

Коли копали траншеї для будівництва корівника у 1950 р., то виявили давнє поховання, що підтвердило місце заснування села та дало привід для роздумів і спогадів старожилам про його минуле. Назва села походить від слів «Корь лупи», Королуп, Хорлуп, Хорлупи.

В навколишніх лісах було багато різних порід дерев, з яких лупили кору (дерли лика), а продавали в Олиці на торговищі лика і постоли. Відомо, що це взуття закуповували тут для спорядження княжого війська.

З часом навколишня територія впорядковувалася, було вирівняно і поглиблено русло Конопельки, а болото перетворили на стави, котрі потім були осушені з допомогою викопаних вручну канав, засіяні травами (за часів поміщика Галика), і донині вони використовуються як сінокіс і випас для худоби.

Олександр Цинкаловський пише, що село Хорлупи згадується в XV столітті, коли князь Лев Свидригайло надає село Хорлупи разом із селами Новосілки, Бакорин, Покащів православним владикам Луцька Острозьким. Волинський князь Лев Свидригайло князював у 1430–1452 рр., прихильно ставився до православних і надавав у володіння єпископства багато містечок і сіл Волині.

В XVI столітті на півострові серед болота був земляний оборонний замок, на місці якого в XIX столітті збудовано палац поміщиків. Багато оборонних замків і різних укріплень будувалося населенням для захисту від татаро-монгольської навали, котра продовжувалася впродовж багатьох років, спустошуючи край. В Хорлупівському замку було 3 гармати відлиті, 2 залізні, 56 рушниць, 20 гаківниць. До замку належали села Новосілки, Бакорин, Покащів, з яких складався гарнізон замку. Уся зброя цього замку належала владиці Юрію Борзобогатому.

З цього випливає, що перша згадка в історичних джерелах про село Хорлупи (середина XV століття), - це не його початок заснування. А засноване воно багато раніше, в середині XIII ст. під час татаро-монгольської навали.

В околицях міста Олики на багатих родючих землях вирощувалися зернові, відгодовувалося багато худоби, що продавалася на ярмарку. В Луцьку і Володимирі проводилися кілька разів на рік великі торги, куди з'їжджалися купці з багатьох міст Волині та з нашого краю – Клевані і Олики.

Щоб вигідно з'єднати східні і західні краї Волині, сприяти розвитку торгівлі, через Хорлупи будується дорога, що вела з Клевані через в'їзну браму в Олиці, понад Оликою, через села Дідичі, Одеради, Покащів, Хорлупи і до Луцька. Ця дорога прокладена через підвищення рельєфу і болота. Тому нова дорога прокладалася по прямій лінії Олика–Луцьк через Хорлупи. Називалася вона шляхом. Ця дорога відіграла важливу роль для розвитку села. Вона розділила болото біля півострова на дві половини, що дало можливість регулювати рівень води в ставках, які утворилися по обидва боки.

В 1574 р. містечку Хорлупи надається Магдебурзьке право, як досить розвиненому в ту пору населеному пункту. Шлях через село приносив певні прибутки місцевій владі.

Містечко Хорлупи згадується (П. М. Сас. «Феодальні міста України») в 1562 р., коли купець Яцко Стецкович підписав контракт з Луцьким єпископом Марком Журавницьким щодо побудови заводів для випалювання попелу (поташ) під містечком Хорлупи.

В 1564 р. в містечку був водяний млин. Як відомо, водяні млини належали до складних технічних споруд того часу. Збудувати млин вдалося після прокладення дороги через Хорлупи з Олики, котра розділила болото біля замку на дві половини. На мосту через річку Конопельку, що пропускав воду з південної частини в північну, було збудовано шлюз. Також поглиблено і змінено напрям річки. Це створило умови, щоб з допомогою шлюза створити водосховище з південної частини дороги, навколо замку, і регулювати подачу води до млина, забезпечувати його роботу цілорічно.

Млин був побудований на річці Конопельці на відстані 300 метрів від її притоки, що і нині називається Рудка. Тут збереглася частина греблі, яка перекривала вихід води з водосховища, що нині називається Кухорщина, створюючи необхідний запас води для роботи млина. В 1978 р., коли поглиблювали русло річки Конопельки і її приток, то там, де був млин, екскаваторник Іван Ничкалюк виявив дубові колоди, які добре збереглися у вологому ґрунті.

Понад млином через греблю була дорога, яка вела через Іваницький гайок з села, що тоді тягнулася від кутка до нинішньої школи і йшла на Ботин і Пальче. В Іваницькому гайку було розмаїття дерев і багато липи.

Всі жителі Хорлуп мали в своєму володінні худобу. Найбільше її мали бояри, котрих в Хорлупах проживало 3 сім'ї, а також священик.

В травні 1569 року під час розбійного нападу на містечко Хорлупи шляхтича Миколи Дорогостайського було пограбовано майно, господарський реманент, особливо потерпіли бояри.

Згадується містечко Хорлупи в акті від 22 червня 1565 р. про скаргу від імені владики Луцького Марка Журавницького на урядника Романівського про захоплення орних земель в хорлупському церковному маєтку. Містечко Хорлупи на ту пору, порівняно з іншими селами, було привабливе своїм розвитком і розташуванням на важливому шляху. Його примітили олицькі князі Радзивілли, котрі володіли Оликою, навколишніми селами та лісом навколо Цумані. Князі задумали заволодіти містечком Хорлупи з його родючими землями, багатими навколишніми лісами, в центрі з добрим маєтком і оборонним замком. Вони звернулися з своїм наміром до польського короля Генріха. Король своєю грамотою 25 березня 1574 року дозволив владиці Луцькому Іоні Красненському обміняти церковний маєток в містечку Хорлупи разом з селами Бакорин, Покащів, Новосілки князям Олики Миколі, Криштофу, Юрію, Ольбрехту і Станіславу Радзивіллам на маєток в селі Фалемичі Володимирського повіту разом з селами, приналежними до нього, і церквою Василівською в місті Володимирі. Таким чином відбулася зміна власності містечка Хорлупи від церковної Луцької єпархії до приватної князів Радзивіллів.

Михайло Грушевський писав («Історія Руси-України», том 5, стор. 492), що владики часто розпоряджалися на свій розсуд церковною власністю, дарували своїм родичам і приятелям, продавали і заставляли для своїх потреб. Це було не на користь православної церкви. Іона Красненський Борзобагатий проміняв владичий замок Хорлупи Радзивіллам на дрантиве сільце, взявши собі в кишеню 1500 золотих додатку.

Перед цим син Борзобагатого зі своєю дружиною Ганною з владичого замку Хорлупи забрали всю зброю, з церковного маєтку – збіжжя і худобу, різний інвентар до Красного маєтку (с. Красне на Рівненщині).

Пізніше з'явилася скарга соборного духовенства про те, що невістка Іони Борзобагатого Ганна з синами пограбувала Хорлупи і викрала привілей великого князя Свидригайла на містечко Хорлупи і прилеглі до нього села Новосілки, Бакорин, Покащів.

В цей період, як свідчать акти єпископства, був священиком Прокопій Спаський, котрий мав землю біля могилок, де і мав хату та інші господарські будівлі. В даний час місце біля могилок називається Спасеним гайком - за прізвищем священика, що будував з громадою церкву і довго проживав в церковному будинку, вів власне господарство на церковній землі.

Середина XVII століття була ознаменована подіями хмельниччини. 30 серпня 1648 р. Олика була зайнята козаками Богдана Хмельницького. 14 червня 1651 р. місто оточив Іван Богун.

Жителі навколишніх сіл брали активну участь у повстанні Северина Наливайка.

В кінці XVII століття, коли було зруйновано Запорізьку Січ військами царської Росії, козаки були розселені по степах для господарської діяльності. Багато їх приїхало на Волинь. В Хорлупах закупили землю, що належала вільним селянам, колишнім боярам.

Після придбання містечка Радзивіллами на території оборонного замку на мальовничому пагорбі серед водного плеса було збудовано палац, в якому проживали урядники маєтку. Навколо палацу сформовано парк з різних порід дерев, що росли в природніх умовах лісу навколо замкової гори. В парку навколо гори було прокладено два яруси доріжок для прогулянки господарів та їх гостей, але туди не допускали селян. Навколо були величезні стави, що разом з парком і палацом створювало дивну красу і неповторність. В маєтку було до тисячі гектарів орної землі.

На початку XIX ст. Радзивілли продають обійстя Сморщевським. Хорлупівські селяни опинилися в неволі нового власника-католика, який не мав прихильності до православних.

Після польського повстання 1863-1964 рр. селом заволодів його учасник Зигмунд Мілевич, аж до 1939 року. В Олиці до цього часу на польських могилках зберігся склеп цієї родини.

За Мілевичів було добре розвинуте господарство, в якому працювали жителі села і ті, що проживали в «чвораках» (будинки для робітників, що належали власникам маєтку).

Усім, хто працював в маєтку, поміщик надавав по 0,25 га присадибної землі, забезпечував дровами, кормами для худоби, оплачував працю так, що сім'я забезпечувалася всім необхідним для прожиття. В ту пору в Хорлупах було 106 дворів, 832 православних жителі, 220 католиків, 4 протестанти, 38 євреїв, 3 караїми.

З селом пов'язало свою долю три покоління священиків Васькевичів, котрі були на парафії з 1800 по 1920 р. З 1800 р. - Федір Васькевич, котрий закінчив Луцьку семінарію, що була в Жидичині. Сім'я Васькевича Федора була похована в родинному склепі біля Преображенської церкви, яка знаходилася в тому місці, де нині могилки. З 1849 р. священиком був син Федора Васькевича Михайло Васькевич, котрий мав чин протоієрея. За його клопотанням в селі була відкрита церковно-приходська школа, за що його архієпископ Антоній нагородив грамотою. Школа знаходилася на місці нинішньої автобусної зупинки. Тут вчив дітей один вчитель.

На початку XIX ст. в село прибувають нащадки козацьких родин, що змушені були покинути місця свого проживання через скасування козаччини.

Цар Олександр II перед Московським дворянством заявив: «Краще ска-сувати кріпацтво згори, ніж чекати, доки кріпаки скасують його знизу».

Маніфестом царя від 19 лютого 1861 р. було скасовано кріпосне право, реформа ліквідувала залежність селян від поміщиків. Після цього одні селяни отримали землю і почали господарювати, інші залишилися в поміщиків найманими робітниками. В Хорлупах утворилася вільна селянська громада, котра жила за принципом місцевого самоврядування і обрала старостою Кирила Вітковського, що походив з давніх вільних селян. Служив він громаді довго і вірно.

Селяни, звільнившись від кріпацтва, не мали досвіду господарювання, хто не розрахував, як використати запас власного зерна, часто не мав насіння для посіву. Сільський староста організував громадську комору взаємодопомоги, куди в жнива селяни здавали частину зерна, а кому було потрібно, то позичав до нового врожаю.

Селяни за допомогою старости вирішили на сході збудувати нову церкву. 1883 року її освятили на честь святого Василія Великого.

1913 року відкрилася нова школа.

З початком Першої світової війни село опинилося в прифронтовій зоні. Австрійці, щоб вимостити дорогу, розбирали будівлі, вирізали ліс. Було прокладено вузькоколійку, в поміщицькому палаці розташувався штаб австрійських військ, а в церкві та школі - госпіталь.

По війні поміщики Мілевичі продали більшу частину своєї землі, яку купували в основному поляки, котрих з'явилося в селі до 30 сімей. Селяни вирішують перейти господарювати на хутори. За рішенням сільського сходу була створена комісія, в яку ввійшли солтис Іван Вітковський, селяни Григорій Тарасюк і Федір Кирилюк.

Протягом 1925–1929 рр. було проведено землевпорядкування, і селяни без будь-яких конфліктів перейшли жити на свої земельні ділянки. Кожен будував хату і інші будівлі на власній, окремо виділеній ділянці.

В 1939 р., коли розпочинається війна гітлерівської Німеччини з Польщею, поміщик покинув добре розвинене господарство і зник невідомо куди. На місці його маєтку зразу було організоване державне господарство, керувати яким доручили голові місцевого кооперативу, випускнику Тростянецької сільськогосподарської школи Дорофію Гнатовичу Вітковському.

Тяжкими для хорлупівчан були роки Другої світової.

Післявоєнний період характерний для всієї пострадянщини.

Ірина КОРІНЧУК ***(с. Тростянець)***

ТРОСТЯНЕЦЬ

Село Тростянець Ківецівського району має багату і славну історію. За історичними джерелами і народними переказами, виросло в княжу добу, коли гужеві шляхи почали витісняти водні. Його засновниками були князі волинські , які тут, серед лісів, поставили військову залогу для охорони важливого торговельного шляху, а біля неї з'явились і перші поселенці.

Князь Адам Гулевич, що володів навколишніми селами, в Тростянці спорудив дерев'яний храм. Ця церква зникла з історичної карти села, а на її місті в 1648-1650 рр. власники Тростянця, князі Гулевичі, спорудили мурований з оборонними бійницями храм Святої Трійці. Його названо на честь трьох храмів, які були до того в селі Тростянець і загинули від вікових бур, що пронеслись над Волинською землею. Роду Гуревичів в 50-80 роках XVI ст. у Луцькому повіті належав цілий ряд сіл, в тому числі і Тростянець. Гулевичі подарували вибудуваній святині і ряд ікон, а серед них - давній образ Божої Матері, великий за розмірами. Цю ікону було поміщено у верхньому храмі, названому в народі Божа Гора.

Під час національно-визвольної війни українського народу (1648-1654 рр.) селяни Тростянця були її учасниками. За ці роки кількість дворів зменшилась з 61 до 24. Частина населення при відступі козаків відійшли разом з ними на схід, а ті які брали участь у війні і повернулись, були жорстоко покарані князем Четвертинським. Післявоєнний період був тяжким. Розмір панщини дорівнював в середньому 5-6 днів на тиждень. Крім того, селяни повинні були виходити на зажинки, обжинки, закоси, обкоси.

На час інвентарної реформи 1847-1848 років більша частина Тростянця належала чотирьом дрібнопомісним поміщикам, які мали 74 ревізькі душі, 22 селянські двори .

Після проведення реформи 1861 року державні селяни Тростянця одержали 227 десятин землі, в тому числі городньої -24 десятини, сіножатей -71 десятина. Поміщицькі селяни забезпечувались землею гірше, ніж державні. Ті селяни, що одержали землю, щорічно в державну казну вносили по 238 карбованців. Далеко не всім посильні були такі платежі, що призводили до дальшого зубожіння селян.

Тростянець став волосним центром. У 1888 році тут відкрили однокласну церковно-парафіяльну школу, яку відвідувало в кінці XIX століття 30-40 дітей, не тільки Тростянця, а й навколишніх сіл. Половину коштів на утримання школи давали селяни, а частину відпускала Луцька земська управа.

В 1904 році у Тростянці було відкрито сільськогосподарське училище, що діяло до війни. Готували зоотехніків, агрономів, ветлікарів.

На початку XX століття в Тростянці жило 787 чоловік і налічувалось 76 селянських дворів, серед яких третина була бідняцькими. В цей період появились нові землевласники: І.Маркович, Ф.Маєвський, А.Мальцева, С.Соколова, яким належали 420 десятин кращої землі.

Перша російська революція 1905-1907 років і столипінська аграрна реформа сподівання селян не виправдали. Поміщицькі землі вони не отримали. Жити біднякам стало ще тяжче. Тому протягом 1911-1914 років з Тростянця емігрувало в Америку 30 чоловік.

Під час першої світової війни Тростянець був прифронтовим селом.

Після Жовтневого перевороту в Петрограді у селі створюється ревком, до його ввійшли Вишневський Д. І.- голова, М.Д.Кузьмич, С.Л.Паращук.

За Ризьким мирним договором 1921 року більша частина Волинської губернії відійшла до Польші. Тростянець став адміністративним центром гміни. В селі розташувалась управа, в якій працювали польські чиновники, а також поліцейський відділок. Польський уряд оселив у Тростянці вісім осадників, які одержали по 20-30 га кращої землі.

1925 року в Тростянці було відкрито семирічну школу з польською мовою навчання. Навіть в побуті селян заставляли розмовляти польською. У селі працював приватний фельдшер. За один прийом пацієнти платили 1-2 злотих, або продуктами харчування.

Цього ж року засновується товариство «Просвіта».

Весною 1931 року частина селян виявили бажання відділитись на хутори. Ті, що мали менше як по 5 га землі, докупляли її, поселялись в урочищах Смолярня, Хмелева, Затишшя.

Першотравнева демонстрація 1935 року стала найбільш масовим виступом населення в Тростянецькій гміні проти польських властей. Цього дня в урочищі «Обірки» (між селами Тростянець і Хопнів) зібралося понад 200 чоловік з Тростянця, Личок, Хопнева. На шляху до Колок до них приєдналися жителі Острова, Лища, Четвертні, Ситниці, Омельно, Журавич, Домашова, всього близько 2000 чоловік. Об'єднану колону розстріляти польські поліцаї, було вбито 8 і поранено 31 чоловік. Серед вбитих - Надія Тарасюк, Домна Гордіюк, Павло Кривинюк. Після розстрілу Колківської демонстрації у Тростянці і Хопневі було заарештовано і засуджено декілька чоловік .

В середині 30-х років двадцятого століття в Тростянці було збудовано млин. Він належав єврейській сім'ї. Млин працював на газогенераторі, навіть від нього освічувалась вулиця.

У вересні 1939 року в селі було створено волосний і сільський ревкоми (голови П.С.Климчук і І.О.Матвіюк), що займалися розподілом земель, налагоджували роботу закладів соціальної сфери. Жительку села Марію Олексюк було обрано депутатом до Народних Зборів, що відбулися у Львові. У липні 1940 організувався колгосп імені Сталіна, куди вступило 76 господарств. Першим головою став Іларіон Данилович Гордіюк .

Початок Другої світової війни перервав мирне життя. З липня 1941 року село вже захопили фашисти. З осені 1942 року в Хопневі і Тростянці діяла підпільна молодіжна антифашистська організація в складі двох десятків чоловік, якою керував П.Т.Пилипчук. У вересні 1943 року фашисти спалили Тростянець. Залишилось тільки 2 хати. Жителі з уцілілою худобою і хатніми речами перебралися в сусідні села.

У квітні була виведена з ладу вузькоколійка Ківерці-Тростянець, якою фашисти вивозили деревину з околиць.

Протягом 1941-1944 років з Тростянця і навколишніх сіл в Червону Армію пішло понад 400 чоловік. З них 185 чоловік не повернулися.

2 лютого 1944 року село було визволено. За період окупації на території сільської ради було спалено 359 житлових будинків, 710 надвірних споруд, забрано 216 коней, 412 голів ВРХ , 340 свиней, тисячі голів птиці.

В складних умовах проходила відбудова зруйнованого господарства. В лютому 1944 року відновила роботу сільська рада , яку очолив Г.М.Бутинець . До 1947 року було завершено колективізацію :

Тростянець - колгосп імені Сталіна .

Хопнів - колгосп «Червоний Партизан» .

Острів - колгосп імені Шверника .

Лички - колгосп імені Калініна .

Спочатку колгоспи були економічно слабкими . Ременанту і машин не вистачало. Тому на початку 1951 року всі п'ять колгоспів об'єднались в одну сільськогосподарську артіль «Радянська Україна». Головою колгоспу став Федорчук Олександр Павлович. Протягом п'ятдесятих років були збудовані приміщення для худоби, свинарники, адміністративні приміщення, прокладено дорогу з твердим покриттям, проводилась електрофікація.

В 1953 році в селі було побудовано двоповерхову середню школу, в якій навчалися шановані люди: Семенюк М.М., Веселуха В.О. , Ольхович В.О., Нісімчук А.С., Кривинюк А.М., Климчик В.Г., Козлов В.М., Мосійчук С.О., Вишневський П.Л. …

Навчали дітей педагоги Ольгович Марія Макарівна і Володимир Васильович , Павлюк Микола Іванович та Анастасія Афанасівна , Шевчик Марія Михайлівна і Олександр Дорофійович, Джулай Олексій Терентійович та Галина Олександрівна , Поліщук Христофор Олександрович і Марія Іванівна , Белінська Марія Павлівна та інші. Педколектив очолює Глинський М.Є. В школі працює 20 наставників, які навчають 160 дітей. В Хопневі та Острові працюють початкові школи.

Великі зміни в господарському і культурному житті сіл відбулися в 60-х роках. У1964-1980 роки колгосп очолював Шуліпа П.П. За цей період колгосп отримав нові трактори різних марок, вантажні автомобілі, зернові і силосозбиральні комбайни, льонопереробні агрегати, електродвигуни тощо. В колгоспі діяла птахофабрика, молокозавод, вапняний завод; займалися бджільництвом, садівництвом розведенням риби у ставку села. Колгосп виходив переможцем серед господарств району та області по показниках в галузі рослинництва та тваринництва.

Передовиками були доярки Матвіюк Килина Матвіївна, яка надоїла від кожної закріпленої за нею корови по 3404 кг молока; Сваха Ганна Михайлівна, яка надоїла за 1971 рік від кожної закріпленої за нею корови по 3105 кг молока і була нагороджена державними орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора; Яковчук Любов Ничипорівна, яка надоїла від кожної закріпленої корови по 3400 кг молока; Климчик Єва Модестівна, яка надоїла від кожної закріпленої корови по 3165 кг молока. Тракторист-орденоносець Максимчук П.П. працював в колгоспі 45 років на тракторах різних марок. Викокі нагороди отримали ланкова Веселуха Л.І., Дашкевич Є.К. - бригадир огородньої бригади. Голова колгоспу Шуліпа П.П.- нагороджений найвищим в той час орденом Леніна.

Протягом 60-х років закінчилося переселення людей з хуторів у села. Було побудовано 50 житлових будинків. Селяни почали отримувати щомісячну заробітну плату. В їх будинках з'явились радіоприймачі, телевізори, швейні, пральні машини, велосипеди, мотоцикли та інші речі домашнього вжитку.

1965 року було відкрито Обеліск Слави загиблим у роки Другої світової війни односельчанам.

У 1967 році за кошти колгоспу «Радянська Україна» при сприянні Тростянецької сільської ради було побудовано Будинок культури на 300 місць, встановлено кіноустановку, відкрито бібліотеку. Працював хор, драматичний гурток, духовий оркестр, в яких брали участь жителі сіл сільради.

1968 рік подарував односельчанам спортивний комплекс. Збудовано продуктовий та промисловий магазини, заклад харчування - чайну, лазню, автостанцію.

Мережа медичних закладів починає розвиватися 1947 року з лікарні на 25 ліжок та амбулаторії. Також діяв пологовий будинок на 10 ліжок. У 1956-1961 роках – тубдиспансер, головним лікарем якого був Чуприн І.П. Протягом 1961-1975 років тубдиспансер працював як санаторій. В 1981 році було відкрито на його базі відділення реабілітації районної лікарні на 50 ліжок , а з 2001 року в цьому приміщенні відкрито відділення медико-санітарної реабілітації з обслуговування одиноких, самотніх людей. В ній знаходиться 28 чоловік. Обслуговують їх один лікар, молодший медичний персонал - 5 чоловік, та 15 технічних працівників.

В селі працює дитячий садочок, поштове відділення, десять торгових точок різної власності,

фермерське господарство «Поляна», на базі якого працює ковбасний цех, готель, магазин, сільськогосподарський виробничий кооператив «Україна», ветлікарня.

Сільську раду в період формування об'єднаних територіальних громад очолює Олександр Ковальчук.

Надія КОРНІЙЧУК *(Луцьк)*

ПІД ОБРІЄМ СВІТЛА. ПРОСВІТЯНСЬКИЙ РУХ НА ВОЛИНІ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ НА ВОЛИНІ

Луцька повітова "Просвіта" заснована була в 1918 році на Волині і поширилась інтенсивно відкриттям філій. Прийшла до нас під впливом просвітянського руху в Галичині і, зокрема, у Львові. Засновником "Просвіти" на Волині і головою ради був Євген Іванович Петриківський – високоосвічена й ерудована людина, громадський та державний діяч, гуманіст. Він випустив бюлетень до 10-річчя волинської організації "Просвіта" на Волині". Його доньки, що досі проживають у місті Львові, підтверджують це, спираючись на документи, які зберігаються у них. У невеликому за об'ємом підсумковому документі відбитий розвій і добрі справи, шляхи й методи потужної праці просвітян у 20-х - початку 30-х років.

Товариство "Просвіта" розбудило духовний стан українського народу, відіграло велику роль у збереженні і зміцненні нації. Довело, що ніякому завойовнику не вдасться асимілювати народ, якщо він у неволі. Волинська "Просвіта" дала по всьому нашому Краю-Волині відважних героїв-борців, які віддали своє життя за Україну.

А це був час, коли Волинь і Східна Галичина були під п'ятою шовіністичної II Речі Посполитої, внаслідок несправедливо укладеного Ризького договору, постійною політикою якої було пригнічення українців на всіх ділянках суспільного і політичного життя. Час, коли поляки були на території корінного українського люду спокон віків і складали понад десятикратну більшість (близько 80%) порівняно з польською меншиною (7%). З чим вони не бажали рахуватись. Постійним гаслом їхніх чиновників було: "Нє бендзє ніґди України в Польще!"; або: Нєндза триклєнта!", "Цо ви хцецє Україну будоваць... ваша маць!". Душили, як могли, принижували, судили, карали, вбивали... Свобода українського народу була дуже дозована. Українці не мовчали, гуртувались в громадські комітети, націоналістичні організації; просвітяни вивчали, читаючи з бібліотек книги, нашу історію, ставили аматорськими колективами українські п'єси, співали в хорових колективах народних пісень тощо. У 20-х роках поставали філіали у навколишніх містечках і селах, і невдовзі охоплена осередками майже вся Волинь.

Найпершим з них був осередок в Рожищах (28.III.1920 р.). На якомусь відтинку часу він занепадав, затим розвивався з новими, свіжими силами. У Жидичині (19.II.1921 р.), в Клепачові (15.05.1927 р.), Кульчині (12.07. 1927 р.), селі Ківерцях (Прилуцьке) (12.07.1927 р.) тощо. Дуже діяльними, масовими працювали філіали "Просвіти" в селах Лаврові, Олиці, Піддубцях, Буянах, містечку Торчині і багатьох інших віддалених місцевостях. Жидичнський осередок був одним з наймасовіших і найдіяльніших серед інших.

Знаменно, що в Буянах Луцького району довший час проживав, заставши ще й нашу незалежність України, ветеран-освітянин, який до глибокої старості не припиняв просвітянської діяльності, Микола Павлович Куделя. Тільки варто його послухати було зі сцени луцького Будинку культури під назвою "Просвіта", цього підупалого фізично 90-річного лицаря духу у вишиванці і чорному святочному костюмі, як вражав його талан ще й чудового оратора, гарячого патріота України! І це всього з двокласною освітою церковно-приходської школи та плюс самоосвіта. У доробку його не лише кілька написаних ним і виданих книг, але й десятки статей в районній, обласній, всеукраїнській пресі й часописах. Цей невтомний просвітянин, мужній борець за волю України, мученик-в'язень польсько-шовіністичного і більшовицького минулих режимів, все своє життя прожив у серці з "Кобзарем", знав майже весь напам'ять, любов до якого пробудила у нього "Просвіта". За все своє життя він зібрав найбагатшу Шевченкіану, понад 150 "Кобзарів" різних років видань, нині знаходяться у Волинському краєзнавчому музеї, в "Кобзарській оселі", що в його рідному селі Буянах, та мав величезну, понад три тисячі книг, власну бібліотеку у відділі Торчинського історичного музеї, створеного заслуженим діячем культури, істориком Григорієм Гуртовим. Не кажучи вже про часописи, історичні документи. Усе це є безцінним надбанням Великого патріота для народу, для майбутніх поколінь. Ще за життя Україна його не забувала, цінувала, нагородила багатьма Грамотами, почесними титулами, медаллю лауреата премії Фонду Шевченка "В своїй хаті своя правда і сила, і воля". Вже будучи на схилі літ, вболівав за неньку Україну. До нього йшли з усіх куточків не

тільки Волині, України, а й світу. Його також відвідували цілими делегаціями вчителі з учнями шкіл, письменники, журналісти, громадські діячі і владні мужі... Дарували сувеніри, експонати для його збірні, висловлювали вдячність й пошанобу до цієї талановитої з важкою долею людини, письменника-публіциста, спасенного Богом.

Пригадується, як, облікуючи його духовне надбання в "Кобзарській оселі", прозвучало чиєсь: "Чоловік простий селянин, подвижник, все життя орав, сіяв, косив і дивився в небо, вгору," Протягом всього життя самовдосконалювався, вчився сам і вчив інших сіяти добре, вічне на землі, серед людей, вболіваючи кожну мить за долю України. Буянівський осередок процвітав, де б не знаходились його вихідці – на рідній землі чи в діаспорі, з якими Микола Куделя мав тісні зв'язки.

Просвітяни в основному прості, глибоко інтелігентні від роду люди! Довший час в Луцьку проживала колишня просвітянка, громадська активістка з Жидичина Ніла Бондарчук. Дружила зі свідомою українкою Наталією Тиравською, донькою відомого державного діяча в містечку Ківерцях, пізніше емігрувала в Австралію.

Як розповідав Лавр Кушнірук, що осів після більшовицьких репресій в смт.Бучі під Києвом, зі своєю тіткою Зінаїдою Кушнірук, що їхнє село було колись в занепаді після Першої світової війни. Біженці, повернувшись з далеких глибинок колишньої імперії, застали, замість своїх колись облаштованих господарств, одне руйновище. Лише кропива, будяки й лобода вище людського зросту! Жили у наспіх зліплених халупах і землянках, збирали по полінцю, аби спромогтись на господарку. Господарювати було нічим. У селі з грамотних людей були всього піп та жид-лихвар. Зібрались селяни, порадились: треба щось діяти! З чогось починати? Лихваря не виженеш, влада не дозволить. Включались в роботу всі, як один, і закипіло! Побудували маслозавод, піднялись економічно. Організували філіал "Просвіти", яка найбільш піднімала свідомість кожного. Ніхто не пив горілки, лихвар збанкрутував, й сам втік з села. Так було й по інших місцевостях. Першим головою "Просвіти" був односелець Бондарук Іван, а згодом його замінив Іван Перчук. У Жидичинській "Просвіті" була чітко налагоджена система статистики, звітів, планування, збір членських внесків, культурно-просвітянська справа через бібліотечну діяльність, читання рефератів, організація розваг, вечірок, концертів. За рахунок своїх заходів відсоткову частину відчисляли на повітову "Просвіту": більше 200-300 злотих, на той час поважну суму. Іноді було за рік прибутку за тисячу. Збереглось фото з хору просвітян с.Жидичина, яким керував чудовий фахівець - реґент Василь Бабіченко, він же керував і церковним хором. Вагому роль у формуванні патріотичних поглядів, піднесенні національного руху відігравало українське духовенство. Особливий успіх мав просвітянський хор, Він виступав на професійній основі не лише в своєму селі, але й в навколишніх.

"Просвіта" опікувалась притулком дітей-сиріт. Тут виступали такі особи як Сілюк Степан (побратим Мефодія Нікітюка по боротьбі за волю України) та Лідія Кушнірук, яка в 1939 році вивісила над Жидичином національний прапор, навіть 90-літньою вже за незалежності вона гордилася своїм вчинком. Зіна Бахова, її племінниця, яка разом з Лідією допомагала підпільникам ОУН, 17-літню сестру якої Любу Бахову енкаведисти спалили у вишківській клуні в 40-их разом з іншими героями – Павлом Петриком, Григорієм Пасічником та Ганною Стельмащук, сестрою командира УПА "Турів" Стельмащука... Просвітянською бібліотекою з фондом у 700 книг завідували Хома, а пізніше Іван Кушніруки з родини Лавра. Патріотична і порядна вся родина. Лавру, 17-літньому в'язню, дивом вдалося врятуватися з Луцької тюрми під час розстрілів у червні 1941 року. А за "других совєтів" він, як і його родина , та інші патріоти села всерівно не уникли репресій, відбули тяжкі гулазькі знущання та каторжанські поневіряння. Тому й не повернувся в рідне село, забороняли "визволителі".

Влада панської Польщі чинила спротив, підсилала бешкетників-провокаторів, (в наш час якби "тітушків"), щоб внести дисонанс, і щоб була зачіпка схопити "до відповідальності" в дефензиву; або підкуповували декого зі слабких, щоб той видавав патріотів (як священика П'ятаченка, його ж і застрілили "свої" за зраду, підстерігши в нужнику у селі Піддубцях). Але просвітяни не розгублювались, були одностайними в боротьбі з такими явищами.

Подиву гідна тодішня національна гідність українців, хоч далеко було не райським тодішнє життя. У найвіддаленіших куточках Полісся місили болото, долали пішки десятки кілометрів, сліпували при лоєвих свічках чи соснових скіпках молоді дівчата-просвітяни, щоб пробудити свідомість в маленьких українців, просвітити, навчивши грамоти, запалити вогонь патріотизму в них до своєї матері-Вітчизни!

На 1929 рік, як видно зі "Звіту стану діяльності філіалів луцької "Просвіти", діяло тут вже 93 осередки, а пізніше збільшилось до 104-х (ста чотирьох) громад.

Не відставала від Жидичинської і Ківерецька "Просвіта", тим більше, що ці два села дружили між собою. У "Звіті" відзначається, що ківерецькі просвітяни домоглись відчислення їхньої Церкви, якої

тільки закладались підвалини після попередньої спаленої, "відчислення від московського Собору в Луцьку", щоб стати українською Церквою. Лише була в проекті відома, як третя Церква в селі: "Протокол" затверджений в 1934 році, а побудована в 1936, служба Божа правилась з 1937 року. Ще з середньовіччя відома українська Церква в селі, через застарілість ("ветхість" в документах) побудували вдруге у 1988 році, теж українську. Нова, сучасна, за яку ратували просвітяни у пансько-польської влади, святкує лишень 70-75-річчя її заснування. Це не зовсім вірно. Тим більше, вже в третьому, XXI, тисячолітті, село заполонили новосели з усіх усюд, здеградований елемент (напевне, внаслідок утисків окупаційних режимів, що постиг українців, особливо в останні десятиріччя панування вже більшовицького режиму), що побудували і другий Храм в цьому національно-свідомому селі та вже московський. Це тяжко усвідомлювати корінним мешканцям та патріотам, які все ж таки тут ще мешкають... А тих, хто дорожив своєю нацією, страждав за свій український народ, таки перевертаються кісточки уже від тієї крамоли в могилах на окраїнному старому цвинтарищі... Однак, зараз слово про давні здвиги і звитяги селян-ківерчуків.

Тут служили видатні, сумлінні, добрі і мудрі пастирі, котрі протягом століть оберігали національні, релігійні, історичні і культурні традиції українського народу. Вони активно включались в діяльність "Просвіти", укріплювали українську Церкву, православну віру, коріння нашої духовності, високу мораль парафіян, були достойними поводирями в борні за незалежність України.

Сучасний священик протоієрей Василь (Мураль) теж намагається слідувати тим славним традиціям, має особливий дар до Богослужіння, парафіяни відносяться до нього шанобливо, і дуже було б бажано, аби не було тут розколу між конфесіями під різними богословськими юрисдикціями. Як прикро, що й у Жидичинській Миколаївській Церкві теж існує розбрат між прихильниками московської, яка порядкується давно тут, та українським храмом, до якої належала колись ця Церква, а пізніше не дозволяли навіть похоронити знатних парафіян... Хіба що під мурами, під дощем служили, поки не впорядкувала громада український монастир поруч... І по сьогодні йде така ж боротьба по всіх куточках України за українські Храми, виступають проти московських, а ті зухвало стоять на своєму, претендуючи на все цінне майно... І це тоді, коли, на превеликий сум, у наші дні йде війна Росії проти України... Щось тут не те. А де ж сучасна "Просвіта", яка нібито зареєстрована в країні? Не те, далеко не те у нас діється, що було колись! Хоча б згадати ще "Просвіту" і її славних діячів за не менш тяжких обставин життя в країні під утисками пансько-польського шовіннізму II Речі Посполитої в 20-30 рр.

Актив ківерецької "Просвіти" був багаточисельний. Керував нею Зиновій Синюк. Незмінним скарбником і секретарем був Панасюк Каленик. Самі патріоти, національно свідомі люди такі як: Нікитюк Мефодій зі своїми братами Юхимом і Бартохом, Дмитрук Олександр, гімназист, тоді студент Познаньського університету, Феоктиста (Феня) Ліхтанська, її брат Левко, Назар Дроздюк, Мисковець Лікора, Солтис Клим, Смочук Давид, Дроздюк Василь, брати Корнелюки Юрко, Павло з Ігорем, Пилип'юк Прокіп, Панас Ткачук та багато інших... Притула Іван, що працював в кооперації, допомагав добродійним чином фінансами. А також тут теж був потужний, чудовий хор за отця Сатаневича. Єдність священиків з громадою завжди була. Цей же хор співав і у церкві св. Івана Христителя. Функціонував духовий оркестр, керівником якого був чудовий фаховий музикант Домарацький Олександр, затим Артем Дроздюк.

Окреме слово про Дмитрука Олександра, який грав у п'єсах головні ролі зі своєю коханою Фенею Ліхтанською (пізніше одружились), намалював портрет Тараса Шевченка, і як розказували, його поважали навіть старші мешканці села! Виступав з читанням рефератів про Тараса Шевченка (1933 р.) на академії вшанування пам'яті великого поета, батька української нації. Дуже зворушливу промову і виголосив священик Пащевський тоді ж. Дмитрук мав чудовий баритон, співак хору, а його кохана Феня – меццо-сопрано. Дбав за поповнення бібліотечного фонду за допомогою пана Петриківського, який опікувався ним.

Навіть ті, що закінчили початкову трьохкласну місцеву школу, багато читали. Наприклад, чимало книг перечитав брат Олександра Дмитрук Петро, Мазурець Степан, Панасюк Каленик, Герасимчук Апполінарій та інші. Все на козацьку тему, та давню історію України. Про це відомо не лише зі спогадів родин, мешканців села, але й зафіксовано в архівних документах. Кошти від заходів просвітян йшли також і на ОУН, якою керував спочатку Прокіп Пилип'юк, а пізніше після запроторення владою його в тюрму-концтабір Березу Картузьку (в 1939 р. емігрував у Канаду) – його шваґро, ще досить в юному віці Олександр Дмитрук. Співпрацював разом з Жидичинським осередком, мешканці його пам'ятають і шанують досі. Внаслідок намов конфідента поліції, христопродавця і зрадника односельця Клима Крупського, теж був переслідуваний і "безслідно" трагічно загинув: закатували в Тернопільській дефензиві поляки, не звістивши ні рідних, ні близьких... Таємниця "зниклого безвісти" відкрилась вже понад

півстоліття, потому, коли відкрились перед народом держархіви...У боротьбі за волю України загинули десятки тисяч, скільки ж було розстріляно вже енкавеесниками в тюрмах та ворожих резерваціях у 1943 році, з перших днів війни!

Завдяки "Просвіті", в селах організовувались в Громадські комітети. Такий же був і в селі Ківерцях. Щоб діти не дичавіли, як висловлювались, по дощечках стягувались і своїми силами побудували в селі школу (до цього навчались в приватній хаті). Чудові вчителі (як Мельник, Концевич та ін.) не тільки навчали дітей селян, а й долучались до просвітянських проблем і планів, хоч і не дозволено було вчителям вступати до "Просвіти". Особливою пошаною відзначалась у 30-х роках Євгенія Павлівна Гудемчук , а пізніше були чудові послідовники, як Наврата Олександр Михайлович, (в 40-х), безперечно Крупський Сергій Пилипович (40-80-х), Радчук Варвара Іванівна (50-х) тощо. У час новітньої історії не можна не згадати керівництво школи: Руднік (Левчук) Ольга Петрівна і Гонта Ганна Іванівна (90-2000-х рр.).

Добре навчали ще в початковій 2-4-класній школі колись. До прикладу, Смочук Федір Петрович, учень в 1925 році, вчився всього рік, був здібний, осиротівши рано, не міг продовжувати освіти, але умів читати, писати, і був на всі руки майстром по дереву, металу чи шкіри, розраховував усе до міліметра, став самоучкою-теслею, столярем, самотужки будь-яку побутову річ в господарстві вмів виготовити! І розумів (на відміну від матері-трудоголіка) потяг до науки й доньки. Або Дмитрук Олександр: вчився на відмінно. Панасюк Каленик, маючи всього 4-класну освіту, все життя працював бухгалтером, скарбником в церкві, сільраді, тій же "Просвіті". Родини Мазурців, Герасимчуків, Домарацьких, Притулів, Мисковців, Притолюків, Гузюків, Пилип'юків тощо. Хоч трапляються документи в ДАВО про них усіх як "неписьменних", це суперечить об'єктивності. Та й майже кожен господар села, маючи початкову освіту, був кмітливим, роботящим, майстром своєї справи і національно свідомим громадянином. При дуже сутужних умовах життя на той час, в 20-30-х роках, селяни дбали про громадські й культурні справи, вносячи й свій скромний пай.

З висновків комісій інспекторів було відмічено про те, що "Учительство наше є добре підготовлено до праці своєї. В переважній кількості це є вихованці семінарій вчительських", так було й в наступні роки, коли вже новітні покоління вже після неповно-середньої, затим одинадцятирічки стали фахівцями, в тому числі після вишів, різних галузей господарства. За окупаційної влади різних режимів, при всіх зусиллях існуючої влади, при різних обмеженнях, погрозах і карах – нікому не вдалось ні полонізувати, ні русифікувати мешканців-волинян.

Звичайно, що стимулом для навчання був поступ сільської громади в економічному, культурному, політичному аспектах, прагнення до розвою села була громада, об'єднана "Просвітою", де була добре поставлена робота.

Після репресій з боку влади "Просвіта" міняла назви: "Рідна хата", "Сільський господар" та інші, не міняючи напрямків своєї роботи, а навпаки розширюючи коло своїх знань: у курсах крою й шиття, кулінарії, волонтерства, доброчинності тощо.

Таким чином, під обрієм світла "Просвіти" на Волині 20-30-их років вирувало повноцінне життя громадян у всіх сферах суспільних взаємовідносин, що давно ввійшло в історію України.

Наталія КОТ ***(Луцьк)***

ЗІРКИ НА НЕБОСХИЛІ ОСВІТИ КІВЕРЦІВЩИНИ

Історія освіти Ківерцівщини багата педагогічними персоналіями, котрі досягли вагомих здобутків у навчанні та вихованні школярів, розвитку освітнього простору району, формуванні структури методичної роботи в регіоні. Педагогічна діяльність багатьох відомих вчителів неодноразово відзначалась урядовими та відомчими нагородами, їх досвід пропагувався серед педагогічної громадськості Волинського краю. У числі нагороджених особливе місце займають педагоги, відзначені почесним званням заслуженого вчителя.

Першими звання «Заслужений вчитель школи Української РСР» отримали у 1953 році Анастасія Юхимівна Бойко (1896–1985) – вчитель початкових класів Личанівської початкової школи та Данило Олексійович Вознюк (1892–1983) – вчитель іноземних мов Олицької середньої школи [66].

Анастасія Юхимівна Бойко народилась 23 грудня 1896 року в Олиці. Зростала у бідній родині шевця. Закінчила Олицьку школу. В 1909 – 1912 роках навчалась у Зимненській учительській школі, після закінчення якої одержала спеціальність вчителя початкових класів.

Педагогічна діяльність Анастасії Юхимівни розпочалася в 1913 році. Два роки вона працювала у

Перемилівській початковій школі Дубенського уїзду Волинської губернії; з 1915 по 1917 рік – в школі-інтернаті №21 (колонія Солодири на Житомирщині) [54, с.5]. З 1917 і до 1939 року вчителювала в селі Мительно [17]. У листопаді 1939 року отримала призначення на посаду вчителя початкових класів у село Личани Олицького району. У той рік Анастасія Юхимівна одна навчала 118 дітей у 1 і 4 класах, в які тоді набрали учнів [43, с.267].

Завдячуючи сподвижництву А. Ю. Бойко, у перший рік німецької окупації в 1941–1942 навчальному році навчалися в Личанівській школі 95 дітей (93 українців та 2 поляки) [16, арк.26]. У липні 1942 року школа була закрита німецькою адміністрацією.

З визволенням села Анастасія Юхимівна одразу ж взялась за відновлення роботи школи. З 1 вересня 1944 року була призначена завідувачем Личанівської початкової школи і успішно працювала на цій посаді аж до реорганізації школи у семирічну [22, арк.11]. У Личанівській восьмирічній школі вчителювала до виходу на пенсію. Постійно брала активну участь у методичній роботі. Була керівником кущового методичного об'єднання вчителів початкових класів, відповідно до наказу Олицького районного відділу народної освіти [25, арк.33.].

Анастасія Юхимівна любила дітей. Виховувати довір'ям – таким було її педагогічне кредо [7]. Вона була у постійному пошуку стежинок добра до дитячих сердець. Ставила перед собою завдання не тільки вчити писати, читати, рахувати, а й виховувати культуру поведінки, тактовність, смак, розвивати інтелектуальний потенціал школярів. Її уроки вчили дітей поважати людей, любити природу і мистецтво [52].

Вчителька гарно співала і добре грала на народних інструментах. Була організатором та керівником хору в школі та сільському клубі [50]. Директор Личанівської восьмирічної школи І. І. Павленко у мемуарах так характеризував Анастасію Юхимівну: «… працювала ще до війни у польській школі і одночасно була регентом церковного хору. Розбирається у нотах і грає на струнних інструментах. Обдарована і всебічно розвинена, входила у свій час в «Просвіту». … Уся віддається любимій роботі. Школа для неї – рідний дім і рідна сім'я. Усі личанці пройшли через її педагогічні руки і поважають її як учительку і людину. … З відстаючими учнями вона працювала додатково після уроків, а з деякими і у час літніх канікул. Поставить парту під бузком і навчає учня до тих пір, поки він повністю не засвоїть програмовий матеріал» [60, с.306, 309].

Досвід А. Ю. Бойко широко пропагувався Волинським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів. А вона щедро ділилася своїми педагогічними знахідками з колегами [6]. У 1965 році Анастасія Юхимівна отримала ще одну освітянську нагороду – медаль А. С. Макаренка.

Світлим спомином залишилась Вчителька у пам'яті учнів та односельців.

Данило Олексійович Вознюк народився в 1892 році на Волині. З дитинства почав захоплюватись мовами, поштовхом до чого стало опанування церковнослов'янською. І вже у зрілому віці володів практично усіма слов'янськими мовами та англійською і німецькою [69, с.275].

За переказами початок вчительського шляху Д. О. Вознюка відносять до 20-х років XX ст., пов'язуючи з викладанням української мови (одна година на тиждень) у польській школі в Залісочі. У 1939 – 1941 роках працював в Олицькій середній школі вчителем іноземної мови.

Як свідчать матеріали Державного архіву Волинської області (ДАВО), під час німецької окупації Д. О. Вознюк очолив з 25 серпня 1941 року роботу школи в Олиці, в якій навчалось 453 учні (451 українець та 2 чехів) [16, арк.27]. Свідоцтво про успішність колишнього учня цієї школи Олексія Гончарука, виписане в липні 1942 року і підписане Данилом Олексійовичем як керівником школи, використане як ілюстрація в книзі П. Боярчука «Радзивілли і стара Олика» [8, с.359]. Діяльність української школи в Олиці німецька адміністрація заборонила у липні 1942 року.

У 1944 році в Олиці, як і на всій території області, відновилось навчання в українській школі. Данило Олексійович викладав у ній іноземну мову [27, арк.1, 7]. Очолював кущове методичне об'єднання вчителів іноземної мови. Неодноразово брав участь у методичних заходах, які проводив обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів [25, арк.30].

У статтях завідувача районного відділу народної освіти Д. Кушнірука в районній пресі та матеріалах учительських конференцій, які зберігаються в ДАВО (фонд Олицького районного відділу народної освіти) відзначалось постійне удосконалення методів роботи, творчий стиль діяльності кращих педагогів району, серед яких називався і Данило Олексійович Вознюк [23, арк.21, 28; 24, арк.14; 49].

Д. О. Вознюк брав активну участь у громадському житті. Обирався депутатом Олицької селищної Ради депутатів трудящих та народним засідателем народного суду Олицького району [68].

У кінці 60-х – на початку 70-х років XX ст. в Олиці розгорнулась активна робота зі створення на громадських засадах історичного музею, до якої долучився і Д. О. Вознюк, який передав до музею різноманітні документи часів царської Росії та польського періоду історії Волині, довоєнні видання книг

[37].

Колишні учні згадують учителя як виключно інтелігентну, добру людину, готову будь-якої миті прийти на допомогу.

Помер Д. О Вознюк у червні 1983 року в Олиці, де й похований на місцевому кладовищі [76].

Званням «Заслужений вчитель школи Української РСР» педагогічна діяльність Зофії Дем'янівни Данилевич, вчителя початкових класів Дернівської середньої школи була відзначена у 1966 році.

Зофія Дем'янівна приїхала вчителювати на Волинь з Вінницької області за направленням Народного Комісаріату Освіти влітку 1945 року [53].

Народилась З. Д. Данилевич на Вінничині 9 серпня 1924 року в с. Жолоби Томашпільського району. Там же вона отримала середню освіту, закінчивши в 1941 році середню школу в селі Жолоби, а в 1944 році – Тульчинське педагогічне училище [4, с.130.].

У Волинському обласному відділі народної освіти в серпні 1945 року отримала призначення на посаду вчителя початкових класів Дернівської початкової школи, а в грудні 1945 року була призначена завідувачем цієї школи, в якій працювала аж до її закриття у серпні 1952 року. Вже з 1 вересня цього ж року і до виходу на пенсію у 1979 році Зофія Дем'янівна пропрацювала у Дернівській середній школі [4, с.130].

У виступах на щорічних традиційних зустрічах з молодими педагогами Ківерцівщини Зофія Дем'янівна наголошувала: «Наша праця дуже тяжка і копітка, … яка вимагає великої педагогічної майстерності, такту, знань, майже повної віддачі себе … але головне – треба любити свою професію, і, в першу чергу, любити дітей. Яка б не була освіта і вік педагога, він мусить систематично вчитись, підвищувати свій рівень знань для того, щоб у ньому «не вмер учитель»» [80]. Цих порад молодим вона дотримувалась у своєму вчительському житті. Постійно працюючи над собою, досягала вершин професіоналізму. Частка її душі та щедрого серця була в кожному з тисяч проведених нею уроків. Зофія Дем'янівна прагнула зробити уроки цікавими для дітей, використовуючи різноманітне унаочнення, виготовлення переважно її руками, та технічні засоби навчання. Вчителька дарувала дітям увесь свій вільний час. Незабутні враження залишались у дітей від організованих нею екскурсій по рідному краю, святкування значимих для дітей подій, традиційного весняного чаювання в лісі тощо.

З переходом школи на кабінетну систему навчання самотужки підготувала дидактичне наповнення кабінету до всіх уроків у перших – третіх класах [11].

Досвід роботи З. Д. Данилевич вивчався Волинським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів [19, арк.14]. Тісна співпраця вчительки з інститутом тривала багато років [25, арк.10; 20, арк.9, 36]. Зофія Дем'янівна неодноразово виступала на обласних педагогічних читаннях та семінарах [14; 21, арк.16]. Знайомила вчителів початкових класів з методикою виготовлення та використання на уроках різноманітного унаочнення, виступаючи на курсах підвищення кваліфікації вчителів у Волинському інституті удосконалення кваліфікації вчителів [18, арк.48; 19, арк.48]. Ділилась з колегами своїми напрацюваннями, керуючи у повоєнні роки Дернівським кущовим методичним об'єднанням [25, арк.33], а в 60-і – школою передового педагогічного досвіду вчителів початкових класів Ківерцівського району [4, с.74, 77].

Педагогічна майстерність заслуженого вчителя відзначалась занесенням на обласну та районну Дошки пошани [33; 34], до Книги Пошани обласного відділу освіти та обласного комітету профспілки працівників освіти та наукових установ, нагородженням значком «Відмінник народної освіти», медаллю А. С. Макаренка, численними грамотами Міністерства освіти Української РСР, обласного, районного відділів народної освіти [54, с.6]. Вона обиралась делегатом Всесоюзного з'їзду вчителів (1968 р.) [81].

Зінаїда Єгорівна Кощієнко (1922 – 2005), вчитель математики Олицької середньої школи звання «Заслужений вчитель Української РСР» отримала у 1975 році [65].

Народилась вона 26 березня 1922 року в селі Віри Білопільського району Сумської області. Там же отримала середню освіту. У 1940 році вступила до Харківського університету на фізико-математичний факультет, але навчання перервала війна. Після Перемоги перевелась до Сумського педагогічного інституту, який закінчила у 1947 році [54, с.10–11]. За розподілом приїхала працювати на Волинь. У трудовій книжці Зінаїди Єгорівни був єдиний запис «Призначена на посаду вчителя математики Олицької середньої школи» [62].

Зінаїда Єгорівна часто виступала на засіданнях педагогічної ради школи з різних питань методики викладання математики. Фрагменти її виступів дають уявлення про методичні прийоми, що використовувались: «У своїй роботі я часто застосовую фронтальний експеримент, що змушує учнів більше працювати. Це один із засобів активізації класу» [28, арк.60.]; «При доведенні теорем намагаюсь урізноманітнювати це доведення різними способами. … При поясненні сполук, арифметичної прогресії,

системи рівнянь використовую цікаві задачі. … Проводжу позакласну роботу. Учні дуже захопились математичними іграми» [29, арк.50].

Вона була переконана у тому, що «вчитель має передусім досконало володіти мистецтвом викладання. Знання вчителем предмета і вміння викладати є запорукою успішності учнів. Педагог повинен постійно вчитися, підвищувати свою кваліфікацію» [31, арк.67], що «урок буде ефективним, коли ми зуміємо зацікавити учня предметом» [28, арк.15], що «кожний урок повинен бути унаочнений, змістовний, цікавий» [31, арк.8].

У рішеннях педагогічних рад відзначались позитивні аспекти діяльності З. Є. Кощієнко: «… вчителька Кощієнко З. Є. найбільше уваги приділяє вихованню в учнів свідомого ставлення до навчання, збудженню їх активності та інтересу. Великого значення надає вона й індивідуальній роботі з учнями. … наполегливо шукає шляхи до піднесення теоретичного й методичного рівня викладання та вироблення в учнів навичок застосування математичних знань на практиці» (протокол №2 від 26 листопада 1965 р) [30, арк.15].

Зінаїда Єгорівна двадцять п’ять років керувала методичним об’єднанням вчителів математики Цуманського куща.

Успіхи педагога відзначені орденом «Знак пошани» (1960 р.), значком «Відмінник народної освіти», грамотами Міністерства освіти УРСР. Вона обиралась делегатом Другого з’їзду вчителів УРСР (1959 р.) [9].

Випускники Олицької школи, котрим випало щастя навчатися у прекрасного педагога і чудової людини, «з ласки Божої вчителя математики Зінаїди Кощієнко», назавжди зберігають у серці спогади про свою вчительку [8, с.362, 405].

Галині Юхимівні Філюк почесне звання «Заслужений вчитель Української РСР» присвоєно в 1981 році [64].

Галина Юхимівна народилась 10 березня 1941 року в селі Окунин Турійського району. Навчалась у 1948 – 1958 роках у Луківській середній школі, 1958 – 1963 роках у Кременецькому педагогічному інституті на фізико-математичному факультеті. Після закінчення інституту отримала направлення в Журавицьку восьмирічну школу Ківерцівського району на посаду вчителя фізики і математики. У 1967 році призначена на посаду організатора з виховної роботи, а у 1975 році – заступника директора з навчально-виховної роботи. У 1980 – 1981 роках виконувала обов’язки директора Журавицької середньої школи, будувала та облаштовувала нове приміщення школи, відкриття якої відбулося 1 вересня [4, с.133].

Становлення Галини Юхимівни як талановитого вчителя і вихователя нерозривно пов’язане з педагогічним колективом, в якому набувала досвіду, зростала її фахова майстерність і сформувалося переконання, що «головне для педагога – то любов до дітей. Треба прагнути не опуститися до їхнього світу, а піднятися до нього. Треба поважати в дитині людину, особистість, тоді юне серце розкриється тобі, подарує таку щирість і відданість, що вистачить на все життя» [12]. За цим принципом і вибудовувалась педагогічна діяльність Галини Юхимівни впродовж майже сорока років до виходу на заслужений відпочинок у 2001 році .

Її уроки вели у захоплюючий світ математики. Кожен ніс в собі неповторність, був наповнений творчістю та натхненною працею вчителя та учнів. Для успішного засвоєння математики Галина Юхимівна багато працювала над розвитком просторових уявлень учнів шляхом широкого застосування наочності при вивченні різних тем; вмінь обґрунтовано і послідовно міркувати, знаходити вдалі шляхи та раціональні способи розв’язування задач. Вміло створювала умови для розвитку творчості, кмітливості, самостійності, пізнавальної активності школярів. Учитель оптимально поєднувала різні види навчальних занять, використовувала історичні екскурси, життєві факти, науково-популярні оповіді [63].

Неповторними були і виховні години Галини Юхимівни, які вона проводила як класний керівник. Вона вміла створити у класному колективі мікроклімат взаємної довіри, любові, поваги, чуйності, дружби, взаємодопомоги [45].

За вчителя говорять дороги, якими йдуть у доросле життя його учні. Чимало вихованців Галини Юхимівни стали вчителями та математиками, обрали професії, які так чи інакше пов’язані з математикою, дякуючи вчителеві за знання та любов до предмету, котра народилась у школі та стала змістом життя.

Галина Юхимівна щедро ділилась своїм досвідом з вчителями математики району, очолюючи школу передового педагогічного досвіду, постійно працювала з молодими вчителями [44; 46; 77]. Виступала на районних та обласних семінарах, педагогічних читаннях, науково-практичних конференціях [46].

Активна життєва позиція не дозволяла педагогу стояти осторонь громадської роботи. Вона успішно організовувала роботу профспілкової організації школи, обиралась делегатом XVII з’їзду профспілок СРСР. Односельці обирали її депутатом Журавицької сільської ради [54, с.17; 70, с.80].

Невтомна праця Г. Ю. Філюк відзначена медаллю «За доблесну працю», грамотою ВЦРПС, грамотами Міністерства освіти України, облвно та райвно. Її ім'я неодноразово заносилося на районну Дошку пошани [Районна Дошка пошани // Ленінським шляхом. – 1982. – 6 березня. – С.1. Дошка пошани // Ленінським шляхом. – 1981. – 5 листопада. – С.1.].

Декларуючи у своїх виступах те, що «вчитель повинен бути чуйною і душевною людиною, знаходити шлях до розуму і сердець своїх вихованців», Галина Юхимівна була й залишається мудрим і чуйним наставником багатьом своїм нині вже дорослим учням.

Почесне звання «Заслужений вчитель Української РСР» присвоєно у 1984 році Євгенію Леонтійовичу Сеню, вчителю фізичного виховання Ківерцівської восьмирічної школи №3 (з 1991 року ЗОШ І – ІІІ ступенів).

Євгеній Леонтійович народився 11 вересня 1937 року в Польщі в селянській сім'ї. У 1945 році сім'ю евакуювали в Одеську область, а у 1947 році батьки переїхали в м. Ківерці [54, с.15]. Навчався у Ківерцівській середній школі №1, яку закінчив у 1955 р. У 1955–1957 роках продовжив навчання у Володимир-Волинському педагогічному училищі, де здобув фах вчителя фізичного виховання. 1957–1959 роки – служба в армії, по закінченню якої повернувся в Ківерці [4, с.134]. Два роки поспіль працював головою районної ради Союзу спортивних товариств і організацій. Досяг успіхів в організації спортивно-масової роботи в районі, однак школа кликала молодого вчителя. Євгеній Леонтійович вирішує докорінно змінити своє життя: у 1961 році вступає на заочне відділення Кременецького педагогічного інституту (факультет фізичного виховання) і переходить на роботу в школу. Вчителював у Завітному, середніх школах №1 та №2 м. Ківерці [54, с.15].

У 1966 році отримує диплом вчителя фізвиховання та анатомії і фізіології людини і з 1967 року працює вчителем фізичного виховання в Ківерцівській середній школі №3 аж до виходу на заслужений відпочинок у 2005 році. За цей період учні третьої школи 22 рази підряд ставали переможцями районної спартакіади школярів [10]. Тріумфом був виступ команди школи на республіканській першості дитячих спортивних ігор «Старти надій» у 1981 році. Командне друге місце та срібні медалі стали заслуженою перемогою учнів та їх учителя [55].

Багато років Євгеній Леонтійович очолював районне методичне об'єднання вчителів фізичної культури, був членом обласної та районної атестаційної комісій. Постійно друкувався на сторінках районної газети [72–75].

Вчитель переконаний, «що потрібно вчити дітей любити спорт не задля слави, а тому, що він здружує колектив, гартує волю, дарує заряд бадьорості, доброго настрою і здоров'я. Важливо також, щоб при певних невдачах не розчаровувати дітей, а вміло вселити надію» [Власюк]. Його гордість – вихованці, котрі обрали професію вчителя фізичної культури (їх у нього близько тридцяти чоловік) та традиційний баскетбольний турнір випускників. Започаткував його Євгеній Леонтійович у 1975 році, а у 2005 році з'їхались випускники Ківерцівської ЗОШ №3 з усіх усюд вже в тридцяте [35; 56].

Самовіддана праця вчителя відзначена багатьма нагородами: Почесною грамотою Міністерства освіти України (1997), пам'ятною медаллю Союзу спортивних товариств і організацій УРСР (1960), значком ЦК ВЛКСМ «Активному організатору дитячого спорту» (1981), грамотами обласного та районного відділів народної освіти тощо.

Вчитель у четвертому поколінні Григорій Іванович Павленко отримав високу відзнаку своєї педагогічної діяльності почесне звання «Заслужений вчитель України» у 1992 році [26, арк.2].

Народився Григорій Іванович Павленко 20 червня 1947 року в селі Яшники Лохвицького району Полтавської області в сім'ї вчителів. Навчався в Яшницькій початковій та Лохвицькій середній імені Г. Сковороди школах. Після переїзду сім'ї на Волинь в 1959 – 1965 роках продовжував навчання в Олицькій та Тростянецькій середніх школах. У 1965 році вступив на історико-філологічний факультет Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, який закінчив у 1969 році. У цьому ж році був направлений на роботу вчителем історії Жорнищенської восьмирічної школи. В 1969 – 1970 роках перебував на дійсній військовій службі. Після повернення у Жорнище двадцять років працював заступником директора школи з навчально-виховної роботи, а в 1990 році перейшов на посаду вчителя історії цієї ж школи [79]. Найголовнішим у своїй роботі вчитель вважав виховання справжніх громадян України. У спогадах сільського вчителя, що зберігаються у Державному архіві Волинської області, сорокарічний вчитель писав: «Я часто дивуюся, чому багатьом українцям притаманне почуття національного нігілізму? Людині, що розмовляє українською і ще п'ятьма іноземними мовами швидко приклеять ярлик націоналіста, а той, хто зрікся рідної мови, і говорить тільки російською називається інтернаціоналістом. Мабуть в тому, що молодь цурається рідної мови, історії, культури винні і вчителі» [26, арк. 6]. Тому у своїй роботі Григорій

Іванович великого значення надавав підготовці цікавих, змістовних уроків, присвячених історії України та Волині, та залученню учнів до позакласної роботи: проводив різноманітні заняття краєзнавчого гуртка, члени якого разом з учителем написали історію села Жорнище, вів факультатив «Етнографія і фольклор України» [3, с.6; 54, с.13–14;]. Уроки Григорія Івановича для багатьох його учнів стали сходинкою до вибору професії: 28 його випускників стали вчителями, є серед них і науковці, кандидати історичних наук.

У червні 1994 року виборці району обрали Г. І. Павленка головою Ківерцівської районної ради. Йдучи на вибори Григорій Іванович наголошував, що «головне для керівника будь-якого рангу – створити трудову атмосферу, в якій панував би професіоналізм, порядність, особиста скромність, персональна відповідальність за доручену ділянку роботи» [59]. Це були не гасла кандидата перед виборами. Жорнищенські вчителі таким знали свого керівника, та й серед педагогічної громадськості району та області він користувався незаперечним авторитетом. У 1995 році у зв'язку з реформуванням владних структур відбулись зміни: Г. І. Павленка призначили головою Ківерцівської районної державної адміністрації. Робота керівника у ці роки ускладнювалась важкою фінансово-економічною ситуацією в країні. Не вистачало коштів на виплату заробітної плати працівникам бюджетної сфери. Це викликало акції протесту проти державної політики, в яких взяли активну участь вчителі району. Саме ними була викликана відставка керівника району в 1998 році [78, с.1]. По цьому Григорій Іванович очолив діяльність районної служби у справах дітей, де працював до 2007 року.

Де б не працював Г. І. Павленко, він завжди був у вирі громадського життя: і як лектор первинної організації товариства «Знання» [36], і як керівник семінару «Історія УРСР, рідний край» [54, с.14], і як депутат обласної та районної Рад [78, с.4]. Любов до України, до рідного краю вилилась у краєзнавчі нариси «Ківерцівщина: крізь віки і долі», написані спільно з М. Богушем, та цикл матеріалів, надрукованих в різні роки у районній газеті [5; 57-58].

Г. І. Павленко нагороджений значком «Відмінник народної освіти УРСР» (1985 р.), медаллю А. С. Макаренка (1988 р.) [4, с.136].

Заслуженим вчителем, відомим та шанованим педагогічною громадськістю Волині та України, Олеся Григорівна Ковальчук стала задовго до присвоєння їй офіційного звання «Заслужений вчитель України» у 1996 році [67]. Її невтомна щоденна боротьба за незалежну Україну та українську мову, активна громадянська позиція зі студентських років і до сьогодення є взірцем для усіх нас.

Народилась Олеся Григорівна 17 червня 1942 року в с. Томахові Гощанського району Рівненської області в сім'ї Григорія Юхимовича та Ольги Тимофіївни Ковальчуків [71, с.97].

Середню освіту здобувала в Томахівській семирічній, Бабинській середній школах, вищу – у Луцькому державному педагогічному інституту імені Лесі Українки на історико-філологічному факультеті, після закінчення якого у 1966 році одинадцять років працювала вчителем української мови і літератури Ворокомлівської середньої школи Камінь-Каширського району [4, с.135]. Своїх ворокомлівських учнів Олеся Григорівна об'єднала «своєю духовністю в особливу спільноту, де у кожному росте квітка пам'яті про те, ким ми є» [51].

Продовжувала педагогічну діяльність у 1977–2012 роках у Жидичинській ЗОШ І–ІІІ ступенів, поєднуючи викладання української мови та літератури з виконанням обов'язків заступника директора з навчально-виховної роботи (1978–2002 рр.) [13, с.122]. Обіймаючи посаду заступника директора з навчально-виховної роботи впродовж майже чверті століття розробила ефективну систему національно-патріотичного виховання школярів. Створила музейну етнографічну кімнату «Берегиня» [71, с.98].

З 1968 року триває співпраця О. Г. Ковальчук з Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти. Досвід її роботи з проблеми «Формування в учнів вміння аналізувати художні твори з позицій загальнолюдських цінностей» вивчено і узагальнено ВІППО [1, с.19; 2, с.17; 61, с.7]. Натхненне слово педагога знаходить щирий відгук серед словесників області, з якими Олеся Григорівна працює як позаштатний лектор-методист на обласних та районних семінарах і курсах підвищення кваліфікації, перед якими виступає на круглих столах, педагогічних читаннях та науково-практичних конференціях. Тисячі читачів всеукраїнського фахового журналу «Дивослово», автором і членом редколегії якого вона є, використовують її високопрофесійні науково-методичні матеріали у своїй роботі зі школярами [38; 40]. Олеся Григорівна – автор посібників для вчителів, якими користуються педагоги-філологи у різних регіонах країни [39; 41; 42].

Багато років поспіль Олеся Григорівна веде рубрику «В обороні рідного слова» Ківерцівської районної газети «Вільним шляхом», періодично виступає ведучою рубрики «Суботня розмова» в обласній газеті «Волинь-нова». Гостро, цікаво, талановито піднімає актуальні питання сьогодення на сторінках місцевої та всеукраїнської преси та фахових видань.

О. Г. Ковальчук – активний громадський діяч: плідно працює як член Волинської обласної організації Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги (заступник голови); член Волинської крайової організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (член ради); обиралась депутатом Ківерцівської районної ради V скликання (2005 – 2010 рр.) [13, с.123].

Олеся Григорівна нагороджена орденом Княгині Ольги третього ступеня (2012 р.), медалями «15 років Незалежності України», «25 років Незалежності України», численними почесними грамотами Волинської обласної ради та Волинської обласної державної адміністрації, лауреат обласної мистецької премії імені Агатангела Кримського (1997 р.), лауреат премії імені Бориса Грінченка Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка (2010 р.), лауреат обласної журналістської премії імені Полікарпа Шафети (2014 р.) [54, с.9; 13, с.121,123].

Учительську долю кожного педагога, про кого йшлося в статті, характеризують поетичні рядки О. Г. Ковальчук:

Учительська доля – висока зоря,
Засвічена серцем, любов'ю зігріта…
Минатимуть роки, та в сяйві добра
Вона пломенітиме довго над світом.

1. Анотований каталог передового педагогічного досвіду. – Луцьк : [б. в.], 1997. – 36 с.

2. Анотований каталог передового педагогічного досвіду. – Луцьк : [б. в.], 1995. – 28 с. 3. Анотований каталог передового педагогічного досвіду. – Луцьк : [б. в.], 1994. – 32 с.

4. Артесюк Г., Дем'янюк О. Нариси освіти Ківерцівського району / Г. Артесюк, О. Дем'янюк. – Л. : ПВД «Твердиня», 2011. – 172 с.

5. Богуш М. Ківерцівщина: крізь віки і долі: Історико-краєзнавчі нариси / М. Богуш, Г. Павленко – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 520 с.

6. Богуш М. Молодість духу / М. Богуш // Радянська Волинь. – 1965. – 9 грудня. – С.4.

7. Бойко А. Виховувати довір'ям / А. Бойко // Ленінським шляхом. – 1965. – 25 вересня. – С.3.

8. Боярчук П. Радзивілли і стара Олика / П. Боярчук. – Луцьк : Надстир'я, 2013 – 504 с.

9. Боярчук П. Вчителько моя / П. Боярчук // Ленінським шляхом. – 1966. – 1 жовтня. – С.3. 10. Власюк М. Безмежна любов до дітей / М. Власюк // Вільним шляхом. – 2005. – 19 березня. – С.6.

11. Возняк Н. Гордість школи / Н. Возняк // Ленінським шляхом. – 1979. – 27 лютого. – С.3.

12. Галич Н. Районна Дошка пошани: Галина Юхимівна Філюк, вчителька математики Журавицької середньої школи / Н. Галич // Ленінським шляхом. – 1982. – 6 березня. – С.1.

13. Горик Н. 17 червня 75 років від дня народження О. Г. Ковальчук (1942) – заслуженого вчителя України, громадського діяча / Н. Горик // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2017 рік. – Луцьк : Терези, 2016. – С.121–127.

14. Данилевич З. Д. З досвіду використання рухливого плакату в І – IV класах / З. Д. Данилевич // На допомогу вчителеві І – IV класів (з досвіду роботи). – Луцьк, [б. в.], 1965. – С.3 – 13.

15. Добрий день, школо! // Ленінським шляхом. – 1964. – 1 вересня. – С.1.

16. Державний архів Волинської області, ф. Р-2, оп.1, спр.114.

17. Державний архів Волинської області, ф. 58, оп.1, спр.75.

18. Державний архів Волинської області, ф.Р-402, оп.2, Спр.295.

19. Державний архів Волинської області, ф.Р-402, оп.2, Спр.318.

20. Державний архів Волинської області, ф.Р-402, оп.2, Спр.336.

21. Державний архів Волинської області, ф.Р-402, оп.2, Спр.354.

22. Державний архів Волинської області, ф. Р-893, оп.1, спр.71.

23. Державний архів Волинської області, ф. Р-893, оп.1, спр.142.

24. Державний архів Волинської області, ф. Р-893, оп.1, спр.165.

25. Державний архів Волинської області, ф. Р-893, оп.1, спр.186.

26. Державний архів Волинської області, ф. Р-3190, оп.11, спр.12.

27. Державний архів Волинської області, ф. Р-3418, оп.1, спр.1, арк.1, арк.7.

28. Державний архів Волинської області, ф. Р- 3418, оп.1, спр.3, арк.15, арк. 60.

29. Державний архів Волинської області, ф. Р-3418, оп.1, спр.4.

30. Державний архів Волинської області, ф. Р-3418, оп.1, спр.7.

31. Державний архів Волинської області, ф. Р-3418, оп.1, спр.9.

32. Дошка пошани // Ленінським шляхом. – 1981. – 5 листопада. – С.1.

33. Дошка пошани // Ленінським шляхом. – 1969. – 4 листопада. – С.1.

34. Дошка пошани // Радянська Волинь. – 1966. – 29 квітня. – С.3.

35. Дужич В. Спортивній традиції – 30! / В. Дужич // Вільним шляхом. – 2005. – 12 лютого. – С.2].

36. Ільчук В. Переконливим словом / В. Ільчук // Ленінським шляхом. – 1983. – 26 березня. – С.2.

37. Калитенко В. Хвилююча мова історії / В. Калитенко // Радянська Волинь. – 1972. – 15 липня. – С.3.

38. Ковальчук О. «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив…» (Літературно-музична композиція, присвячена 100-річчю від дня народження Олени Теліги) / О. Ковальчук // Дивослово. – 2006. – №7. – С.30 – 35.

39. Ковальчук О. Українська література. Розробки уроків за новою програмою. 7 клас / О. Ковальчук. – К.: Ред.журн. «Дивослово», 2003. – 104 с. (Бібліотечка журн. «Диво слово»).

40. Ковальчук О. Ольга Кобилянська та її повість «Людина» / О. Ковальчук // Дивослово. – 2002. – №12. – С.38 – 45.

41. Ковальчук О., Мозолюк Б. Українська література: уроки активного співробітництва. (диспути, конференції, проблемні семінари) / О. Ковальчук, Б.Мозолюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 64 с.

42. Ковальчук О. Г. Формуючи духовний світ (з досвіду роботи вчителя-методиста, вчительки української мови і літератури Жидичинської середньої школи Ківерцівського району Олесі Григорівни Ковальчук) / О. Г. Ковальчук, Г. М. Прихода. – Луцьк: [б. в.], 1990. – 21 с.

43. Кот Н. 120 років від дня народження А. Ю. Бойко (1896–1985) – заслуженого вчителя школи Української РСР / Н. Кот // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік. – Луцьк : Терези, 2015. – С.267–269.

44. Кулачек Г. Радість бути вчителем / Г. Кулачек // Ленінським шляхом. – 1984. – 28 квітня. – С.4.

45. Кулачек Г. Навчати і виховувати / Г. Кулачек // Ленінським шляхом. – 1983. – 12 березня. – С.2.

46. Кулачек Г. Горить у серці вогник / Г. Кулачек // Ленінським шляхом. – 1982. – 10 квітня. – С.2.

47. Кучай Г. Про реєстрацію кандидатів у народні засідателя народного суду Олицького району / Г. Кучай, В. Парфьонова // Прапор Перемоги. – 1954. – 2 грудня. – С.2.

48. Кушнірук Д. Педагоги / Д. Кушнірук // Ленінським шляхом. – 1967. – 30 вересня. – С.3. 49. Кушнірук Д. З святом, педагоги! / Д. Кушнірук // Ленінським шляхом. – 1966. – 1 жовтня. – С.3.

50. Маркович П. Вечір, присвячений зустрічі виборців з кандидатом / П. Маркович // Прапор Перемоги. – 1953. – 19 лютого. – С.1.

51. Михальчук О. «Доля вибрала вас моїм ангелом-охоронцем» / О. Михальчук // Волинь-нова. – 2016. – 24 березня. – С.14.

52. Міркова Т. Вчителько моя … / Т. Міркова // Ленінським шляхом. – 1969. – 5 червня. – С.3.

53. Мрочко С. За покликом серця / С. Мрочко // Ленінським шляхом. – 1983. – 1 жовтня. – С.3.

54. На вершині майстерності: слово про вчителів Ківерцівщини, яким присвоєно звання «Заслужений вчитель» // Освітній діалог : інформаційно-методичний вісник. – Вип.2. – 2011. – С.4–17.

55. Недільський В. У дружбі з спортом / В. Несільський // Ленінським шляхом. – 1981. – 8 серпня. – С.4.

56. Некрот О. Це вам не в баню з друзями або Щороку з Крайньої Півночі в Ківерці – на баскетбол і по «чарівні яблука» / О. Некрот // Волинські губернські відомості. – 2005. – 17 лютого. – С.8.

57. Павленко Г. До дня Соборності України / Г. Павленко // Вільним шляхом. – 2009. – 24 січня. – С.1, 4.

58. Павленко Г. А істина дорожче / Г. Павленко // Вільним шляхом. – 7 червня. – С.5.

59. Павленко Г. Нове життя – нові підходи / Г. Павленко // Вільним шляхом. – 1994. – 25 червня. – С.2.

60. Павленко І. І. Від роду до роду: Спогади про пережите / І. І. Павленко. – Луцьк : ВМА «Терен», 2009. – 336 с.

61. Передовий досвід – у масову педагогіну практику: інформаційний каталог обласної картотеки передового досвіду. – Луцьк : [б. в.], 1991. – 15 с.

62. Пневська М. Весни її життя / М. Пневська // Волинь. – 1993. – 15 квітня. – С.4.

63. Подоляка І. Сьогодні – День знань // Ленінським шляхом. – 1984. – 1 вересня. – С.1.

64. Почесні звання // Радянська Волинь. – 1981. – 24 липня. – С.1.

65. Почесні звання // Радянська Волинь. – 1975. – 10 серпня. – С.1.

66. Присвоєння почесного звання Заслуженого учителя школи Української РСР учителям шкіл Олицького району // Прапор Перемоги. – 1953. – 5 листопада. – С.1.

67. Про присвоєння почесних звань України працівникам освіти : Указ Президента України // Освіта. – 1996. – 17 січня. – С.1.

68. Про результати виборів народного суду Олицького району // Прапор Перемоги. – 1954. – 23 грудня. – С.2.

69. Романчук Г. 125 років від дня народження Д. О. Вознюка (1892–1983) – заслуженого вчителя школи Української РСР / Г. Романчук, В. Харковлюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2017 рік. – Луцьк : Терези, 2016. – С.275–277.

70. Романчук Г. 10 березня 75 років від дня народження Г. Ю. Філюк (1941) – заслуженого вчителя Української РСР / Г. Романчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік. – Луцьк : Терези, 2015. – С.78–81.

71. Романчук Г. 17 червня 70 років від дня народження О. Г. Ковальчук (1942) – вчителя української мови і літератури Жидичинської ЗОШ І – ІІІ ст. Ківерцівського району, заслуженого вчителя України / Г. Романчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік. – Луцьк : Твердиня, 2011. – С.97–101.

72. Сень Є. Спартакіада фінішувала / Є. Сень // Ленінським шляхом. – 1990. – 13 червня. – С.4.

73. Сень Є. Труд перерастає у красу / Є. Сень // Ленінським шляхом. – 1981. – 23 травня. – С.4.

74. Сень Є. Кращі баскетболісти / Є. Сень // Ленінським шляхом. – 1980. – 25 березня. – С.4.

75. Сень Є. Щоб душа і тіло були молодими / Є. Сень // Ленінським шляхом. – 1966. – 3 листопада. – С.3.

76. Співчуття колективу вчителів Олицької середньої школи з приводу смерті заслуженого вчителя УРСР Вознюка Данила Олексійовича // Ленінським шляхом. – 1983. – 30 червня. – С.4.

77. Тепло сердець – дітям // Ленінським шляхом. – 1984. – 28 серпня. – С.2.

78. Хітько М. Кожен має займатися тим, чого прагне душа / М. Хітько // Вільним шляхом. – 2014. – 18 січня. – С.1, 4

79. Хто наш обранець. Кандидати на посаду голови районної Ради: Павленко Григорій Іванович // Вільним шляхом. – 1994. – 25 червня. – С.1.

80. Цибань Г. Вчителько моя… / Г. Цибань // Ленінським шляхом. – 1966. – 1 травня. – С.3. 81. Юність іде в самостійність // Ленінським шляхом. – 1968. – 13 червня. – С.1.

Наталія КУЛИК ***(с. Омельне)***

ОМЕЛЬНЕ

Мальовнича, різнобарвна наша земля. Але де б не проживала людина, куди б не закинула її доля, вона повинна пам'ятати край, де народилася, знати і не забувати його історію.

Є на Волині село Омельне, п'ять століть вирує у ньому життя, одне покоління змінює інше, залишаючи по собі пам'ять для прийдешніх поколінь.

Омельне – село, центр сільської ради. З 1958 р. до 1992 р. називалося Макаревичами. Розташоване за 25 км від найближчої залізничної станції і районного центру м. Ківерці та за 41 км. від м.Луцька, неподалік автомагістралі Маневичі-Луцьк. Населення – 823 чол., дворів - 307.

Про походження назви села існує кілька легенд. Одна з них схиляє істориків до думки, що перші поселенці знайшли собі притулок на підвищенні, оточеному болотами та лісами – на «милині», «обмилині». Від цих слів, можливо, і виникла назва Омельне. Є посилання на слово «омела». Омела – це рослина-паразит, яка росте на старих деревах. Старожили розповідали, що її було багато у навколишніх вільшаниках.

В краєзнавчому словнику О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» (том 2) є згадка про село Омельне з 1570-го і 1583-го років, коли воно належало до Івана і Андрія Кошків [11, с.179]. Але територія була заселена значно раніше, на це вказують залишки курганів. За О. Цинкаловським, в околицях їх було шість.

На початку XVII ст. селом володів польський граф Красницький. В мальовничому куточку села граф будує двоповерховий палац, залишки якого і досі помітні в липовому парку [3, с.1].

У 1803 році в селі Омельне було 68 дворів, в яких проживало 462 жителі [11, с.179]. За архівними документами, селяни займалися вирощуванням хліба, мисливством, рибальством, бджільництвом, гончарством. На річці Рудка, яка бере свій початок з невеликого болота біля села Миків і є правою притокою річки Стир, був паровий млин, у селі - вітряк, кузня, гуральня, цегельня, воловня.

Наприкінці XIX ст. у селі було 138 домів, 768 жителів, дерев'яна церква, споруджена на місці старої з XVI-X VIIст., паровий млин, початкова школа [11, с.179].

Восени 1837 року на Волинь прибув польський письменник Юзеф Ігнацій Крашевський (1812-1887 рр.). Поселяється він в селі Омельне (тоді Луцького повіту) у маєтку графа Красицького [8, с.311]. Ю. Крашевському сподобались тутешні краєвиди, добрі люди і українські звичаї. Про цей край він напише: «… Якщо є на світі тихий край, край лагідний, то це – наше Полісся. Всі села схожі, мов близнята, але нема двох цілком однакових, як двох людських облич. Полісся – пісок, купинясте болото, через яке пробивається річечка, покрита очеретом, а над усім цим – небо похмуре…

… Колись село Омельне було гарне: з білими хатами, з ситою худобою по оборах, з веселими роботящими людьми, які в неділю поспішали до церкви, де красувалися в білих свитах, червоних поясах і високих шапках…».

Ю.Крашевський насамперед відомий як талановитий письменник, його кращі твори досі перевидаються і читаються в Польщі і в Україні. Серед них «Уляна», «Остап Бондарчук», «Ярина», «Історія Савки», «Хата за селом». В Омельно він пише ряд повістей: «Ціле життя бідні», «Спогади про Волинь», «Полісся і Литва», два томи поезій [4, с. 3] Бібліографія письменника становить 232 романи, тисячі літературних, наукових, мистецьких статей, близько 30 тисяч листів.

Юзеф Крашевський вчив сільських дітей грамоти, любив спілкуватись і веселитись з молоддю, слухати розповіді і гумор старожилів. В Омельному прожив два роки. У віці 24 роки посадив липовий парк, залишивши згадку про себе [8, с.311], який у 1972 році оголошено пам'яткою садово-паркового мистецтва, а з 2010 року є частинкою Національного природного парку «Цуманська Пуща».

Зберіглися розповіді старожилів, що колись в парку у маєтку графа Красицького був дитячий садочок, а поруч з ним - великий фруктовий сад, в якому стояло багато вуликів. У свята тут лунала музика, дітям продавали ласощі.

Після скасування кріпацтва маєток Красницького декілька разів перепродавався. 1902 року палац разом з мальовничим парком купив таємний радник відомства внутрішніх справ Росії Носенко.

За переписом 1911р., в селі Омельне проживало 1042 жителі. Тут була гуральня (13213 відер річної продукції), цегельня (38000 рублів доходів у рік), млин паровий (64000 пудів зерна). До великої земельної власності належало там 1056 десятин [5, с.1].

У 1828 році в селі наростала хвиля невдоволення проти місцевого пана, особливо проти управляючого маєтком Терешкевича. Польська поліція швидко і жорстоко розправилась із учасниками бунту.

Сюди докотилися події першої російської революції. У травні 1907 року в с.Омельно відбувся виступ селян, які не дали поміщику орати землю, заявивши, що вона належить їм.

Важким було життя за панування Польщі. Кращі землі належали поміщику. Селяни господарювали на невеликих клаптиках. Низьким був культурний рівень села, працювала однокласна школа, де навчання проходило польською мовою. Омельне мало убогий вигляд. Невеликі хатинки покриті соломою, як правило, складалися з однієї кімнати, примітивної кухоньки і сіней, звідки був вхід до хліва. Від безземелля й безпросвітного життя люди почали втікати за моря-океани. До Аргентини виїхали К.М. Дацюк, брати Юхим та Мирон Ващуки, Ілько Максимчук.

Із встановленням радянської влади створюється сільрада, першим головою якої був Сергій Кирилович Глущук. 1940 року тут організовується колгосп імені Леніна, який очолив Дмитро Модестович Романюк, згодом його замінив Петро Іванович Ваврик.

З 8 липня 1941 р. по 3 лютого 1944 р. с. Омельне перебувало під німецько-фашистською окупацією [7, с.187]. За цей період гітлерівці вбили 54 жителі села, 30 – вивезли на каторжні роботи [8, с.311].

Чимало мешканці села боролось проти загарбників на фронтах Другої світової війни, в загонах червоних партизанів і УПА. Тим, хто поліг у боях за свободу Вітчизни, 1967 року відкрили пам'ятник, на плитах якого викарбувані імена загиблих. А їх було більше 60 [9, с.512].

Після вигнання окупантів знову запрацювала сільська рада на чолі з Бугайчуком Семеном Аврамовичем, який незабаром загинув від рук упівців. Потому сільрадою керували Чвир Микола, Виноградов, Квач Захарій Федорович, Глущук Дмитро Іванович, Ждань Антон Пилипович, Полянський Петро Григорович, Мельничук Микола Миронович, Савчук Іван Іванович, Бугайчук Тетяна Павлівна, нині – Зінчук Василь Федорович.

1949 року вже під назвою «Більшовик» відновлюється колгосп, головою якого обрали Кирила Кузьмовича Кочуна. Згодом цю посаду обіймали Ковальчук Потап Олексійович, Ждань Трохим, Євтушик Іван, Колошва Кузьма, Білоконенко, Сягайло, Городюк І.Г., Полянський П.Г., Романюк В.П., Люшук Л.М. 1995-го року колгосп було перейменовано в сільськогосподарський кооператив «Омельне», який очолив Савчук Микола Дмитрович. 1999 року його реорганізували в колективну сільськогосподарську спілку «Полісся».

У 60-70-х роках XX ст. Омельне почало інтенсивно розбудовуватися. Стали до ладу будинок культури, побудований на території липового парку, профілакторій, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитячий садочок «Сонечко», магазин. На початку 60-х сюди була прокладена дорога з твердим покриттям, в оселях з'явилось електричне освітлення.

Поряд з колгоспним життям розвивалася і культурно-освітня галузь. Школа в с. Омельне має свою історію ще з початку XIX ст. - при маєтку графа Красицького була однокласна школа, у якій навчав дітей Юзеф Крашевський. В 1922 р. в селі була українська школа [5, с.1].

Наумчук Уляна Гнатівна (1921 р.н.) розповідає: « Лише два рази на тиждень вчилися українською мовою, писали олівцем, а потім ручкою і чорнилом. Книжки купували батьки. Два уроки на тиждень вивчали Закон Божий (навчав священик). Дві вчительки-полячки часто проводили уроки на природі (а вивчали ми математику, живу і неживу природу, історію Польщі) і могли бути з нами цілий день. Школою була хата, в якій була одна велика кімната і одна маленька. У великій кімнаті вчилися у дві зміни, а у маленькій була учительська. Коли учень не хотів ходити до школи, батьки платили штраф злотими».

В 1929 році у селі Омельне була створена філія «Просвіти». Про це свідчать такі архівні документи:

1. Протокол об организации филиала «Просвита» с. Омельно.

Нач. 16 сентября 1929 года.

Оконч. 19 февраля 1931 года.

2. Заява ради повітової просвіти про дозвіл на організаційні збори філії «Просвіта» в с. Омельно

Колківської волості Луцького повіту.

3. Протокол зборів «Просвіти» с. Омельно.
4. Книга поступання членських внесків «Просвіти» с. Омельно.
5. Касова книга прибутків і витрат «Просвіти » с. Омельно.

Члени філії «Просвіта» відкрили читальню, передплатили українські часописи та журнали, організували просвітницький хор, драматичний гурток, створили бібліотеку і поповнювали її за зароблені кошти від проведених вистав і концертів. Активними членами «Просвіти» були Глущук Олександр, Чвир Іван, Ждань Адам, Вознюк Никонор, Шабала Прокіп, Гончар Тетяна, Кизицька Текля, Мельничук Одарка та інші, які несли людям знання і освіту.

1927 року в село зі своєю сім'єю прибув учитель Д.Я. Макаревич. Під його керівництвом в 1935 році відбулася Колківська першотравнева демонстрація, в якій взяли участь жителі Омельне Максимчук Антон, Ковальчук Петро, Бугайчук Уліта, Ващук Олександра, Гончар Філімон, Гончар Михайло та ін. Вони співали пісні, несли прапори і лозунги: «Возз'єднання Західної України із Східною Україною», «Навчання дітей рідною мовою», «Встановлення восьмигодинного робочого дня». Демонстрантів градом куль зустріли польське військо і поліція в урочищі Рудня [10, с.7]. 1956 року село Омельно було перейменовано на Макаревичі.

У 1951-1952 роках було побудовано семирічну школу, у якій навчалися діти до 1979 року. 1980 року постало сучасне приміщення, розраховане на 190 учнів.

Центром духовного життя краю є пам'ятка архітектури - Свято-Михайлівська церва. Історія не зберегла імен будівничих храму, та відомо, що був він дерев'яний і зведений у 1776 році поміщиком Велігорським і парафіянами на місці старого з XVI ст. [2, с.1].

1. Архів ЮЗР. - Ч. 6, том 1.
2. Арх. док. від 1862 р. «Ведомость о Михайловской церкви с. Омельно».
3. Арх. док. 1851 р. «Сведения о владениях и налички винокурного завода, принадлежащего Красицкому».
4. Арх. док. Газета «Вільний шлях», 1962 р. «Про перебування Крашевського в с. Омельно».
5. Волинський обласний державний архів ф. 36 № 18 Е, хр. № 91 «Статистическиесвединия о школах и церквах».
6. Документи філії «Просвіта» с. Омельно.
7. ДАВО. - Р.66. - Оп.4. - Спр.1. -Арк.187.
8. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область.
9. Книга пам'яті України. Волинська область, т. 1.
10. Українська радянська енциклопедія, том 7.
11. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся, т.2.

Леся КУЛІБА ***(Ківерці)***

ПРІОРИТЕТНІ АСПЕКТИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОННОГО ЦДЮТ

Ківерцівський районний центр дитячої та юнацької творчості - це комплексний позашкільний заклад, діяльність якого скерована на виконання Закону України «Про позашкільну освіту», «Положення про позашкільний заклад», Статуту, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, інструктивно-методичних листів, наказів Міністерства освіти і науки України, обласного управління освіти і науки Волинської ОДА, Ківерцівської районної ради, Ківерцівської РДА, районного відділу освіти Ківерцівської РДА, які слугують ефективній організації навчально-виховної діяльності. ЦДЮТ здійснює навчально-виховну, інструктивно-методичну та організаційно-масову роботу.

Заклад має авторську емблему, гімн на слова Котляревського «Де згода в сімействі, там мир і тишина» та девіз: «Родина, друзі, рідний край, і скрізь в тобі потреба. Твори, учись, знайди, пізнай. Повір у себе».

З 1998 року ефективно функціонує редакційно-видавничий центр, в рамках якого видано 22 навчально-методичних посібника та ряд інших інструктивно-методичних матеріалів. А з 2010 року організовано верстку та друк внутрішнього часопису «Передзвін».

Пріоритетні напрями роботи ЦДЮТ:

- задоволення індивідуальних інтересів дітей, підлітків та учнівської молоді;
- розвиток здібностей, нахилів у різних галузях діяльності людини;
- духовне, інтелектуальне, фізичне вдосконалення особис-тості педагога та вихованця;
- вивчення історії рідного краю, традицій та обрядів, пропагуючи любов і повагу до родини, рідної землі;
- виховання патріотів рідної Вітчизни, активних творців свого май-бутнього;
- формування і розвиток позитивної мотивації щодо здорового способу життя, дбайливого ставлення до природи, оточуючих людей, самого себе, милосердя до одиноких, пристарілих, інвалідів війни та праці;
- розширення межі прояву дитячої ініціативи та творчості, розвиток обдарованості;
- утвердження гуманних взаємин між гуртківцями, педагогами та батьками, створення ситуації, котрі несуть високу взаємну повагу, вірність слову, красу вчинків;
- використання сучасних інтерактивних новітніх технологіїй в педагогічній діяльності;
- методична допомога, обмін досвідом роботи педагогів-організаторів, керівників гуртків шкіл району;
- зміцнення зв'язку сім'ї, школи, громадськості по попередженню дитячої бездоглядності та злочинності, профілактиці алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, СНІДу;
- належні санітарно-гігієнічні умови для організації навчально-виховного, культурного відпочинку та проведення дозвілля у позаурочний час;
- зміцнення фінансово-матеріальної бази.

У закладі працює 35 педагогів, діяльність яких цілеспрямована на накопи-чення педагогічного досвіду у форматі аналітично-обгрунтованих методів та рекомендацій сучасної педагогіки в позашкіллі. Здійснюється системне установлення стосунків співпраці та інтерактивних взаємодій через дієвий структурний ланцюг: директор + методисти + психолог + культорганізатор + керівники гуртків + вихованці + батьки + громадськість.

Колектив працює над вирішенням педагогічної проблеми «Створення інноваційного середовища для розвитку творчого самовдосконалення особистості».

Проектна діяльність дає можливість не тільки динамічно окреслити поставлені цілі, а й сприяє реальному пошуку оптимально-конструктивних шляхів їх реалізації.

Ефективно діють проектні методики. Навчально-виховний проект *«Я* і Україна» ставить за мету виховувати патріотизм та шанобливе ставлення до рідного міста, району, держави. Виховний проект «Здорова дитина - здорова нація» пропагує позитивну мотивацію щодо здорового способу життя, валеологічне та фізичне виховання. Соціально-психологічний проект «У призмі творчості» скоординовує на розвиток генетичних здібностей вихованців. Міні-проект «Повір у себе» забезпечує роботу з дітьми з обмеженими функціональними можливостями.

Фінансування даних проектів здійснюється за спонсорські та батьківські кошти.

Наступна проектна методика - це авторські колективні проекти керівників гуртків. До прикладу, вихованці зразкового колективу «Художня вишивка» (керівник Л.В.Литвина) реалізували уже декілька авторських колективних проектів, серед яких - «Вишиваємо портрет Т.Г.Шевченка разом». Проект «Україна - єдина країна» - передбачав вишивання карти України. До реалізації даного проекту були залучені наші вихованці, учні міських шкіл, педагоги, жителі нашого міста та району. Загалом 89 учасників. Фінансування авторських колективних проектів здійснювалося місцевими волонтерами.

Реалізація міжнародних проектів є найцікавішою і водночас найскладнішою для нас, потребує багато додаткового часу, інтенсивної роботи, а також передбачає систематичний контроль від співпартнерів в частині якісного виконання кожного завдання, яке передбачене у змісті проекту. Більше 10 років поспіль ми маємо дієву міжнародну співпрацю з Польщею, Австрією та Францією. А з минулого року стартувало співробітництво з Корпусом Миру США в Україні. Найпродуктивнішими стали проекти «П'ять регіонів Європи» (Гміна Пшегодзіце, Польща, та Лютре, Франція, 2005-2013 рр.), «Новорічний подарунок» (Австрія, 2009-2010 рр.) «Наша пісня мальовнича» (Томашов-Любельський, Польща , 2015-2016 рр.).

Участь в реалізації даних проектів дарують для наших вихованців та педагогів в середньому 5 поїздок на рік за кордон, цілями яких є взаємоєрозвиток та взаємопрезентація народних традицій, вокального, хореографічного мистецтва, інтеграційні зустрічі, майстер-класи, навчально-виховні різноформатні курси, виїзні концертні програми, організація спільних розважальних дійств та багато інших цікавинок. Фінансова підтримка цих заходів здійснювалася за рахунок коштів Європейського союзу.

В рамках співпраці з Корпусом Миру США з грудня 2015 року у нас працює волонтер Сієра Бартіс.

Організовано літню школу, інглиш-клаб для старшокласників міста та педагогів закладу. Також, в царині міжнародної співпраці психолог закладу взяла участь в проведенні Всеукраїнської партнерської конференції (грудень 2015 р., м.Київ), а також у Всеукраїнському тренінгу «Розробка і управління місцевими проектами із залученням громади» (квітень 2016 р., м. Київ). В дії спільний проект «Розвиток творчих здібностей в режимі онлайн навчання для дітей з віддалених сіл Ківерцівщини», який базується на авторській концепції педагогічного колективу.

У минулому навчальному році функціонувало 66 груп, в яких здобували додаткову освіту 1173 вихованці. У гуртках художньо-естетичного напряму працювало 26 груп (501 дитина). До науково-технічної творчості залучено 449 вихованців, які були сформовані у 26 груп. Декоративно-вжитковим мистецтвом займалося 193 дитини у 12 творчих об'єднаннях. Гуманітарний напрям реалізовувався через функціонування школи раннього розвитку «Пізнайко» - 2 групи, 30 вихованців.

Художньо-естетичний напрям: Зразковий ансамбль народної музики «Пролісок», дитячо-юнацький естрадний духовий оркестр, народний театр танцю «Зорецвіт», зразкова студія танцю «Мега Денс», студія естрадного вокалу «Домісолька», вокальний ансамбль «Співаночка», зразкова театральна студія «Мельпомена», студія образотворчого мистецтва «Етюд», зразковий художній колектив «Художня вишивка», зразкова студія декоративно-ужиткового мистецтва «Бджілка», зразкова творча майстерня декоративно-ужиткового мистецтва «Перлина», «Народний розпис», «Різьблення по дереву», «Ниткова графіка», «Аплікація соломкою», «Художнє ткацтво», «Художня обробка деревини».

Науково-технічний напрям: «Юні користувачі ПК», «Юні програмісти», «Основи інформаційних технологій», «Автомоделювання», «Судномоделювання», «Конструювання повітряних зміїв», «Початкове технічне моделювання», «Історико-технічне стендове моделювання», «Юні фотоаматори», виготовлення сувенірів «Колорит», «Паперопластика», «Плетіння з верби».

Гуманітарний напрям: школа раннього розвитку «Пізнайко».

Гордістю закладу є сім зразкових колективів. Зразковому театру танцю «Зорецвіт» присвоєно почесне звання «Народний художній колектив».

Організаційно-масова робота закладу різнопланова та цікава. Темпоритм внутрішніх заходів творчо поєднується з багаточисельними міськими, районними, обласними, всеукраїнськими та міжнародними заходами. Результативними стали ІІІ Всеукраїнський конкурс «Творчий вчитель - обдарований учень» (м.Київ), Всеукраїнський літературно-музичний фестиваль «Розстріляна молодість» (м.Житомир), фестиваль «Святий Миколай» (м.Київ), фестиваль, присвячений Всесвітньому Дню Землі (м.Кіровоград), «Благодійний аукціон» (м.Київ), фестиваль писанки (м.Київ), конкурс малюнків «Краса і розум України» (м.Запоріжжя), виставка-конкурс робіт учнів молодшого шкільного віку з початкового технічного моделювання (м.Київ), Всеукраїнський фестиваль дитячої творчості «Різдвяні канікули» (м.Львів), виставка-конкурс декоративно-ужиткового мистецтва «Знай і люби свій край» (м.Київ) та багато інших.

За результатами навчально-виховної діяльності у минулому навчальному році педагогічним та учнівським колективами закладу здобуто - 111 нагород різних рівнів, які засвідчені грамотами, дипломами та подяками. З них: 83 нагороди вихованців, 28 нагороди педагогічного колективу. У міжнародних заходах 2 педагогічні нагороди. У Всеукраїнських конкурсах - 30 нагород вихованців, 2 – педагогів.

Дієві цілі та завдання на наступні навчальні роки:

- скерування позашкільної діяльності на виконання Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року;
- збереження контингенту гуртківців та нормативів наповнюваності гуртків відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту»;
- створення умов для підтримки та розвитку творчих обдарувань дітей і підлітків у місті та районі;
- створення умов для профільного навчання та виховання дітей, формування творчої інтерактивної взаємодії педагогів та вихованців;
- організацію видавничої діяльності в рамках функціонування редакційно - видавничого центру закладу;
- розвиток міжнародного співробітництва з Гміною Пшигодзіце, (Польща), Лютре (Франція) та Томашов Любельський (Польща);
- проведення системно-комплексних моніторингових досліджень у навчально-виховній діяльності;
- актуалізація національно-патріотичного та громадянського виховання учнівської молоді;
- постійної робот ащодо залучення позабюджетних коштів для розвитку матеріально-технічної бази закладу.

Будь яке педагогічне досягнення - це успіх кожного зокрема і разом! Час одинаків давно минув і

долю центру творчості сьогодні вирішують не окремі педагоги, а педагогічний ансамбль через злагоджену, творчу та цілісну діяльність кожного.

Олександр КУШНІР ***(с. Дерно)***

ЗНИКЛІ ПОСЕЛЕННЯ ОКОЛИЦЬ СЕЛА ДЕРНО

Двадцяте століття - це бурхливий і досить суперечливий період в історії людства в цілому та України і Волині зокрема. Значна частина фактів ще залишається маловідомою, а то й просто забутою.

Здивування у нас під час екскурсії викликав великий хрест посеред лісу. Звідкіля він узявся і хто його спорудив? Переказів та оповідей про нього не так уже й багато. Саме цей факт і став причиною наших пошуків.

Версій походження було кілька. Найперша - це давнє кладовище. Друга - це просто могили, яких у наших краях багато. Третя – хрест встановлено на відзнаку якоїсь події. Та, як з'ясувалось, жодна із версій виявилася невірною.

З чого почати? Звичайно, із спогадів старших людей сіл Ставок, Мощаниця, Котів. Збираючи матеріали, ми довідались, що в околицях у різні часи проживали поляки, німці, чехи [3]. Їх нащадки і нині мешкають у різних селах нашого району. Найбільш чисельними були польські громади у селищі Олика та селі Дідичі. Підтвердженням цього можуть служити прізвища - Кашинський, Сосницький, Сосновський, Дорецький.

З часом територія області переходить під владу Росії. Цариця Катерина II у 1763 році видає маніфест, який дозволяє іноземцям селитись у Росії, де вони бажають. У цей період на схід переїжджає багато німців, поляків, чехів. Це друга хвиля масової появи на волинських теренах переселенців [4].

У цей час виникають нові поселення на „вільних" землях.

Третя хвиля переселення поляків на Волинь припадає на 20-30 роки XX століття [4]. У цей період формується хутірська система розселення. Виникають колонії та фільварки. Переселенці проживали в основному в сільській місцевості. За статистичними даними 1931 року на території області проживали українці, поляки, німці, чехи, євреї [4].

Національний склад населення

національність	Частка %	
	1931 р.	1989 р.
українці	67,9	94,6
росіяни	-	4,42
поляки	17,4	0,11
німці	2,7	-
євреї	8	0,07

Зниклі села в околицях с. Дерно

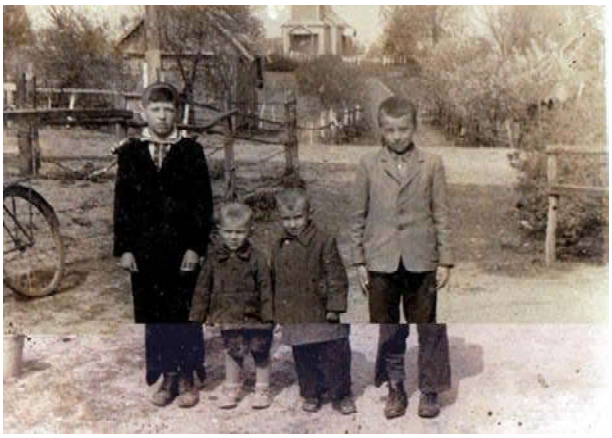
За 2 км від автодороги Луцьк - Рівне розташоване село Мощаниця. Приблизно в цьому напрямку проходила ґрунтова дорога ще у XVI столітті [6].

Тепер в його околицях ліс та луки, які нічим не нагадують, що колись поблизу були села та хутори Вілька Котівська, Адамівка, колонія Нова Земля, хутір Гаївка, Грабельки [8, 9].

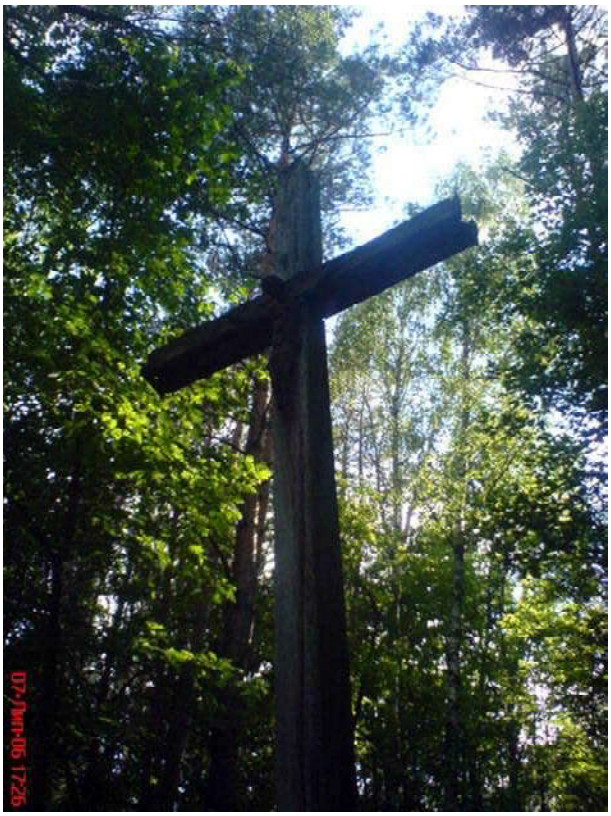
Поселення Вілька Котівська (Вилька, Вулька, Вілька), що на північний захід від Мощаниці розкинулось під самим лісом. Його назва може буті пов'язана із деревом вільхою, або від слова „вільний". На початку XIX століття жителів окремих поселень звільняли від податків, що могло бути висвітлене у назві [2]. Очевидно, село виникло саме у цей період. Житель с. Дерно Лебідь Володимир пригадує, що ще батьки говорили – поселення давнє. У селищі нараховувалось 30-40 будинків. Зі слів мешканця с. Башлики Мацюка Віталія Михайловича довідались про існування невеликої церкви, яку місцеві жителі

Малюнок 1. На місці села Нова земля.

Село Дерно у 50-х роках XX століття.

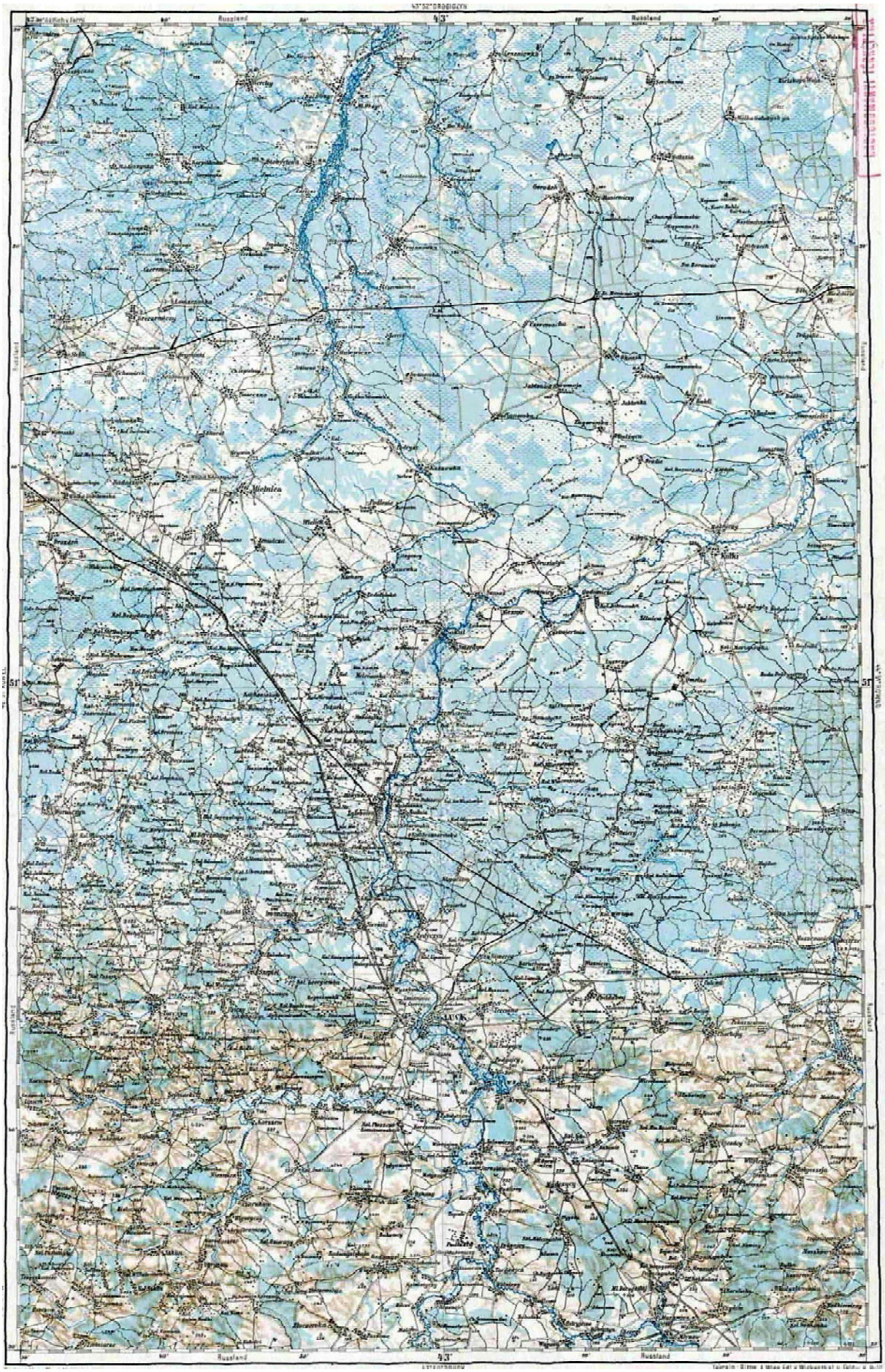
Високий хрест на місці де було село Вілька Котівська.

Додатоки

Карти різних країн та різних років видання на яких є села Вілька Котівська, Адамівка, Нова Земля, Стара Олика

Малюнок 1. Карта 1931 р.

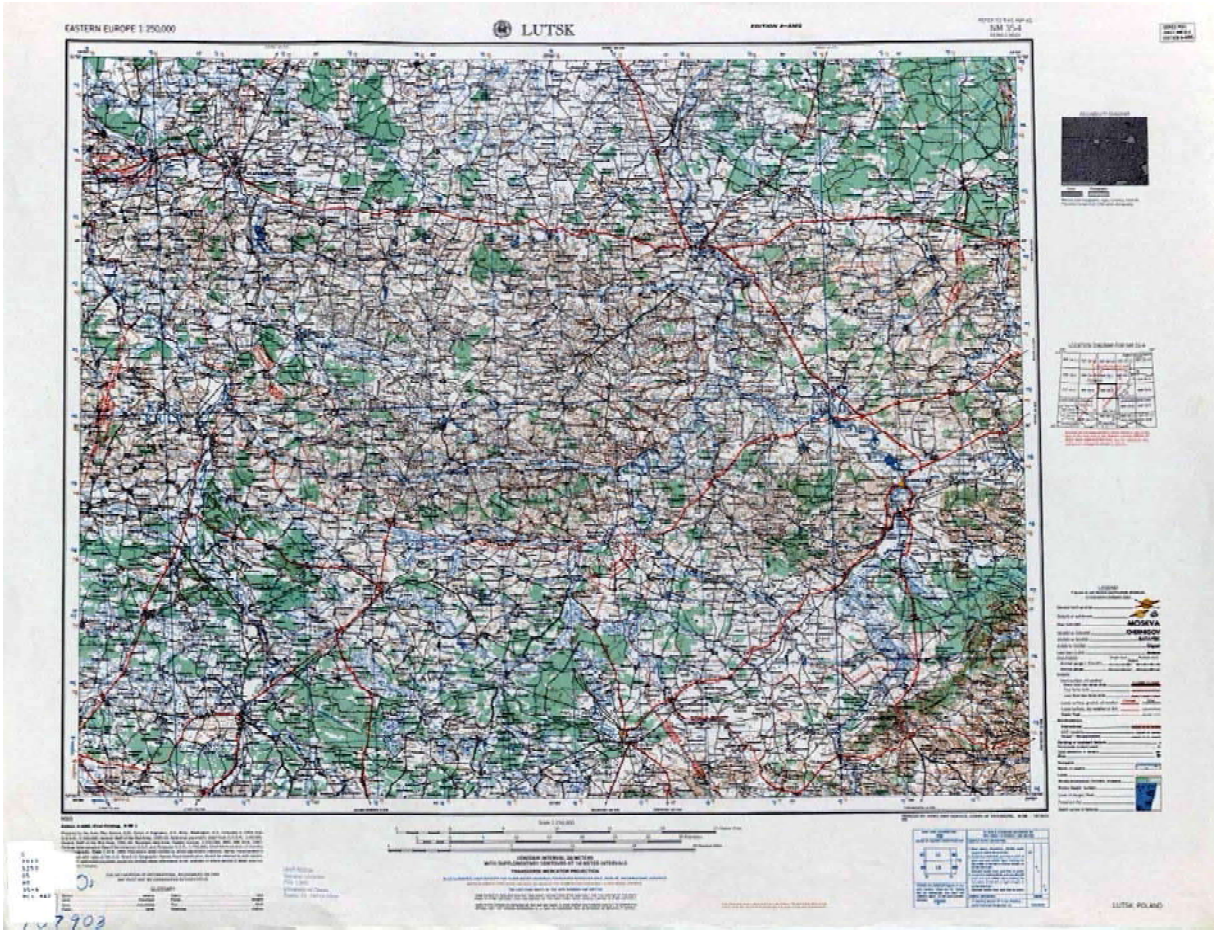

Russland
Russland
Russland

Малюнок 3. Польська карта 1923 р.

Малюнок 4. Німецька карта 1912 р.

Малюнок 5. Американська військова карта 1954 р.

називали костелом. Зрідка поляки ходили на службу до Олицького костелу. У селі працювала школа. Навчання проводилось польською мовою. У середині 3-х років XX ст. у школі працювало двоє вчителів. Обов'язки директора виконував Клемент Клінг, він же і навчав старших школярів. Менших учнів навчала Аделя Комко. Володимир Лебідь згадує, що поляки та українці навчались разом.

Землі навколо села малородючі, то ж працювати приходилось багато. Поселення було досить охайним та чистим. Порядок підтримував солтис, якого призначала польська влада, або обирали самі люди. Перед війною у польській колонії була озброєна охорона. В поселенні розміщувався маєток пана Вишенського. У нього було 75 корів, 8 пар коней, працювала одна наймичка та 10 найманих робітників. Господар давав людям коней для роботи та виписував ліс у чітко визначені дні: середу та п'ятницю.

В урочищі Грабельки теж проживали поляки. Цей хутір виник після Першої світової війни. Мешканці працювали на тартаку та на заготівлі лісу. Жінки займалися домашнім господарством та вихованням дітей. Мацюк В. М. пригадує, що ліс заготовляли лише взимку із 1 грудня по 31 січня.

В пристосованому приміщенні діяла початкова школа. Володимир Лебідь розповів, що спочатку навчався у Грабельках, а потім у с. Вилька. Неподалік Грабельок була Гаївка. Там був збудований будинок, у якому проживав лісничий на прізвище Кепський.

На захід від Мощаниці розміщувалась німецька колонія „Нова земля". Поселення було великим, Простягалося із заходу на схід. Розташоване між станцією Олика та селом Адамівка. Поселенці отримали ці землі від польської влади. Жили німецькі колоністи бідно. У 1939 році вони покинули поселення і виїхали до Німеччини. Жителів сіл, що проживали у селах Грабельки та Нова земля (мал.), корінне населення називало осадниками.

На північ від села Нова Земля було розташована Адамівка. Поселення невелике. Будинки збудовані на значній відстані один від одного.

В околицях сучасного села Дерно існували поселення Стара Олика та Перетока, які стали частинами цього села [1].

Поселення між собою були сполучені польовими та лісовими ґрунтовими дорогами. Частина із них збереглася до нашого часу.

Поблизу сіл Ставок, Дерно, Мощаниця сформувалося багато хуторів. Називали їх за прізвищами сімей, які у них проживали.

Зникли хутори у середині 50-их років ХХ століття. Причиною стало укрупнення сіл та розвиток колгоспів. Досить часто людей примушували переселятися силоміць. Найбільш активно переселення проводилось у 1951 – 1952 роках.

Житель с. Ставок Матяшок О. П. розповів, що неподалік дороги Луцьк – Рівне, між селами Ставок та Мощаниця, знаходилися хутори Загайного, Гламазди, Дмитрик, Чекеренди, Химки.

На південній околиці Старої Олики були хутори Дядюся та Пасічника. Цю інформацію підтверджує житель с.Дерно Палійчук В. Й., який пригадує, що вздовж дороги на Рівне були будинки поляків, які після війни виїхали.

Трагічні сторінки воєнних років

До початку Другої світової війни мешканці навколишніх поселень жили дружно, часто зустрічались. У селі Вілька влаштовували масові гуляння, на які сходилася молодь із навколишніх поселень.

З початком війни почали виникати сутички між поляками та українцями. Палили села німці.

У 1948-1950 роках жителі Вільки Котівської були виселені. Частина сімей, що мала близьких родичів поряд, переселилась у сусідні села. Збереглися до нинішнього часу фруктові дерева колишніх садків. Де було село - тепер ліс і високий хрест.

1. Богуш М. Ківерцівщина: крізь віки і долі. Історико-краєзнавчі нариси // М. Богуш, Г. Павленко. - Луцьк : Надстир'я, 2006. – 520 с.

2. Василюк Л. Л. Топоніми Волині як джерело фізико – географічних досліджень // Л. Л. Василюк . – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 1999. – 30 с.

3. Дорошенко Д. Історія України // Д. Дорошенко. – Київ, 1993. – 238с.

4. Клімчук Б.П. Єврорегіон Буг: Волинська область // за ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В. Й. Лажніка. - Луцьк: Видавничо – редакційний відділ Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1997. – 448 с.

5. Клірові відомості Свято-Михайлівської церкви с. Дерно 1926-1930 рр.

6. Минуле і сучасне Волині: Тези доповідей історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1985.

7. Преображенський В. С. Поиск в географии. – Москва: „Просвещение", 1986.

8. Карти [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=WIG100 . - Дата звернення: 29.06.17.

9. Карти [Електронний ресурс] // Режим доступу : maps.vlasenko.net/historical/rkka200.

Олександр ЛЕВЧУК ***(Ківерці)***

РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ НА КІВЕРЦІВЩИНІ

З початком ХХ століття спорт набирає популярності серед різних верств населення, як дітей, молоді так і серед старшого покоління. Держава зацікавлена у формуванні здорової особистості, як духовно так і фізично. Широко практикується будівництво на громадських засадах спортивних комплексів, майданчиків, при школах створюються спортивні гуртки. Таке масове захоплення спортом не обминуло наше містечко Ківерці.

20 серпня 1966 року Ківерцівська районна рада народних депутатів приймає рішення № 280 про створення в місті Ківерці дитячо-юнацької спортивної школи. Основною діяльністю та завданням якої є спортивна підготовка дітей, підлітків та молоді, гармонійний розвиток особистості, зміцнення здоров'я дітей засобами фізичної культури і спорту, розвитку їх здібностей в обраному виді спорту, надання дітям і підліткам рівних умов для зарахування на навчання. Першим директором призначено Булика-Свериду Богдана Оксентійовича.

Спортивна школа працювала на базах середніх загальноосвітніх шкіл міста та медичного училища, було відкрито три відділення: велоспорт, фехтування та гандбол. Школа мала невелике приміщення

розміром 6 х 8 м в міському парку. В 1980 році відкривається нове приміщення з усіма умовами для занять спортом дітям та молоді міста і району.

Групи були переповнені, заняття проводились в позаурочний час і закінчувались пізно ввечері.

Юний «мушкетер» Каймаков Валерій (тренер Богдан Гоменюк) у грудні 1966 року стає переможцем відкритої першості м.Луцька.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1966-1968 навчальні роки (директор Булик-Сверида Боган Оксентійович)

№ з/п		1966	1967	1968
1.	Кількість навчальних груп	19	12	11
2.	Кількість учнів	268	140	141
3.	Число тренерів	5	4	4
4.	III розряд	-	19	11
5.	Юнацькі розряди	29	28	25
6.	Інструктор по спорту	-	-	6
7.	Суддя по спорту	-	-	7

15 серпня 1968 року наказом обласного відділу народної освіти на посаду директора Ківерцівської ДЮСШ призначається Попович Леонід Іванович. Сформувалося 18 груп, у яких займалося 232 учні.

1969 року юні гандболісти, фехтувальники стали першими в області. Ківерчанин Валерій Хвірук (згодом тренер ДЮСШ) став чемпіоном Волині.

Вихованці відділення велоспорту Ківерцівської ДЮСШ Олександр Ярмолюк, Валерій Хвирук та Володимир Миклін брали участь у складі збірної області за ДСТ „Динамо" на Республіканських змаганнях з велоспорту. О.Ярмолюк виконав норматив майстра спорту, В.Хвирук та В.Миклін -кандидата в майстри спорту (тренер Олександр Поліщук).

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1969-1970 навчальний рік (директор Попович Леонід Іванович)

№ з/п		1969	1970
1.	Кількість навчальних груп	14	13
2.	Кількість учнів	167	238
3.	Число тренерів	4	5
4.	II розряд	16	3
5.	III розряд	19	4
6.	Юнацькі розряди	43	65
7.	Інструктор по спорту	15	-
8.	Суддя по спорту	15	-

Третім директором Ківерцівської ДЮСШ 17 серпня 1970 року став Авдуєвський Сергій Миколайович.

Покращується матеріально-технічна база школи, придбано нові велосипеди для відділення, загальна кількість яких вже становила 15 штук, м'ячі для відділення ручного м'яча.

Здобутками відмічались юні спортсмени відділення велоспорту, які неодноразово ставали чемпіонами району, області, а згодом стали членами Волинської області на Республіканських та Всесоюзних змаганнях.

У 1971 році закривається відділення фехтування, за браком кваліфікованих спеціалістів та приміщень для занять.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1971-1978 навчальні роки (директор Авдуєвський Сергій Миколайович)

№ з/п		1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
1.	К-сть навчальних груп	13	16	13	16	16	14	13	13
2.	Кількість учнів	134	192	130	166	166	115	134	160
3.	Кількість тренерів	7	8	4	6	6	6	5	6
4.	I розряд	-	2	4	-	3	-	-	2
5.	II розряд	9	14	2	15	2	4	17	19
6.	III розряд	7	22	33	31	28	25	-	28
7.	Юнацькі розряди	32	35	36	25	34	47	20	39
8.	Інструктор по спорту	28	20	23	10	20	23	22	11
9.	Суддя по спорту	28	20	23	10	20	23	23	10

1 вересня 1978 року ДЮСШ очолив Василь Дмитрович Кріпак.

Вводить новий вид спорту футбол. Розпочалося будівництво приміщення спортивної школи, яке закінчилося у серпні 1980 року. Новобудова мала спортивний зал 15х30 м, душові кімнати, роздягальні, тренерські кабінеті, кімнатати для обслуговуючого персоналу, котельню, допоміжні складські приміщення.

Відділення велоспорту, яке і надалі було провідним, поповнилось велосипедами, яких вже налічувалось 30 штук, двома мотоциклами МТ для супроводу велогонок. Ковалюк Валентина та Никитюк Сергій стали кандидатами в майстри спорту.

Хороших результатів досягало відділення футболу. У листопаді 1986 року юні футболісти ДЮСШ, як юніори команди „Колос", під керівництвом тренера-викладача Чижа А.Г. на чемпіонаті області посіли перше місце. Бузна Вячеслав став кращим бомбардиром чемпіонату.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1979-1986 навчальні роки (директор Кріпак Василь Дмитрович)

№ з/п		1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
1.	Кількість навчальних груп	12	13	22	22	21	19	20	26
2.	Кількість учнів	169	155	270	284	288	248	313	407
3.	Кількість тренерів	6	6	8	9	7	7	7	8
4.	Чемпіонів області	-	-	-	-	2	1	4	-
5.	КМС	1	3	2	1	2	3	2	2
6.	I розряд	-	-	-	-	-	6	5	16
7.	II розряд	13	6	29	16	13	13	19	23
8.	III розряд	23	21	54	25	21	13	18	25
9.	Юнацькі розряди	42	58	61	117	91	60	65	66
10.	Інструктор по спорту	12	7	10	18	10	9	8	12
11.	Суддя по спорту	12	4	11	17	9	12	10	10

З 3 вересня 1986 року директором спорт школи призначений Дмитро Сельвестрович Савчук.

На початку 90-х років виникли труднощі. 1992-го закривається відділення велоспорту через брак коштів на обслуговування велосипедів та участь у змаганнях, тренери з велосипедного спорту переводяться на відділення футболу. Практично не виділяється коштів на придбання спортивного інвентаря та поточний ремонт приміщень.

1986 рік став ювілейним для спортивної школи, їй виповнилось 20 років з дня відкриття. За цей період її закінчили 4 285 учнів, зріс рівень спортивних результатів. Підготовлено 23 кандидати в майстри спорту, 62 спортсмени першого розряду і 1 600 - масових розрядів, 418 суддів та громадських інструкторів по спорту, 3 вихованці школи були чемпіонами України. Серед вихованців ДЮСШ - майстер спорту міжнародного класу Євпан Олександр.

Високих спортивних результатів за період з 1986 по 1995 роки досягло відділення ручного м'яча, вихованки якого брали участь у найвідповідальніших змаганнях.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1986-1998 навчальні роки, (директор Савчук Дмитро Сельвестрович)

№ з/п		1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1.	Кількість навчальних гр.	28	28	28	27	26	23	23	22	24	16	18	14
2.	Кількість учнів	468	465	460	420	400	380	370	360	404	274	320	250
3.	Число тренерів (всього)	10	10	10	11	10	10	11	10	11	8	9	7
4.	Чемпіони області	3	4	3	2	1	-	-	-	-	-	-	-
5.	КМС	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	I розряд	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	II розряд	-	2	12	-	-	5	-	-	-	-	-	-
8.	III розряд	25	-	15	15	12	9	-	10	6	4	3	3
9.	Юнацькі розряди	66	37	54	17	35	38	82	47	49	53	62	59
10.	Інструктор по спорту	10	-	9	7	7	-	9	2	3	4	2	3
11.	Суддя по спорту	10	-	9	7	7	-	9	2	3	4	2	3

У червні 1998 року на посаду директора Ківерцівської дитячо-юнацької спортивної школи призначається Каймакова Тетяна Володимирівна.

Вирішилось питання з укомплектацією школи молодими, енергійними тренерами-викладачами відділень. Збільшилась кількість учнів: якщо на кінець 1998 року їх кількість становила 250 чоловік, то на кінець 2006 року - більше 900.

У 2004 році встановлюється спортивний майданчик зі штучним покриттям для гри у міні-футбол, волейбол, гандбол, баскетбол.

Вводяться додаткові тренерські ставки, відкриваються нові відділення спорту: легка атлетика (1999 р.), важка атлетика (2003р). в с.Жидичин, настільний теніс (2003 р), дзюдо (2008 р.) та бокс (2012 р.), що дало змогу значно розширити географію змагань, збільшити кількість груп та учнів в ДЮСШ. Якщо у 1998 році кількість змагань, в яких приймали участь ківер чани, ледве сягала 10, то на кінець 2006 року цей показник перевищив 80 змагань різного рівня.

У червні 2008 року започатковано проведення районного спортивного фестивалю серед учнів старших класів загальноосвітніх шкіл району.

Чотири роки поспіль учні відділення футболу, старший тренер-викладач Войтович В.П., ставали призерами спортивних ігор школярів Волині, а в 2008 році вибороли I місце.

У 2009 році вихованці відділення футболу Коломій Тарас та Зайчук Михайло приймали участь у Міжнародному турнірі серед учнів 1997-1998 р. н. в Республіці Словаччина.

У 2012 році три учениці Шевчук Юлія, Лис Ольга та Дубина Анастасія у складі збірної команди області вибороли I місце на Всеукраїнських змаганнях «Діти – олімпійська надія України 2012 року». Команда дівчат посіла 4 місце у X Спортивних іграх школярів Волині. Команда юнаків 2001 р.н. виборола

ІІІ місце в обласних змаганнях з футболу на призи Клубу «Шкіряний м'яч».

2012 році було закрито відділення гандболу у зв'язку з непопулярністю даного виду спорту та відсутністю тренерів-викладачів.

Вихованці відділення легкої атлетики, яке відкрилося у вересні 1999 року, з 2006-го беруть участь у Всеукраїнських змаганнях, на яких ставали призерами та входили в десятку кращих легкоатлетів України. Збірна команда школи виборює ІІІ місце у IV літніх спортивних іграх школярів Волині з легкоатлетичного кросу та посідає 4 місце у IV молодіжних іграх Волині. Плідним був 2007 рік. Юні спортсмени приймали участь у понад двадцяти видах змагань, п'ять із них чемпіонати України, де вибороли одне перше місце, одне друге місце, два третіх та неодноразово входили в десятку кращих спортсменів України. На чемпіонаті області з легкоатлетичного кросу на призи «Волинської газети» за програмою ІІІ літніх спортивних ігор Волині у квітні виборюють ІІІ командне місце, а на V Спортивних Іграх школярів Волині - п'яте. В обласному кросі за програмою ІІІ літніх спортивних ігор Волині команда школи стає чемпіоном області. У 2009 році легкоатлети прийняли участь у понад 30-ти видах змагань. Свіргун Іван став переможцем Міжнародного турніру з легкої атлетики, який проходив у місті Рівне, на дистанції 100 м. та срібним призером на дистанції 200 м. На Чемпіонаті області серед команд ДЮСШ серед учнів 1994 р. н. та молодші, який проходив у с. Боратин Луцького району, команда ДЮСШ виборола ІІ місце. У 2010 році на чемпіонаті України з легкоатлетичного кросу Пацула Микола виборов І місце з бігу на 1000 м. На чемпіонаті України серед юнаків 1993 р.н. та молодші, який проходив в м. Ялта, Ховайло Олександр виборов ІІІ місце з бігу на 400 м з бар'єрами та виконав І дорослий розряд. У 2011 році учні відділення прийняли участь в більш як у 20-ти видах змагань, з них у 10-ти чемпіонатах та першостях України, де неодноразово ставали призерами та переможцями в особистому заліку. П'ятеро учнів відділення увійшли в десятку кращих спортсменів України. У 2012 році – участь більш як у 20-ти видах змагань різного рівня Семеро учнів відділення увійшли в десятку кращих спортсменів України.

Тенісний спорт бере початок 2003 року. У 2004-2005 роки юні тенісисти посідають друге місце в спартакіаді школярів Волині та стають призерами обласних спортивних ігор. Вихованці відділення неодноразово перемагали на міжнародних та обласних рейтингових турнірах. У квітні 2005 року Притула Анастасія (1994 р.н.) на відкритій першості області з настільного тенісу серед школярів, яка проходила в м.Луцьку, стає чемпіонкою області у своїй віковій групі. Бронзовою призеркою тих же змагань стала Чернота Анна (1993 р.н). У 2007-2008 навчальному році Хмілевська Наталія у складі збірної області на змаганнях Клубної ліги України в м. Дніпропетровськ стала чемпіонкою України в парному розряді, а на чершості України «Прудкий м'яч» в м. Ялта виборола перше місце. 2009 року команда юних тенісистів виборола І місце у VII спортивних іграх школярів Волині серед юнаків та дівчат 1993 р. н. та молодші. На регіональному чемпіонаті України «Прудкий м'яч» серед юнаків та дівчат 1995 р. н. та молодші Гладков Юрій посів ІІ місце. На Міжнародному турнірі «Кубок Карпат - 2009» Гладков Юрій зайняв ІІ місце. У 2011 на чемпіонатах України з настільного тенісу серед юнаків та дівчат 1993 р.н. (попередні ігри) та 1996 р.н. (попередні ігри) Хмілевська Наталія виборювала перші місця в одиночному розряді, а на чемпіонаті України Хмілевська Наталія та Гладков Юрій вибороли ІІ місце у змішаній парі.

З 01 вересня 2008 року на базі ЗОШ І-ІІІ ст.. № 4 м.Ківерці відкрито відділення дзюдо, тренер-викладач Лис Ольга Володимирівна.

У 2009 році на Всеукраїнському турнірі на призи Машуренка та Всеукраїнському турнірі серед жінок до 20 років Щербинська Оксана виборювала ІІІ місця, а на Всеукраїнському турнірі на Кубок федерації дзюдо серед юніорів 1991 та 1993 років народження, який проходив у місті Києві, Оксана виборола І місце та виконала норматив майстра спорту України.

З метою залучення більшої кількості дітей до занять спортом у 2009 році відділення дзюдо було відкрито на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів смт.Цумань, тренер-викладач Боровицький Андрій Ярославович до вересня 2013 року.

У 2011 році вихованці відділення Козаковцева Олександра, Забєліна Анастасія та Вішнер Іванна виконали норматив кандидата в майстри спорту України. П'ятеро учнів відділення увійшли в десятку кращих спортсменів. 2012 року Вішнер Марина, Пилипчук Юлія та Романюк Надія стали кандидатами в майстри спорту України. Двоє учнів відділення увійшли в десятку кращих спортсменів.

2011 року на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів смт.Цумань відкрито відділення важкої атлетики, тренер-викладач Папежук Олег Васильович. Уже у 2012 році четверо учнів відділення стали чемпіонами області, двоє учнів вибороли друге місце та двоє учнів третє місце у різних вагових категоріях.

2012 року за підтримки Федерації боксу Волині відкрито відділення боксу на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1 м.Ківерці, тренер-викладач Пушкін Анатолій Федорович, майстер спорту України.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 1999-2012 навчальні роки (директор Каймакова Тетяна Володимирівна)

№ з/п	Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Кількість навчальних груп	17	17	16	16	20	46	46	48	52	48	38	35	36	38
2	Кількість учнів	306	316	301	351	324	988	820	880	904	824	455	427	413	388
3	Кількість тренерів	5	7	7	7	7	20	20	20	20	18	15	14	14	13
4	Майстер спорту	-	-	-	-	-		-	-	-	-	1	-	-	-
5	КМС	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3	3	3
6	І розряд	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2	3	-
7	ІІ, ІІІ розряд та юнацькі розряди	59	174	160	140	162	156	370	379	433	498	273	131	105	48

06 червня 2013 року обов'язки директора ДЮСШ виконує Олександр Володимирович Левчук.

До складу збірних команд України зараховуються та приймають участь у чемпіонатах Європи троє учнів відділення легкої атлетики: Долинчук Дмитро (2013 р., м.Рієті, Італія), Долинчук Сніжана (2013 р., м.Утрехт, Королівство Нідерланди), Хоменко Володимир (2015 рік Франція) та учениця відділення футболу Шевчук Юлія (2013 р., м.Львів).

Учні відділення боксу у 2013-2016 роках виборювали 1 – 3 місця в обласних змаганнях. Тренер-викладач Грабовський Олександр Володимирович, майстер спорту СССР. Трофимчук Григорій був включений до складу збірної команди та виборов ІІ місце на чемпіонаті України, який проходив 23-30.11.2015 у м.Вінниця, виконав норматив кандидата в майстри спорту України.

Протягом 2013-2015 років успішно працювало відділення важкої атлетики, тренер-викладач Папежук О. В.

У 2014 році дзюдоїстка Юрченко Вікторія, а 2015-го Щербинська Вікторія на чемпіонаті України були бронзовими призерами. Тренером-викладачем відділення працює його вихованка Щербинська Оксана Олександрівна, майстер спорту України. У 2016 році учні відділення прийняли участь у чотирьох чемпіонатах України, де неодноразово входили у дванадцятку кращих спортсменів України, посівши два 5 місця, два 7-х та одне 9 місце. Новосад Ілля, Вендичанський Іван, Юрченко Вікторія, Харчук Ірина, Щербинська Вікторія та Козачук Тетяна виконали спортивний розряд кандидата у майстри спорту України.

У вересні 2016 року на посаду тренера-викладача відділення дзюдо на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів смт.Цумань прийнято Климчука Сергія Степановича.

Результативно працює відділення легкої атлетики, старший тренер-викладач Данилюк А.Ю., тренери-викладачі Данилюк О.А., Огоновська О.В. та сумісник Левчук О.В.

Є здобутки на відділенні настільного тенісу, футболу.

Підсумки роботи Ківерцівської ДЮСШ за 2013-2016 навчальні роки (директор Левчук Олександр Володимирович)

№ з/п	Рік	2013	2014	2015	2016
1	Кількість навчальних груп	39	35	33	38
2	Кількість учнів	431	425	426	447
3	Кількість тренерів	17	17	14	15
4	Майстер спорту	-	-	-	-
5	КМС	-	2	3	5
6	І -розряд	1	2	-	5
7	ІІ, ІІІ розряд та юнацькі розряди	139	128	101	131

Юрій ЛУКУЦ, Павло СКАВРОНСЬКИЙ ***(м. Бердичів, Житомирська обл.)***

ВИДАТНІ УРОДЖЕНЦІ КІВЕРЦІВЩИНИ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ) — це перше багатотомне видання про Україну у всіх вимірах від початку XX століття до сьогодення. Енциклопедія подає цікавий образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях. Охоплює всі сфери життя в Україні, відображає всі погляди на історичні події та постаті [1, 4]. Розрахована на широке коло читачів.

Із проаналізованих 50216 гасел ЕСУ виявлено 27, в яких йдеться про видатних уродженців Ківерщини, з яких 5 народилися в місті Ківерці, 4 в селищі міського типу Олика, по двоє в селах Кульчин і Сильне та по одному — в селах Годомичі, Горянівка, Дідичі, Журавичі, Заясне, Котів, Покащів, Прилуцьке, Романів, Словатичі, Тростянець, Цумань, Човниця. З представлених в ЕСУ видатних людей, які народилися на Ківерцівщині, — 22 чоловіків та 5 жінок.

Андрущук Микола Михайлович народився 7 травня 1958 р. в селі Прилуцьке Ківерцівського району. Художник, графік, кераміст. Член Національної спілки художників України (НСХУ) з 1994 р. Закінчив Львівський інститут декоративного і прикладного мистецтва в 1984 р. (викладачі І. Франк, Д. Криванич). У 1985-1988 рр. — реставратор стародавнього живопису у Львівській філії Державних науково-дослідних реставраційних майстерень; у 1988-1998 рр. — художник Львівської експериментальної керамікоскульптурної фабрики. Брав участь у міжнародних та всеукраїнських виставках; персональні — у 1994-1998 рр. у Львові. Працював у галузі станкової скульптури (жанри: портрет-символ, абстрактна композиція; матеріали: шамот, камінь, кам'яна маса, гіпс, бронза; поверхні робіт переважно фактурні, часто з поліхромією, елементами графіки). Твори вирізняються християнсько-національним та філософським спрямуванням; у них при лаконічності художнього висловлювання виявляється гармонічна врівноваженість форми (лінія, силует, організація простору) із поглибленим змістом та довершеністю композиції. Поєднував досягнення світового авангардного пластичного мистецтва з традиціями національної культури. Твори зберігаються у Хмельницькому художньому музеї, Львівській картинній галереї, Львівському національному музеї. Помер М. Андрощук 30 січня 1998 р. у Львові [1, 512-514].

Аркушин Григорій Львович народився 19 квітня 1948 р. у селі Сильне Ківерцівського району. Мовознавець. Доктор філологічних наук з 2005 р., професор з 2006 р. Закінчив Луцький педагогічний інститут у 1972 р. Учителював. З 1986 р. працює у Луцькому педагогічному інституті (нині Волинський університет): з 2006 р. — професор кафедри історії та культури української мови. Основні напрями наукової діяльності: українська діалектологія, ономастика, жаргон та арго. Вивчає західно-поліські говірки [5, 620].

Артемчук Галік Ісакович народився 3 вересня 1938 р. у селі Котів Ківерцівського району. Філолог, педагог. Кандидат філологічних наук з 1972 р., професор з 1992 р., академік Академії педагогічних наук України (АПНУ) з 1999 р., має урядові нагороди. Закінчив Київський педагогічний інститут іноземних мов у 1960 р. У 1960-1961 рр. працював учителем німецької та англійської мов. З 1961 р. — у Київському педагогічному інституті іноземних мов (нині Київський державний лінгвістичний університет), працював викладачем, доцентом, деканом факультету, ректором, від 1988 р. — ректор. Наукові дослідження: історія, мовознавство, порівняльна типологія, німецький словотвір, методика викладання іноземних мов, теорія

та історія педагогіки [1, 677].

Арцишевський Роман Антонович народився 9 липня 1946 р. у селищі міського типу (смт) Ківерці (нині місто). Філолог, педагог. Доктор філософських наук з 1987 р., професор — з 1988 р., член-кореспондент АПНУ — з 1994 р. Закінчив Московський університет у 1969 р. Працював у редакції Ногінської міської газети, викладачем Московського авіаційно-технологічного інституту; старшим лаборантом Московського університету у 1969-1973 рр.; старшим редактором видавництва «Просвещение» (Москва; 1973-1979 рр.). Від 1979 р. — у Луцькому педагогічному інституті (нині Волинський університет): старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри людинознавства (1991-1994 рр.), культурології (1996-1997 рр.), філософії (з 1998 р.), проректором з наукової (1987-1991 рр.) і навчально-експериментальної (1991-1995 рр.) роботи, директором інституту соціологічних наук (від 1994 р.). Водночас з 1991 р. — заступник та керівник Українського центру світоглядної освіти молоді, на основі якого в 1994 р. створено інститут соціологічних наук Волинського університету. Розробив концепцію світоглядної освіти молоді, яка знайшла втілення в програмах і підручниках нового інтегрованого шкільного курсу «Людина і суспільство». Працював над проблемами сучасного світогляду і світоглядної освіти, філософії антропології, теорії і методики шкільних підручників [1, 737].

Вінцюк Тарас Климович народився 10 березня 1939 р. в селі Кульчин Ківерцівського району. Фахівець у галузі кібернетики. Доктор технічних наук з 1985 р., професор з 1988 р. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) з 1995 р. Нагороджений державними преміями України в галузі науки і техніки в 1988 р. і 1997 р. Закінчив Київський політехнічний інститут в 1961 р. Працював в інституті кібернетики Національної академії наук України (НАНУ) в 1960-1997 рр.; з 1997 р. — завідувач відділу розпізнавання та синтезу звукових образів Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем НАНУ та Міністерства освіти і науки України (обидва — Київ). Наукові дослідження: інформатика і обчислювальна техніка, штучний інтелект, оброблення сигналів та зображень, розпізнавання образів, інформатика мовлення. Створив першу в світі експериментальну систему розпізнавання зв'язного мовлення у 1970 р., багатомовні системи усного діалогу лінії «RECH», зокрема для Комісії Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО) у 1986 р. Один із засновників української школи з розпізнавання образів, фундаторів Державної науково-технічної програми «Образний комп'ютер» (2000-2010 рр.). Організатор міжнародних і всеукраїнських конференцій з обрання сигналів і зображень та розпізнавання образів вад 1992 р. [2, 577].

Волинський Микола Костьович народився 23 березня 1890 р. в містечку Олика (нині смт) Ківерцівського району. Мовознавець, педагог. Брат Петра Волинського. Кандидат педагогічних наук з 1949 р. Закінчив Острозьку класичну гімназію (нині Рівненської області) в 1910 р. Навчався в Санкт-Петербурзькому університеті в 1910-1911 рр., звідки був відрахований за участь у студентському україномільському русі. У 1911 р. вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту (нині Чернігівська область), звідки був відрахований в 1915 р. як один з організаторів нелегального відзначення 100-річчя Тараса Шевченка. Закінчив Харківський університет у 1917 р. Учителював у 1917-1920 рр. Працював викладачем Ніжинського педагогічного інституту у 1920-1920 рр., у Бердянському педагогічному технікумі (нині Запорізька обл.) у 1929-1935 рр., Слов'янському педагогічному інституті (нині Запорізька обл.) у 1935-1938 рр., 1939-1941 рр., 1944-1954 рр. завідувачем кафедри мовознавства. Помер М. Волинський 6 серпня 1990 р. у місті Лієпая (Латвія) [3, 70].

Волинський Петро Костьович народився 1 лютого 1893 р. у містечку Олика (нині смт) Ківерцівського району. Літературознавець і педагог. Брат Миколи, батько Костя Волинських. Професор з 1954 р. Учасник 2-ї світової війни. Мав бойові і державні нагороди. Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут у 1916 р. Відтоді учителював; від 1926 р. — в Українському науково-дослідницькому (НДІ) педагогіки; з 1929 р. у Київському педагогічному інституті: у 1947-1976 рр. — завідувач кафедри української літератури. Досліджував українську літературу 19 ст., проблеми теорії літератури. Співавтор підручника «Українська література. 8 клас. (Київ, 1939 р. 20 перевидань), «Історія української літератури» (у 3-х томах, Київ 1964-1969 рр.). Помер П. Волинський 12 квітня 1982 р. у Києві [3, 71].

Воронич Ганна Семенівна народилася 2 грудня 1948 р. у селі Заясне Ківерцівського району. Тренер спортивної гімнастики. Заслужений тренер України з 1991 р. Закінчила Черкаський педагогічний інститут у 1973 р. Відтоді до 2005 р. працювала у спортивній дитячо-юнацькій школі олімпійського резерву (СДЮШОР) «Динамо» у Херсоні. Серед вихованців — Т. Лисенко [3, 171-172].

Гарбар Володимир Іванович народився 13 березня 1971 р. в селі Кульчин Ківерцівського району. Важкоатлет. Майстер спорту з 1988 р., майстер спорту міжнародного класу з 1993 р. Почав займатися важкою атлетикою у тренера В. Левчука. Бронзовий призер чемпіонату Європи у командному заліку у

1993 р., особисте місце — шосте, вагова категорія до 99 кілограм. Срібний (1992 р.) і бронзовий (1994 р.) призер чемпіонатів України. Встановив 3 рекорди України у 1993 р. Виступав за спортивне товариство «Колос» [3, 394].

Геннадій (Шиприкович Григорій) народився 29 вересня 1892 р. у селі Годомичі (нині Ківерцівського району). Церковний діяч. Закінчив Волинську духовну семінарію. Висвячений єпископом Діонисієм (Велединським), був настоятелем храмів на Волині, брав активну участь у діяльності товариства «Просвіта». 1942 р. прийняв архієрейське освячення, у травні того ж року хіротонізувався на єпископа Січеславського (Дніпропетровського і Запорізького) Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), сприяв збільшенню кількості парафій. У 1944 р. разом з митрополитом Полікарпом (Сікорським) виїхав до Польщі, брав участь у Соборі Єпископів УАПЦ у Варшаві. З 1946 р. — член Синоду УАПЦ в Німеччині, призначений архієпископом Австрії, куди, однак, не зміг виїхати. Від травня 1946 р. — єпарх таборової парафії у м. Мюнхені (Німеччина). З 1950 р. — у північній Америці, прийнятий до складу єпископату Української православної церкви (УПЦ) у США, звідки вийшов 1962 р. Від листопада 1964 р. — архієпископ-вікарій парафій Святої Трійці у Чикаго під омофором Царгородського патріархату. Помер Геннадій 27 жовтня 1973 р. у Чикаго [3, 465].

Гресик Сергій Васильович народився 14 травня 1952 р. в селі Романів Ківерцівського району. Художник-монументаліст. Чоловік Ірини Гресик — живописця і графіка. Член НСХУ з 1993 р. Закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва у 1982 р. (викладачі Д. Крвавич та Е. Мисько). Відтоді працює на Запорізькому художньо-виробничому комбінаті. Учасник обласних, всеукраїнських мистецьких виставок з 1983 р., персональних — у Запоріжжі 1993 р. У творах Гресика в лаконічній формі представлено картину народного життя у монументально-декоративних фризах і панно інтер'єрів, поєднано ліричні та епічні начала. Роботи зберігаються у громадських приміщеннях, інтер'єрах, екстер'єрах Запоріжжя та області [4, 402].

Дубина Микола Іванович народився 2 січня 1933 р. у селі Дідичі нині Ківерцівського району. Літературознавець. Доктор філологічних наук з 1978 р., професор — з 1981 р. Член Національної спілки письменників України (НСПУ) з 1976 р. Закінчив Львівський педагогічний інститут у 1954 р. Учителював. Був на видавничій та науково-організаційній роботі. У 1967-1993 рр. — у Київському університеті: 1968-1972 рр. та 1986-1991 рр. — заступник декана філологічного факультету, керівник кафедри теорії літератури та літературної критики, керівник Шевченківського науково-дослідницького центру; у 1997-2003 рр. — завідувач гуманітарної кафедри, професор Київського гуманітарного військового інституту. Досліджує питання та теорії класичної і новітньої української літератури, взаємозв'язки слов'янських літератур [5, 463].

Дужик-Ніколайчук Віктор Іванович народився у місті Ківерці 22 вересня 1958 р. Артист балету, педагог. Доцент з 2001 р. Заслужений артист України з 1992 р. Закінчив Київський інститут культури у 1980 р. (викладач Є. Заєць). У 1982-2000 рр. — артист балетної трупи народного хору Волинської філармонії; з 2001 р. — завідувач кафедри хореографії Волинського університету (обидва — Луцьк). У репертуарі — сольні партії у вокально-хореографічних композиціях і танцях на пісні «Гуляй. Гуляй, гулянка», «Ойра», «Троїсті музики». Співавтор праці «Поезія, музика і танець в хореодрамі В. Тиможинського «Неминуча» («Студії мистецтвознавчі», 2006, № 4). Брав участь у гастролях за кордоном [5, 620].

Зайчук Володимир Ігнатович народився 1 липня 1921 р. в селі Тростянець, нині Ківерцівського району. Правознавець. Учасник 2-ї світової війни. Мав бойові нагороди. Закінчив Львівський університет у 1954 р. З 1940 р. працював народним слідчим прокуратури міста Володимир-Волинського (Волинська область); з 1941 р. — слідчий прокуратури у Радянській армії; після війни — співробітник управління військового коменданта Берліна радянської військової адміністрації; начальник навчальної частини центру з підготовки офіцерського складу Радянської армії в Берліні до 1948 р. Учасник параду Перемоги союзних військ у Берліні 7 вересня 1945 р. У 1950-1953 рр. — голова Рівненського обласного суду; у 1953-1962 рр. — заступник голови, у 1963-1970 рр. — голова Верховного суду УРСР, у 1970-1990 рр. — Міністр юстиції УРСР. Водночас у 1957-1964 рр. — головний редактор журналу «Радянське право». Був головою редакційної колегії видавництва «Систематическое собрание действующего законодательства Украинской ССР» (Том 1-28, К. 1975-1983 рр.). Депутат Верховної Ради УРСР 6-8 скликань [6, 135].

Іванюта Лідія Іванівна народилася 26 серпня 1929 р. у селі Горянівка, нині Ківерцівського району. Лікар-гінеколог. Дружина Ореста, мати Сергія Іванют. Доктор медичних наук з 1976 р., професор — з 1987 р. Закінчила Станіславський медичний інститут (нині Івано-Франківський) у 1954 р. Працювала лікарем. З 1951 р. — в Інституті педіатрії, акушерства та гінекології Академії медичних наук України (АМНУ); у 1982-2007 рр. — працювала завідувачем відділу реабілітації репродуктивної функції жінок.

Наукові дослідження: регуляція репродукції людини; роль мікробного чинника, механізми розвитку та проблеми діагностики й лікування жіночої неплідності, цитоморфологія ооцитів; метаболічні зміни, ендометрія і їх роль у патогенезі неплідності нез'ясованого генезу. Впровадила в практику методи мікро- та ендохірургії при лікуванні неплідності [7, 154].

Кириленко Ярослав народився 6 березня 1913 р. в селі Журавичі, нині Ківерцівського району. Живописець і графік. Член українського мистецького гуртка «Спокій» (Варшава). Навчався у Школі образотворчого мистецтва (Варшава, 1928-1931 рр.), Академії Р. Жюльєна (Париж 1931-1932 рр.), Варшавській Академії мистецтв (1933-1937 рр.). Працював у галузях станового живопису і графіки (офорт, акватинта, дереворит). В основі графічної творчості Кириленка — реалістична платформа, в межах якої розвинув пост — імпресіоністську манеру, що проявилася в оперуванні пластичними засобами з віртуозним «ліпленням» форм (дереворит). Частими мотивами графіки Кириленка були природа та анімалістика. У живописі звертався до сакральної тематики. Окремі роботи зберігаються у Національному музеї у Варшаві, Окружному музеї у місті Білосток (Польща). Помер Я. Кириленко у1977 р. [8, 42].

Киричук Василь Павлович народився 16 січня 1924 р. у селі Словатичі Ківерцівського району. Військовий, Герой Радянського Союзу з 1944 р. Учасник 2-ї світової війни. Мав державні та бойові нагороди СРСР. В армії і на фронті з 1944 р. Відзначився 25 червня 1944 р. під час форсування ріки Західна Двіна поблизу села Шарипіко Вітебської області Білорусі. Помер від ран 13 липня 1944 р., похований у місті Постави Вітебської області Білорусі. У Словатичах і селі Суськ Ківерцівського району його ім'ям названо вулиці, у Суську також встановлено погруддя [8, 67].

Коболєв Володимир Павлович народився 31 серпня 1949 р. у селищі міського типу Ківерці, нині місто. Геофізик. Доктор геологічних наук з 2004 р. Закінчив Київський університет у 1973 р., де в 1976-1981 рр. й працював завідувачем лабораторії кафедри геофізики. З 1981 р. — в Інституті геофізики НАНУ (Київ); з 2003 р. — завідувач відділу сейсмометрії і фізичних властивостей речовин Землі. Наукові дослідження у галузях петрофізики, геотермії, морської геофізики, геотектоніки та геодинаміки. Вивчає геодинамічну еволюцію Чорноморської мегазападини та структур її обрамлення [8, 420].

Коробчук Петро Йосипович народився 14 лютого 1956 р. у селі Покащів Ківерцівського району. Поет, перекладач. Батько Павла Коробчука Член Асоціації українських письменників (АУП) та НСПУ з 2005 р. Закінчив Луцьке культосвітнє училище в 1976 р. Працював на різних роботах. 2000-2004 рр. літературний редактор журналу «Політика і культура» (Київ). Мешкав у Луцьку. Автор збірки перекладів-переспівів з кримсько-татарської мови «Сова на книжковій шафі» (2006 р.), рецензій і статей «Авалон та інші території» (2008 р., обидві — Луцьк). Його переклади увійшли до антології «Окрушина сонця» (2003 р.), «Молитва ластівок» (у 2-х томах, 2005-2006 рр.), збірка–білінгвах «У твоїх очах я зорі бачу» С. Сулеймана (2004 р.) та «Між двох світів іду» Ш. Алі (2007 р., усі Київ) [9, 543].

Кощій Оксана Вікторівна народилася 9 квітня 1976 р. в смт. Олика Ківерцівського району. Економіст. Доктор економічних наук з 2010 р., закінчила Луцький технічний університет у 1998 р., де й працює з 2002 р: професор кафедри менеджменту та маркетингу з 2010 р. Досліджує проблеми оцінювання та прогнозування економічної кон'юнктури ринку [10, 111].

Кравчук Михайло Пилипович народився 27 вересня 1892 р. у селі Човниця нині Ківерцівського району. Математик. Доктор фізико-математичних наук з 1924 р., професор з 1925 р., академік Академії наук (АН) УРСР з 1929 р. (поновлений з 1992 р.). Закінчив Луцьку гімназію у 1910 р., фізико-математичний факультет університету святого Володимира у Києві у 1914 р., де залишився для підготовки професорського звання (учень Д. Граве). Працював на різних посадах: учителем гімназії, директором школи, заступником декана факультету, професором кафедри вищих учбових закладів. З 1928 р. у Всеукраїнській академії наук (ВУАН): учений секретар Президії, з 1929 р. — керівник комісії, а з 1934 р. — відділу математичної статистики Інституту математики. Один з перших, хто читав математичний курс українською мовою; активний учасник розроблення української математичної термінології та наукової мови. Організатор першої в Україні математичної олімпіади школярів у Києві у 1935 р. Член НТШ з 1925 р., Німецької (1926 р.), Французької, Палермо (Італія; обидва — 1927 р.) математичних наукових товариств. Методика наукових досліджень М. Кравчука була надзвичайно широкою. 21 лютого 1938 р. був заарештований за звинуваченням у націоналізмі та шпигунстві, засуджений до 20 років ув'язнення й п'яти років позбавлення громадянських прав. Покарання відбував на Колимі, де й помер 9 березня 1942 р. Реабілітований у 1956 р. У Човниці в 1992 р. відкрито музей і встановлено погруддя М. Кравчука. Його іменем названо вулиці у Львові, Луцьку та Києві. Ім'я М. Кравчука внесено до переліку ЮНЕСКО найвидатніших людей світу [10, 158-158].

Кралюк Петро Михайлович народився 23 лютого 1958 р. в місті Ківерці. Філософ, письменник, публіцист. Доктор філософських наук з 1999 р., професор — з 2004 р. Заслужений діяч науки і техніки України з 2009 р. Лауреат Міжнародного літературного конкурсу «Гронослав» з 1992 р. Член НСПУ з 2006 р. Закінчив Луцький педагогічний інститут у 1979 р. З 1989 р. працював у ньому (нині Східно-Європейський університет): у 1993-1998 рр. — доцент кафедри релігієзнавства; з 2000 р. — заступник директора з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського інституту «Слов'янський університет»; з 2002 р. — у Національному університеті «Острозька академія» (Рівненська обл.); з 2005 р. — завідувач кафедри релігієзнавства, водночас проректор з наукової роботи. Тематика наукових досліджень П. Кралюка надзвичайно широка [10, 180].

Кремівський Павло Іванович народився 6 липня 1926 р. в селі Сильне Ківерцівського району. Український громадсько-культурний діяч у Польщі. Навчався в українській гімназії у місті Холм (Польща) у 1940-1944 рр., закінчив Гданський судно-будівельний технікум у 1950 р. Працював на гданській судноверфі у 1950-1992 рр. співорганізатор, член президії з 1960 р., заступник голови Українського суспільно-культурного товариства з 1963 р. (також очолював його гданський осередок); голова Гданського відділу Об'єднання українців у Польщі. Організовував українські дитячі конкурси, брав участь у проведенні Загально-польських фестивалів української культури в місті Сопот. Вміщував публікації на сторінках українських видань у Польщі — тижневика «Наше слово» й щорічника «Український календар». Помер П. Кремінський 10 березня 2009 р. у Гданську (Польща) [10, 295].

Криворучко Юрій Іванович народився 15 лютого 1955 р. у місті Ківерці. Архітектор. Кандидат архітектури з 1988 р., закінчив Львівський політехнічний інститут у 1977 р., де з 1978 р. й працює (нині Національний університет «Львівська політехніка»): у 1993-2012 рр. — завідувач відділу, з 2012 р. — професор кафедри містобудування. У 1977-1978 рр. працював у Львівській філії інституту «Діпромісто», водночас 2013-2014 рр. — професор кафедри ландшафтної архітектури Західноморського технологічного університету у місті Щецін (Польща) та у 2006-2012 рр. — головний архітектор Львова — начальник управління архітектури Львівської міськради. Напрями наукових досліджень Ю. Криворучка надзвичайно широкі. Зокрема він є автором статті «Архітектура сакральна» в ЕСУ (Київ, 2001 р., Т. 1.) [10, 379].

Кротюк Марія Михайлівна (псевдонім Галка) народилася 17 червня 1905 р. у місті Ківерці. Громадсько-політична діячка. Закінчила школу медсестер. Брала активну участь у діяльності Організації українських націоналістів (ОУН). У 1943 р. вступила до Українського легіону самооборони (надавала медичну допомогу пораненим і опікувалася санітарною справою). На еміграції у США — член Організації державного відродження України. Нагороджена Українським золотим хрестом Союзу ветеранів українського резистенсу. У 1992 р. відвідала Україну. М. Кротюк померла 13 липня 2000 р. у місті Денавер, штат Колорадо, похована у містечку Бавно Брук, США [10, 545].

Кумеровська Тамара Муратівна народилася 1 лютого 1848 р. у селі Цумань Ківерцівського району. Біохімік, доктор біологічних наук з 2000 р. Закінчила Київський університет у 1971 р. Відтоді працює у відділі біохімії коферментів Інституту біохімії НАНУ (Київ); з 2000 р. — провідний науковий співробітник. Основні наукові праці присвячені питанням вітамінології, нейрохімії та ендокринології, зокрема вивченню ложнізмів дії вітамінів вітаміну В3 та його біологічно активних похідних [11, 327].

Лебедюк Валерій Іванович народився 3 травня 1959 р. у селі Холоневичі Ківерцівського району. Тренер (легка атлетика). Заслужений тренер України з 2012 р. Закінчив Львівський інститут фізичної культури у 1980 р. У 1984-1989 рр. працював начальником з фізичної підготовки центру групи військ Збройних Сил СРСР у Чехословаччині. У Львові: у 1989-2000 рр. — заступник директора з навчально-спортивної роботи; з 2005 р. — тренер-викладач Училища фізичної культури; у 2003-2005 рр. — тренер–викладач ДЮСШ «Тризуб»; водночас — з 2005 р. — тренер-викладач Школи вищої спортивної майстерності. Президент спортивного клубу «Висота» з 2007 р. Організатор щорічного міжнародного турніру з легкоатлетичних стрибків «Меморіал О. Дем'янюка». Підготував 2 майстрів спорту міжнародного класу та 7 майстрів спорту [11, 623].

1. Енциклопедія Сучасної України (далі ЕСУ). — Т. 1. — Київ : Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України (далі КбСУ), 2001. — 824 с.

2. ЕСУ. — Т. 4. — Київ : КбСУ, 2005. — 700 с.

3. ЕСУ. — Т. 5. — Київ : КбСУ, 2006. — 728 с.

4. ЕСУ. — Т. 6. — Київ : КбСУ, 2006. — 712 с.

5. ЕСУ. — Т. 8. — Київ : КбСУ, 2008. — 716 с.

6. ЕСУ. — Т. 10. — Київ : КбСУ, 2010. — 712 с.
7. ЕСУ. — Т. 11. — Київ : КбСУ, 2011. — 712 с.
8. ЕСУ. — Т. 13. — Київ : КбСУ, 2013. — 712 с.
9. ЕСУ. — Т. 14. — Київ : КбСу, 2014. — 768 с.
10. ЕСУ. — Т. 15. — Київ : КбСУ, 2014. — 712 с.
11. ЕСУ. — Т. 16. — Київ : КбСУ, 2016. — 812 с.

Іраїда МАЙДАНЕЦЬ ***(с. Жидичин)***

ДАВНЄ СЕЛО СКУДЕЛЬНИЧІ (НИНІ – ВУЛИЦЯ СЕЛИЩНА СЕЛА ЖИДИЧИН)

Бог обдарував нашу землю чудовими краєвидами, повноводою річкою, джерелами, лісами та квітучими луками.

Здавна тут були запаси гончарної глини, яка служила сировиною для виготовлення гончарного посуду. Найдавніші гончарі у нашому краї – це жителі села Скудельничі.

Це древнє поселення становить інтерес в етнографічному аспекті. Санкт-Петербургський археолог М.В.Малевська проводила датування археологічного підйомного матеріалу на території городища і зафіксувала очевидну своєрідність орнаментації посуду, а клейма на деяких глиняних виробах нагадують князівські знаки. Це уможливлює припущення, що майстри із Скудельнич працювали на замовлення князівського двору у Луцьку і були не аборигенами, а вихідцями з інших країн і, швидше всього, мали південне походження. Слово "скудельник" означає - гончарний майстер, тобто не просто гончар, а фахівець, знавець своєї справи.

Щодо географічної картини території, то Жидичин і Скудельничі розмежовував невеличкий лісок. Очевидно, що ці населені пункти могли існувати і паралельно (за спогадами старожилів — Жидичин і Гончарівка).

Детальнішій опис місцевості подає у своєму описі Юрій Мазурик: "Село Жидичин знаходиться на правому березі річки Стир, в північній околиці села старе русло робить вигин з півночі на південь та з півдня на північ, утворюючи луку досить значних розмірів. Ця територія з заходу на схід відокремлена долиною, дно якої знаходиться на рівні заплави річки, шириною близько 20-30 метрів. За свідченням місцевих жителів, тут під час земляних робіт в кінці 1960-х років були виявлені деревʼяні палі, вбиті вертикально один до одного, які укріплювали стінки рову. Цілком можливо, що дана інженерна споруда використовувалась з давньоруського часу".

Для повної історичної характеристики села Скудельничі наводимо висновки щодо етнографічної самобутності даного поселення.

Датуючи уламки кераміки із вулиці села Жидичин, де раніше розміщалося гончарне поселення, археолог М.В. Малевська звернула увагу на своєрідність орнаментації керамічних виробів, для інших зразків із Волині не характерних. Це наводить на думку, що, очевидно, жителі Скудельнич вирізнялися не лише вправністю у ремеслі, а й за етнографічною ознакою від інших жителів цього краю.

Нещодавно, у травні 2014 року, в обійсті Прохоровських, що мешкають на вулиці Селищній у Жидичині (історично - Скудельничі), було знайдено гончарну піч раннього середньовіччя.

Із аналогії, що прослідковується в археологічних даних, випливає думка про зв'язок сіл Скудельнич і Кульчин (ідентична кераміка XIII ст.). У Жидичині знайдено лише одну гончарну піч XIV-XV ст., у с.Кульчин — чисельні знахідки цього ж періоду. На цій основі підтверджується усний переказ, що жителі Скудельнич-Гончарівки відійшли на захід (напевне, вичерпались запаси гончарної глини) і утворили поселення Кульчин.

Про перехід гончарів із Скудельнич до Кульчина вказує і священик Свято-Георгіївської церкви села Кульчин Никандр Тимінський, описуючи походження села Кульчин у Церковно-приходському літописі (1893 р.)

Виникнення поселення отець Никандр пояснює тим, що жителі, які основним промислом вважали не землеробство, а гончарство, оселилися на цих неродючих землях. До них придналися гончарі із Жидичина (Скудельнич) і, напевне, ті гончарі, які жили біля озера (нинішнє село Озерце), що підтвержується, до речі, ідентичною керамікою часів Київської Русі, яка знаходиться як підйомний археологічний матеріал на цих територіях. Можливо, кульчинські умільці виконували замовлення князівського двору, а поселення дійсно належало у давні часи графові Кульчинському.

Для виробів із глини вони знайшли, як пише отець Нікандр Тимінський, "***выгоднейшим поселиться***

поближе под речкою, текущей по направлению от юга к северу реки Стырь, в своих искривлениях минувшей село Жидычин, круто повернуло направо, протянулась под возвышенным правым берегом по направлению от запада к востоку и получившей отпор в самом углу дугообразно искривленного берега опять повернулась под загнутым возвышенным грунтом назад к западу от востока и только за полторы версты потекла среди орошаемого ею лугом по направлению к местечку Рожище".

За переказами, мешканці села Кульчин відрізнялись від жидичинців своїми звичками, а також тим, що перевагу віддавали синьому кольору. Вищезгадана оригінальність орнаментації гончарних виробів підтверджує думку про етнографічні відмінності серед населення.

У Кульчині побутує легенда, що ці майстри були привезені із Греції (або Криму), і першими гончарами у селі були Греки, Вінцюки і Бальбузи.

Співставивши отриманий матеріал з історичними фактами і ментальністю тюркських племен, можна висунути гіпотезу, що це були у минулому майстри-кочівники південних степів: печеніги, половці, берендеї і, що найвірогідніше, — торки. З печенігами київські князі лише з 915 по 1035 роки воювали 16 разів. Ходили руські князі і на торків. Частина торків разом із печенігами служили руським князям. Переяславське і південні частини Київського і Чернігівського князівств були заселені ними.

У науковій літературі є чимало тверджень про існування окремих поселень жителів південних степів на Русі.

Назву "тюркські" печеніги отримали від найстрашнішого і небезпечного для них у ті десятиріччя ворога — сусідів гузів (їх пізніше на Русі почали називати торками). Незважаючи на підкупи і відкупи, печеніги погодились у 944 році примкнути до походу Ігоря на Візантію.

965 року вже при Святославі вони, напевне, брали участь у поході на хазарів.

Переходили до напівосілого способу життя і печеніги Поросся. Разом з деякими іншими етнічними групами та ордами, із яких особливо великими були торки (гузи) і берендеї (бояндрури). Вони, отримавши у володіння Поросся, стали васалами Русі. Руські князі поселили ці залишки розбитих ними і половцями орд на вигідних для себе умовах і, як візантійські імператори, створили на кордонах військо, що поєднувало в собі рухливість кочівників та стійкість осілих племен. Першим обов'язком кочових васалів була боротьба з половцями. Другий обов'язок полягав у наданні допоміжної сили для постійної боротьби з ценробіжними прагненнями руських князів. Кочівники ставали опорою центральної влади, беручи участь у багатьох феодальних усобицях між руськими князівствами.

"Кочові племена і народи, що межують з південноруськими землями, сприймали високу культуру Київської Русі, переймали словўянський побут та звичаї. Чимало кочового люду навіки оселилися на цій землі. Пам'ять про їхніх далеких предків залишилась в характерних для деяких областей України назвах населених пунктів. Таких, наприклад, як Половецьке, Печеніжин, Печеноже, Торчин тощо".

До речі, у Торчині Луцького району також виявлено залишки древньоруського городища. Отже, можливість існування тут саме такої етнічної спільноти, звичайно, не виключена. Крім приведених аргументів на користь цієї версії, можна звернути увагу і на той факт, що це були давні околиці Луцької князівської резиденції.

У 1235 році під час воєн за Галицьке князівство князеві Данилові Романовичу допомагали торки. У цій боротьбі Данилові вдалося оволодіти Галичем. Можна, як одну із версій, допустити, що це король Данило привів гончарів-скудельників із Криму.

Земля на цій вулиці, що зараз носить назву Селищна, ховає у собі ще багато таємниць і скарбів, а це означає, що у майбутньому нас чекають цікаві знахідки та приємні несподіванки-відкриття.

---

1. Юрій Мазурик (м. Луцьк) Давньоруські монастирі в літописних містах Жидичин та Угровськ. // Історія і сучасність Волині. Жидичин крізь віки. Науковий збірник. Випуск 3. - Луцьк, 2007. - С 20.

2. Церковно-приходская летопись села Кольчин Луцкого уезда, составленная священником Н.Тиминским, 1893 год. – ЦДІАК: Ф - 2205. Оп – 1. СПР - 421. – С 1-4.

3. Греков В.Д. Київська Русь. - М: Політвидав,1953.— С.468.

4. Изчезнувшие народы.— М: Наука, 1988.— С.41.

5. Ричка М.В. За літописним рядком.— К:Радянська школа, 1991.— С.162-163.

6. Ратич О. Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР.— К: АН УРСР, 1957.— С.14.

7 . Літопис руський. - Київ: Дніпро,1990. - С 391.

Іраїда МАЙДАНЕЦЬ *(с. Жидичин)*

ІЗ МИНУЛОГО СЕЛА ВИШКІВ, ЯКЕ ЗНИКЛО ІЗ ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТИ ВОЛИНІ

Археологічні знахідки

Давній Вишків знаходився на узвишші, понад річкою Стир. У таких місцях, як відомо, і селилися древні люди. Поселення стжижовської та комарівської культур відкрито К. Пшемиським у 1936 році на правому березі річки Стир в колонії Вишків [34, 44].

Археологи твердять, що Вишків – безпосереднє продовження Яровиці. Тут виявлені ранньослов'янські поховання та напівземлянки періоду Київської Русі [28, 143].

У 1920-х роках дослідження у Вишкові організував Державний археологічний музей з Варшави за участю його директора Романа Якимовича, зберігача фондів Стефана Круковського та Лева Чикаленка.

У 1936-1938 роках археологи Я.Фіцтке та З.Леський проводили охоронні розкопки і виявили сліди десятків давньоруських жител у с. Вишків [81, 19].

З Вишкова у теперішніх фондах музею зберігаються унікальні бронзові сокири-кельти епохи раннього заліза. У 1936 році на території села Казимир Пшемиський відкрив поселення давньоруського часу X-XIII століть. Були до радянського часу в селі і давньоруські кургани. Археологом М.Кучінком були виявлені півземлянки та давньоруські поховання [35, 25].

У 2014 році в невеликому розкопі розміром 20 квадратних метрів археологи знайшли яму-зерновик XII століття, велику колекцію керамічних виробів епохи раннього заліза, перших століть нашої ери, давньоруського періоду X-XIII століть, XVII-XVIII століть та монет кінця XVII століття.

Походження назви села виводимо із усних свідчень, зібраних колишніми ученицями, нині випускниками ЗОШ І-ІІІ ступенів с. Жидичин Ларисою Солтисюк та Ніною Ричук.

Житель села Кльоц Василь Федорович розповідав, що «назва Вишків, за переказами людей, пішла від підвищеної місцевості, де знаходилося старе село, або ж від вишок, які будували для того, щоб сповістити сусідні населені пункти про небезпеку».

Присяжнюк Євгенія Тимофіївна теж казала, що «назва Вишків від підвищеної місцевості. На теперішній Селищній колись була школа і церква, дзвіниця.»

Ваколюк Клара Сергіївна розповідала, що частину Вишкова називали селище, як давню землю, був іще колись хутір Левадівка.

Вишків-район має назву давнього присілку, хоч об'єднав у собі й інші населені пункти. Лежить між двома магістралями – Ківерцівською та Червоноармійською, яку ще називають Жидичинською, оскільки вона веде до приміського села Жидичин. Саме вздовж них і йшла розбудова району. Розширення міста Луцька на північ на територію колонії Лідавки було визначено ще генеральним планом розбудови міста1937 року [76, 240].

Вишків у середні віки

Перші документальні свідчення про існування Вишкова подає опис Луцького замку 1545 року, де вказано, що село належало Іванові Горностаю, який разом із князями Четвертинськими і Сокальськими був зобов'язаний на утримання трьох городень Луцького замку [67].

У 1550 році колишній урядник жидичинський Сава, який після смерті архімандрита Іони перейшов на службу до підкоморія Володимирського Олександра Семашка, вивіз до свого маєтку Вишків взяте із архімандрії з маєтку Боголюби «овес, гречку, горох» [6,18].

25 грудня 1552 року у Вільно було зафіксовано документ, згідно якого княгиня Богдана Четвертинська та її чоловік підскарбій Іван Андрійович дарують після своєї смерті князю маршалку Петру Загоровському частину маєтків у Вишкові, Лукові, Четвертні, Навозі, Копилях, Суську на Волині [29, 22]. Іван-підскарбій із Вишкова згадується і в описі Луцького замку 1552 року [4, 152].

30 травня 1561 року було внесене до Луцьких гродських книг зобов'язання князя Андрія Масальського про уступку своїй дружині княжні Ганні у пожиттєве володіння, а після смерті - у розпорядження дочки, маєток Вишків і Славожичі, які він мав викупити в Олександра Семашки [74, 109].

У 1564 році княгиня Ганна Масальська дарувала своєму чоловікові Андрію Масальському 4000 коп литовських грошей із маєтків Вишків і Славожичі [66, 39].

У березні 1567 року вишківські селяни забрали у містечку Корець 15 колод меду, побили селян, а двох із них повісили. Служебник пана Богуша Корецького разом із возним їздив оглядали постраждалих.

З пана Олександра Семашка було взяте зобов'язання покарати цих розбійників [72, 114].

15 травня 1568 року возний оглядав сліди знищення межових знаків і самовільний засів монастирських ланів по скарзі жидичинського архімандрита Іони. Ці збитки були нанесені вишківськими селянами – підданими Володимирського підкоморія Олександра Семашка [73, 86].

18 серпня 1568 року у Луцькому гродському суді слухалося донесення возного про вручення луцькому владиці нагадувального листа про позов у суд по скарзі на нього володимирського підкоморника пана Олександра Семашка про грабунок і побої теремськими селянами боярам із села Вишкова [65 ,410]. У жовтні цього ж року пінські міщани Івана Наумовича їхали через Вишків по шляху із луцького ярмарку. Королівська грамота забезпечувала їм право несплати мита. У Вишкові у них забрали віз із товарами і гроші, затримавши судно, на якому вони їхали. Пан Олександр у свою чергу заявив, що пінський єврей Пугач нібито затримав у Пінську його дев'ять возів із сіллю [65, 506]. 7 грудня возний повідомляв про вручення володимирському підкоморію Олександру Семашку судового позову, маючи показання свідків про те, що шляхтичів Семашко закрив у в'язниці у с. Вишків [73, 564].

У січні 1570 року після смерті жидичинського архімандрита Йони, небіж архімандритів Сава пристав до пана Олександра Семашка з усією своєю власністю , а добро своє вивіз до Вишкова [82, 300].

У квітні 1570 року [31, 179] ігумен Іона напав на двох селян у с. Рокинях — підданих землянки Марії Тишковської, розігнав їх самих із сім'ями і пограбував майно. Свавілля Жидичинського архімандрита знайшло вираження в тому ж місяці у селі Жабки, де він обікрав слугу Брацлавського воєводи, князя Романа Сангушка Макара Федоровича та привласнив у нього двір, збудований особисто [31,209]. У травні цього ж року він якимось чином порушив орендні права княгині Чорторийської на її маєток - с. Медков [31, 269].

У червні Олександр Семашко зіпсував межу монастирських маєтків, що відділяли їх від с.Вишкова [31, 322], а у липні поступила скарга ляндвійта буймістрів і радець луцьких на слуг пана Іони Борзобагатого, які пограбували луцьких міщан [31, 382], що відправлялись у ліс за дровами. 24 липня жидичинські селяни пана Ласького пограбували сіно у пана Городищинського [31, 595].

У 1572 році 5 дворищ у с. Вишків було зайнято 8-и селянами, з яких йшла «боярська служба», яка частково виражалася і у грошовому платежі, 6 дворищ були зайняті 13 селянами, які були зайняті на панщині. Огородники в числі 7 названі були підсусідками і один а в халупі без городу [3,123].

«Инвентарь имения Вышковского с исчислением бояр и крестьян, а также их дворов и огородов 1572 год октября 11 дня:

Передо мной, Петром Хомяком, підстаростою Луцким, от его милости князя Богуша Корецкого, воеводы земель Волынских, старосты Луцкого, Брацлавского и Винницкого. ставши очевисто возный повету Луцкого Лев Верховский, теми словами до книг гродских луцких вызнал: ижъ дей дня нынешнее даты вышей писанное, при мне, возном, пан Александр Семашко, подкоморий Владимирский, подал в моц, держане и уживане. в суме пензей полу четверту сту копах грошей литовських пану Валентину Понятовскому и малжонце его, пане Марине Зверовне имение свое Вышков, з двором, быдлом, з огородом и зо всеми потребами домовими, ролею дворною, также бояры с людьми Вышковскими, подворицными и подсуседками. што все по достатку, а меновито списавши на реєстр пан Александр Семашко по полску, а припечатавши печатью и подписавши рукою своею, той реєстр пану Понятовскому при мне отдал. На котором реестре так есть написано: реєстр списаня и поданя имения и двора Вышковского от мене, Александра Семашка, подкоморого Володимирского пану Валентину Понятовскому, року панського тисяча п'ятсот семьдесят второго, месяца сентября второнадесять дня. Двор за всим Вышковский; перед свытлым две с прибоками. коморами; з сеней – комор две сини и кганок, оболонь четыре, в одной светлицы оловом вправлених и оконницы виколочены на завісах; с той же светлицы в пре боку две обольне, оловом варавленых и оконницы на завісах; светлица другая – без них» [3, 92].

У цьому ж році пан Олександр Семашко передав Вишківський хутір у тимчасове володіння за борг пану Валентію Понятовському. При цьому він вказав список майна і селян, які жили у цьому поселенні. Вартість маєтку оцінювалася у 350 коп литовський грошей [70, 533]. 1573 року Семашкові допомогла його мати – княгиня Ганна Массальська, яка видала дарувальний запис на села Тучин, Ботин, Борохів, Бодячів, Смердин, Космачов, Вишків і Славожичі. Це становило третину її маєтків [71, 275].

У 1575 році 18 серпня возний заявив про те, що він залишив у дворі Вишків власникові (заставному) Вікентію Понятовському та його жінці Марії Звіровні відкритий лист власника цього матку Олександра Семашка з нагадуванням про наближення терміну викупу його і наміром Семашка сплатити борг. Олександр Семашко надавав Вишків Понятовському через служебника його Яна Кримського «***в***

полчетверть ста коп грошей заставленное, на день Святого Семена, выкупити мает» [5, 425].

У 1577 і 1583 роках село Вишків згадується як власність луцького старости Олександра Семашки.

На початку 1581 року вишківські селяни пана Олександра Семашка разом із урядником напали на двори селян Матвія та його сусідів у Звозах, побили їх і поранили, забрали 14 сокир, які раніше ці селяни відібрали у них за порубку лісу в Ретовському лісі, який належав Луцькому замку, а звозівські селяни цей ліс охороняли. У Звозах був возний, який оглядав побої і рани потерпілих [69 ,7].

Восени 1581 року в Олександра Семашка виникла конфліктна ситуація із паном Миколою Монвидом-Дорогостайським, намісником воєводи полоцького, старости Волковийського, тіуна землі Жмудської. Пан Олександр разом із своєю жінкою Варварою вислали підданих із своїх сіл з возами, сокирами на Огаєцьку пущу пана Монвида і наказали вирубати її на спорудження Коблинського замку. У відповідь на це дорогостайський урядник і намісник Микола Муринович напав на обоз бутанських, лаврівських та вишківських селян і пограбував їх. На це подавав скаргу урядник Семашка Якуб Янчевський. Дорогостайські селяни були затримані в маєтку Коблін. У відповідь жінка Олександра Семашка Варвара здійснила наїзд і пограбувала дорогостайських селян, потім повторила напад і забрала з собою двох селян пана Монвида [69, 313]. Невдовзі після цього шість селян Семашка були затримані у Дорогостаях за крадіжку меду [66, 230].

У 1583 році село належало брацлавському каштелянові Олександру Семашку. У серпні-грудні цього року він подав скаргу, що його піддані втекли до маєтку полоцького воєводи Миколая-Монвида Дорогостайського у м. Дорогостаї чи село Романів [78, 371].

У березні 1587 року за село Вишків судилася із Олександром Семашком його родичка, нагадуючи, що пані Богдана Федорівна, княжна Четвертинська записала своїм дітям третю частину Четвертні, маєток Вишків, Славожичі, Суськ, Копили, Навіз, Носавичі, Годомичі, Руди, а також інші маєтки. Тобто ці села мали б належати всім її дітям, Олександр же був дитиною від першого шлюбу Ганни Путятянки. У відповідь на скаргу Олександр Семашко запропонував приятельськи розсудити з Яном Галезьким і розподілити спадщину. Ян Галезький висував маєткові претензії, бо його дружина Гальшка Вагановська була онукою Ганни Путятянки. У результаті Вишків і Славожичі лишилися у власності Олександра Семашка [16, 378-379].

У 1605 році село належало королівському секретарю Бартоломію Опралкові [16,65].

1615 року в одному із документів згадується дорога, яка ділила гай і грунт вишківський з грунтом жидичинським. Цей битий шлях йшов із Четвертні до Луцька. Київський хорунжий Говрило Гойський подавав скаргу на жидичинських селян, які цю дорогу переорали і заклали нову на вишківському грунті [16, 374]. Дещо пізніше Вишків належав ордену тринітаріїв у Луцьку.

У ХІУ-ХУІ століттях активно використовувалися окремі положення звичаєвого права, зокрема, копні суди. У 1596 році у Луцькому повіті, у справі про вбивство у селі Вишків невідомого чоловіка, на копу збирали «***всех обывателей повету Луцкого, сугрань с Вышковом мешкаючих»,*** а то були жителі сіл Жидичина, Теремного і Воротнева [14, 20-27].

У серпні 1606 року возний був «***на справе и потребе***» ігумена в маєтку князя Василя-Констатина Острозького в Чернчицях, де за показом урядника настоятеля бачив сіножаті на тридцять косарів позивача на урочищі Орщов, випасені і витоптані худобою підданих із Вишкова, маєтку королівського секретаря Бартоломея Опралка [83, 773].

1627 року власником Вишкова був луцький земський суддя Войцех Станішевський. Архімандрит жидичинський Йосиф Баковецький вимагав від нього провести розмежування грунтів між Вишковом та землями, що належали Жидичинському монастиреві [15, 376].

У 1629 році у селі було димів 21, 9 із них було спустошено поляками, про що свідчив селянин Сасько [64, 729].

18 квітня 1630 року орендар села Вишкова Войцех Станішевський скаржився на жидичинського архімандрита Йосифа Баковецького разом із луцьким владикою «***о замену грунтов якос между собою, который грунт од Вышкова протестуючого забират***» [15, 244].

У липні 1639 р. о. Рафаїл Корсак скаржився на Яна, Петра і Войцеха Станішевських, які впродовж 1638 і 1639 років «***власне грунты жидычинские од села Липлян .. грунтов своїх вышковских потягнули а забрали***». Нам невідомий перебіг подій до 1645 р., а 4 липня цього року стався напад вишківських підданих на «***власный грунт поводов, названый овчиновский***», де покосили сіножаті.

Із скарги 11 липня жидичинського архімандрита Никифора Лосовського на луцького земського суддю Петра Станішевського з дружиною «***Ягинскою с Бронивич***» дізнаємося подробиці даного інциденту. Відповідачі, «***маючы сполную раду и намову межи собою на выткнене с грунтов и сіножатей***

протестующихся власних, прозываемых овчиновских», наслали кількадесят озброєних вишівських підданих і з ними більше як 20 косарів, які «***споминувши старовечную границу между добрами своїми с селом Вышковом з маетностями протестующихся селом Жидычином и Липлянами***», накосили сіна на «***возов п'ятдесят возов рахуючи по золотых два»***. Впродовж 6-8 липня Станішевський організував ще кілька нападів, в результаті чого накосили ще 200 возів сіна [15, 232-233].

1646 року власником Вишкова був Петро Станішевський [15, 244].

10 травня 1649 року поступила маніфестація Гальшки Гулевичівни, удови Петра Станішевського, від себе та від імені своїх дітей перед Луцьким гродським урядом про розграбування і спалення козаками у 1648 році із хлопством збунтованим в селах Вишків та Омеляник Великий і втрату при цьому майнових та юридичних документів [64, 61].

30.05.1650 року слухалося свідчення Гальшки Станішевської перед Луцьким гродським урядом про припинення судової справи проти ротмістра Криштофа Коршевського і товариства його корогви за грабунки і насильства, заподіяні ними в її маєтках Омеляники і Вишків (побиття підданих і спалення двох з них разом із гумнами, виловлення сітями риби у ставку, захоплення баранів і потоптання збіжжя) [64, 155].

1 квітня 1653 року протестація від імені вдови і дочок Петра Станішевського перед луцьким гродським урядом про насильства і грабунки, заподіяні 29 січня 1653 року жолнірами королівського ротмістра Теодора Раровського у селі Вишків [64, 179].

26 квітня 1653 року реляція возного Яна Максимовича перед Луцьким гродським урядом про вручення королівському ротмістру Теодору Раровському та його корогві позову до Головного Люблінського трибуналу у справі заподіяння насильств і грабунків у маєткові Гальшки Станішевської та її дочок – селі Вишків [64, 283].

На серпень 1653 року у селі Вишків після воєн зосталося димів 11 [64, 765].

У 1742 році стараннями прихожан була збудована Вишківська Свято-Михайлівська церква, дерев'яна, з такою ж дзвіницею. Вона мала млин по 50 корців, 10 десятин орної землі. Прибутки в рік становили 116 рублів сріблом [8, 129].

Село Вишків у XIX – початок XX ст.

За описом 1806 року церква була покрита гонтою, без огорожі. Цвинтар знаходиться за 40 кроків. Купол на церкві був один, з великим хрестом, та два малих хрести над вівтарем і приходом. Дзвіниця мала чотири дзвони. Один був вилитий у 1704-му, другий – у 1790-му, обидва без зображень. Іконостас розписаний зеленою фарбою. У центрі – ікона Божої Матері в короні срібній. На праву сторону від Царських Врат – образ Благовіщення Матері Божої, по другу – Святого Миколая, на ньому - червона китайка. У храмі знаходилися образи Архангела Михаїла, великомучениці Варвари, святого Георгія, Спасителя, Святої Тройці, дві срібні корони. Священик Семен Гашкевич, дячок Мартин Семенович Гашкевич, пономар Георгій Іванович Рачинський, ктитор Йосип Вакулович Ваколюк, староста Федір Іванович Павлюк, заступник старости Данило Кіндратович Кондратюк [24].

При церкві був дім священика і клуня. Церква мала і свої угіддя:

1. ***Поля Чемперги от дороги до Луцка до дороги на Небожку, с одной стороны- Дацка Баранчука, с другой – Циплюка.***

2. поле – от Дацка Баранчука, с другой – Циплюка.

3. поле – от Дацка Баранчука , с другой стороны – Петра Городюка.

4. по направлению к Жидычину Дацка Баранчука, с другой стороны - Левка Нетепчука.

5. Дацка Баранчука – с другой стороны Шкарлатюка.

6. Дацка Баранчука – сдругой стороны Федора Шпитуна.

7. Полищука – до Грицка Герасимчука в направлении Небожки.

Грунты на Яровицких полях:

1. Йосипа Ткачука – Андрея Яровицкого.

2. в сторону Теремного, по дороге с Теремного до Луцка Грицка Ткачука – Андрея Яровицкого [24].

У храмі знаходилося і начиння для служб:Гробниця, 2 чаші, дискос з едесом, дискос без едеса, дискос другий без едеса, дароносиця, ларець, хрест срібний позолочений, таблички ор., звізда срібна, ризи: дві білих, чорна, зелена атласна, холости домоткані крамні.

Книги: Євангеліє Київське, Словник Київський, Словник Почаївський, Тріодь Цвітна, Тріодь Повна Почаївська, Апостол Липівський, Требник Почаївський, Псалтир Почаївський, Часоловець

Почаївський, Общинія Почаївська, Книжиця Молебственна [24].

У 1843 році від духовних осіб окремі маєтки поступили в казну для віддачі в аренду на шестирічне утримання. Серед них – Вишківський монастиря тринитаріїв з населенням 230 осіб чоловічої статі і щорічним прибутком від господарства 1564 руб. 96 копійок сріблом [8, 129].

16 липня цього ж року колегіальний секретар Лука Ізорбський і колегіальний адміністратор Іван Микулинський надіслали повідомлення Волинському генерал-губернатору про те, що взяти Вишківський ключ в орендне управління виявив бажання поручик Турнов. Він має внести у державну казну 25 руб. сріблом. Першу частину плати він має внести відразу, другу – після закінчення терміну оренди. Крім того, він має оплатити формальний вексель від штатського радника Любаржевського у сумі 75000 злотих. Палата вирішила, що така пропозиція не є вигідною для казни і прийняла рішення, що поручик Турнов не буде брати участі у торгах. І останній погодився на умови, які йому висунули.

На той момент в маєтку Вишківський ключ проживало 250 осіб чоловічої статі. Інвентарна плата за маєток становила 25 рублів сріблом, Крім того, власник мав вносити платіж 1580 руб. 96 коп сріблом [79, 111-112].

1851 року частина села Вишків була віддана на користь поміщиці Беніти Васильківської.

Нинішньою вулицею Селищною починалося село. За свідченням корінних жителів, там колись і стояла церква. У ХУІІІ столітті вона була побудована на місці старої. У 1852 році Вишківська Свято-Михайлівська церква була дерев'яною, з такою ж дзвіницею, побудована на кошти прихожан. В її розпорядженні було 10 десятин орної землі. Прибутки у рік становили 116 крб. сріблом. Приписною до Свято-Михайлівської церкви була церква у селі Ківерці. З невідомих причин ківерцівський храм був вщент зруйнований [77].

У 1865 році у селі Вишків знову будується церква, тепер уже за рахунок казни. Вона була дерев'яною, на кам'яному фундаменті [27]. Дзвіниця була також дерев'яна, збудована у жовтні 1866 року. У церкві зберігався опис майна 1806 року [20, 58].

1867 року в окремих місцевостях Росії був неврожай і голод. Серед осіб, які внесли пожертви на користь потерпілих, називали священика села Вишків Олександра Квасницького [12, 153].

У 1877 році священиком у церкві служив Павло Бухович, дяком – Євдоким Васильович Теодорович. 1885 року духовенством Луцького міського округу Бухович обирався депутатом училищного з'їзду [9, 45].

Наприкінці XIX ст. у селі Вишків було 33 будинки і 240 жителів.[84]

У 1887 році церква була відремонтована на засоби прихожан. У 1897-му пофарбували дзвіницю. При церкві було 2 десятини орної землі, 7 десятин сінокосу. У 1889 році священик Павло Бухович був нагороджений набедреником [10, 482].

1900 року був збудований дім для причту. Оплата праці священика і псаломщика становила 50 рублів. У церкві знаходилися копії метричних книг з 1756 року. Приписною була церква Іоана Хрестителя у селі Ківерці [19, 57].

У 1895 році священиком був Григорій Горбачевський, якого було обрано почесним членом Теременського «попечительства» [75]. Він разом із своїми парафіянами був присутній на освяченні новозбудованого храму у селі Теремне.

З 1903 року священиком є П. Сатаневич. Він провів за рік 16 вінчальних обрядів.

У 1904 році проводилося урочисте пронесення ікони Серафима Саровського. З приводу цього у рапорті священика села Кульчин Луцького повіту Миколи Пашкевича на ім'я Антонія, єпископа Волинського і Житомирського, є такі відомості: «***в суботу, 14 лютого, по проханню моєму і прихожан, начальник 11-ої дивізії генерал Гринський призначив від 43-го Охотського піхотинського полку оркестр полкової музики і почесний караул для проведення святої ікони до села Вишкова.***

У саме цей день урочистий 15 лютого усі мої прихожани, забравши коругви, відправилися в Луцький собор на літургію, одночасно з нашими хоругвоносцями прибула процесія із села Ківерці, приписаного до Вишківського приходу». Коли хресний хід прямував до села Кульчин у супроводі оркестрової музики, то при виході із Луцька ікону зустрів священик Петро Сатаневич [13, 269].

На початку XX століття у Вишкові працювала церковно-приходська школа. У 1906 році серед кращих вчителів Луцького повіту називалися отець П. Сатаневич та Є. Пашкевич [11, 429].

Відомості про Вишківську церкву на початку XX ст. подані в описі:

«***Вишків. Церква Михайлівська. Іконостас чотириярусний, побудований у 1871 році. Дерев'яна огорожа з 1905 року. Школа церковно-приходська. У ній у 1911 році навчалося 30 хлопчиків і 9 дівчаток. Священик Петро Сатаневич, 42 роки від роду, нагороджений у 1907 році***

–набедреником, у 1910 році – скуфією. Скінчив повний курс Волинської духовної семінарії, призначений учителем ЦПШ у село Бишів Заславського уїзду. У 1897 році високо преосвященним Модестом рукоположений у диякони Вишківського приходу. Працював законовчителем Луцького приватного училища і гімназії.

Дяком служив Микола Васильович Соболевський (23 р. від роду), закінчив 1 клас ЦПШ, поступив у Богоявленський Житомирський монастир. Станом на 1911 рік у Вишкові – 57 дворів, 235 чол., 229 жін.» [32, 148].

У роки Першої світової війни населення було евакуйовано, а село і церкву вщент зруйновано. Уціліло тільки дві хати. Люди перебували в біженцях у Харкові, Катеринославі, а потім поверталися, відроджували обійстя. Школа, церква, дзвіниця були біля Стиру, де тепер вулиця Селищна. В початковій школі вчителював Дядьо Євген Васильович.

Вишків у 20-х роках ХХ ст.

Вишківська Свято-Михайлівська церква була українською. Однак, у ній приймали православне хрещення й католики, які бажали одружитися з українками. Відомо, що у 1918 році мешканець Варшави Франц Йосифович Куликовський, 1892 року народження, прийняв православне хрещення іменем Володимир, щоб у цьому ж році обвінчатися із станційною ківерчанкою Марією Володимирівною Форманюк, родом з Коритниці Володимир-Волинського повіту. Православну віру прийняв і Лукіан Станіславович Сівіцький, 1900 року народження, дворянин з міста Богуслава Київської області [63]. Судячи по Метричних книгах, характерними для вишківців прізвищами були Навроцький, Киричук, Коцюба, Кирилюк, Грушецький, Хомяк, Мамонтюк, Дидюк, Степанюк, Столярчук, Приймак. Сухолевич.

Після Першої світової війни, яка забрала життя багатьох молодих хлопців, багато українських дівчат виходило заміж за військових або і цивільних представників інших земель. У 1920 році мав сім'ю у Вишкові підпоручик Луцького Українського полку Микола Васильович Зеленов. У нього була дружина – Анастасія Іванівна, а у 1920 році народився син Віталій. Потомственний дворянин Сергій Олександрович Кошевський одружився з Анастасією Федорівною. 24 квітня 1920 року у них народився син Віталій. У 1918 році хрестив дочку Юлію полковник Російської армії Павло Вікторович Ольховський. Кресляр Волинської військової квартирної управи Олександр Васильович Нечипорук брав у Вишківській церкві шлюб із жителькою м. Луцька Надією В'ячеславівною Жигайло. Штабс-капітан Української армії Іван Сігізмундович Чарноцький вінчався із дочкою чиновника Софією Григорівною Євлампієвою у січні 1918 року.

Вінчалися у Вишківській церкві підпоручик Євдоким Георгійович Капрін з громадянкою м. Ровно Оленою Олександрівною Іздиборською, підпоручик Константин Олексійович Мезніков із громадянкою Грубешівського повіту Люблінського воєводства Аполонією Людвіковною Павловською.

У 1920 році штабс-капітан 418 Олександрівського Клевансько-Волинського полку Микола Семенович Троць вінчався з дочкою стрілочника Василісою Василівною Гущею, а козак Чернігівської губернії Чернігівського уїзду Василь Леонтійович Мищенко з селянкою села Баб'я Щуринської волості Луцького повіту Тетяною Іванівною Задворною. У 1920 році вишківці хоронили старшого ад'ютанта штабу 51 піхотною запасної бригади, чиновника воєнного часу Валеріана Олексійовича Фичина.

У 1960 році церква у Вишкові припинила своє функціонування.

Повсякденне життя вишківців у 40-70-ті роки

Вишків вистояв у роки Другої світовой війни.

У березні 1946 року селяни Вишківської сільської ради майже повністю закінчили ремонт плугів, культиваторів, борін та очистку посівного матеріалу[38] У квітні цього ж року засіяли 150 га, з них 90 - овсом, 60 - ячменем[39]. Вже у травні на 70% виконали річний план м'ясопоставок [40].Осінню здали державі 310 пудів зерна [41] – найбільше у Ківерцівському районі.

1947 року Вишківська сільська рада (голова Аліпов) за хлібоздачу отримала перехідний червоний прапор [42].

У 1948 році утворився колгосп «Перемога», першим головою якого став Григорій Ваколюк. Сільську громаду очолив В.Ткачук [43; 52].

При клубі села був створений драматичний гурток (керівник Кирилюк) [44; 45; 48].

У 1949 році пасічником артілі « Перемога» працював Іван Метюк, голва артілі – М.Назарук[47].

У 1951 році у Вишківській початковій школі працювали Галина Дмитрівна Ігнатенко (завідувачка), Жукович Валентина Іванівна [53;49]. Працювала і школа для малописьменних і неписьменних, яку

очолював вчитель Іван Панкратович Кулик. У цьому закладі навчалося 47 чоловік [50].

1 вересня 1952 року була відкрита Вишківська семирічна школа. Директором семирічки був Василь Панкратович Кулик. Вчителями працювали Марфа Трохимівна Тривайло, Олена Федорівна Вознюк, Галина Дмитрівна Ігнатенко, Сторожик Юхим Кононович [54; 60; 61]. Село радіофікується. 25 сімей справили новосілля [37].

Створюється промартіль. Бухгалтером у ній працював В. Златніков, завідуючий шевською майстернею – Стельмах, майстри – Блащук, Оксенюк, Макаров, Володимир Маєвський, майстер кравецького цеху - Московець. Ковбасний цех очолював Шевчук, майстром працював у ньому Пахолюк [55].

В селі діяли бібліотека [56; 59], фельдшерсько-акушерський пункт [58].

1960 року село Вишків увійшло у межі міста Луцька. Як окремий населений пункт він припинив свою біографію…

_____

1. Акти обліку збитків, нанесених німецько-фашистькими загарбниками мешканцям сіл Липляни, Вишків, Клепачів, Озерце, Стара Човниця, Нова Човниця, Жабка,Хопнів Ківерцівського району Волинської області. – ДАВО. - Ф.164. - Оп.3. - Спр.219. – Арк.1.

2. Акты о землевладении в Юго-Западной России XУ-XУIII веков. – Киев: Типография С.В. Кульженко, 1911.

3. Архив Юго-Западной России. Ч 1. Т 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян. - Киев: Университетская типография Т. Завадского,1876.

4. Архив Юго-Западной России. Ч 7. Т 1. Акты о заселении Юго-Западной России. – Киев, 1884.

5. Архив Юго-Западной России. Ч 8. Т 6. – Киев, 1889.

6. АЮЗР. Ч 1.Т 1. Акты, относящиеся к истории Православной Церкви в Юго-Западной России. – Киев: Университетская типография, 1859.

7. Борщевич В. Волинський пом'янник. – Рівне, 2004.

8. Волынские губернские ведомости. - № 27, 4 июля 1842 года.

9. Волынские епархиальные ведомости. № 3, 1885.

10. Волынские епархиальные ведомости. - № 21, 1889.

11. Волынские епархиальные ведомости. - № 1-2, 1906.

12. Волынские епархиальные ведомости. - № 5, 1869.

13. Волынские епархиальные ведомости. - 1904.

14. Горбик Андрій. Практикування «судових околиць» в громадському судочинстві на українських землях Великого князівства Литовського // Студії з історії Великого Князівства Литовського. Т 1. - Київ, 2009 .

15. Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир до середини 17 сторіччя. – Київ:Майстерня книги, 2009.

16. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XУ-середини XУII ст. Функціонування і місце у волинському соціумі. - Київ: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія», 2012.

17. Державний архів Волинської області (далі-ДАВО). – Ф.1991. – Оп.1. - Спр. 46. - Арк.14.

18. ДАВО. - Ф.393. – Оп. – 3. – Спр.5. – Арк.105.

19. ДАВО. Клірові відомості про церкви Луцького уїзду.1900. – Ф.35. Оп.5. - Спр.374. – Арк.57.

20. ДАВО. Клірові відомості церков Луцького уїзду.1868. – Ф.35. – Оп.5. - Спр. – 344. – Арк.58.

21. ДАВО. Книга протоколів засідань виконкому Жидичинської сільської ради . – Ф.1991. – Оп. – 1. – Спр.48. – Арк.23.

22. ДАВО. Книга протоколів засідань виконкому Жидичинської сільської ради. – Ф.1991. – Оп.1. – Спр.49 .

23. ДАВО. Книга протоколів сесій Жидичинської сільської ради. Ф.1991. - Оп.1. - Спр 38.

24. ДАВО.- Ф.370. – Оп.1. – Спр. – Арк.1-4.

25. ДАВО. – Ф.393. – Оп.1. – Спр.23. - Арк.161-162.

26. Дані про Вишківську Свято- Михайлівську церкву.1865. – ДАВО – Ф.25. – Оп.2. – Спр.2.

27. Дані про ремонт Свято-Михайлівської церкви с. Вишкова. 1945. Документи Вишківської Михайлівської церкви // Архів ЖСМЦ.

28. Жук Оксана. Урочища стародавнього Луцька. // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 року. – Луцьк: Надстир'я, 1998.

29. Каталог колекції Київської археографічної комісії 1369-1899 – К: Наукова думка, 1971.

30. Київський центральний архів № 2043. Упорядник І. Каманін. Київ, 1867. – Арк.564.

31. Київський центральний архів № 2044. Упорядник О. Левицький.— Київ, 1888.

32. Клірові відомості церков Луцького уїзду. – ДАВО. - Ф.35. - Оп.5. - Спр. – 385. – Арк. 148.

33. Книга запису здійснення обрядів. 1875. Документи Вишківської Свято-Михайлівської церкви //Архів Жидичинської Свято-Миколаївської церкви далі.

34. Кучінко М.М. Охріменко Г.В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк, 1991 .

35. Кучінко М.М. Поселенський комплекс давньоруського Лучеська //УІ Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства, м. Луцьк-вересень-жовтень 1993. – Луцьк, 1993.

36. Левандер Е. В новій школі // Ленінський шлях. - 4.09.1952 р.

37. Левандер Е. Впорядковується, красивішає село // Ленінський шлях. -21.12.1952 р.

37. Ленінський шлях. – 17 .03. 1946 р.

38. Ленінський шлях. – 18.04.1946 р.

39. Ленінський шлях. -13.05.1946 р.

40. Ленінський шлях. – 7.09.1946 р.

41. Ленінським шлях. – 7 серпня 1947 р.

42. Ленінським шлях. - 29 січня 1948 р.

43. Ленінський шлях. - 2.08. 1948 р.

44. Ленінський шлях. – 17.02.1949 р.

45. Ленінський шлях. - 7.07.1946 р.

46. Ленінський шлях. - 28.08.1949 р.

47. Ленінський шлях. – 27.02.1950 р.

48. Ленінський шлях. – 13.01. 1951 р.

49. Ленінський шлях. – 11.02.1951 р.

50. Ленінський шлях. – 25.03.1951 р.

51. Ленінський шлях. – 12.07.1951 р.

52. Ленінський шлях. – 6.12.1951 р.

53. Ленінський шлях. - 24.08.1952 р.

54. Ленінським шлях. - 12.11.1952 р.

55. Ленінським шлях. - 24.05.1953 р.

56. Ленінський шлях. - 22.04.1954 р.

57. Ленінським шляхом – 10.04.1956 р.

58. Ленінським шляхом. – 26.08.1956 р

59. Ленінським шляхом. – 19.01.1958 р.

60. Ленінським шляхом. – 13.01.1957 р.

61. Метрическая книга, данная их духовной консистории в Вышковскую Свято-Михайловскую церковь, приписную с. Киверец Луцкого уезда. – ДАВО. – Ф.35. - Оп.1. - Спр.245.

62. Метричні книги записів про народження, шлюб, смерть за 1918 -1921 рр. – ДАВО. – Ф. 35.- Оп.- 9.- Спр 1135.

63. Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. Збірник документів актових книг. – Київ, 2008.

64. Опис Актової книги Київського центрального архіву № 2039 / Составил О. Левицкий. – Киев, 1885.

65. Опис Луцького замку. 1545. Памятники, изданные временною комиссией для разбора древних актов. Т. 5. – К: Университетская типография, 1859.

66. Опис приходу с. Вишків церкви Святого Архангела Михаїла. 1943. Документи Вишківської Михайлівської церкви //Архів Жидичинської Свято- Миколаївської церкви.

67. Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 2059 // Составил М.Н. Ясинский.- Л.223.

68. Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 2046 //Составил И. Каманин. – Киев, 1890. –Л 533.

69. Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 2047 // Составил О.Левицкий . – Киев, 1890. – Л 275.

70. Опись актовой книги Киевского Центрального архива. № 2093 // Составил М.Н. Ясинский – Киев, 1895. – Л 114 .

71. Опись актовой книги Киевского Центрального архива. № 2043 //Составил И. Каманин. - Киев, 1887. –Л 76.

72. Опись книги Киевского Центрального архива. № 2036 // Составил О. Левицкий. - Киев, 1883.

73. Освящение новоустроенного храма в с. Теремно Луцкого уезда // ВЕВ. – 1895. - № 36.

74. П'ясецький Вальдемар, Мандзюк Феодосій. Вулиці і майдани Луцька. - Луцьк, 2006.

75. Протокол засідань Луцького повітового суду. 1851. – ДАВО. – Ф. 12. - Оп. – 1. - Спр 35.

76. Селянський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів та матеріалів. – К: Наукова думка, 1993.

77. Сообщение Волынскому генерал-губернатору. 16 июля 1842 года. - ЦДІАК України. - Ф. 442.- Оп. – 75. – Спр. 27. - Арк. 111-112.

78. Статистичні дані про школу 1930-1931 роки. ДАВО. – Ф. 8. – Оп. – 1. Спр. 312.

79. Терський С.В. Історія вивчення житлового будівництва Лучеська у УІІІ-ХІУ ст. // Тези республіканської конференції по атласу історії і . -культури Волинської області (репринтне видання), Луцьк, 1991 .

80. Фрагмент свідчення королівських комісарів, які склали перелік монастирського майна після смерті Йони. 14 січня 1570 року. – Горін С. Жидичинський…(вказана книга).

81. ЦДІАК. - Ф. 25. - Оп.1. - Спр. 76. - Арк. 773.

82. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег – Канада, 1984 .

Іраїда МАЙДАНЕЦЬ *(с. Жидичин)*

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА СЕЛА ЛИПЛЯНИ З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЛОВИНИ XX ст.

Із давніх-давен ми маємо відомості про існування на території, де нині знаходиться село Липляни, поселень доісторичної доби.

Археологічні дослідження, проведені волинськими археологами Охріменком Г.В. , Кучінком М.М., вказують на те, що люди тут оселялися ще у період бронзового віку.

Перші відомості про село Липляни містяться у документах 1565 року [31, 334].

Назва села Липляни походить від слова "липи". У давнину тут були липові гаї. Поруч із Липлянами розміщалися село Липовець та хутір Липлянщина. На давні заняття людей та особливості природного середовища вказують назви урочищ та кутків села:

Закіт –гідронім, берег річки Стир.

Ліпляндія –великий луг.

Лучка –луг.

Пендик –частина річки Стир, яка нагадує апендикс.

Підмилуський – сінокіс під Милушами.

Хмілярня –куток , де колись були насадження хмелю [30].

Окремі історичні свідчення містять інформацію про заняття жителів села Липляни в епоху середньовіччя.

4 квітня 1567 року [33] кольчинські селяни Петро і Федір Ханцевичі подали скаргу на луцьких митників про порушення контракту щодо надання Ханцевичам права збору гончарного мита з жителів Кольчина, Жидичина, Липлян. Цим правом користувався батько Ханцевичів, який брав з кожного возу горшків по 12 піньондзів від нового літа до нового літа. Натомість Давид Маркович і Юзеф Могилевич перестріли братів Ханцевичів на дорозі, забрали їх гроші, а право збору гончарного мита надали жителю села Кольчин.

До закінчення терміну правом збору мита могли користуватися сини небіжчика, а тому Петро і Федір Ханцевичі звернулися із позовом до Луцького гродського суду.

З цього документа випливає, що жителі села займалися гончарною справою. Такий тип народних промислів був тоді досить популярним. Цьому знаходимо ще одне підтвердження. Наприкінці 1573 року піддані луцького єпископа із села Липляни їхали возами, везли горшки через Кічкарівку. Їх перепинили кічкарівські селяни і вимагали сплати «***мита звиклого гребельного***». Замість плати липлянські селяни побили на кічкарівській плотині митників, зокрема, дісталося і урядникові пану Гаврилу Бокію [24, 495].

У 1585 році село належало Луцькій єпископії [28, 199].

Свідчення стосовно надань Луцькій єпархії стосуються кафедральної замкової церкви і відносяться до періоду правління Дмитра-Любарта (містечко Рожище та села). Луцька замкова церква Іоанна Богослова мала також села Колодязі та Жабче, записані на неї в тестаменті володимирського старости Федора Янушевича. Як свідчать документи, станом на 1585 р. Рожищенська волость нараховувала 6 поселень – містечко Рожище та села Жолобове, Підтопольне, Кобче, Воля Пожарище і Дубища. Луцько-Острозька єпархія володіла також містечком Жабче та селами Теремне (з фільварком), Липляни, Колодязі, Губин, Хрилів, Водиради (з фільварком), Підберезжя, Першки, Седм'ярти, Клоки (з фільварком), Медково (з двірцем) і Ставки у Луцькому повіті та двором і замочком Фалимичі й селами Фалимичі, Седм'ярки й Воля (Фалимицька Воля) у Володимирському [2, 201-203]/

У 1596 році село чомусь опустіло. Жидичинський архімандрит Гедеон (Балабан) з крилосом, потребуючи грошей для побудови греблі в Боголюбе, за 100 кіп грошей литовських передали Івану Чайковському в орендне володіння на 40 років селисче Липляни, « ***неоселенное и безбудовное, толко грунт зо всим на все***». Через три роки для « ***насыпання сажовок монастырских»*** у Жидичині за аналогічну суму (яку відразу ж отримали) продовжили термін аренди Чайковського з дружиною Опранією Гуляницькою до 60 років. У 1615 році згадано із селом Липляни вже другого чоловіка Опранії Гуляницької і, відповідно, посесора села.

26 травня 1597 року у записі луцького унійного єпископа Кирила (Терлецького) з соборним крилосом, які позичили у володимирського граничного коморника Андрія Дахновича 2000 зол. і передали йому в посесію владичне село Липляни й «остров поля на пашню дворную, которое там ани двора николи не было, прозываемое Сапалаевщизна, под местом Луцком лежачий» [6, 255].

На зламі ХУ-ХУІ століть частина села Липляни вочевидь належала Жидичинській архімандрії.

Луцький владика, а пізніше – жидичинський архімандрит Іона (Борзобагатий-Красенський) вносив плату від села Липляни за 6 дим, 5 город, а пізніше жидичинський архімандрит Феофан (Грек) платив за 2 городні у селі Липляни [34, 21-22]

3 травня 1614 року шляхтич Ілляш Сулятицький був запрошений Миколою Борейком Кнерутським, який мешкав у володінні Луцької єпископії Липлянах, куди приїхав із паном Сосновським, а потім той поїхав у справах до священика Жидичинської Воскресенської церкви Стефана Криницького, з яким мав якусь справу [6, 69].

Поступово село Липляни повністю обертається у « добра» Жидичинської архімандрії.

У 1619 році власником села був Григорій Липлянський. Мабуть, він був надто вимогливий до селян, бо від нього втекли його піддані до маєтку київської підчашої [29, 477]. У 1622 році пан знову скаржився, що від нього втекли піддані до маєтку Київської митрополії у село Вороб'євичі Овруцького повіту [29 ,448].

У 1623 році уніатський жидичинський архімандрит Никодим (Шибінський), потребуючи грошей для ремонту « ***вежи архимандричое***», продав село за 200 зл. Івану Романовичу Козинському в орендне володіння терміном на 20 років. Через п'ять років архімандрит жидичинський Никодим (Шибінський) відібрав Липляни від нащадків Чайковського і продав його на 20 років у посесію Івану Козинському за 200 злотих [6, 93]. Причому відібрали тільки право власності, а посесори залишилися в своєму « ***дворку***». Проте через кілька днів Никодим (Шибінський) вигнав їх і звідти. Під час нападу Яна Зджарського було поранено. 8 квітня 1625 року Опранія Гуляницька свідчила про відмову від претензій до Никодима (Шибінського). Проте, напевне, умови домовленостей не були виконані, бо через півтора року, уже при настоятелеві Баковецькому, Станіслав Сековський після смерті дружини Марії Чайковської знову порушив справу про відшкодування збитків за відібрання Липлян і пограбоване майно. У 1628 році відібрав у посесорів село жидичинський архімандрит Йосиф (Баковецький) [6, 103]. Ще в 1629 році Сековський вимагав від архімандрита компенсацію у 500 злотих за Липляни, яке свого часу отримав як посаг: у червні Луцький земський суд, розглянувши скаргу, дозволив позивачу звернутися до Люблінського трибуналу. Жидичинський архімандрит Йосиф (Баковецький) замість грошової компенсації запропонував Козинському забрати будинок в Липлянах, але той не погодився. У квітні 1632 року возний їздив до Жидичина за сплатою суми 200 зол., однак ігумен Йосиф Баковецький не заплатив [6, 230-231].

У 1629 році у селі Липляни було 16 дворів [23, 92]. У цьому році, як пише науковець С.Горін, село належало Жидичинському Свято-Миколаївському чоловічому монастиреві.

10 квітня 1649 року у Луцькому гродському суді слухалася справа свідчення возного Миколи Опанасовича про подання Войтеху Клосинському, хоружому і товаришу корогви Романа Загоровського, позову до Люблінського трибуналу у справі щодо захоплення ним 18 голів рогатої худоби у маєткові Михайла Шимковича-Шклинського у селі Липляни [23, 53].

У 1650 році була прийнята протестація від імені Зузани Кобецької та її чоловіка Адама перед Луцьким гродським урядом про грабунки і насильства, заподіяні корогвою королівського ротмістра Яна Аксака в с. Липляни, де було пограбовано майно селян [23, 289].

Власницею села у 1650 році була Зузанна з Гораїнів Михайлова Шимкович (та ж сама Кобецька). У селі було 14 дворів [23, 489].

13 вересня 1651 року селяни з сіл Липляни та Студинь – дідич Владислав Домінік Заславський, державці – Юрій Чаплич-Шпановський і Стефан Леснєвський напали на село Тельчі Чорторийської волості, розорили його, побили підданих князя [23, 447].

У 1651 році село належало князеві Владиславові-Домініку Заславському. То був князь Острозький і Заславський, воєвода краківський, луцький, ропчинський, дідичний староста. Арендатором його був Юрій Чаплич-Шпановський, а урядником служив Ян Кучиковський. Не оминула Липляни і національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, яка сколихнула та активізувала народну боротьбу за волю. Покозачені селяни разом із дворянином Стефаном Лесневським напали на село Тельче, яке належало дворянинові Матвієві Улятовському, пограбували його і розорили. 31 червня 1651 року судові виконавці арештували за це урядника пана Чаплича Яна Кучиковського на три тисячі коп. грошей литовських [1, 606-609].

1652 року власником села була Луцько-Острозька єпископія в особі Юрія Чаплича-Шпановського. У результаті епідемій і козацьких воєн у населеному пункті залишилося 10 димів, про що засвідчив селянин Мисько Ярмоленя [23, 684].

У 1695 році Ян ІІІ призначає писаря Луцького земського суду Дмитра Жабокрицького луцьким і

острозьким єпископом. До єпископії тоді належали села Кульчин і Липляни [16 ,71].

За даними 1798 року, у застінку Липлянському було всього три двори, 15 (8/7) мешканців, 13 (6/7) працювало на духовенство, 2 були у статусі вільних [5, 49].

Приблизно з кінця ХУІІІ ст. Липляни були чеською колонією. Після реформи кріпосного права на терені Російської імперії високі викупні платежі не давали можливості всім селянам викупити свої земельні наділи, деякі з них вийшли на волю жебраками. Тому частину поміщицької землі викупив державний банк. На цих угіддях царський уряд у 70-х роках ХІХ ст. поселив колоністів із Чехії і Німеччини.

Найбільша концентрація чеського та німецького поселення була у Луцькому та Рівненському повітах. Чеська колонізація на Волині почалася після 1861 року. 10 червня 1870 року цар затвердив постанову »О водворении чехов на Волыни», яка надавала останнім великі пільги [34, 53].

Чеський науковець Ян Неруда у своїй праці »Народні листи» писав: « ***як з Ірландії, так і з Чехії мандрують тисячі, щоб в невідомій далечині шукати скибку хліба***».

« ***За халупу маєток***» - таке гасло приваблювало чехів на Волинь.

У Волинській губернії після скасування кріпосного права дешево продавалися багато лісів, орної та іншої землі, ціна на яку була в кілька разів нижчою, ніж у Чехії. Перші поселенці платили за 1 га лісу всього 12-18 рублів, у виняткових випадках – 25 руб, а за 1 га орної землі – від 50 до 250 руб. Біля 10-15% платилося готівкою, решта лишалася аж на 40-літню позику. Причиною цьому була нездатність дворянства (у змінених умовах) забезпечити рентабельність своїх маєтків, а також те, що царський уряд дешево продавав маєтки, конфісковані у польських шляхтичів-учасників придушеного повстання [7].

З початком заселення чехи заводили нові способи землеробства та вирощування нових культур. Це спочатку викликало непорозуміння, навіть протидію місцевих жителів, але потім з'явилися і приклади наслідування. На наших землях чехи вирощували цукрові буряки, конюшину, олійні рослини, хміль, який був високої якості та дуже цінувався як серед населення імперії, так і за кордоном. Окрім цього, вони внесли багато нового у садівництво, тваринництво і бджільництво.

На околиці села Липляни і досі зберігаються чеські поховання.

У 1911 році частина села перебувала у власності поміщика Кузнєцова.

У 1920-1930 роках тут функціонувала початкова школа. У 1936 році у ній навчались 38 учнів. Закон Божий викладав випускник теологічного факультету Варшавського університету Георгій Ефетов.

Наступні події в історії села Липляни потребують дальшого дослідження та висвітлення.

---

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящий при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Киев, 1914, .

2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе (далі - Архив ЮЗР). - К., 1859. - Ч. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. - Т. 1.

1. Барвінський С. // Ленінським шляхом. 12 лютого 1948 р.

2. Барвінський С. // Ленінським шляхом. 29 січня 1948 р.

5. Бірюліна Олена. Село Жидичин і Жидичинський Свято-Миколаївський монастир за описово-статистичним джерелом 1798 року. // Минуле і сучасне Волині. Жидичин крізь віки. Науковий збірник, випуск 3. – Луцьк, 2007 .

6. Горін С. Жидичинський. Свято-Миколаївський монастир до середини 17 сторіччя. Київ:" Майстерня книги", 2009. - 512 с.

7. Гофман Є. Чехи на Волині. – Прага, 1998.

8. ДАВО. Книга протоколів засідань виконкому Жидичинської сільської ради/ – Держархів Волинської області (далі- ДАВО), фр 1991, оп 1, спр 8, л 23.

8. Дарчук С.// Ленінським шляхом. – 24 серпня 1952 р.

10. Документи про економічне становище селян Волині. - Роде наш красний…Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк:Вежа, 1996.

11. З огляду Волинської губернії про стан промисловості, телеграфного звўязку і охорони здоровўя у Луцьку. - Луцьку-900 років. - Збірник документів і матеріалів. Док №36. – Київ: Наукова думка, 1985.

12. З часопису " Рада" (1910 рік). - Роде наш красний…- т. 2.

13. Із спогадів Матвійчук Ганни Тимофіївни, 1921 р.н., записала Михнюк Надія, 8 жовтня 2002 р.

14. Із спогадів Якимчук Віри Андріївни, 1926 р.н., записала Михнюк Людмила.

15. Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. - //Матеріали ХІІІ Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції.

16. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369-1899. – К: Наукова думка, 1971 – С 71.

17. Книга протоколів засідань виконкому Жидичнської сільської ради - ДАВО, фр 1991, оп 1, спр 113 .

18. Книга протоколів сесій Жидичинської сільської ради. – ДАВО, фр .1991, оп. 1, спр. 170

19. Книга протоколів сесій Жидичинської сільської ради. - ДАВО – фр. – 1991, оп. 1,спр. 160, л. 13

20. // Ленінським шляхом. – 14 серпня 1947 р.

21. // Ленінським шляхом. -1 січня 1948 р.

22. // Ленінським шляхом. - 29 січня 1948 р.

23. Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. Збірник документів актових книг. – Київ, 2008. – 395 с.

24. Опись актових книг Киевского центрального архива. № 2048. Составил О. Левицкий . –Киев, 1892.

25. Паушук. М. // Ленінським шляхом. – 12 травня 1952 р.

26. Приймак В. Сільське господарство Волинської губернії на початку ХХ століття. - //Минуле та сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся.Маневиччина. - Матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції. - Смт. Маневичі-с.Кукли, 14 квітня 2004 року. Збірник наукових праць. – Луцьк. - 2004.

27.Протокол встановлення дати народження громадянина села Липляни Антона Федоровича Матвійчука.- 1930 - 6 вересня. - Архів Жидичинської Свято- Миколаївської церкви.

28.Сас П.М. Феодальные города Украины.- К:Наукова думка, 1989.-256 с.

29. Селянський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів та матеріалів. – К: Наукова думка, 1993. – 533 с.

30. Словник мікротопонімів і гідронімів північно-західної України та суміжних земель т 2 (за ред. Г.Л. Аркушина) - Луцьк; Вежа, 2007.

31. Україна і світ. – Київ: Генеза, 1994.- 356 с.

32. ЦДІА м. Київ. – ф 2,5 оп. ,1 спр. 7, арк. 334.

33. ЦДІА УРСР.- м. Київ. – ф. 25, оп. 1, спр. 9.

34. Цинкаловський О. Стара Волинь І Волинське Полісся.Т.2. - Вінніпег-Канада, 1984.

35. Шибістий О. Ю. Чеське та німецьке населення Волині у 20-30-х роках нашого століття. - // Атлас культури Волинської області. Тези республіканської конференції. Луцьк, 1991. – 153 с.

Іраїда МАЙДАНЕЦЬ ***(с. Жидичин)***

СЕЛО КЛЕПАЧІВ. ІЗ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО ПОЧАТКУ ХХ ст.

Найдавніше свідчення про Клепачів знаходимо у документах кінця XVI ст. У 1599 році село було власністю Павла Монвида-Дорогостайського. Від цього пана утекли піддані із села Клепачів до маєтків князя Костянтина Острозького і князя Яхима Корецького [1].

У 1620 році жидичинський архімандрит Гедеон Балабан з крилосом за 3000 зол. передали посесору Іляшу Сулятицькому в орендне володіння терміном на три роки села Жидичин, Сапогів і Клепачів. 16 грудня відбулося «***увязанє***». У 1621 році жидичинський архімандрит Никодим (Шибінський) відібрав маєтки у Сулятицького [1].

У травні 1627 року була пожежа у «***пущі Жидичинській***». Вогонь обійняв і Гремяче, і село Клепачів. У цьому документі згадується Вороновська дорога біля Клепачева [1].

У середині ХУІІ століття на постої у селі були військові жолніри, гусари. 1639 року монастирські селяни скаржилися на поручика Сулятицького, хорунжого Прездецкого та інших із гусарської хоругви Петра Потоцького, які знаходилися у селах Жидичин, Сапогів і Клепачів.

Мав проблеми із жолнірами і наступний жидичинський греко-католицький архімандрит Антоній (Селява). 11 травня 1642 року Станіслав Гарлицький «***товариш с подхоругве велможного его милости пана Казановского, писара полного***», перебуваючи в той час у Луцьку, приїхав з помічниками до Жидичина, де «***галасы и тамлты робил, за хпами уганял и до монастыру за ним илку з бронями добытыми и киями гвалтовне упадши***», клепачівського підданого кіндрата Логвинова «***тут при церкве в монастыре кием нелитостиве в голову ударил***», пізніше поранений помер [1].

У 1648 році отаман Присця підняв на боротьбу селян сіл Березdова, Клепачова, Хлопотина, Глиниці. Була покарана шляхта, яка не встигла утекти [1].

У 1648 році клепачівські покозачені селяни дворянина Браницького разом із хлопотинськими, глинницькими, блощенськими напали на село Крилово. Дворянина Войцеха - власника цього маєтку, не було вдома. Повстанці вдерлися до будинку, замордували урядника шляхтича Мартина Грузальського, пограбували майно: скрині, сукна, казани, казан пивний порубали, забрали полотно, меди, збіжжя, все спустошили і вніveч обернули [1].

У 1649 році піддані пана Браницького в селі Клепачів біля Луцька теж стали козаками і не забарилися

знищити ненависний фільварковий двір, а майно забрати [1].

У цей період була подана у суд протестація від імені архімандрита Жидичинського Олександра (Макосея-Дениска) та капітули Жидичинського монастиря перед луцьким гродським урядом проти Станіслава Гурського, ротмістра Яна Шашевського, поручика і всього товариства корогви, яка, прийшовши на зимівлю в місто Луцьк в жовтні 1649 року, заподіла кривди в селах Жидичин, Клепачів, Сапогів [1].

У березні 1650 року жидичинський архімандрит Олександр (Макосей-Дениско) позивав урядника сіл Жидичин, Клепачів, Сапогів Миколу Шантора, який під час поїздки отця Натанієля (Лазовицького) до Варшави знущався над підданими: одних пограбував, інших покалічив, дозволяв вирубувати монастирські діброви, привласнив податки, зібрані за 1648 і 1649 роки[1].

Листом-записом архімандрита Жидичинського монастиря Олександра (Макосея-Дениска) і монастирської капітули від 6.05. 1652 року село Клепачів було передано у трирічну аренду Павлу Пугалі Гутковському і його дружині Зофії Гурківні за 2100 злотих для реставрації церкви Божої і монастиря самого, надзвичайно через неприятеля Крижа Святого і сваволю козацьку зруйнованих і *внівеч обернених*[1].

За даними 1798 року у селі Клепачівка було 17 дворів, із 86(41/45) мешканців 84 належали духовенству; буда Клепачівська (смолярня) мала 2 двори, 22 (15/7) мешканців, із яких 4(2/2) мали статус міщан, решта належали до вільних[1].

У 1821 році Клепачів згадується серед маєтків Жидичинської архімандрії [1].

1826 року село входило у межі парафії Жидичинської Свято-Миколаївської церкви, а монастир жидичинський припинив своє функціонування[1].

У 1842 році було здійснено опис маєтків Жидичинської архімандрії:

«***Состоящее в Луцком уезде имение, поступившее в ведение Госсударственного имущества от Жидычинской административной комиссии, сотсавляющее из селений Жидычина, Боголюб, Сапоговки. Клепачовки, Солтыса и Туминска, заключает в себе ревизский мужеска пола душ 784 и вольних людей 20 душ, годованого інвентарного доход асо всего имения начислено 4420 р. 87, 5 коп. за наем места для выкапывания глины в Жидычинском фольварке 78 рублей серебром***» [1].

1911 р. в селі Клепачів дворів - 30, чоловіків - 116, жін. - 113.[1]

_____

1. Клірові відомості церков Луцького уїзду. 1911 р.- ДАВО, ф.35, оп.5, спр. 385, л. 288.

Тетяна МАКСИМЧУК ***(с. Журавичі)***

ЖУРАВИЧІ

Серед мальовничої природи розкинулось село Журавичі. Чепурні будиночки потопають у зелені дерев. Воно є одним з найбільших сіл округи. Колись існував переказ, що в часи татарського лихоліття предки журавичан жили недалеко теперішнього села Мар'янівка Маневицького району Волинської області. Це урочище має назву Сільці. Місце, де тепер розташовані Журавичі, було острівцем, оточеним з усіх сторін непрохідними болотами. Там гніздились журавлі. Татари не давали спокою предкам журавичан. І тоді вони були змушені поселитись на острівець. Від цього і походить назва села.

Село знаходиться на низовинній рівнині Великої поліської низовини в басейні ріки Стир. До річки Стир – 15 км. Біля села протікає притока Стиру – річка Рудка. Вона досить мілка, в будь-якому місці її можна перейти вбрід. Ширина її – 2-3 метри. Дно піщане, грузьке, місцями торф'яне. Влітку вона значно висихає. Взимку промерзає майже до дна. В 1962 році русло річки поглиблено і порівняно з метою покращення стоку підземних вод.

Грунти переважно підзолисті, дерново-підзолисті, торфово-болотні, місцями трапляються сипучі піски. Село лежить в зоні мішаних лісів. Основні породи дерев: сосна, вільха, ялина, дуб, береза, осика, верба, граб, клен, ясен. В підліску переважають кущі ліщини, брусниці, калини, черемшини, малини, ожини. Лісові грунти в основному підзолисто-кислі та сірі лісові. Більш світлі підвищені місця покриті різнотрав'ям, в теплих місцях росте багато ягідних кущів чорниці та лохини. На болотах – бруслина та журавлина.

В лісах багатий тваринний світ. Водяться лисиці, яких в останні роки побільшало, вовки, зайці, дикі

свині, кози, трапляються олені та лосі, зубри. Із менших – білка, куниця, борсук, бобри. Із птахів - тетеруки, глухарі, баранець, журавель сірий, підорлик малий, лелеки білі та чорні та інші. Багато із них занесено до Червоної книги України.

Багато різноманітних грибів: білий гриб, маслюки, сироїжки, лисички, підосичники, підберезники, хрящі, опеньки, зеленици.

З корисних копалин є торф, видобутком якого недавньому часі займався місцевий торфобрикетний завод, потужність якого була 30 тон брикету на добу. Завод було збудовано в 1960 році.

Клімат переважно мякий. Але все частіше бувають перепади влітку до + 30, взимку мороз можливий до – 30 градусів. У весняно-літній період бувають засухи, які шкідливо впливають на врожайність. Взимку переважають вітри західні та південно-західні.

Село Журавичі розміщується за 9 км від траси Луцьк-Маневичі. Через село прокладено асфальтну дорогу до селища Цумань. Курсують пасажирські автобуси Луцьк-Омельно (через Журавичі), Луцьк-Журавичі (через Домашів), Луцьк-Липно, Луцьк-Холоневичі, Луцьк-Городище. До районного центру – 33 км, там проходить найближча залізниця. До обласного центру – 54 км. Журавичі межують з півдня – с. Миків, із заходу – с. Марянівка, із півночі – с. Рудники, із сходу – урочище Лопатень.

За поборовим реєстром Луцького повіту 1570 року (перша згадка) Журавичі належали до Андрія Кішки. У 1583 році Журавичі – власність Івана Кішки та Омеляна. В 1838 році село належало княгині Четвертинській. В архівних документах є записи, що в 1803 році в селі нараховується 45 дворів і 406 жителів, з них 206 чоловіків і 200 жінок. У 1862 році – 54 двори з населенням 413 жителів. За переписом 1911 року до великої земельної власності в Журавичах належало 3357 десятин, з яких 1, 753 десятин – до пана Кириленка, 789 десятин – до В. Барановського, 656 десятин – до Чаплиця, 63 десятини – до інших.

Станом на 21 грудня 1919 року в с. Журавичі – 125 дворів і 1071 житель. В кінці 19 століття було там 98 домів і 670 жителів, церква дерев'яна ХУІІІ століття, водяний млин.

В період панщини жителі с. Журавичі були кріпаками панів Мурачевського, Мелінського, Валевського, які з національністю були поляками. Були і казенні селяни, які працювали в лісі. Після встановлення влади Польщі землі с. Журавичі належали поміщикові Кириленку. Більшість селян мали від 2 до 4 гектарів землі, були також і зовсім безземельні, які батракували.

В 1905 році с. Журавичі було повністю спалене. Перша світова війна принесла немало горя. Панували німці, тривожили населення петлюрівці та гетьманці. Після перемоги радянської влади в Росії в 1917 році додому повернулось багато фронтовиків, серед них Пушкар Данило Ониськович, Фурс Пилип Петрович, Гонтар Іларіон Андріянович. Вони організували розподіл землі між селянами.

Польке панування у 20-30-х роках було важким тягарем для населення. В 1925-1928 роках в селі діяла група підпільників під керівництвом осередку КПЗУ, в яку входили Гринюк Дмитро, Максимчук Дем'ян, Максимчук Володимир, Денисюк Федот, Фурс Пилип, Ковальчук Семен, Лук'янчук Юхим та інші. Велася пропагандистська робота за возз'єднання Західної України з Радянською. В 1933-1935 роках налагодили зв'язки з селами Омельно, Сильно, Колки, Клубочин. Організовували першотравневі демонстрації. Після розстрілу Колківської в Журавичах почалися масові арешти.

Восени 1939 року в селі організовується червона міліція, яку очолив Денисюк Федот. Згодом була створена сільська рада, головою обрали Мельничука Якова. Із встановлення Радянської влади поміщицька та церковна землі були розподілені між бідняками, роздано реманент, коні, корови та інше. Та недовго селяни були самостійними господарями. Треба було вступати в колгосп. Спочатку до його складу ввійшли 32 бідняки, які об'єдналися добровільно. Решту населення примусили вступати до колгоспу. На першому організа ційному засіданні був обраний головою колгоспу імені Калініна Калуш Анатолій Гаврилович, підпільник, член КПЗУ. Колгосп посіяв всі ярі культури.

Та незабаром почалася війна. Вже на другий в селі було мобілізовано біля 30 чоловік. В тому числі і голову колгоспу Калуша, голову сільської ради Мельничука Якова. З приходом німців колгосп був знищений. Почались арешти комуністів та активістів. Першими були арештовані Лук'янчук Юхим та Арсен і розстріляні в м. Цумані.

Частина чоловіків подалася в ліси, до партизан Шишка, частина вступила до загонів національних повстанців.

Весною 1943 року в село зайшли бійці УПА, які знайшли собі прихильників серед жителів села. Вони розмістились в панському маєтку. До осені було дві сутички з партизанами.

Виникли конфлікти з поляками.

В період окупації села, що тривала з 29 червня 1941 року до 2 лютого 1944 року, фашисти вбили близько 50 його мирних жителів, спалили 138 будинків, 116 господарських будівель. 86 воїнів не повернулося

з поля бою. Чимало юнаків та дівчат вивезено на каторгу до Німеччини. Пекло Бухенвальда пройшов малолітній в'язень фашистських концтаборів Ананій Якович Поліщук.

Після закінчення війни в селі знову було встановлено радянську владу. Головою було обрано Назарчука Данила Хомовича. В кінці 1944 року його було вбито. Після розформування партизанського з'єднання Федорова були направлені на відновлення радянської влади в село місцеві - Близнюк О. та Гринюк Д., які невдовзі були вбиті. Загинув голова сільської ради Назарчук Данило Хомович. Для зміцнення радянської влади в селі були створені винищувальні групи.

Період 1944-53 років був найважчим випробуванням для жителів с. Журавичі. Досить було прохопитись словом зневіри до діючої влади, як людей заарештовували, віддавали під суд, цілі сімї вивозили до Сибіру, серед них Ковальчуки, Чайки, Сонічі, Максимчуки та ін.

Із спогадів Ганни Іванівни Мекуш (Ковальчук),1932 р.н., репресованої жительки с. Журавичі:

« В жовтні 1947 року вранці постукали і сказали збиратися. Сестра моя Мелашка на той час вже вийшла заміж, то її залишили. А нас, і все, що встигли взяти з собою, погрузили в товарняк. Два дні везли, дверей не відкривали. Привезли в Кемеровську область, Прокопівський район, на шахту «Красный углекоп». Але мати стара, а я мала була на шахті працювати не могли. Мама спочатку гляділи дітей репресованих, а потім стали працювати в колгоспі «Труд». Пробули ми там 11 років, доки повернулися додому в своє село».

Потроху розбудовувалось знищене село. До кінця 1945 року тут виросли 23 хати і 21 господарська споруда.

8 серпня 1948 року було організовано колгосп імені Калініна. Головою було обрано Максимчука Володимира Івановича. Основними культурами, які вирощувались в колгоспі були пшениця, жито, льон, цукровий і кормовий буряк, картопля, кормосуміші. Згодом господарство було перейменовано в колгосп «Дружба», до якого входили с. Миків та с. Домашів. В різні часи його очолювали Фурс Трохим Анатолійович, Мельничук Іларіон Павлович, Чумаченко Іван Михайлович, Янковий Павло Андрійович, Лихач Данило Демянович, Приходько Микола Олександрович, Пеньожко Станіслав Уланович, Слушаєв Микола Васильович , Степанов Григорій Петрович.

Відновила роботу сільська рада. Першим головою її був Назарчук Данило. Потім в різні роки її очолювали Пушкар Данило, Фурс Пилип, Соніч Клим, Гонтар Марко, Янковий Павло, Васюхник Андріян, Савчук Кирило, Грицюк Сидір, Філюк Василь, Андрієнко Григорій, Грушкевич Сергій, Шнетінберт Олександр, Лукашук Леонід, Гонтар Алла Анатоліївна.

У повоєнний період у Журавичах почала розвиватися промисловість. З жовтня місяця 1945 року запрацював лісозавод. На базі приватних млина і пилорами Івана Чайки створили промартіль, яка згодом переросла в 1962 році у меблевий цех Ківерцівського деревообробного комбінату, де працювало 150 чоловік. Довгий час його директором був Бабчук Степан Гнатович. У листопаді 2003 року, в зв'язку з фінансовою скрутою, цех припинив свою роботу. Згодом на його базі працювали ПП «Дрімко», ПП «Древі». На даний час виробництво не працює.

Промисловим центром села був торфобрикетний завод. Почав він свою роботу в 1960 році і випускав 30000 тон брикету в рік. Працювали жителі з усіх навколишніх сіл. Завод забезпечував паливом і населення, і бюджетні установи району. Директорами в різні часи були Бліштейн, Сімдянов Геннадій Кузьмич, Яцута Віктор Іванович, Гонтар Ярослав Маркович, Голюк Петро Савонович. У 2001 році завод закрили.

На території с. Журавичі працювало Журавичівське лісництво Колківського лісгоспу, яке теж припинило роботу.

12 вересня 2008 року у лісі біля с. Журавичі відкрили пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства. У ньому працює 130 працівників, які обслуговують приблизно таку ж кількість нелегалів

В 1928 році у Журавичах запрацював один з найвідоміших в Польщі санаторіїв, в якому лікувався вищий командний склад Війська Польського. На кошти, зібрані поляками, побудували два корпуси на 48 палат. Обслуговували пацієнтів два лікарі та середній медперсонал. Бажаючих було стільки, що корпуси не вміщували всіх охочих, і люди наймали житло у місцевих селян. Відпочиваючі приймали грязеві процедури та ванни з лікувальною радоновою водою. Над джерелом з мінеральною водою був скляний павільйон, який опалювався. Перед Другою світовою війною поблизу села планували збудувати аеродром, який доправляв би хворих з Варшави. Санаторій проіснував до 1939 року. В роки війни санаторій спалили і згодом на його місці збудували колгоспний свинарник.

Заслужений лісівник України , колишній начальник обласного управління лісового господарства Дмитро Телішевський, довідавшись ще у 1959 році про унікальні води і грязі, загорівся ідеєю збудувати оздоровницю.

Виміняли у місцевого колгоспу шматок землі під майбутнє будівництво, створили лісництво, біля якого й заклали спочатку грязелікувальний корпус, пізніше - спальний на 50 місць. Відкриття санаторію Колківського держлісгоспу обласного управління лісового господарства у Журавичах відбулося у 1987 році. З 1987 по 1995 роки тут було оздоровлено понад дві тисячі працівників лісового господарства і об'єднання « Волиньдерев», яке також брало участь у спорудженні санаторію. Решту путівок розповсюджували серед усіх бажаючих. Був досвід оздоровлення дітей, потерпілих внаслідок аварії на ЧАЕС. Але у зв'язку з кризою 90-х санаторій закрили. Нині санаторій-профілакторій «Журавка» стоїть пусткою. Десь у глибинах землі дрімає природна сила, яка може зцілювати людей. Адже тут можна лікувати не тільки хвороби опорно-рухового апарату, а й серцево-судинні, урологічні, гінекологічні, шлункові недуги. Мінеральна вода з наших джерел не поступається водам курортного міста П'єштяни у Західній Словаччині, схожа за складом до «Миргородської».

Окрасою в с. Журавичі є Свято-Миколаївська церква. Перша церква в селі стояла на місці , що зараз називається «цвинтар», це біля хати Кальчука Олександра. Дотепер є маленька загорожа і стоїть хрест. Церква була невелика, дерев'яна, поряд із нею було кладовище. Встановлено, що вона згоріла у 1905 році. В пожежі був звинувачений місцевий житель на прізвище Бендер. Разом із церквою вигоріло майже все село.

Через кілька років село відбудувалося, збудували і церкву. За словами жителя села Філюка Панаса Никоновича та церква була велика, на п'ять куполів і збудована на тому самому місці. Священнослужителем у ній був Шумський. Коли помер, то був похований на теперішньому кладовищі. На тому місці пізніше було збудовано каплицю, яка стоїть і зараз. Під час Першої світової війни в 1914 році через село проходив фронт. При артилерійському обстрілі позицій церква згоріла вщент.

У повоєнний час австрійцями з села Домашів був перевезений старий магазин і вони зробили з нього лазарет. Стояв він на місці сучасної церкви. Пізніше жителі села зробили з нього церкву. Разом з тим добились у польської влади дозволу на капітальний ремонт церкви. Люди пішли на хитрість. Зробили всі деталі для нової церкви, заготовили всі матеріали окремо, бо місцевий комендант підганяв з ремонтом церкви. Але коли він приїхав через кілька днів, то на місці старого приміщення стояла нова церква. Зробили це завдячуючи графу Радзівілу. Він виділив 50 м^3 лісу. Закінчили будівництво в 1926 році і святили її як Свято – Миколаївську.

Головними майстрами при будівництві були Мельничук Саливон, Козак Йосип. Батюшкою в церкві приблизно з 1912 року був Степан Шиприкевич. В 1935 році в селі з'явився ще один батюшка на прізвище Волосянко. Службу правив українською мовою у хаті Максимчука Володимира. Після 1939 року з тої хати зробили клуб. Волосянко так зумів поставити службу Божу, що на його сторону перейшла велика кількість людей села. Із слів Раїси Прокопцової стало відомо, що Волосянко був арештований польськими властями за доносом Степана Шиприкевича і так його не стало. Батюшка Шиприкевич був вбитий радянськими партизанами в 1943 році за зв'язок з українськими повстанцями. В його хаті було виявлено лазарет і лікаря, який також там був вбитий.

Слідуючим священнослужителем був Михайловський Феофан Володимирович 1909 року народження. Він одружився на дочці Шиприкевича Ользі і став жити у цій же хаті. Касиром на той час був Ковальчук Овсій, дяком Савчук Гнат, а пізніше став дяком його син Савчук Кіндрат.

В 1987 році в Журавичі був направлений Власюк Петро. При йому було добудовано один купол, де розмістили дзвіницю. Найбільший вклад у добудову церкви зробили сільські майстри Шипшук Овсій, Гринюк Іван, Гонтар Пахом, Гонтар Іван. Церкву пофарбували, заново огородили. В 1992 році Отець Власюк вий\хав в іншу парафію на Рівненщину.

12 липня 1992 року на нашу парафію було направлено нового священника Гіжицького Івана Йосиповича. Прибув він із Львівської області Радехівського району с. Березівка. При ньому було придбано та встановлено автономне парове опалення, нові дзвони, в церкві покладено паркет, пошальовано стіни, замінили електричне освітлення. Допомагали в цьому такі жителі: Павлюк Григорій, Філюк Василь, Пушкар Василь, Максимчук Андронь, Мекуш Андрій. Дуже допомогли із матеріалами начальник меблевого цеху Бабчук Степан та голова колгоспу «Дружба» Григорій Степанов.

В 2010 році отець Іван з сім'єю виїхали на Львівщину. На його місце був присланий отець Микола Савчук ,який править і до нині. В 2011 році оновлено освітлення в церкві, придбано «Пані-кадило». У 2013 році виділено ділянку під нове кладовище. У 2014-му його загороджено. В період з 2015 по 2017 роки замінено церковні ворота, зроблено Ківод «Богородиці з Імануїлом», вибито колонку з водою, зроблено поточний ремонт паркетного покриття, придбано нову Плащаницю та похоронне покривало. У 2017 році замінено огорожу на старому кладовищі, оновлено капличку, поставлено нові пластикові вікна в церкві.

Перша письмова згадка про існування в с. Журавичі школи відноситься до 1925 року. Журавичани завжди піклувалися про навчання своїх дітей. Ще в старій церкві, яка згоріла 1905 року, діяла церковно-приходська школа. У 1920 році було відкрито початкову школу, яка розмістилась в старій селянській хаті із земляною підлогою. В школі навчалося 56 учнів. Вчив учнів учитель на прізвище Наумов. Із повідомлення шкільного інспектора від 15 травня 1925 року відомо, що в селі була одноклассна українська школа, в якій навчається 76 учнів.

В 1928 році побудоване нове приміщення початкової школи на чотири класні кімнати. . Вчилися в школі лише хлопці із заможних родин. Вчителями було подружжя Іватів. Кожен учень мав ощадну книжку, на якій збирались кошти протягом року. На ці гроші на канікулах організовувались поїздки на вистави, екскурсії.

Після звільнення Західної України від панування Польщі у 1939 році школа в селі продовжувала працювати. Вчителькою працювала полячка Мандра Ірина. В цьому ж році створено піонерську організацію. Піонервожатою була Ольга Пилипівна Зоценко-Шаповалова.

З початком Другої світової війни в 1941 році робота школи була припинена. В 1944 році загинула Ірина Мандра та її родина. В 1945 році була прислана вчителька Ніна Сергіївна Будко Навчальний рік 1945-46 років розпочало 32 учні. До кінця року їх стало 75. Класів було 4. Учні не мали ні зошитів, ні підручників.

У 1946-47 роках було відкрито ще два класи - перший і п'ятий. У 1947 році школа перейшла на семирічне навчання. Директором була Надія Михайлівна Бурдюк. У 1950 році працювало дев'ять вчителів, дівчата віком 20-25 років, усі вихідці із східних областей України. Навчалися діти із трьох сіл: Журавичі, Миків, Домашів. Всього було до двохсот школярів, навчання велося у дві зміни.

З 1967 року школа стає середньою. У 1980 році збудовано нове приміщення школи. Крім того Галина Юхимівна прекрасний вчитель математики. У 1981 році їй присвоєно звання «Заслужений вчитель УРСР».

Перший клуб в с. Журавичі був побудований в 1939 році із старої хати Максимчука Володимира (по вуличному Чахрай). Під час Другої світової війни в приміщенні клубу люди зберігали сіно, використовували під інші господарські потреби.

Роботу клубу було відновлено в 1948 році. В 1971 році відкрився новий Будинок культури. У 1981 році хор-ланка Будинку культури стала лауреатом другого республіканського радіо-конкурсу «Золоті ключі».

В далекому 1925 році в с. Журавичі була відкрита філія луцької «Просвіти». Її діяльність зводилась до утримання хати-читальні. Завідувачем тут був Василь Чайка. На початку 30-х років філія була ліквідована. В 1939 році стару хату Максимчука Володимира було перевезено з хутора в село і використовувалася як клуб. Там була виділена кімната й для бібліотеки. З початком Другої світовой війни робота припинилася І відновилася лише в 1948 році. Завідувачем бібліотеки була дівчина із східних областей (прізвище та імя не збереглося). Працівники культури часто мінялися. В 1950 році на посаду було призначено Веремко Нілу. В 1957 році її замінила Шевчик Анна Андріївна. З грудня 1958 року працює Садовська Катерина, батько якої є головним інженером меблевого цеху. Від 1960 по 1964 роки в бібліотеці працювала жителька с. Журавичі Маковій Марта.

З 1964 по 1975 роки в бібліотеці працювали Дурова Алла, Лук'янчук Ольга, Максимчук Людмила, Громик Людмила, Федорчук Людмила. З 1970 року на постійне місце на цю посаду призначено Філюк Ганну Михайлівну. Пропрацювала вона до 1979 року. При передачі фонду від Г. М. Філюк до новопризначеної Чепелюк Тетяни було 5278 примірників книг на суму 2619 крб. 90 коп.

З 1980 по 1985 роки зав. бібліотекою працює Косячнікова Катерина. На час декретної відпустки призначено Лук'янчук Ольгу.

Згодом в бібліотеці знову переміни. Косячнікова К. розрахувалась і переїхала в м. Луцьк. На її місце прислали дівчину із с. Вишеньки Рожищенського району Клімчук Лідію. Вона пропрацювала чотири роки.

З 10 січня 1989 року і по сьогоднішній день бібліотекарем є жителька с. Журавичі Максимчук Тетяна Петрівна.

З 10 січня 1989 року і по сьогоднішній день завідує установою Максимчук Тетяна Петрівна.

---

1. Історія міст та сіл УРСР. Волинська область.- К.:Вид. УРСР,1970.

2. Богуш М. Ю., Павленко Г. І.Ківерцівщина. Крізь віки і долі/М. І. Богуш, Г. І. Павленко.- Луцьк:Надстиря, 2006..

3. Євницький З.М. Нариси з історії про події Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) на території Ківерцівського району/м. Євницький.- Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006.

4. Коц М. Г., Осауленко Л. М. Волинь в лещатах смерті. Сторінки з життя Миколи Коца і не тільки/М. Г. Коц, Л. М. Осауленко.- Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007.

5. Балицький Г. В. Вибухи гримлять на Волині/Г. В. Балицький. – К.:Молодь,1990.

6. Недільський В. Журавичі мають шанс потіснити європейські курорти/В. Недільський//Вільним шляхом.- 2017 – 29 липня.

7. Максимчук Л. Забутий санаторій в Журавичах//Л. Максимчук //Вільн. Шляхом.- 2009.- 25 липня.

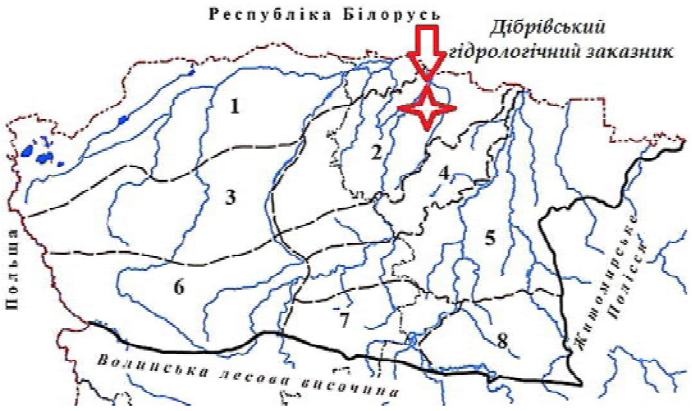
Віталій МАРТИНЮК ***(Рівне)***

ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА КЛЮЧОВОЇ ДІЛЯНКИ «ДІБРІВСЬКИЙ ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК» (ВОЛИНСЬКЕ ПОЛІССЯ)

Актуальність проблеми. Стратегія розвитку заповідної справи, згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [1], передбачає обов'язкове ведення кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України. Такі кадастри ведуться на регіональному та загальнонаціональному рівнях. У більшості випадків кадастр ПЗФ адміністративної одиниці (громада, район, область, держава) зводиться до табличної інформації (назва території чи об'єкта ПЗФ, категорія, тип, площа, місце розташування, назва установи, підприємства, організації, землекористувача, у віданні якого знаходиться територія чи об'єкт ПЗФ, рішення, згідно з яким створено дану територію чи об'єкт ПЗФ), яка щороку оновлюється й доповнюється, а на загальнодержавному рівні змінюється з інтервалом раз на п'ять років. Водночас, зростає потреба до розширеної наукової інформації про об'єкти ПЗФ локального рівня. Багаторічні ландшафтні дослідження, що ведуться нами у межах Волинського Полісся дозволили сформувати базу фізико-географічних даних про об'єкти ПЗФ, які розширюють науково-пізнавальні особливості про заказники, пам'ятки природи тощо.

Мета даної розвідки – розкрити особливості ландшафтної структури ключової ділянки (КД) «Дібрівський гідрологічний заказник» для потреб формування кадастру об'єктів ПЗФ Волинського Полісся.

Дібрівський гідрологічний заказник загальнодержавного значення розташований у Нижньостирському фізико-географічному районі Волинського Полісся (рис. 1). Заказник створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР № 132 від 25.02.1980 (зі змінами, Постанови РМ УРСР № 5 від 07.01.1985 р. та рішення Рівненського облвиконкому № 98 від 18.06.1991 р.).

Зона мішаних лісів
Поліський край
І. *Область Волинського Полісся*
Фізико-географічні райони:
1. Верхньоприп'ятський
2. Нижньостирський
3. Любомльсько-Ковельський
4. Маневицько-Володимирецький
5. Колківсько-Сарненський
6. Турійсько-Рожищенський
7. Ківерцівсько-Цуманський
8. Костопільсько-Березнівський

Рис. 1. Місце Дібрівського гідрологічного заказника на схемі фізико-географічного районування Волинського Полісся

В адміністративному плані заказник знаходиться у Зарічненському районі Рівненської області. Локалізований у Дібрівському (кв. 1-4, 6-8) та Серницькому (кв. 20, виділи 24-28) лісництвах. Головними землекористувачами заказника є ДП «Зарічненський лісгосп», ДП СЛАП «Зарічненський держспецлісгосп» та Дібрівська сільська рада (на даний час с/р не входить до новоствореної громади). Площа заказника

складає 881 *га* [2].

Метою створення гідрологічного заказника є збереження заболоченої ділянки лісу в заплаві р. Стир з типовою лучною та болотною рослинністю Волинського Полісся. На території заказника сформувалися два озера (*таблиця*) – Біле (0,28 км^2) та Чорне (0,14 км^2). У гіпсометричному плані оз. Біле займає підвищену ділянку ландшафту, відмітка рівня води складає 144,3 м н.р.м., а оз. Чорного 143,1 м н.р.м. Максимальна глибина оз. Біле сягає 9,0 м, а оз. Чорного 3,7 м. Об'єм водних мас становить, зокрема: оз. Біле – 715,4 м^3, оз. Чорне – 358,4 м. Проведені нами дослідження показали, що обидва озера карстового походження. Детально лімнометричні характеристики приведені у таблиці.

Таблиця

Морфометричні та гідрологічні характеристики басейнів озер Дібрівського гідрологічного заказника [4]

Назва озера	*F*, км^2*	*$H_{абс.}$, м*	*$h_{ср.}$, м*	*$h_{max.}$, м*	*L, км*	*$B_{max.}$, км*	*$B_{ср.}$, км*	*l, км*	*$K_{п.}$*	*$K_{вид.}$*
Біле	0,28	144,3	2,60	9,0	0,80	0,45	0,35	2,15	0,65	2,29
Чорне	0,14	143,1	2,56	3,70	0,56	0,30	0,22	1,5	0,65	2,55
Назва озера	*$K_{смк.}$*	*$K_{відк.}$*	*$K_{гл.}$*	*$V_{оз.}$, тис.м^3*	*K*	*ΔS, км^2*	*$W_{пр}$**, тис.м^3*	*$a_{вод.}$*	*Δ $a_{вод.}$*	*$A_{ш.}$, мм*
Біле	0,29	0,11	4,0	715,4	0,09	11,21	396,1	0,55	1,81	227,83
Чорне	0,69	0,05	4,92	358,4	0,05	18,64	329,0	0,92	1,09	137,32

**Площа озера (*F*), абсолютна відмітка рівня води* ($H_{абс.}$), *глибина середня* ($h_{ср.}$) *та максимальна* ($h_{max.}$), *довжина водойми (*L*), ширина максимальна* ($B_{max.}$) *та середня* ($B_{ср.}$), *довжина берегової лінії (*l*), коефіцієнти – порізаності берегової лінії* ($К_{п.}$), *видовженості озера* ($К_{вид.}$), *ємкості* ($К_{ємк.}$), *відкритості* ($К_{відк.}$), *глибинності* ($К_{гл.}$), *об'єм водних мас* ($V_{оз.}$), *показник площі* (К), *питомий водозбір* (ДS), *об'єм приточних вод з водозбору* ($W_{пр.}$), *умовний водообмін* ($а_{вод.}$), *питома водообмінність* ($Да_{вод.}$), *шар акумуляції* ($А_{ш.}$). ***Середньорічний модуль стоку, дм^3/с км^2 – 4,0.*

Ландшафтні умови заказника неоднорідні, що обумовлено рельєфом, мікрокліматичними особливостями та біотичним різноманіттям рослинних угруповань. Більш знижена північна частина заказника зайнята заболочених лісом у низинних ділянках якого зростають вільшняки, а на незначних підвищеннях переважають соснові ліси чорничникові. Тут невеликими групами зростає один з рідкісних видів флори України – береза темна (береза Котула). Навколо оз. Біле вузькою смугою сформувалося сфагнове болото з оліготрофним і мезотрофним живленням, яке поступово переходить у заболочений ліс; на підвищених ділянках приозерної тераси зростає угруповання берези білої (пухнастої) та повислої (рис. 2). Лісовий масив приозерного зниження оз. Чорного також заболочений. У заболочених урочищах заказника зустрічаються рослини, що занесені до Червоної книги України – шейхцерія болотна, росичка середня, малопоширені – осока багнова та осока тонкокореневищна, образки болотні, журавлина звичайна [3].

Рис. 2. Приозерна тераса оз. Біле Дібрівського гідрологічного заказника (світлина автора)

Польові фізико-географічні дослідження в межах КД «Дібрівський гідрологічний заказник» дозволили виокремити дві ландшафтні місцевості, зокрема середньовисоких межиріч, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах з близьким заляганням крейдових відкладів й ускладнених карстовими лійками та блюдцями, а також долинно-терасову місцевість р. Стир на алювіальних відкладах (рис. 3). Перша ландшафтна місцевість має доволі строкату будову й налічує 12 геокомплексів рангу урочище, а у долині Стиру нами виділено сім урочищ. Важливе місце у межах КД заказника посідають природно-аквальні комплекси озер Біле, Чорне та Озерце.

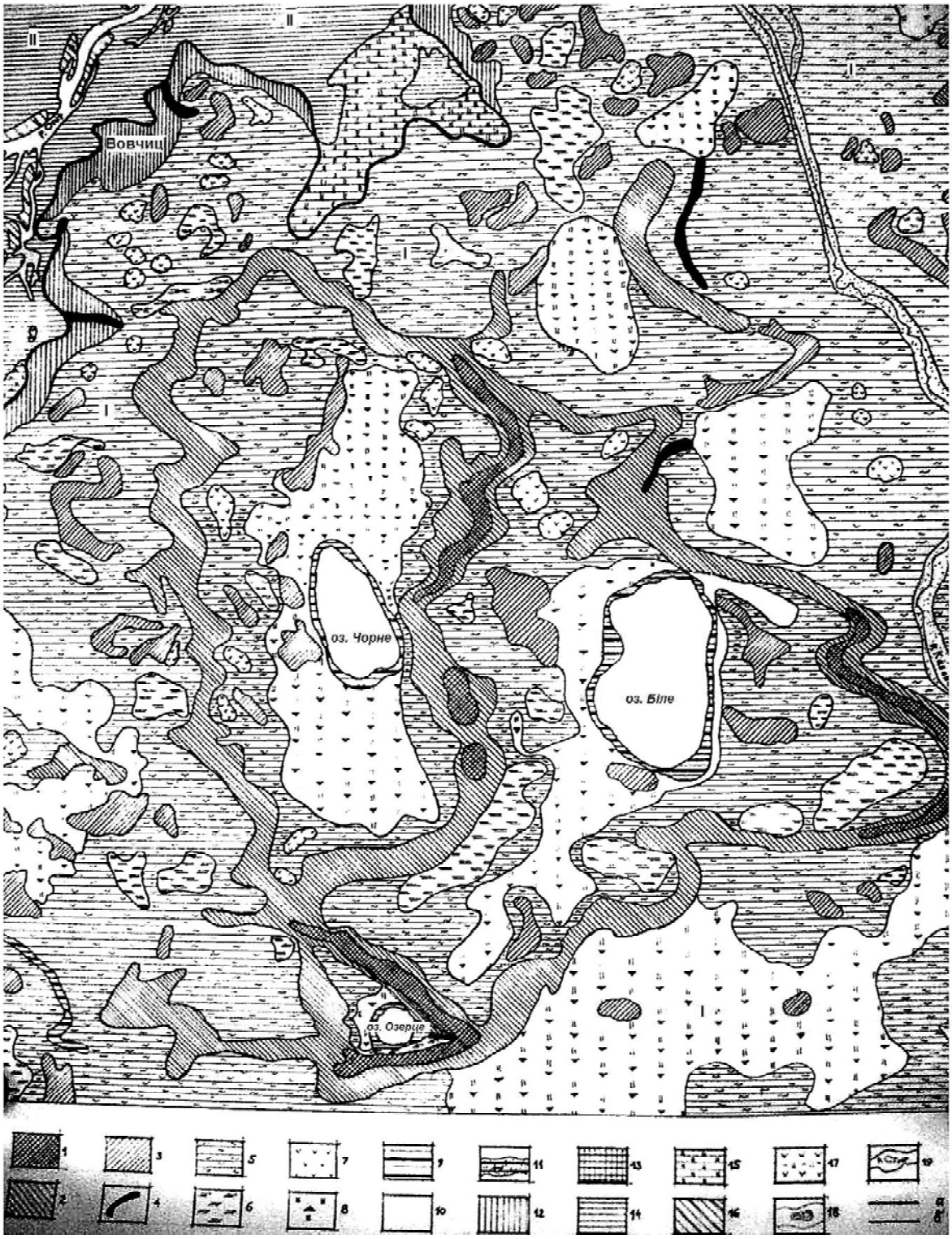

Рис. 3. Картосхема ландшафтної структури ключової ділянки «Дібрівський гідррологічний заказник» (зменшено з м-бу 1:10000)

І. Місцевість середньовисоких межиріч, що сформувалася на водно-льодовикових відкладах з близьким заляганням крейдових відкладів, ускладнена карстовими лійками та блюдцями.

У р о ч и щ а: ***1.*** Піщані гряди зі спадистими (10-12°) схилами, вкриті чорничниково-зеленомоховими, дубово-сосновими та сосновими лісами на дерново-слабо- та середньопідзолистих піщаних ґрунтах, частково розорані та забудовані. ***2.*** Привододільні ділянки зі слабо спадистими (6-10°) схилами, вкриті сосновими, дубово-сосновими, зрідка ялиновими лісами на дернових слабопідзолистих та дерново-прихованопідзолистих піщаних та супіщаних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, частково розорані та забудовані. ***3.*** Невисокі окремі горби та гряди, з пологими (3-6°) схилами, вкриті чорничниково-зеленомоховими та орляково-квасеницевими березово-сосновими та сосновими лісами на дерново-підзолистих та дерново-середньопідзолистих ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. ***4.*** Яри та балки, частково вкриті чагарничково-березово-чорновільховими лісами на розмитих дерново-підзолистих піщаних ґрунтах. ***5.*** Слабохвилясті ділянки межиріч, вкриті чагарничково-зеленомоховими свіжими сосновими та березово-сосновими борами, рідше ялиновими суборами на дерново-слабо- та середньопідзолистих глеюватих піщаних та супіщаних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, частково розорані. ***6.*** Замкнуті заболочені пониження, вкриті рогозово-різнотравно-зеленомоховими вільшняками та березняками на лучно-болотних та болотних малопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. ***7.*** Невеликі замкнуті овальної та круглої форми западини карстового походження, іноді з невеличкими озерцями в центрі, вкриті пухівково-сфагновими та чагарничково-різнотравно-зеленомоховими угрупованнями на болотних мало- та середньопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, які підстеляються крейдою. ***8.*** Плоскі замкнуті заболочені купинчасті ділянки межиріч, вкриті чагарничково-сфагновим та дрібнозлаково-різнотравно-зеленомоховим, вільхово-березовим та березово-сосновим дрібноліссям на болотних мало- та середньопотужних ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах. ***9.*** Вузькі приозерні тераси, вкриті рогозово-очеретяно-осоково-сфагновими та різнотравно-зеленомоховими угрупованнями з рідкими поростями берези чорнокорої та вільхи чорної на болотних середньопотужних та потужних ґрунтах, що сформувалися на алювіальних відкладах. ***10.*** Озерні улоговини круглої та овальної форм, на мілководді порослі осоково-рогозово-очеретяними угрупованнями, а в субліторалі – рідкими водоростями, вкриті торфами та сапропелем, що сформувалися на алювіальних відкладах. ***11.*** Долини невеликих водотоків та меліоративних каналів, вкриті злаково-різнотравними угрупованнями на лучних та лучно-болотних глейових ґрунтах, що сформувалися на сучасних алювіальних та антропогенно модифікованих відкладах. ***12.*** Спадисті (3-5°) притерасні схили, часто ускладнені ярами та балками, вкриті вторинними дрібнозлаково-різнотравними угрупованнями на дерново-середньо- та дерново-слабопідзолистих ґрунтах, що сформувалися на водно-льодовикових відкладах, частково розорані та забудовані.

ІІ. Долинно-терасова місцевість р. Стир на алювіальних відкладах.

У р о ч и щ а: ***13.*** Невисокі останцеві горби, вкриті різнотравно-злаковими справжніми луками на лучних глеюватих супіщаних та піщаних ґрунтах. ***14.*** Вирівняні ділянки заплави, вкриті різнотравно-злаково-зеленомоховими угрупованнями з поростями вільхи та верби на лучних шаруватих та лучно-болотних ґрунтах. ***15.*** Притерасні заболочені пониження, вкриті різнотравно-пухівково-зеленомоховими та чагарничково-сфагновими угрупованнями з поростями вільхи на лучно-болотних та болотних малопотужних ґрунтах. ***16.*** Прируслові вали, іноді з дуже крутими (30-45°) схилами, вкриті дрібнозлаково-різнотравними угрупованнями на дерново-прихованопідзолистих, іноді глеюватих, піщаних ґрунтах. ***17.*** Неглибокі старичні озера, зрідка вкриті підводними та надводними макрофітами на піщано-мулистих відкладах. ***18.*** Річкові острови, вкриті різнотравно-злаковими угрупованнями з фрагментами верболозу та березово-чорновільхових чагарників на слаборозвинених дернових ґрунтах, що сформувалися на річковому алювії. ***19.*** Русло р. Стир.

Висновки. Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Дібрівський» має важливе еколого-ландшафтне значення, а саме: підтримання водного режиму гідроморфних геокомплексів, біостаційне (місце гніздівлі водоплавних птахів), біотичне (збереження рідкісних видів рослинних та тваринних угруповань), еколого-рекреаційне та еколого-освітнє. Зі зростанням попиту на екосистемні послуги заповідно-рекреаційних комплексів необхідно здійснити ландшафтне зонування Дібрівського заказника, виділити зону суворої охорони заболочених ділянок з відповідними аншлагами та маркуванням, розробити еколого-пізнавальну стежку для відвідувачів цього природоохоронного об’єкта. Представлена ландшафтна структура КД «Дібрівський гідрологічний заказник» стане основою майбутнього кадастрового паспорта заповідної території. Сьогодні розробляються ландшафтно-географічні засади щодо приєднання до складу

заказника оз. Озерце, а також започаткування стаціонарних спостережень геоекологічних параметрів цієї заповідної території.

1. Закон №2456-XII від 16.06.92 «Про природно-заповідний фонд України» // Режим доступу: http:// www.rada.kiev.ua (дата звернення: 14.08.2017).

2. Міністерство екології та природних ресурсів України, наказ 29.11.2011 № 488 «Про затвердження Положення про гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Дібрівський» у новій редакції // Режим доступу: http://cons.parus.ua/_d.asp?r=07UZ16b803a9a1501417b0d828026ad541646 (дата звернення: 14.08.2017).

3. Грищенко Ю. М. Дібрівський заказник // Екологічна енциклопедія: У 3-х т. – К.: ТОВ Центр екологічної освіти та інформації, 2007. – Т. 1. А-Е. – С. 283.

4. Мартинюк В. О. Конструктивно-географічна оцінка стану озерно-басейнової системи природоохоронного типу / В. О. Мартинюк // Наук. вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – 2016. – Вип. 5. – С. 86–94.

Людмила МАТЯШОК ***(с. Ставок)***

СТАВОК

Ставок – село, яке розташоване за 25 км від районного центру і за 35 км від обласного центру вздовж автостради Луцьк-Рівне-Житомир-Київ і залізничної колії Луцьк-Рівне. Населення - 325 чоловік, з них - 70 дітей, дворів – 105, підпорядковане Дернівській сільській раді. В селі є загальноосвітня школа І ступеня, фельдшерсько-акушерський пункт, бібліотека, магазин. В 2000 році тут спорудили нову Свято-Вознесенську українську православну церкву.

Перша згадка про с.Ставок відноситься до 1577 року. В цьому році село святкує свій ювілей – 440 років.

Раніше село з усіх сторін омивали стави, можливо тому воно й носить назву Ставок.

Під час Першої світової війни з 4 по 16 червня 1916 року біля села к проходили військові дії восьмої армії Південно-Західного фронту під командуванням генерала Олексія Брусилова, яка здійснювала наступальну операцію і отримала назву «Брусиловський прорив». Великі масштаби військових дій призвели до значних руйнувань і матеріальних втрат. За розповідями, під час прориву під селами Ставок, Хром'яків і Дерно загинуло декілька тисяч російських солдат. Похоронені вони в лісі с.Ромашківка на братському кладовищі поблизу церкви. Багато російських і австро-німецьких солдат було поховано за селом Ставок між річками Путилівка і Конопелька (Веданка).

У 1934 році місцеві жителі брали участь у селянському страйку Олицької гміни. Із встановленням радянської влади у 1940 році до Ставецької сільської ради належали села Ромашківка, Ставок, Хром'яків.

З 28 червня 1941 року по 30 січня 1944 року село було окуповане німецько-фашистськими загарбниками. Місцеві жителі воювали з ворогами на фронтах Другої світової війни та у партизанських загонах, брали участь у національно-визвольних змаганнях ОУН-УПА.

Промайнуло воєнне і післявоєнне лихоліття. Село відновлювалось. У 1948 році відкрито хату-читальню. Збудовано тваринницький комплекс, птахоферму, розвинулося рільництво. В травні 1950 року відбулося укрупнення господарства в один колгосп (с.Дерно). У 1968 році спорудили клуб, початкову школу і бібліотеку.

У 1986 році відкрито фельдшерсько-акушерський пункт. Збудували овоче-зберігальне приміщення, звіроферму, на якій вирощували песців і норки. Але за невеликий відлік часу з приміщень залишилися лише одні руїни. А на полях, де квітував голубий льон, вітер колихав посіви зернових, росли соковиті буряки - лишилися бур'яни.

2003 року у селі сталася біда – згоріла школа, клуб, бібліотека. В 2010 році за кошти державного і місцевого бюджету культурно-освітній комплекс було відбудовано.На сьогодні село активно розбудовується, повністю газифіковане. На даний час є 5 вулиць з гарними сучасними будівлями, дороги з твердим покриттям.

За селом … «В'ється річка Путилівка, в'ється понад вербами, вдалеч біжить. І лелека – досвідчений лицар, у село ще не раз прилетить».

Галина МЕЛЬНИК ***(с. Вишнів)***

ВИШНІВ

Село моє – краплиночка на карті
У світі невідоме, та дарма.
Ну, а чого без нього були варті
Ми з вами, кожен зокрема…

Вишнів… Це милозвучне слово нашого села. Із розповідей старожилів ми дізнались дві версії-розповіді про назву його. Колись тут

проживав пан Вишневський, який мав свої володіння, і на його честь назвали поселення. А інша – це розповідь про вишневі сади, які гарно росли і родили. І весною не видно було села, пахучий білий цвіт вишень розносився на всю округу. І від цієї краси пішла назва – Вишнів.

Розкинулось воно за 8 км від міста Ківерці – районного центру, за 11 км від міста Луцька – обласного центру, за 1 км від траси Луцьк – Рівне, за 3 км від залізничної колії Ковель-Київ.

Належить Вишнів до Борохівської сільської ради Ківерцівського району, проживає в ньому 567 чоловік.

Колись село було значно більшим територіально, а перед Другою світовою війною – і за кількістю населення. На його північній околиці ще з кінця XIX століття почали селитися колоністи. Спочатку засновану колонію називали Єновкою (Янівкою), за назвою урочища, в якому розташувалася. З часом колоністи почати селитися і на Шатанівці. З 1889 року це поселення називали – Вишнівська колонія. В 1921 році в ній уже проживало 10 польських, 7 німецьких, 1 чеська та 3 українські сім'ї. В 1935 році колонія Вишнів налічувала 252 жителі (210 поляків, 13 українців, 4 чехи, 22 німці та троє росіян). Школа польська, вчителькою початкових класів була полька Кельна Засівна. Колонії Миколаївка І і ІІ (теперішня Веснянка) налічували 239 мешканців (ДАВО, 1940р.). На початок 1941р. – 107 обійсть, 420 осіб. Обійсть поляків було до 20. Це сім'ї: Скаржинські, Птахи, Зам'яри.

У старому Вишневі були такі урочища: Горловиця, Вовківня, Нахамове, Перетоки, Кургани, Неляски, Княжиця, Пісковня, Сплави, Гребля, Шатанівка, Глинища, Попова гора, Заклин, Вільгоща.

Поблизу села археологами виявлено залишки поселення доби бронзи і кургани древньоруських часів X-XIII ст.

Значні археологічні дослідження давніх слов'янських городищ на Волині зробив у кінці XIX ст. професор Київського університету ім.Св.Володимира В.Б.Антонович. Він узагальнив їх у своїй праці «Археологічна карта Волині». В ній знаходимо: « Вишнів. Є група до 100 курганів. В 1898 році пані Мельник К. розкопала 6. Тип поховань – волинський».

Сама Катерина Мельник у своєму звіті «Розкопки поблизу села Піддубці Луцького повіту», зробленому на XI з'їзді в Києві, детально описувала, що було знайдено в кожному з розкопаних курганів. З цих описів стає зрозумілим, що означало «волинський тип поховань». Захоронення проводилося на рівні горизонту (не в яму), без труни. Мешканка Нерон Лідія Степанівна розповідала, що її бабуся Козлюк Анастасія Петрівна (1862 р.н.) була очевидицею розкопок, які в 1898 році проводила у Вишневі Катерина Мельник. Ті розкопки проводилися на теперішній вулиці Вишневій між будинками Циплюк Галини Леонтівни та Мамця Миколи. І хоча місць під забудову майже не залишилося, наші пращури не хотіли будуватися на кладовищах, нехай навіть дуже давніх.

В IX-XI ст. волинські землі були під владою київських князів. В XII ст., в період міжусобиць і розпаду Київської Русі на ряд князівств, відокремилась і Волинь. В кінці XII – першій половині XIII ст. вона входила до складу Галицько-Волинського князівства. В XIV ст. Волинь потрапила під владу Литви. Саме до литовського періоду відноситься перша письмова згадка про Вишнів. Отже, на час першої письмової згадки про Вишнів у ньому було 22 дворів. А оскільки в той час, згідно з історичними дослідженнями, в одному дворі проживало в середньому 11 осіб, то населення села становило біля 240 чоловік. Точна дата заснування села невідома.

Багато інформації немає. Вже аж за 1868 рік відомо, що Вишнів входив до Піддубецької волості Луцького повіту (Піддубецька, Полонківська та Сильненська волості утворилися внаслідок злиття Романівської та Теремнівської). Головою села на той час був Олійник Семен Антонович, а після нього його старший син Костянтин.

З опису Волинської губернії за 1798 р. дізнаємося, що на момент входження волинських земель до складу Росії, у Вишневі, який на ту пору був власністю Володимирського городничого Каєтана

Требуховського, було 39 дворів, в яких проживало 233 мешканці. За даними великого дослідника старої Волині Олександра Цинкаловського, в кінці XIX ст. велика земельна власність Вишнева належала Тумовським. Автор не вказує ні розміру власності, ні де була резиденція землевласника.

В 1870 р. почалось будівництво гілки залізниці Київ-Ковель, яка пройшла і по землях Вишнева, а його жителі масово залучались до цього будівництва. Вони зі своїми кіньми працювали в основному на земляних роботах – насипали земляне полотно. У 1873 р. по цій гілці було відкрито рух поїздів. З тих пір і понині залізниця дає роботу багатьом односельчанам.

У 1911 році у Вишневі нараховувалося 69 дворів, в яких проживало 530 чоловік.

1921 року міжнародне співтовариство було поставлене перед фактом, що Західна Україна належить до Польщі. Будувалися польські костели, один із них був збудований на землях сусіднього села Піддубці біля урочища Вільгоще. У Вишневі було відкрито своє кладовище, бо досі покійників хоронили на приходському кладовищі в Піддубцях. Найстаріший пам'ятник на кладовищі села Вишнів стоїть на могилі Циплюка Кузьми Феодосійовича, який помер у 1926 році.

За польської влади було відкрито початкову школу, якої тут ніколи не було, але викладання велося польською мовою.

На тому місці, де зараз обійстя Крайнік Галини Іванівни, знаходилася молочарня, яка почала працювати з квітня 1935 року. Там, де зараз «Козацький хутір» Петра Олешка, знаходився моторний млин п'ятої категорії Володимира Цмунта. Його ввели в дію 1 січня 1934 року. Максимально млин міг перемолоти 90 цнт збіжжя за добу, але фактично переробляв за рік 6600 цнт жита, 6200 цнт пшениці, 800 цнт ячменю і 400 цнт іншого збіжжя.

У 1939 році війська Рейху розпочали наступ по всій лінії польсько-німецького кордону. Вторгненням німецьких військ у Польщу розпочалася Друга світова війна. Вже в перші її дні до Війська Польського було мобілізовано понад 5,5 тис. жителів повітів Волинського воєводства, які тепер належать до Волинської області. А разом з тими, що вже перебували на строковій службі, їх кількість сягала понад 10 тис. чоловік.В їх числі були і вишнівці.

Вересень 1939-го вніс корективи на західно-українських землях. Треба було перелаштовуватись на радянський лад. З весни 1940 року почали вести мову про організацію у Вишневі колгоспу. Проте в історії села, як і всієї країни в цілому, 22 червня 1941 року відкрилась чорна сторінка. 25 червня німцями було захоплено Луцьк, а 26 червня вже окуповані Гаразджа, Піддубці, Горохів, Вишнів, Звірів, Олександрія. У Вишневі тримала оборону радянська піхота, прикриваючи відхід своїх військ на Ківерці - Гавчиці - Пшебраже. Були жертви серед мирного населення. Від ворожих снарядів загинули Палій Феодосія Дем'янівна, Романська Наталія Миколаївна, Романський Степан Панасович, Романська Галина Павлівна, Ревака Сергій, важко поранена і невдовзі померла вагітна Циплюк (Ревака) Віра Яківна. Від кулеметної черги з німецького літака загинула Корицька Ганна. Біля борохівського кладовища було знайдено вбитим Лозовського Івана Пилиповича. У своїй хаті згоріли Мірчук Федір Якимович і його батько Яким Гнатович.

Під грушею, що росла біля будинку Козлюка Семена, радянські солдати встановили кулемет, який не давав німецькій піхоті підвести голови. Після обстрілу ворожої артилерії кулемет затихав. Здавалося, що в тому місці не могло залишитися жодної живої душі, та варто було німецьким воякам підвестися в атаку, як кулемет знову оживав. Але коли кулеметника було вбито, ворог всю свою лють вилив на місцевих мирних жителях, які заховалися, щоб пересидіти час переходу фронту. Були розстріляні Козлюк Семен Романович, його син Афанасій та брат Козлюк Степан Романович, а також сусід Мамець Михайло Якович. Очевидці говорять, що бої у Вишневі точилися 6 днів. Щоб вижити, більшість жителів села втікали в сусідні села Романів, Воротнів.

Німці взялися встановлювати на загарблених територіях свої порядки. Зі злої волі нацистів влаштовувалися полювання на молодь, яку сотнями вивозили на каторжні роботи до Німеччини. Із села Вишнів вивезли двох дівчат: Палій Ірину та Козяр Степаниду. Але, слава Богу, вони повернулися живими.

При переході фронту через село Вишнів втрат серед цивільного населення не було. Однак, взяття Вишнева далося ціною 16 життів радянських бійців. Всі вони поховані на сільському кладовищі , а пізніше нібито перехована в братську могилу, що в колишньому райцентрі Теремно. Поіменно це - Адлер Ю.В., Антонов Г.М., Бовтун Г.С., Захаровський М.М., Калюжний М.Ю., Коханов Ф.С., Маслій М.П., Носізов Ловас, Памурзін Ф.Є., Пекалов В.С.

Всього за час Другої світової війни (разом із полеглими в 1939 році під час німецько-польської війни) на фронті загинули 39 односельчан.

Активну участь у визволенні нашого краю від нацистів брали воїни УПА. Свідок і безпосередній учасник визвольних дій Сергій Мазурець у своїй книзі «Повстанськими стежками» детально описує бої

з німецькими окупантами в районі сіл Піддубці, Борохів, Вишнів. У кожному селі діяли добре законспіровані зв'язкові-розвідники, які сповіщали про намір і рух противника. Місця їх схронів, бункерів, криївок зберігалися в глибокій таємниці. Чимало молоді йшло в УПА, будучи твердо переконаною в тому, що вони зможуть зробити свій внесок для утвердження самостійної України.

Офіційною датою звільнення Вишнева від окупації, яка тривала 31 місяць, вважається 2 лютого 1944 року.

А вже за місяць після звільнення вишневецьких чоловіків, які підходили за віком, мобілізували до лав Радянської армії. Із 103 мобілізованих - 97 не повернулися до рідних домівок.

Після повного звільнення Волинської області від німецьких окупантів в кінці 1944 року відновилась діяльність органів радянської влади. Відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР №3914 від 10 вересня 1947 року відбулась найбільша акція з депортації західноукраїнського населення. Не обминула вона і село Вишнів. За період з 1944 по 1950 роки було засуджено, а також виселено з Вишнева 110 чоловік з 37-ми родин. Більша половина із них (59 осіб) назад не повернулась. Велика кількість людей, рятуючись від переслідувань, виїхала з села.

За 10 років від початку Другої світової війни населення села Вишнів зменшилося на 211 чоловік.

Перші спроби організувати у Вишневі колгосп радянська влада робила ще весною 1940 року. Очолити ініціативну групу по його організації запропонували Ковальчуку Й.К., який працював бригадиром городньої бригади. Проте, після кількох вбивств ініціаторів колгоспного будівництва, колгосп розлетівся на початковій стадії створення. Один за одним гинули голови Вишнівської сільської ради.

У 1947 році головою Вишнівської сільради було обрано Василенка П.К., а у січні 1948 р. – Цитара П.С.

У 1949 році розпочалося масове переселення громадян з хуторів-урочищ в одне визначене місце, в результаті чого виросли нові будинки, утворювалися нові вулиці.

Починаючи з січня 1949 року, на сесіях сільської ради знову постає питання про створення колгоспу. 17 лютого 1949 року постало колективне господарство з іменем Калініна. Першим головою колгоспу був переселенець Шикула О.І., якому постійно погрожували. В результаті Шикула О.І. переїхав в інше місце проживання. На посаду голови ніхто не погоджувався. Тоді прислали Жиліна П.Г., але і він головував недовго, виїхав із села. Після Жиліна П.Г. головою колгоспу став Циплюк М.С., який працював до 1956 року.

У перші роки існування колгосп особливих здобутків не мав. Це був період становлення. В 1951 році було побудовано корівник на 100 голів, пташник на 2000 голів, зерносховище на 300 тонн, свинарник на 1000 голів, кузня, стельмашня. Приріст худоби склав: телят – 75%, лошат – 50%, поросят від 8 свиноматок – 70%. Закуплено 83 шт. гусей і 8 бджолосімей. Пасіку розмістили в саду колгоспного бджоляра Палія Т.С. Оплата праці була мізерною. На один зароблений трудодень давали по 1-1,5 карбованця і по 0,8 – 2 кг зерна у вигляді натуральної оплати, залежно від урожаю. Як штраф за незалежне виконання роботи - трудодні могли «зірвати».

У 1953 році у колгоспі було в наявності 23 кінних плуги, 30 пар борін, 17 возів, 4 культиватори. Нестачу техніки компенсували руки колгоспників.

28 лютого 1953 року на першій сесії новообраної сільської ради її головою було обрано Вітра Я.Й.

У 1958 році пройшло укрупнення районів. Від тих пір і по нині село Вишнів входить до складу Ківерцівського району.

Колгосп змінив назву і почав називатися «Слава», головою його став Потоцький Федір Маркович. Новому керівникові вдалося змінити ситуацію на краще. Він вклав у роботу всю енергію, душу, дбав про людей, переймався їх проблемами. Вже у 1963 році було вироблено в стогектарному вимірі по 22,8 цнт м'яса в забійній вазі, по 134,8 цнт молока, намолотили 7769 цнт зернових. Потоцький Ф.М. запровадив льонарство. Велика увага приділялась підвищенню родючості грунтів, розвитку тваринництва, з'явилася потреба у кваліфікованих спеціалістах. У 1969 році агрономом у колгоспі працювала Чиж Л.В. Спочатку очолювала службу захисту рослин, потім – керуючою Вишнівським відділком «2», обліковцем.

У 1980 році у Вишневі засіяно 50 га льону. 48 жінок справились із вирощуванням та збором врожаю. Результат був високим. Ветераном праці була ланкова Палій І.П., яка за свою невтомну працю була нагороджена орденом Трудового Червоного прапора, медалями, іншими відзнаками того часу.

На основі зміцнюючої кормової бази інтенсивно розвивалося тваринництво. Якщо у 1989 році в колгоспі виробили на 100 га сільгоспугідь по 99,2 цнт м'яса, 870 цнт молока, то наступного року ці показники становили відповідно 152 і 907 цнт. Надої молока від корови сягнули до 3142 кг в середньому, найвищі надої – 4248 кг. В цих високих показниках безпосередньо була заслуга висококваліфікованих спеціалістів : Вітер Є.А., Мельника П.С., Каменюка І.Д., Сачковського А.І., Ковальчук Г.Б., Горун Г.В.

Зросло поголів'я худоби і потрібен був спеціаліст – ветеринар. На таку відповідальну ділянку роботи було направлено в колгосп «Слава» Мельника П.С. У 1978 році прибули ще два спеціалісти: Наменюк І.Д., Ковальчук Г.Б. Пізніше був направлений у відділок №2 зоотехнік Сачковський А.І.

В 70-80-тих роках в селі працювала редакція радіомовлення. В оселях стали з'являтися «голубі вогники». Скрапленим газом населення Ківерцівщини почало користуватися у 1972 році. Майже у кожному колгоспі були пункти обміну і обліку балонів. Село Вишнів не стало винятком.

З 1975 по 1996 рік колгоспом «Слава» керував О.Г.Столярчук, завдяки якому господарство почало щороку одержувати по 1 млн крб. чистого прибутку.

За рахунок коштів колгоспу будувалося житло для молодих сімей. Будівництво набирало обертів, тож було створено будівельну бригаду, завдяки якій було збудовано конюшню, критий тік, будинки окремим членам колгоспу та багато іншого.

З приходом у село блакитного палива у 2005 році настала справжня цивілізація.

Сьогодні у селі Вишнів діє ФГ «Золота нива» з вирощування та реалізації зернових та овочевих культур. Діє торговий комплекс «Козацький хутір» - магазин, кафе, готельні послуги. Підприємець Олешко Є.П. займається виготовленням та ремонтом столярних виробів. Будується центр іпотерапії для дітей з особливими вадами розвитку.

Наталія МЕЛЬНИК *(с. Грем'яче)*

ГРЕМ'ЯЧЕ, ЯКІВЦІ, СКРЕГОТІВКА

Грем'яченська сільська рада Ківерцівського району Волинської області розміщена на південному сході Волинської області і району. Межує з Рівненським та Костопільським районами Рівненщини. Розташована за 49 км. від районного та 55 км від обласного центрів. Відстань до найближчої залізничної станції Цумань - 11км. Територія сільської ради становить 7447 га. В тому числі сільськогосподарських угідь 2064га. Населення - 1340 чоловік, дворів - 360. Протяжність території більше 10 км.

Територією протікають річки Горинь і її ліва притока Путилівка. З усіх сторін Грем'яче оточене сосновими і мішаними лісами. Грунти піщані.

До складу сільської ради входить три населених пункти: Грем'яче, Яківці, Скреготівка.

Село **Грем'яче** згадується в писемних джерелах 1577 року, коли належало князю Радзивіллу, замок якого знаходився в Олиці.

Втікаючи від визискувачів польського магната, група селян вирішила знайти розраду своєму безталанню в дрімучих Цуманських лісах. Однак тут їх наздогнали військовики князя Радзівіла і, незважаючи на шалений опір сміливців, їх. З тих пір цей глухий куточок природи почали звати Громляче, на місці якого з'явилось село Грем'яче [1, 308].

Село **Яківці,** за переказами, походить від імені радзивіллівського намісника Якуба, який за селом Грем'яче вирубав ділянку лісу і поставив велику рублену хату, започаткував хутір Якубчичі, який з часом переріс у село Якубовичі, нині Яківці.

Село **Скреготівка,** за легендою, зародилося на початку XIX ст. У цих краях прокотилася чорна хвиля чуми. Рятуючись від епідемії, частина жителів с.Грем'яче покинула поселення і переселилася (скрилася) в глиб лісу. Так за 5 км. від Грем'ячого з'явилося нове село Скритувка, тепер Скреготівка.

За переписом населення в 1859 р. в с.Грем'яче було 12 дворів, де мешкало 109 чоловік, в Яківцях - 7 дворів і 1 хутірська садиба, де проживало 59 чоловік [1].

В листопаді 1905 р. в краї відбулась сутичка між посіпаками князя Ф. Радзивілла і місцевими жителями, які виступили проти масової вирубки лісу. Для придушення стихійного заколоту польський магнат викликав роту солдат Охотського полку.

В роки Першої світової війни тут проходила лінія фронту між російськими і австро-німецькими військами. За свідченням учасника цієї війни, повного кавалера Георгіївських хрестів, старожила Гната Оверковича Веремія, в селах Грем'яче, Яківці розквартирувалось п'ять російських полків під командуванням генерала Фобера (німця за національністю), якого пізніше біля Рожищ схопили козаки за те, що він своєчасно не ввів кавалерію у Брусиловський прорив. В урочищі Висота досі є братська могила, в якій поховано понад 60 російських воїнів, здебільшого унтер-офіцерів.

В мирний період селяни вели скромне домашнє господарство: сіяли зазвичай жито, овес, на вирубках – просо. Працювали також на трелюванні лісу. Жили вкрай бідно, хліба ніколи не вистачало до нового

врожаю, ходили в постолах.

У 1920 р. в Грем'яче був створений революційний комітет, а через 8 років - осередок КПЗУ на чолі з Хомою Антоновичем Гвоздецьким. До осередку входили Яків Костянтинович Шульгач, Захар Андрійович Ховайло, Маркіян Андрійович Ховайло, Іван Микитович Філюк.

За польської влади панувала суцільна неписьменність, тому на численні клопотання селян відкрили чотирирічну школу в 1932 році, першим вчителем якої став поляк Кащук.

Значним динамізмом характеризувалися події вересня 1939 р. Через уже згадане урочище Висота проходила польсько-радянська лінія фронту. На початку місяця в с.Грем'яче відбулася сутичка членів КПЗУ з польськими офіцерами, в яких перші викрали зброю. Офіцери наказали спалити село, але за зловмисників заступився учитель Кащук, який сказав, що серед жителів немає комуністів, а крадіжка зброї - це справа рук людей з інших сіл. Йому повірили.

17 вересня 1939р. в Грем'яче увійшли частини Червоної армії. Тут створили сільську раду на чолі з головою Захаром Андрійовичем Ховайлом і секретарем Демидом Кузьмовичем Чечоткою.

В перший день німецько-радянської війни Грем'яче стало місцем жорстоких боїв. 23 червня 1941 р. село окупували гітлерівці. Боротьба з окупантами посилювалася день від дня. В першому бою загинуло 9 радянських воїнів, яких поховали жителі села. Поступово розгорнулася партизанська війна. Навесні 1943 р. неподалік від села дислокувався загін особливого призначення Дмитра Медведєва. В селі Скреготівка знаходилась штаб-квартира УПА на чолі з командуючим Климом Савурою, який 26 січня 1944 р. зустрівся з представником німецьких окупаційних військ полковником СС Шефельдом.

Друга світова війна стала однією з найтрагічніших подій в історії людства. 75 місцевих жителів не повернулись з війни. 75 життів, які передчасно обірвала воєнна віхола, – то непоправна втрата, то біль матерів і дітей, рідних і близьких, які не дочекались із фронтів синів і батьків. З кожним днем стає все менше учасників тих грізних подій. Вже відійшли у вічність ветерани війни Володимир Іванович Арендарчук, Микита Дмитрович Дячук, Дмитро Юрійович Шульгач, Феодосій Пилипович Йосип Степанович Денисюк, Степан Антонович Тимощук та багато інших.

23 лютого 1944р. внаслідок Рівненсько-Луцької наступальної операції Грем'яче і Яківці були очищені від німецько- фашистських загарбників військами 29 Кубанського кавалерійського полку під командуванням Симбуховського. У бою за с. Скреготівка, яке було визволено найпершим на Волині, полягло 126 кіннотників з ескадрону Зенського Дмитра Миколайовича. В 2010 р. відбулась зустріч з ветераном війни, почесним жителем с. Скреготівка, учасником бою за визволення села Петром Петровичем Маклаковим. 09 травня 2015 року на місці, де велися жорстокі бої та на місці поховання майже цілого ескадрону кіннотників Грем'яченською сільською радою та ДП «Цуманське лісове господарство» було урочисто встановлено і освячено пам'ятний знак

Після визволення села нрокуа початку 1944 створили групу самооборони «Яструбки» на чолі з старшиною Михайлом Корольовим. До групи силоміць забрали трьох жителів: П. Т. Чечотку, І. О. Галаса, В. Ф. Одійчука. Штаб цього осередку розміщувався школі. В одну із вересневих ночей 1946 р. вся група самооборони була знищена вояками УПА.

У післявоєнний період на селі відбулись великі зміни. Частина селян об'єдналася в колгоспи. У 1948р. в смт. Цумань створили колгосп імені Молотова, в селах Грем'яче, Яківці – колгосп імені 30-річчя ВЛКСМ, в с. Скреготівка – колгосп імені Кірова. В 1959 р. всі ці господарства об'єдналися в один колгосп імені 30-річчя ВЛКСМ, який очолив Олександр Васильович Гвоздецький .

З 1964 до 1979 року головою колгоспу працював Іван Костянтинович Сливенко. Провідними галузями у сільському господарстві були землеробство і тваринництво. У Грем'ячому виростали нові житлові будинки, споруджувались адмінприміщення. Збудували магазин, клуб, дитячий садок. Розпочали прокладання шосейної дороги Цумань-Грем'яче- Яківці-Оличка. В 1967 р. споруджено пам'ятник воїнам односельчанам, що полягли у роки Другої світової.

Якісно нового економічного та соціально-культурного розвитку набрало господарство в 1979-1995 роках, коли його очолював Ростислав Андрійович Герба. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства Герба Р.А. відзначений орденом «Дружби народів». Рік у рік господарство економічно міцніло, поліпшувались організація праці, зростала врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва.

В 1992 р. місцевий колгосп перейменований в колективне сільськогосподарське підприємство «Грем'яче», яке через три роки очолив Віктор Павлович Денисюк.

З 1990 по 1998 роки головою сільської ради працював Євгеній Павлович Арендарчук.

У селі Скреготівка спорудили профілакторій, 9 житлових будинків для механізаторів і тваринників,

проклали дорогу з твердим покриттям. Та змінився не тільки зовнішній вигляд села, а й самі люди, їх побут, психологія.

З 1998 по 2001рр.сільським головою працювала Валентина Іванівна Касарда – педагог за фахом, мудра і енергійна жінка, яка нині працює директором м санаторію матері і дитини «Пролісок», відомого не тільки в Україні, але й далеко за її межами. В 2000 р. на базі КСП створили два сільськогосподарських виробничих кооперативи – «Грем'яченський» і «Скреготівський», до складу яких входять відповідно 233 і 70 селян.

Працює три фермерських господарства: сімей Круків та Денисюка.

З 2002 по 2006 рік сільську громаду очолював Василь Мілетійович Кулік.

З 2006 по 2010 ік сільською головою працювала Людмила Володимирівна Швець.

В даний час сільську раду очолює Наталія Петрівна Мельник

Сьогодні на території Грем'яченської сільської ради працюють освітні, медичні і культурні установи: ЗОШ І-ІІІ ст. с.Грем'яче, навчально-виховний комплекс «ЗОШ І ступеня - ДНЗ» у с.Скреготівка, ФАП в с.Скреготівка, Будинок культури у с.Грем'яче, клуб у с.Скреготівка, бібліотеки в селі Грем'яче і Скреготівка, працює підприємство ТзОВ «Мінеком», яке займається виробництвом твердопаливних гранул, виготовленням меблів та пиломатеріалів, працюють підприємці, які займаються риборозведенням, тваринництвом, садівництвом.

На території села Грем'яче розташований сучасний лікувально -оздоровчий санаторій «Пролісок», який спеціалізується на лікуванні та профілактиці захворювань опорно-рухового апарату, шлунково-кишкового тракту, органів дихання, ендокринної системи. Використання новітніх медичних технологій, поєднання класичних медичних послуг і нетрадиційних методів лікування та висококваліфікований медичний персонал дають позитивний результат лікування і оздоровлення громадян України і країн ЄС.

В населених пунктах Грем'яче, Яківці проведено вуличне освітлення, кабельний інтернет-зв'язок, зроблено проект по розширенню меж всіх населених пунктів та введено нові житлові квартали для будівництва і розбудови населених пунктів. Грем'яче, Яківці газифіковані, з асфальтованими центральними дорогами та щебеневим покриттям вуличних доріг.

Визначною подією в житті громади стало відкриття 03.04.2015 року Грем'яченської амбулаторії загальної практики сімейної медицини комунального закладу «Ківерцівський районний центр первинної медико-санітарної допомоги». Кваліфіковану допомогу жителям громади надає сімейний лікар Романюк Юлія Миколаївна та медичний персонал. До послуг жителів громади фізіотерапевтичний, оглядовий, маніпуляційний кабінети, кабінет денного стаціонару, кабінет лікаря, аптека. Обслуговування жителів здійснюється автомобілем амбулаторії.

На території сільської ради ведеться робота по розвитку зеленого туризму, відкриттю нових екологічних маршрутів. Так, в 2012 р. було відновлено і окультурено природне джерело води біля річки Путилівка в с. Грем'яче.

В рамках реалізації проекту міжнародної технічної допомоги «Розвиток співробітництва в галузі санаторно-курортного туризму на польсько-українському прикордонні» Грем'яченська сільська рада як учасник і партнер даного проекту при підтримці Волинської обласної ради

(Головний партнер проекту) побудували і урочисто відкрили 31.03.2015 р.

сучасний водолікувальний корпус, и корпус з термальним басейном (22.12.2015р.). В с. Грем'яче створено інформаційно-туристичний центр, закуплено туристичне обладнання та розроблені нові велосипедні, пішохідні туристичні маршрути та водні сплави на човнах по річці Путилівка. Співпраця з польськими партнерами (гміна Біща Білгорайського повіту Люблінського воєводства) дала можливість розширити перспективи туристичного та культурного обміну, сприяє розвитку інфраструктури та надходженню інвестицій до громади.

Значна територія земель Грем'яченської громади віднесена до природно-заповідного фонду Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» (4811,40 га). На території села Грем'яче розташована комплексна пам'ятка природи «Горинські крутосхили» (загальна площа 30,0 га), яка відноситься до заповідних територій загальнодержавного значення. Цінний природний комплекс включає високобонітетні сосново - дубові насадження, ялини європейської, а крутосхили р. Горинь - цінні види лікарських рослин.

Транспортне обслуговування жителів громади здійснюють підприємці В.П.Арендарчук, В.В.Гламазда.

До послуг населення мережа торгових закладів: 2 магазини споживчої кооперації та 5 магазинів фізичних осіб-підприємців.

До 70-річчя з дня народження школи (2002р.) під керівництвом директора закладу Людмили Василівни Фомук та вчителя історії Оксани Андріївни Арендарчук створено шкільний історичний музей.

У 1997 р. в селі Грем'яче громадою сіл було збудовано духовний храм Української Православної церкви Київського патріархату.

На території Грем'яченської сільської ради проживають 42 багатодітні сім'ї, 34 жінки удостоєні почесного звання «Мати-героїня».

Заслуженою повагою користуються ветерани праці, які працювали на колгоспних ланах і фермах, на деревообробних комбінатах, в медичних, освітніх і культурних закладах. Понад 102 ветерани праці проживає на території ради.

Не обминула цей край неоголошена війна в Афганістані. Її учасниками були Григорій Сергійович Кальченя (с. Грем'яче), Віктор Олександрович Галас (с. Скреготівка), Сергій Феодосійович Приймак (с.Яківці).

Антитерористична операція на сході України важким тягарем лежить. Через її пекло вже пройшло більше 20 жителів сіл Грем'яче, Яківці, Скреготівка…

Життя продовжується

З кожним роком наші села стають більш охайнішими і благоустроєними, але головною окрасою громади лишаються жителі, які живуть, працюють та виховують дітей, які творять історію нашого краю.

_____

1. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. - К:,АН УРСР,1970.

Марія МИХАЙЛЮК ***(с. Муравище)***

МУРАВИЩЕ

За вісім кілометрів від Ківерців серед мальовничого мішаного лісу, поблизу річки Конопельки, потягнулося село Муравище (Гавчиці). Про походження села дуже мало відомостей. Професор О.Цинкаловський пише, що в кінці XIX ст., а саме у 1870 р., земля і ліс, де тепер знаходиться східна частина села, належала графу Рафалу. Від його імені пішла назва польської колонії Рафалівки, де згодом оселилися люди.

Гавчицька земля, де тепер простяглася західна частина села, належала пану Чернецькому. На кінець XIX ст. тут налічувалось 11 хат. Назва Гавчичі (пізніше стало Гавчиці) нібито походить від того, що, охороняючи в'їзд у лісові володіння, господар тримав багато собак, гавкіт яких було чути дуже далеко.

В історії міст і сіл Волинської області згадки про с.Муравище немає, так як це була назва польської колонії. Олександр Цинкаловський згадує, що наприкінці XIX ст. поселення належало до Тростянецької волості Луцького повіту і мало 8 домів, 59 жителів.

Згодом Рафалівка-Муравище об'єдналося з Гавчичами, про які Цинкаловський теж говорить побічно, згадуючи тільки, що за переписом 1911 р. до великої земельної власності в них належало 610 десятин землі.

Село з роками розросталося і на 20-30-і роки XX ст. вже налічувало 43 хати і понад 300 жителів (за згадками Надії Франківни Михайлюк-Пашковської і Миколи Франковича Пашковського). Простягалося воно на той час від річки Конопельки і до початку нинішнього села. Тільки тоді шлях проходив дещо північніше і виходив приблизно там, де тепер хата Дмитрієвих, ближче до болота. На кінець 30-х років XX ст. було 34 господарства, господарями яких були: Бесарабчук Марко, Бесарабчук Панас, Бесарабчук Петро, Бесарабчук Микола, Бесарабчук Яків, Бесарабчук Михайло, Боюмен (єврей), Войтюк Іван, Войтюк Федір, Климюк Євдоким, Кривенюк Семен, Лукайський Іван, Пашковський Франц, Пилипчук Яким, Пилипчук Корній, Пилипчук Петро, Романюк Семен, Романюк Іван, Романюк Данило, Романюк Мотруна, Романюк Федір, Стасюк Ліна, Терпелюк Зіновій, Терпелюк Андрій, Терпелюк Бенедикт, Терпелюк Нечипор, Терпелюк Адам, Терпелюк Мирон, Терпелюк Денис, Терпелюк Іван, Терпелюк Лук'ян, Терпелюк Степан, Терпелюк Павло, Фаник (єврей).

Від села до кладовища (на початкує села) вилась вузька грунтова доріжка, куди конем відвозили покійників на вічний спочинок. Також дорога була до Ківерець, дещо зміщена в даний час. На початку 20-х років XX ст. в селі не було медичного закладу, жінки народжували вдома. Завжди на допомогу

приходила баба--повитуха. Так, у селі Гавчиці старожили добре пам'ятають Дар'ю Перхалюк, Єву Семенівну Цісар-Пашковську. Школа була в хаті вчителя Пантуса, магазин (склеп) - у хаті Романюка Данила Антоновича. Пізніше українці разом з поляками побудували нову простору шестикласну школу. Директором школи став Войцецькій Анатолій, вчителювали його дружина Галина і вчителька зі Львова Раїса Магушенко, яку всі звали Раїсою Магушиківною (зі слів Надії Пашковської, це була її перша вчителька). Навчання проводилось на польській мові, а два рази в тиждень був урок української, в понеділок і п' ятницю - урок релігії. Вчилися разом діти українців і поляків.

Мирне життя віроломно перервала Друга світова війна. Розпочалася мобілізація чоловіків на фронт. Всюди плач, голосіння, прощання. Настала чорна година життя: не стало магазинів, не було солі, сірників, гасу для лампи. У містах була німецька влада, а в селі - безвладдя. Люди боялись.

Страшним смерчем прокотилася селом гітлерівська окупація, яка тривала з останніх днів червня 1941 р. до 3 лютого 1944 р.

За окупаційної влади була створена українська поліція, яка діяла менше року, до того часу, як вороги стали відправляти на примусові роботи українське населення. Поліцаї охороняли вагони і разом допомагали організовувати втечі. Про це дізналась німецька влада і вирішила таємно відправити і їх до Німеччини. Однак протягом однієї ночі поліція покинула роботу і з зброєю в руках пішла в ліси, в УПА. Тоді німці наповнили ряди поліції поляками, які переслідували втікачів.

У жнива 1943 р. в урочищі Видоманка, за спогадами Пашковського Миколи, нібито українці спалили польську хатину, людських жертв не було. На другий день поляки почали палити село Гавчичі, вбивати мирних жителів. Загинули від рук поляків: Войтюк Віра, Приймачук Арсен Миколайович, Романюк Іван Федорович, Романюк Зіна Йосипівна, Романюк Дмитро, Романюк Хима, Романюк Федір Якимович, Терпелюк Наталія з двома дітьми, Терпелюк Павло Остапович, Терпелюк Степан, Терпелюк Феодосія Павлівна, Приймачук ляну було поранено.

Люди втікали в Сокиричі, тому що там було безпечніше, адже водокачку охороняли німці. У хатах селились по 3-4 сім'ї. Страшно було іти на своє поле по картоплю, городину, тому що часто ходили облави, шукаючи по згарищах закопане якесь добро. Не тільки в село Сокиричі, але й по всій окрузі зимували наші односельчани, аж до вигнання фашистів.

Населення Гавчиць повертається додому, почалася відбудова села. Воєнні бліндажі, бараки розбирались на землянки, господарські споруди, якесь примітивне житло. Чекали рідних з фронту, щоб будувати нормальне житло.

Багато сільських чоловіків воювали на фронтах. Уславили себе бойовими подвигами Бесарабчук Дмитро Маркович, Бесарабчук Олександр Панасович, Ковальов Михайло Якович, Козаченко Григорій Іванович, Козаченко Петро Іванович, Кондратюк Микола Семенович, Костенко Ярослав Іванович, Котельчук Артем Іванович, Козаченко Василь Іванович, Левчук Іван Іванович, Люшук Володимир Наумович, Марчук Степан Макарович, Мітьолка Іван Іванович, Палій Іван Федорович, Пашковський Микола Францович, Перхалюк Мартин Лукашевич, Пилипчук Андрій Іванович, Пилипчук Марко Іванович, Приймачук Володимир Іванович, Приймачук Костянтин Михайлович, Ришкевич Павло Гнатович, Романюк Йосип Федорович, Сидорук Дем'ян Іванович, Терпелюк Анатолій Микитович, Терпелюк Кіндрат Іванович, Терпелюк Леонтій Миронович, Терпелюк Лук'ян Іванович, Терпелюк Микита Ничипорович, Терпелюк Сергій Денисович, Хомов Олексій Пилипович, Чеканюк Степан Йосипович, Чернік Іван Михайлович, Чернік Михайло Михайлович, Шляховий Микола Федорович.

Проте не всім судилося повернутись додому. На фронтах Великої Вітчизняної війни зложили свої молоді голови 43 наших односельців. Їх імена викарбувані на обеліску, який височить посередині села з 1989 року.

Ще потрібно згадати важкі випробування людей, які прагнули бачити Україну незалежною. Про це гарно написала наша колишня односельчанка Надія Зіновіївна Євдокевич-Терпелюк у своїй книзі-мемуарів "Пам'ять не зраджує". **Її** сім'ю розкуркулили, забрали дім, господарство і вивезли у далеку сибірську тайгу. Така ж доля спіткала родини Клим'юка Євдокима, Терпелюка Лук'яна. Арештовано і засуджено Пашковську Надію, Терпелюк Антоніну, Терпелюк Олену, Терпелюк Людмилу і її дочок Ніну і Таїсу, та сина Степана, Терпелюка Андрія, Ковальову Феніксу Йосипівну. Пройшли роки, повернулись ці люди додому. У 1991 році їх реабілітовано.

Закінчилася війна, почалась активна відбудова народного господарства. Створюються колгоспи (хоч жителі села неохоче віддають свої пожитки - коней, інвентар, клуні) до спільного господарства.

Із спогадів Олещук-Кондратюк Марії Никифорівни, силовими методами творився колгосп. У приміщені сільської ради (де зараз дім Молитви, раніше був медпункт) в підвал було кинуто місцевих

жителів Романюка Й.Ф., Терпелюка Леонтія, Андрійчука Семена, Войтюка Івана для того, щоб заставити написати заяви для вступу в колгосп. Люди корилися, віддавали своє добро.

Поповнювали майно колгоспне ще й будинки вивезених у Сибір за зв'язок з оунівцями. Так, у Пашковського Франца Йосиповича забрали клуню. У Климюка Євдокима забрали все: і хату (теперішня контора колгоспу), і хлів (колгоспний склад). Хату Терпелюка Зіновія перевезли з хутора в село і зробили з неї клуб, який слугував аж до 1989 року. Таким чином у 1948 році було створено колгосп імені Берії, а у 1949 р. його об'єднали з колгоспом с. Гайового і перейменовано на колгосп імені Пархоменка з центральною садибою у с. Гайове. Першим головою колгоспу був Кирило Будько, родом з Київщини, який разом зі своєю родиною переїхав на Волинь у 1946 році. Його наступниками були Черняк Володимир Михайлович, Мельник.

Нелегко жилося колгоспникам, адже праця ще не була механізованою, країна тільки вставала з руїн. Однак стало розвиватись свинарство, рільництво. На початку 50-х років XX ст. колгосп відкрив дитячий садочок (нинішнє приміщення бібліотеки). Лець Олена працювала тоді нянею. Доглядала шестеро дітей.

На початку 50-х років через село проклали вузькоколійку із сполученням урочище Майдан - Ківецівський лісопильний завод (тартак).

У1957 році на базі колгоспу утворили радгосп, директором якого став Уханов. Згодом його змінив Шубін. З 1961 по 1983 р. Муравище було відділком Ківерцівського відгодівельного радгоспу. Механізація витіснила багато ручної праці. Було збудовано новий тваринницький комплекс із п'яти корівників для відгодівлі великої рогатої худоби, нові свинарники, збудували котельню, складські приміщення, гаражі, майстерню. З 1983 по 1989 рік очолював господарство Іван Михайлович Галушко, так як його попередник Онисій Семенович Заєць у 70-річному віці відбув на заслужений відпочинок. На рахунку І.М. Галушки реконструкція будинку культури, побудова нового ФАПу та їдальні, стадіону.

5 травня 1989 року довірили очолити чимале господарство М.О.Сапожник. Вона ще сімнадцятирічною дівчиною у 1960 р. прийшла працювати сюди нормувальником. Згодом, здобувши освіту, стала головним спеціалістом відгодівельного радгоспу - економістом. У 1997 р. відбулася реорганізація господарства в КСП, з 2000 р.- - -сільськогосподарчий виробничий кооператив.

У середині 70-х років колектив гордився трудовими доробками свинарок Веселухи Н.О., Мітьолки З.Д., доглядачів ВРХ Радчук М.В., Белиці О.І., трактористів Гребеня В.І., Терпелюка В.В. До книги пошани занесені імена Бойчука С.Л., Тимощука М.С., Жука П.Л., Люшука В.Н., Ришкевича П.Г., Сохи Т.К., Бесарабчук І.А., Радчук Є.А., Заєць О.С., Тимощук Н.Т., Ковальової Ф.Й. Багато років віддав господарству Пилипчук А.І., Пилипчук М.І., Марчук С.М., Герасимюк С.І., Джам І.К. Рільничу ланку очолювала Пилипчук С.Ф.

До сьогоднішнього дня працюють з 1975 року Лариса Костенко, яка очолює дружній і працелюбний колектив ферми. З 1978 р. працює завскладом Козак В.І., та Бесарабчук І.А. - бригадиром. По тридцять років трудяться трактористи Зданевич В.М., Ришкевич П.І., Лаба В.О., Кук В.І. З 1976 р. працює Тивонюк Т.М. Багато років віддав бухгалтерській справі нині покійний Нестерук Й.Й., замінила його Нестерук М.Й., а нині цю посаду займає Зданевич Т.С.

На 2009 рік сільськогосподарський кооператив об'єднує 210 власників земельних паїв, що мають 533 га сільгоспугідь, з них 332 га ріллі.

Сільська рада у селі Гавчиці була створена у 1946 році. Розмістилая вона в польському просторому будинку, де займала дві кімнати. Першим головою був Мед Трохим, який через короткий час загинув від злої бандитської руки. Цю посаду зайняв Ковальчук Микола Васильович. Часи були нелегкі, і люди на такій посаді не затримувались. Працювали ще головою: Пінчук Іван, Тимощук Іван, Олекщук Никифор. Змінювалися і секретарі сільської ради: Панасюк Іван, Кондратюк-Ришкевич Люда, Крулік Надія, Бесарабчук Дмитро.

Зі зміною адміністративного поділу село Гавчиці було віднесено до Вишнівської сільської ради, згодом до Сокиричівської, і так існує до сьогодні. Нинішній сільський голова Мацюк Євгенія Михайлівна працює на посаді друге скликання - вісім років. Секретар - Тишковець Ніна Петрівна. За сприяння сільського голови та нашого односельчанина Ришкевича Юрія Володимировича дорогу до села у 2005 році покрито асфальтом. У 2007 р. Мацюк Є.М. домоглася того, щоб продовжили автобусний маршрут в кінець села, тобто ще на один кілометр.

Медичний заклад – фельдшерсько-акушерський пункт – відкрився у 1947 році. Займав він дві кімнати в приміщенні, де була сільська рада, згодом весь будинок передали ФАПу. Першими працівниками були фельдшер Крет і акушерка Марія Чубоха. На початку 50-х років Крета змінив молодий спеціаліст

Кондратюк Петро, який цій нелегкій справі віддав сорок років свого життя. Разом з ним працювала акушерка Качан Лідія, санітаркою - його дружина Марія Никифорівна. З 1973 по 2006 р. віддала роботі акушерки Окапінська Людмила Іванівна, яка після виходу на заслужений відпочинок Кондратюка П.А. очолила колектив ФАПу. У 1989 р. збудовано просторе приміщення з 4-х кімнат. Облаштований фізкабінет, розширено штат працівників. З початком XXI століття очолює колектив Муха Валентина Василівна.

Одразу після війни в приміщені, де розміщувалися сільська рада, медпункт, виділили кімнату для хати-читальні. Першим працівником цієї установи була Будько-Холмова Надія Кирилівна. У 1949 р. хату-читальню прийняла Надія Семенівна Крупік.

У 1950 р. бібліотека перемістилась в новозбудований клуб, і до 1955 р. завідує нею Рачок Ольга з міста Ківерці. З 1955-го по 1988-й рік бібліотекарем працює Халімончук Надія, потім – Осадчий Петро Євдокимович, Терпелюк Валентина Володимирівна, Соха Йосип Володимирович, Котельчук Зоя із Суська, Радюк Євгенія, Вархомій Оксана, Мітьолка Надія. Козаченко Ніна, Пікула Надія. З 1981 р. і по даний час на цій посаді Михайлюк Марія Іванівна.

Сільський клуб того року отримав добротний дерев'яний будинок, якого перевезли з хутора у парк (колишній панський). Його господар Терпелюк Зіновій із сім'єю були в Сибірі. Завідував клубом Козачук Йосип пізніше Осадчий Петро, Соха Йосип, Федорчук Леонід. Понад 15 років завідувала клубом Гребень М.П. У 1989 р. відкрито сучасний просторий будинок культури.

1946 року у просторій польській хаті відкрили початкову школу. В одній половині приміщення були навчальні класи, друга служила житлом для вчителів. Працювали в закладі Наливайко Галина Кирилівна та Терпелюк Олена Лук'янівна, яку згодом заарештували за зв'язки з оунівцями. До середини 70-х років тут вчителює Задворна Галина Данилівна. 35 років віддала вчительській праці Білозір-Романюк Тетяна Федорівна. Пам'ятають в селі наставників Кондратенків – Бориса Федотовича та Марію Федорівну, Цвітинську Віру Олександрівну та її чоловіка.

Поступово зростав статус сільської школи, яка стала семирічкою. На початку 60-х років вона розмістилася у просторому будинку, де був гуртожиток торфопідприємства. Директорували тут Петро Васильович Киричук, Віктор Гнатович Турко, Мацюк Микола Макарович, Герасимяк О.С., Ливасюк Ярослав Антонович, Ничипорук Олександр Ярославович. Нині директором є Панас Василь Зиновійович. Школа носить ім'я місцевого вчителя Маркіяна Омеляновича Бурака, який загинув 16 лютого 1998 року, рятуючи потопаючих у крижаній воді дітей. За героїчний вчинок його посмертно нагороджено орденом "За мужність" III ст.

До 90-х років XX ст. в Ківерцівському районі розвивалась торфовидобувна галузь. В Муравищах-Гавчицях було підприємство, знане місцевими як "Торф", яке у 1975 році перенесли в Журавичі. Навіть у 1941-1942 роках німецької окупації тут добували торф для потреб Луцького спиртогорілчаного заводу.

Село довго не мало свого церковного храму, а належало до Озерської парафії. У 1996 р. освячено храм Почаївської Божої Матері, який споруджений на сільському кладовищі. Багато зробила для утвердження святині Лідія Спаська (уродженка села Гавчиці, нащадок панської родини, жителька м. Острiг, художниця). Розписи, ікони церкви написані її рукою. Могила славної землячки поруч із храмом. А в центрі села виросла ще одна церква на честь св. Дмитрія Солунського.

У 2010 році у село прийшло голубе паливо - газ.

18 квітня 2017 року у селі відкрили дитячий дошкільний заклад «Перлинка».

Село гордиться мудрими, добрими, наполегливими трудівниками, які творять нашу історію.

Тетяна МІГНА ***(смт. Цумань)***

ЦУМАНЬ

Край Цуманський - маленька Батьківщина,
Зелений гай, коріння тут моє,
Куди б не привела життя мого стежина,
Я серце тут залишила своє.

Любов Шевчук

Куманес – так по-латині називали половців. Очевидно, половці заселили цю територію, яку й називали Куманом. Коли ж поляки завоювали її, то стали називати Цуманем. Адже латинська буква «С» читається

польською мовою як «Ц». Ось і назва заселення .

Вперше в історичних джерелах Цумань згадується 1557 року. Тоді тут налічували 14 дворів, з них 6 – на той час ще не закріпачених селян. 8 дворів належали збіднілим селянам, які за користування невеликими земельними ділянками (городами) платили щороку по 4 гроші, а також натуральний податок.

Це поселення належало до замку Олицького князя Михайла Чорторийського. Пізніше, у 1583 році воно перейшло у власність князя Станіслава Радзивіла.

В першій половині XVII ст.тут діяло 2 млини і 5 рудень по видобуванню залізної руди. Населення Цумані займалося хліборобством, скотарством, смолокурінням, теслярством, бондарством, виготовлянням речей домашнього вжитку як для власних потреб, так і на продаж. Розвиток ремесел і торгівлі сприяв зростанню кількості населення. В першій половині XVII ст. в селі вже налічувалось 90 димів. В адміністративному відношенні Цумань входила до складу Олицької волості.

Село оточували великі лісові масиви, непролазні хащі, тому тут переховувалось багато селян – втікачів. Під час селянсько-козацького повстання базувалися загони С.Наливайка. 1651 року через село проходило військо Богдана Хмельницького. Під час Північної війни в Цумані побували частини російських військ. У 1709 році поблизу робив перепочинок Петро І.

Становище жителів у другій половині XVII ст. та у XVIIIст. було надзвичайно тяжким. Селяни відбували панщину по 3-4 і навіть більше днів на тиждень, а також численні повинності, найтяжчим з яких були шарварки – повинність по будівництву шляхів, мостів, гребель, панських будинків.

Крім того селяни платили подимне - натуральний податок за користування мізерними наділами піщаного поля, за право збирати мед у лісах тощо. Тяжкий феодальний гніт, виснажлива праця призводили до цілковитого розорення селянських господарств. Шукаючи порятунку від злиднів і голодної смерті, частина селян тікала в південні степи України, вливаючись в ряди козацтва.

Протягом XVII ст. і першої половини XVIII ст. Цумань залишалась невеликим поселенням. В 1862 р. тут налічувалось 47 дворів, а жителів – 393. Головним заняттям цуманців залишалось землеробство.

В 1851 році тут уже діяв винокурний завод, що належав Радзивілам.

В селі панувала цілковита неписьменність. Школи не було. Зате 1836 р. тут почав діяти католицький костел, а з 1843 року - православна церква, яка володіла 73 десятинами землі, яку обробляли селяни,

сплачуючи борги церковнослужителям за різні требні.

У 1871 році в семи кілометрах від Цумані (через полустанок Рудочка) прокладена залізнична дорога на лінії Київ – Брест.

1843 року збудували Свято-Покровську церкву, якою опікувався священик Григорій Дашкевич, виходець з давнього гетьмансько-козацького роду. Разом з дружиною він виховав шість синів і дві дочки, які відзначалися високою освітньою культурою. Своєю просвітницькою, краєзнавчою діяльністю, демократизмом вони стали відомими за межами Волині. 1868 року Г.Дашкевич добивається відкриття в селі церковно-парафіяльної школи, в якій він до смерті працював учителем Закону Божого і правив службу в храмі. За спогадами старожилів, за школу слугувала звичайна хата під солом'яною стріхою, яку побудували цуманчани неподалік церкви. В одній класній кімнаті навчався десяток хлопчиків, яких з кожним роком ставало все більше. (У 1896 році до школи прийшла перша дівчинка – Антоніна Арендарчук). В школі вивчали російську мову, слов'янську, читали церковні книжки. Сталевих пер не було, тому писали гусячими, а замість зошитів користувалися клаптиками паперу, який самі ж графили. Вчителями були Метлін, Скищевський, Сухозанет, Поліщук, Привула, Литвинович. Та найбільш помітною фігурою серед них був Олександр Григорович Дашкевич, син священика, чудовий педагог, краєзнавець, археолог і громадський діяч.

На початку XIXст. почалася розробка лісу. В Цумані був лісопильний завод – тартак . Він належав князю Радзивілу. Праця була важка. Плата низька, а робота непосильна, ручна. Робочий день узимку тривав по 10-12годин, а влітку ще й більше.

Продукція заводу відправлялася на експорт до Німеччини, Бельгії та інших країн. В 1913 році на заводі працювало 20 робітників, і його оборот становив 10 тис. крб на рік.

Коли розгорнувся рух народовольців, то хвиля його докотилася і на Волинь. Першим народовольцем в Цумані був Петро Григорович Дашкевич. За діяльність у цій організації він був засланий у Сибір. Звідти утік. Через деякий перебрався через кордон в Австрію. За час перебування в Цумані він читав заборонену царизмом літературу і роздавав її іншим. В 1907 році Дашкевич повернувся в Росію, в м.Пемзу, де працював лікарем. Помер в 1942 р.

В 1914 році розпочалася війна Росії з Німеччиною та Австрією. 1915 року Цумань опинилася на лінії фронту. Населення було евакуйовано в глиб України, за лінію фронту. Але згодом поверталося і почало відбудовуватись.

Польський період тягарем впав на цуманчан. З приходом радянської влади у 1939 році поступово налагоджується життя. Почала діяти лікарня, де населенню безплатно надавали медичну допомогу. Була відкрита семирічна школа з українською мовою викладання.

1940-го року селище стало центром новоствореного Цуманського району.

Раптовий напад фашистської Німеччини зірвав мирні плани. 2 9червня 1941 року Цумань окупували німецько-фашистські загарбники, встановили жорстокий порядок. Та ні розстріли, ні катування не могли зламати волю людей до перемоги.

3 лютого 1944 року Цумань був визволений від ворога. Розпочалися роботи по відновленню селища і господарств. Десятки жінок, підлітків виходили щодня розчищати руїни.

В 1946 р. запрацював деревообробний комбінат, який з колишнього князівського тартака перетворився на одне з потужних підприємств. Тут працювало 940 чоловік. Цехи оснащувалися найновітнішою вітчизняною технікою. Продукція комбінату – фанера, паркет, медичні меблі – відома не тільки в Україні, а й за кордоном. Найбільших успіхів колектив ДОКу досягнув за керівництва Петра Михайловича Котелянця. Проте після проголошення незалежності України, внаслідок живучості рудиментів старої системи, невміння нової влади орієнтуватися в складних трансформаційних процесах сповільнився соціально-економічного розвитку регіонів. Згорталося виробництво і на підприємствах Цумані.

У 1956 році поблизу Цумані, в розкішному лісі, виросли перші будівлі коопзвіроплемгоспу, який спеціалізувався на розведені сріблясто-чорних лисиць, норок, песців, фредок. Мудрий керівник Пащук Микола Микитович прославив селище далеко за межами України.

Відомим став Цуманський рибгосп.

До керівництва багатьох колективів прийшли нові люди. Так ВАТ «Цумань» очолив молодий, енергійний керівник Іван Васильович Камінський. При ньому підприємство знову почало відроджуватись.

В Цумані розташований один з найбільших в Україні держлісгоспів. Третина продукції з цуманською маркою експортується в Німеччину, Австрію, Іспанію та інші країни – директор Туревич Володимир Сергійович.

Поступово Цумань з невеличкого села на березі річки Путилівки перетворився в містечко із

сучасними будівлями, асфальтованими дорогами. В роки незалежності України в селище прийшов газ.

Окрасою селища є загальноосвітня школа, в якій навчається більше тисячі учнів, Будинок культури, Будинок дитячої та юнацької творчості, дитяча музична школа, дві бібліотеки, лікарня, Дитячий садочок, заклади торгівлі, побутового обслуговування. Духовними центрами для жителів Цумані є Церква Іоанна Хрестителя УПЦ КП , Свято-Покровська церква УПЦ.

Своєю звитяжною працею цуманчани кують ключі до щастя, добробуту і процвітання.

Наталія МІЩУК ***(с. Човниця)***

ЧОВНИЦЯ

Село Човниця входить у Завітненську сільську раду Ківерцівського району. Воно розташоване вздовж шосе Луцьк-Маневичі, в 9 км від райцентру і обласного центру за 24 км. Територія села знаходиться в зоні Полісся і в кліматичному відношенні характеризується особливостями для даної зони. Поверхня являє собою слабо хвилясту рівнину, невеликі мікрозападини чергуються з ледве помітними підвищеннями. Абсолютна висота місцевості від 190-200 м, характерна риса рельєфу – незначна відносна висота і невеличкий нахил на північ. Грунти слабо та середньо опідзолені, глеюваті. Клімат помірно континентальний.

Село розташоване серед мішаних лісів. Переважають сосна, вільха, дуб, осика. В лісах водяться козулі, вовки, лисиці, зайці, білки, куниці, дикі кабани.

Історичних документів про час заснування села не знайдено. З розповідей старожилів, назва Човниці пов’язана з виробництвом і продажем річкових човнів.

В історичних документах 1794 року згадується с.Човниця, в якій нараховувалось 10 дворів з кількістю населення 47 чоловік.

Поступово населення зростає:

Роки	Дворів	Чоловіки	Жінки	Всього населення
1794	10	23	45	47
1852	11	47	38	92
1862	10	43		81
1906	26			169
1921	127	396	413	809
1962	225			804
1965	194			829
1975	128			608
1993	156			368
1998	145	175	211	386
2007	142			385
2010	125			379
2015	167			388
2017				

Нелегко жилося човничанам практично до ХХ століття. Більшість селян були безземельні або малоземельні. Архівні документи за 1852 і 1862 р.р. свідчать, що всі землі належали поміщикові Томашевському Віталію і Томашевській Христині. Убогі хатинки з маленькими віконечками самі вже

говорили про те, як важко жилося людям. Всі сільськогосподарські роботи селяни виконували вручну. Голод гнав селян на заробітки до поміщика або далеко за океан шукати щастя. Рідна земля була мачухою і багато човничан покинули її. Виїхали в Америку Шкарлатюк Г., Андрійчук Д., Смолярчук Ж., Андрійчук П., Голуб М. та інші.

В селі розвивалося кустарне виробництво виробництво човнів, шаф, батарейок для кишенькових ліхтариків. Був млин, олійниця, селяни з навколишніх сіл привозили молоти зерно і виробляти олію.

Все необхідне для життя купувалось в приватних магазинчиках, які тоді називали лавками. Їх було три. Був і «культурний заклад» - корчма, де селянин міг в горілці втопити своє горе.

У 1920 році у будинку старого коваля Йосипа Кравчука поселився місіонер Федір Каплун, який проповідував слово боже не тільки у Човниці, але й у Звозах, Пляшево, Дубищі, Гавчицях, Озері. 26 червня 1922 року була заснована Човницька община євангельських християн. Пресвітером став Федір Каплун, диригентом і дияконом – Олександр Кравчук. Наприкінці 1923 року община була зареєстрована польською владою. Постало питання побудови будинка молитви. були заможніми господарями. Вибрали пагорб біля річки Конопельки на межі ділянок заможних господарів Олександра Кравчука і Віталія Білевича, котрі погодилися віддати місце релігійній громаді. Готліб Буссе, член Човницької общини, підготував план великої споруди, розрахованої на 700 чоловік. У 1924 році на цьому місці відбувся з'їзд всього емісійного братства. Були гості з Америки, Англії, Канади, Латвії, а також з Польщі. Пригадуючи ці події, Федір Каплун описує, що й у вісні не можна було бачити такого великого торжества Божого народу.Восени 1927 року будівництво було закінчено. Коштувало воно близько 100000 польських злотих. Молитовний дім у Човниці став місійним центром.

Населення села було неписьменне. Лише в 1925 році була відкрита однокласна школа в хаті селянина Попка Степана. Вчителями були поляки Яцковський і Здановський.

Після встановлення радянської влади на Волині у вересні 1940 року в селі відкривається початкова школа з українською мовою навчання.

Під час окупації краю фашистською Німеччиною, навчання дітей не проводилося.

"Новий порядок" окупантів приніс багато горя. Молодих людей фашисти забирали на каторжні роботи в Німеччину. Серед них: Момотюк Станіслав Назарович, Момотюк Марія Миколаївна, Майструк Іван Костянтинович, Кондрацький Олексій Антонович, Кеда Іван Антонович, Козел Ольга Іванівна, Чис Марія Тимофіївна та Нікітчик Віра. Багато односельчан йшли добровільно на фронт, прагнучи швидше вигнати фашистських загарбників із своєї рідної землі.

Багато їх не повернулися з війни. Жителі села свято бережуть їхні імена. Це: Андрійчук М.П., Гарпун І.О., Драганчук О.П., Драганчук М.Ю., Косинюк І.В., Киричук П.М., Мартинюк М.П., Кавчук М.В., Марчук В.П., Лебедич І.Д., Петрочук О.П., Смолярчук М.Д., Старчевський О.Г., Старчевський Є.Г. Смоляр М.С., Смоляр Я.С., Юркевич І.П.

Ті, хто вижив, стали народними героями, серед яких орденоносці Ярмолюк Є.М. , Андрійчук С.І., Мартинчук В., Мартинюк О., Бондарук М., Смолярчук С., Гарпун О., Кравчук І. та інші.

Перші післявоєнні роки були роками відбудови зруйнованого господарства.

Відкрилася початкова школа, яку очолив Ксенз Іван Федорович. Першими вчителями були Ксенз Неоніла Іванівна, Новак Клавдія Назарівна, Омельченко Анастасія Олександрівна, Самчук Катерина Наумівна, Переверзєв Віталій Семенович. Піонервожатою - Верньо Галина Олександрівна.

У 1948 році організовано два колгоспи «Шлях до комунізму» і «Більшовик», головами яких було обрано Данилюка С. і Кеду І. Першими колгоспниками були Нікітчик М., Данилюк М., Лебедич А., Плаксяк П., Повшук Т., Волошин І. та інші.

1954 року був перший випуск 17 семикласників місцевої школи. З вересня 1954 року директором була Бартощук Ф.С., з 1967 року – Семенюк З.І., з 1973 року – Кеда Т.Т.

З 1956 року в селі працює бібліотека, завідувачами якої були Бондар М.В., Кунц Н.С., Галас Н.І., Бардабуш В.І., Міщук В.Й., Кравчук Г.М., а з 2009 р. – Міщук Н.А.

1958 року відбулося об'єднання колгоспів «Шлях до комунізму» та «Більшовик». Головою новоствореного господарства був Кішта Клим Дем'янович. В 1963 році колгосп названо іменем Лесі Українки.

Рішучий перелом в економічному й культурному розвитку господарства наступив після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Колгоспники розпочали боротьбу за підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, запровадження науково обґрунтованої системи у веденні господарства, за високу культуру землеробства. Цьому ж сприяло забезпечення колгоспу сучасною технікою, електроенергією, що дало змогу широко механізувати трудомісткі процеси, як у рільництві, та

і у тваринництві.

Згідно з перспективним планом на п'ятиріччя в 1967 році розпочалося будівництво Викентіївської осушувальної системи. Введення її в дію дало для колгоспу імені Лесі Українки 322 га родючих земель.

У 1974 році пройшов процес укрупнено колгоспів. Так з'явилося господарство імені Свердлова, очолив його Грушкевич С.О. Сільську раду перенесли із с.Озеро у Човницю, вона об'єднала чотири населених пункти

1976 році прокладено шосейну дорогу Озеро-Човниця, з березня 1977 року курсує автобус Луцьк-Човниця-Завітне

В 1978 році з ініціативи і підтримки сільської ради в особі голови Худис Марії Кіндратівни завершилося спорудження школи.

13 червня 1987 року у школі за ініціативи та наполегливості її тодішнього директора Лукашука Степана Федоровича було відкрито кімнату-музей академіка Михайла Пилиповича Кравчука, встановлено погруддя академіка, виготовлене скульптором В.Вишняком. У 2002 році встановлено стелу на місці, де народився академік.

До 115-ї річниці від дня народження академіка Михайла Кравчука гостинно прочинила двері загальноосвітня школа І-ІІ ступеня учасникам районної олімпіади пам'яті видатному вченому.

У жовтні 2017 року уКиєві, Луцьку та Човниці пройде Міжнародна конференція, приурочена 125-ій річниці від дня народження Михайла Кравчука.

Клубним культосвітнім закладом вже багато років завідує талановита, обдарована, творча, закохана у свою працю Лойко Оксана Олексіївна. Довгі вечори проводять у клубі сельчани різних професій, заклад повниться талантами, в результаті чого став популярним, знаним

Пишаються човни чани односельчанами: Надворською Христиною Феофанівною, професором одного з ВНЗ Вінниці; Кедою Юрієм Миколайовичем, який закінчив Київську сільськогосподарську академію, працював на різних керівних посадах, був представником Президента в Прилуцькій райдержадміністрації на Чернігівщині; офіцером-пілотом Хомичом Іваном Миколайовичем, Андрійчуком Миколою Степановичем, який працював кореспондентом обласної галети «Волинь». Тішив односельчан своєю майстерністю художник Паушук Віктор Іванович. До 110-ї річниці від дня народження М.П.Кравчука він організував виставку своїх полотен. Милували око не тільки пейзажі, етюди, а й портрети М.П.Кравчука, Лесі Українки, Т.Г.Шевченка…

Пісня про Човницю

Слова Оксани Лойко, літературна обробка Надії Корнійчук.

На Волині село, там домівка моя,
Така рідна і ніжна для серця.
Всюди щебет птахів, чути спів солов'я.
А село моє Човниця зветься.

Човниця, Човниця – гавань моя,
Цвіт калиновий і спів солов'я,
Рідне село, як люблю тебе я,
Мила колиско і мрія моя!

І як доля закине кудись, - повернусь.
Бо життя джерело не зміліє.
Я прилину журавкою і пригорнусь.
Ти теплом мене знову зігрієш.

Тут великого вченого зірка зійшла,
Що в сибірських снігах десь загинув.
Прихилюся-схилюся до твого чола,
Бо ти гордість моєї країни.

Тут на світ народилась і в серці несу
Цвіт вишневий і гроно калини.
Я люблю твою ширість, тепло і красу.
Своє рідне село не покину!

Ростислав МОРОЗЮК *(Полтава)*

ХОРЛУПИ

Місцем заснування села став півострів серед непрохідного болота, що утворилося притоками річки Конопелька у її верхів'ї. На півострові була висока гора, покрита лісом. Тепер тут ферма, а вигляд місцевості дуже змінився.

Перше поселення виникло і започаткувало село, де і тепер є вулиця Середня, розміщена на високому місці неподалік півострова. Коли копали траншеї для будівництва корівника у 1950 році, то виявили давнє поховання, що підтвердило місце заснування села та дало привід для роздумів і спогадів старожилам про його минуле.

Назва села походить від Корлупи, Королуп, Хорлуп, Хорлупи. В навколишніх лісах було багато різних порід дерев, з яких лупили кору (дерли лика), а продавали в Олиці на торговищі лика і постоли. Відомо, що це взуття закуповували тут для спорядження княжого війська.

Олександр Цинкаловський пише, що село згадується у XV столітті, коли князь Лев Свидригайло надає Хорлупи разом із селами Новосілки, Бакорин, Покащів православним владикам Луцька Острозьким. Волинський князь Лев Свидригайло князював у 1430-1452 рр., прихильно ставився до православних і надавав у володіння єпископа багато містечок і сіл Волині.

В XVI столітті на півострові серед болота був земляний оборонний замок, на місці якого у XIX столітті збудовано палац поміщиків. Багато оборонних замків і різних укріплень будувалося населенням для захисту від татаро-монгольської навали, котра продовжувалася впродовж багатьох років, спустошуючи край. В Хорлупівському замку було 3 гармати відлиті, 2 залізні, 56 рушниць, 20 гаківниць. До замку належали села Новосілки, Бакорин, Покащів, з яких складався обронний гарнізон. Уся зброя належала владиці Юрію Борзобогатому.

З цього випливає, що перша згадка в історичних джерелах про село Хорлупи (середина XV століття) - не його початок заснування. А засноване воно багато раніше, в середині XIII ст. під час татаро-монгольської навали.

За два століття село набуло такого розвитку, в якому його князь Лев Свидригайло передав Острозьким.

Щоб вигідно з'єднати східні і західні краї Волині, сприяти розвитку торгівлі, через Хорлупи будується дорога, що вела з Клевані через в'їзну браму в Олиці, понад Оликою, через села Дідичі, Одеради, Покащів, Хорлупи і до Луцька

В 1574 році містечку Хорлупи надається магдебурзьке право, як досить розвиненому в ту пору населеному пункту. Шлях через село приносив прибутки місцевій владі.

Хорлупи згадуються (П.М. Сас «Феодальні міста України») в 1562 році, коли купець Яськo Стецкович підписав контракт з Луцьким єпископом Марком Журавницьким щодо побудови заводів для випалювання попелу (поташ) під містечком.

В 1564 році був водяний млин. Всі жителі мали у своєму володінні худобу. Найбільше її мали бояри, котрих у Хорлупах проживало 3 сім'ї, а також священик.

Згадується містечко і в акті від 22 червня 1565 року. Хорлупи на ту пору, порівняно з іншими селами, було привабливе своїм розвитком і розташуванням на важливому шляху. Його примітили Олицькі князі Радзивілли, котрі володіли Оликою, навколишніми селами та лісом навколо Цумані, в результаті чого 25 березня 1574 року відбулася зміна власності містечка Хорлупи від церковної Луцької єпархії до приватної князів Радзивіллів.

Середина XVII століття була ознаменована важливими подіями поблизу Олики, котрі не обминули навколишні населені пункти. 30 серпня 1648 року місто було зайнято козаками на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким. Полковник Іван Богун 14 червня 1651 року оточив Олику.

Жителі навколишніх сіл брали активну участь у повстанні Северина Наливайка.

Олиці надали магдебурзьке право у 1564 році. Містечка Олика й Хорлупи в певний період мали однаковий розвиток, але з часом, завдяки Радзивіллам і великому ярмарку, поселенню євреїв, які сприяли розвитку торгівлі, Олика набула вищого рівня, порівняно з іншими селами і містечками навколо неї.

Після польського повстання проти Росії селом заволодів князь Зигмунд Мілевич – учасник цього повстання. Родина Мілевичів володіла маєтком до 1939 року. За Мілевичів було добре розвинуте господарство, в якому працювали жителі села і ті, що проживали в «двораках» (будинки для робітників, що належали власникам маєтку). Усім, хто працював в маєтку, поміщик надавав по 0,25 га присадибної

землі, забезпечував дровами, кормами для худоби; оплачував працю так, що і сім'я забезпечувалася всім необхідним для прожиття. Ніхто не знав, що таке крадіжки, і люди не проявляли невдоволення власникам маєтку (їх нащадки живуть і тепер в селі). В ту пору в Хорлупах було 106 дворів, 832 православних жителів, 220 католиків, 4 протестанти, 38 євреїв, 3 караїми.

З селом пов'язало свою долю три покоління священиків Васькевичів, котрі були на парафії з 1800 по 1920 рік.

Село Хорлупи, як і інші села старої Волині, були в складі Галицько-Волинської держави, Литовсько-Руського князівства, Речі Посполитої, а за Російської імперії належало Дубнівському повіту Олицької волості. Місцева влада знаходилася в містечку Дубно, що засвідчували церковні документи, земельні справи. і т.п. На жаль, архів за гітлерівської окупації було знищено. Так зникли сліди важливих подій в селі Хорлупи, котрі відновлено з розповідей старожилів.

На початку XIX століття в село прибувають нащадки козацьких родин, що змушені були покинути місця свого проживання через скасування козаччини. Ці люди пронесли через XIX і XX століття в селі дух вольності і відданості православній церкві, котру берегли і підтримували.

Маніфестом царя від 19 лютого 1861 року було скасовано кріпосне право, в результаті чого в селі утворилася вільна селянська громада, котра жила за принципом місцевого самоврядування і обрала старостою села Кирила Вітковського, що походив з давніх вільних селян. Служив він громаді довго і вірно, мав освіту – закінчив Дубнівську 4-х класну школу.

У 1883 році в селі було побудовано церкву на честь святого Василія Великого. Храм служить людям до цього часу. Крім того, за клопотанням старости, на кошти держави поряд з церквою було збудовано нову світлу і простору школу. Такої не було в жоднім із навколишніх сіл. Вона довго служила селянам. Приміщення її ще й досі стоїть. Розпочали навчання у новій школі у 1913 році і велося воно тільки російською мовою.

В 1914 році розпочалася війна росіян з німцями і австрійцями. Фронт докотився і до Олики. Війна посилила революційні події в Росії. В 1917 році Україна домоглася права на самовизначення, утворила тимчасовий парламент – Центральну Раду, поступово міста і села почали визнавати нову владу. Хорлупівчани повертались до свого села.

В березні 1917 року в Луцьку була скликана Українська Громадська Рада, куди ввійшли українські національні організації. Разом із цим більшовики утворили військово-революційний комітет, котрий вимагав конфіскувати майно великих торгових фірм і розподілити сільськогосподарські угіддя, знаряддя, худобу, що належало великим землевласникам. В ту пору у Хорлупах розпочали ділити майну маєтку Мілевичів. Організаторами були селяни. З приходом у село польських військ їх було страчено.

Коли прийшла в село більшовицька армія, то було донесено на священика Іларіона, в результаті чого його було порубано шаблями у селі Романові більшовиками. Поховали його біля церкви. Дружина священика виїхала у Грецію до сина, котрий раніше був офіцером УНР.

За договором 18 березня 1921 року між Польщею і Радянською Росією Волинь відійшла до Польщі і майже 20 років була в складі II Речі Посполитої. В селі було відкрито школу, де навчались польською мовою. В 1923 році в Хорлупах утворилася «Просвіта» (в архіві зберігається прохання сільського осередку до повітової «Просвіти» направити в село вчителя української мови).

Селяни вирішують перейти господарювати на хутори, протягом 1925-1929 років було проведено землевпорядкування, і селяни без будь-яких конфліктів перейшли жити на свої земельні ділянки. Кожен будував хату і інші будівлі на власній, окремо виділеній ділянці землі.

В 30-ті роки в селі утворюється ОУН, один із жителів села – студент Львівського торгового ліцею роз'яснював своїм товаришам і жителям села про необхідність великої боротьби за самостійну Україну. Ця ідея була близька жителям і вони її сприймали близько до серця, свідома молодь стала активно підтримувати ОУН. Створюється Українська військова організація (УВО) з числа молоді села.

В селі також утворився філіал кооперативу, що приймав молоко від населення і продавав промислові товари.

В 1939 році, коли розпочинається війна гітлерівської Німеччини з Польщею, багато жителів села були в Польській армії і дорога додому для них пролягала через німецькі концтабори, роботу на шахтах, заводах та в господарствах бауерів.

Поміщик покинув добре розвинене господарство і зник. На місці його маєтку відразу було організовано державне господарство, керувати яким доручили голові місцевого кооперативу, випускнику Тростянецької сільськогосподарської школи Дорофію Гнатовичу Вітовському. В селі почала діяти місцева влада, котрою керували колишні члени КПЗУ.

У великій тривозі селяни переживали війну, багато з них загинуло першого її дня. Люди розібрали своє майно, забране в колгосп – коні, вози, упряж, реманент. Але нормально селяни господарювати не змогли через постійні облави німецьких солдат, що змушувало селян лишати господарство і ховатися в безпечних місцях. У великій тривозі дочекалися звільнення від окупантів 5 лютого 1944 року. Бойових дій на території села не було.

Всіх придатних до служби чоловіків нова радянська влада до кінця лютого призвала до армії. Багато селян не повернулося додому. Біля вісімдесяти чоловік загинуло на фронті, в основному – в болотах Прибалтики. Ті, хто залишився в Хорлупах,а це люди похилого віку і діти, засіяли частину землі, щоб було хоча б чимось прохарчуватися.

По закінченню Другої світової війни солдати почали повертатися додому, вижившии страшне лихоліття. Люди почали господарювати на своїх землях, а на панській землі було так зване підсобне господарство, яке в 1947 році перетворилося в колгосп «Іскра», до якого входила лише частина селян, решта притримувалися власної господарки. Першим головою колгоспу був Веремчук Микола Степанович. Голови колгоспу часто мінялися.

В перші післявоєнні десятиріччя було важко працювати, так як переважала в основному кінно-ручна праця. Потім, в кінці 50-х років і на початку 60-х років все більше і більше в село почало поступати техніки. Був період, коли було 32 трактори, 24 автомобілі, 5 зернових, 4 бурякових, 2 картоплезбиральних комбайни.

За 50 років існування колгоспу майже 25 свого життя і творчої нелегкої праці віддав йому Йосип Михайлович Панчук. Завдяки згуртованим довкола себе фаховим спеціалістам та працьовитим людям, занедбане господарство Йосип Михайлович вивів в передовий колгосп «Комунар».

Саме в цей період йшло масове будівництво сільськогосподарського, соціально-культурного призначення. Масово будувалися люди, зселялися з хуторів. Їм надавалась допомога транспортом, будматеріалами, спеціалістами.

В село прийшло радіо, електрика, газобалонні установки, а в 1976 році встановлено автоматичну телефонну станцію на 50 телефонів, а ще через декілька років завершено будівництво шосейної дороги Пальче-Хорлупи-Покащів-Олика, що дало жителям села без будь-яких проблем доїхати до районного і обласного центрів автобусами. В колгоспі вирощували зернові: пшеницю, ячмінь, овес, сіяли гречку, цукрові буряки, ріпак, кукурудзу. Садили картоплю. Вирощували високі врожаї цих культур. Була огородня бригада, яку довгий час очолював бригадир Лівак Петро, пізніше – Наумко Тетяна.

Працювала пилорама, була розбудована тваринницька ферма – великий свинокомплекс в с.Хорлупи, молочно-товарна ферма в с.Пальче. В результаті об'єднання сіл в один колгосп стало розвиватися вівчарство.

Гордістю колгоспу є працьовиті люди. Найкращі із них занесено книгу передовиків сільського господарства, які нагороджені орденами і медалями за високі досягнення у праці. Серед них: доярки Вишневська Г., Грига Є., Олійник Л.; свинарки Сергійчик Н., Бондарчук Н.; буряководи: ланкова Свидина Є., Обушенко Є., Чернацька С., Сосницька Г.

Село розбудовувалося. Побудовано новий медпункт, бібліотеку, у 1971 році – школу, будинок культури, побуткомбінат, дитсадок, поштове відділення, ощадкасу, новий магазин.

Першим головою сільської ради був Вітовський Іван Степанович. Сільрада знаходилася в селі Пальче. В 1998 році було збудовано нове приміщення контори колгоспу, туди було переведено сільську раду, яку очолював Чернацький Іван Гаврилович, секретарем була Галина Іванівна Футрук. Пізніше, з 1988 року колгосп очолив Гуров Анатолій Іванович.

На високому рівні була художня самодіяльність. Завідуючою клубом працювала Чернацька Ніна Сизонівна, яка внесла великий вклад в культурне життя села. Створили великий хор, який успішно виступає і до цього часу. Учасниками хору були вчителі, спеціалісти сільського господарства, колгоспники. Цим високохудожнім колективом керували О.Станкевич, А.Михайлов, Д.Гламазда, а нині – А.Кравчук. У 2003 році хору було присвоєно звання «народного».

Крім того, у будинку культури створено квартет «Доля» у складі Новіцького А., Новіцької В.,Щербачука В., Мисковця Ю. Їх запрошують виступати у різні куточки України, на різні урочисті події. Був духовий оркестр.

У новому будинку культури художнім керівником був Новіцький Анатолій, а ведучим вечорів, диспутів, весіль - талановитий гуморист Пахолок Віктор. Ківерцівські Хорлупи знамениті завдяки місцевому традиційному дійству – фестивалю «Приймацька Січ».

Тут живуть, творять і збагачують історію талановита молодь та працьовиті люди. Та все ж бажає

воно бути кращим, особливо його центр. Є ще багато невирішених проблем.

Становлення нової Незалежної України давалося нелегко, але жителі села усвідомлювали, що це тимчасові труднощі. І з року в рік село знову почало відновлюватися. Люди почали працювати на землі на своїх паях. Частина людей здала свої паї фірмі ТзОВ «Луцькагротех».

Почали утворюватися фермерські господарства. Так, на даний час діє два фермерських господарства «Віра» – Слушаєва Віктора Васильовича та «Козацьке» - Сапіжука Олега Миколайовича.

8 червня 2005 року в с.Хорлупи завершено будівництво вуличних газопроводів, а 17 лютого 2007 року голубе паливо загорілося в перших оселях.

Щедрою виявилася Коляда для мешканців Хорлупівської сільської ради. За кілька днів до 2009 року у с.Пальче «оживили» дитячий садочок, що пустував з десяток літ. А в Хорлупах перші колядки та святкові віншування теж прозвучали під час новосілля. Селяни віддали частину своїх майнових паїв, аби колишню колгоспну контору силами громади та коштами благодійників перевтілити у соціальний центр, де розташувалися сільська бібліотека, медичний заклад, опорний пункт для дільничного міліціонера, кімната урочистих подій та власне сільська рада.

Самі хорлупівчани своє село називають революційним. Мовляв, тут першою було створено партійну організацію, першими організували колгосп. Першими вони й зазнали краху… Словом, населений пункт крокує в ногу з часом й одним із перших нині повертається до цивілізованого життя.

Олеся НАЗАРЧУК, Микола ШУЛЬСЬКИЙ *(с. Брестяне)*

БЕРЕСТЯНЕ

Берестяне (Берестяни) – село, центр сільської ради, розташоване на сході Ківерцівського району за 47 км від районного центру. Найближча залізнична станція – Цумань. Загальна площа – 291 га, населення – 1021 чоловік.

Кожна людина, яка любить свою Батьківщину, яка є патріотом, повинна знати історію на тільки своєї держави, а й краю, себе і свій родовід. Що ж до історії нашого села, то вона сягає глибини X ст. Впродовж 1983-1994 рр. Волинською експедицією інституту суспільних наук АН УРСР досліджувалися давньоруські курганні могильники в урочищі Майдан і Сермен (Сермен в перекладі означає «місце тризни»). Керувала експедицією кандидат історичних наук Гупало Віра Деоназівна. Проведені були охоронні розкопки в урочищі Голови і Перетік.

В урочищі Майдан було досліджено вісім курганів, а в урочищі Сермен – одинадцять. Насипи курганів складаються з переважаючого шару субпіску, незначного шару піску. В окремих випадках зафіксовано залишки поховального дерну. Кожен курган оточений кільцевим ровиком. На могильниках простежено обряд тілопокладання. Померлі лежали на рівні давнього горизонту, на спині у витягнутому положенні головою на захід (в одному випадку – на схід). Подекуди під тілом зафіксовано підсипку з попелу. В похованнях знайдено речовий інвентар: фрагменти залізного ножа, шило, серп, бронзова пряжка ліроподібної форми, бронзовий перстень, керамічний посуд, срібні колти, надскроневі кільця, намисто. В жіночому похованні виявлені гарні срібні колти і сердолікове намисто, яке було у всіх жіночих похованнях, часто в головних уборах. Колти більш подібні до скроневих прикрас так званого темпельородського типу і виробами великоморавського мистецтва. Проте прямі аналоги не відзначені.

Місяцеподібні колти з могильника біля с.Берестяне на даний час – це єдина і унікальна знахідка подібних прикрас на Волині.

Кандидат історичних наук, археолог Гупало Віра Деонізівна стверджує, що населення в урочищах Майдан, Сермен, Голови, Перелік існували в X-XII ст. Люди скоріше всього прийшли з під Берестя (сучасний Брест). Тому що лише під Брестом такий був поховальний ритуал, як і в цих урочищах. Люди з Берестя називались берестяни. Можливо, це і стало основою першої назви нашого села - Берестяни.

Сучасна територія села заселилася на початку XIII ст. В урочищі Чверті знайдено татарські наконечники до стріл, які дають змогу стверджувати, що люди втікали від татаромонголів і ховалися за болотом. А так, як ця територія була захищена із заходу і північного заходу болотом, то люди втікачі ховалися в безпечних місцях. Захопивши Київ в 1240 р., загарбники йшли на Володимир (сучасний Володимир-Волинський) і пройшли нашою територією.

Існує друга версія походження назви села. Доктор філологічних наук Шульгач Віктор Петрович пов’язує її з тим, що тут росло багато березового лісу.

Далі історія нашого села потребує дослідження. Перша письмова згадка датується 1555 роком, коли Берестяни було дане у посаг Катерині Іванівні Вишневецькій. Вишневецька продає село князю Ходкевичу. Трохи пізніше його купують князі Радзивілли. Згодом, село – власність князів Острозьких. У 1856 р. на кошти Князя Януша Радзивілла і прихожан будується церква «Різдва Пречистої Богородиці Діви Марії». В ці роки село мало різну кількість димів. Коли село отримала в посаг Вишневецька К.І., то було тут 19 димів. Потім в селі нарахували 47 і 69 димів. Під час першої світової війни церква в селі була спалена, в 1924 р. знову побудована. У 1962 р. був наказ влади розібрати церкву і в 1979 р. її розібрали на дрова. Відродилася 1994 року.

У 1895 р. польський купець Бльох купив в князя Радзивілла 1500 га лісу і почав будувати залізницю від села Берестяни до м. Оржев (під Рівнем). Ця залізниця для купця мала велике значення, так як по ній вивозився ліс для деревообробного заводу, який був у м.Оржеві.

У 1830 р. купцями-євреями був побудований в урочищі Гута (Радзивілова земля) скляний завод, який був куплений польським паном Станіславом Вількушевським. Для полегшення управління заводом Вількушевський з Польші привіз два братових сина Зігмунта і Альвельса Вількушевських.

На цьому заводі працювало більше 1000 селян-батраків різних національностей: євреї, німці, українці, поляки і росіяни. Тут знаходили собі роботу селяни зі своїми сім'ями сіл Берестяни, Цумань, Карпилівка, Скреготівка. На заводі вироблялося скло для прикрас панських маєтків, яке запаковувалось і відправлялось кіньми до найближчої залізниці – станції Клевань.

Важким тягарем лягли на плечі селян податки. Так, за десятину орної землі платили 10 злотих, за вівцю чи козу - 6, за свиню - 8 злотих. Разом з тим селян примушували відбувати інші повинності. Так було до Першої світової війни 1914 року.

Під час війни через с.Берестяни проходила лінія фронту з глибоким окопом, який тягнувся вздовж села, де стояли війська. Населений пункт декілька раз переходив з рук в руки. Під час війни дітей, жінок австрійські власті вивезли в Торчин і навколишні села. Але деякі жителі і багато жител були знищені під час боїв між австрійцями і частинами армії генерала Брусилова.

В 1915 році був частково спалений завод пана Вількушевського в урочищі Гута. Зігмунт Вількушевський наказав розрубати котел і вивіз більш потрібне обладнання до Польщі.

Було ще лісництво. За відповідний патент люди могли в лісі збирати ягоди і гриби. Без нього – заборонялось.

В 1930 році село ввійшло до Силенської гміни Луцького повіту з загальною кількістю жителів – 691 чоловік.

В 1939 році жителі знову постраждали (примусова колективізація), коли радянські війська перейшли кордон Польщі і приєднали нашу територію до Радянського Союзу. Влада СРСР прагнула створити колгосп. Створили в Берестянах, дали йому назву «Червоний шлях», а головою обрали Мазуна Пилипа Романовича. Добровільно в колгосп віддавати своє майно ніхто не хотів. Після Другої світової війни, в 1949 році, колгосп уже імені Чапаєва відновив діяльність. Селяни бунтували. Тих, хто не хотів йти у колгосп, часто штрафували, не давали пасти худобу, і тому підневільно змушені були йти в комуну.

Багато лиха жителям села принесла і Друга світова війна. З перших років війни почалась демобілізація на фронт. Першими пішли Бощевич Павло Артемович, Шульгач Карпо Хомович, Чайка Гнат Лук'янович, Грицуня Дмитро Семенович.

Жахливі дні почались у людей, коли село 21 листопада 1943 спалили окупанти. Людям прийшлося жити в землянках, у кого були родичі в сусідніх селах - йшли до них. Чоловіків, які залишились, забрали на фронт у 1944 році. Жорстоко з ними поводились, тому що радянська влада вважала зрадниками, прислужниками німців. Їх кидали на передову, а за ними йшли «загороджувальні загони». Йди першим на ворога, а ні – то вб'ють ззаду свої. Біля села діяли загони червоних партизанів Медведєва, Прокопюка, Галицького.

У післявоєнний період, період відбудови зруйнованого, головами колгоспу були Мазун Пилип, Кальков Тихон, Чайка Гнат, Назарчук Павло, Примерзеть, Богінський. З 1953 року - Потов Костянтин Костянтинович. Він пропрацював 15 років. Потім головувалиТатарчук, Лінник Петро Миколайович, Мацюк Микола Трихонович, Гонта Володимир Федорович, Любчик Р.С., і останнім головою був Ходорчук Василь Петрович.

В 2000 році колгосп розпався. Деякі селяни забрали свою земельну частку (пай) і господарюють самостійно, деякі віддали свою землю в оренду Ходорчуку В.П.

В Берестянах є підприємці Мазун Петро Федорович, Шульгач Сергій Несторович, Ходорчук Георгій Степанович, Войтович Володимир Іванович.

Головами сільської ради були Рябчун Нестер, Рябчун Олександр, Свинарський Федір, Грицуня Андрій Іванович, Шпорук Михайло Олексійович, Папежук Надія Федорівна. На даний час Берестянський сільський голова – Гусак Василь Григорович.

Школа в с.Берестяни бере початок з того часу, коли побудували церкву. А побудували її в 1859 році на кошти прихожан і князя Радзивілла. При церкві була створена школа грамоти. З 1927-1928 рр. розташовувалася в хаті заможного селянина Папежука Івана (Патерчука). Він виділив дві кімнати, де вчились діти чотирьох класів у дві зміни. Вчителями були Леонід Коляда і Ядвіга Маяковська. Вчили і українських дітей і польських. По четвергаг приїжджав священик з с.Сильне і вчив «слово Боже». Під час війни хата Папежука Івана була спалена і навчання припинилося.

Після війни в 1945 році школа була відкрита в хаті, яка вціліла після 21 листопада 1943 року (саме тоді спалили село і залишилось декілька хат). Це була хата виселеного Сілівея. Приблизно в 1948 році школу перенесли в спорожнілу частину хати одного з поляків, який виїхав. Вчителями були Дейнека Євдокія Ананіївна і Логійко Євдокія Яківна.

В 1949 році в селі була побудована семирічка. Директором школи була Логійко Євдокія Яківна. Вчителі, які тут працювали, були прислані із Східної України. Відпрацювавши декілька років, більшість з них виїжджали. З 1958 року школа стала восьмирічною. Директорами працювали Коваленко, Білошицький, Шевченко Катерина Іванівна, Сільванюк Євген Іванович, Манько Іван Тимофійович, з 1969 року – Пархомюк Олександра Петрівна. А з 1987 року і на даний час директором школи є Шульський Микола Володимирович.

В 1992 році відповідно до рішення сесії від 03.06.1992 р. №9/10 школу реорганізували з неповної середньої в середню загальноосвітню. Першою випускницею нашої школи, яка здобула вищу освіту, закінчила Луцький педагогічний інститут, була Грицуня Катерина Федорівна.

Випускниками школи є знані люди не тільки Волині, а й в Україні. Це Стрільчук Микола Володимирович, Шульгач Віктор Петрович. Стрільчук М.В. працює у Києві в Інституті ядерної фізики. Шульгач В.П. – доктор філологічних наук, працює в Інституті мовознавства НАН України, видав ряд науково-популярних книг, де пояснює назви наших міст, сіл, річок, озер.

Валентин ОКАПІНСЬКИЙ ***(Ківерці)***

КІВЕРЦІВСЬКІЙ ДИТЯЧІЙ МУЗИЧНІЙ ШКОЛІ – 55

Ківерцівська дитяча музична школа була відкрита у 1961 році наказом № 100 обласного управління культури. Після проведення набору на початку навчального року її контингент складав 59 учнів, які навчалися грі на баяні, фортепіано, духових інструментах, скрипці.

Першими викладачами були Єрмаков М.П., Цикун В.Н., (баян), Нікопольська З.Д., Макарова (фортепіано), Яцинич Я.С. (духові інстр.), Каналош А.А. (скрипка).

За період діяльності закладу тут працювали прекрасні педагоги Ставський А.Т., Бєляєва Т.В., Валігура Л.С., Романюк Є.Є., Слатінін В.А., Корзун А.П., композитор Батенчук Я.Д., Саканія А.Ф., Змієвська В.С.

З перших років свого заснування школа приймає активну участь в культурному житті міста: лекції-концерти у загальноосвітніх школах, бібліотеках, на підприємствах , в сільських клубах.

За час роботи школи її закінчило 782 випускники, з них - 80 продовжили навчання і працюють у різних творчих колективах та на педагогічній ниві.

Нині у закладі працює п’ять відділів: фортепіанний, народний, струнно-смичковий, відділ духових та ударних інструментів, теоретичних дисциплін. Працює 30 педагогів: чотири викладачі вищої категорії, з них два викладачі-методисти, та сім викладачів першої кваліфікаційної категорії. Контингент – 228 учнів. На базі школи відкрито класи духових інструментів в селах Озеро та Муравище.

Викладачі и прищеплюють учням любов до музики, до української національної культури. Учні, опановуючи гру на різних музичних інструментах, вивчають твори української музичної класики та твори сучасних композиторів. Велика увага приділяється вивченню світових класиків на уроках спеціальності та музично-теоретичних дисциплін.

Колектив демонструє високий рівень майстерності на Всеукраїнських та обласних конкурсах, концертах різних рівнів. Неодноразово приймав участь у звітних концертах Волині в палаці «Україна».

Відділ фортепіано.

З часу заснування школи творчо працює відділ фортепіано, традиції якого формувались та примножувалися кількома поколіннями викладачів. навчається 78 учнів. Роботу забезпечує 9 викладачів. Одним з перших викладачів-піаністів була Саканія А.Ф., яка очолювала відділ та більш як п'ятдесят років, передавала учням свої знання. У 70-х роках до когорти викладачів відділу приєднується випускниця школи Дахно Н.В., яка з 1977 по 2002 рік очолювала його та продовжує працювати на даний час.

Працюють фахівці з великим досвідом роботи: Шалімо Г.П., Дахно Н.В., Тьохта А.Л.,яка з 2002 року очолює відділ.

Поряд з досвідченими педагогами працюють молоді педагоги. Всі вони є випускниками школи: Жуєвська Я.Б., Савицька А.Г., Бандура О.П., Демчук Т.О., Венцак Є.І.

Фортепіано – універсальний інструмент, здатний відтворити повноцінні художні образи. Разом з тим духові, струнно-смичкові, окремі народні інструменти, вокалісти потребують акомпанементу. Викладачі відділу фортепіано допомагають забезпечувати повноцінний навчальний процес на інших відділах концертмейстерством. Так, свого часу П'ятничко В.А. акомпанувала хору учнів школи, Дахно Н.В. – працювала концертмейстером на відділах струнно-смичкових та народних інструментів. Тепер концертмейстерами є : на відділі струнно-смичкових інструментів Жуєвська Я.Б. та Савицька А.Г., на відділі духових інструментів – Тьохта А.Л. та Мельничук О.М.

Народний відділ.

У липні 1961 року на відділ баяну було зараховано 26 учнів. Першими викладачами були Цикун В.Н., Єрмаков М.Ф., Корбут В.В. З часом, крім навчання грі на баяні, відкрилися класи домри, акордеона, цимбал, бандури, пізніше - клас гітари, який з часу відкриття і до сьогодні веде Шило Д.В. Відділ баяну трансформувався у відділ народних інструментів. У різні часи тут працювали педагоги Штукалюк Х.І., Штець І.А., Недоліз В.П., Корзун А.П., Прус Г.А., Колотиліна Н.В., Бочкай Л.С., Райчук З.М., Куцик Й.Я., Куц О.С., Васильчук О.М.

На даний час працює 6 викладачів. Успішно презентують школу на обласних конкурсах (конкурс баяністів-акордеоністів, конкурс виконавців на струнних щипкових інструментах) та Всеукраїнських конкурсах (імені А. Онуфрієнка, конкурс за програмою УФК «Нові імена України», регіональний конкурс «Барви Полтави») викладачі Марценюк В.А., (гітара), Павлюк О.П. (баян), Мартинюк В.А. (сопілка, най). Щирими оплесками глядачі зустрічають виступи ансамблю гітаристів (Марценюк В.А.) та ансамблю бандуристів (Подоляк Г.Я.), солістів-сопілкарів.

Духовий відділ.

Клас духових інструментів було створено 1 вересня 1961 року. Першим викладачем був призначений Яцинич Я.С. З часом кількість бажаючих навчатись грі на духових інструментах збільшувалась, тому на роботу приходять нові викладачі. У 1969 році був прийнятий на роботу Валігура Л.С., який вніс великий вклад у розвиток класу духових інструментів та створив духовий оркестр школи.

Поповнили ряди викладачів-духовиків випускники школи Романюк Є.Є., Слатінін В.А., М.О., Мартинюк В.А., Квят М.О.

Сьогодення відділу духових та ударних інструментів - це згуртований педагогічний та учнівський колектив. Очолює його Вигнанець О.Є. Працює 5 викладачів, з них 2 викладачі-методисти. Навчаються гри на флейті, кларнеті, саксофоні, гобої, трубі, валторні, тромбоні, тубі та ударних інструментах 48 учнів. Вихованці є постійними учасниками та лауреатами обласного конкурсу виконавців на духових та ударних інструментах імені А. Тиможинського та Всеукраїнських конкурсів та фестивалів «Його величність кларнет» (м.Чернігів), «Сонячні кларнети» (м.Житомир), виконавців на духових інструментах імені В.Старченка (м.Рівне).

На відділі створено кілька ансамблів: квартет кларнетистів (В.Мартинюк), квартет тромбоністів (О. Вигнанець), ансамбль дерев'яних духових інструментів (В. Мартинюк), диксиленд « Діти джазу» (О. Вигнанець).

Родзинкою відділу є духовий оркестр під керівництвом В.Окапінського, який є лауреатом обласного огляду-конкурсу духових оркестрів. Жодне свято, як колись, так і тепер, не проходить без виступу духового оркестру.

Багато випускників продовжили навчання та закінчили або навчаються у різних навчальних закладах: Національній музичній академії імені П.І.Чайковського, Одеській консерваторії, Волинському державному училищі культури і мистецтв, інших вищих навчальних закладах системи Міністерства культури.

Відділ струнно-смичкових інструментівю

З перших днів відкриття школи одне з чільних місць зайняв відділ струнно-смичкових інструментів. Традиції скрипкового мистецтва заклали Каналош А.А., Якубова М., продовжили Неміш І.М., Малоярова В.П., Кушнірьова С.Д., Грисюк В.С.

За роки існування школи на відділі діяли творчі колективи. Засновником ансамблю скрипалів був Неміш І.М. Його послідовником була Грисюк В.С., за часів керівництва якої ансамбль був учасником республіканського конкурсу «Сонячні кларнети». Протягом багатьох років колектив очолює Шевчук Л.С.

Відділ пишається камерним ансамблем, незмінним, високопрофесійним керівником якого є Валігура Л.Л.

Наймолодший колектив – ансамбль віолончелістів, керує яким Сень О.В.

Сьогодні на відділі працюють викладачі – випускники школи Шевчук Л.С. (зав.відділом), Валігура Л.Л., Федорук Р.В., Сень О.В.

Відділ струнно-смичкових інструментів дав путівку в мистецьке життя багатьом з своїм вихованцям, які продовжили своє навчання у вищих навчальних закладах. Ми пишаємось Грисюк В.С., яка є нині директором Луцької музичної школи № 1 імені Ф. Шопена, Савицькою С.Л., Туровською Л., (Луцька ДМШ №3), Васильчук О. (Луцька ДМШ №1), Джигалюком М. (соліст Київської філармонії), Бас І. (обласна філармонія). І наданий час багато випускників продовжує навчання у Волинському державному училищі культури і мистецтв.

Відділ музично-теоретичних дисциплін.

Клас музично-теоретичних дисциплін був створений після першого набору у 1961 році. З учнів школи скомплектували 17 груп по сольфеджіо. Першими викладачами стали Ставський А.Т., Михайлов А.С., Батенчук Я.Д., які присвятили все своє життя становленню та розвитку музичної школи.

Протягом 60-х і 70-х років у школі працювали Мельничук С.Ф., Тіммерман Є.А., Панчішна Ф.Ф., Панасюк В.Г., Бербець В.В. Пізніше ряди викладачів школи поповнили її перші випускники: Кондрацька А.М., Солодка Т.П., Іващенко А.О., Кисіль Н.В.

Сьогодні працюють три викладачі-випускники Ківерцівської дитячої музичної школи: Левковська Г.М. (ав.відділом), Левчук Л.А., Кудацька Н.О.. Бойко Т.В.

Учні школи демонструють хороші результати на конкурсах музично-теоретичних дисциплін, при вступі до Волинського державного училища культури і мистецтв імені І.Ф. Стравінського, Луцького педагогічного коледжу (музичний відділ) та до інших навчальних закладів.

Викладачі є постійними учасниками творчих колективів (хорова капела «Просвіта», жіночий аматорський ансамбль «Свічадо»), які намагаються розкрити душу дитини і вкласти в неї те прекрасне й чарівне, що несе в собі музика.

Катерина ОСТАПЕНКО *(Луцьк)*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛИЩА КІВЕРЦІ У ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1944-1953 РР.)

У непростій, нерідко драматичній історії Волині свою нішу займає історія її живої клітинки, її невід'ємної складової частини – Ківерцівщини. Об'єктом історіографічного дослідження є наукові праці вітчизняних істориків, місцевих краєзнавців, документи партійних і державних органів, публікації в «Радянській Волині» і на сторінках Ківерцівської районної газети «Ленінський шлях» за 1946-1953 роки.

Висвітлення історії міста Ківерці започатковано в «Історії міст і сіл УРСР. Волинська область», яка підготовлена Головною редакцією Української Радянської енциклопедії АН УРСР у 1970 році [1]. Вперше було зібрано факти заснування міста: «Його виникненню сприяло бурхливе будівництво залізниць, яке розгорнулося в Росії після скасування кріпосного права» [1, с. 271].

У 1870-1873 рр. прокладено залізницю між Житомиром і Ковелем, засновано залізничну станцію. Свою назву станція отримала від сусіднього села Ківерці [1, с. 271]. Так почалася історія міста. Всі наступні публікації грунтувались на фактах, викладених у 26-ти томному енциклопедичному виданні про історію міст і сіл України.

Доповнено історію міста Ківерці у ІІ половині ХХ століття в документі «Стратегія сталого розвитку міста Ківерці Волинської області» [2]. Документ розроблений у 2004 році Волинським ресурсним центром спільно з жителями міста Ківерці.

У 2006 році у видавництві «Надстир'я» вийшли друком історико-краєзнавчі нариси - «Ківерцівщина: крізь віки і долі» Миколи Богуша та Григорія Павленка [3]. Найважливіші етапи життя і боротьби багатьох поколінь нашого чарівного краю знайшли своє відображення в цій книзі. На її сторінках знаходимо документальні розповіді про найбільш значимі події історії міста Ківерці.

У 2013 році невтомний дослідник історії рідного краю Зіновій Євницький видав книгу про Ківерцівщину звитяжного, згорьованого, надривного повоєнного часу – «Ківерцівщина після фашистської окупації 1944-1951рр» [4]. Нове дослідження – результат багаторічних кропітких пошуків в архівах, зустрічей з очевидцями та свідками подій, можливо найважчого періоду в історії не тільки Ківерцівського району, а й усієї Волині та України – періоду післявоєнної відбудови.

Розвиток шкільної освіти Ківерцівщини викладено у науково-популярному виданні «Нариси історії освіти Ківерцівського району» місцевого освітянина-краєзнавця Ганни Артесюк у співавторстві з Олександром Дем'янюком [5].

Цікавим джерелом інформації про життя і тогочасні проблеми ківерчан є публікації на сторінках обласної газети «Радянська Волинь» та районної – тоді «Ленінський шлях». У Державному архіві Волинської області та у архіві редакції газети «Вільним шляхом» (таку назву має газета «Ленінський шлях» з 1991 року) зберігаються газетні номери повоєнного часу. На пожовтілих сторінках ожила славна історія землі Ківерцівської, коли зіткнулися позиції як прихильників, так і супротивників утвердження радянської влади і нового ладу на західноукраїнських землях. Газета – це наша історія, потрібно лише відкинути ідеологічні нашарування. Варто зазначити, що саме зі сторінок районної газети пролунав заклик «давайте почнемо писати історію міста» [6]. Працюючи з газетами повоєнного часу, варто звернути увагу, що хоча статус міста Ківерці отримали лише в 1951 році, однак у публікаціях районної газети, очевидно, щоб не допустити плутанини з селом Ківерці (перейменовано у село Прилуцьке в 1964 році) [7], вживається назва місто.

Окреме місце у джерельній базі дослідження розвитку Ківерець у радянський період займають спогади очевидців та учасників тих подій.

1944 рік. Вогненний вал війни покотився на Захід. Однак її чорний привид ще довго блукав нашим краєм. Район залишався до кінця прифронтовою зоною. Станція Ківерці майже щоденно піддавалася бомбардуванню. Гинули люди вже, здавалось, на мирній землі. Ківерчани, останнього призову 1944 р., були мобілізовані на фронт. Ті, що залишились, всіляко допомагали фронту. Так, на мітингу 29 липня 1944 року «*за одну годину було зібрано близько 30 тисяч карбованців добровільних пожертвувань в ім'я перемоги*» [4, с. 35]. Протягом 1944 року на Волині відновили довоєнний адміністративно-територіальний поділ. В Ківерцях, як в усіх 30 райцентрах області, були організовані райком партії, райвиконком, провідні господарські органи [8]. 27 червня 1944 року рішенням райвиконкому було затверджено виконком Ківерцівської селищної ради на чолі з Смолінчуком Тихоном Яковичем [9]. Піднімали з руїн селище. Відступаючи, гітлерівці знищили депо, залізничну станцію, вивели з ладу лісопильний завод, промкомбінат, не кажучи вже про житловий фонд, соціально-культурну сферу.

Ділиться спогадами про повоєнні роки Анатолій Пащук: «*Я пішов працювати в Ківерцівське паровозне депо. Але яке воно було! В депо гітлерівці не залишили жодного верстата, все вивезли в Німеччину. Довелося вишукувати старі, ржаві верстати, ремонтувати їх і встановлювати в цех. Працювали цілодобово. Не раз до нас приходили поїзди, понівечені снарядами і в короткий час треба було лікувати їх "рани"»* [10]. Про гіркий присмак відбудови розповідають не тільки очевидці, а й пожовтілі від часу архівні документи. Вчитуючись у їх рядки, ніби потрапляєш в шалений вир повоєнних лихоліть. З матеріалів засідання Ківерцівського райвиконкому від 11 квітня 1944 року дізнаємося від директора лісозаводу Удахіна, що відновлено і пущено в дію обозно-ремонтну майстерню в Ківерцях, одночасно з відновленням головних цехів заводу організовано підсобні майстерні для виробництва продукції широкого вжитку [11].

Згідно з наказом Народного комісаріату лісової промисловості УРСР від 10 квітня 1944 р. №116 утворено трест «Волиньліспром», у підпорядкування якого ввійшов утворений 12 лютого 1944 року Ківерцівський ліспромгосп [4, с. 206]. Лісозаводська електропідстанція у 1944 році була єдиним джерелом електроенергії для селища Ківерці. Вона освітлювала державні установи і частину житлових будинків. Збереглись накази директора ліспромгоспу Афанасія Удахіна, які дають можливість реалістично відновити картину життя ківерчан у 1944 році. Він зобов'язував начальника електропідстанції Радзієвича виключати світло по всіх приватних і громадських приміщеннях за винятком райкому партії, райвиконкому, військкомату, пошти, заводу, НКВС, НКДБ, лікарні, бані, прокуратури, пекарні, млина, селищної ради у випадку бомбардування ворожими літаками селища. «Про відрізання електропроводки» попереджалися

і жителі «посьолка лісозаводу», якщо не будуть затемнювати вікна. Про важкі умови праці свідчить десятигодинний робочий день для робітників ліспромгоспу. На роботу їх скликав довгий гудок, ним же повідомляли про закінчення роботи о 18.00 годині. Для забезпечення продуктами і товарами народного споживання лісівників і залізничників було створено відділ робітничого постачання [4, с. 223]. Таким чином, можна зробити висновок, що в умовах дефіциту продуктів харчування і найнеобхідніших товарів пільги мали робітники і тому їх кількість щороку зростала.

Досліджуючи розвиток Ківерець у перші роки після визволення, не можна оминути тему формування робітничого колективу залізничників станції Ківерці. До залізничників дійсно є особливе ставлення в ківерчан, адже саме завдяки будівництву залізниці у 70-х роках XIX століття побудовано станцію, навколо якої розрослося робітниче селище [1, с. 271]. До сьогодні старожили-ківерчани вживають тогочасні назви установ, які обслуговували залізницю: ПЧ (дистанція колії), НГЧ (комунальна служба), ПЧ (зв'зок), ТЧ (локомотивне депо). На цих підприємствах на початку 50-х років минулого століття працювало понад 1300 робітників і службовців [3, с. 133].

Верховна Рада СРСР 19 березня 1946 року прийняла Закон «Про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр.», де зазначалося: « забезпечити першочергове відновлення та розвиток залізничного транспорту…» [12]. Ківерцівські залізничники активно включилися у виконання завдань четвертої п'ятирічки. Про їх успіхи повідомляла районна газета. Серед передовиків на залізниці було багато демобілізованих, «*всі вони, переможно закінчивши Вітчизняну війну… показують гарні зразки в роботі. В депо працює орденоносець-стахановець тов. Дуров. Він добився економії палива і немає жодного запізнення поїзда, який веде його паровоз»* [13]. «*Комсомольці депо завоювали перше місце в соцзмагані. Як переможці, вони несуть стахановську вахту на честь сталінського дня залізничника* [14]. Населення і підприємства Ківерець забезпечувала водокачка станції Ківерці, робітники якої «*вирішили в неробочий час побудувати між лісозаводом і водокачкою вузькоколійну колію»* [15].

Розповсюджена була практика «трудових подарунків» до річниці радянських свят. На честь дня сталінської конституції «*серед паровозників депо ст. Ківерці 29 слюсарів, токарів та інших робітників провідних професій… виконали річні зобов'язання і тепер працюють в рахунок 1949 року*» [16]. *«Комсомольці пункту технічного огляду вагонів в подарунок юбілею комсомолу в неробочий час відремонтували 4 критих вагони.»* [17]. *«День 30-ти річчя ЛКСМУ бригада кондукторів служби руху ст. Ківерці зустріла економією державних коштів в 18000 крб.»* [18]. *«Колектив робітників четвертої дистанції колії ст. Ківерці не зупиняється на досягнутих успіхах в переджовтневому соціалістичному змаганні»* [19]. Не оминала увагою роботу ківерцівських залізничників обласна газета «Радянська Волинь»: *«Колектив колійників ківерцівської станції домігся нових виробничих потужностей»* [20].

У це важко повірити, але у 1944 році в районі було відновлено мережу телефонного і поштового зв'язку. Цим займалась Ківерцівська районна контора народного комісаріату зв'язку, утворена 12 лютого 1944 року [3,с. 133]. В районній газеті зазначалось, що *«…уже через місяць після визволення Ківерець тут почав працювати п'ятиватний радіовузол з 10 радіоточками»* [1, с. 274]. Відновлення місцевої промисловості теж розпочалось у 1944 році. Для організації роботи підприємств місцевої промисловості у березні того року було створено райпромкомбінат, у підпорядкуванні якого були обозний та цегельний заводи, млини, ковальські, шкіряні, швейні майстерні, підприємства з видобування вапна та інші. Поряд з розвитком промислової бази селища місцева влада продовжувала створювати нові органи влади [21]. 7 січня 1945 року вийшов перший номер районної газети «Ленінський шлях» [3, с. 130].

Життя ківерчан завжди тісно було пов'язано з лісом. Шахтам Донбасу потрібен був ліс. *«В нашому районі є багато лісоматеріалу, яким ми зобов'язані допомогти… Донбасові для якнайшвидшої відбудови...»*[22]. Ківерцівські лісівники не тільки вирубували ліс, але й садили новий [23].

У 1947 році зі сторінок газети до ківерчан і жителів району звернувся директор Ківерцівського ліспромкомбінату Цепок із закликом «*Ідіть працювати в лісову промисловість… радянський уряд надає великі матеріальні заохочення тим, хто йде працювати в лісну промисловість»* [24]. Наголошувалось на пільгах робітникам і службовцям: грошові кредити на житлове будівництво, присадибні ділянки під сади та городи розміром від 0,5 до 0,75 гектара, звільнення від сільськогосподарського податку та інші. Кількість працівників у лісопереробній промисловості стрімко зростала.

Розширення виробничих потужностей вимагало збільшення не лише кількості робітників, але й підвищення їх професійної майстерності. У 1946 році в селищі Ківерці було відкрито фабрично-заводське училище для підготовки кваліфікованих робітників для лісозаводу [4, с. 211] і *«технічна школа по*

підготовці командирів транспорту для Ковельської залізниці» [25].

Поповнення робітничих колективів відбувалося за рахунок населення навколишніх сіл, а з прибуттям в селище Ківерці у 1945-1947 роках переселенців з Польщі – за рахунок їх. Варто зазначити, що прибулі із-за Бугу активно включилися в роботу, замінивши поляків, які виїхали у Польщу відповідно до угоди про взаємний обмін населенням. З гордістю повідомляв переселенець Іван Левчук у замітці в «Радянській Волині»: *«Ще немає двох років , як приїхав я з-за Буга до Радянського Союзу. Дивним і незрозумілим здалося тоді мені, що тут не тільки діти, а й дорослі чоловіки та жінки вчаться по школах. Почав ходити до школи грамоти. На лісозаводі, куди я став на роботу, як приїхав на Волинь, працював спочатку на вигрузці лісу, а коли навчився грамоти, висунули мене майстром»* [26]. Про авторитет, яким користувалися переселенці за свою відповідальність за доручену справу, свідчить і те, що коли указом Президії Верховної Ради УРСР в 1951 році селищу Ківерці було надано статус міста, першим головою міста був обраний Семен Міцюк, переселений з Польщі [4,с.259].

Ківерчани підтримували владу не лише трудовими звершеннями, але й своїми коштами. В УРСР в період післявоєнної відбудови продовжував діяти механізм мобілізації коштів населення, запроваджений ще на початку війни. Його головними складовими були: збільшення податків із населення, передплата на державну позику. Протягом 1946-1950 рр. мешканці селища змушені були придбати облігації п’яти позик. У «Радянській Волині» від 5 травня 1947 року з пафосом, властивим радянській пресі, опублікована замітка «Позика могутності і щастя»: «*…увесь колектив ківерецького ліспромкомбінату зібрався 4 травня на мітинг. Повідомлення Ради міністрів СРСР про випуск Другої позики відбудови й розвитку народного господарства країни присутні вислухали з великою увагою.»* [27]. Про це часто писала і районна газета. *«Нове патріотичне піднесення серед трудящих Ківерцівського лісозаводу викликала постанова радянського уряду про випуск Четвертої державної позики відбудови і розвитку народного господарства...На повний місячний оклад підписались всі як один робітники електростанції»* [28]. На Ківерцівському обозобудівельному заводі теж активно *«позичали гроші державі»* [29]. Можна було лише поспівчувати сім’ям, які і так відмовляли собі в найнеобхіднішому.

Важливим чинником успішного виконання завдань четвертої відбудовчої п’ятирічки був трудовий ентузіазм робітників. Сторінки «районки» інформували про «*сім річних норм ковалів ст. Ківерці*» [30], «*148 процентів річної норми лісорубів*» [31], «*із 67 робітників смолоскипидарного заводу – 40 стахановців*» [32], «*зробимо нашу країну ще більш могутньою – виконаємо п’ятирічний план відбудови…не за п’ять, а за два-три роки*» [33].

1945 року було засновано в селищі зелене господарство. На 1,5 гектарах землі висаджували як традиційні для Волині городні культури, так і «*особливих сортів кавуни, дині і червоний перець. Ці городні культури практикуються на Волині вперше*» [34]. У 1948 році в Ківерцях споруджено центральну ремонтно-механічну майстерню (ЦРМ). На базі хлібопекарні, цехів безалкогольних напоїв, булочного, маслобійного та млина розширився Ківерцівський харчокомбінат [3, с. 133].

Перші післявоєнні вибори відбулись на Волині 21 грудня 1947 року [3, с. 136]. У Волинському державному архіві зберігся протокол першої сесії другого скликання Ківерцівської селищної ради депутатів трудящих від 3 січня 1948 року. 25 депутатів було обрано до селищної ради. Склад депутатів: робітників – 9, службовців – 14, домогосподарок – 2; з вищою освітою – 3, з середньою – 9, з початковою – 13 [35]. Це свідчить про зміну соціальної структури населення.

У ході радянізації формування соціальної інфраструктури селища відбувалось швидкими темпами. У Ківерцях працювали районний будинок культури, клуб залізничників, клуб «Перемога» ліспромгоспу, кінотеатр. Цікаво, що радянська традиція відкривати новобудови до річниці державних свят підтверджується відкриттям районного будинку культури напередодні відзначення 12-ої річниці сталінської конституції. *«24 грудня новозбудований районний будинок соцкультури вперше відчинив свої двері…»* [36]. Про клуб залізничників йде мова у замітці «Велика всенародна радість»: «*...святково прибране приміщення клубу залізничників було заповнене виборцями. Сюди зібралися...працівники залізничного вузла»* [37]. Багато заходів проводилось у клубі «Перемога»: *«22 січня в клубі «Перемога» відбулось урочисте траурне засідання присвячене пам’яті Володимира Ілліча Леніна»* [38], *«близько 500 чоловік різного віку, різноманітних професій м. Ківерці зібрались на мітинг в клуб «Перемога»* [37]. У вересні 1944 року було створено райвідділ кінофікації [4, с. 381]. «*19 вересня трудящі райцентру з великим задоволенням проглянули новий звуковий художній фільм…Зал кінотеатру був переповнений глядачами*» [39]. Культосвітні працівники не мали відповідної підготовки. Для них організовувались семінари: «*24-25 квітня в районному будинку культури відбувся семінар завідуючих клубами, хатами-читальнями, бібліотеками»* [40].

Улюбленим місцем дозвілля ківерчан був парк [41-51]. «*В місті Ківерцях в парку ім. Лазара Кагановича закінчується будівництво пам'ятника воїнам Радянської Армії, які загинули під час Великої Вітчизняної війни»* [52].

У селищі після визволення функціонували Ківерцівська середня школа (українська) і неповна середня школа (польська). Середня школа була єдиною в районі. Очолював її С.Я.Тарнавський [5, с. 21]. У районній газеті «Ленінський шлях» читаємо: *«Ківерцівська середня школа хоч сьогодні готова прийняти життєрадісних і гомінких школярів в свої класи.»* [53]. Польська школа припинила роботу в кінці 1944 р. [5, с. 43]. У день завершення визволення сучасної території України – 28 жовтня 1944р., відкрила двері школа № 9 станції Ківерці Ковельської залізниці [5, с. 54 Учні сиділи за партами у напівзруйнованому костелі, клубах залізничників і «Перемога». У 1946 році було збудовано приміщення школи. Дату видно на фасаді приміщення, де зараз навчаються учні НВК «ЗОШ І ступеня – Ківерцівська районна гімназія». У день, коли Ківерці отримали статус міста – 25 червня 1951р. – відкрилась семирічна школа на місці, де зараз приміщення Центру дитячої та юнацької творчості по вулиці Киричука [54].

У перший мирний рік починається історія найстарішого у нашому місті дошкільного закладу № 1. 4 липня 1944 року 14 маленьких ківерчан вперше переступили поріг дитсадка [1, с. 310]. У цих дітей було нелегке післявоєнне дитинство, але вони мали батьків. Для значної частини дитинство закінчилось з втратою батьків. Для таких дітей на околиці Ківерець було відкрито у 1945 році дитячий будинок, який знаходиться там і донині [3, с. 147].

Пріорітетними напрямами радянської влади після визволення міста стало розгортання мережі лікувально-профілактичних закладів, ліквідація епідемій та інфекційних захворювань. В приміщенні нинішнього інфекційного відділення була відкрита Ківерцівська районна лікарня у 1944 році. У лікарні було 30 ліжок та пологовий будинок на 5 акушерських ліжок. Завідуючий лікарнею Г.Й.Калюжинський виконував обов'язки головного лікаря району [55]. Відповідно до документа «Приказ № 1 по райбольнице в Киверцах 07.04.1944г.» встановлена кількість працюючих в лікарні – 35 [4, с. 391]. Зараз навіть важко уявити, який великий тягар їм доводилося нести. Приміщення тодішньої лікарні до цих пір служить ківерчанам – там розмістилось інфекційне відділення. На двох поверхах було тісно, не було водостоку. Світили гасовими лампами. Посередині коридору стояла плита, на якій кип'ятили шприци та інші маніпуляційні інструменти. З транспорту – пара коней. У замітці «Медична сітка району – розширюється» зазначалось: «*Радянська держава витрачає величезні кошти для збереження здоров'я людини... медичні пункти розміщені в хороших приміщеннях, добре обладнані, мають необхідне устаткування. Працівники цих установ проводять санітарно-профілактичні заходи, прививку проти різних захворювань, подають першу медичну допомогу*». Дійсність розходилась з газетною публікацією, але по-іншому журналісти не могли написати. З 1948 по 1975 рік головним лікарем районної лікарні працював Леонід Якович Римолін [3, с. 147]. Саме з його ім'ям пов'язане становлення охорони здоров'я у нашому місті і районі. Йому першому в районі було присвоєно звання «Заслужений лікар Української РСР» [55]. У Ківерцівській районній лікарні відкрито меморіальну дошку, де завжди зупиняються ківерчани, яким врятував життя талановитий лікар-хірург. В усі часи великою повагою й авторитетом користувалися серед ківерчан медпрацівники Ківерцівської залізничної амбулаторії. Спеціалісти для залізничної станції Ківерці, як правило, присилались із Східної України та республік СРСР. Звідти ж прибули медики. Багато років амбулаторію очолювала учасниця Другої сваітової війни Р. Й. Лещинська [3, с. 149]. З метою недопущення спалаху інфекційних хвороб прийнято рішення виконкому Ківерцівської районної ради від 23 березня 1944 р. «Про заходи боротьби з інфекційними захворюваннями» [56]. Комісію для боротьби з епідеміями очолив перший секретар райкому партії Скрипник Н.М., що свідчило про серйозну загрозу епідемій [4, с. 195]. Тому уже 2 серпня 1944 року виконком прийняв рішення про створення райепідемстанції. Її очолив А.В.Свиридюк; у штаті було двоє дезінфекторів, статист, двірник, кучер [57]. Найбільше роботи мав дезінфікуючий відділ, адже захворюваність населення у післявоєнний період була дуже високою.

Непроста біографія районної газети, як непрості й будні жителів Ківерцівської землі. Газета народилася в перший день Різдва – 7 січня 1945 року. Перші номери підписувались секретарем РК КПУ, який опікувався ідеологічною роботою – О. Козубом. У перші повоєнні роки газета виходила на двох сторінках, набиралася вручну. Тираж мала 1500 примірників. Друкувалась у друкарні «Ленінський шлях» за адресою м.Ківерці, вул.Хрущова, 17 [58].

Працюючи в архіві газети «Вільним шляхом», автор звернула увагу, що у публікаціях 1946-1951 рр., тобто до надання Ківерцям офіційного статусу міста 25 червня 1951 року [1, с. 302] , часто вживаються назви місто: «*Два дні в м.Ківерці проходила кущова міжрайонна спартакіада колгоспної молоді»*

[59], а також містечко: *«Вулиці містечка Ківерці в цю незабутню новорічну ніч виглядали ще кращими, веселішими»* [60]. Варто зазначити, що на той час існувало і село Ківерці: «*З кожним роком зростає культурний запит колгоспників села Ківерці»* [61].

Була мрія ківерчан – отримати статус міста.

Довідкова література визначає місто як великий населений пункт, жителі якого зайняті головним чином у промисловості, торгівлі, а також у сфері обслуговування, культури, управління. Міста є центрами зосередження населення не пов'язаного безпосередньо з сільським господарством. Віднесення населеного пункту до категорії міст оформляється в законодавчому порядку. Статус міста – система законодавчих засад, завдяки яким населений пункт набуває певних прав, що виділяють його з низки сільських населених пунктів. В УРСР населений пункт міг отримати статус міста за нормативним актом Президії Верховної Ради УРСР, якщо у населеному пункті проживало не менше 10 тисяч жителів, при цьому переважна більшість населення мала бути зайнята у галузях поза сільським господарством.

Навколо станції Ківерці з кожним роком зростала кількість вулиць. Збереглася карта-схема Ківерець 1946 року. З постанови виконкому Ківерцівської районної ради депутатів трудящих від 12 грудня 1946 року про утворення виборчих дільниць у селищі Ківерці дізнаємось про 28 вулиць і 2 житлові райони (лісозаводу і залізничників).

16 квітня 1951 року першому секретарю ЦК КП(б) України Л.Г.Мельникову і голові Президії Верховної Ради УРСР М.С.Гречусі за підписом секретаря Волинського обкому партії І. С. Грушецького і голови виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих Л.І.Мізюка був надісланий лист-клопотання про віднесення Ківерець до категорії міст. «У зв'язку з тим, що у післявоєнні роки, тобто з 1945 р., у селищі Ківерці Ківерцівського району, Волинської області було організовано нові підприємства і значно збільшилась кількість населення, селищна рада Ківерець з його апаратом не в змозі забезпечити вимоги потреб промисловості і населення. … виникла необхідність у перетворенні селищної ради Ківерець у міську раду районного підпорядкування» - зазначалось у документі. Лист написаний російською мовою, як і більшість документів того часу [62]. (Тут і далі переклад автора). До листа додавалась економічна довідка за підписом секретаря виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих Левченко (ініціалів не вказано) від 10 квітня 1951 року [63]. У ній зазначалось, що у селищі 17 великих і малих підприємств, з 1945 року населення зросло з 4 тисяч до 13 тисяч чоловік, на території районного центру є 1832 будинки, з них 232 комунальних, понад 40 державних і громадських установ. У довідці наголошувалося, що усі підприємства райцентру *«у 1950 році виробничий план по випуску валової внутрішньої продукції перевиконали»*.

У «Відомостях Верховної Ради УРСР» за 1951 рік знаходимо текст указу від 25 червня 1951 року «Про віднесення селища міського типу Ківерці Ківерцівського району Волинської області». У зв'язку з прийняттям вищеназваного указу виконком Волинської обласної Ради депутатів трудящих прийняв рішення від 15 серпня 1951 року «Про створення виконкому Ківерцівської міської ради районного підпорядкування Ківерцівського району». Дещо дивним видається коротеньке повідомлення у рубриці «Хроніка» у районній газеті «Ленінський шлях» про віднесення Ківерець до категорії міст [64]. 26 червня 1951 року, тобто наступного дня після надання Ківерцям статусу міста, був указ Президії Верховної Ради УРСР від про нагородження 14 залізничників орденом Леніна, 8 – орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю «За Трудову Доблесть» відзначено 7 залізничників і медаллю «За Трудову Відзнаку» – 9 [65]. Це було своєрідним підсумком внеску залізничників у розбудову райцентру.

Починалась нова сторінка розвитку невеликої залізничної станції Ківерці, тепер уже як міста районного підпорядкування.

Після війни на нещодавно анексованих західних землях відчувалася гостра нестача промислових робітників, державних чиновників, освітян, партійних функціонерів. Для заповнення цих посад переселялись заохочувані радянським урядом тисячі росіян. Волинь не була винятком. На сторінках газети «Ленінський шлях» наголошувалось, що *«молоді радянські області західних земель України одержують велику допомогу з боку всієї радянської батьківщини»* [66]. У відбудові селища Ківерці з післявоєнної руїни активну участь взяли спеціалісти із Східної України та інших республік СРСР. Найбільше їх працювало на підприємствах залізничного транспорту. Становище приїжджих залізничників на новому місці роботи було надзвичайно важким через ряд причин: вороже ставлення з боку місцевих боївок УПА і побутову невлаштованість. 26 жовтня 1944 року виконком Ківерцівської районної ради змушений був на своєму засіданні обговорити їх становище і прийняти постанову «Про розміщення сімей робітників та службовців залізничного транспорту с.Ківерці» [67]. У постанові зазначено: «У зв'язку з прибуттям великої кількості робітників та службовців залізнодорожного транспорту зі Східних областей із сім'ями, яких не забезпечили

квартирами в залізничних та комунальних будинках внаслідок чого частина родин розмістилась в тимчасових бараках та землянках, виконком намітив ряд заходів по ущільненню і розміщенню в інших будинках». У робота залізничників втручались місцеві боївки УПА, які підривали залізничне полотно, пускали під укіс паровози, вбивали залізничників «східняків» [4, с. 133]. «Під винятковим прицілом УПА перебували громадяни, які прибували на Волинь зі східних областей України аби допомогти у відбудові» [3, с. 122]. Звичайно, сьогодні встановити, хто кого вбивав, важко. Коли нарешті були відкриті архіви колишнього КДБ, то з'ясовується, що з працівників органів НКВС – МДБ, із різного роду зрадників, пройдисвітів створювались спеціальні агентурно-бойові групи, які чинили тяжкі злочини під маскою УПА. Це робилося для того, щоб підірвати авторитет повстанської армії серед населення і таким чином позбавити її соціальної бази та підтримки.

У Ківерцях в перші повоєнні роки не було школи з російської мовою навчання. Тому для забезпечення навчання російською мовою дітей спеціалістів, переселених зі східного регіону УРСР, 30 серпня 1944 року Ківерцівський райвиконком прийняв постанову: «У зв'язку з тим, що українська Ківерецька СШ не забезпечує навчання російськомовних дітей, працівників залізничного транспорту, які переїхали із східних областей Радянського Союзу, призначити тимчасове приміщення для залізничної школи, яке займає Сокирицьке лісництво по вулиці Лісній №4» [68]. У газеті «Радянська Волинь» у рубриці «Це нам дала радянська влада» зазначено, що в ній навчається 410 дітей. [69]. Це є підставою для висновку, що у Ківерцях відчутно зросла російська меншість.

У законі про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. у п. 20 вимагалося: « Забезпечити найшвидше відновлення та подальший розвиток вугільної промисловості Донбасу» [12, с. 199]. Це напряму стосувалось Ківерець, з усіх боків оточених лісом, а шахтам Донбасу потрібен був ліс [22;.24;.70;71; 72].

У перші роки відбудови в республіці розгорнувся рух за забезпечення кадрами найбільш важливих індустріальних районів. З жовтня 1947 р. до травня 1948 р. за комсомольськими путівками на шахти Донбасу було мобілізовано 12 тисяч молоді [73]. Мобілізація продовжувалась і в наступні роки. Скільки серед них було ківерчан дослідити не вдалось. Але що там було чимало волинян свідчить публікація «Волиняни їдуть в Донбас» [74; 75].

Аналізуючи післявоєнну ситуацію в УРСР не можливо оминути тему голоду 1946-1947рр. У важкі повоєнні роки Захід України накрила хвиля голодуючих зі Сходу, Півдня, Центру України, багатьох прикордонних областей Росії. Незважаючи на бідність і скруту, західняки «бандерівського краю» ділилися з ними останнім. Володимир Сергійчук у роботі «Як нас морили голодом» підкреслює, що під тиском Москви з України вилучали все. Це – всеукраїнська трагедія, і «...саме «бандерівці», як у нас дехто зневажливо називає українців із західного регіону, надали допомогу східнякам...» [76]. Українці нашого краю пропонували допомогу голодуючим братам-східнякам. Їх називали «мішечниками». 27 листопада 2014 року у «Волинській газеті» у статті «Голодомор і «західняки»» ділиться спогадами Микола Онуфрійчук: *«Ми тоді мешкали в Ківерцях. Пам'ятаю як узимку, знедолених східняків міліція виганяла з вокзалу, як вони бідолашні грілися біля вогнищ неподалік від вантажної рампи. Мама варила юшку з картоплею, квасолею і грибами, наповнювала нею велике відро... І ми удвох, долаючи снігові замети несли на рампу східнякам»* [77]. Дійсно, з лютого 1946 р. почався масовий наплив населення Брянської, Калузької, Орловської, Одеської, Полтавської, Київської, Вінницької та інших областей у західні області України за хлібом. Аби голодні люди не везли з Західної України борошно й хліб, загони транспортної міліції знімали з поїздів «східняків» [78]. Багато хто з приїжджих залишився тут жити, ця земля і люди стали для них рідними. Серед них був місцевий краєзнавець Зіновій Євницький. *«… мій шлях пролягав від станції Погребище до станції Ківерці. Відправляючись... не їв уже п'ять днів. Добрався до станції Козятин. Тут на таких як я чатували пости працівників міліції, які намагалися не допускати нас голодних, для посадки на товарні поїзди, які направлялись на Західну Україну»* [4, с.461]. Зіновій Євницький стверджував, що ставлення до голодуючих місцевого населення було різним – хто ділився окрайцем хліба чи картоплинами, а хто у «мішочників совєтів» за продукти забирав «все необхідне для їх сімейств» [4 с. 466]. Маси напівголодних вирушали з колгоспного раю туди, де ще не було масової колективізації. Як стали голодуючі їхати на Західну Україну, націоналістичне підпілля використовувало цей факт для антиколгоспної пропаганди. Однак самих голодуючих не зачіпали [79].

Отже, на долю всіх областей УРСР випало чимало випробувань, але українці подолали неймовірні труднощі післявоєнного лихоліття. Від голодної смерті багатьох східних українців урятувала допомога селян західноукраїнських областей. Але допомоги було замало, оскільки масштаби катастрофи були надто великими. Будівництво радянської державної машини сталінського зразка відбувалось блискавично.

Роки післявоєнної відбудови економіки УРСР були дуже важкими і виснажливими. Всупереч голоду, нестачі найнеобхіднішого та репресіями, що їх чинив тоталітарний режим, жителі героїчними зусиллями з вірою у краще майбутнє піднімали з руїн єдину Україну.

1. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. – К.: Українська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 1970.

2. Стратегія сталого розвитку міста Ківерці Волинської області. – Луцьк, 2004.

3. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі. – Луцьк: Надстир'я, 2006.

4. Євницький З. Ківерцівщина після фашистської окупації 1944-1951рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2013.

5. Артесюк Г. Дем'янюк О. Нариси історії освіти Ківерцівського району. Науково-популярне видання. – Луцьк: Твердиня, 2011.

6. Шкарлатюк Л. Віражі долі // Вільним шляхом, 1991, 9 жовтня.

7. Каразія І. Як змінювалися межі і назви населених пунктів. // Вільним шляхом, 1989, 7 грудня.

8. ДАВО фонд Р-32, оп. 2, спр. 3, арк. 1.

9. ДАВО фонд Р-500, оп. 1, спр.3, арк. 6.

10. 20 років мирної праці / Ленінським шляхом, 1964, 4 лютого.

11. ДАВО фонд Р-500,оп.1, спр.2, арк. 4.

12. Історія України. Документи. Матеріали / Упоряд. І. М. Скирда. – Х.: Вид-во «Ранок, 2009. – 256 с.

13. Демобілізовані воїни - передовики соцзмагання // Ленінський шлях 1946, 4 липня.

14. На стахановській вахті // Ленінський шлях, 1946, 1 серпня.

15. На честь свята // Ленінський шлях, 1949, 17 вересня.

16. У ківерцівських паровозників // Ленінський шлях, 1948, 5 грудня.

17. На честь юбілею // Ленінський шлях, 1949, 2 червня.

18. 18000 карбованців економії // Ленінський шлях, 1949, 26 червня.

19. Нові зобов'язання колійників // Ленінський шлях,1951, 11 листопада.

20. Змагання колійників // Радянська Волинь, 1947, 11 квітня.

21. ДАВО фонд Р-500,оп.1, спр.2, арк. 6.

22. Завчасно вивеземо ліс // Ленінський шлях, 1946, 28 лютого.

23. Насаджують ліс // Ленінський шлях, 1946, 7 квітня.

24. Ідіть працювати в лісову промисловість // Ленінський шлях, 1947, 31 серпня.

25. Нові технічні кадри // Ленінський шлях, 1946, 6 січня.

26. Я закінчив школу грамоти // Радянська Волинь, 1947, 20 квітня.

27. Позика могутності і щастя // Радянська Волинь, 1947, 5 травня.

28. У робітників лісозаводу // Ленінський шлях, 1949, 5 травня.

29. Хай квітне наша Батьківщина // Ленінський шлях, 1949, 5 травня.

30. Показники станції Ківерці // Ленінський шлях, 1948, 5 грудня.

31. 148 процентів річної норми // Ленінський шлях, 1948, 5 грудня.

32. Річний план – виконано // Ленінський шлях, 1949, 17 вересня.

33. Святкування 29 роковин Жовтневої соціалістичної революції в нашому районі // Ленінський шлях, 1946, 6 жовтня.

34. Зелене господарство // Ленінський шлях, 1946, 4 липня.

35. ДАВО фонд Р-500,оп. 1, спр. 40, арк. 1-22.

36. На честь дня Сталінської конституції // Ленінський шлях, 1947, 9 грудня.

37. Велика всенародна радість // Ленінський шлях, 1947, 20 січня.

38. Трудящі району вшановують пам'ять великого Леніна // Ленінський шлях, 1947, 27 січня.

39. Кінофільм «Песня колхозных полей» // Ленінський шлях, 1948, 23 вересня.

40. Семінар культосвітніх працівників // Ленінський шлях, 1951, 28 квітня.

41. Парк культури і відпочинку // Ленінський шлях, 1946, 1 серпня.

42. Відкриття парка // Ленінський шлях, 1947, 29 травня.

43. Історична довідка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kivrada.gov.ua/istorichna-dovidka.html.

44. Першотравень в районі // Ленінський шлях, 1948, 6 травня.

45. Трудящі району святкували XXXI роковини Великого Жовтня // Ленінський шлях, 1948, 11 листопада.

46. Святкування десятиріччя возз'єднання українського народу в районі // Ленінський шлях, 1949, 3 листопада.

47. Урочисті засідання і мітинги в нашому районі // Ленінський шлях, 1949, 10 листопада.

48. Перше Травня в районі // Ленінський шлях, 1951, 5 травня.

49. Вихідний день в районі // Ленінський шлях, 1949, 2 червня.

50. Перемога ківерцівських футболістів // Ленінський шлях, 1948, 6 серпня.

51. Футбол // Ленінський шлях, 1951, 5 липня.
52. Пам'ятник Радянським воїнам / Ленінський шлях, 1951, 28 квітня.
53. Школа готова до навчання // Ленінський шлях, 1948, 6 травня.
54.ДАВО фонд Р -500, оп. 1, спр.144, арк. 49.
55. Вірні клятві Гіпократа // Вільним шляхом, 2002, 5 травня.
56. ДАВО фонд Р-500,оп. 1, спр. 3, арк. 2.
57. ДАВО фонд Р-500,оп.1, спр.2, арк. 4.
58. Ленінський шлях, 1946, 6 січня.
59. Спартакіада колгоспної молоді // Ленінський шлях, 1949, 26 червня.
60. Новорічні Ківерці // Ленінський шлях, 1951, 4 січня.
61. Зростає культурний запит колгоспників // Ленінський шлях, 1951, 5 квітня.
62.ДАВО фонд. Р-6, оп. 9, спр. 134, арк.. 4.
63.ДАВО фонд Р-6, оп. 9, спр. 134, арк.. 2-3.
64.Хроніка / Ленінський шлях, 1951, 1 липня.
65.За стахановську працю залізничників – високі урядові нагороди // Ленінський шлях, 1951, 5 липня.
66.Дружня сталінська сім'я // Ленінський шлях, 1949, 26 червня.
67.ДАВО фонд Р-500, опис 1, спр. 3, арк. 47.
68.ДАВО фонд Р-500, оп. 1., спр. 3, арк. 2.
69.Це нам дала радянська влада // Радянська Волинь,
70.Не покладаючи рук // Радянська Волинь, 1947, 25 травня.
71.Концерт донбасівців // Ленінський шлях, 1946, 16 січня.
72.Сьогодні розповідається про Ківерцівський район // Радянська Волинь, 1947, 20 вересня.
73.Романцов В.О. Кількісні зміни в робітничому класі промисловості Української РСР (1946 – 1964) // УІЖ, - 1966. - №2. – С. 38.
74.Волиняни їдуть в Донбас // Радянська Волинь, 1951, 29 червня.
75.Сталінська сім'я // Ленінський шлях, 1949, 26 червня.
76.Сергійчук В. «Як нас морили голодом» 2006 р., ПП Сергійчук М.І. 392С.
77. Голодомор і «західники» // Волинська газета, 2014, 27 листопада.
78. Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. –Х.: ВД «Школа», 2008. – 608с.
79. Літопис УПА, Торонто 1995р. – Львів 1995р., «Літопис УПА» том 28, 244 с.

Григорій ОХРІМЕНКО ***(Луцьк)***

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

с. Башлики

У північній околиці села, на лівому березі р.Путилівки – поселення культури Вербковіце–Костянець, а також стжижовської і тшинецько-комарівської культур, відкриті в 1979 р. М.М. Кучинком та Г.В.Охріменком. За 0, 5 км на схід від села на островоподібному підвищенні – ще одне поселення тшинецько–комарівської культури.

с. Берестяне

За 0, 5 км на південний схід від села в 1978 р. М.М. Кучинком та Г.В. Охріменком знайдено крем'яний серп і шліфовану крем'яну сокиру бронзового віку. В 1938 р. Я. Фітцке розкопав кілька курганів, під якими біля кістяків знайдені скроневі кільця, плетений перстень, підвіска і залізна пряжка. На відстані 3 км в південному напрямку від села давньоруське поселення, відкрите в 1978 р. В урочищі «Сермень» – курганний могильник з 10 насипів.

с. Борохів

На південно–західній околиці, в лісі – могильник з 300 курганів, 103 з яких у 1898 р. розкопала К. Мельник. Біля кістяків – бронзові і срібні кільця, скляні намиста, срібна ажурна підвіска. На території села – випадкова знахідка срібної підвіски з вирізаним хрестиком.

с. Веснянка (кол. Вишнів)

На південній околиці села знаходиться давньоруський могильник зі 100 насипів. У 1898 р. К. Мельник розкопала 6 курганів, під якими були тілопокладні поховання.

с. Гайове

У західній частині села - поселення ВНК, СК, ТКК та поселення XII – XV ст.

с. Городище

Поблизу села – давньоруське городище, в 30-х роках XX ст. обстежене О. Цинкаловським (пам'ятка відноситься до переліку археологічних об'єктів під охороною держави).

с. Жидичин

На високому мисі старого русла Стиру – давньоруське городище розміром 20х60, укріплене з напільної сторони ровом і валом, вперше згадане в Іпатіївському літописі у 1227р.

Обстеження городища в 1962 р. провів П. Раппопорт. Біля городища – давньоруське поселення XI–XIII ст., обстежене М. М. Кучинком, Г. В. Охріменком та І.М. Майданець. На північ від села – поселення ГЗК, ТКК, поселення XII–XIII ст. (за розвідками В. Коноплі у 1993 р.).

с. Завітне (кол. Вікентіївка)

Біля села знайдено крем'яний ніж та шліфоване долотце.

с. Звірів

На північно-східній околиці села - поселення ВНК, ТКК, ГЗК, ЛГ, поселення XII–XIII ст., що відноситься до пам'ятокархеології під охороною держави. (розвідки В. Коноплі, 1993 р.).

м. Ківерці

У 1900 р. в місті знайдено скарб римських монет II–III ст. н.е. у глиняному горщику.

с. Котів

На території села, біля хутора «Вулька» знайдено крем'яні листовидні наконечники списів городоцько–здовбицької культури і стжижовської культур шнурової кераміки.

с. Кульчин

На правому березі р. Стир на піщаній дюні – сліди поселення лужицької культури.

На краю корінного берега р. Стир – ранньослов'янське поселення середини I тис. н. е., відкрите в 1965 р. І. П. Русановою. В. Коноплею в 1993 р. виявлено сліди поселень ВНК, ПТКМК, ТКК, СК, поселення XII–XIII ст.

с. Липне

В урочищі «Замошшя» в 3-х км на північний схід від села учнями знайдено крем'яне палеолітичне знаряддя мустьєрської епохи – біфас та сокири бронзового віку На правому березі р. Черемошни знайдені кам'яні і крем'яні сокири епохи міді-бронзи. В урочищі «Ухилля» – давньоруське поселення та курганний могильник з 8 насипів. При рятівних розкопках кількох курганів виявлено горщики XI ст., бронзовий кістень та жіночі прикраси в урочищі «Градка», за 2 км на північний захід від села – три давньоруські кургани, біля котрих знайдено давньоруську кераміку, а також залізні вістря стріл списа.

с. Лички

На західній околиці села – поселення XII – XIII ст. (розвідки В. Коноплі).

с. Одеради

За селом збереглися кургани та городище давньоруського часу, що відноситься до пам'яток археології під державною охороною.

с. Озеро

За селом, на північно-східному березі озера, згідно інформації вчителя В. О. Вишневського, часто зустрічаються старовинні монети та кераміка.

смт. Олика

У полі знаходиться група курганів не визначеного часу. На схід від селища – дрібні знахідки кераміки залізного віку (розвідки Г. В. Охріменка, 1990 р.).

с. Покащів

В селі знайдено крем'яну сокиру і вістря списа городоцько– здовбицької культури.

с. Пальче

На північний захід від села – сліди поселень ВНК та XII–XIII ст. Пам'ятка знаходиться під охороною держави.

с. Сокиричі

У південно-західній частині села поселення ТКК та XII–XIII ст.

с. Тростянець

На території села – знахідки неолітичної доби.

с. Холоневичі

На захід від села – залишки двох поселень тшинецько –комарівської культури, відкритих М. М. Кучинком та Г. В. Охріменком у 1980 р.

с. Хорлупи

У селі знайдено крем'яну сокиру стжижовської культури і бронзову булаву давньоруського часу.

с. Цумань

У 2-х км. на захід від села на правому березі р. Путилівка, в урочищі «Заклин» – багатошарове поселення свідерської культури мезолітичної доби, дніпро-донецької епохи неоліту, городоцько-здовбицької, стжижовської і тшинецько-комарівської культур бронзового віку, матеріали ранньозалізного віку, черняхівської культури та епохи Київської Русі. В урочищі «Башлики» за 1,5 км на захід від села на лівому високому березі зібрано матеріали доби мезоліту, бронзового віку – стжижовської та тшинецько-комарівської культур.

с. Яківці

На лівому березі р. Путилівки – поселення тшинецько-комарівської культури та XII–XIII ст.

Григорій ОХРІМЕНКО, Світлана ЛОКАЙЧУК,
Сергій БУБАЛО, Олександр КРИЧЕВСЬКИЙ (Луцьк)

БРОНЗОВІ СОКИРИ З РОЗШИРЕНИМИ КРАЯМИ

На території Волині та інколи Волинського Полісся трапляються плоскі бронзові сокири, що різняться розмірами, належать до різних типів, періодів. Найдавніші з них датуються пізнім періодом енеоліту і, вірогідно, були знаряддями носіїв культури лійчастого посуду (Зимне розкопки М.А. Пелещишина) [Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4: 22]. Зрідка знаходять на цій території також розклепані сокири, пов'язані, ймовірно, з катакомбною культурою. На території Маневицького р-ну також відомі ці вироби .

Наша розвідка присвячена плоским сокирам з розширеними краями (польськ. podniesionymibrzegami) (Рис.1). Усього на згаданій території відомо близько 30 виробів з «піднесеними краями». Вони датуються переважно середнім та пізнім періодами доби бронзи (кінець III –II тис. до н. е.). Їх форма чотирикутна або трапецієподібна, робоча лезова частина рівна або заокруглена. Лезова частина ширша, а обушковазвужена. Ці вироби знаходять здебільшого випадково, тому визначити їх культурну належність важко.

Уламок подібної сокири знайдено В. Бучаком поблизу с. Соснина Іваничівського р-ну Волинської обл. Приблизна її довжина 8,5 см, ширина леза – 3,6 см, в середній частині – 2,6 см, товщина –0,7 см. (Цим же краєзнавцем біля с. Маркостав Володимир-Волинського р-ну підібрано два бронзових долотоподібних вироби розмірами: 1) 7,7x0,6x1,1 см; 2) 9,2x0,8x0,8 см). Вони належать, швидше всього, до енеоліту – культури лійчастого посуду. Долотця мають зеленувато-рожевий колір).

Про плоскі бронзові сокирки подано інформацію в монографії Анджея Шпунара «DieBeileinPolenI» [Szpunar, 1987, Taf. I, Taf. II, Taf. III].

Дивлячись на карту поширення плоских сокирок на території Північно-Західної України, можна помітити, що більшість з них виявлена в басейні р. Західний Буг: у Володимир-Волинському, Іваничівському, Локачинському, Любомльському р-нах Волинської обл. (Табл. 1). Лише окремі з них знайдені ближче до р. Горинь. Про одну з них з Черкащини пише Р. Молодцов[Молодцов, 1993, с. 72–73, Рис. 16: 2].Вона знайденапоблизу с. БачкуринеМонастирищенського р-ну.Їїрозміри: довжина – 162 мм, ширина леза – 42 мм, обушка – 30 мм. На захід від Західного Бугу їх концентрація різко зростає.

Як пише інший дослідник – Лех Павлата, з польського боку Західного Бугу, зокрема, в нижній течії рікивідомі плоскі сокири з піднятими краями, які належать до часу тшинецької культури, а також лужицької [Pawlata, 2010, s. 39]. З того ж боку Західного Бугу відомі також розвинутих форм сокирки, наприклад, типу Таймисей (Taymysei), варіант С, що мають широке лопаткове лезо. Ще більше подібних сокирок походить з басейну р. Вісли [Dąbrowski, 1997, s. 42, mapa 12].

Значна частина сокирок з Волині належить до типу Клоджіско (періоду BzB2–BzD [Szpunar, 1987, s. 58–62], ранньоунетицького та пізньоунетицького часу 2200–1600 рр. до н. е.). Вони були поширені в Румунії, Словаччині, Німеччині, Франції, Швеції. Можна припустити, що цей тип знарядь потрапляв на Західну Україну з Подунавя та Балкан, можливо, з території Польщі, Словаччини.Більшість знайдених на Західній Волині сокирок мають підчотирикутну або трапецієподібну форму, середні або малі розміри, невисоко підняті краї, легко заокруглене лезо [Маркус, Охріменко, 2010, Рис. 4.24, 4.25, 4.26].

У середині другого періоду доби бронзи, за поділом польських археологів (у фазі BA2/BI–B2), на заході Польщі з'являється багато різних форм сокирок. Звідти вони поширюються в бік Мазовії, Повіслення і далі на схід. Зазвичай їх краї більш підняті, вони здебільшого вироблялися на місці [Blajer, 2001, s. 78;

Таблиця 1.

Знахідки бронзових плоских сокир

№	Місцезна-ходження	Кіль кість	Розміри	Тип	Література	Примітка
1.	с.Зимне Володимир-Волинський р-н Волинська обл.	1				знайдено 2016 р.
2.	м. Володимир-Волинський (ур. Федорівщина) Волинська обл.	1		А	Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 1	знайдено в 1980-ті роки, зберігається у ВВІМ, А-810
3.	м. Володимир-Волинський р-н (р. Західний Буг) Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 1	знайдено в 1980-ті роки, зберігається у ВВІМ, А-17
4.	Володимир-Волинський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.24: 4	
5.	Володимир-Волинський р-н Волинська обл.				Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 7	
6.	Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.25: 2	
7.	Іваничівський р-н Волинська обл.	1	фрагмент		Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 5	
8.	Іваничівський р-н Волинська обл.	1	фрагмент		Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 6	
9.	м. Нововолинськ Іваничівський р-н	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.24: 3	
10.	м. Нововолинськ Іваничівський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 6	зберігається у фондах ВКМ
11.	с. Метельно Ківерцівський р-н Волинська обл.	1	8,25х2-3,75, має незначні потовщення країв в		Маркус, Охріменко, 2010, с. 426, рис. 4.24: 2	

			районі леза			
12.	с. Горбів Гощанський р-н Рівненська обл.	1			Кухаренко, 1958, с. 84-87, Маркус, Охріменко, 2010, с. 426, рис. 4.24: 1	знайдено в 1950-ті роки на багатошаровій пам'ятці, зберігається у РОКМ, інв. № Поп 795
13.	Волинське Полісся	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 5	
14.	с. Дуліби Турійський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 3	зберігається у ВКМ
15.	с. Роговичі Локачинський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 2	приватна збірка
16.	с. Гаразджа Луцький р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.24: 5	приватна збірка
17.	Маневицький р-н Волинська обл.				Маркус, Охріменко, 2010, с. 425,	приватна збірка
18.	с. Яревище Старовижівський р-н	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 3	приватна збірка
19.	с. Подоляни Гощанський р-н Рівненська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425,рис. 4.26: 4	приватна збірка
20.	с. Почапи Львівська обл.	1			Свєшніков, 1974, рис. 19: 4 Маркус, Охріменко, 2010, с. 425	
21.	с. Сокаль Львівська обл.	1			Свєшніков, 1974, рис. 19: 8; Маркус, Охріменко, 2010, с. 425	

Рис. 1. Сокири з закраїнами:
1-м. Володимир-Волинський.(фонди ВІМ), 2-Роговичі 3-с.Дуліби (фонди ВКМ) 4-с.Подоляни 5-Волинське Полісся 6-м.Нововолинськ (фонди ВКМ) 7-м. Володимир-Волинський.
Фото І. Маркуса

Dąbrowski, 2004, s. 10]

Форми сокир «з крильцями» і легко вигнутим лезом відомі в широкому ареалі і належать до лужицьких скарбів III–IV періодів ЕВ [Blajer, 1999, s. 26; Blajer, 2001, s. 50, 82].

Серед науковців часто піднімається питання про використання плоских сокир. Відповіді можуть бути різні: 1) як робоча частина зброї; 2) для обробки дерева; 3) як універсальне знаряддя. Один із дослідників цих знарядь МаріушСамборскі, що вивчав екземпляр сокири з Мілевко Музею Мазовецького в Плоцку, припускав їх використання «до зрубування дерев та обробки деревини» [Samborski, 2013, s. 11].Розміри згаданого виробу такі: довжина, 15,1 см, ширина леза – 4,7 см, мінімальна ширина – 2,1 см, максимальна товщина – 1,9 см. За А. Шпунарем, ці знаряддя належать до наймасивніших в Польщі [Szpunar, 1987, s. 68].Їх відносять до типу Чубін. Про ці вироби МарекГедль писав, що вони могли слугувати або як знаряддя, або як зброя [Gedl, 1980, s. 105]. Подібні екземпляри мають високо піднесені краї, тонку обушкову частину, потоншений робочий край [Samborski, 2013, s. 12].На Волині подібний тип виробів трапляється рідко. Їх датують ранньолужицьким періодом.

Тему сокирок з піднятими краями та інші бронзові вироби унетицької культури (УК) піднімав словацький археолог Йозеф Батора у монографії «Дослідження зв'язків між Центральною та Східною Європою за доби бронзи» (назва в перекладі– Г. О.) [Batora, 2006, s. 223–236], де зокрема йдеться про східний кордон розповсюдження бронзових знарядь, зброї унетицької культури. Наприклад, він відніс до УК золотий браслет та бронзову гривню з Гордіївського могильника на Вінниччині. Згаданий золотий браслет С. Березанська та В. Клочко інтерпретували як продовження «унетицьких традицій за доби пізньої бронзи на Поділлі» [Berezanskaja, Kłočko, 1998].

С. Березанська відносила «тесла» з розширеними краями до металевих виробів, пов'язаних зі східнотшинецькою культурою. Вона подала кілька пунктів, де їх було знайдено: Народичі, Сандраки (разом з керамікою), неподалік смт Гоща (Рівненщина), Тростянець, Липлява (Київщина) [Березанская, 1972, с. 149]. Як підтвердження належності сокирок з закраїнами до західнотшинецької культури, авторка наводить скарб з Охленбурга Сторманського округу, де знайдена тюльпаноподібна посудина, орнаментована «колючим дротом», два унетицьких дротяних браслети та уламок «тесла». Крім того, у четвертому горизонті Дипсійської могили в Болгарії знайдено скарб металевих виробів та подібну сокирку. Скарб продатував Н. Мерперт – XIX–XVIII ст. до н. е. [Мерперт, 1963, с. 30]. С. Березанська, як і В. Клочко, пов'язувала сокирки з виступами по краях з унетицькою культурою, де вони у 1980- ті роки датувалися XIX–XVIII ст. до н. е. (Tihelka, 1965). Цікаво, що Д. Берчу виявив подібне тесло разом з вислообушковою сокирою та кинджалом унетицького типу на поселенні культури Глина III (XVII ст. до н. е.) [Berciu, 1966; Березанская, 1972, с. 150].

Найбільше даних про бронзові сокирки на території Польщі з описом знахідок, ілюстраціями знаходимо в праці А. Шпунара «DieBeileinPolenI». У вступі подано коротку історію дослідження, технологію, класифікацію, джерела [Szpunar, 1987, s. 1–10]. У класифікації йдеться, зокрема про тип сокир Клодзіско, які на Західній Волині трапляються часто. Їх виділено три типи: A, B, C. Ці вироби трапецієподібні, з прямими краями, зі злегказаокругленими або прямим широким лезом, помірно широкою фаскеткою країв. Довжина виробів 7,5–16,9 см, ширина леза 2,5–6,9 см [Szpunar, 1987, s. 58]. Вироби цього типу поширені на півночі, північному заході, сході, півдні Польщі [Szpunar, 1987, s. 58–64]. У скарбах ці знаряддя трапляються рідко, переважно як окремі знахідки. Обух у них рівний, краї нижчі або вищі, боки триплощинні. Їх скарби відомі в Щецінському воєводстві [Blajer, 1990, s. 24–25].

Залишається відкритим питання про походження плоских сокир на теренах Волині та Полісся, аналогії та ареал поширення на сусідніх територіях. З цього погляд цікавим є виріб зі Старого Бруса Холмського воєв. – бронзова сокирка, знайдена в місцевому ставку. Вона має широке вигнуте лезо, кантовані краї, легко звужується до обушка. Довжина її 103 мм, ширина – 25 мм, ширина леза – 43 мм, висота країв – 15 мм. Сокирку віднесено до північнонімецького типу (до II періоду епохи бронзи на польських землях) [Dąbrowski, 1968, s. 25–26, 95–96]. Вона подібна до типу Гродніца (варіант А) і в якійсь мірі – до типу Клодзіско [Blajer, 1990, s. 23–25]. Тобто можемо констатувати, що залежно від місця виробництва могли бути подібні або змішані типи виробів.

Про сокирки з піднятими краями згадує В. І. Клочко, подаючи ілюстрований альбом з бронзовими виробами А. В. Козименка та звертаючись до теми про «унетицькі бронзи» на землях України. Так, він пише, що «судячи з усього, розповсюдження бронзових виробів центральноєвропейських типів на схід розпочалося ще в середині III тис. до н. е. [Клочко, 2006, с. 81–88, 128–130]. Ще один класичний унетицький кинджал був у скарбі з Кам'янки-Бузької разом із рукозахисним браслетом [Клочко, 2010, с. 50]. Цікавою є думка, висловлена В. Клочком, а ще раніше С. Березанською, що у формуванні культури багатоваликової

кераміки брали участь культури доби ранньої та середньої бронзи Балкано-Дунайського регіону [Березанская, 1960, с. 41; Клочко, 2010, с. 50–51].

Описуючи сокирки з виступами, ВойцехБлаєр, зазначає, що А. Шпунар поділив їх на 23 типи. Як основні риси їх розрізнення бралися особливості країв: вигнуті, трапеціїподібні, обриси обуха, висота виступів що дало можливість виокремити варіанти [Blajer, 1990, s. 19].

У праці «Skarby ze starszeji środkowej epoki brązu na ziemiach Polskich», виданій 1999 р. В. Блаєр дає більш розгорнутий опис сокир з виступами типу Клодзіско. Так, для варіанту А притаманні великі розміри. У варіант В об'єднано менші вироби [Blajer, 1999, s. 22].

У книзі В. Блаєра «Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich» 2001 р. знаходимо дані, що мідних та бронзових сокирок на території Польщі є близько 1900 (належних до доби бронзи). До мідного віку віднесено 80 екземплярів. Сокирок із розширеними краями близько 450 екз. На картах місцезнаходження сокирок в Польщі бачимо, що південно-східна її частина – Малопольща – була в зоні мінімального їх поширення в різні періоди [Blajer, 2001, mapa 9– mapa 29]. І це ще раз наштовхує на думку, що ці вироби надходили на Західну Волинь переважно з півдня – ареалу культури унетицької.

Отже, 1) бронзові сокирки з піднесеними краями були поширені на Західній Волині переважно в II тис. до н. е. та належали, ймовірно, до межановицької, тшинецько-комарівської, лужицької культур; 2) визначити їх походження поки що складно; швидше всього, вони надходили з півдня (Подунавя), заходу (з теренів Польщі). Не виключене місцеве їх виробництво; 3) порівняно незначна їх кількість, як і інших сокир, у тому числі провушних, свідчить про периферійність цього регіону, хоч і близько розташованого від центрів металургійного виробництва.

1. Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине / С. С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1972. – 268 с.

2. Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р. Х. : навч. посіб. / І. Маркус, Г. Охріменко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 492 с.

3. Молодцов Б. А. Клад бронзовых изделий восточно-тшинецкой культуры / Молодцов Б. А. // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – С. 72–73.

4. Blajer W. Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach Polskich / W. Blajer. – Kraków : Ksie(garnia Akademicka, 2001. – 427 s.

5. Blajer W. Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich / Wojciech Blajer // Prace Komisji Archeologicznej PAN. – Wrocław :Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – T. 28. – 299 s.

6. Blajer W. Skarby z estarszej i środkowej epoki brązu na ziemiach Polskich / W. Blajer // Prace Komisji Archeologicznej PAN. – Kraków : Wydawn. Nauk. DWN, 1999. – № 30. – 475 s.

7. Czaja J., Kuras M. Znalezisko siekiery z podniesionymi brzegami z miejscowości Turbia, pow. Stalowa Wola / Jakub Czaja, Monika Kuras // Materiały I Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. –Rzeszów, 2013. – T. 34.–S. 129–131.

8. Dąbrowski J.Ältere Bronzezeit in Polen. Starsza epoka brązu w Polsce/ J. Dąbrowski. – Warszawa, 2004. –143 s.

9. Dąbrowski J. Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce / J. Dąbrowski // Prace BiałostockiegoTowarzystwa Naukowego.– Białystok, 1997. – T. 36.–,s. 42.

10. Gedl M. Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna /M. Gedl // Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie. – Kraków, 1980. – Cz. 3. – s. 105

11. Kadrow S. U progu nowej epoki. Gospodarka i spoleczeństwo w czesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej/ S. Kadrow. – Kraków :Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2001. – 313 s.

12. Kopacz J., Šebela L. Kultura unietycka i grupa wieterzowska na Morawach na podstawie materiałów krzemieniarskich / J. Kopacz, L. Šebela. – Kraków–Brno. 2006 – 299 s.

13. Pawlata L. Siekierka brązowa z Wilanowa, gm. Mielnik, pow. Siemiatycki, woj. Podlaskie / Lech Pawlata // Podlaskie Zeszyty Archeologiczne. – 2010. – Zeszyt 6. –S. 37–54.

14. SamborskiM. Siekiera brązowa ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku/ Mariusz Samborski // Nasze korzenie. – 2013. – № 5. – S. 11–13.

15. Szpunar A. Die Beile in Polen / Andrzej Szpunar // Prähistorische Bronzefunde. – München, 1987. – Abteilung 9. –Band 16. – 105 s.

Григорій ОХРІМЕНКО, Сергій БУБАЛО, Олександр МАТЕЙЧУК *(Луцьк)*

ВЕРБОЛОСТІ СЕРЕЖКИ ДОБИ БРОНЗИ

Металевих виробів доби бронзи з території Західної Волині відомо небагато. Серед них є шпильки, браслети, ножі, сокири, серпи, персні, сережки у формі вербового листя. Вони, за словами С. Кадрова, були, переважно, предметами металургії епішнурового прикарпатського культурного кола, виготовлялися здебільшого з міді [Kadrow, 2000, s. 141–153].

У колекції матеріалів Волинського краєзнавчого музею зберігається кераміка, кістяні, мідні прикраси, виявлені Я. Фітцке у ґрунтовому могильнику м. Торчин (1938 р.). Серед поховальних дарунків межановицької та стжижовської культур були верболисті сережки (підвіски – ?), які називають в польській термінології «заушниці» (Рис. 1: 1–3). Подібні прикраси зберігаються також у Володимир-Волинському історичному музеї. Це показові вироби доби бронзи, проте інформації про них у вітчизняній фаховій літературі було обмаль. Історії вивчення та походження подібних артефактів присвячена ця розвідка.

Прикраси доби бронзи рідко трапляються на території Західної України, у т. ч. Волині. Переважно вони відомі з поховань. І. Свєшніков сережку з реберцем із с. Передівання подає серед речей пізнього етапу подільської групи підкарпатської культури [Свєшніков, 1974, рис. 19: 7]. Сережки з одним та двома реберцями бачимо також серед матеріалів верхньодністровської групи підкарпатської культури [Свєшніков, 1974, рис. 10: 3, 4]. Дві такі прикраси, належні до раннього періоду МК, виявлено в похованні неподалік Ріпнева (розкопки В. Барана) [Свєшніков, 1974, рис. 22: 3, 4]. Більш широка сережка виявлена на площі могильника поблизу с.Почапи [Свєшніков, 1974, рис. 22: 2]. Цей самий автор подає рисунки сережок без реберець із Золочева (поховання № 1), Чижикова (2 екземпляри) [Свєшніков, 1974, рис. 23: 13, 17].

У похованні зі Здовбиці (ГЗК – ?) знайдено сережку без реберця [Свєшніков, 1974, рис. 38: 17]. Підвіски з гробниці «здовбицького етапу» також подано в цій монографії [Свєшніков, 1974, рис. 40: 4, 5]. У стжижовському похованні с.Озліїв (поблизу смт. Млинів) була сережка з реберцями [Свєшніков, 1974, рис. 46: 4]. Із Торчинського цвинтаря походять дві сережки з одним реберцем (поховання № 14) та одна з трьома реберцями (поховання № 1), заготовка ще однієї прикраси з поховання № 15 [Свєшніков, 1974, рис. 49: 16, 17, 23]. У похованні м.Дубно знайдено три таких прикраси з реберцями [Свєшніков, 1974, рис. 49: 34, 38, 39] (Рис. 1: 4–6). Інший виріб виявлено до війни в с.Сьомаки (поховання) [Свєшніков, 1974, рис. 49: 37]. Сережка з реберцем як випадкова знахідка походить з Городка (поблизу м. Рівне) [Свєшніков, 1974, рис. 50: 2] (Рис. 1: 15). Ще сім сережок містилося у відомому Стеблівському скарбі [Свєшніков, 1974, рис. 50: 10–14, 24, 25] (Рис. 1: 8–14).

Під час розкопок багатого поховання (№ 7) дівчинки (стжижовської культури) біля с.Могиляни Острозького району Рівненщини К.Каспаровою та М.Щукіним знайдено багато прикрас, серед них велику верболисту підвіску [Археологія України, 2005,рис. 22: 10], шість верболистих сережок: (три з них з відтиснутим реберцем) [Археологія України, 2005,рис. 22: 8, 4–7, 14, 15]. Крім цього, в похованні було 6 перстенів (два з округлого дроту, чотири – з розклепаного), три трубчасті підвіски [Археологія України, 2005, с. 171] (Рис. 4).

Найбільше верболистих сережок випадково знайдено 2016 року на березі невеликої водоймив м.Нововолинськ – 12 штук (Рис. 2). 11 з них мають поздовжнє реберце, а одна – три ряди відтисків округлих горбиків, нанесених зсередини. (На думку Г. Тарас, вони могли бути виготовлені в Румунії – усна інформація). Ці предмети знайдені компактно на глибині 0,3 м та, імовірно, є скарбом. Інших артефактів поряд не зафіксовано. Неподалік цього місця у 2017 р. знайдено золоту широколисту сережку з реберцем.

Ще 4 сережки (серед них одна золота) з відтиснутими реберцями виявлено під час пошуків металевого брухту поблизу с.Смордва Млинівського району Рівненської області (Рис. 3:1–4) разом з іншими виробами: бронзовою сокирою бородинського типу, браслетом, округлою орнаментованою бляхою та іншими речами, належними до скарбу [Охріменко, Бубало, Скляренко, 2016, с. 82–93].

У 2005 р. біля с.Майдан-Липно, в урочищі Кругле Поле, під час рятівних розкопок в житлі тшинецької культури (Рис. 5) Г. Охріменком у неглибокій ямці знайдено 8 сережок та один перстень з вузьким «листком» без відтиснення реберця. Напевно, вироби цього скарбу належать до пізнього типу прикрас.

2009 року під час розкопок багатошарової пам'ятки Гнідава (с.Рованці на околиці Луцька), в об'єкті № 25 (яма з підбоєм), у стжижовському (?) похованні жінки знайдено 2 сережки [Златогорський, Бардецький, 2010].

Збірку палеометалевих прикрас із Західної Волині та Полісся доповнюють сережки з поховань

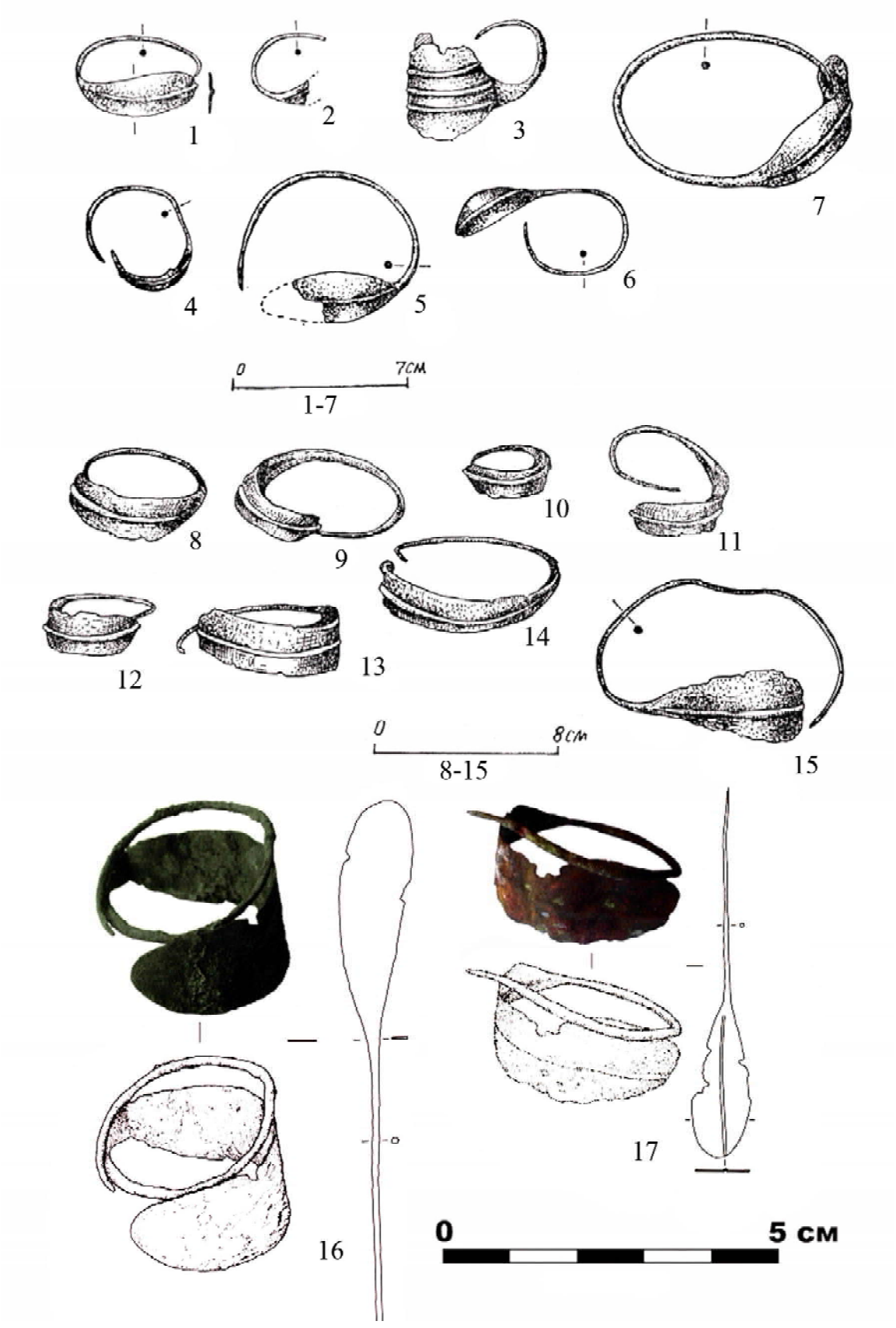

Рис. 1. Скроневі кільця: 1–3 – Торчин; 4–6 – Дубно; 7 – Сьомаки; 8–14 – Стеблівка (Стубло); 15 – Городок; 16–17 – Рованці-Гнідавська Гірка (за І. Свєшніковим, А. Бардецьким)

Рис. 2. Скарб бронзових сережок – м. Нововолинськ Волинської обл. Випадкова знахідка. Фото Г. Охріменка

Рис. 3. Сережки доби бронзи: 1 – скарб с. Смордва Млинівського р-ну, Рівненської обл.; 2 – скарб з м. Нововолинська Волинської обл.; 3 – золота сережка з м. Нововолинськ Волинської обл.; 4 – золота сережка з Сокальського р-ну Львівської обл.

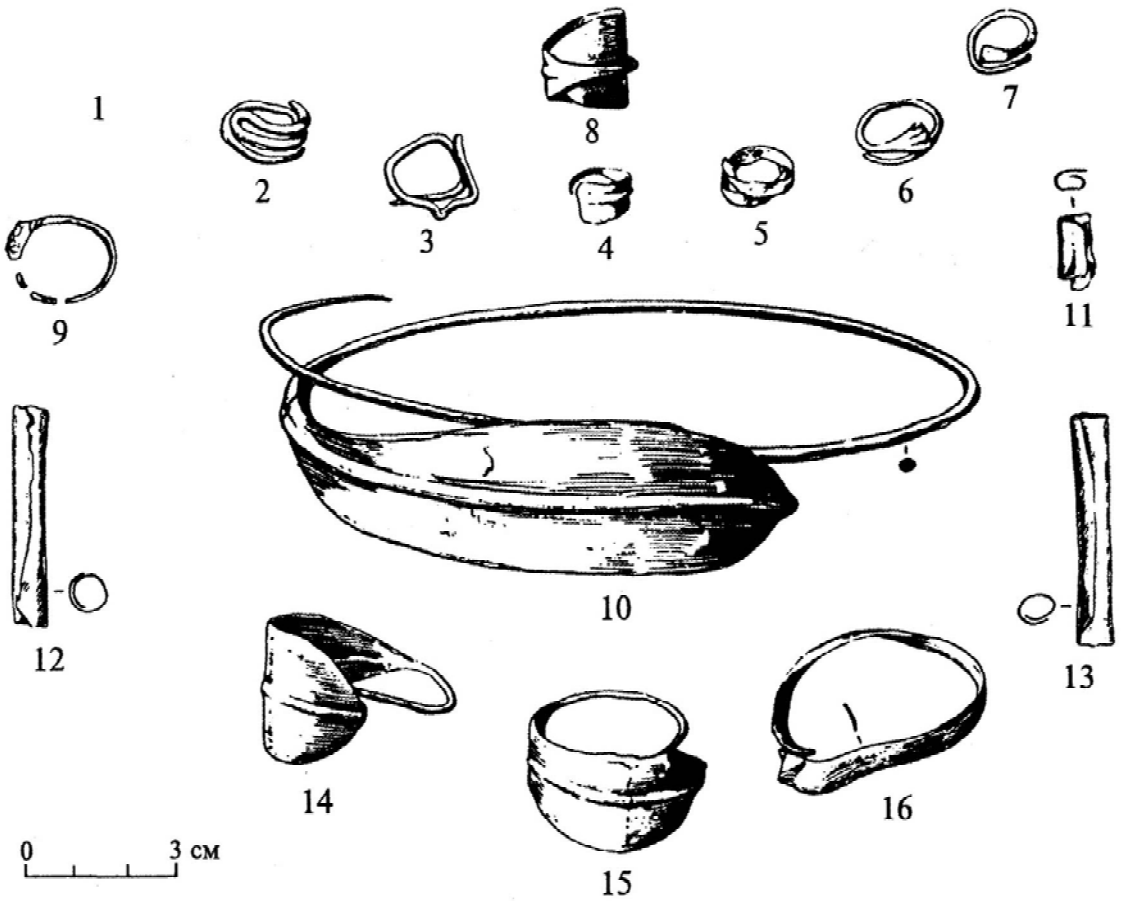

Рис. 4. Прикраси доби бронзи з с. Могиляни

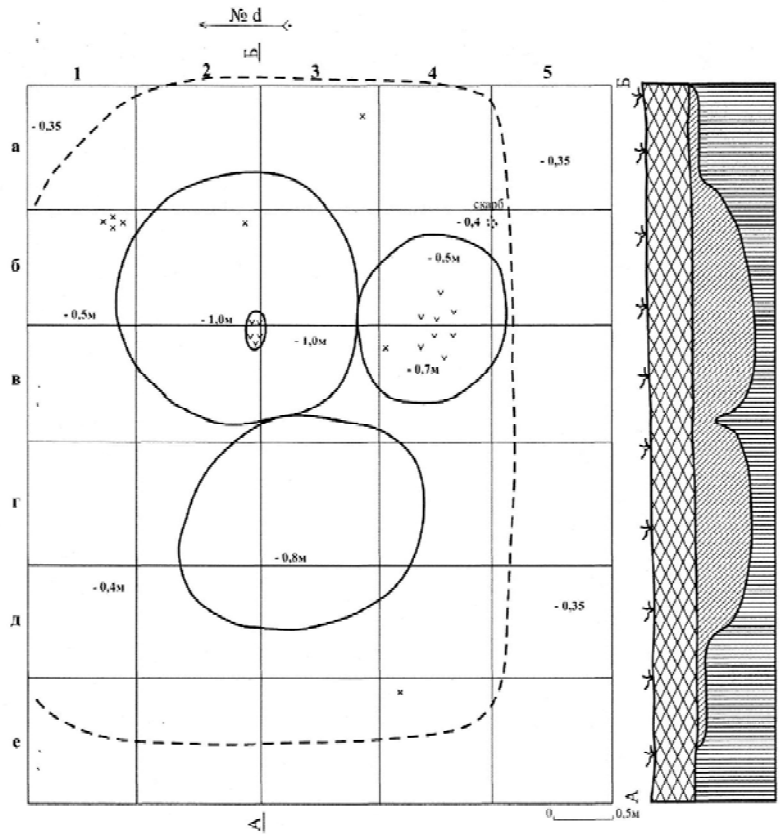

Рис. 5. Скарб с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле) Маневицького р-ну Волинської обл. 2005 р. Об'єкт східнотшинецької культури.

переважно городоцько-здовбицької культури, описані В. Самолюком.

1. с. Іванчиці Рівненського району Рівненської області. В урочищі Янова Долина (берег р. Стубли), в грунтовому похованні біля скорченого кістяка знайдено дві гладенькі сережки таких розмірів: діаметр кільця – 4,5–4,8 см, ширина листка – 1,4 см. Друга сережка діаметром 5,0–5,3 см, а ширина листка – 1,05 см.

2. с. Ільїн Гощанського району Рівненської області. В кургані, дослідженому Б. Прищепою 1983 р. (висота – 4 м, діаметр – 25 м), знайдено прикрасу з поздовжнім реберцем. Довжина – бл. 7 см, ширина листка – 2,6 см, діаметр стержня – 0,2 см [Самолюк, 2009, с. 26, 27, рис. 2: 1, 2, 5].

3. с. Лючин Острозького району Рівненської області. На березі р.Світеньки досліджене грунтове поховання № 5.Біля голови скорченого кістяка знайдено дві підвіски з тонкими листками (лінзоподібними в перетині). Їхні розміри: 1) довжина – 6,7 см, діаметр дроту – 0,2 см, ширина листка – 0,6–0,7 см, товщина – 0,15 см; 2) ширина пластини – 0,7 см, діаметр кільця – 4,7 см, діаметр дроту – 0,26 см, ширина листків – 1,3 см,товщина – 0,2 см [Самолюк, 2009, с. 27–29, рис. 4: 4, 5].

Ці вироби дещо подібні до виявлених у похованні с.Привільне Дубенського району [Самолюк, 2009, с. 32–33, рис. 10: 5, 6] (не виключено, що вони також належать до бабинської культури – Г. О.).

У похованні № 10 с.Лючин, крім розвалу посудини, кістяної намистини, крем'яного наконечника стріли, знайдено фрагмент верболистої прикраси з трьома відтиснутими реберцями. Листок має розміри 5х3,5 см, товщина – 0,1 см [Самолюк, 2009, с. 29, рис. 5: 1].

4. с.Рачин Дубенського району Рівненської області. У заплаві р.Ікви, в грунтовій могилі біля черепа скорченого кістяка А. Бардецьким знайдено 2 фрагменти верболистої підвіски з реберцем. Ширина листка – 1,65 см, діаметр дроту – 0,06–0,12 см [Самолюк, 2009, с. 33–34, рис. 11: 2]. Можливо, і це поховання належить до бабинської або стжижовської культури.

Несподіване відкриття було зроблене в м.Києві 1905 року: на вул. Трьохсвятительській знайдено скарб бронзових прикрас – усього 5 предметів належних, як тепер відомо, до середнього періоду доби бронзи (епішнуровий період, напевне, стжижовської культури). Автор статті Людмила Клочко зазначає, що речі були пов'язані з носіями середньодніпровської культури (СДК), які перебували в той час у цьому регіоні (імовірно, бл. XIX–XVII ст. до н. е.). Згадана дослідниця відносить речі скарбу до «фітоморфних» прикрас. Три предмети – це сережки у формі зігнутих у кільце вербових листків з відтиснутими посередині «жилками». Один з виробів – зігнута в коло мідна стрічка (діадема – ?) – має на потоншених кінцях кільця для зв'язування, посередині відтиснуту заглибину. В плані вона нагадує овал, діаметром 230х200 мм. Її вага – 95,71 г; виготовлена з міді та незначної кількості Sn, Pb, Ni, Zn [Клочко, 2015, с. 151–153]. Аналогії цьому рідкісному виробу можна знайти в похованні СК поблизу с.Боратин Луцького району (розкопки Я. Фітцке), де знайдено фрагменти діадеми (?). Четвертий виріб нагадує велику сережку [Клочко, 2015, с. 148–157].

За описом Л. Клочко, одна з підвісок має діаметр 89–90 мм, довжину – 66 68 мм, ширину – 41 мм. Особливістю двох інших сережок є «короткі рельєфні риски – по три з обох боків». Їх розміри: 1) діаметр – 80–84 мм, довжина – 70–75 мм, ширина листка – 39 мм; 2) діаметр – 84–87 мм, довжина – 62–66 мм, ширина – 70–75 мм. Дослідниця відзначає, крім того, «ретельність виконання» прикрас із Київського скарбу [Клочко, 2015, с. 148–157].

Ще в Київському скарбі була місяцеподібна прикраса діаметром 115х117 мм, внутрішній діаметр виробу –8,62 мм, ширина – 25 мм. Один її кінець зігнутий у петлю, другий видовжений і загострений. На поверхні відтиснуті короткі риски, розміщені групами: ділянка з шести рисок, далі 8 таких самих, потім три групи по 8 рисок [Клочко, 2015, с. 154]. Аналогії цій підвісці відомі зі скарбу в Стубло та могильника Торчин II. Авторка припускає, що всі предмети Київського скарбу «утворюють єдиний ансамбль», який належав «соціально виділеній особі» – жінці. Дослідниця подала і «гіпотетичну реконструкцію елементів жіночого вбрання» (досить переконливе!). Як аналогію для відтворення взято матеріали з поховання Стрілиця Гомельської області (поховання № 43, № 53).

У похованнях СК на теренах Люблінщини (Польща), а саме в Рацеборовіце–Колонії, Городло, Грубешові–Подгуже, Гусинному–Колонії 6, 7, Гребенному 34, металеві прикраси представлені, передусім, верболистими підвісками. Вони виявлені в 11 похованнях (12,7%). Крім них, серед супровідного інвентарю були ще браслети (в 7 могилах – 8,1%), кільця (в 4 похованнях – 4,6%).

Підвіски виготовлялися у формі кільця з листком, на якому витиснуте реберце. Кінці цих кілець або сходяться, або заходять один за одного. Інколи такий кінчик скручено у вушко. Окремі вироби виконані з подвійним обертом стержня. У вище окресленому ареалі трапляються також трубчасті підвіски з тонкого розклепаного дроту [Bargiel, Libera, 2005, с. 197–211]. На території Західної Волині вони виявлені

в похованні з с.Могиляни та в скарбі, знайденому біля с.Смордва Млинівського району Рівненської області.

Під час археологічних робіт на Гряді Сокальській, в Республіці Польща, на пам'ятці № 1 Махнувек (курган № 1, об. № 1 – ямне поховання МК) знайдено 2 мідні верболисті сережки з відтиснутим реберцем (тип III, за Я. Махніком) [Machnik, 1982]. Розміри першої прикраси: діаметр – 2,3 см, довжина в розвороті 9,4 см, довжина листка – 4,5 см, ширина – 1,6 см. Друга сережка цього ж типу мала діаметр – 2,4 см, довжину – 8,9 см, довжину листка – 5 см, ширину – 1,3 см.

В об'єкті № 2 (яма з похованням МК) знайдено сережку того самого типу; її діаметр – 4,9 см, довжина в розвороті – 20 см, довжина листка –6,9 см, ширина – 2,4 см (тобто вона більших розмірів від попередніх). В об'єкті № 4 (ямне поховання МК) виявлено ще одну таку саму сережку. Її діаметр – 2,3 см, довжина –8,2 см, довжина листка – 5,2 см, ширина – 1,5 см [Machnik, Bagicska, Koman, 2009, s. 115–118]. Поховання з Махнувек належать до ранньої фази МК – 2200–2030 ВС [Machnik, Bagicska, Koman, 2009, s. 229].

У 2017 р. в районі Нововолинська та в Сокальському районі, над р. Західний Буг, знайдено по одній золотій сережці верболистого типу (Рис. 3: 3, 4). Прикраси дещо ширші від вище описаних, підокруглі, з відносно короткими стержнями. На першій з них (з Нововолинська) є прокована реберце, на другій – три реберця. Оскільки ця частина Західного Бугу на двох берегах була заселена носіями стжижовської та межановицькоїкультур, то, швидше всього, знахідки прикрас мають відношення саме до цих культур.

Перші сережки відомі з м.Ур (Месопотамія). У Румунії вони з'являються у 2400 рр. до н. е., в Словаччині (Нітрянська група) у 2200–1850 рр. до н. е., на Кавказі – у 2200–1850 рр. до н. е., в культурі Монтеору(Румунія) – від 2000 до 1200 рр. до н. е. [Kadrow, 2000, s. 141–144].

Отже, всього верболистих підвісок на північному заході України відомо близько 80. Більшість із них пов'язана, вочевидь, зі старожитностями стжижовської та межановицької культур ,окремі вироби – з городоцько-здовбицькою. Скарб із с.Майдан-Липно Маневицького району Волинської області унікальний та, імовірно, найпізніший серед відомих нині скарбів з матеріалами верболистих прикрас належить до тшинецької культури (зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею та Маневицького краєзнавчого музею) (рис. 5). Тобто, хронологічний діапазон побутування цих виробів на окресленій території – приблизно XX–XIII (XIV) ст. до н. е. Важливо підкреслити, що прикраси-підвіски досить різні: більших та менших розмірів, з довшим або коротшим стержнем, з вузьким або широким листком, з гладеньким або витиснутим посередині реберцем (інколи двома, трьома), або з ямковими відтисками у вигляді ліній. З усього сказаного можна зробити висновок про походження цих виробів з різних центрів: Румунії, Словаччини (району Нітри), Малопольщі, а також, імовірно, місцевого виробництва (знахідка заготовки прикраси з поховання № 15 (межановицької культури) в Торчині. Не виключено, що з ареалу румунської культури Монтеору (синхронної із стжижовською) і до середньої течії Західного Бугу через Подністров'я пролягав шлях обміну різними виробами, а серед них надходили і прикраси-підвіски.

1. Археологія України / Л. Залізняк, О. Моця, В. Зубар та ін.; за ред. Л. Залізняка. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.

2. Златогорський О. Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році / О. Златогорський, А. Бардецький // Materiaiy i Sprawozdania Rzeszowskiego Oњrodka Archeologicznego. – Rzeszyw, 2010. – T. XXXI. – S. 101 114.

3. Клочко Л. С. «Київський скарб» із колекції Національного музею історії України у контексті знахідок на території Європи / Л. С. Клочко // Праці Центру пам'яткознавства. – К. : Шеннік, 2015. – Вип. 28. – С. 148–157.

4. Охріменко Г.Скарб бронзових виробів з Млинівщини / Г. Охріменко, С. Бубало, Н. Скляренко // Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. праць. – К. : Шеннік, 2016. – Вип. 29. – С. 82–93.

5. Самолюк В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолюк // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26 37.

6. Свєшніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. / І. К. Свєшніков. – К. : Наук. думка, 1974. – 208 с.

7. Bargieł B. Kultura strzyżowska na Lubelszczyźnie w świetle znalezisk grobowych / B. Bargieł, J. Libera // НапошануС. С. Березанської : зб. наук. праць. – К. : Шлях, 2005. – С. 197 211.

8.Batora J. Zur Problematik des Ausklingens derweiden blattfőrmigenKupferindust rieimnőrdlichenTeildes Karpaten beckens / J. Batora// Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. – Budapest, 1996. – S. 61–73.

9. Kadrow S., Machnikowie A. i J. Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epokibrązu / S. Kadrow, A. i J. Machnikowie. – Kraków, 1992.

10. Kadrow S.Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny / S. Kadrow, J. Machnik. – Kraków, 1997. – S. 83–102.

11. Kadrow S. Wczesno brązowawy twórczość metalurgiczna w stylu wierzbowegoliścia / Sławomir Kadrow // 150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie. – Kraków, 2000. – S. 141–153.

12. Machnik J. Uwagi o wyrobach metalowych zpoczątkówe po kibrązu wpołudniowo-wschodniej Polsce/ J. Machnik// Pamiętnik Muzeum Miedzi. – 1982. – T. 1. – S. 79–100.

13. Machnik J.,Bagińska J., Koman W. Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988–2006/ J. Machnik, J. Bagińska, W. Koman. – Kraków, 2009. – 319 s.

14. Roman P. The Late Copper Age Cotofeni Culture of South-East Europe / P. Roman // BAR Suplementary. – Series 32. –Oxford, 1977.

15. Roman P. Perioadalimpurie a epociibronzu luipeteritoriul României / P. Roman ,// Studiişicercetări de istorievecheşi archeologie.– 1986. – № 37.– S. 29–55.

16. Salewicz K. Tymczasowe wyniki badań prehistorycznych w Mierzanowicach, pow. opatowski, woj. Kieleckie / K. Salewicz // Z otchłaniwieków. – 1937. –№ 12. – S. 39–59.

17. Točik A. DieNitra-Gruppe / A. Točik // AR. – 1963. – № XV. – S. 716–774

18. Zaharia H. Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihretypologischen und chronologischen Beziehungen / H. Zaharia. – Dacia, 1959. –№ 3. – S. 103–134.

Валентина ПАВЛЮК, Надія КОТЕЛЬЧУК, Наталія ПАНАСЮК ***(с. Суськ)***

СУСЬК

Під владою Польщі.Після укладення Ризького мирного договору 1921 року західноукраїнські землі опинилися у складі Польщі.

До 1939 року половина земельних угідь у селі належала панам Панзіровським. Тяжка праця, низькі ціни на хліб, зерно та картоплю та високі податки на польську мануфактуру призвели до суцільного зубожіння.

Українське населення зазнавало соціального і національного гніту. Селянство страждало від страшного безземелля і безправ'я. Високі монопольні ціни на промислові товари, непосильні податки, лихварство руйнували дрібні селянські господарства. Біднота купувала лише сіль. Все інше - одяг, взуття - вироблялось у власному господарстві. Величезною була різниця у цінах між промисловими товарами і продуктами сільського господарства. Так, за коробку сірників треба було віддати 3-4 яєць, а за кілограм гасу чи солі - 10-12 яєць або кілограм масла.

Обмеження було у всьому. Суворо заборонялось вирощувати тютюн на присадибних ділянках без зобов'язання здати державі весь врожай. За порушення цього карали штрафом - 5 злотих за кожний незареєстрований корінь, виявлений у господарстві. Штрафували за все, навіть за збирання грибів і ягід в панських і державних лісах. Багато було безробітних. В першу чергу на роботу приймали поляків, в останню - українців. Їх же першими звільняли. Навіть в сільських установах заборонялось говорити рідною українською мовою.

Не кращими були справи і з медичним обслуговуванням населення. На всю Тростянецьку гміну, до якої відносився і Суськ, був лише один приватний фельдшер. За один прийом пацієнт повинен був заплатити йому 1-2 злотих або дати два кілограми масла чи 10-12 кілограмів пшениці. Плата за добове перебування в Луцькій повітовій лікарні становила 5-8 злотих, така ж ціна була і за один центнер жита. Навіть у найтяжчих випадках біднота через відсутність коштів не могла звернутись до лікаря.

Тому прихід на ці землі радянської влади біднота зустріла з надією на краще. 23 вересня 1939 року біля села навіть спорудили арку для зустрічі "визволителів". Головою сільської ради обрали Р.Д. Панасюка. Розпочався переділ земельних угідь.

У роки Другої світової війни.

Але все зруйнувала війна. У ніч на 28 червня 1941 року через село в напрямку до річки Стир пройшли частини 200-ї стрілецької дивізії під командуванням І.І. Людніка. П'ять днів вони тримали оборону, проте змушені були залишити рубіж. . У хаті Адама Пащука переховувалися радянські парашутисти, які підірвали міст на річці Стир після відходу Червоної Армії. 2 липня фашисти захопили село

З перших днів окупації почалося переслідування і знищення активістів радянської влади. По дорозі в Ківерці було арештовано, а згодом вбито секретаря комсомольської організації, вчителя Панаса Котельчука.

Жорстока політика нацистів активізувала антифашистські настрої, почали виникати підпільні групи. Підпільну групу у селі Суськ очолив Олександр Бондар, а до її складу ввійшли Роман Панасюк, В'ячеслав Михайловський, Адам Пащук, Олександр Мельник, Володимир Іванюк та інші. Активно допомагав підпільникам сільський староста Сидір Радюк. За допомогою радоіприймача, якого змонтував колишній працівник МТС Андрій Хрустицький (житель села Завітне), підпільники інформували односельчан про події на фронті, розповсюджували листівки, підтримували зв'язки з групами, які діяли в сусідніх селах.

У квітні 1943 року в ківерцівські ліси передислокувався загін особливого призначення "Мисливці" під командуванням М.А. Прокоп'юка. Розвідники загону встановили зв'язки з лісниками Клепачівської гаївки. Через них на зв'язок з партизанами вийшов суський підпільник Володимир Іванюк. Завдання загонів спеціального призначення, які дислокувалися в лісах Ківерцівщини ("Мисливці" М. Прокоп'юка, "Переможці" Д. Мєдвєдєва), був збір розвідданих, але головне - вони повинні були мінімізувати вплив у даній місцевості загонів ОУН-УПА, що тут базувалися, знищити їх. Так, під Словатичами відбувся бій між партизанами загону Балицького (їх підтримали поляки з села Перебріддя, нині Гайове) та вояками сотні "Орла".

Після налагодження зв'язку з партизанами, підпільники виконують завдання командування загону. З липня 1943 року фактичним керівником підпілля району стає ватажок суської підпільної групи Олександр Бондар (координатор підпільних груп району).

Одночасно з радянськими партизанськими загонами у місцевих лісах також базувались загони українського національного підпілля, зокрема, у Словатичах - сотня "Берези" (псевдо), пізніше - сотня "Орла".

Ще однією трагічною сторінкою історії села є події українсько- польського конфлікту 1943 року. До цих подій мали безпосереднє відношення і жителі села Суська, оскільки поруч знаходилось чимало польських поселень.

Основи конфлікту були закладені ще в попередні часи, коли польський уряд на Волині почав роздавати землі так званим осадникам - полякам, часто військовим у відставці. Таким чином, на Волині, в тому числі на Ківерцівщині, було чимало польських поселень (наприклад, Перебріддя - Преображе, поляки називали Пшебраже (тепер - Гайове), окремі польські сім'ї проживали і на хуторах поблизу села в урочищах Загали, Пісок, Макухове, Біланівка, Між Колоніями, Полик. З початком війни в обох національних середовищах - українському і польському - виношується мета - побудова власної держави, тому до співдружності не доходить, тим більше, що поляки розглядали землі Волині, як власне польську територію.

Після подій 1939 року у Перебрідді оселяються польські військові, які починають тут формувати озброєний відділ "самооборони". Комендатом самооборони став підофіцер Генрик Цибульський, згодом автор книги про 1943 рік "Червоні ночі", де є ряд відвертих сторінок про те, як саме відбувалася фактична війна бойовиків пляцувки з навколишнім українським населенням.

У 1943 році Суськ належав до "зони впливу" польської пляцувки, центр якої знаходився у місті Рожище. Про нашестя поляків на село є численні свідчення - спогади старожилів Дужича С.О., Моторного І.С., Клюхи В.І., Бондар О.М. Очевидці свідчать також про те, що нападники, захопивши в селі 20 чоловіків, повели їх у Рожище, потім до Луцька, звідки вони були гітлерівцями відправлені на примусові роботи до Німеччини.

Спогади Пащука Олексія Петровича (1927 р.н.) : «...Поляки вбили в нашому селі десь від 60 до 70 людей».

Найбільшим кровопролиттям наприкінці серпня 1943 року став " похід на Пшебраже", організований місцевою сіткою ОУН. З точку зору мешканців українських сіл (свідчення очевидців тих подій), це був вимушений крок, спричинений нападами поляків. Цікавим є факт про те, що допомогу полякам у бою з українцями, серед яких чимало було майже беззбройних селян з навколишніх сіл, надали партизани спецзагону М. Прокопюка (з книги І.Пащука " Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 рр."). Декотрі свідки називають число убитих українців - приблизно 80.

У серпні 1943 року німецька авіація бомбила навколишні ліси і села. У Суську згоріло 40 будинків, багато людей було поранено.

2 лютого 1944 року села Суськ, Звози, Словатичі і Славне звільнили бійці 181-ої стрілецької дивізії. Фронт покотився на захід. А з ним сотні новобранців з навколишніх сіл. 136 із них не повернулися із кривавого пекла війни.

Один з них - житель села Словатичі, герой Радянського Союзу Василь Павлович Киричук.

В.П. Киричук пішов на фронт у 1944 році. Воював у 306-ій Ріпшевській стрілецької дивізії в Білорусі. "Завтра маю йти в бій. Жорстокий бій. Але не хвилюйтеся, свій обов'язок я виконаю....", - писав боєць у

листі додому.

Стрілецькому полку підполковника Гоголєва, у складі якого воював Василь, було доручено форсувати Західну Двіну в районі села Шарипіно, що в Білорусі. Василь першим, переправившись вплав через річку, під шквальним вогнем ворога ступає на протилежний берег. Тут його було смертельно поранено. Так і не прийшовши до тями, Василь помер у медсанбаті, похований у братській могилі в місті Постави (Білорусь).

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1944 року Киричуку Василю Павловичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Форсуючи річку Західна Двіна, двадцятирічний юнак здійснив свій базсмертний подвиг. Пам'ятник Герою знаходиться на подвір'ї школи села Суськ.

Село у другій половині XX століття.

Повернувшись додому з важкими пораненнями, а то й інвалідами, колишні фронтовики розпочали відбудову рідного села. Першим повоєнним головою сільської ради був Панасюк Роман.

У 1946 році утворюється колгосп імені Молотова. З 1947 року головою колгоспу стає Володимир Іванюк. У 1964 році відбулося укрупнення сільськогосподарських артілей у єдиний колгосп " Правда" з центром у Суську.

Найбільшого розвитку дане господарство досягло у 80-х - І пол. 90-х рр. (голова колгоспу А.П. Грицюк). Завдяки впровадженню прогресивних технологій, найновіших досягнень агрономічної науки, вмілому підбору кадрів, господарство стало одним з кращих в районі. На бідних грунтах тут у 1986 році зібрали по 27-36 ц/га зернових. Школою передового досвіду в області стала Звозівська відгодівельна ферма. Кращі сільські трудівники : ланкові Ганна Боймук, Євгенія Котельчук, механізатори Микола Оксенюк, Петро Котельчук та інші були відзначені державними нагородами. У колгоспі були побудовані нові приміщення тракторних бригад, хімсклад, картоплесховище, цех із виробництва поліетиленової плівки, звіроферма з утримання норки і песця. У 1974 році в селі збудували нове типове приміщення школи, фельдшерсько-акушерського пункту, магазини, клуб, відділення зв'язку, приміщення сільської ради із залом урочистих подій, бібліотеку. Працює СГПП " Довіра", пекарня.

У 2014 році на Сході України розпочалася неоголошена війна із сепаратистами, у зону бойових дій були мобілізовані такі наші односельчани:

Самолюк Юрій Миколайович;
Боярчук Віталій Анатолійович;
Павлюк Сергій Анатолійович;
Поліщук Сергій Адамович;
Артишук Сергій Миколайович;
Швед Іван Іванович;
Бузінський Роман Юрійович (контрактник);
Степанов Дмитро Михайлович;
Карпюк Андрій Миколайович.

Не обійшла біда і наше село. На Сході, захищаючи Україну, загинули односельчани Дмитро Степанов і Андрій Карпюк. Пам'ятна дошка їм встановлена на території школи.

Слова "Слава Україні!" - "Героям Слава!" набули нового змісту. Наразі вже точно зрозуміло, кому ці слова адресовані. Це віддання шани найкращим, котрі у найважливіший момент нашої держави не злякалися і стали на захист її свободи і незалежності.

Сучасний Суськ "розрісся" п'ятьма пералельними вулицями із півдня на північ і чотирма паралельними вулицями із заходу на схід.

Помітною подією в житті села стало освячення у 1903 році збудованого місцевими майстрами дерев'яного Свято-Різдво-Богородичного храму.

---

1. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся, т. 2.

2. Волынские епархиальные ведомости, 1903, №2.

3.Спогади вчителя пенсіонера Матвіюка Михайла Якимовича (2008 рік).

4.Хай знову запахнуть житами поля. А в нас запанує хай мир: бібліогр. довід. – Луцьк, 2016.- с. 226, 241.

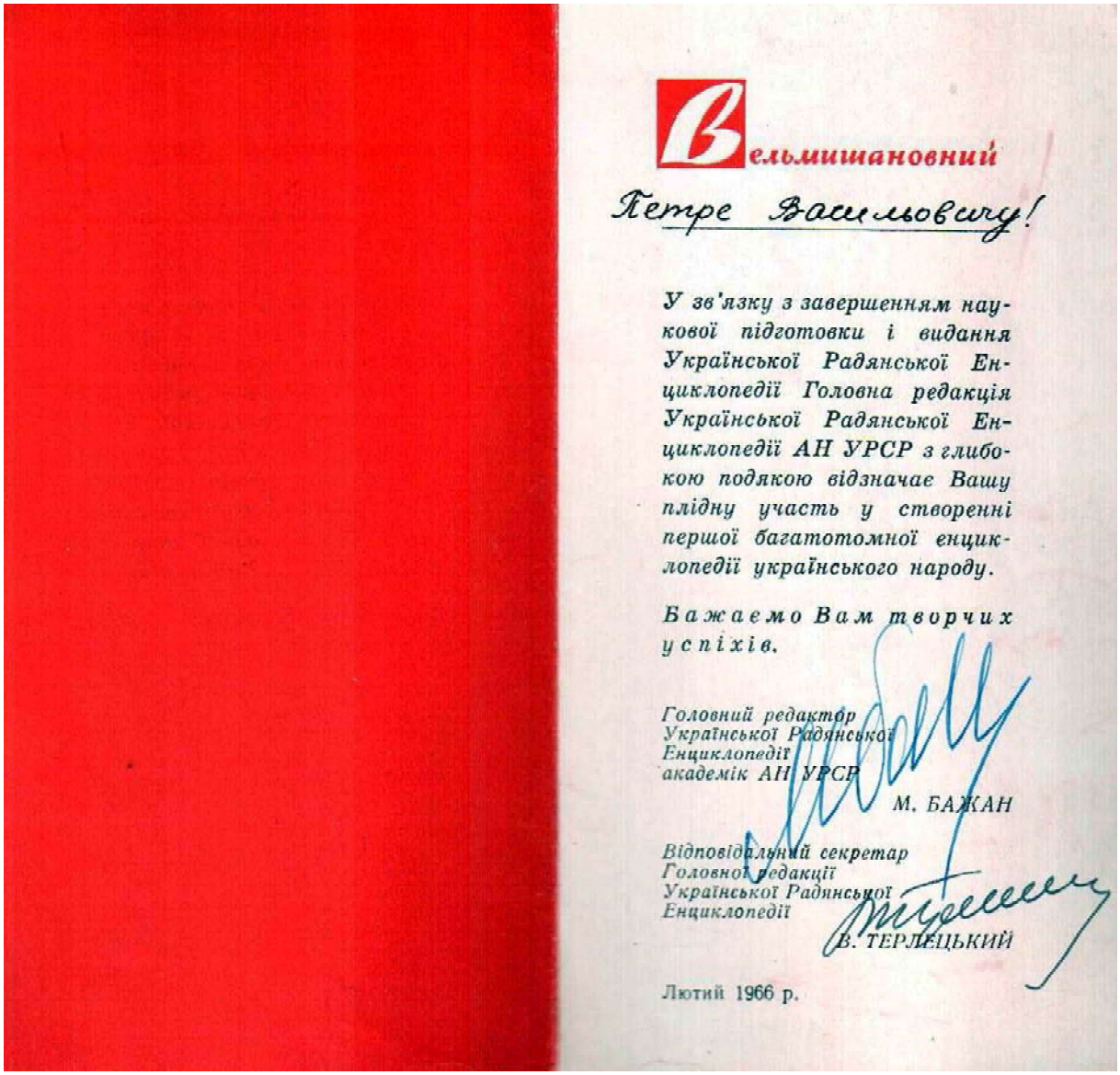
Ігор ПАСЮК *(Луцьк)*

КАВАЛЕР СЕМИ ПОЛЬСЬКИХ НАГОРОД – УРОДЖЕНЕЦЬ ОЛИЦЬКОГО РАЙОНУ

Кашевський Петро Васильович народився 7 червня 1921 року в с. Миловиця Олицького району Волинської області у сім'ї селян. Батько – Василь Митрофанович, мати – Феодосія Павлівна. Українець.

У 1939-1940 рр. навчався на двох курсах луцького педучилища. З початком війни евакуйований у Росію, де навчався з липня 1941 р. по травень 1942 р. у Томському артилерійському училищі, по закінченню якого направлений на фронт у 420-й Червонопрапорний стрілецький полк 122-ї стрілецької дивізії 19-ї армії Карельського фронту у званні молодшого лейтенанта на посаду командира взводу.

З травня по жовтень 1943 р. відкликаний у резерв Головного Командування Збройних Сил СРСР з метою підготовки для переведення на службу у Військо Польське (Армія Людова), де почав воювати у 4-му окремому полку винищувачів танків (з жовтня по грудень 1943 р. – командир батареї, з грудня 1943

Вельмишановний
Петре Васильовичу!

У зв'язку з завершенням наукової підготовки і видання Української Радянської Енциклопедії Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР з глибокою подякою відзначає Вашу плідну участь у створенні першої багатотомної енциклопедії українського народу.

Бажаємо Вам творчих успіхів.

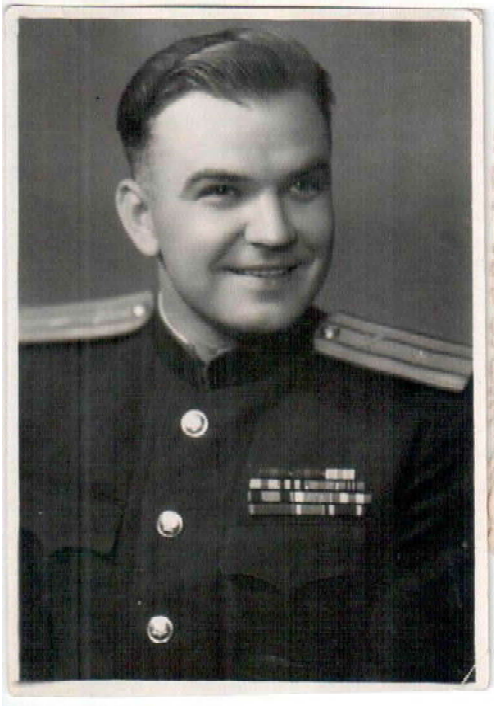
Головний редактор Української Радянської Енциклопедії академік АН УРСР
М. БАЖАН

Відповідальний секретар Головної редакції Української Радянської Енциклопедії
В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ

Лютий 1966 р.

ЛУЦЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ
3-го СКЛИКАННЯ

(особистий підпис)

БЖ 07073

Пред'явник цього тов. Кашевський Петро Васильевич

дійсно обраний депутатом Луцької міської Ради депутатів трудящих 17 грудня 1950 року від 76 виборчого округу.

Голова виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих

Секретар виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих

СЛУЖБОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ № 3.

(особистий підпис)

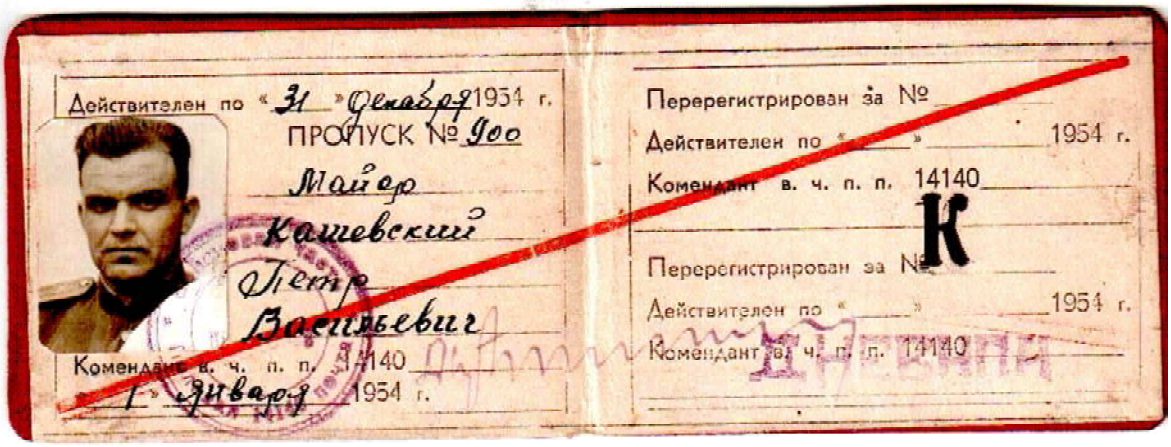
10 Лютого 1951 року
(дата видачі)

Пред'явник цього тов. Кашевський Петро Васильович

дійсно є Заступник Голови виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих Волинської області УРСР.

Голова виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих

Секретар виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих

Действителен по «31» Декабря 1954 г.
ПРОПУСК № 900
Майор
Кашевский
Петр
Васильевич
Комендант в. ч. п. п. 14140
1 Января 1954 г.

Перерегистрирован за №
Действителен по «» 1954 г.
Комендант в. ч. п. п. 14140

Перерегистрирован за №
Действителен по «» 1954 г.
Комендант в. ч. п. п. 14140

К

р. по грудень 1944 р. – начальник розвідки полку, з липня 1944 р. по вересень 1945 р. – перший помічник начальника штабу полку, з вересня 1945 по березень 1948 р. – командир дивізіону 9-ї стрілецької дивізії). У березні 1948 р. переведений у запас Армії Людової і направлений у резерв відділу кадрів управління Червоної армії. У 1948 р. працює інструктором із фізичної підготовки облвно Волинської області, у 1949 р. – в інституті вдосконалення вчителів Волинської області. Обраний депутатом Луцької міської ради народних депутатів у 1950 р. З 10 лютого 1951 р. – заступник голови виконкому. У квітні 1951 р. – кореспондент окружної газети «Вольность». З ліквідацією газети у січні 1953 р., до січня 1955 р. служить заступником начальника видавництва північної групи військ та одночасно до грудня 1955 р. – кореспондентом окружної газети «Знамя победы». 9 грудня 1955 р. звільнений у запас і з 1956 року працює директором державного архіву Волинської області (облдержархіву УВС Волинської облради депутатів трудящих). Після виходу на пенсію з 1977 р. він – співробітник Волинського обласного управління Головного управління по охороні держаної таємниці та друку при Раді Міністрів СРСР.

Закінчив Військовий університет марксизму-ленінізму Радянської армії, Московський державний історико-архівний інститут.

Нагороджений двома орденами Вітчизняної війни 1 -го ступеня, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, орденом Червоної Зірки, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Радянського Заполяр'я», «За звільнення Варшави», «За взяття Берліна», ювілейними медалями СРСР, а також польськими орденами «Віртуті мілітарі», «Бойовим хрестом (хрест валечних)», «Золотим хрестом заслуг», «Срібним хрестом заслуг», медалями «За Варшаву», «За Одер, Нісу та Балтику», «За перемогу і свободу». Член авторського колективу видань: «Українська Радянська енциклопедія», «Радянська влада на Волині».

---

1. Державний архів у Волинській області. – Ф. 25. – Оп.1. – Особиста справа Кашевського П. В.
2. Там само. – Ф. 597. –Оп. 1. – Спр. 586.

3. Фонди Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки. Особиста папка кавалерів бойових орденів на Волині.

4. Ігор Пасюк. Волиняни повні кавалери орденів Вітчизняної війни. //Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2012 № 4.. – С. 64-67.

Тетяна РОЙКО ***(с. Одеради)***

ОДЕРАДИ

До Покащівської сільської ради належить село Одеради, яке розташоване від селища Олика на схід.

В історичних джерелах згадується як Одераді, Одерадь, Одерадський. Переказують, що назва села походить від словосполучення “оде ради”(тут ради), яке й лягло в основу власної назви села, тому що перші жителі села часто збирались на ради (наради).

Село розташоване на південь від старого річища, (колись тут протікала річка Вербівка), на правому березі, що має рівнинний характер. В Одерадах збереглися кургани давньоруського часу. На території ще є залишки укріплення “Валки”. За твердженням історика П.Батюшкова, в давні часи Олика належала до Погорини, як називали Київські землі на лівому березі річки Горинь, і разом із укріпленнями в сусідніх Чемерині, Одерадах, Хорлупах становила єдину лінію оборони на межі Руської та Володимирської земель.

Жителі колись були кріпаками князя Радзивілла. Поміщицька економія мала назву “Новини”. З розповідей жителів Одерад, Радзивілли були неабиякими демократами чи принаймі ліберадами. Оксентій Боярчук згадує, що на роботу до пана ніхто не силував, хоч роботи в маєтку було і було. Панський хурман відвозив і привозив працівників, одерадські жінки, наймаючись до нього на буряки, пішки теж не ходили. І платив пан так, що люди хотілись наймати. Часом здавалося, свою роботу вигідніше кинути, щоб піти на панську .

Згідно досліджень Олександра Цинкаловського, село Одеради відносилось до Дубенського повіту Олицької волості, 47 км від Дубна. В кінці XIX століття там було 48 домів і 300 жителів, і на фільварку 10 домів і 69 жителів. Колись Одеради належали до Пашка Дахновича, князя Сокольського і до князя Острозького. В 1557 році князь Федір Острозький купує Одеради від князя Сокольського. В 1583 році Головня Острожецький (з Острожця під Луцьком) платив з Одерад від 7 димів, 4 город., 2 боярів, а княгиня Дмитрова Буремельська з 1 дим. Одночасно частина Одерад належала до Олики – 5 дим.

Після реформи 1861 колишні кріпаки, що проживали на території села, одержали невеликі наділи розміром 3-5 десятин. В окремих хазяїв, які до скасування кріпосного права були вільними, земельний наділ сягав 30 десятин. Частина цих сімей кількістю до 25 осіб викупила землі в князя Радзивілла, утворивши одерадські хутори .

На прилеглих до населеного пункту землях колись був фільварок “Новина” (на південь), який згодом зник. Поля, що лежать довкіль села, мають такі назви: Дьохтянка, Чинш, Часті.

До 1939 року загальна площа землі Одерад становила 666 гектарів. З них поміщикам належало – 500 га, а біднякам – 166 га.

У 1941 році було створено колгосп, у 1947 році – комсомольська, а у 1949 – партійна організація.

На фронтах Другої світової війни брали участь 31 житель села Одеради, 19 з яких не повернулись до рідних домівок.

У 1951 році була ліквідована хутірна система і селянські господарства знову перенесли у село. Утворилися дві нові вулиці, зникла частина старого села, шо називалася Заріччя. Церкви або монастиря в Одерадах не було.Не було тут і тих місць, де б відбувались ярмарки чи базари. У зв’язку із масовим переселенням людей з хуторів, почало змінюватись і село: виросли новобудови, замість низьких хат з солом’яними покрівлями виросли добротні цегляні будинки, провели лінії електропередач, у будинках з’явилися радіо та телевізори.

У 1963 році на території села було 124 двори, в яких проживало 493 чоловіка. Серед них працездатного населення – 213 чоловік. Початкова школа розміщувалася у колишній великій хаті. Навчалося 39 учнів. Також були дитячі ясла, спортмайданчик, фельдшерсько-акушерський пункт, хата-читальня. У хаті-читальні налічувалося 2018 примірників книг, зареєстровано 153 читачі. Працювала постійна кіноустановка, через день демонструвались фільми.

1978 року побудували новий гарний клуб, в якому є актова зала, де відбуваються всі сільські заходи.

В приміщенні клубу знаходиться і бібліотека, яка обслуговує 275 користувачів, сюди постійно надходить періодика та нова література налічується 5020 примірників книг.

У 1989 році зведений магазин, а слідом за ним – з просторими класами школа. Нині її очолює Віктор Миколайович Боярчук. У загальноосвітній школі І ступеня навчається 18 діток.

Для потреб мешканців Одерад – фельдшерсько-акушерський пункт, де працює добра і чуйна людина – Басюк Валентина Віталіївна.

Сьогодні в Одерадах проживає – 344 мешканці та налічується 90 дворів.

7 травня 1947 року в сім'ї Оксентія та Євгенії (уродженої Козак) Боярчуків народився відомий журналіст України Петро Оксентійович Боярчук. У 1951 році сім'ю було звинувачено у сприянні учасникам українського національно-визвольного руху і відправлено на довічне спецпоселення в Сибір. В Україну, однак, повернулися в 1959 році. Петро Боярчук закінчив Олицьку середню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням, вищу освіту здобув у Київському держуніверситеті. Багато часу свого життя Петро Оксентійович приділив вивченню та дослідженню одного з найдавніших і найбагатших на пам'ятки історії містечкових поселень Волині – Олиці.

Прозаїк, публіцист, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України, заслужений журналіст України, лауреат літературної премії імені Агатангела Кримського, конкурсу україністики Фонду Воляників-Швабінських при фундації Українського Вільного Університету в Нью-Йорку 2004 року. Таким земляком гордиться маленьке село Одеради.

1. Богуш Микола, Павленко Григорій. Ківерцівщина: крізь віки і долі. – Луцьк: Надстир'я, 2006.

2. Боярчук П. Про що мовчить стара Олика: Повість-хроніка. – Луцьк: Надстир'я, 2009.

3. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся, т.2.

Галина РОМАНЧУК ***(Луцьк)***

ТРОСТЯНЕЦЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Витоки історії Тростянецької загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів сягають далекого 1888 року, коли у селі відкрилась церковнопарафіяльна школа [22, с. 291]. Зміни історичної ситуації в краї диктували суттєві зміни у спрямуванні та змісті діяльності школи. Кожен етап її розвитку наповнений особливостями, котрі впливали на організацію навчального процесу, діяльність педагогів та рівень навчання і виховання учнів.

Вперше основні віхи історії школи означив відомий волинський історик Р. Н. Оксенюк у статті «Тростянець» [22, с.291, 293, 299]. Краєзнавче дослідження М. Богуша та Г. Павленка з історії Ківерцівщини збагатило історіографію відомостями про директорів та вчителів Тростянецької середньої школи, досягнення школи у повоєнний період її історії [5, с. 205–207, 474–475]. У «Нарисах освіти Ківерцівського району» Г. Артисюк та О. Дем'янюком акцентувалась увага на діяльності учнівської виробничої бригади, «яка за результатами роботи стала призером республіканських оглядів-конкурсів» та педагогічній майстерності вчителя виробничого навчання Х. О. Поліщука [4, с.59]. Особливістю цього видання є рубрика «Мовою документа», в якій друкуються тексти наказів районного відділу народної освіти. У наказах, зокрема, йдеться про створення школи передового педагогічного досвіду Є. О. Ольховича, вчителя фізики Тростянецької середньої школи, про включення до ради районного відділу народної освіти Павленка І. І., заступника директора цієї школи [4, с.74, 76–77].

Метою статті є аналіз функціонування Тростянецької середньої школи у 60-х роках ХХ століття.

Влітку 1962 року директором школи було призначено Дмитра Сафоновича Антонюка, котрий працював на цій посаді до 1969 року. Протягом цього періоду кількість учнів коливалась від 340 до 370. Так, у 1963-1964 навчальному році у школі навчалося 345 учнів та працювало 26 вчителів [36].

Творчий колектив педагогів допомагав директорові у його роботі, а директор, якому притаманний був демократичний стиль управління, дослухався до думки вчителів, підтримував їх починання, створював умови для професійного розвитку кожного педагога, вивчення, узагальнення і поширення досвіду їх роботи, багато уваги надавав розвиткові учнівського самоврядування, організації культурно-масової, спортивної, туристсько-краєзнавчої роботи школярів. Колектив працював злагоджено і творчо. Вікна школи світились до пізнього вечора: після уроків працювали різноманітні гуртки, секції, вчителі займались індивідуально

як з обдарованими учнями, так і з тими, кому було важко вчитися.

Багатьом учням запам'яталися уроки історії, уроки життя Дмитра Сафоновича не лише як директора школи, а й як вчителя історії. Дмитро Сафонович викладав історію цікаво, використовуючи історичні джерела та архівні матеріали, залучаючи школярів до дискусії, обговорення та обґрунтування власної думки. Він щедро ділився досвідом роботи з вчителями історії району та керівниками навчальних закладів [43]. Взявся за вивчення історії села, хоча не був корінним тростянчанином. Матеріали, зібрані і опрацьовані ним, використані при виданні тому Волинської області багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» [22, с. 743].

Директор дбав про здоров'я дітей, організацію харчування школярів. У школі працювала їдальня, де надзвичайно смачно і дешево годували. За домовленістю з правлінням колгоспу «Радянська Україна» на великій перерві одержували безкоштовно молоко учні перших класів та безкоштовне одноразове харчування було організовано для тих дітей, хто навчався у групі продовженого дня [25].

Робота педагогічного колективу школи під керівництвом Д. С. Антонюка неодноразово відзначалась у районній газеті: «Хороших успіхів з року в рік добиваються колективи Ківерцівської середньої №1, Тростянецької середньої, Залісочівської восьмирічної, Олександрійської і Кульчинської початкових шкіл. Вчителі цих шкіл працюють творчо, на уроках використовують різні методичні матеріали, унаочнення, посібники тощо» [20]; «Тут діти люблять своїх учителів, шанують їх і батьки. … Вся педагогічна громадськість району знає закоханих в роботу директорів Ківерцівської середньої школи №1 Киселюк Л. І, Тростянецької середньої школи Антонюка Д. С., Олицької середньої школи Василенка І. С. та багатьох інших» [50]. У місцевій пресі також часто друкувались статті про тростянецьких вчителів, бо кожен з них був неперевершеним майстром своєї справи.

Багатьом випускникам Олексія Терентійовича Джулая назавжди запам'ятались його уроки історії та позакласні заняття, яким він віддавав весь свій вільний час. Олексій Терентійович прекрасно грав на баяні і саме він акомпонував учнівському хору, танцювальному гуртку, працював з солістами та вокальними групами. Власне він був організатором художньої самодіяльності як учнівської, так і вчительської, досягнення якої відзначалась на районних та обласних оглядах художньої самодіяльності [19]. Олексій Терентійович підтримував усі задумки комітету комсомолу щодо організації відпочинку старшокласників. У спілкуванні з ним учні ніколи не відчували його сліпоти, бо мав він велике серце, сповнене любові до дітей, був надзвичайно ерудованою людиною, готовою завжди допомогти [11]. У О. Т. Джулая його колеги вчилися досвіду морального, естетичного виховання учнів на уроках історії та у позакласній роботі.

У числі кращих педагогів району неодноразово на січневих та серпневих нарадах називалося прізвище вчителя фізики Євгена Олексійовича Ольховича [8; 21; 27; 29: 50; 51]. Євген Олексійович розпочав свій учительський шлях у колективі Тростянецької середньої школи у 1956 році після закінчення фізико-математичного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. Любов до дітей та фізики допомагала молодому вчителеві оволодівати азами професії та набувати майстерності. Основним принципом його педагогічної діяльності стало нерозривне поєднання в навчально-виховному процесі теорії і практики. Будь-який закон фізики вчитель намагався трактувати на конкретних приладах, надаючи широкий простір самостійній роботі учнів. На уроках, під час позакласної роботи вчитель повноцінно використовував час [31]. Прийомами і методами використання унаочнення на уроках фізики вчитель щедро ділився з колегами [36].

Багато зусиль докладав учитель до обладнання фізичного кабінету. Більшість приладів виготовляли учні, які відвідували фізико-технічний гурток: П. Гапонюк, О. Дейна, А. Жук, А. Кривенюк, М. Максимчук. Не всі конструкції, зроблені руками учнів були оригінальними, але вчитель і не ставив перед собою такого завдання. Його метою було допомогти учням проникнути в таємницю фізичних явищ, глибше вивчити їх, прищепити трудові навички. На заняттях гуртка вчитель розвивав раціоналізаторські здібності школярів. [48]. Це давало позитивні результати і вже у середині шістдесятих років гуртківці своїми руками виготовили багато автоматичних, кібернетичних і контролюючих пристроїв для програмуючого навчання і виявлення знань учнів. Контролююча машина «Полісся» – доробок Олександра Дейни, складна машина-репетитор власної конструкції Анатолія Жука поповнили фізичний кабінет у 1964 році. Широко використовувалися на уроках для перевірки і оцінки знань учнів пристрої, виготовлені восьмикласниками Павлом Антонюком і Володимиром Котельчуком, десятикласником Леонідом Гайдучиком. [31]. Прилади гуртківців демонструвались на шкільній, обласній та республіканській виставках учнівської творчості.

Гуртківці супроводжували також різноманітні заходи, які проводились у школі: оформлення святкової ілюмінації до новорічного вечора, забезпечення роботи шкільного радіовузла, випуску шкільних новин [28].

Досвід роботи Євгена Олексійовича вивчався у 1965 – 1966 навчальному році Волинським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів. У підсумковій довідці працівників кабінету фізики і математики інституту О. П. Мельничука і О. В. Ушакова відзначалось: «Характерним у роботі Є. О. Ольховича є безпосередній пошук нового, більш доступних форм і методів навчання учнів. Завдяки створеній відповідній навчально-матеріальній базі вчитель на високому науково-методичному рівні проводить уроки фізики, ретельно виконує лабораторні та практичні роботи, організовує виконання фронтального експерименту. Особливо багато уваги він приділяє гуртковій роботі, зокрема забезпеченню школи саморобними елементарними ТЗН. Так, лише в цьому навчальному році гуртківцями виготовлено біля десяти контролюючих, тренувальних машин та машин-репетиторів.

Під керівництвом Ольховича Є. О. в школі проводяться цікаві позакласні заходи: вечори цікавої фізики і техніки, День космонавтики, фізичні вікторини, олімпіади тощо» [18, арк.55–56].

У цьому ж навчальному році кабінетом позакласної роботи Волинського інституту удосконалення кваліфікації вчителів вивчався досвід роботи бібліотекаря школи М. О. Старкової. Завідувач кабінету позакласної роботи інституту В. І. Пиркова відзначила тісну співпрацю бібліотекаря з учителями; відповідність комплектування книжкового фонду завданням школи; популяризацію навчальної та програмової літератури шляхом організації книжкових виставок «За сторінками твого підручника», «Для тих, хто хоче знати іноземні мови», «Прочитай – це цікаво» тощо; проведення занять клубу «Дзвіночок» (для молодших школярів), літературних ігор та вікторин, тематичних вечорів, багатьох інших форм масової роботи з читачами [18, арк.56–57].

Протягом багатьох років у школі працював літературний гурток, що об'єднував обдарованих учнів 8 – 11 класів, які робили перші кроки в поезії чи прозі: Володимир Гапонюк, Любов Гапонюк, Галина Ляшук, Ірина Мусійчук, Лідія Палійчук, Степан Пилипчук, Зоя Пушкар, Надія Пушкар. На заняттях гуртка, роботою якого керував заступник директора, вчитель російської мови та літератури І. І. Павленко, вони глибше пізнавали те, що схвилювало їх на уроці, знайомилися з кращими зразками вітчизняної та світової літератури, вивчали теорію літератури. А головне – набували практичного досвіду в своїй творчій діяльності, допомагали один одному [33].

Гуртківці випускали стінгазету «Слово», перші рядки якої були звернені до читачів: «Юний друже, – писала газета, – перед тобою перший номер «Слова», перший несмілий заспів твоїх ровесників. Хай ще не завжди рівні голубі рядки, та в них уже є ота сяюча барвами краплинка, що називається художнім словом. Є намагання образно відтворити оточуючий світ, висловити свої почуття, хвилювання, мрії…» [34]. Саме в стінгазеті були надруковані перші рядки поезії Надії Пушкар, а незабаром на слова її вірша «Акорди» викладач Ківерцівської музичної школи А. Михайлов написав музику [44; 46]. Поезії Івана Івановича та гуртківців, які були членами літоб'єднання при редакції районної газети «Ленінським шляхом», часто друкувалися на її сторінках [15; 32; 34; 40; 16, арк.2.].

На завершення навчального року видавався рукописний альманах «Слово», в якому були зібрані кращі твори гуртківців [33; 16, арк.2]. Творча робота членів гуртка та їх керівника відзначалась у звіті Волинського інституту удосконалення кваліфікації вчителів за 1963–1964 навчальний рік [17, арк.74].

Свою любов до сяючого барвами слова Іван Іванович Павленко, пристрасно закоханий у літературу і поезію, уміло прищеплював і вихованцям. Учні і гуртківці Івана Івановича полюбили мову і літературу та пішли шляхом вчителя. Лариса Дашкевич, Світлана Бєлінська, Володимир Гапонюк, Лідія Мандзюк, Зоя Ольхович, Надія Пушкар і багато інших навчалися на філологічному факультеті Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки та стали вчителями [53]. Професію журналіста здобув Степан Пилипчук, який працював редактором Любешівської районної газети [14].

У районній газеті, доповідях на традиційних січневих та серпневих нарадах педагогічних працівників району неодноразово відзначалась навчальна та позакласна робота І. І. Павленка, як одного з кращих вчителів-філологів [6; 13; 24]. Наприклад, у 1967 році завідувач райвно Д.І. Кушнірук наголосив: «Іван Іванович Павленко всю свою діяльність підпорядковує розвиткові в свідомості учнів самостійних суджень, індивідуальних міркувань. На уроках літератури і на засіданнях літературного гуртка, під час вечорів, диспутів і читацьких конференцій Іван Іванович передає своїм вихованцям багатство мови, вчить їх реалістично оцінювати й аналізувати явища, критично ставитися до того чи іншого твору» [8].

Далеко за межами школи линула слава про спортсменів школи та їх наставника Миколу Івановича Павлюка [54]. Високий професіоналізм вчителя та відданість своєму предмету, обладнані спортивним знаряддям спортзал та спортивний майданчик біля школи, заохочували школярів до занять фізкультурою, забезпечували можливість оволодіння ними спортивною майстерністю та перемоги у різних районних та обласних змаганнях. Волейбольні команди хлопців і дівчат неодноразово займали призові місця на районних

та обласних спартакіадах школярів. У 1963 році перемогу здобула команда школи на зональних змаганнях району за програмою шкільної спартакіади з волейболу, баскетболу, настільного тенісу, легкої атлетики і шахів [47]. А виступи П. Антонюка, А. Кривенюка, П. Ліщука у складі волейбольної команди області добровільного спортивного товариства «Колос», принесли перемогу на першості України у 1969 році.

Розвитку туристсько-краєзнавчої роботи віддавала свій час і вміння Катерина Олександрівна Медвєдєва [7; 30]. Саме під її керівництвом учні школи здобули у 1967 році на VI зльоті туристів-краєзнавців друге місце з туристського багатоборства та третє місце з краєзнавства (капітан команди П. Антонюк) [7]. Доробок краєзнавців, представлений на зльоті, – це копітка робота вчителя і учнів з вивчення історії рідного краю, документальні матеріали, які розповідають про односельчан та історію Тростянця. Успіх повторився і на VII районному зльоті юних туристів-краєзнавців, у змаганнях якого взяло участь 36 шкіл, і на VIII районному зльоті юних туристів-краєзнавців [41; 42].

Регулярно проходили заняття біологічного гуртка, яким керувала викладач біології Євгенія Григорівна Корніченко. Учні виготовляли гербарії, муляжі, вчилися розпізнавати рослини, знайомилися з новими відкриттями в біологічній науці, проводили вечори [28].

Більшість старшокласників школи були членами учнівської виробничої бригади. Роботою виробничої бригади керувала рада, до складу якої входили бригадир (у різні роки З. Ольхович, Г. Антонюк), два його заступники (Л. Гайдучик, І. Ольхович), ланкові П. Філімончук, Г. Голуб, голова місцевого колгоспу П. П. Шуліпа та агроном С. У. Пеньонжко [12].

Бригада обробляла 27 гектарів поля, де вирощувались кукурудза, пшениця, картопля, цукрові буряки, городина [52]. У 1963 році зібрали з кожного гектара по 60 центнерів зерна та 480 центнерів зеленої маси кукурудзи, по 27 центнерів пшениці, по 192 центнерів картоплі [3].

Збирати такі високі врожаї учням допомагали знання з агротехніки, отримані на заняттях з виробничого навчання вчителів Христофора Олександровича Поліщука і Анатолія Прокоповича Панасюка. Для занять був спеціально обладнаний макетами сільськогосподарських машин, різними їх деталями, плакатами, технічними і біохімічними діаграмами кабінет. Зрозуміло, що без належного внесення органічних та мінеральних добрив також не було б урожаю. Тому усією школою збирали попіл і пташиний послід. Тут попереду були третьокласники. Кожен з них зібрав по 68 кілограмів попелу. А К. Веремчук, Л. Гонтар і В. Волянський заготовили його по 290 – 200 кілограмів кожний. Понад 20 центнерів попелу зібрали й семикласники [12].

Врожайним став для бригади 1964 рік. «На 27 гектарах землі тростянецькі школярі виростили високі врожаї всіх культур. Кожний гектар видав по 317 центнерів цукрових буряків, по 220 центнерів картоплі і по 70 центнерів сухого зерна кукурудзи. А ланки Г. Голуб і П. Філімончук одержали на круг відповідно 340 центнерів цукрових буряків і 230 центнерів картоплі» [52].

За кошти, зароблені у виробничій бригаді, учні старших класів побували на незабутніх екскурсіях у містах Києві та Ленінграді [23]. Екскурсійні поїздки у столицю України та інші великі міста стали традиційними [45].

Восени 1963 року учні Дроздянської середньої школи Білоцерківського району Київської області закликали школярів України зібрати для громадського тваринництва жолуді. Тростянчани одразу ж відгукнулись на цю ініціативу і взяли на себе зобов'язання зібрати по 100 кілограмів жолудів кожен. На загальних зборах учнів школи було прийнято звернення до школярів Волинської області, яке надрукувала газета «Радянська Волинь» 4 вересня 1963 року [26]. Створили штаб, який очолив Володимир Федоров. І вогник змагання розгорівся. З ентузіазмом учні усіх класів після уроків і у вихідні дні йшли до лісу збирати жолуді. Наслідки змагання щоденно висвітлювалися в бюлетенях штабу. Кілька разів він змінювався і за змістом, і за формою. Та найцікавішим був фінальний. Він вийшов з радісним повідомленням: взяте зобов'язання учнівський колектив перевиконав. Багато юних ентузіастів здало в артільну комору по 200 і 300 кілограмів лісових скарбів. Серед них Володимир Степанов – 314 кілограмів, Євген Музичко – 306, Лариса Шевчик – 270, Павло Гонтар – 250, Віктор Ольхович – 225, Павло Гайдучик – 214, Віра Балабуха – 210, Поліна Зінгель – 200, Галина Пилипюк – 180 кілограмів. Найбільше жолудів зібрав 10-Б клас (староста Галина Герук) – по 162 кілограми на учня. Його гідним суперником у змаганні був 10-А клас (староста Галина Пахольчук). Серед молодших учнів першість завоював шостий клас, де на кожного учня припадало по 123 кілограми жолудів (староста Ліда Ольхович) [37].

Цієї ж осені школярі зібрали і передали артілі 36 тонн гіллячкового корму [3].

На одному із засідань комітету комсомолу школи було вирішено взяти шефство над кімнатою відпочинку тваринників. Ухвалили кожного четверга там читати лекції, а після них давати невеликий концерт. Підтримали це рішення і педагоги, які лекційну програму взяли на себе. А у підготовці концертів,

як завжди, допомагав Олексій Терентійович Джулай. І незабаром у районній газеті з'явилось повідомлення: «Ось школярі вдруге прийшли на ферму. Лекцію «Походження людини» прочитала вчителька Є. Г. Корніченко. Потім розпочався концерт. Відкрила його Галя Огородник, учениця 10 класу, віршем «Жовтневі знамена». Всіх схвилював уривок з поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», який з почуттям прочитала десятикласниця Рая Красівова. Сподобалась тваринникам пісня з кінофільму «Тиша» у виконанні Володі Федорова. Бурхливими оплесками нагородили тваринники сестер Нілу і Галю Огородник, що проспівали пісні «Гарно нам на полях» і «Вже третій вечір». … Школярі щасливі тим, що їх концерт сподобався тваринникам» [28].

Різноманітним було дозвілля школярів. Як правило, обов'язковим елементом тематичних вечорів, вечорів до знаменних дат і святкових зібрань була художня самодіяльність. З концертами юні митці Тростянецької школи виїздили у сусідні села, наприклад, Макаревичі. На березневих канікулах 1962 – 1963 навчального року на сцені сільського Будинку культури виступав шкільний хор, танцювальна група, любителі художнього читання [39]. «Коли тобі сімнадцять, тебе цікавить усе», – так писала десятикласниця Леся Шевчик до районної газети про один із традиційних шкільних вечорів запитань і відповідей [56]. На запитання відповідали і педагоги, і спеціалісти різних фахів, в тому числі і запрошені з Луцька. Традиційними були «голубі вогники», присвячені різним темам: Дню Перемоги, Дню народження комсомолу, «Поговоримо про професію» [55] та тематичні вечори («Вальс… вальс… вальс…», «Цікава хімія», «Моя улюблена народна пісня»), осінній бал, костюмований новорічний бал тощо.

За ініціативою десятикласників було створено клуб веселих та кмітливих. Незабаром усі класи брали участь у його засіданнях. Наприклад, впертою була боротьба між V і VI класами за право називатись винахідливими, у якій перемогли п'ятикласники, про що писалось на сторінках районної газети [28].

Щороку старшокласники організовували масовий першотравневий велопробіг з покладанням квітів до пам'ятника героям Колківської демонстрації 1935 року [1].

Шкільне життя педагогів було лише одним з напрямів їх діяльності. Поряд з цим вони вели активну громадську роботу. Це – участь у сільській художній самодіяльності: у сільському хорі співали всі вчителі, починаючи з директора; лекції та бесіди для колгоспників з різних питань науки, культури, політики, сільського господарства на тваринницьких фермах, в бригаді механізаторів, на полях (30 лекторів, переважно вчителів, налічувала первинна організація товариства «Знання», яку очолював директор школи) [9]; проведення у школі Шевченківських вечорниць, гостями яких у різні роки були відомі волинські письменники і поети Володимир Замлинський, Петро Мах, Вадим Симакович, байкар Іван Федько, народний артист України Федір Балабуха, композитор Мирослав Стефанишин, викладач Луцького педінституту Степан Забужко [10; 49]; організація тематичних вечорів, присвячених історії села, пам'ятним датам в житті країни як, наприклад, День учителя в 1965 році, який, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 29 вересня 1965 року, святкувався вперше і його святкувало все село [35].

Творча праця колективу Тростянецької середньої школи у 60-х роках XX століття забезпечила їй високий рейтинг серед навчальних закладів району.

---

1. Антонюк Г. Пам'ятник батькам / Г. Антонюк // Ленінським шляхом. – 1966. – 28 квітня. – С.2.

2. Антонюк Г. Гартуємось у праці / Г. Антонюк // Ленінським шляхом. – 1964. – 6 лютого. – С.2.

3. Антонюк Г. Школярі – колгоспу / Г. Антонюк // Ленінським шляхом. – 1963. – 3 грудня. – С.2.

4. Артесюк Г., Дем'янюк О. Нариси освіти Ківерцівського району / Г. Артесюк, О. Дем'янюк. – Л. : ПВД «Твердиня», 2011. – 172 с.

5. Богуш М. Ківерцівщина: крізь віки і долі: Історико-краєзнавчі нариси / М. Богуш, Г. Павленко – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 520 с.

6. Богуш М. Висота педагога / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1968. – 3 вересня. – С.1–2.

7. Богуш М. Всміхається мрія романтикам / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1967. – 18 травня. – С.4.

8. Богуш М. Сійте добрії зерна / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1967. – 10 січня. – С.3.

9. Богуш М. Слово лектора / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1966. – 24 лютого. – С.3.

10. Богуш М. У неділю на вечорницях / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1966. – 27 січня. – С.3.

11. Богуш М. Світло невидимої зірки / М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1965. – 11 грудня. – С.4.

12. Білоус Л. Молодогвардійці полів /Л. Білоус, М. Богуш // Ленінським шляхом. – 1964. – 3 березня. – С.2.

13. Боярчук П. Виховання – завдання важливе / П. Боярчук // Ленінським шляхом. – 1968. – С.4.

14. Ви з ним знайомі? // Ленінським шляхом. – 1967. – 1 червня. – С.3.

15. Гапонюк Л. Надвечір'я / Л. Гапонюк // Ленінським шляхом. – 1967. – 18 березня. – С.4.
16. Державний архів Волинської області, ф. Р-3190, оп.11, спр.1.
17. Державний архів Волинської області, ф. Р-402, оп.2, спр.295.
18. Державний архів Волинської області, ф. Р-402, оп.2, спр.336.
19. Євдокименко М. Звітує юнь / М. Євдокименко // Ленінським шляхом. – 1963. – 9 травня. – С.4.
20. Завтра – до школи! // Ленінським шляхом. – 1967. – 31 серпня. – С.1.
21. Завтра екзамени // Ленінським шляхом. – 1965. – 1 червня. – С.1.
22. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1970. – 748 с.
23. Кривенюк П. Незабутні враження / П. Кривенюк // Ленінським шляхом. – 1966. – 16 квітня. – С.3.
24. Кушнірук Д. І вчити, і виховувати / Д. Кушнірук // Ленінським шляхом. – 1967. – 29 серпня. – с.4.
25. Мартинюк С. Нашим дітям / С. Мартинюк // Ленінським шляхом. – 1966. – 11 січня. – С.3.
26. На добрі діла, школярі! // Радянська Волинь. – 1963. – 4 вересня. – С.4.
27. Народний учитель // Ленінським шляхом. – 1967. – 14 січня. – С.1.
28. Нецько Г. Неспокійні серця / Г. Нецько // Ленінським шляхом. – 1964. – 22 грудня. –С.3.
29. Нові завдання шкіл // Ленінським шляхом. – 1966. – 26 листопада. – С.1.
30. Оксенюк П. Цікавий альбом / П. Оксенюк // Ленінським шляхом. – 1963. – 25 червня. – С.4.
31. Ольхович Є. Фізика – наука допитливих / Є. Ольхович // Ленінським шляхом. – 1965. – 27 травня. – С.3.
32. Павленко І. Будьмо знайомі / І. Павленко // Ленінським шляхом. – 1966. – 26 лютого. – С.4.
33. Павленко І. Сяюче барвами слово / Ленінським шляхом. – 1966. – 3 лютого. – С.4.
34. Павленко І. В добру путь, друзі! / І. Павленко // Ленінським шляхом. – 1966. – 8 січня. – С.4.
35. Павленко І. Святкування Дня вчителя: Тростянець / І. Павленко // Ленінським шляхом. – 1965. – 5 жовтня. – С.3.
36. Павленко І. По висхідній / І. Павленко // Ленінським шляхом. – 1964. – 30 січня. – С.3.
37. Павленко І. Зобов'язання виконане / І. Павленко // Ленінським шляхом. – 1963. – 15 жовтня. – С.3.
38. Павлюк М. Спортивні традиції села / М. Павлюк // Ленінським шляхом. – 1967. – 11 липня. – С.4.
39. Панчук О. Радісні зустрічі / О. Панчук // Ленінським шляхом. – 1963. – 28 березня. – С.4.
40. Пилипчук С. Берізка / С. Пилипчук // Ленінським шляхом. – 1966. – 16 квітня. – С.4.
41. Притула В. Туристичними стежками / В. Притула // Ленінським шляхом. – 1969. – 31 травня. – С.3.
42. Притула В. Зліт юних туристів / В. Притула // Ленінським шляхом. – 1968. – 30 травня. – С.4.
43. Притула В. Повчальний семінар / В. Притула // Ленінським шляхом. – 1967. – 30 вересня. – С.3.
44. Пушкар Н. Пісня випускників / Н. Пушкар, А. Михайлов // Ленінським шляхом. – 1966. – 21 травня. – С.4.
45. Пушкар Н. Цікава екскурсія / Н. Пушкар // Ленінським шляхом. – 1966. – 7 квітня. – С.4.
46. Пушкар Н. Акорди / Н. Пушкар // Ленінським шляхом. – 1966. – 12 березня. – С.4.
47. Сень Є. Шкільна спартакіада / Є. Сень // Ленінським шляхом. – 1963. – 8 червня. – С.4.
48. Слюсар Г. Руками юних фізиків / Г. Слюсар // Ленінським шляхом. – 1963. – 18 січня. – С.4.
49. Слюсар Г. В сім'ї вольній, новій / Г. Слюсар // Ленінським шляхом. – 1964. –8 лютого. – С.3.
50. Слюсар Г. Учням – міцні знання / Г. Слюсар // Ленінським шляхом. – 1966. – 11 січня. – С.4.
51. Слюсар Г. Якщо девіз – творчість / Г. Слюсар // Ленінським шляхом. – 1966. – 30 серпня. – С.3.
52. Стецюк А. Школа, трактор, поле / А. Стецюк // Ленінським шляхом. – 1964. – 28 листопада. –С.3.
53. Творчість тростянчан // Ленінським шляхом. – 1967. – 11 липня. – С.4.
54. Цибань Г. Високе покликання педагогів / Г. Цибань // Ленінським шляхом. – 1968. – 9 січня. – С.2.
55. Шевчик Л. Поговоримо по професію / Л. Шевчик // Ленінським шляхом. – 1969. – 29 травня. – С.4.
56. Шевчик Л. Цікавимося всім / Л. Шевчик // Ленінським шляхом. – 1968. – 9 січня. – С.3.

Леся СВИНОВЕЙ ***(с. Човниця)***

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЖИТТІ МИХАЙЛА ПИЛИПОВИЧА КРАВЧУКА

Михайло Пилипович Кравчук –
національна гордість українців.
І.Р.Юхновський

2017 рік – ювілейний. 9 березня минуло 75 років із того дня, як в далеких колимських таборах загинув наш земляк академік М.П.Кравчук. 13 червня – тридцять років першому в світі музею видатному вченому. 27 вересня (за старим стилем) – 125 років від дня народження Михайла Пилиповича. Цього року – 50 років з того часу, як наша родина почала збирати матеріал про геніального математика, людину трагічної долі.

Земля українська зростила багато діячів культури, талановитих учених, захисників України і рідного

слова. Легендарною постаттю є наш земляк академік М.П.Кравчук. Тільки тепер у славі повернувся на рідну землю видатний математик XX століття. Його наукові праці стосуються різних галузей математики (диференціальні та інтегральні рівняння, алгебра, геометрія, математичний та чисельний аналіз, теорія ймовірностей та математична статистика, історія та методика викладання математики) і увійшли до світової скарбниці знань. Уже давно посідають чільне місце в наукових дослідженнях і многочлени Кравчука, і моменти Кравчука, і формули Кравчука, і осцилятори Кравчука.

«Син неба», «Поет німого числа», «Гордість української математики», «Учений з обличчям Христа», «Творець музики чисел», «Титан математичної думки», «Корифей математики» - то неповний перелік епітетів, якими його нагороджують і науковці, і письменники, і журналісти.

Він жив і горів любов'ю до України, до рідного народу, його мови, яка в устах його звучала як пісня. «Моя любов - Україна і математика» - таким було життєве кредо Кравчука.

Галина Дацюк образно описує ніч, коли народився М.Кравчук:

«Ніч зупинилась, перевела подих, задумалась. Заглянула в шибку зорею. У хаті начакловувалося народження немовляти. Народжувався хлопчик, що міг стати одним із тих дужих плугатарів і сіячів, які б множили земну родючу славу і дивилися на світ з-під бриля над спітнілим чолом на долоні, прикладеної човником над борознами натруджених зморшок.

Гойднувся місяць над Човницею. І ясно-ясно спалахнула над хатою Пилипа Кравчука зірка. Ніч перевершила саму себе! Навороживши хлопчикові хлібний дух, вроду, вдачу, зігрівши його груденята любов'ю до рідної землі, вона висвітлили на шибці Його Величність Число:27.09.1892».

У 1914 році Кравчук М.П. закінчує університет святого Володимира з дипломом І ступеня. Академік Граве Дмитро Олександрович клопочеться про те, щоб залишити Михайла при університеті для підготовки до викладацької роботи.

Вчений працює в Інституті наукової мови УАН, віддаючи усі зусилля становленню і розвитку освіти в Україні. Укладає українські математичні термінологічні словники, пише підручники з математики українською мовою («Робочі книжки з математики для 5-7 років навчання»), перекладає перший підручник Кисельова з геометрії, складає програми з математики («Елементи вищої математики в пристосуванні до сільського господарства»). Розробляє математичні курси українською мовою, що заборонялося законом. Він – редактор шкільних підручників, рецензент. Як методист написав ряд праць («Новий метод викладання логарифмів у середній школі», «Наближені обчислення в середній школі», «Теорія подібності в середній школі», «Курс лекцій з геометрії, що прочитав в університеті», «Вступ до вищої математики», «Елементи теорії визначників», «Диференціальні рівняння»). Наукові праці пише в основному українською мовою (хоча знав і польську, німецьку), розуміючи, що загибель мови означає загибель свідомості.

Михайло Пилипович любив одягати вишиту сорочку. В його домі був затишок. Дружина Есфір Йосипівна прикрасила кімнату власними вишивками.

У 20-ті роки у студентському клубі збиралось славетне тріо - академік-сходознавець А.Кримський, поет і літературознавець М.Зеров і М.Кравчук.

Цікавими були його зустрічі зі студентами. Про це ми дізнаємося зі спогадів. Павло Бондаренко згадує: «Мова Кравчука - відшліфована, барвиста, з багатющою лексикою, справжня українська мова! Записуй і подавай до друку». Колишній студент КАІ полковник Железняк М. пише : « Середнього зросту, з короткою ледь посрібленою борідкою; густою чорною шевелюрою. Завжди бадьорий, з лагідним голосом і чіткою мовою, він дуже легко викладав чи не найскладніший з розділів математики».

Професор С.І. Зуховицький надіслав із Ізраїлю свій спогад: «Красивий, з обличчям Христа і дуже розумними очима, він палко любив свою Батьківщину, Україну, мову його народу, яка звучала в його устах, як пісня. В бесідах з ним хотілося говорити українською, а говорити російською здавалося неповагою до його віри у багатогранність та гнучкість української мови: в те, що це мова не тільки народних мас, але й інтелігенції. Що сказати? Це була справжня Людина і справжній Вчений».

Борис Харчук написав про вченого Кравчука етюд «Поет німого числа», в якому говориться, що «вже самою зовнішністю він нагадує людей цільних, як злиток сталі, дерзновенних, як весняний грім, відданих справі, як сонце землі і людям. Він не був поетом, а проте й поетам не досягти вершин льоту, не заглибившись у чіткі ряди формул, які не покидали його ні вдень, ні вночі… Ця людина бачила далеко».

Гершон Дрінфельд, студент, а згодом співавтор М.Кравчука, надіслав свої спогади із Америки. У своєму листі до професора Вірченко Н.О. зізнався:

«Я много общался с Михаилом Филипповичем в Университете, Академии и у него дома. Мы с ним разговаривали только на украинском языке, и по этой причине я на этом языке написал тезисы.

Но уже 40 лет я не пользовался украинским ни на лекциях, ни в печати (не в счет одна брошура -

издательство не согласовав со мной, поручило кому то перевести мою рукопись. Перевод не идеален). Я даже заинтересован в редактировании моих «тезисов».

Якщо на філологічному факультеті Київського університету студенти закохано говорили про М.Зерова, що слухати його лекції (в розумінні мови) так само приємно, як слухати соловейка, то студенти-математики могли те саме сказати про мову М.П.Кравчука. Він читав лекції тільки українською мовою, до того ж бездоганною у всіх відношеннях. Незалежно від національного походження і попередньої освіти, студенти слухали лекції Кравчука як заворожені, їм здавалося, що те, про що говорить професор Кравчук, тільки його мовою слід говорити.

Але головне і для наших часів – ми маємо добру математичну українську термінологію великою мірою тому, що в цю справу значний внесок зробив академік М.П.Кравчук.

У 20-х роках М.Кравчук працював директором школи у селі Саварка Богуславського району Київської області. Там він організовує гуртки художньої самодіяльності, виступає перед селянами. Організовує подорож на могилу Тараса Шевченка (два дні пішки добирались до Чернечої гори).

Читав напам'ять Івана Франка «Похорон». Ставив шаради, бездоганно розшифровував слова. Брав участь у волейбольних змаганнях.

У книзі «Родинне вогнище Чумака» племінниця Чумака Лариса Гудименко пише : «1933 рік . Батька Гудименко відвідав земляк-академік М.П.Кравчук. Одягнений був жахливо, побачив на підвіконні хліба і попросив шматочок».

У спогадах Горошка Олега Олександровича, доктора фізико-математичних наук, заслуженого професора Київського університету імені Тараса Шевченка читаємо: « У 1958 році я був аспірантом ІМ АН УРСР. Якраз тоді надійшло повідомлення про реабілітацію академіка М.П.Кравчука. У 1938 році, після арешту М.П.Кравчука, Інститут математики отримав жорстке розпорядження: знищити всі його наукові праці в бібліотеці Інституту математики. На той час бібліотекаром був Д.М.Коцюбинський – потомок письменника Коцюбинського, високоінтелігентна людина тоді вже похилого віку. Дмитро Миколайович по-своєму виконав розпорядження: заховав усі наукові матеріали, пов'язані з роботами М.П.Кравчука. Інститут математики під час війни був евакуюваний у місто Уфу. І в евакуації Дмитро Миколайович зумів зберегти матеріали М.П.Кравчука і в 1958 році у бібліотеці Інституту зробив виставку його робіт.

Зі слів покійного академіка М.О.Кільчевського, який вважав Кравчука своїм учителем: «Звання академіка по статусу могли зняти загальні збори академіків таємним голосуванням. НКВД перетворило цю акцію в фарс. Зібрали загальні збори всіх працівників Інституту математики, включаючи технічний персонал і прибиральниць. В останніх рядах в залі сиділи енкаведисти в військових мундирах . Пропозицію лишити Кравчука М.П. звання академіка підтримали простим голосуванням. На запитання «Хто утримався?» підняв руку Й.Б. Поргебиський. Це вважалося героїчним вчинком».

Із розповідей студентів М.П.Кравчука дізнаємось, запитавши:

- Шановний Михайле Пилиповичу, що Ви побажаєте нашим нащадкам?

Кравчук: Хочете навчитись математики - беріться за задачі. Кожен розв'язок є своєрідним мистецтвом пошуку. Не опускайте рук, займайтеся математикою, і ви прозрієте душею.

– 21 лютого 1938 року вас заарештували. Чому?

Кравчук: Напевне тому, що я завжди заявляв: служити Богові і мамоні – не моє покликання, що в мене є Батьківщина і рідний народ.

Після чотирьох років каторжних мук видатний математик, полум'яний патріот назавжди залишився в колимській мерзлоті.

Кравчук пережив свою дочасну смерть – життя його триває і далі: у формулах і теоремах, у чудесному суцвітті математичних символів та чисел. На небосхилі математичної науки ім'я Михайла Кравчука завжди сіятиме яскравою зорею.

В далекому 1967 році в нашу школу прийшов лист від редактора журналу «Знання та праця» Миколи Олексійовича Сороки, котрий шукав матеріалів про вченого, родину і все, що з ним пов'язано.

Поштовхом до створення музею було те, що в 1985 році нашу школу відвідала делегація вчених із Києва. Серед них були кандидат фізико-математичних наук, співробітник Інституту математики АНУ Г.М. Сита, доктор фізико-математичних наук Портенко, академік Скороход А. та інші.

13 червня 1987 року в Човниці, на батьківщині вченого, була відкрита перша в світі кімната-музей академіка-математика М.П.Кравчука, засновником якого був директор школи Лукашук С.Ф. Погруддя вченому зробив самодіяльний скульптор, випускник Хустського училища прикладного мистецтва Володимир Вишняк. На відкриття прибули голова Київського наукового математичного товариства М.

Л.Горбайчука (М.Кравчук був у свій час теж головою математичного товариства), Сита Г.М. - науковий співробітник Інституту математики АН України, Прикарпатський А.К. і багато інших, із-за кордону - шанувальники таланту вченого, внучка академіка Ірина Євгеніївна Кравчук. Нам пощастило, що науковим керівником музею Кравчука стала професор, академік, доктор фізико-математичних наук Ніна Опанасівна Вірченко. Член НТШ, Українського, Американського, Бельгійського, Австралійського, Единбурського, лондонського математичних товариств, автор науково-популярних книг про математику і математиків, організатор усіх 18-ти міжнародних наукових конференцій імені М.П.Кравчука, автор понад 500 наукових і науково-методичних праць, зокрема, 20 книг, виданих українською, російською, англійською та японською мовами. Організатор створення аудиторії Кравчука, пам'ятника Кравчуку, назви вулиці вченого у Києві. Автор статті про М.Кравчука в «Енциклопедії сучасної України».

У 2001 році бібліограф українського вченого доктор філософії пан Іван Качановський з Вашингтону випадково дізнався, що Кравчук стояв біля витоків першого електронного комп'ютера. Привезена ним праця М.Кравчука «Застосування способу моментів до розв'язання диференціальних та інтегральних рівнянь» та листи Д.В.Атанасова до Кравчука експонуються в музеї. Ніхто не засумнівається, що човничанин – один із засновників ЕОМ. Його розробки американці та японці застосували на телебаченні.

Євген Сенета, котрий відвідав рідне село Кравчука, сказав: «Михайло Кравчук – математик широкого масштабу. Його ім'я добре відоме у світовій математичній науці. Світ не знав лише, що він – українець».

Євген Сверстюк, письменник-політв'язень на І Міжнародній конференції М.Кравчука в Києві сказав: «Його (Кравчукове) обірване життя триває, випромінює. Воно не могло зникнути і пропасти. Знівечена енергія його духу оживає в наступних поколіннях, вона знову вселяється в шляхетних постатях його зросту, його вроди. Це створює йому безсмертний пам'ятник».

ЮНЕСКО внесла ім'я М.Кравчука до переліку найвизначніших осіб.

Вчений був член Українського наукового товариства в Києві, учасником математичної комісії Товариства шкільної освіти, членом фізико-математичного товариства Київського університету, членом НТШ (Львів), членом управи КІНО.

Упрдовж останніх років з'явилися застосування наукових здобутків Кравчука в прикладній математиці та комп'ютерних науках. Малазійські вчені використали моменти Кравчука для нового методу обробки та реконструкції зображень. Група французьких, американських та німецьких вчених показали ефективність застосування зважених 3-вимірних моментів Кравчука як засобу аналізу даних для розпізнавання характеру пухлин. Китайські вчені роблять аналіз зображень за допомогою моментів Кравчука. Арабські вчені використовують моменти Кравчука для розшифрування арабських рукописів. Перетворення Кравчука застосовують в теорії кодування.

Із Волині - до Києва - на Колиму і - в безсмертя… Така дорога видатного математика XX сторіччя зі світовим ім'ям академіка, вченого-громадянина, безмежно закоханого в Україну і Математику Михайла Кравчука. Його життя спалахнуло як блискучий болід, і після арешту й засуду в терорному 1938 році приречене було згоріти через кілька літ у суворих колимських таборах. Однак його ім'я таки повернулось в український науковий пантеон і стало зразком для наслідування і продовження його досліджень сучасними і прийдешніми науковцями в Україні й далеко за її межами.

---

1. Сорока М.О. Колимська теорема Кравчука: Біографічний роман.-К:Молодь, 1991.

2. Вірченко Н.О. Корифей української математики //Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій нації. - Львів: Каменяр, 1991.

3. Урбанский В.М. Михаил Филиппович Кравчук. - Москва: Наука, 2002.

4. Кравчук М.П. Науково-популярні праці /Укл.Н.Вірченко. - К.: КНТУ(КПІ), 2000.

5. Розвиток математичних ідей Михайла Кравчка /ред.Н.Вірченко, І.Качановський, В.Гайдей, Р.Андрушків, Р.Воронка. – К.-Нью-Йорк, 2002.

6. Вірченко Н.О., Сита Г.М. Михайло Пилипович Кравчук. - К.:Наукова думка,1992.

7. Вірченко Н.О. Велет української математики. - К.: Задруга, 2007.

7. Дацюк Г. Син неба, або Я на сторожі коло вас ЧИСЛО поставив. – К.:ЖЦ «Спадщина», 2000.

8 .Спогади Горошка О.О.

9. ЕСУ, т.13, 2013.

10. ЕСУ, т.15,2014.

11. Krawtchouk Polynomials

12. Тези І-17 Міжнародних наукових конференцій.– Київ: 1992-2016.

Зінаїда СВИНЦИЦЬКА *(с. Покащів)*

ПОКАЩІВ

Покащів – село, центр сільської ради Ківерцівського району Волинської області. Знаходиться за 27 км від міста Ківерці (районний центр) і за 30 км від міста Луцьк (обласний центр). Має автобусне сполучення з м.Ківерці, Луцьк.

Має історію майже у 6 століть. Перша згадка про Покащів відноситься до 1434 року. Так, в опису (люстрації) луцького замку говориться про те, що «в Покащеві було 30 димів» (Історія міст і сіл України). Документи 1585 р. повідомляють про передачу церкви в Покащеві у власність маєтку луцького владики, греко-католицького єпископа Кирила Терлецького. З 1590 р. село згадується як маєток Луцького собору Івана Богослова. Після третього поділу Польщі (1795 рік) належало пану Карповичу і мало 43 селянських господарства.

Археоологічна експедиція Львівського історичного музею під керівництвом С.Терського досліджувала в 90-х роках минулого століття поселення найдавніших людей в урочищі Свята Криниця поблизу Покащева. Знахідки, що зберігаються у школі, свідчать про життя людей на території сучасного Покащева ще в період мезоліту (крем'яні сокири, вістря списів). У 1976 році в районі урочища Свята Криниця було знайдено кам'яні знаряддя праці пори неоліту - відшліфовані, з отворами базальтові сокирки, амулети з ікол вепрів та ін

У найдревнішій частині села знаходиться церква Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста. Історія її також давня. Невеличка церковка ще у XIX ст. існувала на Сторінці. У 1883 році у Покащеві вибухнула епідемія холери. Вижило лише 18 чоловік. Пан Варценський спільно із селянами в подяку Господу за збереження життя їхнього будують церкву, яку купили за 2 тис.крб. у Романові. Це сталося у 1888 році.

Наприкінці XIX ст. в Покащеві відкривається двохкласне народне училище з чотирирічним терміном навчання.

У Першу світову війну село знаходилося у прифронтовій зоні і було окуповано австрійськими військами. Майже всі жителі були насильно вигнані у «біги» (евакуація) і аж до 1918-1920 року знаходились у Катеринославській і Таврійській губерніях. В селі в урочищі Соснинка знаходився австрійський штаб і на облаштування помешкання цього штабу було розібрано не тільки будівлі селян, а й церкву і школу. Героєм цієї війни став Андрій Козак – кавалер 3-х Георгіївських хрестів.

У післявоєнний період діти вчилися у двох школах: українській і польській, якою опікувався Хорлупівський поміщик Галік. В українській школі діти навчалися по хатах, було 2 вчителі.

З приходом у вересні 1939 року Радянської влади на землях пана Ляуби було утворено колгосп імені Леніна, першим головою якого було обрано Хазанюка Миколу, а головою сільської ради - Кузьму Гаврилюк (загинув у 1945 році). У маєток Ляуби перевели й школу, яку у 1943 році спалили упівці.

Напередодні нападу гітлерівців на Радянський Союз з Покащева і Одерадів мобілізували на будівництво оборонних рубежів та аеродромів близько 30 чоловік 1910-1919 років народження. Майже всі вони загинули в перші дні війни або померли у фашистському полоні. За час німецької окупації з 28.06.1941р. по 3.02.1944р. загинуло односельчан. На території діяло потужне підпілля ОУН, був підрозділ УПА. Керівником національного підпілля були Григорій Ільчук і Григорій Пилипчук. Обидва загинули у 1943 році.

У Другій світовій взяло участь 280 чоловік, половина із них загинула. В УПА загинуло 11чол., стільки ж було репресовано. Чотири учасники УПА пропали безвісті у 1945-1948 рр.

Після закінчення війни до1949 року діяла початкова школа, діти навчалися по хатах репресованих односельчан Марчука П. і Петльовського Івана.

Колгосп було відновлено у 1949 році і першим післявоєнним головою був Григорій Збагерський. З 1952 року головував Ройко Олександр С., до 1973 р. У 1963 р. збудовано новий Будинок культури, а 1970-го - нове двохповерхове приміщення школи, яку в різні роки очолювали Пахолок А.Й. (1950-1961), Висоцький П.Ф. (1961-1967), Сільванюк Є.І. (1967-1972), Соловйов А.Н. (1972-1975), Лучинець В.В. (1975-1979), Атаманський А.Д. (1979-1983), Ройко Г.Д. (1983-1984), Лучинець В.В. (1984-2005), з 2005-Жабська І.В.

З 1978 року колгосп «Шлях Леніна» очолив Мушка Г. П. При ньому у 1984 році збудували дитячий садок.

У 1986 році було обрано нового керівника господарства - Манька Андрія Івановича. За роки його керівництва господарство досягло найбільшого розквіту. Він турбувався за розбудову соцсфери села:

збудовано 2 магазини, початкову школа у с.Одеради. 1993 року постали млин, трохи пізніше - пекарня, олійниця. Прокладено дорогу з твердим покриттям, а в 2007 році село газифіковано.

ОДЕРАДИ

Одеради - село Покащівської сільської ради Знаходиться за 29 км від міста Ківерці і за 32 км від Луцька Має автобусне сполучення з містами Ківерці, Луцьк. Віддалене на 4 км. від залізниці і автомагістралі Луцьк-Рівне.

В історичних джерелах і літописах значиться в середині XV століття.

За часів панської Польщі ці землі належали князям Радзивіллам, маєток яких знаходився у селищі Олика.

Під час Першої Світової війни за селом в урочищі Валки був розміщений штаб австрійської армії.

Двадцять чоловік із села Одеради приймали участь у Другій світовій війні, 14 із них не повернулися.

У селі діє загальноосвітня школа І-ІІступенів ,ФАП, сільський клуб, ”Дім молитви”.

Світлана СЕРЕДЮК ***(с. Клепачів)***

КЛЕПАЧІВ

Село Клепачів розташоване за 15 км від м.Луцька та 8 км від Ківерців.

Межує з селами Озерце та Кульчин. Лісова смуга зі сходу відділяє його від районного центру із заходу – Рожищанського району. Територією проходить залізниця, яка веде до Луцька, Ковеля, Рівного.

Назва села, за однією з версій, походить від роду занять його мешканців в давнину - бондарства. Виготовляли бочки, цебрики, діжки. Для з’єднання металевих обручів використовували клепки. Від слів «клепки», «клепати» і пішла назва села Клепачів.

Перші відомості про село датуються кінцем XV ст. [1].

Подальша згадка датована 1577 роком у зв’язку із загальним польським переписом повинностей волинських селян. На той час у Клепачеві було 37 домів, в яких проживало 164 жителі. У Кінці XVII ст., коли на Україні відбувались козацько-селянські повстання, їх вплив був відчутний і в селі. Відомо про втечу у жовтні 1599 р. підданих Павла Дорогостайського з сіл Воротнів, Клепачів, Ястрей до маєтків князя Острозького Костянтина і князя Корецького Яхима [2].

В архівах збереглись записи, що у 1648 році жителі с. Клепачів покозачились, вбили свого поміщика і записались у загін Колядка [3].

У 1651 р. у Клепачеві сидів пан Браницький.

Надалі відомостей про населений пункт в джерелах немає тривалий час. Вже на початку XX століття Олександр Цинкаловський в праці «Стара Волинь і Волинське Полісся» згадає Клепачів Рожищенської волості Луцького повіту, в якому було менше населення, ніж у XVI столітті.

У 20-30-х роках в селі діяла однокласна школа, була філія «Луцької повітової Просвіти», яка проіснувала до 1935 року [4]. В школі Закон Божий читав священик Іоан Зінькевич. Він приїзджав через два дні. Задавав дітям домашнє завдання – вивчити ту чи іншу молитву.

5 квітня 1928 року Волинська духовна консисторія віддала наказ про те, що «мовою навчання Закону Божого у всіх школах мусить бути мова місцевого населення, рідна для дітей, православних учнів шкіл». Мовою навчання православних молитов мусить бути мова церковнослов’янська [5].

У 1936 році в селі було відкрито школу з чотирма відділами. Спочатку вона знаходилась в хаті Марковського Владика (нині на цьому місці хата Стаднюків). Потім перейшли у власний будинок Герасимчуків (колишнє приміщення сільського клубу, нині знову обійстя родини Герасимчуків). Того року навчалося 42 учні. Навчання проходило в дві зміни: зранку вчилися учні 3, 4 класів, після обіду - 1, 2 класів.

У 1940 р. школа із хати Герасимчуків перейшла на Підлясся. Цей район села був великою німецькою колонією, але разом з німцями там жили поляки, чехи, українці. В одному із приміщень німецької хати відкрилась початкова чотирирічна школа. Відкрив її поляк по прізвищу Бартоляк, а працював лише один вчитель-поляк на прізвище Хухер. Одна німкеня пекла хліб і давала безплатні обіди дітям. Школа на Підляссі проіснувала два роки. В роки Другої світової війни школа була в урочищі Гаївка, в хаті лісничого. Навчала грамоти вчителька Камінська Зося.

З 3 липня 1941 р. по 2 лютого 1944 р. Клепачів тимчасово перебував під окупацією гітлерівських загарбників. Більшість чоловічого населення брала участь у визвольній боротьбі на фронтах Другої світової, в партизанських загонах, у лавах народних повстанців. Додому повернулися не всі. Відбудова проходила важко.

1943-й рік залишив після себе три могили біля села, історію яких розкрили Росоловська Оксенія Василівна (1918 р.н.), Кузьмов Арсеній Никанорович (1926 р.н.), Каленюк Микола (1930 р.н.), Хом'як Єлизавета (1920 р.н.), Тихонюк Максим (1925 р.н.). Односельці розповіли, що весною 1943 року, перед Вербницею, залізницею Ковель – Ківерці, яка пролягає через село, прямував потяг, який рухався зі східних областей України в Німеччину. В ньому німецькі солдати везли українських юнаків та дівчат 15-16 років, які мали стати робочою силою у Німеччині. Партизани загону особливого призначення «Мисливці» під командуванням Миколи Прокопюка підірвали ешалон, вважаючи його спеціальним офіцерським потягом, який, за розвідданими, мав тут пройти. Так внаслідок помилки партизанів, загинуло 56 молодих юнаків та дівчат. Жителі села зібрали їх останки і поховали в лісі неподалік села. Це таємниця першої могили.

Потяг супроводжували німецькі солдати, які під час вибуху теж загинули. З почуття милосердя їхні останки селяни теж зібрали і поховали в полі поблизу залізниці. Це історія другої могили.

В цей же день німці зігнали місцевих на ремонт колії а наступного дня, здійснюючи покарання за дії партизанів, гітлерівці оточили хутір, який знаходився неподалік села. В хату Степчука Івана (разом з ним проживали його дружина і шестеро дітей, найменшому з яких було лише 11 місяців) вони загнали ще три сім'ї: Яковлюк Тетяну, її невістку і двох дітей – Федька та Мефодія; Каленюка Федора з дружиною Палажкою і племінницею Зоєю; сім'ю Сардачуків – Надію, Петра, Степана. Тут же на подвір'ї головорізи наказали Трофім'юку Петрові, Яковлюку Антону і Ткачуку Івану викопати яму, біля якої розстріляли полонених. В цю яму потрапив і Присяжнюк Віктор Кіндратович, який випадково опинився на хуторі, коли його оточили вороги. Потім німці вбили собаку й кинули її на трупи людей (а деякі з них ще були живі) і закопали могилу. Вночі жителі села розкопали могилу, вийняли собаку і перехоронили вбитих в полі недалеко від залізниці. Ось така трагічна історія третьої могили.

В 1992 році всі три могили були освячені священиками Української Православної церкви Київського патріархату.

31 травня 2003 року за рішенням Озерцівської сільської ради поховання з трьох могил перенесли в одну братську могилу на місцевому кладовищі.

Тривалий час система заселення території була хутірською. Більшість селян жили на Підляссі. З 1951 року почалося переселення з хуторів на головну вулицю. До початку 80-х років село стало набирати сучасного вигляду. Найпізніше заселялася сучасна вулиця Березнева, яка виростала на пеньках – вирізаній ділянці лісу.

З 1946 р. зароджується колгосп, в який однією з перших вступила сім'я Олійник Антоніни Радіонівни. Вони віддали 18 га землі, клуню, плуги, борони, пару коней та ін. Лише один Каленюк Дем'ян відмовився працювати в гурті.

У 1953 році колгосп носив ім'я Богдана Хмельницького. Входили у його склад три села: Клепачів, Озерце, Небіжка. Очолював його Ф.Ф. Бойко. Незабаром у колгоспі головують В. М. Дмитрієв, Сабуров, О.М. Мисник, М.С. Бірчак, П.С. Кондзюра, В.А. Невмержицький. В 1974 р. приєднали колгосп ім. Б. Хмельницького до Жидичинського господарства імені Кірова. Його очолив С.І. Дудка. Пізніше було роз'єднання. Колгосп називався «Волинь». Ним керували О.О. Омельчук, М.Ф. Косинець, О. Гандзюк. З 2000 р. утворилося ТзОВ «Деметра» на чолі з В.Г. Сидорчук, яке проіснувало до 2002 року.

Наше село славиться людьми, що займаються старовинними народними промислами та ремеслами. Зокрема, розвинуті ткацтво, вишивання, різьба по дереву, лозоплетіння, бондарство, щіткарство.

Найбільш поширеним масовим видом народної творчості є вишивання. Родини Калько Галини, Калько Надії, Остапчук Ольги, Каленюк Зінаїди вишивкою прикрашають доріжки, серветки, подушки, рушники, скатертини, одяг.

Розповсюджене плетіння з лози. Народні умільці Степанюк Василь, Пікула Володимир (нині покійний) здебільшого виготовляють кошики всіх видів. Родини Лесніків, Дедюків, Рудчиків поширили щіткарство – виготовлення щіток для побілки.

Улюбленим видом ремесла серед молоді є різьба по дереву. Милують око вироби Сіріченка Станіслава, Боркова Василя, Ткачука Олександра.

Частково розвинуте ткацтво і килимарство. Відомими майстрами справи були Клочик Ганна, Кіптик Олександра, традиції яких продовжує Калько Надія.

Знаними в окрузі були умільці-бондарі Вічалковський Володимир, Кіптик Михайло, Карпук Тихон,які

виготовляли бочки, діжки, цебрики, масло бійки.

1. Волинские епархиальные ведомости,1899 г.- с.706

2. Селянський рух на Україні 1569-1547 рр. - Київ:Наукова думка, 1993. - с.423

3. Архів Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов.Ч.3. – Т.4 - К., 1914. – с.554

4. Гаврилюк О.Н. Діяльність «Просвіти» на Волині.1918-1932рр.

5. «Про мову викладання в школі». ДАВО Ф 46 Он І од. Зб 1003012

6. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині в історичних дослідженнях XIV- XX ст.

Андрій СТЕПАНЮК ***(Київ)***

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ВОЛИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙН (НА ПРИКЛАДІ ПОСЕЛЕННЯ ПШЕБРАЖЕ)

Характерною ознакою розвитку вітчизняної історичної науки на сучасному етапі є дослідження проблематики українсько-польських відносин в роки Другої світової війни. Події того часу є однією з найбільш суперечних тем як в українській, так і в польській історичній науці. Той факт, що українські історики події на Волині 1943 р. подають як «волинську трагедію, а польські колеги здебільшого послуговуються терміном волинська різня», свідчить про відмінність поглядів, що зумовлена значною політизованістю теми.

Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни вивчались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Серед українських істориків варто згадати праці В. Вґятровича [29], М. Кучерепи [21] , О. Каліщук [20], та І. Пущука [26]. Значну увагу вітчизняні історики звертали на дослідження українського національно-визвольного руху як складової українсько-польського протистояння [22].

Переломним для польської історіографії став період розпаду Радянського Союзу. Тоді польські дослідники почали робити спроби перегляду трактування українсько-польських відносин, нав'язаного стереотипами комуністичного режиму.

У працях польського історика Ґ. Мотики простежується спроба документально обґрунтованого аналізу причин та перебігу протистояння, приділяється увага спробам компромісу між українцями і поляками [23]. Робота представників націоналістичного напряму польської історіографії Є. і В. Семашко [17], на нашу думку, є суб'єктивною та спотворює чимало об'єктивних фактів.

Основу джерельної бази для висвітлення даного питання склали неопубліковані архівні документи [1; 4;] записані автором спогади очевидців [13; 14; 15].

Аби зрозуміти причити українсько-польського конфлікту на Волині, варто звернути увагу на події, що їм передували у міжвоєнний період. Польська влада, яка була у цей час на Волині, обкладала українських селян незліченними податками: земельним, майновим, прибутковим, подвірним. Громадяни, які за станом здоров'я не могли служити у Війську Польському, були змушені на додачу до всього платити ще й протягом двох років військовий податок. Українці страждали в ці роки і від великої кількості штрафів. За знайдений на городі корінець тютюну чи за неприв'язаного собаку господар мусив сплатити 5 злотих у той час, коли центнер зерна коштував 12 злотих. Штрафували за загублену табличку з воза, відсутність паспорта на коня, за те, що кінь з того, а не з іншого боку запряжений [25,с.4].

Українці були змушені сплачувати мито за в'їзд у міста і платити гроші за квитанції на право збирати гриби чи ягоди у лісі. Якщо ж наглядачі заставали людину у лісі без документів, то у неї відбирали назбирані ягоди і били її нагайками. Квитанція коштувала 5 злотих. Більшість українських селян на Волині були малоземельними і навіть, коли вони мали гроші на купівлю омріяної землі, їм доводилось брати дозвіл у чиновників, які часто ставили ще й свої власні вимоги, зокрема, навернення до католицької віри. На Волині у міжвоєнний період майже всі школи були польськими. Станом на 1939 рік: з усіх шкіл – 1051, польські становили – 1009, німецькі "28, чеські – 9, українські – лише 5. У 1923 році із 283 осіб, які працювали у воєводському та повітових управліннях – 274 були поляками. Жоден українець у цей період не займав на Волині посади повітового старости. І це у той час, коли етнічних українців на цій території було у чотири рази більше, ніж поляків. Влада жорстоко придушувала усі страйки і мітинги, спрямовані

проти польського панування. Вона намагалася полонізувати ці землі, зробити українське населення Волині національною меншиною, аби у майбутньому не виникало суперечностей у питанні: чия це земля?[25,с.5-9].

У міжвоєнний період польські уряди реалізовували тезу «Польща для поляків». У відповідь процесам полонізації на Волині почали створюватися українські політичні партії. Центристські партії ставили собі за мету створення територіальної автономії в складі II Речі Посполитої. Праворадикальні – бачили лише збройний шлях вирішення конфлікту. В підсумку протистояння українського населення з польською адміністрацією призвело до створення в 1929 р. Організації Українських Націоналістів, яка об'єднала розрізнені українські партії з націоналістичною ідеологією. ОУН стала потужною силою, здатною впливати на політичне життя країни і захищати права та інтереси українців [22,с.242; 24].

1 вересня 1939 р. нацистська Німеччина нападом на Польщу розпочала Другу світову війну, в результаті чого II Річ Посполита припинила своє існування як суверенна держава. 22 червня 1941 р. гітлерівці розпочали військові дії проти Радянського Союзу та досить швидко окупували Західну Україну. Українці і поляки опинилися під владою Німеччини.

23 червня 1941 року польський еміграційний уряд у Лондоні видав призначену для політичного і військового секторів Польщі інструкцію №2. У документі зазначалося: «Можна вважати, що німці незабаром почнуть створювати під своєю егідою українську, литовську й, можливо, інші держави, включаючи до їх складу польські території… Слід сподіватися, що на певний час німецька влада дозволить українцям нападати на поляків і знищувати їх. Необхідно розіслати відповідні секретні попередження й приготуватися до оборони. При цьому, однак, треба уникати прямих зіткнень із німецькими властями» [29,с.96]. Варто зазначити, що бачення майбутніх подій, зазначене у даному документі, не відповідало дійсності, окрім того, що політика німецької влади на окупованих землях базувалася на принципі «divide et impera» (розділяй і владарюй). Для досягнення власних цілей німці вдало використовували ворожнечу між підвладними народами. До того ж і радянське керівництво скористалось ситуацією через посередництво «червоних» партизан для того, щоб налаштувати поляків проти українських націоналістів, у яких вбачалася найбільша загроза для радянського панування в Україні [29,с.96].

З весни 1943 року почали формуватися самооборони у польських селах Волині. На початковому етапі вони зводилися до формування озброєних нічних патрулів, що мали завдання попереджати населення в разі наближення якогось збройного формування. 3 травня 1943 року головний командир Армії Крайової (АК) генерал Коморовський («Бур») офіційно схвалив створення польської самооборони на Волині. У червні з ініціативи командування Волинської округи АК почалась її реорганізація. Відтепер самооборона поділялися на два елементи: 1) створення міцних оборонних баз, які складалися з кількох сіл із великою концентрацією польського населення («пляцувки»); основу цих баз становили місцеві підрозділи із використанням укріплень, окопів і бліндажів.; 2) створення мобільних партизанських загонів, які співпрацювали з охороною баз. До самооборон включено всі сільські відділи АК. Таких захисних баз на Волині існувало близько ста. Найбільші з них: Пшебраже (тепер село Гайове) Ківерцівського району; Іваничі, Калусів (Гряди), Порицьк (Павлівка) – села Іваничівського району; Верба Хобултова – села Володимир-Волинського району; Антонівка Луцького району; Купичів Турійського району; Римачі, Ягодин – Любомильського району; Кислин, Затурці – обидва Локачинського району [28,с.82-83].

Самооборона у Пшебраже була створена у березні 1943 року. Сюди прибули поляки із сусідніх сіл та колоній: Березина, Голодниця, Колки, Кросівка, Лиса Гора, Мар'янівка, Поновина, Железниця (усі Колківської гміни), Сокуль, Вишеньки (гм. Рожище), Цегельна, Хмелівка, Лички, Майдан-Єзерський, Вікентіївка, Тростянець (гм. Тростянець), Човниця (гм. Ківерці), Болярка, Дерманка, Вілька, Кошовська (гм. Піддубці), Гута-Мар'янівка, Ігнатівка (гм. Сильно) [19,с.24]. На данний час дуже важко встановити точну кількість поляків, прибулих у Пшебраже в 1943 році. Чисельність коливається від 10 до 30 тисяч. Проаналізувавши дані різних дослідників і спогади очевидців, можна зробити висновок, що самооборона в Пжебраже налічувала близько 20 000 мешканців.

Через велике скупчення людей у селі, в якому до війни проживало 476 мешканців і було 113 дворів, виникли великі проблеми з житлом для прибулих поляків [1,арк.33]. У зв'язку з цим розпочалося будівництво бараків. Бараки розташовувалися з південної сторони «пляцувки», під лісом, зі сторони сусіднього села Озеро. Це місце поселення місцеві називали «Варшава» [15]. Ідеологи «пляцувки» виготовили свій стяг, на якому був надпис «Nie damy ziemi, skad nasz rod!» («Не віддамо землі, звідки наш рід!»), який однозначно засвідчив шовіністичне ставлення поляків до майбутнього Волині [26,с.52]

Поступово ця група стала підрозділом Армії Крайової. З 20 квітня 1943 року командувачем самооборони був призначений унтер-офіцер польського війська Г. Цибульський («Гаррі

Система самооборони Пшебража складалася із навколишніх сіл Тростянецької гміни: Мости, Видранка, Загайник, Язвіни, Холопини [19,с.23]. Навколо пляцувки створили захисну лінію, яка складалася з окопів, загороджень колючим дротом і дерев'яних бункерів. Вона охоронялася від нападу підрозділів УПА озброєними загонами цілодобово.

Під час відступу Червоної армії у 1941 році по дорозі від Пшебража до Юзефіна радянські солдати залишили декілька танків. З танків, що залишилися, поляки демонтували башти і кулемети, які згодом встановили навколо Пшебраже [26, с.175]. Зброю колоністи брали і у німців. Пшебражани звернулися до кайсляндвірта комендатури в місті Ківерці з проханням дати їм зброю. Тоді їм видали 15 старих карабінів. Через декілька днів поляки за дві золоті «десятирубльовки» взяли у командира гарнізону в Ківерцях гауптмана Кравтхмана скерування на склад зброї, де одержали три підводи амуніції [16,с.173]

Бойовою основою самооборони були чотири взводи, підсилені пішою та кінною розвідкою. Також у цей час збройне формування на «пляцувці» поповнилось загоном Я. Рерутка (Джазги) з колонії Антонівка Шепельська. Там він «прославився» винищенням українців із довколишніх сіл, зокрема, більше ста мешканців українського села Баєва. Загалом на середину 1943 року у Пшебраже нараховувалось 500 озброєних людей. Також були організовані постійні патрулі [19,с.23]. Військові загони також виконували роль охорони селян під час збирання жнив, робіт на полях чи поїздок до Ківерець (дорога пролягала через ліс). Під час виїзду в Ківерці з метою закупівлі чи продажу товару, організовувалася колона із 100 – 150 возів, яку зусібіч охороняли солдати від нападу загонів УПА [15].

У зв'язку з великим скупченням людей у велику проблему перетворилася справа харчування. Усі пропозиції УПА налагодити мирні стосунки з поляками (які відкривали шлях до вирішення продовольчої проблеми) і разом воювати проти німців було відкинуто [26,с.53]. Навесні 1943 року українські націоналісти поширили в районі Пшебраже листівки з текстом: «Дорогі поляки, давайте будемо бити фашиста разом. Ми його поборемо. Він Польщу загарбав, Україну, іде далі» [26,с.175]. Натомість поляки, добуваючи провіант, почали тероризувати довколишні села Озеро, Тростянець, Вулька, Сокиричі, Острів, Хопнів, Яромель, Домашів та інші [5]. Зокрема у селі Озеро поляки знищили 6 будинків і вбили 6 чоловік української національності [1,арк.32]. У листівці від 18 травня 1943 року, адресованій полякам, окружний провід ОУН закликав і попереджав: «Поляки! Опам'ятайтеся! Повертайтеся додому. Ті, хто тепер служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, пізніше буде пізно. Хто надалі буде служити і допомагати гестапо, того не мине заслужена кара. Останній раз закликаємо: не викликайте на себе заслуженого гніву!» [28,с.81] Через такі дії, прибулих поляків українці із сусідніх сіл почали називати бандитами [10; 12; 14].

Поляки з Пшебража, «добуваючи необхідні для поселенців речі», пограбували і спалили багато будинків у селах Тростянець, Лички, Острів, Ярми і Хопнів. Ці акції проводилися так: озброєні поляки заїжджали в село і починали стріляти, говорячи, що вони бульбівці, коли селяни в страху розбігалися, вони починали займатися грабежем [5].

На «пляцувці», куди зганяли награбовану з українських сіл худобу, налагодили консервування м'яса. Продукція скеровувалась як радянським партизанам, так і на німецький «чорний ринок» до Ківерців і Луцька в обмін на зброю, амуніцію, медикаменти і постійну допомогу у протистоянні з УПА [16,с.265].

Єдиним захисником українських селян від грабежів радянських партизан і польських «самооборонців» в роки Другої світової війни виступила Українська Повстанська Армія. Її керівництво поставило собі за мету створити незалежну Українську державу і боротися з усіма ворогами, що зазіхають на нашу землю: поляками, Червоною Армією і Вермахтом.

Через постійні грабіжницькі дії і вбивства невинних українців поляками, що сконцентрувалися у Пшебраже, УПА вирішує знищити «пляцувку». Перші сутички розпочалися весною 1943 року. Тоді бандерівці незначними силами намагалися захопити Пшебраже зі сторони Загайника, оскільки це було найменш захищене місце в обороні, проте ці спроби не увінчалися успіхом [15].

Перший значний наступ упівців на Пшебраже відбувся вночі 5 липня того ж року [19,с.24]. Бій тривав до вечора, але через сильний опір захисників пляцувки, бійцям УПА не вдалося її знищити чи навіть дійти до самого Пшебража [15].

Найпотужніша атака відбулася 30 серпня 1943 року (в цей день наступ УПА проводився по всій Волині) [19; 24я4 26]. Загальна кількість українських військ, які атакували в цей день пляцувку, становила близько 600 осіб [26,с.50]. Командиром повстанців під час бою був С. Й. Коваль [11]. Сили поляків становили 4 компанії: 600 – 800 осіб і партизанський загін Я. Рерутки чисельністю близько 100 чоловік [16].

Поляки мали добрі відносини із загоном радянських партизан під командуванням полковника М.

Прокоп'юка, що базувалися в лісах поблизу колонії Германівка. Перебуваючи у скрутному становищі, послали «червоним» записку: «Ми оточені зі всіх сторін. Чекаємо допомоги». Через деякий час записка повернулася на «пляцувку» до рук Г. Цибульського. На її звороті було написано: «Чекаємо у вказаному місці. Прокоп'юк». Коли підійшли партизани, упівці під Юзефіном опинилися в повному оточенні: південний напрям відтинали їм болота Холос, на заході – окопи Пшебража, на сході уже стояли загони партизан. Лишався один вихід – на північ, до Яромля, проте і там їх уже чекала ворожа кавалерія. Прокоп'юківці почали розстрілювати їх із автоматів і кулеметів. Ті, кому вдалося уникнути кулеметного обстрілу, були вбиті кавалерією супротивника [26,с.247-248].

Після бою поляки перевірили документи полеглих націоналістів. Виявилось, що багато з них були родом з околиць Львова [15] . Після дружньої перемоги над «українськими фашистами», яку Г. Цибульський назвав доказом «братерської дружби» і партизанської співпраці, радянські партизани прийшли у колонію з бажанням відсвяткувати свою найбільшу спільну перемогу. Але поляки попросили їх якнайшвидше повернутися назад до лісу, бо з Ківерець чекали на ще одну запрошену дружню силу – гітлерівців. Тут уже постало питання життя чи смерті: якщо два запеклі вороги (німці і «червоні» партизани) дізнаються, що «самооборонці» мають тісну дружбу з ними обома, то жителі «пляцувки» опиняться у дуже скрутному, безвихідному становищі, проте, на щастя для останніх, цього не сталося [26,с.56].

Вранці наступного дня керівництво самооборони видало указ, щоб усі працездатні чоловіки взяли лопати і пішли на місце бою під Юзефіном, аби поховати вбитих. Щоправда це важко назвати похованням, адже бандерівців просто скинули в одну яму і злегка присипали землею. Поляки також привезли кілька десятків українців з села Озеро [26,с.46-47].

Через кілька днів у «пляцувку» завітав інспектор Армії Крайової «Адам», який передав Г. Цибульському декілька десятків тисяч марок на закупівлю зброї і сказав, що за допомогою «своїх людей» інспекторат у Луцьку зібрав для пшебражан велику кількість зброї й амуніції. Керівництво самооборони вирішило поїхати по зброю возами, накривши її сіном. У дорогу вирушив перший заступник військового коменданта Ф. Жидкевич із чотирма підлеглими. Усі вдавали із себе українців і взяли із собою документи вбитих упівців.

Через декілька тижнів після нападу УПА поляки знову почали тероризувати села, що розташовувалися далеко за межами табору.

В період війни у Пшебраже розташовувався невеликий шпиталь, де восени 1943 року лікувалися два радянські партизани із загону М. Прокоп'юка. Перебували вони тут недовго і незабаром пішли у свій загін. Як виявилось згодом, ці двоє були хворими на тиф. Через велике скупчення людей і недотримання норм санітарії, у колонії поширилася епідемія тифу, від якого загинуло багато людей. Також посприяла розвитку хвороб і мокра зима 1943-1944 років. Особливо піддавалися хворобам діти, що жили в неопалюваних бараках [15].

Тісні зв'язки командування «пляцувки» із загонами «червоних» партизан продовжувалися й надалі. Був в Пшебраже й розвідник-диверсант Микола Кузнєцов [16].

Польська самооборона у Пшебраже проіснувала до січня 1944 року. На цей час у ній налічувалось декілька сотень озброєних осіб, частина з яких ввійшла до складу 27-ї дивізії Армії Крайової.

У кінці зими 1944 р. до радянської влади дійшла інформація про безчинства і грабунки жителів, що проживали в період війни у селі Пшебраже. В зв'язку з цим уже в березні 1944 року Ківерцівський районний відділ НКВС у Волинській області відкрив кримінальну справу. Надійшли заяви від постраждалих громадян. Цивільному коменданту Л. Ф. Малиновському, як основному організатору і керівнику злочинів, були висунуті звинувачення: співпраця з нацистською владою, грабунки населення з навколишніх сіл, видача радянського активу німецьким властям [5].

27 березня цього ж року була видана постанова на арешт і обшук підозрюваного [6]. Проте через два дні його було звільнено з-під арешту на підставі заяви, написаної командиром польської партизанської бригади капітаном Ю. Собесяком, начальнику управління НКВС у Волинській області[7; 8; 9].

27 липня 1944 року Рада Народних Комісарів СРСР підписала угоду з Польським Комітетом Національного Визволення щодо врегулювання радянсько-польського державного кордону. За цією угодою, етнічні українські землі (Лемківщина, Підляшшя, Холмщина, Надсяння) відійшли до складу Польщі. Близько півмільйона українців опинилися в чужій державі. З метою вирішення цієї проблеми, 9 вересня 1944 року була укладена угода про депортацію українців з території Польщі до УРСР і поляків з УРСР до Польщі [13; 30,с.191-192].

Згідно з постановою № 293 виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих від 25 листопада 1944 року «Про готовність Рожищенського і Ківерцівського районів до приймання українського населення

із-за Бугу» залишене поляками майно в першу чергу роздавалося переселенцям. Також їх мали забезпечувати всіма необхідними для господарства речами, адже, як зазначалося у постанові, це «одна з найважливіших господарсько-політичних кампаній» [3,арк.10].

Колонія Пшебраже після від'їзду поляків обезлюдніла, поляками було залишено 264 будинки [3,арк.38]. Тому сюди були переселені українці із «Закерзоння». Перші переселенці прибули 20 квітня 1945 року, останні – у квітні 1946 року [4,арк.232-234].

«Закерзонці», які прибули у Пшебраже, були обурені і перелякані, адже вони мали на своїй землі хороші цегляні будинки, дороги і господарство. У колишній же польській колонії була хутірна система, повсюди були чагарники і болота. Доріг як таких не було взагалі. Майже всі будинки перебували у жахливому стані і були покриті солом'яною стріхою. У Пшебраже прибули жителі з Ярославського повіту із міста Радимно і сіл, розміщених у його околицях: Задіброва, Сколошів, Добковичі, Святе, а також жителі Холмщини із сіл Свержи і Березно та деяких інших. В 1945 р. село було перейменовано на Преображе. Тут була семирічна школа, де разом з преображенськими дітьми навчалися діти з с. Озеро. Директором школи був Є. Сльозко [13].

Проблемним в наш час є питання польського цвинтаря в селі Гайове, який польська сторона, без законних на це підстав, назвала «Польським військовим цвинтарем». Цвинтар утворився у 1943 році, коли в селі Лище загинули 17 поляків, яких поховали на цьому місці. З того часу на цьому кладовищі ховали старих людей, дітей, які помирали від епідемії тифу, людей, а також загиблих в сутичках із загонами УПА [15]. До того ж жоден з оборонців Пшебраже не давав військової присяги, вважати їх військовозобов'язаними не можна. Отже, і називати кладовище «військовим» немає підстав [18].

Отже, польська самооборона була реорганізована на початку 1944 р. у зв'язку із приходом військ Червоної Армії. Радянське керівництво не бажало віддавати територію Волині Польщі. Натомість поляки проти такого сильного суперника не мали змоги воювати. Із встановленням радянської влади розпочалося кримінальне розслідування з приводу злочинів, які вчинили жителі колонії Пшебраже по відношенню до українського населення. Усі обвинувачення були пред'явлені Л. Малиновському, хоча він був лише цивільним комендантом самооборони. В підсумку йому вдалося уникнути покарання завдяки клопотанню командира польської партизанської бригади Ю. Собесяка. Відповідно до радянсько-польських договорів кордон між цими двома державами був встановлений по «лінії Керзона» з відхиленням в різних районах на 5-8 кілометрів на користь Польщі. Таким чином українські етнічні землі (Холмщина, Підляшшя, Надсяння) опинилися у складі іншої держави. Згідно з угодою між Польським Комітетом Національного Визволення і Радою Народних Комісарів УРСР відбувся двосторонній обмін населенням за національною ознакою між двома державами. Ця акція була злочинною по відношенню до українського населення, адже людей насильно змушували переселятися зі своїх домівок на невідомі землі. Українців часто залякували радянські і польські озброєні загони, загрожуючи їм вбивством. Після реорганізації смооборони колонія Пшебраже обезлюдніла, тому було вирішено заселити її переселенцями з-за Бугу. Заселення села тривало з квітня 1945р. до квітня 1946 року. Переселенцям надавали майно і господарство поляків, а поселення перейменували на Преображе. У 1964 році село отримало назву Гайове, яка збереглась донині.

Таким чином, на прикладі Пшебража ми побачили, що українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни не можна назвати геноцидом польського народу, адже, по-перше, не відомо, хто першим почав палити села і вбивати цивільних: українці чи поляки. Саме визначення терміна називає «геноцид» крайньою формою дискримінації однією групою людей іншу групу, а дискримінації в українсько-польському протистоянні були взаємними; по-друге, керівництво УПА намагалося встановити відносини з поляками і разом воювати проти спільних ворогів: Німеччини і Радянського Союзу; по-третє, поляки постійно грабували довколишні села і тероризували людей української національності, а також влаштовували спільні каральні акції з окупаційною владою.

---

1. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. Р-164. Волынская областная комиссия по установлению населенных пунктов уничтоженных в годы Великой Отечественной войны. – Оп.2. " Спр. №6 Документы комиссии Киверцовского района по установлению населенных пунктов уничтоженных в годы Великой Отечественной войны (справки, списки). – 102 арк.

2. ДАВО. " Ф. Р-919 Отдела по труду Волынского облисполкома. " Оп.1. " Спр. №1 Сведения о земельных фондах и наличии жилой площади для переселенцев из Польши за 1944 г. "12 арк

3. ДАВО. " Ф. Р-919 Отдела по труду Волынского облисполкома . " Оп.1. " Спр. №3 Финансирование и материальное обеспечение переселенцев из Польши за 1946г. " 90 арк.

4. ДАВО. “ Ф. Р-919 Отдела по труду Волынского облисполкома. “ Оп.1. “ Спр. №5 Списки переселенцев прибывших из Польши за 1946г. “ 243 арк.

5. Документ №73 Протокол допиту свідка Огородника Прокопа Абрамовича у справі Малиновського Людвіга Францевича (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.212–213.

6. Документ №74 Постанова на арешт Малиновського Людвіга Фрацевича (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.214.

7. Документ №75 Заява командира польської партизанської бригади капітана Ю. Собесяка начальнику управління НКВС у Волинській області (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.215.

8. Документ №76 Постанова про припинення справи з обвинувачення Малиновського Людвіга Францевича області (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.215.

9. Документ №77 Довідка сільради с. Пшебраже Ківерцівського району Волинської області про вибуття Малиновського Л. Ф. (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.216–217.

10. Документ №78 Заява Терпелюка Мирона (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.218.

11. Документ № 140 Постанова старшого слідчого слід відділу УКДБ при раді міністрів УРСР у Волинській області про висунення звинувачень Степану Йосиповичу Ковалю (Архів УСБ України у Волинській області) // Реабілітовані історією Волинська область книга перша / Під редакцією М. Кучерепи. “ Київ – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.308.

12. Спогади Вархомій (Терпелюк) Віри Миронівни 1929 р. н. мешканки села Озеро Ківерцівського району Волинської області про українсько-польські відносини у роки Другої Світової війни. Записані автором 20.09.2013 р.

13. Спогади Качмара Мар’яна Івановича 1935 р. н. мешканця міста Луцька про переселення українців із-за Бугу в село Пшебраже. Записані автором 01.11.2013 р.

14. Спогади Литвинчука Степана Ульяновича 1925 р. н. мешканця села Озеро Ківерцівського району Волинської області про українсько-польські відносини у роки Другої Світової війни. Записані автором 15.10.2013 р.

15. Спогади Шуляк (Смачної) Віри Антонівни 1928 р.н. мешканки села Гайове Ківерцівського району Волинської області про польську самооборону у селі Пшебраже. Записані автором 20.10.2013 р.

Наукова література:

1. Cybulski H. Czerwone noce. “ Warszawa: WydBellona, 1974. – 375 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.scribd.com/doc/25043031/Henryk-Cybulski-Czerwone-Noce-1974-Zorg

2. Siemazko W., Siemazko E. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Woiycia 1939-1945. – Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2000. – T. 1. – S. 1–1000; T. 2. – S. 1001–1440

3. Данилюк В. Звідки взявся «Польський військовий цвинтар»? // Віче .” 2001. “ 15 листопада. “ С. 6.

4. Євницький З. Українсько-польські відносини на Ківерцівщині в 1943 році. “ Ківерці, 2007.” 44 с.

5. Каліщук О. Українсько-польське протистояння як чинник етнодемографічних змін у Східній Галичині та Волині в роки Другої світової війни: історіографічний аспект // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції (27 квітня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.warmuseum.kiev.ua/Zbirka_Part2.pdf

6. Кучерепа М. М. Українсько-польський конфлікт: Волинь, 1943 рік // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк (19"20 червня 2013р.) / Уклад. А. Шваб. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2013. – С. 194–204.

7. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.

8. Мотика Ґ. Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Авторизований пер. З пол. А. Павлишина, післямова д. і. н. Ільюшина. – К.: Дух і Літера, 2013. – 360 с.

9. Мотика Ґ. Польське питання в світлі ідеологічних і програмних положень ОУН-Б та інших українських політичних сил у роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання т. 10. Матеріали XI Міжнародного семінару істориків «Українсько-польських відносин під час Другої світової війни» (26"28 квітня 2005 р.) / Під редакцією І. Галагіда. “ Варшава: ТОВ ТИРСА, 2005.” С. 15"37.

10. Ольховський І. А. Кривава Волинь. Книга друга. Українсько-польське протистояння на теренах Турійського району у 1939-1945 роках. “ Луцьк: ПраТ «Волинська обласна друкарня», 2011.” 344 с.

11. Пущук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938"1944 років. Ківерцівський район. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. “ 312 с.

12. Савчук О. Свої серед своїх. Депортація українців з Холмщини і Підляшшя в 1944-1947р. " Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. " 240 с.

13. Україна-Польща: важкі питання. Том 3. " Варшава: Об'єднання українців у Польщі. Світовий союз воїнів Армії Крайової, 1998. " 194 с.

14. Український визвольний рух. Зошит 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни / Відповідальний редактор: Володимир В'ятрович." Львів: Видавництво «Мс»,2003." 194 с.

15. Українці Холмщини і Підляшшя. Том 2. / Загальна редакція: М. М. Кучерепа. " Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. " 428 с.

Анна СТЕЦЬКОВИЧ ***(Ківерці)***

ЦЕНТР, У ЯКОМУ НАВЧАЮТЬ ПІЗНАВАТИ, ТВОРИТИ, ПРАЦЮВАТИ, РЕАЛІЗОВУВАТИ СВОЇ СПОДІВАННЯ

Заклад засновано у жовтні 1994 року. Основні напрямки діяльності Центру: еколого-натуралістичний, декоративно-прикладний, народознавчий, методично-організаційний, культурно-дозвіллєвий. Координує природоохоронну еколого-натуралістичну роботу в районі, організовує природоохоронні, еколого-натуралістичні заходи, проводить і бере участь у семінарах, екологічних читаннях, проектах, виставках, надає консультації з основних питань природоохоронної еколого-натуралістичної роботи. Координує роботу учнівських лісництв, трудового аграрного об'єднання, шкільних навчально-дослідних земельних ділянок. На базі закладу організовано роботу більше 40 різнорівневих гуртків, творчих об'єднань за інтересами початкового, основного, вищого рівнів еколого-натуралістичного, декоративно-ужиткового напрямів, у яких школярі міста та району, а це майже 700 дітей віком від 5 до 17 років, здобувають додаткову позашкільну освіту. Щорічно до гурткової роботи залучаються діти з девіантною поведінкою, з багатодітних, малозабезпечених сімей, діти учасників АТО, чорнобильців, сироти, та ін.

Знайти справу до душі, розвинути свої здібності, підготуватись до сучасного життя допомагає творчий професійний педагогічний колектив, котрий нараховує 8 педагогів. Наставники активно використовують різноманітні нові технології та інновації, широко застосовують проектну технологію навчання. Реалізація інноваційних проектів має на меті всебічне та систематичне дослідження певних проблем, розробку способів досягнення поставленої мети та отримання конкретного кінцевого результату. В закладі проводиться науково-дослідницька, експериментальна робота в куточку живої природи, у відділках навчально-дослідної земельної ділянки. Результатом цієї діяльності стало написання вихованцями дослідницьких робіт, проектів під керівництвом педагогів Ісакової Т.С., Доридора М.Ф., Цибульської І.Ф., Стецькович Г.Ф., зокрема: «Юні екологи - творці майбутнього», «Лісове озеро. Екологічний стан», «Екологічні проблеми річки Конопельки», проект притулку для тварин «Притулок моєї мрії», «Озеро Молодіжне», «Проект озеленення території закладу», «Красивий парк – окраса міста», проект квітників «Серце моє Україна! Хай буде мир віднині і довіку на твоїй землі!», «З Україною в серці!», «Утримання лабораторних щурів у куточку живої природи. Проведення дослідництва з молодняком», «Рослини - рятівники від радіації» , «Мікроскопічні водорості- показники екологічного стану водойми», «Корисні та цілющі кімнатні рослини та ін.», «Бегонії - природне диво і прикраса. Використання бегоній в озелененні» та інші.

Про успішність та ефективність діяльності закладу свідчать його численні здобутки та перемоги. Щорічно вихованці гуртків, педагоги є активними учасники та неодноразовими переможцями природоохоронних акцій, конкурсів, операцій, проектів. Лише у 2016-2017 рр. вони здобули перемогу у Всеукраїнському заочному конкурсі робіт юних фотоаматорів «Моя країна - Україна», Всеукраїнському конкурсі з флористики та фітодизайну «Квіткова симфонія», Всеукраїнському конкурсі дослідницько-експериментальних робіт з природознавства «Юний дослідник», Всеукраїнському заочному конкурсі робіт юних фотоаматорів «Моя країна - Україна», Всеукраїнському конкурсі «ЕКОклас», Всеукраїнській акції «Годівничка», Всеукраїнській новорічно-різдвяній виставці «Новорічна композиція» (номінація «Новорічний подарунок»), Всеукраїнській виставці–конкурсі «Український сувенір». Відзначені грамотами, подяками Національного еколого- натуралістичного центру вихованці та педагоги за проведену практичну діяльність по розробці та впровадженню проектів озеленення навчальних закладів під час Всеукраїнської трудової акції «Парад квітів біля школи», Всеукраїнської виставки-конкурсу «Український сувенір», заочного конкурсу- огляду «Галерея кімнатних рослин»; подякою Міністерства екології та природних ресурсів

України за участь у Всеукраїнському конкурсі «До чистих джерел». Юннати здобули перемогу в обласних етапах всеукраїнських акцій, конкурсів, проектах, зокрема: «Галерея кімнатних рослин» (номінація «Краща дослідницька робота»), «Турбота молоді тобі, Україно» (напрямок «Парад квітів біля школи»), конкурсу дослідницько- експериментальних робіт з природознавства «Юний дослідник» (номінація «Тваринний світ»), X Міжнародного конкурсу «Вода - джерело життя» (номінація «Символ води у скульптурі»); конкурсу робіт юних фотоаматорів «Моя країна - Україна», конкурсу дитячого малюнку «Зоологічна галерея»; природоохоронної акції «Годівничка», родинного конкурсу «Секрети великоднього хліба» ; конкурсу на кращий куточок живої природи в освітньому закладі, Міжнародного конкурсу «Енергія і середовище» та ін.

Влітку 2015 року вихованці брали участь у роботі Всеукраїнського дитячого екологічного парламенту, що працював на базі Всеукраїнського профільного табору «Юннат» Національного еколого-натуралістичного центру (м.Київ). Восени 2016 року юннати брали участь у роботі Всеукраїнського форуму учнівських трудових об'єднань, який працював на базі Українського центру «Молода гвардія».

Методичним кабінетом закладу розроблені численні інструктивно- методичні матеріали, методичні рекомендації, які сприяють підвищенню фахової майстерності педагогів, поліпшенню та збагаченню теоретичних знань, зокрема: «Проведення місячника екологічної просвіти у навчальному закладі», «Формування екологічної культури школярів засобами гри», «Організація роботи з озеленення та благоустрою навчальних закладів», «Організація роботи живого куточка в навчальному закладі», «Організація екологічної пізнавальної стежки в дошкільному навчальному закладі «Віконце в природу» та ін.

Щорічно заклад бере участь та проводить районні семінари для педагогів ЗНЗ та ДНЗ, зокрема, у лютому 2015 року спільно з відділом освіти РДА проведено районний семінар вихователів дошкільних навчальних закладів «Екологічне виховання в ДНЗ як складова безперервної екологічної освіти».

Щорічно розробляється план заходів з нагоди Всесвітнього Дня Землі, Всесвітнього Дня захисту навколишнього середовища та інших міжнародних екологічних заходів. Налагоджена співпраця педагогів та вихованців закладу з представниками польської громади м. Пшегодіце, м. Красностав, м. Томашув - Любельський.

В Центрі функціонують навчальні кабінети: біології, квітникарства, екології та охорони природи, декоративно-ужиткового мистецтва, народознавчий. Оганізовано роботу екологічного відеолекторію. Є навчально- дослідна ділянка площею 0,75 га (ботаніко-рослинницький (дендропарк, плодово-ягідний відділок, ділянка лікарських рослин, квітково-декоративний відділок) та зоолого-тваринницький відділи (живий куточок, в якому мешкають представники різних класів тварин, зокрема: різні види черепах, морські свинки, хом'яки, декоративні кролі, папуги, акваріумні риби тощо). Організовано роботу фітовітальні «Материнка». Прокладено маршрути навчально-пізнавальних екологічних стежок «Ківерцівська», «Віконце в природу». На базі закладу створено дитячу громадську екологічну організацію «Еколого-натуралістичний клуб», який став ініціатором проведення цікавих природоохоронних заходів в місті, зокрема: трудовий десант «Чисте місто - здорові люди», «Здорове харчування - запорука вашого здоров'я», екологічна експедиція у лісовий масив с. Жабка та інші.

Налагоджена співпраця з районною радою, відділом освіти, сектором у справах сім'ї молоді та спорту Ківерцівської РДА, міською радою, працівниками НПП «Цуманська пуща», ГО «Ківерцівщина», волонтерами ГО «Серце патріота», ДП «Ківерцівське лісове господарство» та ін. Результатом плідної співпраці стало проведення спільних еколого- натуралістичних, природоохоронних патріотичних заходів, зокрема: «Віддамо цей світ дітям», «Ми люди – поки є природа», «Люби і оберігай рідний край», «Писанковий дивосвіт», «Пташок викликаю із теплого краю», «Збережемо первоцвіти – перші промінці весни» та ін.

За активну діяльність по збереженню та примноженню природних багатств Волині заклад у 2005 році нагороджено Почесною грамотою Волинської обласної ради.

Петро СУЩУК ***(Ківерці)***

КІВЕРЦІВСЬКІЙ СТАНЦІЇ ЮНИХ ТУРИСТІВ – 25

Ківерцівська районна станція юних туристів була створена у січні 1992 року і знаходилась в орендованому приміщенні площею 40 квадратних метрів ДСТ «Колос» на вулиці Парковій,8. Першим

директором установи був Водзінський Іван Васильович.

СЮТ працює за напрямками:

- Краєзнавство;
- Спортивний туризм;
- Спортивне орієнтування;
- Рятувальна справа;

У 2001 році установа змінює адресу та переїжджає у приміщення колишнього дитячого садочка «Білочка», де знаходиться на сьогоднішній день за адресою вулиця Шкільна,15. З того часу починається новий етап у розвитку установи: поступово зміцнюється матеріально-технічна база, гуртується колектив однодумців, які ставлять перед собою нові цілі та завдання.

Починаючи з 2002 року, з'являються перші вагомі успіхи на обласному рівні, саме у цьому році збірна команда районної станції юних туристів зайняла І місце на обласному туристсько-краєзнавчому зльоті учнівської молоді. Керівником команди був Чекеренда Ігор Віталійович, директор установи, тренерами - Юрій Тананайський та Володимир Патрай.

На Всеукраїнському рівні команда установи заявляє про себе у 2004-му, коли займає ІІ місце на Чемпіонаті України з техніки лижного туризму, який відбувся на Франківщині. У лютому 2006 року - І місце на такому ж Чемпіонаті у с.Яблуниця Івано-Франківської області. Панасюк Тетяна, Ніколайчук Василь, Січко Сергій виконали норматив майстра спорту зі спортивного туризму, будучи при учнями шкіл. У 2008 році Січку Сергію було присвоєно звання майстра спорту України зі спортивного туризму.

У лютому 2011 року команда Волинь Ківерці СЮТур завоювала Кубок України з техніки лижного туризму, який проходив на Волині у с.Лище Луцького району.

Значних успіхів вихованці установи досягають на змаганнях під егідою ВГДР «Школа безпеки». Вперше команда СЮТур виступила на Всеукраїнському зборі-змаганні юних рятувальників у 2003 році у селищі Конча-Заспа під Києвом, де зайняла 6 місце з 18 команд. У 2004 році у м.Кіровоград - ІІІ, у 2005 році у м.Львів - ІІ місце і у 2006 році на о.Хортиця завоювали І місце, повторивши такий самий успіх у 2008 році в м.Дніпропетровськ. Але основним здобутком участі у даних змаганнях є той факт, що випускники СЮТур, які виявили бажання здобувати професію рятувальника, могли отримати рекомандації міністра МНС для вступу у будь-який ВУЗ системи МНС. Цим шансом скористалися і стали професійними рятувальниками Січко Сергій, Фик Василь, Поліщук Михайло, Цвітинська Віта, Ничипорук Ольга, Корнійчук Наталія, Панасюк Андрій, Гроховчук Василь (трагічно загинув).

З 2005 року у Ківерцівській СЮТур успішно функціонує гурток юних рятівників, основним завданням якого є допрофесійна підготовка вихованців (ерівник Юрій Тананайський)/

У липні 2016 року разом зі своїми вихованцями Тананайський Ю.В. зайняв ІІІ місце серед 12 команд на Міжнародних змаганнях юних пожежних-рятівників у м.Гомель (Республіка Білорусь)

Сьогодні педагогічний колектив районної станції юних туристів складається з шести основних працівників, з яких 2 мають звання майстер спорту України зі спортивного туризму (Тананайський Ю.В., Гаврилюк П.М.), 1 кандидат у майстри спорту України зі спортивного туризму (Ніколайчук В.В.), 2 працівників мають звання керівник гуртка-методист (Сущук П.І., Тананайський Ю.В.) та 1 відмінник освіти України (Сущук П.І.). Також в установі працюють 16 педагогів по сумісництву, оскільки у районі розгалужена мережа гуртків у сільській місцевості, відповідно дві третіх від загальної кількості гуртківців займаються на базі шкіл.

На протязі навчального року для учнів загальноосвітніх закладів проводиться багато туристсько-спортивних масових заходів, самий масовий з яких - районний туристсько-кразнавчий зліт учнівської молоді району. У травні 2017 року був проведений 59 зліт, у якому взяли участь учні 27 шкіл, саме тут юні туристи мають змогу показати всі свої уміння та практичні навички, під час долання природних та штучних перешкод на дистанціях «Смуга перешкод» та «Комбінована туристська естафета». Рівень підготовки команд є високим, в тому числі сільських команд.

Перед колективом установи постійно стоїть завдання збереження успішності навчально-виховного процесу, котрий дав перший результат. А для цього потрібно максимум роботи з кожною дитиною, вихованцем СЮТур. Кожна дитина талановита, і коли вона прийшла на станцію юних туристів – має досягнути успіху. І не обов'язково займати перші місця, хоча це теж дуже важливо. Прийшовши на станцію туристів, дитина повинна відчути себе своєю у великій сім'ї, а саме головне - потрібною та корисною. Основним завданням у роботі з гуртківцями для кожного педагога установи є:

- зміцнення здоров'я дитини шляхом регулярного заняття спортивним туризмом;
- підготовка до свідомого вибору професії, а також забезпечення духовного розвитку школяра;

- виховання и загальноприйнятих людських цінностей, підготовка до самостійного життя в соціумі;
- змістовна організація активного дозвілля дітей, яке дає змогу спілкуватися з однолітками під час участі у різних масових заходах.

Для діяльності колективу Ківерцівської СЮТур у навчально-виховному процесі притаманні:

- відсутність жорсткої регламентації у навчально-виховної процесі;
- самостійна розробка освітніх програм, стратегічних документів закладу, прикладної методичної продукції;
- наявність комфортного середовища життєзабезпечення кожного вихованця;
- знаходження у центрі освітнього процесу учнівської особистості дитини з її здібностями, задатками, потребами та інтересами.

Досвід своєї роботи, котрі накопичився за двадцять п'ять років діяльності, колектив постійно передає під час проведення та участі у семінарах різного рівня. А також під час реалізації спільних освітніх проектів. Так, у 2007 році тренери установи Тананайський Ю.В. і Гаврилюк П.М. разом з 16-ма вихованцями з 15 вересня по 7 жовтня 2007 року мали змогу навчатись та передавати свій досвід закордонним колегам в м.Хелм Республіки Польща у рамках здійснення спільного освітнього проекту Єврорегіон Буг між Україною, Польщею та Білоруссю за програмою підготовки юних рятувальників відповідно до європейських стандартів. Під час навчання та стажування наші вихованці мали змогу побачити роботу професійних європейських рятувальників, порівняти роботу українських та польських, а саме основне - перейняти досвід у напрямку надання допомоги людям, котрі постраждали від стихійного лиха. Після закінчення навчання наші гуртківці отримали сертифікат міжнародного зразка.

15 жовтня 2008 року на базі установи був проведений Всеукраїнський семінар з директорами обласних центрів туризму та краєзнавства, основним питанням якого було методика роботи з талановитими та обдарованими гуртківцями, а також продемонстровано майстер-клас гуртка «Туристська майстерність» (керівник - майстер спорту України зі спортивного туризму Тананайський Ю.В.).

22 квітня 2010 року колектив Ківерцівської СЮТур взяв участь в обласному конкурсі-огляді на кращий позашкільний заклад «Панорама творчості», присвячений дев'яностоліттю позашкілля в Україні. Під час презентації було представлено досягнення та вміння гуртківців по трьох рівнях навчальної діяльності:

- початковий рівень був представлений гуртківцями молодшої вікової групи, котрі демонстрували вміння та навички з техніки пішохідного туризму. Були задіяні учні сільських та міських шкіл, демонструючи рівень підготовки на першому році заняття у туристських гуртках;
- основний рівень був представлений гуртківцями середньої вікової групи, котрі демонстрували свої вміння по більш складній програмі з техніки пішохідного туризму. Гуртківці показали високий рівень підготовки та здатність самостійно вирішувати важкі завдання та виходити з екстремальних ситуацій;
- високий рівень був представлений гуртківцями старшої вікової групи, активістами ВГДР «Школа Безпеки», котрі демонстрували свої вміння та знання у тонкощах професії рятувальника. Надавали потерпілому першу долікарську допомогу евакуйованим із задимленого приміщення, показали роботу групи рятувальників у зоні техногенної катастрофи, займались гасінням пожежі житлового будинку шляхом розгортання бойової пожежної машини.

Під час презентації були показані основні етапи поступового розвитку гуртківця як особистості, котра під час навчання у позашкільному закладі проходить курс адаптації до самостійного життя у суспільстві, та здатна надати професійну допомогу собі та людям, які її потребують швидко та вміло. Як результат відмінної роботи колективу у даному напрямку - установа стала переможцем обласного конкурсу-огляду та була нагороджена грамотою обласного управління освіти та науки, а також цінним подарунком.

У березні 2012 року директор установи Сущук Петро Ігорович взяв участь в обласному конкурсі «Джерело творчості» і у номінації директор позашкільної установи був визнаний кращим на теренах області.

Щорічно на базі установи проводяться дводенні семінари-практикуми для відповідальних за туристсько-краєзнавчу роботу у школах та керівників туристсько-краєзнавчих гуртків. Основним завданнями цих семінарів є:

- проведення тестування педагогів та виявлення основних проблем, пов'язаних з проведенням з туристсько-краєзнавчої роботи у своїх школах;
- допомогти педагогу повірити у свої можливості і реалізувати свої завдання, а також вміти досягати поставленої мети;

- навчити створювати умови для розвитку творчого потенціалу гуртківців;
- навчити удосконалювати і відпрацьовувати ефективні методики при допомозі досвідчених тренерів-наставників на практиці;
- надати педагогам можливість реалізовувати власні здібності через навчально-практичну діяльність на базі Ківерцівської СЮТур.

Для членів маленького, але дружнього педколективу особливо актуальною є проблема створення сприятливої атмосфери для розвитку і самовдосконалення гуртківців, формування в них на основі глибоких і міцних знань та навичок здатності до самостійного мислення, приймати адекватні рішення, ставити перед собою конкретні завдання та оптимально їх розв'язувати.

Зростання ролі творчої особистості педагога відбувається шляхом його індивідуальної науково-методичної роботи. Свій досвід та методику роботи працівники установи викладають у створені методичних посібників, котрі покликані полегшити роботу керівників шкільних туристсько-краєзнавчих гуртків. На протязі останніх років видано матеріали:

- «Методичний посібник по організації і проведенню туристсько-краєзнавчої роботи в школах району» №1,2,3.
- «Вузли. Техніка в'язання вузлів»
- «Музеї та музейні кімнати навчальних закладів Ківерцівського району»
- «Організація роботи музеїв при загальноосвітніх закладах району».

Останній посібник визнаний переможцем Всеукраїнського конкурсу серед позашкільних навчальних закладів України на кращі освітні проекти, програми, посібники з проблем духовного виховання підростаючого покоління»

Але всі ці досягнення були б неможливі без людей котрі стояли біля витоків туризму у Ківерцівському районі. Це Ларін С.Є., Євницький З.М., Притула В.В., Дуров В.Д., Каразія І.Ф., Федрицький І.Ф., Різниченко М.С. . Традиції ветеранів туризму продовжують Кльоц М.М., Гуменюк О.В., Онищук К.М., Міщук В.Г., Кушнір О.П.Артесюк Г.К.

Коротко про цікаві факти з 25-річної історії СЮТур:

-112: така кількість Кубків, завойованих на різноманітних змаганнях;

- 2000 грамот та дипломів у скарбничці установи;

- з 2006 року команда СЮТур ні разу не програла обласні змагання юних рятувальників «Школа безпеки»;

- у 2005 році було проведено два районні туристсько-краєзнавчі зльоти учнівської молоді: травень - у с.Дачне, червень - у смт.Цумань;

- 14554: загальна кількість вихованців, які навчались в установі;

-2004 рік – вихованці СЮТур стали чемпіонами на обласному туристичному зльоті, а їх наставники - чемпіонами області серед педагогів.

Руслана ФЕДОРЧУК ***(с. Карпилівка)***

КАРПИЛІВКА

Карпилівка – село, центр сільської ради. Розташоване за 45 км від районного центру міста Ківерці і за 9 км від найближчої залізничної станції Цумань. Дворів - 426, населення - 2093 жителі.

В селі розміщені середня школа, будинок культури, бібліотека, фельшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, торгові заклади райспоживспілки та приватних підприємців, Св'ято-Петропавлівська церква УПЦ, Дім Молитви ХВЄ.

Головою територіальної громади с.Карпилівка є Юрій Григорович Федорчук, який займає цю посаду уже двадцять років.

Карпилівка розташована серед мальовничих цуманських лісів, що зеленим півколом оточили село, залишивши першим поселенцям невеликі поля (Піддубину, Будькове, Плесо, Загумення) та пасовища (Зимникове, Метельське, Перейми, Заболото), поскільки родючої землі було мало, та і ту доводилось відвойовувати в лісу.

Перші хати тут з'явились значно пізніше, ніж сусідські села, адже в польських переписах 1570 і в1577 років Карпилівка не згадується. Цілком вірогідно, що перші жителі поселились на берегах Путилівки, а точніше біля її бокової артерії річечки Ровець, в урочищі «Під Гайсином». Тут було найбільш безпечне

місце для проживання. Поруч – вода, риба, родючіша земля, сіножаті, ліси гриби і ягоди.

Хто вони, ці перші Карпилівці, - сказати важко, але судячи по найзручніших місцях розселення і найбільш поширених у селі прізвищах, це могли бути Ліщуки, Шевчуки, Тарасюки, Радіони, Федорчуки, Фені та інші. По - вуличному вони носили прізвиська Пелехів, Дорошів, Підграбників, Зимників, Степанців. Під час колективізації та розкуркулення найбільше постраждали саме ці сім'ї, що свідчить про їх давнє і заможне походження. Довгожитель села Петро Охрімович Свіргун, 1907 року народження, чув від свого діда, що найдавнішими родинами тут були Дороші і Степанці. В перших народилась дівчинка, в других – хлопчик. З часом вони одружилися, створивши дружну багатодітну сім'ю, яка започаткувала родовід села.

Від чого пішла назва – Карпилівка? Існує кілька версій. Найвірогіднішою з них є така. За свідченням старожилів , береги річечки Ровець, лісові околиці і болото Козине були поросли непрохідною кропивою. Цю місцевість жителі Цумані і Башликів називали «Кропиловкою». Таку ж назву отримало і село . До речі, літні люди продовжують і досі так називати. Нинішня назва закріпилася за ним значно пізніше, коли впорядкувалися географічні назви населених пунктів.

Перші писемні відомості про село знаходимо в документах Волинського обласного державного архіву, в «Словнику Географічному Королівства Польського», виданому у Варшаві 1904 року. В ньому містяться дані про те, що земельні угіддя села і навколишні ліси з другої половини ХУІІІ століття належали князям Радзивіллам. На той час в Карпилівці налічувалися 18 димів (великих селянських господарств, що мали наділи польової землі) і 6 городників, які не мали земельних наділів, а користувалися лише городами.

Селяни будували хати з нетесаних колод з маленькими вікнами, дахи крили соломою, зрідка дранкою.

На піщаній, неродючій землі працювали не покладаючи рук, але врожаї збирали мізерні. Нужда і злидні змушували поліщуків наймatися на роботу до князя Радзивілла – на смолярню, Цуманський тартак, Дубищенську винокурню…

Земельна реформа 1861 року звільнила селян від клятої панщини і не посильного оброку. Більш заможні сім'ї ,викупивши свої наділи, господарювали самостійно, окремі з них на рубежі XIX-XX століть мали до 20 га землі, яку купили за безцінь у своїх збіднілих односельчан. Про значні статки сім'ї Радіонів свідчать документи, які зберігаються у музеї місцевої школи: «1912 г, апреля 20 дня. Я, ниже подписавшийся еврей земледелец колонии Мачулки Клеванской Волости Шепель Тесель по настоящей росписи зайнял у крестьянина деревни Корпиловка Силенської волости Лаврентия Дмитреева Радиона наличными деньгами шестьдесят пять рублей сроком на десять лет, за пользование этими деньгами я отдаю Радиону у пользование у виде процента сроком на 10 лет участок земли мерою три четверти морга, расположенной в урочище «Болото» около мельницы в межах с одной стороны Мошки Мейна, а с другой Янкеля Теселя. По истечении десяти лет я, Тесель, сейчас же обязан уплатить Радиону занятые у него деньги, а Радион обязан безпрепятственно возвратить мне землю…».

З документів випливає, що євреї володіли в Карпилівці значними землями, які здавали в оренду, або під заставу, часто не гребуючи брати гроші в борг. 65 карбованців, які позичив Радіон, на той час були цілим багатством. «Актовая бумага» 1913 року закріплювала договір оренди між селянином-землевласником Семеном Радіоном і його рідним дядьком Лаврентієм Радіоном. Перший віддав в оренду 1/6 частину свого земельного наділу, що складав 3 десятини, терміном на 5 років. Другий при підписанні договору сплатив Семену 300 крб. готівкою. То про яку ж суцільну бідність за часів царизму йде мова, якщо один селянин володів 18 десятинами землі, а другий тільки за оренду віддав такі величезні гроші?

В кінці XIX століття в селі були 40 будинків, 359 жителів, фабрика смоли. Навчатися в селі дітям не було де, лише незначна частина їх відвідувала Цуманську церковно-парафіяльну школу.

У вищенаведеному документі за неписьменного Радіона підписався його односельчанин Федір Шульгач.

Під час Першої світової війни поблизу Карпилівки проходила лінія фронту. Село майже дощенту було спалене австрійськими військами, проте скоро відбудувалося.

На 30 вересня 1921 року в ньому нараховувалось 53 будинки, 507 жителів, з них 505 - українці.

За Ризьким мирним договором Волинь відійшла до складу Польщі. Карпилівка належала до Сильненської гміни Луцького повіту. Незважаючи на шалену політику колонізації, поліщуки добивалися права на рідну мову, школу, культуру.

1925 року в селі відкрилася однокласна школа, яка проіснувала до 1934-го. Першим вчителем тут став Ксень Марченко, колишній старшина армії Української Народної Республіки, який поселився в селі. Разом з Федором Шульгачем він організував філію Просвіти. Молодь збиралася на вечорниці в гостинних

господарів. Хлопці носили полотняні сорочки, штани, пофарбовані настоєм з кори дуба чи вільхи. Дівчата вдягали довгі вишиті спідниці, полотняні блузки, голови прикрашали різнокольоровими стрічками. Вечорниці проходили весело, тут співали українські народні пісні, танцювали під скрипку та бубен.

На десятку річницю Волинської «Просвіти» у 1928 році зведений хор просвітян сіл Цумань і Карпилівка чарував жителів і гостей Луцька величним співом «Заповіту». Таке було у свято, а щодень – то важка праця. Треба було обробити і панське поле і своє.

1929 року князь Радзивілл побудував у селі велику свиноферму, якою управляли його намісники поляки Брюховський, Бичковський, Цибульський, Фернард. Селяни дробили продукцію, пасли та доглядати тварин. Карпилівчани пам'ятають, що найкращими дробарями були Федір Свіргун і Назарій Ліщук.

З приходом радянської влади 17 вересня 1939 року в Карпилівці вже Цуманського району була створена сільська рада депутатів трудящих. Першим її головою став Наум Федорчук (1901 р.н.), якого по-звірячому було закатовано у травні 1946 року. Рада тимчасово припинила свою діяльність з 29 червня 1941 року до 3 лютого 1944 року у зв'язку з окупацією Волині фашистською Німеччиною.

Тяжким тягарем упав на плечі селян окупаційний режим. Дев'ять молодих людей фашисти вивезли на каторжні роботи. За підтримку партизан та участь в УПА в листопаді 1943 року загін угорської жандармерії спалив половину села.

Наприкінці січня 1944 року війська шостого гвардійського кавалерійського корпусу Першого Українського фронту спільно з партизанським з'єднанням В.А.Бегми вели запеклі бої за Цумань і Карпилівку. Третього лютого партизани загону імені Невського цього з'єднання підняли над селом Червоний прапор. Вічним сном сплять на сільському кладовищі троє партизан, які загинули, визволяючи Карпилівку. Двоє - з Казахстану, та син Білорусі Качановський Іван Дмитрович, 1909 р.н., командир підривної групи (посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни першого ступеня).

За період з березня по вересень 1944 року 127 жителів села було мобілізовано в діючу Червону армію, 57 із них не повернулися до рідних домівок.

Заліковуючи рани війни, карпилівці приступили до будівництва мирного життя. 1948 року одноосібники об'єдналися в колгосп «Шлях до комунізму», обравши головою правління Йосипа Мироновича Шевчука. Був він людиною без високої освіти, але з чуйним, благородним серцем, чим тільки міг допомагав своїм землякам, сприяв у будівництві їхніх осель. З його ініціативи 1948 року господарським способом спорудили семирічну школу, а через п'ять літ сільський клуб.

1949 року в Карпилівці відкрилася бібліотека, яка розміщувалася в хаті репресованої Пелагеї Ліщук. Першим бібліотекарем був Кобрисов Іван. На даний час бібліотекарем працює Берестюк Руслана Стахівна.

Медпункт відкрився ще напередодні війни у хаті Флора Гламазди. Пам'ятають першого медика села Данила Нікітішина з міста Богуслав Київської області. В післявоєнні роки медичну допомогу надавали Оксана Берестюк, Софія Павлюк, Марія Галушка, Людмила Шимова (Лінник), Ірина Гламазда та інші. З 1979 року і по теперішній час завідує фельдшерсько-акушерським пунктом Т.І.Радіон. Цінують і поважають цю жінку за професіоналізм.

Паростки нового життя, хоч і повільно пробивалися крізь темряву неписьменності, відчувався брак освічених місцевих кадрів, тому першими вчителями були вихідці зі східної України: Ганна Іванівна Сулиця (Крук), Марія Миколаївна Фесенко, Лідія Сафронівна Драніковська (Тарасюк), Іван Іванович Павленко, директором школи – Григорій Семенович Скиба, Іван Кіндратович Теслюк. Всі вони залишили помітний слід в історії села.

1960 року місцевий колгосп реорганізували у відділення №2 Ківерцівського відгодівельного радгоспу, який очолив Тарасюк Йосип Григорович.

В листопаді 1995 року на базі підсобного господарства Луцького ДПЗ-28 на території села організовано госпрозрахунковий підрозділ Луцького акціонерного товариства ДПЗ-28, яке очолювали Бебко Євген Дмитрович, Малімон Володимир Васильович.

На початку 1997 року підсобне господарство «Карпилівка» стало дочірнім підприємством «Соціальна сфера ВАТ ЛПЗ»

У 1978 році в селі побудовано магазин, завідувачами якого були Фень Любов Савічна, Радіон Олександра Василівна, Лебідь Катерина Михайлівна, Філюк Валентина Стахівна, а на даний час - Мізун Галина Олександрівна.

У 1980 -1982 рр. побудовано новий Будинок культури на 350 місць, завідувачами якого були Федорчук Єва Іванівна, Гламазда Галина Василівна. На даний час директором є Шевчук Ольга Федорівна.

У 1986-1987 рр. побудовано дитячий садок «Телесик», який розрахований на 45 дітей, а у вересні

2012-го за рахунок спонсорської допомоги батьків та коштів, які надала Карпилівсько сільська рада, відкрито другу групу дитячого садка. На даний час заклад відвідує 50 діток. Завідувачкою є Терешкович Любов Петрівна. Цього ж року побудовано будинок для вчителів, нове приміщення сільської ради.

На кошти віруючих п'ятидесятників ХВЄ у 1992 році побудовано

дім Молитви. Пресвітером на той час був Тарасюк Борис Панасович. На даний час релігійна громада нараховує 530 членів. Пресвітером є Федорчук Сергій Степанович.

1999 року відбулася ліквідація дочірнього підприємства «Соціальна сфера» ЗАТ «Карпилівка», пройшло розпаювання майна та землі, в результаті витребувані 162 паї, площа яких становить 179,83 га, не витребуваних на сьогоднішній день - 18 площею – 18,62 га.

14 жовтня 1999 року було здано в експлуатацію третю частину проекту новозбудованої середньої загальноосвітньої школи. Директором на той час була Вітковська Марія Володимирівна. Школу назвали президентською, бо спорудили її за дорученням тодішнього глави держави Леоніда Кучми на прохання місцевих багатодітних матерів. На даний час в школі навчається 438 дітей, директором є Тарасюк Валентина Василівна. Працює 37 вчителів, 21 чоловік обслуговуючого персоналу.

У 2001 році розпочалося будівництво православної Свято-Петропавлівської церкви, яке закінчилося у 2005 році. Настоятелями храму були Михайлевський Олександр Леонідович, Віхоть Георгій. На даний час настоятелем є Шинкарук Олександр Петрович.

2010 року було запалено голубий вогник в с.Карпилівка. 140 осель опалюються природним газом.

Шанованими людьми є пресвітер місцевої громади ХВЄ Б.П.Тарасюк, С.С.Федорчук, священик Олександр Шинкарук, багаторічний голова сільської ради, а нині пенсіонерка Ганна Андріївна Веремій, Жанна Петрівна Веремій, яка на даний час працює прокурором м.Києва, Олександр Тимофійович Федорчук, заступник головного лікаря Луцької міської лікарні, кандидат медичних наук.

9 липня 2009 року в Карпилівку завітав тодішній Президент України Віктор Ющенко, який вручив ключі від новозбудованих будинків для трьох багатодітних сімей (Гламазди Івана та Лесі, Фенів Петра та Людмили, Ройко Бориса таЛідії), які народили та виховали 10 і більше дітей (президентська акція «Зігрій любов'ю дитину»).

Село Карпилівка славиться працьовитими людьми. Оселі карпилівських господинь прикрашають обереги, рушники, салфетки, доріжки майстринь- вишивальниць Лідіяї Лінник, Галини Крикун, Антоніни Лінник, Ганни Тарасюк .

Символом Карпиліки є лелече гніздо з маленькими лелеками. І це не випадково. Тут проживає станом на 01.01.2017 року 137 багатодітних сімей. Найбагатша сім'я Фенів – Софії Мусіївни, 1950 р.н. і ЙосипаТихоновича, 1941 р.н., в якій народилося 18 дітей. Софія Мусіївна нагороджена орденом « Княгині Ольги 3 ступеня. Приблизно до 100 багатодітних матерів нагороджені орденом «Мати- героїня».

Молодь залишається в селі, не виїжджає за кордон, тому Карпилівка з кожним роком розбудовується.

Село Карпилівка є благословенне Богом, за що велика подяка та слава Йому!

Петро ХОМИЧ ***(смт. Маневичі)***

ПОДІЇ НА КІВЕРЦІВЩИНІ ОДНОГО ДНЯ – 4 ЧЕРВНЯ (22 ТРАВНЯ) 1916 РОКУ ПІД ЧАС ЛУЦЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА ВОЛИНІ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Великою військовою операцією на українських землях, зокрема, на Волині та Волинському Поліссі, став так званий Луцький (Брусиловський) прорив - наступальна операція під час Першої світової війни Південно-Західного фронту російської армії під командуванням генерала Олексія Олексійовича Брусилова, яка була проведена 4-7 червня 1916 року (22-25 травня), в ході якої було завдано поразки арміям Австро-Угорщини та Німеччини та були зайняті Буковина і Східна Галичина.

Луцька наступальна операція «Луцький прорив». Вогонь російської артилерії вранці 4 червня за новим стилем (22 травня за старим стилем) 1916 р. зненацька для супротивника, на світанку, близько трьох годин ранку 4 червня (22 травня) 1916 року сповістив про початок наступу чотирьох армій військ Південно-Західного фронту. Саме з цього моменту почалася найпотужніша артилерійська підготовка, майбутній рішучий наступ російських військ на російсько-австрійському фронті. Розподілена по фронту поешелонно порівняно численна російська артилерія била по заздалегідь намічених цілях, прагнучи завдати ворогові максимальної шкоди вже в період вогневого удару.

Головна роль в операції відводилася військам 8-ї армії генерала Каледіна, яка, ставши, по суті

ударною армією, повинна була зіграти в наступі вирішальну роль. У 8-у армію була передана третина піхоти фронту (тринадцять дивізій) і половина важкої артилерії (дев'ятнадцять батарей).

Артилерійський обстріл ворожих позицій тривав на різних ділянках від 6 до 45 годин. Саме в цей час російська армія застосовувала шалений артилерійський наступ, який під такою назвою увійшов у військову теорію та практику. При цьому самі армії повинні були наступати в різний час, користуючись артилерійською підтримкою. На Луцькому напрямку, де наступала 8-а армія, що становила третину всіх сил фронту, артпідготовка тривала двадцять дев'ять годин, в 11-й армії – шість годин, в 7-й армії - сорок п'ять годин, в 9-й - вісім.

Ось як подають різні джерела події цього дня:

Російські війська не скупитися на снаряди. Вогонь здійснювався на різних ділянках фронту від 6 до 45 годин. Легкі гармати били щохвилини, важкі – раз у дві хвилини. Доводилося дбати тільки про те, щоб гармати не перегрілися …«На австрійські війська полетіли тисячі снарядів, перетворивши обжиті і сильно укріплені позиції в ад» [1].

Артилерійська підготовка, що почалася вранці, здійснювалася на всіх ділянках фронту. Блискучими діями російської артилерії керував генерал-лейтенант С.М. Дельвіг, що пізніше служив в українській армії у 1917-1920 рр. [2]. На світанку о 3:00 4 червня грім двох тисяч гармат артилерії Південно-Західного фронту від Прип'яті до Пруту відкрили загальний вогонь по дротових загородженнях і окопах противника. О 6:00 вогонь посилився. Важкі і польові гармати, мортири, бомбомети та траншейна артилерія методично, з певними інтервалами посилали снаряди і міни на передові позиції німців та австро-угорців. В 6:45 вогонь російської артилерії став ще більш інтенсивним, інтервали між пострілами скоротилися. Часом обстріл припинявся. Приголомшені і налякані солдати противника виповзали з напівзруйнованих укриттів і готувалися до зустрічі російської піхоти.

Але не більше ніж через чверть години російська артилерія відновила вогонь. О 10:00 артилеристи перенесли його на другу лінію позицій ворога. Два рази через рівні проміжки часу російська артилерія припиняла вогонь на 15 хвилин і два рази протягом 10-20 хвилин вела його по тилах супротивника [5].

Вранці 4 червня (22травня) значно раніше встановленого терміну почалася реалізація плану Брусилова, грім артилерійської канонади сповістив про початок наступу чотирьох армій військ Південно-Західного фронту. Австро – угорські війська, що глибоко зарилися в окопах, цього дня не побачили сонця. Перед його сходом їх позиції накрили тисячі російських снарядів, що нещадно шматували оборонн іспоруди, завдаючи великих людських втрат [6, с.37].

З настанням теплого літнього ранку зненацька для супротивника розпочалася могутня артилерійська підготовка на всьому фронті. Вогонь російської артилерії був звернутий на 2-й фронт і південний фланг 37-ї піхотної дивізії австрійців, і був винятково ефективним. Артилерійський обстріл ворожих позицій тривав з 3 години ранку 4 червня (22травня) 1916 р. до 9 годин ранку 23 травня (5 червня) [7, с.542]. Важкі батареї першого батальйону 402-о полку командир Карачевський, та першого батальйону 401-о полку командир Кюн, перенісши вогонь на другу лінію австрійських укріплень дозволили піхотинцям перейти до атаки. [10, с.113]

Аби дезорганізувати ворога, артилерії було наказано з початком наступу піхоти вогню не припиняти, а негайно перенести його в глиб охорони противника по заздалегідь намічених цілях. Результат артилерійсько їпідготовки привів до сильного руйнування першої смуги оборони та тако часткової нейтралізації артилерії противника [7, с.542].

В оперативній доповіді від 4 червня зазначалося, що за оцінками командирів корпусів діяльність російської артилерії дає результати, що перевищують сподівання [8, с.212]., а Брусилов свідчить, що "наша артилерійська атака скрізь увінчалася повним успіхом" [4, с.235]. Кожна російська гармата вперше знала свою ціль. І вони вперше були на відстані менше, ніж 2 км від противника [9, с.315].

З деяких спостережних пунктів видно було, як на долоні, всі лінії окопів дивізії та ворожі позиції. Піхотинці ще ніколи не чули такого вогню... Часом гарматний гуркіт зливався в протяжний рев, немов відкрилися безодні і викинули в світ хаос звуків, які стрясають землю. Тисячею фонтанів в окопах австрійських здіймалася догори чорна земля, з уламками колод, зі скуйовдженими грудками колючого дроту… Російські легкі гармати розжарювалися від частої стрілянини, їх обливали водою і продовжували вогонь. Навіть на російських стрільців цей гул справляв сильне враження, а там було пекло: після заняття австрійських окопів, в них знаходили людей схиблених... [10, с.114]

Штаби начальників артилерійської та ударних груп 2-о армійського корпусу (Пусан) працювали в повній мірі між собою, звіряючи донесення про руйнування в дротяних загорожах і окопах противника із спостережних артилерійських пунктів, тримаючи зв'язок з начальниками піхотних частин.

Прорив тактичної оборони австро-германців 4 червня (22 травня) був розпочатий після ретельної підготовки, що тривала близько місяця. Займаючи 185-кілометровий фронт, який розташувався на південь залізниці Сарни-Ковель, від Маюничів до Детиничів, 8 російська армія нараховувало у своєму складі 13 піхотних і 7 кавалерійських дивізій (170 тисяч бійців і 582 гармати).

Для ведення головного удару на 16-кілометровому фронті Носовичі - Корито в загальному напрямку на Луцьк були зосереджені два ударних корпуси (40-й та 8-й) в складі 80 батальйонів і 257 гармат. Перша атака цих корпусів не увінчалася успіхом, а під час другої атаки об 10 годині вони зайняли першу лінію австрійських окопів від Носович до Корита, звідки був вихід на Луцький шлях [10, с.116].

На початку наступу військ агрупи генерала Зайончковського, які входили в 8-у армію, закріпили позиції на р.Стир по лінії Луцьк – Рожище – Колки, закріпившись на правій стороні названої річки. 4 червня (22 травня) 1916 р. солдати 30-го корпусу генерала Зайончковського, штаб якого знаходився в селі Омельно Ківерцівського району, близько 17 год. (добовий відлік часу був введений в Ставці в ніч з 3 на 4 квітня) піхотинці розпочали наступ на германські позиції в районі села Чорниж, кинувшись в атаку [11], але, зустрінуті сильним вогнем австрійців з капонірів, змогли подолати місцями одну або дві лінії загороджень, але вслід прийшло інше повідомлення, що наступ не був успішний, він був відбитий з великими втратами 1900 рядових і 29 офіцерів частин 30-о корпусу, тому що була погана артилерійська підготовка [10, с.108]. Цей перший штурм 8 армії хоч і не вдалий, але залишається для історії як один із перших наступів в Луцькому прориві.

У 39-му армійському корпусі, зважаючи на слабке руйнування артилерійським вогнем дроту, війська викинули кілька партій підривників, які прорізали в районі Хром'яково першу і частину другої лінії дротяних загороджень. До полудня перша лінія окопів біля Ставок була зруйнована [4, с.203.]. Передові частини 102-ї піхотної дивізії переправилися через р. Путоловку в районі Хромяково і окопалися в 250 м від дротяних загороджень. В цей день біля Карпилівки та Чорнижа 39-м корпусом був випущений газ. [4, с.205.].

В 40-му армійському корпусі артилерійським вогнем до полудня були зруйновані окопи першої лінії і дротяні загородження [4, с.203.]. На одній лише ділянці 2-ї стрілецької дивізії було пророблено 11 проходів. Сила артилерійського вогню була настільки велика, що місцями австрійці покинули першу лінію окопів. Цим скористалися російські розвідники і проникли в австрійські окопи південніше дороги біля Олики та Покащево, де захопили кинуті противником стрілецькі щити, гвинтівки і ручні гранати. 4-а стрілецька дивізія в 23 години зайняла Жорнище [4, с.205].

У 8-му армійському корпусі легка артилерія проробила 38 проходів в дротяних загородженнях, а важка артилерія зруйнувала майже всю першу лінію окопів [4, с.203.]. Надвечір артилерія проробила 51 прохід в загородженнях, звернувши на купу каміння окопи другої лінії. Австрійці посилено відповідали на вогонь артилерії 8-о корпусу і обстрілювали розташування військ мінами із задушливими газами.

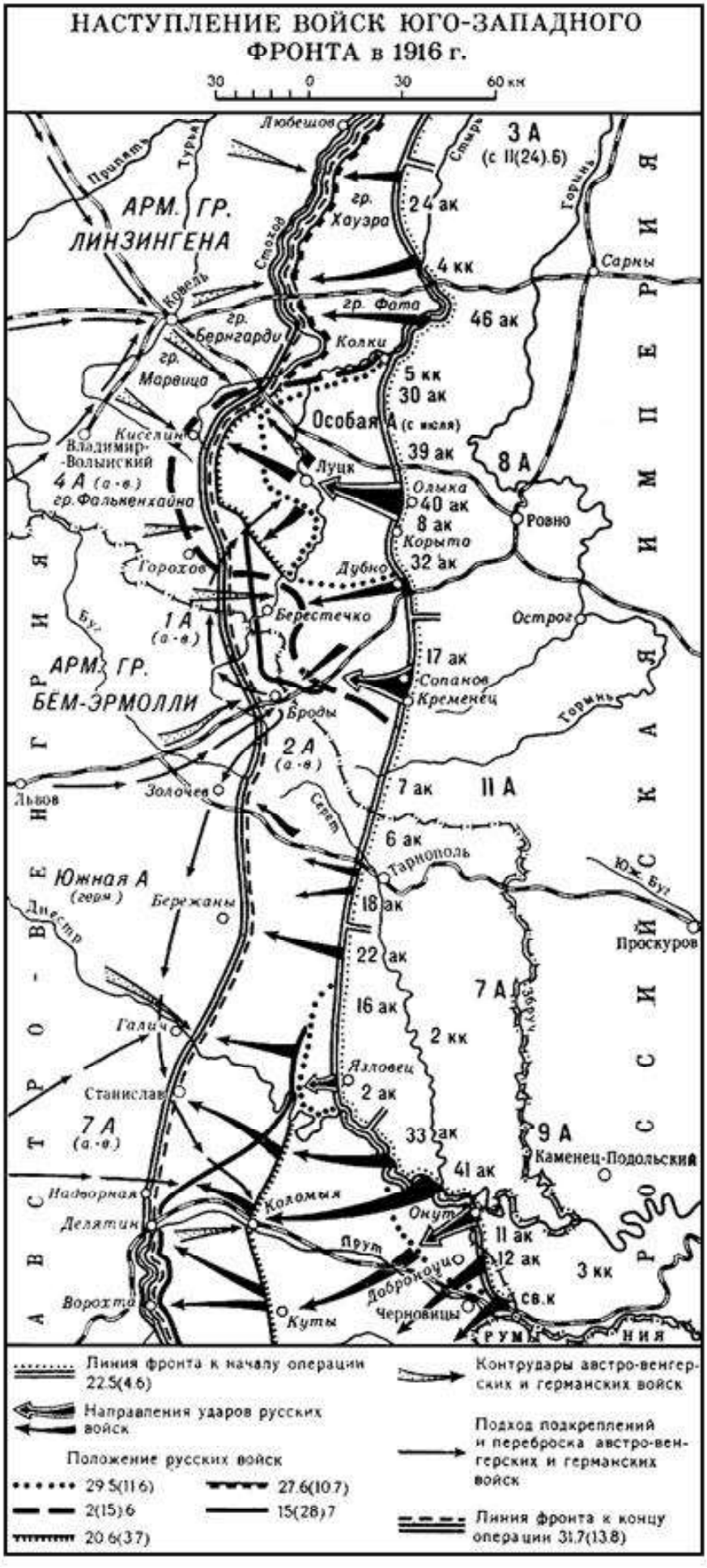
В 32-му армійському корпусі артилерійський вогонь досяг найбільшого ефекту тільки на правому фланзі, де було пророблено 9 проходів та зруйновано 7 будівель [12].

До 21 години командири корпусів донесли в штаб армії, що результати артилерійської підготовки дозволяють почати атаку в 10:00 5 червня (23 травня). Виходячи з цього, командувач 8-ю армією Каледін віддав директиву [13], за якою передбачалося з світанком 23 травня продовжувати артилерійську підготовку, маючи на увазі почати загальну атаку частинами 39-го, 40-го, 8-го і 32-го корпусів в 9:00. [4.С.205.] Тієї ж директивою 12-й кавалерійській дивізії пропонувалося в ніч на 23 травня перейти в район Крилів, Варковичі, Княгинин.

На виконання цієї директиви на ділянках 39-го, 40-го і 8-го корпусів всю ніч підтримувався артилерійський вогонь, що не дозволяв австрійцям усувати руйнування. Вдосвіта поновилася артилерійська підготовка.

Головна заслуга в цій операції належала 4-й стрілецькій «Залізній» дивізії генерала Денікіна, що діяла на вістрі прориву. Протягом 36 годин 4-5 червня (22 та 23 травня), батареї дивізії випустили 27 700 снарядів. Ця цифра не велика в порівнянні з масштабом європейського фронту. як, наприклад, в бою у 1917 року англійці на фронті протяжністю 20 кілометрів зосередили 4 тисячі знарядь, випустивши в перші десять днів атаки майже 4 мільйони снарядів ... Але і така напруга для росіян була новиною. Перший раз артилерія дивізії отримала можливість виконати досконало ту задачу, яка до тих пір досягалася ціною зайвої крові.

Командувач артилерійською бригадою полковник Марков розташував батареї двома групами (полковники Шкадишек і Піскорський), поставивши їх у тісний зв'язок з командирами першолінійних полків та зберігаючи лише загальне керівництво. Вогняна атака велася блискуче. До кінця першого дня вже були проведені капітальні руйнування в першій смузі ворожих укріплень, причому легко пригнічувався

НАСТУПЛЕНИЕ ВОЙСК ЮГО-ЗАПАДНОГО ФРОНТА в 1916 г.
30 0 30 60 км
АРМ. ГР. ЛИНЗИНГЕНА
АРМ. ГР. БЕМ-ЭРМОЛЛИ
Южная А (герм.)
Особая А (с июля)
3 А (с II(24).6)
8 А
11 А
7 А
9 А
4 А (а.-в.) гр. Фалькенхайна
1 А (а.-в.)
2 А (а.-в.)
7 А (а.-в.)
гр. Хаузера
гр. Бернгарди
гр. Марвица
гр. Фата
24 ак
4 кк
46 ак
5 кк
30 ак
39 ак
40 ак
8 ак
32 ак
17 ак
7 ак
6 ак
18 ак
22 ак
16 ак
2 кк
2 ак
33 ак
41 ак
11 ак
12 ак
3 кк
св.к
Любешов
Ковель
Владимир-Волынский
Луцк
Ровно
Сарны
Колки
Олыка
Корыто
Дубно
Горохов
Берестечко
Острог
Сопанов
Кременец
Броды
Львов
Золочев
Тарнополь
Бережаны
Проскуров
Галич
Станислав
Язловец
Каменец-Подольский
Коломыя
Надворная
Делятин
Ворохта
Куты
Черновицы
Онут
Прут
Добромуцо
Стоход
Стырь
Горынь
Гнилая Липа
Серет
Днестр
Южный Буг
Буг
Припять
Турья
Ствига
РУМЫНИЯ
Линия фронта к началу операции 22.5(4.6)
Направления ударов русских войск
Положение русских войск
29.5(11.6)
2(15)6
20.6(3.7)
27.6(10.7)
15(28)7
Контрудары австро-венгерских и германских войск
Подход подкреплений и переброска австро-венгерских и германских войск
Линия фронта к концу операции 31.7(13.8)

вогонь протидіючих австрійських батарей; ведений з 9 годин вечора протягом всієї ночі шрапнельний вогонь не допускав виправлення пошкоджень, під прикриттям його батальйони 13-го та 14-го полків були перекинуті за річку Осініще та зайняли околицю села Жорнище, що були в нейтральній смузі [14].

На ворожій стороні знаходилась армійська група Лінзінгена, та частини 4-ї австрійської армії ерцгерцога Йосипа Фердинанда чисельністю 12 піхотних та 6 кавалерійських дивізії (116 000 бійців і 548 гармат) [4, с.5].

Рано вранці 4 червня (22 травня) айстро-німецьке головне командування отримало перші відомості про атаки росіян, а дещо пізніше і наказ генерала Брусилова про наступ. Саме в цей день, коли російська артилерія відкрила вогонь по всьому фронту австро-угорської армії, в австрійській головній квартирі відбувалося урочисте святкування дня народження Фердинанда та перемог на Італійському фронті.

Найсуворіше дотримання заходів маскування, скритність всієї підготовки потужного зробили наступ несподіваним для австро-німецького командування. У загальних рисах керівництво знало про угруповання російських, розвідка добула відомості про атаку. Але вище військове командування держав Центрального блоку, переконане в нездатності російських військ після поразок 1915 року до наступальних дій, відкидало назрівалу загрозу. « Вранці 4 червня 1916 року австрійські війська зарилися перед російським Південно-Західним фронтом, не побачили сходу сонця, - пише історик. - Замість сонячних променів зі сходу сліпуча і осліплююча смертоносна сила. Тисячі снарядів перетворили обжиті, сильно укріплені позиції в пекло ... Цього ранку сталося нечуване і небачене… Майже на всьому протязі Південно-Західного фронту атака вдалася» [15].

Результат 4 червня для них був жахливий. Майже вся позиція булла втрачена. Війська групи генерала Бенігно опинилися у відкритому полі. Австро-угорське командування 4-ї армії за артилерійським вогнем росіян визначило контури наступу 8-ї армії і вважало, що головний удар російських військ піде в смузі між залізницею Сарни, Ковель і Корито. Для забезпечення цього фронту штаб 4-ї армії підняв по тривозі 10-у кавалерійську дивізію і направив її через Володимир-Волинськ в район Луцька.

З тією ж метою штаб 10-го австрійського корпусу підвів до другої оборонної позиції 26-у стрілецьку бригаду біля Хорлуп та 22-у піхотну бригаду до Острожеця, поставивши їм завдання не допустити розвитку успіху росіян. Австро-угорське командування було впевнене в міцності свого фронту. Генерал Лінзінген, віддаючи ввечері 4 червня (22 травня) оперативний наказ, писав: “Чисельність противника і порівняно невеликі втрати, завдані вогнем його артилерії, не обіцяють росіянам успіху. Наступ на 4-у піхотну дивізію штаб групи розглядає як просту демонстрацію”, і далі він висловлював надію, що “розпочатий росіянами наступ буде зламано” [16].

Штаб фронту та верховне командування продовжували розглядати наступ росіян на Луцькому напрямку як просту демонстрацію. Генерал Фалькенгайн пише, що “справа йшла зовсім не про атаку в прямому сенсі слова, а про посилену розвідку, яка повинна була демонструвати перед італійцями участь у спільній справі їх союзників”. Але потім для Фалькенгайна стало відоме катастрофічне становище під Луцьком, тому в нього не залишалося сумніву, що “без сильної німецької підтримки в близькому майбутньому всьому фронту в Галичині загрожує повний розгром” [17].

Ген. Лінзінген, доповідаючи Вільгельму, писав, “що він бере на себе зобов’язання утримати ввірений йому фронт проти любого хто стоїть проти його позицій, а якщо йому підвезуть ще 1-2 німецькі дивізії, то може вести успішний наступ на Рівне”.

Австрійці вважали свої сильно укріплені позиції, на яких вони зимували, зовсім неприступними. Один офіцер австро-угорської армії, узятий в полон на початку наступу, сказав на допиті: “Наші позиції неприступні, і прорвати їх неможливо. А якби вам це вдалося, тоді нам не залишається нічого іншого, як спорудити грандіозних розмірів чавунну дошку, поставити її на лінії наших теперішніх позицій і написати: “Ці позиції були узяті росіянами, заповідаємо всім - нікому і ніколи з ними не воювати”.

Бойові дії на Луцькому напрямку мали виключно успішний характер, швидко переростаючи в стратегічну перемогу: 11- й корпус (ген. Кошталінський) розгромив центр 4-ї австро-угорської армії (10-й армійський корпус), 8-й корпус (ген. Булатов) - правий фланг супротивника (зведений корпус генерала Шурми).

Прорвавши фронт на 16-кілометровій ділянці Носовичі - Корито (саме звідси і почалася назва Луцький прорив), 7 червня (25 травня) російські війська зайняли Луцьк

---

1. Яковлев Н. 1 августа 1914. –М., 1974.. – С.166.

2. Залесский К.А. Кто был кто в Первой мировой войне / - М.: ООО”Издательство АСТ”, 2003.- 894 с.

3. Район дій військ Південно-Західного фронту. - ЦВІА, фонд 2003, справа 1247, арк. 28-31.

4. Брусилов О. Мои воспоминания. Мемуары / А.А. Брусилов.- Мн.: Харвест, 2003.- 432 с.

5. Базаревскийт А. Наступательная операция 9-й русской армии. Июнь 1916 года. - М., 1937, стр. 35—44, 54—57. 59—85.

6. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. - Львів: Каменяр, 1991. - 200 с.

7. 4. Зайончковский А. Первая мировая война / Зайончковский А. - СПб.: ООО "Издательство "Полигон", 2002. - 878 с.).

8. 13. Щацилло В. Первая мировая война 1914-1918. Факты. Документы. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. - 480 с.

9. 12. Уткин А. Первая мировая война. - М.: Изд-во Эксимо, 2002. - 672 с..

10. Сергеев-Ценский С.Н. Первая мировая. «Брусиловский прорыв». – М.: Молодая гвардия, 1989. - С. 109.

11. Телеграма №1540 від 4 червня (22 травня).

12. ЦВІА, фонд 2003, ІІ, справа 1128, л. 250 і 272.

13. Директива №1879 від 4 червня (22 травня).

14. Архів проекту «Залізна дивізія у Луцькому прориві».

15. Яковлєв Н. Н. Остання війна старої Росії. М., 1994. - С. 169.

16."Остання австро-угорська війна 1914-1918 рр." вид. Австрійського міністерства оборони і військового архіву, т. IV, ч, 2.

17.Фалькенгайн. Верховное командование, стр. 224.

Віктор ШУЛЬГАЧ ***(Київ)***

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ДЕЯКИХ ОЙКОНІМІВ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

За матеріалами Адміністративно-територіального устрою України (станом на 1 січня 2012 р.), у Ківерцівському районі нараховується 75 населених пунктів. Проаналізовані нижче назви поселень – це фрагмент «Історико-етимологічного словника ойконімів Волинської області», підготовленого автором до друку.

Башлики. Історичні фіксації: 1629 *Башлики* (Баранович 48); 1662 we wsi *Baszłykach* (АЮЗР VII/3, 122); 1778 *Basliki* (АЮЗР V/2, вып. 1, 358); 1906 *Башлыки* (СНМ 50).

Назва села походить від антропоніма *Башлик*, мотивованого апелятивом *башли́к* 'різновид головного убору'.

Берестяне. Відоме вже в 1555 р. (SG XV/1, 102). Пізніші фіксації: 1577 *Bereściany* (Źródła XIX, 46); 1601 *Берестяни* (Сел. рух 425); 1629 *Берестяни* (Баранович 47); 1662 *Berestiany* (АЮЗР VII/3, 122); 1678 we wsi *Berestianach* (АЮЗР VII/3, 247); 1778 *Beresciany* (АЮЗР V/2, вып. 1, 358); 1789 *Bereściany*; paroch *Bereściański* (АЮЗР III/5, 295); 1906 *Берестяне* (СНМ 110); 2014 *Берестяне*; *в Берестяному* ("Волинь-нова", 13 травня).

Має аналоги на Львівщині – с. *Берестяни*, у Чехії – *Břešťany* (2 фіксації). Належить до словотвірного типу на *-ани*, *-яни* на зразок *Бужани*, *Замшани*, *Липляни*, *Озеряни* і т. п.

Похідне від катойконіма *берестяни* 'жителі, які мешкають у берестовому лісі'. Пор., наприклад, укр. діал. *берйста* 'ліс, у якому переважає береза' (Данилюк 13).

Сучасна назва села *Берестяне* хибна.

Бодячів. Історично: 1567 *Бодачов*; люди *Бодачевские*; *з Бодачова*; подданыхъ … *Бодачовъскихъ* (Ясинский 190, 191); 1571 село *Бодячовъ* (АЮЗР VIII/6, 334); 1577 *Бодачов*; *Бодєчовъ* (Ворончук 140, 141); 1581 *Бодачевъ* (ОАК № 2057, 8); 1678 *Bodziaczow* (АЮЗР VII/3, 212); 1778 *Bodziaczow* (АЮЗР V/2, вып. 1, 343); 1906 *Бодачевъ* (СНМ 110).

Відантропонімне похідне. Пор., наприклад, рос. *Бодачев*, пол. *Bodacz* – сучасні прізвища.

Дідичі. Історичні фіксації: 1577 *Diedycze* (Źródła XIX, 46); 1578 *в Дєдичах* (УП 1, 266); 1662 *Didicze* (АЮЗР VII/3, 122); 1678 we wsi *Dydyczach* (АЮЗР VII/3, 247); 1778 *Dydycze* (АЮЗР V/2, вып. 1, 358); 1906 *Дидичи* (СНМ 54).

Відантропонімне похідне, пор. сучасне волинське прізвище *Дідич*.

Журавичі. Історичні фіксації: 1518 *Żurawicze* (AS III, 181); 1662 *Żurawicze* (АЮЗР VII/3, 140); 1778 *Zurowice* (АЮЗР V/2, вып. 1, 348); 1902 *Żurawicze* (SG XV/2, 728); 1906 *Журавичи* (СНМ 115).

Похідне від патроніма **Журавич* ‹ **Журав* ~ укр. *журáв* 'журавель' (Грінченко 1, 492).

Залісоче. Із первісного **Залісоччя*. Пор. кут. села *Залісоччя* (с. Копилля Маневицьк. р-ну).

Префіксально (*За-*)-суфіксальне (*-ьj-*) похідне від (мікро)топоніма *Лісок*.

Знамирівка. Історично: 1902 *Znamirówka* (SG XV/2, 720); 1906 *Знамировка* (СНМ 116).

Похідне від дохристиянського особового імені **Знамир*.

Ківерці Квр. Фіксується як: 1542 *в ... Киверъцох* (ЛМ № 11, 30); 1571 *до Киверец* (Ясинский 353); 1597 *до Киверецъ*; *у Киверцахъ* (АЮЗР I/6, 161, 162); 1605 *с Киверецъ* (АЮЗР I/6, 363); 1632 село *Киверце* (АЮЗР I/6, 533); 1648 *Кивирцы* (АЮЗР VII/2, 446); 1649 *Киверцы* (АЮЗР VII/2, 427); 1662 *Kiwirce* (АЮЗР VII/3, 105); 1678 *Kiwerce* (АЮЗР VII/3, 235); 1861 *Киверцы* (ОКП 168); 1906 *Киверцы* (СНМ 117); 1914 крестъяне с. *Киверецъ* (ДАВО ф. 247, оп. 1, од. зб. 234, арк. 4).

Форма множини від антропоніма **Киверецъ*. Пор. укр. Павло *Кивирец*, 1754 р. (Пивовар 235). Щодо словотвірної моделі пор. *Яківці* – мн. від *Яковець*.

Історичні форми: Грицко Григоревич *Киверецкий*, 1532 р. (АЮЗР VIII/4, 376); пана *Кивєрецкого*, 1560 р. (ЛЗК 150); пна А(н)дрєя *Кивєрє(ц)кого*, 1570 р. (ВГ 62); з ... полями *киверецкими*, 1585 р. (Горін 2012: 188); на грунте *Киверецком*, 1620 р. (Горін 2009: 271); приговоръ *Киверецкого* сельского схода, 1914 р. (ДАВО ф. 247, оп. 1, од. зб. 234, арк. 4) – свідчать проте, що сучасний ад'єктонім *Ківерцівський*, *-а* (район, школа і под.) хибний з лінгвістичного погляду. Правильна форма – *Ківерецький*.

Котів. Відоме як: 1518 *Kothow* (AS III, 162); 1535 *Котово* (AS IV, 570); 1545 *Котовъ* (ЛМ № 561, 183); 1664 poddani *Kotowscy* (АЮЗР VI/1, прил. 63). 1906 *Котовъ* (СНМ 118).

Похідне з присвійним суфіксом *-ов* від антропоніма *Котъ*. Пор. сучасне волинське прізвище *Кіт*.

Кульчин. Історичні форми: 1530 *па … Kulczynie* (AS III, 365); 1545 *Кольчино* (ЛМ № 561, 177); 1552 *Kołczyn* (АЮЗР VII/1, 178); 1580 *до Колчина* (УП 1, 329); 1586 полсела *Колчина* (АЮЗР I/1, 216); 1625 сєла *Колъчина* (Сел. рух 195); 1629 *Кульчин* (Баранович 30); 1765 *Kolczyn* (АЮЗР V/2, вып. 1, 65); 1906 *Кульчинъ* (СНМ 86).

Відантропонімне похідне. Пор., наприклад, ст.-рос. *Колча*, 1659 р. (Веселовский 151) ~ рос. діал. *ко́лча* 'кривонога людина; каліка' (СРНГ 14, 292). Детальніше див. (Шульгач 74).

Липне. Існувало вже в 1577 р. (SG XV/2, 233). Пізніші фіксації: 1608 *Липне* (Сел. рух 432); 1652 *в Липнях* (НВВ 611); 1753 *Lipnie* (АР 56); 1902 *Lipno* (SG XV/2, 233); 1906 *Липно* (СНМ 119).

В основі назви – прикметник *липний*, *-е* ‹ *ли́па* 'назва дерева Tilia L.'.

Одеради. Історичні фіксації: 1445 *Водоради* (AS I, 137); 1518 *в Одєрадєхъ* (AS III, 169); 1519 *въ Водирадє(х)* (Німчук, Яковенко 70); 1529 *Водерады*; *въ Водерадехъ* (ЛМ № 4, 294); 1545 *z Wodirad* (Памятники IV/2, 82), *з Водирадъ* (ЛМ № 561, 138); 1577 *Wodyerady* (Źródła XIX, 46); 1596 *Водєрады* (УП 1, 407); 1778 *Oderady* (АЮЗР V/2, вып. 1, 358); 1906 *Одерады* (СНМ 61).

Має аналоги в Польщі – *Wodziradz*, Чехії – *Voděrady* (7 фіксацій).

Відантропонімне похідне. Пор., наприклад, ст.-чеськ. Nikolaus dictus *Wodyerad*, 1380 р. (Profous IV, 591). Сучасна форма *Одеради* вторинна.

Олика. Вперше фіксується в Іпатіївському літописі під 1149 р. Пор. ще: 1433 дали ... *Олыку* на рѣцѣ *Олыцѣ* (АСД VII, 1); 1523 *у Ольце* (ЛМ № 12, 235); 1539 *до ... Олыки* (LM № 20, 272); 1552 жыдове *олыцъкие* (LM № 37, 118); 1564 *Olika*; *Olyka*; *Olica*; *Ołyka* (АЮЗР V/1, 61); 1622 *Ołyka* (АЮЗР VII/3, 121); 1768 *близ Олики* (ГРУ 388); 1906 *Олыка* (СНМ 61).

Очевидно, назва постала в результаті метонімічного переносу з однойменного гідрооб'єкта (р. *Олика*). Гідронім – відапелятивне похідне (‹ **Облика*), мотиване дієсловом **обликати*. Пор., наприклад, рос. діал. *облыкбться* 'блукати, тинятися' (СРНГ 22, 114).

Омельне. Історично: 1567 *до Омелна* (Ясинский 152); 1604 село *Омелно*; (назва жителів) *омеленцы* (АЮЗР VI/1, 296, 297); 1638 в селе *Омелъне* (АЮЗР I/6, 744); 1678 *Omelno* (АЮЗР VII/3, 228); 1778 *Omelno* (АЮЗР V/2, вып. 1, 349); 1906 *Омельно* (СНМ 123).

Похідне від прикметника *омельний*, *-е*, пов'язаного з *омелб* 'багаторічна вічнозелена рослина, яка паразитує на багатьох породах дерев'.

Пальче. Історичні фіксації: 1496 *Палче*, *Палцо* (АЛМ 116); 1545 *с Палъча* (ЛМ № 561, 136); 1569 *Палче* (Малиновский 458); 1577 *Palcze* (Źródła VIII, 47); 1581 *палецкие* крестьяне (ОАК № 2059, 24); 1629 *Пальче* (Баранович 47); 1778 *Palcze* (АЮЗР V/2, вып.1, 358); 1906 *Пальче* (СНМ 60).

Один з найархаїчніших ойконімів Волині – похідне з індивідуально-присвійним суфіксом *-j-* від антропоніма *Палець*. Пор., наприклад, волинське прізвище *Palec*, 1929 р. (ДАВО ф. 183, оп. 1, од. зб. 9, арк. 19 зв.).

Сапогове. В історичних джерелах фіксується як: 1570 *зъ Сапогова* (АЮЗР I/1, 21); 1593 грунт *сапоговский* (Горін 2009: 267); 1638 *w … Sapohowie* (Пам'ятки III/1, 253); 1765 *Sapohow* (АЮЗР V/2, вып. 1, 65); 1906 *Сапоговъ* (СНМ 127).

Назва села мотивована антропонімом **Сапог*.

Суськ. Фіксується як: 1524 *у Суску* (ЛМ № 12, 338); 1570 *Суско* (АЮЗР VII/2, 381); 1577 *Suszko* (Źródła VIII, 58); 1587 *Суск* (Горін 2012: 378); 1617 *Суско* (АВК XX, 249); 1629 *Суск* (Баранович 59); 1631 *до Сусъка* (Сел. рух 233); 1765 *Susk* (АЮЗР V/2, вып. 1, 65).

Дериват із суфіксом *-ськ-* від мікротопоніма з коренем *Сух-* чи *Суш-*.

Хопнів. Історично: 1555 *в Холпневе*; част двора *Холпневского* (АЮЗР VIII/6, 46, 48); 1563 *Холпневъ* (ОАК № 2037, 18); 1570 *z … Cholpniewa* (Źródła XIX, 31); 1585 *Холопневъ* (АЮЗР VIII/3, 440); 1592 *въ Холпневе* (АЮЗР I/1, 322); 1649 *Холъпнев* (АЮЗР III/4, 152); 1662 *Chołpniów* (АЮЗР VII/3, 102); 1678 *Chołpniow* (АЮЗР VII/3, 223); 1906 *Хопневъ* (СНМ 130).

Дериват із посесивним суфіксом *-ів* (‹ *-ев*) від незасвідченого антропоніма **Холпень*. Сучасна форма ойконіма вторинна.

Яромель. Відоме як: 1629 *Яромль* (Баранович 61); 1662 *Jaroml* (АЮЗР VII/3, 114); 1902 *Jaromla* (SG XV/2, 6); 1937 *Jaromla* (Rühle, карта).

Один із надавніших ойконімів – похідне від антропоніма *Яромъ* + індивідуально-посесивний суфікс *-j-*. Сучасна форма зі вставним голосним *-е-* вторинна.

АВК – Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. – Вильна, 1865–1910. – Т. I–XXXV.

АЛМ – Акты Литовской метрики / Собр. Ф.И. Леонтович. – Варшава, 1896. – Т. 1. – Вып. 1.

АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1867–1874. – Т. I–X.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов […]. – К., 1859–1914. – Ч. I–VIII.

Баранович – Баранович О. *Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – К., 1930.*

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – К., 1995.

Веселовский – Веселовский С.Б. *Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М., 1974.*

Ворончук – Ворончук І.О. *Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). – К., 2009.*

Горін 2009 – Горін С. *Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). – Львів, 2009.*

Горін 2012 – Горін С. *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV–середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. – К., 2012.*

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

ГРУ – Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Зб. документів / Упорядники: І.Л. Бутич, М.І. Бутич, О.А. Купчинський та ін. Ред. І.Л. Бутич, Ф.П. Шевченко. – К., 1970.

ДАВО – Державний архів Волинської області. (Фонди).

Данилюк – Данилюк О.К. *Словник народних географічних термінів Волині. Вид друге, доп. і випр. – Луцьк, 2013.*

ЛЗК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. – Луцьк, 2013.

ЛМ № 4 – Литовская Метрика. Книга судных дел № 4 (1522–1530). – Вильнюс, 1997.

ЛМ № 11 – Литовская Метрика. Книга судных дел № 11 (1542). – Вильнюс, 2001.

ЛМ № 12 – Литовская Метрика. Книга судных дел № 12 (1540–1543). – Вильнюс, 2007.

ЛМ № 561 – Литовська Метрика. Книга № 561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підг. В. Кравченко. – К., 2005.

Малиновский – Малиновский И. *Сборник материалов, отн. к истории панов-рады Великого княжества Литовского. – Томск, 1901.*

НВВ – Національно-визвольна війна в Україні. 1648–1657. Збірник за документами актових книг / Упор. Л.А. Сухих, В.В. Страшко. – К., 2008.

Німчук, Яковенко – Німчук В.В., Яковенко Н.М. *Дві волинські грамоти (1500 р. і 1519 р.) // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 63–72.*

ОАК № 2037 – Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2037 / Сост. И.М. Каманин. – К., 1883.

ОАК № 2043 – Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043 / Сост. И.М. Каманин. – К., 1887.

ОАК № 2057 – Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2057 / Сост. М.Н. Ясинский. – К., 1899.

ОКП – Отмена крепостного права на Украине: Сб. документов / Сост. А.З. Барабой и др. – К., 1961.

Пам'ятки – Пам'ятки: Архів української церкви. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. М.В. Довбищенко. – К., 2001.

Памятники – Памятники, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов. – СПб., 1845–1859. – Т. I–IV.

Пивовар – Пивовар А.В. *Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії: в документах середини XVIII століття. – К., 2003.*

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. – М., 19672. – Т. II: Ипатьевская летопись.

Сел. рух – Селянський рух на Україні 1569–1647: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Г.В. Боряк та ін. – К., 1993.

СНМ – Списки населенных мест Волынской губернии. – Житомир, 1906.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. – М.; Л.; С.-Петербург, 1966–2013. – Вып. 1–46. (Видання триває).

УП – Українське повсякдення ранньомодерної доби: Збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упорядники: В.В. Безпалько, М.Б. Висотін, І.О. Ворончук (наук. ред.) та ін. – К., 2014.

Шульгач – Шульгач В.П. *Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К., 2001.*

Ясинский – Ясинский М.Н. *Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-русском государстве. Акты о копных и панских судах. – К., 1897. – Т. 1 (1501–1588).*

AP – Akta publiczne do interessu ordynacyi Ostrogskiey należące. – Warszawa, 1721.

AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – We Lwowie, 1887–1910. – T. I–VII.

LM ą 20 – Lietuvos Metrika. Kn. ą 20 (1536–1539). – Vilnius, 2009.

LM ą 37 – Lietuvos Metrika. Kn. ą 37 (1552–1561). – Vilnius, 2011.

Profous – Profous A., Svoboda J. *Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. – Praha, 1947–1957. – D. I–IV; 1960. – D. V. Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a další.*

Rühle – Rühle E. *Studium powiatu Kowelskiego // Rocznik Wołyński. – Równe, 1937. – T. V.*

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – T. I–XV.

Źródła – Źródła dziejowe. – Warszawa, 1876–1897. – Ň. I–XXII.

Олександра ЯНУЛЬ ***(смт. Цумань)***

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ ЯК СКЛАДОВА РОДИННОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЦУМАНЩИНИ

Обряд весілля ще з давніх-давен є важливою частиною життєдіяльності людини. Створення нової сім'ї - це подія надзвичайно масштабна, відповідальна, одна з найважливіших у житті.

Існує багато звичаїв і традицій проведення цього обряду. Усі вони різноманітні і дуже цікаві. Але багато традицій проведення сучасного весілля відрізняються від тих, що були у давнину. Дуже хочеться, щоб вони не зникли. Тому люди досліджують минуле своєї місцевості, країни, щоб повернути їх, зберегти пам'ять українського народу.

Питання дослідження традицій проведення весільного обряду віддавна цікавило багатьох фольклористів. Так, Г.Калиновський у книжці «Описание свадебных украинских простонародных обрядов», яку видав у 1777 році,з апропонував цікаві записи проведення весілля на Кролевеччині. Галичанин І. Червінський у 1805 році опублікував працю «Сватання, весілля і родини у люду руського на Русі Червоній» (тобто у Галичині) в польському журналі, а в 1835 році у Перемишлі вийшло у світ «Українське весілля» Й. Лозинського. У 1897 році фольклорист О. Маркович видав друком «Малоросійське весілля». Таку ж назву мало дослідження І.Кулжинського, видане в 1877році у Глухові.

П. Чубинський, І. Франко, М. Лисенко, Б. Грінченко зробили значно ґрунтовніші дослідження про обряд проведення весілля середини XIX ст. Відображені весільні обряди, пісні, звичаї та традиції й в літературних творах українських письменників, зокрема у Г.Квітки-Основ'яненка(«Сватання на Гончарівці» та «Маруся»), І.Котляревського («Наталка Полтавка»),Т.Шевченка («Назар Стодоля»), О.Кобилянської («Земля»), М.Старицького («Задвома зайцями»), І.Франка («Великий шум»), І.Кочерги («Свіччине весілля») та ін. Весільну обрядовість українського народу кінця XIX – поч. XX ст. охарактеризовано в історико-етнографічному дослідженні «Сімейний побут і звичаї українського народу» О. М. Кравець, виданому в 1966 у Києві. Питання походження українського весільного обряду порушено умонографії «Нариси народної весільної обрядовості на Україні» Н. І . Здоровеги, що була надрукована у 1974 році. Надзвичайно важливою є праця Кравець О.М., Кувеньова О.Ф. «Шляхи формування та утвердження свят і обрядовості на Україні», присвячена опису проведення урочистої реєстрації шлюбу в різних місцевостях України.

Вивченню обрядового весільного фольклору у взаємодії пісні й обряду присвятив працю «Загальнослов'янська основа українського весілля» фольклорист О. А. Правдюк. У монографії В.К.Борисенка «Весільні обряди та звичаї на Україні» підняті питання співвідношення традицій та інновацій весільного обряду, розкрито шляхи підвищення культури сімейно-побутових обрядів, розглянуто питання

виховної ролі обрядовості.

Дослідження традицій весільної обрядовості є надзвичайно актуальним у сьогоденні, адже дає можливість віднайти найцінніші сторінки обрядової культури України,бо традиційне українське весілля наповнене особливою атмосферою, духом національності.

Регіони Західної України славляться особливим дотриманням давньої обрядовості, народних традицій [23, с. 217]. Колись весілля на Цуманщині святкували всім селом упродовж кількох днів. І кожного дня весілля музики грали аж до рання.

Зазвичай українське весілля поділяється на три етапи: передвесільний, власне весілля і післявесільний. Кожен з цих етапів супроводжувався низкою обрядів та традицій. Передвесільна обрядовість включає сватання, заручини, запросини,випікання короваю, гільце, дівич-вечір [25,с.34]. Власне весільний етап складався з вінчання й весільного гуляння, де відбувалося обдарування, розплітання коси, розподіл короваю, перезва. А післявесільний етап – повесільщина – присвячувався вшануванню батьків, приєднанню невістки до родини молодого.

Шлюб відбувався за взаємної згоди, адже це створення нової родини, і вона повинна бути заснована на порядності, правдивості, на взаємному почутті. Утворенню нової сім'ї завжди надавали великого значення, відповідно до цього сформувалася весільна обрядовість, яка діями та обрядами мала забезпечити прихильність долі до молодої сім'ї.

Весілля, як одну з найважливіших подій у житті людини, завжди супроводжували пісні. Весільними піснями величали молодят, батьків. У них молодим бажали щасливого й багатого подружнього життя. Особлива увага в піснях, пройнятих ліризмом, смутком, приділялася прощанню нареченої з її дівочим життям, свободою.

Основний етап весілля також оповитий піснями [9, с. 6]. Процес підготовки короваю оспівують від замішування тіста аж до випікання [7, с. 36]. І недарма, адже це символ благополуччя, достатку. Коровайницями могли бути тільки жінки, які щасливі в шлюбі.

Весільна пісня – невід'ємна частина весілля, вона додає йому сил [9, с. 6]. У весільному обряді вона розвивається, розкриває свій зміст надає весіллю неповторної атмосфери, робить його яскравим, насиченим і специфічним.

На Волині, зокрема на Цуманщині, є певні особливості проведення весільної церемонії. Цікавим був обряд викупу нареченої. Після багатьох випробовувань та перешкод, «заплативши» за молоду, наречений заходив у хату. Молода сиділа на подушці, а дружки тримали покривало. З-під покривала з'являлась чиясь рука чи нога, і молодий вгадував, чи це його кохана. Якщо вгадає, то молода виходила до нього і зривала з грудей хлопця букетик, що почепили дружки. Вона якомога сильніше топтала його, показуючи всім, що цей парубок тепер її чоловік, й іншим дівчатам не можна на нього заглядатись.

Особливим був розподіл весільного хліба - короваю. Дружби влаштовували парад короваїв з танцями та співами. Вони танцювали по колу та підносили весільний хліб догори, а батьки повинні були благословити цей коровай. Тільки після цього старший сват та дружби ділили та роздавали його гостям.

Весільне дійство містить багато компонентів, пов'язаних із землеробськими, рослинними культами наших предків, магічними уявленнями, давньою обрядовою поезією, символікою. Чітко виділяються такі основні складові частини весільного обряду: сватання, заручини, запросини, випікання короваю, гільце, дівич-вечір або вінкоплетіння, вінчання, весілля,повесільщина.

Кожен етап відрізняється один від одного, має свій стиль і свої особливості.

Сватання - один із елементів весілля, який започатковував дійство.

Це перша зустріч молодого з батьками молодої, під час якої сторона нареченого намагалася отримати згоду батьків на шлюб. Майбутній наречений обирав собі сватів. Зазвичай це були або рідні, або добре знайомі йому люди. Обирали старшого старосту. Цінували в ньому такі якості як комунікабельність, дотепність, вміння підтримувати розмову та вести перемовини. До вибору старостів ставились відповідально, бо від них залежав результат та подальший розвиток весілля.

Старости разом з претендентом на руку та серце молодої йшли до хати дівчини, вихваляючи його якості, заходили до хати та повідомляли мету візиту. Коли їх садили за стіл, вони починали розповідати про парубка, його достоїнства. У відповідь батьки дівчини нахвалювали свою доню та співали пісень:

Чого, свати, та й наїхали?
Чи по горох, чи по чечевицю?
Чи по горох, чи по чечевицю?
Чи по нашу рідну сестрицю?
А в нас горох не молочений,

Чечевиця у снопах стоїть.
Чечевиця в снопах стоїть,
А сестриця у квітах сидить.

Якщо батьки та молодята були згодні на шлюб, то старостів обв'язували рушниками, а молодого - хусткою. Також батьки повинні були обмінятися зі старостами хлібом. Тоді усіх запрошували за стіл святкувати та пісень співати:

Ми думали, що свати їхали,
А вони пішки ішли,
Свашку в мішку несли,
Світилку в торбині,
Щоб не з'їли свині.
Молодого в приполі,
Щоб не вбили коні.

Також під час сватання на Цуманщині любили співати жартівливих пісень:

Ми думали: свати багаті...
Ми думали: свати багаті,
Коли ж вони вбогі,
їх коні безногі,
Самі пішком ішли,
Молодого в мішку несли,
Ноги теліпались,
Собаки в'їдались.
Мішок провалився,
Молодий згубився.

Але бували випадки, коли молода або батьки не були згодні з цим шлюбом. У такому випадку старостів частували горілкою та дарували молодому гарбуза. Це було великим соромом для парубка. Якщо хлопець був з іншого села, тоді після сватання батьки парубка повинні були поїхати на оглядини господарства нової невістки. Також їхали знайомитись з тещею та тестем.

Заручини - заключний етап сватання. На Волині його ще називають полюбини, змовини. На заручинах остаточно підтверджувалася згода на шлюб молодят. Саме дійство поділялось на три етапи: посад, благословення, обдаровування.

Посад-перший етап заручин. Його назва походить від «посад» – місце за столом, де сидить наречена з нареченим. Отож молодят запрошували на посад, де старший староста покривав хліб рушником. На хліб староста клав руку нареченої, зверху - руку нареченого, і перев'язував їх рушником, примовляючи: «Не в'яжеться вузол, а в'яжеться слово». Після цього молодиця обв'язувала всіх старостів, які були присутні на заручинах рушниками , та співала:

Два рушнички — старостам,
Третій — молодому;
Іще йому подарую
Хусточку шовкову.
Подивлюсь на молодого,
Йому усміхнуся,
Та з Василем молоденьким
Навік заручуся.

Далі починався обряд ***благословення***. Батьків садовили на лаву, яку застеляли кожухом. Це символізувало благополуччя родини. Молодят підводили до батьків за хустку: старший староста тримав за один кінець, а молоді – за два інших. Наречені ставали на вишиті рушники, а батьки тричі благословляли їх хлібом- сіллю.

Після благословення був обряд *обдаровування*: батьки та діти обмінювалися подарунками. Дарували навіть худобу та землю. Далі обдаровували всіх присутніх: чоловіків - рушниками, жінок – хустками.

Після усіх обрядів та церемоній хлопець та дівчина вважалися зарученими. На знак цього вони обмінювалися перснями. Також, як символ єдності, молодята отримували вінки. Їх не знімали аж до весілля. Існувало повір'я: якщо вінок пропаде – шлюб буде нещасливим. Після заручин молодята вже не мали права відмовлятися від шлюбу.

Запросини - обряд запрошення гостей на весілля. Зранку мати з батьком благословляли свою доньку іконами та хлібом:

Благослови, Боже,
І отець, і мати,
Своєму дитяті
На село вирушати.

Мати одягала молодій віночок зі словами: «Щаслива будь, дочко, у весільнім віночку». Тоді молода вбиралася у святкове національне вбрання і зі своїми дружками йшла по селу запрошувати людей на весілля. Виряджаючи доньку, мати кропила її святою водою та обсипала пшеницею. Дівчата, йдучи селом, співали пісень:

Ой що це за село,
Що в ньому весело?
Кругом нього деревина,
Всередині цвіт-калина.
А в городі зілля -
Просимо на весілля.
По селі ми ходили
На весілля просили
Старого й малого,
Ще й Бога святого.

Вони заходили в кожну хату. Там їх радо приймали, заводили у світлицю, пригощали. Після частування молода з дружками вставали і тричі кланялись, примовляючи : «Просили батько, просили мати і я прошу до нас на весілля». Був ще звичай обдаровувати молоду подарунками або грішми.

Ніколи не запрошували гостей по дорозі, бо казали: «Просили на дорозі, щоб не були на порозі».

У кінці йшли просити на весілля молодого. Викликаючи його з хати, співали:

За городом м'ята,
На городі м'ята.
Ходили, питали,
Де молодого хата.

Свекруха частувала невістку, дружок. А вони натомість їй кланялися.

Так само молодий мав запросити батьків молодої на весілля. Мати парубка, випроводжаючи, обсипала його цукерками, житом, горіхами і кропила святою водою. Тоді молодий вирушав до хати молодої. Перед ворітьми нареченої співали:

Вийди, мати, з хати!,
Свого зятя вітати,
Молодого - молоденького,
Як ягода червоненького!

Або:

Ой дивно нам, дивно,
Шо й тещі не видно –
Десь вона нами гордить,
Шо до нас не виходить!

Запрошуючи батьків, зять мінявся з ними хлібом. Так само мінялася і невістка зі свекрухою.

Випікання короваю - старовинна традиція, що збереглася до наших днів. До короваю ставилися з особливою пошаною. Він випікався тільки раз у житті. Коли жінка чи чоловік виходили заміж вдруге, коровай вже не пекли.

Пекли весільний хліб або в четвер, або в суботу. Зазвичай у приготуванні короваю брали участь 5-7 жінок. Обов'язково коровай для хрещениці пекла хрещена мати та жінки, які щасливі у шлюбі. Вдовам, розведеним та безплідним жінкам не можна було бути біля короваю. Люди вважали, що їх горе може перейти на хліб, а з короваю – молодятам.

Кожна коровайниця мала принести мисочку муки та декілька яєць з дому. Про це на Цуманщині співали пісню:

Я на коровай ішла,
Коробку яєць несла,
Де не взялися хлопці,

Тарах яйця в коробці!

У коровай, як правило, клали борошно, яке сіяла хрещена мати, яйця, олію, масло, цукор, дріжджі, горілку, молоко. Інші коровайниці місили тісто. Коли тісто на коровай ставили підходити, жінки заводили пісню:

Наша піч регоче -
Короваю хоче,
А припічок усміхається –
Короваю сподівається!

Коли коровай підходив, то навіть не ходили, дверима не гримали, говорили та співали тихо, майже пошепки, щоб він не сів.

Коровайнички, мудрії жіночки,
Пийте, не впивайтеся,
Як розчинили коровай,
То не забувайтеся.

Перед тим, як поставити коровай у піч, його прикрашали колосками, квітами, голубами. Коровай ставили у піч, а коровайниці співали пісень:

Ой ідіте, хлопці, до бору,
Рубайте шишку здорову,
Ой дай, Боже, донести,
Цим Божим даром обвести.

Дуже боялись, щоб коровай не пригорів. Бо за тим, яким вийде коровай, визначали подальшу долю подружжя: як коровай осяде – не буде щастя в подружньому житті, як лопне – розійдуться, а коли коровай високий та пишний – життя молодят буде щасливим.

У Цумані була традиція – добавляти в коровай монети. Хто знайде монетку в короваї, тому буде щастя:

Мій роде хороший!
Тичте в коровай гроші,
Хто не буде тикати,
Будем за лоб смикати!

Мати для своєї доні також пекла коровай. Його називали батьківським.

Коровай дуже важливий на весіллі. Він був і є окрасою весільного столу. Це символ достатку й щастя. Обрядом розподілу короваю закінчувалася основна частина весілля.

Гільце – соснова, ялинова, інколи вишнева або калинова гілка, яку прикрашали напередодні весілля. Вона символізувала дівочу красу, цнотливість, любов, а також це символ багатства, родючості та молодого життя.

Гільце встромляли в коровай та прикрашали колосками, калиною, стрічками, квітами, барвінком.

Молодий також з друзями та рідними виготовляв та прикрашав гільце. Потім молоді обмінювалися ними. У кінці весілля дружки намагалися вчепити гільце на дах будинку. Вони не злазили з даху, поки їм не дадуть викуп.

Гільце до кінця весілля стояло біля молодят.

Дівич-вечір або вінкоплетіння. Молода разом з подругами збиралися і прощалися з молодістю і свободою. Дівчата плели вінки з барвінку для наречених, а для себе - з рути, васильків, калини, колосся, м'яти [11, с. 15].

Одягання вінків супроводжувалося певними дійствами та піснями. Молоду садовили на подушку. Мати розплітала їй косу, а дівчата прикрашали її голову вінком та квітами. Молодого садовили на кожух коло молодої. Старша дружка одягала йому вінок на голову. Потім голови молодят покривали рушником та посипали пшеницею.

Також дівчата з нареченою виготовляли букетики для молодого. Зранку дружки чіпляли його молодому на груди. Коли ж молодий приходив до молодої, то вона зривала цей букетик і топталась по ньому якомога сильніше, показуючи дівчатам, що більше ніхто не зможе посягнути на її коханого. Після цього молода чіпляла свій букетик молодому.

Дівич-вечір завжди був оповитий сумом
Ой у саду, саду вишенька зів'яла,
Там, де наша та Ганнуся та з нами співала.
Ой у саду, саду вишенька зів'яла, — листячко опалось,

Та ми з твоїм дівуванням та вже й розпрощаймось!
Ой летить зозуля, та до вишеньки верне ,
Та вже твого дівування ніхто не поверне!
Ой закотилось сонечко он там за горою,
Та розстаюся ж, моє дівування, ой та навіки з тобою!

Вінчання - шлюб чоловіка та жінки, освячений церквою. Вінчатися можна було тільки раз. До обряду допускались люди охрещені. Наречених прикрашали вінцем і називали князем і княгинею.

До церкви наречена приходила у святковому вбранні та у вінку, який сплели їй подруги на вінкоплетінні. Батьки благословляли своїх дітей і давали їм ікони.

До сьогоднішніх днів зберігся символ вінчання – обручки. У той час це були спеціальні персні. Золотий – нареченого, символ мужнього духу, сонця. Срібний перстень – нареченої, символ меншого світла, місяця. Також під час вінчання проводився обряд спільної чаші. Подружжя тричі пило вино з однієї чаші. Це символізувало єднання двох душ, тепер вважалося, що в них спільна доля.

Після вінчання голову нареченої покривали вельоном. Подружжя обмінювалося обручками Під час завершення таїнства вінчання наречені тримали в руках запалені свічі [18, с. 90].

Весілля

Після вінчання подружжя поверталося до хати нареченої на частування. Мати виходила назустріч молодятам і посипала їх монетами, цукерками, горіхами, пшеницею – щоб були багаті.

Наречених садовили на найпочесніше місце – на посад, під іконами. Праворуч молодого сідала вся його рідня, а рід молодої сідав ліворуч неї. Коли всі гості збиралися та сідали за стіл, тоді запалювали свічки та починалось частування [18, с. 90]. Кухарки невпинно готували нові й нові страви. Кожну подану страву на стіл гості супроводжували жартівливою піснею:

Куховарочко наша,
Несмачена каша,
Ринкою потрусіть,
Нам кашу посмачіть.

Поки гості танцювали, а молода прощалася з батьками, з ріднею, з батьківською хатою, бояри виносили і вантажили придане молодої. Молодий кланявся й дякував батькам за свою дружину. Дочка дякувала батькам за те, що вони її виростили.

Гості супроводжували молодят аж до хати нареченого.

Свекруха виходила та запрошувала всіх до хати. Коли всі заходили у хату, поділом короваю починався обряд покривання, після якого молода вважалася заміжньою жінкою

Молоду садовили на діжу, брат або одна з дівчат розплітали та мастили маслом чи медом косу. Потім молодята танцювали весільний танець. Танцюючи, молодий повинен був відрізати ножем косу уже своїй жінці. Приходила свекруха й одягала дівчині на голову очіпок. Наречена повинна двічі скинути його, а на третій дозволити одягнути його собі на голову. Відтепер молода повинна все життя ховати свою косу в очіпку. Наречена обтанцьовувала дружок, одягаючи їм на голову вельон.

Повесільщина - післявесільні обряди та гуляння.

Оскільки весілля зазвичай відбувалося в неділю, то святкували його до четверга. На другий день весілля зранку молоді вмивалися. Потім дружки або незаміжні дівчата мили молодій голову горілкою та покривали очіпком. У цей день відбувалося багато забав: хтось з чоловіків переодягався в молоду, а дівчина в молодого, обмазувалися сажею і йшли по вулиці, зачіпаючи та цілуючи зустрічних. Якщо батьки одружили єдину або останню дитину в сім'ї, то їм вішали на шию вінки і, співаючи, возили по селі в тачці. Інколи батьків завозили в річку «купатись». Це дуже весело, але водночас і сумно, бо символізувало те, що батьки скоро стануть дідусем та бабусею. А гостей частували, розважали, обдаровували. Гості давали молодій певні завдання, а вся сім'я нареченого слідкувала за нею і дивилася, як вона виконувала ту чи іншу хатню справу. Її посилали по воду. Молода набирала в колодязі води й біля хати ту воду виливали, а молодицю посилали по нову. Це могло повторюватися декілька разів. Дівчину змушували замітати подвір'я, розкидаючи сміття знову та знову. Коли вона справлялася з усіма завданнями, сім'я сідала за стіл і чекала, поки молода подасть обід: борщ та кашу. Всі частувалися їжею, а потім обговорювали, добре чи погано невістка нагодувала їх, і робили висновок: добру чи погану невістку привів парубок.

Другого дня гості приходили «бити кашу», тобто розбивали горщик з пшеничною кашею. Це символізувало благополуччя. Кашу насипали молодій у запаску, щоб обдарувала сім'ю дітьми. Обсипали дерева, город, щоб родючими були. І далі продовжували святкувати аж до четверга. Через місяць молодий

знову запрошував гостей на частування, купував калачі та роздавав гостям та батькам. Цим обрядом закінчувався період адаптації невістки в новій сім'ї і святкування весілля.

1.Андрушко Л. Рушник у весільній обрядовості українців/ Л.Андрушко //Берегиня. - 2000. - № 1 . - С. 3-11

2. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: (Іст.-етногр. досл.)/ Валентина Борисенко,; АН У РСР . Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії. - К.: Наук. думка, 1988. - 188 с.

3. Весілля //Позакласний час. - 2008. - № 8. - С. 127-130

4. Весільний день //Позакласний час. - 2007. - № 7

5. Весільні пісні //Позакласний час. - 2008. - № 8. - С. 143-147

6. Весільні прикмети //Позакласний час. - 2007. - № 7. - С. 7

7. Войтюк Л. Коровайний обряд на Поліссі/ Л. Войтюк //Народна творчість та етнографія. - 2004. - № 3. - С. 107-112

8. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнограф.нарис/ Худож.-оформлювач Л.Д.Киркач-Осипова.- Х.:Фоліо,2007.-508с.

9. Дмитренко М. Весільні пісні/ Микола Дмитренко //Українська мова та література. - 2000. - 17 травня. - С. 6.

10. Історія української культури : У 5 т./ Гол. редкол.: Б. Є. Патон (гол. ред.) та ін.; НАН України. - К.: Наукова думка. – 2001 - Т. 4. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття/ Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушок Г. Б., Бондаренко [та ін.]; ред. : Г. А. Скрипник, Р. Я. Пилипчук, В. В. Рубан [та ін.]. - 2008. - 1006 с.

11. Кондратович О. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя.../ Олександра Кондратович. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. - 239 с.

12. Кононенко П. Українознавство: навч. посібник для вузів, шкіл, ліцеїв і гімназій, вчителів / Петро Кононенко, ; Ін-т українознавства Київського ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, Наук.-досл. ін-т "Проблеми людини". - К. : Заповіт, 1994. - 319 с.

13. Лепеха Т. Українознавство: Навчальний посібник для студ. вузів/ Таїсія Лепеха,. - К.: Просвіта, 2005. - 373 с.

14. На весільний рушничок, на святковий обрус: Українські весільні звичаї, страви та напої/ Укл. Я. Мельничук, Укл. Б. Карабін. - Львів: Край, 1993. - 139 с.

15. На весільному рушничку стояли: Добірка статей //Позакласний час. - 2008. - № 8. - С. 138-142

16. Нариси української популярної культури: [Збірник статей]/ За ред. Олександра Гриценка; Український центр культурних досліджень; Ін-т культурної політики. - К.: УЦКД, 1998. - 760 с.

17. Несен І. Деревце у весільному ритуалі Київського Полісся/ Ірина Несен //Київська старовина. - 2003. - № 6. - С. 107-114.

18. Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у весільних обрядах/ Т. Пархоменко //Народна творчість та етнографія. - 2004. - № 5. - С. 89-92

19. Сележан Й. Основи національного виховання. Українознавство: ритуально-міфологічна культура українців/ Йосип Сележан. - 2-е вид.. - Чернівці: Книга-ХХІ, 2007. - 270 с.

20. Українська народна обрядова поезія: Збірник. [Для середнього та старшого шкільного віку]/ Упоряд. текстів, передм., підготовка навч.-метод. матеріалів К. Г. Борисенко. - К.: Школа, 2006. - 270 с.

21. Українське народознавство: Навчальний посібник/ М. С. Глушко, Т. О. Гонтар, Г. Й. Горинь; Ред. С. П. Павлюк. - 3-тє вид., виправлене. - К.: Знання, 2006. - 567 с.

22. Український фольклор: Упоряд. О.Ю.Бріцина, Г.В.Довженок, Н.С.Шумада. - 2-ге вид.. - К.: Освіта, 1998. - 750 с.

23. Українські традиції і звичаї [Текст] : українська етнографія. Народні вірування. Традиції. Звичаї. Обрядовий календар. Свята. Обереги: Для дітей середнього шкільного віку / Авт.-упор. В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. - Харків : Фоліо, 2006. - 317 с.

24. Черепанова С. Філософія родознавства / Світлана Черепанова; передм. : Валерія Скотного. - К. : Знання, 2008. - 460 с.

25. Шевченко В.Т. Назви весільного обряду та деяких його елементів/ В.Т.Шевченко //Мовознавство. - 1996. - № 6. - С. 30-38

26. Щербіна І.В. Архаїкакоровайнихпісень // Народознавчізошити. - 1999. - № 6 - С. 900-904.

27. Щербіна І.В. Сутністьтрадиційноговесільного обряду на Україні // Культура України: Зб. статей: Вип. 4. / Під ред. проф. М.В. Дяченко, проф. В.М. Шейка. - Х.: ХДАК, 1997. - С. 101-110.

Ольга ЯРМОЛЮК ***(с. Холоневичі)***

ХОЛОНЕВИЧІ

Стародавнє село Холоневичі. Вслухайтесь у його назву і ви почуєте в ній подих історії, мужню і поетичну душу народу.

Перші люди на території, де знаходиться наше село, найвірогідніше, з'явилися ще в добу мезоліту. Під час польових робіт наші односельчани неодноразово знаходили крем'яні сокири.

Багато різних легенд і переказів ходить про виникнення села. Ось одна із них, образно передана вчителькою місцевої школи Панасюк Раїсою Василівною у вірші:

Ой за лісом,пралісом ясне сонечко встало
І промінням ясним все навкруг осіяло.
А тим лісом, пралісом трійка коней біжить,
А в тій трійці вельможний пан Холонів сидить.
На м'якому кожусі з ним собака лежить
І годований, пещений - тільки шерсть аж блищить.
Шкода йому собаку оцю віддавать,
Та везе він її на людей обмінять,
Бо вдалося вельможі землі прикупить,
Тепер треба на ній кріпаків поселить,
Щоби потом і кров'ю її поливали,
Щоб ростили для пана рясні врожаї,
Щоб принесли для нього ясні червінці.
Ну, а гроші він завжди знайде, де подіть.
Треба ж весело час свій на світі убить.
До роботи ж незвичні панські ручки ясні,
І не знають вони, що таке мозолі.
Полювання, бенкети, застілля гучні.
Танці, музика, гості, веселі бали.
І будинок у місті, фільварок в селі,
І багаті наряди, вино і жінки,
Так, багато це все потребує грошей.
Тож багато потрібно й робочих людей.
Ой, за лісом-пралісом жваво трійка біжить,
А в кареті вельможний пан Холонів сидить.
Батогом підганяє Піддубних, Гордіїв.
З гнівом і нетерпінням покрикує їм:
- Гей, холопи, жвавіше, кажу вам, ідіть,
Чи ви хочете ще раз удар получить?
Ось і поле, повітка. Відпочиньте за ніч.
Бо на ранок робота чекає усіх.
Догоряв і тяжкий, і гіркий новий день
Для нещасних отих двох холопських сімей.
Та для нас історичне він значення мав.
Бо для світу тоді Холоневичі дав.
То початки твої, о село ти моє.
То витоки твої, то коріння моє.
У неволі тяжкій й безпросвітнім труді,
У сльозах і поту жили предки мої...

Перша писемна згадка про село, яке в давнину називалося Голневичі, припадає на 1577 рік, коли воно належало до Степані князя Констянтина Острозького, київського воєводи, який платив з нього від 5 дим.,16 город. Пізніше Холоневичі належало до П'ясковських, Грабовських і Шредзінських.

1862 року в селі, яким володів поміщик Станіслав Средчинський, було 26 дворів, де проживало 104

чоловіки і 120 жінок. За О. Цинкаловським, в «кінці XIX ст. було там 20 дворів і 374 жителі».

Подальша історія с. Холоневич така ж, як і в інших волинських сіл.

У 1905 році трьох чоловіків із села забирають на російсько-японську війну: Панасюка Кіндрата, Шевчука Миколу і поляка Яна.

Під час Першої світової війни неподалік від села проходила лінія фронту. В період Брусиловського прориву у 1916р. тут проходили активні бої.

1919 року село нараховувало 85 дворів і 609 жителів.

У 1920 році був створений ревком, головою був Піддубний Сергій, секретарем - Случик Василь і касиром - Случик Гнат. Але проіснував він недовго.

Після підписання більшовицькою Росією Ризького мирного договору з Польщею село потрапляє під владу Польщі.

В Холоневичах проживало багато польських сімей. Три родини жило в центрі села: купили собі будинки в українців, решта - по хуторах.

В центрі села знаходився маєток Генріха Керни. У пана було багато землі, найродючішої (нині – урочище Панське). Йому належав ліс в урочищах Крахані, Чируків поруб, під Осіцьким болотом. Біля маєтку був великий сад, де росли яблуні, груші, червона і чорна смородина, яка була справжньою дивиною для простих сільських дітлахів. А як хотілося скуштувати червоних панських полуниць (згадує Соколець Наталія Митєївна, 1930 р.н.), що росли на панських грядках. Ні у кого в селі тоді таких чудо-ягід не було. Керна мав багато худоби, домашньої птиці, господарські споруди: хліви, конюшні, комори. Щоб заробити якусь копійчину, у нього трудилися і поляки, і українці. Як тільки почалася війна, Генріх Керн разом з дружиною, сином і невісткою, залишивши все своє добро, виїхав до Польщі. Люди з села розібрали панське майно. Коли в село прийшли фашисти, то всю панську худобу наказали селянам повернути. Вона пішла на потреби німецької армії.

В центрі села – між теперішньою сільською радою і колишньою колгоспною конторою у 1923-1929 рр. знаходився поліцейський постерунок. Там було чотири чи п’ять офіцерів і комендант. Лебедюк Андрій Федорович, 1927 р.н., запам’ятав поліцейського на прізвище Лончинський.

Недалеко від панського маєтку знаходився костел, куди поляки на всі свята ходили на службу Божу. Старожили стверджують, що костел був ровесником Свято-Михайлівської православної церкви с. Липне (XVIIст.). На жаль, наприкінці шістдесятих років минулого століття костел розібрали на бруси і побудували з них колгоспну комору.

За матеріалами обласного архіву про стан будівництва телефонної мережі в Луцькому повіті, у с. Холоневичі у 1925-1926 роках було проведено телефонну лінію зв’язку. В ці роки було телефонізовано Тростянець, Софіївку, Ківерці. Від Софіївки лінія йшла на Сильне, а звідти - на Холоневичі. Будівництво здійснювалося силами дирекції пошт і телеграфів, але не без участі місцевої влади, залучення її коштів, як і зусиль місцевих землевласників. На всю лінію пішло 1320 злотих. Власники маєтків (а їм телефонний зв’язок був потрібний у першу чергу) не стояли осторонь телефонізації. Так, Холоневицький пан Генріх Керн дав стовпів на 8 кілометрів лінії. Будівництво здійснювалося в основному господарським способом з використанням шарварку, тобто громадської повинності по ремонту шляхів, мостів, гребель, яка зберігалася ще з часів феодалізму. На підтвердження цього факту знайдено світлину 30-х років XX століття, на якій зображено вчителя місцевої школи Болеслав Наумовича із поліцейським та вчителями на ганку споруди із вивіскою «Агенція поштово-телекомунікаційна Холоневичі».

На околицях села, в урочищах Галянивка, Ледеси, Загулок, Залісся, Броднівщина, Беньковщина жило понад 100 польських сімей. Знайдено польську карту 30-х років минулого століття, на якій позначені ці всі польські поселення.

За Польщі в селі було збудовано майже кілометр бруківки, на якій до сьогоднішнього дня немає жодної вибоїни.

У 1935 році на державні кошти було збудовано школу. Житель села Холоневичі Панасюк Василь Аврамович про цю подію згадує розповідь свого батька: «В Гораймівці у пана купили зруб нової хати, розібрали його і перевезли в Холоневичі, з того дерева місцеві майстри і збудували школу». Школа вийшла на славу – велика, простора, в ній разом навчалися українські і польські діти. Навчання проводили на польській мові. Вивчали закон Божий. До дітей поляків кожного тижня приходив місцевий ксьондз із костелу. За спогадами колишніх учнів, зокрема Мартинюка Матвія Лігоровича, 1927 р.н., конфліктів між дітьми на національному грунті не було. Діти між собою дружили. Вчителями в школі були поляки, вони не ділили дітей на українців і поляків.Гумовою лінійкою, обрамленою металом, по пальцях отримували всі, хто порушував дисципліну. Зате на уроках була тиша абсолютна, незважаючи на те, що дітей у класі

було багато. В окремих класах навчалося по сорок чоловік. Траплялося таке, що вчителі приносили вранці перед уроками хліб і сало в клас і давали найбіднішим дітям, щоб ті поснідали. Романюк Іван Архипович (1930 р.н.) згадує, що всі діти із нетерпінням чекали 1 Травня,бо в цей день у школі вони отримували великі пакунки з цукерками, а потім разом із вчителями великою колоною по двоє ішли на демонстрацію вздовж села.

1939 року в селі була створена підпільна комсомольська організація. Першими комсомольцями були Гуменюк Петро - він же ватажок, Случик Захарко, Случик Домна. Всі комсомольці загинули в роки війни..

1940 року, після приходу сюди радянської влади, організувалася Холоневицька сільрада, де до війни головували Шевчук Дем'ян Артемович і Чепелюк Омелян Ничипорович. Був утворений комітет бідноти, до якого входили 19 чоловік. Серед них: Панасюк Нестор, Панасюк Іван, Случик Павло, Мартинюк Арсен. Головою комітету бідноти був Случик Павло,секретарем – Велозор Федір. Комітет займався розподілом панської землі між бідняками.

На початку 1941 року почали організовувати колгосп. Першим головою колгоспу був Піддубний Марко.

З 28 червня 1941 року по 3 лютого 1944 року Холоневичі перебували під тимчасовою окупацією німецько-фашистських загарбників . Фашистів в селі бачили за всю війну всього три рази. 28 червня 1941 року через село проїхало п'ять вантажних автомобілів з німецькими солдатами на Степань через Гораймівку. Вдруге німці проходили через село восени 1943 року. Більшість людей на той момент повтікали і переховувалися в лісі. Німці затримались в селі на дві доби. Ночували в селянських хатах, заставляли сільських жінок рубати курей і варити їм їсти. Втретє німці були в селі 1944 року коли відступали з Липне. Ночували в панському маєтку. Разом із німцями йшли власовці. Та згодом на дераж нівському полі їх оточили радянські війська і забрали в полон. Від рук фашистів у селі загинуло двоє людей: Гуменюк Петро Антонович і Адам'юк Йосип Артемович. Багато односельчан загинуло в результаті протистояння між радянськими партизанами і вояками УПА.

В роки окупації німці зібрали збори селян і обрали старосту – Павлюка Марка, який заступався за людей, не продався ворогам.

До Німеччини були примусово вивезені фашистами Чепелюк Омелько (пас вівці в неволі), Літвінцов Іван (не вернувся з Німеччини), Левізорик Марія (доглядала дітей в німецькій родині), Піддубний Андрій (пас корови).

Не обминула село Холоневичі і «Волинська трагедія». Теперішні урочища Рокита, Беньковщина, Броднівщина називаються так не випадково. Їхні назви походять від прізвищ польських панів, які мали там свої маєтки. Лебедюк Єва Феодосіївна, 1933 р.н., згадувала, що її сім'я, де було восьмеро дітей, жила при дворі пана Беньковського, бо своєї хати не мали. Мати з батьком наймитували. У 1943 році не стало батька Літвінцова Феодосія Павловича. Їхав волами орати поле і був убитий поляками, мабуть, за те, що один з братів батька був вояком УПА. Після того, як усі польські поселення були спалені вояками УПА, сім'ї довелося перебиватися по чужих хатах.

Більшість польських родин жили на хуторах. В урочищі Залісся було приблизно 10 хат, в урочищі Загулок – близько 20, на Галянивці – 20, в урочищах Ледеса і Неріччя - по 3-4 хати.

Лебедюк Андрій Федорович запам'ятав декілька прізвищ поляків, що жили в Холоневичах: Кадовський, Гожух, Росяк із Залясся, коваль Сімхайло із Галянивки. Поляки з українцями жили мирно, одружувалися, кумалися…

Все змінилося навесні 1943 року. Першою була спалена Галянивка, керував каральною акцією, за спогадами Панасюка Василя Аврамовича (1932р.н.), Потошинський Григорій (псевдо Щербатюк), родом із Львівської області. Його дружина була із села Журавичі (псевдо Ластівка). Серед повстанців, що палили Галянивку, були й місцеві. Поляки, озброївшись, мали намір іти в село і палити хати українців, але їхній ксьондз Чеслав Доманський вийшов наперед і відмовив їх від цього наміру. Тоді вони під прикриттям загону самооборони відступили до Гути Степанської. Старий коваль Крак з дружиною втікати не захотів, залишився в своїй хаті. Повстанці вбили їх обох. Там, на Галянивці, вони і захоронені. Був убитий в лісі Маріан Трусевич (власник магазину в Холоневичах), якого повстанці впіймали в лісі з секретними документами. Потім була вбита його родина, яка жила в будинку, що стояв на місці теперішнього магазину «Господарські товари»: Ядвіга Трусевич (вчителька місцевої школи), її мати та троє її дітей: Барбара, Збігнев, Люся. Захоронені вони в саду неподалік від панського маєтку в спільній могилі.

Було вбито також велику родину із 7 чоловік (двоє дорослих і п'ятеро дітей) Цізіків, що жила там, де тепер стоїть хата Чепелюка Григорія Яковича. Захоронені вони десь приблизно в районі вулиці Тихої

(за спогадами Соколець Наталії Митєївни, 1930 р.н.). Тоді там не було будинків. Ще одна польська сім'я жила на місці теперішньої аптеки. Ця родина встигла втекти. 29 березня 1943 року було вбито також директора місцевої школи Болеслава Наумовича і лікаря Ромуальда Сегенда. Дружина Болеслава Наумовича залишилася живою, бо була українкою. Вона перевезла тіла свого чоловіка і лікаря на сільське кладовище і там при допомозі української жінки Сологубихи похоронила їх в одній могилі. Було вбито єдину сім'ю чехів, що жила в Холоневичах – чоловіка і дружину. Жінка намагалася випросити життя, постійно вигукуючи: «Ми ж не поляки, ми чехи! За що?»

Скільки всього було вбито поляків в Холоневичах - ніхто із опитуваних очевидців подій точно не знає, як і не знає, чому це сталося. Очевидці згадують, що повстанці почали палити польські будинки в урочищі Галянивка після того, як поляки відкрили вогонь по загону повстанців. Решта польських поселень були спалені вже після того, як поляки їх покинули і переховувалися у лісі.

Були жертви і серед українців. В полі на Загулку був убитий поляками Романюк Ничипір Никонович. За що – невідомо. Також загинули Хомич Андрій, Лебедюк Петро Сергійович, Романюк Сергій Федорович. Нащадки українців і поляків, що загинули в Холоневичах під час Волинської трагедії 1943 року, не тримають образи один на одного. Син Болеслава Наумовича, що приїжджав на могилу свого батька, привіз нам старі польські фото своїх родичів

В липні 2012 року на місці масового захоронення поляків було встановлено пам'ятний хрест. В день його освячення в село приїжджала велика польська делегація, у складі якої були колишні жителі Холоневич та їх нащадки. Усі очевидці Волинської трагедії в Холоневичах завершують свої спогади словами: «Не дай, Боже, ще комусь побачити таке на власні очі, не дай, Боже, щоб ще таке колись повторилося... ».

В 1944 році на Холоневичі фашисти скинули із літаків декілька бомб. Одна із них влучила у хату Романюка Володимира Андрійовича. Інші вибухнули за межами села в урочищі Жари.

Певний час село контролювалося вояками УПА. В хаті Панасюка Аврама жив Шнит Микола родом із села Городище – замполіт Колківського повстанського округу. В одній із кімнат знаходилася лікарня.

Повстанці організували в селі молочарню у єврейській хаті, звозили молоко із сусідніх сіл, сметану й масло кіньми возили в Цумань для потреб армії УПА. Три рази на молочарню нападали партизани і знищували її, але керівництво УПА щоразу привозило нові сепаратори і відновлювало роботу.

Чимало молодих людей з Холоневич і Знамирівки воювали з окупантами на фронтах Другої світової війни, в партизанських загонах і УПА. Славний героїчний шлях боротьби з фашистськими окупантами пройшли Панасюк Макар, Арендарчук Кіндрат, Панасюк Андрій, Момот Федір, Панасюк Іван, Случик Андрій і ін. 113 з них відзначені урядовими нагородами. 45 солдатів не повернулися додому, 17 з них пропали безвісти. Здійснюючи визвольну місію, полягли в боях із загарбниками З.С Гуменюк, С.О.Корнійчук,І.К, Лебедюк,О.Т. Устимчук, І.С.Мартинюк, С.І.Літвінцов, А. С.Мартинюк, Г.Г.Романюк, С.П.Левчук, Б.Л.Мельник, А.С. Панасюк, А.О.Піддубний, І.М.Романюк, К.Д. Случик, С.Є. Громик, П. Коржик, М.М. Піддубний та інші.

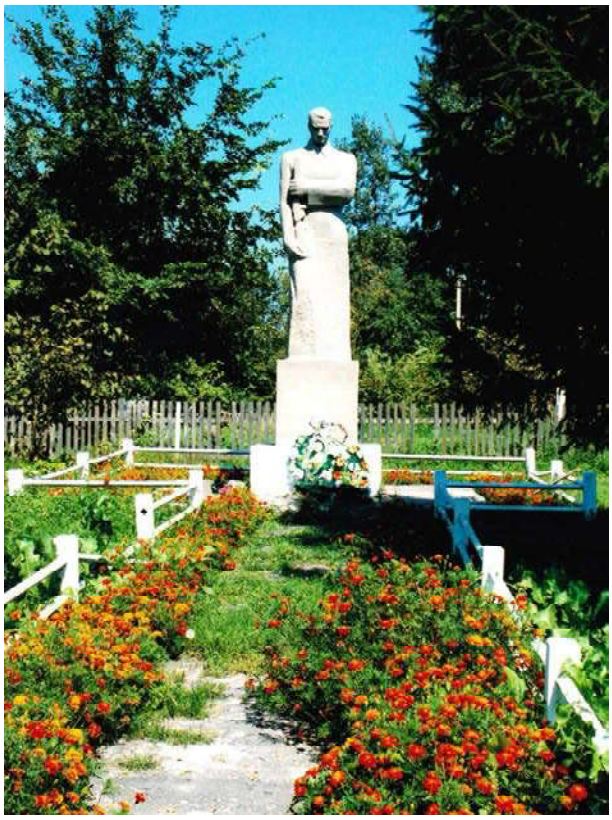
З травня 1944 р. по 1948 р. в селі знаходився гарнізон військ НКВС (приблизно 200 чоловік). Розмістився він в приміщенні панського будинку. Командував гарнізоном майор Орєхов, йому допомагали старший лейтенант Шеремєтьєв, старший лейтенант Гремітєв і лейтенант Андрущенко. Головне завдання гарнізону – ліквідація загонів УПА. Багато солдатів загинули у сутичках з вояками УПА, спочатку їх хоронили на сільському кладовищі, а потім стали возити в Цумань, в братську могилу, бо на сільському кладовищі їх могили руйнували. 1967 р. в Холоневичах відкрили пам'ятник загиблим воїнам-односельчанам.

По війні знову запрацювала сільрада, яку очолив Омелян Сергійович Чепелюк. Він був ініціатором відкриття лікарні в будинку пана Генріха Керни. Після О.С. Чепелюка головою обрали Кіндрата Адамовича Панасюка, за якого спорудили добротний дитячий садок. Згодом на посаді голови сільради працювали Дмитро Адамович Романюк,Олександр Данилович Панасюк, Таїсія Андріївна Случик. Один з їх досить авторитетних наступників - Степан Тарасович Панасюк (на жаль, трагічно загинув) - доклав чимало старань до спорудження житлових будинків, нової загальноосвітньої школи. Після нього територіальну громаду очолювали Федір Єрмолайович Лебедюк, Арендарчук Світлана Михайлівна, Марценюк Андрій Олександрович, нині - Третяк Федір Іванович.

Весною 1941 року в Холоневичах організували колгосп ім. Леніна, який після війни носив ім'я Хрущова, потім - «Росія». В повоєнні літа господарство очолювали Д. А. Шевчук., О. Н. Чепелюк. Добрий спогад залишив про себе Степан Павлович Новосад, який головував у 60-ті роки. Він відрізнявся порядністю, значним організаторським хистом, умінням прислухатись до людей і вести їх за собою. Тоді господарство

мало 3213 га землі, в тому числі 1439 га орної. Вирощували льон, жито, картоплю, цукрові буряки. Для переробки трести спорудили льонозавод.

Поступово розвивалося м'ясо-молочне тваринництво. Якщо 1963 року на 100 га відповідних земель у Холоневичах виробили по 154,5 ц молока, по 28,7 ц м'яса, то вже через два роки ці цифри подвоїлися. За високі показники в сільськогосподарському виробництві були нагороджені урядовими відзнаками С.П. Новосад, Д. А. Шевчук, О. С. Чепелюк та ін.

Після С. П. Новосада колгоспом успішно керували О. С. Палійчук, В. М. Гапонюк. 1997 року колгосп реорганізували у КСП (очолював Третяк Ф.І.), а 2000 року - у сільськогосподарське приватне підприємство «Холоневичівське», яке очолив Василь Олексійович Войтович.

У селі добре розвинена соціальна інфраструктура. З 1987 року спорудили нове приміщення лікарні. Серед людей в білих халатах заслуженим авторитетом користується Васкул Іван Миколайович - лікар-терапевт. З великою вдячністю згадують Чирук Надію Панасівну – акушерку. В селі працює аптека

«Конвалія», яку очолює Лебедюк Н. В. Торгівельну мережу представляють сільмаг, магазин продтоварів, бутербродна, ряд приватних закладів.

1988 року в Холоневичах звели нове приміщення школи. В теперішній ЗОШ І-ІІІ ступенів працює 22 педагоги, навчається 162 учні. Тут свято бережуть славні традиції, які впродовж багатьох літ формувалися в колективі. Після загибелі в 1943 році першого директора школи Болеслава Наумовича цю посаду з гідністю обіймали М. І. Ночовна, Б.І. Цвітинський, О. Д. Федоренко, В. М. Чирук, Т. С. Панасюк, М. В. Шульський, П. Й. Прокопович, Т. В. Піддубна. З 1996 року в ЗОШ шкільний колектив очолює Надія Овсіївна Лебедюк.

В 1956 році в селі спорудили будинок культури. Більше 20-ти років очолює цей заклад Гресь Галина Іванівна.

Розповідаючи про культурні заходи не можна оминути увагою і сільську бібліотеку з її завідувачем Момот М. Ф., яка також має великий трудовий стаж культурно-освітньої роботи.

Недалеко від села серед стрункіх берізок, могутніх дубів знаходиться двоповерховий будинок Холоневичівського лісництва, очолює його Громик Володимир Іванович.

1998 року силами жителів села була споруджена церква святих безсрібників Косьми і Даміана. Її прихожанами є віруючі УПЦ Київського патріархату. Очолили громаду під час будівництва Лебедюк Сава Федорович і Сопонюк Адам Павлович. Наставником у храмі ось уже 16 років служить отець Михалко Василь Іванович.

Того ж року в селі виріс і Дім молитви християн віри євангелівської.

Історія - це життя в часі і просторі. Життя, що вже відбулося, те, що ще триває, продовжується. А життя - це неодмінно дороги. Далекі і близькі. Дороги, які започатковуються з отчого порогу, від рідного оберегу, від весни - отроцтва і стеляться до літа, зрілої осені і аж до журливо-холодної зими, до останнього притулку, до краю земного буття. Дороги, які всипаються цвітом - розмаєм або тереном, які ведуть до берега добрих надій, а чи у фатальну прірву, в нікуди, - вже як поталанить, як передбачено волею Божою...

1. Волынская духовная консистория. Клировные ведомости церквей 3-его округа Луцкого уезда за 1862 год. - Ф.35,оп.5,спр.330.

2. О.Цинкаловський. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до1914 р. Т.2. – Вінніпег,1984-1986.

3. ПамКятная книжка Волынской губернии на 1908 год. – Житомир, 1907

4. Богуш М., Павленко Г. Ківерцівщина: крізь віки і долі: Історико – краєзнавчі нариси. - Луцьк : НадстирКя, 2006.

Василь ЯЦІЙ ***(Київ)***

ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ДЕЯКИХ ПРІЗВИЩ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

Українські прізвища були, є і будуть невід'ємним елементом світогляду своїх носіїв. Прізвище – це те, що насамперед передається в родині кожному її члену; за допомогою цього номена (чи номенів, адже бувають одно- й кількакомпонентні прізвищеві формули) людство ніби поділене на тисячі-мільйони родів-сімей, які виступають індивідуально під якимось одним прізвищем. Для обґрунтування цих слів варто, на нашу думку, зацитувати М.В. Горбаневського, який слушно зауважує, що «прізвище допомагає відрізняти членів даної родини від членів іншої родини». Докладніше про це див. у: (Горбаневский, 120).

Не лише ця функція прізвищ є важливою, оскільки чимало цікавого в антропонімах можуть побачити науковці, вчені, які займаються дослідженням власних особових назв (збирання прізвищ, їх фіксація разом із необхідною паспортизацією, розяснення походження тієї чи тієї особової назви, етимологізація тощо). Вочевидь, не буде таємницею те, що дуже багато цінної інформації можна отримати саме з прізвища: і про походження родини, і про її рід, і про вид професійної діяльності її пращурів, про якісь їхні специфічні риси зовнішності чи характеру, про смаки людей, їх улюблене заняття, вади, хвороби тощо. Важливо зазначити, що А.П. Коваль, розглядаючи проблему історії прізвища, наголошує на тому, що «прізвища – слова вторинні: вони пройшли довгий шлях переосмислення від конкретного до абстрактного. Основи прізвищ давно відірвались від тих слів, з якими колись було пов'язане прізвисько першого його носія. Тоді, коли це прізвисько давалося, слово могло – в контексті тієї епохи – мати зовсім інше значення, іншу

барву» (Коваль, 209).

Без сумніву, ми не можемо нині категорично стверджувати, що прізвища існують стільки, скільки існує людство взагалі. Адже, як доречно відповідає на ці слова Л.Т. Масенко, «сучасне прізвище – явище нового часу» (Масенко, 20).

Дослідженню особливостей антропонімів та антропоніміки (насамперед української) приділяло й продовжує нині приділяти увагу велике коло українських ономастів: Р.Й. Керста, Ю.К. Редько, М.Л. Худаш, Р.І. Осташ, П.П. Чучка, М.О. Демчук, О.Д. Неділько, В.О. Горпинич, В.В. Німчук І.М. Желєзняк, В.Ю. Франчук, С.Є. Панцьо, Л.Т. Масенко, Я.О. Пура, Г.Є. Бучко, І.Д. Скорук, С.М. Пахомова, В.П. Шульгач, І.Д. Фаріон, І.В. Єфименко, Л.О. Кравченко, С.О. Вербич, Л.Р. Осташ та ін.

Прізвища, проаналізовані нижче, зафіксовані в другій книзі видавничої серії "Реабілітовані історією: Волинська область" (РІ Вол.). Мета пропонованої статті – проаналізувати структуру твірних лексем деяких сучасних прізвищ Ківерцівського району Волинської області і пояснити їх походження.

Авдєєва, ж. (с. Звірів). Дериват від антропоніма *Авдєй* (= рос. *Авдей*), оформленого формантом присвійності *-ев-а*, пор., наприклад, сучасне прізвище рос. *Авдей* (ЖПТ).

Адам'юк (с. Холоневичі). Похідне утворення від чоловічого імені *Адам* + суфікс *-'ук* 'син Адама'.

Александровський (с. Залісоче). Прізвище мотивоване ойконімом **Александров* (*-а*, *-е*), **Александровка* або **Александровськ* + відтопонімний формант *-ськ-ий*. Щодо цього, пор., зокрема, 107 сучасних найменувань населених пунктів *Олександрівка*, засвідчених у різних регіонах України, *Олександрівка Друга* (2) – ойконіми на Полтавщині й Чернігівщині, *Олександрівськ* – назва поселення на Луганщині, *Олександрове* – найменування села на Ровенщині (АТУ, 515) тощо.

Алексюк (с. Яромель). Дериват, мотивований варіантом чоловічого імені *Алекс* ‹ рос. *Александр*, *Алексей* (= укр. *Олександр*, *Олексій*, *Олекса*) (Трійняк, 261, 264–265) + суфікс *-'ук* 'син Алекса'.

Анашкевич (с. Борохів). Похідне утворення від варіанта чоловічого імені *Анашко* + патронімний формант *-ев-ич* 'син Анашка'.

Андросюк (с. Кульчин). Антропонім мотивований варіантами чоловічих особових імен *Андро́сь* / *Андрос* ‹ *Андрій*, *Андро́н*, *Андро́ник* (Трійняк, 33, 35) + суфікс *-'ук* або *-ук* 'син Андрося'.

Андрощук (с. Дубище). Прізвище мотивоване особовою назвою *Андрошко* + формант *-ук* 'син Андрошка', пор., наприклад, сучасний варіант чоловічого імені *Андрушко* ‹ *Андрій*, *Андрон*, *Андроник* (Трійняк, 33–34, 35).

Андруха (с. Личани). Похідне утворення від одного з варіантів чоловічих особових імен *Андрій*, *Андріян*, *Андріан* та *Адріан*. Докладніше про це див.: (Трійняк, 33–34, 35).

Андрюха (с. Личани). Про пояснення прізвища див. вище.

Антонов (с. Ромашівка). Антропонім мотивований чоловічим ім'ям *Антон*, оформленим суфіксом посесивності *-ов* 'син Антона'.

Антонюк (с. Вишнів). Похідне утворення на *-'ук* від чоловічого імені *Антон* 'син Антона'.

Арендарчук (смт. Цумань). Особова назва з формантом *-ук* від антропоніма **Арендарко* 'син Арендарка', на користь якого вказує сучасне прізвище укр. *Арендар*, семантично пов'язане з апелятивом *арендар* (= *орендар*) (Редько 1, 13).

Артемчук (с. Котів). Назва мотивована варіантом особового чоловічого імені *Артемко* ‹ *Артем*, *Артемій* (Трійняк, 44–45) + суфікс *-ук* 'син Артемка'.

Бабак (с. Покащів). Семантичний дериват від прізвиська *Бабак* ‹ апелятива укр. *баба́к* (з переносним значенням) 'про неповоротку, ледачу людину; нероба, ледар' (СУМ І, 75). До споріднених особових назв додамо ще видозмінене блр. *Бабако* (РІ Луг., 294).

Багрій (с. Носовичі). Через стадію прізвиська особова назва утворена, на наш погляд, від прикметника укр. діал. *багръй* 'темно-червоний' (сюди ж додамо ще спорідненний дериват *багрнй* 'сіро-бурий віл', 'віл чорно-червоної масті') (ЕСУМ 1, 111). Водночас припускаємо і мотивацію антропоніма апелятивом укр. діал. (бойк.) *багрнй* 'непотріб', 'неотеса' (Онишкевич 1, 39).

Байда (с. Мощаниця). Прізвище мотивоване прізвиськом *Байда*, пов'язаним із апелятивом укр. *ббйда* 'безтурботна, гуляща людина, гульвіса' (СУМ І, 89). Серед семантичних аналогів додамо ще низку сучасних прізвищ на зразок укр. *Гулямщий*, *Лежнюмк*, *Лéйба* (Редько 1, 263, 588).

Бальбуза (с. Жидичин). Парадигматичне утворення від очевидної первинної словоформи **Бальбуз*. Уважаємо цікавим той факт, що український ономаст Ю.К. Редько розглядає генетично спорідненний антропонім укр. *Ба́йбуз* як похідне композитне утворення від татарськ. *бай* 'багач, хазяїн' та *буза* 'напиток' (Редько 1, 22–23).

Бандура (с. Одеради). Відпрізвиськовий дериват, пов'язаний із апелятивом укр. *бандура* 'дурень,

нездара, цимбал, болван, тюхтій’ (Чучка, 48). На такі цілком вірогідні метафоричні пояснення нас наштовхують відповідні фактичні матеріали – велика кількість типологічно споріднених особових назв, зокрема, антропоніми як-от: *Ду́ра*, *Ду́рда*, *Дурде́ла*, *Дурде́ло*, *Дури́ба*, *Тюфті́й*, *Тюхтнй*, *Ци́мбал* (Редько 1, 344, 345; 2, 1080, 1144) і под.

Барановський (с. Миловиця). Похідне відтопонімне утворення на *-ськ-ий* від потенційних ойконімів *Баранів* (*-ов-а*, *-ов-е*), *Баранівка*, **Барановець* чи *Баранівці*. Щодо існування вказаних місцевих назв, пор., зокрема, сучасні найменування населених пунктів: *Баранівка* (9) – в різних регіонах України, *Баранівці* – у Львівській обл., *Баранове* (3) – на Одещині та Харківщині (АТУ, 450) тощо.

Бартош (с. Дачне). Цілком погоджуємося з переконливими твердженнями відомих ономастів Ю.К. Редька та П.П. Чучки, які схильні вважати аналогічні антропоніми генетично похідними від польського, словацького або чеського варіантів чоловічого імені *Bartoš* / *Bartosz* (‹ *Bartłomiej* = *Варфоломій*). Докладніше про це ще див.: (Редько 1, 35; Чучка, 50). До споріднених особових назв уважаємо доцільним додати також ст.-укр. пан *Бартош*, 1415 р. (ССУМ І, 87) та інослов’янські оніми ст.-пол. *Bartosz*, 1206 р., пол. *Bartos*, 1660 р. (Rymut I, 21), (похідне на *-’ак*) пол. *Бартосяк* (КПУ Вол., 17).

Батура (с. Дерно). Вочевидь, антропонім мотивований ідентичним прізвиськом, яке, у свою чергу, пов’язане з відповідним апелятивом, про що свідчить такий фактичний матеріал, як-от рос. діал. (рязанськ.) *бату́ра* ‘вперта людина’ (Казаков, 10), пов’язане з дієсловом *бату́рить* ‘упиратися, маніритися’ (СРНГ 2, 147). Водночас важливо зазначити, що зв’язок аналізованого антропоніма з апелятивом укр. *бату́ра* ‘великий батіг, нагайка’, про що пише Ю.К. Редько (Редько 1, 38), маловірогідний, оскільки суперечить логіці номінації осіб. До споріднених онімів додамо ще такі ОН: слов’янськ. *Батура* (Казаков, 10), (похідні на *-ов* та *-ин*) рос. *Батуров* (КП Твер.), блр. *Батурин* (Памяць, 135) і под.

Бахов (с. Жидичин). Похідне утворення з суфіксом належності *-ов* від антропоніма *Бах* ‘син Баха’, на ймовірність існування якого яскраво свідчать: укр. *Бах* – сучасне прізвисько жителя м. Червоноград Сокальського р-ну Львівської обл. (“*чоловік*, *який уміє грати на фортепіано*”) (СППЗУ 1, 84), прізвища рос. *Бах* (ЖПТ), (похідні на *-ин*) *Бахін* (КПУ Вол., 64), *Бахин* (КП Твер.), ст.-пол. Nicolay *Bach*, 1376 р. (SSNO 1, 75) та ін.

Безрукова, ж. (м. Ківерці). В основі антропоніма – особова назва *Безрук* + формант посесивності *-ов-а*, пор., наприклад, сучасне прізвище укр. *Бе́зрук* (Редько 1, 47). З-поміж типологічних прізвищевих аналогій наведемо такі: *Безборо́дько*, *Безву́шко*, *Безгу́бенко*, *Бе́здух*, *Беззу́б*, *Безклу́б*, *Безно́с*, *Бе́зрук*, *Бе́зу́с*, *Бе́зух* і под. (Редько 1, 45, 46, 47, 48).

Безушкевич (с. Личани). Дериват на *-ев-ич* від твірного антропоніма *Безушко* ‘син Безушка’, пор., зокрема, укр. *Безу́шко* – прізвище (Редько, 1, 48). Щодо типологічно семантичної групи особових назв див. вище.

Бельський (с. Дідичі). Відтопонімне утворення з суфіксом *-ськ-ий* від ойконіма *Більськ* (пор. назви поселень на Ровенщині й Полтавщині) (АТУ, 271, 293), або рос. *Бельск* (Росія).

Бендовська, ж. (Залісоче). Відтопонімне утворення на *-ськ-а* від імовірних назв населених пунктів **Бендів* (*-ов-а*, *-ов-е*), **Бендівка* чи **Бендовець*. До споріднених топонімів додамо рос. *Бендино* – назва поселення в колишній Костромській губ. Росії (Vasmer RGN I, 344).

Березюк (с. Журавичі). Очевидно, похідний дериват на *-’ук* від давнього слов’янського імені *Береза* ‹ апелятива *береза* – ‘син Берези’, співвідносного з номеном укр. діал. (гуц.) *береза* ‘старший серед колядників’ (ГГ, 23). Додамо сюди також прізвисько *Береза* в: а) м. Рожище на Волині; б) селі Олика Ківерцівського р-ну Волинської обл. (“*біля хати жительки росте багато беріз*”); в) м. Луцьк (“*від прізвища Березіна*”) і под. (СППЗУ 1, 97).

Берестюк (с. Дубище). Антропонім мотивований особовим найменуванням *Берест* + суфікс *-’ук* ‘син Береста’, про потенційність існування якого свідчить сучасне прізвище укр. *Берест* (Редько 1, 55).

Бесарабчук (с. Гавчиці). Похідне утворення з формантом *-ук* від особової назви **Бесарабко* ‹ *Бесараб* ‘син Бесарабка’, яке пов’язане з етнонімом *бесараб* ‘житель Бессарабії’, що вказувало на походження.

Бишта (с. Хорлупи). Онім неясного походження.

Бірюкова, ж. (с. Гуща). Антропонім мотивований особовою назвою *Бірюк*, оформленим формантом присвійності *-ов-а*, пор., наприклад, сучасне прізвище укр. *Бірюмк*, яке пов’язане з апелятивом рос. діал. *бирюк* ‘людина, що “вовком дивиться”, похмура’ (Редько 1, 71).

Блащук (с. Домашів). Суфіксальний дериват на *-ук* від варіанта чоловічого імені *Блажко́* ‹ *Блажі́й* (Трійняк, 49) ‘син Блажка’.

Блоха (с. Личани). Похідне утворення від ідентичного прізвиська *Блоха*, пор., зокрема, *Блоха* – сучасні прізвиська жителів с. Марковичі Луцького р-ну, с. Любитів Ковельського р-ну, м. Луцьк та м. Турійськ Волинської обл. (СППЗУ 1, 116).

Бобик (с. Городище). Антропонім, на нашу думку, доречно розглядати як суфіксальне утворення на *-ик* від вихідної форми **Біб*, імовірність якої підтверджує сучасне прізвисько укр. *Біб* (с. Миколаїв Радехівськ. р-ну Львівськ. обл.) (запис наш).

Богуцький (с. Звірів). Відтопонімний дериват на *-цьк-ий*, пов'язаний з імовірним ойконімом **Богук*(*-и*).

Божко (с. Мощаниця). В основі особової назви – слово *Бог* + суфікс *-к-о* 'син Бога'.

Бойко (с. Лище). Відетнонімне утворення, пор., наприклад, укр. *бойко* 'назва жителя низовини', 'назва жителя Бойківщини, бойка' (Гуцульщина, 218).

Боймук (с. Кульчин). Суфіксальний дериват на *-ук* від потенційної особової назви **(О)Бойма* 'син О(Б)ойми'.

Бокій (с. Берестяне). Прізвище мотиване особовою назвою *Бік*, оформленою суфіксом *-ій*. На користь цього пояснення свідчить укр. *Бік* – сучасне прізвисько жителя с. Карпилівка Ківерцівського р-ну Волинської обл. ("*чоловік ходить нахиленим на один бік*") (СППЗУ 1, 107).

Кравчук (с. Вишнів). Дериват від особової назви *Кравець* (‹ апелятива *кравець*) + формант *-ук* 'син Кравця', що підтверджує сучасне прізвище укр. *Кравець* (Редько 1, 531).

Степанюк (с. Вишнів). Особова назва мотивована чоловічим ім'ям *Степан* + суфікс *-јук* 'син Степана'.

Докладний лінгвістичний аналіз викладених вище окремих сучасних прізвищ Ківерцівського району Волинської області дозволяє зробити такі висновки:

1. Щодо структурної характеристики цих особових назв, то у переважній більшості домінує морфологічний спосіб за кількістю лексем із суфіксальним різновидом творення [найпродуктивніший суфікс *-ук* (-'*ук*)].

2. З-поміж досліджуваного матеріалу найбільше число становлять антропоніми відіменного походження, наприклад, *Адам'юк*, *Алексюк*, *Анашкевич*, *Андрощук*, *Андруха*, *Андрюха*, *Антонов*, *Артемчук*, *Степанюк* та ін. Серед відіменних прізвищ траплялися антропоніми дуже давнього утворення (можливо, навіть дохристиянських часів), пор. *Божко*.

3. Серед відтопонімних антропонімів найбільше зафіксовано тих, які походять від назв населених пунктів, зокрема, *Александровський*, *Барановський*, *Бельський*, *Бендовська*, *Богуцький* і под.

4. Зафіксовано також чимало назв відапелятивного походження, наприклад, *Бабак*, *Байда*, *Бандура*, *Батура* та ін.

АТУ – Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / [відп. ред. Г.П. Скопненко; упоряд. В.І. Гапотченко]. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 784 с.

ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / [уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська та ін.]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.

Горбаневский – Горбаневский М.В. *В мире имен и названий / М.В. Горбаневский. – [2-е изд., перераб. и дополн.]. – М.: Знание, 1987. – 208 с.*

Грінченко – Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К.: Наук. думка, 1996–1997. – Т. 1–4.

Гуцульщина – Гуцульщина: Лінгвістичні етюди / [ред. колегія: Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, Р. Керста та ін.]. – К.: Наук. думка, 1991. – 308 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-и томах / [за ред. О.С. Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lists.memo.ru

Казаков – Казаков В.С. *Именослов: Словарь славянских имен и прозвищ / В.С. Казаков. – [4-е изд.]. – М.; Калуга: Русская правда, 2002. – 239 с.*

Коваль – Коваль А.П. *Життя і пригоди імен / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1988. – 237 с.*

КП Твер. – Тверская земля в военной истории России. Книга памяти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.tver.ru

КПУ Вол. – Книга пам'яті України: Волинська область: У 3-х т. / [ред. колегія: П.В. Онищук, Б.Й. Заброварний, В.А. Наконечний та ін.]. – Львів: Каменяр, 1995. – Т. 1. – 567 с.

Масенко – Масенко Л.Т. *Українські імена і прізвища / Л.Т. Масенко. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 48 с.*

Онишкевич – Онишкевич М.Й. *Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984.*

Памяць – Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага рална / [рэд. калегія: Г.П. Пашкоў (гал.

рэд.) і інш.]. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2000. – 592 с.

Редько – Редько Ю. *Словник сучасних українських прізвищ / Юліан Редько. – Львів: ТОВ "Простір-М", 2007. – Т. 1–2.*

РІ Вол. – Реабілітовані історією: Волинська область / [головна ред. колегія: В.Ф. Солдатенко (голова), В.М. Литвин, С.А. Кокін, О.П. Реєнт, В.А. Смолій та ін.]. – К.; Луцьк: Надстир'я, 2013. – 612 с.

РІ Луг. – Реабілітовані історією: Луганська область: У 3-х кн. / [ред. колегія: В.В. Просін (голова), В.М. Голенко, В.В. Михайличенко та ін.]. – Луганськ: ВАТ "Луганська обласна друкарня", 2004. – Кн. 1. – 736 с.

СППЗУ – Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. / [упоряд. Г.Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волинськ. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова]. – М.; Л., С. – Петербург: Наука, 1965–2010. – Вып. 1–42.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / [ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький]. – К.: Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.

СУМ – Словник української мови / [гол. ред. І.К. Білодід]. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Трійняк – Трійняк І.І. *Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.*

Чучка – Чучка П. *Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.*

Rymut – Rymut K. *Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny / Ęazimierz Rymut. – Kraków: Wyd-wo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999–2001. – T. I–ʻʻ.*

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / [pod red. W. Taszyckiego]. – Wrocław etc.: Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1965–1985. – T. I–VII.

Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / [begr. von M. Vasmer]. – Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1962–1980. – Bd I–X.

Розділ ІІ. Олицькі краєзнавчі студії

Віктор АТАМАНЕНКО *(Острог)*

ОСТРОЗЬКІ ТА РАДИВИЛИ: АРИСТОКРАТІЯ ТА МАГНАТЕРІЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст.

Проблеми вивчення еліт Великого князівства Литовського та Речі Посполитої перебувають у полі зору істориків. Передусім це стосується польської історичної науки, але також білоруської, української, литовської та російської історіографій. Не оминули цих сюжетів і представники української діаспори. Поза тим, білоруські та українські дослідники чи нбе основну увагу звертають тільки на окремих представників верхівки Великого князівства Литовського. Не викликає жодного сумніву, що одними з найпомітніших постатей на арені політичного (і не тільки) життя Великого князівства Литовського та Речі Посполитої XVI – першої чверті XVII ст. були представники родів Радивилів та Острозьких. Радивили належали до найвідоміших родин арені політичного (і не тільки) життя Великого князівства Литовського та Речі Посполитої XVI – першої половини XVII ст. Практично кожен представник цієї родини залишив по собі помітний політичний, культурний, військовий, релігійний, господарський слід в історії народів, які входили до складу цих держав. Для білоруської та литовської історіографій Радивили мають, без сумніву, знаковий, символічний характер Багато кому з них присвячено значну кількість праць, але навряд чи всі аспекти їх діяльності дістали повну та всебічну характеристику, що значною мірою стосується «українських» аспектів їх діяльності. Лише протягом останніх кількох років з'явилася низка праць, присвячених окремим представникам роду[1]. Такими ж символічними є для української історіографії постаті представників роду кн. Острозьких. Більшою мірою це стосується, безперечно, В.-К. Острозького[2], але також і інших представників роду[3]. На прикладі діяльності різних представників цих двох потужних та впливових протягом 16 – початку 17 ст. родів розглядається низка проблем та понять, які стосуються перебігу політичних подій, статусу литовської, білоруської та української магнатерії, військові та економічні питання, історико-архітектурна спадщина тощо. Не оминути й збереження не тільки в історіографічній традиції, але й загальному рівні знакового характеру постатей Острозьких та Радивилів. Значне коло присвячених проблемі праць не могло не спричинити й увагу до них в сучасному суспільстві серед широкого загалу нефахових істориків. Тому в даному випадку не йдеться про грунтовний розгляд всіх особливостей життя та діяльності цих непересічних осіб, а скоріше про спробу узагальнення окремих біографічних даних для виявлення подібних та відмінних складників магнатерії зазначеного періоду.

Представники обох родин одразу ж приходять на думку при потребі навести приклади релігійної толерантності. Головні осередки володінь обох родів завдяки їх найвідомішим представникам стали центрами науки та освіти. Обоє мали тісні зв'язки з представниками потужних литовсько-білоруських, а згодом і польських, родин. І цей ряд можна продовжувати й продовжувати.

З іншого боку, обидва роди в розглядуваний час представляли відмінні, зважаючи на традиції та культуру, соціальні та суспільні верстви, відмінні типи політичної еліти та поведінки. Інтереси обох часто пересікалися, призводячи як до співпраці, так і до протистояння. З середини 16 ст. вони представляли й різні політичні орієнтації.

Походження обох родів до сьогодні супроводжується наявністю цілого ряду гіпотез. Жодна з них не знайшла остаточного розв'язання і залишається дискусійною.

Радивили та Острозькі належали до магнатерії, але спосіб входження до цієї групи був принципово відмінним. Обидва роди з'являються на політичній арені в XIV ст., але відіграють різну роль у історії Великого князівства Литовського. Це було зумовлено централізацією держави, в чому не останню роль відігравали литовські боярські роди та утвердження серед них католицизму. Звідси й зростання ваги в державному житті Радивилів[4]. На час «свидригайлових» воєн, вони перебували з Острозькими по різні сторони громадянської війни. Це не могло не позначитися на ролі у політичному житті Великого князівства Литовського. Острозькі продовжували належати до верхівки державної еліти, але могли проявляти себе виключно на регіональному рівні, тоді як Радивили відіграють далеко не останню роль на вершині політичної влади. І лише на рубежі XV – XVI ст. і перші, й другі стали багато в чому визначальними для долі Великого князівства Литовського.

Відповідно до прийнятої в історичній науці точки зору, в умовах Великого князівства Литовського утверджується всевладдя аристократії, до якої належали і Острозькі, і Радивили. Обидва спиралися на

значні земельні володіння і, при політичній вазі, таким чином, належали до категорії магнатерії. Весь час існування обох родів вони представляли давню аристократію Великого князівства Литовського, а згодом і речі Посполитої. В той же час, дослідники недостатню увагу звертають на той факт, що старе українське та білорусько-лиовське можновладство, до якого цілком справедливо було б застосувати термін аристократія, повністю зберегло свою вагу і силу в новоутвореній Речі Посполитій, як і фактично не була зруйнована така жадана для шляхетства станова неоднорідність привілейованої верхівки[5], і було свого роду «старим вином в нових міхах». Таким чином, «литовський», до якого належали Радивили, та «український», представником якого були Острозькі, складники «нової» (річпосполитської) магнатерії при наявності схожих рис мали цілий ряд суттєвих відмінностей, можливо, й з точки зору природи цього явища в конкретних (регіональних) варіантах та проявах. Не варто залишати поза увагою і ту обставину, що для шляхетської свідомості Польщі місце магнатерії було персоніфікованим (наприклад, той самий міф Замойського), а України (як, очевидно, і Литви та Білорусі) – становим, аристократичним, князівським міфом[6], набуваючи подібного, персоніфікованого, характеру та поширюючи свої елементи і на інші складові «рицарського люду».

З цим пов'язані і особливості шляхетської ідеології, сарматизму, яка на українських землях набула видозміни з врахуванням, значною мірою, ролі князів як символа тяглості української минувшини[7]. Крім того, важливим критерієм віднесення до магнатерії, а одночасно й важливою ділянкою її політичної діяльності та важелем впливу на прийняття політичних рішень, був рівень впливу на регіональні структури влади, для українських земель вивчений недостатньо[8], але виняткове місце тут князівського прошарку є безперечним[9]. Очевидно, що тільки зважаючи на вказані обставини можна розглядати постаті представників магнатерії Речі Посполитої, в тому числі Радивилів та Острозьких.

В сукупності критеріїв виділення магнатерії[10] економічний чинник завжди присутній, а деякі дослідники визнають за ним, на мій погляд цілком справедливо, вирішальне значення[11]. Набір та поєднання різноманітних чинників цього порядку не лише визначав матеріальні можливості тієї чи іншої родини, але й її соціальний статус, а часто й політичну вагу. Підвалини виключної економічної могутності роду Острозьких були закладені К.І. Острозьким[12]. Подібно і Радивили постійно нарощували свій маєтковий потенціал. Правда, маєткові надання К.І. Острозький, засновник маєткової потужності роду, одержав у зрілому віці та в зв'язку з політичною діяльністю і посадовими номінаціями, частина з яких суперечила чинним нормам стосовно православних, тобто виключно за рахунок власних заслуг, а не ваги роду в системі влади Великого князівства Литовського. Відтепер будь-який його спадкоємець чи нащадок не міг не мати більших чи менших урядів загальнодержавного чи регіонального рівня. Але його син В.-К. Острозький свою молодість та зрілі роки змушений був значною мірою присвятити боротьбі за повернення маєткового та владного статусу роду. Відтак, ані на жодному із територіальних складників Великого князівства Литовського В.-К. Острозький не міг опертися на значні маєткові ресурси. Боротьба за маєтки батька тривало майже 40 років (1540-1576 рр., хоча судові процеси стосовно окремих володінь тривали й далі. Радивили мали маєтності в усіх національних складових Великого князівства Литовського, що використовували, в тому числі, й для політичної діяльності в державі, а згодом і на місцях. Слід зазначити, що основні володіння Радивилів зосереджувалися на території Великого князівства Литовського[13]. На період з поч. XV ст. до 1528 р. припадає час величезного зростання латифундій Радивилів[14]. На цей період перейшла в їх руки волинські маєтки Полонка[15], а дещо згодом, в 1533 р. – Олика.[16] Основою пізнішої Радивилівської волості, скоріше за все, були кілька сіл, розташовані на захід від Кременця, які перейшли до Радивилів разом з Оликою. Перші документальні свідчення про Радивилів О. Цинкаловський, посилаючись на описи актових книг, відносить до 1564 та 1568 рр., коли він вже фігурує як містечко[17]. Волинські маєтності були відділені від основних володінь роду, але в сукупності всіх володінь відігравали не останню роль. Про це може свідчити хоча б те, що саме вони складали основу однієї з частин, утворених при поділі 1577 р.[18] Якийсь час Радивили володіли Хорлупом, яке було виміняне у луцько-острозького єпископа і якийсь час мало статус міста. Головним волинським володінням Радивилів була Олицька волость. За тим же поділом 1577 р. Олика була поставлена на один рівень з такими маєтками, як Несвіж та Кльоцьк[19]. Зрештою, саме ці три латифундії стали основою створених у 1586-1589 рр. ординацій, а гілка роду одержала назву несвізько-олицької. Біржанській лінії Радивилів на Волині належала Полонківська волость[20]. Олицька волость межувала з маєтками Острозьких.

Підтвердити статус та розраховувати на політичні, маєткові та посадові дивіденди традиційно можна було за допомогою військової діяльності, приводів для якої не бракувало на українських землях та білорусько-російському порубіжні. Задіяність представників обох родів у цих двох театрах військових дій була дещо відмінною. Для Острозьких була характерна більша задіяність у боротьбі з татарськими

нападами, а для Радивилів – з російською експансією. Можливо, вперше військові шляхи представників обох родів пересіклися на початку 16 ст., коли у протистоянні з Москвою Велике князівство Литовське починає втрачати землі і саме в цьому протистоянні вирішувалася доля держави. Правда, не менш загрозливими були й татарські напади і саме в 1512 р. представники обох родів беруть участь у переможній битві під Вишневцем (Лопушним)[21], коли очолювані кн. К. І. Острозьким війська спільно з польськими загонами знищили 25 тис. нападників, захопили біля 10 тис. коней і визволили 15 тис. ясиря. Ці події пов'язані з іменами Костянтина Івановича Острозького та Юрія Миколаєвича Радивила. Ще раніше обоє приймали участь у придушенні виступу кн. Михайла Глинського.

Знаковою для держави, а також і для учасників, стала битва під Оршею 1514 р. Керівником війська був кн. К.І. Острозький, а Радивили брали в ній активну участь. Особливо відзначився саме Ю. Радивил, який керував правим флангом і легкою кіннотою[22]. Обоє приймали участь і в подальших військових діях проти російських військ. На 1527 р. припадає ще один військовий тріумф Великого князівства Литовського. Йдеться про відому Ольшаницьку перемогу над татарами. Цього разу про підготовку нападу було відомо у Вільно та Кракові, але стримати дії невеликих та рухливих татарських загонів влітку 1526 р. війська Литви та Польщі не змогли, як і затримати їх прохід на північну Київщину, Волинь та Пінщину (а окремі загони досягали й центральної частини Білорусі) наприкінці того ж року. Відтак, наприкінці 1526 р. значне татарське військо вторглося на українські землі, які входили до складу Польського королівства, звідки рушили на Полісся. Такому просуванню вглиб Великого князівства Литовського сприяла дуже морозна погода, яка зменшила можливості природних перешкод для просування нападників та організації оборони. З іншого боку, можливо ворог був пропущений в зв'язку з уже напрацьованою тактикою переслідування відступаючих та малорухливих через захоплений ясир татар. Величина татарського війська оцінюється по-різному – від 7 – 10 тис. (це навряд чи відповідає дійсності, зважаючи на участь у поході членів ханської родини) до близько 30 тис. Джерела по-різному визначають очільників нападу. Це могли бути калга-султан (можливо, Малай) чи пасинки хана (сини покійного калги Бурчак та Юсуф); можливо, всі вони брали участь у поході. До татарського війська долучилися й незначні турецькі загони. В організації відпору татарам брало участь біля 5 тис., а безпосередньо в Ольшаницькій битві – біля 3,5 тис. литовського (при вже зазначеній перевазі українського його складника) війська. Переслідування відходячих з ясирем татар здійснювали загони, очолювані Юрієм Радивилом, Андрієм Немировичем (Немиричем), Остафієм Дашковичем, кн. Юрієм Слуцьким, кн. Іваном та Олександром Вишневецькими, кн. Федором Чорторийським, кн. Юрієм Гольшанським-Дубровицьким, кн. Полубенським (Іваном або Василем), а також Ольбрахтом Гаштовтом (швидше за все – це панегіричне перебільшення відносно одного з найбільших можновладців держави – канцлера та віленського воєводи, політичного та особистого противника кн. К.І. Острозького), а загальне керівництво здійснював гетьман Великого князівства Литовського кн. К.І. Острозький. Завданням цих загонів було швидке просування, винищення окремих загонів нападників та, очевидно, віднайдення головних сил татар та відсікання їм шляхів для відступу. Основним для цього був загін у 1,5 тис. вояків, який очолювали О. Дашкович та кн. Ю. Слуцький[23].

Результатом участі та заслуг Ю. Радивила у військових діях та його роль у них мали наслідком надання йому гетьманської гідності після смерті кн. К.І. Острозького. Для Острозьких найвища військова посада в державі стала всього епізодом, тоді як Радивили обіймали її до середини 17 ст. неодноразово. Зрозуміло, що військове побратимство не могло не відобразитися й на особистих взаєминах, приязні чи й навіть дружбі. Проявом таких відносин можна вважати домовленість між кн. К;.І. Острозьким та Ю. Радивилом про одруження дітей. Син першого мав побратися з донькою другого. Але до цього справа не дійшла, оскільки політична переорієнтація Ю.Радивила привела до встановлення родинних зв'язків з Гаштовтами, а Ілля Острозький не без підтримки короля та королеви одружився з Беатою Костелецькою. Тим не менш і в подальшому вже не тільки домовленості, а й родинні зв'язки між Острозькими та Радивилами встановлювалися. Правда, стосується це тільки двох представників роду Радивилів – Криштофа «Перуна», внука сподвижника кн. К.І. Острозького Ю. Радивила та Яна Радивила. Правда, опосередковані родинні зв'язки між родами існували, завдяки шлюбам з представниками роду кн. Слуцьких. К. Радивил був одружений на двох доньках кн. В.-К. Острозького, Гальшці та Катерині, А Я. Радивил – на доньці кн. Я. Острозького[24].

Ще одним аспетом, пов'язаним із шлюбними контактами, можна вважати одруження на представницях польського можновладства. Так, Ю. Радивил першим з роду одружився на представниці польського роду Колонків, після чого це стає постійною практикою. Для Острозьких перший такий випадок стосується кн. Іллі, а потім – Василя-Костянтина, Януша, Олександра та двох його доньок. Такі шлюбні не могли не впливати на політичне становище як у Великому князівстві Литовському, так згодом і у Речі

Посполитій. З іншого боку вони можуть розглядатися як один з чинників полонізації родів Великого князівства Литовського. Так, вже син Ю. Радивила Миколай «Рудий» був полонізованим (до того ж виховувався при королівському дворі в Кракові)[25], як в подальшому його нащадки та представники інших гілок роду. Полонізація для Радивилів не означала збереження вірності католицизму, оскільки в їх середовищі поширюється протестантизм. Окрім «Рудого» протестантом став і його двоюрідний брат Миколай «Чорний». Правда, вже діти останнього повернулися до католицизму.

Полонізація для Радивилів не означала повного ототожнення з політикою польської верхівки по відношенню до батьківщини. Радивили тривалий час після Люблінської унії залишалися прибічниками незалежності Великого князівства Литовського. Показовою, до речі, в цьому сенсі є й відома Радивилівська карта Великого князівства Литовського 1613 р., на якій розміщено вже втрачені для нього українські землі. Дещо іншим було ставлення до проблеми Острозьких. Тісні контакти з польськими можновладцями мав вже кн. К.І. Острозький. Саме в союзі з Польщею він вважав, спираючись на власні практику і досвід, можливим успішне протистояння татарським нападам. Його син Василь-Костянтин лише позірно чинив спротив укладенню Люблінської унії. Власне, практично вся українська магнатерія активно не виступила проти її укладення.

Міжродові взаємини проявилися й у політичній долі кн. В.-К. Острозького. Активність В.-К. Острозького в боротьбі з татарськими нападами, родові заслуги, але і контакти з політичною верхівкою Великого князівства Литовського, перш за все з Радивілами, мали наслідком одержання в 1550 р. посад маршалка Волинської землі та володимирського старости[26]. Все це свідчило про те, що В.-К. Острозькому вдалося підтвердити статус роду, а також, безперечно, стало однією з підстав одруження з С. Тарновською, представницею однієї з найбільших магнатських родин Польщі (1553 р.), а згодом одержати уряд київського воєводи (1559 р.). Подібні зв'язки певною мірою вплинули і на рід Заморських, ще одного символу, коли йдеться про Польщу та Річ Посполиту. Так, майбутній канцлер і гетьман Я. Замойський походив з незначної шляхетської родини і лише його батько міг не лише опертися на відносно значні маєтності на батьківщині, включно з Белзьким та Замехським староствами (які згодом передав синові), але й досягти сенаторського статусу (белзький каштелян)[27]. Родина була пов'язана з Радивилами. Як і в випадку з В.-К. Острозьким, це був М. Радивіл «Чорний», якому С. Замойський був клієнтом і сину якого як вірного слугу доручив свого сина[28].

Швидке збільшення володінь, особливо коли йшлося про спустошені маєтності, вимагало проведення цілого ряду заходів по відновленню господарських можливостей та подальшій розбудові. Для В.-К. Острозького це стосувалося переважної більшості його українських маєтків, для Радивилів –маєтностей, розташованих на території Волині (перш за все). Так, у 1577 – 1578 рр. постраждало багато маєтків Острозьких, а Дубно та Острог татари навіть тримали в облозі. З маєтків Радивилів чи не найбільше постраждала Олицька волость. Результати господарської діяльності були вражаючими і проявилися в містобудуванні, відновленні залюднення, організації господарств, фундуванні святинь тощо. Так, О. Яблоновський виділив в окрему групу погоринські маєтки[29]. Як правило, одна з них, менша за розмірами від більшості приватновласницьких латифундій волость Олицька характеризувалася високим рівнем організації а густоту населення в ній вираховував як найвищу для Волині і не гіршою рівня Люблінського воєводства[30]. Отже, і в даному випадку (як раніше при поділі та створенні радивилівських ординацій, а пізніше – з реорганізацією Полонківського ключа) йдеться про винятковий характер організації та структури маєтків Радивилів серед волинських латифундій. Подібні моменти можна відзначити й для господарської діяльності кн. В.-К. Острозького. Свого роду показовими тут можна вважити заходи з розбудови головних резиденцій – Острога та Олики, які повинні були засвідчувати велич та могутність власників.

Прославляти власників мали й центри їх володінь. Острі з Острозькими вже говорили самі за себе. Натомість Острозькі почали давати назви своїм містам, пов'язаними з представниками роду чи родовим прізвищем. Першим на Волині містом в цьому сенсі став Костянтинів (Старокостянтинів), названий на честь кн. К.І. Острозького та ново набутого родового імені кн. Василя (1561 р.). невідомо, чи було це прямо пов'язано (запозичено) з тим, що новозаснованому у 1564 р. місту Радивили дали своє родове прізвище. Йдеться про місто Радивилів.

Останньому мали слугувати цілий ряд напрямків діяльності, пов'язаний з патронатом над святинями, опікою над Церквою, меценатством. Представники роду кн. Острозьких відомі своєю релігійністю, участю у церковних справах, релігійною толерантністю. Навіть перехід на католицизм дітей В.-К. Острозького не перетворив їх на переслідувачів відтепер чужого для них православ'я. Вони загалом продовжували практику батька та діда. Але передусім взірцем за діяння у церковні справи, «стовпами православ'я» були кн. К.І. Острозький та В.-К. Острозький. Вони мали підставою подвижництво своїх предків, які ставали ченцями, і для ряду з яких усипальницею став Києво-Печерський монастир. Духовної кар'єри не цуралися й окремі представники Радивилів. В даному випадку не можна не підозрювати й політичних підтекстів, але благочестивість Радивилів навряд чи може викликати сумніви у дослідників. Бірманську

гілку Радивилів та кн. Острозьких не могли не поєднувати питання захисту протестантизму та православ'я у Речі Посполитій після проголошення Берестейської унії. В.-К. Острозький сприяв створенню протестантських громад у власних володіннях (Остріг, Остропіль, Костянтинів, Любар)[31]. Прихильність Острозького до протестантів була пов'язана з високим їх теологічним рівнем, невід'ємним від освіченості. Очевидно, найближчою до дійсності є точка зору про те, що стосунки кн. В.-К. Острозького з протестантами та їх покровителями стосувалися справ політичних[32], а також освітніх. Політично йшлося про захист прав іновірців у Речі Посполитій напередодні та після проголошення Берестейської унії. Стосується це Торуньського з'їзду протестантів 1595 р. та участі в ньому представників православних. Опосередковану участь у з'їзді взяв участь і Острозький. Проблема співпраці цим не завершилася, оскільки на сеймі 1596 (а згодом і 1597 р.) р. кн. В.-К. Острозький та протестанти (в тому числі й К. Радивил) налагодили співпрацю для захисту прав іновірців у державі. Відтак, подальші контакти Острозького та «Перуна» зміцнювалися[33].

Не оминули й Острозькі, і Радивили релігійних конверсій та реконверсій. Особливо це стосується останніх. Якщо для Острозьких до пори була характерною вірність вірі предків, православ'ю і конверсії стали можливими тільки наприкінці 16 ст., то Радивили на 40 – поч. 50-х рр. 16 ст. стають протестантами (кальвіністами), щоб менш, як за чверть сторіччя сини Радивила «Чорного» повернулися до католицизму. Цікавими є конверсії, пов'язані зі шлюбами між Острозькими та Радивилами. Стосуються вони жінок, які й представляли рід Острозьких. Загалом, говорити про наявність якогось примусу щодо них не можна. Дружина протестанта К. Радивила «Перуна», оскільки, скоріш за все була католичкою, була похована у віленському костелі. Друга дружина «Перуна» з роду Острозьких, Гальшка, була вдовою антитринітарія Яна Кишки, але до смерті залишалася православною (за іншою версією, яка, здається , більше відповідає дійсності - католичкою[34]). Отже, вже подібні факти можуть лишній раз підкреслити толерантність, характерну для держави, але й для родинних зв'язків, на зламі 16 – 17 ст. З іншого боку не можна не відзначити й прояви релігійної нетерпимості, зразками чого можуть служити М. Радивил «Сирітка» та Анна острозька (в заміжжі – Ходкевич).

Не можна в даному контексті не згадати про культурні зв'язки кн. В.-К. Острозького з Радивилами. Перш за все не можна не провести аналогій між надрукованою за сприяння Радивилів Берестейською та більше відомою Острозькою Бібліями. Публікація першої у 1563 р. спиралися на вже існуючу в Бересті друкарню, створену у 1553 р. М. Радивилом «Чорним», а другої – на острозькі друкарню та науковий гурток. До друку Біблію у Бересті готували члени пінчовського кальвіністського осередку[35]. Таким чином, обидві сторони – протестанти та православні – спиралися на науковий гурток та друкарні. Третій аспект культурницької діяльності Радивилів та Острозьких також проявлявся в усій повноті. Йдеться про освітні програми та заклади. Вони реалізовувалися і в Біржах, і в Олиці, і в Несвіжу, причому – тривалий час. Інша ситуація склалася в Острозі, де Академія – школа, друкарня, науковий гурток – практично не пережили свого засновника. Між радивилівським та острозьким гуртками налагодилася співпраця. Її проявами були запозичення зразків протестантських навчальних закладів, теологічні елементи у освітньому процесі, людські контакти та, можливо, наукова співпраця.

Необхідні елементи символічної постаті князя як борця за віру були сформульовані вже в першому (Буквар 1578 р.) та найвизначнішому (Острозька біблія 1581 р.) виданнях острозької друкарні, а вже в кінці століття у відповідях Клірика Острозького Іпатію Потію та посланні Івана Вишенського до кн. В.-К. Острозького його образ-символ набуває самодостатнього значення і не вимагає спеціального пояснення і аргументації[36]. Як уніат Іпатій Потій (1598 р.), так і православний Захарія Копистенський (1621 р.), наголошуючи на походженні кн. В.-К. Острозького від Володимира Великого, підкреслюють не тільки кровну, а й духовну спорідненість і, таким чином, безперервність історично-генетичних традицій українського народу. З діяльністю Острозького гуртка пов'язана активізація полеміки з католицькими та протестантськими опонентами православних. При цьому, до неї залучалися не лише православні діячі, а й католики (Я. Лятош) та протестанти (Мотовило, М. Броневський). Ряд створених острозькими діячами полемічних праць відноситься до видатних науково-літературних зразків. Так, після виходу в світ "Книжиці в 6-ти розділах" Василя Суразького православні полемісти до цілої низки питань більше не поверталися через повноту їх висвітлення, "Апокрисис" Христофора Філалета є загальновизнаною вершиною полемічної літератури, учневі Острозької Академії Мелетію Смотрицькому належить неперевершений за майстерністю та душевною напругою "Тренос". Творцями пам'яток полемічного спрямування були також Герасим Смотрицький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Дем'ян Наливайко та інші, а елементи полеміки мали і деякі, на перший погляд далекі від цього, острозькі друки – "Буквар" 1578 р., передмова до Острозької Біблії, "Книга о постничестві" 1594 р. та "Маргарит" Іоана Златоустого 1595 р.

До здобутків Острозької Академії належить і розвиток поетичного мистецтва. В Острозі співіснували нерівноскладова та ізосилабічна система віршування і вже тут перша "щасливо замінюється" другою[37]. Поетичні спроби належали перу острозьких діячів Герасима Смотрицького, Андрія Римші, Дем'яна Наливайка,

Симона Пекаліда, Гаврила Дорофейовича, Георгія Паламіда, Еммануїла Ахілеоса, дубенського ігумена Віталія. Постать А. Римші поєднувала поетичні осередки Острога та Бірж. Твір А. Римші «Хронологія» був надрукований в Острозі. При дворі К. Радивіла було створено своєрідний культурний осередок, у якому плідно співпрацювали представники різних народів, і одним з найактивніших був Андрій Римша. Найбільш тісні та дружні стосунки зав'язались у нього з Я.Радваном, Я.Козаковичем, Е.Пельгримовським, С.Рисінським. А. Римша найбільш яскраво як поет відобразив подвиги свого патрона К. Радивила «Перуна» на завершальному етапі Лівонської війни. Поема «Декетерос акроама» зображала рейд чотиритисячного війська К.Радивила «Перуна» (прізвисько одержав саме за це рейд) і доданого йому двотисячного загону Ф.Кміти вглиб російської території (деякі загони перейшли Волгу у верхів'ях) восени 1581 р., в якому брав участь і Андрій Римша. Застосована тактика «спаленої землі» і успіх походу надали йому стратегічного значення і підштовхнули російську сторону до переговорів і укладення миру. Це перетворило керівника рейду у популярну в шляхетському середовищі людину, героя всієї компанії і привело до його звеличування сучасними авторами. К. Радивил був героєм поем Ф.Градовського ''Опис московського походу" ("Hodoeporicon Moschicum", 1582 р.), Я. Кохановського "Похід до Москви" ("Jezda do Moskwy", 1583 р.), Я.Радвана «Радивиліада» («Radivilias», 1598 р.). Поет був новатором, що проявилося і в його острозькій продукції. Простонародним струменем у творчості А.Римші можна вважати вклю-чення до «Хронології» народних назв місяців - відзначали і підкреслювали його навіть ті з дослідників, хто досить низько оцінював його першу поетичну спробу. Генетичний зв'язок з культурою власного народу помітний і в змісті епіграм А.Римші, де основною тенденцією вважають наближення до живих потреб історичної дійсності через насичення громадсько-побутовою проблематикою, збагачення лексичної фактури досвідом народної творчості[38]. Не можна обійти увагою, що острозькі та радивилівські поети прославляли своїх патронів та їх роди.

Можливим результатом співпраці наукових гуртків Радивилів та Острозьких могла бути вже згадувана Радивилівська картв Великого князівства Литовського. Як вважав Я. Дашкевич, до її створення був причетний кн. В.-К. Острозький[39], доклали, очевидно, зусиль учні школи чи члени острозького гуртка. Так чи інакше, для «Радивилівської» карти характерна одна цікава деталь. Так, князівськими шапками були позначені центри володінь Радивилів, що само собою є зрозумілим, та вже поділений на дві частини Остріг, резиденція кн. Острозьких.

Не можна не згадати, що обидві родини були творцями перших в державі ординацій. Спрямування їх дещо відрізнялося. Але мало на меті зберегти маєткові позиції родів. Сталося так, що Острозька ординація швидко перейшла до рук молодшої гілки кн. Острозьких, натомість радивилівські існували тривалий час.

Необхідно зазначити ще один аспект розгляду двох, до певної міри символічних. магнатських родин Речі Посполитої, а саме джерельний та джерелознавчий. Величезні магнатські латифундії Острозьких та Радивилів змушували до створення розгалужених клієнтел через надання маєтків, адміністративних посад, службу при дворі[40]. При цьому господарювання в них полягало, перш за все, в передачі в заставу, чи оренду сіл або цілих ключів[41], що вимагало відповідного контролю. Потрібен він був і у взаєминах із маєтковою адміністрацією, яка нерідко вводила в оману власників і наживалася на цьому, в тому числі і за допомогою спотворення господарських документів[42]. Для українських земель з цілого ряду причин вони збереглися незадовільно. Натомість зразкова господарська документація Радивилів збереглася непогано. З врахуванням господарського архіву Радивилів документи волинських магнатських родин важать набагато більше для реконструкції видової структури господарської документації Острозьких та інших українських магнатів.

Можна говорити, що, незважаючи на постійну увагу до магнатерії як суспільної групи та дослідження окремих її представників, цілий ряд проблем залишається дослідженим недостатньо. Безперечно, значною мірою це стосується української магнатерії; але стан вивчення українського контексту представників роду Радивилів історикам різних національних шкіл не може не створити нову картину історії магнатських родів загалом. Острозькі як представники української аристократії та носії відмінної від польської політичної культури традиції представляли іншу модель магнатерії, особливо коли йдеться про т. зв. «нових магнатів». Радивили, очевидно, легше адаптувалися до нових, річпосполитських, умов. При цьому і перші, і другі несправедливо ототожнюються виключно з ними, відсторонюючись від литовської, білоруської та української минувшини.

---

1. Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) wojewoda wileński.- Warszawa, 2000 Wisner H. Janusz Radziwiłł 1612-1655 wojewoda wileński, hetman wielki litewski.- Warszawa, 2000; Терський С.В. Олика: Історичний нарис.- Львів, 2001; Коротаєва Л.О. Князівський рід Радзивиллів в історії Волині.- Луцьк, 2005. Князі Радзивіли / В.Александрович та ін. ; відп. ред. Ю.В. Ференцева ; пер. В. Журби та ін. – К. : Балтія-Друк, 2012. – 272 с. Русина О. Радзивілли та Україна: культурні конотації // Український історичний журнал. — К., 2015. – № 2

(521) (березень—квітень). – С. 113 –130.

2. Ворончук І.О. Цей невловимий для істориків князь Острозький // Український гуманітарний огляд.- 1999.- Вип. 2.- С.37-45.

3. "Славний для всіх часів чоловік": князь Костянтин Іванович Острозький : монографія // В. Ульяновський. – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2009. – Вип. 2. – 168 с. Ульяновський, В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / Василь Ульяновський. - К.: ВД "Простір", 2012. - 1370 с.: 40 іл. — Київ: ТОВ «Балтія-Друк», 2014. — 280 с., іл.

4. Пятраускас Р. Літоуская знаць у канцы XIV – XV ст.:Склад – структура – улада. – Смаленск, 2014. – С.73, 103.

5. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.(Волинь і Центральна Україна)- К., 1993.- С.76-77, 104-120.

6. Виноградов Г.М. Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI – початку XVII ст. // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1990-1993рр.).- Острiг, 1992.- Ч. 1.- С.44-46; Яковенко Н. Українська шляхта…- С.74-83.

7. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.- К., 1997.- С.174.

8. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569 – 1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.- Острог; Львів, 2002.- С.5-6.

9. Яковенко Н. Українська шляхта…- С.117.

10. Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku.-Warszawa, 1976. s. 7-11. Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569 – 1648.- Warszawa, 2000. , s.20-21. Magnateria polska jako warstwa społeczna.-Toruń, 1974.- S.6

11. Anusik Z. Struktura społeczna szlachty bracławskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku// Przegląd historyczny.-(Warszawa) 1985.- T.LXXVI.- Zesz. 2.- S. 233.

12. Уляновський В.І. До біографії князя К.І. Острозького// Середньовічна Україна.- К., 1994.- Вип.1.- С.51-52.

13. Malczewska M. Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku.- Warszawa; Poznań, 1985.

14. Там само.- С.167.

15. Там само.- С.154.

16. Там само.- С. 132.

17. Цинкаловський О. Стара волинь і Волинське Полісся.- Вінніпег, 1986.- Т. 2.- С.284.

18. Кетра Т. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł…-S. 223.

19. Там само.

20. Malczewska M. Latyfundium Radziwiłłów…- Ń. 139, 150.

21. Hetmani Rzeczypospolitej obojga narodów. – Warszawa, 1995. – S. 396.

22. Там само. – S. 397; Лобин А. Битва под Оршей. – СПб., 2011. – С. 123, 148.

23. Вирський Д. Татарська війна взимку: опис битви під Ольшанщею 1527 р. Й.Л. Деція.)// Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 210 – 216; Горошко С. Дві битви під Охматовим/// Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2004.- Число 7. – С. 330 – 360; Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р.// Україна в Центрально-східній Європі. – 2008. – Вип. 8. – С. 53 – 59; Нариси воєнно-політичної історії України. – Острог, 2014. – С. 42 – 45.

24. Яковенко Н. Українська шляхта…- С.277.

25. Hetmani Rzeczypospolitej obojga narodów... – S. 406.

26. Яковенко Н. Українська шляхта…- С.277; Кетра Т. Konstantz Wasyl Ostrogski (ok. 15241525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej.- Toruń, 1997.- S.30.

27. Grzybowski S. Jan Zamoyski.- Warszawa, 1994.- S.14, 32

28. Там само. – S.13.

29. Źródła dziejowe.- S. 80-81.

30. Там само.- S. 80.

31. Ульяновський, В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К, 2012. – С. 1027.

32. Там само. – С. 1030.

33. Там само. – С. 1031 – 1041.

34. Кетра Т. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S.123.

35. Тимошенко Л. Берестейська (Радзивілівська) Біблія 1563 року та її вплив на релігійні культури Східної Європи: (До 450-річчя видання пам'ятки)// Український археографічний щорічник. – К., 2013. – Вип.. 18. – Т. 21. – С. 203 – 205.

36. Виноградов Г.Л. Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI – поч. XVII ст. // Матеріали I-III... – Ч.I. – С.45.

37. Голинищев-Кутузов И.Н. Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). – М., 1963. – С.57.

38. Атаманенко В., Пасічник І. Андрій Римша (біля 1550-після 1595)// Острозькі просвітники XVI – XXст.- Острог, 2000. – С. 67 – 83.

39. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990. – С. 33.

40. Dworzaczek W.Uwagi o genezie magnaterii// Magnateria polska jako warstwa społeczna.-Toruń,1974.-S.7.

41. Długosz J. Latyfundia Lubomirskich w XVII wieku (powstanie – rozwój – podziały).-Opole,1997.-S.11.

42. Баранович А.И. К изучению магнатских архивов Украины// Проблемы источниковедения.-1956.-Вып.V.- С.153.

Геннадій ГУЛЬКО, Микола ТОМЧУК ***(Луцьк)***

КОМПЛЕКС КОСТЕЛУ КОЛЕГІАТІВ У смт. ОЛИКА - УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Відомо, що волинський край багатий на неповторні архітектурні пам'ятки минулих століть. Тут тісно переплелися різні стилі сакрального зодчества, малярські, етнографічні та інші різновиди людської культурної творчості. Значний вплив на це явище здійснили і чисельні зміни політичного та державного устрою держав, у кордони яких входила в різні часи Волинь. Не менший відбиток тут наклали чисельні війни, які внаслідок геополітичного розташування в Європі руйнівними хвилям періодично накочувалися на наш мирний край.

Вірогідно, що найбільші сліди від лихоліть минулих часів залишились на сакральних та цивільних об'єктах архітектури, як одних з небагатьох збережених матеріальних свідчень далекої минувшини Волині. На їх могутніх цегляних стінах пильне око фахівця може прочитати про всі катаклізми, що пережили ці будівлі – пожежі, руйнування під час війни, після релігійних протистоянь, суттєві перебудови в мирні часи тощо.

Все це, як відоме нащадкам так і забуте, в повній мірі можна віднести до комплексу Троїцького костелу колегіатів у смт Олика, однієї з найбільш яскравих пам'яток бароко на Волині, збудованого в 17 - 18 століттях. Маловідомою є й плідна діяльність освітніх закладів при костелі та доля приналежних до них будівель.

Саме цим спорудам довелось відчути всі політичні, економічні та особливо воєнні складнощі цього періоду волинської історії. Адже невдовзі після завершення будівництва та освячення костел у 1648 та 1651 роках відчув на собі всі трагічні лиха національно – релігійних протиріч під час військових дій у добу гетьмана Богдана Хмельницького. У 1704 році маєтності цього комплексу були знову понищені вже гренадерами шведського короля Карла XII, які піддали грабункам навіть поховання у криптах. Не обминули різні труднощі костел під час війни 1812 року та й в роки польських повстань у 18 та 19 століттях. Значних руйнувань зазнав комплекс будівель костелу колегіатів під час Першої Світової війни, коли його будівлі та майно знову постраждали під час військових дій. Проте особливих руйнівних наслідків костел та навколишні будівлі зазнали в роки Другої світової війни, коли в 1941 році він спочатку був закритий, а пізніше підданий вогню та нищенню. Час і люди продовжили руйнування цього унікального костелу і в повоєнні роки, коли його діяльність, як культової будівлі, в роки радянського державного атеїзму так і не була поновлена. У приміщенні костелу, фактично позбавленого належного даху та колись розкішного внутрішнього інтер'єру, обладнали склад, а з другої половини 1960-х років він стояв порожній і руйнувався, а пізніше знову горів.

У ряді сучасних публікацій про минувшину костелу в роки радянської влади автори чомусь повідомляють лише про варварське або ж, в кращому випадку, байдуже ставлення тодішніх представників органів влади та й фахівців щодо долі пам'яток архітектури, зокрема й костелу колегіатів у смт Олика. Це не так. Ряд архівних матеріалів засвідчує, що місцеві та й київські спеціалісти з архітектури, історики та краєзнавці пам'ятали про них, періодично піднімали теми їх збереження у волинській та місцевій пресі. Серед них були волиняни Б. Колосок, Б. Санжаров, М. Томчук та інші. Але ситуація на краще змінилася лише у другій половині 1980-х років. За кошти держави була капітально відремонтована пам'ятка історії XVI століття - костел Петра і Павла в смт Олика. Після реєстрації римсько – католицької громади в цьому ж селищі та передачі їй будівлі костелу колегіатів, значний вклад у відбудову цього комплексу вніс тодішній ксьондз – прелат РКЦ на Волині Людвіг Камілевський. Водночас, за поданням фахівців з обласного управління містобудування та архітектури в 1980 -х роках, поряд з рядом інших визначних пам'яток архітектури на Волині було відкрите фінансування для комплексного наукового дослідження та першочергових рятівних робіт і щодо костелу колегіатів у смт Олика. Документальну реалізацію цих проектів взяла на себе група досвідчених працівників інституту «Укпроектреставрація» м. Києва, а серед них - головний архітектор проектів інституту Євген Іванович Осадчий та провідний мистецтвознавець Леонід Михайлович Крощенко. Саме ці високопрофесійні фахівці залишили нам у спадок унікальні матеріали документальних та архітектурних досліджень по багатьох давніх сакральних пам'ятках Волині. Протягом 1989 - 1990 років ними були проведені значні фахові роботи як безпосередньо на костелі колегіатів, так і в архівах Москви, Ленінграда, Києва, Житомира, Львова та Луцька. На жаль, Є.І. Осадчий та Л.М. Крощенко вже пішли з життя, але залишили нащадкам свій багатющий творчий спадок. Нам, авторам передмови до цієї публікації, пощастило багато років співпрацювати з цими визначними вченими. Тому

можемо засвідчити, що їх професійна ерудиція, енциклопедичні знання з історії та архітектури сакральних пам'яток були дійсно унікальними і вражали всіх, хто їх знав.

З різних причин немало оригінальних досліджень Є.І Осадчого та Л.М. Крощенка про фортифікаційні та сакральні споруди історичної Волині так і не були опубліковані в науковій літературі, і залишаються маловідомими навіть фахівцям. Невдовзі минає відповідно 5 та 15 років з часу їх передчасної смерті від важких хвороб. Задля світлої пам'яті про них, соратників у справі та вірних друзів, невтомних дослідників – професіоналів і дійсних патріотів Волинського краю, пропонуємо читачам мовою оригіналу виклад однієї з їх праць. Це історична довідка з матеріалів 11-го тому 2 –ї книги (шифр 589) «Памятник архитектури (охр. №116) пгт Олыка Киверцовского района Волынской области. Костел коллегиаты», що була підготовлена у першій половині 1990 року.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЗАПИСКА

Памятник градостроительства и архитектуры XVII-XVШ в.в. комплекс построек т.н. «Коллегиаты св.Троицы» в пгт.Олыка Киверцовского района Волынской области расположен в центре поселка, к юго-востоку от замка, на южной стороне предзамковой площади, бывшего рынка. Ныне он занимает территорию прямоугольного подворья несколько вытянутого с севера на юг. В состав комплекса входят: костел св.Троицы, в центре подворья; арочная звонница, на южной границе участка и остатки ограды, примыкающие к северо - восточной угловой башенке. Костел, благодаря пышной репрезентативности архитектуры, господствует над окружающей малоэтажной застройкой поселка и совместно с северо-западной проездной башней замка является важнейшей градостроительной доминантой в раскрывающейся с севера, запада и востока панораме Олыки. Ансамбль начал создаваться в первой половине XVII в., когда был возведен Троицкий костел, а к западу от него здание школы, жилые и хозяйственные постройки. Почти одновременно к югу от костела возводится высокая арочная звонница. В XVIII в. костельный погост с четырех сторон ограждается невысокими кирпичными стенами с тремя башнями по углам с калитками на юге и воротами на севере и юге. Центральное сооружение ансамбля, Костел св.Троицы сложен из кирпича с желобчатой постелью и представляет собой шестистолпную трехнефную базилику, ориентированную по оси север-юг, с развитым нартексом, глубоким хором и полукруглой апсидой. За алтарной частью устроена одноярусная обходная галерея. Повышенный центральный неф значительно шире боковых. Он, как и боковые, перекрыт коробовым сводом на подпружных арках и с распалубками. В апсиде свод звездчатый. Под зданием устроены глубокие сводчатые подвалы-крипты. Вход в здание помещается на севере. В центре главного, северного фасада поднимается аттик укрепленный по сторонам волютами и увенчанный трехугольными фронтонами. На углах фасада установлены две четырехугольные башни в верхней ярусе раскрытые арками звона, В одной иэ них находились боевые часы, в другой был подвешен колокол сигнатуры. Главный фасад на высоту основного объема декорирован пилястрами с резными композитными капителями, карнизами сложного профиля полихромными рельсами, круглой скульптурой в нишах. Вход в здание, перед которым устроены каменные ступени, обрамлен пышным барочным порталом, выполненным из черного мрамора и белого алебастра. Стены боковых фасадов и алтарной части расчленены пилястрами и увенчаны раскрепованными над ними карнизами. Арочные и прямоугольные окна лишены обрамлений. Крыши : над центральным нефом двухскатная, над боковыми односкатные, над апсидой в четверть конуса, покрыты железом. Все имеют значительные повреждения, что приводит к замоканию сводов.

Внутреннее убранство храма в настоящее время почти полностью утрачено. Судя по его остаткам, описаниям и фотографиям оно было очень богатым и состояло из пышных капителей пилонов, сложного профиля раскрепованных карнизов, мраморных алтарей, резных алебастровых надгробий, рельефов, деревянных золоченых скульптур, алтарных образов, сюжетных композиций и портретов фундаторов, помещенных в мраморные обрамления. В западной части костела, над входом, на балконе, помещался музыкальный хор, где стоял пышно украшенный орган. По сторонам находились винтовые лестницы, ведущие в верхние ярусы башен. Все это делало Троицкий костел одним из наиболее ярких памятников барокко на Волыни.

Звонница при костеле кирпичная, прямоугольная в плане, вытянутая с запада на восток, она состоит из пяти пилонов, между которыми переброшены четыре арки звона. Фасады пилонов декорированы высокими и узкими нишами с килевидными перемычками. На северном фасаде, центральный пилон в верхней части украшен белокаменным львиным маскароном, а боковые гирляндами плодов. По верху следует антаблемент с развитой фризовой частью. Двухскатная крыша двумя небольшими фигурными

фронтонами покрыта черепицей. В центре конька на каменной пирамиде утвержден железный крест. От оградных стен костельного подворья до настоящего времени сохранилась только северо-восточная башня и остатки примыкаюших к ней с юга и запада стен. Судя по характеру архитектуры и строительному материалу ограда возведена в XVIII в. Первоначально невысокая кирпичная ограда с тремя башнями, калитками и воротами охватывала участок несколько вытянутый с севера на юг. Она представляла собой систему глухих арок, раскрытых в сторону двора. Северо-западный, северо-восточный и юго-восточный углы были отмечены одноярусными круглыми башнями перекрытыми куполами со световыми барабанами и главками в зените. На юге в состав ограды входила звонница и две арочные калитки по ее сторонам. Главный вход на территорию двора располагался на севере и вел через ворота, фланкированные кирпичными пилонами, укрепленными контрфорсами с юга и увенчанными каменными касолитами. В настоящее время не существуют.

История комплекса в литературе освещена весьма подробно. Однако, это касается прежде всего центрального сооружения комплекса Троицкого костела. Значительный пласт материалов составляет иконография. Но ее грунты количественно не равнозначны. Число графических изображений конца XVIII и XIX в.в. составляют единицы. Значительно больше фотографий, содержащих информацию о наружном облике костела и интерьерах, относящихся ко времени с начала XX в. до наших дней. Архивные текстовые материалы по истории комплекса и его состоянии содержатся в документах XIX в. - т.н. “Визитах”, представляющих собой ежегодные отчеты о состоянии комплекса, его сооружениях, интеръерах, утвари, архивах, финансовых делах и проч.

Обращаясь к строительной истории комплекса, мы считаем нужным вкратце коснуться, как истории самой 0лыки, так и времени и обстоятельств появления здесь католицизма.

Олыка - одно из древнейших поселений на территории Волыни. Первые достоверные сведения о ней восходят к XII в., ко времени княжеских междуусобиц. 1) Затем Олыка долгое время не упоминается в исторических документах, вплоть до конца XV в. Тогда становится известно, что она принадлежала Петру Яновичу - Монтыгиндовичу, прозванному Белым.2) Именно этому Петру Белому приписывается строительство первого римско-каталического храма в Олыке. В одних случаях время строительства не указывается,3) в других авторы, ссылаясь на “костельные документы” его возведение относят к середине XVв. 4) Такими “костельными документами”, повидимому, служили “Визиты» олыкского костела св.Троицы, сравнительно позднего происхождения, где мы иногда находим данные об основании здесь первого костела Петром Белым. 5)

В литературе же встречается и более определенная дата “1450 год». 6) С.Томкович более детально освещает этот вопрос. Он сообщает: “Согласно надписи на портрете (Петра Белого), о котором еще ниже пойдет речь, фундатором первого парафиального костела (в Олыке) должен был быть Петр Белый г. Абданк и Денброва, дед Яновой Радзивилловой из дома Кищанки”.7) Портрет Петра Белого помещался в костеле св.Троицы, в алтарной части, над входом в ризницу с западной стороны, Портрет изображал пожилого мужчину во весь рост с белой бородой и был заключен в раму из черного мрамора. В нижней части холста помещалась надпись, по мнению С.Томковича, в недавнее время поновленная. Он полностью ее приводит: “Петр Янович Белый, одного удельного княжества дома В.Кн. лит. с Гастольдами герба Абданк и Денброва на 0лыке, Несвиже и Лахве господин и вотчинник В – да Троцкий и первый полководец великий В.К. лит. советом мужеством, а именно посольством в Москву за Аленой Ивана Васильевича В.К.М. в супруги Александру Князю В.К. лит. и для вечного примирения Москвы с Литвой известный, Анны Белой одной только дочери с Анной Нарушевичевой, г. Вадрич прижитой и Станислава из Герских Кишки, воев.смол., потом гетмана лит. Супруги, отец Анны Кищанки также дочери и Яна II князя Радзивилла бородатым прозванного кашт. троцкого марш. и гетмана В,В.К.лит. супруге на Олыке, Несвиже и Лахве по смерти Петра Станислава брата своего наследницы, дед костела приходского в Олыке на Торчине окго 1460 г., первый фундатор, умер 1498 г. Похоронен в Троках, которого память будет вечно благословенна. 8) Из приведенной под портретом надписи следует, что первым заложителем приходского костела «в Олыке на Торчине” был Петр Белый, “Визита” 1802 г, также подтверждает фундацию Петра Белого и уточняет, “что (с) 1460 года, в том городе (Олыке) был костел парафиальний деревянный .9) То же находим в “Описании” 1819 г. 10) Анналогичный документ 1822 г, подтверждает фундацию Петра Белого, но не указывает определенной даты.11) “Визита” 1832 г. сообщает, что портрет изображает “Петра Белого Яновича гетмана ВКЛ, фундатора первого костела парафиального в Олыке на Торчине под названием апостолов Петра и Павла”.12) То же мы находим в тексте “Визиты” 1839г. 13) Как мы видим в подписи под портретом в Троицком костеле и данным “Визит” встречаются разночтения в определении местоположения костела построенного Петром Белым: “Торчин” у С.

Томковича и “Турчин” в текстах “Визит”. Заметим, что И.Крашевский в прошлом веке указывал, что в Олыке еще сохранялись три холма, которые “в устах людей Турчинками” назывались, 14) Урочище “Турчин” иди “Турчинки” располагается на левом берегу р. Маловичи, «куда из замка вела дорога через дамбу “Торчин” же довольно известный в истории Волыни населенный пункт, расположенный на дороге» ведущей из Луцка во Владимир Волынский». Так что в подписи под портретом мы, совершенно очевидно, имеем дело с ошибкой поновителя надписи.

Мы стремились так точно определить местоположение первого олыкского костела построенного Петром Белым потому, что некоторые авторы помещают нынешний Троицкий костел “На месте первоначальной святыни, более скромной, возведенный на средства Петра Монтыгер-довича “Белого” в 1635-1640 годах построил… Альбрехт Станислав Радзивилл, канцлер в. литовский”.15) Однако согласно данным документов, это положение оказывается ошибочным.

Первые сведения о вновь возведенном храме сообщает сам фундатор в мемуарах. В сентябре 1635 г. он записал: “Я же д.9 т.м. первый камень заложил в Олыке костела из камня в честь пресв.Троицы. Однако же мой архитектор недоучкой был в своем искусстве, привлек архитектора монаха С.И.Бенедикта Молли, который был прислан из Рима для возведения коллегиума и костела острогского. Снова нужно было все добывать потому, что ограниченность места и положения тот архитектор раскритиковал и так 12 добытый камень на более удобном месте в землю опущен с надписью серебренной моей рукой... Фундаменты все почти до конца ноября сделаны...”. 17) Из приведенного отрывка следует, что первоначально, 9 сентября 1635 г., краеугольный камень нового костела был заложен не на том месте, где стоит Троицкий костел. Призванный Альбрехтом Станиславом Радзивиллом итальянский архитектор-иезуит нашел выбранное место малым по территории и неудобным для предполагаемой постройки. Было избрано новое место и закладка вновь камня с закладкой серебряной доской с собственноручной подписью князя состоялась 12 сентября. Начатые работы по устройству фундаментов почти были окончены к концу ноября того же года.

О Бенедикте Молли (1597-1657) известно, что родился он в Италии, в Риме, где и учился. Вступил в орден иезуитов в 1617 г. В Италии работал над строительством различных зданий для иезуитов. Приехал в Польшу в 1633 или 1634 г.г. по усиленным просьбам А.А.Ходкевич, фундаторки костела и иезуитского коллегиума в Остроге вместе с ксендзом П. Рудницким. Б. Молли также трудился над возведением и других монументальных сооружений на Волыни. Его-то услугами и воспользовался Альбрехт Станислав Радзивилл. 17) Повидимому, Б.Молли определил не только местоположение нового Троицкого костела, но и составил его проект, а затем и отбыл к месту своей основной работы - в Острог. Его сменили другие мастера. Старовольский сообщает, что в его время, в середине XVII в., на фасаде костела помещалось два медных шара, в которых находилось два пергаментных свитка. В первом указывалось, что краеугольный камень здания был заложен в 1635 г., а строительство закончено в 1640 г. и 28 августа освятил храм луцкий епископ Гембицкий.18) В связи с этим, С.Томкович замечает, что “Памятная таблица на фасаде костела указывает... 31 августа в качестве даты освящения костела”19). На том же свитке указаны имена архитекторов Рехнольда Бефки, Иоанна Маливерна, скульптора Мальхиора Ампели из Львова, мастера -резчика Михаила Вельды.20) Свиток в другом шаре имел дату 18 июля I640 г. В нем указывалось, что руководителем строительства был Р. Бефка, архитектором Я. Маливерна - итальянец, резчиком Мельхиор Ампели, столяром Михаил Вальдагерманец и другие мастера: Ян Бенчкович, Станислав Маркович, Каспар Санроги. 21)

В 1640 г. Альбрехт Станислав записал: “1-го августа… костельчик в честь пресв.Троицы возвел из камня, будучи залит стыдом, что я прах и пепел, грязью грехов изуродованный, в доме каменном обитаю», а Творец и дарователь всего в деревянном до сих пор здании чтим был. Ибо тогда не во всем был окончен, угодно же то Богу возведенное вчерне сооружение ко хвале его освятить и отдать 26 его тогда дня м. августа, освящен Кс. Гембицким еп. Луцким. 27-го августа состоялось перенесение тел матери и жены моей первой и трех братьев в новый костел.22)

Известное С.Томковичу расхождение во времени освящения костела св.Троицы он не считает существенным. 23)

Более поздние источники, первый из них “Визита” 1802 г., сообщает несколько неожиданно, что “в году I630 Альбрехт Станислав на Олыке и Несвиже, канцлер литовский… первый каменного костела фундамент заложил, а в следующем году 1631... (по разрешению) от

Гуго Гороховского епископа луцкого костел в Олыке возвел в степень коллегиаты, записью дня и года того же пробощу весь фундуш отца своего на вечные времена назначил. Для пробощей, от Урбана III, папы, употребление епископских регалий добился; двух прелатов, двух каноников и восемь викарисов

утвердил. Содержание оным на доходах и арендах с мельниц установил. На стол для тех особ чтобы совместно ели село Дерно и пруд… отдал и записал. В году же 1737... повторной записью много раз тот же фундуш отмечен, а в других улучшен. Весь тот фундуш конституцией 1730 (неразб.) года был подтвержден.

В году I640 костел закончен и 28 августа того же года Андреем Гембицким, епископом луцким, торжественным обрядом освящен под названием Троицы св-той и св-го Аргентина Мученика. 24)

«Визита 1819 г. относит время окончания строительства к 1638г. а освящение к тому же.25)

Время начала строительства к 1630 г. относят "Визиты" 1826,1828, 1830, 1831,1832, 1839 и I855 г..., 26) а время освящения к 1640 г., иногда к 28 и один раз к 25 августа, что не существенно.

Объяснение противоречия в датировках начала строительства в пергаментных свитках, приведенных Старовольским и в дневниках Альбрехта Станислава Радзивилла, что не может быть подвержено сомнению, и в "Визитах" XIX в. без специального исследования не может быть разрешено. Однако, можно высказать предположение, что в документах старого Троицкого костела, отстроенного еще Станиславом Радзивиллом находились фундушевые записи, которые могли быть приняты за акты фундации и начала строительства. В другом случае такое разночтение может быть отнесено к ошибкам составителей "Визит".

В неразрывной связи с этими датами (1631 и 1638 г.г.) состоит время основания Олыкской колегиаты - среднего духовного учебного заведения, которое Старовольский именует "Академией".27) Вспомним, что "в следующем году 1631... (Альбрехт Станислав) костел в Олыке возвел в степень коллегиаты... Для пробощей от Урбана Ш, папы, употребления епископских регалий добился". Последнее означает, что папа, по просьбе Альбрехта Станислава Радзивилла даровал настоятелям Троицкого костела в Олыке право носить епископское облачение и головной убор - инфулу. Но они не имели в своем управлении епархии. Первым Олыкским настоятелем - ифулатом был Франтишек Заерский (I55I-I63I г.г.), ставший им, как гласит эпитафия на 80-м году жизни. 28) Тогда же, в 1631 г. он сделал фундушевую запись на школы при Олыкском костеле – коллегиату, которые позднее стали носить его имя. Сами же постройки коллегиаты, укрепленной дополнительным фундушем Альбрехта Станислава Радзивилла и его приемников, начали возводиться к западу от Троицкого костела в 1638 г. 29)

Несмотря на то, что к середине XV11 в. Олыка и ее замок были сильно укреплены и имели постоянный гарнизон, в 1648 г. козаки отряда Колодки взяли эти укрепления штурмом и разорили город.30) Тогда же получил повреждение и недавно оконченный и освященный Троицкой костел. Характер этих повреждений сейчас установить затруднительно. Известно, что были повреждены некоторые надгробия и алтари, 31) однако, многие деревянные украшения и предметы в интерьере и живописные полотна в интерьере, явно восходящие ко времени сооружения памятника, сохранялись вплоть до Второй мировой войны, а иные до недавнего времени.

Костел вновь пострадал во время захвата шведами в период Северной войны. Так по утверждению М.Орловича тогда было повреждено надгробие матери и брата фундатора костела. 32)

К концу XV111 в. относится план «местечка Олыки», 33)(илл.1), где наряду с другими постройками на ее территории показан комплекс построек погоста Троицкого костела и коллегиаты. Территория костельного подворья и постройки на ней показаны крайне схематично. Она занимала прямоугольную площадку, огражденную стенами в южном прясле которых, по сторонам арочной звонницы, обозначены два разрыва. В центре двора помещен костел в виде латинского креста. От северного угла костельного погоста каменная стена тянулась ж западу с изломом под тупым углом к югу. К этой стене с юга и к западной стене костельного погоста примыкали вытянутые прямоугольные постройки коллегиаты, сходящиеся в северо-восточном углу под прямым углом.

Первым письменным документом, связанным с Троицким костелом и коллегиатой является "Визита» 1802 г.34) Кроме краткой истории комплекса, в ней содержится и сжатое описание его строений. О костеле сказано, что в I640 г. он "наречен и освящен под названием Троицы Св-той и Св-го Аргентина Мученика. Структура того костела римская, высоты до карнизов имеет локтей 21, ширины локтей 40, длины локтей 70. Фасад (главный) обращен на север, а тыльная сторона на юг (алтарной частью), с обоих сторон фасады имеют две башни, на которых покрытия в виде митры, крыша медью покрыта, однако теперь основательного перекрытия (ремонта) требует… Внутри неф костела опирается на шести столбах квадратных, таких больших, что на них алтари из мрамора серого помещаются. Под карнизами карнизы штукатурные сделанные из гипса жилками золотыми переплетенные. Под капителями на столбах с обеих сторон есть 12 апостолов, фигуры в 3 локтя высотой из дерева резной работы и позолоченные. В алтаре (главном) скамей для каноников липовых позолоченных на каждой стороне по 9, всего №№ 18.

Алтарей 11. Две ризницы в середине алтаря, на одной стороне для каноников, на другой для викариев капитуляр (зала собраний) с библиотекой. Пол во всем костеле из плит каменных, белых, шлифованных. Территория костельного двора “Оградой каменной в два локтя высотой опоясана, среди этой ограды (в южном прясле) есть звонница сзади костела из пяти столбов достаточно высоких и толстых, каменная, на четыре колокола больших”. Далее описан “Коллегиум Заерский» содержащий в себе семинарию и школы”. О его истории сказано, что “Название свое коллегиум подучил от фундатора своего Франтишка Заерского пробоща-инфулата олыцкого», - что - Основан в 1636 году, в том же году фундуш его помещен в Метрике Коронной и утвержден сеймовой конституцией...» закладка которого завершились в 1639 году ксендзом Андреем Гембицким епископом луцким”.

Ядро комплекса колегиаты “Начало строиться Я.В. князем Альбрехтом Станиславом Радзивиллом исполнителем завещания (Заерского) А поздней в разных частях разными особами пристраивалась, (а сейчас) значительного требует исправления”.

Автор “Визиты” описывает “Постройки из дерева в две линии в угол сходящиеся (то, что мы видим на выше рассмотренном плане «Местечка Олыки”), а остальные постройки в форме четырехугольника не окончены… Линия, в которой находится семинария, содержит в себе жилье схоластика, профессора философии, трапезную, пять комнат для семинаристов, молельню, избу для склада вещей семинарских. Линия же другая содержит в себе те же школы, две комнаты для профессоров…, для прокуратора, в середине маленькую каменную библиотеку… Двор… окружен оградой, на котором при семинарии небольшой садик, а другой меньший внутри перед окнами семинарии. На том же дворе деревянная кухня, флигель для студентов и конюшня с возовней, очень старые, и в середине двора колодец”. Далее в череде “Визит” существует разрыв до 1819 г. “Визита” 1819 г.35), как и предыдущая помимо исторических сведений о костеле содержит данные о его тогдашнем состоянии: “Заключает костел себе алтарей десять (в предыдущей “Визите” 1802г. их 11), две ризницы, капитуляр и библиотеку, окон в том костеле вверху 14 (это в центральном нефе), в часовнях (боковых нефах) - восемь, в главном алтаре - два больших, меньших - три, а ризнице – два, в капитуляре - одно, в скарбце - одно, на (…-неразборчиво) одно» в склепе Радзивиллов - одно, огулом всех тридцать три”. Кратко писаны погост, окруженный стенами, и звонница.

«Визита» 1822 г. 36) не приводит описания костела, ссылаясь на то, что он подробно описан в “Визите” 1820 г., которой мы, к сожалению, не располагаем. Отличие состоит только в “новом упорядочении”, об этом замечается: “под хором в бабинце, где убогие сидят обычно, лавка одна вновь устроена, кроме старых, и две в костеле под св, (… не разборчиво) устроена, Тут же, напротив часовни (бокового нефа, западного), где образ Христа Распятого, хор сделан со штукатуркой, подобный, как на противоположной стороне, под часами; так же под дверьми ризничными по обоим сторонам костела (где) два портрета фундаторские... между мраморными косяками: один Петра Белого Яновича... другой Станислава Набожным названного Радзивилла.. Кроме того прибыло два образа на столбах при часовне Господа Иесуса: один св.Реститута священника мученика, другой в часовне (боковом нефе) образ св.Аргентина рыцаря, старанием Я.В. епископа минского, пробоща олыцкого помянутые сделано во время 1821 г. до нынешней поры”. В “Визите” отмечено, что в сравнении с 1820 г. на костельном погосте не произошло никаких изменений. Постройки “коллегиаты олыкской” в сравнении с I802 г. описаны более детально. Корпус “с западной стороны... костела каменного, в линии, идущей с погостом того костела жилье в один этаж для ксьондзов - викариев”. Речь идет о корпусе, протянувшемся с севера на юг вдоль костельной ограды. “Крыша на нем, - была тогда -гонтом покрытая... .Под жильем восемь погребов для складов. По левой стороне жилье для прелата. Крыша гонтом покрыта... под тем жильем подвалов каменных два для хранения разных вещей. По правой стороне (к северо-западу), входя с погоста во двор коллегиатский, тут же, в конце каменного жилья ксьондзов-викариев, дом деревянный старый, снаружи оштукатуренный для жилья каноников, (корпус, протянувшийся на плане “Местечка Олыки” с востока на запад). Крыша над ним старая, гонтом покрытая. На против калитки, прямо идя с погоста посреди двора колодец, камнем тесаным облицованный, над которым крыша на четырех столбах деревянных гонтом покрытая... От захода солнца, соответственно жилье ксьондзов - викариев кухня деревянная… За кухней, по левой стороне, конюшня деревянная над самым прудом олыкским... по правой стороне, в конце склада, находится вторая конюшня деревянная... За конюшней, на севере, ворота в двух столбах деревянных, в которых створки на бегунках для въезда во двор к коллегиате. Сад при коллегиате один фруктовый, другой в конце жилья каменного прелатов, между погостом св. Петра и Павла и прудом олыцким, тянущимся до сада пробоща. Другой меж тем же жильем прелатским и погостом св. Апостолов Петра и Павла. Третий за домом деревянным, где жилье каноников. Весь плац

(здесь участок занимаемый постройками и садами коллегиаты) огражден с севера сосновыми жердями, с запада, или от пруда олыкского, частью такими же жердями, частью дубовым частоколом". Из выше сказанного, довольно путано, все же можно уяснить себе, что собственно корпуса, принадлежащие коллегиате состояли двух крыльев, одно из них, протянувшейся вдоль западной стены костельного двора с севера на юг в то время было уже каменным. Его в центре прорезал проход, ведший с костельного двора на коллегиатский. Второй корпус был деревянным, оштукатуренным и его объем примыкавший на востоке к первому тянулся с востока на запад. Оба корпуса были одноэтажными и под первым располагались подвалы. Навпротив прохода в каменном корпусе со двора коллегиаты на костельный погост стоял каменный колодец под сенью на четырех столбах. На территории двора были кухня, две конюшни, склад. Имелось также 3 или 4 фруктовых сада, огород. Территорию двора ограждал забор из жердей на западе. На севере он был частично из жердей, а частично частокольным. Здесь же с северной стороны располагался въезд во двор через двустворчатые ворота.

"Визита" 1826г. 37) сообщает, что Троицкий костел, как извне, так и изнутри находится в том же состоянии, что и в 1820 г. и следовательно в последующие годы с учетом изменений нам известных из «Визиты" 1822 г. Однако в тексте замечено, что "В году 1825 фасад костела был украшен двумя башенками, которые были медной бляхой обиты, на которых установлены те самые кресты, которые на старых башенках установлены были". Из этого следует, что завершения башен на северном фасаде в 1825 г. были отремонтированы и покрыты новой медью и на них были установлены прежние кресты. На территории двора коллегиаты апартаменты пробоща - инфулата требовали "нового покрытия"• Сообщается, что в 1823 г. были "исправлены фундаменты каменные резиденции" ксендзов-викариев, а помещения декана, кантора, проповедника были исправлены и выбелены снаружи и изнутри (вместе) с жильем ксендзов викариев".

По данным "Визиты" 1827 г. 38) становится известно, что "В году нынешнем... (костел) внутри и снаружи во многих местах подшкатурен и наново целиком побелен. Тут же звонница костельная целиком наново оштукатурена и побелена, при которой с обоих сторон ворота. Часть южная (ограда) погоста и часовенка св. Яна Непомуцкого (в юго западном углу ограды) подобно же оштукатурена и выбелена была". О постройках на коллегиатском дворе не сообщается ничего нового.

Аналогичный документ 1828 г. 39) также не содержит никаких новых сведений о сооружении комплекса. Исключение составляют данные о новом сооружении госпиталя св. Креста. О нем оказано: "В году нынешнем жилье убогих, или госпиталь, наново из дерева тесанного в квадрат построен, фронтом обращен к улице города, то есть к востоку. Фундамент оного на сваях густо вбитых и цоколях… С обоих сторон крыльца открытые, одно с фронта (с востока), другое с запада летнего, с 4-мя колоннами… (дом) с двумя трубами над крышей выведенными... Вся та постройка черепицей покрыта". Из приведенного отрывка становится очевидным, что новое здание было возведено вне приделов комплекса, хотя его местоположение в городе определить не представляется возможным.

Новых сведений, в сравнении с предыдущей, не содержит и «Визита" 1829г.40) Документом 1830г. 41) отмечены только мелкие ремонта помещений пробоща - инфулата. То же может быть сказано о «Визите» 1831г.42)

Значительно полнее выглядит «Визита» следующего, 1832г. 43) Изложив кратко уже известную нам историю строительства и освящения Троицкого костела автор приступает к подробному описанию сооружения. Нам представляется правомерным привести значительные отрывки из него. Итак, костел «Стоит фасадом на север, главным алтарем на юг, боковыми часовнями Рождества на восток, а св. Аргентия на запад. По бокам фасада (главного), вместе с ним соединенные башни с куполами в 1823 году на ново в форме восьмигранной сделанные и бляхой медной покрытыми, из которых в одной сигнатура, а в другой двое часовых колоколов для выбивания четвертей и часов, а под ними часы. Наверху тех обоих куполов находятся башенные железные кресты золотом под лоск. (неразб.) вызолоченные с такими же иглами по углам. Между башнями и фасадом находятся четыре фрамуги (ниши), две ниже, а другие две выше, в которых четыре статуи каменные. В нижней, по левой стороне, или от восхода солнца, статуя св.Петра Апостола с подписью на таблице мраморной, укрепленной ниже фрамуги (ниши)... По правой стороне, или от захода солнца, Павла Апостола с надписью на такой же таблице... В верхних же, по левой стороне, статуя св.Войцеха с надписью на такой же мраморной таблице, вставленной ниже фрамуги (ниши)… а с правой стороны св.Станислава, епископа с надписью... С севера, в фасаде в костел двери большие деревянные, бляхой железной снаружи окованные, с замком внутренним большим, вокруг них наличник (портал) мраморный, черный, с колоннами на постаментах двух таких же. Наверху того наличника (портала) и колонн мраморный черный карниз в виде лука (разорванный

лучковый фронтон), на котором мраморная черная таблица, а на ней герб алебастровый белый, Князей Радзивиллов. Над (окном) черная мраморная таблица, на которой изложены (сведения) об освящении костела: время того освещения и (имя) епископа (его) освещавшего. По обеим сторонам той таблицы, на фасаде, так же и на башнях в ряд восемь каменных капителей (пилястр), между которыми две большие мраморные розетки, отделяющие башенные капители (пилястр) от фасадных... Над теми капителями, между мраморными малыми карнизами надпись медными позолоченными литерами, прикрепленными к стене, которая тянется, как через обе башни, так и через весь фасад. Выше той надписи большой каменный карниз, тянущийся вдоль башен и фасада, над оным, прямо над костельными дверьми Особа Бога каменная, выступающая до половины из вырезанных из камня облаков с вытянутыми руками. Над той Особой каменный карниз, сделанный аркой (лучковый фронтон), соединенный с вышеописанным каменным карнизом, а верхом соприкасающийся с другим верхним меньшим каменным карнизом, тянущимся через фасад и две башни. Над тем верхним карнизом, в центре фасада, на большом камне вырезано Вознесение П.М. На том же камне, вырезаны два ангела держащие корону над ее головой. Внизу (у ног Марии) четыре фигуры, стоящие на коленях. Под ногами (Марии) месяц, также вырезанный в камне. Над верхом того изображения по обоим сторонам четыре капителии (пилястр).

Над теми же капителями каменный карниз, тянущийся только вдоль фасада. Выше него подобный же каменный (карниз), из концов которого два другие каменные карниза, соединяющиеся в середине фасада в трехугольник, верх которого на крышу выведен остро (фронтом). В том трехугольнике (тимпане) на камне вырезано имя Иесуса с лучами в цыркуль. На верху (фронтона) крест, подобный (тем), что на куполах башен. По сторонам фасада, трехугольником заканчивающимся, два каменных ангела (на скатах фронтона) лежащих на боку с одной рукой протянутой к кресту, с другой протянутой вдоль верхнего бока, в которых они держат пальмовые (ветви), имеющие также по одному вознесенному вверх вызолоченному медному крылу. Крыша средняя костела (над центральным нефом), на конце которой крест (на южной оконечности конька), подобный тому, что куполах (башен) и фасаде (фронтоне). Часовни (боковые нефы) того же костела покрыты гонтом».

Далее следует такое же развернутое описание интерьера: “Входя с севера в костел через небольшие двери, папертью или бабинцем (прошедши), в котором убогие госпитальные сидят, где по сторонам две лавки деревянные. В самом входе из бабинца в костел в арке решетка из железных прутьев, покрашенная черным, середина которой между двумя тесаными столбами (колоннами) на таких же постаментах, подпирающими арку, до большей половины вверху отворяющаяся и закрывающаяся большим внутренним замком. Над той папертью или бабинцем, хор музыкальной, на котором большой орган стоит о двенадцати голосах с педалями. При том органе четыре больших меха. Конструкция того органа деревянная, раскошная, по большей части золоченная, трубы в большом органе оловянные. В педалях же спереди только оловянные, а внутри деревянные. За решеткой и столбами, идущими от арки и соединенными со стеной, идя в правую сторону, к башне, в стене шкаф с деревянными дверцами, под которым цистерна (чаша для св. воды). Над тем шкафом хор малый, где стоит малый музыкальный ящик о пяти голосах. За тем шкафом и цистерной двери в башню, где винтовая кирпичная лестница (идущая) вверх до свода существующего в центре костела (над центральным нефом). Той же лестницей входим на хор музыкальный. По другой стороне, или левой, к башне, против той же решетки, за столбом, подобно выше описанному, внизу шкаф в стене, за тем шкафом дверь в братскую ризницу у второй башни находящейся напротив Богородичного алтаря. Над теми дверьми подобный же хор..., на котором музыкальный ящик... для повседневной игры. На тот хор входят от хора музыкального. Окон, как в часовню Аргентина, так и в Богородичную двое. Между серединой костела и боковыми часовнями (нефами) по одной и другой стороне столбов между четырьмя арками по три. За последней аркой алтарь, в котором по обоим сторонам почетные места для прелатов, каноников, викариев и клириков, а также вблизи алтарей св. Яна Канти и св. Антония. Идя к главному алтарю, два кресла со ступенями и пюпитрами, по левой стороне для фундатора, а по правой для пробоща-инфулата, подобно, как алтарь главный местами вызолоченные и образами украшенные” (илл. 23, 24). Далее описана мебель в костеле - лавки в алтаре и центральном нефе. Упомянуты также “особы двенадцати апостолов, деревянные резной работы, целиком вызолоченные. Над арками фигуры двух мраморных гениев, лежащих на боку, головами друг к другу. Одна рука из под лежащего бока вытянута к мраморному шару, находящемуся между ними вверху и как-бы его поддерживающая. Другой же, на верхнем боку, так же вытянутой, держат пальму. То же самое в главном алтаре, над дверями ризничными и под окнами вблизи главного алтаря находящимися. Над теми гениями, между двенадцатью капителями, алебастровыми образов, Таинство Крещения Господа и Пресвятой Марии выражающие, по обоим сторонам костела - шесть.

Над ними по всему костелу тянется широкий карниз, над которым балки в стену запущенные, а к ними штуки резные прибиты, целиком позолоченные. Над тем карнизом, в центральном нефе четырнадцать больших хорошо сделанных окон, то есть с обоих сторон по семь. Над теми окнами свод костела (в центральном нефе), в центре которого двенадцать деревянных розеток резной работы целиком вызолочены, подвешенных на железных прутьях. В главном алтаре, по обоим сторонам между почетными местами каноников, деревянные двери, окованные железной бляхой с внутренними замками, ведущие в ризницы прелатскую и каноническую, а другие в викарную, при которых черные мраморные порталы. Над ними два портрета: один Петра Белого Яновича гетмана ВКЛ, фундатора первого костела парафиального в Олыке на Турчине под названием св.Адостолов Петра и Павла, другой Станислава Набожным прозванного князя Радзивилла...". Затем следует описание обеих ризниц и капитуляра, дверей, окон, мебели, лестниц. Далее "за лестницей (винтовой) из одной и другой ризниц двери в обход (крытую галерею) за главным алтарем пристроенный, сводчатый, в котором окон малых с решеткой железной три. Из него, при дверях из ризницы каноников, двери бляхой железной окованные, с внутренним замком, на погост около костела, при тех лестница крытая с двумя малыми окнами и с дверьми на клямку с защелками закрывающиеся, ново устроенные".

Ниже следует "Описание алтарей коллегиаты Олыкской". "Алтарь главный состоящий в том костеле деревянный структуры лучковой (т.е. изогнутый в плане), под мрамор покрашенный с четырьмя колоннами. .." Автор "Визиты" подробно описывает его детали, престол, киворий над ним на четырех мраморных колоннах. По сторонам главного алтаря помещалось "два надгробия, или мавзолея, мраморных, по левой стороне Станислава Удрицкого, епископа аргивенсного, пробоща кодлегиаты Олыкской с коленопреклоненной перед алтарем фигурой, по правой же Франтишека Заерского, фундатора семинарии и школ Олыкских". За главным алтарем помещался "алтарь викариев" и "в оном (изображение) Пресвятой Троицы 6 локтей высоты и у ширины, вокруг которого рама резной работы позолоченная".

Рядом с креслом пробоща-инфулата и фундаторским стояло два деревянных резных алтаря: св. Антония (на западе) (илл. 25) и св. Яна Канта (на востоке). В основном объеме костела помещалось восемь выполненных в черном и сером мраморе алтарей. Два из них св. Креста (илл.30) и Божьей Матери (илл.29) помещались в южных торцах боковых нефов. Первый в западном, второй в восточном. Остальные стояли при внутренних пилонах с северной их стороны. Алтарь Божьей Матери Ченстоховской (илл. 31) у юго-западного столба, Франтишка Ксаверия - при юго-восточном (илл. 32). При западном центральном столбе находился алтарь св.Иосифа или семьи Христовой. При восточном - Михаила Архангела. У северо-западного столба стоял алтарь св. Станислава Костки, а у северо-восточного - св.Томаша из Аквина. Между алтарями св. Леонтия и св. Креста, в пристенке помещалась большая богато украшенная Крещальня. В тексте также упоминается омвон при юго-восточнем столбе. Кроме упомянутых надгробий Удрицкого и Заерского "Визита" отмечает и другие. Так в западном нефе на надгробии была помещена «Пиета» - Богоматерь -держащая на коленях тело Христа (илл. 33). В восточном нефе на надгробии, на стене, был изображен крест, по его сторонам два алебастровых барельефа, изображавших ангелов (илл.34, 35). На юго - восточном и юго-западном столбах помещалися надгробия малолетних детей фундатора – Иржи и Станислава (илл. 36). На средних столбах были укреплены мраморные надгробия: одно Томаша Багановича - «первого каноника... олыкской коллегиаты" и Волковского - "прелата - хранителя". На том же столбе было укреплено надгробие каноника Яна Лаского. На юго-западном столбе находилось надгробие Януша Пясковского климантовского инфулата, прелата, пробоща Луцкой кафедры декана олыкской коллегиаты.

В западном нефе, здесь названном часовней св. Аргентина, находился вход в склеп фундаторов, "в котором сам фундатор и две его жены лежат". Там же, в склепе находилась часовня Непорочного Зачатья. В часовне и склепе было одно окно с железной решеткой.

Помимо усыпальницы фундаторов под полом костела находилось еще пять склепов. Два из них помещались в алтарной части, третий в восточном нефе, четвертый в западном, пятый в северной части, под хорами, названном здесь бабинцем. Автор указывает, что ранее здесь хоронились священники, но теперь "погребаются на публичном кладбище, находящемся за городом".

Описывая костельный погост он отмечает его удобство для крестных ходов вокруг костела. Погост с трех сторон восточной, западной и северной обнесен оградой о тремя круглыми башенками на северо-западном, северо-восточном и юго-восточном углах, покрытых гонтом. На южной стороне стоит кирпичная звонница с четырьмя большими колоколами. По ее сторонам двое ворот. Третьи ворота на севере. В юго-западном углу ограды в нише помещалась статуя Яна Непомуцкого. Упомянута так же еще одна ниша, повидимому в восточной стене ограды, где стояла статуя, точнее, скульптурная группа,

изображающих “Непорочное зачатье П.М.”

Ниже описываются строение коллегиаты. Те же жилые корпуса викариев - каноников, колодец, кухня, конюшня, сады, ограда. Подробно описано жилье плебана и постройки на территории его двора. Отмечается, что все постройки в хорошем состоянии и только о деревянном корпусе жилья каноников сказано, что оно старое. Здесь же описаны строения “коллегиума Заерского”, школа, кухня, конюшня, сарай дровник, ограда и проч.

В 1830-х г.г. Олыку посетил Я.Крашевский, оставивший краткое описание Троицкого костела, его истории и давший свою оценку его историко- художественной ценности. Он пишет “Тот, известный дорогими мраморами памятник, более всего еще украшает город и делает замечательным, хотя как произведение искусства, в целом не является шедевром. Фронтон его, наиболее безвкусный, имеет черную резьбу (по камню) и мраморные капители колон и подобные же статуи, которые вандальская рука новых реставраторов расписала. Слышал ли кто о подобном варварстве? Внутри достаточно искусные мраморные алтари, однако резьба их хуже мрамора; новые же исправления испортили костел безмерно ... У входа в склеп есть картина, изображающая князя Станислава Радзивилла, фундатора, в парадном костюме на смертном одре.”44) (илл. 39). «Визита» 1839 г. 45) почти полностью повторяет то описание костела, погоста, построек коллегиаты, настоятельских, семинарских, госпитальных, что и предыдущий документ 1832 г. Важным сообщением является то, что в предыдущем 1838 г. крыши под боковыми нефами вместо гонта были покрыты железом. Тогда же произведен капитальный ремонт органа.

Из более позднего литературного источника следует, что “В 1838 г. дома школы и семинарии, однако были восстановлены» 46). В том же состоянии мы застаем строения комплекса и в 1855 г., о чем довольно подробно повествует “Опись» того времени.47)

Согласно С. Томковичу “парафиалная школа (в Олыке) просуществовала до 1846 г.48), однако в “Описи» 1855 г., наряду с описанием костела, погостов, часовен, богодельни «Описи строений олыкской коллегиаты”,помещений для священнослужителей, дома “настоятеля -инфулата”, содержится и “Опись семинарскому дому”, вновь построенному в 1841 г. Из этого следует, что тогда еще все эти строения продолжали принадлежать Троицкому костелу.

За вторую половину XIX в. мы, практически, не располагаем документальным материалом, связанным с комплексом. В литературе о нем мы находим сведения изложенные в ряде хорошо известных изданий. Они касаются времени сооружения, здания, строителей, заказчиков и погребений в костеле,

В начале 1870-х г.г. Олыку посетил художник Н.Орда и сделал рисунок ансамбля коллегиаты св.Троицы с северо-запада.49)(илл.2). На переднем плане изображена невысокая каменная стена ограды, по углам которой стоят две круглые башенки под коническими шатрами с барабанами и главками. В центре ограды, между пилонами, увенчанными вазонами решетчатые двухстворчатые ворота. Западный фасад костела в общем и в деталях целиком соответствует описаниям рассмотренных выше «Визит» и тому, что мы увидим на позднейших фотографиях и в сегодняшней натуре. То же можно сказать о западном фасаде. Следует, однако, отметить схематичность и невысокий профессионализм рисунка. К юго-западу от северо-западной башни, за поврежденной оградной стеной стоит одноэтажный дом под четырехскатной крышей и с крыльцом в центре северного фасада.

В 1913 г. в Олыку приехал С.Томкович с целью изучения истории ее памятников. Тогда он ознакомился с архивами Радзивиллов, хранившимися в замке, собранием живописи, архивами, библиотекой и произведениями искусства в Троицком костеле. Результатом поездки явилась большая статья. Однако ее публикация из-за разразившейся Первой Мировой, а затем Польско-Советской войны затянулось до 1923 г.50) Фактическими материалами истории Троицкого костела, изложенными С.Томковичем, мы уже пользовались выше. Кроме того ценность статьи С.Томковича является описание тогдашнего состояния костела, произведений искусства в его интерьере и коментарии к ним, тем более, что большая часть его убранства безвозвратно утрачена. Им же была произведена фотофиксация общих видов комплекса, интерьеров и отдельных произведений скульптуры, живописи, мебели и предметов прикладного искусства.

Описывая костел,51) автор, прежде всего, отмечает, что он теперь “превращен в парафиалный”, после закрытия при нем Заерского коллегиума. Касаясь его месторасположения он ошибочно принимает три угловые башни ограды костельного погоста за “остатки старинной фортификации” . Две из них в то время пустовали, “третья при въезде на хозяйственный двор плебальня (северо-западная), присоединена к жилью костельных служащих”. Конструкцию ограды он представляет “изнутри костельного двора как систему ниш, отделенных друг от друга столбами”. Здесь же отмечено, что башни диаметром “ак. 5 м

перекрыты куполами из кирпича, уложенного горизонтально так, что каждый верхний круг становится более узким". На юге от костела им отмечена звонница "в пять арок значительной высоты", "На пилонах ворот тесанных (из камня?)... перед северным фасадом костела, может быть новыми, стоят каменные рокайные вазоны прекрасной работы". Несколько подобных вазонов в то время были по сторонам въезда в замок со стороны города. Автор высказывает предположение, что "Все они некогда украшали, видимо, замок или его крепостные стены».

Описывая фасады костела52) С.Томкович особо отмечает "богато профилированный цоколь" и капители пилястр, выполненные из песчаника». Ошибочным указанием является то, что "Крыша (костела) покрыта черепицей". В то время покрытие над центральным нефом и алтарной частью было выполнено из меди, а над боковыми из железа. Ниже автор допускает еще одну неточность. Он сообщает, что на сторонах фронтона "лежат, под уклоном два больших ангела из кованного металла". В действительности, же, как нам известно из документов и как мы можем убедиться в натуре, фигуры ангелов выполнены из камня, а крылья из золоченой кованной меди. Затем он описывает архитектурную и скульптурную декорацию главного фасада уже известную нам. Значительное внимание С.Томкович уделяет порталу, обрамляющему главный вход. Он отмечает, что в центре над входом в квадратной, профилированной, "ушастой" раме "помещается рельефный небольшой картуш среди ламбрикеновых завитков, увенчанный тремя высокорельефными шлемами. На поле картуша: одноглавый орел со щитом на груди, разделенным на четыре части, на котором гербы: 1) Трубы, 2) Корчак, 3) Одрофанж (видом однако несколько похожий на Огончик), 4) Наленч. На шлеме (в центре): половина орла с Трубами на груди. Весь портал из черного мрамора, только базы колонн, их капители, крылатые головки в углах по сторонам арки, обрамления двери и щит гербовый с украшениями... из белого мрамора." Мы привели это довольно развернутое описание потому, что в настоящее время портал имеет значительные утраты, а накладные рельефы из белого мрамора (алебастра) полностью погибли. Представление об этом важном архитектурном элементе дает фотография, выполненная в I920-х годах (илл. 37). Выше портала помещается (и сегодня) черная мраморная таблица с указанием времени освящения костела и имени епископа Андрея Гембицкого, совершившего этот акт.

С.Томкович отмечает рельеф вмурованный в стену западного нефа, о котором не упоминает ни одна из "Визит". Он сохраняется и сегодня.

В тексте записано: "На наружной стене западного нефа, под одним из окон существует невысокое квадратное пустое углубление, а над ним вмурована каменная балка с плоским ренессансным орнаментом с фоном декорированным круглыми (гороховидными) углублениями, выше карниз и панели 2 волюты, украшенные жемчужинами, между которыми небольшая квадратная таблица с поврежденной выпуклой фигуркой. Все заканчивает нижний ступенчатый карниз; работа каменьщика и резчика старательная и изысканная. Возможно это остатки, какого-то старинного надгробия.

В отличии от Я.Крашевского, С.Томкович положительно оценивает культурные достоинства памятника: "Интерьер костела отмечено хорошими пропорциями, "Богатое архитектурное убранство выдержано в стиле развитого барокко". Описание интерьера 53) в целом соответствует, что сообщают и "Визиты», но выдержано на достаточно профессиональном уровне. В центральном нефе и алтарной части "Своды разделены довольно скромным орнаментом, образующего геометрические фигуры. В боковых нефах, на 1/3 низших от главного, переброшены от пилястр на столбах к стенам наружным гурты, украшенные штукатурным геометрически - касетным орнаментом из полок, полочек и жемчужин.. В примечании записано: "I) Украшение эти напоминают орнаментацию интерьеров нескольких костелов Любельского, также Муропинского, Швебречинского и т.д."), подобно же украшены поднебия (интрадосы) арок между столбами в аркаде стен членений" (внутреннего пространства). Автор отмечает, упоминаемые в «Визитах» деревянные золоченые детали верхней части карнизов в центральном нефе. В алтарной части на нем помещены еще сидящие фигуры. Касаясь деревянных золоченых фигур двенадцати апостолов, укрепленных на консолях: в центральном нефе и алтаре (илл. 17, 50), С. Томкович относит их к XVII в. Оценивая их художественные достоинства он отмечает, что "резьба вполне второстепенная".

«Фигуры неподвижные, головы слишком большие, однако, лица не лишены выразительности и значительности". Отмечены так же деревянные резные вызолоченные розетки на шелыгах сводов и арок в алтаре, центральном и боковых нефах, дана высокая оценка качеству работы мастеров. В отличии от Я.Крашевского, С.Томкович говорит: "Шесть основных алтарей при шести столбах нефа хорошей барочной резьбы, из алебастра нескольких оттенков от белого до бурого". Алтари в южных торцах боковых нефов больших размеров, чем при столбах.

Отмечая высокое качество резьбы западного алтаря (Иесуса) он указывает, что стоящие по его сторонам каменные фигура на консолях «плохой работы» (илл.30). Важную роль в украшении интерьера играли большие органы, помещенные на хоре, так же как и черный с позолотой парапет "в стиле Людовика XVI"(илл. 26, 27).

Значительное место в костеле занимала живопись. Все эти произведения были выполнены маслом на холсте. Некоторые из них, по мнению автора, отличались высокими художественными достоинствами и восходили к XVII в. Над арками, в центральном нефе располагался фризом цикл из двенадцати сюжетных картин, повествующих об эпизодах из жизни Божьей Матери (илл. 38, 39). Кроме того в основном объеме костела висело несколько портретов. Два мужских портрета в полный рост помещались в алтарной части, о них мы встречаем упоминания в "Визитах". Один, представляющий мужчину с седой бородой - портрет Петра Яновича Белого, помещался над мраморным порталом дверей, ведущих в ризницу (илл. 20). Другой над дверьми в скарбец - портрет Станислава 11 Радзивилла (илл. 21). Большой портрет на квадратном холсте висел в западном нефе, над лестницей, ведущей в фундаторский склеп. Он представлял Альбрехта Станислава Радзивилла на смертном одре, окруженном горящими свечами в подсвечниках. Покойный возлежит на "пышном восточном ковре" в изголовии и одет, по словам С.Томковича, в красивый шведско-испанский костюм". Он считает, что портрет исполнен довольно мастерски и может быть отнесен к XVII в. (илл. 40).

Отдельную главу С.Томкович досвещает надгробиям, скамьям и скульптуре. 54) Он подробно описывает, частично и сегодня сохраняющееся надгробие к западу от главного алтаря, о котором упоминалось выше. Вот его описание: "Верхнюю часть (надгробия) составляет прямоугольная ниша, обрамленная резной рамой, как бы кованной из металла и свитой. На внутренней поле рельеф: крест, под которым коленопреклоненная мужская фигура из белого алебастре, в 1/3 натуральной величины. Скульптура Христа исчезла с креста. Рама, опиралась по углам на две когтистые лапы, но сейчас только одна осталась. Верх венчает среди орнаментов эллиптичный картуш, из поля которого выдвигается полуфигура благословляющего Христа из темного алебастра. Ниже ниши и нижнего карниза помещена прямоугольная таблица из черного мрамора в обрамлении картуша... из белого алебастра, с латинской надписью"• Из надписи следует, что это надгробие Станислава Удрицкого. "Под рамой таблицы есть еще картуш с четырехдельным щитом, где помещены гербы: I) Наленч, 2) Любич, 3) Правдзич, 4) Корчак". Надгробие, повидимому, относится к первой половине XVII в. Станислав Удрицкий, как мы помним умер 6 августа 1621 г. На противоположной стороне (с востока), на пилястре, помещалась надгробие с эпитафией Франтишека Заерского, основателя олыкской школы и первого здешнего инфулата. Оно было выполнено частично из серого, а частично из зеленоватого алебастра. Автор отвечает, что "Архитектурная композиция так же богата, как и резные украшения. Вверху, между частями разорванного фронтона, богатый резной картуш с ламбрскинами и г. Остоей под инфулой". Ниже в богатом резном обрамлении с головками ангелов и листьев таблица с эпитафией". Далее С. Томкович отмечает надгробия детей Станислава Радзивилла, Станислава и Иржи, выполненные из алебастра разных цветов одним и тем же мастером. Надгробия помещались на южных сторонах юго-западного (Станислава) и юго-восточного (Иржи) столбов. Он отмечает их барочные черты и высокое качество исполнения. В 1913 г., когда автор видел эти произведения, они уже имели повреждения. В статье приведена фотография одного из них, Станислава (илл. 36). При наружной стене западного нефа стоял памятник жены Альбрехта Станислава Радзивилла из Эйсенрейхов Регины. Он имел вид алтаря, в центре которого помещался белый алебастровый горельеф изображающий Пиету, по сторонам фигуры святых, а наверху в центре разорванного фронтона на постаменте скульптура Христа. Надгробие выполнено из мраморов и алебастров разных цветов (илл.33). На противоположной стороне, в восточном нефе находился памятник Марии Мышчанской из Варкович жены Станислава Радзивилла и Криштофа Радзивилла. Памятник был выполнен по заказу Альбрехта Станислава в 1638 г. Здесь применены, как и в других мраморы различного цвета: особенно пышно выполнена верхняя скульптурная композиция в центре разорванного барочного фронтона (Илл.34,35). Кроме того С.Томкович упоминает еще три более скромных надгробия: ксендза Томаша "Болемавиус" 1652 г. на южной стороне среднего западного столба; на южной стороне северо-западного столба помещалась надгробная таблица Якоба Вояковского, библиотекаря кодлегиаты, умершего в 1641 г. и Яна Волковского теолога, умершего в 1638 г.

По обоим сторонам алтарной части помещались "почетные места" для каноников и викариев. С. Томкович датирует их XVII в. Они представляли собой кресла - лавки с прямой спинкой, украшенные резьбой. На спинках были написаны 12 образов разных святых. С. Томкович считает достойным упоминания также деревянный рельеф у входа в фундаторский склеп в западном нефе, изображающий

«Воскресение», хотя и не считает его высоко-художественным произведением. Временем его создания автор считает XVII в. (илл. 41).

Вскоре после посещения Олыки и Троицкого костела С. Томковичем разразилась Первая Мировая война. В связи с ней повреждения подучил и Троицкий костел. По словам М. 0рловича в 1916 г. русскими войсками на нем полностью была снята медная кровля над центральным нефом.58) В таком состоянии здание находилось до середины 1930-х годов, когда же крыша была отремонтирована и покрыта оцинкованный железом (илл. 6). В своем путеводителе по Волыни М. Орлович, хотя и уделяет значительно меньше места Троицкому костелу, нежели С.Томкович, тем не менее сообщает о некоторых важных деталях не нашедших отражения и оценки у предыдущего автора. 55) Так он замечает, без указания даты, что цикл росписей с сюжетами из жизни Божьей Матери был реставрирован Похвальским. Это событие, на наш взгляд, следует отнести к концу XIX- началу XX в.в., когда в Олыке была восстановлена ординация Радзивиллов. Он уточняет, что алтари в костеле “резца Мельхиора Эленберга... ученика Пфистера из Львова. Его резца также почетные места каноников. На их спинках росписи малой художественной ценности. Алтари, как и надгробия восходят ко времени строительства костела, в алтарях живопись очень слабой кисти. “Первоначальный главный алтарь раннего барокко вывезен перед войной в Пинск, а вместо него поставлен новый из белого мрамора, привезенный из Рима, не гармонирующий с окружением» (илл. 18). Помимо известного ранее он отметил: “На левой от главного алтаря на стене висит ценный образ Благовещения XVв. предположительно болонской школы, подаренный Радзивиллами” (илл. 22).

В период перед Первой Мировой войной и вскоре после нее был сделан ряд фотографий, часть из которых опубликована, другие сохранились в архивах. Ими мы пользовались для иллюстрации изложения текстов «Визит» и других источников. Не вошедшие в них приводим в разделе: “Фотоиллюстрации”.

Отремонтированный Троицкий костел функционировал до 1941 г. В годы войны он значительно пострадал и впоследствии не поддерживался ремонтами. Долгое время здесь размещались различные склада, а со второй половины 1960-х г.г. он пустует. О его состоянии в этот период дает представление приводимая группа фотографий. Они во многом восполняют пробел в наших знаниях относительно некоторых деталей сооружений комплекса (илл. 43-52).

В заключения следует сказать, что несмотря на утрату многих элементов (оградные стены, ворота, башни, калитки, часовни, детали скульптуры на фасадах и повреждения архитектурной декорации, повреждения крыш и проч.) в целом экстерьер ансамбля сохраняет свой первоначальный облик, и вполне может быть восстановлен. Невосполнимы некоторые утраты в интерьере. Если возможно восстановление полов и архитектурной декорации, то живописное и скульптурное убранство без достаточно полных иконографических материалов, практически, невозможно.

Л. Крощенко

Государственный комитет Украинской ССР
по делам строительства

УКРАИНСКОЕ СПЕЦИАЛЬНОЕ НАУЧНО-РЕСТАВРАЦИОННОЕ
ПРОИЗВОДСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Украинский специальный научно-реставрационный проектный институт „УКРПРОЕКТРЕСТАВРАЦИЯ“

ПАМЯТНИК АРХИТЕКТУРЫ (охр.116)

пгт Олыка Киверцовского р-на Волынской обл. Костел коллегиаты.
Историческая записка.

Том 11 Книга 2

Шифр 589

Главный инженер института Отченашко В.Ф

Начальник КАРМ Цяук В.Т.

Главный архитектор проекта Осадчий Е.И.

Начальник ИО, ОИАИ, НРТО, СО.

Киев, 1990 г.

Переяслав-Хм. тип. зак. №2924–1000

ПРИМЕЧАНИЯ

К ТЕКСТУ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЗАПИСКИ

I. ПСРЛ, т.2, СПб. I848, стр.46

2. Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu. (Odbitok z II tomu Przew. po Polsce) Wil. 1938

3. ЦГИАЛ, ф.822, оп.I2, д.30, л.I

4. F.N. Wołyn i jego mieszkańce r. I863, Drezno, I870, стр.42

5. ЦГИАЛ, ф.822, оп.I2, д.30, л.I-об; д.452, л.3-об; д.I87I, л.2-об; д.208I, л.I29.

6. J. Krz. Olyka. в кн. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich. t. VIII. Warszawa. 1886. стр. 527

7. Tomkowicz S. Olyka. Prace komisji historji sztuki. t. III. Kraków. 1923. стр 14

8. Там же, стр.3I

9. ЦГИАЛ, ф.822, оп.I2, д.2, л.588.

I0. Там же, д.30, л.I

II. Там же, д.452, л.3-об

I2. Там же, д.I87I, л.3

I3. Там же, д.208I, л.I29

I4. Kraszewski J. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. t. I. Wilno. I840, стр.226

I5. Altanazy R. Materiały do dziejów rezydencji t. Va, Dawne województwo Wołyńskie. Warszawa I888 стр.38

I6. Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclera W. Litewskiego. t. I, Poznań, 1839 стр.

I7. Poplatek J. Paszenda J. Słownik jezuitow artystów. Kraków, I972, стр.I63-I64

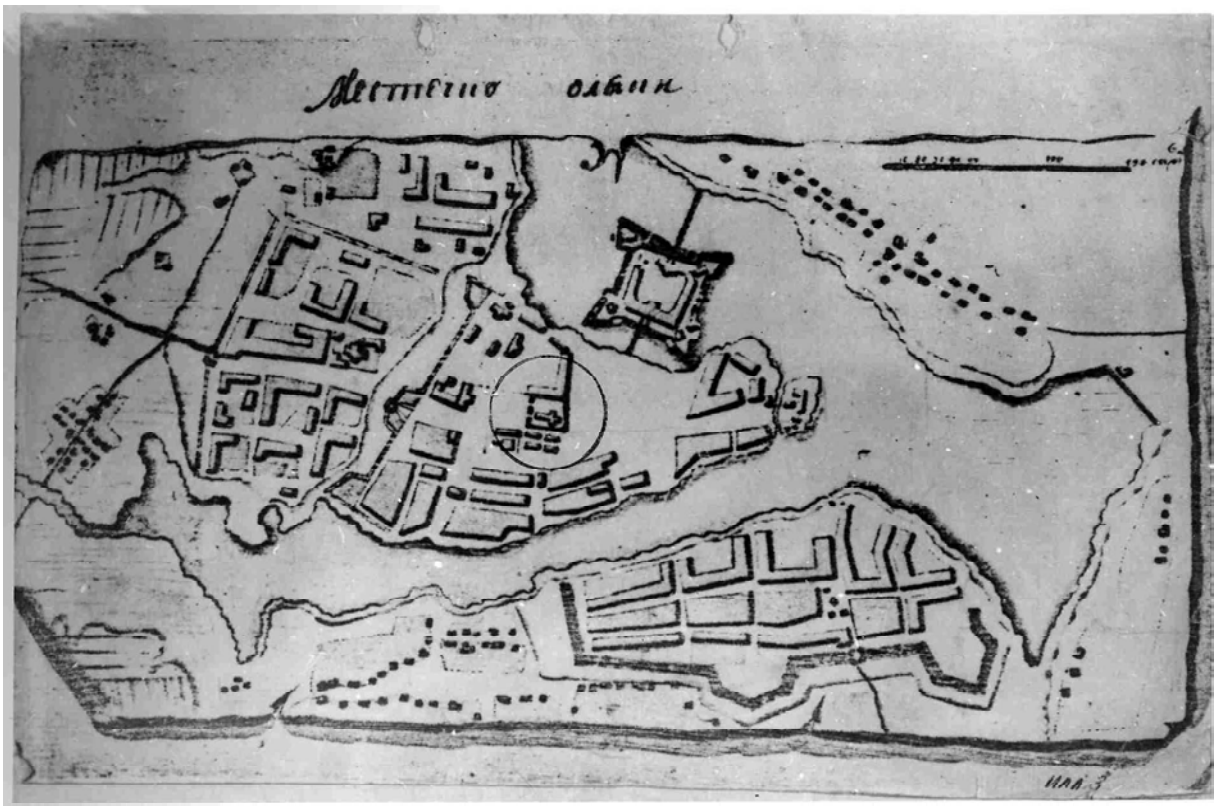
I8. Tomkowicz S. Указ. соч. стр.I6

I9. Там же,

20. Там же, стр.I5.

21. Там же, стр.16.
22. Pamiętniki... + II. стр.23-24.
23. Tomkowicz S. Указ. соч. стр.16
24. ЦГИАЛ, ф.822, оп.12, д.2, л.588
25. Там же, д.30, л.1-об, 2.
26. Там же, д.1013, л.1; д.1301, л.1; д.1445, л.1; д.1588, л.1; д.1733, л.1; д1871, л.1; д.2081, л.127; д.2277, л.1.
27. Tomkowich S. Указ. соч. стр.16
28. Там же, стр.23, 29.
29. ЦГИАЛ, ф.822, оп.12, д. 2, л.600; д.1871, л.156.
30. Сендульский А. Местечко Олыка Дубенского уезда - Волынские епархиальные ведомости. 1878, №14, стр.573.
31. Orlowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu, 1929, стр.192
32. Там же,
33. ЦГВИА, ВУА, д.21546.
34. ЦГИАЛ, ф.822, оп.12, д.2, л.588-600 с. об.
35. Там же, д.30, л.1, 1-об, 2.
36. Там же, д.452, л.3-6 с об., 7.
37. Там же, д.1013, л.1-12 с об.
38. Там же, д.1157, л.1, 1-об, 2.
39. Там же, д.1301, д.1-17 с об., 18.
40. Там же, д.1445, л.1-19 с об.
41. Там же, д.1588, л.1-8 с об.
42. Там же, д.1733, л.1-1-об.
43. Там же, д.1871, л.1-180 с об., 181.
44. Kraszewski J. Указ. соч. стр.214.
45. ЦГИАЛ, ф.822, оп.12, д.2081, л.127-132 с об.
46. Tomkowicz S. Указ. соч. стр.35.

47. ЦГИАЛ, ф.822, оп.I2, д.2277, л.I–3I с об.
48. Tomkowicz S. Указ. соч. стр.35.
49. Katalog rysunków architektonicznych zbiorów Muzeum narodowego w Krakowie. T. Rysunki Napoleona Obdy. Warszawa, 1975 fig. 103.
50. Tomkowicz S. Указ. соч.
51. Там же, стр.I4–22.
52. Там же, стр.I6–I8.
53. Там же, стр.I9–22.
54. Там же, стр.22–27.
55. Orlowicz M. Указ. соч. стр.I88–I92.

1.

103. Ołyka. Kolegiata, widok ogólny (kat. 500)

2.

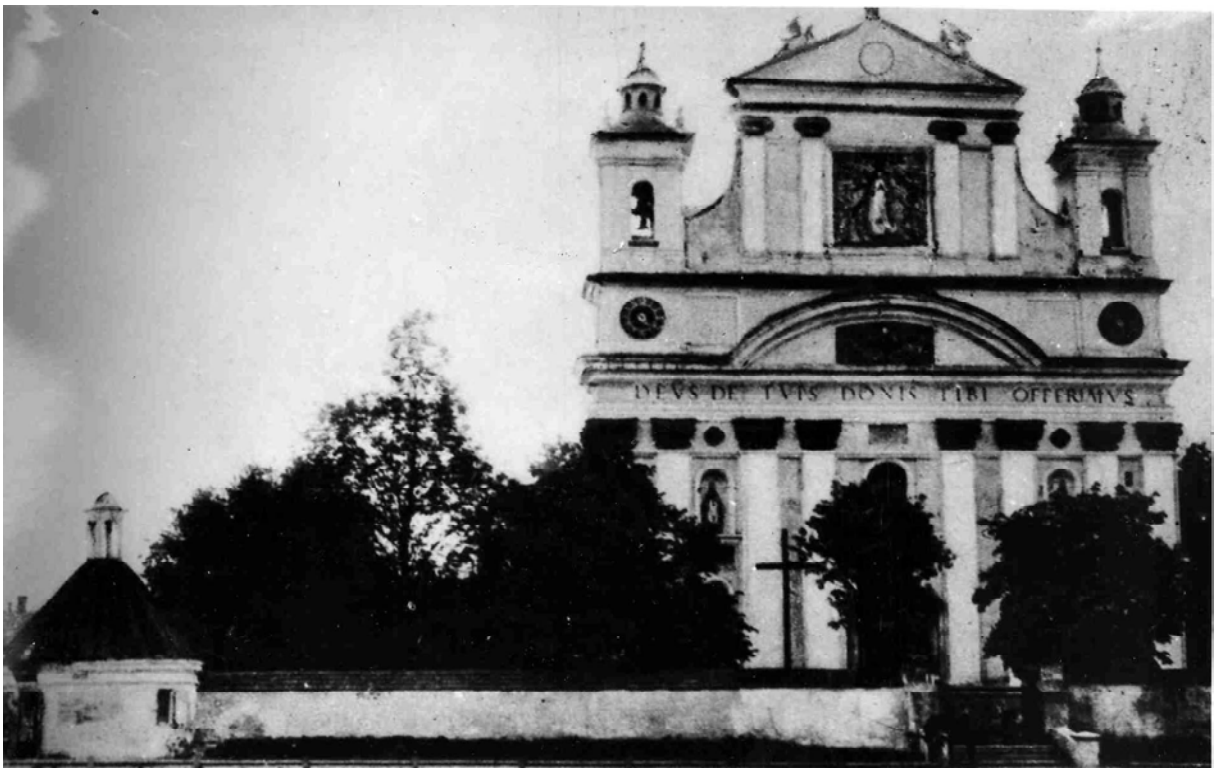

Fig. 28. Ołyka. Zabudowania dawnej szkoły i seminarjum przy kolegjacie, dziś plebańskie (z fotogr.).

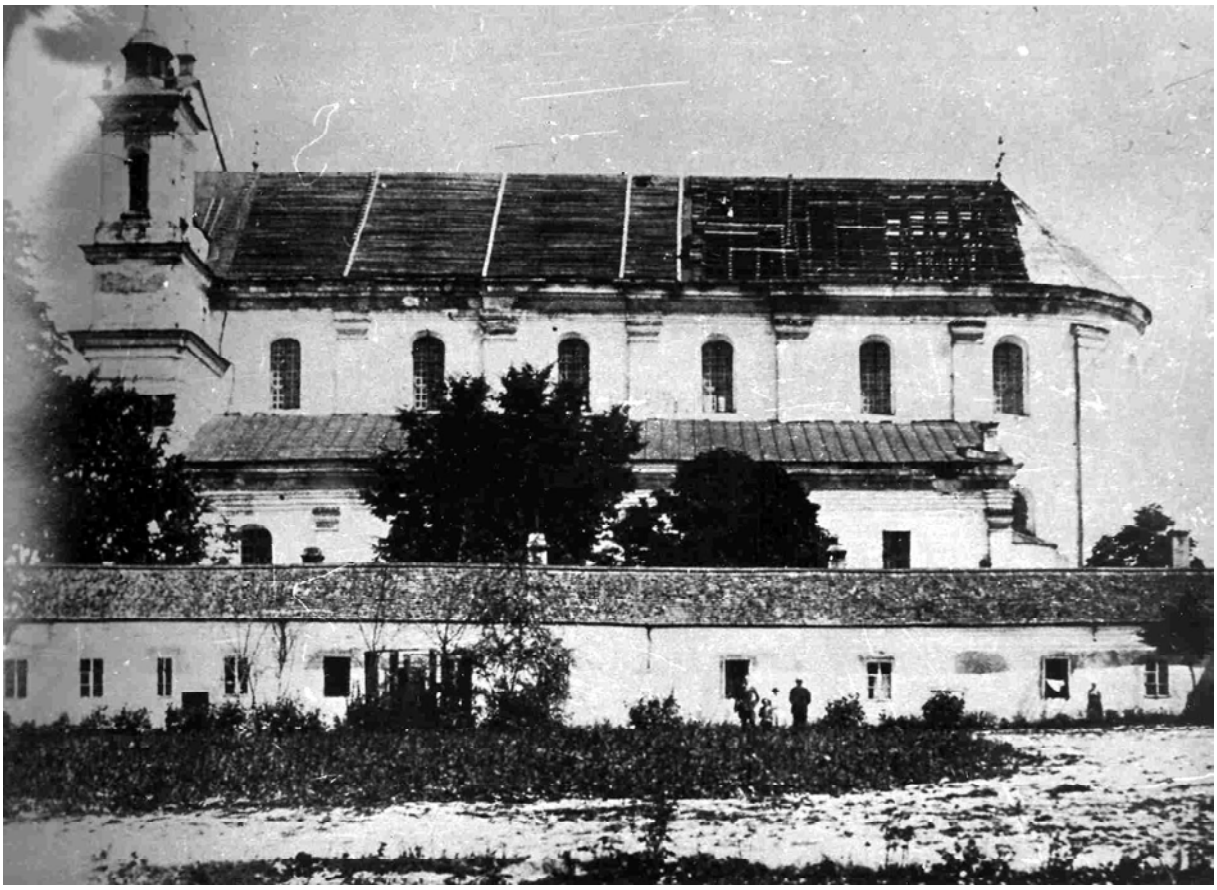
3.

4.

5.

6.

Ołyka — Kolegiata.

7.

8.

9.

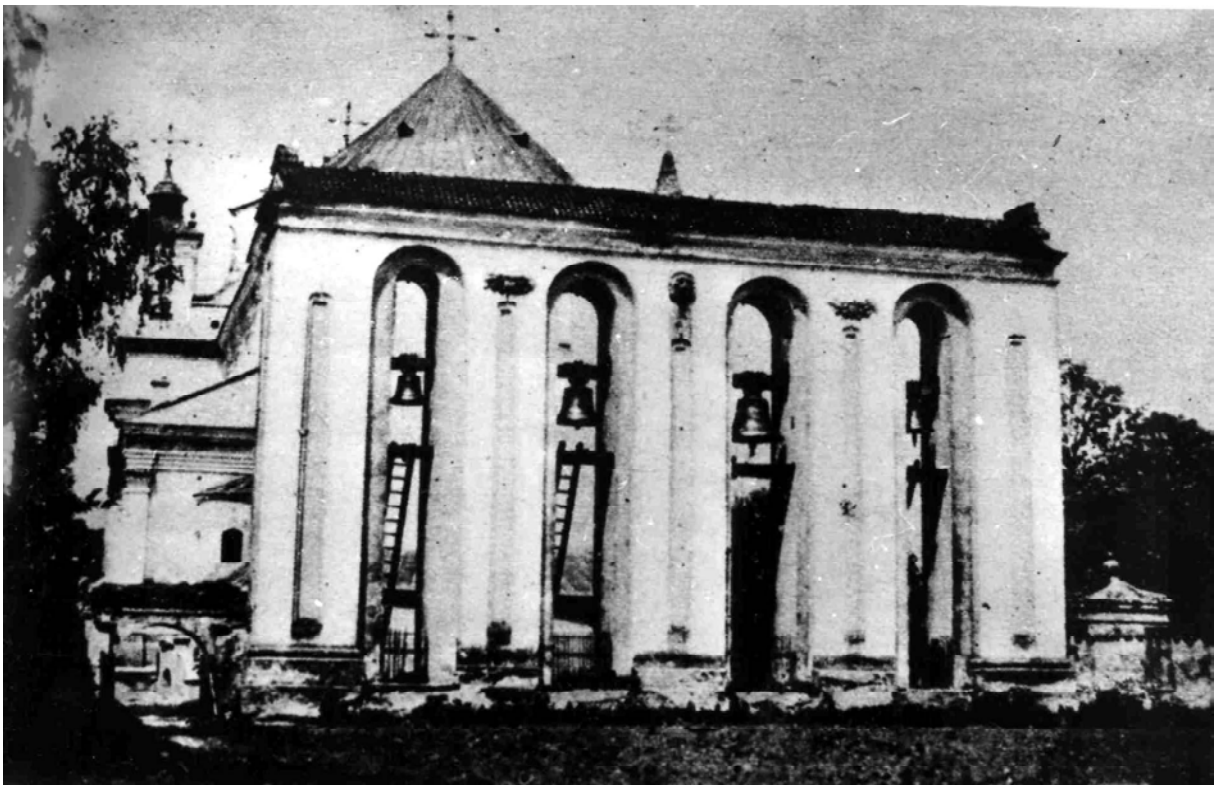
10.

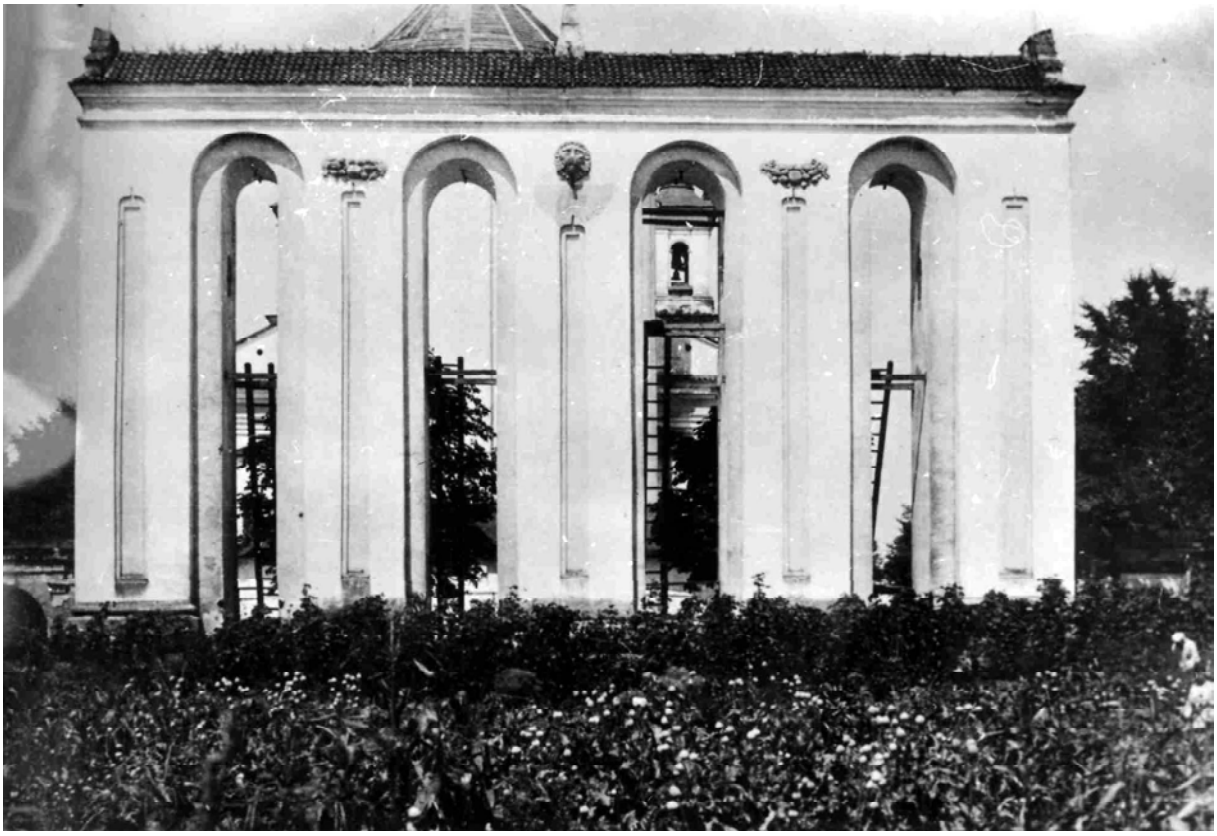
11.

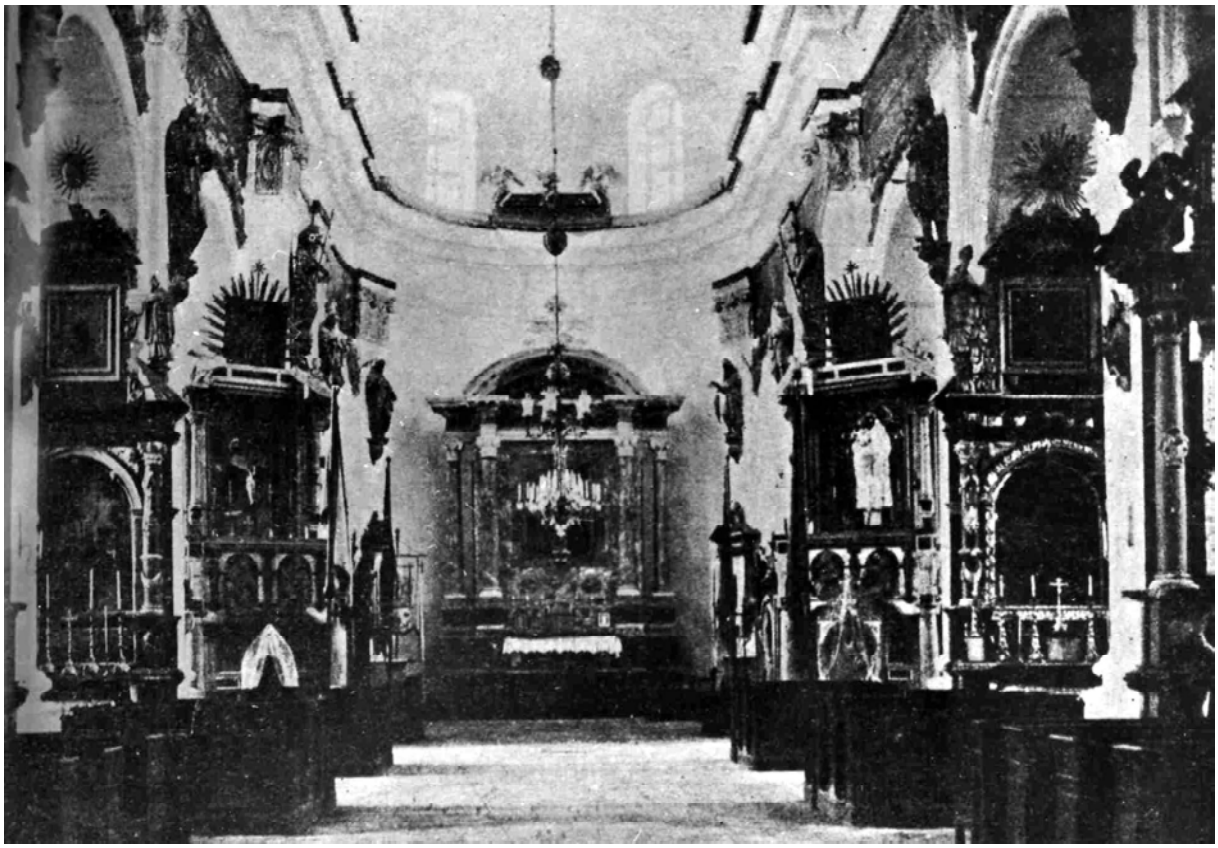
12.

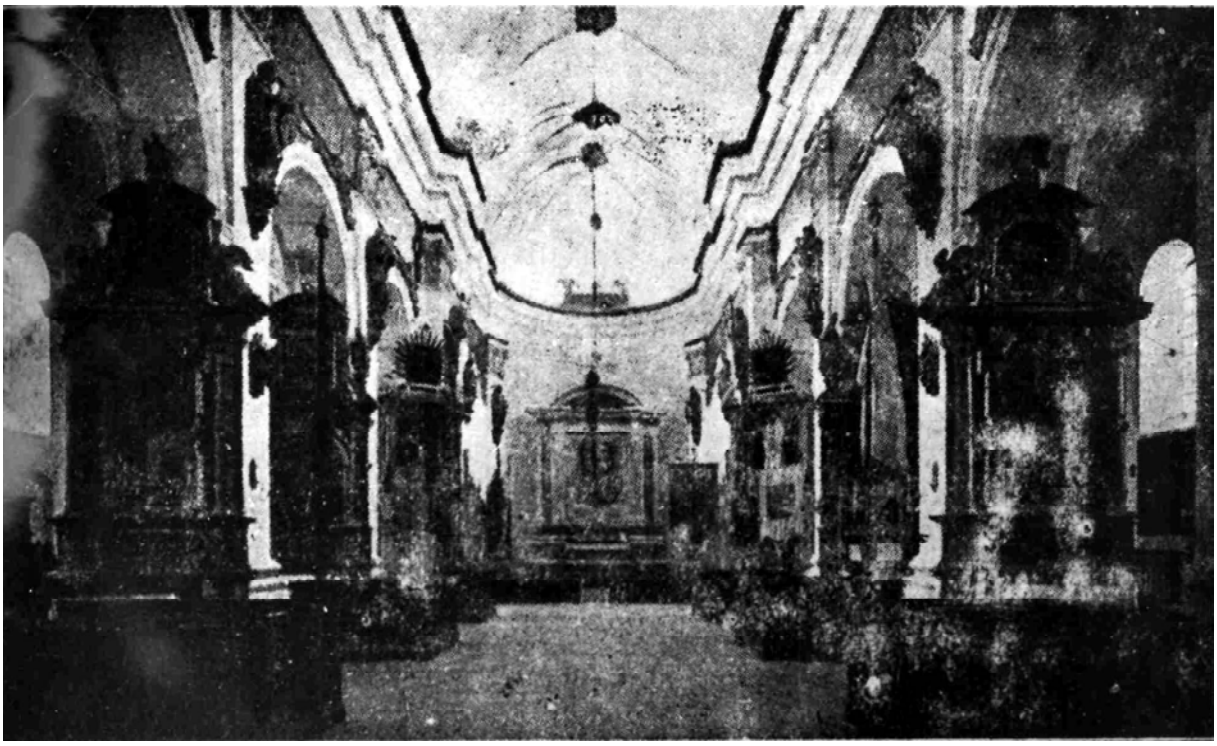
13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

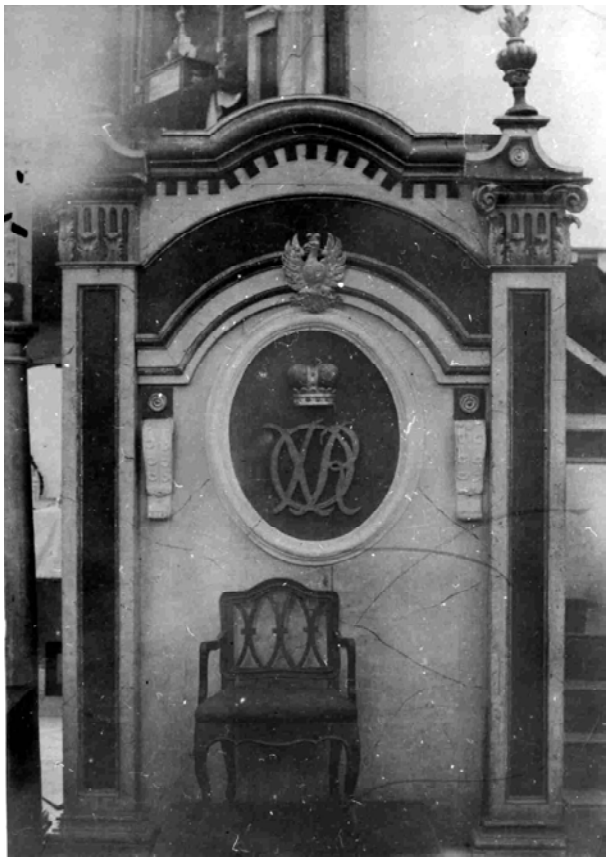
21.

22.

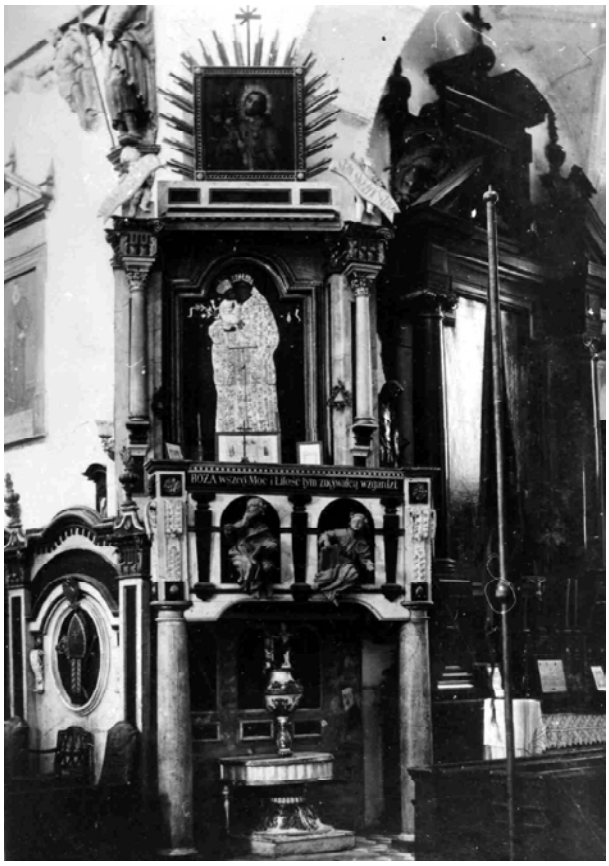
23.

24.

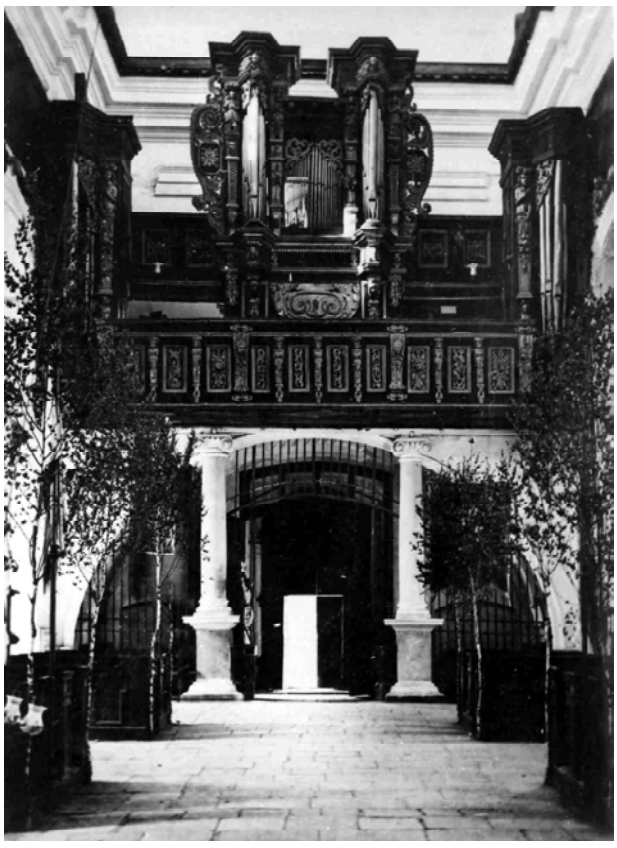
25.

26.

27.

28.

29.

30.

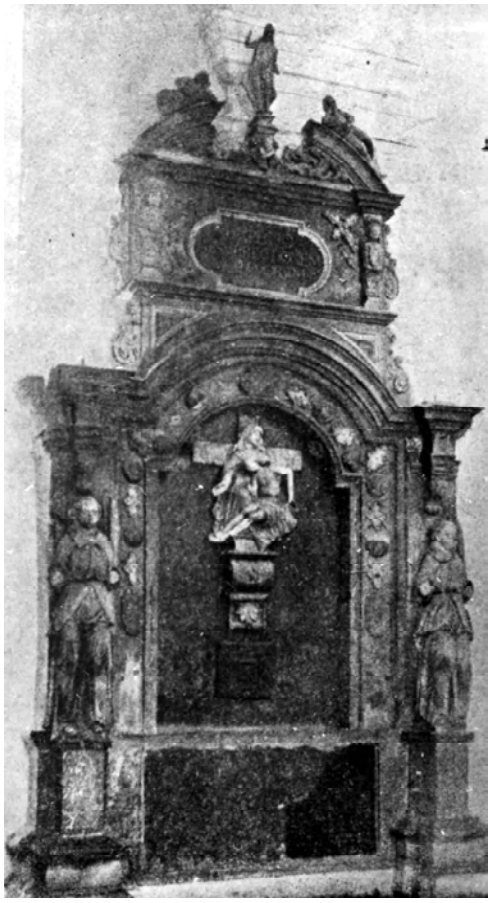
31.

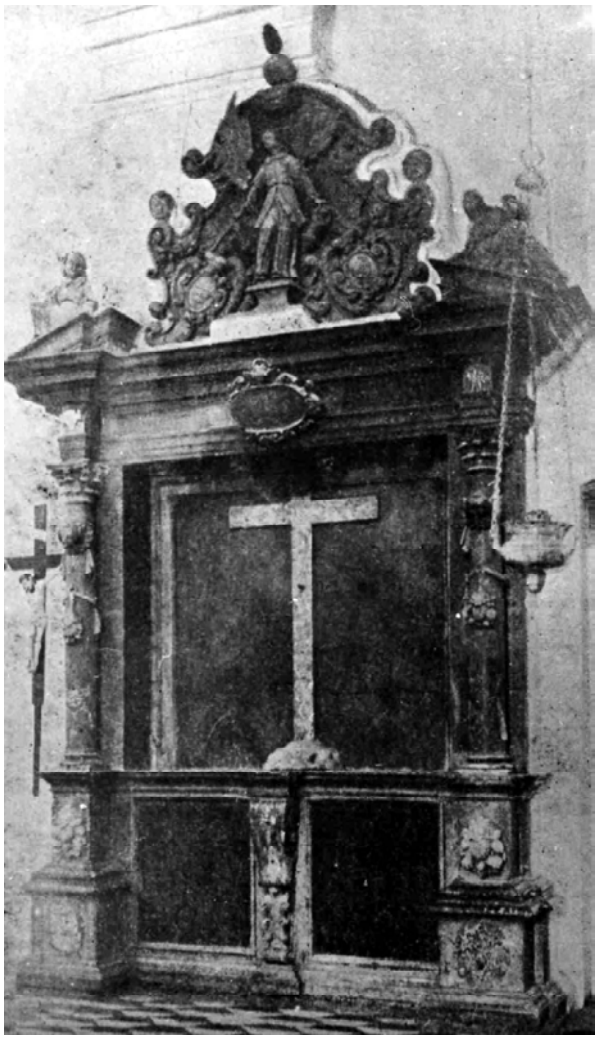
32.

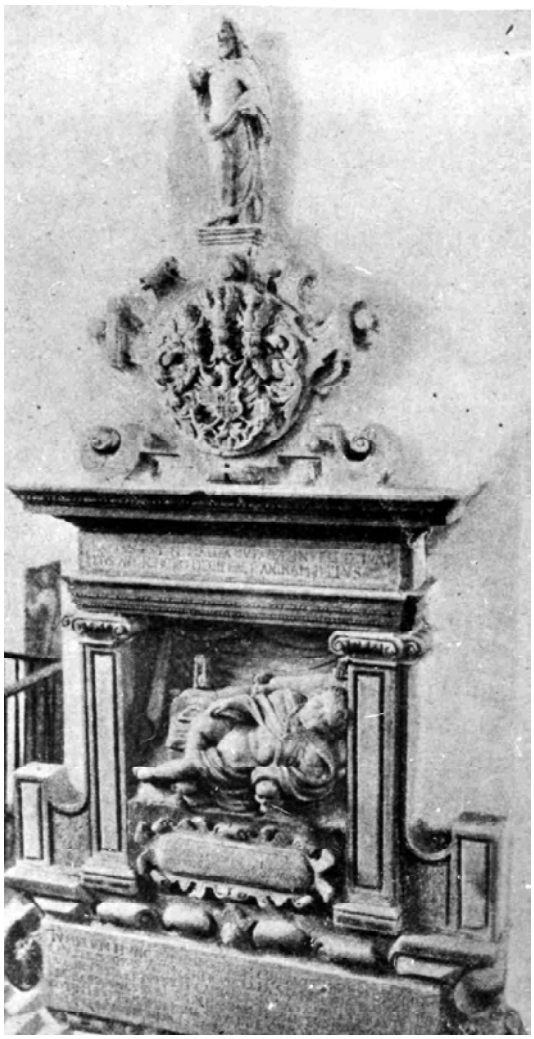
33.

34.

35.

36.

37.

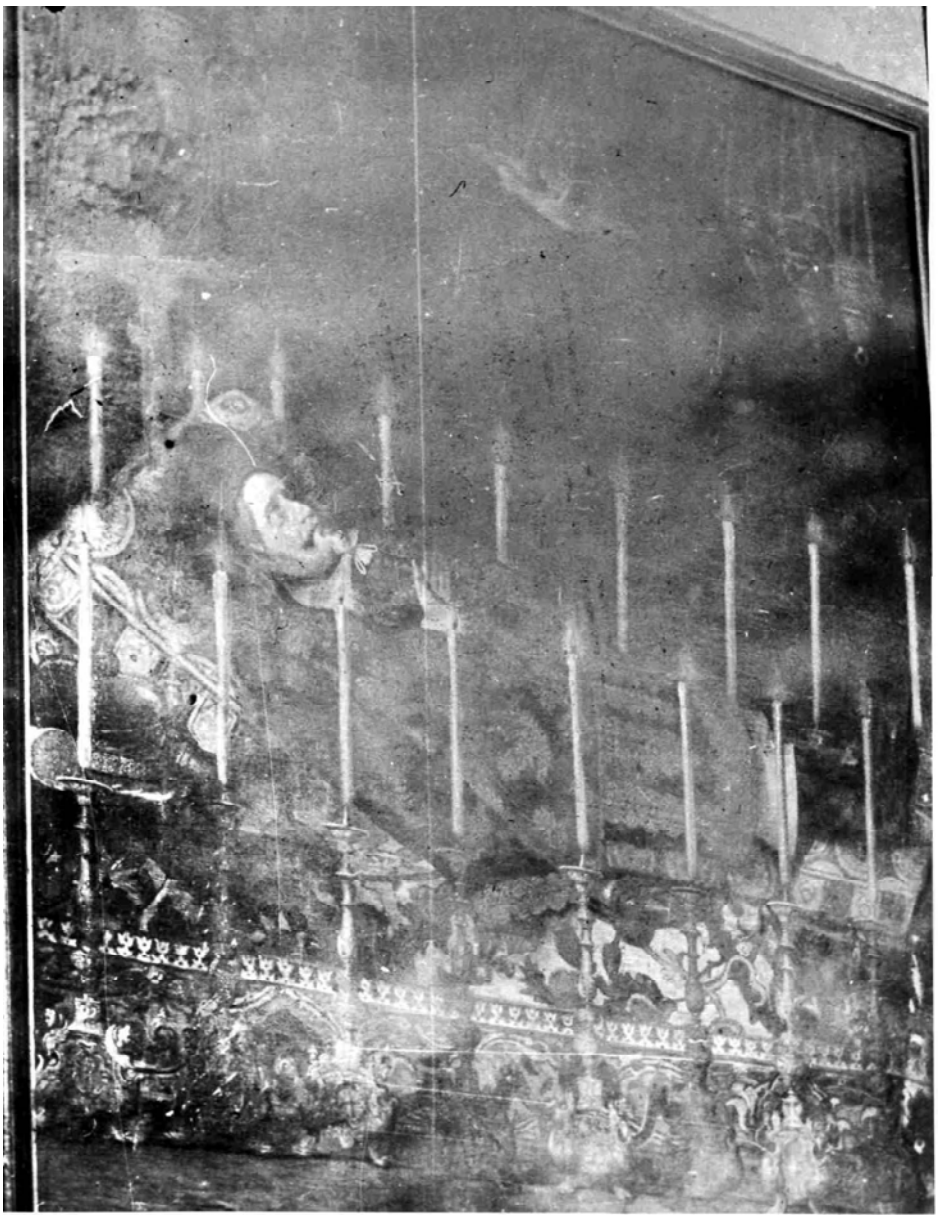
38.

39.

APERTIS THESAURIS SUIS OBTULERUNT EI MUNERA AURUM THUS ET MYRRHAM Matt.2

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

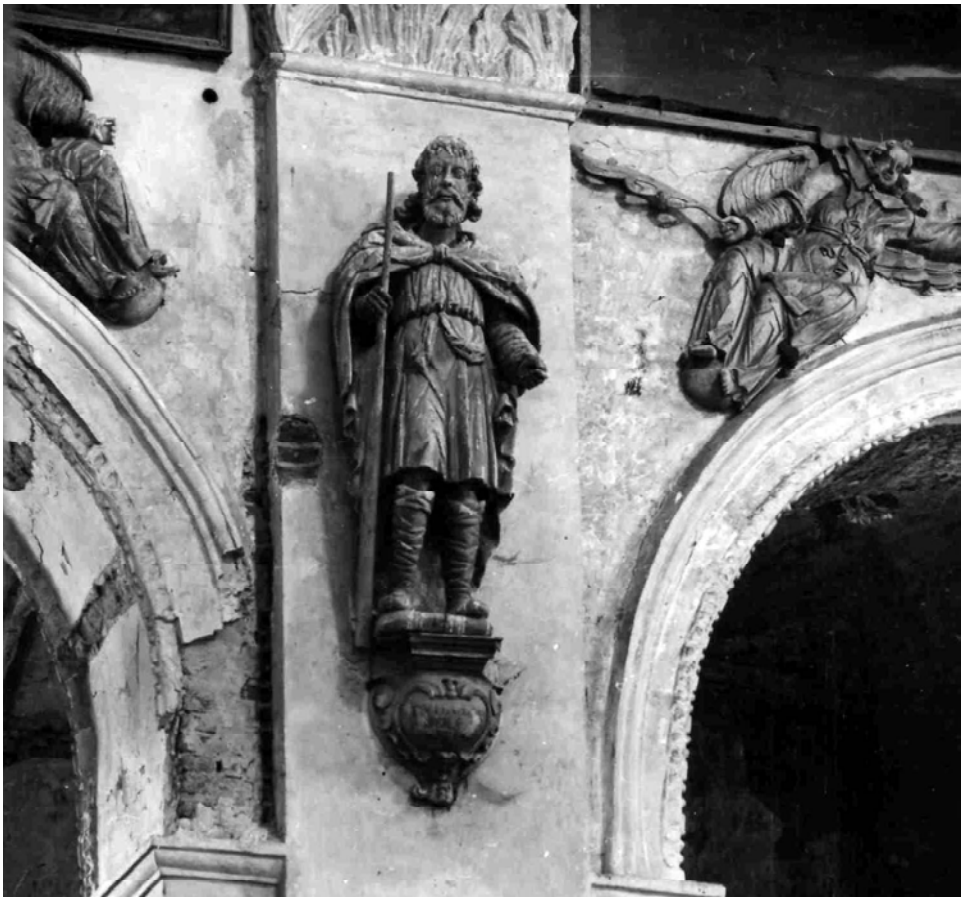
48.

49.

50.

51.

52.

53.

Сергій ГУПАЛО ***(Ківерці)***

ОЛИКА І РАДЗИВІЛЛИ (20–30-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

Як писав відомий краєзнавець Волині та релігійний діяч Анатолій Дублянський, який народився недалеко від Олики, у міжвоєнний період містечко було заселене переважно євреями. У центрі Олики стояли старі одноповерхові будинки, побілені і накриті червоною черепицею. Через те, що євреї торгували дьогтем, його запах почуєте скрізь. «Українці мешкають на передмістях Залісоччя, Горянівка, Двірець, Завороття, Миловиця», – констатував дослідник. На відміну від євреїв, українці займалися хліборобством, але через те, що у більшості селян землі було мало (2-3 десятини), то часто займалися швацтвом. На передмістях Олики було «шевців таких дуже багато, й вони не можуть продати своїх виробів на місці, тому носять чоботи по ярмарках. Олицьких шевців можна зустріти в Млинові, Луцьку, Деражні, Клевані і навіть, кажуть, у Рівному. Заробляють, звичайно, небагато».[1] Перепис, проведений у 1923 році, показував, що в самій Олиці мешкало 2777 осіб, з яких 2480 були євреї, русинів – 143, чехів – 15, інших – 137. [2] Українців не згадували; варто припустити, що їх було дуже мало, від кількох десятків до сотні. Адже русинами польські чиновники називали не тільки українців. Наприклад, в анкетах православних священиків спочатку писалося «русин», а потім стало уточнюватися: « українець», «білорус», «росіянин», «руський»…

У 1927 році Олика зі своїми передмістями мала 5087 мешканців. Вони у статистичних даних магістрату не ділилися за національною ознакою, а тільки за релігійною. В історичній Олиці мешкало 2 376 осіб єврейської національності та 2 711 християн. [3] Давнє містечко потужно розвивалося. Якщо бюджет міста у 1924 році становив 47 423 злотих, то у 1925 році – 86 102, у 1926 – 150 217, а в 1927 році – 172 200 злотих. Рівень господарювання щорічно зростав відповідно на 100, 181, 316 відсотків. В Олиці зводилися переважно мурованні будинки. Потужно розвиватися Олика почала з 1925 року, коли збудували 10-метрову водонапірну башту, артезіанський колодязь, що давав 800 відер води за годину. Башту зробили такою, що за потреби її можна було надбудувати. Ціна води становила 1 грош за відро. Збудовано 250 метрів (завширшки 1, 5 метра) тротуару. Закладено сквери. У тому ж році було закуплено будинок для електростанції, що дозволяла б електрифікувати містечко. Зважаючи на тодішню депресію на Волині, брак підприємливості та ініціативи, в Олиці відбулися помітні зрушення на краще. [4] Лісові володіння Радзивіллів мали лісництва з осередками в Цумані, Мочулках, Берестянах, Мощаниці, Сильному. У середині 20-х років у Берестянах теж був невеликий тартак, смолярня та фабрика дерев'яних виробів, діяли цегельні на Миловиці та у Цумані, винокурня у Мительному та на Турчині. Прокладено було вузькоколійки, що з'єднували лісництва з тартаками. Всього Радзивілли мали 2 тартаки, скипидарню, смолярню, вапняно-випалювальну піч (с. Ромашківка), дві винокурні. [5] У 1926 році в Олиці збудовано театральну залу на 400 місць, а в наступному році на таку ж саму кількість місць збудували кінотеатр. Протягом 1926-1927 років у центрі Олики викуплено 16-кабінетний будинок для ратуші і магістрату, зроблено відповідний ремонт. У містечку відкрито бойню з водопроводом і каналізацією. Прокладено водопровід у самій Олиці(артезіанська свердловина, насос, резервуар на воду, башта тиску), а в 1927 році встановлено компресорну та фільтрувальну станції, а також електродвигун для насоса. На 1928 рік було заплановано прокладення водопроводу до будинків. Протягом 1925-1927 років в Олиці забрукували 7 342 квадратні метри проїжджої частини, прокладено бетонних тротуарів 1 193 кв. метри. Цікаво, що вже у 1927 році в Олиці діяв 281 торговий заклад, а промислових було дев'ять. [6]

Збудовано міст через річку у міста, з Олики до залізничної стації тричі на день ходив автобус. Щоденно автобусне сполучення функціонувало і з Луцьком. Уже на той час діяло дві школи і розвивалося відділення Польського просвітницького товариства – PMS (Polska Macierz Szkolna) – на кшталт українських "Просвіти» та «Просвітянської хати». 25 вересня 1932 року освятили новозбудоване приміщення інтернату – вартістю 33, 5 тисячі злотих. Це стало дійсністю завдяки пожертвам Радзивіллів, місцевого магістрату і керівництва PMS, що перебувало у Варшаві. [7] Електрифікація містечка здійснювалася головним чином за кошти князя Януша Радзивілла і магістрату. На той час управління олицької ординації і замок Радзивіллів знаходилися поза межами містечка, – зазначав тодішній бургомістр Олики А. Осташевський, – додаючи: «Олика не тільки стала містечком, а й швидкими темпами наближується до рівня західних європейських міст».[8] У передмістях Олики діяла філія «Просвіти», яка не мала відчутного впливу на населення, пізніше її змінила потужна «Просвітянська хата» ВУО(Волинське Українське Об'єднання). Серед євреїв була впливовою Єврейська релігійна гміна, котра у 1937 нараховувала 256 членів.[9] Ця гміна займалася організацією та утриманням рабінату, синагог, релігійним вихованням молоді, керівництвом гмінним

майном, контролювала на своїй території різні релігійні акції.

Польска влада докладала зусиль, аби здружити польський та український народи, аби мешканці Оличчини не думали про інше, як жити і розбудовувати єдину державу на усіх – Другу Річ Посполиту. В Олиці, як і в інших великих населених пунктах Волині, діяв філіал «Просвіти», у яких були українці, що тягнулися до знань, бо не змогли отримати достатню освіту в школах(члени олицької «Просвіти» мали не більше 4 класів). Ця культурно-освітня організація не змогла виконати свою місію. Насамперед через те, що вона у грудні 1926 року організована олицькими комуністами, які впливали на її діяльність аж до закриття – у 1932 році. Одна із причин, що «Просвіта» в Олиці не могла нормально функціонувати: вона перебувала під пильним наглядом поліції. Поліція мала всі підстави це чинити, бо знала про те, що під маскою просвітян в Олиці діють комуністи, так звані у той час «сепаратисти». Олицькі члени КПЗУ на чолі з Андрієм Жовтянським (псевдо «Білий») боролися за відокремлення Волині від Польщі і приєднання її, як і усіх західно-українських земель, до складу Радянської України, тобто до СРСР. Після заборони олицької «Просвіти», яка суттєвої ролі у житті містечка не грала, в Олиці настали тривожні часи – ярмаркових страйків, виступів комуністів, що завершилися відомими судовими процесами. Щоб скерувати культурне і політичне життя містечка у правильне і в вигідне для Польщі русло, з ініціативи польських урядовців в Олиці заснували «Просвітянську хату» ВУО(Волинське Українське Об'єднання). На україномовне населення найбільший вплив мала саме ця організація. Районна управа ВУО в Олицькій гміні діяла з березня 1933 року.[10] Очолював її тодішній війт Олицької гміни Олександр Онуфрійчук. А олицьку «Просвітницьку хату» відкрили 6 грудня 1936 року.[11] Знаменно, що Олицька УВО утворилася на іменини Юзефа Пілсудського, які завжди відзначалися на державному рівні. Тож 19 березня 1933 року з балкону будинку магістрату на честь Маршалка лунали палкі слова представників польської, української, єврейської громад. Промову українською мовою виголосив посол Михайло Тележинський. Подібні урочистості щорічно відбувалися у більших населених пунктах Волині. Останній такий захід (у 1935 році) в Олиці виявився насправді могутнім. Маршалок Польщі тоді важко хворів, доживав останні місяці… В містечку відбувся величезний похід, в якому взяли участь представники влади і громад різних народів, а в Дерно «Просвітянська хата» після Божої служби провела урочисту Академію.[12] А 12 травня 1935 ж року Юзеф Пілсудський помер… Жалобні урочистості в Олиці пройшли з участю великої кількості народу. 18 травня на чолі з бурмістром Олики Зиґмундом Червінським відбулася жалобна маніфестація, у якій взяло участь 6 тисяч оличан і селян навколишніх сіл. Промови польською мовою виголосили голова стрілецького Походу Тадеуш Котович, українською – місцевий учитель Данило Вознюк, єврейською – Кіт.[13] На офіційному рівні вшановували не тільки Юзефа Пілсудського, а й колишнього його союзника Симона Петлюру. Так, 24 травня 1936 року у місцевій церкві протоієрей Федір Славинський відслужив урочисту панахиду, в якій взяли члени місцевої української громади. «Заповіт Симона Петлюри» виголосив голова районної управи ВУО Олександр Онуфрійчук, закликаючи до «вшанування святої пам'яті Вождя українського народу з пропозицією побудувати в Олиці Народного Дому імені Головного Отамана…»[14] Після обідньої пори в кінотеатрі «Новини» відбулася Академія з нагоди 10-ї річниці смерті Симона Петлюри. Вступне слово виголосив відомий оличанам Всеволод Петрович, тодішній член Громадського комітету. [15] Резонансним в Олиці було збирання у 1934 році коштів для потерпілих від повені у Бжеському повіті Краківського воєводства. До цього прилучився і церковний хор. У місцевому кінотеатрі з участю бандуристки Ганни Білогубової відбувся незвичайний великий концерт. Хор, який складався з 40 осіб, під диригуванням К. Левицького досить вдало виконав свій репертуар. Звучали українські народні пісні. Бандуристка Ганна Білогубова неповторно виконала українські думки. Під її акомпанемент студент Варшавського університету С. Славинський виконав українську народну пісню «Де ти бродиш». Організатором і душею цього заходу був відомий у довкружжі дернівський агроном Федір Онуфрійчук, член УВО.[16] У той же час місцева влада думала і про піднесення добробуту населення. Одним із чинників було залучення до кооперативної діяльності, зокрема до відомого союзу кооперативів «Гурт».

29 листопада 1936 року в Олиці до цього кооперативу увійшло 120 осіб. Головою обрали Едмунда Радзивілла, його заступником – Олександра Онуфрійчука, секретарем – Яна Маковецького.[17] Межі діяльності олицького «Гурту» сягали 25 кілометрів навколо Олики.

Поряд з громадсько-політичним життям ув Олиці цікаве було й економічне життя, на яке відчутно впливав князь Януш Радзивілл, реалізатором планів котрого часто бував син Едмунд. Великий зиск Януш Радзивілл мав від лісу. У 20-30-ті роки у Волинському воєводстві ліси державної власності становили тільки 26 відсотків, решта – були приватні. Олицька ординація ще у 1922 році мала 30 520 гектарів лісу, з яких 4 300 га – дозрілий ліс, віком понад 80 років. У лісах Януша Радзивілла 60 відсотків становила сосна, 25 відсотків – дуб, біля 10 відсотків – вільха, ще 5 відсотків – різні листяні дерева. Вигідне

№ 1. 1934 рік. Януш Радзивілл з Юзефом Пілсудським під час Міжнародних кінських перегонів у Варшаві.

№ 2. Цумань, 21 червня 1929 року. Президент Польщі Ігнацій Мосцицький (позначений – х) оглядає тартак Януша Радзивілла(1). Серед осіб, що супроводжують президента, – полковник Ян Глодовський(2).

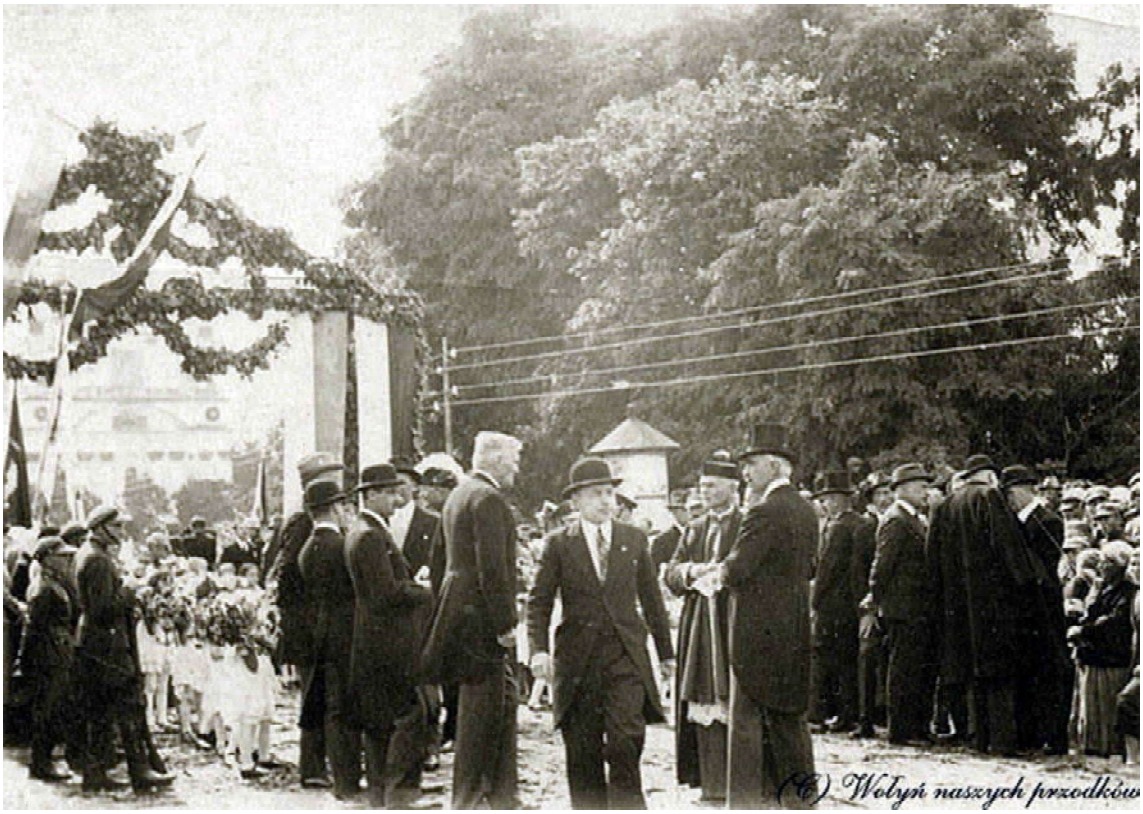
розташування деревостанів – між річками Стир і Горинь – створило добрі умови для експлуатації, зокрема, для лісосплаву по річках. Переробкою деревини займався цуманський тартак, власником якого був Януш Радзивілл. За кордон деревину експортувала одна із варшавських фірм. Дуб з цуманських лісів йшов головним чином на виробництво паркету і клепок.[18] Недаремно, коли у 1929 році на тодішній Волині гостював президент Ігнацій Мосцицький, то він відразу завітав у Радзивіллів замок, а потім і на цуманський тартак, де ознайомився з новітніми на той час технологіями виробництва. В Олику президент Польщі прибув 21 червня 1929 року. Біля тріумфальної арки містечка його зустрічали представники духовенства усіх віросповідань, представники влади та громадських товариств і організацій. На узбіччі дороги стояли ряди місцевого населення, у християнських святинях гули дзвони, оличани вітали високого гостя окликом «Слава!». У замку Радзивіллів Ігнація Мосцицького чекали сніданок і тепла розмова з олицьким ординатом. Зустрічаючи Президента Речі Посполитої в Олиці посол князь Януш Радзивілл, зокрема, зазначив: « …Нарешті ми дочекалися, що і на цю землю стала нога польського вояка, що принесло волю та відродження цьому краю і плідну працю людям доброї волі. І почалися на кресах Речі Посполитої кропіткі дні відбудови. Ми на власні очі бачимо диво відродження, віримо: під мудрим керівництвом керівника держави здійсниться нове диво – сини різних народів перебуватимуть в одній колісниці спільної державної праці. І те, що на цих землях знищила ненависть, спільним зусиллям відбудує любов».[19] Протягом 1930 року цуманський тартак у межах Речі Посполитої реалізував лісоматеріалів на 803 485 злотих, а відправив на експорт – на 1 091 872 злотих. [20] Януш Радзивілл з колегами консерватистами, як відомо, входив до Безпартійного Блоку по Співпраці з Урядом(польською мовою «B.B.W.R»). Олицьке відділення цієї політичної сили очолював його син – Едмунд, вірним помічником якого був голова олицького осередку Спілки Стрільців Тадеуш Котович-Ейсмонд. З ініціативи Міського Комітету Безпартійного Блоку – олицького B. B.W. R – у містечку була організована так «Дешева кухня» – для безробітних і малозабезпечених, яка із січня 1934 року видавала обіди за символічну плату – 10 грошів – і безплатно для кількох найбідніших родин. Фінансування цього заходу проводилося за рахунок членських внесків та збиральних акцій. Заможні селяни містечка для «Дешевої кухні» самостійно віддавали картоплю і збіжжя. Задум Радзивіллів підтримав олицький магістрат, виділивши для цього певну суму коштів, аби харчуватися могли не тільки безробітні, а й гості Олики, ті, хто звертався до влади за допомогою, у тому числі 17 найбідніших родин Олики. [21] Для подібної «Дешевої кухні», що діяла в Луцьку, Януш Радзивілл виділив вагон дров… У липні того ж року міська рада знизила плату за постій фурманок на площах Олики на 50 відсотків, плата з фурманок з деревом і продуктами становила 10 грошів. [22] Польська влада Оличчини у міжвоєнний період дбала про піднесення рівня життя населення, незалежно від національності. Навіть коли у повітрі пахло грозою, у травні 1939 році, друг Едмунда Радзивілла – голова олицького відділу Спілки Стрільців Тадеуш Котович-Ейсмонд у Кадищі провів відповідні збори, аби налагодити випуск пустотілої цегли, необхідної для побудови освітніх закладів у навколишніх селах. Справа було перспективною. Цьому сприяли не тільки природні умови – достатня кількість належної якості піску і глини, а близькість залізничної станції «Цумань». До перспективної справи долучилася не тільки громади Оличчини, а представники олицьких відділів Спілки Резервістів та Спілки Стрільців. Одразу ж було зібрано 300 злотих на купівлю машини для виготовлення пустотілої цегли. [23] Одначе за кілька місяців розпочнеться війна….

У 1933-1934 роках в Олиці, як і в багатьох інших містах і селах Волині, грандіозно відзначили Свято Моря. Це був час, коли Річ Посполита утверджувалася як країна з виходом до моря, у чому бачила для себе велику перспективу і відкидала зазіхання Гітлера на польське Помор'я. У зверненнях до народу Речі Посполитої звучало твердження, що німецька ревізіоністська акція призведе до війни, «не дозволимо від Польші відірвати і п'яді землі», «Помор'я було і є польським».[24] А ще в Олиці, як і по всій Волині, був популярний День коня. І недаремно. Адже, наприклад, у 1934 році, Волинь у Речі Посполитій займала перше місце серед інших воєводств за кількостю годівлі коней(386 531 шт.), а по годівлі свиней – на четвертому місці. [25] Ще у 1929 році волинські коні на загальній Крайовій виставці у Познані здобули «Grand Prix».[26] В Олиці Радзивілли вирощували повнокровних коней англійської породи.(До речі, у Волинському воєводстві виготовлялося 63 відсотки хмелю, 26 – конопель, 25 – проса, 24,4 – ріпаку, 22, 6 – гречки і 13, 3 відсотка пшениці від загальної кількості у тодішній Польщі). У 1928 році за високий рівень господарювання цуманський тартак було нагороджено золотою медаллю, а цукровий завод у селі Шпанів(Рівненський район) удостоєний великої срібної медалі та похвального листа. В Олиці Януш Радзивілл та його син налагодили працю молочарні, продукти якої мали попит не тільки у місцевого населення, а й ішли на експорт.

13 жовтня 1936 року в магістраті Олики відбулися засідання міської ради, на якому обговорено будівництво нової семикласної школи на Миловиці, жителі якої давно потребували нового навчального

№ 3. Олика, 21 червня 1929 року. Ліворуч Януш Радзивілл бесідує з Президентом Ігнацієм Мосцицьким; праворуч – полковник Ян Глодовський, шеф військового кабінету президента.

№ 4. Олика, 31 жовтня 1935 року. В очікуванні приїзду луцького біскупа Адольфа Шельонзка. Праворуч ксьондза – (у циліндрі) Януш Радзивілл.

закладу. Місце для будівництва отримали в подарунок від князя Януша Радзивілла. [27] У тому ж році Януш Радзивілл виділив ділянку – 1, 3 гектара землі – і половину від потреби коштів для будівництва в Олиці шпиталю на 20 ліжок. Іншу половину фінансування забезпечував Союз Польських Мальтійських Кавалерів. Шпиталь призначався для лікування працівників Олицької ординації. Януш Радзивілл зобов'язувався щорічно надавати субвенцію у розмірі 4 тисяч злотих. Протягом кількох років шпиталь було збудовано, відкриття його запланували на 12 вересня 1939 року, одначе на заваді стала війна. Дещо не укомплектованим цей заклад і залишився. Одначе саме тут прийняли поранених польських воїнів у вересні 1939 року. Подібний військовий шпиталь організували Радзивілли і у палаці директора цуманського тартака Казимира Скомпського. Велику роль Радзивілли приділяли релігії, християнським засадам моралі. У 1935 році вони разом з діячами костьолу влаштували велике свято. Із 31 жовтня по 3 листопада в Олиці за підтримки Януша Радзивілла відбулося говіння для Братства землевласників Волині. Як зазначив у промові луцький біскуп Адольф Шельонзек, люди втомлені гарячковим життям, потребують відпочинку і чогось сильного, надійного. Першою умовою є заглиблення у власну душу. Загалом, біскуп говорив про вдосконалення людини на її земному шляху. Гості Олики були вельми влячні князю Янушу Радзивіллу за теплий прийом, особливо за старопольську гостинність сина і невістки. «Безсумнівно, всі, хто взяв участь у говіннях в Олиці, крім милості духовної, яку там отримали, збережуть у серці і пам'яті спогади про дні «як у казці», проведені у мурах середньовічного замку, у сучасному комфорті серед пам'яток історичних, в оточенні прекрасного, культури і доброзичливості», – писала газета «Жичє Католіцкє» .[28]

Яку ж політику проводив консерватор Януш Радзивілл(протягом 1928 – 1935 років очолював сеймову комісію закордонних справ), будучи послом до Сейму, а пізніше і сенатором? Вражає насамперед його близькість до життя, врахування об'єктивних факторів. Януш Радзивілл був переконаний, що між політичною програмою і реальною політикою завжди має бути певна різниця, і це закономірно. Та різниця породжена певними труднощами, які є під час реалізації політичних намірів у дійсність, а також недосконаліть самої людської натури… Якщо політична програма не враховує таких нюансів, то вона являла собою довершену абстрактну цілісність, і залишалася б у теорії, у галузі політичної літератури, а не могла б перетворитися у чин. Одначе політична діяльність повинна мати світоглядне підґрунтя, виразні цілі, не перейматися лавірування і пристосуванством, інакше вона була б розрахована тільки на найближчу мету, а в подальшому виявилася б яловою, приносила б тільки тимчасову користь. Консерватизм – це не небажання проводити зміни. Якби він в цьому полягав, то, на думку, Януша Радзивілла, у 30-х роках консерваторами можна було б назвати соціалістів, оскільки саме вони, як ніхто, борються за збереження існуючого устрою, тобто парламентарну демократію, тоді як консерватисти хочуть порвати з цією традицією і провести зміни. Найперше консерваторам притаманна поміркованість як у темпі реформ, так і в праці, методах боротьби, в обсягах цілей і вимог. Консерватор – ворог, як правого, так і лівого радикалізму. «Консерватор–патріот, але не націоналіст. Консерватор – прихильник авторитету та пошани влади, але ворог деспотизму(все одно, чи той деспот – абсолютний сатрап, чи всевладний і нестримний демос). Консерватор цінує свободу, але ненавидить анархію, прагне поступу, і не зносить експериментування, він релігійний, але уникає фанатизму, прив'язаний до миру, але не пацифіст, розуміє важливість господарських питань, та не впадає у матеріалізм», – писав Януш Радзивілл. [29] Друга ознака консерватизму – реалізм. Консерватори не живуть у світі ілюзій і фантазій, не вірять, що може існувати якийсь один категоричний рецепт щодо суспільного устрою, держави і т.д. Консерватори не мислять категоріями класовими, знають, що їхня доля пов'язана з долею цілісності, тому вони – прихильники не тільки уряду, а загалом влади. Одна із рис консерваторів – уникати внутрішнього розбрату, бо такі негаразди ослаблюють державу.

Януш Радзивілл і його колеги виступали за урегулювання господарських стосунків, оскільки в заможності народу – гарантія миру у середині держави і ступінь її міцності на міжнародній арені. Зростання заможності можливе лише в тому державному устрої, який має ґрунтовне опертя, головним чином на приватній власності та індивідуальній капіталізації… Безперечно, велику роль відіграють і моральні чинники. Консерваторам не притаманні егоїзм, плітки, інтриги, кар'єризм; для них насамперед – лояльність…

У лютому 1933 року у пресі Польщі обговорювалася дискусія, що відбулася в комісії закордонних справ сейму. Головою цієї комісії був посол з Волині Януш Радзивілл. Його виступ друкували газети багатьох європейських країн. Він констатував, що договір про ненапад між Польщею та СРСР – досить важливий і відповідає інтересам обох сторін. А те що, майже одночасно такі договори з СРСР укладала союзниця Польщі Франція і балтійські країни – додають упевненості Польщі. Цікава позиція Януша Радзивілла стосовно приходу до влади Гітлера, якого майже всі поляки сприймали досить спокійно.[30] Договір Польщі з Францією – підстава миру у Європі, а якщо Німеччина виступить за повернення своїх

№ 5. Олика, 11 листопада у 30-ті роки. Урочистості з нагоди Дня Незалежності.

№ 6. Олика, 30-ті роки. День Незалежності. На передньому плані представник ощадно-позичкового товариства «Каса Стефчика», за ним у військовому одязі: перший праворуч – поручник Міхал Садура, другий – Едмунд Радзивілл.

колоній, то і Польща діятиме у тому ж напрямку. Загалом, Януш Радзивілл скептично ставився до Гітлера, мовляв, у його виступах головним чином демагогія, а не політичні думки, більше фантазії, аніж реалізму. А останнє інтерв'ю Гітлера – «більше розраховується на внутрішній ефект, ніж на застрашення Польщі» [31]. У відносинах з Італією, на думку Януша Радзивілла, Польща має чимало духовних зв'язків, які сильно впливають на її ставлення до Риму. Багатьом у провладних колах не сподобався виступ у 1935 році волинського князя і сенатора у сенаті, де обговорювався закон про амністію. Зокрема, йшлося про амністію колишнього прем'єр-міністра Вінцента Вітоса, котрий аби уникнути ув'язнення покинув Польщу і мешкав у Чехословаччині. Однак найбільше пліток та інсинуацій викликало згадування Янушем Радзивіллом неспокійної ситуації на Волині протягом останніх років, проблеми у польско-українських стосунках і національних меншин, особливо євреїв. У кулуарах одним з перших потиснув руку і подякував князеві за чесний і сміливий виступ сенатор Остап Луцький(український військовий, політичний і громадський діяч, член ЦК УНДО, посол зі Львівщини до сейму Польщі(1928–1935) та сенату (1935–1939). З цього приводу тижневик «Wołyń», рупор волинського воєводи Генрика Юзевського, іронізував: « Остап Луцький – Януш Радзивілл – Вінцент Вітос – це єдиний фронт. Не можна також дивуватися, що трохи пізніше до цього єдиного фронту додалася московська радіостанція. Минулої неділі увечері диктор радіо читав цитати з промови сенатора Радзивілла, прихильно коментуючи з погляду бачення доктрини Маркса і комуністичної діалектики».[32] Хоча звісно, газетним критикам олицького ордината було добре відомо: для консерватора Януша Радзивілла комуністи були найбільшими ворогами. А кілька років перед тим, ставлення воєводської влади до Януша Радзивілла було інакше. Після пленарного зібрання волинської парламентарної групи Безпартійного Блоку(BBWR) під головуванням Гната Пулавського і за участю 16 послів та сенаторів від Волині, ця ж «трибуна Юзевського» писала досить поважно про Януша Радзивілла. І не через те, що у цьому зібранні взяв участь сам волинський воєвода і сфотографувався з представниками Волині у вищих органах влади Польщі. Олицький ординат виголосив реферат про внутрішню ситуацію у Другій Речі Посполитій та зовнішню політику, де Польща почувалася досить упевнено. «Ясна політика, сталий курс злотого, боротьба з кризою та безробіттям – дають свої позитивні результати». Після смерті Юзефа Пілсудського, на думку Януша Радзивілла, діяльність уряду змінилася в гірший бік. З'явилися репресії проти критикуючих владу, почалася цензура. Один із керівників консерватистського руху – головний редактор віленського «Слова» Станіслав Мацкевич сидів у Березі Картузькій тільки через те, що не був згідний з політикою міністра Юзефа Бека… Мала проблеми і фінансована Янушем Радзивіллом газета «Czas».

За сприяння Радзивіллів у Олиці діяв філіал Польського просвітницького товариства – PMS(«Polskiej Macierzy Szkolnej») , що займалося просвітництвом як серед молоді, так і серед дорослих серед дорослих. Ще у 1925 році в містечку було організовано читання рефератів з найважливіших питань. І це робили не тільки місцеві активісти, а й поважні гості з Варшави. 29 червня 1925 року з рефератом «Яка має бути Польща» в Олиці, в місцевому театрі, мав виступити сам директор PMS – Юзеф Стемлер, однак гість не приїхав через хворобу. Замість нього прибув відомий польський публіцист і поет Чеслав Янковський. [33] В Олиці побував і приятель Януша Радзивілла відомий тогочасний журналіст і письменник, а пізніше дипломат, Ксаверій Прушинський, котрий на реальних фактах написав оповідання «Парашутний вітраж», у якому головний герой родом із Олики…

Варто додати, що Януш Радзивілл мав добру на той час освіту (навчався на юридичному факультеті Берлінського університету та природничо-економічному факультеті Вищої Школи Лісництва в Еберсвальде) і був не таким-то й великим магнатом, навіть не входив до сотні найбагатших людей Польщі, робив великі видатки, зокрема, на доброчинність. Але він був з тих землевласників, що мали резиденції у столиці(палац на вулиці Белянській, 14(колись музей Леніна, а тепер музей Незалежності). Звичайно, як людина дуже зайнята, Януш Радзивілл у 20-30-х роках не мав можливості часто перебували в Олиці. Плани Януша Радзивілла щодо його ординації ставали реальністю завдяки синові Едмунду, а також Казимиру Скомпському, своєму другові ще зі студентських років, котрий приїхав на Волинь після Першої світової війни, аби стати правою рукою князя і очолити цуманський тартак(до того – Казимир Скомпський був директором державного лісництва під Гданьском). Протягом багатьох років на Оличчині адміністративними справами князя Януша Радзивілла успішно займався Антон Камінський.

_____

1. Тижневик «Українська Нива», № 19 за 1936 р.

2. ДАВО, ф. 140, оп.1, спр.15. стор. 4-5 .

№7. Олика, 1938 р. Голова олицького відділення Стрілецької Спілки «Стрілець» Тадеуш Котович-Ейсмонд з донькою Анною.

№8. Мобілізація у серпні 1939 року. Князь Едмунд Радзивілл і Тадеуш Котович-Ейсмонд – офіцери резерву на замковому дитинцю в Олиці.

3. Газета «Życie Wołynia», № 49 за 1927 р.
4. Часопис «Wołyńskie Wiadomości Techniczne», № 3 за 1926 р.
5. Kozaczka Marian. // Gospodarka ordynacji rodowych w Polsce 1918-1939 r.
6. «Życie Wołynia», № 33 за 1927 р.
7. Газета «Ziemia Wołyńska», № 42 за 1932 р.
8. «Życie Wołynia», № 33 за 1927 р.
9. ДАВО, ф. 46. оп.9. спр. 4125.
10. «Українська Нива», № 11 за 1933 р.
11. «Українська Нива», №26 за 1936 р.
12. «Українська Нива», № 12-13 за 1935 р.
13. Газета «Wołyń», № 22 за 1935 р.
14. «Українська Нива», № 1 за 1936 р.
15. «Українська Нива», № 2 за 1936 р.
16. «Українська Нива», № 27 за 1934 р.
17. «Українська Нива», № 24 за 1934 р.
18. Часопис «Głos Wołynia», № 4 за 1922 р.
19. «Ziemia Wołyńska», №26 за 1929 р.).
20. «Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu». Warszawa, 1932, № 3854.
21. «Wołyń», №27 за 1934 р.
22. «Wołyń», № 35 за 1934 р.
23. «Głos Wołynia», № 4 за 1939 р.
24. «Wołyń», №27 за 1933р.
25. «Українська Нива», №15 за 1936 р.
26. Тижневик «Волинське слово», № 21 за 1937 р.
27. «Wołyń», №43 за 1936 р.
28. Тижневик «Życie Katolickie», №48 за 1935 р.
29. Газета «Czas» № 294 за 23 грудня 1933 р.
30. «Українська Нива», №8 за 1933 р.
31. Там само.
32. «Wołyń», № 1 за 1936 р.
33. «Życie Wołynia», № 30 за 1925 р.

Анатолій ГУРА ***(Олика)***

ЕТИМОЛОГІЯ ТОПОНІМА «ОЛИКА» ТА ЙОГО ПЕРШЕ ПИСЬМОВЕ ДАТУВАННЯ

Ще донедавна і в наукових колах, і серед читацького загалу не піддавалося сумніву датування перша згадки про Олику - грудень 1149 року. Саме ця дата тривалий час слугувала вагомою підставою для неабияких гордощів оличан, які були глибоко переконані в тому, що їхнє рідне містечко усього лише на кільканадцять місяців молодше від Москви, на той час столиці держави, яка охоплювала 1/6 частину земної суші і називалася СРСР.

Не буду вдаватися в деталі й аналізувати, чи насправді Москва існувала в східноєвропейській тайзі 1147 року. Досліджень на цю тему існує чимало, тож кожен при бажанні може знайти прийнятну для себе відповідь на це питання. Я ж переконаний, що Олика не тільки не молодша сучасниця Москви, а й набагато старша за неї.

Декілька років тому до мене завітав незнайомий, середніх років чоловік, який показав мені невелику срібну монету й запитав, що я про неї думаю. Озброївшись лупою, я уважно оглянув монету з обох боків. Можете уявити собі моє здивування, коли з напису, вибитого на аверсі, стало зрозуміло, що відчеканили цю монетку за часів римського імператора Адріана, який правив у II столітті нашої ери! Простіше кажучи, монеті було близько двох тисяч років. Зауважу принагідно, що денарій Адріана (а саме таку монету я тримав у руках) не є нумізматичною рідкістю, а відтак серед колекціонерів особливої цінності не має. Мого ж гостя цікавило саме те, скільки можна отримати за таку річ та чи варто її продавати. Я відверто сказав йому, що на велику суму очікувати не доводиться, і пояснив, чому саме. Найбільше. на що міг розраховувати мій гість – дві-три сотні гривень, проте така скромна сума його, очевидно, не влаштовувала. Забравши монету, він подався геть у такому поспіху, що я не зміг ні за- фотографувати денарій, ні хоча б зробити його прорисовку. Єдине, на що погодився незнайомець – сказати, де було знайдено монету. Виявилося, що знайшов він її на власному городі у південно-західній частині Олики. Більше я його не зустрічав, можливо, він і не був корінним мешканцем Олики, але, так чи інакше, завдяки йому я тримав

у руках незаперечне матеріальне свідчення того, що майже два тисячоліття тому жителі цього краю мали якісь зв'язки з Римською імперією, причому зовсім не обов'язково торгівельні, бо монета могла бути й частиною воєнної здобичі. Так це чи ні – зараз достеменно судити важко, але, тим не менше, можна впевнено стверджувати, що територія сучасної Олики, як і сусідніх сіл – Чемерина, Жорнищ, Личан, Дідич – була заселена з найдавніших часів. Денарій імператора Адріана – вагоме, але далеко не єдине тому підтвердження, адже й до сьогодні під час оранки на довколишніх полях з'являються на білий світ кам'яні, а інколи й мідні знаряддя праці наших пращурів часів неоліту чи енеоліту.

Було б більш ніж дивним, якби ця місцевість не була заселена з прадавніх часів, надто вже сприятливими для цього були природні умови. Тутешні поселенці могли займатися і виловом риби. І полюванням у довколишніх лісах, від яких до нашого часу залишилися лише жалюгідні острівці та й, зрештою, землеробством, бо тутешні, досить родючі грунти могли давати високі врожаї навіть при тих способах обробітку, які ми, люди початку XXI століття, без достатніх на те підстав погордливо-зверхньо називаємо примітивними й недосконалими. Не буду зупинятися на цьому більш детально, бо й без того зрозуміло, що прогодуватися тут могло чимале за кількістю населення.

Проте повернемось до першої літописної згадки про Олику, яка донедавна жодних сумнівів чи заперечень ні в кого не тільки не викликала, але й фігурувала як ключова у наукових та науково-популярних творах олицької тематики.

У так званому «Іпатіївському літопису» є фраза: «ИЗЯСЛАВЪ ЖЕ ПОВѢДѢ ОУГРОМЪ. И БОЛЕСЛАВУ И БРАТУ ЕГО ИНДРИХОВЬ. И ТАКО ПОИДОША ПОЛКЪІ СВОИМИ. Ѡ ЛУЧЬСКА. И ШЕДШЕ СТАША ОУ ЧЕРЕМИНА НА ѠЛЪІЧѢ.». Оце і є та перша літописна згадка про Олику, яка жодним чином не викликала сумнівів у дослідників ні XIX, ні XX століття.

Сумніви з'явилися, коли 1990 року вийшов друком переклад «Повісті врем'яних літ», частиною якої є «Іпатіївський літопис», авторства Леоніда Махновця. Перекладаючи на сучасну українську мову відповідне місце літопису, автор подає цитовану вище фразу вже у дещо підкоригованому вигляді, вводячи в оригінальний текст власні доповнення і уточнення: «А Ізяслав розповів ‹проце› уграм, і Болеславу, і брату його Індрихові, і тоді рушили вони полками своїми од Луцька, і, пішовши, стали коло ‹города› Чемерина на ‹ріці› Оличі». Слів, узятих у ламані дужки, в літопису немає, вони привнесені перекладачем.

Мушу визнати, що, читаючи вперше цей переклад понад двадцять років тому, я не сумнівався у його правильності чи автентичності. Більше того, у 2000 році мені довелося познайомитися й поспілкуватися на цю тему з археологом Святославом Терським, який у 80-х роках минулого століття проводив дослідження на території сучасного села Чемерин, що розташоване за якихось півтора кілометра від Олики. Саме у цій розмові я й висловив припущення, що власна назва містечка є похідною від гідроніма «Олича» - назви річки, яка згадується у літопису. Пан Терський погодився з моїми доводами і вже наступного року в його історичному нарисі «Олика», який, за задумом автора, мав започаткувати серію «Літописні міста Волині», я прочитав, що «…в її основі лежить гідронім, який дав життя топоніму…».

Не наполягаю на тому, що пан Терський використав у своєму нарисі мою думку щодо походження назви «Олика», для цього у мене немає жодних підстав. Схожі думки можуть з2 являтися у різних людей, і це цілком природно. Настільки природно, наскільки зараз мені зрозуміло, що, вважаючи топонім «Олика» похідним від гідроніма «Олича», помилялися ми обоє.

Щодо пана Терського можу припустити (лише припустити!), що він хотів-таки певним чином довести пріоритетністьЧемерина щодо Олики. Адже сааме ця думка – спочатку був Чемерин, а вже згодом біля нього виникла Олика – чітко прослідковується у роботі п. Терського. Проте чи безспірним є такий висновок? Думаю, навряд. І не лише думаю, а й спробую це аргументувати, щоб не стояти на позиції «цього не може бути тому, що цього не може бути ніколи». Все може бути, просто доводячи щось, треба бути переконливим у своїх доводах, а не лише посилатися на чиїсь, навіть найавторитетніші, думки з того чи іншого приводу.

Тому давайте ще раз уважно вчитаємося в текст літопису, причому не за перекладом, а за «Полным собранием русских летописей» (далі – ПСРЛ) видання 1841 року. Про всяк випадок процитую частину уривка ще раз: «…и шедшее сташа оу Черемина на Ѡлычѣ». У написанні назви «Чемерин» допущено одразу декілька помилок, що й було сумлінно зафіксовано укладачами «ПСРЛ» на правому полі 387 сторінки: «*перед*ѣ *лановъ* **Чемерина: ми** *зачеркнуто,* **ре** *перед*ѣ *лановъ***ри**, *а надъ* **ри***надписано***ме**». Три помилки в одному слові можуть свідчити про те, що назва цього поселення була не знайома переписувачеві, тому й допустився він одразу кількох помилок у доволі простенькому слові. Правда, невдовзі свої помилки він побачив (а, можливо, йому на них вказали) і виправив їх відповідно до того тексту, з якого переписував.

Немає жодних сумнівів у тому, що тексти, опубліковані в «ПСРЛ», не оригінали, а копії, швидше навіть копії з копій. Тому й доводиться миритися з тими численними явними чи не явними помилками, які трапляються в текстах літописів. І цей факт – наявність помилок чи описок – є не тільки загальновідомим, а й загальновизнаним.

Але якщо ми погоджуємося з наявністю помилок у текстах літописів, то чому б нам не припустити існування ще однієї – двох помилок у цьому коротенькому тексті, а саме в написанні слова «**Ѡличѣ**»? Літописи XII – XIVстоліть писалися, як відомо, так званим «уставом» або «напівуставом» - рукописним шрифтом з дуже специфічним написанням літер кирилиці та ще й без розбивки на слова. З розділових знаків використовувалися лише крапки, та й ті ставилися без будь-яких правил.

То чи не міг переписувач помилитися у написанні літер **Ч** («червь») і **Ц** («ци»), які в рукописному «уставі» досить схожі? Думаю, що міг. У такому разі слово «**Ѡлычѣ**» дуже вірогідно могло б виглядати як «**Ѡлыцѣ**», що досить певно підтверджується так званим «Хлєбниковським списком», де відповідна назва подається вже як «**Олицѣ**». Окрім того, початкова літера назви - «О мега» - читається не як «О», а як «У», тобто фонема мала б звучати як «уличе» або «улице», а в називному відмінку, таким чином, мало б бути «Улика», що цілком відповідає ужитому в літопису місцевому відмінку.

Про те, яка літера могла бути на початку назви, буде сказано дещо пізніше, а зараз лише констатуємо, що перша літописна згадка про Олику датується все-таки 1149 роком. Сподіваюся, що мої доводи щодо цього виявилися досить переконливими, так само, як і те, що ніякої «літописної річки Оличі», на якій нібито стояв «город Чемерин», в природі не існувало, а булла річка Осенище, назва якої саме у такому написанні фігурує на всіх доступних мені картах від XVI і до XX століття – російських, польських та німецьких.

Якщо ми погодимося, що мова у літописній згадці йде про поселення під назвою «Олика» чи «Улика» (наразі це не так важливо), то фраза стає цілком логічною і змістовною. Оскільки літописець у данному випадку фіксував події військового характеру (йдеться, нагадаю, про розташування на постій значної кількості воїнів – і руських, і їх тимчасових союзників угрів – мадяр), то для нього важливим було чіткоз азначити тимчасову дислокацію цього чималенького воїнства та ще й з прив'язкою до місцевості. Ось і з'являється у літопису «… і стали біля Чемерина на Олиці». Ще раз наголошую на тому, що слів «на ріці» в літопису немає, отже, цілком очевидно, що літописець мав на увазі зовсім не якусь гіпотетичну річку, а цілком реальнее поселення під назвою «Олика». Текст, щоправда, для кращого розуміння міг би виглядати дещо інакше, без інверсії обставини місця, тобто «… на Олиці біля Чемерина», а не навпаки. У такому разі «опорною точкою», логічним репером була б друга, а не перша назва. Між іншим, і до сьогодні існує кількасот гектарне поле, розташоване між Оликою й Чемерином, на якому могло б зупинитися на перепочинок і сааме військо, і коні, на яких воно рухалося.

А зараз спробуємо з'ясувати, як могла виникнути власна назва «Олика». Версій щодо цього існує щонайменше чотири, принаймні саме стільки їх зафіксовано у «Вікіпедії».

Найбільш відомою, як, на мій погляд, і найбільш невірогідною, є та, що була «запущена» в обіг священиком Аполлоном Сендульським ще в 1878 році. «Волынские епархиальные ведомости», що видавалися в губернському центрі Житомирі, з номера в номер публікували описи церков єпархії з короткими відомостями про міста й села, де вони знаходилися. Саме тут і з'явилася замітка отця Сендульського «Местечко Олыка Дубенскаго уезда Волынской губернии», а в ній – повідомлення про те, що назва містечка нібито походить від слова «лико» - луб'яного шару липової кори, що з давніх-давен використовувався для виробництва личаків – взуття, більш відомого, мабуть, під російською назвою «лапти».

Хибність версії А. Сендульського та його численних послідовників, завдяки яким вона переходить з одного видання до іншого, полягає, на мій погляд, у нехтуванні кількох очевидних фактів, які чомусь не беруться до уваги.

Факт 1-й. Личаки як взуття ніколи не були характерними для Південної Волині, це типовий атрибут Полісся.

Факт 2-й. Липа - не надто розповсюджена деревна порода південно-волинських лісів. Тим часом для виготовлення пари личаків необхідно зрубати щонайменше одне – два деревця, в залежності від їх віку та якості кори. В результаті інтенсивної заготівлі «вихідного матеріалу» для в'язання личаків наявні в довколишніх лісах запаси липи були б винищені впень ще за багато років до появи замітки в «Волынских епархиальных ведомостях».

Факт 3-й і наразі останній. Середньовічні записи фіксують наявність в Олиці значної кількості шевців, чим підтверджується факт перший – місцеві жителі ходили не в личаках, а у шкіряному взутті.

Що ж ми маємо в результаті аналізу першого варіанта походження назви? Лише те, що тут було некритично використано зразок «народної етимології», заснованої на випадковому співзвуччі слів «Олика» і «лико».

Не витримує критики й така дещо екзотична версія, як походження назви «Олика» від тюркського «aloka», що нібито перекладається як «долина» або «яр». Незрозуміло, щоправда, яка саме тюркська мова мається на увазі, бо до цієї мовної групи належать мови дуже різних народів, починаючи від чувашів у Поволжі й закінчуючи тувинцями на Алтаї. А в проміжку між ними розташовані ще й туркменська, ногайська, татарська, киргизька… Щоб не втомлювати переліком усіх, скажу, що загальним числом таких мов є аж двадцять дві. А з якої з них узяте оте слово «aloka» - відомо лише тому, хто його запропонував. Зважаючи на історичні реалії, можна було б припустити, що це слово узяте з кримсько-татарської мови. Але чому кримські татари повинні були давати назви волинським селам чи містечкам, тим більше, що постійно вони тут ніколи не проживали, обмежуючись короткочасними набігами? І як вони ці назви давали – всім підряд чи вибірково, одній лише Олиці? Як бачимо, питань більше, ніж відповідей, тому й цю версію не варто всерйоз брати до уваги при визначенні основи назви «Олика».

То невже не вдасться нам знайти оту невловиму першооснову? Гадаю, вдасться, але для цього ми знову повернемось до цитованого вже уривка з літопису, власне, до самої назви, яка стоїть у місцевому відмінку і написана з грецьким **Ѡ** (О мега), а ця буква читається як «У», бо як «О» в грецькій читається зовсім інша буква – «σ» (О мікрон). Тому зовсім небезпідставним буде припущення про те, що насправді в оригіналі (чи у вихідній копії літопису) на початку слова могло стояти слов'янське «Оу», тобто більш-менш первісне написання могло виглядати як «оулыцѣ». У такому випадку трансформація назви від зафіксованої вперше до сучасної могла б мати приблизно такий вигляд:

ОУЛЫЦА – ОУЛЫ(Ч)КА – УЛИЧКА – УЛИКА – ОЛИКА.

Окрім усього іншого, на користь такої здогадки свідчить ще й інший, досить промовистий, факт. Якщо запитати місцевого жителя, але не оличанина, а, скажімо, того ж чемеринця чи жорнищанина, куди він прямує, то в 99 випадках зі 100 ви почуєте, що йде він «**НА**Олику», а не «**В**Олику», хоча за нормами усного мовлення мав би бути сааме другий варіант. Чи непроглядає з глибини століть те, що прадавня Олика на початках свого існування булла вулицею, ба навіть вуличкою, тобто порівняно невеликою групою будівель, розташованих одна біля однієї, утворюючи, таким чином, не що інше, як вулицю. До того ж, **В**вулицю не ходять, ходять **НА**вулицю. Очевидно, народна пам'ять у такий спосіб зберегла спогад про ті давні часи.

Ще одним побіжним доказом на користь наведенного вище є й те, що у назві «Олика» назва падає на другий склад, а ненаголошене «О» на початку слова вимовляється як щось середнє між «О» і «У», причому ближче до «У». ніж до «О». Мабуть, варто все ж таки визнати, що в першій літописній згадці мова йде про населений пункт, який, тоді називаючись «Улика», за багато століть перетворився на «Олику».

1. *Літопис Руський (Повість времјяних літ) . - Київ. 1990.*
2. *Полное собрание русских летописей. Повесть временных лет. – Москва. 1841.*
3. *Святослав Терський. Олика. Львів. 2001 .*
4. *Петро Боярчук. Про що мовчить стара Олика. Луцьк. 2009.*
5. *Петро Боярчук. Стара Олика і Радзивілли. Луцьк, 2013.*

Олександр ВЕРНИДУБОВ ***(Луцьк)***

З ІСТОРІЇ ОЛИЦЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Кажуть, що у великих міст велика історія. Але, виявляється, що й у малих селищ чи містечок може бути глибока історія. В цьому переконує невелике поселення Олика, яке давно вже стало предметом уваги вчених і дослідників. Вісім з половиною століть, які пролетіли над цими землями, вкарбували в історію краю й цілої України чимало славних сторінок.

Замок, церква, костел, в'їзна вежа — німі свідки історичних подій минулих століть. Вони пам'ятають турецьку та монголо-татарську навали, хоробрих повстанців Северина Наливайка, які штурмували

неприступну фортецю.

Протягом багатьох століть Олика була резиденцією литовсько-польського магнатського роду Радзивіллів. Саме у замку Радзивілли зібрали унікальну колекцію картин, авторами яких є художники зі світовими іменами.

Власне, можна багато розповідати про минуле Олики, її людей, історію, здобутки у праці та творчості.

Все це, певно, послужило тому, що на підставі Рішення виконкому Олицької селищної Ради депутатів трудящих Ківерцівського району від 30 жовтня 1971 року, в приміщенні селищної бібліотеки було відкрито історичний музей, який розташувався на другому поверсі, в чотирьох кімнатах, площею 110 квадратних метрів. Цікаві експонати розповідали про події давнини та сьогодення, про людей, які творили історію і день сьогоднішній. В 1973 році музею було присвоєно звання «народний». Багато років його очолював великий ентузіаст, вчитель історії місцевої школи Петро Жуковський.

Народився Петро Лукич Жуковський 4 вересня 1919 року в селі Хорлупи Ківерцівського району Волинської області в селянській сім'ї.

В 1935 році, після закінчення Хорлупівської семирічної школи, він вступає у сільськогосподарську школу в селі Тростянець Ківерцівського району. З 1937 по 1939 роки працював практикантом в поміщицькому господарстві села Луква Станіславської, тепер Івано-Франківської області. Восени 1939 року Петро Жуковський вступив до Луцького педагогічного училища і навчався там до 22 червня 1941 року. Після нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз, змушений був залишити навчання та працювати в сільському господарстві батьків. Згодом переїхав до Луцька, де влаштувався працювати на складі комірником, а після звільнення Луцька, довелось працювати і вчителем молодших класів, і писарем у військкоматі.

В травні 1944 року Петро Жуковський був призваний у Радянську Армію, а в грудні 1945 року – мобілізований.

Після повернення на рідну Волинь, навчався в Луцькому учительському інституті на історичному факультеті. Ще в студентські роки захопився історією, поглиблено вивчав історичну літературу, працював в архіві.

В 1951 році закінчив заочно Львівський державний педагогічний інститут. Вчителював у Дернівський семирічній школі, був інспектором шкіл Олицького району, протягом дев'яти років очолював Олицький районний відділ освіти.

З 1959 року Петро Лукич працює директором Олицької середньої школи.

Він вміло спрямовує пошукову та збиральницьку роботу як учнівського колективу, так і громадськості.

Результати цієї роботи – більше 600 експонатів, кожен з яких директор музею тримав у руках та тішився ними. Для Петра Лукича були святом нові знахідки, які приносили учні, передавали старожили, або знаходив сам.

Представником Волинського краєзнавчого музею Людмилою Новосельською та громадським директором Олицького народного історичного музею Петром Жуковським у 1974 році було складено Акт обліку оригінальних та унікальних експонатів, який детально розкриває зміст музейної збірки Олицького народного історичного музею (Акт обліку експонатів додається).

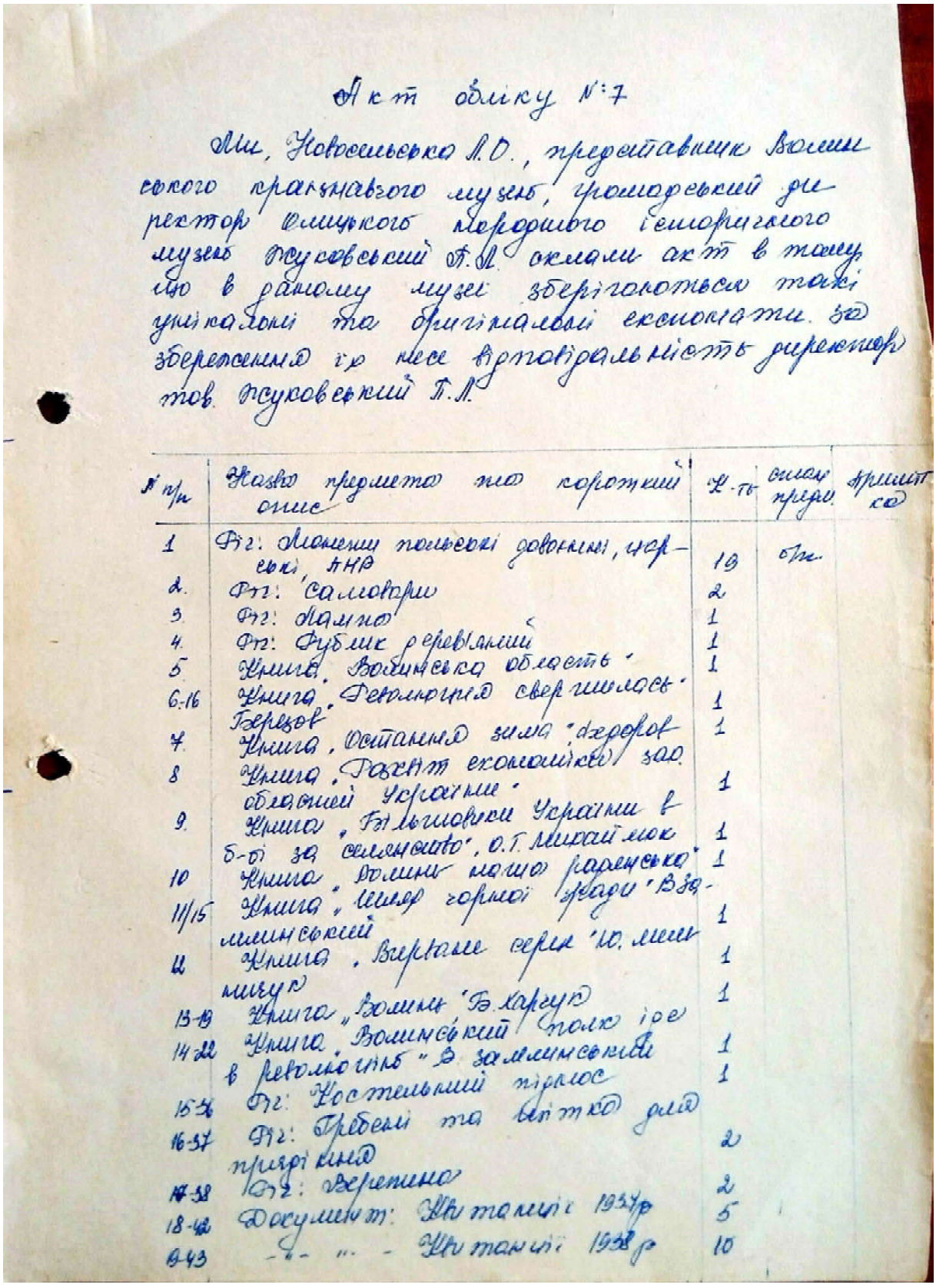
Музей здобув широку популярність і визнання. Петро Жуковський готував екскурсоводів з учнів 9-10 класів, організовував виставки, читав лекції. Жителі Олики згадують, що Петро Лукич був людиною веселою вдачі, вмів під час екскурсії привернути увагу і дорослих, і дітей.

У музей приходили і оличани, і їх рідні, коли приїжджали у відпустку. У книзі відгуків залишали записи відвідувачі і з різних міст, і з-за кордону. Ось лише деякі з них: «…були схвильовані, побачивши в експозиції фото наших рідних і знайомих. Розповідь П.Л.Жуковського про минуле Олики дуже цікава та захоплююча» (Жителі смт. Олика. 25.VIII.1972 р.); «Дуже вдячні П.Л.Жуковському за гарний музей та захоплюючу екскурсію. Радує, що оличани не забувають і свято шанують своє минуле» (Студенти 4 курсу Ленінградського технологічного інституту. 16.V.1979 р.).

Роки брали своє. Петро Лукич почав хворіти і вже не міг опікуватись музеєм. Згодом експозиція була знята, і частина її розміщена лише в одній кімнаті (висвітлювала період з найдавніших часів до 40-х років XX століття).

У квітні 1995 року Петра Жуковського не стало. В 2003 році рішенням колегії Волинського обласного управління культури з музею було знято звання «народний», а через аварійний стан приміщення експозиція була демонтована і експонати перенесені в середню школу, де під майбутню експозицію виділено окрему кімнату.

На жаль, найцінніші оригінальні та унікальні експонати, що були основою експозиції музею, втрачені. За таких умов відновлення експозиції неможливе.

Акт обліку №:7

Ми, Новосильська Л.О., представник Волинського краєзнавчого музею, громадський директор Олицького державного історичного музею Яцуковський Т.Л. склали акт в тому що в районому музеї зберігаються такі унікальні та оригінальні експонати. За збереження їх несе відповідальність директор тов. Яцуковський Т.Л.

№ п/п	Назва предмета та короткий опис	К-ть	Стан прид.	Примітка
1	Фіг: Монети польські довоєнні, нсрські, ННР	19	Отл.	
2.	Фіг: самовари	2		
3.	Фіг: Лампа	1		
4.	Фіг: Фубмк деревляний	1		
5.	Книга. Волинська область.	1		
6-16	Книга. Геологічна сверловина. Гербов	1		
7.	Книга, Остання зима "дерев	1		
8	Книга. Досвід економічної зах. областей України.	1		
9.	Книга, Гельголанди України в б-бі за самостійність", О.Т. Михайлюк	1		
10	Книга, Долина нашої радянської	1		
11/15	Книга, Шлях гарної праці "Волинський	1		
12	Книга, Вершки серія "Ю. мисливчук"	1		
13-13	Книга, Волинь "Б. карсук"	1		
14-22	Книга, Волинський полк іде в революцію" В. Замлинський	1		
15-36	Фіг: Костельний пірлос	1		
16-37	Фіг: Гребені та щітки для прядіння	2		
17-38	Фіг: Веретена	2		
18-42	Документ: Ки таємні 1937р	5		
19-43	-"- -"- - Ки таємні 1938р	10		

Акт обліку № 7.
(перша сторінка)

Акт обліку № 7.

1	2	3	4	5
20-44	Документ: Квитанції 1936р	3	б/п	
21-45	Документ: Шкільне свідоцтво	1		
22-46	Документ: Вексель	2		
23-47	Документ: Царські квитанції про податок	6		
24-48	Документ: Свідоцтво-позика	1		
25	Книги польські	7		
26-50	Річ: Башлик періоду І світової війни	1		
27-51	Річ: Качалка	1		
28-51	Книги різних видань	16		
29-52	Підручники польські	3		
30-53	Монети	9		
31-54	Паперові гроші	4		
32-55	Фото (шкільні)	2		
33-56	Документ: Посвідчення «Відмінник народної освіти» Вознюка Д.О.	1		
34-56	Документ: Посвідчення «За доблесну працю» Вознюка Д.О.	1		
35-57	Документ: Паспорт польський	1		
36-58	Документ: Профспілковий членський квиток Вознюка Д.О.	1		
37-59	Книги різних видань	5		
38-61	Лист з Великої Вітчизняної війни	1		
39-62	Документи періоду Великої Вітчизняної війни	2		
40-63	Книга «Честь тобі, Ліро»	1		
41-60	Річ: Гвардійський значок	1		
42-65	Річ: Коптилка часів німецької окупації	1		
43-66	Книга: «Історія міст і сіл УРСР»	1		
44-67	Документ: Грамота Волинського обласного управління побутового обслуговування Олицькому побуткомбінату	1		
45-68	Документ: Грамота Республіканського комітету профспілки робітників місцевої промисловості Олицькому побуткомбінату	1		
46-69	Документ: Грамота Ківерцівського РК КПУ Олицькому побуткомбінату	1		
47-70	Документ: Диплом про проведення районного фестивалю	1		
48-71	Документ: Почесна грамота управління респ. ради профспілки робітників місцевої промисловості	1		
49-72	Вимпели ОК ЛКСМУ	1		
50-73	Монети різних часів	21		
51-74	Річ: Перстень	1		
52-75	Річ:Рюмочка срібна	1		
53-76	Річ: Кувшинчик	1		
54-77	Річ:Штик царських часів	1		
55- 78	Річ: Шевські копита	2		
56- 79	Річ: Ложки	2		
57-80	Річ: Солом'яний капелюх	1		
58-81	Документ: Телеграма Ківерцівського РККПУ	1		
59-82	Книга: "КПЗУ — організатор рев. боротьби тр.Волині за визволення з-під гніту панської Польщі" Р.Оксенюк	1	б/п	
60-83	Документ: Вдячний лист з Великої Вітчизняної війни	1		
61-84	Документ-листівка "Перша в республіці"	1		

62-85	Документ: Грамота обласного комітету Олицькому племзаводу	1		
63-86	Документ: Грамота "Колгоспник"	1		
64-87	Документ: Диплом самодіяльності до 50-річчя Великого Жовтня Олицькому племзаводу, 1967р.	1		
65-88	Документ: Почесна грамота Олицькій лікарні	1		
66-89	Документ: Почесна Грамота XIV обласної літньої спртакіади колективу Олицької лікарні	1		
67-90	Документ: Почесна грамота по волейболу команді Олицької лікарні	1		
68-91	Документ: Грамота до дня фізкультурника	1		
69-92	Документ: Грамота по баскетболу	1		
70-94	Книга "Ogolne porysy wychonania narodowego - Buvhoncrski"	1		
71-95	Фото: Опанасович М.К. - учасник Великої Вітчизняної війни	1		
72-96	Фото: Олицька школа 1932 р.	1		
73-96	Фото: Вибори до райсуду	1		
74-97	Гроші паперові	5		
75-98	Гроші (монети)	6		
76-99	Документ: Свідоцтво ОК КПУ, облвиконкому, облпрофради до 100-річчя з дня народження В.І.Леніна Олицькому племзаводу 1970р.	1		
77-100	Документ: Диплом I ступеня ДСТ "Колос"	1		
78-101	Документ: Червоноармійська книжка	1		
79- 104	Газета Червоноармійська "Во имя Родины"(10.02.1945)	1		
80 -105	Фото з Великої Вітчизняної війни	1		
81-106	Листи з німецької неволі	2		
82- 107	Документ: Посвідчення з курсів в період Великої Вітчизняної війни	1		
83-108	Документ: Червоноармійська книжка	1		
84-109	Річ: Дерев'яна борона	1		
85-110	Документ польською латинською мовою про купівлю Олики, 1760р.	1		
86-111	Документ: Звернення командуючого Українським фронтом до населення Зах.України 17.09.1939р	1		
87-112	Книга: Історія Польщі (польською мовою)	1		
88-113	Паперові гроші	7		
89-114	Монети металеві	20		
90-116	Книга: том віршів Словацького польською мовою	1		
91-118	Річ: Щіточка	1		
92-118	Річ: Рюмочка	1		
93-119	Документ: Грамота про поліпшення лікувально-профілактичного обслуговування Олицькій лікарні	1		
94-120	Фото: з життя Олицької СШ	10		
95-121	Документ: Похвальні грамоти Олицької СШ	2		
96-122	Документ: Грамота облвиконкому Олицькій СШ	2	б/п	
97-123	Документ: Грамота Міністерства освіти УРСР Олицькій СШ	1		
98-124	Документ: Грамота ОК ЛКСМУ Олицькій СШ	1		
99-125	Документ: Грамота Волинського ОК ЛКСМУ	1		
100-126	Документ: Посвідчення депутата Цуманської та Олицької райради	3		
101-127	Документ: Посвідчення пропагандиста	1		

102-128	Документ: Посвідчення Волинського облвно	1		
103-130	Фото: Жуковський П,Л,	1		
104-132	Річ: Баклажка періоду Великої Вітчизняної війни	1		
105-135	Фото: періоду Великої Вітчизняної війни	6		
106-134	Документ: Подяка військова "1945"р.	1		
107-136	Річ: Гільза часів Великої Вітчизняної війни	1		
108-137	Річ: Рушник вишитий	2		
109-139	Книга; Повний курс фізики А.Тань	1		
110-141	Неолітичні знаряддя праці	2		
111-142	Фрагмент керамічного посуду	1		
112-140	Книга: Н.Новопечный « uko;Worbeobuch Hipris. 1947 Deuch»	1		
113-143	Річ: Глиняні люльки	5		
114-144	Фрагменти люльки	3		
115-145	Монети	6		
116-146	Паперові гроші	3		
117-147	Судовий документ (1926р.)	1		
118-148	Квитанції сплати податку	2		
119-149	Дзвоник	1		
120-150	Єврейські шрифти	1		
121-151	Річ: Кам'яна сокира	1		
122-152	Річ: Джбан глиняний	1		
123-155	Значок: Polska shkola	1		
124-156	Документ: Посвідчення дільничого банку	1		
125-157	Хрестоматия русской литературы	1		
126-159	Документ: Посвідчення-довірсність за підписом С.Будьонного	1		
127-160	Документ: Довіреність №233 підписана Міністерством с/г 1944р.	1		
128-161	Документ: Свідоцтво для колгоспу ім.Кірова про те, він затверджений учасником ВДНГ 1967р.	1		
129-162	Документ: Почесна грамота обкому КПУ та облвиконкому колгоспу ім.Кірова	1		
130-163	Книга "Нариси історії Волині 1861-1939" Р.Оксенюк; 1970р.	1		
131-165	Журнал "Жовтень"№3, 1971р.	1		
132-166	Книга "Земля горить", Собесяк, Київ, 1967р.	1		
133-167	Книга "С.Букатчук", Врезицький, Ужгород, 1968р.	1		
134-168	Книга "Історія Комуністичної партії" (I,II,III)	3		
135-169	Книга "Говорят погибшие герои"	1		
136-170	Книга "Караюча земля", В.Замлинський, Львів, 1965р.	1		
137-171	Книга "Остання явка", В.Симакович	1		
138-172	Книга "Дружба скрепленная кровью", В,И.Котляров, А.Д.Марченко	1	б/п	
139-173	Книга "Пісня кленів, П.Мах"	1		
140-179	Книга "Письма славы и безсмертия"	1		
141-180	Книга "Боевые спутники мои", А.Брынский	1		
142-181	Книга "Генеральний штаб в роки війни", Штеменко	1		
143-182	Книга "За лінією фронту" О.Сокуров	1		
144-183	Книга "Стир ламає кригу, М.Білецький"	1		
145-184	Книга "Вторая мировая война 1939-1945 р.р.", том 1	1		
146-185	Книга "Вторая мировая война", том 2	1		
147-186	Книга "Зустрічі на 25 меридіані"	1		
148- 187	Книга Г.Григор'єв "Що було, те бачив"	1		

149-188	Книга Г.Григор'єв "Героїчний подвиг радянського народу"	1		
150-189	Книга "Непобедимая и легендарная"	1		
151-190	Книга "Історія УРСР", т.1	1		
152-191	Книга "Історія УРСР", т.2	1		
153-192	Книга "Україна (збірник нарисів)"	1		
154-193	Книга "Київ-герой" (збірник)	1		
155-194	Книга "Герои и подвиги"	1		
156-195	Книга "У пересфарбованому жупані", І Петров	1		
157-196	Книга "Історія УРСР", А.К.Касиленко			
158-197	Книга "Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України"	1		
159-198	Книга "Хрестоматія з Історії КПРС"	1		
160-199	Книга Богачук "Ні-поезії"	1		
161-200	Книга "Стрибок в легенду", М.Гнидюк	1		
162-201	"Наука і культура, Україна, 1967р.	1		
163-202	Книга "Ілюстративні засоби на уроках історії УРСР"	1		
164-203	Монети польські довоєнні, німецькі, радянські	5		
165-207	Річ: Шевський верстат та шевські інструменти	5		
166-206	Монети царські 1765р, 1842р.	2		
167-208	Річ: Шевський стілець	1		
168-209	Фото: Група учнів Олицької СШ	1		
169-213	Документ: Почесна грамота Пинкевич Г.Ф. (колгосп XXII з'їзд КПРС)	1		
170-214	Документ: Посвідчення про занесення в книгу пошани Пинкевич Г.Ф.	1		
171-215	Документ: Посвідчення "Кращій свинарці області"	1		
172-216	Документ: Почесна грамота Чухилевич Т.	1		
173-218	Документ: Телеграма у зв'язку із 50-річчям КПЗУ	1		
174-217	Газетна стаття "Ленінським шляхом", "Салют братерства"	1		
175-219	Документ: Заява колгоспників про вступ до колгоспу	1		
176-220	Річ: Кам'яна сокира неолітична	1		
177-221	Солід польський (монета)	1		
178-222	Монети польські	4		
179-223	Георгіївський хрест II ступеня	1		
180-224	Медаль в честь 100-річчя Т.Г.Шевченка	1		
181-225	Австрійська монета	1		
182-226	Монета радянська 1922р.	1	б/п	
183-227	Річ: Статуеткаслов'янського воїна	1		
184-223	Кам'яні знаряддя праці	4		
185-224	Річ: чашка (сокориця)	1		
186	Річ: Ключ від Олицького замку	1		
187	Річ: Дерев'яні цвяхи будівельні, 1806р.	3		
188	Річ: Фрагмент крем'яного знаряддя праці	1		
189	Монета польська Казимира	1		
190	Гергіївський хрест	1		
191-231	Знаряддя кам'яного віку (скребачки, ядра (боло), серп)	25		
192-233	Гроші металічні (польські, канадські, чехословацькі)	19		
193	Паперові копійки царські (10, 20 коп)	6		
194-236	Паперові гроші 50 крб	1		
195-237	Паперові гроші польські	1		
196-239	Металічні гроші	7		
197-240	Медаль "50 лет Вооруженных Сил"	1		

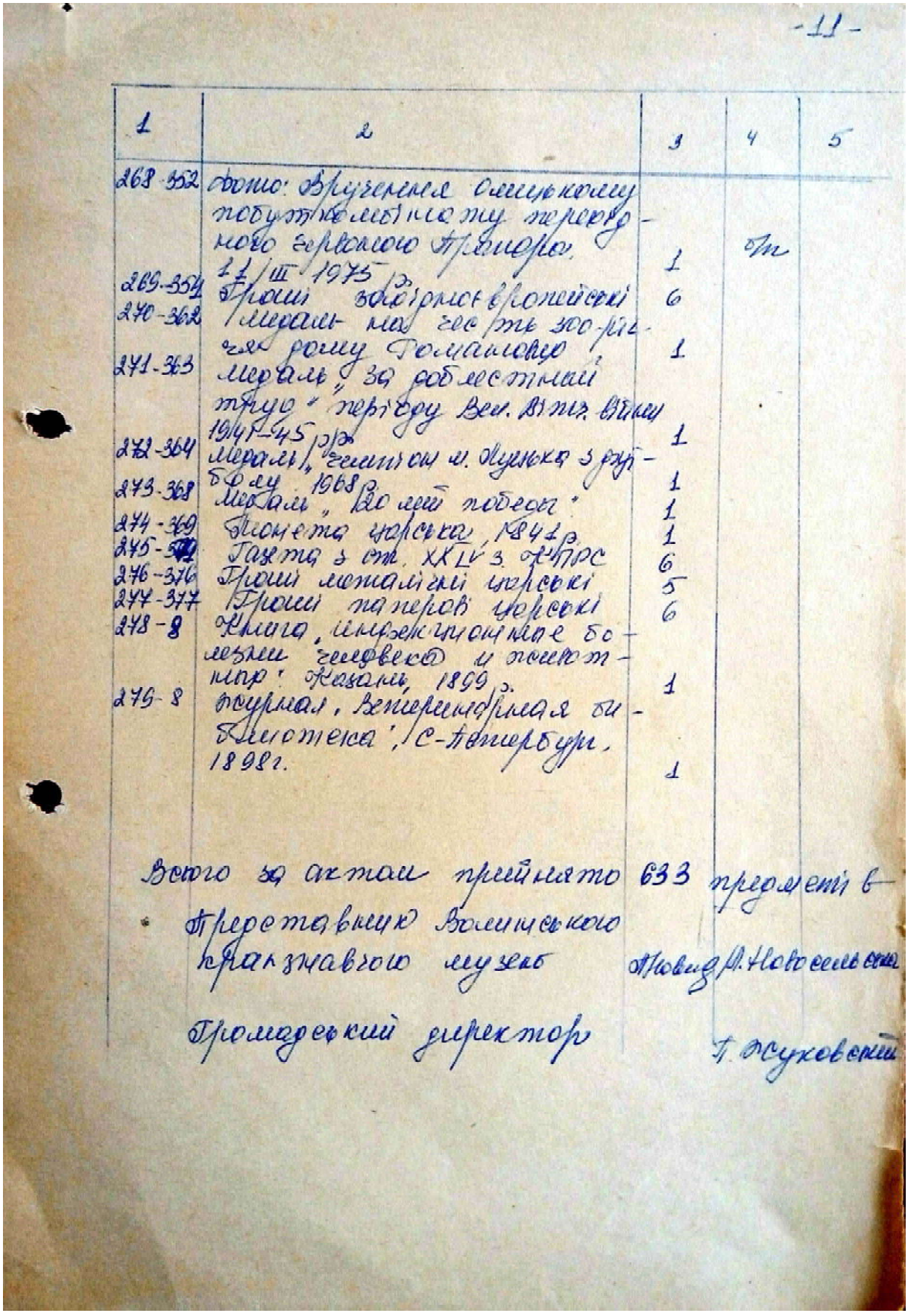
198-241	Металічні старі гроші	1		
199-242	Паперові гроші з 1923 р.	1		
200-244	Сувенір від учнів 10-А класу "Клуб інтернаціональної дружби", В честь 50-річчя утворення СРСР (книжечка, статуетка, значки)	10		
201-245	Документ: Купча на землю (umova) 1936р. (польська)	1		
202-247	Фото: Екскурсія учнів Личаківської ВШ в Москву, Київ, Ленінград, Карпати та про гурткову роботу	21		
203-248	Фото: Виписка з наказу №2б по керівному складу племзаводу від 19/IV 1944р.	1		
204-249	Фото: Поздоровча телеграма працівникам Олицького племрадгоспу від Будьонного С. 4/VIII 1950р.	1		
205-250	Фото: Наказ по Міністерству с/г СРСР про всесоюзне соцзмагання конзаводів 6/XI 1950р.	1		
206-251	Фото: Свідоцтво про занесення в книгу пошани Олицького побуткомбінату	1		
207-252	Фото: Виступ учасників художньої самодіяльності колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
208-253	Річ: Старий кишеньковий годинник	1		
209-254	Документ: Шкільні польські свідоцтва Личаківської школи (30 роки)	5		
210-255	Металічні монети польські	5		
211-256	Річ: Срібна чашечка	1		
212-257	Соцзобов'язання (цифрові дані з племрадгоспу за 1973р)	1		
213-258	Документ: Церковна книга реєстрації шлюбів XII ст.	1		
214-259	Фото: Приміщення ферми №3 колгоспу XXII з'їзду КПРС (с.Личаки)	1		
215-260	Фото: Хор колгоспу XXII з'їзду КПРС на звітному концерті 1972р.	1		
216-261	Фото: Про художню самодіяльність та спорт	24		
217-262	Монета польська (5, 50 грош)	2		
218-263	Фото: Хор колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
219-264	Гроші радянські, 1946р. (20 коп)	1		
220-265	Монета металічна радянська, 1947р.	1		
221-267	Гроші металічні (монета аргентінська, 1955р.)	1	б/п	
222-269	Емблема (політ ракети)	1		
223-270	Вишивка-салфетка	1		
224-271	Крем'яний ніж-наконечник (неоліт)	1		
225-272	Річ: Люлька XVII-XVIII ст.	2		
226-273	Фото: Концтабір Освєнцим	1		
227-275	Кам'яне мале ядро XII ст.	1		
228-276	Пилорама колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
229-277	Фото: Біля корівника с.Личани	1		
230-278	Фото: Посівні плани колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
231-279	Фото: Група шоферів колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
232-280	Фото: В кормоцеху колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
233-281	Фото: На свинофермі	1		
234-282	Фото: Автопарк	1		
235-283	Фото: В столярному цеху	1		
236-284	Фото: В корівнику	1		
237-285	Фото: Заправка бензину	1		
238-286	Фото: Ферма №3 колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
239-287	Фото: Хор колгоспу XXII з'їзду КПРС	1		
240-288	Фото: Покладання вінків до пам'ятника В.І.Леніну	1		

241-289	Фото: Комуністи колгоспу XXII з'їзду КПРС в день обміну партквитків	1		
242-300	Фото: Виступ художньої самодіяльності Олицької СШ	9		
243-309	Монета чехословацька, 1969р.	1		
244-310	Монета канадська (5 centis)	1		
245-311	Монета французька, 1895р.	1		
246-312	Плакат "Вони визволяли Волинь"	2		
247-313	Фото: Мітинг на братській могилі	1		
248-314	Фото: На уроці української мови в 7-А класі	1		
249-315	Фото: Учасники художньої самодіяльності Олицької СШ, 1974р.	1		
250-316	Фото: Біля могили Прядка	1		
251-317	Фото: Урок математики в Олицькій СШ	1		
252-318	Фото: Піонери-учасники художньої самодіяльності Олицької СШ, 1974р.	1		
253-319	Фото: Директор школи вручає грамоту піонерам за хорошу роботу, 19/IV 1974р.	1		
254-320	Фото: Піонерська лінійка в Олицькій СШ, 1974р.	1		
255-321	Книга польською мовою Szkola, 1932р.	1		
256-322	Книга-біблія на польській мові	1		
257-323	Книга Туристична схема Української і Молдавської РСР	1		
258-326	Фото: Олицький замок	3		
259-330	Фото: Фізкультурники (5/X 1972р.)	1		
260-331	Річ: Дзвоник, 1835р.	1		
261-332	Гроші царські паперові	10		
262-333	Гроші польські паперові	12		
263-334	Гроші паперові німецькі	4		
264-345	Книга про Л.Шкарапу з племрадгоспу, 1961р	1		
265-346	Газетні вирізки, 1973р.	4		
266-348	Брошура "Козацькі могили" с.Пляшева Рівненська обл	1		
267-349	Брошура "Оборона Севастополя"	1	б/п	
268-352	Фото: Вручення Олицькому побуткомбінату перехідного Червоного Прапора, 11/III 1975р	1		
269-354	Гроші західноєвропейські	6		
270-362	Медаль на честь 300-річчя дому Романових	1		
271-363	Медаль "За доблестный труд" періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р.	1		
272-364	Медаль "Чемпіон м.Луцька з футболу" 1968р.	1		
273-368	Медаль "20 лет Победы"	1		
274-369	Монета царська, 1841р.	1		
275-574	Газета з статтею про XXII з'їзд КПРС	6		
276-376	Гроші металічні царські	5		
277-377	Гроші паперові царські	6		
278-8	Книга "Инфекционные болезни человека и животных" Казань, 1899р.	1		
279-8	Журнал "Ветеринарная библиотека", С-Петербург,1898р	1		

Всього за актом прийнято **633** предметів

Представник Волинського краєзнавчого музею Н.Новоссльська

Громадський директор П.Жуковський

-11-

1	2	3	4	5
268-352	Фото: Вручення ординського подушковельного перед- ного Героєвого Праці 21/III 1975 р.	1	От	
269-353	Гроші воєнні болгарські	6		
270-362	Медаль "За гос ть 300-річ- чя року Гомаюнова"	1		
271-363	Медаль "За доблестний труд в період Вел. Вітч. Війни 1941-45 рр."	1		
272-364	Медаль "Гвардії м. Яшкова з ржі- бфеч 1968 р.	1		
273-368	Медаль "20 лет побед"	1		
274-369	Монета чорська №41 р.	1		
275-370	Газета з ст. XXL з. Ф/ПРС	6		
276-376	Гроші металічні чорські	5		
277-377	Гроші паперові чорські	6		
278-8	Книга, ілюстрована бо- лезни гінфекц и эпидем- мпр. Казань, 1899 р.	1		
279-8	Журнал, Вестник фармация библиотека", С-Петербург, 1898 г.	1		

Всього за актом прийнято 633 предмети в

фретотвнцу Волинського краєзнавчого музею

Новицький Новосельська

Громадський директор Т. Осуховський

Акт обліку № 7.
(остання сторінка)

Олександр ДЕМ'ЯНЮК *(Луцьк)*

РАДЗИВІЛЛИ В ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ: КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ БІЛОРУСЬКОЇ НУМІЗМАТИКИ

Рід Радзивіллів залишив помітний слід в історії, культурі, релігії кількох сусідніх держав. Представники цієї княжої родини володіли маєтностями й впливали на політичну ситуацію в Литві, Польщі, Білорусії, Україні. Знали їх у німецьких землях і в Московії (Росії). Більшість словників, енциклопедій називають Радзивіллів литовським чи великолитовським княжим родом. Різним є написання їхнього прізвища: Radvilos (Литва), Radziwiłłowie (Польща), Радзівілы (Білорусія) [1, с. 217]. Щодо України, то в «Енциклопедії історії України» князівське прізвище написане як Радзивілли [2, с. 103]. Хоча у працях М. Грушевського знаходимо відмінне трактування – Радивили, Радзивіли, Радзівіли, Радівіли.

Упродовж п'яти століть Радзивілли були власниками великих земельних наділів, замків, населених пунктів на Волині й Київщині в Україні, Литві, Польщі, Білорусії. Сьогодні колишні замки і палаци родини Радзивіллів перебувають на території десяти країн. Родинний маєток розташований в містечку Несвіж (Білорусь).

Сьогодні мова піде про збереження пам'яті роду Радзивіллів у сучасній нумізматиці Республіки Білорусь. Насамперед, відмітимо, що саме ця держава в останні кілька десятків років зробила найбільше із вище зазначених країн для фіксації імені Радзивіллів, їхньої архітектурної та культурної спадщини. Починаючи від 1998 р. Національний банк Республіки Білорусь ввів до грошового обігу десять монет (п'ять срібних і п'ять мідно-нікелевих).

29 грудня 1998 р. першими з-поміж «радзивіллових» сюжетів стала срібна номіналом 20 рублів і мідно-нікелева номіналом 1 рубль монети «Мірскі замак» («Мірський замок»).

Цей замок належить до пам'яток архітектури Білорусії XVI–XVIII ст. Збудований в селищі Мір Корелицького району Гродненської області. У 1568 р. Мірський замок перейшов у власність князів Радзивіллів. Господарями вони тут перебували до 1828 р. Так, у 1580–1590-х рр.. завдяки старанням князя Миколи Криштофа Радзивілла Сиротки (1549–1616) тут було побудовано палац [3, с. 10]. Багато часу в Мірському замку проводила родина іншого Радзивілла – Михайла Казимира Рибоньки (1702–1762). Особливістю замку є оздоблення веж. Верхні частини п'яти веж, кожна висотою майже 25 метрів, виконані оригінальною цегляною кладкою червоного кольору, декоровані побіленими нішами й поясами з орнаментом.

срібна (проба 925) мідно-нікелева

Технічні характеристики:

маса монети:	33,63 г	13,16 г
маса срібла:	31,1 г.	
якість друку:	пруф	пруф-лайк
діаметр:	38,61 мм	32 мм
тираж:	2 тис. шт.	2 тис. шт.

Карбування монети «Мірський замок» здійснив Монетний двір Польщі (м. Варшава). Дизайнером виступив білорус Т. Радівілко. На аверсі в колі обрамленому геометричним орнаментом – рельєфне зображення Державного герба Республіки Білорусь, під ним зазначено рік карбування (для срібної – маса дорогоцінного металу в чистоті і проба сплаву), по колу – написи: зверху «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ», знизу – «ДВАЦЦАЦЬ РУБЛЁЎ» (срібна), «АДЗІН РУБЕЛЬ» (мідно-нікелева). На реверсі:

в центрі – рельєфне зображення Мирського замку; на полі у вигляді старовинної печатки вказана дата: XVI–XVIII; зверху – напис у три рядки: «ПОМНІКІ АРХІТЭКТУРЫ БЕЛАРУСИ»; знизу на рельєфній поверхні – напис «МІРСКІ ЗАМАК» [4].

16 листопада 2004 р. з'явилися монети «Замак Радзівілаў. Нясвіж» («Замок Радзивіллів. Несвіж»), виконані у сріблі (номінал 20 рублів) і мідно-нікелі (1 рубль). За основу сюжету монет обрано Несвіжський замок (нині – Мінська область), родове гніздо Радзивіллів, центр Несвіжської ординації, резиденція князів Радзивіллів.

Несвіжські Радзивілли до середини XVIII ст. заволоділи незліченними багатствами та різноманітними титулами. У 1547 р. за ініціативи Миколи Радзивілла Чорного (1515–1565) дерев'яний замок було перебудовано. У 1583 р. Микола Христофор Радзивілл Сиротка заклав кам'яний замок південніше дерев'яного. У середині XVIII ст.. при Міхалі Казимирі Радзивіллі Рибонці замок було реконструйовано, що дозволило перетворити Несвіжський замок у палацовий ансамбль [5, с. 93]. Його зали вражали розкішшю: дорогі меблі, перські килими, полотна знаменитих художників, безцінні колекції предметів мистецтва. Замкова бібліотека налічувала 20 тис. томів, у тому числі в ній зберігався і архів Великого князівства Литовського [6].

срібна (проба 925) мідно-нікелева

Технічні характеристики:

маса монети:	33,63 г	13,16 г
маса срібла:	31,1 г.	
якість друку:	пруф	пруф-лайк
діаметр:	38,61 мм	32 мм
тираж:	2 тис. шт.	2 тис. шт.

Карбування монети «Замок Радзивіллів. Несвіж» здійснив Монетний двір Польщі (м. Варшава). Дизайнером був С. Заскевич (Білорусь). На аверсі в колі обрамленому геометричним орнаментом – рельєфне зображення Державного герба Республіки Білорусь, під ним зазначено рік карбування (для срібної – маса дорогоцінного металу в чистоті і проба сплаву), по колу – написи: зверху «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ», знизу – «ДВАЦЦАЦЬ РУБЛЁЎ» (срібна), «АДЗІН РУБЕЛЬ» (мідно-нікелева). На реверсі: в центрі – рельєфне зображення замка Радзивіллів у Несвіжі; зверху – напис у три рядки: «ПОМНІКІ АРХІТЭКТУРЫ БЕЛАРУСИ» і «XVI–XVIII»; знизу – напис «ЗАМАК РАДЗІВІЛАЎ» і «НЯСВІЖ» [7].

18 жовтня 2005 р. Національний банк Республіки Білорусь ввів до грошового обігу пам'ятні монети «Фарны касцёл. Нясвіж» («Фарний костел. Несвіж» у двох металах: срібна номіналом 20 рублів і мідно-нікелева номіналом 1 рубль. Для монет обрано об'єкт сакральної архітектури – єзуїтський костел Божого Тіла (Фарний) – перший єзуїтський храм на території тодішньої Речі Посполитої.

У 1584 р. Микола Христофор Радзивілл Сиротка підписав акт про заснування в Несвіжі колегіуму єзуїтів. Через три роки на місці недобудованого храму за фінансової підтримки князя Радзивілла було закладено костел у вигляді грецького хреста. Очолив будівництво італійський архітектор Джованні Бернардоні. У XVIII–XIX століттях костел входив до архітектурного комплексу разом із чоловічим монастирем і єзуїтським колегіумом. Цікавим є те, що він фактично був двійником головного єзуїтського костелу в Римі – Іль Джезу. У XVIII ст. Міхал Казимир Радзивілл Рибонька здійснив реконструкцію костелу. Після ліквідації у 1773 р. ордену єзуїтів, костел став фарним, тобто парафіяльним [8].

Монети «Фарний костел. Несвіж» карбував Монетний двір Польщі (м. Варшава). Дизайнером був С. Заскевич (Білорусь). На аверсі в центрі – рельєфне зображення Державного герба Республіки Білорусь, під ним зазначено рік карбування (для срібної – маса дорогоцінного металу в чистоті і проба сплаву), по колу – написи: зверху «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ», знизу – «ДВАЦЦАЦЬ РУБЛЁЎ» (срібна), «АДЗІН

РУБЕЛЬ» (мідно-нікелева). На реверсі: в центрі – рельєфне зображення Фарного костелу в Несвіжі; зверху – напис у три рядки: «ПОМНІКІ АРХІТЭКТУРЫ БЕЛАРУСИ», внизу – «XVI–XVII»; знизу – напис «ФАРНЫ КАСЦЁЛ» і «НЯСВІЖ» [9].

срібна (проба 925) мідно-нікелева

Технічні характеристики:

маса монети:	33,63 г	13,16 г
маса срібла:	31,1 г.	
якість друку:	пруф	пруф-лайк
діаметр:	38,61 мм	32 мм
тираж:	2 тис. шт.	2 тис. шт.

20 грудня 2013 р. до грошового обігу Білорусі надійшли дві пам'ятні монети «Слуцкія паясы. Радзівілы» («Слуцькі пояси. Радзивілли»: срібна номіналом 20 рублів і мідно-нікелева номіналом 1 рубль. За основу сюжету монет взято елемент чоловічого одягу – пояс (пасок), виготовлення яких було налагоджено у XVI–XVIII ст. на території сучасної Білорусі.

Цей елемент одягу мав вигляд довгого широкого поясу з витонченими малюнками, плетеними дорогоцінними нитками. В основу ремесла було покладено легенду про походження аристократії Речі Посполитої від давніх племен сарматів. Тому такий пояс був символом належності до еліти, свідчив про її багатовікові традиції, підтверджував багатство шляхтянського роду.

В першій половині XVIII ст. з ініціативи Міхала Казимира Радзивілла Рибоньки майстри відповідного профілю були зібрані в Нісвіжі, де була запрацювала перша на цих землях персіарня з ексклюзивною технологію виготовлення чоловічих поясів. У середині століття несвіжську мануфактуру перенесли в Слуцьк, де її очолив Ян Маджарський. В період найбільшого розквіту персіарні тут працювало 55 ткачів-чоловіків, підмайстри, ткалі. Витончене виробництво (до 200 поясів на рік) у Слуцьку тривало до середини XIX ст. [10]

Дослідники цього ремесла вважають, що сьогодні збереглося майже тисячу слуцьких поясів. На території України вони зберігаються лише в музеях Києва і Львова та, можливо, у приватних колекціях. У 2012 р. на підприємстві художніх промислів «Слуцькі пояси» було налагоджено виготовлення копій старовинних виробів, сувенірів з їхніми мотивами. Введення в обіг монет «Слуцькі пояси» стало, по суті, частиною популяризації середньовічного ремесла.

срібна (проба 925) мідно-нікелева

Технічні характеристики:

маса монети:	33,62 г	19,5 г
маса срібла:	31,1 г.	
якість друку:	пруф з використ. тамподруку	пруф-лайк
діаметр:	50 мм	37 мм
тираж:	7 тис. шт.	7 тис. шт.

Монети «Слуцькі пояси» карбувалися на ЗАТ «Литовський монетний двір» (м. Вільнюс). Дизайн С. Некрасова (Білорусь). На аверсі зверху – рельєфне зображення Державного герба Республіки Білорусь, в колі – зображення фрагменту одностороннього поясу, виготовленого на Слуцькій мануфактурі (1780–1807), який зберігається в колекції Національного музею історії та культури Білорусі (на срібній монеті фрагмент пояса виконаний методом тамподруку), по зовнішньому колі зверху напис «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ», зліва – рік карбування, справа – проба дорогоцінного металу (на срібній) та художній елемент (на мідно-нікелевій), знизу – номінал «20 РУБЛЁЎ» (срібна), «1 РУБЕЛЬ» (мідно-нікелева). На реверсі: зліва по колу напис «СЛУЦКІЯ ПАЯСЫ. РАДЗІВІЛЫ», справа – зображення фігури князя Міхала Казимира Радзивілла, зліва – декоративна композиція на основі родового герба Радзивіллів, зображення Слуцької брами в м. Несвіж (як елемента архітектурного ансамбля резиденції Радзивіллів) і слуцького пояса [11].

14 лютого 2015 р. Національний банк Республіки Білорусь ввів до грошового обігу пам'ятні монети «Мікалай Радзівіл Чорны» («Микола Радзивілл. Чорний» у двох металах: срібна номіналом 20 рублів і мідно-нікелева номіналом 1 рубль. Героєм монетного сюжету став один із найвідоміших представників княжого роду Радзивіллів – Микола (Чорний).

Князь Микола Радзивілл Чорний (1515–1565) народився в сім'ї Яна Радзивілла II Бородатого і Ганни Кишки [12, с 23]. Впродовж 1550–1565 рр. він був канцлером Великого князівства Литовського, у 1551–1565 рр. – воєвода віленський [13, с. 72]. У 1564 р. князь Микола закінчив будівництво первісного Олицького замку. Після смерті Миколи Радзивілла Чорного, володарем Олики став його син Станіслав. З іменем князя Миколи пов'язана поява Несвітської ординації. Адже після його смерті залишилося чотири сини (Микола Христофор, Юрій, Альбрехт, Станіслав) і чотири дочки (Єлизавета, Софія Агнешка, Анна Магдалена, Христина). Тому виникла потреба поділу спадщини князя. Так, першим ординатом Несвіжським став Микола Христофор Радзивілл, володарем Олики став Станіслав Радзивілл.

Монети «Микола Радзивілл. Чорний» карбувалися на Казахському монетному дворі Національного банку Республіки Казахстан (м. Усть-Каменогорськ). Дизайн С. Заскевич (Білорусь). На аверсі зверху – рельєфне зображення Державного герба Республіки Білорусь, по колу напис – «РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ», в центрі на фоні титульного листа Брестської Біблії – сцена вручення княжого титулу Священної Римської імперії Миколі Радзивіллу Чорному (фрагмент картини, яка перебуває в експозиції Національного історико-культурного музею-заповідника «Несвіж»), внизу – номінал «20 РУБЛЁЎ» (срібна), «1 РУБЕЛЬ» (мідно-нікелева) і рік карбування, справа на срібній монеті – проба дорогоцінного металу. На реверсі: в центрі рельєфне зображення Миколи Радзивілла Чорного та його герб, по колу в два рядки написи: «МІКАЛАЙ РАДЗІВІЛ ЧОРНЫ» і роки життя «1515–1565» [14].

срібна (проба 925) мідно-нікелева

Технічні характеристики:

маса монети:	33,63 г	15,5 г
маса срібла:	31,1 г.	
якість друку:	пруф з використ. тамподруку	пруф-лайк
діаметр:	38,61 мм	33 мм
тираж:	1 тис. шт.	2 тис. шт.

Таким чином, Національний банк Республіки Білорусь ввів до грошового обігу десять пам'ятних монет (п'ять срібних, номіналом 20 рублів і п'ять мідно-нікелевих, номіналом 1 рубль), сюжети яких присвячені представникам княжого роду Радзивіллів (Міхалу Казимиру Радзивіллу Рибонці та Миколаю

Радзивіллу Чорному), їхнім замкам-резиденціям (Мірський та Несвіжський замки), сакральній архітектурі (костел Божого Тіла (Фарний) Миколи Христофора Радзивілла Сиротки).

1. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6. Кн. 1: Пузыны – Усая / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 2001. – С. 217–219.

2. Вирський Д. С. Радзивілл / Д. С. Вирський // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін. – К.: Наукова думка, 2003–2013. – Т. 9. : Прил–С. – 2012. – С. 103–104.

3. Фарміраванне калекцыі музея «Замкавы комплекс «Мір» (1989–2015) // Аўт. тэксту: В. Папко, Н. Усава; навук рэд. В. М. Папко. – Мір : Музей «Замкавы комплекс «Мір», 2016. – 88 с.

4. Памятные монеты «Мірскі замак» («Мирский замок») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// www.nbrb.by/CoinsBanknotes/Coins/ Commemorative/?id=81.

5. Коршунова Н. Г. Символика интерьеров Большого Царскосельского дворца и Несвижского замка / Н. Г. Коршунова // Замкі, палацы і сядзібы ў кантэксце еўрапейскай культуры : зборнік навуковых артыкулаў // рэдкал. : В. М. Папко [і інш.]. – Мінск : Медысонт, 2013. – С. 87–96.

6. Возняк О. Історія роду Радзивіллів [Електронний ресурс] / О. Возняк. – Режим доступу: http:// www.starodavnij-volodymyr.com.ua/publikacii/26-storya-rodu-radzivllv.html.

7. Памятные монеты «Замак Радзівілаў. Нясвіж» («Замок Радзивиллов. Несвиж») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nbrb.by/ CoinsBanknotes/Coins/Commemorative/?id=86.

8. Фарный костел в Несвіже [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// allby.tv/article/656/farnyiy-kostel-v-nesvije.

9. Памятные монеты «Фарны касцёл. Нясвіж» («Фарный костел. Несвиж») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nbrb.by/Coins Banknotes/Coins/Commemorative/?id=87.

10. Слуцкие пояса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. belarus.by/ru/about-belarus/culture/slutsk-belts.

11. Памятные монеты «Слуцкія паясы. Радзівілы» («Слуцкие пояса. Радзивиллы») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nbrb. by/CoinsBanknotes/Coins/Commemorative/?id=304.

12. Радзівілы: лёсы краіны і роду. Творы са збору Мацея Радзівіла (Варшава) у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь (Мінск). Каталог твораў мистецтва выставы (14.02–16.04.2017). – Мінск : «Галіяфы», 2017. – 98 с.

13. Попко О. Портреты князей Радзивиллов. Из коллекции князя Константина Гогенлоэ-Шиллингсфюрста / О. Попко. – Минск : Zimaletto, 2014. – 102 с.

14. Памятные монеты «Мікалай Радзівіл Чорны» («Николай Радзивилл Черный») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nbrb.by/ CoinsBanknotes/Coins/Commemorative/?id=332.

Віктор ЖОВТЯНСЬКИЙ ***(Київ)***

НЕВІДОМА ОЛИКА XIX СТОЛІТТЯ

На основі матеріалів рукопису священика Стрітенської церкви в колишньому передмісті Залісоче містечка Олика Миколи Червінського висвітлюються невідомі сторінки історії цього містечка у XIX столітті, зокрема – щодо стану освіти. Наведена структура рукопису М. Червінського як кращого зразка релігійного краєзнавства. Детально представлені такі підрозділи рукопису як загальна характеристика парафіян, їхній зовнішній та економічний побут. Наведені точні спостереження молодого тоді священика щодо характеру збережених в олицькій спільноті традицій Магдебурзького права. Наголошується, що більшу частину XIX століття олицькі міщани провели в судовій тяганині з Радзивіллами за права на землю. Підкреслюється доволі високий рівень освіти та культури мешканців Олики – міщан та селян – та його відмінність від навколішніх сіл. Характеризуються особливості міжнаціонального спілкування в містечку.

Ключові слова: Релігійне краєзнавство, Олика багатонаціональна, Стрітенська церква, освіта, культура, народний побут, князі Радзивілли, Магдебурзьке право

1. Вступ

До останнього часу найзмістовнішими джерелами інформації про Олику XIX століття можна було вважати публікації А. Сендульського [1] та М. Теодоровича [2], книгу Ю. Крашевського «Wspomnenia Wolynia, Polesia i Litwy» [3] (1838 р., неодноразово перевидавалась) та невеликої статті В. Пероговського у «Волинських губернських відомостях» [4].

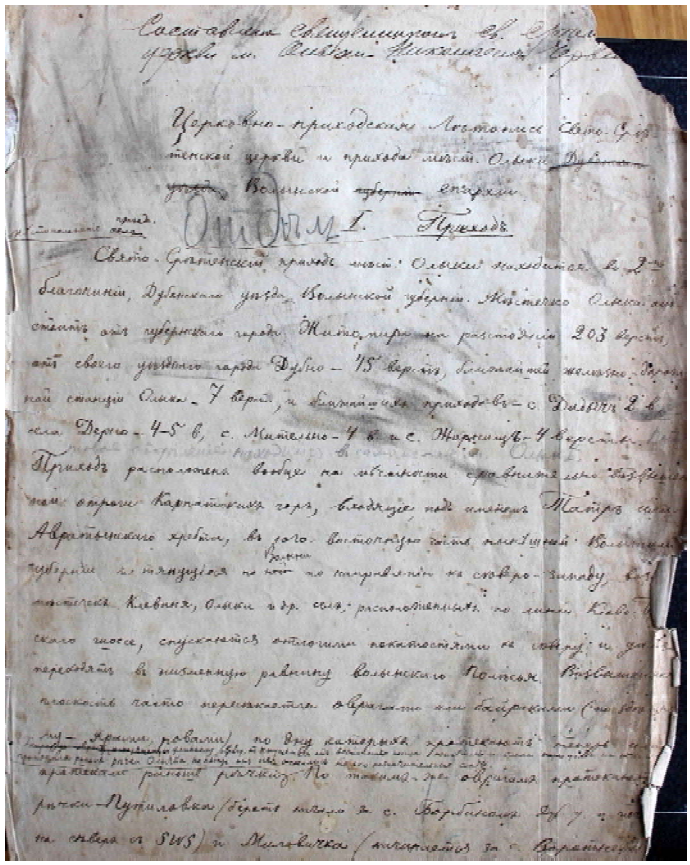
Проте незрівнянно більше інформації несе в собі рукопис «Церковно-приходская летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волынской епархии» [5] обсягом майже 150 сторінок молодого тоді священика Миколи Червінського згаданої церкви в олицькому передмісті Залісоче, про знахідку якого у цій церкві автор уже повідомляв громадськість [6 – 10]. Ґрунтуючись на матеріалах цього рукопису, в пропонованій публікації висвітлені невідомі сучасникам сторінки побутування Олики того періоду.

Окрема увага приділена стосункам князів Радзивіллів та міщан.

2. Рукопис отця Миколи Червінського – кращий зразок релігійного краєзнавства

Автор має дуже своєрідну «лабораторію» краєзнавства, основою якої є архів місцевої Стрітенської церкви, завдяки сприянню священика о. Павла (П. Шматюка) та церковного старости Івана Новосада, колишнього учня автора в місцевій школі.

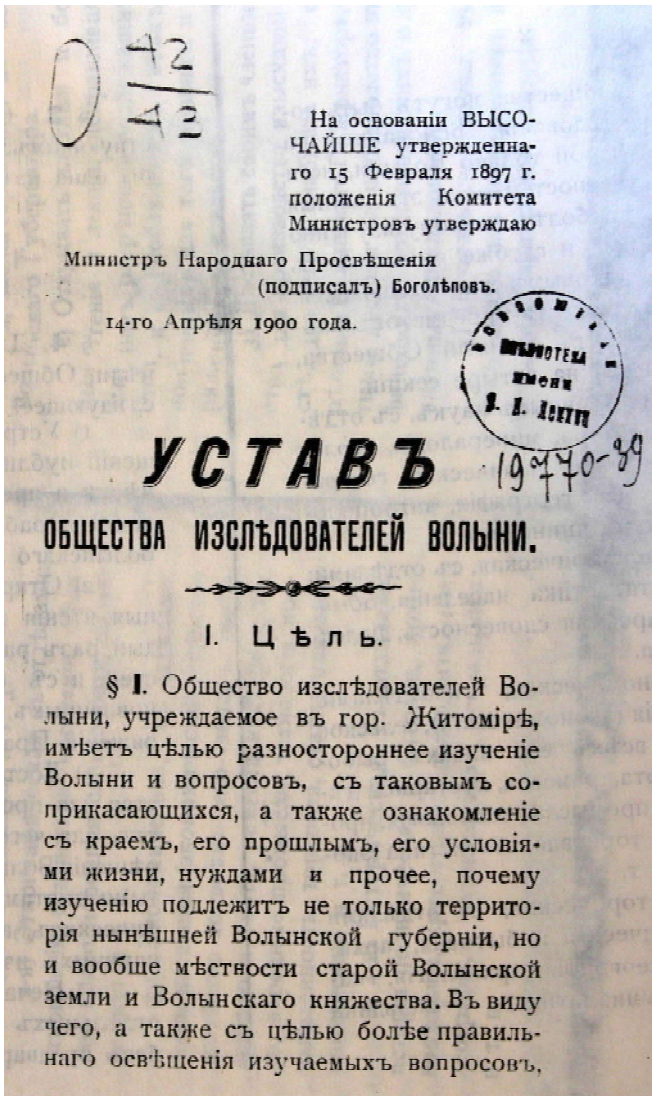
Серед матеріалів архіву особливу увагу автора привернув уже згаданий доволі таки ветхий рукопис (точніше – його чернетка) [5]. Перша сторінка показана на мал. 1, з якого добре помітно, що це є саме *чернетка* рукопису.

Мал. 1. Перша сторінка чернетки рукопису о. Миколи Червінського

Сама історія знахідки вже має певне продовження. Кілька років тому у Державному архіві Житомирської області (ДАЖО) автору випадково попалась на очі у картотеці згадка про оригінал. Проте з'ясувалося, що він давно вже переданий у Київ до Центрального державного історичного архіву. І ось з хвилюванням тримаю в руках опис фонду, де чорним по білому начертане «Церковно-приходская летопись Сретенской церкви и прихода м. Олыка», а праворуч... маленький штампик: „Выбыло» (звісно – російською, бо все це колись було у відомстві НКВС – аякже: історична пам'ять). І «выбыло» воно ще до 1983 р. Люди, втаємничені в архівну справу, кажуть, що, скоріше всього, про це вже подбав КДБ...

Як би там не було, виявляється, що ще в кінці 1893 р. у Житомирі було створене так зване Волинське церковно-археологічне товариство з метою „приведення до відома та збереження історичних пам'ятників древньої Волині та їх вченої розробки" [11]. Його офіційне відкриття відбулося 2 січня 1894 року. Матеріалами для досліджень повинні були слугували також церковно-парафіяльні літописи, перша частина яких мала бути ґрунтовним історико-статистичним описом парафії. До нашого часу дійшло 427 таких описів зі всієї історичної Волині.

На основаніи ВЫСОЧАЙШЕ утвержденнаго 15 Февраля 1897 г. положенія Комитета Министровъ утверждаю

Министръ Народнаго Просвѣщенія
(подписалъ) Боголѣповъ.

14-го Апрѣля 1900 года.

УСТАВЪ

ОБЩЕСТВА ИЗСЛѢДОВАТЕЛЕЙ ВОЛЫНИ.

I. Цѣль.

§ 1. Общество изслѣдователей Волыни, учреждаемое въ гор. Житомирѣ, имѣетъ цѣлью разностороннее изученіе Волыни и вопросовъ, съ таковымъ соприкасающихся, а также ознакомленіе съ краемъ, его прошлымъ, его условіями жизни, нуждами и прочее, почему изученію подлежитъ не только территорія нынѣшней Волынской губерніи, но и вообще мѣстности старой Волынской земли и Волынскаго княжества. Въ виду чего, а также съ цѣлью болѣе правильнаго освѣщенія изучаемыхъ вопросовъ,

Мал. 2. Титульна сторінка статуту дослідників Волині (1900 рік)

Опис Стрітенської церкви мав би бути одним з найцінніших, оскільки його обсяг складав за каталогом 100 аркушів (тобто 200 сторінок), а з чернетки можна зробити висновок, що написаний він доволі детально та кваліфіковано.

Не склалося з Стрітенською церквою, проте вдалося знайти і скопіювати літописи Свято-Троїцької церкви м. Олика (на Заворотті) (6 арк.) та ближніх церков у Жорнищах і Дідичах (8 і 16 арк.).

Ознайомившись з діяльністю церковно-археологічного товариства, автор згадав про ще один документ, який уже років з тридцять є у власному архіві і колись був скопійованим у Бібліотеці ім. В.І. Леніна в Москві. Це статут товариства дослідників Волині. Він був проведений на найвищому державному рівні – можна лише здогадуватися чого це вартувало його ініціаторам у відомій своїми бюрократичними традиціями царській Росії – та затверджений у квітні вже 1900 року (фото його титульної сторінки докладається – мал. 2).

3. Подвижники рухають світом

Автору, після того, коли з'ясував масштаби згаданого подвижництва, стало трохи сумно. Дійсно, 120 років тому з освітою пересічних громадян було, безсумнівно важче, та й для священнослужителів це була далеко не „фахова" діяльність. Проте її масштаби вражають. У нашому ж освіченому вже новому навіть не столітті, а тисячолітті, в самій Олиці знайдеться ледве кільканадцять осіб, які глибоко цікавляться історією свого краю.

Повертаючись до автора рукопису, о. Микола Червінський народився в 1871 р. у селі Цурків Дубенського повіту, нині Здолбунівського району, на Рівненщині. (Як для автора, не так вже й давно, це

всього ровесник дідів; проте невблаганний час швидко вимиває з пам'яті поколінь колись загально доступну інформацію після відходу у вічність їхніх останніх представників). У бібліотеці Цуркова вдалось з'ясувати лише, що його дід Феофан Львович був тут священиком протягом 1842-69 років. З клірових відомостей Стрітенської церкви відомо також, що його батько теж був священиком; з них же стало зрозумілим, що сам він служив у цій церкві до 1905 року.

Подальшому пошуку допомогли матеріали ДАЖО: о. М. Червінський у 1905 р. отримав очевидне підвищення по службі, ставши священиком Соборної Воскресенської церкви у Рівному [12]. Проте служив він у цьому Соборі відносно недовго – до 1912 року. А потім його, здається, буквально випхали на далеку периферію – спершу в Красилів Староконстянтинівського повіту, а потім – Чепелівку цього ж повіту [13], де й нині відсутній телефонний зв'язок бодай з сільрадою. Єдине, що з'ясував у Красилівській районній бібліотеці та у благочинного – це те, що про нього нічого не відомо.

Для автора така ситуація з рівненським Собором є, принаймні, дивною: такий злет для М. Червінського, і таке падіння. Маю таку робочу гіпотезу. Свого часу з'ясував з клірових книг у фондах Державного архіву Рівненської області, що тоді у Соборі першою особою був отець Віталій – «великорос», який до того ж був переведений сюди з Поволжя. Цілком імовірно, він міг важко сприймати підлеглого, якщо йому стали відомі слова автора рукопису щодо справжнього відношення оличан до "москалів" (див. нижче).

Та й організаційних здібностей у М. Червінського могло бути більше, ніж у його "шефа", адже це він став організатором на нинішньому Залісочі (тоді – передмісті Олики) «справжньої» місцевої школи, яка стала в першій половині XX ст. „Могилянкою" для дітей половини нинішнього Ківерцівського району та прилеглої частини Рівненської області. Робилось це за активної участі парафіян, про що свідчить ще одна копія з церковного архіву – так званий «Приговор» від 17 листопада 1896 р. (див. мал. 3). До речі, внизу сторінки серед підписів парафіян – підпис прадіда автора: Панас (Афанасій) Жо(у)втянський.

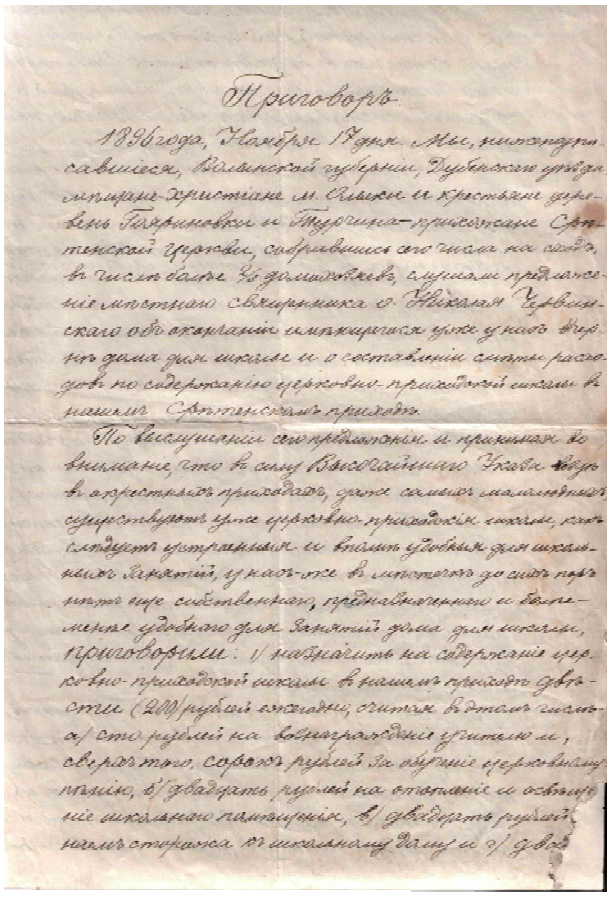
Як і личить «Могилянці», з того часу є на Залісочі, на найвищій частині старовинних оборонних валів своя «Бурса», де колись жили діти з далеких сіл [14]. Пізніше ця школа поділилась за місцем початкової дислокації на власне Залісочівську (тоді – майже строго навпроти добре відомої Луцької брами) та на Олицьку – у нинішньому «с.м.т».

З матеріалів «Приговора» для автора цих рядків «замкнулась», нарешті інформація щодо олицької школи, про існування якої з 1789 р. автор з неабиякою гордістю пам'ятає ще з часу навчання у Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка, де він не полінувався поцікавитись історією цього навчального закладу [15]. Справа в тому, що таких шкіл до створення університету в 1834 р. було тоді всього сім на всю величезну Волинську губернію [14]. Проте існування школи в умовах уже Російської імперії могло бути не безперервним: то не було фінансування, то заважали епідемії масових захворювань. Матеріали «Приговора» підтримують точку зору і автора цих рядків [14, с. 63], і луцької дослідниці Є. Ковальчук [16], щодо давнього започаткування тут функціонування школи, яка здійснює безперервний навчальний процес. Проте спочатку вона була маломісною і темною, а вже «матеріалізація» рішень цього «Приговору» дозволила вирішити проблему шкільного приміщення, як це випливає також з публікації М. Гика [17], починаючи з 1897 року. Дещо детальніше про це – нижче.

…Автор добре пам'ятає «редакційні кліше» колишньої обласної газети «Радянська Волинь» щодо «Радзивіллів – нещадних визискувачів українського народу». Якось це дуже різало очі навіть у другій половині 80-х рр., коли автор почав активно збирати матеріали про Волинь та Олику після свої першої публікації у районній газеті [18].

На зміну їм прийшло повне любування родиною Радзивіллів, маючи на увазі художні книги мого колеги за об'єктом досліджень П.О. Боярчука [19, 20]. (Це, до речі, стосується практично всіх сучасних видань). Більше того, в першій з них він стверджує стосовно подій відомого Олицького рільничого страйку 1934 р., що це комуністи спровокували людей до цієї акції. Проте в другій, після дискусій з автором цих рядків, ця думка вже не фігурує. Сам Петро Оксентійович реалізував нездійсненну для автора цих рядків мрію – зібрати десь у клубі олицьких старожилів та в живому спілкуванні з'ясувати невідомі сторінки недавньої олицької історії. Тільки зробив він це «уроздріб».

Стосовно Радзивіллів є одна методологічна некоректність – інформація про них зібрана переважно у людей, які були хоч якось наближеними до цієї родини, наприклад, служили в замку. Проте жоден господар не залучатиме до найму в найближче оточення несимпатичних для нього людей. Отже загальна тональність такого опитування є наперед передбачуваною. Якщо ж взяти до уваги інший приклад спогадів про ці часи сусідки автора на Двірці Н.С. Дмитерчук (1931-2015) [14, с. 48-49], то його тональність у зв'язку з жорстокими штрафами тих часів є зовсім іншою.

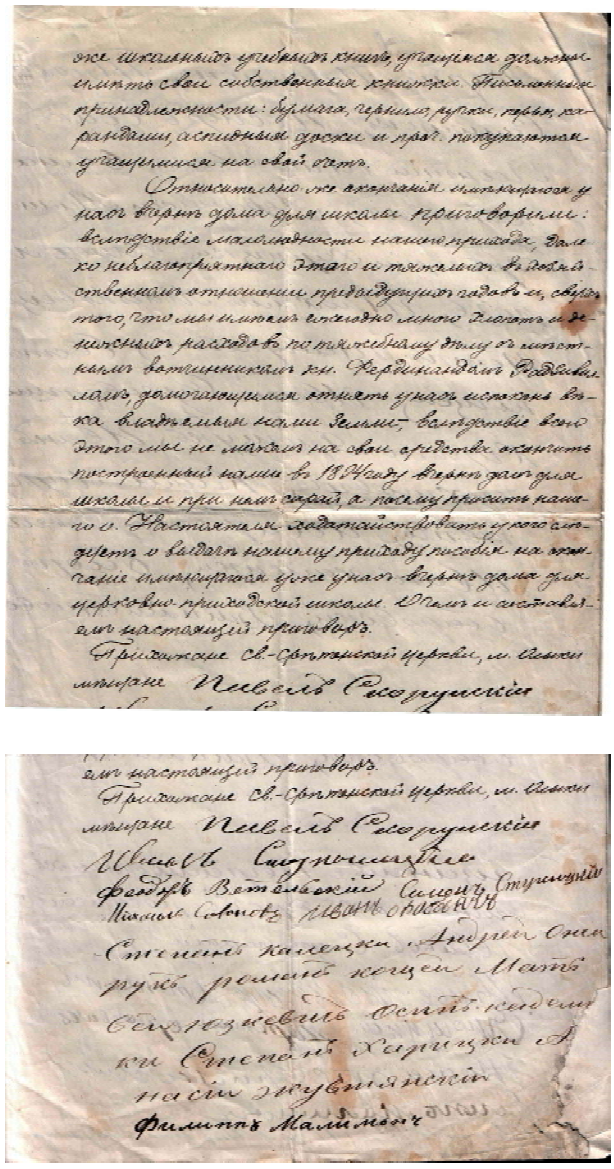

Приговоръ

1896 года, Ноября 17 дня. Мы, нижеподписавшіеся, Волынской губерніи, Дубенскаго уѣзда, міряне-христіане м. Олики и крестьяне деревень Боярниковки и Турчинки-присоединенные Стрѣтенской церковіи, собравшись сего числа на сходъ, въ числѣ болѣе 2/3 домохозяевъ, слушали предложеніе мѣстнаго священника о. Николая Черевинскаго объ окончаніи начинающагося уже у насъ вчерне дома для школы и о составленіи смѣты расходовъ по содержанію церковно-приходской школы въ нашемъ Стрѣтенскомъ приходѣ.

По выслушаніи сего предложенія и принятіи во вниманіе, что въ силу Высочайшаго Указа 26 іюня о христіанскихъ приходахъ, гдѣ только малолюдные существуютъ уже церковно-приходскія школы, слѣдуетъ устраивать и вновь удобныя для школьныхъ занятій, у насъ-же въ мѣстечкѣ до сихъ поръ нѣтъ ни собственнаго, предназначеннаго и болѣе-менѣе удобнаго для занятій дома для школы, приговорили: 1) напослѣдокъ на содержаніе церковно-приходской школы въ нашемъ приходѣ двѣсти (200) рублей ежегодно, считая въ этомъ числѣ: а) сто рублей на вознагражденіе учителю и, сверхъ того, сорокъ рублей за обученіе церковному пѣнію, в) двадцать рублей на отопленіе и освѣщеніе школьнаго помѣщенія, в) двѣнадцать рублей изъ сторожа отъ школьнаго дому и 2) дв

а

ого школьнаго учебнаго года, учащихся должны имѣть свои собственныя книжки. Письменныя принадлежности: бумага, чернила, ручки, грифельныя, аспидныя доски и прочія потребности учащіеся на свой счетъ.

Относительно же окончанія имѣющагося у насъ вчерне дома для школы приговорили: вслѣдствіе малолюдности нашего прихода, далеко не благопріятнаго этого и тяжелыхъ въ хозяйственномъ отношеніи предыдущихъ годовъ и, сверхъ того, что мы имѣемъ ежегодно много хлопотъ и денежныхъ расходовъ по тяжебному дѣлу съ мѣстнымъ вотчинникомъ кн. Фердинандомъ Радзивиллъ, домогающемся отнять у насъ испокон вѣка владѣемые нами земли-вопросъ этотъ мы не можемъ на свои средства окончить построеніемъ нами въ 1894 году вновь дома для школы и при немъ сарая, а посему просить нашего о. Настоятеля содѣйствовать у кого слѣдуетъ о выдачѣ намъ ссуды на окончаніе начинающагося уже у насъ вчерне дома для церковно-приходской школы. Тѣмъ и постановленъ настоящій приговоръ.

Прихожане Св-Сретенской церкви, м. Олики

мірянинъ Павелъ Сосунчикъ

Іосифъ Сосунчикъ

Осипъ Ветлибовскій Симонъ Стрижний

Степанъ Хомицкій Андрій Онопрій

Онисимъ Хомицкій Матѳей

Ѳилиппъ Максимовичъ

б

Мал. 3. Фрагменти „Приговора” щодо будівництва в Олиці школи: а – титульна сторінка; б – постановляюча частина (верхня частина) та підписи (нижня частина)

Тим більш важливою для розуміння загальної ситуації є мотивація, яку автор цитує тут зі згаданого «Приговору» (*цитування – мовою оригіналу з приведенням до сучасних граматичних норм*): «Относительно же окончания имеющегося у нас вчерне дома для школы приговорили: вследствие малолюдности нашего прихода, далеко не благоприятного этого и тяжелых в хозяйственном отношении предыдущих годов и, сверх того, что *мы имеем ежегодно много хлопот и денежных расходов по тяжебному делу с местным вотчинником кн. Фердинандом Радзивиллом, домогающемся отнять у нас испокон века владеемые нами земли*…» (див. оригінальний текст на мал. 3,б виділено мною – *Ж.В.*).

Цікаво, що на час написання свого рукопису про Стрітенську церкву його автор прожив в Олиці всього півроку. І цим він цілком уклався в донині триваючу традицію, згідно з якою найбільш відданими оликознавцями були і є некорінні оличани: П.Л. Жуковський (1919-95), П.С. Боярчук (1947-2013), Л.Б. Луцюк (1926-2014), А.С. Гура (нар. 1952). Проте не будемо надто «посипати голови оличан попелом», бо все таки з нині сущих П.В. Ярощук (натхненник написання книг [19, 20], нар. 1931) та автор цих рядків – з істинних оличан.

До перших з них, безумовно, слід добавити також польського письменника Юзефа Крашевського

(1812-1887) [3]; якось автор мав нагоду схилити голову на честь його пам'яті в Кракові у костелі на Скалці, де він похований у пантеоні видатних поляків. Тут же слід згадати автора детальної публікації [21] С. Томковича; проте в автора цих рядків відсутня інформація щодо його долі.

4. Структура рукопису М. Червінського

Ця структура повинна була відповідати певним настановам щодо їхнього загального порядку. В остаточному вигляді в рукописі вона є такою:

1. Парафія.
2. Парафіяльний храм:
    - 2.1.1. Зовнішня частина храму;
    - 2.1.2. Внутрішня частина храму;
    - 2.1.3. Пам'ятки храму.
    - 2.2. Начиння церковне;
    - 2.3. Облачення церковне;
    - 2.4. Церковна бібліотека;
    - 2.5. Церковний архів;
    - 2.6. Нерухоме церковне майно;
    - 2.7. Опис Хрестовоздвиженської церкви на кладовищі.
3. Притч церковний та його історія:
    - 3.1. Попередні священики церкви (поіменно).
4. Парафіяни:
    - 4.1. Загальна характеристика;
    - 4.2. Зовнішній побут парафіян;
    - 4.3. Економічний побут парафіян;
    - 4.4. Соціально-юридичний побут парафіян;
    - 4.5. Релігійний побут парафіян;
    - 4.6. Стрітенсько-храмове свято;
    - 4.7. Моральність парафіян;
    - 4.8. Розумовий розвиток парафіян;
    - 4.9. Співіснування націй.
5. Церковнопарафіяльні заклади:
    - 5.1 Народні школи;
    - 5.2. Церковнопарафіяльне опікування;
    - 5.3. Церковна богадільня.

У попередніх публікаціях автор цих рядків уже частково звертався до матеріалів розділів 1 – 3. Нижче цитуються матеріали переважно з розділу 4 рукопису відповідно до вказаного вище (див. розділ 3) принципу цитування.

5. Прихожане

Трудно определить с большею или меньшею вероятностью, с каких пор образовался Олыкский Сретенский приход. Если местность Олыки и была заселена с давнего времени, то во всяком случаи еще нельзя сказать, чтобы с этого- же времени существовала правильно организованная приходская община с приходским храмом. Можно предположить, что когда Кишки (*це – приклад популярних тоді прізвиськ: йдеться, імовірно, про те, що в XV ст. Олика належала Петру Яновичу Монтигірдовичу (? – 1498) – який у свою чергу, був прозваним Білим – воєводі троцькому і гетьману великому литовському, який близько 1460 р. став фундатором парафіяльного костелу на Турчині. Як придане його єдиної дочки Анни, Олика перейшла в кінці XV ст. до воєводи смоленського, потім гетьмана литовського Станіслава Петровича Згерського, якого і прозивали Кішкою – Ж.В.)* вступили во владение Олыкой, то тогда они построили недалеко от своего замка православный храм (это и был глухо указываемый народным преданием древний храм в местности теперешнего Турчина). Но составляло ли в ту давнюю пору поселение один или несколько приходов, какой был храм и какие прихожане – все это вопросы, для решения которых не дает материала столь седая древность. С большею вероятностью можно говорить о судьбах прихожан по мере того, как из глубины веков мы восходим к более позднему времени. Когда Олыкой стали владеть князья Радзивиллы, когда они привлекли сюда путем разных

льгот и привилегий достаточное количество населения, то они, естественно, должны были позаботиться об удовлетворении религиозных нужд своих православных подданных. Князь Михаил–Казимир Радзивилл говорит в своей эрекции (от 30 июня 1727 года), что «Cerkiew w Miescie Naszym Zalesoczu lubo jest prio Ordine przez Swiętey Pamięci Antecessorow Moich fundowana [22, с. 1]». (*Тут і дальше автор рукопису постійно посилається на «Книгу прав оригінальних» [22] обсягом щонайменше 79 арк., яка визначала, як можна зрозуміти, переважно права власності на церковну нерухомість. Проте в доступному авторові загальному архіві ця книга відсутня; імовірно, вона зберігалась десь окремо від загального архіву – Ж.В.*). Но должно быть эти Antecessory – фундаторы церкви – жили довольно давно и память о них, как фундаторах церкви, успела уничтожиться, если князь не называет фундатора церкви по имени, с перечислением всех его титулов и должностей, как это бывает обыкновенно в польско-литовских и западнорусских документах. Приведенные выражения князя Михаила-Казимира наводят на ту мысль, что вотчинники имения – князья Радзивиллы строили (fundowali) для своих православных подданных храмы. Сами неправославные, Радзивиллы не могли допустить существования православных храмов возле своего замка и костела. Поэтому–то православные храмы были отодвинуты на предместья Miasta Олыки – Залесочье и Заворотье. Так и могло образоваться два теперешних прихода. К сожалению, пожары церквей, а раньше их – быть может – католическо–униатская злонамеренность, уничтожили всякие данные относительно прошлой судьбе Олыкских православных приходов. Нет известей, пустили–ли какие корни в православном Олыкском населении социнианство и кальвинизм, которыми увлекались владельцы Олыки. Отец А. Сендульский приводит рассказ Несецкого об изгнании из Олыки православных и опровергает этот рассказ [1, с. 568 – 569]. Но в основе рассказа Несецкого нельзя признать той мысли, что в Олыке очень рано и притом насильственным путем была введена Брестская уния между православием и католичеством. Такие ревностные паписты, как Станислав (ум. 1599) и Альбрехт–Станислав (умер 1656 г.) Радзивиллы, наверное, обратили православных жителей Олыки в унию. Кажется, что насильственные деяния унии самым вредным образом отразились на религиозно–православной жизни Олыкских униатов. Оторванные от издавна сложившихся религиозных основ жизни, спутанные в своих православных понятиях, с недоумением относясь к новому обряду и, наконец, соблазняемые повсеместными неурядицами в церковной жизни, они кончили тем, что стали очень мало заботится о выполнении религиозно–православных обязанностей. В заглавии древнейшей сохранившейся метрической книги (от 1720 года) Парох Церкви Стретенской Заружкевич высказывает желание, дабы –

«При крещении Детей шлюбов не давали Восприемников оних,

Где в Грех упадают, Котории Крест Святый ни во что вменяють».

Здесь ясно указывается на отступление от католических норм и нравственных требований христианской веры. Быть может, скажут, что это писано ради красного словца, для рифмы. Но о том же, только в сильнейшей степени говорят и документы историко–юридического характера. Через лет 7 князь Михаил–Казимир Радзивилл издает универсал (23 июня 1727 г.), в котором констатирует упадок среди своих подданных христианской религиозности и нравственности. В примечании мы приводим этот интересный универсал целиком [22] (*відсутній в архівних матеріалах – Ж.В.*); здесь же можно добавить, что сведения о состоянии прихода сообщал князю тот же Залесоцкий презбитер, склонившись к просьбам которого князь 30 июня того же года дает эрекцию на земли Сретенской церкви, а также и место (piac) для устройства школки, в которой дети могли бы обучаться истинам веры. Если–же парох Залесоцкий так характеризовал религиозно-православное состояние подданных князя, то подобная характеристика прежде всего должна быть прилагаема к парафиянам Залесоцкого пароха.

Из этой же эрекции же видно, что со времени издания ее, уже существовала в Олыке при Сретенской церкви богадельня (szpital), в которой могли проживать не имевшие пристанища старухи и вообще бедные.

В дальнейшей истории прихода мы видим, что прихожане отнимают у церкви земли и не особенно–то слушаются своего пароха. Но рядом с этим идет много фактов пожертвований в пользу церкви и заботливости о церковном благополучии. В годы счастливые в хозяйственно–экономическом отношении приток пожертвований на церковь увеличивался; особенно усердные и благочестивые прихожане жаловали в пользу церкви и причта часть своих полей. Но наступали годы неудачные, тяжёлые: церковь тогда мало получала пожертвований. Из церкови-же брали денежные суммы взаймы и часто уплата долга затягивалась на долгое время; требовалось много раз немало усилий со стороны причта и визитаторов церкви, пока долги будут возвращены.

Отнимались на время от церкви и легованные земли, и бывали случаи, что отторгнутые земли опять леговались в пользу церкви–же. Жизнь, словом, шла обычным чередом по сложившимся на основах Магдебурского права порядкам; действовали должностные лица и представители прихода, вроде

президентов, бургомистров, ратманов, войтов и лавников местечка, цехмистров ремесленных цехов, ктиторов и старших церковных братств, провизоров церкви. За твердо действующим, даже в мелочах, порядкам и городским самоуправлением оставались в тени действующие и правящие лица. Сколько мы не расспрашивали старожилов про более замечательных бургомистров, цехмистров, ктиторов церкви и церковных старост, ответы получали все в роде того: бургомистров было много, но «булы воны бургомистры, як бургомистры».

Цехмистры и ктиторы братств делали то, что поставляли с уплат цехи или братства – и только. Рассказов про каких–либо замечательных лиц из прежних прихожан нам так и не удалось услышать.

По церковным–же записям можно отметить следующих больше–меньше выдающихся лиц: Иван Олексиевич, леговавщий в 1728 году, полчетверти (Cwierć) поля в пользу Сретенской церкви и причта, а пол–волоки поля завещавший в пользу Залесоцкого шпиталя. Ктиторы церкви Ипат Обарович и Андрей Нагорный, заведовавшие церковным имуществом после пожара храма в 1753 году и принимавшие живое участие в собирании средств для постройки нового храма. Президент miasta Олыки Максимович, ведавший все приходы и расходы сумм по постройке теперешнего Сретенского храма в Олыке. Марианна Федрицкая завещала в пользу церкви полторы днины поля, а Юлианна Федрицкая завещала 16 декабря 1816 года в пользу церкви пол – волоки поля. Затем, как люди особенно благочестивые (Osoby szczegolnieyszey pobożnosci) и внимательно относившиеся к нуждам церкви, выдавались Петр Кощей, Кирилл Копыловский и Василий Карпович.

Этим лицам визитатор 1828 года объявляет официально благодарность и каждому из них выдает установленный похвальный лист (pismo puchwalne urzędowe) [22, с.56]. В позднейшее время усердием к церкви отличались супруги Александр и Мария Кощей, церковный староста Даниил Малимон и др. лица, о пожертвованиях которых в пользу церкви мы упоминали при изложении истории перестроек в церкви и при описании церковной утвари и облачений. За неимением данных мы не беремся говорить что–либо о влиянии этих лиц на других прихожан.

Откладывая подробную речь о церковно–приходских учреждениях до пятого отдела летописи, теперь скажем об участии прихода в событиях обще–государственной жизни. Нет спора конечно, что в прежнее время мещане м. Олыки принимали живое участие в отражении от Олыки неприятельских нападений, а равно участвовали в схватках князей Радзивиллов с др. магнатами. Быть может немало жителей Олыки состояло в войсках князя Карла Радзивилла – «Пане Коханку». Не известно, обошлось ли мирным путем занятие края русскими войсками в 1793 и 1795 гг. Но можно предполагать, что для утверждения края Россией в Олыке размещен был значительный отряд русских войск. По крайней мере, на фураж и провиант для войск (cozakyw) олыцкие мещане одолжали из церкви в 1725 году 2,000 злотых. Много отдали они при этом, конечно своих денег, а также давали провиант и фураж натурою. Но присоединившись к России, прихожане м. Олыки стали жить обще-государственною жизнью. Много, нужно думать, погибло их во время Отечественной войны 1812 года; язык цифр в данном случае говорит красноречивее слов: в 1805 году в описании Олыкской Сретенской церкви и прихода, число прихожан выражается в сумме всего 1040 душ. Визитатор–же 1818 года насчитывает в приходе всего 658 душ. Старожилы ничего не рассказывают про польское повстание (*так в оригіналі – Ж.В.*) 1830 года, но можно думать, что Олыкский коллегиатский костел не остался совершенно непричастным этому движению. Раньше, по крайней мере, костел владел крепостными крестьянами (теперешняя деревня Гояриновка и соседние сс. Дерно, Одерады и Чемерин), которые «делали панщину на костел и находившуюся при костеле богадельню» (шпиталь), но только эти крестьяне были переведены на положение наемных крестьян.

Исповедные росписи еще в 1841 году отмечают 145 душ крестьян ксендзов коллегиаты Олыкской, но в 1842 году эти крестьяне показаны уже казенными.

Уничтожение в России крепостного права очень мало отразилось в Олыкском Сретенском приходе: мещане не были крепостными; жители деревни Гояриновка уже в 1842 году сделаны были наемными крестьянами. В крепостной зависимости князей Радзивиллов оставалось всего около 30 душ крестьян приселка Турчина. Освобождение их от крепостной зависимости прошло без всяких потрясений. По рассказам старожилов, всем прихожанам были прочитаны и объяснены Мировым посредником (из с. Ново–Малина Дубенского–же уезда) манифест и грамота, уполномоченный князей Радзивиллов объявил, что вотчинники не имеют никаких притязаний к мещанам – и этим окончилось дело. Но сознание народа после освобождения крестьян значительно поднялось: пан потерял в глазах народа свое обаяние; по его требованию перестали являться на работы. При подобных условиях хозяйствовать было трудно; поэтому мелкие землевладельцы сочли за лучшее сбыть свою землю и удалиться. Так поступил тогда некий

Буболевич, усадьбу которого и около 40 десятин земли купил за 3200 рублей Олыкский мещанин Даниил Малимон. Делались тогда поляками попытки поднять народ против правительства, но, по рассказам, лица, распускавшие нелепые слухи, были схватываемы властями. Когда же в 1863 году действительно разыгралось польское повстание, то народ не только не пошел до лесу, но держал «варты» и пойманных подозрительных лиц представлял властям.

В прежнее время нередки были в приходе общественные бедствия. В 1864 и 1881 гг. выгорели значительные части местечка. Около 1850-х годов в приходе свирепствовала холера: особенно потерпела от эпидемии деревня Гояриновка, в иных домах которой вымерли все люди. В меньшей мере свирепствовала холера между православным населением самого местечка Олыки, хотя евреи умирали от холеры, по выражению рассказчиков, как мухи.

Холера появлялась в местечке и в последующее время: в 1872, в 1893 и 1894 годах. Начиналась эпидемия между евреями, но умирало и православное население. Около 1870–же годов в приходе был падеж скота, принявший настолько значительные размеры, что у иных хозяев погиб весь домашний скот. Бывали случаи оспенной эпидемии, настолько давно, что год эпидемии старожилы определить отказывались. В вешнее время полая вода стояла в иные годы очень высоко, но до размеров наводнения в пределах прихода Олыки, за памяти старожилов, она не доходила.

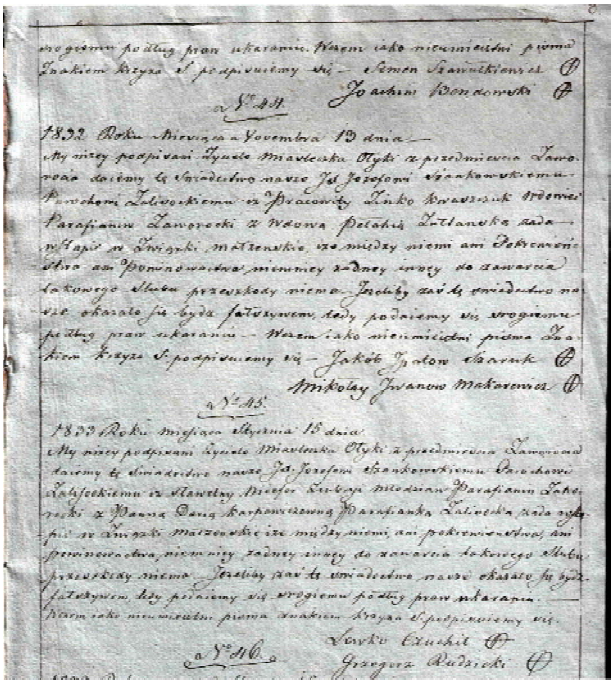
Движение населения в Олыкском Сретенском приходе, за время, от которого сохранились метрические книги, можно представить следующим образом как число душ в приходе: по визитам в 1805 году в приходе было 1,040 душ, в 1818 году – 658 душ. В 1820 году было 731 прихожан, в 1821 году было 729 душ, а в 1828 году – 570 душ. (*Тут автор чернетки рукопису на його полях передбачив у остаточному варіанті рукопису виконати більш детальний аналіз; проте він відсутній – Ж.В.*).

Население Олыкского Сретенского прихода по своему языку (*втрачений фрагмент тексту з одним словом – Ж.В.*) графическим особенностям представляет переход от полесской группы к группе волыно-галицкой (так называем ту часть малорусской народности, которая занимает Западную Волынь, Подляшье (часть Люблинской и Седлецкой губернии) и Галицию; по языку и быту население этих мест немного разнится от группы подольско-галицкой). По бытовой обстановке Олыкский приход – местность чисто волынская: тут прекрасные светлые избы с трубами, тут волынский покрой платья. Но язык представляет пеструю смесь волынских и польских говоров: польский выговор на «у» и «ие» чередуется в приходе с волынским произношением на «о» и «и». Тут можно услышать «вул» и «конь», «мишкие» и «мишки» и т. д. Перевес в этом берет группа волынская.

Долговременная совместная жизнь в местечке с поляками и евреями и частые торгово-промышленные сношения с ними сделали то, что прихожане не питают какой-либо вражды к полякам и евреям. Иной раз они ругают еврея словами «жид, свинячье ухо», но с этим-же евреем говорят о своих делах и подчас вместе с ним обделывают торговые «гешефты». Подсмеиваются иной раз над поляками – «панками–ляшками», которые прогуляли свою Польшу и вместо «odbudowania oyczyzny» угодили «do lasu», но какой-либо вражды к полякам не питают и уживаются с поляками очень хорошо. С неудовольствием отзываются прихожане о солдатах (москалях), которые при проходе через местечко производят немало опустошений в хозяйства … (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*) очень чувствительно проводят простой народ. (*Відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*) сказывается какое-то враждебное отношение (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*) …россам: «кацап», «лапацон» – обычные названия для великороссов. Их представляют головорезами, для которых ничего не стоит погубить человеческую душу. Полусерьёзно передаются рассказы о том, как …чик-великоросс собирался зарезать ночевавшую у них в доме «хахлушку» затем только, чтобы посмотреть как ею (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*). В особенности враждебно отзываются о появляющихся здесь партиях великороссов – плотников…? (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*) ходебщинках? (коробейниках), разносящих мелкие товары; кажется, что вражда обостряется здесь от соперничества на торгово-промышленном поприще: великороссы-рабочие и коробейники перебивают (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова – Ж.В.*) торговлю у здешнего населения.

К полешукам и крестьянам прихожане относятся свысока, пренебрежительно: полешуков они представляют людьми темными и невежественными, которые держатся еще всяких суеверий и предрассудков. С насмешкою говорят прихожане о курных избах полешуков, об оригинальной их одежде и сочувствуют бедности их края, вследствие которой полешуки целыми массами появляются летом на Олыкском базаре, пока их не наймут на сельско-хозяйственные работы по уборке хлеба хозяева с Волыни. Презрительно смотрят прихожане и на крестьян (мужиков): когда то «sławetnyi mieszczanie» (*«славетні міщани» – саме так ще у 1-й пол. XIX ст. було прийнято здійснювати записи в метричних церковних*

книгах цього містечка, яке мало Магдебурзьке право (див. мал. 4); це – аналог пізнішим «шановний» або, наприклад англомовним "Dear" (дорогий) навіть до незнайомих людей – Ж.В.) и потом причисленные временно к Дубенск… (*відсутня частина аркушу та 1-2 слова; йдеться про поступову втрату ролі магістрату в житті містечка в умовах Російської імперії – Ж.В.*), они считают себя стоящими выше, чем обыкновенные крестьяне. Пред крестьянами стараются они щегольнуть и своею одеждою, и своим городским обращением, и своею (коверканною) русскою речью. Правда, есть крестьяне и в самом приходе, но эти крестьяне как-то выделяются в сознании прихожан из крестьянского сословия и не считаются мужиками. В приходе считается унижением и бесчестием жениться на мужичке, или выйти за мужика замуж, поэтому случаи подобных браков чрезвычайно редки. Женятся на своих-же мещанках или крестьянках своего прихода (не мужичках).

Мал. 4. Приклад записів у метричній книзі Олицької Стрітенської парафії за 1832-33 рр.

Вследствие подобного порядка в приходе перепутались родственные связи и то и дело приходиться обращаться к архиерею за разрешением на заключение невестами брачного союза, но прихожане не хотят нарушать своих воззрений и допускать в свою среду посторонние элементы.

6. Внешний быт прихожан

Он вообще очень удовлетворителен и не без некоторой даже доли изящества. Избы прихожан (как мещан, так и турчинских и гояриновских крестьян), выстроены из дерева. Представляют они собою довольно чистые и веселенькие здания, построенные «в замки» и с обращенными на улицу окнами, а выходами во двор или садок. Сарай, изба и дымовые трубы чисто выбелены, ставни окон и двери часто разрисованы, возле стен попадаются иной раз «призьба» (возвышения из земли и дерева, вроде дерновой скамейки), а сквозь оконные стекла виднеются поставленные на окнах горшки комнатных растений: полиргонии (?), фуксий, доброчиннику (?), луковичных растений и других комнатных цветков.

Через двор или через сад входим мы в небольшие сани: по одну сторону их находится небольшая кладовая (коморка), а с другой стороны дверь ведет в жилое помещение – «хату», которая разделена перегородкой на комнату и ванкир. Стены домов изнутри иногда побелены, а в большинстве случаев гладко выструганы («выгемблеваны») и время от времени для чистоты моются водою. Прямо против входа красный угол или «покут». Здесь висят в два ряда иконы: чаще попадаются иконы Спасителя, Богоматери, Святого Николая, Святого Великомученика Георгия, Святой Великомученицы Екатерины, Варвары, Св. Бессребреников Космы и Дамиана, Митрофана Воронежского, пророка Иова Почаевского и других святых, а также … праздников; перед иконами иногда висят лампадки; изредка попадаются еще иконы католического письма. Стена под иконами выклеена обоями с разводами и розовыми цветами.

Иконы украшены висящими на них полотенцами, а также искусственными цветами, засушенными растениями, а летом и живыми цветами. Вдоль стен комнаты идут лавки. Под иконами стол, покрытый домотканою или покупною скатертью; на конце стола, обращенном к иконам, лежит, прикрытый концом скатерти, хлеб. Попадаются в иных домах стулья и табуреты; очень нередки настенные часы.

Возле входа в хату – с одной стороны большая русская варительная печь, а рядом с нею – нередко – и печка огревательная. С другой стороны устроена «шафка» (поставец), в котором хранится кухонная утварь: горшки, миски (глиняные «полыванные», а иной раз и белой глины), тарелки (полумисочка), ножи, ложки и подчасть вилки, чугунные горшки («казаны»), медные кастрюли (рондель, ронделека), сковороды (пательня), листы (дека) и очень часто самовары с чайным прибором. От красной стены к печке идет вдоль дома перегородка, не доходящая до потолка, которая отделяет от комнаты ванкирь (небольшая комнатка). На балясине (балке), которою заканчивается эта перегородка, вырезается или пишется следующая надпись: «сей дом сооружен таким–то в таком–то году. Боже благослови живущих в доме сем». Сверху на этой балясине кладутся имеющиеся у хозяев книги. В ванкире помещается спальня хозяев: тут стоят кровати, а также сундуки (скрыни), в которых хранятся одежда и другое имущество. Пол в домах в большинстве случаев земляной, чисто смазываемый глиною, но попадается уже и деревянный пол (пидлога). Возле окон в комнатах и в ванкире располагаются со своими работами хозяева–ремесленники. В коморах помещаются жизненные продукты и разная хозяйственная утварь: тут стоят и кадубы, и кадушки, и дижки, и ночвы, сита, решета, балии и т.д.

Дома содержатся внутри в чистоте и порядке, тут нет места для телят и свиней; считается стыдом для хозяйки, если в доме у нее грязный пол, загрязненные стекла в окнах и «облупленный припечок» (обвалившееся и ободранное продолжение нижней части (чирин) печи. Чистенькие и веселенькие сами по себе дома выигрывают от того, что при них очень часто имеются садки: в них разводятся яблоки, груши, сливы, черешни, вишни, малина и крыжовник. Произведение своих садов а ровно и огородов, прихожане частенько потребляют дома, а частью продают на Олыкском базаре.

Сравнительно чисто и красиво одеваются прихожане: головной убор составляют фуражка (кашкет) и зимняя барашковая шапка для мужчин, купленный летний или теплый платок (хустка) для женщин. Попадаются платки шерстяные, подчас полушелковые; портки или юбка (сподныця) и рубаха (сорочка) из купленного, а нередко домотканого холста или ситцу составляют нижнюю одежду прихожан. Сорочка иной раз бывает вышита, иногда глаженная, а у женщин сорочка имеет большой воротник, выпускаемый наверх и откладываемые на манер фатмы(?) по верхнему платью. На исподнее платье мужчины надевают: брюки (штаны) из дешевого корту или парусины, жилетку, на нее «куртку», что–то среднее между пиджаком и тужуркой, стягивающуюся на крючки (гапки, гаплыки) или пуговицы (гузики). Поверх куртки мужчины надевают «чемерку» (иной раз она надевается на жилетку), длинный до пят кафтан, по покрою напоминающий сюртук «nocie время». Чемерка шьется из черного или серого плотного сукна и украшается на груди, а также на перехвате сзади нашитыми шнурками и тесемками. Часто сзади чемерки на перехвате пришивается три пуговицы. На зиму прихожане надевают сермяги из толстого серого сукна, а также крытые или нагольные тулупы (шубы) и полушубки (кожухи). Сермяга и тулуп опоясывается несколько раз широким шерстяным поясом, красного или красно–зеленого цветов.

Женщины носят юбки из бархану (недорогая материя) разных цветов, и «куртки» – что–то вроде кофточек, но спускающихся ниже талии. Куртки шьются из ситцу, шерстяной и другой материи, бывают разного цвета, застегиваются спереди на пуговички или крючки, а сзади на талии к ним пришивается три пуговицы, под цвет к куртке. Поверх куртки женщины носят «катанку», длинный кафтан напоминающий мужскую чемерку. Катанка шьется из светлой материи, на ней также нашиваются тесемки из лент, подчас даже мишурные и парчовые. Зимою женщины также одевают сермяги и шубы. «Олыка – богата на лыка» – говорит здешняя пословица, но Вы не увидите олыкского обывателя в лаптях. Мужчины и женщины носят сапоги с длинными голенищами (холявами) и на высоких каблуках (обчасах). Узкие высокие каблуки с подковами с желтой меди отличают парней–щеголей. Девушки–же щеголяют бусами (каралями): чем лучше и богаче хозяин (господарь), тем больше нитей (нызокь) каралей должна иметь его дочь. К каралям привешивается «дукачь» – что–то вроде золотого медальона. Иной раз карали с дукачем богатой девушки – щеголихи обходятся в рублей 200–300. Голову девушки украшают цветами и лентами (бынды (*«банты?» - Ж.В.*), стрички).

7. Экономический быт прихожан

Он не вылился в одинаковые формы для данного прихода. Казенные крестьяне с. Турчина и деревни Гояриновки, бывшие крестьяне князя Радзивилла, коллегиаты ксендзов олыкских и Олыкского

костельного шпиталя занимаются главным образом земледелием. При поступлении в казну они получали по наделу, приблизительно по двенадцать десятин (полный грунт) земли, которую и обрабатывают до сих пор. При случае крестьяне занимаются также извозом, рубкой и вывозкой из леса дров и другими случайными промыслами. Особо отведенных пастбищ и лесов у крестьян не имелось сначала. Но скоро наделенное количество земли оказалось недостаточным: увеличение народонаселения и разделы крестьянских семей повели к тому, что земельные участки крестьян уменьшились настолько, что обработка земли еле доставляла скудные средства к жизни; много появилось и бобылей. Поэтому в 80–х годах крестьянам были прирезаны поля из «лаканцовой земли» (местные название той земли, которая была отмечена иллюстрационную комиссией, как не принадлежащая никому, и потому поступила в пользу казны). Все же и в настоящее время количество и качество поделенной земли не дают крестьянам возможности жить одним земледелием.

Далеко сложнее экономический быт мещан. Заселяя свое miasto Олыку, князья Радзивиллы естественно должны были заботится все более о развитии в местечке торговли и промышленности. Действительно, они давали насельникам грамоты на устройство в Олыке ярмарок, а также давали льготы ремесленникам. Наконец Олыке даровано было Магдебургское право. При подобных условиях и под покровительством могущественных Радзивиллов Олыка скоро выросла в торгово-промышленном отношении. В Олыке образовались ремесленные цехи сапожнический, кузнецкий и теперь уже не существующий олейницкий. Кроме того, в сохранившихся церковных записях в среде прихожан Сретенской церкви упоминаются каменщики, столяры, стельмахи (выделывающие повозки с их принадлежностями), золотильщики, маляры и т.д. Но прошли годы и многое изменилось – о цехе олейницком остались одни предания. Цех кузнецкий также теперь распадается (по местному выражению «зепсувся»). Многие другие виды ремесел также сохранились только в народной памяти. Было–бы в высшей степени интересно проследить с документально–статистическими данными в руках весь ход постепенного распадения цехов и вообще упадка промыслов. Но архив Олыкского ратуша частью сгорел; частью же хранится в архиве Дубенской городской думы, которая видала (*вела? – Ж.В.*) некоторое время дела олыкских мещан. По неволе приходится оставлять мечты о документально–статистическом методе и ограничится тем сознанием, что когда–то прихожане Сретенской церкви преуспевали в торговле и промышленности, но конкуренция евреев и др. условия жизни значительно уничтожили прежний торгово–промышленный характер прихода. К счастью остается покамест другой источник содержания прихожан – это поля, в разное время данные мещанам вотчинниками Радзивиллами. Мы упоминали уже, что князья Радзивиллы, в видах более успешного заселения своего miasta Олыки, привлекали в имение народ всякими льготами. Они даровали Олыке Магдебурское право, освобождали посельников miasta от разных пошлин и т.д. Между прочим они наделили мещан пахотными и сенокосными землями, за что мещане обязаны были поддерживать в боевой готовности окружавшие Олыку валы, содержать военные караулы, приготовлять и доставлять в замок известное количество пороху и провианта, защищать Miasto и Замок в случае неприятельского нападения. На все это Радзивиллами давались мещанам соответствующие грамоты. Мещане владели без всяких споров и тяжб дарованными на таких условиях землями, иные из них получали земли за чиншевую плату. Эти земли они считали своими и никому не принадлежащими, их передавали своим наследникам, отдельные части из этих земель поступили по завещаниям (легованные земли) или путем покупки в пользу церкви. Прошло не одно столетие – и никто не предъявил никаких притязаний на земли, находившиеся во владении Олыкских мещан и Сретенской Олыкской церкви. Но вот Олыка возвращается в состав Российской Империи: в крае водворился порядок и твердое государственное правление. Теперь не мыслимы уже были между усадебные войны магнатов, теперь являлось анахронизмом существование вооруженных магнатских замков с сидящими в них владельцами–царьками. Обязательства мещан – содержать замок и местечко в военно–оборонительном положение, падали теперь сами собою. Между тем успела вымереть линия князей Радзивиллов – наследственных владельцев Олыкской ординации. Во владение имениями вступила с 1813 года Прусская линия князей Радзивиллов, родственников Российского и Германского Императорских домов.

Мы говорили, что в свое время на пользование землями Радзивиллы давали мещанам грамоты со свинцовыми и восковыми печатями. Говорить подробнее об этих грамотах мы не беремся, так как близко ознакомиться с ними не пришлось. Мещане уже лет сорок ведут с администрацией имения тяжебное дело за земли; много их документов во время хождения дела по инстанциям, по их же рассказам пропало, а потому теперь они настроены очень подозрительно и не хотят давать своих «паперив» кому–бы то ни было. Количество спорной земли, находящийся теперь в пользовании мещан неизвестно; определенного надела не было, а получали столько, сколько кто мог. Теперь иные из мещан имеют

довольно много земли, но есть и совершенно и безземельные.

Экономический быт прихода в прошлое время представляется в общем следующим: при переходе под русское подданство прихожане были обременены недоимками и страшно бедствовали. В особенности разорял их такой порядок, что с них брали очень много налоговых произвольных поборов. Долго они не могли отделаться от недоимок; лишь милостивый манифест императора Александра II освободил их от этого устаревшего зла. После этого акта высочайшей милости благосостояние прихожан стало возрастать, в настоящее время прихожане занимаются земледелием, но занятие это не особенно выгодное. Земля мало плодородна и требует обильного удобрения; между тем отсутствие у прихожан лесов и особых полей для пастбищ не дает возможности содержать много скота. Обыкновенно в приходе хозяева имеют по одной–две коровы, по паре и тройке лошадей, хотя немало есть хозяев и безлошадных, наконец по штук 5–6 овец и свиней. Покупают прихожане навоз у евреев, но все–таки для надлежащего удобрения земли навоза бывает недостаточно.

Сеют прихожане жито, пшеницу, ячмень, овес, гречиху, горох и кормовые травы: десятина дает по среднему расчету 4–4,5 копы хлеба, а копа при среднем умолоте выдает 6–7 пудов. Обильного удобрения требуют и огороды, но и в них произрастание огородных растений, как–то – картофеля, фасоли, луку, чесноку, огурцов, дынь, бобу, маку, капусты, кукурузы, моркови, сельдерею, укропу, пастернаку, редьки, брюквы, конопли и других, не бывает особенно успешно. Слабо развито в приходе, да и не имеет благоприятных условий для своего развития пчеловодство: в приходе имеется всего 6–7 пасек и то небольшое – по пней 10–15–20. Кроме занятий земледелием, прихожане обращаются к промыслам и в ремеслах находят для себя те средства к жизни, каких не дает им в потребном количестве малоплодородная и недостаточная по количеству земля.

Наиболее процветает в Олыке производство сапог: шевский цех и до сих пор не утратил в Олыке своего значения. По местному выражению чуть «не цила Олыка – шевци». Шьются сапоги крестьянские из простой кожи или юфти и продаются на всех окрестных ярмарках. «Зепсувся» теперь (утратил прежнее значение и начинает распадаться) цех кузнечий (ковальский), но все–же и теперь еще есть в приходе несколько кузниц и прихожане успешно торгуют на окрестных ярмарках серпами, косами и другими принадлежностями крестьянского хозяйства. Затем в приходе существуют еще следующие промыслы: выделывается кожа и из нее шьется сбруя (рымарство); из дубленых овчин приготавливаются полушубки (скорнячество); из шерсти ткут широкие пояса и окрашиваются в красный и красно–зеленый цвет, которыми прихожане бойко торгуют по ярмарках и особенно в Почаеве 15 августа и в другие дни, когда бывает там большое стечение народа. Есть между прихожанами и искусные плотники, которые нанимаются для постройки домов и других хозяйственных строений. Развит в приходе извоз, рубка и вывозка леса, а также и отхожие промыслы – на железной дороге и на окрестных заводах и фабриках. Многие из прихожан занимаются торговлей в местечке с ларей: торгуют главным образом свиным салом и хлебом, фруктами и огородными овощами, также предметами своего ремесленного производства. Обозначить точно число ремесленников невозможно, так как выборки ремесленных документов или торговых свидетельств не производится, да и какой–либо специализации производства нет, а занимаются теми или другими промыслами в зависимости от обстоятельств. В одном и том же доме, смотря по запасу имеющегося сырого материала, то шьют сапоги, то выделывают кожухи, то ткут пояса, а при случае из того же дома посылается кто-нибудь на базар для торговли с ларя.

По давнему обычаю, в местечке бывают ярмарки в 1 и 20 числах каждого месяца. Кроме того, большие ярмарки бывают на Сретение (2 февраля) и на Троицу – дни храмовых праздников Олыкских приходов. В большинстве случаев эти ярмарки больше напоминают «торги» (базарные дни), но если благоприятствует погода и съезжается много людей, то ярмарка бывает очень оживленная.

8. Социально–юридический быт прихожан

Трех-столетнее почти самоуправление прихожан на основах Магдебурского права в высшей степени развило в прихожанах – мещанах социально юридический смысл и интерес к общественным делам. По местным сношениям с мещанами и крестьяне поселка Турчина, а отчасти и деревни Гояриновки, в значительной степени усвоили себе юридические понятия. Предсмертная воля хозяина о разделе имущества, какие–либо условия на постройку и т. д., долговые и займовые обязательства, хозяйственные расчеты – все это в большинстве случаев делается в форме актовых бумаг, а не посредством словесного соглашения и рукобитья «с могарычем». Очевидно то время, когда прихожане Сретенского Олыкского храма были «Pŕnami Sławetnymi Mieszchnami» (так называются обычно мещане в старых документах – *див. також коментар у підрозділі „5. Прихожане», Ж.В.*), когда из их среды избирались президенты

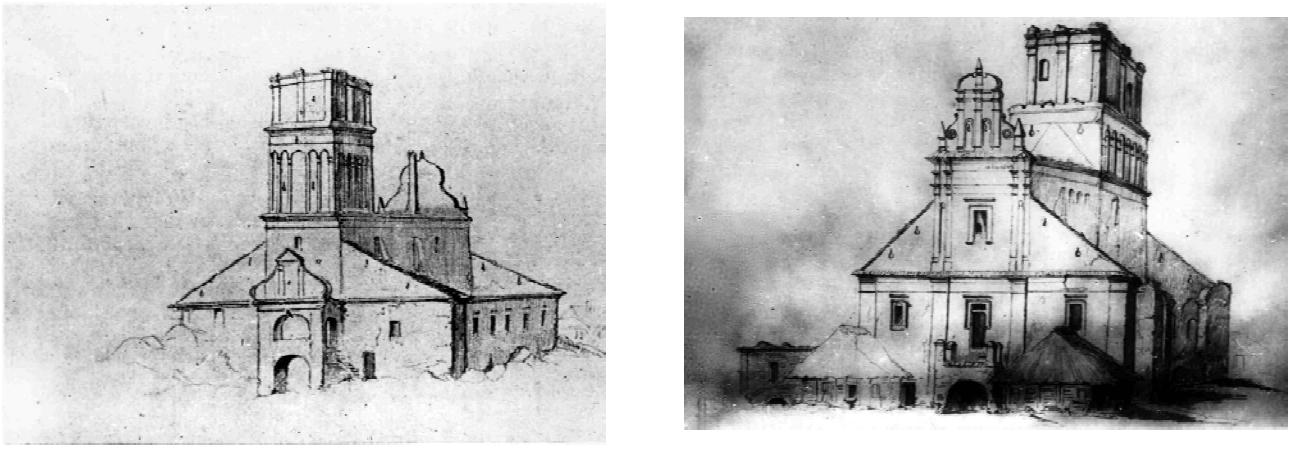
города Олыки, ратманы и лавники олыкского ратуша, цехмистры, старшие и подскарбие цехов, ктиторы и старшие братств, провизоры церкви, – оставило сильное впечатление в сознании народа. Просматривая старинные документы, нередко поражаешься, как сильно было в прежних – громады цехах, братствах, – сознание себя, как юридической личности, насколько живо было преклонение пред урядом (Urzędem) и стремление к занесению различных суклок в юридически–актовые формы. Но долгое самоуправление и сильное влияние польского строя и польских обычаев были причиною сильного развития в отдельных мещанах сознания личного я и стремления показать во всяком деле значение своей особы. Что–то в роде польского «niepozwalam» нашло себе богатую почву среди прихожан; нередко даже хорошее намерение не приводится к благополучному концу потому только, что небольшая группа, а подчас даже отдельный прихожанин – не соглашаеться с общим мнением и, вложившись «в амбицию», не могут понять, почему это должно иметь перевес решение большинства пред их особым мнением. Нередко участвующие в совещании признают несостоятельность протеста, но пренебречь мнением отдельной личности и идти против «niepozwalam» кого–либо из своей среды не решаются.

Старожилы не указывают времени, когда от них отнято было Магдебурское право; некоторое время после отнятия этого права делами купцов и цеховых ремесленников местечка Олыки заведовала земская городская дума, причем для распоряжений на месте в Олыку приезжал из г. Дубно стряпчий. Лет–же 15–20 тому назад в Олыке учреждена была «Олыкская мещанская управа» с мещанским старостою во главе. Прихожане и теперь с большим интересом относятся к общественным делам, принимают живое участие в выборе должностных лиц и всегда готовы претендовать на то, чтобы им отдавался отчет по всем приходам и расходам денежных сумм по местечку и по церкви. В выборных властях они признают только своих представителей; объяснения мещан с должностными лицами часто принимают настолько крутой характер, что приходится забывать, что они имеют дело с лицами, облеченными в свои полномочия от правительства. Мещане и в настоящее время держатся того мнения, что их сход (громада) есть сила, с которою должны считаться власти. На сходы являются все хозяева, приходят в собрание и женщины, остающиеся во главе семей, (в старых документах такие семьи носят характерное имя «бабулеи»), и принимают участие в совещаниях, но решающее значение их голос не имеет. При выборе властей прихожане руководствуются тем соображением, чтобы избираемый был человек «почтенный», толковый, который способен был–бы отстаивать общественные интересы, но в то–же время оставался–бы вне подозрений в каких-либо злоупотреблениях. Много также имеет значение при выборах то, чтобы избираемое лицо имело побольше родственных и приятельских связей с избирателями; равно обыкновенные прихожане стараются заручится содействием особенно богатых и влиятельных соприхожан: этих последних по преимуществу приглашают в кумовья и избирают сватами. Голос богатых и влиятельных прихожан имеет большое значение при решении дел, но часто водка и протест крикунов останавливают благоразумные решения. Нередки также случаи, что небольшая группа прихожан, недовольная решением схода начинает исподволь агитировать против общего решения и добивается путем подпольной агитации того, что принятое решение не приводится в исполнение. Но когда вопрос заходит об общем деле, то прекращаются всякие партийные счеты и прихожане с замечательною солидарностью отстаивают свои интересы. В особенности ярко сказался юридический смысл прихожан в долголетней тяжбе их за земли с ординаторами имения – князьями Радзивиллами.

Мы говорили уже в отделе о недвижимом церковном имуществе, что князья Радзивиллы с давних пор наделили прихожан храма землями, обязавши их за это содержать в военно–оборонительном положении Олыкский замок и самое местечко. Там же указано было, что со временем обязательство мещан пало само собою, хотя земли остались в их владении. Мещане постарались даже закрепить за собою земли в установленном порядке: по рассказам старожилов, вызван был землемер, который снял на план земли, находившиеся в пользовании мещан, и отделил для них часть Олыкского пруда. Но недолго продолжалось для мещан бесспорное пользование землей: пожар уничтожил здание Олыкской ратуши. Кроме этого получено было в местечке предписание отстроить развалины ратуши, чтобы они при окончательном своем падении не прибили кого–нибудь. Мещане отказались, за неимением средств, восстановить здание. Тогда управляющий имением Минхо стал разбирать остатки кирпичных стен ратуши; мещане воспротивились этому и, таким образом, завязалось тяжебное дело между администрацией имения и обывателями местечка. Возник вопрос, кому принадлежало здание ратуши, а потом – кому собственно принадлежат находящиеся в пользовании мещан земли. Мещане ссылались на свои документы и давность владения: дело стало ходить по инстанциям; во время ведения дела, по рассказам старожилов, многие из мещанских документов и самый план земель где–то пропали, но мещане признавали все-таки земли своими и не хотели платить за них никакого выкупного платежа. Когда и чем

кончится дело – покажет будущее, но до настоящего времени мещане с поразительною солидарностью и со значительно–таки развитым юридическим смыслом, отстаивают свои владенческие права. Долгое тяжебное дело раздражало мещан и до крайней степени развило в них подозрительность: довольно сказать, что требовалось немало убеждений, пока прихожане соглашались дать сведения нужные для составления настоящей летописи. Им все казалось, что расспрашивают их в виду той–же тяжбы с вотчинниками имения; на многие вопросы они по той–же причине отвечали очень неохотно и общо.

Юридическое начало значительно вносится и в семейные отношения: отец пользуется властью и авторитетом в доме не только как старший член семьи и «батько», но и потому, что отцу закон предоставляет власть над делами и распоряжение имуществом. Если даже отец не умеет быть настоящим главой семьи, все же прихожане сообща отстаивают его права и вынуждают детей жить по воле отца, пока последний не умрет. Пред смертью старший в семье всегда почти составляет форменное завещание, в котором и распоряжается своим имуществом: при составлении завещания присутствуют почетные прихожане и часто священник. При этом присутствующие исполняют не только роль свидетелей, но и наблюдают, чтобы имущество было завещано «по правде» и чтобы кто–либо не был обижен. Впрочем, экономические условия жизни и в особенности недоразумения между женщинами–хозяйками делают то, что в настоящее время женатые сыновья все чаще и чаще выделяются из семейства и начинают жить своим особым домом.

а б

Мал. 5. Олицька ратуша: передній (а) та задній (б) фасади (з фондів Волинського краєзнавчого музею, автор Ю. Крашевський (?), бл. 1839). Про масштаб споруди свідчить порівняння з приватною забудовою (б)

Радзивиллы делали попытки к возврату земель, отданных их предшественникам по ординации. Около половины настоящего столетия действовала Олыкская Комиссия, учрежденная для рассмотрения документов о городских землях. Но по рассказам стариков, мещане не представили в эту комиссию своих владенческих документов на земли: «Наша царица и жена Радзивилла, так – по рассказам – мотивировали они свои действия, родные сестры (*Імператор Микола І та ординатор Олики того періоду Антоній Радзивілл (1775-1833) були одружені на пруських принцесах – рідних сестрах – Ж.В.*). Если отдать документы, то документы будут похищены, а потом князь – прусский подданный, – отберет наши земли». Не были явлены в эту Комиссию и те документы, на основании которых владела землями церковь. Дело с землями на этот раз не было приведено к какому–либо концу. Наступил 1861 год, но Ординаторы имения не заявили никаких притязаний на находившиеся во владении мещан земли. Лишь с 1865 года началось тяжебное дело за эти земли, которое ведется до настоящих пор. Ординаторы имения считали все земли своими и добивались от мещан выкупных платежей за землю, в размере 50–60 рублей за десятину. Но этого они не могли достигнуть: мещане отстаивали свои права на землю и не хотели выкупать их даже тогда, когда размер выкупных платежей был доведен до 10 рублей за десятину. В свою очередь и администрация имений не уступала: путем каких–то ухищрений она признала мещан – чиншевиками, а находящиеся в их владениях поля – землями, состоящими на чиншевом положении. Дело о чиншевиках затянулось не на один год: выкупной платеж за земли был понижен до суммы в 4

рубля за десятину, с рассрочкой этого платежа на 39 лет, но мещане не согласились и на этот платеж. Теперь–же администрация имения – не ожидая конца тяжбы дела с мещанами, не ожидая, пока можно будет решить вправе–ли были мещане, завещавшие свои паи в церковь или причту, распоряжаться этими полями, – заводит в Волынской Духовной Консистории дело о землях, находящихся яко–бы в чиншевом пользовании у церкви, и предлагает купить эти земли в вечное владенье церкви, с уплатою по 10 рублей за десятину. Но пусть поверенные Ординатора имения князя Радзивилла докажут сначала, что они получили за земли от церкви чиншевую плату. Если–же церковные, равно как и причтовые, так называемые легованные, поля будут признаны чиншевою землею, а польско–немецкая администрация имений соглашается уступить эту землю в вечное владение православной церкви, с уплатою всего по 10 рублей за десятину, то не согласится – ли администрация имения уменьшить размер выкупных платежей. Размер выкупного платежа от мещан с первоначальных 60 рублей за десятину низведен теперь до 4 рублей. От церкви администрация требует на первый раз выкупной платы по 10 рублей за десятину. Но нельзя–ли заключить по аналогии, что и церковь должна уплатить за землю далеко меньше, если только она должна еще платить что-нибудь вотчинникам–Радзивиллам.

В заключение же отдела о недвижимом имуществе церкви приходится сказать, что дело о легованных церковных полях чрезвычайно запутано. Ни количество легованных земель, ни их прежние границы точно неизвестны, а какой оборот примет это дело при дальнейшем ведении его – покажет будущее.

9. Народные школы

Еще князь Михаил-Казимир Радзивилл в своей эрекции от 30 июня 1727 года дает землю для постройки школы для обучения детей. „Визиты" церкви также постоянно говорят о школе, а сохранившиеся документы свидетельствуют, что в приходе всегда был достаточный процент грамотных людей, способных или писать нужную бумагу, или же хоть подписаться под нею. К сожалению, каких-либо статистических данных о деятельности школы нету и вывести их невозможно. Нет школьных документов и за последующее время: в приходе с давних пор существует школа, но это нечто вроде школы грамоты. В одну из комнат церковной богадельни (шпиталя) собираются по зимам дети, которых и обучают грамоте псаломщики, получая за это с каждого ученика по 50 копеек в месяц. Какого-либо правильного порядка в классных занятиях доселе не было заведено: не было точно определено ни количество учеников в школе, ни предмет занятий, ни уровень познаний, требуемых от пришедшего в школу. Получая некоторые познания, ученик бросал школу, и образование продолжалось дома, а довершала его промышленно-торговая жизнь. Не была обеспечена школа и какими-либо материальными средствами.

Несмотря на подобные условия, грамотность в приходе значительно развита: если между стариками есть неграмотные, то молодежь почти поголовно умеет читать и писать. Учатся грамоте у причетников, у отставных солдат, а также у разных странствующих учителей; обучают детей старшие члены семьи, умеющие грамоте, не исключая и женщин, наконец, молодежь в свободное время упражняется совместно в чтении и писании и т.о. выходит нечто вроде взаимного обучения. Высказываются пожелания, чтобы и девочки знали грамоту и при этом обучались женским рукоделиям. Ознакомившись с грамотой, иные прихожане поступают в мастерские народные школы, в Белокриницкое сельскохозяйственное училище, а также занимают места на станциях железной дороги. В Олыкской волости, в Олыкском мещанском управлении и у проживающего в м. Олыке Станового Пристава, также нередко занимаются письмоводством олыкские-же прихожане. В приходе не только нет какого-либо предубеждения против школ, но наоборот – высказывается желание, чтобы в местечке была своя школа. В настоящее время в Сретенском приходе отстроено вчерне здание для церковно-приходской школы, но для окончательной отделки школьного дома не хватает средств. Предположено просить о вспомошенствовании на отделку школы Волынский Епархиальный Училищный Совет, но до сих пор прихожане не составили еще формального приговора о содержании школы, а потому и просить о пособии еще нельзя (*саме про нього, як про реалізацію цього задуму, йдеться в розділі 3 – Ж.В.*).

10. Умственное развитие прихожан

Тут наводиться частина підрозділу рукопису з такою назвою, яка має безпосереднє відношення до народної освіти – Ж.В.

Умственное развитие прихожан сходится на довольно высоком уровне. Признаком умного человека прихожане считают то, чтобы умный знал грамматику и мог поговорить о божественном, был хорошим семьянином и опытным хозяином, умел вовремя и с выгодой продать произведение своего ремесла,

понимал – наконец толк в общественных делах и умел подать вовремя хороший совет. Прихожане уважают такого умного человека, но и не особенно его долюбливают, потому что умный человек как бы предвосхищает решение «общества» и не дает хода крикунам, а равно противится какому–бы то ни было самоуправству и не допускает злоупотреблений. Сообразно с такими требованиями от умного, в приходе в сильной степени развита грамота: если между стариками есть еще неграмотные, то молодежь почти поголовно умеет читать и писать. Есть и такие, что могут читать и писать на польском, а иные разбирают еврейский разговорный язык. Очень многие высказываются и за то, чтобы девушки обучались грамоте и приучались к рукоделиям. Очевидно, что старание князей Радзивиллов, с давних пор отведших «poi piacu na szkoike», в которой дети обучались–бы истиной вере, а равно необходимость грамоты при торгово–промышленных сношениях, сделали то, что население очень ценит и уважает грамоту. С давнего времени в приходе существует школка: она помещалась в половине «шпитального» дома и в ней псаломщики обучали детей грамоте. Были также вольнонаемные учителя из отставных солдат и грамотных стариков, но сильно распространяется грамота также путем обучения детей старшими в семье. В настоящее время в Сретенском приходе воздвигается дом для церковно–приходской школы – и эта школа в значительной мере будет удовлетворять стремлениям народа к образованию, потому что до сих пор в местечке не было ни одной надлежаще устроенной школы – министерской–то или церковно–приходской. Зная грамоту, прихожане с любовью и усердием собирают книги и читают в праздничные, особенно зимние вечера: в редко каком доме не найдется псалтыря, часослова, требника, попадается часто Новый Завет, книги акафистов и молитвословы, учебные книги, а также дешевые народные издания. Но каких–либо замечательных книг или рукописей в библиотеках прихожан нам не встречалось.

11. З „Клірових відомостей Свято-Покровської церкви с. Чепелівка Старокостянтинівського повіту”

Трапилось так, що автор, спеціально рухаючись „на перекладних” з Києва в Олику, одразу наступного дня після підготовки матеріалу розділу 3 „Подвижники рухають світом” отримав можливість ознайомитись в ДАЖО з власним баченням отця Миколи Червінського на його переведення в Чепелівку. У перший рік свого „заслання” у графі „Подвергался ли взысканиям…» [23] він з великою гіркотою (на скільки це можливо в офіційному документі) пише: «Под судом и следствием не состоял и не состоит и юридически или заслуженно взысканиям не подвергался, только в 1912 году безо всякого суда, следствия и без указаний вины переведен 24 апреля в м. Красилов, а затем, за отказом свящ. м. Красилова о. Роганского ехать в Ровно, – в глухое и отдаленное село”. Це написано для нас з Вами, шановний читачу.

А наступного року вже і цей „ліричний відступ” відсутній, натомість оцінкою благочинного йому є „Весьма хорошо» на фоні «Отлично» для псаломщика...

Документи пізнішого періоду цієї церкви в архівах Житомира, Луцька, Рівного та Хмельницького відсутні. Як повідомили автору усно з районного центру Красилів, сама Свято-Покровська церква у радянський період була зруйнована і вже відбудована в незалежній Україні.

12. Висновки

Введені в науковий оборот досі невідомі частини рукопису о. Миколи Червінського «Церковно-приходская летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волынской епархии» – одного з найкращих зразків релігійного краєзнавства Волині.

Значною мірою саме завдяки зусиллям цього священика в Олиці створена повноцінна школа, в якій пізніше вчились діти значної частини нинішнього Ківерцівського району та прилеглої Рівненщини.

Наголошується, що більшу частину XIX століття олицькі міщани провели в судовій тяганині з князями Радзивіллами за права на землю. Це стало предтечею майбутнього Олицького рільничого страйку в 1934 році. Адже князь продовжував таку ж практику збагачення й надалі: використовуючи неврегульованість прав на землю та маючи можливість залучати найкращих адвокатів, він легко вигравав спірні питання щодо землі на свою користь [25].

Показано, що традиції Магдебурзького права цього старовинного княжого міста, хороший рівень освіченості та культури олицьких міщан і селян стали основою майбутнього „Олицького феномену” – відсутності, фактично, братовбивства з політичних мотивів у містечку в найбільш жорстокі часи Другої світової війни. Іншими словами – зразком європейської політичної культури.

Більше того, точні спостереження зовсім молодого тоді священика щодо характеру збережених в олицькій спільноті традицій Магдебурзького права можуть слугувати хорошою ілюстрацією і для нагальних проблем українського сьогодення. Адже йдеться, фактично, про співвідношення „правової держави” і

держави „по понятиям”, яку традиційно несе з собою „русский мир”. Що може бути зараз актуальнішим?

І не випадково – свідомо чи несвідомо – носії цього „мира” зробили все для витіснення Олики на периферію суспільного життя, перетворивши її на понівечене „с.м.т.”. Адже, якщо навіть не говорити про скалічений замок, то центр Олики – це не та велика площа, де нині (як і колись) збираються ранкові ярмарки. Центр Олики це – аналогічно, як у Кракові – споруда „Сукенниці” (знову ж таки на території психлікарні – будинок, на фасаді якого зазначений рік будівництва „1901”), під яким колись був арочний проїзд, а сама вона була оточена зі всіх боків власне площею. Збудована вона вже після руйнації міської Ратуші, яка знаходилась приблизно навпроти „контори” тієї ж психлікарні.

Тут мимоволі виникає аналогія щодо неврегульованості земельних питань в Олиці аналогічно до XIX століття. Автор, звичайно, не може знати, на яких засадах Міністерство охорони здоров’я розташовує психлікарню в олицьких спорудах. Але, щоб зайняти значну частину центральних вулиць та центральну ж площу – фактичну „душу” міста, спотворивши її неоковирно-гнітючими стінами, гратами, тощо? Це можна уявити хіба що для стилю радянської неправової системи.

Нічого не змінилось вже й в українській державі – немає значення: свідомо чи несвідомо. Хоча, здається, свідомо. Принаймні, якщо порівняти якість поліських та олицьких доріг...

---

1. Сендульский А. Местечко Олыка Дубенского уезда // Волынские епархиальные ведомости, часть неоф. – 1878. – №15, С. 564–575.

2. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1889. – Т.2. – С. 938 – 940, 968 – 985.

3. Kraszewski J. Wspomnenia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno. – 1839. – T. 1. – S.10 – 11, 213 – 231.

4. Пероговский В. Местечко Олыка // Волынские губернские ведомости, часть неоф. – 1869. – №№ 15, 16.

5. Н. Червинский. Церковно-приходская летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волынской епархии // Архив Сретенской церкви, с. Залесочье, Волынской обл. – 1896. – 144 с.

6. В. Жовтянський. Про літописний топонім „Олика” та пам’ятки однойменного містечка на Волині [Електронний ресурс] // Волинський музей. Історія і сучасність : матеріали V Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф.: наук. зб. (Луцьк, 16 травня 2014 року). Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 385 – 397.

7. В. Жовтянський. Стрітенські мотиви // Газета “Вільним шляхом” (м. Ківерці, Волинської обл.). – 2015 р. – 14 лютого.

8. В. Жовтянський. Світ предків // Там само. – 2015 р. – 18 квітня, 25 квітня.

9. В. Жовтянський. Вага слова і вага золота // Газета “Луцький замок”. – 2016 р. – 16 червня.

10. В. Жовтянський. Українська наука: від мудрості батьків… Ч.1. Гуманітарний вимір // Світогляд. – 2016. – №3 (59). – С. 22 – 29.

11. М. Кострица. Релігійне краєзнавство // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Сер.: Історичне релігієзнавство. – 2009. – С. 112 – 128.

12. О перемещении священников: Соборной г Ровно церкви Константина Букоемского в г. Дубном Ильинской церкви, священника Ильинской церкви Петра Корниевича в м. Олыку Дуб. уезда и священ. м. Олыки Николая Червинского в Ровенский Собор (нач. – 12.04.1905; оконч. – 01.09.1905). ДАЖО, ф. 33, оп. №1, спр. №858.

13. Перемены по службе // Волынские епархиальные ведомости, часть офф. – 1911. – № 38; 1911. – № 43; 1912. – № 19; 1912. – № 27.

14. Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліогр. нарис / Центр. б-ка Ківерц. РЦБС Волин. обл.; упоряд. І. М. Вергун. – Ківерці : [б. в.], 2013. – 79 с. (http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2).

15. История Университета св. Владимира / Сост. Владимирский-Буланов М.Ф. Т.1. – Киев, 1884. – 674 с.

16. Є. Ковальчук. Пам’ятки православ’я Олики // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф.: наук. зб. – Луцьк, 2006. – С. 134 – 136.

17. Гика В. Історія Олики від найдавніших часів до сьогодення в документах державного архіву Волинської області // Там само. – С. 102 – 118.

18. В. Жовтянський. Це наша пам’ять : Відкритий лист до громадян Олики // Газета “Ленінським шляхом” (м. Ківерці). – 1988 р. – 20 березня.

19. Боярчук П. Про що мовчить стара Олика. – Луцьк: Надстир’я, 2009. – 192 с.

20. Боярчук П. Радзивілли і стара Олика. – Луцьк: Надстир’я, 2013. – 504 с.

21. Tomkowicz S. Oiyka // Prace Komisji Historji Sztukii. – 1923. – T. III. – S. 1 – 37, 1 - 24*.*

22. Книга прав оригинальных // Сретенская церковь, с. Залесочье, Волынской обл. – 79 с.

23. Клировые ведомости по церквях 2-ого округа Староконстатиновского уезда за 1912 год. ДАЖО, ф. 1, оп. №78, спр. № 456.

24. Клировые ведомости по церквях 2-ого округа Староконстатиновского уезда за 1913 год. ДАЖО, ф. 1, оп. №78, спр. № 473.

25. П. Юшковець. Олицький ярмарковий страйк // Ленінським шляхом. – 1989 р. – 12 лютого.

Людмила КАРПЮК (*Луцьк*)

ОБРАЗ «СПАС У ТЕРНІЯХ» У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИВОПИСІ ВОЛИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена питанню дослідження та характеристики картини «Христос у терновому вінку» невідомого маляра XVII ст. з палацу Радзівілів у містечку Олика. Розглядаються іконографічні особливості твору з Олики та іншого полотна з колекції Волинського краєзнавчого музею.

Ключові слова: «Ecce Homo», Олика, іконографія, живопис, Гвідо Рені.

У Волинському краєзнавчому музеї з 1940 року зберігається численна кількість пам'яток західноєвропейського мистецтва з колекції князів Радзивіллів зі старовинного маєтку у містечку Олика. Особливе місце серед них посідають пам'ятки сакрального живопису. Картина «Христос у терновому вінку» (Ж – 6, полотно, олія) належить невідомому художнику XVII – XVIII ст. Перші реставраційні заходи щодо неї були здійснені в 1957 році у Києві, наступна реставрація у 1976 р., після чого полотно демонструється у експозиції Художнього музею м. Луцька.

Живописний образ відзначається м'яким об'ємно-пластичним моделюванням форм, вмілим використанням світлотіньових ефектів, гармонійністю кольорової гами, яка підкреслює трагізм теми. Христос виглядає дещо тендітним, легке сяйво німба ніби вихоплює з темного тла його лик та поступово оточує усю постать. Лице Ісуса, сповнене духовної напруги, вражає глибоким психологізмом. Великі запалі очі, звернені до неба, повні страждання; ламана лінія зведених брів, як втілення смирення, покори майбутньому та водночас – це зображення сили духу в час надлюдських мук. Праве плече і руку закриває червоний плащ, підкреслюючи жах неминучої смерті Христа, він огортає кисті рук зв'язаних мотузкою, чим зосереджує на них увагу. Ретельно прописаний масивний ланцюг перекинутий через ліве плече Ісуса, у лівій руці – тонка, довга тростина, яка символізує царський скіпетр та передає ідею насміхання над Христом. Голову Ісуса увінчує переплетене гілля тернів, низько насунуте на чоло, воно впивається шипами у скривавлену шкіру. Маляр створив образ Христа, який спрямований на укріплення ідеї містичного наповнення віри. (мал. 1)

Один з ключових сюжетів західної іконографії XV – XIX ст. «Христос у терновому вінку», з'являються у храмових інтер'єрах Волині з початку XVIII ст.. У католицькому християнському мистецтві ця тема набула поширення у добу Відродження і продовжувала розвиватися у наступні періоди. В європейському мистецтві іконографія цієї теми існувала у двох редакціях. Одна з них відтворювала погрудне або поясне зображення Ісуса Христа у терновому вінку та червоній мантії, зі зв'язаними руками і вкладеною до них тростиною. Друга, розгорнута, мала вигляд багатолюдної сцени з центральним образом Страсного Христа, а також постатями Понтія Пілата, воїнів, прислуги, первосвящеників, городян, засуджених розбійників та інших осіб. У малярстві періоду бароко розвиток скороченої іконографічної редакції позначений пошуками у плані загострення психологізму, передачі страждань Спасителя. Це досягалося зображенням динамічного повороту постаті, відповідної міміки та слідами мук Христа. Саме така іконографія виявилася найбільш стійкою і набула значного поширення на західноукраїнських землях у XVII – середині XIX ст. завдяки тиражованій графіці, насамперед – літографіям [1].

Найбільш ранніми взірцями іконографії цього сюжету на теренах Західної України були не лише живописні роботи, а й скульптурні. Одне з перших зображень подібного образу в камені – постать Христа Скорботного, встановлене на куполі каплиці Боїмів у Львові у 1614 році [2].

Іконографія «Христа Скорботного» є символічним та водночас історичним зображенням Ісуса. З'явившись у XII ст. у Візантії як образ «Христа у гробі», в католицьких країнах вона отримала дещо іншу інтерпретацію. Різноманітні варіанти цього образу, який сконцентрував у собі численні епізоди циклу Страстей, стали надзвичайно популярними з кінця XIV ст. [3]. Розвитку саме такого зображення Христа великою мірою сприяло зростання релігійного містицизму, стимульованого літературними працями Св. Франциска Асизького, а пізніше «Одкровеннями» Св. Бригіти Шведської, у яких страждання Ісуса описані дуже експресивно.

У західноєвропейському живописі іконографія Ісуса Скорботного передає його зображеним з відкритими очима у терновому вінку, зі слідами крові від бичування, з ранами на руках та тілі від удару списом. Поряд можуть бути знаряддя страстей, розп'яття чи гріб. Це символ Христа, який тужить над гріхами усього людства. Різноманітні варіанти подібного символічного образу з XVII століття з'являються у російському церковному мистецтві. Найчастіше це скульптурні зображення «Христос у темниці» або

«Спас полуночний», які широко розповсюдилися у храмах Поволжя та півночі Росії [4]. Різьбярі повторювали один варіант композиції, створюючи круглу поліхромічну скульптуру: це схилена постать Ісуса на повен зріст у терновому вінку, сидячи на підставці, він підпирає рукою голову. Офіційні представники Російської православної церкви негативно ставилися до поширення різьблених фігур, вважаючи це впливом «латинства» та ідолопоклонством.

Подібні скульптури «Христа полуночного» різного розміру, виконані з дерева чи каменю, можна було побачити в храмах України, придорожніх капличках або ж на так званих «фігурах», які встановлювалися обабіч доріг. Відомі вони були під назвою «Христос Фрасобливий» (пол. frasobliwy – сумний, задуманий) [5]. Гравери, які працювали в Україні у XVII – XVIII століттях також неодноразово зверталися до втілення подібної композиції – зображення Спаса у терновому вінку зі зв'язаними спереду руками [6]. Водночас з таким типом зображення, у творчості західноукраїнських малярів поширюється ще одна страсна тема, надзвичайно близька, але така, що фактично передає епізод страстей – Христос перед Пілатом, який видає його натовпу. Трагічний мотив підкреслював ідею Його страждання та втілювався художниками у темі, за якою закріпилася назва «Ecce Homo», що відповідає латинському перекладу слів «Це Людина!». З такими словами, згідно Євангелія від Іоана, прокуратор Іудеї Понтій Пілат показав народу Єрусалима Ісуса Христа після бичування. «Тоді вийшов Ісус в терновому вінці і в багряниці. І сказав їм Пілат: Це – Людина!» (Ін. 19; 5). Цей вираз став афоризмом, який використовують аби вказати на те, що людина варта співчуття.

Увінчання Христа терновим вінцем було одним із видів насміхання, яке зчинили римські воїни. Корона чи вінець – це символ царства, правління і слави. Замість листя лавру, яке використовувалося римлянами для пошанування героїв, – тернові гілки, задля ще більшого приниження, болю і страждання.

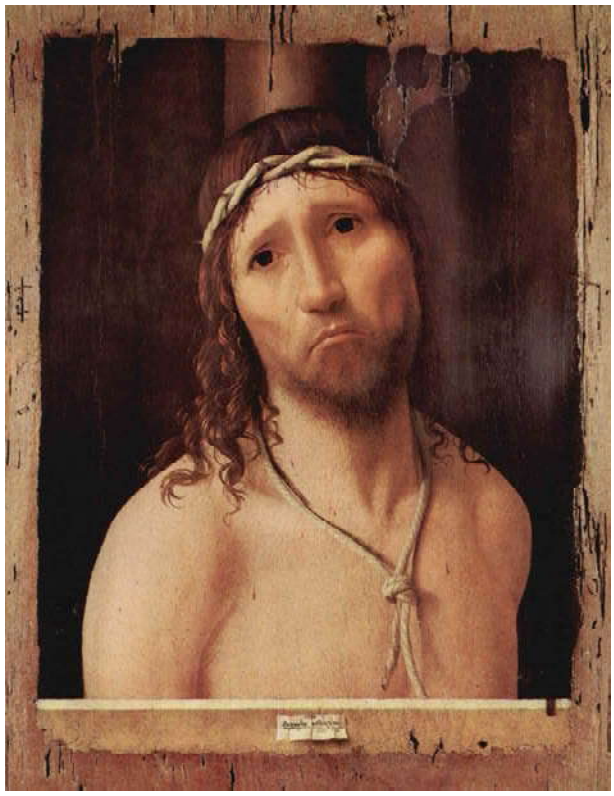
Художники середньовіччя аби передати ідею страждання реалістично, зосереджують увагу глядача на найвиразніших частинах людського тіла, головним чином на обличчі та руках. Саме такий сюжет: півфігурне зображення Спасителя чи тільки його лику у терновому вінці, з кровоточивими ранами, зі згаслим поглядом, дозволяв відобразити різні відтінки почуттів та підтримати ідею емоційного наповнення віри, викликати почуття співпереживання. Одним з найбільш ранніх полотен «Ecce Homo» вважається твір італійського художника XV ст. Антонелло де Мессіни (мал. 2). Він написав погрудний образ Христа у терніях, його страдницькі очі, з яких течуть сльози, звернені до глядача, на шиї – мотузка [7].

На сьогодні практично неможливо встановити ім'я художника, який написав картину для костелу або палацової галереї Радзівілів містечка Олика. Іконографічним прототипом цього твору можуть бути як картини «Ecce Homo» Гвідо Рені (1575 – 1642) – чільного представника академічної болонської школи живопису так і твори інших художників XVI – XVII ст.. (мал. 3, 4, 5), [8]. Популярна і широко розрекламована граверами та копіїстами робота Г. Рені в якій Христос зображений оплічно з відкинутою головою та привідкритим ротом, а також поясний образ з Дрезденської картинної галереї, впродовж XVII – XVIII ст. стали своєрідним каноном для написання страсного Христа. Він приваблювала художників особливою виразністю і експресією. Картина з Олики близька до твору Рені зображенням страдницького лику Ісуса з характерним поворотом голови, хвилями довгого волосся, масивним, з довгими колючками, терновим вінцем. Однак вона різниться цікавою деталлю, яка вкрай рідко зустрічається у композиціях на цю тему. Мається на увазі зображення масивного залізного ланцюга, накинутого на груди Христа. У канонічних Євангеліях відсутня згадка про ланцюг, але у апокрифічному збірнику творів, вірогідно написаному у XVII ст., «Страсті Христа», оповідається про останні дні Ісуса. У ньому описується, як стражники Єрусалиму, зв'язавши йому руки, на шию одягли залізний ланцюг [9]. Аналогічну деталь в зображенні постаті Христа вдалося знайти лише у картині з вівтаря з Херенберга 1518 – 1519 р.р. (Штудгарська Державна галерея) [10] (мал. 6). У народному малярстві Волині подібний мотив можна побачити в іконі кінця XVIII ст. «Приниження Христа» Острозької іконописної майстерні) [11]. Довгий ланцюг на шиї Ісуса, увінчаного терніями, тримає римський воїн.

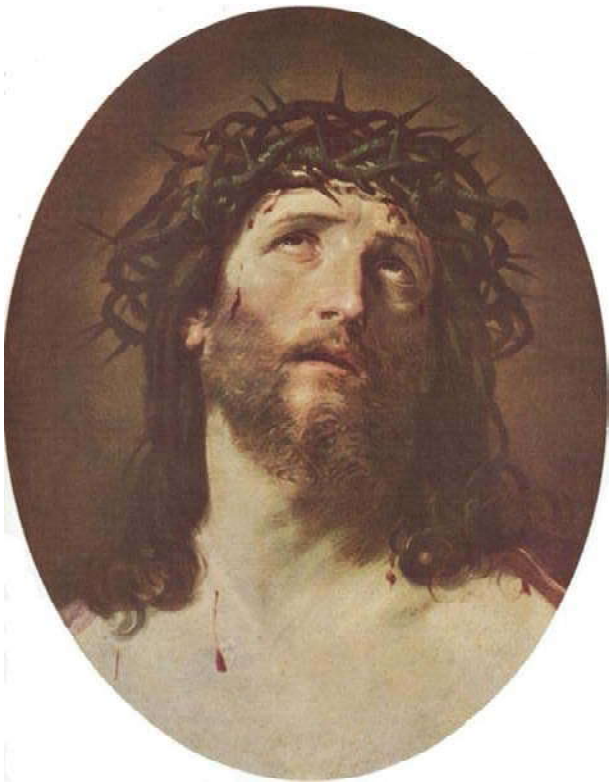
Поширену у XVII – XVIII ст. в католицькому релігійному живописі тему, неможливо було зустріти у православних храмах Волині. Однак, під час наукової експедиції 2003 р. у селі Гута-Камінська в православному храмі було знайдене полотно невідомого маляра з зображенням «Ecce Homo». (мал. 7) Вірогідно, твір був написаний для греко-католицької громади цього села або ж для костелу Св. Архангела Михаїла сусіднього містечка Каменя-Каширського. Образ можна розглядати як живописну репліку картини чи гравюри певного художника XVII – XVIII ст., адже копіювання було звичною практикою для багатьох художників. Постать Ісуса Христа, зображена на темному тлі, займає всю площину твору. Проста композиція відповідає традиції класичного образу «Ecce Homo». Це фігура атлетично складеної людини з підкресленою анатомічною будовою тіла. Міцні м'язисті руки складені нижче грудей навхрест

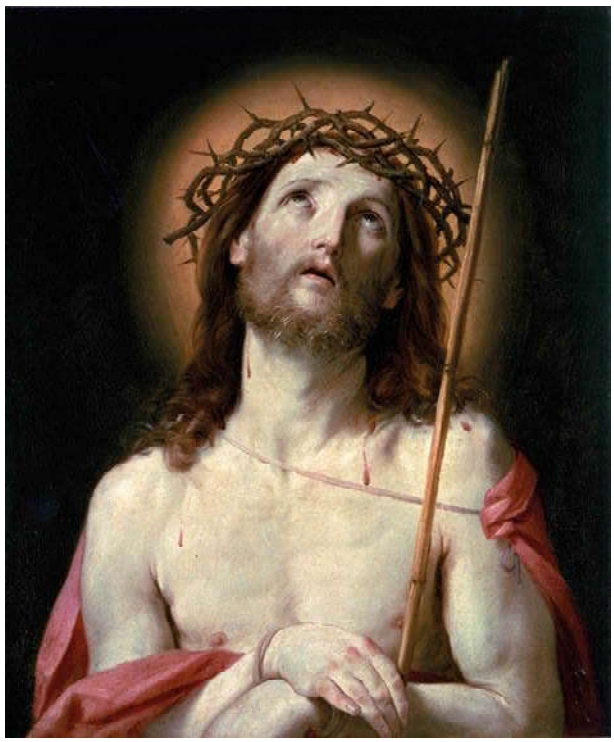
Мал. 1. Автор невідомий. Ессе Homo. XVII ст. Художній музей у м. Луцьку.

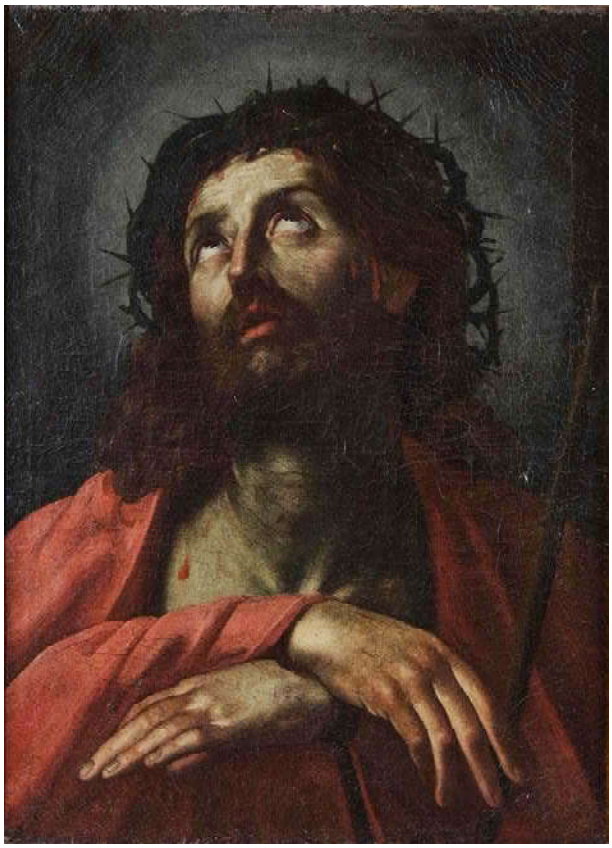
Мал. 2. Антонелло де Мессіни. Ессе Homo. XV ст.

Мал. 3. Гвідо Рені. Ессе Homo. Перша половина XVII ст.

Мал 4. Гвідо Рені. Ессе Homo. 1639 р.

Мал. 5. Фламініо Торре. Ессе Номо. XVII ст.

Мал. 6. Вівтар з Херенберга. Ессе Номо. 1518 – 1519 р.р.

Мал. 7. Автор невідомий. Ессе Номо. XVIII ст. Музей волинської ікони.

Мал. 8. Дж. Сколарі. Гравюра. Ессе Номо. Кінець XVI ст.

і зв'язані грубою плетеною мотузкою. Художник акцентує увагу глядача на положенні рук, прописуючи їх темно-оливковим відтінком. Перехрещені кисті, як символ майбутнього розп'яття, тому вони ніколи не прикриті, а навпаки, є деталлю, яка неприродним кольором притягує увагу віруючого. У правій руці Ісуса затиснута тростина зі зламаним кінцем. Його лик ледь нахилений до правого плеча. Довгі пасма темного волосся обрамляють бліде, майже мертве обличчя з різко виступаючими вилицями і запалими, напівзакритими очима зі згасаючим поглядом. Контраст світла і тіні, динаміка їх поєднання при зображенні обличчя, підкреслюють основну ідею твору – скорбота одинокого і покинутого Сина Божого. На його голові вінок з тернів з короткими колючками. По чолі, очах, грудях і руках Христа скочуються натуралістично зображенні краплі крові. Плечі покриті сіро-фіолетовим плащем (символом багряниці), який розширюється до нижнього краю ікони і глибокими бганками огортає всю постать. Крізь багату гаму сірих відтінків плаща пробивається червоний колір основи. Мотив страждання підкреслюється буквально у кожній деталі. Цьому сприяє не лише загальна кольорова гама, а й реалістично переданий психологізм образу: скрючені біллю пальці Ісуса, спотворений та сповнений скорботою і безнадією лик. Фізична і психологічна мука Христа є зримим образом втіленого пророцтва Ісаї: «Він був знехтуваний і умалений перед людьми, муж скорбот, що пізнав болісті, і ми відвертали від нього лице своє; Він був зневажуваний, і ми ні у що не ставили Його»(Іс. 53:3).

У композиції темні барви значно переважають над світлими, що дає дуже виразні і різкі контрасти світла і тіні та дозволяє добитися драматичного ефекту. Цей твір за композиційним рішенням та стилем дуже близький до гравюри кінця XVI ст. Дж. Сколарі, яка могла бути своєрідним взірцем для художника (мал. 8), [12].

Можна припустити, що образи «Ессе Homo» з Олицького палацу та з с. Гута-Камінська є самостійними творами невідомих художників XVII – XVIII ст., які використовували для створення композиції різні іконографічні джерела, як живописні так і друковані.

1. Шпак О. Джерела іконографії «Ессе Homo» і «Mater Dolorosa» у малярстві на склі Юрія Півторанюка. / Оксана Шпак // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 24-25 листопада 2011 р. // Апологет – Львів, 2011. – С. 156.

2. Моздир М. Українська народна сакральна скульптура в контексті зв'язків із західними сусідами / Микола Моздир // Мистецтвознавство: Зб. Наук. Пр. – Львів, 2008. – С. 9-20.

3. Эрши Анна. Живопись интернациональной готики. Будапешт. – 1984. С. 13.

4. Айдамирова В. Истоки и развитие иконографии Спаса Полунощного. / Василиса Айдамирова / / Конференция «Ломоносов». – Москва, 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://lomonosov msu.ru / archive / Lomonosov_2016 / data/.../uid103810

5. Антонович Д. Українська скульптура. / Дмитро Антонович // [Електронний ресурс] – Режим доступу: litopys.org.ua/cultur/cult18.htm

6. Кіс – Федорчук О. Давня українська гравюра XVI – XVIII століть. / Олена Кіс – Федорчук // Українська греко-католицька церква і релігійне мистецтво. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції. – Львів. 2006. С. 167.

7. Булгакова А. Ессе Homo – иконография образа страдающего Христа в западноевропейской живописи XV – XVIII веков. / Алина Булгакова // Мир искусств. Вестник международного института антиквариата. № 3 (15). – 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: int-ant.ru/docs/world_art15/files/assets/common/downloads/publication.

8. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.artprojekt.ru/gallery/reni/ren13.htm

9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://books.qooqle.com/ua/ books

10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https:// histori.wiki.readinq.ru/

11. Культурна спадщина рівненського краю: книга-альбом./ О. Харват, О. Булига – Мистецьке видання «Обличчя планети земля» – Рівне, 2010. – С. 79.

12. Несколько тезисов к истории гравюры. Ч. 7. / [Електронний ресурс] – Режимдоступу: trinitymodel.narod.ru/g/bimages/19.htm

Андрій КЛИМЧУК ***(Рівне)***

МАТЕРІАЛИ ПРО ОЛИКУ В АРХІВАХ ПОЛЬЩІ

Польські архіви – цінне джерело до історії України вцілому та окремих населених пунктів зокрема. Є такі документи, що стосуються Олики.

Цікаві матеріали про Олику є в Архіві давніх актів. Такі документи є в родинному архіві Радзивіллів. Фамільний архів князів Радзивилів є найбільшим фондом цього архіву. У ньому разом з матеріалами фонду № 554 (архів з Неборова) налічується 38 878 справ. Матеріали родинного архіву Радзивіллів розташовані по відділах, кожен з яких має свою специфіку. Джерела з історії війни зосереджено головним чином у другому відділі («Історичні документи») , а також 4-у («Кисти Радзивилів»), 5-у («Листи інших фамілій») та 7-у («Військові акти») відділах.

В родинному архіві Радзивіллів відклався документ під заголовком «ˏ nwentarz to iest opisanie całego zamku murowanego Ołyckiego z arsenałami y skarbcami w nim będącemi przez nas niżey od jaśnieoświeconego x[ię]cia j[ego] m[oś]ci Michała Kazimierza Radziwiłła, w[oiewo]dy will[eńskieg]o hetmana w[ielkieg]o W[ielkieg]o X[ięstwa] Litt[ewskiego] destynowanych y podpisanych diebus ultimus mai a[nn]o 1755 sporządzony» [3]. Цей Інвентар єдобре відомим, його широко використовувано в дослідженнях. З-поміж інших олицьких інвентарів він є найдокладнішим з важливими для історії мистецтва відомостями про архітектуру, оздоблення інтер'єрів та майно замку.

В цьому ж фонді є рапорти арештанів з різних місцевостей, в тому числі і з Олики [11].

Тут же зберігається «Сумарій Олицьких володінь» [15].

Найпізніший документ з родинного архіву Радзивіллів це – рахунки по Олицькій ординації на орендарів та відомість на видачу коштів на потреби Олики [8].

Документи періоду міжвоєнної Польщі відклались в Архіві Нових актів. Так, у фонді Міністерства фінансів Польщі є справа Олицької комунальної ощадної каси [6].

В цьому ж архіві зберігся досить цікавий та й направду унікальний альбом з фотографіями, який так і називається «Miasto Oiyka. Album z fotografiami»[7]. Зберігається він у фонді Музею Юзефа Пілсудського Подарований він був лідерові Польської держави 19-го березня 1935 р. з нагоди іменин. Окрім фотографій тут також є автографи шанованих жителів містечка та печатки різноманітних організацій. На світлинах бачимо Олицьку колегіату та її давні органи, промову бурмістра З. Червінського з балкону магістрату 11 листопада 1934 р., рапорт олицького стрілецтва 19-го березня 1934 р., пожежну охорону містечка під час навчання, Товариство ремісників-євреїв Олики. Альбом вже оцифрований і доступний для перегляду (див. ілюстрації до статті).

У фонді Кооперативної Ради у Варшаві збереглися документи Купецького Банку в Олиці[1], Каси Стефчика [5], Народного Банку [2], Кооперативного споживчого товариства «Надія» [11], Польського споживчого товариства «Єдність» [9], Кооперативного споживчого товариства «Зєдноченє»[12], Районної господарчо-споживчої кооперативи в Олиці [13].

У фонді міністерства Внутрішніх справ збереглися картографічні документи, що стосуються зміни меж Олики [15].

В родинному архіві Віковських Державного архіву в Радомі знаходиться технічний звіт до плану Олики, укладений М. Юранець-Юревичем, Ю. Варгалою та С. Вітковським[4].

---

1. Bank Kupiecki w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck) // Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13086

2. Bank Ludowy w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck) // Archiwum Akt Nowych,2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13087

3. Inwentarz zamku Ołyka // Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/354/0 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów » Series:: 25 Dział XXV - Inwentarze dóbr » File/unit:: 2875

4. [M. Juraniec-Jurewicz, Józef Wargala, Stefan Witkowski, Sprawozdanie techniczne do ogólno-szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ołyki] // Archiwum Państwowe w Radomiu, 58/1130/0 Zbiór rodziny Witkowskich » Series:: 2 Działalność społeczno-zawodowa i naukowa » File/unit:: 22

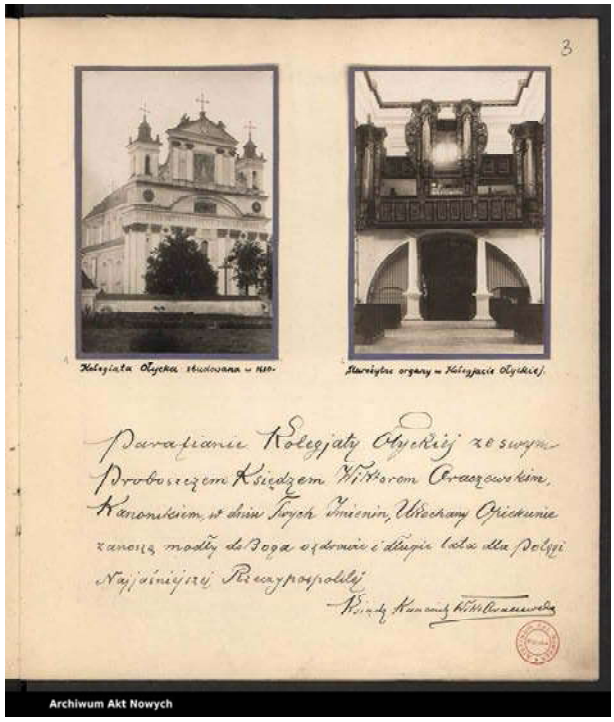
5. Kasa Stefczyka w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck), // Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit::

8

Organizacje i stowarzyszenia m. Olyki składają Kochanemu Panu Marszałkowi najserdeczniejsze życzenia Imieninowe wraz z wyrazami najgłębszej czci i hołdu.

Związek rzemieślników Chrześcijan ze stuletnim sztandarem

Archiwum Akt Nowych

3

Kolegiata Olycka studiowana w r. 1910.

Starożytny organy w Kolegjacie Olyckiej.

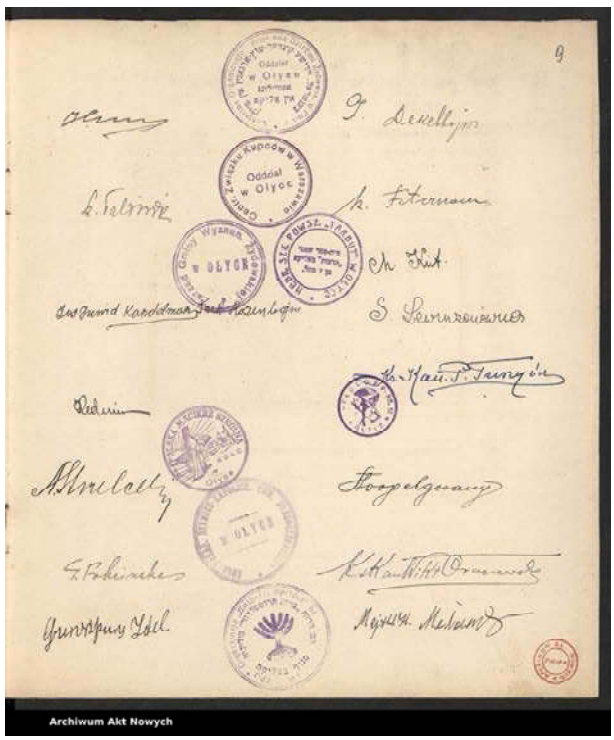
Parafianie Kolegjaty Olyckiej ze swym Proboszczem Księdzem Wiktorem Orzeszkiem, Kanonikiem, w dniu Swych Imienin, Ubłagany Opiekunie zanoszą modły do Boga o zdrowie i długie lata dla Polski Najjaśniejszej Rzeczypospolitej

Archiwum Akt Nowych

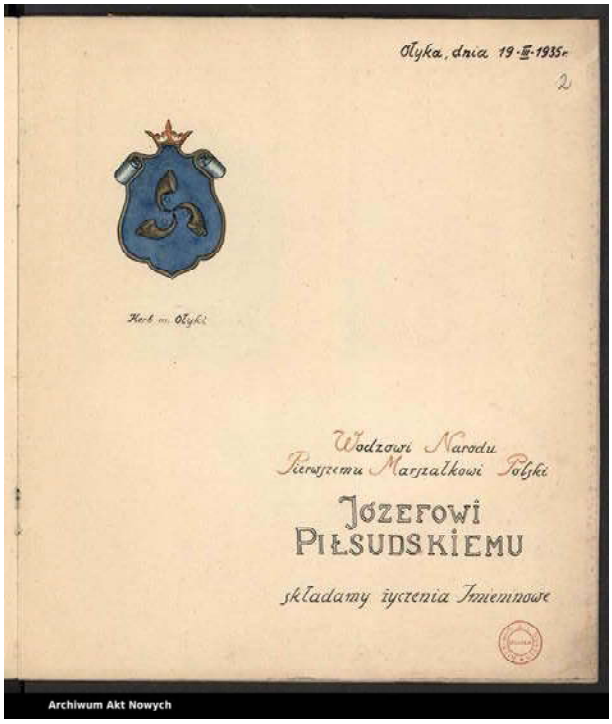

10

Związek rzemieślników Żyd. w m. Olyce

Archiwum Akt Nowych

9

Archiwum Akt Nowych

Ołyka, dnia 19-II-1935 r.

2

Herb m. Ołyki

Wodzowi Narodu
Pierwszemu Marszałkowi Polski

JÓZEFOWI
PIŁSUDSKIEMU

składamy życzenia Imieninowe

Archiwum Akt Nowych

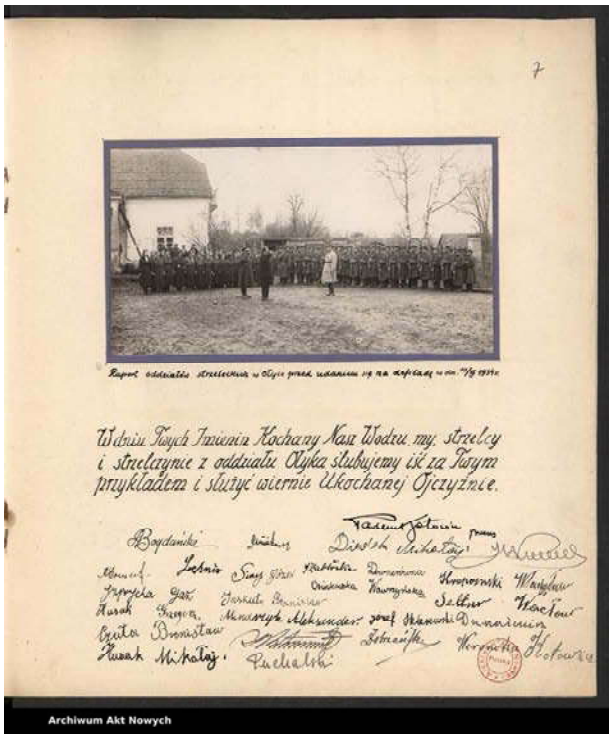
4

Burmistrz m. Ołyki Szambelan Z. Czerwiński przemawia z balkonu Magistratu w dniu 11 listopada 1934 r.

Przedstawicielstwo miasta Ołyki, ziemi Wołyńskiej uchwałą Rady Miejskiej z dn. 9 marca 1935 roku postanowiło złożyć Ci, Panie Marszałku, w dniu Imienin wyrazy czci i hołdu, a zarazem życzyć byś długie lata przodował naszemu Narodowi i zobowiązuje się żyć i pracować stosownie do norm przez Ciebie określonych.

Posłowie-delegaci:
Burmistrz Zygmunt Czerwiński
Vice-Burmistrz
Radni:

Archiwum Akt Nowych

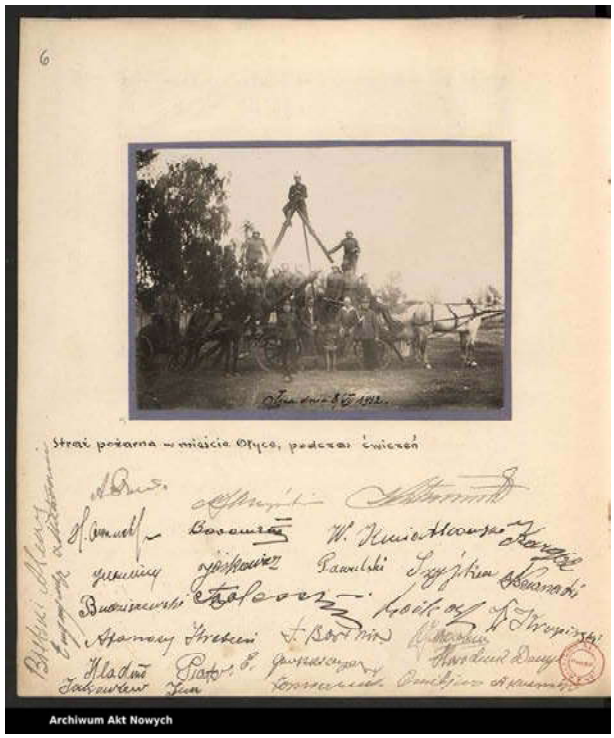

7

Raport oddziałów strzeleckich w Ołyce przed udaniem się na defiladę w dniu 19/II 1935 r.

W dniu Twych Imienin Kochany Nasz Wodzu my, strzelcy i strzelczynie z oddziału Ołyka ślubujemy iść za Twym przykładem i służyć wiernie Ukochanej Ojczyźnie.

Archiwum Akt Nowych

6

Straż pożarna w mieście Ołyce, podczas ćwiczeń

Archiwum Akt Nowych

13088

6. Komunalna Kasa Oszczędnościowa m. Ołyka // Archiwum Akt Nowych,2/10/0 Ministerstwo Skarbu w Warszawie » Series:: 4.4 Wydział 4 - Polityki Kredytowej » File/unit:: 4715

7. Miasto Ołyka. Album z fotografiamł //Archiwum Akt Nowych, 2/109/0 Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze w Warszawie [zespół i zbiór] » Series:: 2.1 Część I - Fotografie i albumy » File/unit:: 209

8. Oblikwidacjaz arędarzami miasta Ołyki i wioskami, Wiadomość wydatkowanych pieniędzy...na potrzeby gruntowe skarbu księstwa ołyckiego..., pokwitowanie. // Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/354/0 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów 25 Dział XXV - Inwentarze dóbr » File/unit:: 2875a

9. Polskie Stowarzyszenie Spożywców "Jedność" w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck).// Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13089

10. Raporty aresztantów w różnych miejscach - Birże, Krzyczany, Ołyka, Żółkiew //// Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/354/0 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów » Series:: 7 Dział VII - Akta wojskowe » File/unit:: 0705

11. Spółdzielcze Stowarzyszenie Spożywców "Nadzieja" w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck). // Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13091

12. Spółdzielcze Stowarzyszenie Spożywców "Zjednoczenie" w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck).// Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13091

13. Spółdzielnia Rejonowa Gospodarczo-Spożywcza w Ołyce /Ołyka/ - (woj. Wołyńskie, pow. Łuck; nar.ukraińska). // // Archiwum Akt Nowych, 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie » Series:: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi » File/unit:: 13091

14. Sumariusz Ołyński i innych pożytków do dzierżawy Poszerwentskiej należących // Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/354/0 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów » 25 Dział XXV - Inwentarze dóbr » File/unit:: 2874/1a

15. Zmiana granic miast [Województwo wołyńskie, miasta: Dubno, Horochów, Kostopol, Lubomla, Ołyka, Ostróg] //). // Archiwum Akt Nowych, 2/9/0 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie » Series:: 1.1 Wydział Organizacyjno-Prawny » File/unit:: I 301

Тамара ЛЕВИЦЬКА ***(Луцьк)***

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОРТРЕТА ЯНУША РАДЗИВІЛА, ОСТАННЬОГО ВОЛИНСЬКОГО ОРДИНАТА ОЛИКИ

(Войцех Коссак (1857 – 1942). Польща. Портрет князя Януша Радзивіла. 1938. Полотно, олія. 64 х 58, інв. № Ж-12)

Полотно польського художника Войцеха Коссака як портрет невідомого потрапило до Волинського краєзнавчого музею (тоді Луцького історичного) у 1940-і роки імовірно у складі мистецької колекції з націоналізованого замку в Олиці, головної резиденції князів Радзивілів в Україні. Твір було записано у повоєнній інвентарній книзі 1948 року під номером Ж-229. Більш ранніх документів не знайшлося. При повторній інвентаризації, що проводилася у 1961 і 1977 роках, ніяких нових даних не виявили. Понад 60 років портрет знаходився в різних музейних фондосховищах і жодного разу не був виставлений і репродукований.

У1990-і роки, зацікавившись творчістю Войцеха Коссака, науковий співробітник музею Федір Степанюк зробив спробу в усній формі довести, що це один із його (Коссака) автопортретів. Аргументів виявилось недостатньо. З молодим Коссаком у портретованого дійсно є якась схожість. Але ж у 1938 (рік написання портрета) шанованому метру було вже за 80 літ. А наш твір представляє людину значно молодшу. Магія портретованого була настільки вражаючою, що надалі його ім'я не могло вже залишатися анонімним.

В останні десятиліття у Художньому музеї Луцька значно пожвавилась робота з вивчення збірки портретного мистецтва. Цьому сприяли як наукова їх (портретів) реставрація, так і організація низки виставок:

1988 р. – Родина Радзивілів. Графічні портрети.

2000 р. – Друге народження. Виставка відреставрованих творів станкового олійного живопису.

2002 р. – Мисливська сага Юліана Фалата.

2003 р. – Український історичний живопис кінця XYI – початку XIX століття.

З'явилось і кілька публікацій на тему нових атрибуцій. У 2003 році, до ювілею Художнього музею,

автор цієї розвідки, працюючи над оновленням постійної експозиції європейського мистецтва, доповнила комплекс польського малярства XIX – першої третини XX століття твором Войцеха Коссака «Портрет чоловіка» (1938). Тоді ж і промайнула думка, що ми можемо мати справу з портретом князя Януша Радзивіла, останнього володаря Олицького замку, представника легендарного литовського роду, що перебував на Волині з XY століття. Необхідно було зібрати візуальний матеріал, який би підтвердив або ж спростував це припущення. Оригінальні світлини 1930-х років з фондів музею на тему «Радзивіли на полюванні в Цуманському лісі» (інв.№ Док.2403) стали першим підтвердженням цій гіпотезі-здогадці. Пізніше були віднайдені й інші зображення князя. Сумнівів не залишилось: це був портрет Януша Радзивіла, XII ордината Олики. Ще раз уважно оглянули зворотну сторону картини. На лівій вертикалі розсувного підрамника виявили не помічений раніше музейними співробітниками напис олівцем: кирилицею – «Януш», латиною – «RADSIWILL». Введений у постійну експозицію музею новий твір Войцеха Коссака відразу ж привернув увагу відвідувачів і науковців. Слід сказати, що це не єдине живописне полотно митця у збірці. Поряд експонується кінний портрет архітектора Тадеуша Даховського [2, 170], товариша Коссака, якого той зобразив на полюванні у лісах Радзивілів маєтку Антоніни (Польща). Тут Войцех, як і його знаменитий батько Юліуш Коссак, уродженець Буковинської Вижниці, демонструє велике уміння писати коней. Для Коссака, патріота Польщі, образ коня став символом краси, волі, незалежності. Мотив вершника проходить через усю його образотворчість.

Войцех Коссак – художник зі світовим ім'ям [1,132]. Народився у 1857 році в Парижі – неофіційному центрі європейської художньої культури. Здобув ґрунтовну освіту, навчаючись у Краківській школі красних мистецтв, Мюнхенській Академії, студіюючи в Парижі. Його вабило мистецтво монументальних форм. У співавторстві з польськими художниками він створив кілька всесвітньовідомих панорам, серед яких: «Костюшко під Рацлавіцами» (Львів,1894), «Березіна» (Берлін, 1896), «Битва біля пірамід» (Варшава, 1904) [1, 133]. Такий вид мистецтва був надзвичайно популярним в Європі в епоху, що передувала народженню кінематографа. На жаль, доля більшості панорам Коссака як головного їх автора і виконавця сумна і драматична. Їх розрізали на фрагменти, які після певного доопрацювання продавали як закінчені картини.

А жанр портрета став для митця своєрідною формою відпочинку. Особливо часто портретував він у 1920-і, 1930-і роки, працюючи у багатьох європейських столицях – Відні, Лондоні, Берліні, Варшаві, Парижі. Слава про його талант і дивовижну працездатність докотилася й до Америки. П'ять разів мандрував художник за океан. Коссак прожив довге життя і мав немало ілюзій. У віці 82 років розпочав роботу над новою панорамою, яку мріяв подарувати Варшаві і здивувати її. А за рік до цього написав портрет Януша Радзивіла. Твір підписано і датовано автором. Зліва внизу – «Wojciech Kossak 1938». Портрет відзначається чіткістю композиції і пластичністю об'ємів. На умовному світло-салатовому

фоні погрудно у тричетвертному повороті вправо зображено 58-річного князя в коричневому костюмі і на тон світлішій краватці. Білий колір сорочки підкреслює його красиво посаджену голову. Час посріблив волосся, але не позбавив князя гордої постави, почуття мудрої гідності. Портрет написано «по-снайперськи» точно, без попередньої підготовки, що надає йому особливої живописної привабливості та ескізності у формальному вирішенні. Скупими засобами мистецької палітри він передає рішучий поворот голови, проникливий погляд карих очей, малює високе чоло. Художник не обмежив себе тільки фіксацією виразної зовнішності портретованого. Насамперед він створив образ людини інтелектуальної, особистості яскравої, сильної і вольової. Коссак зображує Януша напередодні тих подій, які змінять світ і долю самого князя. Твір написано за рік до Другої світової війни. Попереду були трагічні випробування, переживання і розпач, біль і втрати, проте вони не зламали духу Радзивіла. У роки війни його із сім'єю двічі заарештовували радянські спецслужби [4, 185]. Виконаний з натури, портрет є цінним і цікавим документом того часу в іконографії Януша Радзивіла (1880 – 1967), видатного політика Польщі міжвоєнного періоду [3, 415]. Як у житті, так і в політиці князь був натурою цільною і принциповою. Такі його якості і передані художником на полотні.

Час невблаганний. Історію не можна змінити чи переписати, але її можна продовжити і вивчати нащадкам. Славу княжого роду Радзивілів, які були свояками Габсбургів, Гогенцоллернів, Пястів, Ягеллонів та перебували в родинних стосунках з іншими королівськими династіями, продовжили діти й онуки XII волинського ордината Олики Януша Радзивіла. А його портрет пензля Войцеха Коссака отримав нове життя в експозиції Художнього музею у Луцьку.

1.Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana, tom XI - Warszawa, 1907.- C.132-133.

2. Старикова О. До питання атрибуції твору Войцеха Коссака (1857 – 1942) «Вершник» з експозиції Художнього музею у Луцьку. // Волинськмй музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4 – м. Луцьк, 2009. – С.170 –174.

3. Савчук О. Віхи життя родини князя Януша Радзивіла, ордината волинського // «Роде наш красний»: Волинь у долях краян і людських документах. – т.3 – Ред.-вид. «Вежа» Волинського держ. Університету ім. Л. Українки, 1999. – С.415-420.

4. Шышыгіна-Патоцкая К. Нясвіж і Радзівілы. 2-е выдание – «Мінск, «Беларусь», 2002. – С.181 – 188.

Валентина НАДОЛЬСЬКА ***(Луцьк)***

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА ОЛИКИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

В останні десятиріччя значно активізувалася наукова розробка питань історичного розвитку регіонів та окремих населених пунктів під кутом зору етнічності. Вивчення традиційної життєдіяльності іноетнічних громад, які тривалий час проживали на українських землях, робить українську історію більш багатогранною і цілісною. До регіонів, які впродовж декількох століть характеризувалися поліетнічністю населення, відноситься й Волинь. Своєю чисельністю, компактністю розселення у містах і містечках краю, стійкістю етнічних традицій серед національних меншин вирізнялися євреї.

Історія виникнення єврейських громад у містах і містечках Волині, їх залученість до економічного, громадського, політичного, культурного життя краю, особливості способу життєдіяльності та інші аспекти історичного минулого єврейської меншини вимагають ґрунтовного наукового дослідження. Означеній проблематиці приділяють значну увагу зарубіжні наукові інституції – Всесвітня федерація волинських євреїв, Товариство волинських євреїв в Ізраїлі, Яд Вашем, якими видаються часопис «Ялкуд Волинь», серія меморіальних книг про життя єврейських громад в окремих населених пунктах Волині. Проте залишається актуальним вивчення зазначених проблем із залученням місцевих матеріалів, серед яких важливе місце посідають архівні документи.

Окремі аспекти життєдіяльності євреїв Олики кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. висвітлюютьдокументи, які знаходятьсяна збереженні у Державному архіві Волинської області у фондах низки організацій та установ Російської імперії і Польської Республіки.До ф.486 «Олицька міська ратуша» (1799–1861 рр.) увійшла документація виборного органу міського станового самоврядування, створеного згідно «Городового положения» (1785 р.) після включення Правобережної України до складу Росії та поширення на її територію дії «Учреждения о губерниях» (1775 р.).

Ратушавідала адміністративно-господарськими, судовими та фінансовими справами купецького і

міщанського станів.Як орган міського управління ратуша обиралася на підставі указу Сенату від 23 грудня 1798 р. у складі одного бургомістра і трьох ратманів[17, арк. 269]. Через кілька років склад ратуші був розширений двома ратманами від єврейської громади. Таким він лишався до ліквідації інституції у 1866 р. на підставі «Правил об упразднении магистратов и ратуш».

До фонду увійшла значна кількість діловодної документації ратуші (протоколи і журнали засідань, книги для запису актів, книги запису контрактів, рішення та ін.), яка безпосередньо або опосередковано висвітлює проблеми життєдіяльності єврейського населення містечка. Зокрема, тут представлені копії документів про привілеї єврейської громади Олики, останній з яких, виданий 5 травня 1791 р. князем М. Радзивіллом, підтверджував силу всіх попередніх[26]. Результати голосування щодо виборів до ратуші бургомістра і ратманів (1812 р. і 1832 р.) відтворюють участь у цьому процесі представників єврейської громади (А. Гершмана, Л. Цукермана, М. Вельштейна та ін.)[18, арк. 195–196; 25, арк. 21–21 зв.].

Оскільки до 1844 р. зберігалася кагальна організація євреїв, то на ратушу в Олиці покладалися обв'язки контролю за її діяльністю. Ратуша приймала клятву чотирьох кагальних, обраних громадою містечка і подавала їх на затвердження до губернського правління[19, арк. 12–13]. Вибори відбувалися в єврейській школі у присутності членів ратуші і земського справника. У документах ратуші зберігся текст присяги для членів єврейського кагалу – переклад на іврит, написаний російськими літерами[28, арк. 83–86].

Ратуша приймала рішення: про призначення відповідальних за збір чиншу з нерухомості, у тому числі окремо з єврейських будинків [22, арк. 15]; про видачу євреям свідоцтв і паспортів (наприклад, задовольнила прохання єврея Гершка Ліповича Цукермана видати йому паспорт для поїздки для богомоління в турецьке володіння Єрусалим) [20, арк. 277]; доручення єврейського цехового товариства своїм уповноваженим [21, арк. 2–2 зв.] та ін.

Частково ратуша була дотична й до питання контролю за організацією рекрутських наборів серед євреїв. Після виявлення Волинським губернським правлінням зловживань комісії з набору рекрутів при визначенні наявності тілесних вад у євреїв (1839 р.), було прийняте рішення про направлення ратмана з християн для огляду єврейських рекрутів[28, арк. 63–65 зв.]. Члени ратуші були ознайомлені з порядком визначення покарання євреям за підмовляння військовослужбовців з євреїв до ухиляння від служби або за сприяння до того[28,арк. 109 зв.].

Певних аспектів життя олицьких євреїв стосувалися укази й приписи Волинського губернського правління, які надходили до ратуші: про прийняття клятви кагальними оцінщиками будинків та іншого майна, котрі були обрані Олицьким єврейським товариством [19, арк. 179 зв.]; про видачу жителям-євреям м. Олики свідоцтв на право володіння їх будинками і про відсутність у них боргів та недоїмок (1816 р.)[19, арк. 214–214 зв.]; про необхідність перевірки кандидатів на посади кагальних, рабинів, старост та скарбників на наявність у них судимості або перебування їх під слідством (1840 р.) [29, арк. 35].

Цінною для дослідників є інформація про чисельність єврейського населення м. Олика, яка міститься у документах ратуші. Зокрема, в 1830 р. у містечку мешкало 1240 євреїв чоловічої статі [22, арк. 35]. Чисельність громади помітно скоротилася внаслідок великої пожежі, яка охопила населений пункт 24 квітня 1833 р. Із 400 житлових будинків євреїв вціліло лише 58. Згоріли також крамниці, велика єврейська молитовна школа і 5 менших, єврейська лазня, бойня. Багато міщан залишили містечко у пошуках житла і роботи в інших населених пунктах[24, арк. 2 зв.; 25, арк. 81–82 зв.]. У 1838 р. єврейська громада налічувала 1150 осіб[27, арк. 21 зв.], у 1841 р. – 1151 особу, з яких лише 450 могли самостійно сплачувати державні й міські податки, а за решту осіб вони надходили з коробочного збору[29, арк. 213–213 зв.].

Протоколи і журнали засідань ратуші містять також дані про два єврейських цехи, які функціонували у містечку (шевський – 14 майстрів та кравецький – 20), природній рух євреїв [23, арк. 23–23 зв.]; рапорти єврейського кагалу про його бюджет та його виконання [26, арк. 9–11];інформацію про борги, які рахувалися за Олицьким єврейським товариством (1839 р.) [28, арк. 121–123 зв.].

Останні з названих та інші документи фонду стосуються обкладання єврейського населення коробочним збором – непрямим податком, який стягувався самою єврейською громадою за ритуальний забій худоби і птиці та з продажу кошерного м'яса. Із суми коробочного збору платили також платню рабинам та іншим релігійним посадовим особам, утримували общинні освітні та благодійні установи. З кінця XVIII ст. в Російській імперії головним призначенням коробочного збору стало погашення старих кагальних боргів. Однак поступово російська адміністрація за допомогою ряду указів, законів та положень перетворила коробочний збір головним чином у джерело безпосередньої сплати державних повинностей. Положення про коробочний збір 1839 р. встановило збір тільки з кошерного м'яса. Право стягнення коробочного збору віддавалося з публічних торгів, зазвичай на чотирирічний період, у відкуп євреям, які

вносили встановлені суми в ратушу, де зберігалися також щорічні залишки від коробочного збору (з 1835 р)[33].Наприклад, згідно указу Волинського губернського правління на підставі укладеного контракту з 15 січня 1830 р. по 01 січня 1834 р. коробочний збір по м. Олика був відданий купцю 3-ї гільдії Штейнбергу[30, арк. 97–98 зв.]. Ратмани-євреї відповідали за сплату членами своєї громади коробочного збору. Зібрані кошти вони мали щомісяця надсилати до повітового казначейства, за що отримували звідти відповідні квитанції.

Складовою фонду 486 є також циркуляри Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора, які дозволяють проаналізувати державну політику щодо євреїв в Російській імперії загалом: «Об учреждении и открытии в Киеве комитета для переселения евреев из сел и деревень в местечки и о воспрещении им постоянного пребывания в Киеве» (1830 р.) [30, арк. 744–744 зв.]; про пільги євреям, «удаленным из 50-ти верстного расстояния от границ Австрии и Пруссии» (1843) [32, арк. 10]; про заходи, прийняті урядом «к образованию евреев в России» [31, арк. 11], тимчасових правилах про підпорядкування єврейських учених і навчальних закладів, домашніх вчителів нагляду Міністерства народної освіти (1944 р.) [32, арк. 45–48] та ін.

Інформативними щодо особових даних мешканців єврейської національності м. Олика є ф. 96 «Луцька єврейська громада». У Російській імперії з 1844 р. кагальна (общинна) організація єврейського населення dejure не визнавалась, єврейські товариства формувалися переважно навколо головних синагог, вибори в них носили закритий характер, а їх головні функції, поряд із утриманням синагог, кладовищ і благодійності, полягали у зборі податків і поставці рекрутів. Для олицьких євреїв функції головної виконувала синагога Луцька. Саме рабини цієї синагоги вели записи народжень, шлюбів, смертей і розлучень євреїв Луцької єврейської громади, яка об'єднувала низку населених пунктів Володимир-Волинського, Луцького і Дубенського повітів. У фонді представлені метричні книги 19 населених пунктів з чисельним єврейським населенням, Олики зокрема. Загалом у фонді відклалося 8 книг запису народження дітей (1854–1856, 1859, 1861–1864 рр.) [9], 8 книг запису розлучень (1848, 1850, 1854, 1855, 1857–1860 рр.) [10], 1 книга запису смерті (1861 р.) [11].

Документи з історії євреїв м. Олики відклалися й у фондах організацій та установ, які діяли на території Волинського воєводства у міжвоєнний період. Найбільшу кількість справ об'єднав ф. 46 «Волинське воєводське управління» –вищого органу державного управління на території воєводства, який підпорядковувався МВС. Значна кількість документів фонду стосується єврейських громад Волинського воєводства загалом, окремі з них висвітлюють безпосередньо життєдіяльність олицьких євреїв. Інформативними для дослідників є списки членів єврейської релігійної гміни в Олиці (1935, 1938 рр.). Із списку членів Олицької єврейської релігійної гміни, складеного станом на 8 грудня 1938 р., дізнаємося, що на той час в містечку жило 251 євреїв, котрі сплачували податки. Загалом в Олицькій гміні налічувалося 1274 єврея. Це були переважно купці, кравці, пекарі, шевці. У списку називалися й такі професії євреїв містечка як аптекар, лікар-дантист, муляр, столяр, бляхар, перукар, урядник. Члени єврейської гміни загалом сплачували 1968,5 злотих податку [8, арк. 36–36 зв.].

Про діяльність, фінансовий стан єврейської гміни Олики дізнаємося з протоколу люстрації гміни, складеного її секретарем Іцком Розенбоймом (1937 р.). Правління гміни не мало окремого приміщення, воно збиралося на свої засідання і зберігало діловодну документацію у приватному будинку одного із своїх членів. Євреї містечка відчували окремі проблеми у сфері задоволення релігійних потреб, оскільки рабин несистематично приїздив до Олики. Ритуальний забій худоби в містечку здійснювало 3 особи. В Олиці діяли божниці, ритуальна лазня і миква [7, арк. 74–80].

Працювала в Олиці й початкова (4 класи) приватна єврейська школа, організована за сприяння Товариства «Тарбут». Інформація про неї подається у списку приватних початкових, середніх, професійних єврейських шкіл на території воєводства (1928 р.). Станом на 1 грудня її відвідувало 228 учнів [5, арк. 1].

Ще одна справа цього фонду сформована у зв'язку з розглядом воєводським управлінням питання реєстрації в Олиці Товариства «Gemislut Chesed» («Благодійність»). 28 червня 1930 р. відбулися загальні установчі збори товариства, на яких були присутні 26 осіб. Вони обрали голову організації – Арона Саде [6, арк. 1]. Статут Товариства визначив його основні завдання – допомога бідним олицьким євреям, надання безпроцентної позики для відбудови ними своїх господарств, поруйнованих у роки війни [6, арк. 3–4].

У міжвоєнний період контроль за громадським порядком, діяльністю політичних, громадських і релігійних організацій, будівництвом, торгівлею та ін. здійснювали повітові староства. Вони відповідали й за функціонування на їх території єврейських гмін. Повітові староства у Волинському воєводстві були утворені на підставі розпорядження Ради міністрів Польщі від 28 серпня 1919 р. та генерального комісара

Східних земель від 5 листопада 1919 р. як органи адміністративної влади на території відповідних повітів (Олика увійшла до складу Луцького повіту).

Фонд 36 «Луцьке повітове староство» містить циркуляри і розпорядження МВС та переписку з Волинським воєводським управлінням про проведення виборів голів і членів ради Луцького єврейського гмінного управління, рабинів та їх помічників; протоколи засідань гмінних правлінь та виборчих комісій, анкетні листки кандидатів у рабини, списки виборців. У фонді містяться й протоколи засідань, списки виборчих комісій, листи кандидатів, списки виборців, складені у зв'язку з організацією та проведенням виборів членів правління єврейської гміни в Олиці (1932–1934 рр., 1937 р.) [1; 2]. У зв'язку з поважним віком та за його проханням у містечку в 1933 р. відбулися й перевибори голови єврейської гміни [2, арк. 99–100].

У Польській Республіці єврейські громади згідно закону від 14 жовтня 1927 р. визначалися як «релігійні об'єднання громадян Мойсеєвого віросповідання». Головною метою їх створення було забезпечення релігійних потреб євреїв. Вони отримали досить широку автономію. Зокрема, рада єврейської релігійної гміни, котра обиралася зі складу членів її правління, у виборах якого, у свою чергу, на загальних підставах брали участь всі місцеві євреї, стала впливовим органом громадського самоврядування. До її компетенції, окрім іншого, входили питання організації рабинату та ведення метричних книг, організації та утримання синагог, оподаткування, соціальної опіки, організації навчальних закладів, нагляду за релігійним вихованням молоді, підготовки виборів та ін.[34, s. 175].

Документи Луцької єврейської релігійної гміни (метричні та касові книги, журнали реєстрації виданих документів, заяви громадян, протоколи засідань ради та ін.) у Держархіві Волинської області об'єднані у ф. 286.І хоча більшість документів фонду стосується життєдіяльності євреїв м. Луцька, у ньому відклалися й матеріали, які розповідають про життя олицьких євреїв. Зокрема, це заяви громадян щодо реєстрації дітей (1929 р.) [14], книга реєстрації шлюбів та розлучень по м. Олика (1929 р., 1935 р.) [16] та списки виборців до ради гміни, які відбулися у 1933 р. [15].

Інформація про становище в єврейській релігійній гміні фіксувалася також у документах Луцької повітової команди державної поліції (ф. 45, який об'єднує 2147 справ). Чимала увага її службовцями приділялася діяльності єврейських партій та організацій. Осередки різного роду політичних партій, громадських організацій і професійних об'єднань були основними формами колективної репрезентативності євреїв у міжвоєнній Олиці. Євреї містечка не стояли осторонь активного громадського життя у воєводстві. У 1925 р. велася переписка з луцьким повітовим староством про утворення в Олиці товариства «Tomchej Anijm» (Товариство допомоги бідним євреям). Його організаційне зібрання відбулося в синагозі «Migdacz» 6 жовтня 1925 р., де головою організації було обрано Арона Декельбойма [3, арк. 1]. Мережа громадських організацій євреїв у містечку була досить представницькою. Станом на 1939 р. в Олиці діяла низка організацій: відділення Сіоністської організації в Польщі, Єврейська безпроцентна каса «Gemislut Chesed», Союз єврейських купців, відділення Союзу власників нерухомості на Волині, відділення Єврейського цеху об'єднаних ремісників, Єврейське товариство «Gemislut Chesed», Союз виховання єврейських жінок «WIZO», Товариство єврейських жінок, Товариство опіки над єврейськими дітьми-сиротами і безпритульними дітьми «Centos», Єврейський спортивний клуб «Makkabi»,[1] Культурно-освітнє товариство «Tarbut» [4, арк. 40].

Більш детальну інформацію з цього питання містила звітна документація Олицького постерунку державної поліції (ф. 140, 120 справ). У фонді знаходимо інформацію про збори в Олиці 16 лютого 1930 р. членів Союзу дрібних купців, де обговорювалися питання його діяльності [13, арк. 3], список членів ради цієї організації (вказано прізвище, прізвище батьків, вік, соціальний стан) [13, арк. 6, 28]. Поліція зафіксувала й дані про збори діючого в містечку з 1925 р. Товариства опіки над єврейськими дітьми-сиротами і безпритульними дітьми. Головою ради учасники зібрання обрали Інду Гостінську [13, арк. 7–7 зв.].

Справа 84 вищеназваного фонду містить також списки правління Купецького банку(голова Іцек Розенбойм) [13, арк. 28, 31],ради Сіоністської організації (голова Гершко Гелберт) [13, арк. 22–22 зв.] та всіх її членів (56 осіб) [13, арк. 32], списки керівних органів відділення Союзу єврейських ремісників [13, арк. 21–21 зв.], організацій «Brith Trumpeldof» (організація «Брайт Трумпельдор» займалася спортивно-масовою роботою) [13, арк. 15], «KinderSzus» [13, арк. 17]; матеріали про вибори у 1931 р. від організацій «Tarbut», «Hechaluc-Pioner», «Skaut Zydowski» делегатів на 4-ю крайову конференцію Тарбута [13, арк. 9].

---

[1] *Більшість єврейських спортивних товариств входили до структури під назвою «Маккабі» – всесвітньої єврейської спортивної організації, яка була створена у 1895 р. на честь історичного героя єврейського народу Ієгуди Маккавея. Більшість єврейських товариств мали тотожну назву і відрізнялись лише місцем розташування.*

Документи засвідчують найбільшу активність в Олиці Тарбуту, який об'єднував у своєму складі 56 членів. Це протоколи загальних зборів[13, арк. 10], списки ради [12. арк. 4] та контролюючої ради організації [13, арк. 12–13 зв., 18–18 зв.], всіх її членів [13, арк. 32]. Члени товариства зосереджували свою діяльність насамперед на розвитку єврейської культури та мови, створенні шкіл, читалень, наданні матеріальної допомоги своїм одновірцям. Загалом вищеназвані документи свідчать про високий рівень організації та різноплановість громадсько-політичного та освітньо-культурного життя єврейської громади міжвоєнної Олики.

Проаналізовані документи фондів організацій і установ Російської імперії, Польської Республіки, що перебувають на збереженні у Державному архіві Волинської області, характеризують соціально-економічні, правові, релігійні, культурні аспекти історії євреїв Олики. Різноманітні за змістом і методами складання, при аналітичному їх вивченні вони можуть бути використані для дослідження становища єврейських громад у кінці XVIII – 30-х рр.XX сторіччя.

_____

1. Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13, спр. 228.
2. Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 15, спр. 310.
3. Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 1425.
4. Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 1447.
5. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1035.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1558.
7. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2495.
8. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 1079.
9. Держархів Волинської обл., ф. 96, оп. 1, спр. 31, 90, 110, 220, 318, 370, 411, 455.
10. Держархів Волинської обл., ф. 96, оп. 1, спр. 2, 31, 71, 101, 160, 201, 253, 293.
11. Держархів Волинської обл., ф. 96, оп. 1, спр. 354.
12. Держархів Волинської обл., ф. 140, оп.1, спр. 95.
13. Держархів Волинської обл., ф. 140, оп. 1, спр. 84.
14. Держархів Волинської обл., ф. 286, оп. 1, спр. 27.
15. Держархів Волинської обл., ф. 286, оп. 1, спр. 92.
16. Держархів Волинської обл., ф. 286, оп. 1, спр. 140.
17. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 16.
18. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 25.
19. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 36.
20. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 47.
21. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 69.
22. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 79.
23. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 84.
24. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 85.
25. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 86.
26. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 95
27. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 99.
28. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 102.
29. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 111.
30. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 2, спр. 19.
31. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 2, спр. 31.
32. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 2, спр. 35.
33. Коробочный сбор [Електронний ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия.– Режим доступу : http://www.eleven.co.il/article/12196.
34. Mędrzecki W. Województ wowołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław ; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1988. – 203 s.

Фаїна РЯБЧИКОВА *(Луцьк)*

ОЛИКА В ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Багата історія та культурна спадщина маленького містечка Олика викликає постійний дослідницький інтерес вчених та краєзнавців. Про це свідчать численні публікації у наукових та науково-популярних виданнях. Разом з тим, надзвичайно цікавим видається розгляд Олики у контексті розвитку музейництва.

Домузейна Олика

Інституалізації музейної справи передував досить тривалий домузейний період нагромадження культурних цінностей. В історії Олики він яскраво репрезентований збіркою князівського роду Радзивіллів, які володіли містечком з початку XVI ст. [6, с. 13]. Це магнатське зібрання, очевидно, формувалося поступово, впродовж багатьох років і передавалося у спадок разом з олицькими володіннями. Дослідження істориків (В. Александровича [1], А. Дуди [15], О. Русиної [8 10]), а також таке важливе джерело як Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII ст. [3] частково розкривають склад цих колекцій, до яких входили твори мистецтва, гобелени, зброя, дзеркала, документи та книги, мисливські трофеї, предмети побуту тощо.

З огляду на тему розвідки, значний інтерес викликають згадки про наявність в Олицькому замку окремих спеціалізованих приміщень для зберігання цінних речей. Зокрема, в інвентарях значяться: *архів* для зберігання документів, *арсенал* зі зброєю, *портретна галерея* (sala portretowa) [1, с. 305], дві *скарбниці* (dwa skarbce) [15, с. 186]. Крім того, О. Русина відзначає наявність у замку чисельної *книгозбірні* (бібліотеки) [9, с. 115]. Це вказує на базову диференціацію накопичуваних Радзивіллами цінностей.

Особливо вагоме значення мають документальні дані про наявність у замку окремого приміщення – портретної галереї, а також, очевидно, кімнат для колекції живописних полотен (близько 150 картин). Вони свідчать про відокремлення власне експозиційного простору від повсякденного життя колекціонера. В основі відбору предметів до родинного зібрання лежали не лише матеріальні критерії, але й історична, художня цінність, а також меморіальна – у випадку родинних портретів, реліквій, гербів.

Крім цього, домузейні збірки культурних цінностей в Олиці були репрезентовані унікальним скарбцем колегіального костелу Св. Трійці зі старовинним церковним начинням, мистецькими виробами і релікваріями та бібліотечним зібранням колишнього Олицького колегіуму, яке налічувало близько 6 тис. книжок. Таким чином, цей період історії музейної справи знайшов в Олиці яскраве відображення.

Не-музейна Олика

Згідно з логікою розвитку музейної справи зазначені збірки мали б скласти основу для формування публічного музею в частині приміщень Олицького замку. Проте історія розпорядилася інакше.

Доля колекції та маєтку Радзивіллів знову ж таки виразно ілюструє загальну ситуацію у музейній та пам'яткоохоронній сфері в період захоплення цих теренів Червоною армією у вересні 1939 р. Органи НКВС арештували останнього ординатора Олики Януша Радзивілла з сином Едмунтом. Їх володіння радянська влада націоналізувала. Розграбовувались та нищились унікальні предмети олицької збірки. Невелика їх частина у 1939 1940 рр. була вивезена до Луцького музею його науковими співробітниками. Обсяг врятованого був порівняно невеликим. За підрахунками Н. Пушкар, це 333 предмети (ймовірно, ще також 13 документів) [7, с. 91]. Показово, що ця скромна за кількістю збірка суттєво збагатила фонди Волинського музею та склала основу майбутнього Художнього музею в м. Луцьку. Історія решти пам'яток лишається достеменно невідомою. Тодішній працівник музею Анатолій Дублянський згадував, що багато безцінних культурних реліквій вивозилося до Києва, Москви, Ленінграду без будь-якого обліку [11, с. 6].

Значних руйнувань зазнав Олицький замок. Спочатку у ньому квартирувалися солдати Червоної армії. У роки Другої світової війни пам'ятка була сильно пошкоджена. Після 1945 р. в окремих приміщеннях замку розміщувався державний кінський завод, а в 1950-х рр. його руїни були перебудовані під Волинську обласну психіатричну лікарню [6, с. 14].

Без належної охорони та догляду опинилися й були суттєво поруйновані інші історичні пам'ятки Олики: Колегіальний костел Святої Трійці XVII ст., Костел Святих Петра і Павла XV ст., римо-католицький парафіяльний цвинтар тощо. Таким чином, містечко лишилося без музею та із занедбаною культурною спадщиною.

Майже музейна Олика

Історія Олики дозволяє проілюструвати ще один важливий етап розвитку музейництва – розширення (а потім і занепад) мережі музеїв на громадських засадах в Україні.

У післявоєнний період радянська влада всіляко підтримувала створення та діяльність місцевих краєзнавчих та музейних осередків, які розглядалися як важливі центри ідейно-виховної роботи. Пізніше для цього була розроблена й відповідна нормативна база. Зокрема, у 1964 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих», у 1965 р. Міністерством культури СРСР було затверджено перше «Типове положення про народний музей». Усе це сприяло створенню значної кількості музеїв при школах, клубах, підприємствах тощо. Українська дослідниця І. Стельмах зазначає, що до кінця 70-х років XX ст. «народні музеї» стали певним феноменом культурного життя радянського суспільства й зайняли досить помітне місце в музейній сфері країни [12, с. 107].

Така культурна політика сприяла виникненню місцевого музею і в Олиці. Рішення про його створення було прийняте 30 жовтня 1971 р. виконкомом Олицької селищної Ради депутатів трудящих Ківерцівського району [2, с. 132]. Музей розміщувався на другому поверсі селищної бібліотеки і був своєрідною реалізацією неабиякого пошукового, краєзнавчого, організаторського хисту директора місцевої школи Петра Лукича Жуковського. У 1973 р. осередок здобув почесне звання «народний».

Як і більшість громадських музеїв, Олицький історичний музей існував завдяки ентузіазму та величезній особистій участі його засновника. А відтак найбільш вразливим місцем таких установ є те, що з відходом очільника музею зазвичай зникає і сам осередок. Так сталося і в Олиці.

Після смерті у 1995 р. Петра Жуковського музей почав занепадати. Певний час ним опікувалася директор бібліотеки Ніна Павлівна Томащук. З огляду на відсутність належної охорони та економічну ситуацію 1990-х рр. музейне зібрання декілька разів піддавалося грабункам. На початку 2000-х рр. через аварійний стан приміщення демонтували експозицію, а музейні предмети перенесли до школи. Інвентарна книга Олицького музею та частина експонатів були передані Волинському краєзнавчому музею. Разом з тим частина збірки безслідно зникла [14].

Слід зазначити, що таке сумне завершення «музейної» історії в Олиці є характерним відображенням тих процесів, які відбувалися в музейній справі України після 1991 р. У цей час, у зв'язку із складною соціально-економічною ситуацією, переважна більшість громадських музеїв припинила своє існування.

Музейне майбутнє Олики

Сьогодні важко передбачити, як буде відбуватися подальше збереження та актуалізація культурної спадщини Олики. На заваді позитивним прогнозам стають хронічна нестача коштів, відсутність політичної волі, почасти нігілістичне ставлення суспільства до пам'яток, недосконалість нормативної бази та чимало інших факторів.

Проведені в замку в останні десятиріччя ремонтні роботи (заміна вікон на пластикові, перекриття покрівлі сучасними матеріалами) завдали значної шкоди для збереження автентичності та історичного вигляду пам'ятки. Викликають велике занепокоєння і пропозиції волинських чиновників розмістити в Олицькому замку туристично-оздоровчий комплекс з масажними кабінетами та саунами [13, с. 124]. Це суперечить первісному призначенню об'єкта та може негативно вплинути на збереженість його окремих оригінальних фрагментів. Істотної перебудови зазнала в Олиці також Луцька брама пам'ятка оборонної архітектури XVII ст., яка, по суті, втратила свій історичний вигляд та історичну цінність. Зауважимо, що Венеціанська хартія (1964 р.) чітко проголошує, що «реставрація завершується тоді, коли починається гіпотеза» [5]. Відтак доводиться, на жаль, констатувати, що існуюча в нашій державі недопустима практика «відновлення» історико-архітектурних пам'яток також знаходить в Олиці своє віддзеркалення.

Чи бути повноцінному музею в Олиці? – питання часу. Яким йому бути? – питання для широкого обговорення та дискусії, які обов'язково повинні відбуватися із залученням справжніх фахівців: істориків, реставраторів, архітекторів, музеологів та пам'яткознавців, культурологів.

З огляду на сучасні музеологічні студії найбільш перспективною для актуалізації культурної спадщини Олики видається музеєфікація не окремих об'єктів, а загалом історико-культурного та природного середовища з усіма його рухомими, нерухомими і нематеріальними об'єктами, а також за участю місцевих мешканців. Мова йде про створення середовищного музею[1] або екомузею. Такий музей мав би охопити

[1] *Середовищний музей музей, діяльність якого ґрунтується головним чином на музеєфікації історико-культурного та/або природного середовища з усіма його рухомими, нерухомими і нематеріальними об'єктами та існуючими між ними взаємозв'язками, а також за участю людей, що населяють територію (визначення М. Каулен).*

всю історичну територію містечка, разом із замком, історичними та сакральними спорудами, некрополями, об'єктами природи.

Щодо Олицького замку, то він, безумовно, виступатиме домінантним компонентом майбутнього музею. Історична та середовище утворююча цінність цього архітектурного об'єкта вимагатимуть особливої уваги до проведення його музеєфікації.

У музеєзнавстві прийнято розрізняти два типи музеєфікації пам'ятки архітектури: 1) пам'ятка «як музей» (перетворення пам'ятки в самостійний об'єкт музейного показу); 2) пам'ятка «під музей» (пристосування пам'ятки під музейне використання) [4, с. 20]. М. Каулен зазначає, що між цими двома типами існує безліч проміжних форм змішаної музеєфікації, коли в пам'ятку, що експонується «як музей», привносяться додаткові експозиційні комплекси або в пристосованій під експозицію будівлі виділяються фрагменти реконструйованих інтер'єрів чи цілі зали. Оскільки повне відновлення внутрішнього облаштування Олицького замку є неможливим, застосування такої змішаної музеєфікації може стати дієвим вирішенням поставленого завдання.

Вдалим рішенням могло б також стати створення в частині реконструйованих приміщень бібліотеки, портретної галереї, замкової каплиці, що підкреслило б спадкоємність колекціонерських та культурних практик родини Радзивіллів. Цікавим аспектом музеєфікації пам'ятки стало б і відтворення таких приміщень, як кухні, вітальних кімнат і, навіть, в'язниці, яка існувала в замку [15, с. 186]. Не менш важливим та складним завданням є також впорядкування оточуючого природного середовища та організація навколишньої забудови, які є неодмінними складовими компонентами середовищного музею (чи екомузею).

Серйозним викликом для музеєзнавців та істориків буде розробка експозиційних проектів, які б не суперечили історико-культурній сутності пам'ятки[2]. Відхід від заідеологізованості, представлення мікронаративів, культурного розмаїття даної території, репрезентація нематеріальної культури – саме такі підходи сформують належну основу для збереження та актуалізації місцевої культурної та природної спадщини.

Сподіваємось, що вдала майбутня музеєфікація історико-культурного та природного середовища в Олиці буде також лише одним із прикладів відродження вітчизняного музейництва.

1. Александрович В. Інвентар Олицького замку 1755 р. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавства. Вип. 3. Львів, 2003. С. 301 331.

2. Вернидубов О., Криштапюк Л., Златогорський О. Олицький історичний музей: історія і перспективи // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : наук. зб. : матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. іст-краєзн. конф. Луцьк, 2006. С. 132 133.

3. Інвентарі Олицького замку XVII XVIII століть : зб. док. / Волинський краєзнавчий музей, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Кафедра україністики Варшавського ун-ту; зібр. і підгот. В. Александрович. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. 276 с.

4. Каулен М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России. " М.: Этерна, 2012. " 432 с.

5. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія): ООН; Хартія, Міжнародний документ від 31.05.1964. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_757

6. Осадчий Є. Олика крізь століття // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : наук. зб. : матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. іст-краєзн. конф. Луцьк, 2006. С. 13 15.

7. Пушкар Н. До історії Радзивілівської колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : наук. зб. : матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. іст-краєзн. конф. Луцьк, 2006. С. 90 91.

8. Русина О. В. Українські сторінки біографії Альберта Станіслава Радзивілла // Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 27 49.

9. Русина О. В. Радзивілли та Україна: культурні конотації // Український історичний журнал. 2015. № 2. С. 113 130.

10. Русина О. В. Радзивіллівські володіння новітніх часів очима сучасників // Український історичний журнал. 2014. № 6. С. 29 38.

[2] Як приклад такого протиріччя, можна навести практику влаштування музеїв атеїзму в пам'ятках сакральної архітектури.

11. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції // Волинський музей. Історія і сучасність: науковий збірник. – 1999. – Вип. 04. – С. 6–10.

12. Стельмах І. Ф. Громадські музеї в історичній ретроспективі // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. 2009. Вип. 16. С. 102 111.

13. Томчук М., Троневич П. Реставрація та перспективи використання історичної забудови Олики // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України : наук. зб. : матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. іст-краєзн. конф. Луцьк, 2006. С. 122 124.

14. Філатенко А. Як занапастили й розікрали народний музей [Електронний ресурс] // Волинь. 2004. 15 листопада. Режим доступу: http://volyn.com.ua/news/8249-yak-zanapastili-y-rozikrali-narodniy-muzey.html.

15. Duda Aneta A. Zarys stanu posiadania i ogylne warunki funkcjonowania maj№tkyw ostatniego Ordynata Oiyckiego, ksiкcia Janusza Radziwiiia w latach 1905 1939 // Siupskie Studia Historyczne. 2014. Tom 20. S. 169 194.

Микола ЯКИМЕНКО ***(Луцьк)***

ЗДАЄТЬСЯ КАЗКОЮ, А ВТІМ ОЛИКА ІСНУЄ РЕАЛЬНО

1.Загадкова і забута Олика

Величний замок князів Радзивіллів, костел Святої Трійці, який би і Риму був би до лиця, давня Луцька брама - чи не найдавніша збережена в Україні митниця. І вся ця краса в оточенні маленьких, майже сільських, хатинок колишнього районного центру здається казкою. А втім Олика існує реально.

За мурами старої фортеці

Олика - містечко літописне. Вперше згадується в Іпатієвському літописі 1149 року в зв'язку з війною двох претендентів на київський престол – Ізяславом Мстиславовичем і Юрієм Долгоруким. Колись через Олику пролягав давній шлях з Азії у Європу. Може саме тому князі Радзивілли і зробили її одним із трьох своїх родових гнізд. За століття дороги змінилися. Однак і сьогодні містечко розташоване усього за шість кілометрів від шосе Київ – Рівне – Луцьк – державний кордон. На жаль і цих кількох кілометрів стало досить, щоб про Олику забули. Одне із головних міст Волині, яке ще 1564 року здобуло Магдебургське право, в 1940-у перетворилося в звичайний районний центр, а в 1957-у - втратила і цей статус.

Понад 400 літ власниками Олики був могутній українсько-литовсько-польський магнатський рід князів Радзивіллів. Першим її володарем в 1513 році став Ян Радзивілл Бородатий. А його син Микола на прізвисько Чорний - маршалок великий литовський - 1564 року на злитті річок Оличі та Миловиці збудував фортецю з палацом, чотирма бастіонами по кутах і дозорними вежами на них. З трьох боків укріплення було оточене облицьованим цеглою ровом. Роботи по зміцненню укріплення тривали до 1640 року. Про його неприступність свідчить численні облоги, яку фортеця витримала протягом 1591-1648 років. І хоч після передчасної смерті 1656 року Альбрехта Станіслава Радзивілли переважно мешкали в Несвіжі, замок в Олиці продовжує перебудовуватися на князівський палац-резиденцію. Свого остаточного вигляду вона набрав приблизно до 1760 року. Відтоді олицька резиденція Радзивіллів стала єдиним розташованим по периметру старої фортеці палацовим комплексом.

Замість дров… книги

Попри свою багатовікову історію, кілька воєн, жодна з яких не обминала замок, колишня резиденція Радзивіллів ззовні збереглася добре. Лише в XIX столітті було розібрано два з чотирьох замкових бастіонів. Щодо замкового дворища, то нині воно виглядає навіть краще, як на світлинах майже сторічної давнини. Парадоксально, але цьому сприяло те, що починаючи з 50-х років минулого століття в палаці розташована обласна психіатрична лікарня. Щодо внутрішнього наповнення старих будівель, то втрати тут величезні. Адже палац Радзивіллів був своєрідним музеєм. Тут зберігалися шедеври західноєвропейського живопису, вишукана порцеляна, меблі відомих європейський майстрів, предмети старовини, колекція зброї, велика бібліотека рідкісних книг. Напоправної шкоди цим збіркам завдало перебування тут в 1939-1941 роках підрозділу Червоної Армії. Холодної зими 1940 року в грубках і камінах палацу горіли рідкісні стародруки, рукописи, вишукані меблі, предмети старовини, штиками нищилися портрети "ненависных помещиков". На щастя, частину речей весною 1940 року вдалося перевезти в краєзнавчий музей Луцька. Сьогодні експозиція художнього відділу Волинського краєзнавчого музею представлена переважно картинами із колекції замку Радзивіллів, збережено й деякі інші експонати. Саме приміщення і його декорування сильно

постраждало від пожежі, яка виникла тут 1944 року. Кажуть, що підпал був навмисний і вчинений для того, щоб приміщення палацу не використали під казарми підрозділи внутрішніх військ, які проводили каральні операції проти УПА.

До речі, фортеця була лише одним із елементів системи оборони міста. Наприкінці XVI століття Станіслав Радзивілл оточив Олику земляним валом, а в 30-х роках XVII століття його син Альбрехт Радзивілл звів довкола неї цегляну стіну завишки сім метрів з двома брамами. Одна з них – Луцька – збереглася донині. Ця двоярусна прямокутна споруда з арочним проїздом є чи не найстарішою в Україні збереженою до наших днів митницею. Прикро, але місцева влада залишила цю споруду напризволяще. Відремонтував її за власний кошт місцевий підприємець Микола Дядюсь, переобладнавши Луцьку браму під магазин-бар. Здавалось, - добра справа, але при цьому було змінено вигляд самої історичної споруди. Нині мова йде про передачу її підприємцеві в оренду.

Серед старовинних храмів Олики вирізняється своєю пишнотою костел Святої Трійці, збудований у 1635-1640 роках за проектом італійських архітекторів Бенедетто Моллі та Джованні Маліверна, декорований скульптурами відомого львівського майстра М. Еленберга (Алемпі). Навіть напівзруйнований і позбавлений більшої частини скульптур і декору костел вражає своєю красою і величчю. За останні роки Святотроїцький костел вдалось накрити і засклити вікна, відновити огорожу. Тож є надія, що з часом йому буде повернуто первісну красу.

Поруч з ним - ще один римо-католицький храм костел Св. Петра і Павла. Це найстаріший на Волині вцілілий костел, зведений ще 1460 року. Його будівничим вважають литовського гетьмана, старосту луцького Петра Яновича Білого. Як і півтисячі років тому в храмі лунає слово Боже.

За благоустрій - медалі

Від довоєнної Олики в містечку залишилося ще кілька будівель. В одній з них, що навпроти костелу Св. Трійці, був розташований приватний кінотеатр на 300 місць, поблизу будинку культури – колишній магістрат… До речі, на початку XX століття в Олиці було 5780 мешканців. Тут працювали пошта, телеграф, земська і єврейська лікарні, аптека, аптечний склад, 35 крамниць, два державних горілчаних магазини, склад лісових товарів, проводились річні ярмарки, діяло кредитне товариство.

В 20-30-х роках минулого століття магістрат вкладає великі кошти в благоустрій Олики. Брукуються вулиці і площі, прокладаються тротуари, проводиться озеленення. Саме в ці роки тут збудовано водозабір і станцію водоочистки, водонапірну башту, прокладено перші водогони. В містечку починає працювати електростанція, одна за одною електрофікуються вулиці. В 1928 році на Волинській воєводській виставці в Луцьку Олику відзначено срібною медаллю за швидкий розвиток міського господарства. Через рік на Всепольській виставці у Познані демонструється макет електростанції і схема водопостачання Олики.

Розвиток містечка став можливим завдяки участі в його розбудові князів Радзивіллів. Саме за їх кошти збудовано лікарню, відкрито сиротинець для 60 дітей. Авторитет князівської родини серед місцевого населення був надзвичайно високим. Коли 1936 року син останнього власника Олика Януша Радзивілла Едмунд балатувався на війта гміни, в яку окрім Олики входило і містечко Цумань, за нього проголосувало понад 70 відсотків виборців. Результати виборів опротестував волинський воєвода Генріх Юзефський, знайшовши в організації виборчого процесу якісь порушення. На його думку війтом мав стати все-таки українець. Результати другого туру були ще переконливіші: за Едмунда Радзивілла проголосувало 92 відсотки виборців. Його батько Януш Радзивілл був відомим в тогочасній Польщі політиком. У 1928-1935 роках він обирався головою комісії закордонних справ Сенату Польщі, а в 1935-1939 роках – членом цієї ж комісії. Радзивілли планували також звести загальноосвітню школу, лазню, приміщення громадських організацій. Та здійсненню цих намірів завадила Друга світова війна.

У застінках НКВС

Її початок застав Януша та Едмунда Радзивілів в Олиці. На пропозицію організатора польського антифашистського руху опору генерала Бека, маршалка Ридз-Смігли і президента Польщі Ігнатія Мосціцького негайно залишити Олику Радзивілли відповіли: “Ми нічого поганого не зробили ні цій землі, ні її людям”. Але вже 20 вересня 1939 року, відразу після вступу в Олику Червоної Армії, батька і сина забрали до НКВС. І хоча на організованому чекістами показовому суді більшість зігнаних на нього людей проголосувала за звільнення Радзивіллів, їх арештовують. Едмунда відправляють разом з генералом Мечиславом Сморавінським до Козельська у Білорусі, який разом з сумнозвісною Катинню згодом стали місцем масової страти польських офіцерів, Януша – до Москви, на Луб’янку. Старшого Радзивілла допитував сам Лаврентій Берія. Грізного керівника НКВС насамперед цікавив епізод полювання в

мисливських угіддях Радзивіллів під Цуманню одного з найближчих соратників Гітлера – Герінга. Очевидно радянську розвідку цікавила можливість використати князя, як можливий "канал" для ймовірних майбутніх контактів з гітлерівською Німеччиною. Офіційно ж вважається, що родину Радзивіллів звільнили з-під варти і дозволили виїхати в Польщу на прохання мешканців Олики.

На початку 1944 року Радзивіллів знову арештовують і відвозять у Москву на Луб'янку. В таборі помирає дружина Януша – Ганна. Звільняють Радзивілла аж у 1947 році. У Варшаві, куди вони повертаються, Радзивіллам не повертають ні їх майна, ні документів, ні приватної кореспонденції. У їх конфіскованому владою палаці польські комуністи створюють музей В.І. Леніна. Решту своїх днів Януш Радзивілл доживав в однокімнатній квартирі у Варшаві. В 1967 році серце останнього власника Олики Януша Радзивілла не витримало. Через чотири роки не стало і його сина Едмунда. Попрощатися з ним з-за океану прилетіла дружина президента США Джона Кеннеді Жаклін - сестра дружини ще одного з Радзивіллів – Станіслава.

Сьогодні у варшавському палаці Радзивіллів – резиденція президента Республіки Польща.

Трагічно склалася доля і більшості жителів Олики. В 1941-1942 роках гітлерівці розстріляли майже п'ять тисяч її мешканців переважно єврейської національності. Про цей страшний злочин фашизму нагадує скромний обеліск в урочищі Кемпа.

Через минуле - в майбутнє

В повоєнні роки Олика відбудовується. Тут споруджують сучасну школу, будинок культури. Проте своєї колишньої ролі в житті регіону вона так і не зуміла повернути. Сьогодні це селище міського типу з населенням усього 3265 чоловік. Фактично тут немає жодного промислового підприємства. Найбільша організація – обласна психіатрична лікарня, де працює понад півтисячі чоловік.

І все ж не хочеться вірити, що в цього мальовничого волинського містечка все найкраще позаду. Майбутнє Олики бачиться у відновлені її славного минулого, реставрації її архітектурних та історичних пам'яток. Замок Радзивіллів повинен стати туристичним і відпочинковим центром. Для цього потрібно насамперед перенести із князівського палацу в іншу більш пристосовану для таких цілей будівлю психіатричну лікарню. Замок Радзивіллів слід відреставрувати, повернути в його зали частину збережених історичних реліквій. За основу можна взяти експонати колишнього народного краєзнавчого музею, які зараз зберігаються в місцевій середній школі, а також із запасників Волинського краєзнавчого музею. Мільйони гривень, вкладені у реставрацію архітектурних шедеврів Олики, її розбудову і благоустрій, згодом принесуть не лише величезні грошові дивіденди, але й допоможуть повернути історичну пам'ять.

Микола Якименко.
Волинська область.

Газета Верховної Ради "Голос України», 25.02.2006 року.

2. Дорога крізь конюшиновий квітник

Спогади

«Величний замок князів Радзивіллів, Костел Святої Трійці, який і Риму був би до лиця, древня Луцька брама – чи не найдавніша збережена в Україні митниця. І вся ця краса в оточенні маленьких, майже сільських, хатинок, колишнього райцентру здається казкою. А втім Олика існує реально». Так розпочинав свій матеріал «Ця загадкова і забута Олика» надрукований 25 лютого минулого року , наш власкор з Волині Микола Якименко. Порушена тема знайшла продовження у спогадах, які надіслав до редакції колишній мешканець Олики, а нині Сімферополя 76-річний Василь Миронович Чухилевич.

Я часто мріяв, що знайдеться людина, яка опише історичне минуле Олики і, можливо започаткує велику справу з відбудови замку та інших її старовинних споруд. Хоч багато років живу в Сімферополі, за тисячу кілометрів від рідної Волині, та серцем завжди лину в містечко Олику, де 1931 року вперше побачив світ.

Автор пише, що Олика розташовувалась на перехресті торгових шляхів зі Сходу на Захід. Мій дід Кирило Чухилевич розповідав, що в містечку багато століть проводились знамениті Олицькі ярмарки.

На фото: східні в'їздні ворота замку Радзивіллів; один із корпусів князівського палацу; цьому бастіону вже 440 років; костел Св. Трійці; Луцька брама; один із куточків старої Олики – на передньому плані колишній довоєнний кінотеатр; найстаріший збережений на Волині Костел Св. Петра і Павлав Олиці (1460 р.).

Фото автора

Добре пам'ятаю, як вони проводилися в 30-х роках минулого століття за панської Польщі. В ярмаркові дні – середу і неділю – звідусіль з'їжджалися поліщуки в постолах, кожухах, свитах, жінки в яскравих хустинах. Првозили на ярмарок хутро, вироби з дерева – від бочок до ліжок, а жінки літом – лісові ягоди, взимку – сушені гриби. Олицькі шевці продавали взуттявласного виробництва, переважно чоботи, з сіл Дубнівщини везли овочі, фрукти, худобу. Сотні возів, а взимку – саней, великий натовп люду, створювали неповторну картину веселого святкового дійства. Хтось продав свій товар, хтось купив, але й ті й ті отримували задоволення. Не обходилося і без келиха, щоб обмити покупку.

Наша родина православна і ми ходили до Свято-Стрітенської церкви (1784 р.), що на в'їзді до Олики, поруч з Луцькою брамою. Храм красивий і в ті роки багатий. Ось 3 травня 1939 року, в день свята Конституції Польщі, нас, учнів першого классу, разом з іншими школярами вишикували в колону і повели в костел Святої Трійці. Костел, я там був уперше, справив велике враження багатством оздоблення, іконостасом, розміщенням лав для сидіння, а надто вже грою органа. Все це ніби гіпнотизувало.

У підвалі костелу були поховані члени родини Радзивіллів та інша знать Олики. Після від'їзду поляків у 1946 році костел втратив своє культове призначення і його використовували як склад. Пізніше був свідком, як руйнувалась ця велична споруда, як нищилася дзвініця, цегляний паркан довкола храму.

Декількома словами хотілося б згадати розташований поруч із замком князівський парк. Там росли різноманітні екзотичні дерева, галявини, спланованні на англійський манір, були засіяні травою, а вздовж алей ріс декоративний живопліт. Поруч із парком плюскотіло чистою водою озеро. Це згадки осені 1939-го. Зараз від усього цього мало що залишилося: дерева і кущі місцеві жителі вирубали в морозні зими на дрова.

Дещо про замок. Був у ньому 1939 року. Запам'яталися фрески на стінах, красиві вікна і двері, мідні ручки замків. Приятель тата працював у князя економом і часто розповідав про доброзичливість і щедрість господаря, про те, що в замку налічується 366 кімнат і що є підземний хід від будівлі до костелу.

Стосовно пожежі в замку. 2 лютого 1944 року радянські війська ввійшли в село Залісочне, яке розташоване на східному березі річки Путилівки (на протилежному – Олика і замок). У селянських дворах, у тому числій нашому, розмістили гармати для обстрілу замку, де квартирував загін мадяр (угорців). Місцеві жителі, переживаючи про наслідки бою, переконали командира підрозділу в недоцільності артобстрілу, оскільки в замку перебувало лише 300 піхотинців. Мовляв, краще обійти їх стороною, а вони самі втечуть. Так згодом і сталося. Радянські війстка пішли на Луцьк, залишивши угорців у замку. Вночі над замком з'явилося полум'я. Вранці сусіди розповіли, що угорські вояки відступили, підпаливши замок. Через день з такими ж підлітками як і сам, підійшов до замку з тильного боку. Його вікна були обгорілі, але не зовсім знищені. Кругом пахло пожарищем і… карболкою.

Про Луцьку браму. Її пам'ятаю з дитинства. Щоранку ходив повз неї до школи, катався на її відчинених металевих воротах. Добре, що хтось її використовує, аби лишень більше пропагувалася історія і самої брами, і всієї Олики.

Коли буваю в лазні чи смакую з приятелями пивом, часто згадую, як у дитинстві ходив з татом у парну місцевої лазні, яка стояла в Олиці неподалік річки. Тато, повертаючись додому, часто казав: «Ніби сто пудів скинув». Лазня була хороша і в ній завжди було людно. Від тих уже дуже далеких літ зберігся спогад, як одного недільного дня тато і мама пішли зі мною до бару, що був при пивзаводі, на свіже пиво. Самі пригощалися фі мені , на моє наполягання, теж дали покуштувати. Перший ковток гіркого напою не сподобався. І довгий час я з відразою дивився на цей напій і не споживав його. Тож стверджую: в Олиці була і лазня, і невеличкий, але хороший пивзавод.

Щедрість і турботу князя РАдзивілла про Олику варто варто підкреслити й тим, що за його кошти було побудовано сучасну на той час (та й сьогодні рідко так якісно будують) дорогу від Олики до магістралі Рівне – Луцьк. Щоправда не встигли побудувати трохи більше кілометра, війна завадила. Будувалася дорога в 1937-1938 роках. Бричками підвозили пісок, інші матеріали. Дорога викладена шестигранними бетонними плитами, кожний десятий проміжок ряду заливався розтопленою смолою. Відкоси насипу засіяли декоративною конюшиною. Коли вона зійшла, а потім розцвіла, то відкоси перетворилися на рівний живий килим. З обох боків дороги висадили дерева, які й до сьогодні прикрашають цей інженерний пам'ятник. Дивуюся: цією дорогою проходили багатотонні танки, автомашини, а вона і досі витримує це величезне навантаження. Правда, в одному місці пошкоджена вибухом бомби. Тобто, що робиться якісно - слугує століття. Мешканці Олики завжди із вдячністю згадують князя за побудовану дорогу.

На початку 70-х років газета «Львовская правда» надрукувала невеличку замітку про смерть князя Едмунда Радзивіла в Лондоні. На жаль, пам'ять про цей шляхетний рід не зафіксована в назві жодної з

вулиць чи площ Олики. Можливо, депутатам селищної ради варто ліквідувати цю історичну несправедливість. Буду радий, якщо мій допис послужить добрій справі відбудови славного містечка Олики.

Василь Чухилевич.
Сімферополь.

«Голос України», 2 червня 2007 р.

Володимир МАРЧУК ***(Острог)***

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗИВІЛЛА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД У ДОКУМЕНТАХ З ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На Волині велике землеволодіння пройшло тривалий шлях розвитку. Входження цього регіону до складу Російської імперії не зразу позначилось на структурі поміщицького землеволодіння, яке почало втрачати свої панівні позиції тільки після селянської реформи 1861 р. та придушення польського повстання 1863 року. Російська земельна політика створювала сприятливі умови для переходу великої земельної власності від поляків до росіян. Циркуляром Міністерства державних маєтків від 25 лютого 1863 року визначалось, що ділянки могли здаватися в оренду тільки особам непольської національності. Подібним був зміст і ряду інших законів. Натомість росіянам, що бажали оселитись на Волині, купівля землі полегшувалась дією закону від 23 липня 1865 року, чим скористалась велика кількість російських службовців. Проте представники багатьох польських родин, незважаючи на усі перешкоди з боку російських правлячих кіл, намагалися зберегти свої волинські володіння. Саме на Волині знаходилися головні маєтки Януша Радзивілла, тут розташовувалася історична, успадкована від іменитих пращурів Олицька ординація.

В Західній Європі в XIX ст. відбувається процес ліквідації ординацій, як таких, що не відповідали

вимогам часу. Натомість в Польщі, протягом XIX ст. їх виникло найбільше. Причиною цього стала протидія власників посяганням з боку росіян. З входженням частини волинських земель до складу Другої Речі Посполитої виникли якісно нові умови для функціонування великого землеволодіння в регіоні. Відсутність джерельної бази не дозволяє в повній мірі реконструювати економічну діяльність великих землевласників Волині в окреслених хронологічних межах, в тому числі і, що стосується господарства кн. Януша Радзивілла. Незначний пласт інформації, яка стосується функціонування волинських маєтків кн. Януша Радзивілла була виявлена автором публікації у фонді 40 «Рівненське відділення Сільськогосподарського банку Польщі» Державного архіву Рівненської області. Це зокрема справи про надання кредитів мешканцю Цумані, князю Янушу Радзивіллу. Серед різного роду банківських документів, особливий інтерес становлять витяги з іпотечних справ, анкети про господарську діяльність князя, баланс майна (Додаток А)

Основу великого землеволодіння родини Радзивиллів на Волині становила Олицька ординація. Згідно витягу з іпотечної книги 4991, це був досить великий господарський комплекс до складу якого входили фільварки Цумань, Берестяни, Оличка; села Башлики, Карпилівка, Городище, Сільно; колонії Колеси і Богуславка, урочисько Галасливі Хлівиська, село Оличка, урочисько Бендінга і село Гремяче, землі при містечку Олика, фільварки Турчин, Міловіца, Одерадкі, Метельно, Пєчище, Поддерно, Мочульці, Мощаниця, Дубище і ферма Ейсічин, села Дедудичі, Горянівка, урочище Мартишевщизна і корчма при дорозі до села Олика – загальною поверхнею 31 337 десятин і 580 м^2 з якої було вилучено 1 971 га 3545 м^2 [1, арк. 10]

На Волині в управлінні князя Януша Радзивілла станом на 24 липня 1936 р. знаходилося 32 649 га землі, з яких основна частка – 26 093 га, це були ліси, 45 % деревостану яких становили сосни, 25 % дуб і 30 % інші листяні. 1 870 га становила рілля, з якої 80% це ґрунти I класу і 20% – III класу. Документи містять інформацію і про основні культури, які вирощували у володіннях Радзивиллів. Найбільші площі були зайняті під посіви зернових – жита 257 га, пшениці 234 га та вівсу 229 га. Набагато меншими були посіви ячменю 43 га. Крім того сіяли і технічні культури цукровий буряк 98 га та картоплю 87 га. Дещо менше уваги приділялося тваринництву, зокрема в господарстві було 272 коней, 144 корови, 67 свиней та 400 овець. У володіннях Радзивіллів знаходилося 320 га ставків, більше 10 % від усіх площ становили неужитки 3 786 га [3, арк. 5].

Значну увагу князь приділяв і організації виробництва, зокрема переробці деревини. У власності Януша Радзивіла знаходився паровий тартак та паркетне виробництво в Цумані, смолярня в Мощаниці, млин турбінний в Цумані, цегельня під Цуманем та вапельня в Ромашківцях [2, арк. 4].

З усього майня князь сплачував земельний податок 38 910 зл , з маєтку 4 800 зл, та 140 000 зл з прибутку. В цілому власність кн. Януша Радзивіла була достатньо великою, за його власною оцінкою рілля коштувала 1 402 500 зл, луки 180 000 зл, ліси 15 655 800 зл, ставки 320 000 зл, промислові заклади 600 000 зл, живий інвентар 61 495 зл, нерухомий інвентар 30 883 зл, будинки 2 400 000 зл, залізниця 1 100 000 зл. Загальна вартість усього рухомого і нерухомого майна князя становив за його оцінкою 21 750 680 зл [3, арк. 5]. Незважаючи на достатньо високі прибутки князя все ж таки йому не вистачало обігових коштів, через що він звертався у Рівненське відділення Сільськогосподарського банку Польщі.

Позитивним моментом в економічній діяльності князя Радзивіла була спроба організувати на волинських землях переробку сировини і постачати на ринки вже готову продукцію. Це в першу чергу стосується переробки деревини. В другій половині 1930-х років стараннями князя Януша було модернізовано тартак в Цумані та побудовано цех по виготовленню дубового паркету, вартість продукції якого в 1937 р. становила понад 300 000 зл [3, арк. 5 зв.]. Значними були обсяги продажу і продукції тартаку і коливалася в межах 1 500 000 – 2 000 000 зл щорічно. Споживачем продукції Цуманського тартаку була Державна залізниця. Разом з тим, як випливає з документів, значна кількість продукції бралася в кредит на виплату, що змушувало князя шукати виходу і вдаватися до банківських позик. Так зокрема в липні 1938 р. князь просив під заставу майна 200 000 зл кредиту під 5% річних [2, арк. 28].

Вибух Другої світової війни приніс кардинальні зміни в життя князя. Вступ радянських військ до Оликі і арешт князя НКВС поклав кінець 353 літньому існуванню найстаршої польської ординації. А рішенням Народних Зборів Західної України від 26 жовтня 1939 р. землі і нерухомість князя було націоналізовано.

---

1. *Державний архів Рівненської області, ф. 40, оп. 3, спр.93*
2. *Державний архів Рівненської області, ф. 40, оп. 6, спр. 42*
3. *Державний архів Рівненської області, ф. 40, оп. 8, спр. 80*

Додаток А

Баланс майна і справ кн. Януша Радзивіла за період з 01.07.1937 по 30.06.1938 рр.

АКТИВИ	
Нерухомість	**Вартість**
Ґрунти	3 011 953 зл 70 гр
Ліси	9 706 800 зл
Житлові та господарчі будівлі	6 776 805 зл 84 гр
Фабричні будівлі та обладнання	860 808 зл 97 гр
Підїздна вузькоколійна дорога	1 118 846 зл 60 гр
Меліорація	193 037 зл 02 гр
Всього	**21 668 252 зл**
Реманент	
Інвентар живий	141 170 зл
Інвентар мертвий	292 381 зл 33 гр
Зерно і продукти	110 591 зл 70 гр
Дрова і деревина експлуатаційне	871 851 зл 77 гр
Господарство рибне	41 683 зл
Всього	**1 457 677 зл 80 гр**
Акції, частки, цінні папери	2 862 430 зл 42 гр
Готівка в Центральній Касі в Варшаві	1 323 зл 61 гр
Вклади в касах у володіннях	3 700 зл 84 гр
Вклади у банках і Загальній ощадній касі	47 601 зл 43 гр
Фонд гарантійний в Товаристві кредитів Земських	2 634 зл 03 гр
Боржники в Варшаві	272 556 зл 39 гр
Боржники у володіннях	1 419 768 зл 36 гр
Рахунок парцеляції	26 896 зл 50 гр
Суми перехідні	57 189 зл 52 гр
Всього активів	**27 820 031 зл 03 гр**
ПРИБУТКИ	
Маєток Цумань	1 148 589 зл 88 гр
Маєток Олика	14 041 зл 06 гр
Маєток Шпанів	80 129 зл 45 гр
Будинок у Варшаві	17 512 зл 66 гр
Всього	**1 260 273 зл 05 гр**
Дивіденди з Акціонерної спілки Цукровня «Шпанів»	168 570 зл 45 гр

Дивіденди від акцій Банку Польського	360 зл
%% від цінних паперів	1 538 зл 41 гр
Додаткові відсотки на поточних рахунках в банках	360 зл 37 гр
Всього прибутків	**1 431 102 зл 28 гр**
ВИДАТКИ	
кн. Ординату Я. Радзивілу	77 450 зл 10 гр
кн. Едмунду Радзивілу	12 000 зл
кн. Станіславу Радзивілу	12 463 зл 83 гр
Палац в Варшаві	42 991 зл
Палац в Неборові	135 255 зл 58 гр
Замок в Олиці	16 360 зл 29 гр
Будинок в Шпанові	4 651 зл
Будинок в Лопатиню	5 520 зл 45 гр
Утримання стайні в Неборові	5 859 зл 27 гр
Утримання автомобілів	17 536 зл 20 гр
Утримання парку в Неборові	13 739 зл 96 гр
Видатки суспільні і благодійні	20 889 зл 38 гр
Податок на прибуток	110 562 зл 71 гр
Майновий податок	3 241 зл 89 гр
Кошти які стосуються виключень з ст. 5	3 506 зл 27 гр
З розрахунків спадкових	200 000 зл
За списання заборгованості	17 986 зл 12 гр
За різницю оцінки на розібраних будинках в Неборові	1 740 зл
Всього видатків	**701 754 зл 05 гр**
Сальдо капіталу на 30.06.1938 р.	**20 375 482 зл 83 гр**
ВИТРАТИ	
Володіння Неборів	100 703 зл 25 гр
Амортизація пересувної канцелярії в Варшаві	475 зл
Винагорода працівникам головного правління	37 277 зл 90 гр
Кошти загальномаєткові	12 422 зл 62 гр
Соціальне страхування	2 568 зл 28 гр
Відсотки з позичок і боргів іпотечних	246 156 зл 86 гр
Витрати юридичні, судові та нотаріальні	8 600 зл 50 гр
Надзвичайний податок мастковий	9 506 зл 14 гр
Пенсії	3 600 зл

Плата графині Христині Потоцькій	48 000 зл
Всього витрат	**469 310 зл 55 гр**
Прибуток за 1937/1938 рр.	**961 791 зл 73 гр**

Джерело: Державний архів Рівненської області, ф. 40, оп. 6, спр.42, арк. 16-20

Edmund RADZISZEWSKI ***(m. Przygodzice, Polska)***

RADZIWIŁŁOWIE WIELKOPOLSCY

Wstęp

Ród Radziwiłłów, jeden z najpotężniejszych w Rzeczpospolitej przedrozbiorowej, ale i znaczący w epoce rozbiorowej, na trwałe zapisał się również w historii Wielkopolski. Jego obecność w Wielkopolsce datuje się od 1704 do 1939 roku. Pierwsza z dat jest dość formalną, Jan Mikołaj Radziwiłł dzięki małżeństwu z Dorotą Henryką Przebendowską stał się współwłaścicielem dóbr przygodzickich.

1-2. Dorota Henryka Przebendowska, Jan Mikołaj Radziwiłł,
Wobe M. F., Leybowicz H., Icones familiae ducalis Radivilianae, 1758 r.

Faktyczna obecność litewskiego rodu w zachodniej części Rzeczypospolitej rozpoczyna się w 1755 r., kiedy to dobra przypadły Marcinowi Mikołajowi Radziwiłłowi po śmierci matki. Większą wagę do dóbr przywiązywał dopiero jego syn Józef Mikołaj, który otrzymał je w 1770 r. Rozkwit gospodarczy zawdzięczają one jednak dopiero jego przyrodniemu bratu – Michałowi Hieronimowi, któremu je odstąpił w 1780 r. Usprawniono wtedy w nich administrację, zagospodarowywano nieużytki, zorganizowano nowoczesną gospodarkę stawową i leśną oraz przemysł browarniczo-gorzelany. Dobra przygodzickie były największymi na terenie powiatu kaliskiego i stanowiły tu jedyne latyfundium magnackie. Do ściślejszych związków Radziwiłłów z Wielkopolską dojdzie dopiero za syna Michała Hieronima – Antoniego Henryka. Dopiero od niego poczynając Radziwiłłowie będą przebywać w Wielkopolsce coraz częściej i zwiążą się z nią na ponad stuletni okres. Linię „wielkopolską" książę Antoni Henryk Radziwiłł zapoczątkował poprzez małżeństwo zawarte w 1796 r. z Luizą Hohenzollern. Otrzymał wtedy od rodziców dobra przygodzickie i pałac w Berlinie, które go związały nie tylko z dworem pruskim w Berlinie, ale i z Wielkopolską. Związki z Wielkopolską uległy zacieśnieniu, gdy w 1815 r. został namiestnikiem Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Rezydował wtedy w Poznaniu, związał się też bardziej z dobrami przygodzickimi, czego konsekwencją było wybudowanie pałacu myśliwskiego w Antoninie. Przybywał w nim co prawda sporadycznie, ale już jego wnuk książę Ferdynand po sprzedaniu pałacu w Berlinie i podziale dóbr w

latach 70. XIX wieku uczynił pałac w Antoninie swoją rodzinną rezydencją i taką pozostała ona do 1939 r. Obecność Radziwiłłów w Wielkopolsce zaznaczyła się wieloma faktami. To nie tylko pałac, kaplica i inne obiekty w Antoninie. To budowa zboru ewangelickiego w Ostrowie udział w powstaniu Gimnazjum Ostrowskiego, budowa ratusza oraz znaczny wkład księcia Ferdynanda w budowę kościoła Św. Stanisława. W przypadku synów księcia Antoniego: Wilhelma i Bogusława możemy spotkać się z tezą, że byli bardziej Prusakami niż Polakami, jest to jednak dyskusyjne i niektóre fakty mogą temu przeczyć. Związkom Radziwiłłów z Wielkopolską kres położył rok 1939. Po II wojnie światowej pałac i kaplicę odwiedzali potomkowie księcia Antoniego, w tym m.in. syn księcia Ferdynanda - Janusz Radziwiłł i córka Małgorzata Potocka.

Pochodzenie

O początkach rodu historycy przez długi czas podawali informacje nieprawdziwe, m.in. dlatego, że w tym samym czasie występowało w źródłach historycznych kilku osobników o imieniu Radvilla, od którego pochodzi nazwisko[1]. Błędów nie uniknął także Stanisław Mackiewicz, którego praca *Dom Radziwiłłów*[2] na nowo spopularyzowała historię rodu po 1989 roku. Z najnowszych badań wynika, że Radziwiłłowie nie wywodzą się z rodu kniaziowskiego a z rodu bojarskiego, który w ciągu XV wieku szybko awansował współpracując z wielkimi książętami litewskimi[3]. Legendarnym przodkiem rodu Radziwiłłów miał być Lizdejko, arcykapłan pogańskiej Litwy z czasów księcia Giedymina (ok. 1275-1341). Za jego namową książę miał założyć Wilno. Pierwszą postacią znaną ze źródeł historycznych jest natomiast Ościk z Kiernowa, który podczas chrztu otrzymał imię Krystyn. Wśród rodzin, które podczas unii w Horodle w 1413 roku przyjęły herby polskie, znalazł się właśnie ów Krystyn Ościk (zm. ok. 1444 r.). Do swojego herbu przyjął go arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Trąba. Ród, z którego metropolita miał pochodzić[4], występował głównie w ziemi krakowskiej, łęczyckiej, przemyskiej i ruskiej. Po unii horodelskiej herbem Trąby pieczętowały się również inne rody z Wielkiego Księstwa Litewskiego, m.in.: Kierdejowie, Możejkowie, Narbutowie, Rudominowie, Wołkowie i Woynowie. Herb występował w 10 odmianach, najbardziej znana jest odmiana książęca herbu Trąby, czyli Radziwiłłów (od 1547 r.). W Rzeczpospolitej Obojga Narodów posługiwało się tym herbem około 150 rodzin. Herbu, w którym jednym z elementów są Trąby, „dorobiły" się w 1996 roku Przygodzice. Herb nawiązuje do historii miejscowości i zostały w nim połączone elementy herbów: Wieniawa Gołuchowskich i Leszczyńskich oraz Trąby Radziwiłłów[5].

3. Herb Trąby - odmiana książęca Radziwiłłów

Spośród 4 synów Krystyna Ościka najwybitniejszym był Radziwiłł Ościkowicz (zm. 1477 r.)[6], który należał do ścisłego grona panów rady litewskiej. Uzyskał on tak wysoką pozycję, że miał nawet szansę na zajęcie tronu wielkoksiążęcego w miejsce Kazimierza Jagiellończyka. Jego syn Mikołaj (zm. 1509 r.) przyjął na stałe nazwisko Radziwiłł. Ten z kolei pozostawił pięcioro dzieci, z których synowie Mikołaj II (1470-1521), Jan (1474-1522) i Jerzy (1480-1541) zapoczątkowali trzy oddzielne linie rodu. Nazwisko rodziny przyjęło się w wersji spolonizowanej. W tej postaci przetrwało do dnia dzisiejszego u wszystkich Radziwiłłów rozproszonych po całym świecie, z tym że w językach obcych podwójne ł wymawia się jako podwójne ll (np.: francuski, niemiecki, angielski).

Tytuł książęcy

Mikołaj II Radziwiłł, zwany Amor Poloniae, stał się pierwszą osobą wśród dostojników litewskich, piastował bowiem od 1492 roku urząd kanclerza wielkiego litewskiego. Jego zasługą było odnowienie unii z Polską w 1499 roku. Brał też udział w kongresie Jagiellonów i Habsburgów w 1515 roku. Te kontakty, jak też jego zabiegi, doprowadziły do nadania jemu 25 lutego 1518 roku tytułu księcia Rzeszy na Goniądzu i Medelach (Miadziole) przez cesarza Maksymiliana I Habsburga[7]. Król Zygmunt I Stary potwierdził ten tytuł jeszcze w tym samym roku[8]. Tytuł miał przysługiwać tylko potomkom Mikołaja II. Najstarsza linia Radziwiłłów, po Mikołaju II, wygasła jednak już w drugim pokoleniu.

Związki polityczne Radziwiłłów i to nie tylko z Jagiellonami, doprowadziły do potwierdzenia tytułu księcia Rzeszy (po wymarłej linii) dla Mikołaja „Rudego", brata Barbary. Dyplom został wydany przez cesarza Karola V w Augsburgu 10 grudnia 1547 roku dla Mikołaja „Rudego" i jego bratanków Jana i Mikołaja. Król Czech i Węgier Ferdynand I Habsburg potwierdził dyplom dla Mikołaja „Czarnego" jako księcia na Ołyce, Nieświeżu, Birżach i Dubinkach (oryginał znajduje się w AGAD w Warszawie). Król polski Zygmunt August potwierdził te tytuły 25 stycznia 1549 roku. Dwie pozostałe linie rodu Radziwiłłów uzyskały tym samym prawo do używania

tytułu książęcego a ród Radziwiłłów stał się jedynym w państwie Jagiellonów, który nie będąc pochodzenia dynastycznego, uzyskał prawo do używania tytułu książęcego. Tytuł został potwierdzony w akcie Unii Lubelskiej w 1569 roku[9].

Rozbiory Polski nie zachwiały pozycji rodu. Niemniej jednak, tak jak i pozostałe polskie rodziny szlacheckie, tak i Radziwiłłowie musieli przeprowadzić wywody szlacheckiego pochodzenia a zarazem uzyskać odpowiednie dokumenty zezwalające na używanie tytułu książęcego. Najwcześniej, bo w 1784 roku, wywód szlachecki przeprowadzili w Galicji. W Rosji i Królestwie Polskim tytuł został uznany kilkakrotnie. Tytuł książęcy wymagał w nowej sytuacji określonego statusu majątkowego, czyli posiadania dóbr, które dawałyby podstawę do potwierdzenia prawa do jego używania. W Prusach 10 września 1840 roku dobra przygodzickie podniesione zostały do hrabstwa. Na tej podstawie od 3 września 1847 roku Radziwiłłowie zostali dziedzicznymi członkami Izby Panów[10]. Potwierdzenie tytułu książęcego (Durchlaucht) uzyskali 10 listopada 1859 roku i 16 grudnia 1861 roku. Status ordynacji (majoratu) hrabstwo przygodzickie otrzymało w 1873 roku[11]. Tytuł książęcy został, tak inne, unieważniony po II wojnie światowej przez władze komunistyczne.

Z Litwy do Wielkopolski

Jan bratanek Mikołaja „Rudego", dał początek linii, z której wywodzą się Radziwiłłowie „antonińscy" lub „przygodziccy"[12]. W 1528 roku Radziwiłłowie posiadali ponad 12 tysięcy poddanych dymów chłopskich i byli jednym z dwu najbogatszych rodów na Litwie[13]. By utrzymać swoje posiadłości w stanie nienaruszonym, zaczęli tworzyć ordynacje, które były majątkami wyłączonymi z tradycyjnych zasad dziedziczenia, gdzie przyjmowano równy podział majątku między synów. Ordynacja musiała być przekazywana w całości jednemu sukcesorowi, którym w dodatku nie mogła być kobieta. Nie można jej było również sprzedać. Najstarszymi ordynacjami były właśnie ordynacje Radziwiłłów, utworzone za króla Stefana Batorego dla trzech gałęzi tego rodu z ośrodkami w Nieświeżu, Ołyce i Klecku, potem doszły następne. Gałąź Radziwiłłów, która weszła w posiadanie dóbr przygodzickich, związana była z ordynacją klecką.

Gdy na Litwie do wielkiego znaczenia dochodzili Radziwiłłowie, w Wielkopolsce rosła fortuna Leszczyńskich herbu Wieniawa, w której znalazły się m.in., położone na południe od Ostrowa, Przygodzice[14]. W 1685 roku wszedł w skład dóbr przygodzickich również Ostrów, nabyty od Stanisława Kiełczewskiego przez Bogusława Leszczyńskiego. W roku 1699 Rafał Leszczyński sprzedał dobra przygodzickie Janowi Jerzemu Przebendowskiemu podskarbiemu wielkiemu koronnemu. Był to bardzo przedsiębiorczy i energiczny magnat, jego majątki dobrze prosperowały, o czym może świadczyć chociażby ponowna lokacja Ostrowa jako miasta i jego szybki rozwój[15]. Przebendowski doczekał się dwojga dzieci - Doroty Henryki (1682-1755) i Piotra Henryka (1690-1710). Dorota Henryka stała się spadkobierczynią dużej fortuny.

Dorota Henryka z Przebendowskich Radziwiiiowa

Urodziła się w 1682 roku w rodzinie Jana Jerzego Przebendowskiego i Małgorzaty Elżbiety z Flemmingów, córki Henryka Hennona marszałka polnego wojsk saskich i brandenburskich. Została jedyną spadkobierczynią podskarbiego wielkiego koronnego. Miała co prawda młodszego brata Piotra Henryka, ale zmarł on w młodym wieku. Była wychowywana w rodzinie protestanckiej i nie miała kontaktu z językiem polskim. W wieku 22 lat została wydana za mąż za Jana Mikołaja Aleksandra Radziwiłła. Była partią atrakcyjną, gdyż jej ojciec był jednym z najważniejszych urzędników w Rzeczpospolitej i do tego posiadaczem wielkiej fortuny. Ród Radziwiłłów należał z kolei do najbardziej znaczących w Rzeczpospolitej. Ślub odbył się 18 września 1704 roku w Berlinie w obecności króla pruskiego. Pan młody był o rok starszy od pani młodej. Miał już bogatą przeszłość polityczną, gdyż w wieku 14 lat otrzymał starostwo grodowe, w wieku 15 lat został posłem z województwa nowogródzkiego. W 1701 roku złożył protest w parlamencie paryskim przeciwko koronacji Fryderyka I na króla Prus, który mimo tego wziął udział w jego ślubie[16]. Fortuna, którą odziedziczył pan młody po zmarłym kilka lat wcześniej ojcu Dominiku Mikołaju Radziwille, była duża, ale dobra w większości były pozastawiane i to na ogromną sumę ponad miliona ówczesnych złotych. Dorota Henryka wnosiła w posagu ów potrzebny na uporządkowanie spraw milion. Na początek otrzymał od teścia 600 tysięcy zł.

Z długów nie udało się jednak jemu wyjść, a pieniądze szybko roztrwonił. Małżeństwo okazało się wyjątkowo nieudane, szybko stało się dla córki podskarbiego koszmarem. Mąż korzystając z nieznajomości przez żonę języka polskiego wymuszał na niej, nawet biciem, podpisywanie skryptów finansowych. Nie przejmował się też trójką dzieci. W 1705 roku urodził się Marcin Mikołaj, w 1707 Józef Albrecht i w 1708 Anna Małgorzata. Drugi syn zmarł jako niemowlę w 1708 roku a Dorota Henryka oskarżyła swojego męża o sprawcę jego śmierci, co miało być spowodowane pobiciem w czasie ciąży. Córka zmarła także wcześnie, miała zaledwie 3 lata. Z trójki pozostał przy matce tylko najstarszy syn, przyszły dziedzic dóbr przygodzickich. Sytuacja w małżeństwie stała

się tak nieznośna, że w 1714 roku córka podskarbiego uciekła od męża do krewnych, którzy bezskutecznie starali się wpłynąć na zmianę postępowania jej męża. W tej sytuacji rozpad małżeństwa był tylko kwestią czasu. W 1718 roku udało się jej uzyskać u nuncjusza papieskiego zgodę na separację. Mąż nadal nie dawał jednak spokoju, domagał się reszty posagu. W wydarzeniach politycznych nie odgrywał już żadnej roli. Prawdopodobnie zaczęła się wtedy uzewnętrzniać jego choroba psychiczna. Zmarł 20 stycznia 1729 roku, miesiąc przed swoim teściem.

Dopiero wtedy Dorota Henryka mogła odetchnąć, śmierć męża pozwoliła jej rozpocząć życie na nowo. Na horyzoncie pojawił się człowiek, który miał je uczynić normalnym. Był nim Franciszek Bieliński, wojewoda chełmiński o rok młodszy od córki podskarbiego, stanu wolnego, gdyż rodziny wcześniej nie założył. I ten związek nie był bezinteresowny. Zabiegi Bielińskiego o zawarcie związku małżeńskiego rozpocząć się musiały jeszcze za życia jej pierwszego męża. Do osiągnięcia laski marszałka nadwornego potrzebne było poparcie podskarbiego. Nie wystarczały same względy u króla Augusta II. Król wydał swoją córkę z jednego z licznych związków pozamałżeńskich, Aurorę Rutowską, za młodszego brata Bielińskiego - Michała. Ponieważ król był szczególnie przywiązany do córki, sprzyjał Bielińskim i ich wspierał. W zdobyciu urzędu marszałka nadwornego potrzebne było jednak wsparcie także podskarbiego. Przebendowski zmarł 24 lutego 1729 roku. W niecały rok po śmierci podskarbiego, 3 stycznia 1730 roku, odbył się ślub Franciszka Bielińskiego z jego córką. Bieliński jako współwłaściciel dóbr przygodzickich i Ostrowa przyczynił się do dalszego ich rozwoju gospodarczego[17]. Jako jedyna spadkobierczyni Dorota Henryka odziedziczyła sporo majątków po ojcu. Niektórych się pozbywała, najczęściej na rzecz swoich krewnych. W drugim małżeństwie przeżyła 25 lat. Zmarła 17 stycznia 1755. Pochowana została w Warszawie w kościele reformatów - dzisiaj kościół franciszkanów na Starym Mieście, w którym wcześniej został pochowany jej ojciec. Franciszek Bieliński przeżył swoją żonę o lat 11. Zmarł 8 października 1766 roku w Warszawie a pochowany został w Czersku w kościele, który ufundował. W 1755 dobra przygodzickie, obejmujące 22 wsie oraz 60 tzw. pustkowi i Ostrów[18], przypadły jedynemu żyjącemu synowi Doroty Henryki z Przebendowowskich, primo voto Radziwiłłowej, Marcinowi Mikołajowi Radziwiłłowi. Z drugiego małżeństwa dzieci nie miała. Obecność Radziwiłłów w Wielkopolsce od tej chwili będzie coraz bardziej widoczna.

Przypadłości Radziwiłłów

Jak w każdej rodzinie, tak i u Radziwiłłów możemy znaleźć osobników o różnych charakterach, w tym także słabych, czy wręcz chorych umysłowo. Radziwiłłom wyraźnie nie sprzyjał w tym względzie wiek XVII i XVIII. Kazimierz Bartoszewicz, XIX-wieczny historyk, tak sprawę ujmował: *Objawy psucia się drzewa radziwiłłowskiego były dwojakie: naprzód przestali się rozmnażać: jedni umierali w młodym wieku, inni schodzili ze świata bezpotomnie, choć mieli zwyczaj dwa i trzy razy „wkraczać w stan małżeński". Drugim objawem było pojawienie się Radziwiłłów oryginałów, dziwaków, upośledzonych umysłowo, lub w przystępach nieokiełznanej swawoli, dochodzących do okrucieństwa. Musiało ich być sporo, kiedy „sława" kilku z nich rozchodziła się szeroko po całej Polsce i przeszła do potomności*[19].

4. Marcin Mikołaj Radziwiłł, Wobe M. F., Leybowicz H., Icones familiae ducalis Radivilianae, 1758 r.

W przypadku Radziwiłłów związanych z dobrami przygodzickimi zła passa zaczęła się od pierwszego przedstawiciela. Jan Mikołaj, który poślubił Dorotę Henrykę Przebendowską, zdradzał wyraźne oznaki choroby psychicznej. Jak zauważył Bartoszewicz *Radziwiłłom godności i dygnitarstwa dostawały się można powiedzieć automatycznie*[20]. Tak było i w przypadku Jana Mikołaja. Karierę polityczną rozpoczął efektownie, ale szybko okazało się, że jest osobnikiem, który zachowuje się co najmniej dziwnie. W 1718 roku Dorota Henryka uzyskała u nuncjusza papieskiego zgodę na separację. Jan Mikołaj zmarł 20 stycznia 1729 roku. Z dzieci, w chwili śmierci żył tylko Marcin Mikołaj (1705-1782).

Ten z kolei był zupełnie niezrównoważony psychicznie. Od wczesnej młodości miał zapał do nauk, zwłaszcza przyrodniczych. W wieku 15 lat wyjechał za granicę, podczas podróży poznawał uczonych i instytucje naukowe. Działalność polityczną także rozpoczął wcześnie, mając 18 lat został krajczym litewskim. W wieku 22 lat ożenił się z kasztelanką biecką - Aleksandrą Bełchacką, z którą miał dwoje dzieci. Dwa lata później, po śmierci swojego ojca, powrócił na Litwę, objął ordynację klecką i osiadł w Czarnawczycach koło Brześcia Litewskiego. Wyłączył się z życia publicznego,

rzadko wyjeżdżał ze swoich dóbr. Po śmierci żony ożenił się powtórnie z Martą Trembicką, córką podczaszego bełskiego, z którą miał 4 synów[21]. Objawy jego choroby psychicznej zaznaczyły się w trzech kierunkach: *w zwyrodnieniu płciowem, (można to nazwać zresztą grzeczniej: rozpustą, lubieżnością), w dzikich zamachach na życie ludzkie i w wierzeniach religijnych*[22]. Niewątpliwie było to w jakimś stopniu związane z przejściami z ciężkiego dzieciństwa na dworze ojca.

Stanisław Mackiewicz w *Domu Radziwiłłów* nazwał Marcina Mikołaja *zakałą rodu* i twierdzi, że ów czynił to wszystko, by *robić rodzinie jak największe przykrości*[23]. Mimo że był chory umysłowo, proces o jego ubezwłasnowolnienie trwał bardzo długo. Sprawa oparła się o króla Augusta III, który wydał w 1748 roku nakaz przeprowadzenia ubezwłasnowolnienia. Dóbr przygodzickich w tej sytuacji, po śmierci matki w 1755 roku, nie mógł przejąć. Zajmował się nimi jeden z kuratorów - książę Hieronim, potem przejął je najstarszy syn Józef Mikołaj (1736-1813), którego ojciec bijąc w dzieciństwie doprowadził do kalectwa fizycznego - był garbaty. Z sześciorga dzieci, które Marcin Mikołaj miał z dwiema żonami, najmłodszy syn Jakub (1748-1808) odziedziczył obłęd po ojcu. Trzeci syn Marcina Mikołaja - Michał Hieronim (1744-1831), który był ojcem księcia Antoniego, zrobił wielka karierę i znacznie powiększył posiadane majątki. Dzięki poparciu Petersburga uzyskał dla Antoniego ordynację nieświeską i ołycką, a dla siebie klecką. Potem mamy potomków księcia Antoniego, wśród których bardzo kontrowersyjną postacią będzie ostatni właściciel ordynacji przygodzickiej, książę Michał (1870-1954). Mimo wszystko daleko jemu było do swojego praprapradziadka Marcina Mikołaja.

Różne przypadłości zdarzały się także Radziwiłłom z pozostałych linii. Wspomnianego wcześniej kuratora Hieronima z linii nieświeskiej za całkiem normalnego trudno uznać. Był on postrachem sąsiadów, napadał zbrojnie nawet swoich poddanych, a dwie żony uciekły od niego z powodu wybryków, jakich się dopuszczał. Także Karol Stanisław „Panie Kochanku" na swoim koncie grzechów miał niemało.

Jak zauważyli historycy, degradacja fizyczna i psychiczna tego rodu zaczęła ustępować pod koniec XVIII wieku. Nastąpiła poprawa dzietności i żywotności rodu. Na „usprawiedliwienie" przypadłości Radziwiłłów możemy dodać tylko tyle, że również w innych rodach arystokratycznych występowały podobne zjawiska. Sporo hulaków, dziwaków i również psychopatów znajdziemy też np. u Potockich, Lubomirskich czy Zamoyskich[24].

Helena z Przeździeckich i Michał Hieronim Radziwiłłowie

Michał Hieronim Radziwiłł (1744-1831) urodził się w rodzinie Marcina Mikołaja i jego drugiej żony, Marty Trembickiej, gdy ojciec był już chory umysłowo. Pozostawał zaniedbany aż do ubezwłasnowolnienia ojca w 1748 roku, kiedy opiekę nad nim przejął Michał Kazimierz „Rybeńko". W 1757 roku ukończył szkołę we Lwowie, powrócił do Nieświeża, gdzie kontynuował naukę pod kierunkiem nauczycieli domowych. Wcześnie rozpoczął działalność polityczną. Była to działalność raczej niechlubna. W 1773 roku był marszałkiem sejmu zatwierdzającego I rozbiór Polski. W 1775 roku otrzymał kasztelanię wileńską, w 1789 został wojewodą wileńskim. Przystąpił do konfederacji targowickiej i podpisał II rozbiór Polski. W 1771 roku ożenił się z Heleną Przeździecką. W 1780 otrzymał od swojego starszego przyrodniego brata Józefa Mikołaja dobra przygodzickie. Z charakteru miał być oschły, despotyczny i do tego jeszcze bardzo skąpy[25]. Dobra przygodzickie były największymi na terenie powiatu kaliskiego i stanowiły tu jedyne latyfundium magnackie. Usprawniono w nich administrację, zagospodarowywano nieużytki, zorganizowano nowoczesną gospodarkę stawową i leśną oraz przemysł browarniczo-gorzelany. W Ostrowie powstał poważny ośrodek sukienniczy, w 1789 roku miasto liczyło już 2223 mieszkańców. Dzięki oczynszowaniu chłopów, przyciąganiu rzemieślników, Michał Hieronim Radziwiłł spotęgował aktywność gospodarczą południowych krańców Wielkopolski. Cały majątek przynosił ponad 63 tysięcy złotych rocznie, w tym 16 tysięcy zł z gospodarki rybnej. Gospodarstwo rybne stało się największym w Rzeczypospolitej i przodującym w ówczesnej Europie. Dobra posiadały 118 stawów i sadzawek, w tym 18 stawów głównych, a obszar użytkowanej powierzchni stawowej wynosił około 700 ha. Doświadczenia tu zdobyte przenosił do innych swoich majątków, np. w dobrach nieborowskich w bardzo krótkim czasie zaprowadził wzorowe gospodarstwo karpiowe. W 1781 roku założył w Wieruszowie fabrykę wyrobów żelaznych. Dążył do rozbudowania przemysłu żelaznego w oparciu o odkryte na terenie starostwa grabowskiego złoża rudy żelaznej. Wobec narastania patriotycznych i antyrosyjskich nastrojów przed Sejmem Wielkim, w czerwcu 1788 roku wyjechał z kraju i udał się w podróż po Anglii i Francji. Interesowały go tam szczególnie nowoczesne gospodarstwa

5.Książę Michał Hieronim Radziwiłł

rolne, manufaktury i fabryki. Po powrocie do kraju, w następnym roku, otrzymał urząd wojewody wileńskiego. W 1791 roku został kawalerem pruskiego Orderu Orła Czarnego, co świadczyło o jego dobrych stosunkach z dworem pruskim. Jako przeciwnik *Konstytucji 3 Maja*, przystąpił do konfederacji targowickiej, której został jednym z przywódców. 22 lipca 1793 roku podpisał traktat rozbiorowy w Grodnie. Po upadku Rzeczypospolitej nie odgrywał poważniejszej roli politycznej.

6.Helena z Przeździeckich Radziwiłłowa

Helena Przeździecka urodziła się 6 stycznia 1753 roku jako jedna z trzech córek podkanclerzego litewskiego Antoniego Przeździeckiego i Katarzyny z Ogińskich. Jej ojciec swoją pozycję zawdzięczał nie tyle swoim przodkom, co wysługiwaniu się koteriom, które rządziły Rzeczpospolitą. Nie cieszył się najlepszą opinią, nie cofał się np. przed rabowaniem majątków przeciwnikom politycznym. Wcześnie straciła matkę, wychowywała się u swojej wujenki Aleksandry z Czartoryskich, hetmanowej litewskiej Ogińskiej w Siedlcach i na dworze w Białymstoku. Stąd wyniosła zamiłowanie do sztuki, tu miała ukształtować wrodzoną dużą inteligencję i błyskotliwość. Biegle opanowała kilka języków: francuski, angielski, niemiecki i włoski. Gorzej było z językiem polskim, robiła np. straszne błędy gramatyczne i ortograficzne. Z domu rodzicielskiego z kolei wyniosła przekonanie, że pozycję i majątek zdobywa się za wszelką cenę. Z domu ojcowskiego wyniosła też dumę, egoizm i pragnienie zrobienia wielkiej kariery.

Natura nie poskąpiła jej też urody, należała do najpiękniejszych kobiet w Rzeczpospolitej, a niepospolitą urodę zachowała długo. Rysy miała klasyczne, twarz owalną, ozdobioną parą wielkich błękitnych oczu, kształty pełne, karnację blondynki. Swoją urodę umiejętnie eksponowała przez gustowny dobór sukien i biżuterii, posiadała m.in. największy w Polsce brylant. Poruszała się z gracją, a szczególnie efektownie wyglądała w tańcu. Do tego wszystkiego nie brakowało jej talentów aktorskich. Błyszczała nie tylko w salonach i na balach, miała odegrać znaczną rolę w kulturze naszego Oświecenia. Te wszystkie cechy powodowały, że prowadziła styl życia charakterystyczny dla części arystokracji z czasów króla Poniatowskiego i początków XIX wieku. Zdystansowała wszystkie ówczesne arystokratki poza jedną - księżną Izabelą Czartoryską, z którą będzie cały czas rywalizować na każdym polu. Bez wątpienia była jedną z niewielu kobiet, które wywarły tak wielki wpływ na losy rodu Radziwiłłów[26].

3 kwietnia 1771 roku odbył się w Warszawie ślub Heleny Przeździeckiej z Michałem Hieronimem Radziwiłłem. Małżeństwo zostało ukartowane i zawarte z wyrachowania. Historycy mają wątpliwości, czy młody Michał Radziwiłł, skądinąd inteligentny, o ujmującej powierzchni wzbudził prawdziwe uczucia pięknej podkanclerzanki. Między młodą parą, co prawda, krążyły listy i liściki pełne czułości, tęsknoty i pieszczotliwych wyznań, po ślubie jednak temperatura uczuć szybko opadła. Stanowili parę, która lojalnie ze sobą współdziałała, ale oboje szukali tez wrażeń i przeżyć poza małżeństwem. Nawiasem mówiąc, taka była wtedy moda, więc nie różnili się zbytnio od pozostałej arystokracji. Zwłaszcza, że w znacznej mierze wymagały tego interesy rodzinno-polityczne. W Warszawie miała wielkie wpływy. Była wyrachowaną, ale i odważną. Odważyła się porzucić wszechwładnego ambasadora rosyjskiego Stackelberga dla ambasadora angielskiego. Znawca epoki Zbigniew Kuchowicz podkreśla, że wojewodzina nie angażowała się w te związki uczuciowo. Największy niesmak może budzić jej romans z ambasadorem rosyjskim Sieversem, który przybył do stolicy w celu przeprowadzenia II rozbioru, a miał trwać 8 lat. Miała niby być narzędziem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w celu usidlenia ambasadora. Mimo, że ambasador był nią zachwycony, zabiegi niczego nie dały. Z królem Helenę Radziwiłłową mogła zresztą łączyć także nie sama tylko przyjaźń.

Dzieci urodziła ośmioro. Najstarszym synem był Ludwik Mikołaj (1773-1830), drugim Antoni Henryk (1775-1833)[27] związany w przyszłości z Antoninem, potem była córka Krystyna (1776-1796), następnym Karol, który zmarł jako niemowlę, kolejnym synem był przyszły dyktator powstania listopadowego - Michał Gedeon (1778-1850), po nim urodził się Andrzej Walenty (1780-1838) i jeszcze dwie córki: Aniela (1781-1808) wydana za Konstantego Czartoryskiego i Róża Katarzyna (1788-1806). Szczyciła się nimi, przy ich pomocy chciała się utrzymać na szczytach ówczesnej hierarchii społecznej. Otrzymały staranne wykształcenie. Księżna miała jednak nieraz z nimi kłopoty i sporo musiała włożyć wysiłku, żeby wybić im z głowy niecne, jej zdaniem, zamiary. Wynikało to z tego, że ich ideały rozchodziły się z ideałami matki. Najstarsi synowie Ludwik i Antoni Henryk pragnęli zaciągnąć się pod sztandary Kościuszki. Nie dość tego, to jeszcze *warjacki* patriotyzm opętał córkę - Krystynę[28]. Musiała to zwalczać, by nie utracić wpływów na obcych dworach i by nie zaszkodziło to sprawom majątkowym.

W Warszawie głośno mówiło się na salonach, że nie wszystkie dzieci pięknej Heleny są dziećmi jej męża. Ile było w tym złośliwości a ile prawdy, trudno dociec. Młodsza o rok siostra Antoniego Henryka, pełna uroku Krystyna, która zmarła w wieku 20 lat, uchodzić miała za córkę Stackelberga. Wspomniany znawca epoki, Zbigniew Kuchowicz, zauważa jednakże, że *W tych czasach obyczaje, przynajmniej pośród arystokracji i bogatego mieszczaństwa, były jednak tak swobodne, że byłoby wręcz nietaktem dochodzić rzeczywistego pochodzenia jej dzieci*[29]. Urodzonego w 1786 roku syna nie uznał mąż. Miał to być Ludwik Kamiński - owoc romansu z Pacem - przyszły dzielny żołnierz napoleoński. Mówi się też o jeszcze innych historiach, ale według historyków można mieć do Heleny Radziwiłłowej większe pretensje.

Była typową kosmopolitką, powiązaną związkami rodzinnymi i interesami z arystokracją rosyjską i niemiecką. Związała się politycznie z dworem w Petersburgu, następnie w Berlinie, z powodu osobistego wyrachowania. Umacniała swoja pozycję żerując na słabości Rzeczpospolitej. Po upadku państwa szybko pośpieszyła do carycy, by złożyć jej hołd poddańczy. Za śmiertelny grzech historycy uważają jej wyjątkową obojętność na losy kraju. Z niechęcią patrzyła na wojska napoleońskie, które szły na Moskwę. Nie kryła się ze swoją sympatią dla kolejnych carów i wielkiego księcia Konstantego. Także Michał Hieronim w tym względzie nie różnił się od swojej żony. Był człowiekiem energicznym, doskonałym administratorem, czego dowiódł chociażby w dobrach przygodzickich i Ostrowie. Doskonale dawał sobie radę w czasie rozbiorów, ale dlatego, że tak samo wyobcował się ze społeczeństwa polskiego. Pozbawiony był wszelkich skrupułów, powiększając swój majątek żerował na losie swoich krewnych, jak również kraju. Piękna Helena dzielnie go w tym wspierała. Po upadku państwa balansowali między Berlinem a Petersburgiem. Żona *zawsze potrafiła zdobyć przychylność licznych, źle do jej męża nastawionych osób*[30]. Te cechy pozwoliły na zgromadzenie olbrzymiego majątku. Stanowili wyjątkową parę.

W 1774 roku Radziwiłłowie nabyli Nieborów koło Łowicza, z którego postanowili uczynić rodową siedzibę i przenieść się tu z wielkiego drewnianego dworu w Czarnawczycach. Największym tytułem do sławy księżnej Heleny stał się ogród Arkadia położony obok Nieborowa w nabytej w 1776 roku wsi Łupia. Był on owocem oświeceniowego kultu natury, klasycystycznego umiłowania sztuki starożytnej i wczesnoromantycznego urzeczenia dawną przeszłością, tajemniczością i ruinami. Wznosząc Arkadię i ozdabiając Nieborów kierowała się snobizmem, ale liczyła się też z modą panującą na Zachodzie, którego nie znała, bo tam nie podróżowała ograniczając swoje wojaże w tym kierunku tylko do Berlina. Dzieło powstawało przy długim jej uporze, co świadczyło o wielkiej pasji. Braku gustu też do dziś historycy sztuki zarzucić jej nie mogą. Sprowadzała cenne dzieła sztuki z zagranicy, ale była też mecenasem dla artystów rodzimych końca XVIII i początku XIX wieku. Arkadia i Nieborów różne przechodziły koleje losu, popadły w ruinę, zostały odnowione i dziś zalicza się je do zabytków najwyższej klasy „zerowej", posiadają rangę międzynarodową. Pałac, parki i znajdujące się w nich zabytki należą do najsłynniejszych polskich atrakcji turystycznych. Świątynia Diany i jeziora Arkadii wywierają duże wrażenie na turystach i gościach różnego typu imprez międzynarodowych. Jednak coś wielkiego i wspaniałego po wielce kontrowersyjnej arystokratce pozostało.

Luiza z Hohenzollernów i Antoni Henryk Radziwiłłowie

7. Luiza z Hohenzollernów Radziwiłłowa

Fryderyka Dorota Luiza Filipina księżniczka Pruska urodziła się 24 maja 1770 roku w Berlinie w rodzinie księcia Augusta Ferdynanda Pruskiego i Anny Elżbiety Luizy córki margrabiego von Brandenburg-Schwedt[31]. Wielki wpływ na jej osobowość i zachowanie w dorosłym życiu miało środowisko, w którym upłynęło jej dzieciństwo. Dziadkiem Luizy był Fryderyk Wilhelma I, jego synem i następcą był Fryderyk II Hohenzollern, zwany Wielkim, który od 1740 do 1786 roku był królem pruskim. Był on dla Luizy stryjem. Miał liczne rodzeństwo, wszystkich dzieci było bowiem 14, ale dwaj starsi bracia zmarli w wieku niemowlęcym, wcześnie więc został kandydatem na następcę tronu. Jako król Fryderyk II Wielki uczynił państwo pruskie poprzez reformy i podboje jednym z głównych mocarstw europejskich. W wojnach z Austrią zdobył Śląsk, był inicjatorem I rozbioru Polski, zagarnął podczas niego Prusy Królewskie (bez Gdańska i Torunia) oraz część Wielkopolski (do Noteci).

Ojciec księżniczki Luizy był ostatnim z rodzeństwa i aż o 18 lat młodszym od swojego najstarszego brata, który został królem. Fryderyk II Wielki, mimo że się ożenił, dzieci nie miał, komplikowała się więc sprawa następstwa na tronie pruskim. Pretendentem mógł być któryś z młodszych braci, sytuacja była niejasna. Wybór w końcu padł na najstarszego syna zmarłego długo przed królem Augusta Wilhelma (w 1758 r.) - Fryderyka Wilhelma. Ojciec Luizy był

starszy o kilkanaście lat od przyszłego króla i jego linia stawała się boczną i coraz bardziej oddalała od królewskiej. Ożenił się on w 1755 roku z córką margrabiego von Brandenburg-Schwedt. Małżeństwo to oceniać można różnie. Z siedmiorga dzieci Luiza szybko stała się najstarszą, ponieważ siostra Fryderyka i brat Fryderyk Henryk wcześnie zmarli. Gdy ona się rodziła, matka oczekiwała drugiego syna. Została jedyną córką w rodzinie, ale więzi emocjonalne z matką były delikatnie mówiąc chłodne. Jak wspominała księżna Luiza: *Pozostało mi tylko smutne wrażenie, że matka mnie nie kochała, bo zawsze odbierałam od niej tylko nagany. I to sprawiło, że wobec niej czułam się mniej śmiała, a nawet odczuwałam obawę. Bracia moi także mamy się bali. Dla nas była często niesprawiedliwą, a dla Augusta zbyt pobłażliwą. A co najsmutniejsze było dla mnie, że znosić nie mogła, żeby mnie ktoś lubił. Zwłaszcza wyróżnianie mnie przez ojca drażniło ją najbardziej*[32]. Matka córki raczej nie kochała, ojciec z kolei nie umiał dzieci wychować. Mimo, że wychowywana była w tak niekorzystnych warunkach okazała się istotą bardzo subtelną i wrażliwą, co zgodnie potwierdzają historycy i współcześni księżnej świadkowie.

Król Fryderyk II Wielki miał słabość do swojej bratanicy, bardzo ją lubił. Chciał ją wydać w wieku 15 lat za mąż. Było to raczej żartobliwe i dobrotliwe potraktowanie bratanicy, ale sam kontekst wiele mówi o etykiecie dworskiej i stosunkach panujących w rodzinie królewskiej. *A ty, mała, kiedy wyjdziesz za mąż?* zapytał pewnego razu król, zakłopotana Luiza odpowiedziała *Kiedy Wasza Królewska Mość rozkaże. - Król się uśmiechnął a ja byłam dumna, że mi się tak udało*. Niewiele później powrócił jednak do tematu *... przystąpił do mnie i powiedział, że jeżeli będę grzeczna, to mi da bardzo mądrego męża*[33]. Szybko się okazało, że Luiza jest szykowana na małżonkę dla księcia Maksa Badeńskiego, przyszłego następcę elektora bawarskiego. Kandydat na męża chciał nawet, z racji młodego wieku kandydatki, poczekać do następnego roku, ale Luiza miałaby wtedy dopiero 16 lat. Projektowane przez króla małżeństwo nie doszło do skutku, do akcji wkroczył bowiem ojciec, który stanowczo postawił warunek, że zgadza się, ale dopiero po ukończeniu przez córkę 18 lat. O wszystkim Luiza dowiadywała się nie od rodziców a od osób drugich. Pan młody dłużej czekać nie chciał i wkrótce ożenił się z księżniczką von Hessen-Darmstadt.

W 1786 roku zmarł król Fryderyk II Wielki, trzy lata później wybuchła rewolucja we Francji, Europa pogrążyła się w wojnach, Prusy nie pozostały z boku. Luiza obserwowała wydarzenia wojenne, w których uczestniczyli dwaj jej bracia. Tak upłynęło kilka lat. W tym czasie nastąpił II i III rozbiór Rzeczpospolitej, zniknęła ona z mapy Europy. W kwietniu 1795 roku do Berlina przyjechali Helena i Michał Hieronim Radziwiłłowie z synem Antonim i córką Krystyną[34]. W pamiętnikach Luiza tak opisywała swoje pierwsze wrażenia: *Stary książę wojewoda wcale mnie nie zachwycił, ale księżną wojewodziną byłam po prostu oczarowana*[35]. Radziwiłłom, zwłaszcza księżnej, przyświecał konkretny cel. Do przyjazdu namówił ich wcześniej książę Henryk Hohenzollern, stryj Luizy. Helena Radziwiłłowa była dobrą dyplomatką i skutecznie pilnowała interesów rodziny w chwili upadku Rzeczypospolitej na dworze w Petersburgu i Berlinie. W tragicznym dla państwa okresie Michał Hieronim i Helena myśleli tylko o sobie i swoich dzieciach. Przyjazdowi do Berlina przyświecały konkretne cele, które przed sobą postawiła ambitna księżna Radziwiłłowa. Wcześniej zaplanowała wydanie córki za pruskiego kronprinca[36] księcia Ludwika, co było też na rękę pruskiej rodzinie królewskiej mającej w związku z rozbiorem Polski[37] swoje plany co do ułożenia stosunków z nowymi poddanymi. Krystyna tymczasem, patriotka wbrew matce, na kawalera spojrzeć nawet nie chciała, choć jemu się podobała. Plany te więc spełzły na niczym. Księżniczka Krystyna zakochała się i to z wzajemnością w pośle hiszpańskim przy dworze saskim. Ojciec jednak wspólnie z matką, jak to określił Kazimierz Bartoszewcz, *despotycznie podeptał uczucia córki*[38]. Zawód spotkał także księżną ze strony najstarszego syna Ludwika, któremu też nie w głowie byli Hohenzollernowie i jakby na złość zakochał się w Czartoryskiej. Rysowała się teraz jednak inna, także ciekawa perspektywa. Otóż Bartoszewicz stwierdza stanowczo, że *Księciu Antoniemu kazano zakochać się i usłuchał rozkazu, co tem łatwiej mu przyszło, że księżniczka Ludwika była miłą i przystojną, a przytem podobał się jej książe Antoni i sama zapragnęła z wyżyn tronu zejść do jego chatki. Szło tylko o to, żeby rodzice panny, wraz z dworem pruskim, nie położyli swego veto*[39].

Książę, mimo że był młodszy o pięć lat, spodobał się Luizie i ponoć od razu była to wzajemna miłość. W swoich *Pamiętnikach* tak go po latach księżna Luiza wspominała: *Książę Antoni, zupełnie młody człowiek nosił się w mundurze maltańskim. Był bardzo przystojny, miał regularne rysy twarzy, na której malowały się dobroć i słodycz. Kształty ciała i postawa znamionowała dobre pochodzenie*[40]. Sprawa nie była jednak prosta, gdyż przeciw ewentualnemu małżeństwu przemawiały względy polityczne i inne. Na dworze berlińskim zdania osób wpływowych były mocno podzielone. Niektórzy ów związek uważali za mezalians, gdyż kandydat na męża Luizy, mimo że ze znamienitego pochodził rodu, to jednak nie z rodu panującego. Przeciwko związkowi wystąpiła zdecydowanie sama matka pani młodej, która tylko monarchę chciała mieć za zięcia. Monarcha mógł być biedniejszy od Radziwiłłów, pochodzić z jednego z licznych państw lub państewek niemieckich, ale mimo

wszystko należeć do rodów panujących Europy. Zanim doszło do postawienia sprawy ożenku księcia Antoniego przed matką Luizy, księżna Helena Radziwiłłowa musiała przygotować odpowiedni grunt wobec jej zdecydowanej niechęci. Najpierw o swoich zamiarach wspomniała samej Luizie. Cały czas zabiegała też o przychylność księcia Henryka, u którego Radziwiłłowie długo gościli. Następnie, w dniu imienin, Luiza otrzymała w prezencie rysunek od Antoniego a od jego matki kosztowny naszyjnik. Trzy dni później „Antolek", jak go nazywała matka, oświadczył się Luizie. W tym czasie zachorował jednak ojciec panny młodej, bardziej od matki przychylny córce. W związku z tym matka pana młodego mocno pilnowała księcia Henryka, który zobowiązał się przekonać ojca, m.in. argumentem, że Luiza nigdy Berlina nie opuści. Ojciec dał się przekonać. Została jeszcze matka. Ta wpadła w straszny gniew, gdy dowiedziała się, co się święci. Przed wojewodziną udawała, że nic nie wie o jej projekcie, ze swoją córką unikała rozmów. Książę Henryk niemało musiał się natrudzić, zanim ja udobruchał.

8. Książę Antoni Henryk Radziwiłł

W końcu król pruski zgodę na małżeństwo wyraził, ale upokorzył Radziwiłłów przysyłając pismo, w którym ich informował: *Ponieważ książę Radziwiłł nie należy do panującej rodziny, przeto ani zaręczyny, ani jego ślub nie mogą się odbyć według dworskiej etykiety*[41]. Wywiązała się korespondencja z królem. Obie rodziny mocno ją przeżywały, król tymczasem całą winę za niemożność zastosowania owej etykiety zwalał na swoich ministrów. W tej sytuacji król, by choć trochę wynagrodzić upokorzenie, jakiego państwo młodzi doznali, nadał księciu Antoniemu order Czerwonego Orła i prawo wolnego wstępu wszędzie, jak książętom krwi królewskiej. Zażądał także, żeby i zaręczyny i ślub odbyły się u niego, czyli na zamku. Matka Luizy uniosła się honorem i zaręczyny odbyły się nie u króla, lecz w pałacu rodziców Luizy. Gdy wiadomość o zaręczynach dotarła do Petersburga, caryca Katarzyna II wpadła w gniew, że stało się to bez jej przyzwolenia. Do stolicy Rosji, by udobruchać carycę, udali się zatem rodzice pana młodego i on sam. Gdy na miejscu już sytuację załagodzili, okazało się, że pod ich nieobecność mnożyły się intrygi przeciw Radziwiłłom w Berlinie, głównie w kwestiach finansowych związanych z małżeństwem. W końcu stycznia 1796 roku książę Michał Hieronim przybył do Berlina, by tu z kolei pilnować sprawy małżeństwa.

Jeszcze dwa miesiące trwało dogadywanie i spisywanie kontraktów majątkowych przez obie strony. Rodzice księcia Antoniego zakupili od Schulenburgów w Berlinie pałac na siedzibę młodego małżeństwa. Znajdował się on w centrum pruskiej stolicy przy Wilhelmstrasse 77, na wprost pałacu rodziców Luizy i w tym czasie był jedną z najpiękniejszych budowli w stolicy.

Ślub odbył się rankiem 17 marca 1796 roku. Udzielił go ksiądz kanonik Franciszek Malczewski z Poznania, wieczorem pobłogosławił związek pastor Conrad. Obecni przy tym byli tylko rodzice i bracia panny młodej,

9.Pałac Radziwiłłów w Berlinie

ojciec pana młodego i dwaj świadkowie - ministrowie królewscy. Klejnoty koronne przysłane na uroczystość przez króla pruskiego matka pani młodej kazała odesłać. Helena Radziwiłłowa przebywała w tym czasie w Petersburgu, gdzie pilnowała interesów rodzinnych. Michał Hieronim przekazał żeniącemu się synowi dobra przygodzickie. Ponadto na utrzymanie podarowanego pałacu w Berlinie Antoni miał otrzymywać miesięcznie trzy tysiące talarów, dopóki dóbr nie przejmie. Król pruski w dniu ślubu Antoniego z Luizą uwolnił ze śląskich fortec wziętych do niewoli po upadku powstania kościuszkowskiego jeńców, w tym m.in. generałów Antoniego Madalińskiego i Antoniego Giełguda.

10. Pałac namiestnika księcia Antoniego Radziwiłła w Poznaniu

Małżeństwo, jak miała pokazać przyszłość, było bardzo udane. Rok później, 19 marca, urodził się pierwszy syn - Wilhelm. Jego ojcem chrzestnym został król pruski Fryderyk Wilhelm II, który był już słabego zdrowia, kilka miesięcy później zmarł. W rodzinie Radziwiłłów Księżna Luiza została przyjęta bardzo dobrze. W towarzystwie męża odwiedziła teściów w Nieborowie. W drodze powrotnej miała okazję odwiedzić Przygodzice. *W Przygodzicach zatrzymaliśmy się tylko na dwadzieścia cztery godziny, bo wioska ta, jakkolwiek bardzo intratna, dająca duży dochód ze stawów i lasów, nie posiadała ani pałacu, ani nawet domu, w którym można było mieszkać*[42]. Na początku sierpnia 1798 roku na świat przyszedł drugi syn - Ferdynand. Do chrztu podawał go już kolejny król pruski - Fryderyk Wilhelm III. Stosunki Luizy i Antoniego Radziwiłłów z rodziną królewską układały się dobrze. W następnym roku urodziła się córka Luiza, którą na życzenie królowej przezwano Loulu. Radziwiłłowie udawali się w tym okresie do uzdrowiska w Karlsbadzie i mieli okazję zetknąć się w pobliskim Toeplitz z rodziną Clarych, z którą w przyszłości mieli wejść w związki małżeńskie dwaj ich synowie. W grudniu 1802 roku urodziła się córka Helena, która zmarła w następnym roku. 28 października 1803 roku urodziła się Eliza. Prusy ponosiły klęskę po klęsce. Rodzina królewska zmuszona była opuścić Berlin i uciekać jak najdalej na wschód, do Szczecina, Gdańska i jeszcze dalej. Również księżna Luiza z dziećmi podążyła w tym kierunku, dotarła aż do Królewca, by stamtąd uciekać jeszcze do Memla[43]. Książę Antoni Radziwiłł uczestniczył tymczasem w wojnie pełniąc różne misje dyplomatyczne. Podczas tej tułaczki najstarszy syn Wilhelm tak się rozchorował w Królewcu, że ledwie z życiem z choroby wyszedł. W Kłajpedzie jeszcze większe nieszczęście spadło na rodzinę Radziwiłłów, ... *w moim pokoju imbryk, stojący na stoliku od herbaty, przewrócił się i gotująca woda wylała się na moją biedną Loulu, która upadła na ziemię nieprzytomna. Był to początek długich cierpień tego anielskiego dziecka!*[44]. Po kilku miesiącach córka zmarła. W styczniu

11. Książę namiestnik Antoni Radziwiłł

1809 roku na świat przyszedł syn Bogusław. Po powrocie do Berlina sytuacja polityczna dalej nie była ustabilizowana, końca wojen nie było widać. Na świat przyszedł jeszcze w 1811 roku syn Władysław i w 1813 roku córka Wanda. Najstarsi synowie Luizy i Antoniego Radziwiłłów tymczasem sposobili się do wojska. Udało się to 16-letniemu Wilhelmowi, na co król zezwolił. Młodszy o rok Ferdynand nie uzyskał jeszcze na to zgody. W końcu nadszedł kres wojen, na mapie Europy zaszły istotne zmiany, zwłaszcza dotyczące ziem polskich.

Książę Antoni związany z dworem pruskim został namiestnikiem Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Rodzina Radziwiłłów będzie się teraz przemieszczać pomiędzy Berlinem, Poznaniem, Ciszycą i Antoninem. Los dalej jej nie oszczędzał; w 1827 roku zmarł w wieku 29 lat syn Ferdynand, cztery lata później dwudziestoletni Władysław,

po następnych trzech latach Eliza. Z ośmiorga dzieci księżna Luiza Radziwiłłowa musiała przeżyć śmierć pięciorga i jeszcze męża. Zmarła 7 grudnia 1836 roku. Ze swoimi dziećmi i mężem spoczęła w kaplicy w Antoninie 29 sierpnia 1838 roku, kiedy to odbył się pogrzeb siedmiu osób z rodziny książąt Radziwiłłów.

Historia romantycznej miłości Elizy Radziwiłłówny

Urodziła się 28 października 1803 roku prawdopodobnie w Berlinie, w rodzinie Antoniego Henryka i Luizy z Hohenzollernów jako piąte z ośmiorga dzieci[45]. Tylko dwoje z nich, Wilhelm i Bogusław, dożyło sędziwego wieku. W tym samym roku, w którym się urodziła, zmarła jako niemowlę jej o rok starsza siostra Fryderyka Helena. Gdy miała pięć lat, zmarła wskutek nieszczęśliwego wypadku ośmioletnia siostra Luiza. W 1827 roku zmarł 29-letni brat Ferdynand, a w 1831 chory na nieuleczalną wówczas gruźlicę 20-letni Władysław. Otrzymała staranne wykształcenie domowe. Po ojcu i babce, Helenie z Przeździeckich, odziedziczyła talenty artystyczne. Kochała muzykę, pięknie śpiewała, deklamowała wiersze, również rysowała. Tajniki malarstwa zgłębiała u znanego artysty Ludwika Fuhrmanna. Podczas pobytu Radziwiłłów w Poznaniu, sama z własnej woli przychodziła na lekcje udzielane dla swoich braci, Bogusława i Władysława, przez nauczyciela gimnazjalnego Jana Mottego, by doskonalić się z ortografii francuskiej. Do historii przeszła jako tragiczna postać z wielkiej miłości przyszłego cesarza niemieckiego Wilhelma I. Oboje byli niedalekimi kuzynami, znali się od dzieciństwa, m.in. w 1815 roku tańczyli razem na balu dworskim. Ich romantyczna miłość datuje się od 1817 roku, kiedy Eliza miała lat 14 a Wilhelm liczył sobie 20. Do 1826 roku ich związek uczuciowy przechodził okresy wzlotów, nadziei i zwątpienia. Młodociane uczucia Wilhelma i Elizy budziły sympatie rodzinne, wszyscy początkowo chcieli tego małżeństwa. W 1821 roku oboje wystąpili w przedstawieniu dworskim żywych obrazów według sztuki Tomasza Moore „Raj i Peri". Osiemnastoletnia wówczas Eliza, grająca tytułową rolę, została uznana za jedną z najpiękniejszych dam dworu pruskiego.

12. księżniczka Eliza Radziwiłłówna

Wilhelm, właściwie Fryderyk Ludwik, był drugim z kolei synem króla pruskiego, Fryderyka Wilhelma III. Następcą tronu, „kronprinzem", zgodnie z ówczesnym prawem, był starszy syn Fryderyk Wilhelm (IV). Siostra obydwu, młodsza o rok od Wilhelma, Charlotta w 1817 roku wyszła za mąż za Mikołaja Romanowa, brata cara Aleksandra I i przyjęła imię Aleksandry Fiodorowny. W 1825 roku carewicz został kolejnym carem rosyjskim jako Mikołaj I a siostra Wilhelma carycą. Starszy brat Mikołaja, książę Konstanty, wódz naczelny wojska polskiego w Królestwie Polskim, ożeniony z Joanną Grudzińską, musiał zrezygnować z tronu rosyjskiego na rzecz młodszego brata właśnie z powodu małżeństwa z Polką nie pochodzącą z odpowiedniego, jak na żonę cara, rodu. Fryderyk Wilhelm ożenił się w 1823 roku z księżniczką bawarską, Elżbietą, Małżeństwo pruskiego następcy było jednak bezdzietne. Wszystko wskazywało więc na to, że na Wilhelma spadnie obowiązek zachowania ciągłości dynastii Hohenzollernów i w tej sytuacji jego małżeństwo stawało się sprawą pierwszorzędnej wagi państwowej. Problem tkwił w tym, że Wilhelm nie chciał zrezygnować z prawa do tronu pruskiego, co również było po myśli ojca, który w nim upatrywał swojego następcę. Fryderyk Wilhelm III nie był przeciwny małżeństwu syna z Elizą, należało jednak rozwiązać problem tzw. równorzędności urodzenia. Tkwił on w tym, że Radziwiłłówna nie pochodziła z domu panującego. Jej rodzina należała co prawda do starych rodów arystokratycznych, spokrewnionych z wieloma dynastiami europejskimi, ponadto była bogatsza od niejednej z nich, zwłaszcza od książąt niemieckich, ale to nie wystarczało, w świetle prawa pruskiego, do zawarcia związku. W XVII wieku córka Bogusława Radziwiłła, negatywnego bohatera „potopu" szwedzkiego, Ludwika Karolina, wyszła za mąż za brata elektora brandenburskiego Ludwika Hohenzollerna, istniał więc w stosunkach obu rodów odpowiedni precedens. Zamówione przez króla ekspertyzy wypadły pozytywnie, ale król spotkał się ze sprzeciwem niechętnych księciu Antoniemu Radziwiłłowi członków rządu pruskiego oraz oporem dworów w Petersburgu i Weimarze, które kierowały się swoimi planami dynastycznymi. W 1824 roku pruski monarcha nie rezygnując jeszcze ze swoich planów, zwrócił się do cara Aleksandra I z prośbą o zaadoptowanie przez niego

13. Książę Wilhelm Hohenzollern

Elizy. Ten jednakże odmówił jej spełnienia, obawiając się precedensu, z powodu wcześniej wspomnianego już związku swojego brata Konstantego z Joanną Grudzińską. Był to okres, gdy Prusy nie chciały zadrażniać swoich stosunków z Rosją. Jeszcze w następnym roku król pruski próbował podobnego rozwiązania z wujem Radziwiłłówny, księciem Augustem. Komisja powołana w tym celu doszła jednak do wniosku, że nie doprowadzi to do „zmiany krwi". Przeciągający się stan kawalerski Wilhelma wykorzystany został przez jego młodszego brata Karola, w którego kontrakcie ślubnym z księżniczką saksońsko-weimarską Marią, zagwarantowano pierwszeństwo do tronu jego dzieciom, w przypadku dojścia do skutku związku Elizy i Wilhelma.

22 czerwca 1826 roku król Fryderyk Wilhelm III wezwał do siebie Wilhelma i zażądał od niego rezygnacji z planów zawarcia związku małżeńskiego z Elizą Radziwiłłówną. Ten podporządkował się woli ojca i w oficjalnie wystosowanym do niego liście, zrezygnował z takiego zamiaru. Zwyciężyła polityka dynastyczna i racja stanu państwa pruskiego. Wilhelm, zakochany w Elizie, nie myślał jednak żenić się z kimś innym i trwał dalej w stanie kawalerskim. Radziwiłłom umknęła okazja zdecydowanego umocnienia swojej pozycji w Prusach, stosunki księcia Antoniego z dworem pruskim ochłodły jeszcze bardziej. Do 1830 roku cała rodzina nie bywała w stolicy, mieszkała w Poznaniu, latem i jesienią w Ciszycy - swojej rezydencji położonej na Dolnym Śląsku. Powracając do Poznania zatrzymywała się w Antoninie. Pod koniec lipca 1826 roku Radziwiłłowie przybyli tu po raz pierwszy na dłuższy okres i przebywali aż do połowy grudnia. Pałac nie był jeszcze przystosowany do pełnienia roli rezydencji rodzinnej, jak ten w Ciszycy, ale po tym co się stało, było tu spokojniej. Księżniczka po przyjeździe do Antonia przez dłuższy okres była pogrążona w głębokiej depresji psychicznej. Dopiero we wrześniu doszła do siebie. W następnym roku Radziwiłłowie spędzili tu dwa letnie miesiące, powrócili jeszcze jesienią i przebywali aż do kwietnia 1828 roku.

Przeżycia związane z tymi wydarzeniami doprowadziły Elizę do bliższego zainteresowania się sprawami i kulturą polską, stąd zapoznanie się m.in. z twórczością Adama Mickiewicza i Fryderyka Chopina. Jej zainteresowania artystyczne były dość rozległe. W Poznaniu w siedzibie namiestnikowskiej ojca, mieszczącej się w budynku dawnego kolegium jezuickiego, założyła prawdziwe atelier malarskie. Zimą, podczas karnawałów, na dworze księcia Antoniego odbywały się bale kostiumowe, na których przedstawiano żywe obrazy z historii Polski. Eliza pomagała ojcu w wyszukiwaniu na dawnych obrazach i rycinach wzorów do przedstawień. Pozostał po niej dość oryginalny sztambuch, a właściwie szkicownik, znajdujący się obecnie w Warszawie w Towarzystwie im. Fryderyka Chopina, zawierający kilkadziesiąt rysunków wykonanych w latach 1826-1831. Wśród nich znajduje się jeden portret Niccolo Paganiniego i dwa Chopina. Podczas pobytu w Antoninie uczył ją muzyki Franciszek Klinghor nauczyciel muzyki w domu Radziwiłłów. Brała wtedy również udział w rodzinnym muzykowaniu, do którego dołączali zapraszani przez księcia Antoniego goście, wśród nich w 1829 roku Chopin.

W 1831 roku rodzina Radziwiłłów przebywała w Berlinie, w obawie przed epidemią cholery wyjechała jednak ze stolicy do Ciszycy. Podczas pobytu w tej miejscowości o względy Elizy zaczął się ubiegać ekscentryczny książę Fryderyk Schwarzenberg, syn austriackiego feldmarszałka. Szybko jednak ze starań zrezygnował. Eliza w tym czasie była już poważnie chora. Współcześni jej pamiętnikarze podkreślali urodę i wdzięk Elizy Radziwiłłówny, nazywali ją „białą różą" i „aniołem". Chora na gruźlicę, którą zaraziła się prawdopodobnie od brata Władysława, była u kresu swojego krótkiego życia świadkiem ważnych wydarzeń rodzinnych. Gdy powoli żegnała świat, jej rodzeństwo rozpoczynało nowe życie. W 1832 roku ożenił się po raz drugi brat Wilhelm, następnie Bogusław, za mąż wyszła także siostra Wanda. W 1833 odszedł ojciec. Skoligacona z Radziwiłłami Gabriela Puzynina w swoich wspomnieniach tak opisywała to ostatnie wydarzenie: *Księżna Ludwika była męczennicą, bo swą boleść ze straty ukochanego i młodszego od niej męża musiała pokrywać uśmiechem i szatami jasnemi, idąc do córki, ta zaś czując woń kadzidła, pytała zdziwiona wracających z pogrzebu: Co za zapach śmierci mi przynosicie?*[46]. W innym miejscu XIX-wieczna pamiętnikarka, zanotowała: *Profil najstarszej ich córki Elizy zapowiadał niepospolitą piękność, lecz młodość tej księżniczki, na samym*

rozkwicie zwarzona, miała się zakończyć w lat kilka suchotami ... Smutna jej historia może służyć za treść do powieści[47]. Eliza Radziwiłłówna zmarła 27 września 1834 roku we Freienwalde pod Berlinem, w 1838 roku spoczęła w podziemiach rodzinnego mauzoleum w Antoninie.

14. Cesarz Wilhelm I

Z Wilhelmem ostatni raz spotkała się w 1829 roku, w którym to ożenił się z młodszą od siebie o 14 lat księżniczką Augustą von Sachsen-Weimar. Doczekał się z nią syna Fryderyka Wilhelma, przyszłego następcę tronu, i córki Ludwiki. W 1858 roku, z powodu choroby umysłowej starszego brata został regentem pruskim, a po jego śmierci wstąpił w 1861 roku na tron. Po zjednoczeniu Niemiec został w 1871 roku cesarzem niemieckim. Na cesarskim biurku zawsze znajdował się portret Elizy. Jej bratanka, Antoniego Wilhelma, uczynił swoim adiutantem, opiekował się również pozostałymi kuzynami Radziwiłłami. Swoją nieszczęśliwą, młodzieńczą miłość wspominał jeszcze kilka lat przed śmiercią. Zmarł 9 marca 1888 roku w Berlinie.

Historia wielkiej, romantycznej, miłości Wilhelma i Elizy została uwieczniona w XIX i XX-wiecznej literaturze niemieckiej, napisano o niej wiele książek. W Polsce wydano tylko dwie, jedną sto lat temu i drugą w 1914 roku. Niezwykła historia stała się tematem nakręconego w Niemczech w 1938 roku filmu, którego wyświetlanie zostało zakazane po napaści na Polskę w roku 1939. Po wojnie wyświetlano go ponownie w Niemczech Zachodnich w 1950 roku[48]. W Polsce do dziś film pozostał nieznany, choć 12 września 2007 roku został wyświetlony w Ostrowie Wlkp.

Radziwiłłowie i Czartoryscy

Radziwiłłowie zawierali związki małżeńskie z różnymi rodami arystokratycznymi z Rzeczypospolitej, ale także spoza niej. W przypadku Radziwiłłów „antonińskich" szczególnie interesujące były ich związki z Czartoryskimi. Ród ten, w przeciwieństwie do Radziwiłłów, wywodzi się z dynastii panującej i od samego początku używał tytułu książęcego, którego Radziwiłłowie „dorobili" się dopiero w XVI w. Czartoryscy używający herbu Pogoń Litewska wywodzą się od Konstantego Olgierdowicza - brata Władysława Jagiełły. Dopiero w XVI wieku przeszli z prawosławia na katolicyzm, do większego znaczenia, m.in. poprzez małżeństwa z innymi rodami, jedna z gałęzi doszła dopiero w XVIII w.

Do pierwszego związku małżeńskiego Radziwiłłów z Czartoryskimi doszło przypadkowo. Rodzice księcia Antoniego, Michał Hieronim i Helena z Przeździeckich, mieli bardzo ambitne plany co do małżeństw swoich dzieci. Nie wszystkie dzieci dały sobą pokierować tak, jak książę Antoni. Kolejny problem w planach małżeńskich powstał z córką Anielą (1781-1808). Gdy miała lat 17 poznała, podczas pobytu u wód na Dolnym Śląsku, młodego księcia Leopolda Henryka Clary et Aldringen. Radziwiłłowie przebywali w Cieplicach a rodzina kawalera miała w pobliżu swoje dobra. Młodzi przypadli sobie do serca, zakochali się i szybko zaręczyli. Helena Radziwiłłowa była z tego stanu rzeczy zadowolona, związek z kolejną niemiecką rodziną arystokratyczną satysfakcjonował ją. Do akcji wkroczył jednak ojciec narzeczonej książę Michał Hieronim, który nie był zadowolony z tego stanu rzeczy. Był znany z wielkiego skąpstwa i być może to było powodem jego zachowania. Oświadczył ojcu pana młodego, że Aniela otrzyma niewielki posag. Okazało się, że ojciec pana młodego tak polubił uroczą pannę, że nie miało to dla niego większego znaczenia. W tej sytuacji Michał Hieronim Radziwiłł zaczął grać na czas i w końcu posunął się do wielkiego afrontu wobec Clarych - cofnął obietnicę przyrzeczonego wcześniej posagu i zaoferował tylko niewielką wyprawę zasłaniając się ruiną majątku i narzekając na ciężkie czasy, gdy tymczasem uchodził za jednego z najbogatszych magnatów polskich. Ojciec pana młodego nie miał innego wyjścia, jak polecić synowi zwrócenie pannie młodej danego słowa[49]. To zerwanie Aniela mocno przeżywała, toteż matka woziła ją ze sobą po rezydencjach magnackich, by nie miała zbyt dużo czasu na rozmyślania. Podczas tych podróży doszło do zbliżenia z rodziną Adama Kazimierza i Izabelli Czartoryskich. Ci zaś do spraw majątkowych nie przywiązywali aż tak wielkiej wagi jak skąpy Michał Hieronim a koligacja z Radziwiłłami odpowiadała ich ambicjom. Szybko wyrazili więc zgodę na zaręczyny Anieli ze swoim młodszym synem Konstantym Adamem.

16 lipca 1802 roku w Nieborowie odbył się ślub 21-letniej Anieli Radziwiłłówny z 29-letnim Konstantym Adamem Czartoryskim. O weselu można powiedzieć, że należało do jednego z najsłynniejszych w owych czasach, trwało tydzień z balami, żywymi teatrami itp. Kunszt artystyczny księżnej Heleny został wykorzystany do końca, miała ona wyjątkową okazję do pokazania swoich ambicji i talentów artystycznych. Państwo młodzi zamieszkali

w Międzyrzeczu (ordynacja międzyrzecka). Szczęście opuściło jednak ich bardzo szybko. Po urodzeniu córki Eudoksji, która szybko zmarła, Aniela zaczęła chorować. Na świat przyszedł następnie, 24 czerwca 1804 r. w Warszawie, Adam Konstanty, ale Aniela była coraz słabsza, chorowała na nieuleczalną wówczas gruźlicę. Nie pomógł jej pobyt na południu Francji. Zmarła 16 września 1808 roku w Wiedniu, w drodze do Polski. Pochowana została w Nieborowie[50]. Książę Konstanty Adam Czartoryski ożenił się dwa lata później z Marią Dzierżanowską, z którą doczekał się 3 synów i 2 córek. Podczas wojen napoleońskich był adiutantem Napoleona, w Królestwie Polskim został generałem. Zmarł w 1860 roku.

Wanda Radziwiłłówna urodziła się 29 stycznia 1813 roku w Berlinie jako najmłodsze dziecko księcia Antoniego i Luizy Radziwiłłów. Była jedną z 4 córek i miała 4 braci. Duża śmiertelność nie oszczędzała jednak dzieci książęcej rodziny. Wychowywała się u boku starszego rodzeństwa: Wilhelma, Ferdynanda (zmarł, gdy miała 14 lat), Władysława (zmarł, gdy miała 18 lat), Elizy (zmarła, gdy Wanda miała 21 lat) i Bogusława.

12 grudnia 1832 roku Wanda wyszła za mąż za swojego krewnego Adama Konstantego Czartoryskiego – syna ciotki Anieli z Radziwiłłów Czartoryskiej, o której była mowa wcześniej. Nie było to w tym czasie czymś nadzwyczajnym, najstarszy brat Wandy - Wilhelm także ożenił się ze swoją siostrą stryjeczną Heleną.

Wanda i Adam Konstanty Czartoryscy doczekali się 3 dzieci: Anieli Ludwiki urodzonej 12 grudnia 1837 roku, Romana urodzonego 23 listopada 1839 roku i Adama urodzonego 2 stycznia 1845 roku. Kilka miesięcy po urodzeniu ostatniego syna Wanda zmarła na gruźlicę. Miało to miejsce 16 września w Ciszycy (Ruhberg) na Śląsku[51]. Spoczęła w kaplicy antonińskiej, obok siostry Elizy i rodziców. Jej mąż powtórnie ożenił się w 1848 roku z Elżbietą Działyńską, z którą miał 2 córki i 2 synów. Zmarł w 1880 roku. Z Wandą Czartoryską wiąże się ciekawa historia świadcząca o jej niezwykłej wrażliwości na los zwykłych ludzi. Książę Antoni Henryk Radziwiłł zakupił od rodziny pruskiego namiestnika Śląska von Hoyma w 1824 roku mały folwark w Ciszycy z niewielkim pałacem wraz z otaczającym go parkiem i romantycznym zameczkiem myśliwskim zbudowanym w formie pseudoruiny na pobliskim wzgórzu, zwanym obecnie Radziwiłłówką. Tu odbył się ślub Wandy z Adamem Konstantym Czartoryskim. Rezydencja była przeznaczona dla Elizy, ale po jej śmierci otrzymała ją Wanda, wówczas już żona księcia Adama Konstantego Czartoryskiego. W rękach Czartoryskich Ciszyca pozostawała do roku 1927, kiedy została sprzedana niemieckiemu baronowi von Stein-Ecker.

Powrót Radziwiłłów do korzeni

W literaturze poświęconej Radziwiłłom związanym w XIX wieku z dworem pruskim spotkać możemy się z opiniami, że ta gałąź wielkiego rodu była mocno zniemczona, czy też zgermanizowana. Jak zauważył A. Kwilecki *proces germanizacyjny, nazywany niegdyś „niemczeniem się" lub „sprusaczeniem" Radziwiłłów berlińsko-antonińskich rzeczywiście wystąpił w tej rodzinie. Dotknął sfery stosunków rodzinnych, języka domowego, stosunku do polityki i służby wojskowej. Charakteryzował się bezwzględną lojalnością wobec dynastii Hohenzollernów i państwa pruskiego*[52]. Jeśli nawet przez jakiś czas tak było, to należy po uważnym przyjrzeniu się losom kolejnych pokoleń książęcego rodu, stwierdzić jednak, że do polskości Radziwiłłowie powrócili. Problem był bardzo skomplikowany, jak u wielu rodów arystokratycznych w całej Europie, bo związki i koligacje, w które wchodzili, dawały możliwość wyboru różnej tożsamości narodowej, jak i kulturowej. Często arystokraci, w tym polscy czy też polskiego pochodzenia, zachowywali się jak kosmopolici. Nie wykazywali się przywiązaniem do żadnej ojczyzny, a jeśli „więzami krwi" przynależeli do kilku narodów, to mogli czuć się „Europejczykami". Problem świadomości i tożsamości narodowej bywa i dziś bardzo skomplikowany na obszarach, gdzie mieszka wiele narodów i oddziaływują na siebie różne kultury. Historia Rzeczpospolitej może być tego najlepszym przykładem.

Radziwiłłowie mieli głęboko zakorzenioną świadomość swojego pochodzenia i związków z Litwą. Od unii lubelskiej w 1569 roku stali się jednak obywatelami wspólnego państwa Obojga Narodów, czyli Rzeczpospolitej. Obowiązywał w niej co prawda podział na Koronę i Wielkie Księstwo Litewskie, ale z drugiej strony polonizacja szlachty ruskiej i litewskiej sprzyjała głębszej identyfikacji z Rzeczpospolitą niż z jej dzielnicami. Stąd podczas „potopu" szwedzkiego Janusz i Bogusław Radziwiłłowie, którym marzyło się władanie Litwą zamiast królów polskich, większego poparcia ani zrozumienia u szlachty litewskiej nie znaleźli. Gdy Rzeczpospolita upadała w XVIII wieku, szlachta mimo poczucia odrębności dzielnicowych, była przede wszystkim jej obywatelami. Problem tożsamości nie był aż tak istotny, dopóki istniało wspólne państwo – Rzeczpospolita.

W przypadku „pruskich" Radziwiłłów problem zaczyna się od księcia Antoniego Henryka, właściciela dóbr przygodzickich i twórcy Antonina. Był on szczególnie faworyzowanym synem Michała Hieronima i Heleny z Przeździeckich i miał zaspokoić wielkie ambicje swoich rodziców. Owe ambicje doprowadziły do zawarcia związku małżeńskiego przez księcia Antoniego w 1796 roku z księżniczką Luizą Hohenzollerna. Tu jednakże ambicje rodziców się nie kończyły, raczej jeszcze rosły. Związek miał umożliwić dalsze kroki, które tą gałąź

Radziwiłłów miały jeszcze bardziej umocnić w hierarchii arystokratycznej ówczesnej Europy. Michał Hieronim dla swojego młodszego syna uzyskał jeszcze w 1814 roku dziedzictwo ordynacji nieświeskiej i ołyckiej, które odebrał przy pomocy dworu w Petersburgu swoim dalszym krewnym. Po Kongresie Wiedeńskim Antoni Henryk wszedł do pruskiej Rady Państwa i został namiestnikiem Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Karierę polityczną zakończył, gdy w Królestwie Polskim wybuchło powstanie listopadowe w 1830 roku, a młodszy brat Michał Gedeon (1778-1850) został na krótko naczelnym wodzem wojsk powstańczych.

15. Pałac myśliwski w Antoninie w latach 60. XIX wieku

Książę Antoni uważał się za Polaka, Rzeczpospolitej już nie było, i świadomość narodową chciał przekazać swoim dzieciom. Uczyły się one w związku z tym języka polskiego. Z ośmiorga dzieci tylko synowie: Wilhelm (1797-1870)[53] i Bogusław (1809-1873)[54] dożyli sędziwego wieku. I to oni mieli kontynuować linię „pruską" Radziwiłłów. Bracia ożenili się z siostrami księżniczkami Matyldą i Leontyną Clary et Aldringen[55]. Będąc po matce Prusakami związki małżeńskie zawarli z Niemkami. Wilhelm zrobił karierę w armii pruskiej. Za zasługi, jakie położył dla tej armii, jeden z batalionów nosił do 1918 roku nazwę „Fürst Radziwill". Polityką się Wilhelm nie zajmował, ale próbował kontynuować dzieło ojca, który dążył do zbliżenia Polaków z zaboru pruskiego do dynastii pruskiej. *... po ojcu wziął w dziedzictwie nie tylko wielkie podobieństwo zewnętrzne, tęż samą niemal twarz, otyłą postawę i powagę, lecz i gorliwą przynależność do Kościoła katolickiego, przy tym pewne sympatie polskie. Mówił po polsku, chociaż powoli i nieco z trudnością ...*[56] – tak wspominał go Marceli Motty. Niektórzy historycy uważają, że związki młodszego brata Bogusława z polskością były słabe, choć czuł się Polakiem. Jego wnuczka Małgorzata, córka Ferdynanda a siostra Michała, ostatniego właściciela ordynacji przygodzickiej, krytycznie oceniała swojego dziadka, gdy wspominała, że Wilhelm *miał w sobie dużo więcej polskości i uczuć patriotycznych niż jego młodszy brat*[57].

Bracia całe życie mieszkali razem ze swoimi rodzinami i licznym potomstwem w pałacu „Hotel Radziwill" w Berlinie. Prowadzili wspólne gospodarstwo domowe i wspólnie zarządzali majątkami bez przeprowadzenia ich podziału. Stosunki w rodzinie były patriarchalne i oparte na surowej pruskiej dyscyplinie, która obowiązywała nie tylko dzieci, ale i żony. W życiu rodzinnym posługiwano się językiem niemieckim, odstępstwem od owego pruskiego modelu było pozostawanie przy katolicyzmie. Żony języka polskiego raczej nie znały. Bracia uznawali swoje polskie pochodzenie, ale w kraju prawie nie bywali. Lato 1843 roku rodzina Bogusława spędzała w Antoninie. Pobyt zakończył się tragicznie, gdyż dzieci zachorowały na dyzenterię, a 6-letnia Maria zmarła. Po tym wypadku Radziwiłłowie długi czas od Antonina stronili. Ich posiadłości w zaborze rosyjskim zostały tak zaniedbane, że zamek w Ołyce popadł w ruinę a i w Nieświeżu też znajdował się w stanie opłakanym. Więcej zainteresowania wykazywali Wielkopolską, m.in. w 1838 roku zostali udziałowcami polskiego przedsięwzięcia patriotycznego, czyli poznańskiego Bazaru. Mieli także swój udział w budowie Gimnazjum Ostrowskiego

16. Książę Wilhelm Radziwiłł

Sprawy majątkowe uregulowali między sobą już ich synowie po śmierci Wilhelma w 1870 roku i Bogusława w 1873. Ordynację nieświeską otrzymał Antoni Wilhelm (1833-1904), najstarszy syn Wilhelma, a ołycką Ferdynand (1834-1926) najstarszy syn Bogusława, który przejął też dobra przygodzickie (hrabstwo) z zaleceniem, aby utworzyć z nich ordynację (majorat), co też i uczynił. Pałac w Berlinie został sprzedany.

Zainteresowanie polskością kolejnego pokolenia Radziwiłłów było teraz żywsze niż poprzedniego. Następował więc „powrót do korzeni", chociaż nie jest to może najtrafniejsze określenie. Czasem były to powroty dość zaskakujące. Żoną Antoniego

Wilhelma, ordynata nieświeskiego i kleckiego, została Maria Dorota Castellane ze starego rodu prowansalskiego. Wskutek jej zabiegów rezydencja w Nieświeżu odzyskała dawny blask. I mimo, że cesarz Wilhelm II nazywał Antoniego Wilhelma Radziwiłła *najbardziej pruskim ze wszystkich Prusaków*[58] i wszystkie jego dzieci utrzymywały zażyłe stosunki z Hohenzollernami, to jednak nastąpił ich powrót do polskości. Wszystkie, a było ich czworo, za partnerów życiowych miały już tylko Polaków. Najmłodszy syn Stanisław Wilhelm (1880-1920) był adiutantem Józefa Piłsudskiego, ale podczas wojny polsko-bolszewickiej wolał wybrać służbę na froncie, gdzie poległ[59].

Podobnie było z potomkami Bogusława. Ferdynand związany z Antoninem ożenił się z Pelagią z Sapiehów, która polskie tradycje patriotyczne pielęgnowała szczególnie pieczołowicie. W przypadku syna Michała (1870-1954) – ostatniego ordynata przygodzickiego wychowanie patriotyczne pożądanych efektów nie przyniosło, ale o pozostałych dzieciach można w tym względzie wyrażać się tylko pozytywnie. Książę Ferdynand przez ponad 40 lat zasiadał w parlamencie Rzeszy, a przez większą część tego okresu kierował w nim Kołem Polskim. Wielokrotnie stawał w obronie Polaków i Kościoła katolickiego. Jak najstarszy wiekiem parlamentarzysta otwierał pierwszy Sejm w II Rzeczpospolitej.

17. Książę Bogusław

Brat Ferdynanda – Edmund Fryderyk (1842-1895) został księdzem, doświadczył różnych represji ze strony władz pruskich, m.in. za to że jako katecheta szkolny w Ostrowie odmówił nauczania dzieci polskich religii w języku niemieckim. Był także jednym z najbliższych współpracowników kardynała Mieczysława Ledóchowskiego. Z powodu swojej postawy nie uzyskał aprobaty władz niemieckich na mianowanie na biskupa.

Z „powrotami do korzeni" bywało u Radziwiłłów, mimo wszystko, różnie. Najdalej zaanagażował się w ów „powrót" jeden z prawnuków księcia Antoniego Henryka – Mikołaj (1880-1914), zarazem wnuk Wilhelma i syn Wilhelma Adama i Katarzyny z Rzewuskich. Był on oficerem w carskiej armii, zyskał miano „awanturnika w wielkim stylu". Walczył w wojnie burskiej (1899-1902) w Afryce Południowej, wojnie rosyjsko-japońskiej, na Bałkanach, a poległ na początku I wojny światowej. Był on chłopomanem uważającym się już za Białorusina pochodzenia litewskiego. Ożenił się ze starszą os siebie o 19 lat Marią z Zawiszów, która też uległa tej chłopomańskiej modzie i do końca swojego życia (zm. w 1945 r.) popierała i finansowała białoruski ruch narodowy.

Ferdynand (1834-1926)

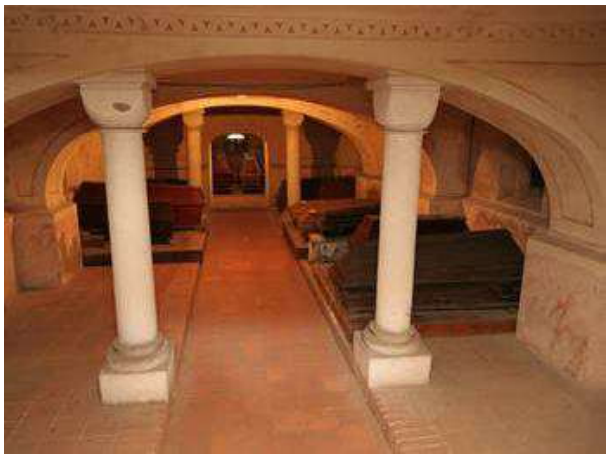
Ferdynand Fryderyk urodził się 19 października 1834 roku w Berlinie jako najstarsze drugie z 10 dzieci w rodzinie Bogusława i Leontyny Radziwiłłów[60]. W Berlinie uczęszczał najpierw do gimnazjum francuskiego, następnie studiował prawo na uniwersytecie. Przez pewien czas pracował w sądzie i w rejencji w Poczdamie. Służbę wojskową, trwającą jeden rok, odbył w 3 Brandenburskim Pułku Ułanów. Wziął udział, jak pozostali bracia, w wojnie francusko-pruskiej i został nawet ranny. Kula trafiła go w udo a koń, na którym siedział, został zabity. Po opuszczeniu wojska w stopniu podpułkownika rozpoczął działalność polityczną trwającą 50 lat. Wielki wpływ na ową działalność wywarł Roman Czartoryski, syn ciotki Wandy Adamowej Czartoryskiej. W okresie 1874-1918 był stale wybierany do parlamentu niemieckiego - Reichstagu, z okręgu odolanowsko-ostrzeszowsko-ostrowsko-kępińskiego. Po śmierci ojca przypadło też jemu dziedziczne miejsce w Izbie Panów. Przez ponad 30 lat był jednocześnie prezesem Koła Polskiego w Berlinie. 19 lipca 1864 roku wziął ślub z Pelagią Sapieżanką (1844-1929). Córka Ferdynanda - Małgorzata przywołując wspomnienia matki z owego okresu pisała: *Moja matka opowiadała mi często, że gdy pierwszy raz przestąpiła próg tego Radziwiłłowskiego domu, miała z początku wrażenie, że jest w kompletnie niemieckiej rodzinie. Rodzeństwo z powodu matek mówiło między sobą po niemiecku. Z jedynym panem Podlewskim mówiło się po polsku*[61].

Po śmierci Bogusława w 1873 r. najstarsi bracia stryjeczni: Antoni (1833-1904) syn Wilhelma i Ferdynand przystąpili do działów rodzinnych. Antoni wybrał ordynację nieświeską i ołycką. Ferdynand w tej sytuacji zgodził się na dobra przygodzickie i pałac w Berlinie. Po długich pertraktacjach pałac postanowiono jednak sprzedać i dochód podzielić między młodsze rodzeństwo, a jako odszkodowanie Antoni odstąpił ordynację ołycką Ferdynandowi. W związku z tą sytuacją książę Ferdynand wynajął w Berlinie obszerne mieszkanie w domu przy Alsenstrasse 9, potem Behrestrasse 46, Vosstrasse i w końcu Wilhelmstrasse 66, które to mieszkanie Radziwiłłowie opuścili dopiero w 1920 roku. Sporo czasu spędzali teraz w Antoninie. *W Antoninie moja matka wybrała dla*

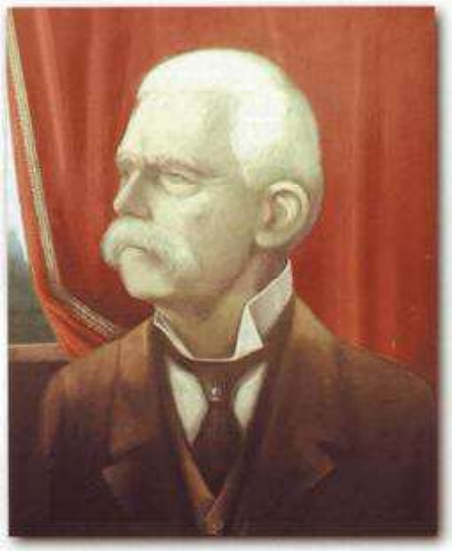
siebie jeden z pokoi gościnnych tylko dlatego, że w pokojach mojej prababki i babki nie wolno było nic ruszać ani dodać. Dzięki temu wszystkie pamiątki i pamiąteczki po dawnych generacjach zostały nietknięte i z czasem stworzyły bardzo ciekawe i nawet cenne muzeum[62]. Książę Ferdynand lubił jazdę konną i polowania, przebywając w Antoninie dużo czasu poświęcał tym zajęciom.

18. Kaplica książąt Radziwiłłów w Antoninie

19. Podziemia kaplicy z trumnami

20. Książę Ferdynand Radziwiłł

Długie posłowanie do obu izb parlamentarnych uczyniło z Ferdynanda doświadczonego parlamentarzystę. Do 1885 roku najczęściej występował w obronie Kościoła, przeciw obowiązującym jeszcze ustawom z okresu Kulturkampfu. Występował także w sprawach polskich, zabierał głos w sprawie rugów, zwalczał projekt utworzenia Komisji Kolonizacyjnej, jeszcze później występował przeciw polityce kolonizacyjnej. W 1902 roku składał interpelację w sprawie wydarzeń we Wrześni. W 1908 roku występował w Izbie Panów przeciwko wywłaszczaniu Polaków. Uchodził za reprezentanta polityki ugodowej, miał szersze kontakty z politykami niemieckimi niż inni politycy polscy. Wpływ na jego postępowanie wywierała również patriotycznie usposobiona żona. Historycy uważają, że w poglądach i działalności odbiegał od tradycji „berlińskich" Radziwiłłów, gdyż bardziej należał do środowiska polskiego, choć z drugiej strony separował się od berlińskiej Polonii. Angażował się mocno w życie Wielkopolan, był prezesem Towarzystwa Gospodarczego Pleszewsko-Odolanowskiego. W 1876 roku żegnał w imieniu Wielkopolski kardynała Mieczysława Ledóchowskiego, gdy ten został skazany na banicję. W czasie Kulturkampfu udzielał w Antoninie schronienia dla tzw. księży majowych, którzy potajemnie wykonywali swoje obowiązki, przez co byli ścigani przez władze pruskie. W 1876 r. założył w Ludwikowie cmentarz i wybudował na nim kaplicę. W latach 1904-1906 przyczynił się do budowy Kościoła św. Stanisława w Ostrowie. Po śmierci arcybiskupa Floriana Stablewskiego brał udział w pertraktacjach w sprawie nominacji jego następcy, na którego miejscu władze pruskie chciały widzieć tylko Niemca. Wobec oporu duchowieństwa polskiego stanowisko to przydzielono biskupowi Edwardowi Likowskiemu dopiero w 1914 roku.

Gdy wybuchła I wojna światowa książę Ferdynand przebywał w ordynacji ołyckiej znajdującej się w Rosji, czyli u przeciwnika Niemiec. Następnie musiał udać się do córki mieszkającej w Peczarze na Podolu i dopiero jesienią 1916 roku po długich staraniach mógł powrócić, przez Szwecję, do Berlina. Liczył na to, że polityka pruska wobec Polaków zmieni się i będzie łagodniejsza. Wystąpił w marcu 1917 roku z deklaracją popierającą władze pruskie, ale spotkała się ona ze sprzeciwem Koła Polskiego. Dalsze poczynania władz w sprawach polskich doprowadziły go do rezygnacji z przewodzenia Kołu Polskiemu w czerwcu 1918 roku, gdyż stwierdził, że nie będzie w stanie dotrzymać słowa danego Polakom. Po zakończeniu działań wojennych i kapitulacji Niemiec udał się do Poznania, gdzie uczestniczył od 3 do 5 grudnia w Polskim Sejmie Dzielnicowym. Wkrótce znalazł się w grupie posłów z zaboru pruskiego, którzy bez wyborów, na mocy dekretu rządu polskiego, weszli w skład Sejmu Ustawodawczego w II Rzeczypospolitej. Zasiadał w nim od 10 lutego do 1 czerwca 1919 roku. Jako najstarszemu posłowi przypadła jemu laska marszałkowska

i zaszczyt otwarcia Sejmu. W marcu 1920 roku udzielił w swoim domu w Berlinie gościny na kilka tygodni ambasadorowi polskiemu. W 1920 roku był jednym z założycieli Związku Polskich Kawalerów Maltańskich, został obrany jego prezesem i funkcję tę pełnił do śmierci. W 1924 roku w Antoninie odbyły się bardzo uroczyste obchody 60-tej rocznicy ślubu książąt Ferdynanda i Pelagii z Sapiehów oraz 90 rocznicy urodzin księcia. Jubilat posadził wtedy 90 czerwonych dębów, z których do dziś przetrwała tylko część. W 1925 roku był marszałkiem honorowym I Walnego Zjazdu Zrzeszonego Ziemiaństwa Polski w Warszawie. Co roku wyjeżdżał do swojej willi w Rzymie. Podczas ostatniego wyjazdu przeziębił się, dostał zapalenia płuc i zmarł.

Książę Ferdynand Radziwiłł będąc poddanym pruskim posiadał ordynacje w dwóch państwach: przygodzicką w Prusach i ołycką w Rosji. Swoimi majątkami musiał obdzielić w przyszłości trzech synów: Michała, Karola i Janusza oraz córkę Małgorzatę. Sprawa podziału nie była prosta. W 1876 r. kupił od Biernackich pod Ostrowem majątek z pałacykiem w Bagateli, który jednakże odsprzedał po kilku latach swojemu młodszemu bratu Karolowi Janowi. Po roku 1890 w Rosji wyszedł ukaz zabraniający obcym poddanym (nie rosyjskim) dziedziczenia majątków ziemskich. W tej sytuacji jeden z synów musiał przyjąć poddaństwo rosyjskie. Miał to być młodszy syn Karol, gdyż Michałowi jako starszemu przypadała ordynacja przygodzicka. Ten uprosił jednak ojca, by jemu przeznaczył Ołykę w zamian za Przygodzice. Ojciec się zgodził i Michał podpisał u notariusza akt zrzeczenia się Przygodzic. By stać się poddanym rosyjskim trzeba było przez 5 lat mieszkać w Rosji. Michał udał się tam i po kilku latach je otrzymał. Takie rozwiązanie, jak okazać miało się w przyszłości, nie będzie respektowane przez Michała. Tymczasem dalszy krewny Michał Piotr Radziwiłł z Nieborowa nie mając dzieci wybrał na swojego spadkobiercę najmłodszego z synów Ferdynanda - Janusza, który musiał postarać się również o poddaństwo rosyjskie, otrzymał je w 1905 roku. Oprócz Nieborowa otrzymał jeszcze majątek Szpanów pod Równem na Wołyniu. Książę Ferdynand nie chcąc by Ołyka i Przygodzice znalazły się w jednym ręku zmienił testament i pozostawił Ołykę Januszowi, co uczynił w 1916 roku jeszcze przed wyjazdem z Rosji. W ten sposób Janusz wszedł w posiadanie ordynacji ołyckiej jeszcze za życia ojca a Michałowi miała przypaść przygodzicka. Po przedwczesnej śmierci Antoniego Radziwiłła w 1920 roku (syna Michała - ostatniego właściciela majątku przygodzickiego) najbliższym następcą po Michale miał zostać Michał Karol (1907-1974) syn Karola. Żeby Michał Karol nie pozostał bez własnego majątku podczas oczekiwania na ordynację przygodzicką, a jego stryj cieszył się dobrym zdrowiem, książę Ferdynand przekazał swojemu wnukowi Nagłowice i majątek koło Oksy, który pierwotnie był przeznaczony dla córki.

„Złote wesele" Ferdynandostwa Radziwiłłów. **Stoją od lewej:** Carlos Clary. Janusz Radziwiłł, Aga Potocka, Franciszek Potocki. **Siedzą od lewej:** Maria z Sapiehów Władysławowa Branicka z Białocerkwi, Ferdynand Radziwiłł, Pelagia Radziwiłłowa oraz dzieci (od lewej): Ferdynand Radziwiłł, Konstanty Potocki i Edmund Radziwiłł oraz Ignacy Potocki (widoczne głowy). Ołyka, lato 1914 r.

21. Złote gody księcia Ferdynanda i Pelagii w Ołyce w 1914 roku

Książę Ferdynand zmarł 28 lutego 1926 roku, w wieku 92 lat, w Rzymie, przewieziony został do Antonina, gdzie spoczął 24 czerwca tegoż roku. Uroczystości opóźniły się o miesiąc z powodu zamieszania, jakie nastąpiło w kraju po zamachu majowym. W pogrzebie udział wzięli przedstawiciele władz państwowych, m.in. wojewoda poznański Adolf Bniński, starostowie z Ostrowa, Odolanowa i Ostrzeszowa, burmistrz ostrowski, rodzina, okoliczne ziemiaństwo, duchowieństwo.

Z małżeństwa z Pelagią z Sapiehów miał 6 dzieci: Leontynę (1865-1869), Michała (1870-1955), Zygmunta (1871-1873), Karola (1874-1806), Małgorzatę (1875-1962) i Janusza (1880-1967).

Michai Radziwiii
(1870-1954)

Karol Jan Alojzy Wilhelm Edmund Robert Władysław Michał (tyle imion otrzymał na chrzcie) urodził 8 lutego 1870 roku w Berlinie w rodzinie Ferdynanda i Pelagii z Sapiehów Radziwiłłów jako drugie z siedmiorga dzieci[63]. Był postacią kontrowersyjną, rodzinie sprawiał wiele kłopotów a do historii przeszedł jako postać postrzegana często negatywnie. Przyczyn, które spowodowały, że w dorosłym życiu miał bardzo trudny charakter, możemy dopatrywać się w jego dzieciństwie[64]. Babka Michała Leontyna Radziwiłłowa, z domu Clary i Aldringen, nie znała języka polskiego i z wnukiem porozumiewała się w języku niemieckim. Pelagia Radziwiłłowa nie miała siły przeciwstawić się jej sposobowi wychowania syna. Nie dość że Michał miał usposobienie niezwykle trudne, bo przekorne i drażniące, to jakby na złość mówił i czynił rzeczy, które do pasji doprowadzały rodziców, a zwłaszcza matkę i jej uczucia patriotyczne. Dyskusje zazwyczaj kończyły się gwałtownymi wymówkami ze strony rodziców i jego płaczem. Wtedy Michał stwierdzał, że matka go nie kocha, a jedyną osobą która go rozumie, jest babka. Siostra określiła ten stan rzeczy jako wypaczenie osobowości u kilkunastoletniego chłopca. Uczęszczał do gimnazjum w Berlinie, którego nie zdążył ukończyć. Naukę w nim przerwał jego ojciec - książę Ferdynand, gdy Michał odwiedził Bismarcka i złożył jemu hołd. Naukę dokończył w Westfalii w Osnabruck w gimnazjum katolickim. Po jego ukończeniu studiował prawo na uniwersytecie rosyjskim w Dorpacie[65]. Uniwersytet mimo, że znajdował się w Rosji, miał charakter niemiecki, wysoki poziom i panowała na nim europejska atmosfera. Studiowali na nim Niemcy bałtyccy i wielu Polaków z imperium rosyjskiego. Wysłano na tę uczelnię Michała z kilku powodów, z których najważniejszy dotyczył spraw majątkowych. Przy okazji chciano Michała oderwać od wpływów, jakie wywierało na niego środowisko berlińskie. W Rosji w tym czasie wyszedł ukaz zabraniający obcym poddanym (nie rosyjskim) dziedziczenia majątków ziemskich. By stać się poddanym rosyjskim trzeba było przez 5 lat mieszkać w Rosji. W tej sytuacji jeden z synów Ferdynanda musiał przyjąć poddaństwo rosyjskie. Miał to być młodszy syn Karol, gdyż Michałowi jako starszemu przypadała ordynacja przygodzicka. Ten uprosił jednak ojca, by jemu przeznaczył Ołykę w zamian za Przygodzice. W ordynacji ołyckiej znajdowały się wspaniałe, dobrze zagospodarowane lasy, niezwykle urodzajne ziemie lessowe, rozwinięta była hodowla bydła, owiec oraz koni. Ojciec przystał na to i Michał podpisał u notariusza akt zrzeczenia się Przygodzic. Następnie udał się do Rosji i po kilku latach pobytu, w tym odbytych studiów prawniczych na uniwersytecie w Dorpacie, otrzymał poddaństwo rosyjskie. Dzięki dobrym stosunkom rodziców z dworem w Petersburgu wstąpił do rosyjskiej służby dyplomatycznej i przydzielony został do poselstwa rosyjskiego w Londynie, gdzie objął stanowisko sekretarza ambasady. W Anglii przebywał przez kilkanaście lat, zaprzyjaźnił się tam m.in. z królem Jerzym V. Podczas wyjazdów na kontynent poznał w Biarritz na francuskiej Riwierze panie Bernardaky, matkę i córkę. Po niedługiej znajomości z młodszą z nich, Marią (1866-1949), o 4 lata starszą od siebie, postanowił się ożenić[66]. Napisał o tym z Londynu list do matki, po którym książę Fredynand pojechał do niego i próbował go od tego zamiaru odwieść. Michał pozornie z zamiaru zrezygnował, ale wkrótce jak grom z nieba, dotarła do rodziny wiadomość o ślubie, który za dwa dni miał się odbyć w Petersburgu. Pochodziła ona od ambasadora niemieckiego w Petersburgu, który przysłał ją telegraficznie do rodziców. Na interwencję było już za późno. Telegram rodziców do ambasadora niemieckiego w Petersburgu i do ministra spraw zagranicznych Murawiewa, zwierzchnika Michała, nie były już małżeństwu, uważanemu za skandaliczne, w stanie zapobiec. Młodszy brat Michała Karol wyruszył z listami rodziców do Petersburga, ale młoda para po ślubie zawartym 2 września 1898 roku w cerkwi prawosławnej i

22. Książę Michał Radziwiłł

tajnym ślubie katolickim zdążyła Petersburg opuścić. Ślub został zawarty w taki sposób dlatego, że pani młoda jako Greczynka z pochodzenia była wyznania prawosławnego. Był to skandal towarzyski, który głośnym echem odbił się w całej Europie, gdyż Michał Radziwiłł pochodzący z jednego z najznamienitszych arystokratycznych rodów europejskich ożenił się z córką kupca, w dodatku zamieszanego w afery finansowe. Ów mezalians przyczynił się do zerwania i tak nie najlepszych stosunków Michała z pozostałą rodziną. Sytuacja, w której się teraz znalazł, wpłynęła na skomplikowanie się spraw majątkowych. W rodzinie zapadła decyzja, że Ołyka przypadnie młodszemu Karolowi, ale musiał się on teraz starać o poddaństwo rosyjskie, więc osiadł w Oksie, majątku, który w posagu wniosła Radziwiłłom Pelagia Sapieżanka. Przebywał tam wymagane 5 lat, w 1906 roku ożenił się z Marią Zamoyską. Po czterech miesiącach zmarł na szkarlatynę. W następnym roku na świat przyszedł jego syn Michał Karol (19.04.1907 r.). Tymczasem Michał doczekał się dwojga dzieci: syna Antoniego (ur. 26.09.1899 r. w Paryżu) i córki Leontyny (ur.26.09.1904 r. w Petersburgu) Syn został ochrzczony przez popa, mimo interwencji księcia Ferdynanda. Leontyna została najpierw ochrzczona po katolicku, ale po kilku latach pop ambasady rosyjskiej w Paryżu także dokonał chrztu prawosławnego. Tymczasem dalszy krewny Michał Piotr Radziwiłł z Nieborowa (zm. w 1903 r.) nie mając dzieci wybrał na swojego spadkobiercę najmłodszego z synów Ferdynanda - Janusza, który musiał postarać się również o poddaństwo rosyjskie, otrzymał je w 1905 roku. Bezskutecznie próbował jemu w tym przeszkodzić Michał. Oprócz Nieborowa Janusz otrzymał jeszcze majątek Szpanów pod Równem na Wołyniu.

Książę Ferdynand tymczasem bezskutecznie próbował przekonać Michała, by opuścił Rosję i dzieci wychowywał po katolicku. Jak złe były stosunki między ojcem a najstarszym synem, może świadczyć chociażby to, że Michał procesował się z ojcem, zarzucając jemu, że w hrabstwie przygodzickim wyciął za dużo lasu, w innym z kolei procesie - że za małą wyznaczył jemu pensję. Michał prowadząc rozrzutny tryb życia zadłużył się po uszy, opuścił żonę i dzieci i wkrótce związał się z bogatą wdową - Hiszpanką Joanną Marią Henriettą de Medinilla (1866-1947)[67]. W końcu 2 marca 1915 roku w Bonn wziął rozwód z pierwszą żoną, a 27 lipca 1915 roku w Rzymie otrzymał nawet kościelny. W następnym roku, 15 listopada, ożenił się z Hiszpanką.

W tej sytuacji książę Ferdynand wziął wychowanie dzieci Michała w swoje ręce, wynajął dla nich i ich matki willę pod Bonn, wziął guwernera katolika i wnuki otrzymały staranne wychowanie, zostały przywrócone rodzinie. Mimo że ich matka po rozwodzie straciła prawo do tytułowania się księżną Radziwiłłową, stała się gorliwą katoliczką i w przyszłości zamieszkała z córką. Jedyny syn Michała zmarł w młodym wieku, zginął śmiercią tragiczną podczas wojskowego lotu ćwiczebnego nad Krakowem (9.07.1920 r.).

Michał rozwiódł się i z drugą żoną. Miał się ożenić po raz trzeci z Sharlett Threwort (w Londynie w 1938 r.).

Po wybuchu drugiej wojny światowej ordynacja przygodzicka Michała Radziwiłła została zagarnięta, jeszcze w 1939 roku, a on został zmuszony do opuszczenia swojego majątku, którego konfiskatę planował niemiecki namiestnik Wielkopolski – Artur Greiser. Sprawa księcia sprawiała jednak dla władz III Rzeszy sporo kłopotów, ponieważ posiadał on oprócz obywatelstwa polskiego także obywatelstwo niemieckie. W styczniu 1940 roku książę otrzymał zgodę na powrót do Antonina. Gdy tylko do niego przybył, został zatrzymany i zastosowano wobec niego areszt ochronny w Ostrowie. Następnie zmuszono go do wyjazdu w głąb Rzeszy i trafił wtedy do Berlina. Władze niemieckie w tym okresie nie potrafiły jeszcze zająć stanowiska w sprawie Michała Radziwiłła – polskiego arystokraty mającego powiązania rodzinne z arystokracją niemiecką. Jego niemieckie obywatelstwo zostało zakwestionowane dopiero w końcu 1941 roku. Cały czas Niemcom chodziło o konfiskatę majątku. W tej sytuacji Michał Radziwiłł, chcąc uzyskać za majątek rentę, postanowił podarować go Adolfowi Hitlerowi. Führer darowizny tej miał nie przyjąć z „prozaicznego" powodu, nie pozwalał na to kompromitujący styl życia arystokraty. Ordynacja przygodzicka została skonfiskowana i miała przejść na własność Państwowej Fundacji dla Niemieckich Badań Wschodnich (Reichsstiftung für die Deutsche Ostforschung) z której miał być m.in. utrzymywany niemiecki uniwersytet w Poznaniu. Sprawa z powodu posiadanego obywatelstwa niemieckiego przeciągała się. W tym czasie książę robił wszystko, by zostać przyjęty na niemiecką Volkslistę. Miał w tych działaniach wsparcie arystokracji niemieckiej, był przecież spokrewniony z kilkoma znaczącymi niemieckimi rodami arystokratycznymi, w tym z Hohenzollernami. Wspomniany trybunał uznał jednak księcia Michała Radziwiłła za niegodnego wpisania na Volkslistę jako „międzynarodowego oszusta matrymonialnego i szulera". Członkowie trybunału, któremu przewodniczył Heinrich Himmler, powoływali się na przedwojenne dochodzenia władz polskich w sprawie popełnienia przez niego bigamii i oszustw podatkowych. I do tego doszedł jeszcze ważny, zdaniem trybunału powód, że książę „utrzymywał liczne kontakty z Żydówkami".

Głównym powodem odmowy były jednak bardziej względy ekonomiczne niż polityczne. Michał Radziwiłł cały wspomniany okres błąkał się po Europie. Przygarnęła go w końcu druga żona i przyszło jemu swój żywot zakończyć w jej majątku w 1954 roku w Santa Cruz na Teneryfie.

Ocenę postawy Michała Radziwiłła przez członków niemieckiego trybunału trudno uznać za obiektywną,

jeśli się zważy, że część z nich była w świetle prawa międzynarodowego zbrodniarzami wojennymi. Z drugiej jednak strony jego zachowanie do chlubnych zaliczyć raczej się nie da.

Ostatni ordynat przygodzicki zmarł 6 października 1954 roku w Santa Cruz na Teneryfie (Wyspy Kanaryjskie). Miał dwoje dzieci z pierwszego małżeństwa z Marią de Bernardaky: Antoniego, który zmarł bezpotomnie i Leontynę (1904-1995), która poślubiła (1927) hrabiego Zygmunta Skórzewskiego. Z tego ostatniego związku urodzili się Maria, Jadwiga i Leon, którzy zamieszkali poza Polską.

Losy ordynacji przygodzickiej po drugiej wojnie światowej

Po wojnie ordynacja przygodzicka została przejęta przez państwo polskie jako mienie poniemieckie. Na jej gruzach powstały nowe instytucje: gospodarstwo rybackie, szkoła rolnicza, spółdzielnie rolnicze i inne. Pałac przechodził różne koleje losu. Miał jednak dużo szczęścia, w przeciwieństwie do wielu innych podobnych obiektów przetrwał. Został odrestaurowany i pełni ważną rolę w życiu kulturalnym Południowej Wielkopolski.

Obecnie należy do Centrum Kultury i Sztuki w Kaliszu. W pałacu, nagrodzonym nagrodą „Europa Nostra' 94" odbywają się koncerty muzyczne, w tym wybitnych pianistów z całego świata, podczas corocznego festiwalu „Chopin w barwach jesieni". Przed pałacem znajduje się jego pomnik z 1979 r. - rzeźba Mariana Owczarskiego a w pałacu izba pamięci. W przypałacowym parku z pomnikowymi dębami i innymi drzewami, na wysepce, znajduje się symboliczny nagrobek córek ks. A. Radziwiłła – Helenki (Fryderyki Heleny) i Lulu (Luizy) przeniesiony sprzed pałacu Radziwiłłów w Berlinie. Na północ od pałacu, na terenie Nadleśnictwa Antonin, zachowały się zabudowania gospodarcze z I poł. XIX w. a w nich m.in. izba edukacyjna i ośrodek edukacyjny. W dawnej leśniczówce z lat 1820. mieści się siedziba Nadleśnictwa. W lesie około 300 m na zachód od tartaku, za torami, obelisk z 1924 r. dla uczczenia ks. Ferdynanda Radziwiłła.

Potomkowie księcia Antoniego

Ostatnim potomkiem księcia Antoniego Radziwiłła, który posiadał Antonin był prawnuk Michał, który zmarł w 1954 roku. Michał Radziwiłł wiódł żywot skandaliczny i rodzinie przyniósł niemało wstydu. Ożenił się, popełniając mezalians, z Marią de Bernardaky. Ślub unieważniony został w 1915 roku. W następnym, 15 listopada, ożenił po raz drugi. Tym razem jego wybranką była Maria Henrieta Joaquina Martinez de Medinilla. Jednak i ją porzucił, by ożenić się po raz trzeci, 23 maja 1938 roku, z Harriet Steward McNab[68]. Z pierwszego małżeństwa doczekał się syna Fryderyka Wilhelma Aleksandra Alexisa Expeditusa Mikołaja Michała Ferdynanda Alojzego Marii Antoniego, który urodził się w Paryżu 26 września 1899 roku i córki Leontyny Fryderyki Wilhelminy Heleny Ludwiki Marii Elżbiety Jadwigi Elizy Gabrieli urodzonej w Sankt Petersburgu 26 września 1904 roku. Ich wychowaniem zajmowali się książę Fryderyk i jego żona Pelagia z Sapiehów. Dziadkom miały dzieci zawdzięczać pozostanie przy polskości. Jedyny potomek w linii męskiej - Michał zginął w wypadku lotniczym koło Krakowa 9 lipca 1920 roku. Leontyna wyszła 15 czerwca 1927 roku za mąż za hrabiego Zygmunta Skórzewskiego (ordynata na Radomicach-Czerniejewie). Leontyna zmarła 10 stycznia 1995 roku na Korsyce, gdzie też została pochowana. Z tego związku urodzili się w Czerniejewie: Maria (1928), Jadwiga (1930) i Leon (1933), po wojnie mieszkający poza Polską. Maria mieszkała na Korsyce, wyszła za mąż, miała dwóch synów i jedną córkę. Jadwiga mieszkała w Paryżu, doczekała się córki i 3 synów. Syn ożenił się z Niemką, zamieszkał w Australii i doczekał się syna Tomasza. Po ostatnim ordynacie przygodzickim, nie pozostał zatem żaden potomek w linii męskiej[69].

23. Pałac książąt Radziwiłłów w Antoninie współcześnie

Powróćmy więc do księcia Antoniego i jego dzieci. Książę Antoni (1975-1833) ze związku zawartego w 1796 roku z księżną Ludwiką Fryderyką z Hohenzollernów (1770-1836) doczekał się 8 dzieci, w tym 4 córek i 4 synów. Ferdynand Fryderyk (1798-1827) zmarł jako kawaler w wieku 29 lat i najmłodszy syn – Fryderyk Wilhelm (Władysław) również żył krótko (1811-1831). Linie męskie kontynuowali po księciu Antonim: Wilhelm Fryderyk (1797-1870) i Bogusław Fryderyk (1809-1873). Bracia ożenili się z siostrami Matyldą i Leontyną hrabiankami Clary et Aldringen. Obaj bracia doczekali się po 9-cioro potomstwa.

Na 9-cioro dzieci książę Wilhelm doczekał się aż 6 córek. Najstarszym synem był Antoni Wilhelm (1833-

1904), który z małżeństwa z Marią Dorotą de Castellane miał 4 dzieci, w tym 2 synów. Młodszy Janusz Fryderyk (1843-1923) ożenił się z Marią Mostowską, ale dzieci nie miał. Najmłodszy Wilhelm Adam (1845-1941) ożenił się z Katarzyną Rzewuską, miał 5-cioro dzieci, w tym 3 córki i dwóch synów: Mikołaja (1880-1914) ożenionego z Marią z Zawiszów Krasińską i Michała Kazimierza (1888-1903). Pierwszy zmarł bezpotomnie, drugi zmarł w wieku 15 lat.

Linię księcia Wilhelma kontynuował więc tylko najstarszy syn Antoni Wilhelm, który miał 2 synów: Jerzego Fryderyka (1860-1914) i Stanisława Wilhelma (1880-1920). Starszy syn ożenił się z Marią Różą Branicką i miał 6-cioro dzieci, w tym 3 synów. Stanisław Wilhelm ożenił się ze swoją daleką krewną Dolores Konstancją Radziwiłł i miał tylko 1 córkę.

Najstarszy syn księcia Jerzego Fryderyka – Albrecht Antoni (1885-1935) pozostawił po sobie córkę, drugi syn Karol Mikołaj (1886-1966) także pozostawił tylko córkę. Najmłodszy syn – Leon Władysław (1888-1959) miał 2 synów: Antoniego Jerzego (1912-1967), który zmarł bezpotomnie i Jerzego Mikołaja (1921-2007), który pozostawił córkę Dianę Marię (ur. 1953 r.). Linia Wilhelma wygasła z chwilą śmierci Jerzego Mikołaja 7 kwietnia 2007 roku.

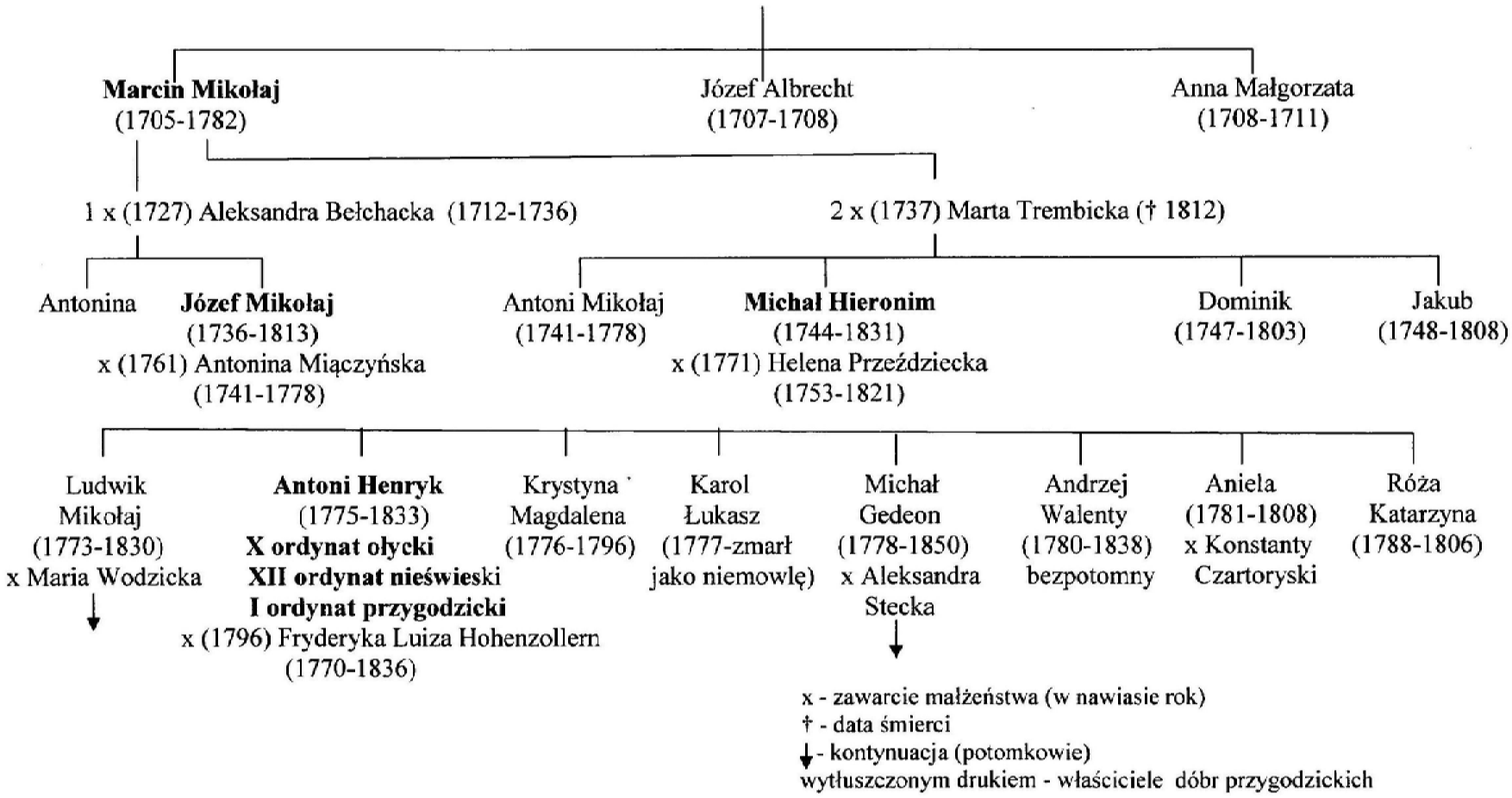
Młodszy brat Wilhelma także doczekał się 9-cioro dzieci, w tym 4 córek. Najstarszym synem był Ferdynand (1834-1926) związany z Antoninem, Władysław (1836-1922) został zakonnikiem-jezuitą, Karol Jan (1839-1907) ożeniony z Teresą Lubomirską miał tylko jednego syna Władysława Jerzego (1881-1963), który potomków się nie doczekał. Adoptował co prawda braci Oppersdorffów (przyjęli nazwisko Prinz Radziwill), ale nie są oni potomkami księcia Antoniego. Czwarty syn – Edmund Ferdynand (1842-1895) został księdzem i był przeorem benedyktynów w opactwie Beuron. Piąty syn – Bogusław (1844-1907) nie pozostawił potomków.

Linię męską kontynuowali więc tylko potomkowie księcia Ferdynanda. Książę ożeniony z Pelagią Sapieżanką miał 6 dzieci. Najstarszym synem był Michał (1870-1954) – ostatni (IV) ordynat przygodzicki. Linia męska kontynuowana była tylko przez Karola Ferdynanda (1874-1906) i Janusza Franciszka (1880-1967).

Tablica I

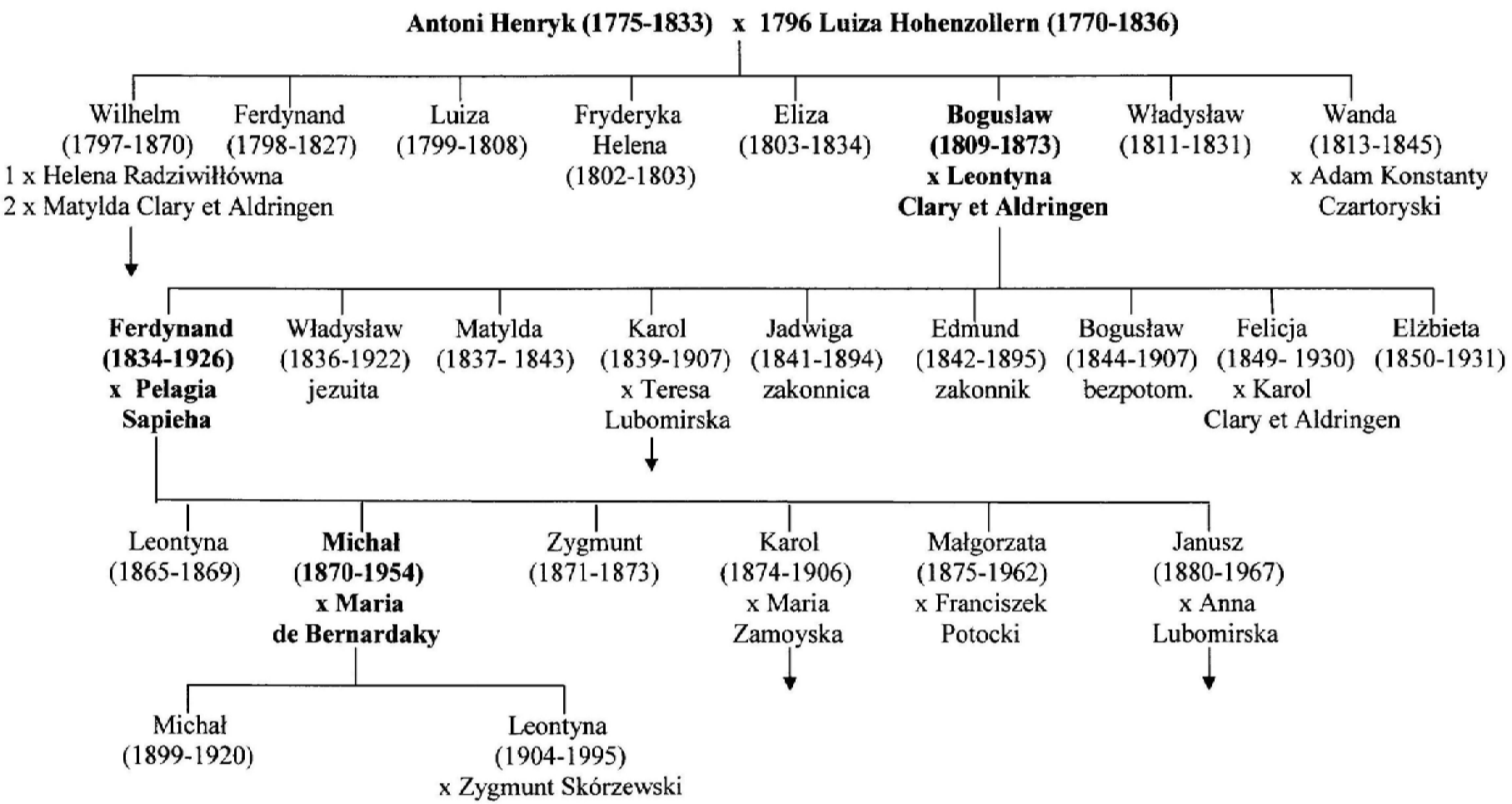
Wielkopolscy Radziwiłłowie

Od Jana Mikołaja do Antoniego Henryka – I ordynata przygodzickiego

Antonińscy Radziwiłłowie

Drzewo genealogiczne – od Antoniego Henryka (I ordynata) do Michała (IV ordynata) na Przygodzicach

Ilustracje

1. Dorota Henryka Przebendowska, Wobe M. F., Leybowicz H., *Icones familiae ducalis Radivilianae,* 1758 r.

2. Jan Mikołaj Radziwiłł, Wobe M. F., Leybowicz H., *Icones familiae ducalis Radivilianae,* 1758 r.

3. Herb Trąby – odmiana książęca Radziwiłłów.

4. Marcin Mikołaj Radziwiłł, Wobe M. F., Leybowicz H., *Icones familiae ducalis Radivilianae, 1758 r.*

5. Portret Michała Hieronima Radziwiłła – Anton Graff.

6. Portret Heleny Radziwiłłowej – Ernst Gebauer.

7. Portret Luizy Radziwiłłowej – Élisabeth Vigée-Lebrun, 1801.

8. Portret księcia Antoniego Henryka Radziwiłła (1797) –Charles Joseph de la Celle, Chevalier de (1758-1837) – Paryż, Muzeum Luwr.

9. Pałac Radziwiłłów w Berlinie, Tadeusz Nowakowski, *Die Radziwills. Die Geschichte einer großen europäischen Familie,* München 1967.

10. Pałac namiestnika Księcia Antoniego Radziwiłła w Poznaniu, ilustr. za: Tadeusz Nowakowski, *Die Radziwills. Die Geschichte einer großen europäischen Familie*, München 1967.

11. Antoni Henryk Radziwiłł – litografia L.Simona, Biblioteka Narodowa – Warszawa.

12. Eliza Radziwiłłówna, ilustr. za: Tadeusz Nowakowski, *Die Radziwills. Die Geschichte einer großen europäischen Familie*, München 1967.

13. Książę Wilhelm Hohenzollern, ilustr. za: Tadeusz Nowakowski, *Die Radziwills. Die Geschichte einer großen europäischen Familie*, München 1967.

14. Cesarz Wilhelm I, za: www.motocykle.your2lifepl/link-Wilhelm_I_Hohenzollern [dostęp: 7.12.2015].

15. Alexander Duncker , Litografia *Pałac w Antoninie*, Berlin 1861-1862.

16. Książę Wilhelm Radziwiłł, ilustr. za: Jarosław Durka, *Janusz Radziwiłł 1880-1967. Biografia polityczna*, Warszawa 2011.

17. Książę Bogusław Radziwiłł, ilustr. za: Jarosław Durka, *Janusz Radziwiłł 1880-1967. Biografia polityczna*, Warszawa 2011.

18. Kaplica książąt Radziwiłłów w Antoninie – fot. E. Radziszewski

19. Podziemia kaplicy książąt Radziwiłłów z trumnami – fot. E. Radziszewski

20. Książę Ferdynand Radziwiłł - portret ze zbiorów Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego.

21. Złote gody księcia Ferdynanmda i Pelagii Radziwiłłów w Ołyce w 1914 roku, ilustr. za: Maria Małgorzata Potocka, *Z moich wspomnie (Pamiętnik)*, London 1983.

22. Książę Michał Radziwiłł, ilustr. z: *Kurier Poznański* z 1937 r.

Історія Антоніна

Перш ніж з'явився Антонін, на його місці знаходилося поселення, під назвою Шперек. Воно належало до виниклих в п'ятнадцятому столітті Пшигодіцьких землях. Антонін був побудований поруч з цим поселенням, проте пізніше приєднав його до себе. У 1699р Шперек разом з усіма Пшигодіцькими землями перейшов у володіння великого скарбника Яна Єжи Пшебендовского. Його дочка Дорота Хенріка Пшебендовская в 1704 році вийшла заміж за Яна Миколая Радзивілла. Рід Радзивіллів походив з Великого Князівства Литовського.

Наступним власником Пшигодіцьких земель став Антоні Генрик Радзивілл (1875-1833), який одружився в 1796 р на принцесі Луїзі Хохелзоллерн, дідусем якої був король прусський Фридерик II Великий. У 1815 р після конгресу у Відні, Антоні Генрик Радзивілл став званим намісником Великого Князівства Познанського.

У 1820 р на його замовлення Карл Фрідріх Шинкель спроектував в Антоніні «Мисливський замок» (Ягдшлосс), який був побудований в 1822-24 роках у формі грецького хреста. Він розташувався на Північ від лісопосадки і ставка Шрепек. Навколо замку в 20-х роках XIX ст. був сформований заповідний парк. Шинкель разом з учнем і майбутнім колегою Я.Г. Хаеберліном, запроектували ряд господарських будівель. Потім були побудовані: будинок принца Вільгельма (Шинкель), будинок садівника (Хаеберлін), стайня для кучера (Шинкель), будинок лісника (Шинкель в даний час в будівлі розташовується лісництво Антонін), а також молочарня з приміщенням для принцеси Елізи (Хаеберлін. Яка була розібрана на початку 80-х років XX століття.).

У 1835-1838 рр. по дорозі до Мікстату була побудована каплиця - мавзолей і при ній школа. У 1843 р Шерек складався з трьох будівель які вміщували 31 жителя, а в 1871 вже тільки 1 будинок на 7 жителів. Тим часом Антонін розростався. Близько 1846 до комплексу належали 4 будинки з 12 жителями, а колонія

Антонін налічувала 10 будинків і 76 жителів. Близько 1880 Антонін налічував 16 будинків і 140 жителів. У 1882 р по біля будинку лісника Шперек з ініціативи онука принца Антоні - принца Фердинанда Радзивілла було побудовано будинок пошти і станцію диліжансів.

Останнім власником Антоніна був принц Міхал Радзівілл (1870-1954). У 1939 р після вторгнення Німців він втратив свій титул і був змушений скитатися по Європі. Йому надала притулок друга дружина і він помер в 1954 р в будинку її матері в Санта Круз на Тенеріфе.

У замку Антонін гостювало дуже багато європейських гостей, наприклад цариця Росії Олександра Федорівна, великий князь Олександр (майбутній цар Росії Олександр II), Пруські королі Фридерик Вільгельм III, Фридерик Вільгельм IV, принц Вільям Хохонзоллен (майбутній Прусський король і коронопрінц Німецький), Видатний вчений Олександр фон Хумболдт і композитор Фредерік Шопен.

Замок був удостоєний призу "Europa Nostra '94 ". У ньому проходили музичні концерти видатних піаністів з усього світу в рамках фестивалю «Шопен у фарбах осені».

Tiumaczenie: Oleksandra Stawerska-Stendera

---

1. Podstawowe znaczenie dla historii rodu ma zbiór 86 biogramów Radziwiłłów zawarty w Polskim słowniku biograficznym, t.XXX. Wrocław 1987; ponadto: Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nepomucena Bobrowicza. Lipsk 1839-1845, t. VIII; Teodor Żychliński, Złota księga szlachty polskiej. T. 1-31. Poznań, 1879-1908; www.radziwill.com/links.htm [dostęp: 25.02.2017].

2. S. Mackiewicz, Dom Radziwiłłów, Warszawa 1990,s.32-33.

3. T. Wasilewski, Pochodzenie Rodu Radziwiłłów-Ościków, w: „Miscellanea Historico-Archivistica", t. VII, Warszawa 1997, s.11-17; T. Zielińska, Radziwiłłowie herbu Trąby – dzieje rodu, w: Radziwiłłowie herbu Trąby, Warszawa 1996, s.3-4.

4. W rzeczywistości z niego się nie wywodził, został do niego adoptowany, patrz: M. Kosman, Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski, Poznań 2000, s.55-56.

5. E. Radziszewski, Herb Gminy Przygodzice, „Zeszyty Przygodzickie", nr 3 z 1998, s.3-4.

6. K. Pietkiewicz, Radziwiłł Ościkowicz, Polski słownik biograficzny, t.XXX, s.132.

7. Dokument zachował się do dziś i znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, patrz: S. Górzyński, Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły, w: Radziwiłłowie herbu Trąby, Warszawa 1996, s.45-46.

8. Tenże, s 47.

9. Tenże, s.48.

10. Tenże, s.50.

11. E. Radziszewski, Sprawa Ordynacji Przygodzickiej, w: Radziwiłłowie na Przygodzicach, Przygodzice 1998, s.42; D. Bugaj Talar, Ordynacja Radziwiłłów w Przygodzicach (analiza historyczna), w: Chopin w barwach jesieni. Antonin, 14-17 września 2006, s.120-125.

12. Nazywani też od czasów księcia Antoniego Henryka Radziwiłła (1775-1833) „linią berlińską", „gałęzią berlińską", „linią pruską", „linią prusko-polską" lub Radziwiłłami „berlińskimi", patrz: A. Kwilecki, Radziwiłłowie herbu (Trzy) Trąby, w: Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji, Poznań 2004, s.381-382.

13. J. Ochmański, Historia Litwy, Wrocław 1990, s.100-101.

14. E. Radziszewski, Z historii Przygodzic. We władaniu Gołuchowskich, „Zeszyty Przygodzickie", nr 4 z 2003, s.11-12; tamże: We władaniu Leszczyńskich, s.13-14.

15. E. Radziszewski, Tajemniczy dwór i wskrzeszenie Ostrowa, „Zeszyty Przygodzickie", nr 3 z 1998, s.33-37; W. Banach, Jan Jerzy Przebendowski – właściciel Ostrowa „Gazeta Ostrowska" z 19 XI i 17 XII 2003; M. Markiewicz, A. Sowa, Przebendowski Jan Jerzy (1639-1729), PSB, t. XXVIII, s.649-658; A. Perłakowski, Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703-1729). Studium funkcjonowania ministerium, Kraków 2004.

16. A. Rachuba, Radziwiłł Jan Mikołaj (1681-1729), PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s.199-202.

17. Z. Boras, Ostrów i jego region od początku XVI wieku do roku 1793, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu. Poznań 1990, s.142-150.

18. J. Łużyńska, Rozwój demograficzny w Południowej Wielkopolsce w XVIII wieku. Na przykładzie dóbr Przygodzice, w: Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t.X., zesz.1, s.29-58; D. Peśla, Dębnica 1460-1990, Dębnica 1992,s.85-94.

19. K. Bartoszewicz, Radziwiłłowie, Warszawa-Kraków 1928, s.87-88.

20. Tenże, 28.

21. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Radziwiłł Marcin Mikołaj (1705-1782), PSB, t.XXX, Wrocław 1987, s.290-291.

22. K. Bartoszewicz, Radziwiłłowie, s.90.

23. S. Mackiewicz, Dom, s.133.

24. S. Sobol, Polskie rody arystokratyczne, Poznań 2001, s.101.

25. K. Lesińska, Radziwiłł Michał Hieronim (1744-1831), PSB, t.XXX, s.306-309.

26. Z. Kuchowicz, Wytworna kolekcjonerka – Helena Radziwiłłowa, w: Wizerunki niepospolitych niewiast

staropolskich XVI-XVIII wieku, Łódź 1974, s. 356 i n.; K. Bartoszewicz, Radziwiłłowie, s.236-237, 240 i n.; E. Radziszewski, Helena z Przeździeckich Radziwiłłowa (1753-1821), „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.10-12; A. Ryszkiewicz, Radziwiłłowa z Przeździeckich Helena (1753-1821), PSB, t. XXX, s.390-392.

27. A. Galos, Radziwiłł Antoni Henryk (1775-1833), PSB, t.XXX, s.156-158.

28. K. Bartoszewicz, s.249-250.

29. Z. Kuchowicz, s.370-371.

30. Z. Kuchowicz, s.374 – cytat za: J. Łużyńska, Zmiany w położeniu ludności wiejskiej w dobrach Przygodzice na tle przemian społecznych w Polsce XVIII wieku, maszynopis pracy doktorskiej Uł.

31. E. Radziszewski, Luiza z Hohenzollernów Radziwiłłowa, „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.12-15.

32. Pamiętniki ks. Radziwiłłowej Ludwiki ks. Pruskiej. Czterdzieści pięć lat mojego życia (1770 do 1815). W przekładzie K. Białeckiej, Warszawa 1912, s.40.

33. Tamże, s.23-24.

34. E. Radziszewski, Ślub księcia Antoniego Radziwiłła, „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.15-18.

35. Pamiętniki ks. Radziwiłłowej Ludwiki, s.94.

36. Następca tronu.

37. W rękach pruskich znalazła się Warszawa.

38. K. Bartoszewicz, s.251.

39. Tenże, s.252.

40. Pamiętniki ks. Radziwiłłowej Ludwiki, s.92.

41. Tamże, s.99.

42. Tamże, s.118.

43. Dzisiejsza Kłajpeda na Litwie.

44. Pamiętniki ks. Radziwiłłowej Ludwiki, s.218.

45. T. Szarota, Radziwiłłówna Eliza (1803-1834), PSB, t. XXX, s.420-421.

46. Pamiętnik Gabrjeli z Güntherów Puzyniny. W Wilnie i dworach litewskich 1815-1843. Kraków 1990, s.172.

47. Tamże, s.66.

48. E. Radziszewski, Historia romantycznej miłości Elizy Radziwiłłówny, w: Radziwiłłowie na Przygodzicach, s.18-24; Więcej: T. Wodzicka z Potockich, Eliza Radziwiłłówna i Wilhelm I. Kraków 1896; A. Czartkowski, Biedna Eliza, w: Obłąkanie serdeczne . Kilka historyj miłosnych z przeszłości wydobytych (s.178-256). Lwów 1927; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, Prawdziwie romantyczna, nieszczęśliwa miłość Elizy Radziwiłłówny i następcy tronu ks. Wilhelma Hohenzollerna, w: Kochanki pierwszych dni. Opowieści o dziejach nieszczęśliwych miłości sławnych ludzi. Warszawa 1988.

49. B. Wernichowska, Para z „Krainy Szczęścia". Konstanty Adam Czartoryski i Aniela Maria Radziwiłłówna, w: Historie z obrączką czyli pamiętne śluby. Warszawa 1990, s.35-37.

50. Tamże, s.37-40.

51. Zapisała się w okolicy Kowar jako osoba bardzo wrażliwa na niedolę biednych ludzi, prowadziła szeroko zakrojoną działalność charytatywną. Za jej pośrednictwem Poznańskie Towarzystwo Biblijne przesłało około 400 egzemplarzy biblii w języku polskim na Górny Śląsk, patrz: R. Kincel, Opiekunka karkonoskich dzieci – Wanda Czartoryska, „Nowiny Jeleniogórskie", nr 36 z 3 września 1970.

52. A. Kwilecki, Radziwiłłowie,s.406.

53. A. Galos i Z. Zacharewicz, Radziwiłł Wilhelm (1797-1870), PSB, t. XXX, s.375-376.

54. A. Galos, Radziwiłł Bogusław Fryderyk (1809-1873), PSB, t.XXX,s.173.

55. E. Radziszewski, Dwaj zgodni bracia. Wilhelm i Bogusław, w: Radziwiłłowie na Przygodzicach, s.24-31.

56. M. Motty, Przechadzki po mieście., t.II, Poznań 1957, s.245.

57. M. Potocka z Radziwiłłów, Z moich wspomnień (Pamiętnik). London 1983, s.23.

58. A. Galos, Radziwiłł Antoni Wilhelm (1833-1904), PSB, t.XXX, s.161.

59. E. Radziszewski, Stanisław Wilhelm Radziwiłł (1880-1920), „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.24-27.

60. A. Galos, Radziwiłł Ferdynand Fryderyk (1834-1926), PSB, t.XXX, s.181-183; E. Radziszewski, Ferdynand (1834-1926), w: Radziwiłłowie na Przygodzicach, s.31-37.

61. M. Potocka z Radziwiłłów, s.38.

62. Tamże, s.37.

63. E. Radziszewski, Ostatni ordynat. Michał (1870-1955), w: Radziwiłłowie na Przygodzicach, s.37-42; tenże: Michał Radziwiłł (1870-1955), „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.27-28.

64. W 1865 r. urodziło się pierwsze dziecko Ferdynanda i Pelagii - Leontyna. Latem 1869 roku Pelagia Radziwiłłowa przebywała z córką nad Morzem Północnym w Scheveningen w Holandii. Dziecko zachorowało na nieuleczalny wówczas dyfteryt i zmarło. W tym miejscu nawiążę do wspomnień drugiej córki, bo odnoszą się one także do ostatniego właściciela majątku przygodzickiego. Nie chciałam nigdy pytać mamę o te bolesne przejścia, choć często mi mówiła o mojej siostrzyczce, ale wiem, że to nieszczęście zaważyło bardzo na niej a także na późniejszych losach życia dziecka, które wówczas nosiła w swym łonie, był to mój brat Michał i w innym miejscu: Moja matka jeszcze jedno dziecko straciła, małego Zygmunta, który umarł w Sannikach u mego dziadka Leona Sapiehy. Z powodu tych smutnych wypadków obawiano się bardzo o

zdrowie Michała (Minia)... M. Potocka z Radziwiłłów, s.75.

65. Dziś Tartu w Estonii.

66. Szerzej o okolicznościach zawarcia tego małżeństwa: E. Wanke, Mezalians u Radziwiłłów, czyli pierwsze małżeństwo Michał Radziwiłła i jego skutki, „Przygodzickie Wieści Gminne", nr 4 z 2007, s.3-5.

67. Szerzej o kolejnych romansach Michała Radziwiłła: D. Peśla, Romanse antonińskiego „maharadży", „Przygodzickie Wieści Gminne", nr 1 z 2005, s.9-10.

68. Tamże.

69. E. Radziszewski, Potomkowie księcia Antoniego, „Zeszyty Przygodzickie", nr 6 z 2008, s.38.

Розділ ІІІ. Природа та екологія Ківерцівщини

Назарій ВІННІЧУК ***(с. Дерно)***

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ТА ЕКОЛОГІЇ БОБРА РІЧКОВОГО (CASTORFIBER) С. ДЕРНО КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Основною метою даною роботи є: дослідити поширення, біологію та екологію популяції бобра річкового (Castorfiber) с. Дерно

Об'єктом дослідження є бобер річковий.

Предметом дослідження є поширення та екологія бобра річкового с.Дерно. Методи, що використовуються під час дослідження: маршрутний, спостереження, описовий, польові дослідження.

Бобер - найбільший гризун України, поселяється на невеликих річках, струмках та ставках. Тварини живуть сім'ями, ведуть нічний спосіб життя. В харчовому раціоні надають перевагу вербі, осиці та вільсі. Все частіше бобрів можна зустріти поряд із населеними пунктами.

Дослідивши 15км берегової лінії канав, струмків та ставків нами отримано наступні результати:

- в околицях с.Дерно виявлено чотири боброві поселення;
- визначено кількість бобрів та склад сімей кожного поселення. Загальна кількість бобрів весною 2015 - 22, восени – 19, в 2016 весною 15, восени - 19.
- На кількість тварин впливає гідрологічний режим об'єктів, які вони заселяють.
- В пошуках їжі тварини мігрують по річках та струмках та утворюють нові поселення.
- Бобри з усіх поселень надають перевагу вербі, в їжу також вживають осику, вільху та березу.
- Найбільшу гризучу активність мають тварини віком від 1,5 року.
- Бобри переважно живуть в норах, мають вилази, на яких можна побачити їхні сліди, на струмках та канавах роблять загати, хатки будують на болотах.
- Проаналізовано вплив бобрів на екологію та господарську діяльність населення регіону. Ми встановили, що бобри:
- в пошуках місця для житла можуть поселятися поблизу людей;
- зупинили заростання ставків та канав, на берегах яких поселилися;
- не шкодять господарській діяльності людини, тому щозараз живуть в місцях, що не придатні для сільського господарства.

Охорона навколишнього природного середовища та збереженняйого ресурсного потенціалу і біорізноманіття є важливоюнародногосподарською проблемою. Однак без розуміння історії розвиткута розповсюдження певного виду флори чи фауни неможливо ефективноуправляти процесами формування стійких високопродуктивнихбіоценозів. Зважаючи на це, увага дослідників до бобра річкового неслабшає протягом багатьох років, змінюються лише напрями й глибинадосліджень, що певною мірою відображає розвиток біологічної науки вцілому. Бобер річковий – це ссавець, чисельність якого у різні періодизмінювалась і залежала від діяльності людини. У певний час бобравідносили до рідкісних тварин через катастрофічне зменшення йогочисельності у результаті неконтрольованого відстрілу, зміни його умовіснування. Нині сучасний ареал ссавця поступово відновлюється.

На водоймах с.Дерно за останні 100 років бобри не зустрічалися. На початку 90 років цих тварин помітили в лісі с. Котів Дернівської сільської ради, а зараз вони практично окупували всі більш-менш придатні водойми довкола і в селі Дерно. Вони гризуть дерева біля жвавих доріг та людських осель, поселяються на всіх більш менш придатних водоймах, люди занепокоєні: чи зможуть бобри вижити там, де ніколи не водилися, чи не зашкодить їхня діяльність господарській діяльності людини.

Бобер - найцікавіший звір, чия доля, зовнішній вигляд, особливості поводження завжди привертали увагу натуралістів. Світова бібліографія обчислюється декількома тисячами джерел. Тематика робіт, присвячених вивченню виду дуже різноманітна: від положення в системі викопних форм до паразитофауни сучасних бобрів.

Як уже вказувалося вище, у зв'язку з майже повним зникненням цього виду на території колишнього СРСР, питання його поширення й чисельності займали чільне положення до 50-х - 60-х років. Це було наслідком широко розгорнутих у ті роки робіт з реакліматизації європейського бобра. Серед публікацій, що вийшли в даний період часу, інтерес представляють статті наступних авторів: Соколова, (1967);

Ю.В. Дьякова, (1960); И.Д. Щербакова, (1960); В.В. Дьожкіна, Ю.В. Дьякова, (1961). У цих роботах висвітлюються питання стану запасів бобра у видових заповідниках і прилеглих до них районах, а також дані по реінтродукції цих тварин, що проводилася починаючи з 30-х років.

Методи оцінки вікового та кількісного складу бобрових поселень розглядали Ю.В.Дьяков. В.В.Дьожкін, Лавров Л.С. Зокрема Поярков В.С., ДьяковЮ.В. а потім Лавров Л.С. та Соловйов В.А.[15] запропонували оцінювати кількість і віковий склад бобрових поселень по кількості та ширині погризів. Методику дослідження кількості диких тварин також розглянуто в книзі "Основи охотоведения" під ред. Феклістова П.А. [16].

Практично до кінця XX століття бобри знаходилися під охороною держави, їхнім вивченням грунтовно займалися у Воронезькому заповіднику, де ці тварини збереглися тоді, коли зникли у інших районах. Збірки праць Воронезького державного заповідника різних років є джерелом інформації про особливості розселення та біології бобрів[6,14].

Після відновлення чисельності бобрів на території України вивченням їхньої популяції займалися вчені Житомирського державного університету ім. І. Франка Нечипоренко Т.О та Власенко Р.П.; Г. Панов із інституту зоології, П.В. Маціборук, Р.Р.Возняк із академії наук [9,11,13].

Всебічно розглядали біологію та розселення бобрів різних районів Данилов П.І та ін. в праці "БобрыЕвропейскогоСевераРоссии ", Л.С.Лавров "БобрыПалеарктики" [8].

Зовнішній вигляд і класифікація

Бобер звичайний (лат. Castor fiber) – рід ссавців ряду гризунів.

Наукова класифікація:

Царство – Тварини

Тип – Хордові

Підтип – Хребетні

Клас – Ссавці

Ряд – Гризуни

Родина – Боброві

Рід – Castor

Вид – Бобер звичайний

Тіло у бобра приземкувате, з вкороченими 5-палими кінцівками; задні кінцівки значно сильніші ніж передні. Довжина його тіла досягає 1-1,3 м, висота в плечах — до 35,5 см, а маса — до 30-32 кг [17]. Линяння один раз на рік, в кінці весни, але продовжується майже до зими.

Вся форма тіла бобра максимально пристосована для плавання у водіі під водою.

Голова має продовгувату форму. Очі у бобра невеликі; вуха широкі та короткі, ледве виступають над рівнем хутра.

Різці у бобра самі заточуються: тільки передня їхня сторона покрита міцною емаллю, задня складається з менш твердого дентину. Коли бобер щось гризе, дентин сточується швидше, ніж емаль, тому передній край зуба весь час залишається гострим.

Щелепи бобра настільки сильні,що за один укус він може завалити молоде деревце діаметром 1,2 см! За 20 хвилин ця тварин аздатна повалити на землю тополю діаметром 15см, для чого в стовбурі він прогризає отвір в формі пісочного годинника.

Хвіст бобра має форму весла і покритий шкірою, яка схожа на луску. Сильно ущільнений зверху вниз; його довжина — до 30 см, ширина — 10-13 см. Він виконує функцію руля під час плавання. Це особливо важливо, коли тварина пливе під водою з набитим гілками ротом. В даному випадку хвіст слугує для компенсації нерівномірної тяги, яка виникає через гілки, і таким чином, для точного управління під водою часто розміщений під кутом. Волосся є лише біля основи хвоста. Більша його частина покрита великими роговими щитками, між якими ростуть рідкі, короткіі жорсткі волоски [5,с. 5].

Задні лапи бобра великі і перетинчасті, як у качки, завдяки чому він чудово плаває, ніби підштовхує себе ними. При цьому кіготь другого пальця на кожній задній лапі тварини роздвоєний. Він називається чесальним кігтем. Бобер легко використовує їх для того, щоб зачісуватися і змазувати спеціальною змазкою своє хутро.

Передні лапи у бобра короткі без перепонок з достатньо гострими кігтями.

При плаванні передні лапи бобри щільно притискають до тіла. Великий палець протипоставлений всім іншим. Це дозволяє йому втримувати гілки і палиці, а також рити нори і канали. Ці канали необхідні бобрам для переміщення гілок і швидкого захисту від хижаків [5, с.6].

Спосіб життя

На суші бобри досить неповороткі, але можуть здійснювати досить великі пішохідні переходи. Хоча для них це не характерно. Бобер тільки в воді почуває себе впевнено. Активні бобри цілий рік. З настанням холодів активність зменшується, але не зникає зовсім. Взимку прокладають під снігом ходи і цілі тунелі. Особливо під час відлиги можна помітити боброві вилази на снігу. При невеликому запасі кормів на зиму, бобер продовжує гризти дерева, виходячи з водойми по снігу, інколи дуже далеко, метрів за 100-150 [12, с.21].

Зима найтяжча для бобрів пора року. Особливо для тих, які живуть на стоячих водоймах (озерах і старих руслах річок). Лід, товщиною більше метра, бобер прогризти не може. На річках не буває однакової товщини льоду, тому тут бобру набагато легше.

З настанням весни бобер стає активнішим. Його можна зустріти практично цілодобово. Але не скрізь. Тільки у віддалених місцях вони почувають себе безпечно вдень. В основному їх активність припадає від настання сутінок і до ранку. Гризе бобер, піднявшись на задні лапи і опираючись на хвіст. Його щелепи працюють як пилка: щоб повалити дерево, бобер впирається верхніми різцями в його кору і починає швидко водити нижньою щелепою із сторони в сторону, роблячи 5-6 рухів за секунду [7,с.24].

Найбільша активність бобра настає в жовтні - листопаді. Саме в цей час бобри починають заготовляти корми на зиму, лагодити греблі.

В анальній області знаходяться парні залози, жировики і безпосередньо сам бобровий струмінь. Секрет жировиків виконує комунікативну функцію, даючи інформацію про власника (стать, вік) [2, с.157].

Всі ці особливості будови бобра засвідчують його пристосування до водного способу життя.

Місця проживання (типи водойм)

Бобри віддають перевагу селитися по берегах повільних річок, боліт, озер, водосховищ, каналів та кар'єрів. Уникають широких та швидких річок, а також водоймищ, що промерзають взимку до дна.

Живуть поодинці або сім'єю. Повна сім'я складається з 5-8 особин: сімейної пари і молодих бобрів - приплоду минулого і теперішнього років. Сімейна ділянка інколи освоюється сім'єю на протязі багатьох поколінь [6,с.109]. Невелику водойму займає одна сім'я або самотній бобер. На більш великих водоймах довжина сімейної ділянки вздовж берега складає від 0,3 до 2,9 км. Від води бобри рідко відходять більше ніж на 200 м.

На одному місці сім'ї проживають багато років поспіль і змінюють його тільки через нестачу корму [8, с. 31].

Харчування та заготівля їжі бобрами

Для бобрів важливим є наявність біля берегів водоймищ дерев та кущів з м'яких листяних порід, а також великої кількості водяної та прибережної трав'яної рослинності, яка складає їхній раціон.

Бобри виключно рослиноїдні. Харчуються вони корою і пагонами дерев, віддаючи перевагу осиці, вербі, тополі і березі, а також різним трав'янистим рослинам (латаття, півники, рогіз, очерет і т. д., до 300 найменувань). Велика кількість дерев м'яких порід складає необхідні умови їх проживання. Ліщина, липа, в'яз, черемха і деякі інші дерева мають другорядне значення в їх раціоні. Щоденна кількість їжі складає до 20 % ваги бобра[8, с.54]. Багата на целюлозу їжа перетравлюється з участю мікрофлори кишкового тракту.

Влітку бобри їдять різні трав'яні рослини – таволгу вязолисту, кропиву, гравілат та багато інших. Восени бобри займаються заготівлею дерев'янистого корма на зиму. Запаси складають у воду, де вони аж до лютого зберігають свої їстівні якості. Об'єм запасів буває величезним — до 60-70 кубометрів на сім'ю. Щоб корм не вмерзав в лід, бобри зазвичай підтоплюють його нижче рівня води під круті нависаючі береги. Таким чином, навіть після того, як водойма замерзає, їжа залишається доступною для бобрів під льодом[8, с.56].

Для запасів харчів бобри збирають молоді дерева (гілки діаметром 2-5 см), розрізають їх на куски потрібного розміру, а потім в зубах переносять в свою підводну схованку і занурюють в мул на дні водойми.

Розмноження

Бобри моногамні, самка домінує. Потомство приносять 1 раз в рік. Шлюбний сезон триває з середини січня до кінця лютого. Спарювання відбувається у воді під льодом. Вагітність триває 105—107 днів. Потомство з'являється на світ в квітні-травні. Середня кількість дитинчат у самки 2-4, але бувають

випадки, коли їх кількість досягає 8 [5, с.42].

В травні або першій половині червня самка народжує напівсліпих бобрів, покритих густим, м'яким бурим хутром. Вони важать в середньому 0,45 кг. Уже через декілька годин після народження бобренята прозрівають, а після декількох днів у них уже прорізаються зуби. У віці 3-4 тижні бобренята переходять на харчування листям і м'якими стеблами трав, але мати продовжує підгодовувати їх молоком до 3 місяців. Це найбільш відповідальний період охорони бобрових колоній, так як в цей час бобренята особливо часто піддаються нападу бродячих собак, вовків, лисиць і інших хижих тварин[5, с.43].

Малюки зазвичай ще два роки не покидають батьків. Лише в 2,5-3 роки молоді бобри досягають статевої зрілості і відселяються.

В неволі бобер живе до 35 років, в природі 10-17 років.

Розселення бобрів

На території України в минулому бобри жили в багатьох районах Полісся, Лісостепу і навіть Степу. На початку XX століття поширення бобрів на Україні обмежувалось річками Волинського Полісся, південніше зустрічались тільки окремі поселення.

У Волинську область річкові бобри (до 10 екземплярів) були завезені у 1965 р. з району затоплення Київської ГЕС і випущені на р. Стохід у с. Нові Червища Камінь-Каширського району. У цьому місці бобри знайшли відповідні екологічні умови і весною 1967 р. спостерігались молоді тварини.

У Ківерцівському районі обстежено всі водойми в селі Дерно та його околицях. Це два ставки, річка Сичівка, струмки та меліоративні канави. Усього протягом весни та осені 2015-2016 рр. обстежено 15 км берегової смуги із прилягаючими ділянками струмків та боліт. Виявлено чотири боброві поселення. Загальна кількість тварин весною 2015 - 27, восени – 10; 2016 весною – 13, восени – 12.

Поселення	Довжина ділянки (м)	Будівельна діяльність	Кормова база	Чисельність тварин	
				2015	2016
Водокачка	300	Нори, загати	Верба, вільха	10	3
Канава	200	Нори, загати,	Верба, осика, береза	6	6
Старе Дерно	400	Нори, хатки, загати, канали	Верба, осика, вільха	14	15
Сичівка	250	Нори, загати, канали	Верба. вільха	11	10

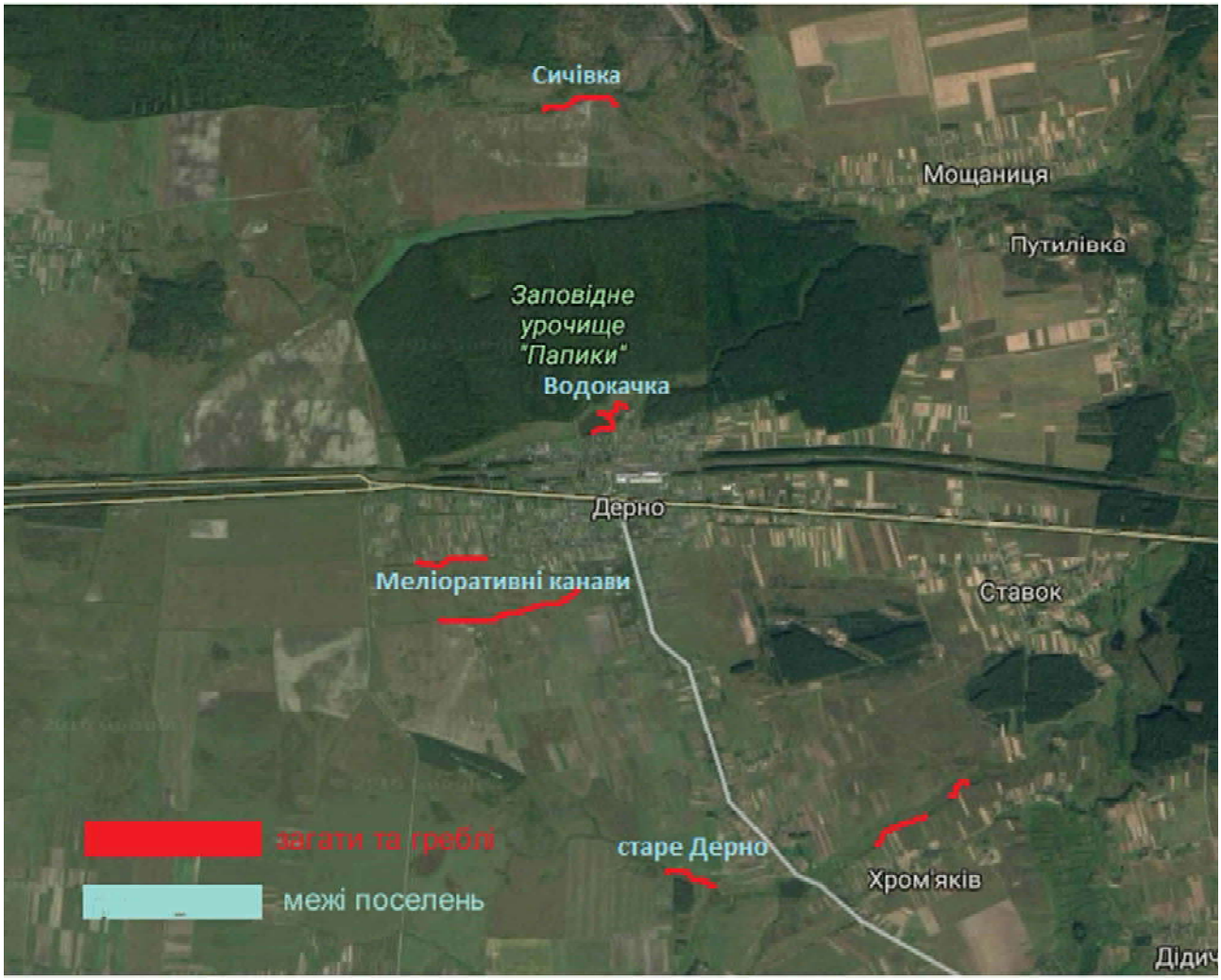
Вплив бобрів на господарську діяльність людини

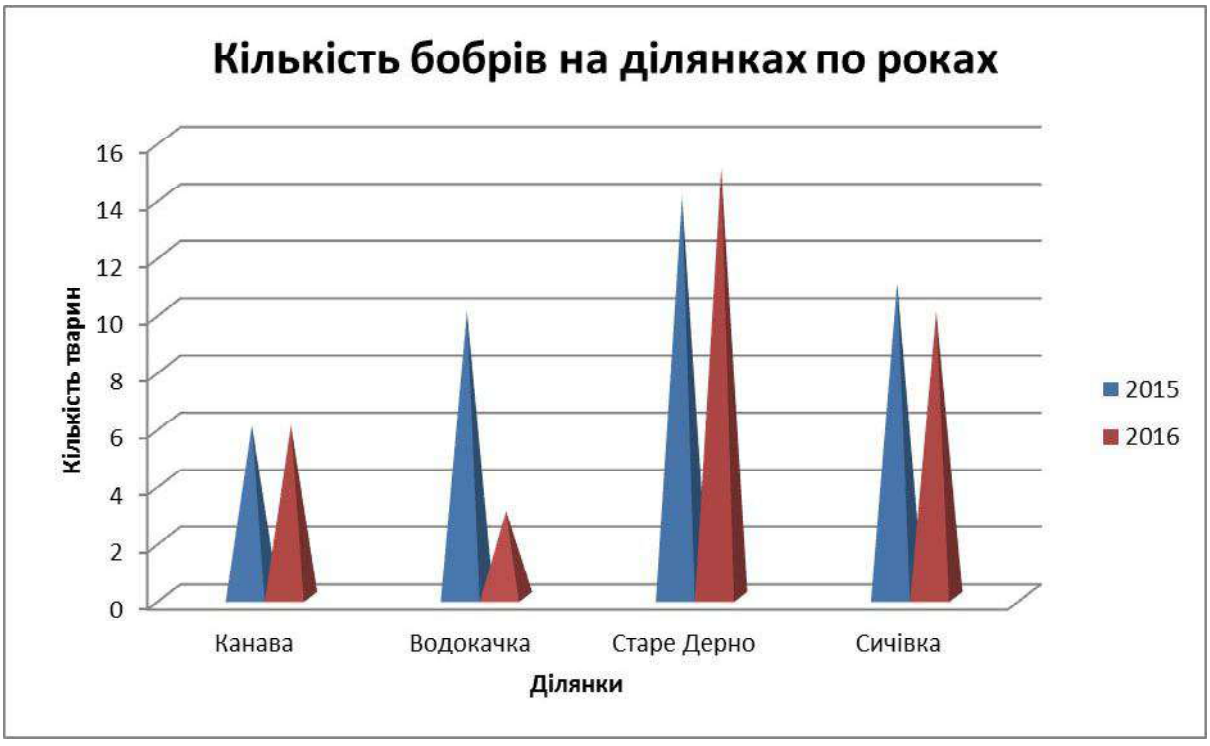
Всі виявлені нами боброві поселення знаходяться досить близько від людського житла та сільгоспугідь. Від ставка Водокачка, наприклад, відстань до хат складає порядка 100 м, а огороди - на відстані 10-15 м. За свідченням місцевого населення, тварини не дуже бояться людей і гризуть навіть плодові дерева. Але разом з тим хочеться відмітити, що саме бобри очистили береги ставка від заростей очерету та верболозів. Ще 5-7 років тому до берега не можна було підійти через густі зарості. Коли на ставку з'явилися бобри - кущі зникли. Так само тварини розчистили русло струмка, що протікає через ставок, чого так і не спромоглися зробити люди. Ми помітили, що бобри переважно згризають тонкі гілки верболозів, що ростуть по берегах водойм, тим самим розчищаючи їх. Греблі, побудовані тваринами, не привели до підтоплення полів та городів, тому що знаходяться на низинних заболочених ділянках, що не обробляються.

Меліоративні канави також стали мати пристойніший вигляд, бо позбулися густих кущів, які з'їли бобри.

На бобровій хатці селяться птахи, в болотах розмножуються молюски та росте унікальна рослинність, в струмках з'являться ікринки риб - це позитивна сторона появи бобрів у нашій місцевості.

1. Антонец Н.В. Современное состояниепопуляциширечного бобра в Днепропетровской области / Н.В. Антонец // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матеріали V Міжнар. наук. конф. – Днепропетровск: Лира,

Сичівка
Мощаниця
Путилівка
Заповідне урочище "Папики"
Водокачка
Дерно
Меліоративні канави
Ставок
загати та греблі
межі поселень
старе Дерно
Хром'яків

Кількість бобрів на ділянках по роках
Кількість тварин
16
14
12
10
8
6
4
2
0
Канава
Водокачка
Старе Дерно
Сичівка
Ділянки
2015
2016

2009. – С. 316–317.

2. Антонець Н.В. Бобри Дніпровсько-Орільського природного заповідника // Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть. – Кривий Ріг: І.В.І., 2001. – С. 156–159.

3. Волох А.М. Особенности осенне-зимнего питания речных бобров в прибережных районах и на островах Кременчугского водохранилища /А.М.Волох, С.А.Самарский // Вестник зоологи. - 1977.- №5. - с.18-23.

4. Данилов П.И. Речные бобры Европейского севера России / П.И. Данилов, В.Я. Канышиев, Ф.В. Федоров; [отв. ред. П.И. Данилов]; Ин-т биологии КарНЦ РАН. – М.: Наука, 2007. – 199 с.

5. Дежкин В.В. Биология и хозяйственноеиспользование бобра/В.В.Дежкин, В.Г.Сафонов.-М.: Экономика, 1966.-92 с.

6. Дежкин В.В. Материалы к характеристике размножения европейских речных бобров (CastorfiberL.) // Труды Воронежского государственного заповедника, 1961. – Вып. 12. – С. 107–115.

7. Дежкин В.В., Дьяков Ю.В., Сафонов В.Г. Бобр. – М.: Агропромиздат, 1986. – 256 с.

8. Лавров Л.С. Бобры Палеарктики. - Воронеж:Издательство ВГУ, 1981.-271с.

9. Маціборук П. В. Вплив популяції бобра європейського на лісові екосистеми Українського Полісся / П. В. Маціборук // Агроекологічний журнал. - 2014. - № 4. - С. 98-105. - Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/agrog_2014_4_21.pdf

10. Нумеров А.Д. Полевые исследования наземных позвоночных:учеб. Пособие /А.Д.Нумеров, А.С.Климов, В.И.Труфанова; Воронежский государственный университет. - Воронеж: Издательство ВГУ, 2010. -301с

11. Панов Г. Динаміка ареалі та чисельності напівводних хутрових звірів в Україні в другій половині ХХ століття [текст] /Г.Панов // Вісник Львів.ун-ту. Серія біологічна,2002, вип.30. - С.119-132

12. Панов Г.М. Бобры.- К.: Урожай, 1990. - 176с.: ил.

13. Панов Г.М. Інструкція по обліку чисельності бобра. – К.: Держ. комітет лісового господарства України, 1999. – С. 1–10.

14. Поярков В.С. Количественный учт речных бобров // Труды Воронежского государственного заповедника. – Воронеж, 1953. – Вып. 4. – С. 39–44.

15. Соловьёв В.А. Количественный учёт бобра методом измерения ширины следов резца на древесных погрызах // Учёные записки Рязанского гос. пединститута. – 1971. – Вип.105. – С.110–125.

16. Феклистов П.А.Основы охотоведения: методические указания к выполнению лабораторних работ / П.А.Феклистов, В.В.Худяков.-Архангельск: Изд-во АГТУ, 2006-20с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Бобри. Матеріал із Вікіпедії- вільної енциклопедії.- [Електронний ресурс]. - Режим доступу:uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80лік бобра по ширині сліду різця на деревних погризах

Світлана ГЛІНСЬКА, Альона КИСІЛЬ *(Рівне)*,
Степан ШТОКАЛО, Володимир СТЕРЕНЧУК *(Ківерці)*

ПОШИРЕННЯ *GALANTHUSNIVALIS*L. У КІВЕРЦІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

*Galanthusnivalis*L. – ранньовесняний ефемероїд, який належить домонтанно-середньоєвропейської групи поширення, неморального елементу флори, є характерним видом угруповань класу Querco-Fagetea.

Його загальний ареал охоплює Бельгію, Іспанію, Францію, Швейцарію, Італію, Німеччину, Австрію, Словаччину, Чехію, Польщу, Болгарію, Сербію, Боснію, Угорщину, Румунію, Молдову, Україну, Туреччину. Північна межа ареалу проходить через північ Франції, Центральну Німеччину, Середню Польщу, північ України, східна межа приблизно збігається з долиною Дніпра, південна межа ареалу виду проходить через Центральну Іспанію, Піренеї, Сицилію, Балкани.

G. nivalis в Україні поширений від Закарпаття до Придніпровської низовини і відрогів Середньоросійської височини із заходу на схід та від Поліської низовини до півдня лісостепової зони (в Одеській та Кіровоградській областях).

Таким чином, ареал виду в Україні охоплює Закарпатську низовину, Карпати, Прикарпаття, Розточчя, Хотинську, Подільську, Волинську, Придніпровську височини, Поліську та Придніпровську низовини і досягає відрогів Середньоросійської височини. Територією України проходить частина північної, східна і частково південна межі ареалу *G. nivalis*. [1].

Метою дослідження є встановлення географічного поширення та флористичного складу місцезростань *G. nivalis* в межах Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

Вивчення географічного поширення, вікової та просторової структури популяцій *G. nivalis*проведеноу квітні 2016 – 2017 років на постійних пробних ділянках площею 100 м^2[2]:

1. БП-1: Лопатенське природоохоронне науково-дослідне відділення – Обхід№4 (Цуманське ЛГ

Партизанське лісництво кв 11 вид 1 площею 22га).

Тип лісу – B_4ГДС,повнота–0,5, зімкненість–0,5 із складом деревостану 7Бп2Влч1Ос+Крш: *Alnusglutinosa*(L.) Gaertn., *Betulapendula*Roth, *Populustremula*L., у підліску – *Frangulaalnus*Mill.із густим покривом *Rubuscaesius*L.

У трав'янистому покриві із проективним покриттям 20 % домінують *Galanthusnivalis*L. (10 % проективного покриття), *Anemonenemorosa* L (5%), зростають *Athyriumfilix-femina* (L) Roth.,*Gagealutea* (L.) Ker-Gawl., *Asarumeuropaeum*L., *Isopyrumthalictroides*L., *Corydalissolida* (L.) Clairv.,*Stellariaholostea* L.

2. БП – 2: Лопатенське природоохоронне науково-дослідне відділення – Обхід № 4 (ДП ЦуманськеЛГ Берестянське лісництво кв 9 вид 24 площею 3,0 га).

Тип лісу – C_2ГДС, повнота–0,7, зімкненість– 0,8 із складом деревостану3Дз6Гр1Бп: *Quercusrobur* L. *Betulapendula*Roth., *Populustremula*L., *Fraxinusexcelsior,* у підліску – *Frangulaalnus*Mill.

У трав'янистому покриві із проективним покриттям 10% домінують *Galanthusnivalis*L. (30 %), *Anemonenemorosa*(5%) зростають *Gagealutea* (L.) Ker-Gawl.,*Asarumeuropaeum*L., *Corydalissolida* (L.) Clairv.,*Stellariaholostea L.,Neottia nidus-avis* (L.) Rich.

Результати дослідження флористичного складу на постійних пробних ділянках наведено в таблиці 1.

Табл.1

Флористичний склад місцезростань*Galanthusnivalis*L.

№ пробної ділянки	**БП – 1**	**БП – 2**
1	2	3
Тип лісу (ТЛУ)	B_4ГДС	C_2ГДС
Зімкненість деревостану	0,5	0,8
Повнота	0,5	0,7
Покриття травостою (в %)	20	10
Склад деревостану	7Бп2Влч1Ос+Крш	3Дз6Гр1Бп
Quercusrobur L.		+
Alnusglutinosa(L.) Gaerth.	+	+
Populustremula L.	+	+
*Betulapendula*Roth.	+	+
*Fraxinusexcelsior*L.		+
*Carpinusbetulus*L.		+
Чагарники		
*Rubuscaesius*L.	+	
FrangulaalnusMill.	+	+
Трави		
*Galanthusnivalis*L.	10	30
Athyriumfilix-femina (L) Roth.	+	
Gagealutea (L.) Ker-Gawl.	+	+
Anemonenemorosa (L.) Holub.	5	5
*Asarumeuropaeum*L.	+	+
*Isopyrumthalictroides*L.	+	
Corydalissolida (L.) Clairv.	+	+
Stellariaholostea L.	+	5
Neottia nidus-avis (L.) Rich.		+

При дослідженні виділяли чотири вікові групи *G. nivalis*: ювенільні (j), іматурні (im), віргінільні (v) та генеративні (g).

Для аналізу динаміки самопідтримання популяції використано Ів – індекс відновлення як співвідношення кількості прегенеративних особин до кількості генеративних рослин (табл. 2).

Табл. 2

Віковий спектр популяції *Galanthusnivalis*L.

Пробна площа	Рік обстеження	Індекс типу лісу	Відносна повнотадеревостану	Віковий стан								Щільність, ос./100 м^2	Індекс відновлення, %
				J		Im		V		G			
				ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%		
БП 1	2016	B_4ГДС	0,5	27	3,5	87	11,3	153	19,8	504	65,4	771	0,53
	2017			48	4,4	143	13,3	231	21,4	657	60,9	1079	0,64
БП 2	2016	C_2ГДС	0,7	37	4,4	73	8,8	232	27,9	491	58,9	833	0,70
	2017			59	5,9	114	11,3	270	26,8	563	56,0	1006	0,79

Просторове розміщення та кількість особин *G. nivalis* у виявлених локалітетах свідчить про формування популяцій із правостороннім віковим спектром з піком на генеративних особинах.

Популяція *G. nivalis*на першій постійній пробній ділянці(БП – 1) характеризується правостороннім віковим спектром з незначним відсотком ювенільних (3,5 – 4,4 %), іматурних (11,3 – 13,3 %) віргінільних (19,8 – 21,4 %) та переважанням генеративних (60,9 – 65,4 %) особин. Щільність популяції становить 771 – 1079 особин на 100 м^2, індекс відновлення – 0,53 – 0,64 % (табл.2, рис 1).

Популяція *G. nivalis* на другій постійній пробній ділянці (БП – 2) характеризується правостороннім віковим спектром з незначним відсотком ювенільних (4,4 – 5,9 %), іматурних (8,8 – 11,3 %) віргінільних (26,8 – 27,9 %) та переважанням генеративних (56,0 – 58,9 %) особин. Щільність популяції становить 833 – 1006 особин на 100 м^2, індекс відновлення – 0,70 – 0,79 % (табл.2, рис 1).

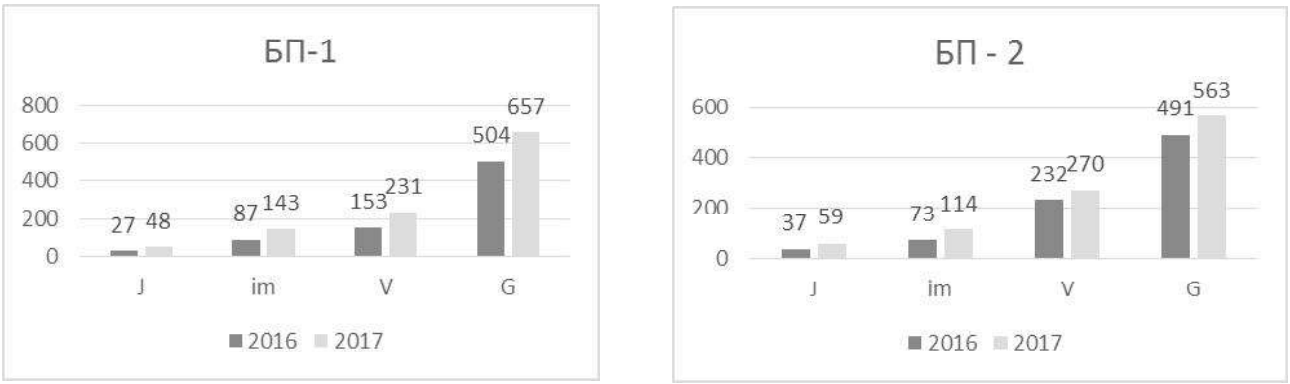

Рис 1. Віковий спектр популяції Galanthusnivalis*L.*

Отже, на території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» *Galanthusnivalis* зростає на території Лопатенського природоохоронного науково-дослідного відділення.

Проективне покриттятрав'янистого покриву становить 10 – 20 % із домінуванням *Galanthusnivalis* (10 – 30 %), *Anemonenemorosa*(5 %),*Stellariaholostea*(5%). Досліджувані популяції представлені особинамии всіх вікових груп, чисельність у популяції підтримується за допомогою насіннєвого і вегетативного розмноження.

1. Мельник В.І. Види роду Galanthus L. (Amaryllidaceae) в Україні. / В. І. Мельник, С. Я. Діденко– К.: НБС НАН України, 2013. – 152 с.

2. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська. //«Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції із міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

Любов САВЧУК, Світлана ГЛІНСЬКА, Альона МАЗУР (Рівне),
Степан ШТОКАЛО (Ківерці)

ПОШИРЕННЯ *DENTARIA BULBIFERA*L. У КІВЕРЦІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Dentariabulbifera L. - багаторічна рослина висотою 40-60 см, з повзучим м'ясистим кореневищем, покритим м'ясистими лусками. Стебло прямостояче, біля основи безлисте, кутасте. Нижні та середні листки непарноперисторозсічені, довго-черешкові; верхні цілісні, по краю зубчасті, на коротких черешках.

Квітки рожевувато-лілові, довжиною 1 – 1,5 см, зібрані у щитковиднумалотоквіткову китицю, іноді квітки недорозвинуті.

Плоди – лінійно-ланцетні стручки з тонким носиком, довжиною до 3,5 см, спрямовані косо вгору. У пазухах верхніх листків і в суцвітті містяться блискучі чорні бульбочки – цибулинки.

Цвіте в квітні – травні. Рослина розмножується насінням, частинами кореневища та бульбочками. У густих лісах дуже рідко цвіте і ніколи не утворює насіння.

D. bulbiferaпоширена в тінистих широколистяних лісах у Карпатах, на Поліссі, в лісостеповій зоні, у Гірському Криму.

Метою дослідження є встановлення географічного поширення та структури популяції D. bulbiferав межах Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

Вивчення локалітетів популяцій *A.ursinum*проведено у квітні – травні 2016 – 2017 років на постійних пробних ділянках площею 100 м^2[2]:

1. Цуманське лісництво (кв. 6 вид. 34 пл. 2,8 га). Тип лісу – $С_{3(4)}$ГДС, повнота 0,5, зімкненість 0,7 із складом деревостану 6Влч2Ос2Гр:*Alnusglutinosa* (L.) Gaertn. вегетативного походження 2-ої генерації віком 45-55 р., *Populustremula* L.,*Carpinusbetulus* L.,*Fraxinusexcelsior* L.,*Tiliacordata*Mill, у підліску – *Frangulaalnus*Mill. та*Coryllusavellana*L.

У трав'янистому покриві домінують *Anemonenemorosa* L. і *Corydaliscava* (L.) SchweiggetKoerte (10 % проективного покриття), *Anemoneranunculoides* (L.) Holub,*Dentariabulbifera*L., *Ficariaverna*Huds. (5 %).

2. Цуманське лісництво (кв. 2 вид. 5 пл. 4,1 га). Тип лісу – $С_4$ВЛЧ, повнота 0,55, зімкненість 0,65 із складом деревостану 7Влч2Б1Гр+Яс: *Alnusglutinosa*насінневого походження віком 60-65 р, вегетативного (20 %) – 35-40 р., *Betulapendula*Roth. – 60-65 р., *Carpinusbetulus* – 35-40 р., *Fraxinusexcelsior,* у підліску – *Coryllusavellana*.

У трав'янистому покриві домінують *Alliumursinum* (40%), *Anemonenemorosa*(10%) та *Dentariaglandulosa*Waldst. etKit.(5%).

3. Партизанське лісництво (кв. 41 вид. 6 пл. 1,3га).Тип лісу – $С_3$ГДС,повнота 0,55, зімкненість 0,7 із складом деревостану 7Влч1Яс1Б1Г: *Alnusglutinosa, Fraxinusexcelsior, Carpinusbetulus, Tiliacordata,* у підліску – *Frangulaalnus*та*Coryllusavellana.*

У трав'янистому покриві домінують *Anemonenemorosa*(20%), *Alliumursinum*, *Galiumodoratum*(L.) Scop., *Hederahelix*L. (5%).

Результати дослідження наведено в таблиці 1.

Табл. 1

Флористичний склад місцезростань Dentariabulbifera

№ пробної ділянки	**1**	**2**	**3**
1	2	3	4
Тип лісу (ТЛУ)	$С_{3(4)}$ГДС	$С_4$ВЛЧ	$С_3$ГДС
Зімкненість деревостану (в десятих частинах)	0,7	0,65	0,7
Повнота	0,5	0,55	0,55
Покриття травостою (в %)	90-95	90-95	90-95
1	2	3	4
Список виявлених видів за такими групами			
Склад деревостану	6Влч2Ос2Гр	7Влч2Б1Гр+Яс	7Влч1Яс1Б1Г
Almusglutinosa(L.) Gaerth.	+	+	+
Populustremula L.	+		
Carpinusbetulus L.	+	+	+
Fraxinusexcelsior L.	+	+	+
*Betulapendula*Roth.		+	+
*Tiliacordata*Mill.	+		
Чагарники			
*Frangulaalnus*Mill.	+		+
*Coryllusavellana*L.	+	+	+
Трави			
Anemonenemorosa L.	10	10	20
Corydaliscava (L.) SchweiggetKoerte	10	+	
Corydalissolida (L.) Clairv.		+	+
Anemoneranunculoides (L.) Holub	5	+	+
*Dentariabulbifera*L.	5	+	+
*Ficariaverna*Huds.	5	+	
Asarumeuropaeum L.	+	+	+
Alliumursinum L.	+	40	5
Isopyrumthalictroides L.	+	+	+
Stellariaholostea L.	+	+	
Alliariapetiolata (M.B.)	+		

CavaraetGrande			
Convallariamajalis L.	+	+	
*Pulmonaria*officinalis L.	+		+
Polygonatummultiflorum(L.) All.	+	+	
Gagealutea (L.) Ker-Gawl.	+		
Lathraeasquamaria L.	+		
*Glechomahirsuta*Waldst. etKit.	+	+	
Mercurialisperennis L.	+	+	
*Dentariaglandulosa*Waldst. etKit.		5	
Adoxamoschatellina L.	+		
Aegopodiumpodagraria L.		+	+
Lathyrusvernus (L.) Bernh		+	+
*Lamiumgaleobdolon*L.			+
Hederahelix L.			5
Galiumodoratum (L.) Scop.			5
Urticadioica L.		+	
Ranunculuscassubicus L.		+	
Stellarianemorum L.	+		+
Equisetumsylvaticum L.		+	

При дослідженні виділяли чотири вікові групи *A.ursinum*: ювенільні (j), імматурні (im), віргінільні (v) та генеративні (g).

Для аналізу динаміки самопідтримання популяції використано Ів – індекс відновлення як співвідношення кількості прегенераивних особин до кількості генеративних рослин (табл. 2).

Табл. 2

Віковий спектр популяції Dentariabulbifera

Пробна площа	Рік обстеження	Індекс типу лісу	Відносна повнота деревостану	Віковий стан								Щільність, ос./100 м^2	Індекс відновлення, %
				J		im		v		G			
				ос.	%	ос.	%	ос.	%	ос.	%		
1	2016	$C_3(C_4)$ ГДС	0,5	16	1,3	21	1,7	759	61,9	430	35,1	1226	38,8
	2017			21	1,6	34	2,7	783	61,2	441	34,5	1279	56,8
2	2016	C_4ВЛЧ	0,55	5	2,3	14	6,3	56	25,3	146	66,1	221	19,4
	2017			4	1,8	9	3,9	61	26,8	154	67,5	228	13,4

Просторове розміщення та кількість особин популяції у виявлених локалітетахвідрізняється.

Популяція D. bulbiferана першій постійній пробній ділянціхарактеризується лівостороннім віковим спектром з незначним відсотком ювенільних (1,3 – 1,6 %), іматурних (1,7– 2,7 %),генеративних (34,5–35,1 %) та переважанням віргінільних (61,2– 61,9 %) особин. Щільність популяції становить 1226– 1279 особин на 100 м^2, індекс відновлення – 38,8 – 56,8 % (табл.2, рис 1).

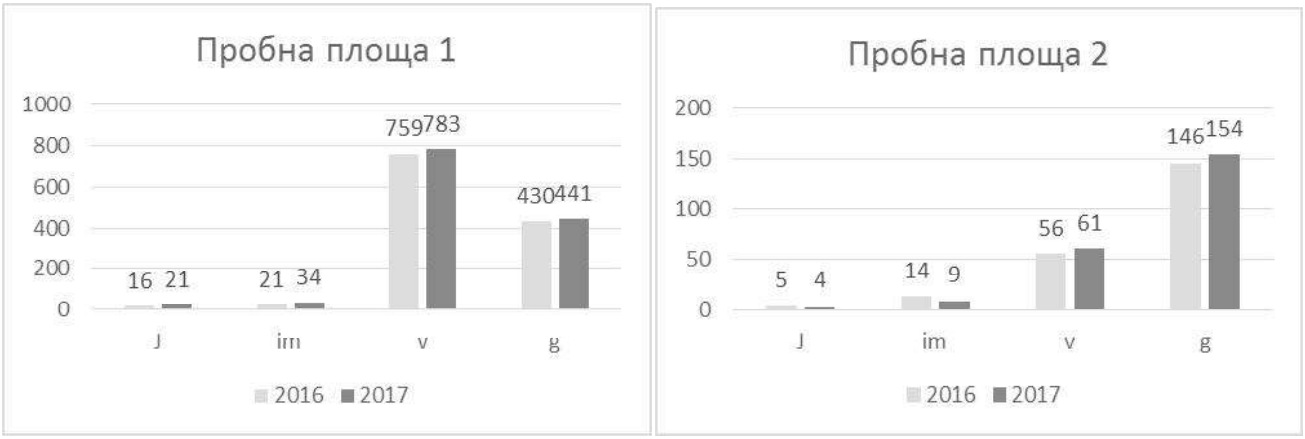

Рис 2. Віковий спектр популяції Dentariabulbifera

Популяція на постійній пробній площі № 2 характеризується характеризується правостороннім віковим спектром з незначним відсотком ювенільних (1,8 – 2,3 %), іматурних (3,9 – 6,3 %), віргінільних (25,38 – 26,8 %) та переважанням генеративних (66,1 – 67,5 %) особин. Щільність популяції становить 221 – 228 особин на 100 м^2, індекс відновлення – 13,4 – 19,4 % (табл.2, рис 1).

На постійній пробній площі № 3виявлено 2 генеративні особиниD. bulbifera.

На території НППD. bulbiferазростає у вологих та сирих чорновільшанниках. Проективне покриття трав'янистого покриву становить 90-95 % із домінуванням *Alliumursinum, Anemonenemorosa*L.,*Corydaliscava*(L.) SchweiggetKoerte, *Corydalissolida*(L.) Clairv., *Asarumeuropaeum*L. [1].

Отже, досліджувані популяції представлені особинамии всіх вікових груп, чисельність у популяції підтримується за допомогою насіннєвого і вегетативного розмноження. Індекс відновлення у популяціях високий, що свідчить про переважання насіннєвого відтворення над вегетативним.

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). – Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.

2. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська. // «Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції із міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

Світлана ГЛІНСЬКА, Галина ШВЕЦЬ *(Рівне)*,
Степан ШТОКАЛО, Тетяна НИКИТЮК *(Ківерці)*

РАРИТЕТНІ ВИДИ ФЛОРИ КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Вивчення особливостей сучасного поширення раритетних видів флори, моніторинг їхнього стану та структури популяцій у межах Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» (НПП) є важливим завданням, без виконання якого існують високі ризики щодо ймовірності зникнення деяких

рідкісних видів зі складу природної флори регіону.

Відомості про рідкісні види флори Ківерцівського району наведено у роботах К. Vandas [10], І. К.Пачоського [5],СMacko [9], Т.Л. Андрієнко із співавторами [1, 2].

Метою дослідження є узагальнення літературних відомостей про поширення раритетних видів флори у межах НПП та розробка системи ефективних заходів для їхнього збереження у регіоні.

Дослідження флори проведено на території НПП у 2016 – 2017 роках маршрутно-експедиційним методом із складанням геоботанічних описів. Описано місцезростання, відомі за літературними відомостями та нові місцезнаходження раритетних видів.

Своєрідний характер рослинності Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» обумовлено його розташуванням у південній смузі Українського (в цьому разі Західного) Полісся на межі з Волинським лесовим плато. На території НПП значну площу займають соснові, дубові та грабово-дубові деревостани.

Основу списку раритетних видів природної флори НПП(табл.1.) склали види, внесені в «Червону книгу України» [7] та види, що є домінантами угруповань, внесених у «Зелену книги України», до додатків: «Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі» [3], «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення» [4] та в інші міжнародні списки рідкісних рослин, у «Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин на території Волинської області» [6]. Деякі види відібрано шляхом аналізу флористичних і хорологічних праць.

Основними та додатковими критеріями відбору видів для досліджень були:

1)наявність виду у Червоних книгах, охоронних списках будь-якого рангу;

2) поширення і стан популяцій ендемічних, диз'юнктивно-ареальних, гранично-ареальних та рідкісних видів у складі флори Волинського Полісся;

3) належність виду до реліктових і тих, що зникають з природних причин;

4) належність виду до рідкісних і зникаючих угруповань та специфічних екологічних ніш;

5) практичне використання виду;

6) належність виду до декоративних дикорослих видів, які стають рідкісними або зникають внаслідок масового винищення цих рослин у природному середовищі.

На території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», за результатами наших досліджень, зростає 60 раритетних видів флори[8].

У Червону книгу України[7] внесено 29 видів рослин, що зростають на території НПП, із них 13 видів належить до родини *Orchidaceae*.

3 види (*Cypripediumcalceolus* L., *Trapanatans* L. та*Caldesiaparnassifolia*(L.) Parl.) внесені до додатку «Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі».

SilenelithuanicaZapal. внесено в Європейський червоний список.

10 видів підлягають охороні згідно з додатком «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення».

19 видів є регіонально-рідкісними видами для флори Волинської області, 13 видів є рідкісними видами Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

Vandas К., описуючи флору Волині[10],для околиць с. Цумань наводить місцезростання 4 раритетних видів: *Betula humilis* Schrank*., Anemone sylvestris* L*., Cimicifuga europaea* Schipcz*., Clematis recta* L..

Пачоський І.К, вивчаючи флору Полісся [5] вказує місцезростання 7 рідкісних видів для території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща»:*Cypripedium calceolus* L*., Platanthera bifolia* (L.) Rich*., Betula humilis* Schrank*., Anemone sylvestris* L*., Melittis sarmatica* L*., Cimicifuga europaea* Schipcz*., Clematis recta* L.

Macko С., описуючи рослинний покрив проектованого резервату«Урочище Юлана» в околицях м. Луцьк[9], наводить *Gladiolus imbricatus* L*., Lilium martagon* L*., Anemone sylvestris* L*., Campanula cervicaria* L*., Clematis recta* L.

За матеріалами Андрієнко з співавторами, із врахуванням та літературних гербарних даних, у Ківерцівському національному природному парку «Цуманська пуща» [1], виявлено 21 видів судинних рослин з Червоноїкниги України (*Caldesia parnassifolia* (L.) Parl.*,Allium ursinum* L.*,Galanthusnivalis*L.*,Gladiolus imbricatus* L.*,Carex umbrosa* Host.*,Lilium martagon* L.*,Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.*,Cypripedium calceolus* L.*,Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo.*,Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo.*,Epipactis helleborine* (L.) Crantz*., Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser.*,Neottia nidus-avis* (L.) Rich.*,Platanthera bifolia* (L.) Rich.*,Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.*,Betula humilis*

Таблиця 1.

Рідкісні та зникаючі види флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща»

№ п/п	Вид	Vandas, 1886	Пачоський, 1897	Macko, 1938	Андрієнко, 2004	Андрієнко, Коніщук, Прядко, 2009	Червона книга України, 2009	Регіональний червоний список 2009
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	*Diphasiastrum camplanatum* (L.) Holub.							
2.	*Lycopodium annotinum* L.					+		
3.	*Caldesia parnassifolia* (L.)Parl.				+		+	
4.	*Allium ursinum* L.				+	+		
5.	*Galanthus nivalis* L.				+	+		
6.	*Carex umbrosa* Host.				+	+		
7.	*Gladiolus imbricatus* L.			+	+			
8.	*Iris sibirica* L.				+			
9.	*Lilium martagon* L.			+	+	+		
10.	*Cephalanthera damasonium* (Mill.)Drucc.							
11.	*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.				+	+		
12.	*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.							
13.	*Cypripedium calceolus* L.		+		+	+		
14.	*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo.				+	+		
15.	*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo.				+	+		
16.	*Dactylorhiza majalis* (Rich.) P.F.Hunt et Summerhayes.							
17.	*Epipactis palustris* (L.) Crantz.							
18.	*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.				+	+		
19.	*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser.				+	+		
20.	*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.				+	+		
21.	*Platanthera bifolia* (L.) Rich.		+		+	+		
22.	*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.				+	+		
23.	*Betula humilis* Schrank.	+	+		+	+		
24.	*Silene lithuanica* Zapal.				+			
25.	*Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck.				+		+	
26.	*Genistella sagittalis* (L.) Gams.				+	+	+	
27.	*Trapa natans* L.							

28.	*Dianthus pseudosquarrossus* (Novak) Klok.							+
29.	*Salix myrtilloides* L.				+	+		
30.	*Astrantia major* L.				+	+		+
31.	*Anemone sylvestris* L.	+	+	+				+
32.	*Polypodium vulgare* L.				+			+
33.	*Daphne mezereum* L.							+
34.	*Ophioglossum vulgatum*L.				+			+
35.	*Gymnocarpium dryoptheris* (L.) Newm.				+			+
36.	*Campanula cervicaria* L.			+	+			+
37.	*Chimaphylla umbellata* (L.) W. Barton.							+
38.	*Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.							+
39.	*Melittis sarmatica* L.		+		+			+
40.	*Cimicifuga europaea* Schipcz.	+	+		+			+
41.	*Trollius europaeus* L.				+			+
42.	*Digitalis grandiflora* Mill.							+
43.	*Aquilegia vulgaris* L.				+			+
44.	*Potentilla alba* L.							+
45.	*Hepatica nobilis* Mill.							+
46.	*Hedera helix* L.							+
47.	*Primula elatior* (L.) Hill.							+
48.	*Dentaria bulbifera* L.							
49.	*Nimphaea alba* L.				+			
50.	*Nimphaea candida* J. et C. Presl.				+			
51.	*Clematis recta* L.	+	+	+				
52.	*Inula helenium* L.							
53.	*Campanula persicifolia* L.							
54.	*Lonicera xylosteum* L.				+			
55.	*Isopyrum thalictroides* L.							
56.	*Corydalis cava* (L.) Schweigg et Koerte.							
57.	*Scorzonera humilis* L.							
58.	*Scorzonera purpurea*L.							
59.	*Pulmonaria angustifolia* L.							
60.	*Juniperus communis* L.							
61.	Всього	4	7	5	33	19	3	19

Schrank.,*Genistella sagittalis* (L.) Gams.,*Salix myrtilloides* L.,*Iris sibirica* L., *Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck., *Silene lithuanica* Zapal.);9 регіонально-рідкісних видів(*Astrantia major* L., *Polypodium vulgare* L.,*Ophioglossum vulgatum*L., *Gymnocarpium dryoptheris* (L.) Newm., *Cimicifuga europaea* Schipcz.,*Nimphaea candida* J. et C. Presl., *Campanula persicifolia* L., *Melittis sarmatica* L., *Trollius europaeus* L.); *3 малопоширених види* (*Aquilegia vulgaris* L.,*Nimphaea alba* L.,*Lonicera xylosteum* L.).

Вивчаючи рідкісні види Волинської області,Андрієнкоіз співавторами вказуємісцезростання дляКіверцівського національного природного парку «Цуманська пуща»видів флори [2]: *Lycopodiumannotinum,Allium ursinum* L.,*Galanthusnivalis,Carexumbrosa, Lilium martagon* L., *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch., *Cypripedium calceolus* L., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo., *Epipactis helleborine* (L.) Crantz., *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb., *Betula humilis* Schrank., *Genistella sagittalis* (L.) Gams., *Salix myrtilloides* L.,*Astrantia major* L.

Відомості у Червоній книзі України [7] про поширення раритетних видів на Волинському Поліссі фрагментарні і потребують уточнення в зв'язку із створенням у 2010 році Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

Для трьох рідкісних видів є вказівки про охорону на території НПП:

–*Caldesia parnassifolia* (L.) Parl.– охороняється в заказнику загальнодержавного значення «Кормин» та загальнозоологічному заказнику місцевого значення «Чортове болото» на Волині.

–*Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck.– охороняється в Рівненському та «Черемському» ПЗ, НПП «Прип'ять-Стохід,» РЛП «Надслучанський» (Рівненська обл.), ландшафтному заказнику «Кормин» (Волинська обл.)

–*Genistella sagittalis* (L.) Gams. – охороняється в заказнику «Лопатенська діброва» (Волинська обл.)

Отже, незважаючи на значну кількість публікацій, сучасний стан раритетного фітогенофондуКіверцівського національного природного парку «Цуманська пуща» досліджений недостатньо. На сьогодні практично немає задовільних даних щодо географічного розміщення локалітетів і сучасного стану популяцій рідкісних видів, відсутній загальний аналіз хорологічних закономірностей раритетних видів флори.

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). – Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.

2. Андрієнко Т. Л. Рідкісні види судинних рослин Волинської області. / Андрієнко Т. Л., Коніщук В. В., Прядко О. І. // Заповідна справа в Україні. – 2009. – т.15, вип.2. – С.20-26.

3. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973). – К., 1999. –84 с.

4. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К., 1998. – 76 с.

5. Пачоский И.К. Флора Полесья и прилежащих местностей // Труды Санкт.–Петербургского о-ва естествоиспытателей – СПб., 1897. – Т. 27. –В. 2. – 103 с., 1899 – Т. 29. – В. 3. – 113 с.; 1900. – Т. 30. – В. 3. – 259 с.

6. Список регіонально рідкісних, зникаючих видів рослин, грибів і тварин, які потребують охорони у Волинській області [електронний ресурс] http://volynrada.gov.ua/session/29/30

7. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

8. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська, // «Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

9. Macko S. Roślinność projektowanych rezerwatówna Wołyniu/ Macko S.// Ochrona Pryrody. – 1937. – T. 18. – S. 111–185.

10. Vandas K. Ein Beitragzur Kenntnis der Flora Wolhynien / Vandas K. // Őester. Bot. Z. – 1886. – Bd. 34. – S. 34, 155–157, 192 – 195.

Юлія ГРИЦЮК *(Ківерці)*,
Віталій БАБІЙ *(Луцьк)*

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ТА РОЛЬ РІЧКИ КОРМИН У ПРИРОДІ КІВЕРЦІВЩИНИ

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із головних, життєво необхідних і нічим незамінних ресурсів Землі, є водні ресурси. Основним джерелом водопостачання та використання у господарстві Волинської області є річки.

Нині використання річок та річкових басейнів має екстенсивний характер. Це помітно в наслідках освоєння річкової долини, коли здійснюється надмірна вирубка лісів, домінує висока розораність, меліорація, житлова і промислова забудова тощо. Ці фактори сприяють збільшенню надходжень забруднювальних речовин у річку, руйнуванню річкового русла, зменшенню річкового стоку і т. д.

Ріка Кормин є правою притокою р. Стир. Протікає через східну частину Ківерцівського національного природного парку "Цуманська пуща". Частина заплави в межах "Цуманської пущі" - це ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Кормин".

Кормин належить до малих річок. Мала річка – природний водотік, що має стік протягом усього року, або він переривається на короткий час, живиться атмосферними опадами та підземними водами, з поверхнею водозбору до 2 тис. кмІ (для рівнинних річок) та довжиною понад 10 км. Проте ця річка - одна із найбільших на Ківерцівщині і за сучасних умов недостатності водних ресурсів є важливою та невід'ємною водною артерією краю.

Річка Кормин виконує функції області формування ресурсів поверхневих вод у північній частині Ківерцівщини, тому в певній мірі визначає своєрідність складу води і водних біоценозів, особливості гідрологічного і біологічного режиму р. Стир, в яку вона несе свої води; містить запаси води, важливі для навколишніх територій, має чималий біофонд цінних тварин і рослин, а також є колектором поверхневого стоку, тобто об'єктом, де завдяки значній самоочисній здатності відбувається очищення від різноманітних забруднень, що потрапляють до неї із навколишнього водозбору [1; 6; 7].

Мета і завдання статті: провести роботи з узагальнення даних, що характеризують стан річки Кормин та його басейну, описати, охарактеризувати та надалі детально вивчати екологічний стан водних ресурсів р.Кормин з метою раціонального їх використання та виявлення впливу на довкілля та населення Ківерцівщини.

Завданням дослідження є вивчення сучасного стану річки та її басейну, який залежить від багатьох природних і антропогенних чинників: клімату, геологічної та геоморфологічної будови, гідрологічного режиму, біорізноманіття навколишніх територій, а також антропогенних чинників: меліорації, вирубки лісів, сільськогосподарського використання.

Стан вивчення проблеми. Поверхневі води та річки Волинської області досліджували, охарактеризували та опубліковували результати у виданнях та монографіях наступні природознавці: Я. О. Мольчак, С. С. Кутовий, Р. В. Мігас, Н. М. Нетробчук, В. Е. Алексієвський, Б. С. Маслов, Є. В. Василенко та інші.

Матеріали й методи досліджень. Для написання даної статті використано літературні та інтернет-джерела, фондові матеріали Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», свідчення місцевих краєзнавців.

Під час виконання роботи застосовано класичні методи аналізу та синтезу з використанням історичного, генетичного, басейнового, системного, комплексного підходів. Використано сучасні методи польових спостережень й узагальнення отриманих результатів; порівняльно-географічний, картографічний, геоінформаційних систем-технологій.

Фізико-географічна характеристика річки Кормин

Походження назви. Однією з версій походження назви «Кормин» є така. У деяких ділянках русла вода має червоно-рудий колір (через розчинені у ній породи – торф, болотні руди і природні хімічні процеси, які відбуваються у воді). Червоний колір води річки асоціювався у населення із популярним на той час барвником – карміном, який ще із давніх часів виготовляли із комахи - червця, а із IV ст. барвник був дуже поширеним в Україні і на Волині зокрема.

Географічні координати. Витік - широта N50°52'55,84", довгота E25°41'42,50", гирло - широта N51°13'54,30", довгота E25°56'54,52".

Місце знаходження річки. Річка Кормин знаходиться в Україні, у межах Ківерцівського та Маневицького районів Волинської області. Поліська гідрологічна область – західна частина гідрологічної зони надмірної водності, до якої також належить р. Кормин [1; 6].

Геологічна характеристика території басейну. Басейн річки розташований у межах Волино-Подільської окраїни Руської (Східно-Європейської) платформи та входить до Горинської зони розлому. Річка знаходиться в межах Волино-Подільської плити із глибиною залягання кристалічного фундаменту 400-1000 м.

В геологічній будові території басейну виділяються домезозойські, мезозойські та четвертинні відклади. Домезозойські відклади представлені у верхів'ї річки, а саме протерозойські, вендські та каніловської серії; у середній течії – вендської системи Могилів-Подільська серія; у нижній течії спостерігаються відклади вендської системи Волинської серії. Потужність геологічних відкладів 700-740 м, переважають пісковики, базальти, туфи.

Мезозойські відклади відображені крейдовою системою, туронським ярусом. Переважаючі породи - крейда письмова, крейдоподібний мергель.

Четвертинні відклади розвинуті повсюдно. В заплаві річки переважають сучасні відклади голоценового горизонту - болотні, торф різного ступеня розкладання; на верхніх терасах басейну у південній його частині знаходяться – середньочетвертинні відклади, дніпровського горизонту; водно-льодовикові відклади - переважно піски, суглинки, супіски; у північній частині басейну по лівому берегу розміщені верхньочетвертинні відклади, удайського горизонту; алювіальні відклади першої надзаплавної тераси, це переважно піски, суглинки. Потужність порід - 5-50 м.

Основний водоносний горизонт знаходиться у відкладах верхньої крейди. Перші водоносні горизонти заплави від поверхні розміщені в сучасних болотних, алювіальних відкладах, на терасах у верхньочетвертинних алювіальних відкладах. Глибина залягання – 1-3 м [1; 7; 8].

Геоморфологічна характеристика басейну. Рельєф басейну р. Кормин -рівнинний, а саме це акумулятивно-воднольодовикова рівнина із флювогляціальними пологохвилястими поверхнями дніпровського зледеніння. Басейн річки належить до полігенної рівнини України, Поліської низовини. Заплава річки розміщена на алювіальній рівнині голоценового віку, у верхів'ї басейну - на поверхнях Рожище-Цуманського денудаційного району, у пониззі - на Колківському давньодолинному районі, у міжріччі зі Стиром - на першій надзаплавній терасі верхньочетвертинного віку [1; 7; 8].

Особливості будови річкової долини. Кормин належить до річок другого типу. Для таких річок характерна слабка вираженість долин, наявність широкої заплави. Водозбори цих річок характеризуються незначною глибиною врізу. Найпоширенішим типом руслового процесу є вільне меандрування.

Довжина р. Кормин - 53 км, площа басейну 716 кмІ. Долина маловиразна, трапецієподібна. Береги слабо похилі. За характером рельєфу заплава сегментного типу, заболочена. Річище впродовж понад 40 км розширене і випрямлене. Похил річки 0,5 м/км. Русло звивисте, шириною біля 4-7 м, глибиною - 0,3-1,5 м, в деяких місцях випрямлене та розширене. Нерідко завалене деревами, чагарником. Заплава невиразна, заболочена, шириною до 200 м. У середній та нижній течіях покрита водяною рослинністю. У заплаві річки живуть сім'ї бобрів (зафіксовано понад 10 місць проживання), які будують хатки-загати на руслах річки, таким чином регулюючи водний потік. Біля таких місць заплава затоплюється більше, утворюючи невеличкі ставки.

Показники висот – на витоку 204 і у гирлі 161,6 м над рівнем моря. Тобто, перепад висот 42,4 м. Середній - на найвищій точці берега (на відстані до 5 км від річки) і у руслі річки – 21 м.

Уздовж річки багато лісових масивів (особливо у верхній течії). Дренуюча роль ріки не дуже значна, тому в її басейні знаходяться великі площі заболочених ділянок [1; 6; 7; 10].

Місце витоку і гирла, напрямок течії. Швидкість течії - 0,2-0,3 км/год. Річка бере початок з меліоративних каналів на південь від с. Городище, які раніше були природними струмками. Тече в межах Поліської низовини, спершу на північний схід, далі — переважно на північ. Впадає до Стиру на північ від с. Мала Осниця.

Неподалік від с. Берестяне, біля ур. Брак, річка протікає через Чортове болото, живить його, меліоративними рукавами з'єднана із Радзивіллівським каналом, який осушує болото [1; 10].

Притоки. Притоки р. Кормин — переважно меліоративні канали чи струмки. Найбільша притока – р. Стрипа, р. Бронниця, р. Черемошна. Річка Кормин — водоприймач меліоративних систем (Сильненської, Берестянської та ін.); для регулювання стоку споруджено 5 шлюзів-регуляторів та ставки.

Річкова система і басейн. Річка Кормин є правою притокою 2 порядку річки Стир, басейну Дніпра [1].

Ґрунти на території басейну. Заплаву річки покривають торф'яно-болотні та лучно-болотні типи

ґрунтів; у басейні переважають дерново-середньо- і слабопідзолисті супіщані і суглинкові ґрунти, також представлені дерново-слабопідзолисті глейові піщані та глинисто-піщані ґрунти, дерново-середньо- і сильнопідзолені глейові супіщані та суглинкові ґрунти [1; 8].

Клімат. Клімат басейну р. Кормин помірно-континентальний – із теплим та вологим літом і досить м'якою зимою. Найнижча середня місячна температура повітря на цій території спостерігається у січні, а найвища – у липні. Січнева температура змінюється по території у межах – 4,3… – 3,6 - °С, а липнева у межах + 18,4…+18,9 °С. Середньобагатолітня річна температура повітря на вказаній території коливається у межах +7,3…+8,1 °С. Абсолютні мінімуми температури повітря у Волинській області, зафіксовані в січні-лютому, складають -32…-38°С, а максимуми температури повітря, характерні для липня-серпня, досягають + 33…+38 °С.

Середнє річне значення відносної вологості повітря на цій території коливається в межах 75-80 %. Впродовж року відносна вологість також істотно змінюється. Взимку її середні місячні значення розподіляються рівномірно і перевищують 85%, весною зменшуються до 65 – 70%, влітку складають 70 – 75%, а восени збільшуються до 75 – 80%.

Атмосферні опади також є важливою метеорологічною характеристикою. Вони, зокрема, є визначальним фактором утворення річкового стоку. Основна закономірність просторового розподілу опадів на території басейну зумовлена головними циркуляційними факторами. Місячні суми опадів мають чітко виражений річний хід з мінімумом в лютому-березні та максимумом у червні-липні. Середня багатолітня річна сума опадів на досліджуваній території складає 590 мм.

В окремі роки можна спостерігати суттєві відхилення від вказаних середніх значень. Так, річні суми опадів можуть змінюватися від 553 до 640 мм. Переважають опади невеликої інтенсивності, хоча за окремих зливових дощів може випадати декілька десятків міліметрів опадів. Найбільша добова кількість опадів у Волинській області складає від 114 до 177 мм.

Сніговий покрив на території басейну Кормина – нестійкий. Зима тут м'яка, похмура, з відлигами. Від'ємні середньомісячні температури повітря утримуються з грудня по лютий включно. Характерною особливістю зими є часті вторгнення теплого повітря, що супроводжуються відлигами. Це призводить інколи до повного зникнення снігового покриву, який через декілька днів відновлюється знову. В окремі зими, коли цієї територію досягають відроги смуги високого тиску, спостерігаються сильні морози.

Весна затяжна і нестійка, з частою зміною холодних і теплих вторгнень. Циклонічна діяльність весною слабне в результаті вирівнювання температурного контрасту між атлантичним і континентальним повітрям. Поряд зі швидким ростом температури повітря спостерігаються, в окремі дні, значні її зниження.

Літо тепле, з дощами. Велика частина опадів випадає у вигляді злив, які пов'язані з надходженням циклонів із південного заходу.

Перехід від літа до осені поступовий, з частими поверненнями теплої погоди. Осінь на території басейну р. Кормин затяжна, найчастіше похмура, із мрякою в листопаді. Біля 75% днів бувають хмарними, із них 25% днів – дощовими.

Варто наголосити, що за останні 25 – 30 років відбувається певне потепління клімату. Особливо це стосується холодного періоду року. Також має місце збільшення атмосферних опадів у певний період.

Вказані процеси впливають на формування річкового стоку, особливо на його внутрішньорічний розподіл. Зменшується частка весняного і збільшується літньо-осіннього й зимового [5].

Підземні води. Річка Кормин розташована у межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Підземні води поширені практично в усіх стратиграфічних горизонтах. Водоносні горизонти дуже розповсюдженні у відкладах верхньої крейди, у меншій мірі в антропогенових, неогенових, палеогенових і юрських відкладах, а також в утвореннях палеозойського і протерозойського віку.

Важливу роль у живленні р. Кормин приймають води першого від поверхні постійного водоносного горизонту в антропогенових відкладах – ґрунтові води. Глибина їх залягання коливається у межах 0 – 5 м. Інколи у басейні річки вона становить 5 – 10 м [5; 8].

Водоносність. Середній багаторічний річний річковий стік становить 130-140 мм; в період весняної повені – 50-60 мм, в період річкових паводків – 6-7 мм, середній мінімальний стік – 3-5 мм. Підземний стік складає 15-20 мм [7].

Види живлення річки. За режимом водозабезпечення річка Кормин відноситься до типу рівнинних із мішаним типом забезпечення з переважанням атмосферних (снігового і дощового) видів живлення. Підземних джерел дуже мало [5].

Фізична і хімічна характеристика води. Температура води максимальна в першій-другій декаді серпня і становить близько 20°С. Льодостав – триває 71-80 днів. Мутність води – від 10 до 25 г/мі.

Замерзає річка у середині грудня, скресає у середині березня [7].

Екологічні особливості. Флора. У рослинному покриві басейну р. Кормин лісова та лучно-болотна рослинність займають майже однакові площі.

Лісову рослинність представлено як вільшняками – кропивними та осоковими з низкою гідрофільних видів, так і менш обводненими лісами. Це переважно березово-дубово-вільхові ліси, місцями з домішкою ясена. На більш підвищених ділянках знаходиться грабово-дубовий ліс. Весняні синузії в лісах утворюють анемона жовтецева, менше – анемона дібровна, місцями співдомінують рясти ущільнений та порожнистий, пшінка весняна. Серед інших ефемероїдів тут ростуть рівноплідник рутвицелистий, зірочки жовті. Звичайними видами в літньому травостої є переліска багаторічна, вороняче око звичайне, яглиця. На надзаплавній терасі є ділянки соснового та дубово-соснового лісу з домінуванням чорниці, на невеликих площах виявлено заболочені соснові ліси із сфагновими мохами, багном болотним і пухівкою піхвовою.

Соснові ліси представлено здебільшого чорницевими, зеленомохово-чорницевими, зеленомоховими угрупованнями, а в місцях із впливом рекреації – злаково-зеленомоховими та злаковими. Підлісок у цих лісах практично не виявлено, у пониженнях трапляється крушина, а на плескатих підвищеннях – поодинокі екземпляри рідкісного на цій території ялівцю звичайного. Є чорниця, брусниця, молінія голуба, нерідко трапляються плауни колючий та булавовидний. Останній вид місцями в Берестянському лісництві утворює великі популяції. На понижених ділянках соснових лісів трапляються куртини сфагнових мохів, пухівки піхвової, багна болотного.

Основні площі лук у східній частині Цуманської пущі зосереджено в заплаві р. Кормину та по краях болотних масивів. Луки по р. Кормин – це в основному справжні дрібнозлакові луки з домінуванням костриці червоної, пахучої трави справжньої та медової трави м'якої – останні характерні для Західного Полісся. У пониженнях трапляються болотисті луки з переважанням осоки гострої та торф'янисті – з домінуванням щучника дернистого. Луки в цілому флористично бідні. Слід відзначити наявність значних популяцій малого комонника зігнутого – центральноєвропейського виду, який знаходиться тут поблизу східної межі ареалу. Місцями в заплаві р. Кормин на болотистих луках наявні значні популяції малопоширеного та цінного лікарського виду – валеріани високої. На ділянках міжлісових лук (болотистих та торф'янистих) виявлено невеликі популяції лучно-болотної орхідеї – пальчатокорінників м'ясочервоного та травневого.

Відкриті очеретяні болота відмічені невеликими ділянками в заплаві р. Кормин. Місцями співдомінантом тут виступає осока гостровидна.

У цілому, рослинний покрив заплави р. Кормин та Чортового болота має комплексний характер. Із болотної рослинності в заплаві р. Кормин значні площі займають ценози купинних осок – зближеної та омської. На цих ділянках виявлено шар торфу, вони досить обводнені, особливо навесні та в першій половині літа. Угруповання ці досить багаті флористично, найчастіше в них трапляються такі характерні болотні види, як плакун верболистий, вербозілля звичайне, вовче тіло болотне, жовтець повзучий тощо.

Мезотрофні болота в східній частині Цуманської пущі, як і в західній її частині, є рідкісним природним явищем. Декілька таких боліт було описано на боровій терасі р. Кормину. Тут знаходиться система болітблюдець, розташованих в пониженнях овальної форми. Болота різного ступеня розвитку – від тих, що лише вступають у стадію перехідного болота (еумезотрофні), до тих, що майже досягли верхової (оліготрофної) стадії – із домінуванням у трав'яному покриві пухівки піхвової. На цих болотах, залежно від стадії розвитку, наявні також угруповання осоки шерстистоплодої, куничника сіруватого та очерету на сфагновому покриві. На сфагнових болотах зростає ряд видів, які є рідкісними та малопоширеними в цій смузі – андромеда багатолиста, багно болотне, лохина, журавлина болотна, образки болотні.

Водна рослинність зустрічається фрагментарно по берегах р. Кормин. Найбільшою мірою вона виявлена на великих ставах в урочищі Богуславка. Заростання ставів є в цілому характерним для Українського Полісся в його південній смузі. У заростанні переважають очерет та рогіз вузьколистий, що утворюють здебільшого монодомінантні угруповання. Тут виявлено малопоширені латаття біле, латаття сніжно-біле та глечики жовті, занесені до Зеленої книги України. Також наявна комахоїдна водна рослина – пухирник звичайний.

У ландшафтному заказнику «Кормин» серед рідкісних видів флори зустрічаються: молочай волинський, коручка болотна та товстянка звичайна.

Лучно-болотна смуга заплави р. Кормин, оточена лісом, відіграє не лише значну роль в охороні гідрофільних видів рослин і тварин, а має й водоохоронне значення, підтримує екологічну рівновагу [2; 10].

Фауна. Основу тваринного світу басейну р. Кормин становлять переважно водно-болотні та лучні види.

Із ссавців тут мешкають кріт звичайний, миша польова, вовчок горішниковий, кутора водяна, бобер, заєць сірий, білка звичайна, лисиця звичайна, кабан звичайний, козуля європейська, вовк, лось (під час міграції), видра річкова (занесена до Червоної книги України (далі – ЧКУ), горностай (ЧКУ) тощо. Зафіксовано декілька видів червонокнижних кажанів, всі: вухань звичайний, вечірниця руда, нетопир-карлик, кажан пізній.

До Цуманської пущі повернувся один із найбільших хижаків - рись звичайна, яку вважали тут зниклою протягом 25 років. Є відео-підтвердження даного факту, зняте весною 2017 р., у басейні р. Кормин, а саме поблизу ур. Богуславка. Рись звичайна є зникаючим видом, тому занесений до ЧКУ, Європейського червоного списку, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення.

Птахів тут зареєстровано понад 50 видів, серед яких домінують узлісно-лісові, лучні та водно-болотні. Гніздовими видами птахів є крижень, пірникоза велика, лелека білий, чепура біла, чапля сіра, лебідь шипун, чирянка велика, нерозень, попелюх, лунь очеретяний, канюк звичайний, шуліка чорний (ЧКУ), підорлик малий (ЧКУ), осоїд (ЧКУ), лунь очеретяний, сова сіра, сова вухата, сич хатній, пугач, тетерук, яструб малий, рибалочка, коловодник звичайний, набережник, припутень, крутиголовка, дятел малий, жовна чорна, дятел звичайний, дятел сірійський, щеврик польовий, плиска жовта, плиска біла, сорокопуд терновий, сорокопуд сірий (ЧКУ), очеретянка лучна, очеретянка чагарникова, очеретянка велика, вівчарик весняний, вівчарик ковалик, вільшанка, соловейко східний, дрозди чорний, білобровий та співочий, чикотень, зяблик, зеленяк, костогриз, вівсянка звичайна та інші. Узимку тут зустрічаються снігур, шишкар ялиновий, гаїчка-пухляк, московка, та омелюх.

У р. Кормин зустрічаються такі види риб: щука, червонопірка, верховодка, піскар, миньок, плотва, лин, в'юн, окунь – за даними місцевих краєзнавців і рибалок.

Плазунів представлено черепахою болотною, ящіркою живородною, вужем звичайним, гадюкою звичайною, гадюкою нікольськогою, ящіркою прудкою, ящіркою живородною, веретільницею. Домінуючими видами земноводних у басейні р. Кормин є тритон звичайний, жаба річкова, жаба ставкова, жаба їстівна, жаба трав'яна, кумка звичайна, ропуха сіра, часничниця.

У заказнику виявлено ряд рідкісних видів тварин, занесених до Червоної книги України, зокрема п'явка медична, красуня-діва, махаон, райдужниця велика, джміль моховий, журавель сірий, сорокопуд сірий, видра річкова, горностай та деркач, занесений до Європейського Червоного списку та Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи [2; 9; 10].

Господарське використання та екологічний стан території басейну р. Кормин. Водні ресурси річки Кормин використовують жителі прилеглих сіл, переважно вище середини і далі вниз по течії. Наприклад, у с. Гораймівка водою з річки проводять полив сільськогосподарських культур. Також жителі сіл викопали ставки по у декількох місцях заплави річки. Традиційною є риболовля та сінокіс на лучних берегах річки.

Найбільший вплив на зміну природно-територіальних комплексів, серед видів господарського використання р. Кормин, завдала меліорація. Канали річки входять до осушувальних систем басейну р. Стир, а саме - осушувальна система Корминська, площею 5485 га, модальна ділянка Передполісся. Канали будувалися у різні роки на різних ділянках у 1970-1980 рр. Ці процеси суттєво знизили рівень підземних вод, осушили значні площі заплавних боліт, збільшили швидкість течії, що призводить до швидшого перекидання водних ресурсів до річки-приймача і винесення їх із меж басейну р. Кормин.

В усьому басейні річки немає жодного міста, лише два десятки сіл. Тому забруднення річкових вод промисловими стоками відсутнє, а відсоток забруднення побутовими хімічними речовинами дуже малий. У басейні річки є декілька нелегальних сміттєзвалищ побутових відходів, переважно утворені жителями сіл.

Зменшення водності річки пов'язане із збільшенням обсягу вирубок прилеглих лісових масивів. Безпосередній вплив рослинності на стік полягає у збільшенні шорсткості земної поверхні, що сприяє сповільненню збігання води і збільшення інфільтрації вологи в ґрунт. Лісова рослинність затримує частину опадів та перерозподіляє їх у часі, здійснює особливий вид випаровування – транспірацію вологи через листя.

Деградація ґрунтів у басейні р. Кормин є не значною, тому його слід віднести до районів із «не значним» використанням земельних ресурсів та з рівнем антропогенного навантаження «нормальним». Найменшого впливу зазнали ґрунти у нижній та середній течії, більшого – у верхній. Це спричинили фактори більшого заселення території, меншої площі лісових масивів, більшої розораності на північних територіях басейну.

Регіон був забруднений атмосферними опадами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, та зазнав впливу скидів технічної води із Рівненської АЕС. За даними радіологічних аналізів 1996 р., більше постраждала північна частина, яка знаходиться у Маневицькому районі, ця ділянка належить до забруднених, екологічно дискомфортних територій із значним перевищенням гранично допустимого навантаження, з посиленням ризику для здоров'я людей, з обов'язковим дозиметричним контролем. А південна частина басейну, яка розташована у Ківерцівському районі, входить до району радіаційного забруднення, який вважається помірно забрудненим, або екологічно некомфортним з перевищенням допустимих нормативів. Проте дані є застарілими, тому існує потреба у відборі проб та проведенні радіологічного аналізу цієї території та річкових вод.

В цілому стан басейну р. Кормин, за проаналізованими нами факторами, засвідчують екологічну стабільнісь водного об'єкту, визначається як «добрий» [1; 7].

Природоохоронна діяльність. У 1994 р. було утворено природно-заповідну територію - ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Кормин". Це лісовий масив дубово-березових та вільхових насаджень, переважно 1-2 бонітету, віком 20-90 років. Площа 549 га. Понад 21,5 % займають болота та луки. Окрасою ландшафту є наявність в складі лісів ділянок ялинників, соснових борів.

Із 2015 р. деякі ділянки заплави р Кормин увійшли до Ківерцівського національного природного парку "Цуманська пуща", тому охороняються державною службою охорони природно-заповідного фонду, на берегах річки проводяться наукові дослідження [9].

Історична довідка. На території села Гораймівка, вздовж р. Кормин, є поселення городецько-здовбицької, стжижовської та тшинецько-комарівської культур епохи бронзового і ранньозалізного віку. В урочищі Кут були виявлені сліди мезолітичної стоянки.

Із XVI ст. у Цуманській пущі господарювали князі Радзивілли. Тут бути створені мисливські угіддя, а біля Кормину, через Чортове болото прокладено меліораційну систему, головний канал якої названий Радзивіллівським. За даними співставлення старих карт, йому понад 120 років.

Території басейну р. Кормин і її води були задіяні у подіях Першої та Другої світових воєн, сприяли водокористуванню для солдат**.** В басейні річки залишилося чимало залишків фортифікаційних споруд (траншеї, бліндажі) [3].

Рекреаційний та науковий потенціал. Річка є цікавою для туристів-натуралістів та для наукових досліджень (ботанічних, орнітологічних, ентомологічних та ін.). На нашу думку, найкраще біля річки влаштовувати екологічні стежки, пішохідні маршрути, стоянки для таборувань (але не у заповідній частині). Туристи робили сплави на байдарках, проте Кормин майже не підходить для водного туризму. І все таки, річка дуже мальовнича і красою своїх ландшафтів може здивувати вибагливих туристів.

Проведені наукові дослідження. Територія Цуманської пущі була цікава для науковців протягом декількох останніх десятиліть. Регулярне вивчення природних комплексів цієї території розпочалось з 2002 р. Роботу очолив Науковий центр заповідної справи Мінекоресурсів України, який організував кілька комплексних експедицій. В 2006 р. було видане наукове обґрунтування проекту створення Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», в якому описана флора та частково фауна басейну р. Кормин. Найбільший вклад внесли: Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А. С. Кот, С. О. Григоренко [2; 10].

Начальник відділу науково–дослідної роботи парку «Цуманська пуща» Штокало С. С. та кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету Глінська С. О. у 2017 р. проводили моніторинг раритетної компоненти та геоботанічних описів флори ділянок заказника «Кормин».

В червні 2016 р. працівники парку разом з волонтерами-науковцями від Міжнародного фонду природи WWF проводили розвідку-обстеження р. Кормин та прилеглих лісо-болотних масивів, виявили локалітети рідкісних видів флори та представників рідкісних тварин.

30 вересня 2016 р. працівники науково-дослідного та еколого-освітнього відділів парку провели моніторинг заплави р. Кормин, на ділянці біля мосту на дорозі від с. Берестяни до с. Холоневичі. Виявили, що річка повністю пересохла: сухе русло, частково вкрите рослинністю (живі листочки глечиків жовтих), лежать розкриті видрою мушлі беззубок, помітні сліди тварин на засохлому мулі.

Працівники пройшлись дном до бобрової загати і знайшли лише невелику калюжу води. Зміни клімату показують себе наочно. Така ж засуха була і в у 2015 р. Це доказ того, що водні ресурси потребують охорони і ощадливості.

Регулярно працівники Парку спостерігають за станом річки. За даними серпн 2017 р. річка Кормин має середньої водності наповнення русла, живиться дощовою водою. Дослідження будуть продовжуватися

та документуватися.

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання. Частина територій басейну р. Кормин входить до складу Ківерцівського НПП «Цуманська пуща». Працівники відділу еколого-освітньої та рекреаційної роботи залучають до еколого-освітньої діяльності школярів та молодь, проводять інтерактивні уроки, екскурсії, походи.

За 2016-2017 рр. проведено понад 60 еколого-освітніх занять у 54 закладах, охоплено 1760 учнів, близько 110 вчителів.

Висновки та пропозиції. Оцінюючи сучасний чи очікуваний стан р. Кормин, необхідно враховувати, що вона є джерелом живлення р. Стир, тому збереження її має важливе значення для захисту водних ресурсів Волинської області від виснаження.

Кормин входить до п'ятірки найбільших, отже і найважливіших річок Ківерцівщини. Десятки сіл, сотні гектарів лісів, лук, сільськогосподарських земель залежать від природної діяльності цієї річки, її стоку, чистоти її води. Тому важливо зберегти цю незвичайну артерію для майбутніх поколінь.
Аналізуючи досвід охорони водних ресурсів, з метою збереження їх кількості і якості, ми пропонуємо зберегти регулятори водного режиму – підґрунтові, ґрунтові води, озера та болота. Тобто – не проводити меліоративних робіт, заборонити будь-який скид шкідливих речовин, зменшити використання мінеральних добрив та пестицидів, які легко розчиняються у воді, мінімізувати обсяги вирубки лісів та розорювання земель на ерозійно небезпечних ділянках і т. д. Актуальним в даний час є розробка проектів ренатуралізації меліоративних систем, що дозволить відновити природну звивистість русла та збільшити обсяг надходження води із різних видів джерел.

Велике значення для охорони р. Кормин має боротьба з водною ерозією та замуленням, охорона прируслових джерел, створення водоохоронних зон лісонасаджень, прибережних захисних смуг та природних кормових угідь, систематичне очищення русел та джерел, збереження болотних масивів у долинах річки та її приток, повна відмова від їх осушення та від будівництва ставків тощо.

У Водному кодексі України, згідно зі статтею 80, з метою охорони водності малих річок, якою є Кормин, забороняється: змінювати рельєф басейну річки; руйнувати русла пересихаючих річок, струмків та водотоків; випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх…; зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки; розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації; проводити осушувальні і меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок; надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва; здійснювати інші роботи, що можуть негативно вплинути чи впливають на водність річки і якість води в ній [4].

Водокористувачі та землекористувачі, землі яких знаходяться в басейні річки, повинні забезпечувати здійснення комплексних заходів щодо збереження водності річок та охорони їх від забруднення і засмічення.

Річка Кормин є важливою для благополуччя населення Ківерцівщини та для підтримки екологічної рівноваги у регіоні. Тому проблема її раціонального використання та охорони повинна вирішуватись комплексно, системно, з урахуванням взаємовпливу усіх факторів, процесів та компонентів географічної мережі, а також впливу господарської та іншої діяльності з боку людини.

1. Атлас Волинської області / за ред. Н. В. Бурчака [та ін.]. – М.: Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 с.

2. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстов, М. В. Химин [та ін.] (під заг. ред. Т. Л. Андрієнко та М. Л. Клєстова). - Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. - 136 с.

3. Богуш М. І. Ківерцівщина: крізь віки і долі. Історико-краєзнавчі нариси / М. І. Богуш, Г. І. Павленко. - Луцьк: Надстир'я, 2006 р. - с. 520.

4. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 214/95-ВР (із змінами, внесеними згідно з Законами) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – 189 с.

5. Грицюк Ю. В. Роль різних видів живлення річок Волинської області у формуванні їх водних ресурсів / Ю. В. Грицюк // Магістерська робота. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. – 97 с.

6. Клименко В. Г. Гідрологія України: Навчальний посібник для студентів-географів / В. Г. Клименко. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010 . - 124 с. Мігас Р. В. Річки Волині / Р .В. Мігас, Я. О. Мольчак. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – 174 с.

7. Мольчак Я. О. Річки Волині / Я. О. Мольчак, Р. В. Мігас; Укр. екол. акад. наук. - Луцьк: Надстир'я, 1999. - 174 с.

8. Природа Волинської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів: Вища шк., 1975. – 147 с.

9. Природно-заповідний фонд Волинської області / Упор.: М. В. Химин та ін. / Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.

10. Проект створення національного природного парку «Цуманська пуща» / Наукове обґрунтування / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України / Клєстов М. Л., Андрієнко Т. Л. та ін. – Київ, 2006. – 110 с.

Федір ДОРИДОР, Степан ШТОКАЛО *(Ківерці)*,
Світлана ГЛІНСЬКА *(Рівне)*

ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У СКЛАДІ КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Одним із стратегічних напрямів збереження біорізноманіття в Україні є розбудова національної екологічної мережі України.

Основу регіональної екомережі Волинської області складають три екокоридори (Бузький, Шацько-Прип'ятський, Західно-Бузько-Стохідський) та п'ять природних ядер (Шацьке, Прип'ять-Стохідське, Білоозерсько-Черемське, Західно-Бузьке, Цуманське) національного значення. Загальна площа структурних елементів екомережі, включених до складу регіональної схеми формування екомережі Волинської області (4 ключові території національного рівня площею 198,9 тис. га і 6 сполучних територій регіонального рівня площею 283,3 тис. га) становить 482,2 тис. га.[4].

Загальна площа об'єктів природно заповідного фонду Волинської області становить 247 тис. га [2, 6] сягає 11,76 % площі. Найвищі значення цього показника припадають на Шацький (66,58 %), Ківерцівський (39,04 %) та Любешівський (30,73 %) райони. Основна частка площі припадає на національні природні парки області (51,8 %).

Відповідно до Указу Президента України №203 від 22.02.2010 року «Про створення Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» та на виконання наказу міністра екології та природних ресурсів України №523 від 12.12.2011 року «Про затвердження Положення про Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща» була проведена юридична дія по реєстрації Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» в Єдиному державному реєстрі 23.09.2015 року.

Національний природний парк, площею 33475,34 га, створений на основі існуючих об'єктів природно-заповідного фонду Ківерцівського району, що наведені в таблиці 1. Своєрідний склад рослинності обумовлено його розташуванням у південній смузі Українського (в цьому разі Західного) Полісся на межі з Волинським Лесовим плато. На території НПП значну площу займають соснові, дубові та грабово-дубові деревостани.

Висновки. Заповідна зона національного природного парку призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів.

Отже, описані існуючі на цій території об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значеннярекомендується включити до заповідної зони Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. /Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). - Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. - 136 с.

2. Екологічний паспорт. Волинська область / Міністерство екології та природних ресурсів України. – 2016. – URL: http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/ volynska.

3. Ковальчук І. П. Природно-заповідна мережа Волинської області: параметри сучасного стану, показники динаміки, картографічні моделі. /І. П. Ковальчук, В. О. Фесюк, Т. С. Павловська, О. В. Рудик// Часопис картографії : зб. наук. праць. К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 64–78.

4. Національна доповідь про стан формування Національної екологічної мережі України за 2006-2010 роки. – Херсон : Грінь Д.С., 2012. – 200 с.

5. Природно-заповідний фонд Волинської області (Огляд територій і об'єктів природнозаповідного фонду в розрізі районів) / упоряд. : М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.

6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2016 рік

Табл.1

Об'єкти природно-заповідного фонду Ківерцівського району Волинської області, що увійшли до складу Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща»

Назва об'єктів природно-заповідного фонду і підстави для їх виділення	Площа, га	Характеристика
Об'єкти загальнодержавного значення		
Ландшафтний заказник «Кормин» (Указ Президента України № 750/94 від 10.12.1994 р.) ДП Цуманьке ЛГ Берестянське л-во: кв.1 в.1-6,19; кв.2 в.1-10,29-31; кв.4 в.20-34; кв.7 в.40-44; кв.12 в.1-22, 51-53; кв.15 в.27-45; кв.20 в.38,39; кв.21 в.1-21,36-38,42; кв.25 в.1-32,69-71; кв.29 в.15-39; кв.35 в.40-58; кв.36 в.1-21,38-40; кв.43 в.33-45; кв.44 в.17-44; кв.52 в.41-49	549,0	Лісовий масив дубово-березових, вільхових насаджень 1-3 бонітетів віком 20 - 100 р.21,5 % площі - болота. Місцезростання: *Dactylorhizaincarnata* (L.) Soo, *Dactylorhizamajalis* (Rich.) P.F.HuntetSummerhayes, *Epipactispalustris* (L.) Crantz, *Platantherachlorantha* (Cust.) Reichenb., *Platantherabifolia*(L.) Rich.,*Cephalantheradamasonium*(Mill.)Druce
Комплексна пам'ятка природи «Горинські крутосхили» (Постанова Ради Міністрів № 383 від 3.08.1978 р.) ДП Цуманське ЛГ Горинське л-во:кв.39в.24,26,27,30, 31,32,33,37,40,41,46,47, 48	30,0	Високобонітетні сосново-дубові насадження на крутосхилах р.Горинь. Місцезростання: *Hepaticanobilis*Mill., *Galanthusnivalis* L., *Platantherachlorantha* (Cust.) Reichenb.
Об'єкти місцевого значення		
Ботанічна пам'ятка природи «Ділянка дубового лісу» (Розпорядження облдержадміністрації № 132 від 26.05.1992 р.) ДП Цуманське ЛГ Партизанське л-во: кв.36 в.8.	14,0	Високобонітетні дубові насадження віком 165 років, включені в генофонд Волинської області. Місцезростання: *Platantherachlorantha* (Cust.) Rchb., *Dentariabulbifera* L.
Ботанічна пам'ятка природи «Ялинник» (Рішення облради № 3/5 від 10.02.1995 р.) ДП Цуманське ЛГ Берестянське л-во: кв.52 в.39	4,7	Високобонітетне ялинове насадження.
Ботанічна пам'ятка природи «Богуславський ялинник» (Рішення облвиконкому № 226 від 31.10.1991 р.) Берестянське л-во: кв.62 в.13,15,16	5,9	Високобонітетне ялинове насадження.
Заповідне урочище «Цуманська пуща» ДП Цуманське ЛГ Берестянське л-во: кв.2 в.11-28,32, 33; кв.4 в.1-38; кв.7 в.1-14,16-47; кв.12 в.23-50; кв.15 в.1-26, 46-50; кв.16,17; кв.20 в.1-37,40-43; кв.21 в.22-35,39-41; кв.22; 25 в.33-68; кв.26; 29 в.1-14,40,41; кв.30; 34; 35 в.1-39, 59-62; кв.36 в.22-37; кв.43 в.1-32,47-48; кв.44 в.1-16,45-47; кв.45;46;48; 54; 55; 56; 57; Горинське л-во: кв.1-7; кв.8 в.11,13,14,18, 34-36,42,46-50; кв.9-11; кв.15,19,22, 23,26,27,29,38; кв.39 в.1-23, 25,28,29,34-36,38,39,42-44,45,49-52; кв.43-47; Партизанське л-во: кв.12-17,19-20; кв.21 в.1-25,35-38; кв.22-24; 26-30,34,35,39,40; Холоневицьке л-во: кв.50,55,61,64, 65; Цуманьке л-во: кв.1,3-7,10-13, 15,16,18-20	8906,1	Реорганізація існуючої мережі природно-заповідного фонду шляхом їх укрупнення в один об'єкт з приєднанням додаткових суміжних ділянок. Місцезростання: *Alliumursinum* L., *Galanthusnivalis* L., Liliummartagon L., *Dactylorhizaincarnata* (L.) Soo, *Dactylorhizamajalis* (Rich.) P.F.HuntetSummerhayes, *Epipactishelleborine* (L.) Crantz,*Neottianidus-avis* (L.) Rich., *Platantherabifolia* (L.) Rich., *Platantherachlorantha* (Cust.) Rchb., *Betulahumilis*Schrank, *Silenelithuanica*Zapal., *Campanulacervicaria* L., *Dentariaglandulosa*Waldst. etKit., *Melittissarmatica* L., *Dentariabulbifera* L., *Nymphaeaalba* L., *Nymphaeacandida*J.et C. Presl, *Campanulapersicifolia* L.

Назва об'єктів природно-заповідного фонду і підстави для їх виділення	Площа, га	Характеристика
Загальнозоологічний заказник «Берестянський» (Рішення облвиконкому № 226 від 31.10.1991 р.) ДП Цуманське ЛГ Берестянське л-во: кв.62 в.1	35,6	Цінний природний комплекс, насадження Alnusglutinosa (L.) Gaertn. 2 бонітету віком 40-90 років. Заболочені насадження - місця розмноження борової дичини
Заповідне урочище «Божетарня» і «Культура» (Розпорядження облдержадміністрації № 132 від 26.05.1992 року) ДП Цуманське ЛГ Мощаницьке л-во: кв.72 в.1-6,8,9; кв.73; 74 в.7-15,19,20; кв.76;77;78;79 в.1-15,17-19	329,0	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. і *Piceaabies* (L.) Karsten.Місцезростання: *Scorzonerapurpurea* L., *Anemonesylvestris* L.
Заповідне урочище «Дубово-сосновий ліс - 1» (Рішення облради № 3/5 від 10.02.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»:кв 7 в 3, кв 15 в 1	29,6	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. з домішкою *Quercusrobur* L. віком 60 років 1А бонітету
Заповідне урочище «Дубово-сосновий ліс - 2» (Розпорядження облдержадміністрації №213 від 12.12.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»: кв 24 в 4,5,6,7, кв 25 в 1, кв 26 в 2	45,5	Високобонітетне насадження Pinussylvestris L. з домішкою Quercusrobur L. віком понад 80 років 1А бонітету
Заповідне урочище «Дубово-сосновий ліс - 3» (Розпорядження облдержадміністрації №213 від 12.12.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»: кв 26 в 6,7, кв 27 в 1,кв 39 в 1,3,4,5, кв 40 в 1,4, кв 41 в 4, кв 47 в 2,5,6, кв 48 в 1	100,9	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. з домішкою *Quercusrobur* L. віком понад 80 років 1А бонітету
Заповідне урочище «Дубово-сосновий ліс - 4» (Розпорядження облдержадміністрації №213 від 12.12.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»: кв 17 в 1,4,5, кв 18 в 8, кв 29 в 2,4,5,6	50,6	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. з домішкою*Quercusrobur* L. віком 60 - 80 років 1А бонітету
Заповідне урочище «Дубово-сосновий ліс - 5» (Розпорядження облдержадміністрації №213 від 12.12.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»: кв 42 в 13, кв 43 в 2	23,5	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. з домішкою *Quercusrobur* L. віком 60 - 110 років 1А, 1, 2 бонітетів
Ботанічна пам'ятка природи «Дубово-соснове насадження» (Рішення облради № 3/5 від 10.02.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий лісокомбінат»: кв 4 в 1	3,2	Високобонітетне насадження *Pinussylvestris* L. з домішкою *Quercusrobur* L. віком 70 - 190 років 1А - 1 бонітетів
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Макаревичівський» (Рішення облвиконкому №272 від 26.07.1983 р.) с. ОмельнеМакаревичівської с/р	0,9	Парк заснований у 1836-1838 рр. польським письменником Ю. Крашевським. Місцезростання *Acerplatanoides* та *Tiliacordata*діаметром понад 2 метри, висотою 28-30м.
Зоологічна пам'ятка природи «Урочище Ревні» (Розпорядженням облдержадміністрації №213 від 12.12.1995 р.) Державне підприємство «Львівський військовий	7,00	Цінний природний комплекс *Pinussylvestris* L. та *Quercusrobur* L. віком 100 - 170 років

Назва об'єктів природно-заповідного фонду і підстави для їх виділення	Площа, га	Характеристика
лісокомбінат»: кв 35 в 8, кв 36 в 2,3		
Загальнозоологічний заказник «Зубр»(Рішення Волинської обласної Ради 18.08.2000 року)	302,6	Збереження Волинської популяції Bisonbonasus. Місцезростання: *Alliumursinum* L., *Galanthusnivalis* L., *Neottianidus-avis*(L.) Rich., *Platantherabifolia* (L.) Rich., *Platantherachlorantha*(Cust.) Rchb., *Silenelithuanica*Zapal., *Dentariaglandulosa*Waldst. etKit., *Melittissarmatica* L., *Dentariabulbifera* L., *Campanulapersicifolia* L.
Ботанічна пам'ятка природи «Ясен звичайний»: (Розпорядження облвиконкому № 486-р від 29.07.1976 р.) с. ЖуравичіЖуравичівської с/р	0,01	*Fraxinusexcelsior* L. віком понад 340 років, діаметром стовбура 2м, висотою 20 м, шириною крони 22м
Ботанічна пам'ятка природи «Ділянка дубового лісу» (Розпорядження облдержадміністрації № 132 від 26.05.1992 р.) ДП Цуманський ЛГ Партизанське лісництво:кв 36 в 8	14,00	Високобонітетні дубові насадження віком до 170 років, включені в генофонд Волинської області. Місцезростання:*Liliummartagon*L., *Epipactishelleborine* (L.) Crantz, *Neottianidus-avis* (L.) Rich., *Platantherabifolia* (L.) Rich., *Platantherachlorantha* (Cust.) Rchb., *Melittissarmatica* L., *Dentariabulbifera* L., *Campanulapersicifolia* L.

[Електронний ресурс] / Волинська обласна державна адміністрація, Управління екології та природних ресурсів. – 2017.

7. Романюк Й. Я. Природно-заповідний фонд Волинської області. Луцьк, 1987. – 65 с.

Федір ЗУЗУК, Катерина СУХОМЛІН *(Луцьк)*,
Іван ЗАЛЕСЬКИЙ, Світлана ГЛІНСЬКА *(Рівне)*,
Степан ШТОКАЛО *(Ківерці)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ківерцівський район був утворений 27 січня 1940 року. У сучасних межах він затверджений 8 грудня 1966 року. Загальна площа району складає 1414 тис.км^2. Загальна кількість мешканців станом на 01.01.2016 року становить 63,9 тис. осіб, серед них: сільське населення – 40,1 тис (62,7%) та міське – 23,8 тис (37,3%). Адміністративним центром є місто Ківерці, крім того наявні два селища міського типу (Олика та Цумань) та 72 села. Район розташований у прикордонній смузі з Польщею і межує з Рівненською областю – на півдні та сході, з Рожищанським та Луцьким районами – на заході, Маневицьким районом – на півночі.

Геологічна будова. Територія району розташована в центральній частині Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи. Найдревнішими утвореннями в регіоні є стратифіковані кристалічні породи фундаменту, вік яких припадає на палеопротерозойську еонотему. Мезопротерозойсько – неопротерозойські утворення стратифіковані на рифейські та вендські. Рифейські відкладення сформовані теригенно-вулканогенними породами. Відклади вендської системи сформовані осадово-континентальними траповими утвореннями. Наявне виверження вулканів тріщинного типу. Вся територія була закрита базальтовою магмою магнезіального складу. Останні перекриваються утвореннями седиментаційного типу – конгломератами, гравенітами, пісковиками, а ще вище великоуламковими та глинистими утвореннями. В межах Ківерцівського району фанерозойські відклади утворені палеозойською, мезозойською та кайнозойською ератемами. Палеозой. Кембрійська система (E_1). Відклади кембрію – це третинно-осадові породи зеленувато-сірого, строкатого забарвлення потужністю до 52,7 м. Силурійська система (S2). Силурійські відклади сформовані мергелями та вапняковими аргілітами з поодинокими прошарками вапняків. Загальна потужність порід верхнього силуру сягає 130 м. У силурі відбувався бурхливий розвиток органічного світу. Девонська система (Д1-3). Нижньодевонські відклади сформовані лагунно-морськими утвореннями – сульфатами, доломітами, доломітизованими мергелями та вапняками. Середньодевонські є типовими утвореннями сульфатно-кабонатно-тригенної формації. Верхньодевонські сформованні перешаруванням вапняків доломітизованих з алевролітами, аргілітами та мергелями. Загальна потужність – 300 м. Мезозойська ератема. Крейдова система (K2). Загальна потужність мергельно-крейдової товщі сягає 150 м. Вони формують велику монокліналь. Кайнозойська ератема. Палеогенова (P2) та неогенова (N1)системи. Палеогенові утворення розмиті, залишились окремі останці. Неогенові відклади також розмиті. Наявні тільки піски в районі с. Милове. Антропогенова система. Четвертинні відклади суцільним плащем перекривають усі інші утворення. Вони відрізняються широким спектром генетичних типів з мінливістю гранулометричого та мінерального складу. Згідно районування четвертинних відкладів район розташований в межах двох підобластей. Північна частина належить до Волинського Полісся, а південна – Волинської лесової височини. Стратиграфічно четвертинні відклади належать лише до двох кліматолітів – дністровського і кайдацько-тясминського. В процесі дегляціації дніпровського зледеніння правобережжя Стиру до уступу Волинської височини знаходилося у пригляціальних умовах. Вся поліська частина Ківерцівського району є зандровою рівниною. Потужність пісків дніпровського кліматоліту сягає 5–10 м. Еолово-делювіальні утворення формувалися в кайдацько-тясминський кліматоліт. Голоценовий кліматоліт розпочався 10,3 тис. років тому, під час якого сформувався сучасний рельєф.

Рельєф. ПівнічКіверцівського району розташований в південній частині Волинського Полісся, а південь – у межах Волинської лесової височини. Уступ лесової височини щодо поліської рівнини проводять схилами пагорбів за абсолютною позначкою 220 м на топокартах. Лесова височина розчленована залежно від гідромережі. На перехідній зоні височини наявні різноспрямовані ізольовані горби, що вищі від загального рельєфу на 10–15 м. Їх протяжність 50–150 м. Зандрова рівнина має незначний похил у північному спрямуванні: у межах перехідної зони 200м, в районі с. Мар'янівка – 195 м, на заболочених долинах річок 181 м (с. Звози). Вододіл басейнів річок Стир і Горинь пролягає через с. Карпилівка, Котів, Олику, Дерно, Одеради, Хорлупи.

Клімат. Помірно-континентальний, відносно-тепла зима, прохолодне вологе літо. Морозні зими бувають рідко. Зими відзначаються частими відлигами, сніговий покрив нестійкий. Пересічна температура взимку не перевищує -5^{0}С. Весни зазвичай сухі з приморозками. Вологість повітря понижується до 30%. Опади починаються зазвичай в другій половині травня. Основна кількість дощів випадає влітку, зокрема червні і липні. За багаторічними спостереженнями пересічна річна кількість опадів сягяє 620мм. Найспекотніші місяці липень і серпень. Пересічна температура влітку становить +18,7^{0}С. Осінь тепла, особливо у вересні. Похолодання наступає зазвичай у листопаді. Випадають моросячі дощі, вологість повітря зростає до 80%. Кількість сонячних днів зменшується. У грудні, зазвичай, випадає перший сніг, наступають незначні морози. Похолодання у грудні називаються приморозками.

Поверхневі води. На території району протікає 13 річок. Найбільші серед них є Путилівка, Кормин, Конопелька. Правими притоками р. Стир є Конопелька, Стрипа, Грань, Рудка, Кормин, канал Прудник. Площа їхнього водозбору охоплює всі пониження в рельєфі, що були меліоровані. Лівою притокою р. Горинь є р. Путилівка з усіма своїми безіменними притоками.

В межах району наявні 9 озер загальною площею 15,8га. Об'єм їх водної маси –0,68 млн.м^3. Заозеренність території незначна – 0,01%. Невеликі ставки та озера є в с. Озеро, Тростянець, Берестяне та в лісовому масиві на трасі Цумань-Берестяне. Значною за розмірами є водойма в с. Башлики.

Рослинний світ. Рослинний покрив Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» є різноманітним, представлений усіма типами і основними синтаксонами рослинності, притаманними південній смузі Українського Полісся. У рослинному покриві поєднуються лісова рослинність, яка переважає на цій території, із лучною та болотною. Спорадично трапляються ділянки водної рослинності [1]. У західній частині територія НПП, звужуючись, підходить до м. Луцьк. Між м. Ківерці та с. Муравище місцевість є своєрідним екотоном, що має перехідний характер між власне лісовими масивами НПП та Волинським лесовим плато. Породний склад лісів свідчить про те, що вони сформовані на помірно зволожених сугрудах. Це своєрідний комплекс бореальних і неморальних лісів, боліт різного живлення та лук, де відображено вплив льодовика та розташування поблизу лесового плато. У східній частині НПП переважають сирі та вологі типи місцезростання, що зумовило наявність рослинності переважно лісо-болотного характеру. У південній частині НПП, яка знаходиться безпосередньо на межі з Волинським лесовим плато, є значна кількість ділянок з багатими типами лісо-рослинних умов, на яких збереглись листяні ліси в комплексі зі змішаними. У дубових та сосново-дубових лісах найбільші площі займають конвалієві, чорницеві, орляково-чорницеві угруповання, а також злакові, що сформувались на їхньому місці під дією людини. У травостої дубових та грабово-дубових лісів зростають *Oxalisacetosella* L., *Majanthemum bifolium* (L.) F.W. Schmidt, *Asarumeuropaeum* L. Дубово-грабові ліси займають незначну площу, в основному вони поширені у пониженнях навколо вільшняків, які займають центральну частину цих понижень. У травостої поширені *Asarumeuropaeum, Ranunculusrepens* L., *Geumrivale* L. Домінантами синузії ефемероїдів у лісах є *Anemonenemorosa* (L.) Holub (10-70% проективного покриття), *Corydaliscava* (10-50%), *Alliumursinum* (5-40 %), *Galanthusnivalis* (5-50 %). Крім домінанту, у них зростають *Ficariaverna* Huds. Та *Corydalissolida* (L.) Clairv. (5-10 %); *Anemoneranunculoides* (L.) Holub, *Isopyrumthalictroides* L., *Dentariabulbifera* L., *Dentariaglandulosa*Waldst. etKit, ,*Adoxamoschatellina* L., *Gagealutea*(L.) Ker.-Gawl. (<5 %), *Lathraeasquamaria* L. (<1 %). Соснові ліси представлено здебільшого чорницевими, зеленомохово-чорницевими, зеленомоховими угрупованнями, а в місцях із значним впливом рекреації – злаково-зеленомоховими та злаковими. У травостої зростають *Vacciniummyrtillus* L. (70-85 %), *Vacciniumvitis-idaea* (L.) Avror. (5 – 10 %), *Vacciniumuliginosum* L., *Lycopodiumannotinum* L. Основні площі лук у східній частині НПП зосереджено в заплаві р. Кормин та по краях болотних масивів. У травостої переважають гідрофільні болотні види – *Carexacutiformis* Ehrh., *C. riparia* Curt., *C. appropinquata* Schum., *Phragmitesaustralis* (Cav.) Trin. etSteud., *Lythrumsalicaria* L., *Lysimachiavulgaris* L., *Comarumpalustre* L. Водна рослинність поширена фрагментарно по берегах рр. Кормину, Путилівки та обводнених пониженнях. На території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» зростає 60 раритетних видів флори. У Червону книгу України (2009) внесено 28 видів рослин, що зростають на території НПП, із них 13 видів належить до родини *Orchidaceae*. 3 види (*Cypripediumcalceolus* L., *Trapanatans* L. та *Caldesiaparnassifolia*(L.) Parl.) внесені до додатку «Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі». *Silenelithuanica Zapal.* внесено в Європейський червоний список. 10 видів підлягають охороні згідно з додатком «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення». 19 видів є регіонально-рідкісними видами для флори Волинської області, 13 видів є рідкісними видами Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

Тваринний світ. У Ківерцівському районі багатий тваринний світ. Фауністичне різноманіття Ківерцівського району представлене переважно мешканцями лісів, луків, водойм та боліт. Представлені тут і тварини-синантропи, які екологічно пов'язані з агроландшафтами, в тому числі й помешканнями людини. За узагальненими даними на території Ківерцівського району виявлено 415 видів, серед яких – 175 видів хребетних тварин, 254 види безхребетних тварин, серед яких домінують комахи (240 видів) [2,3]. Серед мисливської фауни на території району трапляється дикий кабан, козуля, лось, лисиця, заєць. В 60-тих рр. на територію Біловезької пущі були завезені зубри, олень плямистий і олень благородний [1]. Останнім часом значно зросла популяція річкового бобра. В межах району представлено 6 фауністичних комплексів: широколистяних лісів, соснових лісів, лук, боліт, водойм, населених пунктів та агроландшафтів. Фауністичний комплекс широколистяних лісів є одним із найбагатших. Найбільше видове різноманіття характерне для птахів, серед яких переважають горобцеподібні. Ссавці, плазуни та земноводні представлені в цьому комплексі значно меншою кількістю видів. Типовими видами для цього комплексу є жаба гостроморда, зяблик, вівчарик-ковалик, дятел середній, вівчарик жовтобровий, вільшанка, сниці блакитна та велика, дрозди співочий та чорний, куниця лісова, вовчок горішниковий, козуля європейська та деякі інші. Фауністичний комплекс соснових лісів помітно бідніший за видовим складом. За видовим

складом тут також переважають птахи, серед яких домінують горобцеподібні. У меншій кількості трапляються ссавці, земноводні та плазуни. Типовими представниками цього комплексує жаба гостроморда, дятел звичайний, зяблик, вівчарик-ковалик, дрізд співочий, вільшанка, дрізд чорний, мушка жовточуба, гаїчка чорноголова, синиця чубата та велика, білка звичайна та інші. Фауністичний комплекс лук поступається видовим різноманіттям лісовим біоценозам. У цьому фауністичному комплексі найбільше представлені ссавці та птахи, дещо менш чисельними є земноводні та плазуни. До типових представників цього комплексу належать ропухи зелена і сіра, ящірка прудка та живородна, чайка, жайворонок польовий, шеврик лучний, плиска жовта, трав'янка лучна, вівсянка очеретяна, ласка, заєць сірий, миша лучна. Фауністичний комплекс боліт є одним з найбідніших за видовим складом хребетних. У цьому фауністичному комплексі найбільше представлені птахи і ссавці, значно менше земноводних та плазунів. До типових представників комплексу належать жаба гостроморда, ящірка живородна, вуж звичайний, журавель сірий, баранець звичайний, вівсянка очеретяна, горностай. Фауністичний комплекс водойм один з найбагатших за видовим складом. Характерною групою для цього фауністичного комплексу є птахи, зокрема водоплавні та навколоводні, а також кісткові риби. До типових представників комплексу належать жаби ставкова та озерна, черепаха болотна, пірникози мала та велика, крижень, лунь очеретяний, курочка водяна, лиска, крячок річковий, очеретянки ставкова та велика, бобер, нориця водяна та деякі інші. Фауністичний комплекс населених пунктів та агроландшафтів є одним з відносно багатих за видовим складом. До типових представників комплексу належать ропуха сіра, жайворонок польовий, горобці польовий та хатній, ластівка сільська, миша звичайна, пацюк мандрівний та деякі інші.

На території Ківерцівського району в межах КНПП «Цуманська пуща» зареєстровано 20 видів тварин, занесених до Червоної книги України: мідянка, лелека чорний, чернь білоока, гоголь, скопа, лунь польовий, змієїд, підорлик малий, беркут, орлан-білохвіст, балабан, журавель сірий, пугач, сорокопуд сірий, рись звичайна, горностай, норка європейська, борсук, видра річкова, зубр (бізон європейський). 7 видів, занесених до Європейського Червоного списку тварин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991): орлан-білохвіст, деркач, рись звичайна, вовк, видра річкова, вовчок горішниковий, бізон європейський. 15 видів, занесених до Червоного списку міжнародного союзу охорони природи: карась золотистий, бичок річковий, тритон гребенястий, кумка звичайна, квакша, черепаха болотна, ящірка живородна, чернь білоока, деркач, баранець великий, норка європейська, видра річкова, бобер річковий, білка звичайна, бізон європейський. Крім того на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» зустрічається 206 видів хребетних, віднесених до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі або Бернської конвенції. 31 вид птахів, віднесений до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотяних птахів, 3 види кажанів, віднесені до Угоди про збереження кажанів в Європі. Також, територія Цуманської пущі є місцем проживання 329 видів безхребетних тварин, серед яких 15 видів занесено до Червоної книги України, Бернської конвенції (Додаток ІІ), Європейського Червоного списку тварин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, Червоного списку Міжнародного Союзу охорони природи.

Висновки.

1. Район розташований на Східноєвропейській платформі в зоні широколистяних лісів. Рельєф рівнинний, тільки південна частина району знаходиться в межах лесової Волинської височини.

2. Клімат помірно-континентальний з вологим прохолодним літом та відносно теплою зимою з частими відлигами.

3. У регіоні зафіксовано до 800 судинних рослин, поширені дубові, дубово-грабові та сосново-дубові ліси. До Червоної книги України внесено 28 видів.

4. Виявлено 415 видів, серед них – 175 видів хребетних тварин, 254 види безхребетних тварин, 20 видів внесено до Червоної книги України.

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). – Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.

2. КлиматЛуцка/ под.ред. В. Н. Бабиченко, Ф. В. Зузука Л. : Гидрометиздат, 1988р.

3. Зузук Ф.В. Осушені землі Волинської області та їх охорона / Зузук Ф.В., Копошко Л.К., Карпюк З.К.– Луцьк, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012.– 294с.

4. Природа західного Полісся прилеглого до Хотиславського кар'єру Білорусі / за ред. Ф.В. Зузука – Луцьк: пп Іванюк В.П., 2014. – 246с.

5. Отчет по глубинномугеологическомукартографованию листа М-35-II (Любышов) и северо-

восточнойчасти листа М-35-VIII (Луцк) масштаба1:2000000 с 1978-1980 гг. / В.Ф. Судовцев, Б.И. Власов. и др. – Ровно, 1980. – 594с.

6. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинськогї області /ред. В.О. Фесюк. К., Тов «підприємство Ві ЕН ЕЙ» : 2016. – 316с.

7. Природа Украинской ССР. Животный мир /отв. ред. В.А.Топачевский.–К:Наукова думка, 1985.–257с.

8. Савчук П. Тваринний світ Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» [Електронний ресурс]/ П. Савчук.– режим доступу: https||www/facebook.com/npptsuman/post2022058698018559

9. Царик Й.В. Сучасний стан зооценозів Західного Полісся/Й.В.Царик та ін. // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біологія.– 2001.–Вип.27.– С.29–14.

10. Залеський І.І.Шацьке поозер'я. Т.1: Геологічна будова та гідрогеологічні умови: Монографія/ І.І.Залеський, Ф.В. Зузук та ін. – Луцьк: Східноєвропейський університет імені Лесі Українки, 2014. – 190 с.

11. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

12. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська, // «Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції із міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

Федір ЗУЗУК *(Луцьк)*,
Іван ЗАЛЕСЬКИЙ *(Рівне)*

ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА ТЕРИТОРІЇ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Указана територія знаходиться у центральній частині Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи. В геоструктурному плані на домезозойській поверхні, що показана на карті, в межах району відбулось зчленування згаданої плити з Львівським палеозойським прогином, східну межу якого умовно проводимо по лінії сіл Рудники- Берестяне- Скреготівка- Углище. Це означає, що в палеопротерозойський час східна частина району від указаної лінії, внаслідок активізації тектонічних процесів залишалася у похиленому моноклінальному стані, а вся більша частина Ківерцівщини різко опускалась. Усі рельєфотворчі процеси відбувались в залежності від стану поверхні кристалічного фундаменту.

Палеопротерозойська ератема (PR_{1-2}). Найдревнішими утвореннями Земної кори на території Ківерцівського району вважаються стратифіковані кристалічні породи фундаменту, які за віком належать до палеопротерозойської еонотеми. Поверхня кристалічного фундаменту західних схилів Українського щита сходинково, похило занурюється у південно-західному спрямуваннях і знаходиться на глибинах : на межі з Рівненською областю 1450м, на меридіані східний Луцьк – західні Ківерці – 2404м, а в районі м. Горохів – 3450м.

Розчленування ультраметаморфічних інтрузивних утворень кристалічного фундаменту, які представлені гранітами, мігматитами та автохтонними гранітоїдами кіровоград-житомирського комплексу є досить ускладненим, оскільки він розкритий лише поодинокими свердловинами, а його поверхня вивчена геофізичними методами (магніторозвідка, гравірозвідка) [1].

Мезопротерозойсько-неопротерозойська ератема (R_{2-3}). На Ківерцівщині мезопротерозойсько -неопротерозойські утворення стратифіковані на рифейські та вендські. Назва «рифейські» походить від давньої назви Уралу, вендські – від назви давнього слов'янського племені «венди», або «венеди».

Повсюдно, зокрема і в Ківерцівському районі, на поверхні кристалічного фундаменту відкладені породи осадового чохла поліської серії рифею. Це товща теригенно-вулканогенних порід, якими виповнений Волино-Поліський прогин в інтервалі часу від 1115 до 800 мільйонів років.

На досліджуваній території континентальні відклади глинисто-піщаної червоноколірної формації поліської серії утворюють базальну пачку платформного чохла.

Неподалік, в м. Луцьк, свердловиною «Луцьк-1» розріз поліської серії ($R_{2-3}pl$) розкритий в інтервалі глибин 1534 – 2404м, що становить 870м потужності відкладів. Типовим для поліської серії є перешарування порід різного гранулометричного й петрографічного складу – пісковиків, алевролітів, та аргілітів. Часто в основі відкладів цієї серії знаходяться дуже велико-зернисті піски, гравійно-гальковий матеріал і конгломерати.

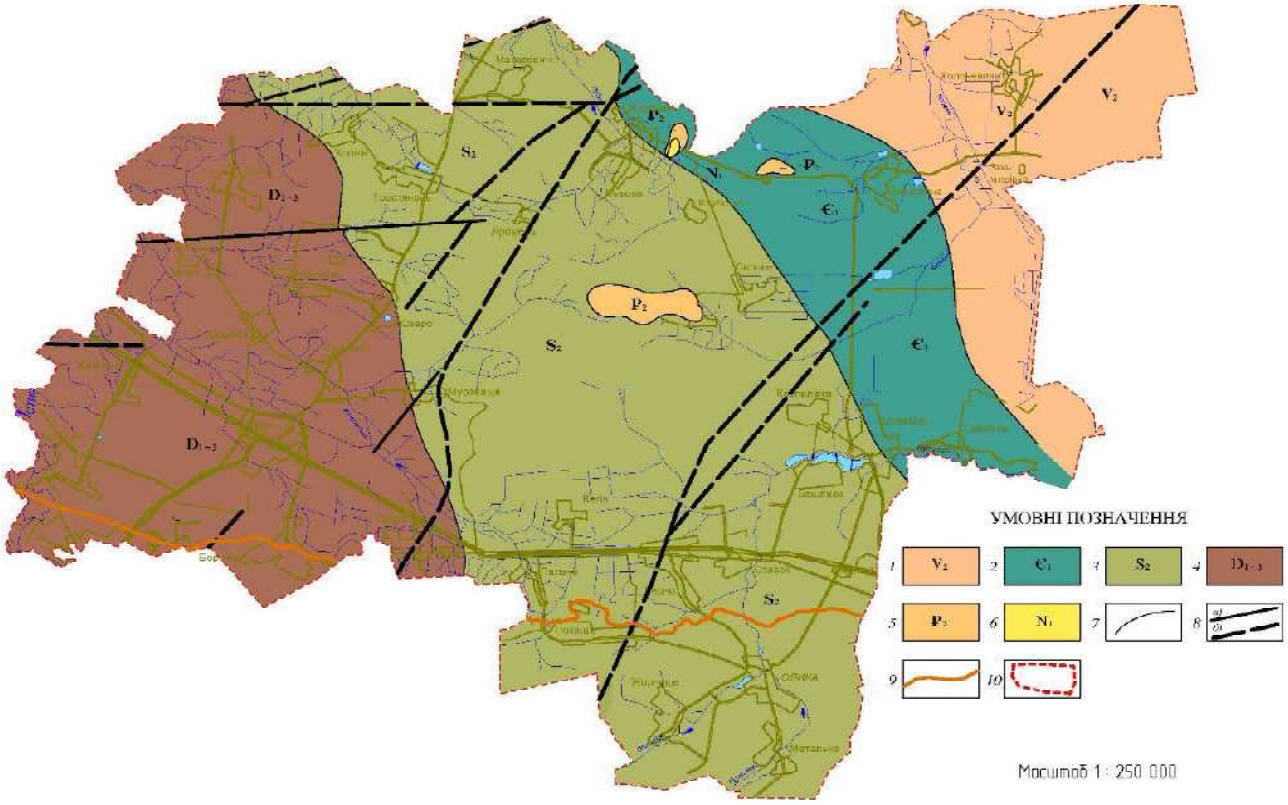

Рис. 1. Геологічна карта домезозойських відкладів Ківерцівського району

Умовні позначення: ***1.*** *Верхній венд. Базальти, туфи, конгломерати, пісковики.* ***2.*** *Кембрій. Аргіліти, алевроліти, пісковики.* ***3.*** *Силур. Мергелі, аргіліти, вапняки.* ***4.*** *Девон. Доломіти, вапняки, мергелі.* ***5.*** *Палеоген. Ерозійні останці, глауканітові піски та глини.* ***6.*** *Неоген. Піски.* ***7.*** *Геологічні межі.* ***8.*** *Тектонічні порушення: а.) достовірні б.) умовні* ***9.*** *Межа між Волинським Поліссям та Волинською лесовою височиною.* ***10.*** *Контур населених пунктів.*

Породи поліської серії є немагнітними із достатньо витриманою щільністю. За матеріалами електророзвідувальних робіт верстви поліської серії відзначаються геоелектричними шарами низької та напірної повздовжної електропровідності.

Уявлення про час формування поліської серії значною мірою грунтується на ізотопнихдатуваннях, які є не однозначними, і змінюються від 880 до 1080 млн. років [1-4]. Отже, вік серії за сукупністю радіохронологічних визначень та датувань може бути загалом визначений як середньоверхньорифейський. В цей час в межах Східноєвропейської платформи, в тому числі і в Ківецівському районі, був сформований протічний прогин від Молдови через Білорусь у який зносився звітрений делювіальний матеріал суходолу, який в процесі окиснення в умовах жаркого і вологого клімату набув червоного забарвлення.

Неопротерозойська ератема. Вендська система. В межах Ківерцівського району безпосередньо на поверхні порід поліської серії рифею відкладені утворення венду. У загальній стратиграфічній шкалі Міжнародного стратиграфічного комітету вендська система поділяється на нижній та верхній відділи.

До нижнього відділу венду віднесені осадово-континентальні трапові утворення волинської серії, які мають відповідне структурне положення, формаційну самостійність та значення абсолютного віку.

У волинську серію об’єднані горбашівська, бабинська і ратнівська світи, загальна потужність яких становить 348м (свердловина «Луцьк-1»).

Горбашівська світа(V_1gb) є базальним горизонтом волинської серії, утворення якого передувало формуванню потужної ефузивно-пірокластичної товщі. У стратотипічному розрізі вона сформована аркозовими пісками і слабозцементованими пісковиками з прошарками алевролітів, уламками кварцитів. Гравійний та гальковий матеріал великоуламкових порід є різного ступеня обтертості, іноді кострубатий, слабовідсортований.

Встановлено, що у першій половині раннього венду – в кріогені – територія Східноєвропейської платформи та ділянка досліджень була охоплена потужним зледенінням, що підтверджується наявністю

тілітів (суглиниста морена). Пізніше, внаслідок підняття території льодовикові відклади були розмиті. У горбашівський час територія Ківерцівського району залишалася у складі проточного басейну, глибина якого не перевищувала 45м. В період накопичення горбашівських відкладів, очевидно, у регіоні вже були перші прояви основного вулканізму, оскільки попелові продукти трапляються у вигляді домішок у породах і утворюють туфопісковики.

Утворення бабинської світи(V_1bb) мають трьохярусну будову,зумовлену присутністю в її середній частині туфового розрізу в пориві базальтів. Середня потужність туфового горизонту становить 40м.

Базальти масивні афанітової та фанеритової структури з дрібними мигдалинами.

У бабинський час Ківерцівщина розвивалась у континентальних умовах. Відбувалось циклічне формування осадово-вулканічних утворень зумовлених виверженням вулканів тріщинного типу, які тяжіли до розломних зон мантійного закладення. Уся територія району була залита базальтовою магмою магнезіального складу. Після застигання лави формувались замкнуті водойми у яких утворювались туфіти – продукти осідання вулканічного попелу у водоймах. У часовому вимірі вік базальтів, що розкриті Луцькими свердловинами становить 560-600 млн років.

Дослідниками Рівненської геологічної експедиції встановлена наявність 9 фаз трапового магматизму волинської серії [2]. Тріщиннівиверження основних магм, утворення покривів базальтів, туфів і вулканоміктових відкладів трапової формації нижнього венду ознаменували фінальну стадію рифтогенезу і водночас завершення доплитної стадії розвитку території району.

До верхнього венду віднесені відклади, що стратиграфічно розділені на **могилів-подільську та канилівську серії,** загальною потужністю 225м (свердловина «Луцьк-1»), які залягають на утвореннях волинської серії.

Особливістю геології верхнього венду на території Ківерцівського району є їхній вихід на домезозойську поверхню. Це проявляється у його північно-східній частині по лінії сіл Рудники-Берестяне-Скреготівка-Углище, яка умовно фіксує східну межу Львівського палеозойського прогину. Перекриваються верхньовендські відклади мезозойськими крейдовими осадами.

Могилів-Подільська серія.(V_2mg)У нижній частині розрізу домінують відклади однотипного седиментаційного циклу – вулканоміктові конгломерати, гравеліти і різнозернисті кварц-польовошпатові пісковики. Вони об'єднані у чарторийську світу. Яскравою відмінною особливістю є буровато-коричневе забарвлення, зумовлене наявністю значної кількості гідроокислів заліза. Вище, на чарторийській світі відкладені вулкано-міктові алевроліти з лінзами пісків, що сформувались з кластичного матеріалу із доброю обтертістю, інтенсивною слюдистістю та піритизацією. Завершується розріз могилів-подільської серії відкладами розницької та колківської світ, які представлені піщано-глинистими ритмами, у підошві яких залягають пісковики, гравеліти і конгломерати, що вверх за розрізом переходять в алевроліто-аргілітові різновиди.

Час їхнього формування відповідає ознакам базальтової формації, коли розвиток Ківерцівщини відбувався в умовах неглибокого басейну, особливості якого змінювались від субаерального до морського стану.

Канилівська серія.(V_2kn) Геологічний розріз відкладів цієї серії тісно пов'язаний з підстеляючими верствами могилів-подільської серії, що є типовим для цієї частини Східноєвропейської платформи. Канилівська серія розчленовується на дві частини – дуже великоуламкову і глинисту, що створює певні контрасти з відкладами могилів-подільской серії.

Верхня товща канилівської серії сформована одноманітним ритмічним чергуванням аргілітів, алевролітів і пісковиків, серед яких переважають відклади аргіліт-алевролітового складу. Вона має ритмічну будову, притаманне її породам сіре та зеленувато-сіре забарвлення та чітку шаруватість. Перераховані відклади завершують венд.

Фанерозойська еонотема. В межах Ківерцівського району фанерозойські відклади представлені палеозойською, мезозойською та кайнозойською ератемами.

Палеозой. Кембрійська система ($Є_1$). В межах району відклади кембрію виходять на домезозойську поверхню у східній його частині від виходів венду до умовної лінії Журавичі – Цумань. Вони представлені рівненською світою Балтійської серії. Це теригенні осадові породи зеленувато-сірого, рідше сірого та строкатого забарвника. Потужність прийнята за розрізом свердловини №4, пробуреної в смт Клевань Рівненської області, що неподалік від Ківерцівського району, становить 52,7 м.

Силурійська система.(S_2) У центральній частині району на домезозойську поверхню виходять відклади силуру. Територіально – це від межі Журавичі – Цумань до лінії сіл Хопнів – Озеро – Муравище – Арматнів, та уся південна частина району. Це частина Волино–Подільської моноклінали волинського

палеозойського підняття. Силурійські відклади у літологічному відношенні сформовані мергелями та вапняковими аргілітами з поодинокими прошарками вапняків. У верхній частині розрізу зустрічаються бентонітові глини. Загальна потужність порід верхнього силуру сягає 130м.

Різнонаправленість тектонічних рухів зумовила обміління морського басейну й утворення заводей та лагун, про що засвідчують перешарування вапняків та аргілітів.

Кліматичні умови у верхньому силурі сприяли бурхливому розвитку органічного світу.

Девонська система.(D_{1-3}) На території Ківерцівського району західніше межі виходу на домезозойську поверхню утворень силуру, виходять відклади девону. За найновішими результатами глибинного геологічного картування девонська система представлена усіма відділами (D_{1-3}).

Нижньодевонські відклади повторюють контури підстеляючих силурійських утворень і не широкою смугою до 2,2 км виходять на домезозойську поверхню від с. Завітне – Озеро – Звірів. Вони представлені морською карбонатно–теригенною регресивною формацією, яка є характерною для Східного борту Львівського палеозойського прогину. Це лагунно-морські, сульфатні осади, що утворюють доломіти сірими масивними доломітизованими мергелями та вапняками. Середня їхня потужність не перевищує 50 м.

Середньодевонські відклади зі стратиграфічним та кутовим неузгодженнями перекривають майже повністю породи нижнього девону, займаючи значну територію з півночі на південь по лінії західніше сіл: Соловатичі – Завітне – Озеро – Муравище – Звірів. Вони представлені типовими породами сульфатно – карбонатно – теригенної формації.

Верхньодевонські відклади представлені франським та фаменським ярусами, які в свою чергу поділені на багато світ. Особливістю цих відкладів є неритмічність перешарування порід – вапняків доломітизованих з алевролітами, аргілітами та мергелями. Своєрідною є строкатість забарвлення осадів у сірих та зеленуватих тонах. Вони займають всю західну частину Ківерцівщини, починаючи зі Звозів – Забродів, з виходом на с. Борохів. Загальна потужність відкладів девонської системи становить 300 м [4]. Розподіл потужної товщі девонських відкладів на три частини засвідчує складну історію розвитку території нашого регіону. Як бачимо, що обширна регресія моря наприкінці силуру – на початку девону в межах Східноєвропейської платформи зумовила її континентальний процес розвитку.

Відомо, що у девонський період на сушу вийшло органічне життя. В той час почала стрімко розвиватися наземна рослинність, яка поширювалась на прибережних просторах водойм при м'якому та вологому кліматі.

Мезозойська ератема. Крейдова система.(K_2) В межах Ківерцівського району серед мезозойських утворень відомі лише відклади верхнього відділу крейдової системи, які суцільним плащем перекривають різновікові відклади верхнього венду та палеозою. Загальна потужність мергельно-крейдяної товщі сягає 150 м. Вони утворюють велику монокліналь в межах північно-східного крила Львівсько-Люблінської крейдової западини і залягають з невеликим похилом у західному спрямуванні. Домінують на території району крейдові відклади Здолбунівської світи, яка у стратиграфічному вимірі охоплює туронський і кон'якський яруси. Літологічно ця світа сформована однорідною товщею писальної крейди та світло-сірих крейдоподібних мергелів. Типовою особливістю цих відкладів є присутність у них стяжінь кременю різноманітних форм і розмірів, які тяжіють до верхньої частини розрізу.

У верхньокрейдовий час Східноєвропейська платформа зазнала суттєвої перебудови у зв'язку з інтенсивним прогинанням та трансгресією моря Тетіс. Власне тому, на території району розмиті нижньокрейдові відклади та верхи юрських утворень. Натепер загальноприйнятними є висновки, що в крейдовий період мезозою відбулися найзначніші зміни в органічному світі Землі.

Кайнозойська ератема. До останньої належать палеогенова, неогенова і антропогенова системи.

Палеогенова система.(P_2) Як відзначалось вище наприкінці верхньої крейди та в період формування палеогенових і неогенових утворень в межах нашого району відбувались регіональні тривалі розмиви, які обумовили формування ембріональної річкової мережі. Палеогенові утворення в межах району закартовані у вигляді окремих останців в районі сіл Синне – Городище, Макове та Берестяне. Усі вони приурочені до припіднятих ділянок рельєфу верхньокрейдового часу. За розмірами вони змінюються по простяганню форм від 5,0 до 2,0 км. Вони представлені глауконітовими глинами та кварц – глауконітовими пісками. Рідко у розрізах палеогену зустрічаються алевроліти. Потужність відкладів не перевищує 5,0 м.

Неогенова система. Міоцен(N_1) Неогенові піски в межах району збереглися лише на поверхні палеогенового пагорба в районі с. Милове, що на крайній півночі території. Це дрібнозернисті кварцові піски, які у вигляді ерозійних останців перекриття відкладені на палеогенових породах. Їхня потужність не перевищує 2,5 м.

Антропогенова система. Дотримуючись загальної схеми опису геологічної історії розвитку природи,

в тому числі в межах Ківерцівського району автори намагалися відтворити послідовність геологічних процесів, що відбулися на цій території в часовому вимірі в рамках антропогенезу.

Четвертинні (антропогенові) відклади суцільним плащем перекривають усі інші утворення. Вони представлені широким спектром генетичних типів, які характеризуються мінливістю гранулометричного і мінералогічного складу за розрізом і по простяганню. Згідно схеми районування четвертинних відкладів територія Ківерцівського району знаходиться в межах двох підобластей: північна частина належить до Волинського Полісся, південна – Волинської лесової височини.

Стратиграфія четвертинних відкладів доцільно розглядати на рівні кліматолітів, що відповідає виділеним горизонтам при геологічному картуванні.

Легендою до Державної геологічної карти масштабу 1:200000 аркушів Волино-Подільської серії передбачено виконувати стратиграфічний поділ відкладів в обсягах плейстоценового та неоплейстоценового розділів.

Враховуючи географічне розташування ківерцівського району, а це Стир-Горинське межиріччя в зоні зчленування Волинського Полісся і Волинської лесової височини, автори вважають доцільним наводити характеристики лише тих кліматолів, що мають прояв та приналежність до ківерцівського району. В межах Волинського Полісся це перигляціальні відклади дніпровського зледеніння та еолово-делювіальні утворення в межах Волинської Височини.

Відомо, що річкова система р. Стир сформувалась в маргенальних умовах дніпровського зледеніння в період його дегляціації. Це свідчить про те, що територія правобережжя р. Стир до уступу Волинської лесової височини знаходилась у перигляціальних умовах. Вся поліська частина Ківерцівського району є зандровою рівниною. Потужність зандрових пісків дніпровського кліматоліту змінюється від 5-10 м.

В подальшому формувались еолово-делювіальні утворення кайдатьсько-тясмінськогокліматоліту. У льодовиковій області це супіски та піски, а у перигляціальній – леси і поховані ґрунти незначної потужності. В подальшому, у верхньому неоплейстоцені формувались перша та друга тераси, а у перигляціальних умовах – потужні лесові покриви.

В голоценів кліматоліт, який розпочався 10,3 тис. роки, продовжувалось формування сучасного рельєфу району. Повсюдно в аеральних умовах формувались елювіальні відклади; на схилах і підніжжях горбистих форм відкладався пролювій. В річкових притоках утворювались елювіальні та озерні відклади. На перезволожених ділянках зандрових рівнин формувались озерно – болотяні та болотяні відклади. На відкритих поверхнях розчленованого рельєфу формувались еолові дюни та дюнні поля. В умовах прогресуючого техногенезу утворюються техногенні відклади.

Морфологія рельєфу. Як відзначалось територія Ківерцівського району знаходиться в двох геоморфологічних областях Східноєвропейської рівнини – у південній частині Волинського Полісся та частково в межах Волинської лесової височини, яка займає лише 1/9 частину території району.

Уступ лесової височини до поліської рівнини проводимо по схилах лесових пагорбів по абсолютній позначці на топокартах 220 м. З заходу на схід: околиці с. Покащів – пн. околиця с. Дідичі, пд. Околиця с. Хром'яків і далі по підніжжю схилу з абсолютною позначкою 220м.

Розчленування рельєфу лесової височини знаходиться в залежності від гідромережі. Так, в районі с. Хорлупи знаходиться виток р. Конопелька, яка сформувала улоговину у лесовому рельєфі довжиною до 2,0 км. Східніше, в районі с. Покащів створена перехідна зона у північному спрямуванні шириною 1,5 км. В межах цієї зони картуються окремі, різноспрямовані, ізольовані горби (12 шт.), що на 10–15 м підвищені над рівниною з абсолютною позначкою 200 м. Їх протяжність 50–150 м.

В районі сіл Дідичі – Горянівка, Хром'яків лесову височину та прилеглу територію Полісся у субмеридіональному спрямуванні перетинає р. Путилівка.

Зандрова рівнина району має незначний ухил у північному спрямуванні: в межах перехідної зони - 200 м, в районі с. Моряновка – 195 м, а на заболочених долинах притоків – 181 м (с. Звози).

Залісненість території перевищує 50% від загальної площі.

Вододіл між басейнами річок Стир і Горинь пролягає від с. Карпилівка, Котів і на станцію Олика, Дерно, Одеради, Хорлупи.

Гідрографічна мережа. В межах Ківерцівського району інтенсивно розвинутою є гідрографічна мережа. Правими притоками р. Стир є : Конопелька, канал Прудник, Стрипа, Грань, Рудка, Кормин. Площі їхнього водозбору захоплюють усі пониженні ділянки рельєфу, які були меліоровані. Лівими притоками р. Горинь є Путилівка зі своїми безіменними притоками.

Невеличкі ставки та озера є в с. Озеро, Тростянець, Берестяне, та в лісовому масиві на трасі Цумань – Берестяне. Значною за розмірами є водойма в с. Башмаки.

Висновки. Регіон розташований на західній окраїні Східноєвропейської платформи в межах Волино-Подільської плити. Мезозойські утворення сформовані крейдяними породами верхньої крейди, що суцільним плащем покривають всі нижче залягаючи утворення. Крейдові відклади перекриваються водно-льодовиковими та лесовими породами голоценового віку, на яких сформовані ґрунти.

1. Глубинное геологическое картирование масштаба 1:200000 территории листа М – 35-7 (Ковель) и восточной части листа М – 34-VII (Хелм): отчет ГСО – 3 за 1985-1990 гг. / В. Ф. Судовцев[и др.]. – Ровно, 1990. – 278 с.

2. Легенда государственной геологической карте Украины масштабу 1:200000 Волыно-Подольской серии листов : отчет тематической группы за 1993-1995 гг. / В. В. Матеюк [и др.] – Ровно, 1995. – 60 с.

3. Отчет по глибинному геологическому картированию листа М – 35-II (Любешов) и северо-восточной части листа М- 35- VIII (Луцк) масштаба 1:200000 за 1978 – 1980 гг. / В. Ф. Судовцев, Б. И. Власов [и др.]. – Ровно, 1980. – 594 с.

4. Шацьке поозер'я. Т.1 : Геологічна будова та гідрогеологічні умови : монографія / І. І. Залеський, Ф. В. Зузук [и др.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014 – 190с.

Федір ЗУЗУК, Роман КАЧАРОВСЬКИЙ, Олена АНТИПЮК ***(Луцьк)***

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сучасна система індустрії туризму дозволяє забезпечити багатовекторний розвиток підприємств і організацій сфери оздоровлення та відпочинку, культури, транспорту, природоохоронної діяльності тощо. Поступово галузь стає містком до соціально-економічного розвитку країни загалом і регіонів зокрема.

Волинь – туристська „мекка" України, адже край багатий пам'ятками археолого-архітектурної та культурної спадщини та природно-ресурсними можливостями, тому завданням фахівців у галузі туризму і рекреації є забезпечення сприятливих умов для пересування та перебування потенційних іноземних та внутрішніх туристів на волинській землі [8].

Ківерцівський район розташований у південно-східній частині Волинської області. Дата утворення – 27 січня 1940 р. (у сучасних межах 08 грудня 1966 р.). Площа району не перевищує 1 414 тис. км^2. Загальна кількість мешканців станом на 1 січня 2016 року сягає 63,9 тисячі осіб; сільське населення становить 40,1 тис. (62,7 % від загальної його кількості), міське – 23,8 тис. (37,3 %) [4]. В адміністративному відношенні район охоплює 75 населених пунктів, зокрема 1 місто (Ківерці), 2 селища міського типу (Олика та Цумань) та 72 села, де м. Ківерці є адміністративним центром. Район розміщений у прикордонній смузі області, в безпосередній близькості до Польщі. Межує з Рівненською областю на півдні та сході, з Маневицьким на півночі, а Рожищенським та Луцьким районами Волинської області на заході.

Ківерцівщина багата лісами та природно-заповідними територіями, вона володіє значними санаторно-курортними, лісовими, мисливськими та історико-культурними ресурсами. Численні архітектурні і археологічні пам'ятки, екскурсійні об'єкти, рекреаційні пункти та місця короткотривалого відпочинку сприяють розвитку пізнавального туризму.

Кліматичні умови і ресурси сприятливі для здійснення рекреації і туризму упродовж року. Середньорічні температури: зимова (-5 °С), літня (+18,7 °С). Кількість опадів 620 мм. Варто зауважити, що період літньої рекреації дещо менший, ніж на решті території України [2].

Рекреаційне значення мають водні ресурси району. В його межах налічується 9 озер загальною площею понад 15,8 га. Об'єм водної маси 0,68 млн. м^3, заозерненість території 0,01 %. Привабливим в інвестиційному плані є довгострокова оренда водних плес з метою вирощування риби, раків та організації відпочинку і рибальства. Територією району протікає 13 річок, найбільшими серед них є Путилівка, Кормин, Конопелька. Серед бальнеологічних ресурсів виділяються лише поклади сапропелевих грязей. У межах району розвідано 2 родовища або 1,1 % від загальнообласних запасів хлоридно-натрієвих вод з підвищеною мінералізацією 12-13 г/л. Вони поширені поблизу с. Журавичі, вода цього родовища відповідає якостям джерел Моршинська № 1, загальні запаси яких оцінюються у 0,1 млн.т [8].

Серед усіх земель району природоохоронного призначення (8 603,57 га) виділяються оздоровчі – 83,2 га, рекреаційні – 2 326,47 га та історико-культурні – 290,47 га. Площа мисливських угідь становить 120,1 тис. га.

Ліси охоплюють 33,9 % площі району і становлять майже 48 тис. га. Лісові рекреаційні ресурси сформовані зазвичай хвойними породами з домішкою дуба, які, як відомо, є найбільш цінними в рекреаційному відношенні. Потенціал флористичних ресурсів визначається наявністю цінних видів лікувальних трав та диких ягід. Місцеві ліси багаті на чорниці, малини, ожини, лохини.

За інформацією Управління екології та охорони навколишнього природного середовища Волинської ОДА в межах Ківерцівського району знаходиться 53 природоохоронних об'єкти загальною площею 55 394,88 га, у зокрема загальнодержавного значення – три загальною площею 34 054,34 га, місцевого значення – 50 (21 340,54 га): 10 заказників (10 744,9 га): три лісові, ботанічний, чотири загально зоологічні, два орнітологічні, 23 пам'ятки природи (200,44 га), 16 заповідних урочищ (10 394,3 га), парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Макаревичівський» (0,9 га) .

За матеріалами Управління культури Волинської ОДА історико-культурні туристські ресурси Ківецівщини охоплюють 47 пам'яток історії і культури, 33 пам'ятки архітектури та містобудування, 14 пам'яток археології та 4 пам'ятки монументального мистецтва. В районі функціонує 2 музеї: Державний Лопатенський музей партизанської слави (відкритий у серпні 1967 р. в урочищі Лопатень) та Олицький народний історичний музей [1; 3; 5].

Візитною карткою району залишаються народні промисли – писанкарство (с. Тростянець), столярство (смт Цумань), бондарство (сс. Городище, Хопнів), ткацтво, ковальство (с. Хопнів), гончарство (с. Кульчин) та різьба по дереву (м. Ківерці), осередки вишивання в селах Холоневичі, Журавичі, Скреготівка, Ромашківка та м. Ківерці [1].

Ківерцівський район – це південна складова східного туристсько-інфраструктурного району Волинської області. До нього входять Ківерцівський туристсько-інформаційний центр – база для оздоровлення дітей та три туристсько-інфраструктурні пункти: Цуманський, Журавичівський та Олицький.

Туристська інфраструктура цього району є системою елементів (підсистем): заклади розміщення, харчування, дозвілля та побутового обслуговування, транспортна інфраструктура, зв'язок та інформаційне забезпечення [9].

За інформацією Департаменту економічного розвитку Волинської ОДА засобами тимчасового розміщення є 4 готелі („Сяйво", „Сяйво-люкс", „Садиба на джерелах", „Озерецькі бані"), 3 кімнати відпочинку, 2 санаторії (зокрема санаторій матері та дитини „Пролісок"), кемпінги, 5 гостинних садиб (сс. Жидичин, Кульчин, Озеро, Холоневичі), 4 дитячі оздоровчі заклади.

Ківерцівський туристсько-рекреаційний центр є одночасно базою відпочинку для дітей: санаторій „Дачний" місткістю 100 ліжкомісць (с. Жабче), дитячий одоровчий табір імені Олега Кошового – 220 ліжкомісць, база-табір „Авангард" – 88 ліжкомісць (с. Дачне), бази-табори „Берізка" та „Радість" (с. Озеро) [6].

У районі вибрано п'ять сіл для реалізації проекту сільського зеленого туризму: Жидичин, Озеро, Холоневичі, Хорлупи, Берестяне. Тут функціонують понад 20 агросадиб, готових приймати від 2 до 5 відвідувачів [6].

Коефіцієнт забезпеченості засобами тимчасового розміщення є досить високим у порівнянні із пересічним показником області і становить 0,71 од./кмІ. Кількість засобів розміщення постійно збільшується.

Покращуючи цю підсистему туристської інфраструктури, варто збільшити кількість закладів готельного господарства із невеликою кількістю номерів і мінімальним набором послуг, що будуть більш доступними для соціального сегменту туристів, особливо іноземних. Дієвим заходом може стати створення додаткових засобів розміщення (особливо поблизу шляхів сполучення і в лісовій зоні) на зразок кемпінгів, молодіжних таборів, агросадиб, що працюють сезонно та враховують потреби людей з інвалідністю.

Коефіцієнт забезпеченості закладами харчування становить майже 4,38 од./кмІ, це середній показник в області. Ресторанне господарство налічує 62 одиниці, з яких: 1 ресторан, 20 кафе, 6 барів, 35 їдалень.

Мережа підприємств ресторанного господарства є розгалуженою, проте потребує оновлення через низьку їх конкурентоспроможність в сільській місцевості, застарілість матеріально-технічної бази. В оптимізації цієї підсистеми варто дотримуватися тенденції до ребрендингу нерентабельних закладів ресторанного господарства (їдалень, буфетів, закусочних) в альтернативні заклади (паби, фаст-фуди, піцерії, нічні клуби тощо) за європейським зразком.

Заклади дозвілля та розваг району охоплюють 22 будинки культури, 23 клуби, 52 бібліотеки та 2 музеї. Коефіцієнт забезпеченості цими закладами становить 6,86 од./кмІ, що є вище середнього. Кількість місць у клубних закладах – 14 на 100 осіб, бібліотечний фонд – 516 книг на 100 осіб. Це досить посередній

показник в регіоні.

Ця підсистема інфраструктури є слабкою ланкою, оскільки більшість об'єктів потребують модернізації матеріально-технічної бази та пошуків нових форм функціонування, з урахуванням сучасного прогресу. У цьому контексті важливим є збереження традицій національних видів і форм дозвіллєвої діяльності, введення нових інноваційних для сільської місцевості форм, що дозволять адаптуватися до нових умов соціального середовища.

Коефіцієнт забезпеченості торгівельними закладами становить пересічно 10,18 од./кмІ, а це другий після Гороховського району показник в області. При цьому обслуговування здійснює 233 торгівельних підприємства.

Сфера побуту охоплює 52 підприємства (перукарні, комбінати побутового обслуговування, ательє з пошиття одягу, майстерні ремонту взуття, майстерня з ремонту мобільних телефонів тощо). Коефіцієнт забезпеченості цими закладами становить 3,68 од./кмІ. Туристські підприємства району – це 1 туристське агенство, а коефіцієнт забезпеченості – 0,07 од./кмІ. Спортивні заклади – 2 стадіони та футбольні поля.

Система банківського обслуговування становить 16 відділень та філій банків, 9 банкоматів. Найбільше мережа фінансових установ є у таких банків: ПАТ „Державний ощадний банк України", ПАТ КБ "Приватбанк", АТ „Райффайзен Банк Аваль", ПАТ „Укрсоцбанк" (UniCreditBank). Коефіцієнт забезпеченості цими закладами становить 1,13 од./кмІ. Страхові компанії представлені державним оператором ринку НАСК "Оранта" [6].

Транспортна мережа має розгалужену сітку автодоріг та залізниці, тут розташовані автостанції (м. Ківерці, смт Цумань) та залізничні станції (м. Ківерці смт Олика, смт Цумань). В районі є 8 автозаправних станцій та станція технічного обслуговування автомобілів. Коефіцієнт забезпеченості становить 0,57 та 0,07 од/км^2 відповідно. За матеріалами Служби автомобільних доріг у Волинській області станом на 01.01.2015 р. їх загальна протяжність сягає 449,0 км, зокрема державного значення 162,8 км, (зокрема з твердим покриттям 162,8 км або 100 %), а місцевого значення – 286,2 (зокрема з твердим покриттям 261,3 км або 91,3 %). Дороги державного значення є одночасно міжнародного значення – 13,7 км (**М–19** Доманове (на Брест) – Ковель–Чернівці–Тереблече (на Бухарест), національного – 32,0 км (**Н-22** Устилуг–Луцьк–Рівне), регіонального – 30,6 км (**Р-14** Луцьк–Ківерці–Маневичі–Любешів–Дольськ) і територіальні – 86,5 км (**Т-03-08** Дубечне–Стара Вижівка (**М-07**) –Турійськ–Рожище–Ківерці–Піддубці–(**Н-22**), що повністю забезпечені твердим покриттям. Дороги місцевого значення – це обласні (132,5 км) та районні (153,7 км) автошляхи з твердим покриттям відповідно 123,3 і 138,0 км або 93,1% і 89,8%. Коефіцієнт забезпеченості транспортної доступності становить 0,26 км/км^2.

Зв'язок забезпечується 29 поштовими відділеннями УДППЗ „Укрпошта", 3 відділеннями „Нової Пошти" (м. Ківерці, смт Олика, смт Цумань), сервісного центру ПАТ „Укртелеком" та операторами мобільного зв'язку компаній ПрАТ „МТС Україна" і ЛФ ПрАТ „Київстар"(м. Ківерці).

Проблемою підсистеми «транспортна інфраструктура та звјязок» є невідповідність транспортно-експлуатаційних характеристик автомобільних доріг загального користування сучасним європейським вимогам щодо рівності та твердості, неузгодження їх розвитку з темпами автомобілізації області, що позначається на зниженні пропускної спроможності основних автошляхів.

Основними проблемами є слабке інфраструктурне облаштування та інформаційне забезпечення найбільш привабливих для відвідування туристами об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду; недостатній розвиток сільського зеленого туризму; недостатнє забезпечення поширення інформації про туристсько-рекреаційні можливості, мала кількість засобів розміщення у лісовій зоні, мала конкурентоспроможність об'єктів ресторанного господарства і сфери розваг, погане функціонування мережі Інтернет на селі.

З метою залучення іноземних та вітчизняних інвестицій для подальшого розвитку матеріально-технічної бази туристської інфраструктури, задоволення потреб галузі у висококваліфікованих кадрах (зокрема місцевих), нарощування обсягів наданих туристських послуг, ефективної рекламно-інформаційної діяльності варто розробити та втілити довготривалу Стратегію розвитку туристської галузі району, окремо окресливши в ній шляхи вирішення цих проблем. Серед першочергових заходів її розвитку можна виділити: 1) створення належних місць зупинок для туристів (зокрема для осіб з обмеженими можливостями), облаштування рекреаційних зон, об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду; 2) проведення щороку прес-турів для засобів масової інформації, друкованих, теле-, радіокомпаній та Інтернет-ресурсів, туристських компаній; 3) покращення сервісних умов закладів громадського харчування, провівши повну їх модернізацію; 4) створення віртуальних 3D-турів об'єктами туристського показу; 5) встановлення інформаційних таблиць-вказівників із короткими довідками про туристські об'єкти та QR

кодами; 6) залучення значних обсягів інвестицій у розвиток інфраструктури галузі, пошук альтернативних, зокрема іноземних джерел фінансування; 7) збільшення кількості об'єктів сервісної транспортної інфраструктури, що відповідають європейським стандартам; побудова нових та реконструкція вже існуючих об'єктів транспортної інфраструктури, зокрема доріг державного та місцевого значення; 8) створення туристських інформаційних центрів на базі музейних закладів та на територіях об'єктів природно-заповідного фонду; 9) облаштування мережі екологічних туристських маршрутів у межах об'єктів ПЗФ шляхом їх візуалізації та маркування; 10) забезпечення галузі кваліфікованими спеціалістами туристського менеджменту, екскурсійної діяльності та готельного господарства (на базі місцевих ВНЗ); 11) розробка нових трансрегіональних та транскордонних туристських маршрутів, забезпечення їх картографічним супроводом, зокрема GPS-навігацією; 12) посилення ролі велосипедного та кінного туризму, забезпечення його велосипедними доріжками та маршрутами для верхової їзди, зокрема в межах лісових зон, з побудовою місць зупинок та прокату велосипедів та коней.

Висновки. Вигідне географічне розташування Ківерцівського району сприяє розбудові туристської інфраструктури, що відповідно стимулює розвиток туризму як галузі економіки району. Ступінь сформованості туристської інфраструктури району є досить високим, хоча кожна ланка потребує окремого, комплексного, системного підходу щодо вдосконалення та реформування забезпечення належного рівня обслуговування туристів. В цьому процесі змін варто віддати перевагу новітнім світовим тенденціям в розвитку інфраструктури туризму із залученням сучасних нанотехнологій та інформаційних систем, що дозволить в короткий термін забезпечити цій галузі економіки району передові позиції, тим самим забезпечити фінансову стабільність краю.

1. Атлас історії культури Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.

2. Волинь туристична : путівник. – К. : ТОВ «Світ Успіху», 2008. – 364 с.

3. Волинь туристам : [карта до Євро-2012] : авт. Колектив : Ф. В. Зузук, З. К. Карпюк, О. В. Антипюк, О. Л. Димшиць, Л. К. Колошко, Р. Є. Качаровський; Лабораторія краєзнавчих атласів Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2012. – 1 к. (2арк.).

4. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.lutsk.ukrstat.gov.ua.

5. Інформаційний потенціал туристських карт для популяризації рекреаційних можливостей регіону (на прикладі карти «Волинь–туристам») / Зоя Карпюк, Роман Качаровський, Олена Антипюк, Леся Колошко // Матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 9. – С. 23–27.

6. Олійник Я.Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області : монографія / Я.Б. Олійник, І.В. Єрко. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с.

7. Просторово-територіальні особливості розміщення природних та історико-культурних об'єктів вздовж основних елементів транспортної інфраструктури Волині / З. К. Карпюк, Р. Є. Качаровський, О. В. Антипюк, Л. К. Колошко // International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE». – № 1(5). – Vol. 5. – January 2016. – P. 80–88. – [Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference «Scientific and Practical Results in 2015. Prospects for Their Development (December 23–24, 2015, Abu-Dhabi, UAE)].

8. Черчик Л.М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Частина 1 / Л.М. Черчик, О.В. Міщенко, І.В. Єрко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки ,2014. – 128 с.

9. Чир Н.В. Туристична інфраструктура як складова туристично-рекреаційного потенціалу Старовижівського району Волинської області / Н.В.Чир, Р.Є. Качаровський // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації» : зб. наук. пр. – Кіровоград, 2016. – С. 339-347.

Зоя КАРПЮК ***(Луцьк)***

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА МЕРЕЖА КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

За даними Управління екології та природних ресурсів Волинської ОДА у області, станом на 01.01.2017 р., під охороною держави перебуває 388 територій та об'єктів ПЗФ (239 434,94 га). Відсоток заповідності складає 11,9 %. Із цього переліку у межах Ківерцівського району знаходиться

53 природоохоронних об'єкта загальною площею 55 394,88 га, у т. ч. загальнодержавного значення (зд/з) три (34 054,34 га): Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща», ландшафтний заказник «Кормин», комплексна пам'ятка природи «Горинські крутосхили»; місцевого значення (м/з) – 50 (21 340,54 га): 10 заказників (10 744,9 га): лісові «Мощаницький», «Цуманський», «Сяньків луг», ботанічний «Лісова алея», загальнозоологічні «Зубр», «Берестянський», «Кемпа», «Різнолісся», орнітологічні «Муравище–1», «Муравище–2»; 23 пам'ятки природи (200,44 га), 16 заповідних урочищ (10 394,3 га, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Макаревичівський» (0,9 га) (рис. 1).

Згідно законодавчих норм (ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» (16.06.1992 р.)), деякі об'єкти ПЗФ можуть входити до складу інших. Їх у районі 16 (10 457,9 га), усі знаходяться у межах КНПП «Цуманська пуща». Фактична площа ПЗФ району складає 54 348,98 га, відсоток заповідності – 38,43 %.

У формуванні мережі ПЗФ району можна виділити кілька етапів. Перші природоохоронні об'єкти були створені у 1972 р. Загалом до 1991 р. у районі функціонувало 10 об'єктів ПЗФ загальною площею 64,82 га, відсоток заповідності складав 0,05. З 1991 р. після проголошення незалежності України площа мережі ПЗФ району почала активно розширюватися. Лише у 1991 р. природоохоронна мережа зросла на 15 об'єктів (155,82 га). До 2000 р. було створено ще 35 об'єктів (2 343,52 га), відсоток заповідності зріс до 1,66. Значно активізувалася робота із обґрунтування доцільності організації нових природоохоронних територій і об'єктів на початку XXI ст. у зв'язку із впровадженням Законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (21.09.2000 р.), «Про екологічну мережу України» (24.06.2004 р.). Було ухвалено створення восьми об'єктів (52 986,54 га), відсоток заповідності зріс на 37,47.

Найбільша за площею природоохоронна територія району – КНПП «Цуманська пуща». Національні парки – це поліфункціональні установи загальнодержавного значення. На частині своєї території НПП виконує завдання, які є тотожними до завдань заповідників: збереження еталонних природних комплексів і біотичного різноманіття, де здійснюються тільки наукові спостереження, на решті призначена для збереження, раціональне використання, відтворення рекреаційних ресурсів, розробка і впровадження методів екологічної освіти населення. Формою цільової організації території є функціональне зонування. Функціональні зони відрізняються режимами охорони та формами практичної діяльності в їхніх межах [6].

КНПП «Цуманська пуща» (33 475,34 га) утворений 22.02.2010 р. Площа заповідної зони складає 9 854,4 га – 29,4 % території парку, рекреаційної " 300 га (1,0 %), господарської – 23 320,9 га (69,6 %). Це ділянка колись єдиного лісового масиву на південній межі Полісся у межиріччі Стиру і Горині – загалом слабогорбиста рівнина з чергуванням невеликих пагорбів, впадин, понижень, блюдцеподібних боліт, із помірно-континентальними кліматичними умовами та переважанням у ґрунтовому покриві дерново-підзолистих типів, а в долині р. Кормина – болотяних та торфовищ [4; 7]. У природному рослинному покриві переважають широколистяні: дубові та грабово-дубові з домішкою інших порід та сосново-широколистяні ліси, у долинах невеликих річок – вільхові ліси, добре представлена також лучна та болотна рослинність, фрагментарно – водна. На цій території виявлено 19 видів рослин, занесених у Червону книгу України (ЧКУ), 1 – до Європейського Червоного списку (ЄЧС), 2 – до Додатка 1 Бернської конвенції, а також 21 вид регіонально рідкісних рослин, 7 – рідкісних рослинних угруповань, занесених у Зелену книгу України [1; 2; 7]. У межах Цуманської пущі із червонокнижних видів зростають астранція велика *Astrantia major*, береза низька *Betula humilis*, булатка довголиста *Cephalanthera longifolia*, верба чорнична *Salix myrtilloides*, вовчі ягоди пахучі *Daphne cneorum*, гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis*, дрочок крилатий *Genistella sagittalis*, зозулині черевички справжні *Cypripedium calceolus*, коручки чемерникоподібна *Epipactis helleborine* і темно-червона *E. atrorubens*, лілія лісова *Lilium martagon*, любки дволиста *Platanthera bifolia* й зеленоквіткова P. *chlorantha*, осока затінкова *Carex umbrosa*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і Фукса *D. fuchsii*, підсніжник білосніжний *Galanthus nivalis*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, цибуля ведмежа *Allium ursinum* [1; 4; 10]. На міжнародному рівні охороняються: виявлена у Горянському лісництві смілка литовська *Silene lithuanica* (ЄЧС), популяція якої є однією з найбільших в Україні, у Ківерцівському лісництві *Cypripedium calceolus* та у Берестянському лісництві на р. Кормин кальдезія білозоролиста *Caldesia parnassifolia* (Додаток 1 Бернської конвенції) [4]. У Зелену книгу України включені типові лісові угруповання: асоціації грабово-дубових лісів волосистоосокових і яглицевих, дубово-соснових лісів ліщинових, соснових лісів зеленомохових і чорницевих, та рідкісні дубових лісів із домінуванням осоки трясункоподібної *Carex brizoides*: асоціації дубових лісів ліщиново-трясункоподібно-осокових та дубових лісів крушиново-трясункоподібноосокових; серед водних угруповань – формацію латаття білого *Nymphaea alba* [7]. У складі фауни хребетних парку переважають лісові види – аборигенні для поліського регіону (близько

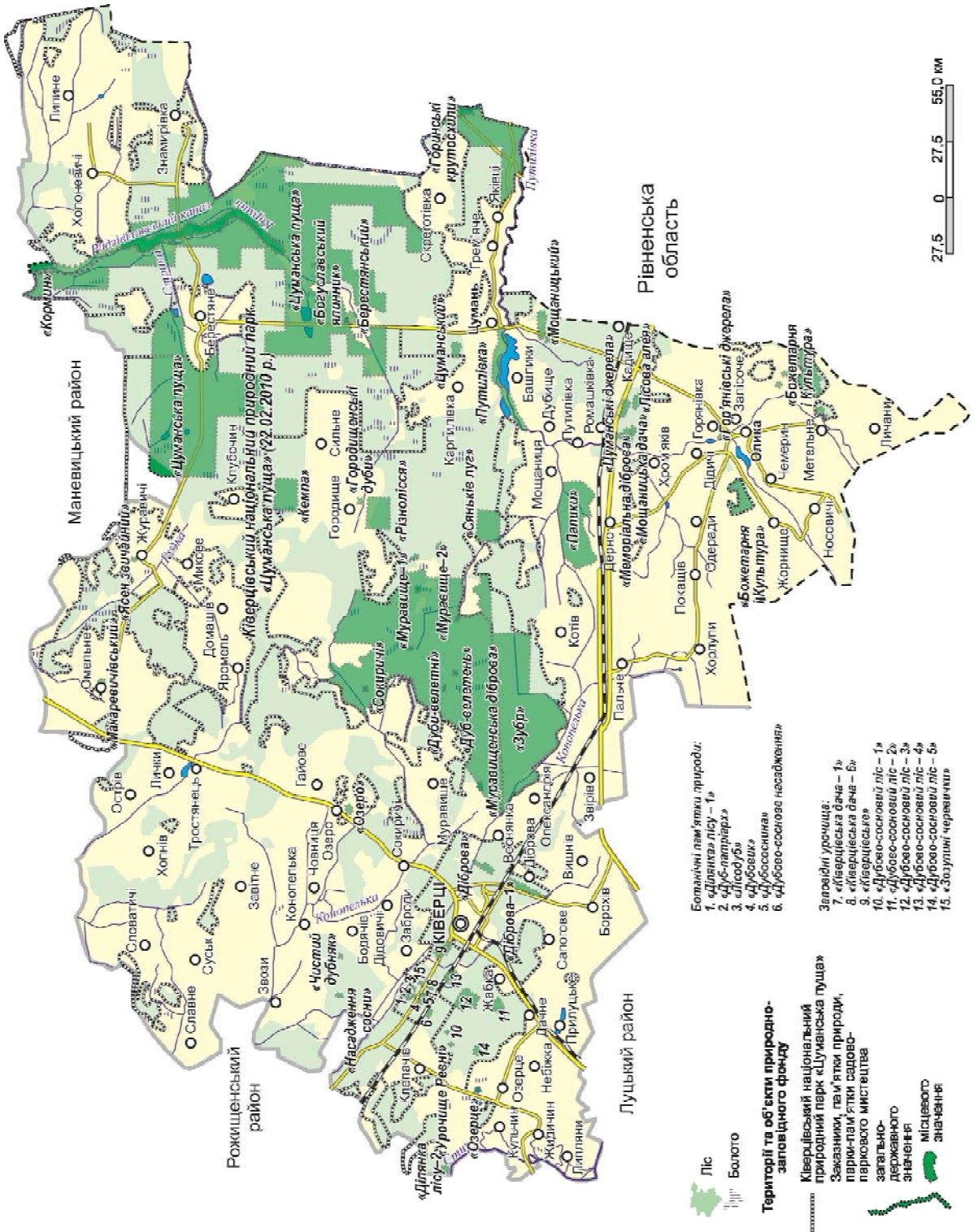

***Рис.1.* Території і об'єкти природно-заповідного фонду Ківерцівського району**

(склала З. К. Картюк із використанням матеріалів Управління екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації)

95 %). Серед рідкісних, включених у ЧКУ, виявлені мідянка *Coronella austriaca*, лелека чорний *Ciconia nigra*, лунь польовий *Circus cyaneus*, змієїд *Circaetus gallicus*, беркут *Aquila chrysaetos*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, балабан *Falco cherrug*, глушець звичайний *Tetrao urogallus*, журавель сірий *Grus grus*, пугач *Bubo bubo*, сова болотяна *Asio flammeus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, широковух європейський *Barbastella barbastellus*, вечірниця мала *Nyctalus leisleri*, норка європейська *Mustela lutreola*, видра річкова *Lutra lutra*, зубр *Bison bonasus* та ін. На міжнародному рівні охороняються *Haliaeetus albicilla*, деркач *Crex crex*, рись звичайна *Lynx lynx*, вовк *Canis lupus*, *Lutra lutra*, вовчок горішковий *Muscardinus avellanarius*, *Bison bonasus* (ЄЧС), карась золотистий *Carassius carassius*, бичок річковий *Ponticola rhodioni*, тритон гребенястий *Triturus cristatus*, кумка звичайна *Bombina bombina*, рахкавка звичайна *Hyla arborea*, черепаха болотяна *Emys orbicularis*, ящірка живородна *Lacerta vivipara*, чернь білоока *Aythya nyroca*, *Crex crex*, баранець великий *Gallinago media*, бобер європейський *Castor fiber*, білка звичайна *Sciurus vulgaris* (звичайні види КНПП), вовчок сірий *Myoxus glis*, *Muscardinus avellanarius*, мишка лучна *Micromys minutus*, *Bison bonasus* та ін. (Червоний список Міжнародного союзу охорони природи (ЧС МСОП)). Крім того, у межах НПП зареєстровано 141 вид хребетних тварин, включених у Додаток 2 Бернської конвенції, 30 видів птахів – до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотяних птахів, 10 видів кажанів – до Угоди про збереження кажанів у Європі, 32 види хребетних – до Вашингтонської конвенції [11].

До складу природоохоронної мережі району належать 11 заказників. Заказники – це одна із найрозповсюдженіших категорій заповідних об'єктів в Україні, що виконують функції збереження та відтворення природних комплексів, видів чи природних ресурсів, підтримання загального екологічного балансу [6].

«Кормин» – ландшафтний заказник (зд/з) площею 549,0 га, що знаходиться у ДП «Цуманське ЛГ», Берестянському л-ві: кв. 1, вид. 1–6, 13; кв. 2, вид. 1–10; кв. 4, вид. 19–31; кв. 7, вид. 40, 41; кв. 12, вид. 1–19, 43, 49; кв. 15, вид. 25–33, 36–40; кв. 20, вид. 33; кв. 21, вид. 1–21; кв. 25, вид. 1–32; кв. 29, вид. 15–34; кв. 35, вид. 33–47; кв. 36, вид. 1–17; кв. 44, вид. 16–37; кв. 43, вид. 31–41; кв. 52, вид. 41–47, утворений 10.12.1994 р. Ландшафтний комплекс включає смугу завдовжки 13 км вздовж р. Кормин: заплаву річки із каналізованим руслом, частково – надзаплавну терасу, де переважає лісова і лучно-болотяна рослинність. Найбільші площі серед лісового покриву займають дубово-березові, вільхові ліси, подекуди з домішкою ясена *Fraxinus excelsior*. У пониззях зростають ліси чорновільхові кропив'яні і осокові, на підвищеннях рельєфу – грабово-дубові. У їхньому трав'яному покриві переважають анемони жовтецева *Anemone ranunculoides* і дібровна *A. nemorosa*, переліска багаторічна *Mercurialis perennis*, вороняче око звичайне *Paris quadrifolia*, яглиця звичайна *Aegopodium podagraria*, рясти ущільнений *Corydalis solida* і порожнистий *C. cava*, пшінка весняна *Ficaria verna*, рівноплідник рутвицелистий *Isopyrum thalictroides*, зірочки жовті *Gagea lutea*. На надзаплавній терасі є соснові та дубово-соснові лісові ділянки з домінуванням чорниці *Vaccinium myrtillus*, подекуди зустрічаються заболочені соснові ліси із сфагновими мохами, багном болотяним *Ledum palustre*, пухівкою піхвовою *Eriophorum vaginatum*. Ліси переважно 1–2 бонітету, віком близько 100 років. Торф'янисті луки із щучником дернистим *Deschampsia cespitosa*, болотисті з мітлицею повзучою *Agrostis stolonifera*, осокою гострою *Carex acuta*, лепешняком великим *Glyceria maxima*, гідрофільними видами: калюжницею болотяною *Caltha palustris*, півниками болотяними *Iris pseudacorus*, жовтцем повзучим *Ranunculus repens*, та справжні з домінуванням костриці червоної *Festucf rubra* зосереджуються в прирусловій частині річки та у пониженнях рельєфу між лісовими ділянками. Болота переважно евтрофні з домінуванням осоки омської *Carex omskiana*. Серед рідкісних видів, занесених у ЧКУ, у ландшафтному заказнику виявлені: мечтрава болотяна *Cladium mariscus*, *Daphne cneorum*, молочай волинський *Euphorbia volhynica*, коручка болотяна *Epipactis palustris*, товстянка звичайна *Pinguicula vulgaris*, до Додатку 1 Бернської конвенції – *Caldesia parnassifolia*, у перелік регіонально рідкісних рослин – вужачка звичайна *Ophioglossum vulgatum*. Типові види фауни: жаба озерна *Rana ridibunda*, вуж звичайний *Natrix natrix*, гадюка звичайна *Vipera berus*, крижень *Anas platyrhynchos*, орябок *Tetrastes bonasia*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, кутора водяна *Neomys fodiens*, бобер *Cartor fiber*, лисиця *Vulpes vulpes*, кабан *Sus scrofa*, козуля європейська *Capreolus capreolus* та ін. Із рідкісних червонокнижних видів зустрічаються: п'явка медична *Hirudo medicinalis*, красуня-діва *Calopteryx virgo*, махаон *Papilio machaon*, райдужниця велика *Apatura iris*, джміль моховий *Bombus muscorum*, скопа *Pandion haliaetus* та ін., а також *Crex crex* – вид, який внесений у міжнародні природоохоронні переліки: ЄЧС, ЧС МСОП [1; 9].

«Мощаницький» – лісовий заказник (м/з) площею 57,6 га, що знаходиться у ДП «Цуманське ЛГ», Мощаницькому л-ві, кв. 37, вид. 29, 35, 36, 38, кв. 38, вид. 1, 2, 5, 6, 8, 13, 16, 17–20, 25, 29, утворений

3.03.1993 р. Охороняються високобонітетні дубово-соснові насадження з домішкою *Carpinus betulus* віком близько 150 р., густий підлісок яких формують зарості ліщини *Corylus avellana* і крушини *Frangula alnus*. У різноманітному трав'яному покриві ростуть конвалія травнева *Convalaria majalis*, череда *Bidens tripartita*, чистотіл звичайний *Chelidonium majus*, грицики звичайні *Capsella bursa-pastoris*, а також зустрічаються види ЧКУ: *Platanthera bifolia*, *Allium ursinum*, *Cypripedium calceolus*.

«Цуманський» – лісовий заказник (м/з) площею 35,3 га ДП «Цуманське ЛГ», Цуманського л-ва, кв. 40, вид. 2, 3, 11, 12, 14, 20 утворений 3.03.1993 р. Під охороною держави знаходяться дубово-соснові насадження з частковою домішкою вільхи *Alnus glutinosa*, віком близько 150 р., що належать до лісів I групи, у підліску яких зростають *Frangula alnus*, верба козяча *Salix caprea*, калина *Viburnum opulus*, у трав'яному покриві – лікарські рослини, ягідники. Зустрічаються рідкісні види рослин, які занесені у ЧКУ: *Euphorbia volhynica*, *Galanthus nivalis*.

«Сяньків луг» – лісовий заказник (м/з) площею 159,0 га, що лежить у межах Дернівської сільської ради, ДП «Цуманське ЛГ», Мощаницького л-ва, кв. 1, 5, утворений 21.06.2012 р. Зберігається цілісний лісо-болотяний ландшафт з переважанням дубово-березових, березових та чорновільхових насаджень, у яких зустрічаються рідкісні види ЄЧС, ЧКУ, зокрема *Cypripedium calceolus*, *Astrantia major*, *Caldesia parnassifolia*, *Ciconia nigra*, тетерук звичайний *Lyrurus tetrix*, лось *Alces alces*.

«Лісова алея» – ботанічний заказник (м/з) площею 110,4 га ДП «Цуманське ЛГ», Мощаницького л-ва, кв. 46, вид. 10, 11, 14–19; кв. 50, вид. 2, 4–16, 20, 20.1–26, 28, 32, 33, 35, 37–41; кв. 51, вид. 1, 3, 5, 6, 8, 9, 17–23 утворений 03.03.1993 р. Охороняються високобонітетні пришляхові (вздовж траси Луцьк–Рівне) дубово-соснові насадження віком близько 100 років, у складі яких переважають стиглі і пристигаючі насадження *Quercus robur* і сосни звичайної *Pinus sylvestris* з густим підліском із *Corylus avellana*, *Frangula alnus*, бузини чорної *Sambucus nigra*, заростей акації білої *Robinia pseudoacacia*, з різноманітними видами квіткових рослин, зокрема *Convalaria majalis*, фіалки триколірної *Viola tricolor*, горицвіту весняного *Adonis vernalis* та ін., а також зустрічаються *Daphne cneorum*, хвощ великий *Equisetum telmateia*, *Allium ursinum* (ЧКУ).

«Зубр» – загальнозоологічний заказник (м/з) площею 10 043,6 га, що знаходиться у ДП «Ківерцівське ЛГ», Звірівського л-ва, кв. 1–45, Муравищенського л-ва, кв. 1–47, 49–51; кв. 55, вид. 1–17; кв. 54, вид. 10–34, Сокиричівського л-ва, кв. 1–5, 9–13, 123–129, Дернівської сільради (173,0 га), утворений 18.08.2000 р. з метою збереження насамперед волинської популяції *Bison bonasus* (ЧКУ, ЄЧС, ЧС МСОП), що знаходиться під загрозою зникнення у світовому масштабі. Станом на 16.02.2017 р. працівниками НПП та волонтерами був проведений облік зубрів у Цуманських лісах: виявлено два стада, в одному з яких 10 зубрів, у другому – сім, два самці-одинаки, два зубри-самці, що мешкають у вольєрах в урочищі «Балярка» – 21 особина. Статус заказника забезпечує також збереження високобонітетних дубових, дубово-соснових і соснових лісових насаджень, раритетних видів рослин і тварин: *Lycopodium annotinum*, *Platanthera bifolia*, *Lilium martagon*, *Galanthus nivalis*, *Epipactis helleborine*, *Calopteryx virgo*, *Lucanus cervus*, вусача великого дубового *Carambyx cerdo*, *Papilio machaon*, стрічкарки тополевої *Limenitis populi*, *Coronella austriaca*, *Ciconia nigra*, гоголя *Bucephala clangula*, підорлика малого *Aquila pomarina*, *Circaetus gallicus*, *Grus grus*, *Bubo bubo*, *Lanius excubitor*, *Lutra lutra*, горностая *Mustela erminea* та ін., а також цінних видів мисливської фауни.

«Кемпа» – загальнозоологічний заказник (м/з) площею 120,0 га, що знаходиться в межах землекористування ДП «Цуманське ЛГ», Сильненського л-ва, кв. 2, утворений 16.12.2003 р. Зберігається лісо-болотяний комплекс з багатьма видами фауни. У центрі знаходиться обводнений розріджений низькобонітетний вільшняк, який оточують лісові масиви з *Alnus glutinosa*, *Fraxinus excelsior*, *Carpinus betulus*, *Betula pendula*, *Populus tremula*. Обводнення болота поступово зростає, на місці вільшняка формується очеретяне болото.

«Різнолісся» – загальнозоологічний заказник (м/з) площею 128,0 га, що знаходиться в межах ДП «Цуманське ЛГ», Сильненського л-ва, кв. 32, утворений 16.12.2003 р. Мета заповідання – збереження дубово-соснових лісових масивів з домішкою *Fraxinus excelsior*, клена *Acer platanoides* та охорона рідкісних видів рослин (ЧКУ): *Daphne cneorum*, *Galanthus nivalis*, кадила сарматського *Melittis sarmatica*, *Platanthera bifolia*, *Lilium martagon*, численних видів мисливської фауни: *Alces alces*, козулі *Capteolus capteolus*, *Sus scrofa*, *Castor fiber*, різноманітних видів болотяних хижих птахів.

«Берестянський» – загальнозоологічний заказник (м/з) площею 35,6 га, що знаходиться в межах ДП «Цуманське ЛГ», Берестянського л-ва, кв. 62, вид. 1–8, утворений 31.10.1991 р. з метою збереження заболоченого чорновільхового масиву, що є місцем розмноження *Castor fiber*, борової дичини, де зустрічаються види ЧКУ: *Lutra lutra*, *Pandion haliaetus*.

«Муравище – 1» – орнітологічний заказник (м/з) площею 40,0 га ДП «Ківерцівське ЛГ», Муравищенського л-ва, кв. 15, вид. 28; кв. 12, вид. 3; кв. 16, вид. 4 утворений 31.10.1991 р. для охорони різновікових насаджень *Quercus robur*, ялини *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Betula pendula*, *Populus tremula*, *Alnus glutinosa*, де серед видів болотяної рослинності: різних видів осок, рогозу *Typha angustifolia*, *Salix caprea*, зустрічаються *Grus grus* (ЧКУ), гніздиться багато видів дятлоподібних та горобцеподібних.

«Муравище – 2» – орнітологічний заказник (м/з) площею 15,4 га ДП «Ківерцівське ЛГ», Муравищенського л-ва, кв. 29, вид. 14; кв. 37, вид. 5 утворений 31.10.1991 р. для збереження різновікових насаджень *Betula pendula*, *Alnus glutinosa*, *Populus tremula*, де зустрічаються окремі дерева *Pinus sylvestris* і *Quercus robur*, різноманітні ягідники – *Vaccinium myrtillus*, лохина *Vaccinium uliginosum*, журавлина болотяна *Oxycoccus palustris*, бруслина бородавчаста *Euonymus verrucosa*, що є місцями мешкання і розмноження *Ciconia nigra* (ЧКУ), багатьох видів горобцеподібних [1; 9].

Пам'ятками природи оголошуються території чи окремі природні об'єкти, що мають значну цінність, є унікальними чи типовими для держави або певного регіону (ЗУ «Про ПЗФ України»). Залежно від характеру, походження і необхідного режиму охорони вони поділяються на типи. У ПЗФ району входить 24 пам'ятки природи: комплексна, 17 ботанічних, 4 гідрологічних, зоологічна (табл. 1).

«Горинські крутосхили» – комплексна пам'ятка природи (зд/з) площею 30,0 га, що знаходиться у ДП «Цуманське ЛГ», Горинському лісництві: кв. 39, вид. 24, 26, 27, 30, 32, 33, 37, 40, 41, 46, 47, утворена 3.08.1978 р. На припіднятій ділянці на лівому березі р. Горинь з крутим схилом до русла, охороняються грабово-дубові ліси з дубами *Quercus robur* віком близька 100 років і різновіковими грабами *Carpinus betulus* із домішкою берези *Betula pendula*, клена гостролистого *Acer platanoides*, осики *Populus tremula*, липи серцелистої *Tilia cordata* та сосново-дубові насадження. Окремими ділянками зустрічаються високопродуктивні ялинники. Трав'яний покрив формують зеленчук *Lamium galeobdolon*, печіночниця звичайна *Hepatica nobilis*, зірочник ланцетовидний *Stellaria holostea*, медунка темна *Pulmonaria obscura*, осока пальчаста *Carex digitata*, фіалки дивна *Viola mirabilis* і гірська *V. montana*, просянка розлога *Milium effusum*, чина весняна *Lathyrus vtrnus*, веснівка дволиста *Majanthemum bifolia* та ін. Зустрічається рідкісний вид, занесений у ЧКУ – *Neottia nidus-avis*. У лісах поширені припутень *Columba palumbus*, зозуля *Cuculus canorus*, одуд *Upupa epops*, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, дрозди співочий *Turdus philomelos* і чорний *T. merula*, синиці велика *Parus major* і блакитна *P. caeruleus*, костогриз *Coccothraustes coccothraustes*, їжак білочеревий *Erinaceus concolor*, білка звичайна *Sciurus vulgaris*, мишівка лісова *Sicista betulina* та ін. До ЧКУ внесені жук-олень *Lucanus cervus*, *Papilio machaon*, *Coronella austriaca* та ін. [1; 9].

Заповідні урочища – природоохоронні території місцевого значення, виконують функції, аналогічні природним і біосферним заповідникам, національним природним паркам – комплексного збереження у природному стані цілісних ландшафтів, біотичного і ландшафтного різноманіття, вивчення динаміки природних процесів, що протікають у них. У складі ПЗФ району налічується 16 заповідних урочищ (табл. 2).

«Макаревичівський» – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (м/з) площею 0,9 га, що знаходиться у північно-західній частині с. Макаревичі, створений 26.07.1983 р. з метою охорони парку, заснованого в 1836–1838 рр. видатним польським письменником Ю. І. Крашевським.

Висновки. ПЗФ району – це найефективніша форма збереження його біорізноманіття і ландшафтів. У нормативних документах: Законах України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», «Про екологічну мережу України», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (21.12.2010 р.) визначено низку завдань, у т. ч.: збільшення площі земель ПЗФ та національної екомережі до рівня, достатнього для забезпечення екологічної стійкості країни. Вивчення природних комплексів та видового різноманіття територій і об'єктів ПЗФ, можливостей їх оптимізації на локальному рівні потребують ґрунтовних наукових досліджень.

---

1. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстов, М. В. Химин [та ін.] ; під заг. ред. Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстова. – К. : Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.

2. Блажко О. А. Клас Liliopsida *у флорі Цуманської пущі Волинської області // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – № 1. – С. 114–116.*

3. Блажко О. Родина Poaceae *у флорі регіонального ландшафтного природного парку «Цуманський»*

Таблиця 1

Перелік пам'яток природи місцевого значення Ківерцівського району

№ з/п	Назва об'єкта, дата створення	Площа, *га*	Адміністративне розташування		Коротка характеристика
Ботанічні					
1	«Ясен звичайний»; 29.07.1976 р.	0,01	с. Журавичі		Розгалужене на три стовбури одиноке дерево *Fraxinus excelsior* з кроною циліндричної форми віком 340 р., діаметром стовбура 2 м, висотою – 20 м
2	«Меморіальна діброва»; 27.12.1972 р.	0,9	ДП «Цуманське ЛГ»	Мошаницьке л-во, кв. 50, вид. 27	Ділянка соснового лісу, де ростуть окремі *Quercus robur* віком понад 220–320 р. – місце захоронення бійців Першої світової війни (Брусилівське кладовище)
3	«Богуславський ялинник»; 31.10.1991 р.	5,9		Берестянське л-во, кв. 62, вид. 13, 15, 16	Високобонітетний природного походження ліс з *Picea abies* віком понад 90 р.
4	«Ділянка дубового лісу»; 26.05.1992 р.	14,0		Партизанське л-во, кв. 36, вид. 8	Високобонітетні дубові насадження віком близько 170 р.
5	«Ділянка лісу–2»; 27.12.1972 р.	6,7	ДП «Ківерцівське ЛГ»	Рожищенське л-во, кв. 64, вид. 8	Насадження *Quercus robur* на крутосхилах р. Стир віком до 200 р. висотою стовбурів 25 м
6	«Муравищенська діброва»; 31.10.1991 р.	15,0		Муравищенське л-во, кв. 44, вид. 4, 6, 8, 9	Лісонасіннєве насадження *Quercus robur* віком понад 160 р., включене в насіннєвий генофонд
7	«Сокиричі»; 31.10.1991 р.	6,6		Сокиричівське л-во, кв. 11, вид. 1	Лісонасіннєве насадження *Quercus robur* віком понад 100 р., включене в насіннєвий генофонд
8	«Дуб–патріарх»; 31.10.1991 р.	0,01		Ківерцівське л-во, кв. 136, вид. 1	Одинокс дерево *Quercus robur* віком понад 300 р., діаметром стовбура 1,2 м, висотою – 25 м
9	«Чистий дубняк»; 31.10.1991 р.	17,0		Ківерцівське л-во, кв. 7, вид. 3	Ділянка *Quercus robur* 1 бонітету віком 110 р., включена у насіннєвий генофонд
10	«Дубовик»; 31.10.1991 р.	3,3		Ківерцівське л-во, кв. 92, вид. 16	Високобонітетне насадження *Quercus robur* віком близько 80 р., включене в насіннєвий генофонд
11	«Лісодуб»;	8,3		Ківерцівське л-во,	Насадження *Quercus robur* віком

	31.10.1991 р.		кв. 93, вид. 3	близько 80 р., включене у насіннєвий генофонд
12	«Дубососнина»; 31.10.1991 р.	7,2	Ківерцівське л-во, кв. 93, вид. 5	Сосново-дубове насадження віком понад 70 р.
13	«Дуб–велетень»; 31.10.1991 р.	0,01	Муравищенське л-во, кв. 34, вид. 20	Одиноке дерево *Quercus robur* віком понад 300 р., діаметром стовбура 1,3 м, крони – 20 м, висотою – 25 м
14	«Дуби–велетні»; 31.10.1991 р.	0,5	Муравищенське л-во, кв. 21, вид. 25, кв. 35, вид. 21	Три дерева *Quercus robur* віком понад 200 р., діаметром стовбура 1,3 м, висотою – 23–24 м
15	«Ділянка лісу–1»; 11.07.2007 р.	4,3	Ківерцівське л-во, кв. 92, вид. 6	Високобонітетне насадження *Quercus robur* віком понад 180 р.
16	«Городищенські дуби»; 31.10.1991 р.	0,5	с. Городище	Три дерева *Quercus robur* віком понад 500 р., діаметр стовбурів 1,48; 1,52; 1,80 м, висота – 30–35 м
17	«Дубово-соснове насадження»; 10.02.1995 р.	3,2	Луцьке військове л-во, кв. 4 вид. 1	Високобонітетне насадження *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur* віком понад 70 р.
Гідрологічні				
18	«Цуманські джерела»; 11.07.1972 р.	0,01	с. Путилівка	Джерела, що живлять р. Путилівку
19	«Гор'янівські джерела»; 31.10.1991 р.	0,5	с. Гор'янівка	Каскад джерел, що живлять витоки р. Гор'янівки
20	«Озерце»; 3.03.1993 р.	4,0	с. Озерце	Озеро карстового походження глибиною 5 м з осоковими заростями на узбережжі, оточене *Salix caprea* і *Almus glutinosa*
21	«Озеро»; 3.03.1993 р.	9,0	с. Озеро	Природна водойма глибиною 12 м багата видовим різноманіттям риб і птахів
22	«Путилівка»; 4.11.1997 р.	86,5	смт. Цумань, с. Башлики	Акваторія р. Путилівки довжиною 6,6 км, кілька ставів у її басейні, що є місцем нересту багатьох видів риб
Зоологічна				
23	«Урочище Ревні»; 12.12.1995 р.	7,0	Луцьке військове л-во, кв. 35 вид. 8; кв. 36, вид. 2, 3	Високобонітетні насадження *Pinus sylvestris*, де мешкає багато видів лісової фауни
Всього		**200,44**		

Примітка. *Складено за матеріалами Управління екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації станом на 01.01.2017 р. і інформації [9].*

Таблиця 2

Перелік заповідних урочищ Ківерцівського району

№ з/п	Назва об'єкта	Площа, *га*	Адміністративне розташування		Коротка характеристика
1	«Цуманська пуща»; 29.03.2005 р., 21.06.2012 р.	8930,6	ДП «Цуманське ЛГ»		Лісові дубово-соснові, грабово-дубові, чорновільхові у пониззях масиви із густим трав'яно-чагарничковим ярусом, де зустрічаються рідкісні види рослин: *Lycopodium annotinum*, *Lilium martagon*, *Allium ursinum*, *Galanthus nivalis* та ін., мешкають типово лісові та рідкісні види тварин (ЧКУ): *Ciconia nigra*, *Aquila pomarina*, *Bubo bubo* та ін.
2	«Мощаницька дача»; 23.11.1979 р.	8,6	ДП «Цуманське ЛГ»	Мощаницьке л-во, кв. 50, вид. 36	Сосново-дубові насадження віком до 200 р.
3	«Папики»; 26.05.1992 р.	606,0		Мощаницьке л-во, кв. 27–36	Лісовий масив дубово-соснових насаджень з густим підліском, великою різноманітністю квіткових і лікарських рослин, багатим тваринним світом. Зустрічаються *Convalaria majalis*, сон широколистий *Anemone patens*, *Galanthus nivalis* (ЧКУ)
4	«Божетарня і Культура»; 26.05.1992 р.	329,0		Мощаницьке л-во, кв. 72, вид. 1–6, 8, 9, кв. 74, вид. 7–15, 19, 20, кв. 76–79, вид. 1–5, 17–19	Лісові високобонітетні насадження *Pinus sylvestris*, *Quercus robur*, *Picea abies*, *Tilia cordata*, сформовані на пагорбах і у ярах
5	«Насадження сосни»; 12.12.1995 р.	26,5	ДП «Ківерцівське ЛГ»	Ківерцівське л-во, кв. 4, вид. 3, 4, 4.1, 4.2, 23, 24	Високобонітетні насадження *Pinus sylvestris*
6	«Ківерцівська дача–1»; 12.12.95 р.	6,3		Ківерцівське л-во, кв. 117, вид. 7	Високобонітетне сосново-дубове насадження віком близько 200 р.
7	«Діброва»; 4.11.1997 р.	24,8		Ківецівське л-во, кв. 106, вид. 1, 6,	Високобонітетні сосново-дубові насадження віком близько 100 р., де зустрічається *Galanthus nivalis* (ЧКУ)

				кв. 128 вид. 1, 2	
8	«Ківерцівське»; 4.11.1997 р.	75,3		Ківецівське л-во, кв. 99, 121, вид. 5, 10, 13, кв. 122 вид. 1–5, 25, 26, кв. 123 вид. 1, 2, 4, 10, 11	Високобонітетні сосново-дубові насадження віком 140–180 р. з різноманітним трав'яним ярусом, у якому зустрічається валеріана дводомна *Valeriana officinalis* (ЧКУ)
9	«Ківерцівська дача–6»; 23.11.1979 р.	7,1		Ківерцівське л-во, кв. 118, вид. 1, 8, 18	Високобонітетне насадження *Pinus sylvestris* віком до 180 р.
10	«Діброва–1»; 16.12.2003 р.	65,0		Ківецівське л-во, кв. 140, 141, 151	Високобонітетні сосново-дубові ліси чорницеві та різнотравні віком близько 80 р., де у трав'яно-чагарничковому ярусі ростуть лікарські рослини, зустрічаються рідкісні види (ЧКУ): *Lilium martagon*, *Platanthera bifolia*
11	«Зозулині черевички»; 16.12.2003 р.	65,0	ДП «Ківерцівське ЛГ»	Ківерцівське л-во, кв. 113, 114	Високобонітетні сосново-дубові насадження, віком більше 80 р., де ростуть воронець колосистий *Actaea spicata*, *Paris quadrifolia*, цирцея звичайна *Circaea lutetiana*, стоколос Бенекена *Bromopsis benekenii* та ін., зустрічаються лісові орхідеї (реліктовий вид, включений у Бернську конвенцію), що знаходиться на південній межі свого поширення – *Cypripedium calceolus*, а також *Lilium martagon*, *Melittis sarmatica* (ЧКУ), регіонально рідкісний молочай гранчастий *Euphorbia angulata*
12	«Дубово-сосновий ліс–1»; 12.12.1995 р.	29,6		Луцьке військове л-во, кв. 7вид. 3 (пл. 8,0 га), кв. 15, вид. 1 (пл. 21,6 га)	Високобонітетне насадження (1 А) *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur* віком близько 80 р.
13	«Дубово-сосновий ліс–2»; 12.12.1995 р.	45,5		Луцьке військове л-во, кв. 24, вид. 4, 5, 6, 7, кв. 26, вид. 2	Високобонітетний лісовий масив (1 А) із *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur*, що зберігся у природному стані, віком близько 80 р.

14	«Дубово-сосновий ліс–3»; 12.12.1995 р.	100,9	Луцьке військове л-во, кв. 26, вид. 6, 7, кв. 27, вид. 1, кв. 39, вид. 1, 3, 4, 5, 7, кв. 40, вид. 1, 4, кв. 41, вид. 4, кв. 47, вид. 2, 5, 6, кв. 48, вид. 1	Високобонітетний лісовий масив (1 А) із *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur*, що зберігся у природному стані, віком близько 80 р. – місце розмноження понад 40 видів птахів, переважно горобцеподібних
15	«Дубово-сосновий ліс–4»; 12.12.1995 р.	50,6	Луцьке військове л-во	Високобонітетні насадження (1 А) *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur* віком більше 60 р.
16	«Дубово-сосновий ліс–5»; 12.12.1995 р.	23,5	Луцьке військове л-во	Високобонітетний лісовий масив (1 А, 1, 2) *Pinus sylvestris* з домішкою *Quercus robur*, що зберігся у природному стані, віком до 100 р. – місце розмноження горобцеподібних птахів
	Всього	**10394,3**		

Примітка. *Складено за матеріалами Управління екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації станом на 01.01.2017 р. і інформації [9].*

Волинської області / О. Блажко, Є. Батюра // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – № 3. – С. 225–227.

4. Грицюк А. П. Проблеми та перспективи створення Національного парку «Цуманська Пуща» // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, ч. 2. – С. 42–47.

5. Джам О. А. Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща»: збереження вікових дерев / О. А. Джам // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2012. – № 9 (234). – С. 176–181.

6. Заповідна справа в Україні: навч. посібн. / за заг. ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. – К., 2003. – 306 с.

7. Музиченко О. Еколого-ценотична оцінка різноманітності екосистем Цуманської Пущі як передумова створення національного парку «Ківецівський» / О. Музиченко // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 4. – С. 207–212.

8. Природно-заповідний фонд Волинської області : каталог природних комплексів, рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин Волині / Волин. обл. інспекц. Держкомітету УРСР по охороні природи, Волин. обл. рада Укр. т-ва охорони природи ; уклад. Й. Я. Романюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 1987. – 66 с.

9. Природно-заповідний фонд Волинської області / упоряд. М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.

10. Романюк Н. З. Про унікальність флористичного комплексу Ківерцівського лісового масиву і необхідність його охорони / Н. З. Романюк, І. І. Кузьмішина // Природні ресурси Волині. Результати фундаментальних досліджень (1993-2003 рр.) : наук. конф., Луцьк, 1-3 лип. 2003 р. // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. - 2004.- № 1. – С. 104-107.

11. Химин М. В. Сучасний стан фауни хребетних тварин Цуманської пущі як один з основних аргументів створення Ківерцівського національного природного парку / М. В. Химин, М. Л. Клєстов, А.-Т. В. Башта // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, ч. 2. – С. 192–198.

Артем МУРАВА ***(смт. Цумань)***

РІДКІСНІ РОСЛИНИ РОДИНИ ОРХІДНІ ЦУМАНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА

В останні роки все більшого антропогенного впливу зазнає довкілля. Людство намагається зберегти спадок, отриманий у природи, та це стає зробити все важче. Тому завдання кожного покоління – знати і берегти природу, особливо, якщо це стосується зникаючих видів.

Антропогенні зміни природних фітоценозів супроводжуються втратою багатьох видів. Одні з найбільш чутливих до таких порушень місцезростань - представники родини Орхідні. Ця родина вважається вимираючою у флорі України та Європи.

Зберегти видове різноманіття Орхідних можливо лише за умови організації його раціональної охорони.

Аналіз природно-кліматичних умов дозволяє зробити висновок про те, що рельєф, теплові температурні умови, вологозабезпеченість, ґрунтові умови Цуманського лісництва сприятливі для нормального росту, розвитку і поширення рослин родини Орхідні .

На основі спостережень, з використанням визначників рослин[4; 5; 21; 22]., нами був складений наступний список видів родини Орхідні даної території:

Покритонасінні Magnoliophyta (Angiospermae)
Однодольні (Liliopsida)
Зозулинцеві (Orchidaceae)
Рід Булатка — Cephalanthera
Булатка великоквіткова (Cephalanthera damasonium)
Булатка довголиста (Cephalanthera longifolia)
Булатка червона (Cephalanthera rubra)
Рід Гніздівка (Neottia)
Гніздівка звичайна (Neottia nidus-avis)
Рід Коручка (Epipactis)
Коручка болотна (Epipactis palustris)
Коручка темно-червона (Epipactis atrorubens)
Рід Любка (Platanthera)
Любка дволиста (Platanthera bifolia)
Любка зеленоквіткова (Platanthera chlorantha)
Рід Пальчатокорінник - Dactylorhiza
Пальчатокорінник мясочервоний (Dactylorhiza incarnata)
Пальчатокорінник Фукса (Dactylorhiza fuchsii)

Булатка великоквіткова. Багаторічна, трав'яниста, гола рослина. Стебло пряме, 20-60 см заввишки, відходить від укороченого висхідного або прямого кореневища, густо усадженого нитковидними коренями 7-12 см завдовжки. Листки 4-7 см завдовжки, 1,5-3,5 см завширшки, овальні або еліптично-овальні, сидячі, на верхівці загострені або тупуваті, з обох боків голі, з 5-7 дуговидними жилками, добре помітними зверху, а ще краще - знизу. Суцвіття до 12 см завдовжки, пряме, рідкувате, з трьома-вісьмома квітками, що підведені догори або горизонтально розміщені, 1,5-2 см завдовжки, білі. В природних умовах розмножуються насінням. Воно дуже дрібне і проростає тільки у симбіозі з гіфами грибів. Від проростання насінини до першого цвітіння проходить 8-10 років. Живе рослина близько 50 років. Росте булатка великоквіткова у світлих широколистяних лісах [4; 5; 22].

Булатка довголиста. Багаторічна трав'яниста рослина, гола, з вкороченим горизонтально-висхідним кореневищем. Стебло 20-50 см заввишки, густо вкрите листками. Листки розміщені в 2 ряди, лінійно-ланцетні. Суцвіття густе, з 5-20 квітками. Квітки молочно-білі, косо догори спрямовані. Коробочка довгаста, 1,5-1,7 см завдовжки. Насіння дрібне, коричневе. Цвіте протягом травня. Плодоносить у червні-липні. Від проростання насінини до першого цвітіння проходить 8-10 років. Поселяється у світлих широколистяних лісах [4; 22].

Булатка червона. Багаторічна трав'яна рослина 25-50 см заввишки. Кореневище висхідне. Стебло тонке, пряме або трохи звивисте. Листки ланцетні, до 12 см завдовжки. Суцвіття негусте, з 2-8 великих лілово-рожевих, з білуватою губою квіток. Цвіте у червні-липні, плодоносить у серпні-вересні. Розмножується насінням і вегетативно. За несприятливих умов рослина може до 20 років вести підземний спосіб життя [4; 21].

Коручка болотна. Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище повзуче з довгими міжвузлями.

Від розгалуженого кореневища відходить кілька прямостоячих стебел. Надземне стебло 20-60 см заввишки. Листків 4-8, ланцетні, загострені.. Суцвіття — багатоквіткова китиця, не щільне. Приквітки ланцетні. Квітки до 2,5 см завдовжки, звислі. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Коробочка повисла. Насіння дрібне. Розмножується насінням та вегетативно [4; 5].

Любка дволиста. Багаторічна трав'яниста рослина з характерними спеціальними органами для нагромадження поживних речовин - кореневими бульбами.Листки прикореневі, майже супротивні, широко-еліптичні, тупі, до основи звужені . Квітконосне стебло прямостояче, 30-50 см заввишки. Суцвіття волотеподібне, рідке, 12-18 см завдовжки, квіток 12-20. Квітки двостатеві, білі. Розмножується насінням і вегетативно. Насіння проростає переважно восени [4; 5].

Любка зеленоквіткова. Багаторічна трав'яниста рослина з спеціальними органи для накопичення запасних речовин - кореневими бульбами. Стебло 30-65 см заввишки. Суцвіття негусте, квіток 10-29. Квітки двостатеві, зеленувато-білі, без запаху або із слабким запахом. Цвіте пізніше, ніж любка дволиста, проте це не заважає утворенню між ними гібридів [4;22].

Гніздівка звичайна. Багаторічна сапрофітна рослина, позбавлена зеленого забарвлення. Живиться речовинами, що розкладаються. Має товсте горизонтальне кореневище, обплетене щільним клубком червоподібних коренів. Це сплетіння може досягати розмірів 10-12 см. Стебло соковите, буре, з нечисленними лускатими листками і багатоквітковою китицею бурих квіток на верхівці. Квітки непоказні, мають приємний медовий запах, чим і приваблюють мух, які їх запилюють. Цвіте в травні — червні. Має складний розвиток, специфічність якого полягає в симбіотичних зв'язках з певними грибами. Насіння гніздівки може прорости тільки тоді, коли гіфи гриба проникнуть у його середину. Після утворення коренів орхідея частково переходить до самостійного живлення. У місцях пошкодження коренів можуть утворитися бруньки. Перехреснозапильна рослина, але може і самозапилюватися. Росте в тінистих листяних рідше соснових лісах [4; 5; 21].

Коручка темно-червона. Багаторічна трав'яна рослина, 25-70 см заввишки. Кореневище коротке, товсте, горизонтальне. Листків 5-9, довші за міжвузля, нижні - довгасто-яйцеподібні або еліптичні, 4-8 см завдовжки, верхні - ланцетні, загострені. Суцвіття китиця. Квітки пурпурові, із запахом ванілі. Листочки оцвітини до 6-7 мм завдовжки, яйцеподібні, загострені, складені широким дзвоником, внутрішні трохи коротші за зовнішні. Цвіте у червні-липні. Плодоносить у серпні-вересні. Розмножується насінням, дуже рідко – кореневищем [4; 5; 22].

Всі рослини у процесі історичного розвитку набули специфічних рис, що пов'язані з особливостями будови, обміну речовин, динамікою життєвих процесів. Всі ці риси визначають зовнішній вигляд організмів. У природі різні види по різному пристосовуються до схожих умов середовища. Такі типи пристосування виражаються у певній морфологічній будові організмів і називаються життєвими формами.

Життєва форма організму - зовнішній вигляд, що відображає його пристосованість до певних умов середовища. Загальний вигляд організму, що визначає певну життєву форму, є результатом адаптації в процесі еволюції до певних аспектів навколишнього середовища.

Особливо широко поширена система життєвих форм, розроблена датським екологом і геоботаніки К. Раункієром в 1905 р. (Рис. 1). Вона заснована на положенні бруньок відновлення (верхівок пагонів) по відношенню до поверхні грунту в несприятливих умовах (взимку або в посушливий період). Раункієр справедливо вважав, що реакцію рослин на клімат найкраще характеризує висота, на якій вона має свої органи відновлення (бруньки, кореневища, цибулини). Вибір висоти допомагає рослині пережити несприятливі погодні умови [14].

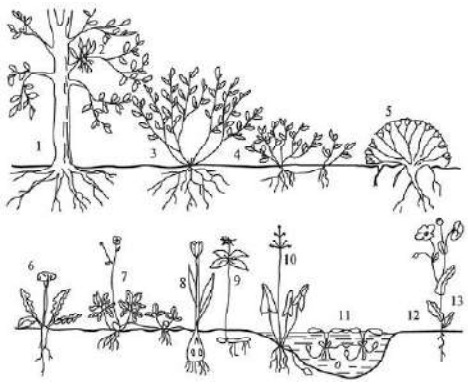

Рис 1. Життєві форми рослин по Раункієру: 1-3 - фанерофіти; 4, 5 хамефіти; 6, 7 гемікріптофіти; 8-11 - кріптофіти; 12 - насіння із зародком; 13 - терофіт

Чим складніші кліматичні умови, тим нижче по відношенню до рівня землі розташовані бруньки відновлення. Пояснюється це тим, що тут бруньки більше захищені від негоди. Тому виключно холодні умови можуть винести тільки ті рослини, бруньки відновлення яких знаходяться на невеликій висоті. Зазвичай це 20-25 см. Такі рослини Раункієр відніс до групи хамефітів (від грец. Chamai - на землі). Їх бруньки покриті брунькoвими лусками і, як правило, взимку захищені сніговим покривом.

Трав'янисті рослини захищаються від холоду та іншими способами. Наприклад, взимку їх ніжні стебла можуть відмирати, а влітку знову відростати. Для цього необхідно, щоб їх бруньки відновлення знаходилися на рівні грунту. Такі рослини в класифікації Раункієра отримали назву гемікріптофіти (від грец. Hemi - напів- і cryptos - прихований). Їх бруньки відновлення в несприятливий для вегетації період року перебувають на рівні ґрунту. Вони захищені лусками, опалим листям і сніговим покривом. Це в основному багаторічні трав'янисті рослини. Серед досліджуваних видів до гемікриптофітів відносяться 2 рослини: Коручка темно-червона (*Epipactisatrorubens*) та Коручка болотна (Epipactis palustris), що становить 20%.

Групу рослин, які мають зимуючі цибулини, бульби та кореневища, Раункієр назвав кріптофіти. Якщо зимуючі органи закладаються на деякій глибині в грунті, їх називають геофіти, якщо ж вони знаходяться під водою - це гідрофіти. Серед досліджуваних рослин Цуманського лісництва група геофітів найчисельніша і об'єднує 8 видів Орхідних : Булатка великоквіткова, Булатка довголиста, Булатка червона, Гніздівка звичайна, Любка дволиста, Любка зеленоквіткова, Пальчатокорінник мясочервоний, Пальчатокорінник Фукса (Додаток Г).

Життєві форми родини Орхідні Цуманського лісництва представлені двома групами:геофіти (8 видів), в яких зимуючі органи закладаються на певній глибині в грунті, та гемікриптофітів (2 види), в яких бруньки відновлення в несприятливий період року перебувають на рівні ґрунту, захищені лусками, опалим листям і сніговим покривом.

По критерію відношення до води виділено 2 групи:мезофіти (8 видів), які потребують достатнього зволоження і можуть переносити нетривалу посуху; мезогігрофіти (2 види), які ростуть за умов доброго та дещо надмірного зволоження.

Репродуктивні особливості родини Орхідні виявляються в тому, що при великій насіннєвій продуктивності в природі проростає лише 5% насіння, та саме насіння може прорости тільки тоді, коли гіфи гриба проникнуть всередину його.

Аналізуючи видовий склад родини Орхідні території Цуманського лісництва, визначено, що всі досліджувані рослини занесені до Червоної книги України, а головними антропогенними факторами зменшення їх чисельності є інтенсифікація використання лук та пасовищ, зміна гідрологічного режиму, витоптування та викошування трав.

1. Єлін Ю. Я., Оляніцька Л. Г., Івченко С. І. Шкільний визначник рослин. – К.: Радянська школа, 1988. – 368 с.

2. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др. – К.: Наукова думка, 1987. – 548с.

3. Новиков В.С., Губанов И.А. Школьный атлас-определитель высших растений. – М.: Просвещение, 1991. – 240 с.

4. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П.Дідуха-К:Глобалконсалтинг,2009.-900с.

5.[Електроннийресурс].Режимдоступу:http://ashipunov.info/shipunov/school/books/fitorazn _zapov _ nats_prir_park_ukr_2012_2.pdf.

6. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук.думка, 1987. – 292 с. 6. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під. заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

7. Геоморфологія УРСР / За ред. Цись П. М.. – Львів: Вид-во Львів. ун- ту, 1962. – 360 с.

8. Природа Волинської області / За ред. Геренчука К.І. – Львів: Вища школа, 1975. – 147 с.

9. Географія рослинного покриву України /Ю. Р. Шеляг-Сосонко, В. В. Осинюк, Т. Л. Андрієнко. – К.: Наукова думка, 1982. – 288 с.

10. Геоботанічне районування Української РСР / Андрієнко Т.Л., Білик Г.І., Брадіс Є.М. та ін. – К.: Наук.думка, 1977.–304 с.

11. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / під ред. д. б. н., проф. Т.Л. Андрієнко, к. б. н. М.Л. Клєстова. – К:, 2004. – 136 с.

12. Менеджмент охоронних лісів України. Під редакцією Шеляга-Сосонко Ю.Р.- К.:Фітосоціоцентр,2003.-299с.

13. Генсірук С.А. Ліси- багатство і окраса землі.К.: Наукова думка,1980-211с.

14. [Електронний ресурс]. Режимдоступу:http://www.grandbiology.com/

15. Денисова Л. В. Состав ценопопуляций дикорастущих предстасителей семействаOrchidaceae / Л. В. Денисова, М. Г. Вахрамеева, С. В. Никитина // Мат-лы науч. конф. «Охрана и культивирование орхидей». — К: Наук. думка. — 1983.

16. Аверьянов Л. В. Основные пути морфологической эволюции в семействеOrchidaceae / Л. В. Аверьянов // Ботан. журн. -1991.- № 7.

17. Поддубная-Арнольди В. А.Характеристика семейства покрытосеменных растений по цитоэмбриологическим признакам / В. А. Поддубная-Арнольди. — М.: Наука, 1982. — С. 233—234.

18. Батыгина Т. Б. Система воспроизведения у орхидных / Т. Б. Батыгина, В. Е.Васильева // Охрана и икультивирование орхидей: Тез. докл. — Таллин, 1980. — С. 107—110.

19. Лукс Ю. А. К вопросу о естественном вегетативном размножении некоторых наземных орхидей с корневыми клубнями / Ю. А. Лукс // Тр. Никит. ботан. сада. — 1970. — 43. — С. 79—88.

20. Нечитайло В 43..А., Кучерява Л.Ф. Ботаніка. Вищі рослини. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 432 с.

21. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – Київ:Альтерпрес, 2012– 148 с.

22. [Електронний ресурс].Режимдоступу: http://redbook-flora.land.kiev.ua/

23. Генсірук С.А. Ліси- багатство і окраса землі . К.: Наукова думка , 1980-211 с.

24. Лісова скарбниця : довідник лікарських рослин ./ Андрієва С.В.- Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд» , 2013-224с.

25. Генсірук С.А. , Гайдарова Л.І. Охорона лісових екосистем .- К.: Урожай, 1984.-200с.

Роман САВЧУК, Світлана ГЛІНСЬКА, Сергій ОМЕЛЬЧУК *(Рівне)*,
Степан ШТОКАЛО *(Ківерці)*

СТАН ДУБОВИХ ВІКОВИХ ЛІСІВ КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Охорона та раціональне використання лісу (лісових екосистем) – одне з важливих лісівничо-екологічних питань сьогодення. Особливої уваги потребують рідкісні лісові угруповання, до яких в Україні справедливо буде віднести вікові діброви півдня Волинського Полісся, зокрема ті, що фрагментарно залишилися від цілісного в минулому масиву, який на сьогодні увійшов до складу Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» (НПП) [1, 2].

Ці ліси формації *Querceta roburis* є одними з найпродуктивніших у Східній Європі. Тому актуальним є збереження генофонду дубових лісів Волинського Полісся, зокрема в межах території НПП, для потреб лісорозведення та селекції, використання його спадкових ознак для підвищення продуктивності посадкового матеріалу [2].

Об'єкт дослідження – лісівнича постійна пробна ділянка ЛППП–1 площею 1,0 га у кв. 23 вид. 22 Горинського лісництва ДП «Цуманське лісове господарство» Лопатенської НДД Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» (об'єкт постійної лісонасіннєвої бази – постійна лісонасіннева ділянка *Quercus robur* L.).

Мета досліджень полягає у вивченні сучасного стану вікових дубових формацій *Quercus robur* L., зокрема субформації (угрупування) чистих дубових лісів (*Querceta roburis*) та субформації дуба з грабом (Carpineto-Querceta roboris).

Деревостан на ЛППП-1 має наступні таксаційні показники:

- за походженням: насіннєвий, природний;
- тип лісу: $С_2$ГСД, свіжа, грабово-соснова судіброва (багатий підтип);
- за формою: двоярусний: перший ярус *Quercus robur* L. пізньої форми; у другому ярусі здебільшого підлісок *Carpinus betulus* L.
- за складом: перший ярус - 10Дз, другий ярус - 10Гз, підлісок з кущів відсутній;
- вік головної породи: 165 років (згідно з таксаційними матеріалами);
- число дерев: 121 шт/га;
- середня висота деревостану: 31 м;
- середній діаметр: 56 см;
- бонітет - 1;
- відносна повнота - 0,8;
- запас стовбурної деревини в корі: 414м^3;
- запас продуктивність деревостану: 708м^3/га.

Табл. 1

Геоботанічний опис Лісівничої постійної пробної ділянки ЛППП–1

№ пробної ділянки	Досліджуваний вид	Місце знаходження Площі	Роки проведених досліджень	
ЛППП-1	Дуб звичайний Quercus robur L	ДП Цуманське ЛГ Горинське лісництво кв 23 вид 22, площа 10 га	2016	2017
Дата			15.04.2016р	21.04.2017р
Тип лісорослинних умов			С4	С4
Зімкненість деревостану (в десятих частинах)			0,7	0,7
Повнота			0,8	0,8
Покриття травостою (в %)			15-20	15-20
Покриття мохово-лишайникового ярусу (в %)			-	-
Список виявлених видів за такими групами				
Дерева				
Дерева 1-го ярусу				
Quercus robur L. - Дуб звичайний			Едифікатор деревостану	Едифікатор деревостану
Acer pseudoplatanus L. – Клен – явір			Одинично	Одинично
Дерева 2-го ярусу				
Carpinus betulus L. – Граб звичайний			Едифікатор у 2-гому ярусі деревостану	Едифікатор у 2-гому ярусі деревостану
Acer platanoides L. – Клен гостролистий			Одинично	Одинично
Tilia cordata Mill. – Липа серцелиста			Одинично	Одинично
Almus glutinosa (L.) Gaertn. – Вільха клейка			Одинично	Одинично
Betula pendula Roth.– Береза повисла			Одинично	Одинично
Populus tremula L. – Осика			Одинично	Одинично
Cerasus avium (L.) Moench – Черешня			Одинично	Одинично
Дерева 3-го ярусу				
Sorbus aucuparia L. – Горобина звичайна			Одинично	Одинично
Pyrus communis L. – Груша звичайна			Одинично	Одинично
Malus sylvestris (L.) Mill. – Яблуня лісова			Одинично	Одинично

Salix caprea L. - Верба козяча	Одинично	Одинично
Acer negundo L. – Клен ясенелистий	Одинично	Одинично
Чагарники		
Coryllus avellana L. – Ліщина звичайна	Одинично	Одинично
Euonymus verrucosa Scop. – Бруслина бородавчаста	Одинично	Одинично
Euonymus europaea L. - Бруслина європейська	Одинично	Одинично
Sambucus nigra L. – Бузина чорна	Одинично	Одинично
Frangula alnus Mill. – Крушина ламка	Одинично	Одинично
Rubus idaeus L. – Малина	Одинично	Одинично
Rubus caesius L. – Ожина сиза	Одинично	Одинично
Трави		
Anemone nemorosa L. - Анемона дібровна	5	10
Ficaria verna Huds.- Пшінка весняна	+	+
Viola reichenbachiana Jord.ex Boreau – Фіалка Рейхенбаха	+	+
Lathyrus vernus (L.) Bernh – Чина весняна	+	+
Shrysosplenium alternifolium L. – Жовтяниця черговолиста	+	+
Lathraea squamaria L. – Петрів хрест лускатий	+	+
Oxalis acetosella L. – Квасениця звичайна	+	+
Pulmonaria obscura Dum. – Медунка темна	+	+
Ajuga reptans L. – Горлянка повзуча	+	+
Hepatica nobilis Mill. – Печіночниця звичайна	+	+
Stellaria holostea L. – Зірочник ланцетовидний	+	5
Paris quadrifolia L. – Вороняче око звичайне	+	+
Neottia nidus-avis (L.) Rich. – Гніздівка звичайна	+	+
Lilium martagon L. – Лілія лісова	+	+
Alliaria petiolata (M.B.) Cavara et Grande – Кінський часник черешковий	+	+
Lamium galeobdolon (L.) L. – Зеленчук жовтий.	+	+
Galium odoratum (L.) Scop. - Підмаренник запашний	+	+
Polygonatum odoratum (Mill.) Druce – Купина пахуча	+	+
Polygonatum multiflorum (L.) All. – Купина багатоквіткова	+	+
Convallaria majalis L. – Конвалія звичайна	+	+
Asarum europaeum L. – Копитняк європейський	+	+
Mercurialis perennis L. Переліска багаторічна	+	+

Geranium robertianum L. - Герань Робертова	+	+
Veronica chamaedris L. – Вероніка дібровна	+	+
Dactilis glomerata L. – Грястиця збірна	+	+
Millium effusum L. – Просянка розлога	+	+
Brachypodium sylvaticum (Huds.) Beauv. – Куцоніжка лісова	+	+
Mycelis muralis (L.)Rchb. – Міцеліс стінний	+	+
Taraxacum officinale F.Web. ex Wigg. – Кульбаба лікарська	+	+
Pteridium aquillinum (L.) Kuhn - Орляк звичайний	+	+
Melampyrum nemorosum L. – Перестріч гайовий	+	+
Sanicula europaea L. – Підлісник європейський	+	+
Rumex sylvestris (Lam.) Wallr – Щавель лісовий	+	+
Dryopteris filix mas (L.) Schott - Щитник чоловічий	+	+
Dryopteris carthusiana (Vill.) H.P.Fusch. – Щитник шартрський	+	+
Aegopodium podagraria L. – Яглиця звичайна	+	+
Vinca minor L. – Барвінок малий	+	+
Erigeron canadensis L. – Злинка канадська	+	+
Solidago canadensis L. – Золотушник канадський	+	+
Impatiens parviflora DC. – Розрив-трава дрібноквіткова	+	+

Деревостан першого ярусу представлений *Quercus robur* L. та *Acer pseudoplatanus* L.; 2-ий ярус – *Carpinus betulus* L., *Acer platanoides* L., *Tilia cordata* Mill., *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Betula pendula* Roth., *Populus tremula* L., *Cerasus avium* (L.) Moench; 3-ій ярус – *Sorbus aucuparia* L., *Pyrus communis* L., *Malus sylvestris* (L.) Mill., *Salix caprea* L., *Acer negundo* L. У підліску зростають чагарники: *Coryllus avellana* L,. *Euonymus verrucosa* Scop., *Euonymus europaea* L., *Sambucus nigra* L., *Frangula alnus* Mill., *Rubus idaeus* L., *Rubus caesius* L. (табл. 1).

Домінантами трав'янистого покриву є *Anemone nemorosa* (5-10%) *ma Stellaria holostea* (5%). У травостої зростають: *Oxalis acetosella, Ajuga reptans, Lamium galeobdolon, Galium odoratum, Convallaria majalis, Aegopodium podagraria* із проективним покриттям до 5%; *Ficaria verna, Viola reichenbachiana, Lathyrus vernus, Shrysosplenium alternifolium, Lathraea squamaria, Pulmonaria obscura*, *Hepatica nobilis, Paris quadrifolia, Neottia nidus-avis, Lilium martagon, Alliaria petiolata, Polygonatum odoratum, Polygonatum multiflorum, Asarum europaeum, Mercurialis perennis, Geranium robertianum ,Veronica chamaedris, Dactilis glomerata, Millium effusum, Brachypodium sylvaticum, Mycelis muralis, Taraxacum officinale, Pteridium aquillinum, Melampyrum nemorosum, Sanicula europaea, Rumex sylvestris, Dryopteris filix mas, Dryopteris carthusiana, Vinca minor, Erigeron canadensis, Solidago canadensis, Impatiens parviflora* із проективним покриттям 1-2%.

Два види флори (*Neottia nidus-avis, Lilium martagon)* внесені в Червону книгу України.

Отже, оцінюючи наведені таксаційні показники, можемо стверджувати, що на ЛПППП-1 маємо високоповнотне дубове насадження, що є еталонним в даних лісорослинних умовах.

За умови зміни клімату, постійної дії на ліси полютантів, періодичної шкодочинності комах-листогризів, борошнистої роси, інтенсивного антропогенного впливу на екосистеми, рубок головного користування,

інтенсивність яких не завжди науково обґрунтована, унікальні угруповання дубових лісів перебувають під загрозою зникнення. Лише своєчасне опрацювання та проведення в життя науково-обґрунтованих заходів, зокрема створення лісових резерватів, дозволить зберегти та раціонально використати цінний генофонд *Quercus robur* L. на Поліссі.

*1. Войтюк В. Оцінка насінних потомств плюсових дерев (*Quercus robur *L.) Волинської області / В. Войтюк, В. Андреєва, І. Павлюк // Науковий вісник НЛТУ України, 2008. – Вип.18.11. – С. 97–102.*

2. Волошинова Н. Селекційні методи підвищення продуктивності лісів Рівненцини. / Н. Волошинова та ін. – Рівне: Вид-во «Рівненська друкрня», 2004. – 99 с.

Павло САВЧУК, Юлія ГРИЦЮК *(Ківерці)*

ЧОРТОВЕ БОЛОТО – ЦІННЕ ВОДНО-БОЛОТНЕ УГІДДЯ КІВЕРЦІВЩИНИ

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним з найбільш цікавих місць Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» є Чортове болото. В 1991 р. рішенням облвиконкому № 226 створено загальнозоологічний заказник місцевого значення «Чортове болото». В 2004 р. цей об'єкт природно-заповідного фонду увійшов до складу заповідного урочища «Цуманська пуща», а згодом – до складу Ківерцівського національного природного парку.

Болота, як специфічні природні утворення, являють собою унікальні системи. За допомогою анаеробної мікрофлори, що живе в болотах, метану, який вона виробляє, життя на Землі процвітає.

Українське Полісся є одним з провідних регіонів формування водних ресурсів України. Болотні біогеоценози відносяться до особливого типу акумулюючих систем, що містять і консервують грандіозні запаси органіки, води та теплової енергії.

Болота потрібно розглядати як важливий гідрологічний і кліматичний регулятор Полісся, зону поширення багатьох рідкісних і цінних видів рослин (зокрема льодовикових реліктів), територію формування торфів та сапропелів. Багато видів флори та фауни, які мешкають на болотах, є рідкісними і можуть існувати лише там. Зменшення площ боліт обов'язково спричинює зменшення їх чисельності, а іноді й до цілковите зникнення унікальних видів.

Збереження боліт має велике значення, оскільки вони виконують низку важливих функцій: 1) ресурсно-сировинну (накопичення торфу, прісної води, лікарських рослин, ягід і грибів, мисливської фауни; кормової бази); 2) територіальну (можуть використовуватися для будівництва, як поля зрошення тощо); 3) біологічну (місця мешкання специфічної флори і фауни); 4) геохімічну (забезпечують кругообіг хімічних елементів); 5) ландшафтну (взаємодіють з прилеглими територіями, утворюють різноманітні болотні комплекси); 6) газорегулюючу (виводять з атмосфери вуглекислий газ); 7) бар'єрну (є бар'єром на шляху міграцій хімічних елементів); 8) водорегулюючу (підтримання водного режиму території); 9) кліматорегулюючу (мікроклімат, створюваний болотами, пом'якшує коливання температури й вологості повітря); 10) культурно-рекреаційну (збір ягід, грибів, полювання, туризм); 11) лікувальну (деякі види торфу й сапропелів використовують у грязелікуванні, у фармакології та ветеринарії); 12) інформаційну (місце проведення екскурсій, практик, уроків); 13) історичну (у торфових покладах добре зберігаються пилок, насіння, спори рослин; досліджуючи шари торфу, вчені вивчають історію рослинного покриву Землі).

Протягом тривалого часу болота розглядали лише з позицій їх народногосподарського значення: в якості родовищ цінної органічної сировини, лісогосподарських угідь, які треба заповнити водою або, навпаки, висушити чи відвести воду за допомогою каналів. Дуже часто це призводило до хижацького використання ресурсів, а основні закони розвитку боліт, їхня роль у водному балансі та застосування природоохоронних заходів відступали на другий план. Їх вважали непотрібними і навіть "шкідливими" природними утвореннями.

Деякі зміни у використанні боліт намітились у кінці 60-х рр., коли з'явились докази негативних наслідків меліоративних робіт і стали очевидними питання охорони цих ландшафтів.

Є ряд конвенцій, що пов'язані зі збереженням болотних комплексів: "Про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення головним чином в якості місця проживання водоплавних птахів (Рамсарська конвенція, 1992)", "Про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонська конвенція)", "Про охорону дикої природи і фауни і природних середовищ життя в Європі (Бернська конвенція), "Про охорону і використання транскордонних водойм і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992)" та "Про біотичне різноманіття

(Найробі, 1992)".

Тому важливим питанням є збереження, заповідання та охорона Цуманської пущі і Чортового болота, зокрема [4; 5; 7].

Мета і завдання статті. Визначити основні фізико-географічні характеристики та роль Чортового болото як водно-болотного угіддя Цуманської пущі, його місце та значення у природно-заповідному фонді України, узагальнити історичну, краєзнавчу інформацію про дану місцину.

Стан вивчення проблеми. Вивчали особливості боліт Волинської області, обґрунтували їхнє раціоне використання та писали наукові праці Т. Л. Андрієнко, Л. С. Балашев, О. В. Ільїна, І. М. Григора, Ф. В. Зузук, З. К. Карпюк, П. В. Климович, М. Я. Клєстов, І. П. Ковальчук, Л. К. Колошко, В. В. Коніщук, Р. В. Мігас, В. Й. Петрук, С. В. Полянський, О. І. Прядко, В. Т. Щербак, С. Г. Якубишена та ін. [7].

Матеріали й методи досліджень. Для написання даної статті використано літературні та інтернет-джерела, фондові дані Волинського центру з гідрології та метеорології, фондові матеріали Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», матеріали Управління екології та природних ресурсів Волинської облдержадміністрації, свідчення місцевих краєзнавців.

Використовувалися традиційні географічні методи: спостереження, картографічний, історичний, літературний, комплексний, системний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Болото, за визначенням Т. Л. Андрієнко, – надмірно зволожена ділянка земної поверхні, на якій зростає специфічна вологолюбна рослинність, розвивається болотний тип ґрунтоутворення і нагромаджується торф. Утворюється внаслідок заболочування водойм і суходолів, що пов'язано з недостатнім газообміном ґрунту, розвитком анаеробних ґрунтових процесів і уповільненим розкладанням органічних речовин. Залежно від водно-мінерального живлення розрізняють болота низинні (евтрофні), болота перехідні (мезотрофні), болота верхові (оліготрофні); за геоморфологічними умовами – заплавні, плавневі, притерасні, улоговинні, схилові.

Болото низинне (евтрофне) – тип, що формуються в умовах багатого мінерального живлення у заплавах річок, улоговинах, по берегах озер та під час заростання водойм. Живиться переважно ґрунтовими водами. Глибина торфового покладу 1-6 м, іноді до 8 м. За характером рослинного покриву виділяють лісові, трав'яні й тряв'яно-мохові болота. Лісові болота низинні представлені здебільшого вільшняками з підліском з крушини, трав'яним ярусом з очерету, осок, гідрофільного різнотрав'я. Домінантами трав'яного і трав'яно-мохового покриву цих боліт є очерет, осоки, болотне різнотрав'я (за Т. Л. Андрієнко).

В Ківерцівському районі частка боліт є однією з найменших серед районів Волинської області. Болота Цуманської пущі, а зокрема і Чортове болото, відносяться переважно до низинних боліт, основу рослинності яких складають осоки, рідше злаки (очерет звичайний, смовдь болотна, бобівник, щитник та ін.). За характеристиками рельєфу Чортове болото можна віднести до типу улоговинних, сформоване у западині. За характером рослинного покриву є лісовим з переходом до центру – чагарниково-трав'яним [2; 9; 11].

Географічні координати. 50°56' пн. ш., 25°59' сх. д. [1].

Розташування. Знаходиться на межі Волинської та Рівненської областей, у Ківерцівському та Костопільському районах відповідно. Розташоване на відстані 5,5 км. на сх. від с. Берестяни, за 4,3 км на пд. зх. від с. Знамирівка, за 8 км на пд. від с. Скреготівка Ківерцівського району та за 6 км на пд. сх. 6 км від с. Ганнівка Костопільського району.

За схемою фізико-географічного районування територія відноситься до Цуманського ландшафтного району (за К. Геренчуком), області Волинського Полісся, Поліського краю, зони мішаних лісів, південно-західної частини Східно-Європейської рівнини. Особливістю географічного розташування заповідника є те, що Чортовим болотом проходить межа між Волинською та Рівненською областями, а саме по Радзивіллівському каналу [1; 8].

Висота над рівнем моря. Мінімальна – 175 м, середня – 179 м, максимальна – 183 м [1].

Площа. Площа – понад 668 га. Розміром приблизно 5 км на 1 км [1; 11].

Короткий опис. Переважно евтрофне болото з прилеглими мішаними лісами [11].

Фізична та біогеографічна характеристики. Ймовірно, що утворилось під час стікання та накопичення льодовикових вод до улоговини. Центральна частина має вирівняну поверхню, дещо понижену до центру. Його краї, що є терасами пониження, підняті в різній мірі: менше – в Холоневичівському лісництві, більш стрімкі – у Берестянському, де болото оточено залісненими горбами [2; 11].

Фізико-географічна характеристика території.

Геологічна будова території та ґрунтовий покрив. Чортове болото за геотектонічними умовами відноситься до південно-західної частини Східноєвропейської платформи і знаходиться в межах Волино-Подільської плити із глибиною залягання кристалічного фундаменту 400-1000 м.

В геологічній будові території виділяються домезозойські, мезозойські та четвертинні відклади.

Із порід переважаючими є пісковики, базальти, туфи, крейда письмова, крейдоподібний мергель, торф різного ступеня розкладання, суглинки, супіски. У відкладах верхньої крейди розміщений основний водоносний горизонт. Глибина залягання – 1-3 м.

До основних типів ґрунтів Чортового болота належать: болотні низинні ґрунти, підтипи – низинні торфово-глейові, низинні торфові. Ґрунти мають середню і високу зольність, широкий діапазон реакції (pH=5-8,5) ґрунтового розчину, значно вищий вміст елементів живлення, ніж верхові болотні ґрунти [1; 5; 7].

Клімат. Помірно-континентальний: зима м'яка з нестійкими морозами; літо тепле, нежарке, весна і осінь - затяжні із значними опадами. Середня річна сума опадів становить приблизно 600 мм. Середня температура січня -5 °С, середня температура липня +18 °С. Сума температур вище 10 °С становить 2400 °С, періоду з температурою понад 5 °С - 200-205 днів, а з температурою 2450° С, середня тривалість понад 10 °С – 160 днів. Сумарна сонячна радіація - 76 Ккал/см, кількість годин сонячного сяйва - 1600. Порівняно із середніми для рівнинної частини України показниками клімат території характеризується меншою континентальністю (меншими річними коливаннями температури, більшою кількістю опадів) [9].

Підземні та поверхневі води. Територія розташована у межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Підземні води поширені практично в усіх стратиграфічних горизонтах. Найпоширенішими є води, пов'язані з тріщинуватими й закарстованими породами мергельно-крейдової товщі верхньої крейди. Ці води часто гідравлічно пов'язані з водами вище- і нижчерозташованих водоносних горизонтів. Саме верхньокрейдові води забезпечують стабільне в часі глибоководне підземне живлення річок та боліт.

Важливу роль у живленні боліт приймають також води першого від поверхні постійного водоносного горизонту в антропогенових відкладах – ґрунтові води. Глибина їх залягання на Поліссі найчастіше коливається у межах 0 – 5 м. Інколи тут вона становить 5 – 10 м.

Чортове болото знаходиться на території басейну р. Кормин, яка є правою притокою р. Стир та пов'язана з нею декількома каналами.

Через Чортове і поряд з ним проходить меліоративна система, яка не підтримується, заростає і замулюється Навпіл болото розділяє Радзивиллівський канал із добудованими пізніше рукавами каналів [1; 5; 9].

Екологічні особливості. За своїм рослинним покривом болото є евтрофним. В цілому, рослинний покрив має комплексний характер, з флори зустрічається близько 300 видів. Найбільшу площу займають купинноосокові угруповання осок омської та зближеної. Купини добре виявлені, осока досягає 80-90 см заввишки, навесні та в першій половині літа ці ділянки дуже обводнені. Під ними виявлено шар торфу.

Між купинами – типове болотне різнотрав'я – калюжниця болотна, плакун верболистий, бобівник трилистий, вовче тіло болотне, теліптерис болотний, вербозілля звичайне, жовтець повзучий та ін. Окремі смуги, особливо на менш зволожених місцях, утворює куничник сіруватий.

Ближче до центру осокові угруповання змінюються осоково-очеретяними та очеретяними. Очерет утворює на болоті смуги. У менш обводнених місцях виявлено смуги беріз повислої та пухнастої, а також верби попелястої.

По краях болота в Берестянському лісництві виявлено кореневищноосокові ділянки із осоками здутою та загостреною на моховому покриві. Значні популяції тут рідкісної для регіону пухівки багатоколоскової, яка утворює під час квітування характерний білий аспект. Вони формуються на розрідженому покриві із зелених мохів.

У Холоневичівському лісництві на периферії заказника зростає смуга заболоченого лісу із вільхи, берези, ясена з наявністю в травостої як лісових, так і болотних видів. Навесні тут виявлено синузію ефемероїдів з переважанням анемони дібровної та рясту ущільненого. Далі до центра болота розташована обводнена смуга вирубаного вільшняка, де розростаються кущі верби попелястої, осоки, очерету і болотне різнотрав'я.

У Берестянському лісництві над болотом на підвищеннях переважає середньовіковий і молодий дубово-грабовий ліс із значною участю берези та ясена. У трав'яному покриві переважає зірочник ланцетовидний, значну участь у ньому відіграють також зеленчук, копитняк, перлівка поникла – типові неморальні види.

У смузі заболоченого лісу біля підніжжя схилу виявлено ділянки чорновільшняків (місцями зі старою

вільхою) та вологих березових лісів із щучником дернистим. Подекуди у лісах поряд з болотом зустрічаються дуби-велетні обхватом понад 300 см.

Чортове болото відзначається значним різноманіттям рослинного світу з наявністю раритетних видів – як лісових, так і болотних.

Цінна флора. У південно-східній частині Чортового болота було виявлено декілька груп кущів релікту льодовикового часу берези низької – виду занесеної до Червоної книги України (далі - ЧКУ). В осоково-пухівкових угрупованнях було знайдено кальдезію білозоролисту – дуже рідкісний вид, занесений до Додатку І Бернської конвенції та до Червоної книги України.

В прилеглих до болота лісових масивах виявлено популяції рідкісного виду (ЧКУ) - лілії лісової. Серед зозулинцевих зустрічаються любка зеленоквіткова (ЧКУ) та дволиста (ЧКУ), поодиноко – коручка чемерниковидна (ЧКУ), безпосередньо на болоті - пальчатокорінник м'ясочервоний (ЧКУ) [2; 11].

Фауна. Серед хребетних тут зустрічаються понад 100 видів, переважають типові лісові та водно-болотні. У Радзивіллівському каналі трапляються в'юни та деякі інші види риб. Земноводних та плазунів представлено такими видами: тритон звичайний, жаба гостроморда та ставкова, ящірка живородна, вуж звичайний і гадюка звичайна. Найширше представлено орнітофауну, до складу якої належать лунь очеретяний, канюк звичайний, осоїд, баранець великий, припутень, сова сіра, зозуля, одуд, дятли звичайний, середній та малий, сорокопуд сірий та терновий, вивільга, сойка, крук, кобилочка солов'їна, очеретянка лучна, кропив'янка рябогруда, сіра та прудка, вівчарик весняний та ковалик, золотомушка жовточуба, вільшанка, соловейко східний, синьошийка, дрозди чорний та співочий, гаїчка болотяна, синиця блакитна та велика, повзик, зяблик, зеленяк, костогриз, вівсянки звичайна та очеретяна.

Ссавців представлено їжаком білочеревим, кротом європейським, лисицею звичайною, бобром річковим, білкою звичайною, мишкою лучною, норицею водяною, кабаном звичайним, козулею європейською та лосем [2; 11].

Цінна фауна. Серед рідкісних видів тварин, занесених до Червоної книги України, тут трапляються лелека чорний, підорлик малий, орлан білохвіст і журавель сірий. На луках і болотах уздовж Радзивіллівського каналу можна зустріти пугача звичайного (ЧКУ) під час харчування. В захаращених ділянках лісу та у важкодоступних ділянках болота зустрічається вовк. Спостерігаються переважно поодинокі прохідні особини, або зграї із декількох особин. Хорошою звісткою є те, що в останні роки у цій місцевості почали зустрічати рись звичайну, яку вважали зниклою (до цього останній випадок спостереження рисі в Цуманській пущі було зареєстровано в період між 1987-1992 рр.). Мешканець с. Берестяни краєзнавець Микола Подзюбанчук надав відео з зафіксованою особиною рисі в районі урочища Брак. Рись звичайна – вид, занесений до Червоної книги України (1994), Європейського червоного списку (1991), Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (1973) [2; 11].

Соціальні та культурні цінності. Ця важкодоступна місцина є маловивченою і приховує чимало таємниць. Окрім того, сама назва «Чортове болото» виникла неспроста, тутешні мешканці відносяться до цього болота з пересторогою, оповідаючи різні містичні історії.

За декілька кілометрів звідсіля уздовж узбережжя річки Кормин проходила лінія фронту у Першу світову.

З півдня на північ через болото проходить Радзивіллівський канал. Раніше болото було значно більшого розміру, простягаючись на південь, але меліоративне втручання призвело до зменшення площі. Достеменно невідомо, коли проклали канал, і яким чином назва каналу пов'язана з родом Радзивіллів. Князі Радзивілли були власниками значної території Цуманської пущі, зокрема мисливських угідь. На полювання в пущу приїжджали вельможі з Європи. Неподалік Чортового болота знаходиться урочище Звіринець. За свідченнями старожилів, у цьому урочищі був вольєр, в якому розводили та утримували мисливських тварин.

За свідченням Шабаровського В. В., ліворуч від каналу ліс належав Радзивіллам, справа - ліс графа Потоцького. Поблизу колись лежало село Пендики, населене здебільшого поляками. По війні вони виїхали до Польщі, де так і жили цілим селом. Потоцький воював з пендиківцями, бо вони крали в нього ліс. Мабуть, крали і в Радзивілла, бо його ліс був теж зовсім поруч, а сам Радзивілл, на відміну від Потоцького, - далеко. Колишній ліс князя Радзивілла в Деражному називали просто Цуманським лісом. Він зовсім не такий, як ліс Потоцького. Це справжня пуща. Ліс Потоцького - переважно бори, в той час, як радзивіллівський - діброви.

Пов'язана ця територія і з національно-визвольним рухом УПА. Навколо болота ховались серед густого лісу криївки українських повстанців. Є підстави вважати, що в лісі неподалік був бункер-штаб

головнокомандуючого Василя Кука.

Дана територія цікава не лише біологам, а й історикам, і тому потребує більш поглибленого вивчення [3].

Екологічний стан території. В минулому болото мало господарське значення переважно, як сіножаті, у меншій мірі, як випаси, але за останні десятиріччя косіння припинили, що спричинило заростання значної території болотною, чагарниковою та деревинною рослинністю. Це, в свою чергу, перетворює його на дуже важкодоступну місцину для відвідування людьми. Хоча у цьому є своєрідна перевага, адже зменшення антропогенного навантаження сприяє збереженню унікального природного комплексу, спостерігається переважання позитивних тенденцій, пов'язаних з відновленням природних екосистем.

Одним з негативних екологічних факторів в минулому було будівництво високовольтної лінії електропередач через Чортове болото до Рівненської АЕС у 1970-1980 рр. Під час будівництва були вирубані тисячі мі дерев для розчистки території та проїзду великогабаритного транспорту, який підвозив опори та кабелі. Також лінії електропередач надвисокої напруги є джерелами потужних електромагнітних полів, які існують навколо фазних проводів лінії, чинять значний негативний вплив на екосистеми, що знаходяться поблизу трас надвисокої напруги. Значної шкоди лінія електропередач завдає орнітофауні Чортового болота, адже щорічно гине багато птахів.

Природні чинники теж вносять свої корективи у функціонування боліт Цуманської пущі: відносно тривалі посушливі періоди призводять до суттєвого зниження рівня ґрунтових вод, а, отже, до зменшення площ (чи тимчасового пересихання) боліт і заболочених земель, що тягне за собою низку інших несприятливих екологічних наслідків.

Територія Чортового болота була забруднена в тій чи іншій мірі атмосферними опадами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, та вплив Рівненської АЕС, відстань до якої складає близько 30 км. Але забруднення, станом на 1996 р., не перевищувало тимчасово допустимих рівнів по радіоактивному цезію та по стронцію. Проте дана територія входить до району радіаційного забруднення, який вважається помірно забрудненим, або екологічно некомфортним. На сьогодні дані є застарілими, тому є потреба у відборі проб та проведенні радіологічного аналізу цієї території [4; 5; 7].

Вжиті природоохоронні заходи. Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Чортове болото» утворений рішенням облвиконкому у 1991 р. Являє собою лісо-болотний масив. У 2004 р. територія заказника увійшла до заповідного урочища «Цуманська пуща», яке, в свою чергу, на даний час входить до Ківерцівського національного природного парку [2; 11].

Проведені наукові дослідження. Територія Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» багата на рідкісні види флори і фауни, значна частина яких занесена до Червоної книги України, Європейського Червоного Списку та Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи. В лісових масивах є ряд угруповань, занесених до Зеленої книги України, а на окремих ділянках збереглися праліси.

У 2006 р. було опубліковане наукове обґрунтування проекту створення Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща». В 2000-х роках проводилось всебічне вивчення біорізноманіття, аналіз ведення лісового господарства, наукові дослідження, виконані за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина). Окремий розділ даного наукового обґрунтування присвячений саме опису Чортового болота.

В цілому слід визнати, що до останнього часу у фауністичному відношенні Цуманська пуща була вивчена недостатньо. У першій половині XX ст. в цьому районі спорадично працювали відомі західноукраїнські зоологи Ф. І. Страутман та К. О. Татаринов, які зібрали фрагментарні матеріали щодо хребетних тварин і навели їх у своїх узагальнювальних працях (Страутман, 1963; Татаринов, 1973, 1975). У кінці XX ст. хребетних тварин регіону, переважно птахів, спорадично вивчали М. В. Химин та деякі інші дослідники (Каталог ..., 1989, 1991; Волове очко, 1993; Troglodytes, 1994, 1995, 1996).

Регулярне вивчення природних комплексів Цуманської пущі розпочалось з 2002 р. Цю роботу очолив Науковий центр заповідної справи Мінекоресурсів України, який організував кілька комплексних експедицій, зокрема, і з вивчення фауни (збирались дані щодо видового складу, чисельності окремих видів, територіального та біотопічного розподілу переважно хребетних тварин, а також матеріали щодо раритетної компоненти фауни). Тоді ж співробітники Інституту зоології НАН України О. О. Байдашников, З. Л. Берест та О. Ю. Мороз, яких Науковий центр залучав до польових досліджень, розпочали вивчення безхребетних тварин Цуманських лісів.

Начальник відділу науково–дослідної роботи парку «Цуманська пуща» Штокало С. С. та кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету Глінська С. О. у 2017 р. проводили моніторинг раритетної компоненти та геоботанічних

описів флори ділянок заказника «Чортове болото».

В 2017 р. працівники парку разом з волонтерами-науковцями від Міжнародного фонду природи WWF проводили розвідку-обстеження Чортового болота та прилеглих лісо-болотних масивів, виявили локалітети рідкісних видів флори та представників рідкісних тварин.

Виявлення повного флористичного та фауністичного складу території Цуманської пущі потребує подальшого дослідження. Чортове болото можна вважати відносно вивченим. Без сумніву, під час подальшого вивчення багатої та різноманітної флори Цуманської пущі буде виявлено як нові рідкісні види, так і нові локалітети охарактеризованих рідкісних видів флори. Необхідно й у подальшому вивчати поширення в Цуманській пущі несудинних рослин та грибів. Тут також можна очікувати цікавих знахідок. Також потребують подальшого вивчення безхребетні тварини [2; 11].

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання. Територія Чортового болота входить до складу природно-заповідної установи - Ківерцівського НПП «Цуманська пуща». Природно-заповідні установи – це центри екологічної освіти, адже вони інформують населення, проводять різні заходи, акції з питань екології в межах певного регіону, а також налагоджують зв'язки з громадськими, природо-охоронними організаціями для співпраці, інформують населення та державні структури про свою діяльність.

Особливу увагу працівники Парку приділяють залученню до еколого-освітньої діяльності школярів та молодь, розповсюджуючи серед них позитивну інформацію про роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду для формування сприятливого іміджу заповідної справи, зокрема, вразливих болотних екосистем, проводять цілеспрямовану роботу з популяризації знань про флору й фауну національного парку, важливість природоохоронних установ. Проводяться заходи в рамках Міжнародного дня водно-болотних угідь Рамсарської конвенції, де безпосередньо надається інформація і про цінність Чортового болота.

Працівники відділу еколого-освітньої та рекреаційної роботи Савчук П. Л. та Грицюк Ю. В. 6 лютого 2017 р. в приміщенні Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки взяли участь у засіданні круглого столу на тему «Водно-болотні угіддя для зменшення впливу стихійних лих», приуроченого до відзначення Всесвітнього дня водно-болотних угідь. На засіданні розповіли про сучасний стан Чортового болота.

За 2016 р. працівниками відділу еколого-освітньої та рекреації роботи проведено 29 еколого-освітніх занять у 23 закладах, охоплено 832 учнів, близько 65 вчителів; У І півріччі 2017 р. - 33 заходи в 31 закладі, охоплено 928 учнів та студентів, 48 вчителів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Цей природний комплекс має значну природоохоронну та наукову цінність. Охорона боліт дуже актуальна в наш час, адже їх цінність визначається водозахисною, водорегулюючою, кліматостабілізуючою, геохімічною, фільтраційною функціями, це центри біорізноманіття, ландшафтоутворення, осередки депонування парникових газів через акумуляцію вуглецю.

Варто, щоб в перспективі Чортове болото належно оцінили та дослідили фахівці різних напрямів - гідрологи, геологи, географи, геоботаніки, палеонтологи, зоологи, агроекологи, ґрунтознавці, лісівники, екологи та ін.

Для територій Цуманської пущі необхідна комплексна оцінка болотних геосистем, їх сучасного стану і визначення першочергових завдань: резервування перезволожених угідь як водно-болотних з віднесенням їх до природно-заповідного фонду; проведення реабілітації, реконструкції дренажних систем і систем водорегулювання; ренатуралізація відпрацьованих торфовищ та осушувальних систем; оцінювання стану популяцій видів рослин і тварин, занесених до Червоної та Зеленої книг України, Європейського Червоного списку.

Для успішної реалізації усіх цих природоохоронних заходів необхідним є їх достатнє фінансування з різних джерел, вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту, впровадження екологічно безпечних технологій у різних сферах господарювання. Ось тому в останні роки вчені болотознавці, екологи, громадські організації, преса активно втручаються у сферу природоохоронного використання болотних угідь.

Проте, на даному етапі повної загальної характеристики Чортового болота не розроблено; недостатньо уваги приділено його комплексному вивченню, оцінюванню сучасного стану і значення, перспективам подальшого розвитку, особливостям гідрологічного режиму. А відтак, вивчення подібних

питань наразі є особливо актуальним, оскільки отримані матеріали мають стати основою для розробки планів збереження та відновлення боліт національного парку.

Відповідно, наразі необхідним є проведення ґрунтовних досліджень причин зміни гідрологічного режиму території парку для наступної розробки і впровадження системи менеджменту територій, яка мала б на меті збереження і відновлення боліт як осередків охорони біорізноманіття та об'єктів екологічного туризму.

Тому ми вважаємо за необхідне подальше вивчення та дослідження видового різноманіття боліт даної території, з'ясування впливу антропогенних факторів та розробку заходів їх активної охорони. Також дієвим напрямком створення умов для відновлення й підтримки різноманіття болотних ландшафтів є збільшення кількості природоохоронних об'єктів та розширення площ уже наявних.

Сподіваємось, що Чортове болото ще відкриє чимало своїх прихованих таємниць як для вчених-природознавців, так і для істориків.

1. Атлас Волинської області / за ред. Н. В. Бурчака [та ін.]. – М.: Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 с.

2. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клєстов, М. В. Химин [та ін.] (під заг. ред. Т. Л. Андрієнко та М. Л. Клєстова). - Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. - 136 с.

3. Богуш М. І. Ківерцівщина: крізь віки і долі. Історико-краєзнавчі нариси / М. І. Богуш, Г. І. Павленко. - Луцьк: Надстир'я, 2006 р. - с. 520.

4. Болотний фонд Волинської області / Упор.: Михайло Химин та ін. - Луцьк: Ініціал, 2003. - 24 с.

5. Екологія боліт і торфовищ (збірник наукових статей) // головний редактор В. В. Коніщук. – Київ: ДІА, 2012. – 187 с.

6. Ільїна О. В. Болота Волині: особливості поширення й антропогенні зміни / Ільїна О. В. // Наук. праці УкрНДГМІ, 2007. " Вип. 256. – С. 367"372.

7. Ільїна О. В. Болотні геокомплекси Волині: монографія / Ільїна О. В., Кукурудза С. І. – Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 242 с.

8. Ільїна О. В. Болотні геокомплекси Волині як резерв для розширення природно-заповідного фонду / Ільїна О. В. // Вісник Львівського університету. Серія географічна, 2009. – Вип. 37. – С. 33-46.

9. Природа Волинської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів: Вища шк., 1975. – 147 с.

10. Природно-заповідний фонд Волинської області / Упор.: М. В. Химин та ін. / Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.

11. Проект створення національного природного парку «Цуманська пуща» / Наукове обґрунтування / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України / Клєстов М. Л., Андрієнко Т. Л. та ін. – Київ, 2006. – 110 с.

Олександр САКОВЕЦЬ ***(Луцьк)***

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ківерцівський район є одним з найбільш заліснених адміністративних районів Волинської області. Лише Любомльський і Камінь-Каширський райони мають вищий показник потенціалу лісових ресурсів – 0,374 % від загальнодержавного потенціалу [4]. Частка земель лісового фонду, тобто тих, які використовуються для потреб лісового господарства в Ківерцівському районі сягає 62,5 тис. га. Загалом більша частина лісів і лісовкритих площ Ківерцівського району належить до сугрудів, що являють собою, зазвичай, дубові, грабові, ясенові угрупування з домішками білої акації, клена, в'яза.

Лісистість території району сягає 44 %, що у 3 рази більше ніж сусіднього Рожищенського. Ківерцівський район займає за показником лісистості 4 місце в області після Маневицького, Камінь-Каширського і Шацького.

При оцінці лісів і лісових територій для потреб рекреації основними показниками є породний склад лісонасаджень та їх вікова структура. Від біологічних особливостей деревної породи або поєднання різних рослинних угрупувань і кущових порід залежить певною мірою мікроклімат ділянки і рекреаційний комфорт. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови Волинської області обумовили різноманітність породного складу лісів.

Для рекреаційних цілей велике значення має здатність лісу виділяти кисень і фітонциди та поглинати

вуглекислий газ. У районі росте дуб черешчатий і граб, які відносяться до другої групи фітонцидності. Фітонцидні якості насаджень забезпечують зниження кількості бактерій і мікробів в лісовому повітрі, покращують санітарно-гігієнічні умови відпочинку [7].

Ківерцівські ліси багаті грибами та ягодами і їх збирання, особливо міськими жителями, розцінюється як один з найпривабливіших і корисних видів відпочинку. Серед грибів, що ростуть в лісах району, переважають лисички, зеленицi, маслюки, опеньки, сироїжки, білі гриби. Найбільш поширеними серед ягід є чорниці, малина, ожина [5].

Окрасою лісових масивів є Цуманські діброви, де збереглися унікальні асоціації дубово-соснових, ліщинових лісів, занесених до Зеленої книги України, які відомі у європейському і світовому масштабі.

В межах району функціонує державне підприємство «Ківерцівське лісове господарство». Лісгосп зберіг не лише нижній склад, лісопильний цех, залізничні під'їзні колії, крани, ремонтні майстерні, а й консервний цех, де виробляється двадцять п'ять найменувань різноманітної продукції із лісової сировини. Це натуральна, екологічно чиста, без генномодифікованих організмів та інших домішок продукція, яка може використовуватися не тільки для дорослого, але й дитячого харчування. Реалізація лісопродукції проводиться через публічні торги з продажу необробленої деревини на спеціалізованих біржах. Ціни на лісопродукцію формуються на основі концепції витрат на заготівлю та вивезення деревини. Велику увагу лісівники приділяють охороні і захисту лісу, мають свої пожежні автомобілі, трактори, плуги, одну із найбільших та впорядкованих в області мереж великих і малих рекреаційних пунктів.

В Ківерцівському лісництві з успіхом функціонує потужна шишкосушарка, котра обслуговує половину лісогосподарських підприємств Волинської області [1].

З метою упорядкування відпочинку населення в лісах, зменшення їх засміченості та випадків виникнення лісових пожеж, Ківерцівським лісовим господарством вздовж автомобільних доріг та поблизу населених пунктів влаштовано 8 рекреаційних пунктів, за котрими постійно ведеться догляд. Крім цього в лісових масивах біля дільниць побудовані 32, так названі, «малі рекреаційні пункти» [1].

У минулих роках 13,6 % обсягів продукції лісозаготівель припадало на Ківерцівський район. Оскільки Волинська область має значні запаси лісових ресурсів, лісогосподарськими підприємствами реалізується продукція на мільйони гривень. Сьогодні значні обсяги фінансово-матеріальних ресурсів отримало державне підприємство Цуманське лісове господарство. Це дало йому змогу за рахунок впровадження новітніх технологій, сучасного обладнання та устаткування, нових систем управління виробництвом, вдосконалення роботи маркетингових служб організувати продуктивну роботу підприємств і налагодити випуск товарів, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Місто Ківерці є районним центром Ківерцівського району, де зосереджено більшість промислових підприємств. Не є винятком підприємства лісопильної та меблевої промисловості. Як і в інших містах, домінуючим чинником розміщення підприємств є сировинний.

На території Волинської області у районах лісозаготівлі певного розвитку набрала лісохімія – виготовлення смоли, дьогтю, скипидару (Берестечко, Володимир-Волинський, Ківерці). У Ківерцях діє лісохімічний цех з виробництва скипидару. Сировиною слугують живиця, хвоя, пеньки, а також відходи лісозаготівель [4].

Щодо рубок лісу в цьому районі, то в останні роки простежується деякий спад. Проте, не зважаючи на це, попри високий показник лісистості, Ківерцівський район є одним з тих районів, де рубки лісу набувають широкого прояву.

Лісові масиви району є сприятливими для оздоровлення населення. Функціонують спільне підприємство – санаторій матері і дитини "Пролісок" в с. Грем'яче, кардіологічний дитячий санаторій в с. Жабка, спортивно-оздоровча база "Авангард" в с. Дачне та 22 селянські гостинні садиби [7].

Природно-рекреаційні ресурси Ківерцівського району найбільш яскраво виражені одним з трьох національних парків області «Цуманська пуща», що був створений у 2007 р. У масиві переважають широколистяні та сосново-широколистяні ліси. Склад лісу не змінився внаслідок господарської діяльності людей. Тут росте унікальна для України дугласія, або «хвойний дуб», висота яких може сягати мало не 100 метрів. На території Цуманської пущі серед інших рослин росте 15 видів рідкісних рослин та мешкає 27 видів унікальних тварин. Значна частина яких занесена до Червоної книги України (20 видів), Європейського Червоного Списку та Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи. В лісових масивах Цумані є ціла низка угруповань, занесених до Зеленої книги України. Сьогодні Цуманська пуща є одним з небагатьох лісових масивів України, де водяться зубри. Території природо-заповідного фонду в межах району становлять 39 % або 55,2 тис. га [2].

Заготівельні роботи проводяться на території двох постійних лісокористувачів, а саме: ДП

«Цуманське лісове господарство» та ДП «Ківерцівське лісове господарство».

На території району працює 2 тимчасові лісокористувачі: ТзОВ «Волиньфрукт» та ПП Мазнюк С. В., яким відповідно до рішень районної комісії було надано ліміти на заготівлю другорядних лісових матеріалів (ягід чорниці), в кількості 131 тонна, що становить 93 відсотка від загального обсягу розподіленого ліміту на район (141 тонна).

Заготівельні роботи проводяться на території Берестянської, Журавичівської, Карпилівської, Липненської, Сильненської, Холоневичівської, Хорлупівської сільських рад. Ціна становить 18-19 грн. за кг.

Від заготівлі лісової продукції в Ківерцівському районі до бюджетів вже спрямовано 273,0 тис. грн. податку на доходи фізичних осіб [3].

Враховуючи те, що після збору чорниць традиційно розпочинається грибний сезон та триває заготівля лікарських рослин, до кінця року надходження податків та зборів від заготівлі зростатимуть. На сьогоднішній день максимум уваги приділено питанню повноти сплати визначених податковим законодавством податків і зборів суб'єктами господарювання, котрі закуповують лісову продукцію в населення.

Здійснена робота в районі дозволить залучити до бюджетів місцевих громад збір за спеціальне використання лісових ресурсів у сумі до 93,0 тис. грн. Крім того, до держбюджету перераховано 23,0 тис. грн. військового збору [3].

Висновки. Проведені дослідження підкреслюють, що Ківерцівський район з-поміж інших має величезні запаси лісових ресурсів. Це підтверджується високим показником лісистості 44 %, що є нетиповим для території з урахуванням географічного положення в південній частині області. Ліси району за типологічною класифікацію належать до сугрудів. Домінуючими породами є дуб, граб, ясен, рідше трапляється сосна, береза, вільха.

Використання лісових ресурсів досліджуваної території є досить широким, що пояснюється наявністю національного природного парку «Цуманська пуща», підприємствами лісової і меблевої промисловості, заготівлею та збутом грибів та ягід населенням, санаторіями та місцями відпочинку.

Оцінюючи ефективність використання лісу в Ківерцівському району варто зауважити, що найбільш яскраво використовуються лісову ресурси в рекреаційних цілях. Постійно виникає проблема у несанкціонованих вирубках лісу під видом санітарних. Тому керівним установам необхідно посилити вплив над таким природокористуванням і якомога ширше використовувати корисні властивості лісу для потреб населення. Важливим є і той факт, що місцеві лісокористувачі при сплаті податків поповнюють місцеві бюджети, що, безперечно, має позитивне значення.

1. Державне підприємство «Ківерцівське лісове господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lis.volyn.ua/?p=223

2. Екологічний паспорт. Волинська область / Міністерство екології та природних ресурсів України. – 2015. – URL: http://www.menr.gov.ua/protection1/volynska.

3. Заготівля другорядних лісових матеріалів та використання корисних властивостей лісів у Ківерцівському районі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kivadm.gov.ua/news/zagotivlya-drugoryadnyh-lisovyh-materialiv-ta.html

4. Ковальчук І. П. Конструктивна географія лісів і лісового господарства Волинської області : Монографія / І. П. Ковальчук, В. Г. Юровчик. – К. : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010. – 204 с.

5. Олійник Я.Б. Географія: Навч. посіб. для старшокласників та абітурієнтів. Відповіді на всі питання нової програми / Я.Б. Олійник, П.Г. Шищенко, А.В. Степаненко, П.О. Масляк. – 5-те вид., перероб. і доп. – К., 2006.

6. Офіційний сайт Волинської обласної ради / Ківерцівський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volynrada.gov.ua/map/kivertsivskii-raion.

7. Туристично-рекреаційна характеристика Ківерцівського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kivadm.gov.ua/article/turistichno-rekreaciyna-harakteristika.html

Павло СМІЛИЙ *(Луцьк)*

ОСОБЛИВОСТІ ДОВКІЛЛЯ МОНАСТИРЯ СВЯТОГО МИКОЛАЯ У с. ЖИДИЧИН КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Населення Волинської області та Ківерцівського району, зокрема, завжди славилося своєю релігійністю, а безпосередня близькість регіону до обласного центру (Луцько-Острозької єпископії) позитивно впливало на розвиток у краї релігійної сфери [3]. Православна традиція християнства існує тут більш ніж тисячу років і це не могло не залишити свого відбитку на сакральних ландшафтах краю. Для повноцінного функціонування Православної церкви в її структурі існує окремий чин – чернецтво, традиції якого сягають своїм корінням ІІІ ст. н. е. Сформувавшись остаточно у єгипетських і палестинських пустелях це явище стрімко перекочувало на Балкани, в Західну Європу, а після хрещення Київської Русі потрапило разом з першими місіонерами на терени сучасної України.

Саме чернецтво не може існувати без спеціально створених для цього умов, адже спосіб життя перших монахів передбачав максимальне усамітнення і відречення від контактів із зовнішнім світом. Якщо ж у Єгипті, Палестині, Сирії та на Балканах ця проблема вирішувалась втечею в пустелі та гори, то на Волині у цій якості використовувались ліси та болота з більш менш нормальною забезпеченістю водою (високі береги річок, острови озер, місцевості поблизу водних джерел).

На самих початках Жидичинський монастир розташовувався на високому пагорбі правого берега долини ріки Стир. Сьогодні це за сім кілометрів від міста Луцька. Річка Стир – права притока Прип'яті. Її довжина становить 483 км, площа водозбору – 13 000 км^2, територією сучасної Волинської області протікає упродовж 235 км. Стир бере свій початок з чисельних джерел на південному сході від с. Пониква Бродівського району Львівської обл. Басейн Стиру займає частину схилів Подільського плато, Волинської височини і переважну частину Поліської низовини. В басейні нараховується майже 24 річки і 3 струмки. Найбільші притоки: праві – Бовдурка, Слонівка, Пляшівка, Іква, Конопелька, Кормин; ліві – Родоставка, Липа, Сірна, Річиця.

Долина річки, особливо в межах Жидичина, близька до трапецієподібної, схили річкової долини круті при висоті 5 – 15 м, заплава двостороння при пересічній ширині до 0,7 – 1,0 км. Вона зазвичай сформована луговими, суглинистими ґрунтами.

Русло річки у верхній та середній течіях дуже звивисте. Вона формує меандри, які з часом, при переміщенні русла на заплаві утворюють стариці, що добре видно на території що прилягає до монастиря. Схили долини круті, заплава заболочена і заторфована. Береги русла річки висотою 1 – 3 м, піщані або торфові, легко розмиваються, вкриті лугово-болотною рослинністю, чагарниками, окремими деревами.

Монастир розташований в межах Волино-Подільського артезіанського басейну. На сьогоднішній день для власного водопостачання люди бурять свердловини глибиною від 50 м. Проте ці підземні води у своєму складі містять багато оксиду заліза, тому зазвичай вона придатна для користування в побутових цілях. Здавна і до сьогодні, для власних потреб населення використовує ґрунтові води (джерела, колодязі).

В час заснування монастиря і потім упродовж багатьох століть Стир з його заплавою і луками був сприятливим місцем для проживання багатьох тварин, життя яких пов'язане з водою. Серед представників іхтіофауни переважають: карась, плітка, краснопірка, лящ, окунь, щука, голавль, в окремих місцях сом. Також трапляються такі види птахів: чайка звичайна, мартин чорноголовий, багато видів качок, чапель, очеретянок і звичайно лебідь білий. Із земноводних було декілька видів жаб, тритонів, черепах. В середні віки цінувались ссавці цієї місцевості, які трапляються і сьогодні, зокрема: бобер, ондатра, видра.

Береги Стиру, в часи заснування монастиря відзначалися наявністю дрімучих лісів, очевидно дубових і дубово-соснових. Заплава відзначалася пишною луговою і болотяною рослинністю, яка весною під час цвітіння являла прекрасний краєвид.

Дослідження здійснені у кін. XIX на поч. XX ст. наводять на думку, що перші ченці-поселенці з'явились тут ще до хрещення Русі, що було зумовлено місіонерськими вилазками монахів проповідників із сусідньої на той час Моравської держави [7]. Це поселення було невеликим і ймовірно печерним адже сам пагорб і його геологічна будова сприяли такому варіанту проживання перших анахоретів. Пагорб де був ймовірно печерний монастир, сформований лесоподібними утвореннями, близькими до тих, що відомі в основі Зимненського монастиря. Це підтверджується проведеними нами розкопками.

Подібні дані опубліковані у «Київській старині» за 1885р. [1], «Волинських єпархіальних відомостях» за 1901р. Зараз відомі сучасніші розвідки, що теж проливають багато світла на початки існування Жидичинського монастиря. Згодом біля цієї обителі сформувалось ремісниче поселення Скудельничі,

жителі якого займались гончарством, завдяки значним покладам у цій місцевості керамічної глини. Їхня продукція реалізовувалась на ярмарках у Луцьку, Олиці та довколишніх селах.

Перша офіційна згадка про монастир і його сакральне значення для краю, знайдена у «Іпатіївському літописі» під 1227 р. Згідно цього документу відомо, що сюди на поклоніння святині приїздив князь Данило Романович зі своїм почтом і дружиною. Сам цей факт наводить на думку про існування тут в цей період потужного сакрального об'єкта, який не міг розвинутись за короткий проміжок часу, а отже обитель існувала вже досить давно і мала великий вплив та авторитет не тільки у жителів цієї місцевості, але і далеко за її межами. Монастир відзначався не тільки водним шляхом сполучення через Стир і Прип'ять, а й сухопутним, що засвідчує приїзд князя Данила Романовича.

Не оминали своєю увагою монастир і в період існування Литовської Русі. Зокрема відомим є факт існування в обителі пом'яника (книги з іменами померлих членів сім'ї або роду) князя Феодора Любартовича. Прихильність до чернечої спільноти у Жидичині виявляли також і інші княжі та шляхетські роди Волині [6].

Власне в цей період і надалі монастир на пагорбі починає розбудовуватись, а місцева православна знать наділяє його великими земельними володіннями. Також через постійну небезпеку з боку степових, кочових племен особливо татар, монастир має своє подвір'я в Луцьку на території окольного замку і утримує своїм коштом у цій твердині одну із башт названу «архімандричою». До XVI ст. монастир стає потужним землевласником і володіє такими селами, як Боголюби, Буремець, Васильковичі, Дідовичі, Солтиси, Сопотовичі, Жабка, Желізці, Залуччє, Клепачів, Красне, Липляни, Нужель, Малий Омеляник, Охматків, Пальча, Підгайці, Підгорів, Піщанка, Рокині, Сапогів, Рудлівська земля, а також має володіння у Луцьку та в Пінському повіті Берестейського воєводства [4]. Така потужна забезпеченість монастиря земельними, лісовими та водними ресурсами давала можливість вести прибуткове господарство. Часто землі надавались в довгострокову оренду – посесію, ліси вирубувались на будматеріал, а також перероблялись на деревне вугілля, поташ, а річки загачувалися для зручності розташування водяних млинів. Археологічні дослідження що проводились у центрі села Жидичин (території прилеглої до монастиря) виявили цікаві знахідки, що засвідчують перебування в цій місцевості спеціалістів з кування криці, ймовірно, із місцевих болотяних залізних руд, що приносило очевидно, значні прибутки.

Така потужна забезпеченість ресурсами та значні прибутки від їх розробки й реалізації, а також нестабільна політично-релігійна ситуація в регіоні, зокрема курс на окатоличення місцевого православного населення негативно вплинули на подальший розвиток монастиря. Постійна судова тяганина з орендарями землі та родичами покійних жертводавців, експансія уніатів та римо-католиків, а також багато інших побутових проблем призвели до поступового погасання чернечого життя у цій місцевості. Через брак коштів для ремонту і недобросовісною господарською діяльністю, кам'яна церква Святого Духа , що була розташована на краю монастирської гори обвалилася. Головною причиною був зсув берега на пагорбі, де була розташована церква. Зсув був спричинений не стільки підмиванням берега, скільки відступанням р. Стир до протилежного берега, що призвело до порушення динамічної рівноваги ґрунтових вод.

Нові власники монастиря – холмські уніатські владики, повністю перебудовують весь комплекс, але вже на іншому місці, а саме вглиб першої надзаплавної тераси річки Стир. Повністю він був завершений у 1723 р. і освячений Холмським митрополитом Іосифом Левицьким.[2] З цього часу монастир перетворюється на резиденцію Холмських митрополитів. Старий же погост древньої православної обителі іменується, як гора Святого Духа, а про існування тут монастиря нагадує лише старе кладовище, яке згодом стало загальним для жителів села.

Після третього поділу Польщі (1795р.) і приєднання Волині до Російської імперії Жидичинський монастир, як такий був ліквідований, соборний храм реорганізований у парафіяльну церкву та переданий громаді села для проведення богослужінь. Адміністративні та господарські споруди переведено у відомство духовної консисторії. В радянський період, а саме у 50-х роках, в палаці митрополитів відкрито загальноосвітню школу, яка функціонувала в цьому приміщенні до поч. 90-х.

Незважаючи на довгий період занепаду, народна пам'ять зберегла значні свідчення про існування на цьому місці важливого духовного осередку (сакрального центру), що підтверджується великою кількістю історичних документів. Зважаючи на це, в 2003 р. згідно указу митрополита Луцького і Волинського Якова (Панчука) УПЦ КП, древня святиня починає своє відродження. На частині повернутих територій поступово відновлюється монастирське життя, на сьогодні частково відреставровано будинок «палац митрополитів», організовано уставне монастирське богослужіння, облаштоване господарське життя.

Стараннями громади і меценатів відбудовано храм Святого Духа з келіями на місці початкового

існування обителі в літописних Скудельничах та засновано при ньому Свято-Духівський скит, що діє як структурний підрозділ Миколаївського монастиря.

Через своє вигідне розташування недалеко від обласного та районного центрів, біля траси республіканського значення, монастир є місцем паломництва для тисяч віруючих, що прибувають сюди, не тільки, регулярно на богослужіння, а й з метою проведення екскурсій у складі паломницьких туристичних груп з Волині, та інших регіонів України, а також закордоння.

Висновки. Монастир розміщений у зоні широколистяних лісів на правій першій надзаплавній терасі р. Стир. Спочатку він розміщувався на березі річкової долини неподалік заплави. Ерозійне розчленування тераси сприяло зручному підходу до русла річки. Річка слугувала добрим шляхом сполучення. Після зсувного обвалу будівлі монастиря, він був переміщений на середню частину тераси, де знаходиться до сьогодні.

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К. : Унив. Тип., 1859. – Ч. І. – Т. 1. : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. – LXXXVII. – 555 с.

2. Годованюк О. М. Монастирі та храми Волинського краю / О. М. Годованюк . – К. : Техніка, 2004.

3. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі / С. Горін. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012.

4. Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя) / С. Горін. – К. : «Майстерня книги», 2009.

5. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. – Частина І. Загальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисик. – Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2014.

6. Майданець І. М., Марчук Г. С. Постаті Жидичинської архимандрії. Історико-краєзнавчі нариси / І. М. Майданець, Г. С. Марчук. – Луцьк : Надстир'я, 2007.

7. Рожко В. Є. Печерні монастирі Волині і Полісся. Історико- краєзнавчий нарис / В. Є. Рожко. – Луцьк : Волинська книга, 2008.

Катерина СУХОМЛІН, Олександр ЗІНЧЕНКО, Марина ЗІНЧЕНКО ***(Луцьк)***

ЗООЦЕНОЗИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

Ліси регіону поділяються на соснові з сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), дубові з дуба звичайного, або черешчатого (*Quercus robur* L.), вільхово-березові з вільхи клейкої (*Alnus glutinosa* L.) та берези повислої (*Betula pendul*a Roth). На низинних луках ростуть мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera* L.), щучник дернистий (*Deschampsia cespitosa* L.). Значні площі у районі займають сільськогосподарські угіддя, які виникли на місці боліт, або на місці мішаних лісів.

Соснові ліси. У цьому типі лісу мешкають 7 видів люмбрицид (*Aporrectodea caliginosa, Aporrectodea rosea, Dendrobaena octaedra, Dendrodrilus rubidus tenuis, Dendrodrilus rubidus rubidus, Lumbricus rubellus, Octolasium lacteum*) [3; 6]. *Aporrectodea caliginosa* населяє найрізноманітніші біотопи: листяні, мішані та хвойні ліси, луки, пасовища, сільськогосподарські угіддя (поля, городи, сади), парки, а також гниючі стовбури дерев, пеньки, трапляється на берегах рік, озер, каналів, у гниючих органічних рештках.

На лісових галявинах, особливо в сухих освітлених місцях на піщаних дорогах сосних лісв трапляються бабки 4 видів [4]: *Sympecta paedisca, Libellula depressa, Sympetrum vulgatum, Leucorrhinia albifrons.* Для сухих лишайникових соснових лісів характерні лише 2 види турунів *Miscodera arctica* та *Amara brunnea,* [10], також у цьому біотопі трапляється еврибіонтний вид *Notiophilus germinyi.* Стовбури сосни пошкоджують златки 3 видів: велика соснова златка *Chalcophora mariana,* златка чотирикрапкова *Anthaxia quadripunctata* та *Anthaxia godeti* [19].

Мірмікофауна соснових лісів доволі різноманітна і представлена 28 видами [12]: *Dolichoderus quadripunctatus, Myrmica rubra, Myrmica ruginodis, Myrmica lobicornis, Myrmica scabrinodis, Myrmica sabuleti, Myrmica lonae, Temnothorax unifasciatus, Myrmecina graminicola, Formicoxenus nitidulus, Leptothorax acervorum, Leptothorax muscorum, Harpagoxenus sublaevis, Temnothorax affinis, Temnothorax corticalis, Temnothorax crassispinus, Temnothorax tuberum, Camponotus herculeanus, Camponotus ligniperda, Formica rufa, Formica polyctena, Formica aquilonia,* бура мурашка *Formica*

fusca, Formica uralensis, Lasius platythorax, Lasius emarginatus, Lasius brunneus, Lasius fuliginosus. На галявинах та узліссі соснових лісів тарпляються 18 видів мурашок: *Myrmica schencki, Myrmica rugulosa, Tetramorium caespitum, Anergates atratulus, Strongylognathus testaceus, Solenopsis fugax,* чорна *Camponotus vagus, Formica truncorum, Formica pratensis, Formica cinerea, Formica cunicularia, Formica rufibarbis, Formica sanguinea, Formica exsecta, Lasius niger, Lasius alienus, Lasius psammophilus, Lasius flavus.*

Герпетофауна представлена 3 видами, серед яких гадюка звичайна *Vipera berus* та веретільниця ламка *Anguis fragilis* трапляються на лісосіках, узліссях, у чагарниках та ожинових заростях. Поширена також мідянка звичайна *Coronella austriaca* [16].

Богата і різноманітна орнітофауна мішаних лісів з домінуванням сосни звичайної *Pinus sylvestris* у яких поширені 26 видів [5; 14; 18]. Старим борам та узліссям надають перевагу для гніздування 9 видів птахів. Це – осоїд *Pernis apivorus,* змієїд *Circaetus gallicus,* орел-карлик *Hieraaetus pennatus,* орябок *Tetrastes bonasia,* пугач *Bubo bubo,* сичик-горобець *Glaucidium passerinum,* жовна зелена *Picus viridis,* крук *Corvus corax,* золотомушка жовточуба *Regulus regulus*. Загалом у хвойних лісах регіону відзначені 18 видів: лелека чорний *Ciconia nigra,* яструб великий *Accipiter gentilis,* яструб малий *Accipiter nisus,* канюк звичайний *Buteo buteo,* тетерук *Lyrurus tetrix,* голуб-синяк *Columba oenas,* зозуля *Cuculus canorus,* дрімлюга *Caprimulgus europaeus,* жайворонок лісовий *Lullula arborea,* тинівка лісова *Prunella modularis,* дрізд-омелюх *Turdus viscivorus,* гаїчка-пухляк *Parus montanus,* синиця чубата *Parus cristatus,* синиця чорна *Parus ater,* підкоришник звичайний *Certhia familiaris,* чиж *Spinus spinus,* шишкар ялиновий *Loxia curvirostra,* снігур *Pyrrhula pyrrhula.*

У соснових лісах зареєстровано 23 види ссавців [14; 15]. На галявинах, узліссях, вирубках у чагарниках тарпляються їжак білочеревий *Erinaceus roumanicus,* заєць сірий *Lepus europaeus,* борсук європейський *Meles meles,* лис рудий *Vulpes vulpes,* лось європейський *Alces alces*. У високостовбурних лісостанах із добре розвинутим підліском поширені мідиця звичайна *Sorex araneus,* мідиця мала *Sorex minutus,* вивірка лісова *Sciurus vulgaris,* ліскулька руда *Muscardinus avellanarius,* мишівка лісова *Sicista betulina,* куниця лісова *Martes martes,* вовк *Canis lupus,* свиня лісова *Sus scrofa,* сарна європейська *Capreolus capreolus.* Типовими дуплогніздовими видами є нічниця водяна *Myotis daubentonii,* нічниця вусата *Myotis mystacinus,* вухань звичайний *Plecotus auritus,* широковух європейський *Barbastella barbastellus,* кажан північний *Eptesicus nilssoni,* нетопир лісовий *Pipistrellus nathusii,* вечірниця дозірна (руда) *Nyctalus noctula,* вечірниця мала *Nyctalus leisleri* [1], соня лісова *Dryomys nitedula*.

Дубові ліси. Фауна люмбрицид налічує 7 видів: *Aporrectodea caliginosa, Aporrectodea rosea, Dendrobaena octaedra, Dendrodrilus rubidus tenuis, Dendrodrilus rubidus rubidus, Lumbricus terrestris, Octolasium lacteum*. *Dendrobaena octaedra* – один із домінантних видів дубрав [3; 6]. Малакофауна дубових лісів представлена равликом дисковим плямистим *Discus rotundatus* [11].

У свіжих дубових лісах із турунів трапляється *Amara brunnea* та еврибіонтний вид *Notiophilus germinyi* [10]. Із Buprestidae відмічена златка вузькотіла зелена *Agrilus laticornis* [19]. У дубових лісах зареєстровано 25 видів мурашок: *Myrmica rubra, Myrmica ruginodis, Myrmica scabrinodis, Tetramorium caespitum, Formicoxenus nitidulus* та ін. [9]. З них на галявинах виявлені *Formica exsecta, Lasius niger, Lasius psammophilus, Lasius flavus, Lasius umbratus, Lasius citrinus.*

Видовий склад плазунів нараховує 4 види, серед яких мідянка звичайна *Coronella austriaca* заселяє здебільшого горбисті місця з мозаїкою чагарників та пригніченою рослинністю. Поширені також веретільниця ламка *Anguis fragilis,* ящірка прудка *Lacerta agilis,* ящірка живородна *Zootoca vivipara* [14; 16].

У дубових лісах зарежєстровано 21 вид птахів [5; 14; 18]: осоїд *Pernis apivorus,* шуліка чорний *Milvus migrans,* яструб великий *Accipiter gentilis,* яструб малий *Accipiter nisus,* канюк звичайний *Buteo buteo,* змієїд *Circaetus gallicus,* орел-карлик *Hieraaetus pennatus,* тетерук *Lyrurus tetrix,* куріпка сіра *Perdix perdix,* припутень *Columba palumbus,* зозуля *Cuculus canorus,* сова вухата *Asio otus,* сова сіра *Strix aluco,* дрімлюга *Caprimulgus europaeus,* жовна зелена *Picus viridis,* жовна чорна *Dryocopus martius,* дятел середній *Dendrocopos medius,* вивільга *Oriolus oriolus,* шпак звичайний *Sturnus vulgaris*, підкоришник звичайний *Certhia familiaris,* зяблик *Fringilla coelebs.* Лише у малопорушених лісах, де наявні дуплисті дерева гніздяться голуб-синяк *Columba oenas,* пугач *Bubo bubo,* сиворакша *Coracias garrulus* та крук *Corvus corax*.

У стиглих деревостанах з домінуванням дуба звичайного *Quercus robur* трапляються 27 видів ссавців [14; 15]: кріт європейський *Talpa europaea,* мідиця звичайна *Sorex araneus,* мідиця мала *Sorex minutus,* вивірка лісова *Sciurus vulgaris,* вовчок сірий *Glis glis,* ліскулька руда *Muscardinus avellanarius,*

мишівка лісова *Sicista betulina,* мишак уральський (малий) *Sylvaemus uralensis,* нориця руда *Myodes glareolus,* куниця лісова *Martes martes,* вовк *Canis lupus,* свиня лісова *Sus scrofa,* сарна європейська *Capreolus capreolus*. Серед них типовими дуплогніздовими видами є нічниця водяна *Myotis daubentonii,* нічниця вусата *Myotis mystacinus,* вухань звичайний *Plecotus auritus,* широковух європейський *Barbastella barbastellus,* кажан північний *Eptesicus nilssoni,* нетопир лісовий *Pipistrellus nathusii,* вечірниця дозірна (руда) *Nyctalus noctula,* вечірниця мала *Nyctalus leisleri* [1]. На галявинах, узліссях, вирубках, у чагарниках тарпляються їжак білочеревий *Erinaceus roumanicus,* мишак жовтогрудий *Sylvaemus tauricus,* заєць сірий *Lepus europaeus,* борсук європейський *Meles meles,* лис рудий *Vulpes vulpes,* лось європейський *Alces alces,*

Вільхово-березові ліси є місцем мешкання 7 видів люмюрицид (*Aporrectodea caliginosa*, *Dendrobaena octaedra, Dendrodrilus rubidus tenuis, Dendrodrilus rubidus rubidus, Eiseniella tetraedra tetraedra, Lumbricus rubellus, Octolasium lacteum*) [3; 6]. У цих лісах поширені равлик дисковий плямистий *Discus rotundatus* та равлик чагарниковий звичайний *Bradybaena fruticum* [11].

Вологим і сирим біотопам, берегам водойм, вільховим лісам віддають перевагу 5 видів турунів *Epaphius secalis, Patrobus atrorufus, Badister peltatus, Dromius quadraticollis, Notiophilus germinyi,* [10]. У вологих вільхово-березових лісах зареєстрована вільхова златка *Dicerca alni* [19] та 10 видів мурашок [9]: *Myrmica rubra, Myrmica scabrinodis, Formicoxenus nitidulus, Leptothorax acervorum, Leptothorax muscorum, Formica rufa, Formica polyctena, Formica fusca, Lasius platythorax, Lasius brunneus***.**

Плазуни у цих біотопах представлені 3 видами [16], серед яких вуж звичайний *Natrix natrix,* ящірка живородна *Zootoca vivipara* та гадюка звичайна *Vipera berus.*

Лісові масиви з вільхи, галявини та узлісся є місцем мешкання птахів 60 видів [5; 14; 18]. Тут зареєстровані одуд *Upupa epops,* крутиголовка *Jynx torquilla,* жовна сива *Picus canus,* дятел звичайний *Dendrocopos major,* жайворонок лісовий *Lullula arborea,* сорокопуд терновий *Lanius collurio,* сорокопуд сірий *Lanius excubitor,* вивільга *Oriolus oriolus* та ін. Серед них, 10 видів трапляється здебільшого у лісових масивах вздовж меліоративних каналів та берегів окремих озер – кулик-сорока *Haematopus ostralegus,* дятел малий *Dendrocopos minor,* волове очко *Troglodytes troglodytes,* кропив'янка садова *Sylvia borin,* вівчарик весняний *Phylloscopus trochilus,* вільшанка *Erithacus rubecula,* синьошийка *Luscinia svecica,* ремез *Remiz pendulinus,* гаїчка болотяна *Parus palustris,* чечевиця *Carpodacus erythrinus*. Лелека чорний *Ciconia nigra* заселяє лісові та відкриті біотопи, переважно зволожені, або поблизу водойм.

У відносно вологих вільхово-березових лісах зареєстровано 26 видів ссавців [14; 15]. Затінені місця цих лісів заселяють кріт європейський *Talpa europaea,* мідиця звичайна *Sorex araneus,* мідиця мала *Sorex minutus,* білозубка білочерева *Crocidura leucodon,* рясоніжка велика *Neomys fodiens,* полівка темна *Microtus agrestis,* норик підземний *Terricola subterraneus.* З них у лісах із густим чагарниковим підліском недалеко від водойм трапляються рясоніжка мала *Neomys anomalus,* ліскулька руда *Muscardinus avellanarius,* мишак жовтогрудий *Sylvaemus tauricus,* мишак уральський (малий) *Sylvaemus uralensis,* нориця руда *Myodes glareolus,* свиня лісова *Sus scrofa,* лось європейський *Alces alces,* олень шляхетний *Cervus elaphus.* У вологих листяних і заплавних лісах мешкають нетопир-карлик *Pipistrellus pygmaeus* [1]*,* житник пасистий *Apodemus agrarius,* мишка лучна *Micromys minutus,* бобер європейський *Castor fiber,* полівка сибірська *Microtus oeconomus,* заєць сірий *Lepus europaeus,* горностай *Mustela erminea,* тхір темний *Mustela putorius,* норка *Mustela lutreola,* візон річковий *Mustela vison,* єнот уссурійський *Nyctereutes procyonoides.*

Низинні луки. Фауна олігохет нізинних луків налічує 9 видів: *Aporrectodea caliginosa, Aporrectodea rosea, Dendrobaena octaedra, Dendrodrilus rubidus rubidus, Eiseniella tetraedra tetraedra, Eiseniella tetraedra tetraedra, Lumbricus rubellus, Aporrectodea rosea, Octolasium lacteum*. *Aporrectodea rosea* [3; 6]. Малакофауна низинних луків налічує 3 види (бурштинівка струнка *Oxyloma elegans,* слизняк польовий гладенький *Deroceras laeve,* равлик чагарниковий звичайний *Bradybaena fruticum*) [11].

Імаго бабок трапляються в прибережній зоні на рослинності озер та на прилеглих луках. Всього відзначено 31 вид: *Lestes dryas, Lestes sponsa, Lestes barbarus, Lestes virens, Sympecma paedisca, Sympecma fusca, Erythromma najas* та ін. [4]. На луках поширені 44 види карабід [10]: *Notiophilus germinyi, Blethisa multipunctata, Epaphius secalis, Bembidion tetracolum, Poecilus cupreus* та ін. Серед них на заболочених луках зареєстровані 16 видів – *Carabus granulates, Pterostichus diligens, Pterostichus minor, Pterostichus nigrita, Pterostichus vernalis* та ін. На заболочених луках із заростями верби зареєстрована златка вербова мінуюча *Trachys minuta* [19].

На луках трапляються 20 видів мурашок: *Myrmica rubra, Myrmica gallienii, Myrmica scabrinodis,*

Tetramorium caespitum, Polyergus rufescens, Formica pratensis, Formica fusca, Lasius flavus, Lasius umbratus та ін. [9].

У сухих місцях вздовж долин річок, серед лісових галявин, на луках мешкає ящірка прудка *Lacerta agilis*. На луках трапляються вуж звичайний *Natrix natrix* та ящірка живородна *Zootoca vivipara* [16].

Суходільні та зволожені луки порослі чагарниками є місцем гніздування 24 видів птахів: лунь очеретяний *Circus aeruginosus,* лунь лучний *Circus pygargus,* перепілка *Coturnix coturnix,* журавель сірий *Grus grus,* деркач *Crex crex,* баранець звичайний *Gallinago gallinago,* кульон великий *Numenius arquata,* грицик великий *Limosa limosa,* зозуля *Cuculus canorus,* сова вухата *Asio otus,* жайворонок польовий *Alauda arvensis,* щеврик лісовий *Anthus trivialis,* щеврик лучний *Anthus pratensis,* плиска жовта *Motacilla flava,* плиска жовтоголова *Motacilla citreola,* кобилочка-цвіркун *Locustella naevia,* берестянка звичайна *Hippolais icterina,* кропив'янка сіра *Sylvia communis,* трав'янка лучна *Saxicola rubetra,* трав'янка чорноголова *Saxicola torquata,* вільшанка *Erithacus rubecula,* синьошийка *Luscinia svecica,* чечевиця *Carpodacus erythrinus,* вівсянка звичайна *Emberiza citrinella* [5; 14; 18]. На луках під час живлення зареєстровані птахи 9 видів: лелека білий *Ciconia ciconia,* осоїд *Pernis apivorus,* шуліка чорний *Milvus migrans,* змієїд *Circaetus gallicus,* підорлик малий *Aquila pomarina,* орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla,* боривітер звичайний *Falco tinnunculus,* сиворакша *Coracias garrulus,* грак *Corvus frugilegus*.

Вологі луки є місцем оселення 10 видів ссавців [14; 15]: кріт європейський *Talpa europaea,* мідиця звичайна *Sorex araneus,* мідиця мала *Sorex minutus,* білозубка білочерева *Crocidura leucodon,* рясоніжка велика *Neomys fodiens,* житник пасистий *Apodemus agrarius,* мишка лучна *Micromys minutus,* мишак європейський *Sylvaemus sylvaticus,* заєць сірий *Lepus europaeus*. Вздовж берегової лінії озер, у заплавах річок, на луках виявлена лише рясоніжка мала *Neomys anomalus*.

Висновки. Отже, видове різноманіття тваринного світу Ківерцівського району становить 415 видів, серед них – 175 видів хребетних, 10 видів малощетинкових червів, 4 види черевоногих молюсків, 240 видів відкритощелепних комах. Для збереження сучасного видового складу тварин Ківерцівщини, слід створити абсолютні зональні заповідники та резервати, регулювати промисел мисливських тварин та здійснювати комплекс біотехнічних заходів.

1. Башта А.-Т. В. Кажани (Chiroptera) Західного Полісся / А.-Т. В. Башта // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 184–191.

2. Бойко Г. З. Колонії навколоводних птахів Західноукраїнського Полісся / Г. З. Бойко, І. М. Горбань, О. С. Сав-чук // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. – Луцьк : [б. в.], 1990. – С. 68–71.

3. Бусленко Л. В. Люмбрициди біоценозів Західного Полісся / Л. В. Бусленко // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Біологія. – 2003. – № 2 (21). – С. 9–14.

4. Горб С. М. Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд / С. М. Горб, Р. С. Павлюк, З. Д. Спурис // Вестн. зоологии. – 2000. – № 15. – С. 1–155.

5. Жежерин В. П. Орнитофауна Украинского Полесья и её зависимость от ландшафтних условий и антропических факторов/ В. П Жежерин.. Дис. ... канд. биол. наук. – К., 1969. – 578 с.

6. Іванців В. В. Структурно-функціональна організація комплексів ґрунтових олігохет західного регіону України / В. В. Іванців. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 400 с.

7. Природа Волинской області / Ред. Геренчук К. І. – Львів: Вища шк., 1975. – 147 с.

8. Природа Украинской ССР. Животный мир / отв.ред. В. А. Топачевский. - К: Наукова думка, 1985. – 257 с.

9. Радченко А. Г. Муравьи (Hymenoptera, Formicidae) Украины / А. Г. Радченко. – К.: Институт зоологии НАН Украины, 2016, 497 с.

*10. Різун В. Б. До вивчення жуків-турунів (*Coleoptera, Carabidae*) Волинського Полісся / В. Б. Різун, В. О. Чумак // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : [б. в.], 2010. – № 7. – С. 149–153.*

11. Сверлова Н. В. Визначник наземних молюсків заходу України / Н. В. Сверлова, Р. І. Гураль. – Львів : [б. в.], 2005. – 217 с.

12. Сребродольская Н. И. Кулики Западноукраинського Полесья, их распространение и практическое значение / Н. И. Сребродольская / Тез. докл. IV Прибалт. орнитол. конф. – Рига, 1960. – С. 72-74.

13. Сребродольська Н. І. До біології пастушків Західноукраїнського Полісся / Н. І. Сребродольська // Тези доп. ювілейної наук. сесії Львів. держ. ун-ту. Біологія і хімія. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – С. 81–82.

14. Сучасний стан зооценозів Західного Полісся / Й. В. Царик та ін. // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2001. – Вип. 27. – С. 129–141.

15. Татаринов К. А. Фауна хребетних Заходу України / К. А. Татаринов. – Львів: Вища шк.., вид–во при Львів. ун-ті, 1973. – 232 с.

16. Федонюк О. В. Земноводні та плазуни заходу України / О. В. Федонюк. – Львів: Сполом, 2006. – 32 с.

17. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

18. Шидловський І. В. Матеріали зі спостережень видів птахів, включених у Червону книгу України, що про-ведені у 1994–2005 рр. / І. В. Шидловський // Знахідки тварин Червоної книги України. – К. : [б. в.], 2008. – С. 392–404.

19. Яницький Т. П. Жуки-златки (Coleoptera, Buprestidae) західної частини зони мішаних лісів України / Т. П. Яницький // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій: матер. між нар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю Рівненського природного заповідника (м. Сарни, 11–13 червня 2009 р.). – Рівне, ВАТ "Рівненська друкарня", 2009. – С. 637–646.

Василь ФЕСЮК, Ірина МОРОЗ, Віктор ФЕСЮК ***(Луцьк)***

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

Ківерцівський район знаходиться на сході Волинської області (рис. 1). Межує: на півдні із Млинівським районом Рівненської області, на південному заході із Луцьким районом, на сході Костопільським районом Рівненської області, на південному сході із Рівненським районом Рівненської області, на півночі із Маневицьким районом та на заході із Рожищенським районом. Площа адміністративного району – 1,4 тис. км^2, що складає 7% від загальної території Волинської області. Кількість населення станом на 1.01.2017 р. – 63946 осіб (6% загальнообласної кількості). Серед населених пунктів району – м. Ківерці, смт Олика та Цумань, а також 72 села.

Природно-ресурсний потенціал району значний. Представлений водними об'єктами: на території району протікає 13 річок [1]: Кормин, Конопелька, Рудка, Прудник, Любка, Грушвиця, Путилівка, Сичівка, Стир, Оснище, Стрипа, Черемошна, СК-1 (права притока р.Конопелька); є 2 озера: Озеро кохання, Озерце, 73 ставки; багато джерел підземних вод – Цуманські джерела, Гор'янівські джерела, Криничка Юрія Переможця, Святе цілюще, Прісне цілюще, Свята криниця, Личансько-Пітушкове, Прилуцьке, Чемеринські джерела. Площа меліорованих земель – 27,180 тис. га, з них осушені сільськогосподарські угіддя – 21,093 тис. га [2]. На території району діє 16 осушувальних систем [5], в т. ч. міжгосподарських – 12 (Жидичинська, Прудниківська, Берестянська, Верхів'я р. Конопельки, Сичівська, Кизлівська, Сильненська, Тростянецька, Вікентіївська, Журавичівська, Годомичівська, Вишеньки - Носачевичівська), внутрішньогосподарських – 4 (Олицька, Грем'яченська, Суська, Холоневичівська). Протяжність відкритої мережі каналів та зарегульованих водоприймачів – 1082,8 км, з них у державній власності – 238,7 км, у комунальній власності – 844,1 км. Кількість гідротехнічних споруд – 1043 од., з них у державній власності – 119 одиниць, а у комунальній власності – 924 од. [4]

Рис. 1. Картосхема Ківерцівського району за матеріалами ресурсу OpenStreetMap [3]

Загальна площа земель району становить 141,426 тис. га. Структуру використання земель ілюструє рис. 2. На території району переважать дерново-підзолисті ґрунти. Меншою мірою поширені лучні опідзолені, лучно-болотні, торфувати-болотні, дернові супіщані та дернові оглеєні грунти. Потенційна родючість їх невисока [8].

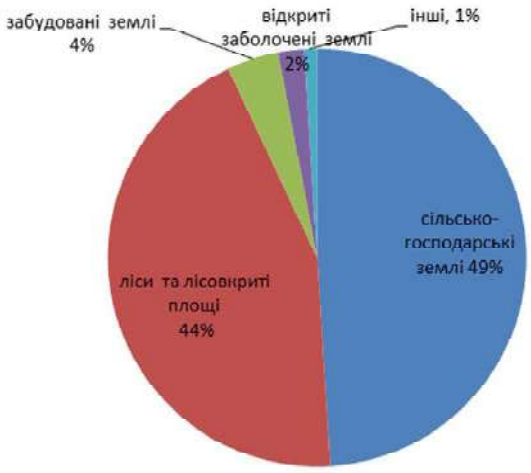

Рис. 2. Структура використання земель Ківерцівського району

Мінеральні ресурси району є доволі бідними. Промислове значення мають лише родовища будівельної сировини (пісок, глина) та мінеральної води. Родовище мінеральної лікувальної води під назвою ділянка «Проліскова» (свердловина № 5-гд) розташоване на території КП «Санаторій матері і дитини «Пролісок». Спеціальний дозвіл на користування надрами дійсний до 2018 р. Місць незаконного видобутку корисних копалин, за даними Екологічної інспекції у Волинській області, не виявлено [2].

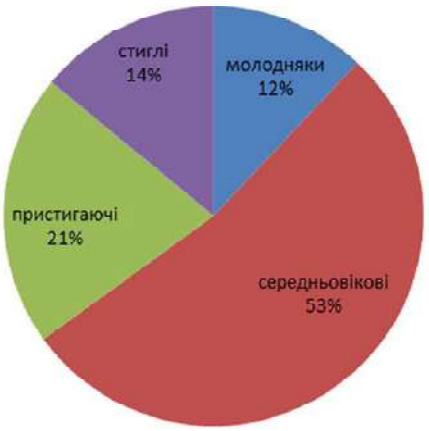

Рис. 3. Вікова структура лісових насаджень Ківерцівського району

Район багатий на лісові ресурси. Лісистість становить 21%. Середній вік насаджень – 60 років. Вікова структура насаджень наведена на рис. 3. Загальний запас деревини – 7155,3 тис. м^3 [5]. В лісах району проводиться заготівля лісових ресурсів побічного користування та другорядних лісових матеріалів: чорниці, цмину піскового, кори крушини, бруньок сосни та берези. Лісокористування здійснюється ДП Ківерцівський ЛГ та ДП Цуманський ЛГ.

Ківерцівський район має розвинуту екомережу та багато об’єктів ПЗФ. Вони займають 55,2 тис. га. Загальнодержавне значення мають Ківерцівський НПП «Цуманська пуща», Гідрологічний заказник «Кормин», Пам’ятка природи «Горинські крутосхили», Ботанічний заказник «Воротнів».

Джерелами реального та потенційного впливу на довкілля в межах району є об'єкти житлово-комунального господарства, транспорту, промисловості, сільського господарства та потенційно екологічно-небезпечні об'єкти [8].

При аналізі цих джерел видно, що дуже великий вплив на стан навколишнього природного середовища району чинить водогосподарський комплекс: водопостачання та водовідведення. Потреби водопостачання населення району забезпечується за рахунок автоном**м**них систем водопостачання – артезіанських свердловини та колодязів. У Ківерцівському районі налічується 6956 колодязів та 140 артезіанських свердловин, з них 36 недіючі або законсервовані. Водорозподільчі мережі мають тривалий термін експлуатації, тому у воді спостерігається підвищений вміст заліза. Крім того в районі є населені пункти, де водопостачання використовуються підземні води із підвищеним вміст заліза зонального характеру. Водопостачання на території Ківерцівського району здійснюють відокремлений підрозділ Рівненської дистанції водопостачання ДТГО "Львівська залізниця", Цуманське ВУЖКГ та КП «Добробут». Забір води здійснюється із 7 свердловин: в м. Ківерці (3 шт.), в смт. Цумань (2 шт.) і в с. Борохів (2 шт.). Об'єкти знаходяться в задовільному робочому стані. Обсяг використання підземних вод становить 289,648 тис.м^3/рік. Встановлені ліміти на використання (903,7тис.м^3/рік) не перевищуються [5].

Водовідведення сільських населених пунктів здійснюється без очистки. Каналізаційні очисні споруди є лише в м. Ківерці та смт Цумань. Їх потужність 1150 м^3/добу (420 тис.м^3/рік) [2]. Дані очисні споруди знаходяться в задовільному технічному стані, хоча вже й вичерпали свій термін експлуатації.

Значний вплив на стан навколишнього природного середовища району чинить також поводження з ТПВ. Згідно [8], Ківерцівський район належить до районів Волинської області із середньою часткою земель, зайнятих сміттєзвалищами (0,01-0,02%). На сьогодні завершені роботи по об'єкту «Будівництво полігону твердих побутових відходів для м. Ківерці». Полігон ще не введений в експлуатацію, оскільки проводиться узгодження технологічної частини проекту полігону. Сміттєзвалище Цуманського ВУЖКГ знаходиться за межами населеного пункту (1 км на південь від смт Цумань). Наповненість сміттєзвалища – 55%. Сміттєзвалище, на сьогодні орендоване Ківерцівським МВУЖКГ, знаходиться на відстані 1 км від населеного пункту, за межами села Забороди. Діє з 1985 р., в останнє рекультивовувалось у 2015 р., наповненість – 98%, на сьогодні потребує повторної рекультивації [2]. Благоустроєм населених пунктів та вивозом сміття на території району займаються: комунальне підприємство "Господарник", "Громада Плюс", "Мрія господаря", Цуманське виробниче управління житлово-комунального господарства та Ківерцівське міське виробниче управління житлово-комунального господарства [5]. Вивіз твердих побутових відходів від населення здійснюється згідно затверджених графіків та тарифів на вивезення та захоронення відходів комунальних господарств. Запроваджується роздільне збирання побутових відходів.

Транспорт чинить також суттєвий вплив на екологічний стан району. Через досліджувану територію проходить густа мереж залізничних та автошляхів. Ківерці – важливий залізничний вузол. Загальна протяжність вулично-дорожньої мережі району становить 473,4 км, в т. ч. з твердим покриттям – 236,4 км, з ґрунтовим покриттям – 237,2 км. Загальна кількість мостів та шляхопроводів – 8 шт., у т.ч. автомобільних мостів 7 шт., пішохідних мостів – 1 шт. [4].

Одним із найбільших джерел потенційного впливу на довкілля району є промисловість. Вона представлена підприємствами [8]: лісопильної та деревообробної промисловості (ПАТ «Цумань», ТзОВ «Танфоран»), меблевої промисловості (ТОВ «Тартак»); виробництва будматеріалів (ПАТ «Кульчинський силікатний завод», ТОВ «Едем»), машинобудування (ПП «Ківерцілісмаш», ТзОВ «Ківерцівське ремонтно-транспортне підприємство»), добування піску (ТзОВ «Сіаль»), харчової промисловості (ТОВ «Волиньзернопродукт», ТОВ «Волиньагропродукт») та інших галузей. Дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами отримали: ПАТ «Цумань», ПАТ «Кульчинський силікатний завод», ДП «Ківерцівське ЛГ», ДП «Цуманське ЛГ», ТОВ «Едем», ТОВ «Волинь-агропродукт», ТОВ»Тартак», ТОВ «Атлант Плюс», ТОВ «Волиньзернопродукт», Іноземне підприємство «Дерево та профіль», ДП «Підприємство Цуманської виправної колонії управління Державної пенітенціарної служби України у Волинській області», ТзОВ «Шен», КП «Енергія». Дозвіл на спеціальне водокористування отримали: ПАТ «Цумань», ПАТ «Кульчинський силікатний завод», ДП «Цуманське лісове господарство», ТОВ «Волиньзернопродукт», ПП «Ківерцілісмаш», Іноземне підприємство «Дерево та профіль», ДП «Підприємство Цуманської виправної колонії управління Державної пенітенціарної служби України у Волинській області», ТзОВ «Олицький агробуд».

Сільське господарство району спеціалізується на [5]: вирощуванні зернових, бобових культур і насіння олійних культур (ТзОВ «Лозня», ФГ «Золота нива», ТзОВ «П.С.П.Агро-Захід», СФГ «Агріко», СФГ Петровського В.В., ФГ «Тріано», ФГ «Вежа», СФГ «Залісочівське»,ФГ «Василинка», ТзОВ «Фелікс

Агро», СФГ «Юско-Агро», СГПП»Відродження», СГ ТОВ «Серпанок», СГВК «Нива», ФГ «Еліта Олики»,СФГ «Терен», СГВК»Полісся», ТзОВ «Прилуцьк-Агро», ФГ «Боміс», ВВ «Агро», ПП «Олика Агро», СГВК «Прилуцький»); розведенні великої рогатої худоби (СГВК «Промінь»); овочівництві і баштанництві (ФГ Хоровця ВВ); розведення свійської птиці (ТОВ «Волиньплемптиця», СГВК «Птахівник»); вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників (ФГ «Волена»,ФГ «Домашів плюс»); розведенні коней (ФГ «ТерраІппіка»).

Отже, підсумовуючи, слід акцентувати увагу на основних забруднювачах. Такими є, перш за все, сміттєзвалище Цуманського ВУЖКГ, каналізаційно-очисні споруди смт Цумань (власник – Цуманське ВУЖКГ); сміттєзвалище, за межами села Забороди (власник Ківерцівське МВУЖКГ), очисні споруди м. Ківерці, смт Олики, ДОКу (власник КП «Ківерціводоканал»); нафтобаза ТзОВ «НПП Каскад» (с.Дерно). Окрім того, потенційно-небезпечними об'єктами є [2]:

- АЗС з АГЗП № 19 «Цумань» ТзОВ «ВОГ Рітейл» (с.Кадище);
- АЗК «Звірів» ТОВ НК «Аветра» (с.Звірів);
- АЗС № 2 ТзОВ «Аргос ОП» (м.Ківерці);
- АЗС № 6 ТОВ «Укр-Петроль» (с.Прилуцьке);
- АЗК № 02/003 ПАТ «Укрнафта» (м. Ківерці);
- АЗС № 03-05 ПІІ «АМІК УКРАЇНА» (с.Дерно);
- АЗС № РН 27 ТзОВ «ОККО-Рітейл» (с.Прилуцьке);

Склад ПММ ТзОВ «Астра-Прінт» (с.Прилуцьке

У 2016 р. в атмосферне повітря Ківерцівського району викинуто 310,2 тис. т забруднюючих речовин [4]. Для порівняння: найбільші викиди забруднюючих речовин були характерні для Луцького району (1043 тис. т/рік), а найменші – для Шацького району (5 тис. т/рік). Щільність викидів забруднюючих речовин становить 0,22 т/км^2, для прикладу у Луцькому районі – 1,07 т/км^2, у Шацькому районі – 0,01 т/км^2. Тобто Ківерцівський район за показником викидів забруднюючих речовин має середній рівень. На території Ківерцівського району дозволами на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами охоплено 82 суб'єкти господарювання. Здебільшого це автозаправні станції, котельні, які здійснюють теплопостачання будівель та підприємства по переробці деревини. Пункти спостереження за забрудненням атмосферного повітряна території Ківерцівського району відсутні.

На території Ківерцівського району дозволами на спеціальне водокористування охоплено 52 суб'єкти господарювання, переважна більшість з яких є сільськогосподарські підприємства та підприємства по переробці деревини. Загальне водовідведення по району становило 1,7 млн.м^3. Скид нормативно очищених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти становив 205 тис.м^3 /рік. Пункти спостереження за якістю поверхневих на території Ківерцівського району відсутні [2].

В Ківерцівському районі налічується 42 сміттєзвалища. Паспортизоване лише одне з них – в смт Цумань. Тверді побутові відходи, що утворюються в населених пунктах відносяться до IV класу небезпеки і утилізуються шляхом захоронення на сміттєзвалищах. Норма утворення на одного мешканця становить 14,3 кг/рік. За інформацією Обласного управління екології та природних ресурсів на території Ківерцівського району є лише 1 суб'єкт господарювання, в результаті діяльності якого утворюються відходи тваринного походження (МПП ФГ «Поляна М»). Це підприємство заключило договір на утилізацію відходів з Ковельською філією «Укрветсанзавод» (приблизно 6,0 т відходів тваринного походження) [4].

Відходи, що утворюються в межах району, частково утилізуються. Зокрема, на території району працює ТзОВ ПКФ «Євростар», яке проводить приймання вторсировини (металобрухт). Також на сьогодні налагоджується роздільний збір ТПВ в міст Ківерці. Як зазначено в Екологічному паспорті Ківерцівського району, стихійне сміттєзвалище, яке було виявлено на території Озерської сільської ради, ліквідовано силами працівників Тростянецького лісництва Ківерцівського лісового господарства, на території земель лісового фонду [2].

Одним із найважливіших показників, який дозволяє оцінити проведення у Ківерцівському районі еколого-оптимізаційних заходів є екологічні платежі. У 2016 році до місцевого бюджету надійшло [4]:

– екологічного податку – 994,4 тис. грн. (683,7 тис. грн. до обласного бюджету, 310,8 тис. грн. до місцевих бюджетів);

– плати за землю – 11056,1 тис. грн. (до місцевих бюджетів);

– рентної плата за спецвикористання лісових ресурсів – 5393,3 тис. грн. (2894,5 тис. грн. до обласного бюджету, 2498,8 тис. грн. до місцевих бюджетів);

– рентної плата за спецвикористання води – 48,9 тис. грн. (обласний бюджет);

– рентної плата за користування надрами – 46,1 тис. грн. (24,8 тис. грн. до обласного бюджету, 21,3

тис. грн. до місцевих бюджетів).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, підсумовуючи, виділимо найважливіші екологічні проблеми району:

1. Зношений стан, аварійність та перевищення граничного терміну служби інженерних комунікацій в межах району, особливо це стосується водопровідної та каналізаційної мереж, які амортизовані на 90% і більше.
2. Необхідність реконструкції та модернізації очисних споруд в містах та смт району
3. Прискорення введення в експлуатацію полігону твердих побутових відходів м. Ківерці, проведення паспортизації та рекультивації на діючих полігонах; необхідність ширшого впровадження переробки відходів та їх роздільного збору [7].
4. Деградація ґрунтів, їх виснаження і як наслідок – зменшення родючості.
5. Необхідність поновлення ефекту від проведеної в 70 х.-80 х. ХХ ст. гідротехнічної меліорації.
6. Проблема охорони, використання та відтворення лісів
7. Проблема використання та охорони водних об'єктів, особливо, річок району.

Для вирішення цих проблем Районною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2017-2020 роки [6] та Екологічним паспортом Ківерцівського району [2] передбачено реалізацію наступних заходів:

1. Проведення другої черги робіт та узгодження технологічної частини проекту «Будівництво полігону твердих побутових відходів для м. Ківерці».
2. Продовження робіт з реконструкції та капітальний ремонт системи водовідведення смт Цумань.
3. Догляд за існуючою меліоративною мережею, ремонт і відновлення гідротехнічних споруд.
4. Капітальний ремонт другої черги каналізаційних мереж та споруд комунальної системи смт Цумань.
5. Реконструкція системи протипожежного питного водопроводу, будівництво станції знезалізнення води в с.Жидичин.
6. Водопостачання сіл Жидичин та Кульчин.
7. Реконструкція інженерної інфраструктури водогосподарських об'єктів, з метою збереження нормального функціонування водогосподарських систем.
8. Створення належних умов для охорони та відтворення зубрів.
9. Регулювання чисельності хижаків у Волинській області.
10. Придбання контейнерів і спецавтотранспорту для збору та перевезення відходів на полігон ТПВ із рекреаційних зон на території Ківерцівського НПП Цуманська пуща.

В перспективі наших подальших досліджень прагнутимемо відслідкувати та оцінити повноту та об'єм впровадження запланованих заходів, а також їх екологічну ефективність.

---

1. Екологічний паспорт Волинської області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://voladm.gov.ua/ekologichnij-pasport-volinskoy%D1%97-oblasti/

2. Екологічний паспорт Ківерцівського району – [Електронний ресурс].Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/0B0xAF8gjJQ6FRGNyNzBYdGJUTU0/view

3. Картосхема Ківерцівського району – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.openstreetmap.org/

4. Національна доповідь по стан навколишнього природного середовища у Волинській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/regionalni/rehionalni-dopovidi-u-2016-rotsi/volynska%202016.pdf

5. Паспорт Ківерцівського району. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kivadm.gov.ua/

6. Районна Програма розвитку транскордонного співробітництва на 2017-2020 р.р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiverrada.gov.ua/node/31

7. Стратегія сталого розвитку міста Ківерці Волинської області– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kivertsi.in.ua/important/

8. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: колективна монографія. / В.О. Фесюк [та ін.]; за ред. В.О. Фесюка. – К., ТОВ «Підприємство Ві Ен Ей»: 2016. – 316 с.

Лариса ЧИЖЕВСЬКА *(Луцьк)*

ОСОБЛИВОСТІ ГРУНТОВОГО ПОКРИВУ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

Ківерцівський район Волині багато чим відрізняється від інших територій, тривалий час розвиваючись із переважанням аграрного напрямку в економіці та зазнаючи незначного впливу від глобальних антропогенних процесів. На цій території є чимало, так званих, еталонних ландшафтів. Серед них відомий різноманітністю та незміненістю природи, Ківерцівський НПП «Цуманська пуща». Незважаючи на це, в районі мають прояв проблеми геоекологічного характеру, інтенсивність яких в значній мірі залежить від грунтових умов.

Грунтовий покрив відіграє важливу роль у природі. Він є своєрідним захисним екраном планети, середовищем життя, задіяний у кругообігу речовин в природі, містить значний запас енергії, виконує інформаційну функцію [4]. З часів діяльності відомого грунтознавця В.В. Докучаєва відомо, що грунт - це дзеркало ландшафту, накопичувач, що знаходиться під пресом великої кількості забруднюючих речовин, які разом із промисловими та сільськогосподарськими відходами, стічними водами потрапляють у нього безпосередньо, а також через атмосферне повітря та разом з опадами. Саме тому необхідно ретельно вивчати властивості грунтів, а також визначати, які види навантажень мають на них вплив. Особливо гостро постає дане питання у випадку, коли йдеться про вплив надактивних радіонуклідів на грунтовий покрив Ківерцівського району, що характеризується переважанням піщаних різновидів, які є малородючими, легко переносяться вітром та майже не утримують забрудників.

В останні роки багато вчених виявляють інтерес до цієї проблеми. Найбільш прийнятними є наукові підходи М.А. Глазовської (1976,1992), М.Д. Гродзинського (1993), В. Д. Васильєвської (1996) [1,2,3].

Методологічною основою проведення даної роботи є системний підхід до вивчення природно-територіальних комплексів, зокрема, Ківерцівського району [4].

Грунтовий покрив Ківерцівського району сформувався під впливом лісової та лучної рослинності. Переважна більшість грунтотвірних порід мають водно-льдовикове походження. Водно-льодовикові відклади здебільшого легкі за механічним складом, безкарбонатні, на них сформувались дерново-підзолисті грунти. Давньоалювіальні відклади характерні для річкових терас Ківерцівського району, на них сформувалися дерново-підзолисті піщані та супіщані грунти, які є малопридатними для використання в сільському господарстві, зайняті суцільними лісовими масивами. Сучасний алювій поширений лише в заплавах річок, характеризується здебільшого легким механічним складом. Ці породи сприяли формуванню болотних, торфово-болотних грунтів і торфовищ. Леси та лесовидні суглинки переважають у південній частині району, мають потужність від 1 – 2 м до 30 см. Вони відносяться до найбільш цінних грунтотвірних порід, містять доволі багато кальцію, що веде до формування грунтів із стійким ГВК (грунтово-вбирним комплексом), значним накопиченням органічної речовини. Негативними особливостями останніх є слабоструктурність, малогумусність, причиною чого стала пилуватість грунтотвірних порід.

Взагалі, грунти Ківерцівського району займають свого роду проміжне положення, за родючістю поступаються грунтам ряду лісостепових районів, однак мають кращі властивості, ніж грунти Полісся. Основними їх типами є дерново-підзолисті, сірі опідзолені, болотні й торфово-болотні грунти. Серед них найбільші площі займають дерново- підзолисті та болотні грунти.

Дерново - підзолисті грунти займають найбільші площі в межах Ківецівського району. Вони утворилися в результаті поєднання дернового і підзолистого процесів грунтоутворення. За ступенем опідзолення серед них виділяють: слабо-, середньо- та сильнопідзолисті. В залежності від механічного складу вони поділяються на піщані, глинисто-піщані, супіщані і суглинисті, поширені у північній частині району в зоні зростання мішаних лісів. Для дерново-підзолистих грунтів характерна невелика глибина гумусового горизонту – 10 - 22см, висока водопроникливість та аерація, що сприяє швидкому проникненню води та розчинених в ній поживних речовин у глибокі шари, посиленому розкладу органічних речовин. Ці негативні явища найбільш в повній мірі виявляються у дерново-підзолистих піщаних грунтах, 85-92% у механічному складі яких становить пісок. У інших відмінах перелічені властивості виражені по-різному. Дерново-підзолисті грунти супіщаного і суглинистого механічного складу широко представлені у Ківерцівському районі. З них найкращими для ведення землеробства є дерново- слабопідзолисті грунти, що вирізняються глибиною гумусового горизонту, мають у своєму складі 5-19 % глинистих часток, і тому є менш водопроникливими в порівнянні з описаними вище. Загалом дерново-підзолисті грунти мають досить низьку природну родючість. Особливо негативною їх особливістю є значна кислотність. На цих

грунтах вирощують культури маловибагливі до поживних речовин і вологи: люпин, жито, картоплю, гречку, льон, конюшину, ячмінь, багаторічні трави, бобові [5].

Основою підвищення родючості дерново-підзолистих грунтів є достатнє внесення органічних та мінеральних речовин, вапнування, поглиблення орного шару.

Окремими ареалами у Ківерцівському районі, на знижених ділянках рельєфу, в умовах слабкої дренованості і високого рівня грунтових вод поширені дерново-підзолисті глейові піщані, супіщані і суглинисті грунти. Вони характеризуються утворенням на невеликій глибині в'язкого і щільного оглеєного горизонту, який погано пропускає воду. Для піщаних грунтів з сільськогосподарської точки зору цей фактор є єдиною умовою забезпечення рослин вологою. Однак, в супіщаних і суглинкових грунтах оглеєння є явищем негативним, оскільки викликає надмірне зволоження, нестачу повітря в результаті пригнічення нітрифікації. Ці грунти малородючі. Навесні вони довго не просихають, що затримує сіяння ранніх культур, у вологі роки застій води викликає загнивання коренебульбоплодів, озимини. Для підвищення родючості слід здійснювати заходи, що рекомендовані для грунтів попередньої групи. Для раціонального сільськогосподарського використання дерново-підзолистих глейових та глеюватих ґрунтів необхідно покращити водно-повітряний режим шляхом внесення органо-мінеральних добрив, розпушування підорного шару, вапнування, використання в кормовій сівозміні, регулювання рівня ґрунтових вод, використання сидеральних сівозмін [5].

У південній частині району залягають ясно-сірі та сірі опідзолені грунти утворилися під широколистяними і мішаними лісами з трав'янистим покривом, на лесоподібних карбонатних суглинках. Поширені майже суцільним ареалом у районі. Гумусовий горизонт досягає 24-25 см в ясно-сірих, та 28-30 см в сірих грунтах. Негативними особливостями цих грунтів є безструктурність, пилуватість, що веде до запливання поверхні під час дощів та утворення кірки при висиханні. Ясно-сірі та сірі опідзолені типи мають нижчу природну родючість, ніж решта грунтів даної групи. Для поліпшення їх властивостей доцільно систематично вносити органічні та мінеральні добрива в достатній кількості, покращувати фізичні властивості грунту правильним обробітком у стані стиглості, висівати багаторічні трави для оструктурення, вапнувати грунти з метою насичення їх кальцієм, нейтралізації кислотності, створювати глибокий культурний орний шар.

Темно-сірі опідзолені грунти на лесоподібних суглинках зустрічаються невеликими ділянками у південно-східній частині району. Вони утворені на лесових відкладах, мають сформований гумусовий горизонт – 50-60 см. За своїми властивостями останні поступаються лише чорноземам інших підтипів. В порівнянні із ясно-сірими та сірими грунтами вони більш оструктурені, причому водостійкість агрегатів досить висока, мають кращу аерацію. Сприятливі для вирощування всіх районованих на даній території сільськогосподарських культур. Систематичне внесення добрив, правильний обробіток - необхідні умови отримання високих та сталих врожаїв [5].

У понижених ділянках рельєфу, зокрема, у заплавах річок зустрічаються болотні, торфово-болотні та торфові грунти, які відрізняються між собою товщиною торфового шару: в болотних він найменший, місцями відсутній, а у торфових - найпотужніший, понад 50 см. Грунти ці надмірно зволожені, однак є потенційно родючими, оскільки містять запаси поживних речовин в органічних сполуках, недоступних рослинам, які при відповідних умовах можуть бути переведені в мінеральні. Для того, щоб краще використовувати природну родючість цих грунтів, необхідно врегулювати водний режим, своєчасно і правильно обробляти грунт, вносити калійні, фосфорні та мікродобрива, підбирати найефективнішу структуру посівних площ. Для раціонального сільськогосподарського використання необхідне регулювання рівня ґрунтових вод; внесення фосфорних, калійних і мідних добрив; після меліорації доцільно використовувати в кормовій і лучно-пасовищній сівозміні; захист заплавних ґрунтів від повеневого затоплення [6] .

Основою підвищення родючості грунтів досліджуваного району є достатнє внесення органічних та мінеральних добрив, вапнування кислих грунтів. Грунти повинні постійно знаходитись під контролем агрохімічної служби, оскільки в останні роки внаслідок економічної розрухи, безвідповідального ставлення до с/г виробництва внесення добрив у грунт різко зменшилося. В середньому на гектар посівної площі вноситься 58 кг поживних речовин, що є рівнем 1965 року (у 1994 році рівень становив 71 кг на га), у 1989 році – 256 кг на га. Знизились також обсяги внесення органічних добрив, які становлять нині 7,9 т/га порівняно із 16,4 т/га у 1989 році. Особливого занепокоєння викликає надто низький рівень внесення фосфорних добрив, адже він складає лише 6 кг на га посівної площі, що у 9 разів менше ніж у 1991 р. Важливими напрямками хімізації сільського господарства області є не тільки постачання мінеральних добрив, хімічни та біологічних засобів захисту рослин, меліорантів, а й здійснення аналізу якості отриманої

продукції з точки зору вмісту шкідливих речовин: нітратів, радіонуклідів, важких металів та пестицидів, а також створення контрольного бар'єру для недопущення забрудненої продукції до реалізації.

1. Васильевская В. Д. Оценка устойчивости тундровых мерзлотных почв к антропогенным воздействиям // Вестник МГУ, серия 17. Почвоведение. –1996. –№ 1. – С. 27–34.

2. Глазовская М. А. Ландшафтно-геохимические системы и их устойчивость к техногенезу // В сб. Биогеохимические циклы в биосфере. – М. : Наука, 1976. – С. 99–118.

3. Глазовская М. А. Почвенно-геохимическое картографирование для оценки экологической устойчивости среды // Почвоведение. –1992. – № 6. – С. 5-13.

4. Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології. – К. : Либідь,1993. –224 с.

5. Ґрунти Волинської області [Текст] : монографія / [М. Й. Шевчук, М. І. Зінчук, П. Й. Зіньчук та ін.] ; за ред. д. с.-г. наук, професора М. Й. Шевчука, к. с.-г. наук М. І. Зінчука, к. с.-г. наук П. Й. Зіньчука. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 144 с. люстр. ISBN 978-617-7272-60-0

6. Зузук Ф. В. Осушені землі Волинської області та їх охорона : монографія / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 294 с.

Степан ШТОКАЛО ***(Ківерці)*****,**
Світлана ГЛІНСЬКА ***(Рівне)*****,**
Василь РАЛО ***(Броди)***

РІДКІСНІ ТА ЗНИКАЮЧІ ВИДИ ФЛОРИ КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Своєрідний характер рослинності Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» обумовлено його розташуванням у південній смузі Українського (в цьому разі Західного) Полісся на межі з Волинським лесовим плато. На території НПП значну площу займають соснові, дубові та грабово-дубові деревостани [1].

Основу списку раритетних видів природної флори НПП(табл.1.) склали види, внесені в «Червону книгу України» [5] та види, що є домінантами угруповань, внесених у «Зелену книги України», до додатків: «Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі» [2], «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення» [3] та в інші міжнародні списки рідкісних рослин, у «Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин на території Волинської області» [4]. Деякі види відібрано шляхом аналізу флористичних і хорологічних праць.

Основними та додатковими критеріями відбору видів для досліджень були:

1) наявність виду у Червоних книгах, охоронних списках будь-якого рангу;

2) поширення і стан популяцій ендемічних, диз'юнктивно-ареальних, гранично-ареальних та рідкісних видів у складі флори Волинського Полісся;

3) належність виду до реліктових і тих, що зникають з природних причин;

4) належність виду до рідкісних і зникаючих угруповань та специфічних екологічних ніш;

5) практичне використання виду;

6) належність виду до декоративних дикорослих видів, які стають рідкісними або зникають внаслідок масового винищення цих рослин у природному середовищі.

Категорії рідкісності (природоохоронного статусу) видів у Червоній книзі України (2009) [4]:

А) зниклі (про ці види відсутня інформація взагалі);

Б) зниклі в природі (види зникли в природі, але збереглися в культурі чи поза Україною);

В) зникаючі види (види під загрозою зникнення, знижується їх чисельність, для збереження потрібно усунути негативний фактор);

Г) вразливі (якщо дія негативного фактора триватиме й надалі, то ці види скоро можуть бути віднесені у категорію «зникаючі»);

Д) рідкісні (види, відомі з небагатьох місцезростань, але їхні популяції характеризуються відносно стабільними, хоча й низькими показниками);

Е) неоцінені (види можуть належати до рідкісних, але ще не віднесені до жодної категорії);

Ж) недостатньо відомі (види потребують подальших досліджень і не віднесені до жодної категорії, у т. й таксономічно критичні види).

Таблиця 1.

Рідкісні та зникаючі види флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» у списках видів, що потребують охорони

№ пп	Вид	Червона книга України, категорія	Регіональний червоний список	Рідкісні на території НПП	Бернська конвенція,додаток	CITEC, додаток	Європ. червоний список, категорія
1.	*Diphasiastrumcamplanatum* (L.) Holub	Д					
2.	*Lycopodiumannotinum* L.	Г					
3.	*Caldesiaparnassifolia* (L.)Parl.	В			+		
4.	*Alliumursinum* L.	Е					
5.	*Galanthusnivalis* L.	Е					
6.	*Carexumbrosa*Host	Е					
7.	*Gladiolusimbricatus* L.	Г					
8.	*Irissibirica* L.	Г					
9.	*Liliummartagon* L.	Е					
10.	*Cephalantheradamasonium* (Mill.)Druce	Д					
11.	*Cephalantheralongifolia* (L.) Fritsch.	Д					
12.	*Cephalantherarubra* (L.) Rich.	Д					
13.	*Cypripediumcalceolus* L.	Г			+	+	
14.	*Dactylorhizaincarnata* (L.) Soo	Г				+	
15.	*Dactylorhizafuchsii* (Druce) Soo	Е				+	
16.	*Dactylorhizamajalis* (Rich.) P.F.HuntetSummerhayes	Д				+	
17.	*Epipactispalustris* (L.) Crantz	Г				+	
18.	*Epipactishelleborine* (L.) Crantz	Е				+	
19.	*Epipactisatrorubens* (Hoffm. exBernh.) Besser	Г				+	
20.	*Neottianidus-avis* (L.) Rich.	Е				+	
21.	*Platantherabifolia* (L.) Rich.	Е				+	
22.	*Platantherachlorantha* (Cust.) Reichenb.	Е				+	
23.	*Betulahumilis*Schrank	Г					
24.	*Silenelithuanica*Zapal.	Е					+

25.	*Succisellainflexa* (Kluk) G.Beck	Д					
26.	*Genistellasagittalis* (L.) Gams	Д					
27.	*Salixmyrtilloides* L.	Г					
28.	*Trapanatans* L.	Е			+		
29.	*Dianthuspseudosquarrossus* (Novak) Klok.		+				
30.	*Astrantiamajor* L.		+				
31.	*Anemonesylvestris* L.		+				
32.	*Polypodiumvulgare* L.		+				
33.	*Daphnemezereum* L.		+				
34.	*Ophioglossumvulgatum* L.		+				
35.	*Gymnocarpiumdryoptheris* (L.) Newm.		+				
36.	*Campanulacervicaria* L.		+				
37.	*Chimaphyllaumbellata* (L.) W. Barton		+				
38.	*Dentariaglandulosa*Waldst. etKit.		+				
39.	*Melittissarmatica* L.		+				
40.	*Cimicifugaeuropaea*Schipcz.		+				
41.	*Trolliuseuropaeus* L.		+				
42.	*Digitalisgrandiflora*Mill.		+				
43.	*Aquilegiavulgaris* L.		+				
44.	*Potentillaalba* L.		+				
45.	*Hepaticanobilis*Mill.		+				
46.	*Hederahelix* L.		+				
47.	*Primulaelatior* (L.) Hill.		+				
48.	*Dentariabulbifera* L.			+			
49.	*Nymphaeaalba* L.			+			
50.	*Nymphaeacandida* J.et C. Presl			+			
51.	*Clematisrecta* L.			+			
52.	*Inulahelenium* L.			+			
53.	*Campanulapersicifolia* L.			+			
54.	*Loniceraxylosteum* L.			+			
55.	*Isopyrumthalictroides* L.			+			
56.	*Corydaliscava* (L.) SchweiggetKoerte			+			
57.	*Scorzonerahumilis* L.			+			
58.	*Scorzonerapurpurea* L.			+			
59.	*Pulmonariaangustifolia* L.			+			
60.	*Juniperuscommunis* L.			+			
	Всього	28	19	13	3	10	1

Висновки.

Отже, на території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» зростає 60 раритетних видів флори.

У Червону книгу України (2009) внесено 28 видів рослин, що зростають на території НПП, із них 13 видів належить до родини *Orchidaceae*.

3 види (*Cypripediumcalceolus* L., *Trapanatans* L. та *Caldesiaparnassifolia*(L.) Parl. внесені до додатку «Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі».

SilenelithuanicaZapal. внесено в Європейський червоний список.

10 видів підлягають охороні згідно з додатком «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення».

19 видів є регіонально-рідкісними видами для флори Волинської області, 13 видів є рідкісними видами Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща».

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). - Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. - 136 с.

2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973). – К., 1999. –84 с.

3. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К., 1998. – 76 с.

4. Список регіонально рідкісних, зникаючих видів рослин, грибів і тварин, які потребують охорони у Волинській області [електронний ресурс] http://volynrada.gov.ua/session/29/30

5. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

6. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська, // «Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції із міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

Степан ШТОКАЛО *(Ківерці)*,
Світлана ГЛІНСЬКА, Марина РОЗМАН,Олександр ОГОРОДНИК *(Рівне)*

МОНІТОРИНГ ПОШИРЕННЯ РАРИТЕТНИХ ВИДІВ ФЛОРИ КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

До території Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» погоджено в установленому порядку включення 33475,34 гектара земель, а саме: 3471,54 гектара земель, що надаються (у тому числі з вилученням у землекористувачів) національному природному парку в постійне користування, і 30003,80 гектара земель, що включаються до його складу без вилучення.

Згідно функціонального зонування НПП, виділено заповідну зону 10193,01 га, що становить 30,45%, зону регульованої рекреації – 1761,5 га (5,26%), зону стаціонарної рекреації – 143,7 га (0,43%) та господарську зону – 21377,43 га (63,86%).

Заповідна зона призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, збереження унікальних ділянок лісів Цуманської пущі, рідкісних і зникаючих видів флори і фауни південно-західної частини Українського Полісся.

Метою дослідження є узагальнення відомостей про поширення раритетних видів флори у межах НПП та розробка системи ефективних заходів для їхнього збереження у регіоні. Основним завданням новоствореного об'єкту природно-заповідного фонду є вивчення рослинного покриву та аналіз раритетного компоненту флори.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження флори проведено на території НПП у 2016 – 2017 роках маршрутно-експедиційним методом із складанням геоботанічних описів на постійних пробних ділянках площею 100 м^2.

Для кожного виду визначалася тенденція динаміки чисельності та поширення виду: задовільна і стабільна (*задов.*), ареал поширення і чисельність зменшується (*зменш.*), ареал поширення і чисельність збільшується (*збільш.*), вид трапляється спорадично (*спорад.*).

Табл.1

Чисельність окремих груп видів рослин і тварин, їх збереження

№ пп	Вид	Кількість місцезростань	Чисельність на шт/100м^2	Тенденція динаміки	Значущість збереження	Актуальність збереження	Оцінка збереження
1.	*Diphasiastrum camplanatum* (L.) Holub.	1	2-3	*задов.*	*надзв.*	*контр*	незадов
2.	*Lycopodium annotinum* L.	8	30-50	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
3.	*Caldesia parnassifolia* (L.)Parl.	2	-	-	*надзв.*	*передб*	незадов
4.	*Allium ursinum* L.	3	100-4000	*збільш*	*пошир*	*контр*	*добр.*
5.	*Galanthus nivalis* L.	2	600-700	*збільш*	*пошир*	*контр*	*добр.*
6.	*Carex umbrosa* Host	2	10-15	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
7.	*Gladiolus imbricatus* L.	1	10-15	*задов.*	*надзв.*	*передб*	незадов
8.	*Iris sibirica* L.	1	-	-	*надзв.*	*передб*	незадов
9.	*Lilium martagon* L.	>10	5-50	*задов.*	*пошир*	*контр*	*добр.*
10.	*Cephalanthera damasonium* (Mill.)Druce.	3	5-20	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
11.	*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.	2	5-10	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
12.	*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.	1	3-5	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
13.	*Cypripedium calceolus* L.	1	2	*задов.*	*надзв.*	*контр*	незадов
14.	*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo.	2	2-7	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
15.	*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo.	1	1-2	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
16.	*Dactylorhiza majalis* (Rich.) P.F.Hunt et Summerhayes.	2	2-7	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
17.	*Epipactis palustris* (L.) Crantz.	1	2-3	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
18.	*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.	3	2-30	*спорад*	*надзв.*	*контр*	задов
19.	*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser.	1	1-2	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
20.	*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.	2	10-15	*спорад*	*надзв.*	*контр*	задов
21.	*Platanthera bifolia* (L.) Rich.	1	2-4	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
22.	*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.	>10	2-10	*збільш*	*надзв.*	*контр*	задов
23.	*Betula humilis* Schrank.	1	10-20	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
24.	*Silene lithuanica* Zapal.	5	3-35	*задов.*	*надзв.*	*контр*	задов
25.	*Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck.	1	-	-	*надзв.*	*передб*	незадов
26.	*Genistella sagittalis* (L.) Gams.	1	-	-	*надзв.*	*передб*	незадов
27.	*Salix myrtilloides* L.	1	-	-	*надзв.*	*передб*	незадов

28.	*Trapa natans* L.	1	10-12	*задов.*	*надзв.*	*безконтр*	задов
29.	*Dianthus pseudosquarrossus* (Novak) Klok.	2	5-10	*задов.*	*надзв.*	*безконтр*	задов
30.	*Astrantia major* L.	1	15-20	*задов.*	*пошир*	*контр*	*добр.*
31.	*Anemone sylvestris* L.	>10	3-200	*збільш*	*пошир*	*контр*	*добр.*
32.	*Polypodium vulgare* L.	1	10-20	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
33.	*Daphne mezereum* L.	>5	1-3	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
34.	*Ophioglossum vulgatum* L.	1	-	-	*пошир*	*передб*	задов
35.	*Gymnocarpium dryoptheris* (L.) Newm.	2	3-10	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
36.	*Campanula cervicaria* L.	1	2-3	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
37.	*Chimaphylla umbellata* (L.) W. Barton.	1	5-10	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
38.	*Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.	1	100-500	*задов.*	*пошир*	*контр*	*добр.*
39.	*Melittis sarmatica* L.	2	2-40	*задов.*	*пошир*	*передб*	*добр.*
40.	*Cimicifuga europaea* Schipcz.	1	5-10	*задов.*	*надзв.*	*передб*	*добр.*
41.	*Trollius europaeus* L.	1	10-15	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
42.	*Digitalis grandiflora* Mill.	1	3-4	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
43.	*Aquilegia vulgaris* L.	1	3-10	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
44.	*Potentilla alba* L.	5	3-10	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
45.	*Hepatica nobilis* Mill.	>10	10-30	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
46.	*Hedera helix* L.	2	>10	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
47.	*Primula elatior* (L.) Hill.	2	5-10	*задов.*	*надзв.*	*безконтр*	задов
48.	*Dentaria bulbifera* L.	1	100->1000	*задов.*	*пошир*	*контр*	*добр.*
49.	*Nimphaea alba* L.	2	2-15	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
50.	*Nimphaea candida* J. et C. Presl.	2	2-15	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
51.	*Clematis recta* L.	1	2-3	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
52.	*Inula helenium* L.	1	5-10	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
53.	*Campanula persicifolia* L.	>10	5-20	*збільш*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
54.	*Lonicera xylosteum*L.	1	-	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	Задов
55.	*Isopyrum thalictroides* L.	>10	15-25	*збільш*	*пошир*	*контр*	*добр.*
56.	*Corydalis cava* (L.) Schweigg et Koerte.	>10	100-500	*збільш*	*пошир*	*контр*	*добр.*
57.	*Scorzonera humilis* L.	1	-	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
58.	*Scorzonera purpurea* L.	1	1-2	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	задов
59.	*Pulmonaria angustifolia* L.	1	1	*задов.*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*
60	*Juniperus communis* L.	2	3-5	*спорад*	*пошир*	*безконтр*	*добр.*

Оцінено значущість збереження виду на даній території: надзвичайно важливо зберігати, оскільки вид є ендемічним для певного регіону (*надзв.*); вид поширений на межі свого ареалу (*на межі*); вид широко поширений (*пошир.*); територія не є важливою для збереження цього виду (*неважл.*).

Визначено актуальність збереження виду на даній території: проводиться постійний моніторинг за поширенням і чисельністю виду (*контрол.*), заплановані спеціальні заходи щодо збереження виду (*план.*), здійснення природоохоронних заходів щодо збереження виду передбачається згодом (*передб.*), вид поширений спорадично і не входить до складу пріоритетних видів даної території (*безконтр.*).

Встановлено оцінку збереження видів: „добре збереження" (*добр.*), „задовільне збереження" (*задов.*), „незадовільне збереження" (*незадов.*).

Результати дослідження наведено в таблиці 1.

В результаті дослідження встановлено, що для 40 раритетних видів динаміка чисельності та поширення виду є задовільним. Ареал поширення і чисельність 7 видів (*Allium ursinum, Galanthus nivalis,Platanthera chlorantha,Anemone sylvestris,Campanula persicifolia,Corydalis cava,Isopyrum thalictroides*)збільшується. На території НПП 7 видів зростає спорадично (*Juniperus communis, Potentilla alba,Digitalis grandiflora, Gymnocarpium dryoptheris, Daphne mezereum,Neottia nidus-avis, Epipactis helleborine*).Інформація про поширення*Caldesia parnassifolia, Succisella inflexa, Genistella sagittalis, Salix myrtilloides*,*Ophioglossum vulgatum, Iris sibirica*є недостатньою для встановлення динаміки чисельності виду та потребує подальших досліджень.

Значущість збереження виду на даній території важко оцінити кількісними показниками. Надзвичайно важливо зберігати види, які приурочені до лучних та заболочених ділянок, характерних для НПП (*Caldesia parnassifolia, Gladiolus imbricatus, Iris sibirica,Dactylorhiza incarnata, Dactylorhiza fuchsii, Dactylorhiza majalis, Epipactis palustris, Betula humilis, Succisella inflexa, Genistella sagittalis, Salix myrtilloides,Trapa natans*). Збереження дубово-соснових насаджень Волинського Полісся сприятиме створенню умов для зростання: *Diphasiastrum camplanatum, Cephalanthera damasonium, Cephalanthera longifolia, Cephalanthera rubra, Epipactis helleborine, Epipactis atrorubens, Neottia nidus-avis, Platanthera bifolia, Platanthera chlorantha, Silene lithuanica,Dianthus pseudosquarrossus, Cimicifuga europaea,Primula elatior.*

13 рідкісних видів флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» належить до родини *Orchidaceae*, що підлягають охороні відповідно до Додатку «Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення».

Отже, діяльність Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» забезпечить встановлення географічного поширення та моніторинг за структурою популяцій 60 раритетних видів, 28 з яких занесено до Червоної книги України.

1. Андрієнко Т. Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В. А. Онищенко, А.С.Кот, С.О.Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). - Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. - 136 с.

2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973). – К., 1999. –84 с.

3. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

4. Штокало С.С. Рідкісні та зникаючі види природної флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» / С.С. Штокало, В. Рало, С.О. Глінська, // «Вода: проблеми та шляхи вирішення». Збірник статей Науково-практичної конференції із міжнародною участю, м. Рівне, 5-8 липня 2017 року. – Житомир: Вид-во ЕЦ «Укрекобіокон», 2017. – 294-296 с.

АТОРИ ЗБІРНИКА

Антипюк Олена, інженер ІІ категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Антонюк Лариса, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Кульчин

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Острозька Академія», м. Острог

Бабій Віталій, студент географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Баранович Оксана, секретар міської ради, м. Ківерці

Бобик Людмила, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Сильне

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства і музейної справи СНУ імені Лесі Українки, член-кор. УАІН, заслужений працівник народної освіти України, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Бубало Сергій, краєзнавець, м. Луцьк

Вахрамеєва Галина, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Метельне

Вергун Ірина, бібліограф Ківерцівської ЦБС, м. Ківерці

Вернидубов Олександр, провідний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Віннічук Назарій, студент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Войчик Степан, директор Ківерцівського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, м. Ківерці

Возна Світлана, завідувач бібліотеки-філіалу, с.Озеро

Гаврилюк Людмила, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Звірів

Галас Ольга, вчитель-пенсіонер ЗОШ І ступеня, с. Скреготівка

Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Гнатюк Євген, вчитель історії ЗОШ І-ІІ ступенів, с. Башлики.

Грицюк Юлія, заступник начальника відділу еколого-освітньої та рекреаційної роботи Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Громик Ірина, вчитель української мови ЗОШ І-ІІІ ступенів с. Липне

Гупало Сергій, письменник, м. Ківерці

Гулько Геннадій, краєзнавець м. Луцьк

Гура Анатолій, краєзнавець, смт. Олика

Давиденков Станіслав, учень 11 класу Луцької загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів № 11 – колегіуму, м. Луцьк

Данилюк Інна, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Гор'янівка

Данилюк Оксана, методист відділу освіти Ківерцівської райдержадміністрації, м. Ківерці

Демедюк Марія, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Борохів

Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

Дмитрук Поліна, бібліотекар, с. Словатичі

Довбня Ольга, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та гуманітарної освіти, докторант Інституту історії України Національної академії наук України, м. Київ

Доридор Федір, заступник директора, головний природознавець Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Доридор Федір, заступник директора, головний природознавець Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Дунець Андрій, учень 9-го класу НВК «Ківерцівська ЗОШ І ступеня – Ківерцівська районна гімназія», м. Ківерці

Жовтянський Віктор, доктор фізико-математичних наук, член-кореспондент НАН України (академічне), завідувач відділу Інститут газу НАН України, м. Київ.

Залеський Іван, кандидат географічних наук, доцент кафедри екології Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

Зінченко Марина, кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики природничо-математичних дисциплін початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Зінченко Олександр, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Зузук Федір, доктор геологічних наук,професор кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Карпюк Зоя, кандидат географічних наук, старший викладач кафедри фізичної географії географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Карпюк Людмила, провідний науковий співробітник Музею волинської ікони, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Качаровський Роман, магістр географії, інженер ІІ категорії навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Кашинська Тамара, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Дідичі

Кисіль Альона, студент спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету , м. Рівне;

Кінд-Войтюк Наталія, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України СНУ імені Лесі Українки, м. Луцьк

Климчук Андрій, краєзнавець, м. Рівне

Кондратюк Людмила, вчителька української мови та літератури ЗОШ І-ІІІ ступенів, с .Жидичин

Кондрашина Олег, с. Хорлупи

Корінчук Ірина, завідувач бібліотеки-філіалу, с. Тростянець

Корнійчук Надія, дослідник-краєзнавець, літературознавець, м. Луцьк

Котельчук Надія, завідувач бібліотеки-філіалу,с. Суськ

Кот Наталія, старший науковий співробітник лабораторії соціологічних досліджень та розвитку освіти ВІППО, м. Луцьк

Кричевський Олександр, краєзнавець, м. Луцьк

Куліба Леся, директор Ківерцівського районного ЦДЮТ

Кушнір Олександр, вчитель географії ЗОШ І -ІІІ ст., с. Дерно

Левицька Тамара, провідний науковий співробітник Художнього музею в Луцьку, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Левчук Олександр, директор Ківерцівської ДЮСШ, м .Ківерці

Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Лукуц Юрій, краєзнавець, м. Бердичів

Мазур Альона, студент спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету , м. Рівне;

Майданець Іраїда, член Національної спілки краєзнавців України, с. Жидичин

Максимчук Тетяна, завідувач бібліотеки-філії, с. Журавичі

Мартинюк Віталій, кандидат географічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Марчук Володимир, канд. іст наук, ст. викладач кафедри історії ім. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог

Матейчук Олександр, науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Матяшок Людмила, бібліотекар, с. Ставок

Мельник Галина, бібліотекар, с. Вишнів

Мельник Наталія, сільський голова, с. Грем'яче

Михайлюк Марія, бібліотекар бібліотеки-філії, с. Муравище

Мігна Тетяна, завідувач бібліотеки-філіалу для дітей, смт. Цумань

Міщук Наталія, бібліотекар, с.Човниця

Мороз Ірина, кандидат хімічних наук, доцент, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Морозюк Ростислав, голова Полтавського осередку Міжнародної громадської організації «Волинське братство», м. Полтава

Мосійчук Руслан, вчитель географії та біології ЗОШ І-ІІ ступенів, с. Звірів

Мурава Артем, студент Ківерцівського медичного коледжу, м. Ківерці

Надольська Валентина, кандидат історичних наук, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, доцент кафедри документознавства і музейної справи, м. Луцьк

Назарчук Олеся, вчитель історії ЗОШ І-ІІІ ступенів, с. Берестяне

Никитюк Тетяна, майстер з охорони природи Озерського природоохоронного науково-дослідного відділення Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Огородник Олександра, студент спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету , м. Рівне

Окапінський Валентин, директор Ківерцівської дитячої музичної школи, м. Ківерці

Омельчук Сергій, студент спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Остапенко Катерина, студентка історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, провідний науковий науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, Луцьк

Павлюк Валентина, вчитель історії ЗОШ І-ІІІ ступенів, с.Суськ

Палійчук Микола, вчитель історії ЗОШ І-ІІ ступенів,с. Звірів

Панасюк Наталія, секретар Суської сільської ради

Пасюк Ігор, директор Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Понєдєльник Лариса, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Radziszewski Edmund, m. Przygodzice Polska

Рало Василь, науковий співробітник Національного природного парку «Північне Поділля», м. Броди

Розман Марина, студентка спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Ройко Тетяна, бібліотекар, с. Одеради

Романчук Галина, завідувач лабораторії соціологічних досліджень та розвитку освіти ВІППО, м. Луцьк

Рябчикова Фаїна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Савчук Любов, аспірант кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Савчук Павло, начальник відділу еколого-освітньої та рекреаційної роботи Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Савчук Роман, кандидат сільсько-господарських наукс, доцент кафедри екології, географії та туризму Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Саковець Олександр, магістрант географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Свиновей Леся, вчитель української мови та літератури ЗОШ І-ІІ ступенів, с. Човниця

Свинцицька Зінаїда, секретар сільської ради, с. Покащів

Свідер Тамара, бібліотекар, с. Звози

Середюк Світлана, с. Клепачів

Скавронський Павло, директор Музею історії міста Бердичева, м. Бердичів

Смілий Павло, аспірант кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Степанюк Андрій, студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Стеренчук Володимир, інспектор з охорони природно-заповідного фондуОзерського природоохоронного науково-дослідного відділення Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Стецькович Анна, директор Ківерцівського районного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, м. Ківерці

Сухомлін Катерина, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Сущук Петро, директор Ківерцівської районної станції юних туристів, м. Ківерці

Томчук Микола, начальник управління містобудування та архітектури Волинської облдержадміністрації, м. Луцьк

Федорчук Руслана, секретар сільської ради, с. Карпилівка

Фесюк Василь, доктор географічних наук., професор, завідувач кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Фесюк Віктор, магістр кафедри екології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Хомич Петро, директор Маневицького краєзнавчого музею, смт. Маневичі

Чижевська Лариса, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Швець Галина, студент спеціальності Екологія Рівненського державного гуманітарного університету , м. Рівне

Штокало Степан, начальник відділу науково-дослідної роботи Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща», м. Ківерці

Шульгач Віктор, доктор філологічних наук, завідувач відділу ономастики Інституту української мови НАН України, м. Київ

Шульський Микола, директор школи, вчитель географії ЗОШ І-ІІІ ступенів, с. Берестяне

Якименко Микола, кореспондент газети «Голос України», краєзнавець, м. Луцьк

Януль Олександра, учениця 11 класу ЗОШ І-ІІ ступенів, смт. Цумань

Ярмолюк Ольга, вчитель історії ЗОШ І-ІІІ ступенів, с. Холоневичі

Яцій Василь, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, м. Київ

ЗМІСТ

Хмілевський Василь, голова Ківерцівської районної ради
Ткачов Валерій, голова Ківерцівської райдержадміністрації
Вітальне слово ... 3

Жгутов Володимир, міський голова м. Ківерці
Вітальне слово ... 5

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк
VI з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців і завдання краєзнавців Волині ... 6

Розділ 1. Історія та культура Ківерцівщини та її населених пунктів

Антонюк Лариса, с. Кульчин
Кульчин ... 7

Баранович Оксана, м. Ківерці
Місто Ківерці ... 10

Бобик Людмила, с. Сильне
Силно ... 16

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Ківерцівський район в історіографії та бібліографії від 90-х років XX ст. ... 18

Вахрамеєва Галина, с. Метельне
Личани ... 20

Вергун Ірина, м. Ківерці
Вже нову сторінку історія пише: Районній бібліотеці для дорослих – 77 ... 22

Свідер Тамара, с. Звози
Звози ... 26

Войчик Степан, м. Ківерці
Загублене місто ... 27

Войчик Степан, м. Ківерці
Історична топоніміка Ківерцівщини ... 33

Войчик Степан, м. Ківерці
Юзефін, Йозеф Жозефін, Йосипівка, Яромель ... 45

Возна Світлана, с.Озеро
Озеро ... 46

Гаврилюк Людмила, **Мосійчук Руслан**, **Палійчук Микола**, с. Звірів
Звірів ... 48

Галас Ольга, с. Скреготівка
Скреготівка ... 52

Гнатюк Євген, с. Башлики.
Башлики 53

Гупало Сергій, м. Ківерці
Ківерцівщина у міжвоєнний період 54

Громик Ірина, с. Липне
Липне 62

Давиденков Станіслав, м. Луцьк
Сировинний потенціал села Киверці 66

Данилюк Інна, с. Гор'янівка
Гор'янівка і Залісоче 80

Данилюк Оксана, м. Ківерці
Сім чудес Ківерцівщини 83

Демедюк Марія, с. Борохів
Борохів 94

Дмитрук Поліна, с. Словатичі
Словатичі у спогадах Степана Дужича та Олександра Огородника 96

Довбня Ольга, кандидат історичних наук, м. Київ
Політичні репресії на Волині наприкінці 1930-х –
на початку 1950-х років в сучасній українській історіографії 97

Дунець Андрій, м. Ківерці
Телескопобудування як творче захоплення аматора-астронома
Волині Олександра Андрійовича Дейни 100

Кашинська Тамара, с. Дідичі
Дідичі: мій край, моя історія жива 109

Козак Петро, с. Жорнище
Жорнище 110

Кондратюк Людмила, с .Жидичин
Просвітянські стежки в житті Озерцівської сільської ради 114

Кондрашина Олег, с. Хорлупи
Село у верхів'і Конопельки у спогадах мого батька Володимира Кондрашини 117

Корінчук Ірина, с. Тростянець
Тростянець 120

Корнійчук Надія, м. Луцьк
Під обрієм світла. Просвітянський рух на Волині в 20-30-х роках XX століття 123

Кот Наталія, м. Луцьк
Зірки на небосхилі освіти Ківерцівщини 126

Кулик Наталія, с. Омельне
Омельне 134

Куліба Леся, м. Ківерці
Пріоритетні аспекти навчально-виховної діяльності Ківерцівського районного ЦДЮТ 136

Кушнір Олександр, с. Дерно
Зниклі поселення околиць села Дерно 139

Левчук Олександр, м .Ківерці
Розвиток фізичної культури та спорту на Ківерцівщині 145

Лукуц Юрій, Скавронський Павло, м. Бердичів
Видатні уродженці Ківерцівщини в Енциклопедії сучасної України 151

Майданець Іраїда, с. Жидичин
Давнє село Скудельничі (нині – вулиця Селищна с. Жидичин) 156

Майданець Іраїда, с. Жидичин
Із минулого села Вишків, яке зникло із географічної карти Волині 158

Майданець Іраїда, с. Жидичин
Історична спадщина села Липляни з давніх часів до половини XX ст. 166

Майданець Іраїда, с. Жидичин
Село Клепачів. Із середньовіччя до початку XX ст. 169

Максимчук Тетяна, с. Журавичі
Журавичі 170

Мартинюк Віталій, кандидат географічних наук, м. Рівне
Ландшафтна структура ключової ділянки «Дібрівський
гідрологічний заказник» (Волинське Полісся) 175

Матяшок Людмила, с. Ставок
Ставок 179

Мельник Галина, с. Вишнів
Вишнів 180

Мельник Наталія, с. Грем'яче
Грем'яче. Яківці. Скреготівка 183

Михайлюк Марія, с. Муравище
Муравище 186

Мігна Тетяна, смт. Цумань
Цумань 189

Міщук Наталія, с.Човниця
Човниця 192

Морозюк Ростислав, м. Полтава
Хорлупи 195

Назарчук Олеся, Шульський Микола, с. Берестяне
Берестяне 198

Окапінський Валентин, м. Ківерці
Ківерцівській дитячій музичній школі - 55 200

Остапенко Катерина, м. Луцьк
Соціально-економічний розвиток селища Ківерці у
період післявоєнної відбудови (1944-1953 рр.) 202

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Археологічні пам'ятки Ківерцівського району 210

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук**,**
Локайчук Світлана,кандидат філологічних наук**,**
Бубало Сергій, Кричевський Олександр, м. Луцьк
Бронзові сокирки з розширеними краями 212

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, **Бубало Сергій,**
Матейчук Олександр, м. Луцьк
Верболості сережки доби бронзи 218

Павлюк Валентина, Котельчук Надія, Панасюк Наталія, с.Суськ
Суськ 225

Пасюк Ігор, м. Луцьк
Кавалер семи польських нагород – уродженець Олицького району 228

Ройко Тетяна, с. Одеради
Одеради 232

Романчук Галина, м. Луцьк
Тростянецька середня школа: історичний аспект 233

Свиновей Леся, с. Човниця
Українська мова в житті Михайла Пилиповича Кравчука 238

Свинцицька Зінаїда, с. Покащів
Покащів. Одеради 242

Середюк Світлана, с. Клепачів
Клепачів 243

Степанюк Андрій, м. Київ
Українсько-польське протистояння на Волині в роки
Другої світової війни (на прикладі поселення Пшебраже) 245

Стецькович Анна, м. Ківерці
Центр, у якому навчають пізнавати, творити, працювати, реалізовувати свої сподівання 251

Сущук Петро, м. Ківерці
Ківерцівській станції юних туристів – 25 252

Федорчук Руслана, с. Карпилівка
Карпилівка 255

Хомич Петро, смт. Маневичі
Події на Ківерцівщині одного дня - 4 червня (22 травня) 1916 року під час
Луцької наступальної операції на Волині в Першій світовій війні 258

Шульгач Віктор, доктор філологічних наук, м. Київ
Про походження деяких ойконімів Ківерцівського району Волинської області 263

Януль Олександра, смт. Цумань
Весільні пісні як складова родинної обрядовості Цуманщини 266

Ярмолюк Ольга, с. Холоневичі
Холоневичі 273

Яцій Василь, кандидат філологічних наук, м. Київ
Лінгвістичний коментар до деяких прізвищ Ківерцівського району 278

Розділ 2. Олицькі краєзнавчі студії

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог
Острозькі та Радивили: аристократія та магнатерія XVI – початку XVII ст. 283

Гулько Геннадій, **Томчук Микола**, м. Луцьк
Комплекс костелу колегіатів у смт. Олика – унікальна пам'ятка сакральної архітектури 290

Гупало Сергій, м. Ківерці
Олика і Радзивілли (20–30-ті роки XX століття) 328

Гура Анатолій, м. Олика
Етимологія топоніма «Олика» та його перше письмове датування 337

Вернидубов Олександр, м. Луцьк
З історії Олицького народного історичного музею 340

Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, м. Луцьк
Радзивілли в історії Східної Європи: крізь призму сучасної білоруської нумізматики 350

Жовтянський Віктор, доктор фізико-математичних наук, м. Київ.
Невідома Олика XIX ст. 354

Карпюк Людмила, м. Луцьк
Образ «Спас у терніях» у релігійному живописі Волині XVIII століття. 372

Климчук Андрій, м. Рівне
Матеріали про Олику в архівах Польщі 377

Левицька Тамара, м. Луцьк
До проблеми ідентифікації портрета Януша Радзивіла,
останнього Волинського ордината Олики 380

Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Єврейська громада Олики: джерелознавчий аспект 382

Рябчикова Фаїна, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Олика в історії музейної справи 387

Якименко Микола, м. Луцьк
Здається казкою, а втім Олика існує реально 390

Марчук Володимир, кандидат історичних наук, м. Острог
Господарська діяльність князя Януша Радзивілла у
міжвоєнний період у документах з Державного архіву Рівненської області 396

Radziszewski Edmund, m. Przygodzice Polska
Radziwiłłowie wielkopolscy 400

Розділ 3. Природа та екологія Ківерцівщини

Віннічук Назарій, м. Луцьк.
Особливості поширення та екололії бобра річкового (CASTORFIBR)
с. Дерно Ківерцівського району Волинської області 428

Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, **Кисіль Альона**, м. Рівне,
Штокало Степан, **Стеренчук Володимир**, м. Ківерці
Поширення GalanthusnivalisL. у Ківерцівському національному
природному парку «Цуманська пуща» 433

Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, **Мазур Альона**, м. Рівне,
Штокало Степан, м. Ківерці, **Савчук Любов,** м. Рівне
Поширення Dentaria bulbiferaL. у Ківерцівському національному
природному парку «Цуманська пуща» 436

Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, **Швець Галина**, м. Рівне,
Штокало Степан, **Никитюк Тетяна**, м. Ківерці
Раритетні види флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» 439

Грицюк Олія, м. Ківерці, **Бабій Віталій,** м. Луцьк.
Сучасний екологічний стан та роль річки Кормин у природі Ківерцівщини 444

Доридор Федір, **Штокало Степан,** м. Ківерці,
Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології, м. Рівне
Об'єкти природно-заповідного фонду Ківерцівського району Волинської області у
складі Ківерцівського національного природного парку «Цуманська Пуща» 451

Зузук Федір, доктор геологічних наук,
Сухомлін Катерина, доктор біологічних наук, м. Луцьк,
Залеський Іван, кандидат географічних наук,
Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, м. Рівне,
Штокало Степан, м. Ківерці
Особливості природи Ківерцівського району Волинської області 454

Зузук Федір, доктор геологічних наук, м. Луцьк,
Залеський Іван, кандидат географічних наук, м. Рівне
Геологічна будова території Ківерцівського району Волинської області 458

Зузук Федір, доктор геологічних наук,
Качаровський Роман, Антипюк Олена, м. Луцьк
Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку туристської
інфраструктури Ківерцівського району Волинської області. 463

Карпюк Зоя, кандидат географічних наук, м. Луцьк
Природно-заповідна мережа Ківерцівського району 466

Мурава Артем, м. Ківерці
Рідкісні рослини родини орхідні Цуманського лісництва 477

Савчук Роман, кандидат сільсько-господарських наукс,
Глінська Світлана, кандидат біологічних наук,
Омельчук Сергій, м. Рівне,
Штокало Степан, м. Ківерці
Стан дубових вікових лісів Ківерцівського національного природного парку «Цуманська Пуща» 480

Савчук Павло, Грицюк Юлія, м. Ківерці
Чортове болото – цінне водно-болотне угіддя Ківерцівщини 484

Саковець Олександр, м. Луцьк
Ефективність використання лісових ресурсів Ківерцівського району Волинської області 490

Смілий Павло, м. Луцьк
Особливості довкілля Монастиря Святого Миколая у с. Жидичин
Ківерцівського району Волинської області 493

Сухомлін Катерина, доктор біологічних наук,
Зінченко Олександр, кандидат біологічних наук,
Зінченко Марина, кандидат біологічних наук, м. Луцьк
Зооценози Ківерцівського району 495

Фесюк Василь, доктор географічних наук,
Мороз Ірина, кандидат хімічних наук, **Фесюк Віктор**, м. Луцьк
Сучасний екологічний стан Ківерцівського району 499

Чижевська Лариса, м. Луцьк
Особливості грунтового покриву Ківерцівського району 504

Штокало Степан, м. Ківерці,
Глінська Світлана, кандидат біологічних наук, м. Рівне,
Рало Василь, м. Броди
Рідкісні та зникаючі види флори Ківерцівського національного
природного парку «Цуманська Пуща» 506

Штокало Степан, м. Ківерці,
Глінська Світлана, кандидат біологічних наук,
Розман Марина, **Огородник Олександра**, м. Рівне
Моніторинг поширення раритетних видів флори Ківерцівського
національного природного парку «Цуманська пуща» 509

Автори збірника 513

Ківерцівська районна державна адміністрація
Ківерцівська міська рада
Олицька селищна рада
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Центр Дослідів Волині при СНУ ім. Лесі Українки
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Ківерцівський краєзнавчий музей
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Наукове видання

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині

Матеріали краєзнавчих читань,
22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика

Науковий збірник

Випуск 62

Матеріали надруковані в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – Олександр Трофімук.

Здано на виробництво 05.09.2017 р. Підписано до друку 17.09.2017 р.
Формат 60х68 1/8. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Офсетний друк. Ум. друк. арк. . Обл.-вид. арк. .
Накладом 300 прим. Вид. № .
Ціна вільна. Замовне.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43000, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Державного комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4039 від 30.08.2013 р.

М 62 Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силюк. – Луцьк, 2017. – 527 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників краєзнавчих читань «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині», які відбулися 22 вересня 2017 року в смт. Олика.

Розраховане на науковців, краєзнавців, освітніх і музейних працівників, студентську та учнівську молодь.

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3(4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33